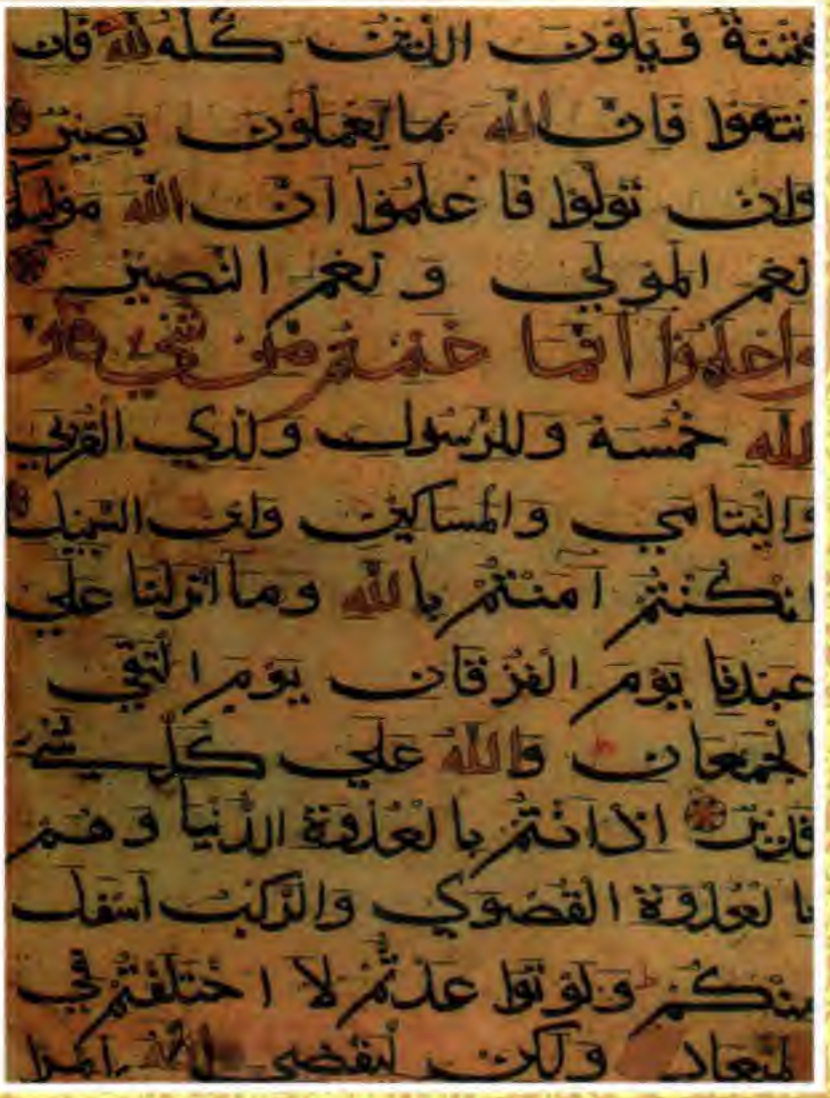
الجامع لأحكام القرآن

el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân

İmam Kurtubî

BURUC
BURUC YAYINLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

İMAMI KURTUBÎ

EL-CÂMİU Lİ AHKAMİ'L-KUR'ÂN

TERCEME VE NOTLAR
M.Beşir ERYARSOY

7. CİLD

BURUC YAYINLARI
Büyükkaraman Cad. No:21 / A Fatih - İST.
Tel:(0212) 631 10 98

buruc yayınları: 32 - 7

الجامع لأحكام القرآن، والمبيِّن لما تضمّنه من السُّنّة وآي الفرقان

el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân Ve'l-Mübeyyinu
Limâ Tedammenehû Mine's-Sünneti Ve Âyi'l-Furkân

©
Her hakkı mahfuzdur.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dizgi	:	Buruc Yayınları
Tashih	:	Buruc Yayınları
Mizanpaj	:	Buruc Yayınları
Baskı	:	Enes BasınYayın
Yedinci Cild	:	Aralık 1998
Birinci Baskı	:	Aralık 1998

En'âm Sûresi

39-165. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ ۗ مَنْ يَشَإِ اللَّهُ
يُضْلِلْهُ ۖ وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٩﴾ قُلْ
أَرَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللَّهِ
تَدْعُونَ ۚ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٠﴾ بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ
مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ ﴿٤١﴾

39. Âyetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklarda kalmış sağırlardır, dilsizlerdir. Allah dilediğini saptırır, dilediğini de dosdoğru yol üzerinde tutar.

40. De ki: "Bana söyleyin eğer size Allah'ın azabı gelirse yahut size kıyamet gelip çatarsa Allah'tan başkasını mı çağıracaksınız? Şâyet doğru kimseler iseniz (bana söyleyin)**."**

41. Hayır, yalnız O'na yalvarırsınız. O da dilerse yalvardığınız şeyi giderir, siz de şirk koştuğunuz şeyleri unutursunuz.

Yüce Allah'ın: **"Âyetlerimizi yalanlayanlar... sağırlardır, dilsizlerdir"** buyruğu, mübtedâ ve haberdir. Yani bunlar, kulak ve gözleriyle yararlanma imkânını kaybetmişlerdir. Hayvanlardan ve diğerlerinden herbir ümmet kendi menfaatine olan şeylere yol bulabildiği halde, kâfirler bunlara yol bulamamaktadır. Bu hususa dair açıklamalar el-Bakara Süresi'nde (2/18. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Karanlıklarda" buyruğundan kasıt ise küfrün karanlıklarıdır. Ebu Ali der ki: Buradaki **"sağırlık ve dilsizlik"**in âhiretteki sağırlık ve dilsizlik olması mümkündür. O taktirde bununla, mecaz sözkonusu olmaksızın hakikat anlamı kastedilmiş olur.

"Allah dilediğini saptırır." Bu, şanı yüce Allah'ın kâfirin sapmasını irade etmiş olduğunu ve onun hakkında adaletinin uygulanması için dilediğini göstermektedir. Nitekim yüce Allah'ın: **"... dilediğini de dosdoğru yol üzerinde tutar"** buyruğu da buna işaret etmektedir. Yani, böylesi hakkında da lütfunu uygulamak için onu İslâm dini üzere tutar. Bu ifadeler Kaderiye mezhebini iptal etmektedir.

Meşiet (dilemek), yalanlayanlar ile ilgilidir. Bu yalanlayanlardan, Allah kimisini saptırır, kimisini de hidâyete erdirir.

Yüce Allah'ın: "(قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ): **De ki: Bana söyleyin..."** buyruğunda Nâfi', iki hemzeyi de tahfîf ile okumuştur. O, buradaki birinci hemzenin harekesini kendisinden önceki harfe verirken, ikincisinin de harekesini belli belirsiz okur. Ebu Ubeyd'in ondan naklettiğine göre, hemzeyi kaldırır ve onun yerine elif okurdu. en-Nehhâs der ki: Ancak, arapça bilginlerine göre bu, onun hakkındaki yanlış bir kanaattir. Çünkü burada "yâ" harfi sakin, "elif" de sakindir. İki sakin ise bir araya gelmez.

Mekkî der ki: Verş'den onun hemzeyi elife değiştirdiği (ibdâl ettiği) rivâyet edilmiştir. Çünkü ondan gelen rivâyete göre, ikinci hemzeyi med ile okur. Med ancak ibdâl ile mümkün olabilir. Bedel ise, usulün bir fer'idir. Aslolan ise hemzenin üstün harekeli hemze ile elif arasında okunmasıdır. Verş'in dışında ikinci hemzeyi tahfif ile okuyan herkesin kıraati de bu şekildedir. Kendisinden sonraki harf sakin olmakla birlikte hemzede ibdalin caiz oluşunun güzel görünmesi, birinci harfin med ve lîn harfi oluşu dolayısıyladır. Sakin harf ile birlikte yapılan med ise ikinci sakinin söyleyişine vasledilen bir hareke durumuna gelir.

Ebû Amr, Âsım ve Hamza ise, (أَرَأَيْتَكُمْ) kelimesinde her iki hemzeyi tahkik ile okumuşlar ve kelimeyi aslı üzere telaffuz etmişlerdir. Çünkü bu kelimede aslolan hemzeyi okumaktır. Çünkü baştaki soru hemzesi (رأيت)'deki hemzenin başına gelmiştir. Görüldüğü gibi buradaki hemze de aynu'l-fiil (fiil kökünün ikinci harfi)'dir. "Yâ" harfi ise merfu' muttasıl zamirin bitişmesi dolayısıyla sakindir.

İsa b. Ömer ve el-Kisaî, ikinci hemzeyi hazfederek; (أَرَيْتَكُمْ) diye okumuşlardır. en-Nehhâs der ki: Arapça'da bu uzak bir ihtimaldir. Ancak şiirde caizdir. Araplar: (أَرَأَيْتَكَ زَيْدًا مَا شَأْنُهُ): Zeyd'in durumunun ne olduğunu bir gördün mü? derler ve hemzeyi açıkça telâfuz ederler, hazf etmezler.

"Karanlıklarda" buyruğundan kasıt ise küfrün karanlıklarıdır. Ebu Ali der ki: Buradaki **"sağırlık ve dilsizlik"**in âhiretteki sağırlık ve dilsizlik olması mümkündür. O taktirde bununla, mecaz sözkonusu olmaksızın hakikat anlamı kastedilmiş olur.

"Allah dilediğini saptırır." Bu, şanı yüce Allah'ın kâfirin sapmasını irade etmiş olduğunu ve onun hakkında adaletinin uygulanması için dilediğini göstermektedir. Nitekim yüce Allah'ın: **"... dilediğini de dosdoğru yol üzerinde tutar"** buyruğu da buna işaret etmektedir. Yani, böylesi hakkında da lütfunu uygulamak için onu İslâm dini üzere tutar. Bu ifadeler Kaderiye mezhebini iptal etmektedir.

Meşiet (dilemek), yalanlayanlar ile ilgilidir. Bu yalanlayanlardan, Allah kimisini saptırır, kimisini de hidâyete erdirir.

Yüce Allah'ın: "(قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ): **De ki: Bana söyleyin..."** buyruğunda Nâfi', iki hemzeyi de tahfîf ile okumuştur. O, buradaki birinci hemzenin harekesini kendisinden önceki harfe verirken, ikincisinin de harekesini belli belirsiz okur. Ebu Ubeyd'in ondan naklettiğine göre, hemzeyi kaldırır ve onun yerine elif okurdu. en-Nehhâs der ki: Ancak, arapça bilginlerine göre bu, onun hakkındaki yanlış bir kanaattir. Çünkü burada "yâ" harfi sakin, "elif" de sakindir. İki sakin ise bir araya gelmez.

Mekkî der ki: Verş'den onun hemzeyi elife değiştirdiği (ibdâl ettiği) rivâyet edilmiştir. Çünkü ondan gelen rivâyete göre, ikinci hemzeyi med ile okur. Med ancak ibdâl ile mümkün olabilir. Bedel ise, usulün bir fer'idir. Aslolan ise hemzenin üstün harekeli hemze ile elif arasında okunmasıdır. Verş'in dışında ikinci hemzeyi tahfif ile okuyan herkesin kıraati de bu şekildedir. Kendisinden sonraki harf sakin olmakla birlikte hemzede ibdalin caiz oluşunun güzel görünmesi, birinci harfin med ve lîn harfi oluşu dolayısıyladır. Sakin harf ile birlikte yapılan med ise ikinci sakinin söyleyişine vasledilen bir hareke durumuna gelir.

Ebû Amr, Âsım ve Hamza ise, (أَرَأَيْتَكُمْ) kelimesinde her iki hemzeyi tahkik ile okumuşlar ve kelimeyi aslı üzere telaffuz etmişlerdir. Çünkü bu kelimede aslolan hemzeyi okumaktır. Çünkü baştaki soru hemzesi (رأيت)'deki hemzenin başına gelmiştir. Görüldüğü gibi buradaki hemze de aynu'l-fiil (fiil kökünün ikinci harfi)'dir. "Yâ" harfi ise merfu' muttasıl zamirin bitişmesi dolayısıyla sakindir.

İsa b. Ömer ve el-Kisaî, ikinci hemzeyi hazfederek; (أَرَيْتَكُمْ) diye okumuşlardır. en-Nehhâs der ki: Arapça'da bu uzak bir ihtimaldir. Ancak şiirde caizdir. Araplar: (أرأيتك زيدا ما شأنه): Zeyd'in durumunun ne olduğunu bir gördün mü? derler ve hemzeyi açıkça telâfuz ederler, hazf etmezler.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُم بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ﴿٤٢﴾

42. Andolsun ki, senden önceki ümmetlere Biz nice peygamberler gönderdik. Onları, yalvarırlar diye darlığa ve sıkıntıya uğrattık.

Yüce Allah'ın: **"Andolsun ki, senden önceki ümmetlere Biz nice peygamberler gönderdik"** âyeti, Peygamber (sav)'e bir tesellidir. Bu buyrukta hazf edilmiş bir takım kelimeler vardır. Yani, Biz senden önceki ümmetlere peygamberler gönderdik. (Âyette lafzen olmamakla beraber siyakından anlaşıldığı için mealde bu ayrıca hazf edilmemiştir). Yine bunda âyetin zahirinin delalet ettiği bir başka hazf edilmiş ifade vardır ki, onlar da yalanladılar, Biz de onları azab ile yakaladık, takdirindedir.

Bu âyet-i kerimenin, önceki âyet ile ilişkisi bir halin bir hal ile olan ilişkisi gibidir, ona oldukça yakındır. Şöyleki, bu kavimler peygamberlerine muhalefet yolunda, kendilerinden önceki kavimlerin kendi peygamberlerine muhalefet yolunda izledikleri aynı yolu izlediler. O halde bunlar da kendilerinden öncekilere nazil olan belâ ve musibetlerin bir benzerinin başlarına inmesi tehlikesi ile karşı karşıya bulunmaktadırlar.

"Darlık"dan kasıt, maldaki musibetlerdir. **"Sıkıntı"**dan kasıt ise bedenlerdeki musibetlerdir. Çoğunluğun görüşü budur. Kimi zaman bunların biri ötekinin yerine de kullanılabilir. Şanı yüce Allah kullarını darlıkla sıkıntıyla ve dilediği herşeyle te'dip eder. Çünkü O, *"yaptığından sorumlu tutulamayandır."* (el-Enbiya, 21/23)

İbn Atiyye der ki: Abid kimseler kendilerini, mallarını dağıtmak suretiyle darlıkla, bedenlerini de açlık ve çıplaklık ile sıkıntıya sokmak suretiyle te'dip hususunda bu âyeti delil göstermişlerdir.

Derim ki: Bu âyeti bu uygulamalara asli bir dayanak olarak almak, bunu böyle anlayan ve böyle uygulayanların bilgisizliklerini ortaya koymaktadır. Çünkü âyet-i kerimede sözü geçen durum, bu yolla kendilerini mihnete sokmak istediği kullarından dilediği kimselere bir cezadır. Bizim ise bu âyete kıyas ile kendimizi mihnetlere sokmaya ve mükâfatlandırmaya kalkışmamız caiz değildir. Çünkü, bizim nefislerimiz sırtlarında keramet yurduna (cennete) ulaştığımız ve onun vasıtasıyla Kıyamet gününün dehşetlerinden kurtuluşa erdiğimiz bineklerimizdir. Kur'ân-ı Kerim'de de yüce Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: *"Ey Peygamber, hoş olan rızıklardan yiyin ve salih amel işleyin"* (el-Mu'minûn, 23/51); *"Ey iman edenler, kazandıklarınızın en güzellerinden...*

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُم بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ﴿٤٢﴾

42. Andolsun ki, senden önceki ümmetlere Biz nice peygamberler gönderdik. Onları, yalvarırlar diye darlığa ve sıkıntıya uğrattık.

Yüce Allah'ın: **"Andolsun ki, senden önceki ümmetlere Biz nice peygamberler gönderdik"** âyeti, Peygamber (sav)'e bir tesellidir. Bu buyrukta hazf edilmiş bir takım kelimeler vardır. Yani, Biz senden önceki ümmetlere peygamberler gönderdik. (Âyette lafzen olmamakla beraber siyakından anlaşıldığı için mealde bu ayrıca hazf edilmemiştir). Yine bunda âyetin zahirinin delalet ettiği bir başka hazf edilmiş ifade vardır ki, onlar da yalanladılar, Biz de onları azab ile yakaladık, takdirindedir.

Bu âyet-i kerimenin, önceki âyet ile ilişkisi bir halin bir hal ile olan ilişkisi gibidir, ona oldukça yakındır. Şöyleki, bu kavimler peygamberlerine muhalefet yolunda, kendilerinden önceki kavimlerin kendi peygamberlerine muhalefet yolunda izledikleri aynı yolu izlediler. O halde bunlar da kendilerinden öncekilere nazil olan belâ ve musibetlerin bir benzerinin başlarına inmesi tehlikesi ile karşı karşıya bulunmaktadırlar.

"Darlık"dan kasıt, maldaki musibetlerdir. **"Sıkıntı"**dan kasıt ise bedenlerdeki musibetlerdir. Çoğunluğun görüşü budur. Kimi zaman bunların biri ötekinin yerine de kullanılabilir. Şanı yüce Allah kullarını darlıkla sıkıntıyla ve dilediği herşeyle te'dip eder. Çünkü O, *"yaptığından sorumlu tutulamayandır."* (el-Enbiya, 21/23)

İbn Atiyye der ki: Abid kimseler kendilerini, mallarını dağıtmak suretiyle darlıkla, bedenlerini de açlık ve çıplaklık ile sıkıntıya sokmak suretiyle te'dip hususunda bu âyeti delil göstermişlerdir.

Derim ki: Bu âyeti bu uygulamalara asli bir dayanak olarak almak, bunu böyle anlayan ve böyle uygulayanların bilgisizliklerini ortaya koymaktadır. Çünkü âyet-i kerimede sözü geçen durum, bu yolla kendilerini mihnete sokmak istediği kullarından dilediği kimselere bir cezadır. Bizim ise bu âyete kıyas ile kendimizi mihnetlere sokmaya ve mükâfatlandırmaya kalkışmamız caiz değildir. Çünkü, bizim nefislerimiz sırtlarında keramet yurduna (cennete) ulaştığımız ve onun vasıtasıyla Kıyamet gününün dehşetlerinden kurtuluşa erdiğimiz bineklerimizdir. Kur'ân-ı Kerim'de de yüce Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: *"Ey Peygamber, hoş olan rızıklardan yiyin ve salih amel işleyin"* (el-Mu'minûn, 23/51); *"Ey iman edenler, kazandıklarınızın en güzellerinden...*

43. Bari onlara azabımız geldiğinde yalvarsalardı. Fakat kalpleri katılaşmıştı. Şeytan da yaptıklarını kendilerine süslü göstermişti.
44. Onlar, kendilerine hatırlatılan şeyi unutunca, Biz de üzerlerine herşeyin kapılarını açtık. Nihâyet kendilerine verilenlere sevinince, ansızın onları tutup yakalayıverdik de ümitsiz kalıverdiler.
45. Böylece zulmedenlerin ardı arkası kesildi. Âlemlerin Rabbı olan Allah'a hamd olsun.

Yüce Allah'ın: **"Bari onlara azabımız geldiğinde yalvarsalardı"** meâlindeki buyrukta (لولا): Bari, teşvik ifade etmektedir. Bu da fiil ile birlikte kullanılan; (هلّا): ...meli değil miydi anlamındadır.

Bu onların duayı terk edişleri dolayısıyla bir serzeniş, onların azabın inmesi esnasında yalvarıp yakarmadıklarını haber veriştir. Bununla birlikte ihlaslı olmayan kimselerin yalvarıp yakardıkları gibi dua etmiş olmaları, yahut da azapla iç içe oldukları sırada yalvarmaya başlamış olmaları da mümkündür. Bu şekilde yalvarıp yakarmanın bir faydası yoktur. Dua hem rahatlık zamanlarında, hem sıkıntılı zamanlarda emrolunmuştur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Rabbiniz buyurdu ki: Bana dua edin ki, Ben de duanızı kabul edeyim"*(el-Mu'min- 40/60) Daha sonra şöyle buyurmaktadır: *"Muhakkak Benim ibadetimden"* yani duamdan "(yüzçevirerek) *büyüklük taslayanlar, yakında zelil kılınmışlar olarak cehenneme gireceklerdir."* (el-Mu'min, 40/60) Bu; çok ağır bir tehdittir.

"Fakat kalpleri katılaşmıştı." Sertleşti ve katı bir hal aldı. Bu küfürden ve masiyet üzere ısrar etmekten ibarettir. Allah'tan bizi esenliğe kavuşturmasını dileriz.

"Şeytan da yaptıklarını kendilerine süslü göstermişti." Masiyetlerle onları kandırıp azdırmış ve masiyet işlemeye itmişti.

"Onlar kendilerine hatırlatılan şeyi unutunca..." buyruğu ile ilgili olarak: Kendilerinin yaptıkları bir iş olmamakla birlikte, niye unutmaktan dolayı yerildiler, diye sorulacak olursa, cevap şudur: Burada **"unuttular"**, kendilerine hatırlatılan ve verilen öğüdü terkettiler, anlamındadır. Bu açıklama İbn Abbas ve İbn Cüreyc'den nakledilmiştir. Ebu Ali'nin görüşü de budur. Çünkü, birşeyden yüzçevirmek suretiyle onu terkeden kimse, o şeyi unutmuş olduğu bir şey seviyesine indirmiş olur. Nitekim unutmayı anlatmak için de "terketmek" kullanılır.

Bir diğer cevap: Onlar, kendi istekleriyle kendilerini unutmaya maruz bıraktıkları için yerilmeleri yerindedir. Nitekim, yüce Allah'ın gazabına ve cezasına kendisini maruz bırakanların da yerilmesi o bakımdan yerinde bir iştir.

43. Bari onlara azabımız geldiğinde yalvarsalardı. Fakat kalpleri katılaşmıştı. Şeytan da yaptıklarını kendilerine süslü göstermişti.
44. Onlar, kendilerine hatırlatılan şeyi unutunca, Biz de üzerlerine herşeyin kapılarını açtık. Nihâyet kendilerine verilenlere sevinince, ansızın onları tutup yakalayıverdik de ümitsiz kalıverdiler.
45. Böylece zulmedenlerin ardı arkası kesildi. Âlemlerin Rabbı olan Allah'a hamd olsun.

Yüce Allah'ın: **"Bari onlara azabımız geldiğinde yalvarsalardı"** meâlindeki buyrukta (لولا): Bari, teşvik ifade etmektedir. Bu da fiil ile birlikte kullanılan; (هلّا): ...meli değil miydi anlamındadır.

Bu onların duayı terk edişleri dolayısıyla bir serzeniş, onların azabın inmesi esnasında yalvarıp yakarmadıklarını haber veriştir. Bununla birlikte ihlaslı olmayan kimselerin yalvarıp yakardıkları gibi dua etmiş olmaları, yahut da azapla iç içe oldukları sırada yalvarmaya başlamış olmaları da mümkündür. Bu şekilde yalvarıp yakarmanın bir faydası yoktur. Dua hem rahatlık zamanlarında, hem sıkıntılı zamanlarda emrolunmuştur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Rabbiniz buyurdu ki: Bana dua edin ki, Ben de duanızı kabul edeyim"*(el-Mu'min- 40/60) Daha sonra şöyle buyurmaktadır: *"Muhakkak Benim ibadetimden"* yani duamdan "(yüzçevirerek) *büyüklük taslayanlar, yakında zelil kılınmışlar olarak cehenneme gireceklerdir."* (el-Mu'min, 40/60) Bu; çok ağır bir tehdittir.

"Fakat kalpleri katılaşmıştı." Sertleşti ve katı bir hal aldı. Bu küfürden ve masiyet üzere ısrar etmekten ibarettir. Allah'tan bizi esenliğe kavuşturmasını dileriz.

"Şeytan da yaptıklarını kendilerine süslü göstermişti." Masiyetlerle onları kandırıp azdırmış ve masiyet işlemeye itmişti.

"Onlar kendilerine hatırlatılan şeyi unutunca..." buyruğu ile ilgili olarak: Kendilerinin yaptıkları bir iş olmamakla birlikte, niye unutmaktan dolayı yerildiler, diye sorulacak olursa, cevap şudur: Burada **"unuttular"**, kendilerine hatırlatılan ve verilen öğüdü terkettiler, anlamındadır. Bu açıklama İbn Abbas ve İbn Cüreyc'den nakledilmiştir. Ebu Ali'nin görüşü de budur. Çünkü, birşeyden yüzçevirmek suretiyle onu terkeden kimse, o şeyi unutmuş olduğu bir şey seviyesine indirmiş olur. Nitekim unutmayı anlatmak için de "terketmek" kullanılır.

Bir diğer cevap: Onlar, kendi istekleriyle kendilerini unutmaya maruz bıraktıkları için yerilmeleri yerindedir. Nitekim, yüce Allah'ın gazabına ve cezasına kendilerini maruz bırakanların da yerilmesi o bakımdan yerinde bir iştir.

Haberde nakledildiğine göre, yüce Allah Musa (a.s)'a şunu vahyetmiş: "Fakirliğin sana doğru geldiğini görecek olursan, salihlerin şiarına merhaba de. Zenginliğin sana doğru geldiğini görecek olursan işte bu, cezası dünyada iken (acilen) verilen bir günahtır de."

Yüce Allah'ın: **"Ümitsiz ka ıverdiler"** buyruğunda, ümitsiz anlamına gelen; (المبلس) kelimesi, kötü durumu nedeniyle karşı karşıya kaldığı sıkıntının fazlalığından ötürü doğru dürüst cevap veremeyecek hale düşen, hayırdan yana ümidini kesmiş, üzülmüş, afallamış kimse demektir. el-Accâc der ki:

يا صاحِ هل تَعرفُ رَسْمًا مُكْرَسا قال نَعَمْ أعرِفُه وأبْلَسَا

"Ey arkadaş! Sen, deve pisliklerinin üst üste kerme haline geldiği yıkık yer ve harabeleri tanır mısın?
Evet tanırım dedi ve bundan dolayı dehşetini izhar etti."

Yani, gördüğünün dehşetinden şaşkınlığını ortaya koydu. İşte "İblis" ismi de buradan türetilmiştir.

"(أَبْلَس الرجلُ): Sustu," demektir. Bu fiil, dişi deve hakkında kullanıldığında erkek deveyi aşırı derecede arzulaması dolayısıyla sesini çıkarmaması halini anlatır. Bu durumdaki dişi develere de (مِبْلَاسٌ) denilir.

Yüce Allah'ın: **"Böylece zulmedenlerin ardı arkası kesildi"** buyruğundaki "(الدابر): Son" demektir.

Bir topluluğun sonuncusu olarak en arkada gelen kimseyi ifade etmek üzere (دَبَر القومَ يَدْبُرُهم دَبْرًا) denilir. Abdullah b. Mes'ud yoluyla rivâyet edilen hadiste de şöyle denilmektedir: "(من الناس من لا يأتي الصلاة إلا دبرًا): İnsanlar arasında namaza ancak en son vaktinde yetişenler vardır." [1] Yani, vaktin sonunda namazını kılan vardır. Burada bu buyruğun anlamı ise, soylarını kesmesi, onların yerine başkalarını getirmesi ve onlardan geriye kimsenin kalmaması demektir. Kutrub der ki: Burada onların kökten imha edilip helâk edildiklerini anlatmaktadır. Umeyye b. Ebi Salt da der ki:

فأهلِكُوا بعذاب خَصَّ دابِرَهم فما أستطاعوا له صَرْفًا ولا آنْتَصَرُوا

"En sonuncularını dahi imha eden bir azapla helâk olundular
Ne onu geri çevirebildiler, ne de onlara yardım olundu."

(1) İbnu'l Esir, *en-Nihâye*, II, 97.

Haberde nakledildiğine göre, yüce Allah Musa (a.s)'a şunu vahyetmiş: "Fakirliğin sana doğru geldiğini görecek olursan, salihlerin şiarına merhaba de. Zenginliğin sana doğru geldiğini görecek olursan işte bu, cezası dünyada iken (acilen) verilen bir günahtır de."

Yüce Allah'ın: **"Ümitsiz kaldıverdiler"** buyruğunda, ümitsiz anlamına gelen; (المبلس) kelimesi, kötü durumu nedeniyle karşı karşıya kaldığı sıkıntının fazlalığından ötürü doğru dürüst cevap veremeyecek hale düşen, hayırdan yana ümidini kesmiş, üzülmüş, afallamış kimse demektir. el-Accâc der ki:

يا صاحِ هل تَعرفُ رَسْمًا مُكْرَسا قـال نَـعَـمْ أعـرفُـه وأبْـلَسَـا

"Ey arkadaş! Sen, deve pisliklerinin üst üste kerme haline geldiği yıkık yer ve harabeleri tanır mısın?
Evet tanırım dedi ve bundan dolayı dehşetini izhar etti."

Yani, gördüğünün dehşetinden şaşkınlığını ortaya koydu. İşte "İblis" ismi de buradan türetilmiştir.

"(أبْلَس الرجلُ): Sustu," demektir. Bu fiil, dişi deve hakkında kullanıldığında erkek deveyi aşırı derecede arzulaması dolayısıyla sesini çıkarmaması halini anlatır. Bu durumdaki dişi develere de (مِبْلاسٌ) denilir.

Yüce Allah'ın: **"Böylece zulmedenlerin ardı arkası kesildi"** buyruğundaki "(الدابر): Son" demektir.

Bir topluluğun sonuncusu olarak en arkada gelen kimseyi ifade etmek üzere (دَبَر القومَ يَدْبُرهم دَبْرًا) denilir. Abdullah b. Mes'ud yoluyla rivâyet edilen hadiste de şöyle denilmektedir: "(من الناس من لا يأتي الصلاة إلا دبرًا): İnsanlar arasında namaza ancak en son vaktinde yetişenler vardır." [1] Yani, vaktin sonunda namazını kılan vardır. Burada bu buyruğun anlamı ise, soylarını kesmesi, onların yerine başkalarını getirmesi ve onlardan geriye kimsenin kalmaması demektir. Kutrub der ki: Burada onların kökten imha edilip helâk edildiklerini anlatmaktadır. Umeyye b. Ebi Salt da der ki:

فأهلِكُوا بعذاب خصَّ دابرَهم فما أستطاعوا له صَرْفًا ولا ٱنْتَصرُوا

"En sonuncularını dahi imha eden bir azapla helâk olundular
Ne onu geri çevirebildiler, ne de onlara yardım olundu."

(1) İbnu'l Esir, *en-Nihâye*, II, 97.

dükleri işleri yok edip geriye bunlardan hiçbir şey bırakmayabilir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Bir takım yüzleri silip tanınmaz hale getirmeden..."*** (en-Nisâ, 4/47) Âyet-i kerime, kâfirlere karşı bir delildir.

"Allah'tan başka onları size geri verecek ilah kimdir?" buyruğunda; (من): Kim, mübtedâ olarak merfu'dur. (إله): İlah lafzı onun haberidir. "(غيره): **... dan başka"** ise onun sıfatıdır.

Aynı şekilde "(يأتيكم): **Size geri verecek"** de "ilâh"lafzının sıfatı olarak ref' mahallindedir. Bu ise istifham (soru) şeklindedir. Bu istifhamın bir parçasını teşkil ettiği cümle ise "söyleyin" anlamı verilen; (رأيتم)'nin iki mef'ulü mahallindedir. "(أَرَأَيْتُمْ): **Bana söyleyin"**, bunu biliyorsunuz, bildiniz mi anlamındadır. Zamirin râci olduğu şeyler çoğul olmakla birlikte; "(به): Onu" (meâlde Onları)'nin tekil gelmesinin sebebi ise, kastedilen şeylerin alınacak şeyler olan (işitme ve görmeler) olduğundan dolayıdır. İşte buradaki tekil zamir, bu sözü edilenlere râcidir. Yalnızca açıkça zikredilmiş ve tekil olarak gelen **"işitme"**ye râci olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: ***"Allah'a ve Rasulüne gelince, onu (ikisini) razı etmeleri daha uygundur."*** (et-Tevbe, 9/62) Gözler ve kalpler ise, bu zamirin mercii kapsamına, bunların da muhtevalarının delâleti ile girmektedir.

"Allah'tan başka onları size geri getirecek ilâh kimdir?" buyruğunda, geri getirilecekleri kastedilen sözü edilenlerden birisi olduğu söylendiği gibi; mananın; ihtiva ettiği hidâyet verecek kimdir, anlamında olduğu da söylenmiştir.

Abdurrahman b. el-A'rac "(بِهِ انْظُرْ): **Onları... bak"** şeklinde "he" harfini aslı üzere ötreli olarak okumuştur. Çünkü aslolan bu "he" harfinin ötreli okunmasıdır. "(جئت معه): Onunla geldim" ifadesinde olduğu gibi.

en-Nekkâş der ki: Bu âyet-i kerimede gerek burada, gerekse de bir başka âyette, işitmenin görmekten daha faziletli oluşuna bir delil vardır. el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında yeterli açıklamalar yapılmıştır. (2/7. âyet, 7. başlıkta)

"Âyetlerin tasrif edilmesi" türlü türlü açıklanması ise, ileri sürecek herhangi bir mazeret bırakmamak, uyarmak, terğîb (teşvik), terhib (korkutmak) ve buna benzer değişik şekillerde âyetleri açıklamak demektir.

"Sonra onlar yüzçeviriyorlar." İbn Abbas, el-Hasen, Mücahid, Katade ve es-Süddî, (يَصْدِفُونَ)'ı yüzçevirmek diye açıklamışlardır. Birşeyden yüzçevireni anlatmak üzere, (صدف عن الشيء) denilir. Tesadüf ve müsadefe de onun cihetinden yüzçevirmek halinde o kimseyle karşılaşmak demektir. İbnü'r-Rikâ' der ki:

dükleri işleri yok edip geriye bunlardan hiçbir şey bırakmayabilir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Bir takım yüzleri silip tanınmaz hale getirmeden..."*** (en-Nisâ, 4/47) Âyet-i kerime, kâfirlere karşı bir delildir.

"Allah'tan başka onları size geri verecek ilah kimdir?" buyruğunda; (من): Kim, mübtedâ olarak merfu'dur. (إله): İlah lafzı onun haberidir. "(غير): **... dan başka"** ise onun sıfatıdır.

Aynı şekilde "(يأتيكم): **Size geri verecek"** de "ilâh"lafzının sıfatı olarak ref' mahallindedir. Bu ise istifham (soru) şeklindedir. Bu istifhamın bir parçasını teşkil ettiği cümle ise "söyleyin" anlamı verilen; (رأيتم)'nin iki mef'ulü mahallindedir. "(أَرَأَيْتُمْ): **Bana söyleyin"**, bunu biliyorsunuz, bildiniz mi anlamındadır. Zamirin râci olduğu şeyler çoğul olmakla birlikte; "(به): Onu" (meâlde Onları)'nin tekil gelmesinin sebebi ise, kastedilen şeylerin alınacak şeyler olan (işitme ve görmeler) olduğundan dolayıdır. İşte buradaki tekil zamir, bu sözü edilenlere râcidir. Yalnızca açıkça zikredilmiş ve tekil olarak gelen **"işitme"**ye râci olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: ***"Allah'a ve Rasulüne gelince, onu (ikisini) razı etmeleri daha uygundur."*** (et-Tevbe, 9/62) Gözler ve kalpler ise, bu zamirin mercii kapsamına, bunların da muhtevalarının delâleti ile girmektedir.

"Allah'tan başka onları size geri getirecek ilâh kimdir?" buyruğunda, geri getirilecekleri kastedilen sözü edilenlerden birisi olduğu söylendiği gibi; mananın; ihtiva ettiği hidâyet verecek kimdir, anlamında olduğu da söylenmiştir.

Abdurrahman b. el-A'rac "(بِهِ انْظُرْ): **Onları... bak"** şeklinde "he" harfini aslı üzere ötreli olarak okumuştur. Çünkü aslolan bu "he" harfinin ötreli okunmasıdır. "(جئت معه): Onunla geldim" ifadesinde olduğu gibi.

en-Nekkâş der ki: Bu âyet-i kerimede gerek burada, gerekse de bir başka âyette, işitmenin görmekten daha faziletli oluşuna bir delil vardır. el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında yeterli açıklamalar yapılmıştır. (2/7. âyet, 7. başlıkta)

"Âyetlerin tasrif edilmesi" türlü türlü açıklanması ise, ileri sürecek herhangi bir mazeret bırakmamak, uyarmak, terğîb (teşvik), terhib (korkutmak) ve buna benzer değişik şekillerde âyetleri açıklamak demektir.

"Sonra onlar yüzçeviriyorlar." İbn Abbas, el-Hasen, Mücahid, Katade ve es-Süddî, (يَصْدِفُونَ)'ı yüzçevirmek diye açıklamışlardır. Birşeyden yüzçevireni anlatmak üzere, (صدف عن الشيء) denilir. Tesadüf ve müsadefe de onun cihetinden yüzçevirmek halinde o kimseyle karşılaşmak demektir. İbnü'r-Rikâ' der ki:

"Uyarıcılar" inzâr ediciler buyruğu ise, Allah'ın cezası ile korkutucular, demektir. Yani, Biz peygamberleri bu maksatla, bunun için gönderdik. Yoksa, onlara getirmeleri teklif edilen mucizeler için değil. Onlar, ancak getirdiklerinin belgelerini teşkil edecek ve doğruluklarını ortaya çıkaracak âyetler (mucizeler) getirirler.

Yüce Allah'ın: **"Artık kim iman edip ıslah ederse, onlara korku yoktur, onlar üzülmezler de"** buyruğuna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴿٤٩﴾

49. Âyetlerimizi yalanlayanlara -fâsıklık edip durdukları için- azab dokunacaktır.

Yüce Allah'ın: **"Âyetlerimizi yalanlayanlara"** buyruğu, Kur'ân'ı ve mucizeleri yalanlayanlara diye açıklandığı gibi, Muhammed (salât ve selâm ona)'i yalanlayanlara..... diye de açıklanmıştır.

"Fâsıklık edip durdukları için" yani, kâfir oldukları için. **"Azab dokunacaktır"** isabet edecektir, gelip çatacaktır.

قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ ۚ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ ۚ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ ۚ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ ۚ﴿٥٠﴾

50. De ki: "Ben size yanımda Allah'ın hazineleri vardır, demiyorum. Ben, gaybı da bilmem. Ben size hiç şüphesiz bir meleğim de demiyorum. Ben, ancak bana vahyolunana uyarım." De ki: "Hiç görmeyenle gören bir olur mu? Hiç düşünmüyor musunuz?"

Yüce Allah'ın: **"De ki: Size yanımda Allah'ın hazineleri vardır demiyorum"** buyruğu, onların söyledikleri bildirilen: ***"Rabbinden ona bir âyet indirilseydi ya"*** (el-En'âm, 6/37) sözlerine bir cevaptır. Yani, Allah'ın kudreti-

"Uyarıcılar" inzâr ediciler buyruğu ise, Allah'ın cezası ile korkutucular, demektir. Yani, Biz peygamberleri bu maksatla, bunun için gönderdik. Yoksa, onlara getirmeleri teklif edilen mucizeler için değil. Onlar, ancak getirdiklerinin belgelerini teşkil edecek ve doğruluklarını ortaya çıkaracak âyetler (mucizeler) getirirler.

Yüce Allah'ın: **"Artık kim iman edip ıslah ederse, onlara korku yoktur, onlar üzülmezler de"** buyruğuna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٤٩﴾

49. Âyetlerimizi yalanlayanlara -fâsıklık edip durdukları için- azab dokunacaktır.

Yüce Allah'ın: **"Âyetlerimizi yalanlayanlara"** buyruğu, Kur'ân'ı ve mucizeleri yalanlayanlara diye açıklandığı gibi, Muhammed (salât ve selâm ona)'i yalanlayanlara..... diye de açıklanmıştır.

"Fâsıklık edip durdukları için" yani, kâfir oldukları için. **"Azab dokunacaktır"** isabet edecektir, gelip çatacaktır.

قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ ۚ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ ۚ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ ۚ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ ۚ ﴿٥٠﴾

50. De ki: "Ben size yanımda Allah'ın hazineleri vardır, demiyorum. Ben, gaybı da bilmem. Ben size hiç şüphesiz bir meleğim de demiyorum. Ben, ancak bana vahyolunana uyarım." De ki: "Hiç görmeyenle gören bir olur mu? Hiç düşünmüyor musunuz?"

Yüce Allah'ın: **"De ki: Size yanımda Allah'ın hazineleri vardır demiyorum"** buyruğu, onların söyledikleri bildirilen: ***"Rabbinden ona bir âyet indirilseydi ya"*** (el-En'âm, 6/37) sözlerine bir cevaptır. Yani, Allah'ın kudreti-

وَأَنذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَن يُحْشَرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُم مِّن دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٥١﴾

51. Rabblerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları sen O'nunla uyar. Onların O'ndan başka ne bir dostları, ne de bir şefaatçileri vardır. Olur ki sakınırlar.

"...Sen, O'nunla" yani, Kur'ân ile **"uyar."**

Uyarmak (inzâr); bildirmek, haber vermek demektir. Buna dair açıklamalar, daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/6. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. **"O'nunla"** buyruğu ile, Allah ile diye açıklandığı gibi, âhiret günü ile diye de açıklanmıştır. Özel olarak **"Rabblerinin huzurunda toplanacaklarından korkanlar"**ın zikredilmesi ise, bu gibi kimselere karşı getirilen delilin korkmayı daha bir gerektirici oluşundan dolayıdır. Çünkü bunlar, Allah'ın azabından korkan kimselerdir. Yoksa, Allah'ın huzurunda toplanmaktan (haşrolunmaktan) tereddüt içerisinde bulunduklarından dolayı değil. Buna göre **"korkanlar"**dan kasıt, haşredilmek azabından çekinenler, bunu bekleyenler demektir. Burada **"korkanlar"**ın bilenler anlamına geldiği de söylenmiştir. Eğer bu, müslüman ise, masiyetleri terketmesi için uyarılır. Eğer kitab ehline mensub bir kimse ise hakka tabi olması için uyarılır.

el-Hasen de der ki: Maksat mü'minlerdir. ez-Zeccâc da şöyle demiştir: Mü'min olsun, kâfir olsun öldükten sonra dirilişi ikrâr eden herkestir. Şöyle de denilmiştir: Âyet-i kerime müşrikler hakkındadır. Yani sen onları Kıyamet gününü hatırlatarak korkut, inzar et demektir. Ancak, birinci görüş daha kuvvetli görünmektedir.

"Onların O'ndan başka" yani, Allah'tan başka **"ne bir dostları, ne de bir şefaatçileri vardır."** Bu, babaları olduğunu iddia ettikleri (Allah'ın) kendi kanaatlerine göre kendilerine şefaat edeceğini ileri sürdükleri yahudi ve hıristiyanların kanaatlerini reddetmektedir. Çünkü onlar: ***"Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz"*** (el-Mâide, 5/18) diyorlardı.

Aynı şekilde müşrikler de kendi putlarının Allah nezdinde kendilerine şefaat edeceklerini zannetmişlerdi. Yüce Allah, böylelikle kâfirler lehine şefaatin sözkonusu olmayacağını bildirmektedir.

Bu âyet-i kerimenin mü'minler hakkında olduğunu söyleyenler ise, bunu şöyle açıklamaktadırlar: Peygamberin mü'minlere şefaati Allah'ın izni iledir. Buna göre gerçek şefaatçi O'dur. Kur'ân-ı Kerim'de de şöyle buyurulmuştur:

وَأَنذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَن يُحْشَرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُم مِّن دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٥١﴾

51. Rabblerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları sen O'nunla uyar. Onların O'ndan başka ne bir dostları, ne de bir şefaatçileri vardır. Olur ki sakınırlar.

"...Sen, O'nunla" yani, Kur'ân ile **"uyar."**

Uyarmak (inzâr); bildirmek, haber vermek demektir. Buna dair açıklamalar, daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/6. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. **"O'nunla"** buyruğu ile, Allah ile diye açıklandığı gibi, âhiret günü ile diye de açıklanmıştır. Özel olarak **"Rabblerinin huzurunda toplanacaklarından korkanlar"**ın zikredilmesi ise, bu gibi kimselere karşı getirilen delilin korkmayı daha bir gerektirici oluşundan dolayıdır. Çünkü bunlar, Allah'ın azabından korkan kimselerdir. Yoksa, Allah'ın huzurunda toplanmaktan (haşrolunmaktan) tereddüt içerisinde bulunduklarından dolayı değil. Buna göre **"korkanlar"**dan kasıt, haşredilmek azabından çekinenler, bunu bekleyenler demektir. Burada **"korkanlar"**ın bilenler anlamına geldiği de söylenmiştir. Eğer bu, müslüman ise, masiyetleri terketmesi için uyarılır. Eğer kitab ehline mensub bir kimse ise hakka tabi olması için uyarılır.

el-Hasen de der ki: Maksat mü'minlerdir. ez-Zeccâc da şöyle demiştir: Mü'min olsun, kâfir olsun öldükten sonra dirilişi ikrâr eden herkestir. Şöyle de denilmiştir: Âyet-i kerime müşrikler hakkındadır. Yani sen onları Kıyamet gününü hatırlatarak korkut, inzar et demektir. Ancak, birinci görüş daha kuvvetli görünmektedir.

"Onların O'ndan başka" yani, Allah'tan başka **"ne bir dostları, ne de bir şefaatçileri vardır."** Bu, babaları olduğunu iddia ettikleri (Allah'ın) kendi kanaatlerine göre kendilerine şefaat edeceğini ileri sürdükleri yahudi ve hıristiyanların kanaatlerini reddetmektedir. Çünkü onlar: ***"Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz"*** (el-Mâide, 5/18) diyorlardı.

Aynı şekilde müşrikler de kendi putlarının Allah nezdinde kendilerine şefaat edeceklerini zannetmişlerdi. Yüce Allah, böylelikle kâfirler lehine şefaatin sözkonusu olmayacağını bildirmektedir.

Bu âyet-i kerimenin mü'minler hakkında olduğunu söyleyenler ise, bunu şöyle açıklamaktadırlar: Peygamberin mü'minlere şefaati Allah'ın izni iledir. Buna göre gerçek şefaatçi O'dur. Kur'ân-ı Kerim'de de şöyle buyurulmuştur:

den Allah'ın geçmesini dilediği şeyler geçti. Kendi kendisine bu hususta birşeyler belirledi. Bunun üzerine aziz ve celil olan Allah da: **"Sırf O'nun vechini** (rızasını) **dileyerek sabah akşam Rabblerine dua edenleri kovma"** âyetini indirdi.(1)

Denildiğine göre, burada geçen "dua etmek"ten maksat, farz namazı cemaatle kılmaya devam etmektir. Bu açıklama, İbn Abbas, Mücahid ve el-Hasen tarafından yapılmıştır. Bundan maksadın zikir ve Kur'ân kıraati olduğu da söylenmiştir. Bununla birlikte günün başında ve sonunda duanın kastedilmesi ihtimali de vardır. Böylelikle Allah'ın muvafakiyetini arzu ederek günlerine dua ile başlasınlar, mağfiret talebi ile günlerini dua ile bitirsinler.

"Sırf O'nun vechini dileyerek" buyruğundaki "vechi"nden kasıt itaat ve bu itaati O'na ihlâsla yapmaktır. Yani, amel ve ibadetlerini Allah için ihlasla yapmak ve bununla başkasına değil de yalnızca O'na yönelmek isteyenler, kastedilmektedir. Şöyle de açıklanmıştır. Vechi bulunmakla vasfedilen, Allah'ı dileyenler diye de açıklanmıştır. Nitekim yüce Allah başka yerlerde şöyle buyurmaktadır: ***"Ve celal ve ikram sahibi Rabbinin vechi*** (zatı) ***kalır."*** (er-Rahman, 55/27) Bu da yüce Allah'ın: ***"Ve Rabblerinin vechini*** (rızasını) ***umarak sabredenler"*** (er-Ra'd, 13/22) buyruğunu da andırmaktadır.

Özel olarak, "sabah ve akşam"ın zikredilmesine gelince, genel olarak insanlar bu iki vakitte yoğun bir şekilde işlerle uğraşırlar. Meşguliyeti sırasında ibadete yönelen bir kimse, boş kaldığı zamanlarda daha çok amel eder.

Rasulullah (sav) bu buyruğun nazil olmasından sonra; ***"Sabah akşam Rabblerine sırf O'nun vechini*** (rızasını) ***dileyerek dua edenlerle beraber sabret. Dünya hayatının süsünü arzu edip de gözlerin onlardan başkasına kaymasın"*** (el-Kehf, 18/28) buyruğunda, Allah'ın kendisine emrettiği şekilde onlarla beraber bulunurdu. Öncelikle onlar kalkmadıkça kendisi ilk olarak kalkmıyordu. Bu anlamdaki açıklamaları tam ve açıklanmış bir şekilde İbn Mace Süneni'nde Habbâb b. el-Eret'ten yüce Allah'ın: **"Sırf O'nun vechini dileyerek sabah akşam Rabblerine dua edenleri kovma... o takdirde zalimlerden olursun"** buyruğu hakkında şunu nakletmektedir: Temimli el-Akra' b. Hâbis Fezareli Uyeyne b. Hısn geldiler. Rasulullah (sav)'ı, Suhayb, Bilal, Ammar ve Habbab ile birlikte, mü'minlerden zayıf olanlarının bir bölümü ile oturmakta olduklarını gördüler. Bunları Peygamber (sav)'ın etrafında görünce, onları küçümsediler. Hz. Peygambere gidip onunla başbaşa kaldılar ve şöyle dediler: Biz, senin bize, arapların bu vesileyle üstünlüğümüzü bilip tanıyacakları özel bir meclis tertiplemeni istiyoruz. Çünkü arapların kafileleri senin yanına gelir, biz de arapların bizleri bu kölelerle birlikte görmelerinden utanı-

(1) ***Müslim,*** Fedâilu's-Sahâbe 45-46; ***İbn Mâce,*** Zühd 7. İbn Mâce, bu sahabelerin isimlerini de vermektedir ki, Kurtubî, bu rivâyeti birazdan nakledecektir.

den Allah'ın geçmesini dilediği şeyler geçti. Kendi kendisine bu hususta birşeyler belirledi. Bunun üzerine aziz ve celil olan Allah da: **"Sırf O'nun vechini** (rızasını) **dileyerek sabah akşam Rabblerine dua edenleri kovma"** âyetini indirdi.(1)

Denildiğine göre, burada geçen "dua etmek"ten maksat, farz namazı cemaatle kılmaya devam etmektir. Bu açıklama, İbn Abbas, Mücahid ve el-Hasen tarafından yapılmıştır. Bundan maksadın zikir ve Kur'ân kıraati olduğu da söylenmiştir. Bununla birlikte günün başında ve sonunda duanın kastedilmesi ihtimali de vardır. Böylelikle Allah'ın muvafakiyetini arzu ederek günlerine dua ile başlasınlar, mağfiret talebi ile günlerini dua ile bitirsinler.

"Sırf O'nun vechini dileyerek" buyruğundaki "vechi"nden kasıt itaat ve bu itaati O'na ihlâsla yapmaktır. Yani, amel ve ibadetlerini Allah için ihlasla yapmak ve bununla başkasına değil de yalnızca O'na yönelmek isteyenler, kastedilmektedir. Şöyle de açıklanmıştır. Vechi bulunmakla vasfedilen, Allah'ı dileyenler diye de açıklanmıştır. Nitekim yüce Allah başka yerlerde şöyle buyurmaktadır: *"Ve celal ve ikram sahibi Rabbinin vechi* (zatı) *kalır."* (er-Rahman, 55/27) Bu da yüce Allah'ın: *"Ve Rabblerinin vechini* (rızasını) *umarak sabredenler"* (er-Ra'd, 13/22) buyruğunu da andırmaktadır.

Özel olarak, "sabah ve akşam"ın zikredilmesine gelince, genel olarak insanlar bu iki vakitte yoğun bir şekilde işlerle uğraşırlar. Meşguliyeti sırasında ibadete yönelen bir kimse, boş kaldığı zamanlarda daha çok amel eder.

Rasulullah (sav) bu buyruğun nazil olmasından sonra; *"Sabah akşam Rabblerine sırf O'nun vechini* (rızasını) *dileyerek dua edenlerle beraber sabret. Dünya hayatının süsünü arzu edip de gözlerin onlardan başkasına kaymasın"* (el-Kehf, 18/28) buyruğunda, Allah'ın kendisine emrettiği şekilde onlarla beraber bulunurdu. Öncelikle onlar kalkmadıkça kendisi ilk olarak kalkmıyordu. Bu anlamdaki açıklamaları tam ve açıklanmış bir şekilde İbn Mace Süneni'nde Habbâb b. el-Eret'ten yüce Allah'ın: **"Sırf O'nun vechini dileyerek sabah akşam Rabblerine dua edenleri kovma... o takdirde zalimlerden olursun"** buyruğu hakkında şunu nakletmektedir: Temimli el-Akra' b. Hâbis Fezareli Uyeyne b. Hısn geldiler. Rasulullah (sav)'ı, Suhayb, Bilal, Ammar ve Habbab ile birlikte, mü'minlerden zayıf olanlarının bir bölümü ile oturmakta olduklarını gördüler. Bunları Peygamber (sav)'ın etrafında görünce, onları küçümsediler. Hz. Peygambere gidip onunla başbaşa kaldılar ve şöyle dediler: Biz, senin bize, arapların bu vesileyle üstünlüğümüzü bilip tanıyacakları özel bir meclis tertiplemeni istiyoruz. Çünkü arapların kafileleri senin yanına gelir, biz de arapların bizleri bu kölelerle birlikte görmelerinden utanı-

(1) *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 45-46; *İbn Mâce*, Zühd 7. İbn Mâce, bu sahabelerin isimlerini de vermektedir ki, Kurtubî, bu rivâyeti birazdan nakledecektir.

dolayı yüce Allah'ın girmesini dilediği şeyler girdi. Bunun üzerine yüce Allah: **"... sabah akşam Rabblerine dua edenleri kovma"** âyetini indirdi. (1)

Burada "sabah" anlamına gelen kelime, (بِالْغَدَوٰةِ) diye de okunmuştur. Yüce Allah'ın izniyle ileride buna dair açıklamalar el-Kehf Sûresi'nde (18/28. âyetin tefsirinde) gelecektir.

Yüce Allah'ın: **"Onların hesabından sana birşey düşmediği gibi..."** buyruğu, onların cezalarından, ihtiyaçlarının karşılanmasından, rızıklarından sana birşey düşmez, demektir. Yani, onların amellerinin karşılığını vermek de rızıklarını vermek de Allah'a aittir. Senin de amelinin karşılığını vermek, rızkını vermek yine Allah'a aittir. O'ndan başkasına değil.

Bu buyruktaki ilk (مِن) teb'îz (kısmîlik bildirmek) içindir. İkincisi ise te'kid için fazladan gelmiştir. Aynı şekilde **"... gibi, senin hesabından da onlara birşey düşmez"** buyruğu da böyledir. Yani, durum böyle olduğuna göre, sen de onlara yönel, onlarla otur, din ve fazilet bakımından onların durumunda olmayan kimselerin hatırına riâyet ederek onları kovmaya kalkışma. Böyle birşey yapacak olursan, zalim olursun.

Hz. Peygamber kendisinden böyle bir şey vuku bulmasından münezzehtir. Ancak, bu buyruk hükümleri beyan etmekte ve müslümanlar arasından onlardan başka herhangi bir kimseden benzeri bir davranış ortaya çıkmasın diye gelmiştir. Bu buyruk, (bu yönüyle) yüce Allah'ın: ***"Eğer şirk koşarsan, andolsun ki, muhakkak amelin boşa çıkar..."*** (ez-Zümer, 39/65) buyruğuna benzemektedir. Yüce Allah onun hiçbir şekilde şirk koşmayacağını ve dolayısıyla amelinin de boşa çıkmayacağını elbetteki biliyordu.

"... ki, onları kovasın" buyruğu, hesabın düşmeyeceğini bildiren nefyin cevabıdır. "(فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ): **O takdirde zalimlerden olursun"** buyruğunda fiil nehyin cevabının başına gelen "fe" ile nasb edilmiştir. Yani: Rabblerine dua eden kimseleri kovma. O takdirde zalimlerden olursun. Hem senin hesabından onların üzerine birşey düşmez ki onları kovasın. Bu, takdim ve tehire göre ifadelerin dizilişini göstermektedir.

Zulüm, asıl anlamı itibariyle, birşeyi olması gereken yerinden başka bir yere koymaktır. Buna dair açıklamalar, yeteri kadar önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/35. âyet, 13. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Bu âyet-i kerimeyle hadis-i şerifin kuvvetle ifadelerinden anlaşıldığına göre; herhangi bir kimsenin makam, mevki ve elbisesi dolayısıyla ta'zim edilmesi yasak olduğu gibi, bir başkasının fakirliği, elbisesinin de kötülüğü dolayısıyla hakir görülmesi de aynı şekilde yasaktır.

(2) *İbn Mâce,* aynı yer.

dolayı yüce Allah'ın girmesini dilediği şeyler girdi. Bunun üzerine yüce Allah: **"... sabah akşam Rabblerine dua edenleri kovma"** âyetini indirdi. (1)

Burada "sabah" anlamına gelen kelime, (بالغدوة) diye de okunmuştur. Yüce Allah'ın izniyle ileride buna dair açıklamalar el-Kehf Sûresi'nde (18/28. âyetin tefsirinde) gelecektir.

Yüce Allah'ın: **"Onların hesabından sana birşey düşmediği gibi..."** buyruğu, onların cezalarından, ihtiyaçlarının karşılanmasından, rızıklarından sana birşey düşmez, demektir. Yani, onların amellerinin karşılığını vermek de rızıklarını vermek de Allah'a aittir. Senin de amelinin karşılığını vermek, rızkını vermek yine Allah'a aittir. O'ndan başkasına değil.

Bu buyruktaki ilk (من) teb'îz (kısmîlik bildirmek) içindir. İkincisi ise te'kid için fazladan gelmiştir. Aynı şekilde **"... gibi, senin hesabından da onlara birşey düşmez"** buyruğu da böyledir. Yani, durum böyle olduğuna göre, sen de onlara yönel, onlarla otur, din ve fazilet bakımından onların durumunda olmayan kimselerin hatırına riâyet ederek onları kovmaya kalkışma. Böyle birşey yapacak olursan, zalim olursun.

Hz. Peygamber kendisinden böyle bir şey vuku bulmasından münezzehtir. Ancak, bu buyruk hükümleri beyan etmekte ve müslümanlar arasından onlardan başka herhangi bir kimseden benzeri bir davranış ortaya çıkmasın diye gelmiştir. Bu buyruk, (bu yönüyle) yüce Allah'ın: ***"Eğer şirk koşarsan, andolsun ki, muhakkak amelin boşa çıkar..."*** (ez-Zümer, 39/65) buyruğuna benzemektedir. Yüce Allah onun hiçbir şekilde şirk koşmayacağını ve dolayısıyla amelinin de boşa çıkmayacağını elbetteki biliyordu.

"... ki, onları kovasın" buyruğu, hesabın düşmeyeceğini bildiren nefyin cevabıdır. "(فتكون من الظالمين): **O takdirde zalimlerden olursun"** buyruğunda fiil nehyin cevabının başına gelen "fe" ile nasb edilmiştir. Yani: Rabblerine dua eden kimseleri kovma. O takdirde zalimlerden olursun. Hem senin hesabından onların üzerine birşey düşmez ki onları kovasın. Bu, takdim ve tehire göre ifadelerin dizilişini göstermektedir.

Zulüm, asıl anlamı itibariyle, birşeyi olması gereken yerinden başka bir yere koymaktır. Buna dair açıklamalar, yeteri kadar önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/35. âyet, 13. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Bu âyet-i kerimeyle hadis-i şerifin kuvvetle ifadelerinden anlaşıldığına göre; herhangi bir kimsenin makam, mevki ve elbisesi dolayısıyla ta'zim edilmesi yasak olduğu gibi, bir başkasının fakirliği, elbisesinin de kötülüğü dolayısıyla hakir görülmesi de aynı şekilde yasaktır.

(2) *İbn Mâce*, aynı yer.

وَإِذَا جَآءَكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَـٰتِنَا فَقُلْ سَلَـٰمٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ
رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ ٱلرَّحْمَةَ ۖ أَنَّهُۥ مَنْ عَمِلَ مِنكُمْ سُوٓءًا
بِجَهَـٰلَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُۥ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥٤﴾

54. Âyetlerimize iman edenler sana geldiğinde onlara de ki: "Selâm sizlere! Rabbiniz kendi üzerine rahmeti yazdı. Bilin ki, içinizden kim bilmeyerek kötü bir iş işler de sonra arkasından tevbe eder, düzeltirse şüphesiz O, mağfiret ve merhamet edendir."

Yüce Allah'ın: **"Âyetlerimize iman edenler sana geldiğinde onlara de ki: Selâm sizlere!"** Buyruğunda geçen "selâm" selamet ile aynı anlamdadır. **"Selam sizlere"** ise, Allah dininizi ve nefislerinizi esenliğe kavuşturtsun ve selâmete erdirsin demektir.

Bu buyruk, Hz. Peygamberin kendilerini kovması yasaklanan kimseler hakkında inmiştir. O bakımdan Hz. Peygamber bunları gördü mü, öncelikle kendisi onlara selam verir ve: "Ümmetimin arasında önce benim kendilerine selâm vermemi emrettiği kimseler kılan Allah'a hamd olsun" derdi. (1)

Buna göre, (âyet-i kerimede sözü geçen selâm) Peygamber (sav) tarafından onlara verilen selamdır. Şöyle de açıklanmıştır: Bu selâm, yüce Allah tarafından onlara verilmiştir. Yani, onlara Bizim selâmımızı bildir, demektir. Her iki açıklamaya göre de onların Allah nezdindeki faziletlerine ve üstün değerlerine bir delil vardır. Müslim'in Sahih'inde Âiz b. Amr'dan nakledildiğine göre Ebu Süfyan, Selman, Suhayb, Bilal ve bir gurup kişinin yanından geçince onlar şöyle demişler: Allah'a yemin olsun ki, Allah'ın yolunda cihad edenlerin kılıçları Allah düşmanının boynuna inmesi gereken yere inmedi. Bunun üzerine Ebu Bekir (r.a) şöyle dedi: Siz bu sözü Kureyş'in şeyhine ve efendisine mi söylüyorsunuz?. Peygamber (sav) gelince, onların neler söylediklerini Hz. Peygambere haber verdi. Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: "Ey Ebu Bekir, muhtemeldir ki sen onları kızdırmış olabilirsin. Eğer onları kızdırmış isen yemin olsun ki, Rabbini de kızdırmışsın demektir." Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir yanlarına gitti ve onlara şöyle dedi: Kardeşlerim ben sizi kızdırdım mı? Onlar: Hayır, Allah sana mağfiret buyursun kardeşimiz, dediler. (2)

---

(1) el-Vâhidi, *Eshâbu Nüzûli'l-Kur'ân* s. 221, İkrime'den gelen mürsel bir rivâyet olarak
(2) *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 170; *Müsned*, V, 64.

وَإِذَا جَآءَكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَـٰتِنَا فَقُلْ سَلَـٰمٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ
رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ ٱلرَّحْمَةَ ۖ أَنَّهُۥ مَنْ عَمِلَ مِنكُمْ سُوٓءًا
بِجَهَـٰلَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُۥ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥٤﴾

54. Âyetlerimize iman edenler sana geldiğinde onlara de ki: "Selâm sizlere! Rabbiniz kendi üzerine rahmeti yazdı. Bilin ki, içinizden kim bilmeyerek kötü bir iş işler de sonra arkasından tevbe eder, düzeltirse şüphesiz O, mağfiret ve merhamet edendir."

Yüce Allah'ın: **"Âyetlerimize iman edenler sana geldiğinde onlara de ki: Selâm sizlere!"** Buyruğunda geçen "selâm" selamet ile aynı anlamdadır. **"Selam sizlere"** ise, Allah dininizi ve nefislerinizi esenliğe kavuşturtsun ve selâmete erdirsin demektir.

Bu buyruk, Hz. Peygamberin kendilerini kovması yasaklanan kimseler hakkında inmiştir. O bakımdan Hz. Peygamber bunları gördü mü, öncelikle kendisi onlara selam verir ve: "Ümmetimin arasında önce benim kendilerine selâm vermemi emrettiği kimseler kılan Allah'a hamd olsun" derdi. (1)

Buna göre, (âyet-i kerimede sözü geçen selâm) Peygamber (sav) tarafından onlara verilen selamdır. Şöyle de açıklanmıştır: Bu selâm, yüce Allah tarafından onlara verilmiştir. Yani, onlara Bizim selâmımızı bildir, demektir. Her iki açıklamaya göre de onların Allah nezdindeki faziletlerine ve üstün değerlerine bir delil vardır. Müslim'in Sahih'inde Âiz b. Amr'dan nakledildiğine göre Ebu Süfyan, Selman, Suhayb, Bilal ve bir gurup kişinin yanından geçince onlar şöyle demişler: Allah'a yemin olsun ki, Allah'ın yolunda cihad edenlerin kılıçları Allah düşmanının boynuna inmesi gereken yere inmedi. Bunun üzerine Ebu Bekir (r.a) şöyle dedi: Siz bu sözü Kureyş'in şeyhine ve efendisine mi söylüyorsunuz?. Peygamber (sav) gelince, onların neler söylediklerini Hz. Peygambere haber verdi. Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: "Ey Ebu Bekir, muhtemeldir ki sen onları kızdırmış olabilirsin. Eğer onları kızdırmış isen yemin olsun ki, Rabbini de kızdırmışsın demektir." Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir yanlarına gitti ve onlara şöyle dedi: Kardeşlerim ben sizi kızdırdım mı? Onlar: Hayır, Allah sana mağfiret buyursun kardeşimiz, dediler. (2)

---

(1) el-Vâhidi, *Eshâbu Nüzûli'l-Kur'ân* s. 221, İkrime'den gelen mürsel bir rivâyet olarak
(2) *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 170; *Müsned*, V, 64.

di amel etmiştir ve şöyle denilmiş gibidir: "(كتب ربكم على نفسه): Rabbiniz üzerine şunu yazdı ki kim... iş işlerse."

"(أنّه غفور): **Şüphesiz ki O, mağfiret edendir"** buyruğunun üstün okunuşuna gelince, bu da iki şekilde açıklanabilir. Birincisine göre mübtedâ olarak ref' mahallinde olup, haberinin de gizli olmasıdır. Şöyle buyrulmuş gibidir: Onun için şu vardır: Şüphesizki O, Ğafurdur, Rahimdir. Çünkü "fa" harfinden sonra gelen mübtedâdır. Yani onun için Allah'ın mağfireti vardır demektir.

İkinci açıklamaya gelince, mübtedâ takdir edilir ve bu durumda; (أنّ) ve kendisinde amel ettiği ifadeler de bu mübtedanın haberi olur. Bunun takdiri şöyle olur: Onun işi, Allah'ın ona mağfiret edeceği şeklindedir. Bu da Sibeveyh'in tercihidir. Sibeveyh birinci şekli caiz görmemektedir. Ancak Ebu Hatim birinci şekli caiz kabul eder.

Şöyle de denilmiştir: (كَتَبَ): Yazdı, bunda amel etmiştir. Yani: "Rabbiniz muhakkak ki O, ğafurdur ve rahimdir diye yazmıştır."

Ali b. Salih ile İbn Hürmüz ise, isti'naf olmak üzere birincisinin esreli okunduğunu, ikincisini de mübteda, yahut mübtedanın haberi veya az önce geçtiği üzere **"yazdı"**nın amel ettiği bir lafız olarak üstün ile okumuştur. Birincisini üstün okuyan -ki, o da Nafi'dir- bunu rahmetten bedel kabul etmiş, ikincisini ise "fe"den sonra olduğundan dolayı istinâf olarak (üstün) okumuşturki bu da açıkça anlaşılan (açıklanabilen) bir kıraattir.

وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٥٥﴾

55. Günahkârların yolu belli olsun diye âyetleri böylece açıklıyoruz.

Yüce Allah'ın: **"Âyetleri böylece açıklıyoruz"** buyruğunda geçen "açıklama (tafsîl)," anlamları açıkça ortaya koyan beyân demektir. Buyruğun anlamı da şöyledir: Biz, bu sûrede müşriklere karşı getirilecek delilleri ve tartışma usullerimizi sana geniş geniş açıkladığımız gibi, din ile ilgili gerek duyduğunuz her hususta âyetleri; aynı şekilde batıl ehlinin inkâr ettiği her hakka dair delillerimizi ve belgelerimizi size açıklıyoruz. el-Kutebî der ki: **"Ayetleri açıklıyoruz."** Biz onları bölüm bölüm ardı arkasına açıklıyoruz. Onları bir arada ve bir defada indirmiyoruz, demektir.

"Günahkârların yolu belli olsun diye" buyruğunun baş tarafında yer alan "lâm" harfinin fiiline taalluk ettiği söylenmektedir. Peki bu "lâm"ın taalluk ettiği fiil neredediir? Kûfeliler der ki, bu fiil mukadderdir.

di amel etmiştir ve şöyle denilmiş gibidir: "(كتب ربكم على نفسه): Rabbiniz üzerine şunu yazdı ki kim... iş işlerse."

"(أنّه غفور): **Şüphesiz ki O, mağfiret edendir"** buyruğunun üstün okunuşuna gelince, bu da iki şekilde açıklanabilir. Birincisine göre mübtedâ olarak ref' mahallinde olup, haberinin de gizli olmasıdır. Şöyle buyrulmuş gibidir: Onun için şu vardır: Şüphesizki O, Ğafurdur, Rahimdir. Çünkü "fa" harfinden sonra gelen mübtedâdır. Yani onun için Allah'ın mağfireti vardır demektir.

İkinci açıklamaya gelince, mübtedâ takdir edilir ve bu durumda; (أنّ) ve kendisinde amel ettiği ifadeler de bu mübtedanın haberi olur. Bunun takdiri şöyle olur: Onun işi, Allah'ın ona mağfiret edeceği şeklindedir. Bu da Sibeveyh'in tercihidir. Sibeveyh birinci şekli caiz görmemektedir. Ancak Ebu Hatim birinci şekli caiz kabul eder.

Şöyle de denilmiştir: (كَتَبَ): Yazdı, bunda amel etmiştir. Yani: "Rabbiniz muhakkak ki O, ğafurdur ve rahimdir diye yazmıştır."

Ali b. Salih ile İbn Hürmüz ise, isti'naf olmak üzere birincisinin esreli okunduğunu, ikincisini de mübteda, yahut mübtedanın haberi veya az önce geçtiği üzere **"yazdı"**nın amel ettiği bir lafız olarak üstün ile okumuştur. Birincisini üstün okuyan -ki, o da Nafi'dir- bunu rahmetten bedel kabul etmiş, ikincisini ise "fe"den sonra olduğundan dolayı istinâf olarak (üstün) okumuşturki bu da açıkça anlaşılan (açıklanabilen) bir kıraattir.

وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٥٥﴾

55. Günahkârların yolu belli olsun diye âyetleri böylece açıklıyoruz.

Yüce Allah'ın: **"Âyetleri böylece açıklıyoruz"** buyruğunda geçen "açıklama (tafsîl)," anlamları açıkça ortaya koyan beyân demektir. Buyruğun anlamı da şöyledir: Biz, bu sûrede müşriklere karşı getirilecek delilleri ve tartışma usullerimizi sana geniş geniş açıkladığımız gibi, din ile ilgili gerek duyduğunuz her hususta âyetleri; aynı şekilde batıl ehlinin inkâr ettiği her hakka dair delillerimizi ve belgelerimizi size açıklıyoruz. el-Kutebî der ki: **"Ayetleri açıklıyoruz."** Biz onları bölüm bölüm ardı arkasına açıklıyoruz. Onları bir arada ve bir defada indirmiyoruz, demektir.

"Günahkârların yolu belli olsun diye" buyruğunun baş tarafında yer alan "lâm" harfinin fiiline taalluk ettiği söylenmektedir. Peki bu "lâm"ın taalluk ettiği fiil neredediir? Kûfeliler der ki, bu fiil mukadderdir.

56. De ki: "Sizin Allah'ı bırakarak ibadet ettiğinize ibadet etmem bana kesin olarak yasak edildi." De ki: "Ben, hevâlarınıza asla uymam. O takdirde sapmış olurum da hidâyete erenlerden olmam."

Yüce Allah'ın: **"De ki: Sizin Allah'ı bırakarak ibadet ettiğinize ibadet etmem bana kesin olarak yasak edildi"** buyruğunda yer alan; "(تدعون): Dua ettiğiniz" buyruğu ibadet ettiğiniz anlamındadır. (Mealde olduğu gibi). Şöyle de denilmiştir: Zorlu işlerinizde ibadet kastıyla kendilerine dua ettiklerinize... Bununla da kastedilen onların taptıkları putlardır.

"De ki: Ben hevâlarınıza asla uymam." Sizin isteğiniz olan eşyaya ibadet ve yanımdan kovmanızı istediğiniz kimseleri kovmak hususlarında hevâlarınıza uymam. **"O takdirde sapmış olurum."** Hevâlarınıza uyacak olursam, haktan uzaklaşır, saparım **"da hidâyete erenlerden"** yani, doğru ve hidâyet yolu üzere yürüyenlerden **"olmam."**

"(ضللت): **Sapmış olurum"** buyruğundaki "lâm" harfi hem esreli, hem üstün olarak okunmuştur ki, bunlar iki ayrı söyleyiştir. Ebû Amr b. el-Alâ der ki: "Lâm" harfinin esreli olarak okunuşu Temimlilerin ağzıdır. Yahya b. Vessâb ile Talha b. Musarrif'in kıraati de budur. Ancak, birincisi hem daha sahih, hem daha fasihtir. Çünkü, Hicazlıların söyleyişi de böyledir, cumhurun kıraati de böyledir. el-Cevherî der ki: Sapmak (dalâl ve delâlet) doğruluğun (reşad)'ın zıddıdır. Bu fiil; (ضللت أضل) şeklinde kullanılır. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: "(قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ عَلَى نَفْسِي): *De ki: Eğer ben saparsam, ancak kendi aleyhime sapmış olurum.*" (Sebe', 34/50) Bu, Necidlilerin söyleyişidir, fasih olan söyleyiş de budur. el-Âliyeliler ise, (ضِلْتُ) diye söylerler.

قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ ۚ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ ۚ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ ۖ يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ ﴿٥٧﴾

57. De ki: "Şüphesiz ben, Rabbimden gelmiş apaçık bir delil üzerindeyim. Siz ise onu yalanladınız. Sizin acele gelmesini istediğiniz şey benim yanımda değildir. Hüküm ancak Allah'ındır. O, doğruyu haber verir ve O, ayırt edenlerin en hayırlısıdır."

56. De ki: "Sizin Allah'ı bırakarak ibadet ettiğinize ibadet etmem bana kesin olarak yasak edildi." De ki: "Ben, hevâlarınıza asla uymam. O takdirde sapmış olurum da hidâyete erenlerden olmam."

Yüce Allah'ın: **"De ki: Sizin Allah'ı bırakarak ibadet ettiğinize ibadet etmem bana kesin olarak yasak edildi"** buyruğunda yer alan; "(تدعون): Dua ettiğiniz" buyruğu ibadet ettiğiniz anlamındadır. (Mealde olduğu gibi). Şöyle de denilmiştir: Zorlu işlerinizde ibadet kastıyla kendilerine dua ettiklerinize... Bununla da kastedilen onların taptıkları putlardır.

"De ki: Ben hevâlarınıza asla uymam." Sizin isteğiniz olan eşyaya ibadet ve yanımdan kovmanızı istediğiniz kimseleri kovmak hususlarında hevâlarınıza uymam. **"O takdirde sapmış olurum."** Hevâlarınıza uyacak olursam, haktan uzaklaşır, saparım **"da hidâyete erenlerden"** yani, doğru ve hidâyet yolu üzere yürüyenlerden **"olmam."**

"(ضللت): **Sapmış olurum"** buyruğundaki "lâm" harfi hem esreli, hem üstün olarak okunmuştur ki, bunlar iki ayrı söyleyiştir. Ebû Amr b. el-Alâ der ki: "Lâm" harfinin esreli olarak okunuşu Temimlilerin ağzıdır. Yahya b. Vessâb ile Talha b. Musarrif'in kıraati de budur. Ancak, birincisi hem daha sahih, hem daha fasihtir. Çünkü, Hicazlıların söyleyişi de böyledir, cumhurun kıraati de böyledir. el-Cevherî der ki: Sapmak (dalâl ve delâlet) doğruluğun (reşad)'ın zıddıdır. Bu fiil; (ضللت أضل) şeklinde kullanılır. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: "(قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ عَلَى نَفْسِي): *De ki: Eğer ben saparsam, ancak kendi aleyhime sapmış olurum.*" (Sebe', 34/50) Bu, Necidlilerin söyleyişidir, fasih olan söyleyiş de budur. el-Âliyeliler ise, (ضِلْتُ) diye söylerler.

قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ ۚ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ ۚ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ ۖ يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ ﴿٥٧﴾

57. De ki: "Şüphesiz ben, Rabbimden gelmiş apaçık bir delil üzerindeyim. Siz ise onu yalanladınız. Sizin acele gelmesini istediğiniz şey benim yanımda değildir. Hüküm ancak Allah'ındır. O, doğruyu haber verir ve O, ayırt edenlerin en hayırlısıdır."

çabucak gelmesini istiyorlardı. Yüce Allah'ın şu buyruklarında onlardan naklettiği şu sözlerde olduğu gibi: ***"Yahut iddia ettiğin gibi gökyüzünü üzerimize parça parça düşür"*** (el-İsra, 17/92); ***"Allah'ım eğer bu Senin katından gelmiş hakkın kendisi ise, durma üzerimize gökten taş yağdır."*** *(el-Enfal,* 8/32)

Sizin gelmesini, gösterilmesini istediğiniz âyet ve mucizeler yanımda değildir, anlamına geldiği de söylenmiştir.

"Hüküm ancak Allah'ındır." Azabın ertelenmesi veya erken getirilmesi hususunda hüküm yalnız Allah'a aittir. Hak ile batılı birbirinden ayırd edici hüküm Allah'ın hükmüdür, diye de açıklanmıştır.

"(يَقُصُّ الْحَقَّ): **O, doğruyu haber verir."** Yani, hak olan kıssayı anlatır. Olayı gerçek şekliyle nakleder.

Kur'ân-ı Kerim'de mecazın varlığını kabul etmeyenler bunu delil göstermişlerdir. Bu şekildeki kıraat Nâfi', İbn Kesir, Âsım, Mücahid, el-A'rac ve İbn Abbas'ın kıraatidir. İbn Abbas der ki: Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ): ***Biz sana... kıssanın en güzelini anlatacağız."*** (Yûsuf, 12/3) Diğerleri ise bunu noktalı dâd harfi ile (يَقْضِ الْحَقَّ) diye okumuşlardır. (Hakkı hükmeder, hükme bağlar, anlamındadır). Ali (r.a) ile Ebu Abdurrahman es-Sülemî ve Said b. el-Müseyyeb de böyle okumuşlardır. Ancak Mushafta bu kelime bu okuyuşa göre sonda "ye" ile yazılması gerekirken "ye"sız olarak yazılmıştır. Bundanda dolayı buna vakıf yapmamak gerekir. Kelime burada "kazâ"dan (hüküm vermekten) gelmektedir. Bundan sonraki buyruk da buna delil teşkil etmektedir: **"O, ayırt edenlerin en hayırlısıdır."** Ayırd etmek (el-Fasl), kasasta değil de ancak hüküm vermede (kazada) sözkonusu olur. Yine bunu, bundan önce yer alan: **"Hüküm ancak Allah'ındır"** pekiştirmektedir. Ayrıca, İbn Mes'ud'un "(إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ يَقْضِي بِالْحَقِّ): Hüküm ancak Allah'ındır. O, hak ile hüküm verir" kıraati de bunu pekiştirmektedir. Burada "Hak" kelimesinin başına "be" harfinin gelmesi, yargı anlamını da pekiştirmektedir.

en-Nehhâs der ki: Buna gerek yoktur. Çünkü **"Hüküm vermek"** gelir ve yapar; anlamındadır. Buna göre anlam, hak gelir şeklinde olur. Ayrıca bunun hakkın gerektirdiği şekilde hüküm verir, anlamında olması da mümkündür.

Mekkî der ki: "Sâd" ile kıraat daha çok sevdiğim bir kıraattir. Çünkü her iki Harem halkı Mekkeliler ile Medineliler ve Âsım bu kıraat üzere ittifak etmişlerdir. Diğer taraftan eğer bu kelime hüküm vermekten (kaza)'den gelmiş olsaydı, bunda İbn Mes'ud'un kıraatinde olduğu gibi "be" harfinin de gelmesi gerekirdi.

en-Nehhâs şöyle demektedir: Bu delilin ifade ettiği şekilde buna gerek yoktur. Çünkü böyle bir "be" çokça hazfedilir.

çabucak gelmesini istiyorlardı. Yüce Allah'ın şu buyruklarında onlardan naklettiği şu sözlerde olduğu gibi: ***"Yahut iddia ettiğin gibi gökyüzünü üzerimize parça parça düşür"*** (el-İsra, 17/92); ***"Allah'ım eğer bu Senin katından gelmiş hakkın kendisi ise, durma üzerimize gökten taş yağdır."*** *(el-Enfal,* 8/32)

Sizin gelmesini, gösterilmesini istediğiniz âyet ve mucizeler yanımda değildir, anlamına geldiği de söylenmiştir.

"Hüküm ancak Allah'ındır." Azabın ertelenmesi veya erken getirilmesi hususunda hüküm yalnız Allah'a aittir. Hak ile batılı birbirinden ayırd edici hüküm Allah'ın hükmüdür, diye de açıklanmıştır.

"(يَقُصُّ الْحَقَّ): **O, doğruyu haber verir."** Yani, hak olan kıssayı anlatır. Olayı gerçek şekliyle nakleder.

Kur'ân-ı Kerim'de mecazın varlığını kabul etmeyenler bunu delil göstermişlerdir. Bu şekildeki kıraat Nâfi', İbn Kesir, Âsım, Mücahid, el-A'rac ve İbn Abbas'ın kıraatidir. İbn Abbas der ki: Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ): ***Biz sana... kıssanın en güzelini anlatacağız."*** (Yûsuf, 12/3) Diğerleri ise bunu noktalı dâd harfi ile (يَقْضِ الْحَقَّ) diye okumuşlardır. (Hakkı hükmeder, hükme bağlar, anlamındadır). Ali (r.a) ile Ebu Abdurrahman es-Sülemî ve Said b. el-Müseyyeb de böyle okumuşlardır. Ancak Mushafta bu kelime bu okuyuşa göre sonda "ye" ile yazılması gerekirken "ye"sız olarak yazılmıştır. Bundanda dolayı buna vakıf yapmamak gerekir. Kelime burada "kazâ"dan (hüküm vermekten) gelmektedir. Bundan sonraki buyruk da buna delil teşkil etmektedir: **"O, ayırt edenlerin en hayırlısıdır."** Ayırd etmek (el-Fasl), kasasta değil de ancak hüküm vermede (kazada) sözkonusu olur. Yine bunu, bundan önce yer alan: **"Hüküm ancak Allah'ındır"** pekiştirmektedir. Ayrıca, İbn Mes'ud'un "(إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ يَقْضِي بِالْحَقِّ): Hüküm ancak Allah'ındır. O, hak ile hüküm verir" kıraati de bunu pekiştirmektedir. Burada "Hak" kelimesinin başına "be" harfinin gelmesi, yargı anlamını da pekiştirmektedir.

en-Nehhâs der ki: Buna gerek yoktur. Çünkü **"Hüküm vermek"** gelir ve yapar; anlamındadır. Buna göre anlam, hak gelir şeklinde olur. Ayrıca bunun hakkın gerektirdiği şekilde hüküm verir, anlamında olması da mümkündür.

Mekkî der ki: "Sâd" ile kıraat daha çok sevdiğim bir kıraattir. Çünkü her iki Harem halkı Mekkeliler ile Medineliler ve Âsım bu kıraat üzere ittifak etmişlerdir. Diğer taraftan eğer bu kelime hüküm vermekten (kaza)'den gelmiş olsaydı, bunda İbn Mes'ud'un kıraatinde olduğu gibi "be" harfinin de gelmesi gerekirdi.

en-Nehhâs şöyle demektedir: Bu delilin ifade ettiği şekilde buna gerek yoktur. Çünkü böyle bir "be" çokça hazfedilir.

mez. Kimin nerede öleceğini Allah'tan başka kimse bilmez. Kıyametin de ne zaman kopacağını Allah'tan başka kimse bilmez." (1) Müslim'in Sahih'inde de Hz. Âişe'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Her kim Rasulullah (sav)'ın, yarın neler olacağını haber verdiğini iddia edecek olursa, Allah'a karşı büyük bir iftirada bulunmuş olur. Çünkü yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: ***"De ki: Göklerle yerde olan gaybı Allah'tan başka kimse bilmez."*** (en-Neml, 28/65)(2)

"Anahtarlar" anlamındaki: (مفاتح) ise, (مفتح)'ın çoğuludur. Fasih söyleyiş de budur. Bununla birlikte -elif'li olarak-: (مفتاح) da denilip çoğulu da; (مفاتيح) diye gelir. Bu İbn es-Semeyka'ın da kıraatidir.

(Anahtar anlamındaki) miftâh, evin kapısı üzerindeki kilit gibi maddi, yahut da kıyas gibi aklî her bir kapalı şeyi çözüp açana denilir.

İbn Mace, Sünen'inde, Ebu Hatim el-Bustî Sahih'inde Enes b. Malik'ten şöyle dediğini rivayet ederler: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "İnsanlar arasında öyleleri vardır ki, hayrın anahtarları, şerrin de kilitleridirler. Yine insanlar arasında öyleleri vardır ki, şerrin anahtarları, hayrın kilitleridirler. Allah'ın hayrın kilitlerinin açılışını ellerine nasip kılmış olduğu kimselere ne mutlu! Şerrin anahtarlarının açılışını da ellerine nasip kıldığı kimselere de veyl olsun!"(3)

Burada **"Anahtar"** âyet-i kerimede nasıl ki anahtar aracılığı ile insan için gaip olan (görünmeyen) şeylere ulaşılabiliyor ise, gayblara ulaşmak (onları bilmek) den kinayedir. O bakımdan kimi ilim adamı şöyle demiştir: Buradaki "anahtarlar anlamındaki mefâtîh" kelimesi insanların; (افتح عليّ كذا): Bana şunu aç, demelerinden alınmıştır ki, bu da; bana kendisi vasıtasıyla ulaşabileceğim şeyi ver veya öğret, anlamındadır.

Gaybın ilmi Allah'ın yanındadır. Gayba ulaştıran yollar da O'nun elindedir. Buna O'ndan başka kimse sahip değildir. O, kimi bunlara muttali kılmak dilerse onu muttali kılar. Kimi de bunlardan alıkoymak isterse alıkoyar ve perdeler. Böyle bir şey (muttali kılma) ise ancak Onun rasullerine ilminin feyzini vermesi ile olur. Buna delil de yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: ***"Allah sizi gayba da muttali kılmaz. Fakat Allah, peygamberlerinden kimi dilerse onu seçer"*** (Âl-i İmran, 3/179); ***"O, gaybı bilendir. O, kendi gaybına hiçbir kimseyi muttali kılmaz. Meğer ki beğenip seçtiği bir peygamber ola."*** (el-Cin, 72/26)

"Anahtarlar" ile rızık hazinelerinin kastedildiği de söylenmiştir ki, bu görüş es-Süddî ile el-Hasen'den nakledilmiştir. Mukatil ve ed-Dahhâk ise yeryüzü hazineleri olduğunu söylemişlerdir.

---

(1) ***Buhârî,*** İstiskaa 29, Tefsir 6. sûre 1; ***Müsned,*** II, 24, 52, 58, 122.

(2) ***Müslim,*** İman 287; ***Tirmizî,*** Tefsir 6. Sûre 5.

(3) ***İbn Mâce,*** Mukaddime 19.

mez. Kimin nerede öleceğini Allah'tan başka kimse bilmez. Kıyametin de ne zaman kopacağını Allah'tan başka kimse bilmez." (1) Müslim'in Sahih'inde de Hz. Âişe'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Her kim Rasulullah (sav)'ın, yarın neler olacağını haber verdiğini iddia edecek olursa, Allah'a karşı büyük bir iftirada bulunmuş olur. Çünkü yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: ***"De ki: Göklerle yerde olan gaybı Allah'tan başka kimse bilmez."*** (en-Neml, 28/65)(2)

"Anahtarlar" anlamındaki: (مفاتح) ise, (مفتح)'ın çoğuludur. Fasih söyleyiş de budur. Bununla birlikte -elif'li olarak-: (مفتاح) da denilip çoğulu da; (مفاتيح) diye gelir. Bu İbn es-Semeyka'ın da kıraatidir.

(Anahtar anlamındaki) miftâh, evin kapısı üzerindeki kilit gibi maddi, yahut da kıyas gibi aklî her bir kapalı şeyi çözüp açana denilir.

İbn Mace, Sünen'inde, Ebu Hatim el-Bustî Sahih'inde Enes b. Malik'ten şöyle dediğini rivayet ederler: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "İnsanlar arasında öyleleri vardır ki, hayrın anahtarları, şerrin de kilitleridirler. Yine insanlar arasında öyleleri vardır ki, şerrin anahtarları, hayrın kilitleridirler. Allah'ın hayrın kilitlerinin açılışını ellerine nasip kılmış olduğu kimselere ne mutlu! Şerrin anahtarlarının açılışını da ellerine nasip kıldığı kimselere de veyl olsun!"(3)

Burada **"Anahtar"** âyet-i kerimede nasıl ki anahtar aracılığı ile insan için gaip olan (görünmeyen) şeylere ulaşılabiliyor ise, gayblara ulaşmak (onları bilmek) den kinayedir. O bakımdan kimi ilim adamı şöyle demiştir: Buradaki "anahtarlar anlamındaki mefâtîh" kelimesi insanların; (افتح عليّ كذا): Bana şunu aç, demelerinden alınmıştır ki, bu da; bana kendisi vasıtasıyla ulaşabileceğim şeyi ver veya öğret, anlamındadır.

Gaybın ilmi Allah'ın yanındadır. Gayba ulaştıran yollar da O'nun elindedir. Buna O'ndan başka kimse sahip değildir. O, kimi bunlara muttali kılmak dilerse onu muttali kılar. Kimi de bunlardan alıkoymak isterse alıkoyar ve perdeler. Böyle bir şey (muttali kılma) ise ancak Onun rasullerine ilminin feyzini vermesi ile olur. Buna delil de yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: ***"Allah sizi gayba da muttali kılmaz. Fakat Allah, peygamberlerinden kimi dilerse onu seçer"*** (Âl-i İmran, 3/179); ***"O, gaybı bilendir. O, kendi gaybına hiçbir kimseyi muttali kılmaz. Meğer ki beğenip seçtiği bir peygamber ola."*** (el-Cin, 72/26)

"Anahtarlar" ile rızık hazinelerinin kastedildiği de söylenmiştir ki, bu görüş es-Süddî ile el-Hasen'den nakledilmiştir. Mukatil ve ed-Dahhâk ise yeryüzü hazineleri olduğunu söylemişlerdir.

---

(1) ***Buhârî,*** İstiskaa 29, Tefsir 6. sûre 1; ***Müsned,*** II, 24, 52, 58, 122.

(2) ***Müslim,*** İman 287; ***Tirmizî,*** Tefsir 6. Sûre 5.

(3) ***İbn Mâce,*** Mukaddime 19.

Ömrünün gelecek zamanlarında belli bir şeyi yapacağını veya kazanacağını iddia eden kâfir olur. Yahut olmadan önce olaylar hakkında mücmel ve mufassal olarak haber veren kimsenin de kâfir olacağında hiç bir tereddüt yoktur.

Ayın ve güneşin tutulması ile ilgili haberler veren hakkında da ilim adamlarımız: Böyle bir kimse te'dip edilir, fakat hapsedilmez demişlerdir. Bunun teklif edilmeyişinin sebebi, bir kesim ilim adamının: Bu, şanı yüce Allah'ın: *"Ve Biz, aya konaklar tayin ettik"* (Yasin, 36/39) buyruğunda verdiği habere uygun olarak, konak yerlerinin takdiri ile tesbit edilebilen bir hususdur, demiş olmalarıdır.

Te'dip edilmelerinin sebebine gelince, bu gibi kimseler bu sözleriyle avamı şüpheye düşürürler. Zira avam, bu ve diğer gaybî iddialar arasındaki farkı idrak edemezler. Böylelikle avamın inançlarında şaşırmalarına ve yakîn ile kabul ettikleri kaidelerini terketmelerine sebep teşkil ederler. Böyle bir şeyi bildikleri takdirde, bu bilgiyi gizleyip onu açığa vurmamaları için te'dip edilmeleri öngörülmüştür.

Derim ki: Müslim'in Sahih'inde Peygamber (sav)'ın zevcelerinden birisinden gelen şu rivayet de bu kabildendir: Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim bir arrâfın yanına gider de ona herhangi bir şey hakkında soru soracak olursa, kırk gün süreyle onun hiç bir namazı kabul edilmez." (1)

Arrâf, gaybı bildiği iddiasında bulunan ve geleceğe dair tahminlerde bulunan, müneccimlik eden kimsedir. Bu kelime "irafet"den türümektedir. Bu işi yapana da arrâf denilir. Arraf, bildiğini iddia ettiği bir takım sebep ve bir takım mukaddimelerin delâleti ile bu iddialarda bulunur. Bu iddia sahiplerinden bazıları bu hususta zecr, tark (2) ve yıldızlar ile bu hususta kullanılması itiyat haline getirilmiş bir takım sebeplerin de yardımı ile bu iddialarını destekliyebilirler. Bunların desteklerini alma tekniğine de iyâfet denilir. Hapsi hakkında kehanet adı kullanılabilir. Bu açıklamaları Kadı İyad yapmıştır.

Kehânet, gaybı bilmek iddiasında bulunmaktır. Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr *"el-Kâfi"* adlı eserinde der ki: Haram oldukları icma ile kabul olunmuş kazanç yolları arasında şunlar da vardır: Faiz, fuhuş yapan kadınların ücreti, haram yolla

---

(1) *Müslim*, Selâm 125; *Müsned* IV, 68, V, 380.

(2) **Zecr:** Kuşların sağa-sola uçuşlarını uğurlu ya da uğursuz kabul edip yorumlamaktır. Bir çeşit kâhinlik ve iyâfet'tir. (İbnu'l-Esîr, *en-Nihaye*, II, 297)

Tark: Kadınların yaptığı şekilde çakıl taşlarını vurmaktır. Reml diye de bilinen kumlara bir işin hayırlı mı sonuçlu mu olacağını bilmek arzusuyla çizgi çekmek... olduğu da söylenmiştir. (İbnu'l- Esîr, *a.g.e.*, III, 121 ayrıca bk. II, 47.)

İyâfet: Kuşları kışkırtıp uçmalarını sağlayarak, isimlerinden, seslerinden, gidiş gelişlerinden (geleceğe dair) sonuçlar çıkarmaktır. (İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, III, 330.)

Ömrünün gelecek zamanlarında belli bir şeyi yapacağını veya kazanacağını iddia eden kâfir olur. Yahut olmadan önce olaylar hakkında mücmel ve müfassal olarak haber veren kimsenin de kâfir olacağında hiç bir tereddüt yoktur.

Ayın ve güneşin tutulması ile ilgili haberler veren hakkında da ilim adamlarımız: Böyle bir kimse te'dip edilir, fakat hapsedilmez demişlerdir. Bunun tekfir edilmeyişinin sebebi, bir kesim ilim adamının: Bu, şanı yüce Allah'ın: *"Ve Biz, aya konaklar tayin ettik"* (Yasin, 36/39) buyruğunda verdiği habere uygun olarak, konak yerlerinin takdiri ile tesbit edilebilen bir husustur, demiş olmalarıdır.

Te'dip edilmelerinin sebebine gelince, bu gibi kimseler bu sözleriyle avamı şüpheye düşürürler. Zira avam, bu ve diğer gaybî iddialar arasındaki farkı idrak edemezler. Böylelikle avamın inançlarında şaşırmalarına ve yakîn ile kabul ettikleri kaidelerini terketmelerine sebep teşkil ederler. Böyle bir şeyi bildikleri takdirde, bu bilgiyi gizleyip onu açığa vurmamaları için te'dip edilmeleri öngörülmüştür.

Derim ki: Müslim'in Sahih'inde Peygamber (sav)'ın zevcelerinden birisinden gelen şu rivayet de bu kabildendir: Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim bir arrâfın yanına gider de ona herhangi bir şey hakkında soru soracak olursa, kırk gün süreyle onun hiç bir namazı kabul edilmez." (1)

Arrâf, gaybı bildiği iddiasında bulunan ve geleceğe dair tahminlerde bulunan, müneccimlik eden kimsedir. Bu kelime "irafet"den türümektedir. Bu işi yapana da arrâf denilir. Arraf, bildiğini iddia ettiği bir takım sebep ve bir takım mukaddimelerin delâleti ile bu iddialarda bulunur. Bu iddia sahiplerinden bazıları bu hususta zecr, tark (2) ve yıldızlar ile bu hususta kullanılması itiyat haline getirilmiş bir takım sebeplerin de yardımı ile bu iddialarını destekliyebilirler. Bunların desteklerini alma tekniğine de iyâfet denilir. Hapsi hakkında kehanet adı kullanılabilir. Bu açıklamaları Kadı İyad yapmıştır.

Kehânet, gaybı bilmek iddiasında bulunmaktır. Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr *"el-Kâfi"* adlı eserinde der ki: Haram oldukları icma ile kabul olunmuş kazanç yolları arasında şunlar da vardır: Faiz, fuhuş yapan kadınların ücreti, haram yolla

(1) *Müslim*, Selâm 125; *Müsned* IV, 68, V, 380.

(2) **Zecr:** Kuşların sağa-sola uçuşlarını uğurlu ya da uğursuz kabul edip yorumlamaktır. Bir çeşit kâhinlik ve iyâfet'tir. (İbnu'l-Esîr, *en-Nihaye*, II, 297)

Tark: Kadınların yaptığı şekilde çakıl taşlarını vurmaktır. Reml diye de bilinen kumlara bir işin hayırlı mı, şerli mi olacağını bilmek arzusuyla çizgi çekmek... olduğu da söylenmiştir. (İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 121 ayrıca bk. II, 47.)

İyâfet: Kuşları kışkırtıp uçmalarını sağlayarak, isimlerinden, seslerinden, gidiş gelişlerinden (geleceğe dair) sonuçlar çıkarmaktır. (İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 330.)

ve denizde neyin bitip tükendiğini, sona erdiğini bilir.

Şöyle de açıklanmıştır: O, karadaki bitki, tane, çekirdek ve tohumları bildiği gibi, denizde bulunan canlıları ve oradaki rızıkları da bilir. **"Bir yaprak düşmeyegörsün mutlaka onu bilir."**

Yezid b. Harun, Muhammed b. İshâk'dan, o, Nafi'den, o, İbn Ömer'den naklettiğine göre, Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Yeryüzünde ne kadar ekin, ağaçlar üzerinde ne kadar meyve, yerin karanlıklarında ne kadar tane varsa mutlaka onun üzerinde: Bismillahirrahmanirrahim (bu) filan oğlu filanın rızkıdır, diye yazılıdır." (1) İşte yüce Allah'ın Kitab-ı Keriminde muhkem bir buyruk olarak yer alan: **"Bir yaprak düşmeyegörsün mutlaka onu bilir, yeryüzünün karanlıklarında tek bir tane bile olsa, yaş ve kuru hiçbir şey müstesna olmamak üzere hepsi apaçık bir kitaptadır"** buyruğu da bunu ifade etmektedir. en-Nekkâş da Cafer b. Muhammed'den naklettiğine göre, "yaprak"tan kasıt, Adem oğullarından düşük olarak dünyaya gelenlerdir. "Tane"den kasıt ise düşük olmayan çocuklardır. "Yaş"tan kasıt canlıdır, "kuru"dan kasıt ise ölüdür.

İbn Atiyye der ki: Böyle bir açıklama rumuzlu ifadelere uygun düşer. Ancak bu, Cafer b. Muhammed'den sahih olarak nakledilmiş bir ifade değildir, buna iltifat edilmemesi gerekir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: **"Bir yaprak düşmeyegörsün."** Yani, ağaç yapraklarından herhangi birisinin mutlaka ne zaman düşeceğini, nerede düşeceğini, havada ne kadar dolaşıp duracağını bildiği gibi, her bir tanenin de ne zaman yeşerip biteceğini, kaç tane vereceğini, onu kimin yiyeceğini de bilir. **"Yer yüzünün karanlıklarında"** yani, onun görünmeyen iç taraflarında demektir. Bu, daha sahih bir açıklamadır. Ayrıca bu, hadise de uygundur, âyetin muktezası da budur. Hidayete ulaşma başarısını veren Allahtır.

Şöyle de açıklanmıştır: **"Yeryüzünün karanlıklarında."** Yani, yedi arz tabakasının en altında bulunan kayanın içerisinde demektir. "(ولا رطب ولا يابس): **Yaş ve kuru hiç bir şey...**" buyruğunun mecrur okunması lafza atfendir. İbn es-Semeyka, el-Hasen ve başkaları ise her iki kelimeyi de; "(من ورقة): **Bir yaprak...**" buyruğunun (lafzına değil de) mahalline atfen merfu olarak okumuşlardır. Bu kıraate göre (من) te'kid için gelmiş demek olur.

"Hiç bir şey müstesnâ olmamak üzere hepsi apaçık bir kitaptadır." Yani, Levh-i Mahfuzda yazılıdır. Bunun yazılı olması, meleklerin bunu itibara alması içindir. Yoksa, şanı yüce Allah unutur diye bunları yazmış değildir. O, bundan çok yücedir.

---

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III. 278'de belirtildiğine göre el-Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad* adlı eserinde zayıf bir senedle rivâyet etmektedir.

ve denizde neyin bitip tükendiğini, sona erdiğini bilir.

Şöyle de açıklanmıştır: O, karadaki bitki, tane, çekirdek ve tohumları bildiği gibi, denizde bulunan canlıları ve oradaki rızıkları da bilir. **"Bir yaprak düşmeyegörsün mutlaka onu bilir."**

Yezid b. Harun, Muhammed b. İshâk'dan, o, Nafi'den, o, İbn Ömer'den naklettiğine göre, Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Yeryüzünde ne kadar ekin, ağaçlar üzerinde ne kadar meyve, yerin karanlıklarında ne kadar tane varsa mutlaka onun üzerinde: Bismillahirrahmanirrahim (bu) filan oğlu filanın rızkıdır, diye yazılıdır." (1) İşte yüce Allah'ın Kitab-ı Keriminde muhkem bir buyruk olarak yer alan: **"Bir yaprak düşmeyegörsün mutlaka onu bilir, yeryüzünün karanlıklarında tek bir tane bile olsa, yaş ve kuru hiçbir şey müstesna olmamak üzere hepsi apaçık bir kitaptadır"** buyruğu da bunu ifade etmektedir. en-Nekkâş da Cafer b. Muhammed'den naklettiğine göre, "yaprak"tan kasıt, Adem oğullarından düşük olarak dünyaya gelenlerdir. "Tane"den kasıt ise düşük olmayan çocuklardır. "Yaş"tan kasıt canlıdır, "kuru"dan kasıt ise ölüdür.

İbn Atiyye der ki: Böyle bir açıklama rumuzlu ifadelere uygun düşer. Ancak bu, Cafer b. Muhammed'den sahih olarak nakledilmiş bir ifade değildir, buna iltifat edilmemesi gerekir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: **"Bir yaprak düşmeyegörsün."** Yani, ağaç yapraklarından herhangi birisinin mutlaka ne zaman düşeceğini, nerede düşeceğini, havada ne kadar dolaşıp duracağını bildiği gibi, her bir tanenin de ne zaman yeşerip biteceğini, kaç tane vereceğini, onu kimin yiyeceğini de bilir. **"Yer yüzünün karanlıklarında"** yani, onun görünmeyen iç taraflarında demektir. Bu, daha sahih bir açıklamadır. Ayrıca bu, hadise de uygundur, âyetin muktezası da budur. Hidayete ulaşma başarısını veren Allahtır.

Şöyle de açıklanmıştır: **"Yeryüzünün karanlıklarında."** Yani, yedi arz tabakasının en altında bulunan kayanın içerisinde demektir. "(ولا رطب ولا يابس): **Yaş ve kuru hiç bir şey...**" buyruğunun mecrur okunması lafza atfendir. İbn es-Semeyka, el-Hasen ve başkaları ise her iki kelimeyi de; "(من ورقة): **Bir yaprak...**" buyruğunun (lafzına değil de) mahalline atfen merfu olarak okumuşlardır. Bu kıraate göre (من) te'kid için gelmiş demek olur.

"Hiç bir şey müstesnâ olmamak üzere hepsi apaçık bir kitaptadır." Yani, Levh-i Mahfuzda yazılıdır. Bunun yazılı olması, meleklerin bunu itibara alması içindir. Yoksa, şanı yüce Allah unutur diye bunları yazmış değildir. O, bundan çok yücedir.

---

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III. 278'de belirtildiğine göre el-Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad* adlı eserinde zayıf bir senedle rivâyet etmektedir.

na ecdi mi artık ruhu tamamıyla çıkar ve hayatı kesilir. Kişi böylelikle, hareket etmeyen, nefes almayan cansız bir hal alır.

Kimisi de şöyle demiştir: Uyku halinde ruh kişiden çıkmaz. Ondan sadece zihin denilen şey çıkar. Şöyle de denilmektedir: Bu, hakikatini Allah'tan başka kimsenin bilmediği bir hususdur. En sahih görüş de budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Sonra.... onda sizi gene diriltendir." Yani, gündüzün sizi gene diriltendir. Bundan kasıt da uyanıkken sizi diriltendir. **"Belli bir ecel tamamlanıncaya kadar"** her bir insan kendisi için tayin edilmiş vadeye tümüyle erişinceye kadar, demektir.

Ebu Reca ile Talha b. Musarrif (ليقضي أجلاً مسمى): "Nezdindeki belirli eceli sona erdirsin diye" anlamında okumuştur. "(جَرَحْتُمْ): **Kazandığınız**" anlamında olup (bu fiilin bu anlamdaki kullanışına dair açıklamalar) daha önceden el-Mâide Sûresi'nde (5/4. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Âyet-i kerimede takdim ve tehir vardır. İfadenin takdiri de şöyledir: O, sizi geceleyin öldürendir. Sonra gündüzün de sizi diriltir. O süre içerisinde ne kazandığınızı da bilir... Yüce Allah burada gündüzün diriltilişin kendisi sebebiyle gerçekleştiği daha önemli olanı (neler kazanacaklarını) öne almıştır. İbn Cüreyc de der ki: **"Sonra da... onda sizi gene diriltendir"** buyruğu ile kastedilen, yani uykuda sizi diriltendir demektir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: Yüce Allah'ın kâfirlere mühlet vermesi, onların küfürlerinden yana gaflette olduğundan dolayı değildir. O, her şeyi sayısıyla tesbit etmiş, bilmiş ve öylece kaydetmiştir. Bu mühlet verişinin asıl sebebi, rızık ve hayat türünden belirlediği ecelin gerçekleşmesidir. Sonra hepsi O'na döndürülecekler ve O da onlara amellerinin karşılığını verecektir. Bu durum ise, öldükten sonra diriltmek suretiyle haşre ve neşre (amel defterlerinin verilmesine) delâlet etmektedir. Çünkü, birinci yaratıştan sonra ikinci yaratma, -bunlardan birisine güç yetiren ikincisine de güç yetirmesi bakımından- uykudan sonra uyanışa benzemektedir.

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً ۖ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ
أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴿٦١﴾ ثُمَّ رُدُّوا
إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ ۚ أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ ﴿٦٢﴾

na ereli mi artık ruhu tamamıyla çıkar ve hayatı kesilir. Kişi böylelikle, hareket etmeyen, nefes almayan cansız bir hal alır.

Kimisi de şöyle demiştir: Uyku halinde ruh kişiden çıkmaz. Ondan sadece zihin denilen şey çıkar. Şöyle de denilmektedir: Bu, hakikatini Allah'tan başka kimsenin bilmediği bir hususturr. En sahih görüş de budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Sonra.... onda sizi gene diriltendir." Yani, gündüzün sizi gene diriltendir. Bundan kasıt da uyanıkken sizi diriltendir. **"Belli bir ecel tamamlanıncaya kadar"** her bir insan kendisi için tayin edilmiş vadeye tümüyle erişinceye kadar, demektir.

Ebu Reca ile Talha b. Musarrif (ليقضي أجلاً مسمى): "Nezdindeki belirli eceli sona erdirsin diye" anlamında okumuştur. "(جَرَحْتُمْ): **Kazandığınız**" anlamında olup (bu fiilin bu anlamdaki kullanışına dair açıklamalar) daha önceden el-Mâide Sûresi'nde (5/4. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Âyet-i kerimede takdim ve tehir vardır. İfadenin takdiri de şöyledir: O, sizi geceleyin öldürendir. Sonra gündüzün de sizi diriltir. O süre içerisinde ne kazandığınızı da bilir... Yüce Allah burada gündüzün diriltilişin kendisi sebebiyle gerçekleştiği daha önemli olanı (neler kazanacaklarını) öne almıştır. İbn Cüreyc de der ki: **"Sonra da... onda sizi gene diriltendir"** buyruğu ile kastedilen, yani uykuda sizi diriltendir demektir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: Yüce Allah'ın kâfirlere mühlet vermesi, onların küfürlerinden yana gaflette olduğundan dolayı değildir. O, her şeyi sayısıyla tesbit etmiş, bilmiş ve öylece kaydetmiştir. Bu mühlet verişinin asıl sebebi, rızık ve hayat türünden belirlediği ecelin gerçekleşmesidir. Sonra hepsi O'na döndürülecekler ve O da onlara amellerinin karşılığını verecektir. Bu durum ise, öldükten sonra diriltmek suretiyle haşre ve neşre (amel defterlerinin verilmesine) delâlet etmektedir. Çünkü, birinci yaratıştan sonra ikinci yaratma, -bunlardan birisine güç yetiren ikincisine de güç yetirmesi bakımından- uykudan sonra uyanışa benzemektedir.

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً ۖ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ
أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴿٦١﴾ ثُمَّ رُدُّوا
إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ ۚ أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ ﴿٦٢﴾

Ölümden korkar ve Hafaza meleklerinden de sakınır
İnsanların kimisi yola koyulur gider, kimisi yerinde ikâmete devam eder
Ayrılıp giden, kalana bir öğüttür."

Yüce Allah'ın: **"Nihayet birinize ölüm gelse"** buyruğu ile daha önce el-Bakara Sûresi'nde de (2/133. âyetin tefsirinde) geçtiği gibi, ölümün sebepleri kastedilmektedir. "(تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا): **Elçilerimiz onun ruhunu alırlar**" buyrugundaki fiilin müennes gelmesi (fail olan elçilerimizin) çoğul oluşundan dolayıdır. Nitekim şanı yüce Allah bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: "(وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ): *Andolsun peygamberlerimiz onlara apaçık âyetlerle gelmişlerdi"* (el-Maide, 5/32); "(كُذِّبَتْ رُسُلٌ): ... *Peygamberler de yalanlanmıştı."* (Fatır, 35/4)

Hamza, çoğul olan öznenin fiilini müzekker kabul ederek; (توفاه رسلنا) diye okuduğu gibi, el-A'meş de hem müzekker hem de baş tarafını bir "te" fazlalığı ile; (تتوفاه رسلنا) diye okumuştur.

Burada kastedilenler, ölüm meleğinin yardımcılarıdır. Bunu da İbn Abbas ve başkaları ifade etmiştir. Rivayete göre bu ölüm meleğinin yardımcıları ruhu cesetten çekip alırlar. Nihayet ruhun kabzedilmesi noktasına gelinince onu ölüm meleği kabzeder.

el-Kelbî der ki: Ölüm meleği ruhu cesetten kabzeder. Sonra bu ruhu, ölen mü'min ise rahmet meleklerine, kâfir ise azap meleklerine teslim eder. Denildiğine göre, ölüm meleği ile birlikte yedi rahmet meleği ve yedi de azap meleği bulunur. Mü'min bir ruhu kabzetti mi, bunu rahmet meleklerine teslim eder. Onlar da bu ruha sevap müjdesini verirler ve onu alıp semaya çıkartırlar. Kâfir bir ruhu kazbetti mi, bunu da azap meleklerine teslim eder. Onlar da bu ruha azap müjdesini verirler ve onu korkuturlar. Daha sonra bu ruhu semaya doğru yükseltirler, arkasından ise o ruh Siccin'e geri döndürülür. Mü'minin ruhu ise İlliyyîn'e çıkartılır.

Ruhun alınması, kimi zaman ölüm meleğine izafe edilmektedir. Yüce Allah'ın: *"De ki, size vekil kılınan ölüm meleği, ruhunuzu alacaktır"* (es-Secde, 32/11) buyruğunda olduğu gibi. Bu âyet-i kerimede ve diğerlerinde olduğu gibi bazen bu meleklere de izafe edilir. Çünkü bu işi üstlenenler onlardır. Gerçek anlamıyla ruhu alan yüce Allah olduğu için, canı almak kimi zaman Allah'a da izafe edilir. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: *"Allah, ölümleri zamanında ruhları alır"* (ez-Zümer, 39/42); *"Allah sizi diriltir, sonra sizi öldürür"* (el-Casiye, 45/26); *"O, ölümü ve hayatı yaratandır."* (el-Mülk, 67/2)

Meleklerden görevli olan her bir melek kendisine ne emrolunursa ancak

Ölümden korkar ve Hafaza meleklerinden de sakınır
İnsanların kimisi yola koyulur gider, kimisi yerinde ikâmete devam eder
Ayrılıp giden, kalana bir öğüttür."

Yüce Allah'ın: **"Nihayet birinize ölüm gelse"** buyruğu ile daha önce el-Bakara Sûresi'nde de (2/133. âyetin tefsirinde) geçtiği gibi, ölümün sebepleri kastedilmektedir. "(تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا): **Elçilerimiz onun ruhunu alırlar**" buyruğundaki fiilin müennes gelmesi (fail olan elçilerimizin) çoğul oluşundan dolayıdır. Nitekim şanı yüce Allah bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: "(وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ): *Andolsun peygamberlerimiz onlara apaçık âyetlerle gelmişlerdi"* (el-Maide, 5/32); "(كُذِّبَتْ رُسُلٌ): ... *Peygamberler de yalanlanmıştı."* (Fatır, 35/4)

Hamza, çoğul olan öznenin fiilini müzekker kabul ederek; (توفاه رسلنا) diye okuduğu gibi, el-A'meş de hem müzekker hem de baş tarafını bir "te" fazlalığı ile; (تتوفاه رسلنا) diye okumuştur.

Burada kastedilenler, ölüm meleğinin yardımcılarıdır. Bunu da İbn Abbas ve başkaları ifade etmiştir. Rivayete göre bu ölüm meleğinin yardımcıları ruhu cesetten çekip alırlar. Nihayet ruhun kabzedilmesi noktasına gelinince onu ölüm meleği kabzeder.

el-Kelbî der ki: Ölüm meleği ruhu cesetten kabzeder. Sonra bu ruhu, ölen mü'min ise rahmet meleklerine, kâfir ise azap meleklerine teslim eder. Denildiğine göre, ölüm meleği ile birlikte yedi rahmet meleği ve yedi de azap meleği bulunur. Mü'min bir ruhu kabzetti mi, bunu rahmet meleklerine teslim eder. Onlar da bu ruha sevap müjdesini verirler ve onu alıp semaya çıkartırlar. Kâfir bir ruhu kazbetti mi, bunu da azap meleklerine teslim eder. Onlar da bu ruha azap müjdesini verirler ve onu korkuturlar. Daha sonra bu ruhu semaya doğru yükseltirler, arkasından ise o ruh Siccin'e geri döndürülür. Mü'minin ruhu ise İlliyyîn'e çıkartılır.

Ruhun alınması, kimi zaman ölüm meleğine izafe edilmektedir. Yüce Allah'ın: *"De ki, size vekil kılınan ölüm meleği, ruhunuzu alacaktır"* (es-Secde, 32/11) buyruğunda olduğu gibi. Bu âyet-i kerimede ve diğerlerinde olduğu gibi bazen bu meleklere de izafe edilir. Çünkü bu işi üstlenenler onlardır. Gerçek anlamıyla ruhu alan yüce Allah olduğu için, canı almak kimi zaman Allah'a da izafe edilir. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: *"Allah, ölümleri zamanında ruhları alır"* (ez-Zümer, 39/42); *"Allah sizi diriltir, sonra sizi öldürür"* (el-Casiye, 45/26); *"O, ölümü ve hayatı yaratandır."* (el-Mülk, 67/2)

Meleklerden görevli olan her bir melek kendisine ne emrolunursa ancak

Yüce Allah'ın: **"Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?"** buyruğunda kastedilen bunların zorluk ve sıkıntılarından sizi kim kurtarır, demektir. "Oldukça karanlık bir gün" denilerek zorlu, sıkıntılı bir gün kast edilir. en-Nehhâs der ki: Araplar zorlu bir günü anlatmak için "karanlık bir gün" tabirini kullanırlar. Şayet bu işin büyüklüğünü daha bir vurgulamak isteyecek olurlarsa: "Yıldızları doğan bir gün" derler. Sibeveyh de bu kabilden olmak üzere şu beyiti naklemektedir:

بَني أسدٍ هل تعلمون بلاءنا إذا كان يومٌ ذو كواكِب أشْنعا

"Ey Esedoğulları! Oldukça çirkin, ağır ve yıldızlı bir gün olduğunda; Bizim belâmızın ne olduğunu bilir misiniz?"

"Karanlıklar" anlamındaki; (الظلمات)'ın çoğul gelmesi, hem karanın, hem denizin, hem gecenin, hem de bulutun karanlığının kastedilmesi dolayısıyladır. Yani sizler, bu karanlıklarda yolunuzu şaşırıp helak olmaktan korkuya kapıldığınızda O'na dua eder, O'nu yardıma çağırırsınız: **"Bizi bundan"** yani bu sıkıntılardan **"kurtarırsa, elbette şükredenlerden"** yani, itaat edenlerden **"olacağız diye ..."**

Yüce Allah, rahat zamanlarında kendisi ile beraber başkasına da dua edip yardıma çağırdıkları halde, zorlu ve sıkıntılı zamanlarda yalnızca kendisine dua ederek yardıma çağırmaları dolayısıyla **"sonra da siz şirk koşarsınız"** buyruğu ile ağır bir şekilde onları azarlamaktadır.

el-A'meş ise, **"gizlice"** anlamına gelen; (خُفْيَةً) kelimesini korkudan türeyen bir kelime olarak; (خيفة) diye okumuştur. Ebu Bekr ise, Âsım'dan bu kelimeyi "hı" harfi esreli olarak; (خفية) diye okumuştur. Diğerleri ise bunu ötreli olarak okumuşlardır ki, bu iki okuyuş bu kelimenin iki ayrı söyleyişidir. el-Ferrâ ise bunlardan ayrı olarak; (خُفوة وخِفوة) söyleyişlerini de eklemektedir. Kullanışı itibariyle bu kelimenin bir benzeri de (خُنية وخِنية وخُنوة وخِنوة) kelimesidir. el-A'meş'in kıraati uzak bir ihtimaldir. Çünkü "açık" anlamına gelen tazarruun manası zilleti izhar etmektir. **"Gizli"**nin anlamı ise onun benzerini gizlemenizdir.

Kûfeliler; "(لئن أنجانا): Bizi... kurtarırsa" diye okumuş iseler de, bu buyrukta anlamın uygun düşmesi için "te" harfi ile "(أنْجَيْتَنا): Bizi kurtarırsan" şeklinde okunmalıdır. Nitekim Medineliler ile Şamlılar da böyle okumuşlardır.

Yüce Allah'ın: **"De ki: Onlardan da hertürlü sıkıntılardan da sizi Allah kurtarır"** buyruğunda yer alan; "(يُنَجِّيكُمْ): **Sizi kurtarır**" kelimesini Kûfeliler şeddeli olarak; (يُنَجِّيكُمْ) diye okumuşlardır. Diğerleri ise şeddesiz okumuşlar-

Yüce Allah'ın: **"Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?"** buyruğunda kastedilen bunların zorluk ve sıkıntılarından sizi kim kurtarır, demektir. "Oldukça karanlık bir gün" denilerek zorlu, sıkıntılı bir gün kast edilir. en-Nehhâs der ki: Araplar zorlu bir günü anlatmak için "karanlık bir gün" tabirini kullanırlar. Şayet bu işin büyüklüğünü daha bir vurgulamak isteyecek olurlarsa: "Yıldızları doğan bir gün" derler. Sibeveyh de bu kabilden olmak üzere şu beyiti nakletmektedir:

بَنِي أَسَدٍ هل تعلمون بلاءنا إذا كان يومٌ ذو كواكِب أشْنعا

"Ey Esedoğulları! Oldukça çirkin, ağır ve yıldızlı bir gün olduğunda;
Bizim belâmızın ne olduğunu bilir misiniz?"

"Karanlıklar" anlamındaki; (الظلمات)'ın çoğul gelmesi, hem karanın, hem denizin, hem gecenin, hem de bulutun karanlığının kastedilmesi dolayısıyladır. Yani sizler, bu karanlıklarda yolunuzu şaşırıp helak olmaktan korkuya kapıldığınızda O'na dua eder, O'nu yardıma çağırırsınız: **"Bizi bundan"** yani bu sıkıntılardan **"kurtarırsa, elbette şükredenlerden"** yani, itaat edenlerden **"olacağız diye ..."**

Yüce Allah, rahat zamanlarında kendisi ile beraber başkasına da dua edip yardıma çağırdıkları halde, zorlu ve sıkıntılı zamanlarda yalnızca kendisine dua ederek yardıma çağırmaları dolayısıyla **"sonra da siz şirk koşarsınız"** buyruğu ile ağır bir şekilde onları azarlamaktadır.

el-A'meş ise, **"gizlice"** anlamına gelen; (خُفْيَةً) kelimesini korkudan türeyen bir kelime olarak; (خيفة) diye okumuştur. Ebu Bekr ise, Âsım'dan bu kelimeyi "hı" harfi esreli olarak; (خِفية) diye okumuştur. Diğerleri ise bunu ötreli olarak okumuşlardır ki, bu iki okuyuş bu kelimenin iki ayrı söyleyişidir. el-Ferrâ ise bunlardan ayrı olarak; (خُفوة وخِفوة) söyleyişlerini de eklemektedir. Kullanışı itibariyle bu kelimenin bir benzeri de (خُنية وخِنية وخُنوة وخِنوة) kelimesidir. el-A'meş'in kıraati uzak bir ihtimaldir. Çünkü "açık" anlamına gelen tazarruun manası zilleti izhar etmektir. **"Gizli"**nin anlamı ise onun benzerini gizlemenizdir.

Kûfeliler; "(لئن أنجانا): Bizi... kurtarırsa" diye okumuş iseler de, bu buyruktaki anlamın uygun düşmesi için "te" harfi ile "(أنجيتنا): Bizi kurtarırsan" şeklinde okunmalıdır. Nitekim Medineliler ile Şamlılar da böyle okumuşlardır.

Yüce Allah'ın: **"De ki: Onlardan da hertürlü sıkıntılardan da sizi Allah kurtarır"** buyruğunda yer alan; "(يُنَجِّيكُمْ): **Sizi kurtarır**" kelimesini Kûfeliler şeddeli olarak; (يُنَجِّيكُمْ) diye okumuşlardır. Diğerleri ise şeddesiz okumuşlar-

kavmini böyle azaplandırmıştır. Bu açıklama Mücahid, İbn Cübeyr ve diğerlerinden nakledilmiştir.

"Yahut ayaklarınızın altından" buyruğunda sözü edilen de yerin dibine geçirilmek ve sarsıntı suretiyle olur. Kârun'a ve Medyen ashabına yaptığı gibi.

"Üstünüzden" buyruğunun zalim yöneticiler anlamına geldiği, **"ayaklarınızın altından"** buyruğunun ayak takımı ve kötü köleler anlamına geldiği de İbn Abbas ile yine Mücahid'den nakledilmiştir.

"Ya da sizi guruplar halinde birbirinize katıp..." buyruğunda yer alan "(يَلْبِسَكُمْ): **Birbirinize katıp**" kelimesinin el-Medeni'nin (أو يُلبسكم) şeklinde "ye" harfini ötreli olarak okuduğu da rivayet edilmiştir. Yani O, azabı üzerinize örter ve azap her tarafınızı kuşatır. Bu kıraat ise, "lâm" harfi ötreli olmak üzere; "(اللُّبس): Şüphe ve karışıklık" kökünden gelir. "ye" harfinin üstün okunuşu; giyilen şey ve karanlığın karışık hal alması anlamına gelen; (اللَّبس)'den gelmektedir.

Aslında bu buyruk, anlaşılması zor (müşkil) bir yerdir. Ancak, i'rab buna açıklık getirmektedir. Yani "(يَلْبِس عليكم امركم): İşinizi sizin için içinden çıkılmaz bir hale sokar," demektir.

Burada iki mef'ulden birisi ile harf-i cer hazfedilmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Onlara ölçü ile, yahut tartı ile verdiklerinde ise..."* (el-Mutafifin, 83/3) buyruğunda olduğu gibi.

Bu "katıştırma" ise, işlerinin karışık bir hal alması ve böylelikle onların değişik hevâ ve görüşlere sahip olacak hale getirilmeleri demektir. Bu şekildeki açıklama, İbn Abbas'tan gelmiştir.

"Yahut sizi guruplar halinde birbirinize katıp..." buyruğunun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Onlar, sizin aranıza girinceye kadar düşmanınıza güç ve kuvvet verir. İşte düşmanınız sizinle karıştı mı, sizin aranıza girmiş olur.

"(شِيَعاً): **Guruplar halinde**" diye anlamlandırılan kelime ise fırkalar halinde demektir. Yani O, sizi birbirinizle çarpışan fırkalar haline getirir, demektir. Bu da dünyaya sahip olmak uğrunda işlerini içinden çıkılmaz bir hale getirmek, yönetici ve başkanlarının arasında tefrika ortaya çıkarmakla olur. İşte yüce Allah'ın: **"Kiminize kiminizin hıncını tattırmaya kâdir olandır"** buyruğunun anlamı da budur. Yani, savaş ve fitne zamanlarında birbirlerinizi öldürmeniz suretiyle bunu yapmaya kâdir olandır, demektir. Bu açıklama Mücahid'den nakledilmiştir. Âyet-i kerime bütün müslümanlar ve kâfirler hakkında umumîdir. Özel olarak kâfirler hakkında olduğu da söylenmiştir. el-Hasen ise, bu âyet-i kerime namaz ehli olan kimseler hakkındadır, (yani kıble ehlinin tefrikaya düşmesi ile ilgilidir) der.

kavmini böyle azaplandırmıştır. Bu açıklama Mücahid, İbn Cübeyr ve diğerlerinden nakledilmiştir.

"Yahut ayaklarınızın altından" buyruğunda sözü edilen de yerin dibine geçirilmek ve sarsıntı suretiyle olur. Kârun'a ve Medyen ashabına yaptığı gibi.

"Üstünüzden" buyruğunun zalim yöneticiler anlamına geldiği, **"ayaklarınızın altından"** buyruğunun ayak takımı ve kötü köleler anlamına geldiği de İbn Abbas ile yine Mücahid'den nakledilmiştir.

"Ya da sizi guruplar halinde birbirinize katıp..." buyruğunda yer alan "(يَلْبِسَكُمْ): **Birbirinize katıp**" kelimesinin el-Medeni'nin (أو يُلبسكم) şeklinde "ye" harfini ötreli olarak okuduğu da rivayet edilmiştir. Yani O, azabı üzerinize örter ve azap her tarafınızı kuşatır. Bu kıraat ise, "lâm" harfi ötreli olmak üzere; "(اللُّبس): Şüphe ve karışıklık" kökünden gelir. "ye" harfinin üstün okunuşu; giyilen şey ve karanlığın karışık hal alması anlamına gelen; (اللَّبس)'den gelmektedir.

Aslında bu buyruk, anlaşılması zor (müşkil) bir yerdir. Ancak, i'rab buna açıklık getirmektedir. Yani "(يَلْبِس عليكم امركم): İşinizi sizin için içinden çıkılmaz bir hale sokar," demektir.

Burada iki mef'ulden birisi ile harf-i cer hazfedilmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Onlara ölçü ile, yahut tartı ile verdiklerinde ise..."* (el-Mutafifin, 83/3) buyruğunda olduğu gibi.

Bu "katıştırma" ise, işlerinin karışık bir hal alması ve böylelikle onların değişik hevâ ve görüşlere sahip olacak hale getirilmeleri demektir. Bu şekildeki açıklama, İbn Abbas'tan gelmiştir.

"Yahut sizi guruplar halinde birbirinize katıp..." buyruğunun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Onlar, sizin aranıza girinceye kadar düşmanınıza güç ve kuvvet verir. İşte düşmanınız sizinle karıştı mı, sizin aranıza girmiş olur.

"(شِيَعاً): **Guruplar halinde**" diye anlamlandırılan kelime ise fırkalar halinde demektir. Yani O, sizi birbirinizle çarpışan fırkalar haline getirir, demektir. Bu da dünyaya sahip olmak uğrunda işlerini içinden çıkılmaz bir hale getirmek, yönetici ve başkanlarının arasında tefrika ortaya çıkarmakla olur. İşte yüce Allah'ın: **"Kiminize kiminizin hıncını tattırmaya kâdir olandır"** buyruğunun anlamı da budur. Yani, savaş ve fitne zamanlarında birbirlerinizi öldürmeniz suretiyle bunu yapmaya kâdir olandır, demektir. Bu açıklama Mücahid'den nakledilmiştir. Âyet-i kerime bütün müslümanlar ve kâfirler hakkında umumîdir. Özel olarak kâfirler hakkında olduğu da söylenmiştir. el-Hasen ise, bu âyet-i kerime namaz ehli olan kimseler hakkındadır, (yani kıble ehlinin tefrikaya düşmesi ile ilgilidir) der.

Bu hususa dair rivayetleri ***"et-Tezkire"*** adlı kitabımızda nakletmiş bulunuyoruz. Cenab-ı Allah'a hamd olsun.

Rivayet olunduğuna göre, bu âyet-i kerime nazil olunca, Peygamber (sav) Hz. Cebrail'e: "Ey Cebrail, ümmetim bu hali üzere ne kadar kalacaktır?" diye sorunca, Hz. Cebrail ona: "Ben de senin gibi bir kulum, hadi rabbine dua et ve ümmetin lehine ondan istekte bulun" dedi. Bunun üzerine Rasulullah (sav) kalktı, güzel bir şekilde abdest aldı, en güzel şekliyle bir namaz kıldı. Sonra dua etti. Cebrail inip şöyle dedi: "Ey Muhammed, şüphesiz ki yüce Allah senin söylediklerini işitti. Ve onları, iki haslet olan üstlerindeki azap ile ayaklarının altındaki azaptan kurtardı." Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ey Cebrail, benim ümmetimin arasında değişik hevalar (görüşler) olup da onların bir bölümünün hıncını diğerine tattıracak olursa, ümmetimin kalacağı süre ne kadardır?" Bunun üzerine Hz. Cebrail: ***"Elif, Lâm, Mim. İnsanlar iman ettik demeleriyle ve imtihan olunmaksızın bırakılıverilecekleri mi sandılar?"*** (el-Ankebut, 29/1-2) âyetini indirdi.

Amr b. Dinar da Cabir b. Abdullah'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Şu:**"De ki: O, size üstünüzden, yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeye... kâdir olandır"** buyruğu nazil olunca, Rasulullah (sav) "yüce Allah'ın himayesine sığınırım" diye buyurdu. **"Yahut sizi guruplar halinde birbirinize katıp, kiminizin hıncını kiminize tattırmaya kâdir olandır"** buyruğu nazil olunca, bu sefer: "Bu ikisi daha ehvendir" diye buyurdu. (1)

İbn Mace'nin ***Sünen***'inde de İbn Ömer'den şöyle dediği nakledilmektedir: Rasulullah (sav) sabalı ve akşam olduğunda mutlaka şu duaları yapardı:

اللَّهُمَّ إني أسألك العافية في الدنيا والآخرة اللَّهُمَّ إني أسألك العفو والعافية في ديني ودنياي وأهلي
ومالي اللَّهُمَّ آستر عوراتي وآمن رَوْعَاتي واحفظني من بين يديّ ومن خلفي وعن يميني وعن
شمالي ومن فوقي وأعوذ بك أن أغتال من تحتي

"Allah'ım, dünyada da âhirette de Senden afiyet isterim. Allah'ım, dinimde, dünyamda, aile halkımda ve malımda Senden af ve afiyet dilerim. Allah'ım, kusurlarımı ört, korkularımı güvenliğe dönüştür. Önümden, arkamdan, sağımdan, solumdan, üstümden beni koru. Altımdan da suikasta uğramaktan Sana sığınırım." (Hadisin ravilerinden birisi olan) Veki' dedi ki: Bununla yerin dibine geçirilmeyi kastetmektedir. (2)

---

(1) *Buhârî*, Tefsir 6, sûre 2, İ'tisâm 11, Tevhid 16; *Tirmizî* 6, sûre 2; *Müsned*, III, 309.
(2) *İbn Mâce*, Duâ 14; *Ebû Dâvûd*, Edeb 101; *Müsned*, II, 25.

Bu hususa dair rivayetleri ***"et-Tezkire"*** adlı kitabımızda nakletmiş bulunuyoruz. Cenab-ı Allah'a hamd olsun.

Rivayet olunduğuna göre, bu âyet-i kerime nazil olunca, Peygamber (sav) Hz. Cebrail'e: "Ey Cebrail, ümmetim bu hali üzere ne kadar kalacaktır?" diye sorunca, Hz. Cebrail ona: "Ben de senin gibi bir kulum, hadi rabbine dua et ve ümmetin lehine ondan istekte bulun" dedi. Bunun üzerine Rasulullah (sav) kalktı, güzel bir şekilde abdest aldı, en güzel şekliyle bir namaz kıldı. Sonra dua etti. Cebrail inip şöyle dedi: "Ey Muhammed, şüphesiz ki yüce Allah senin söylediklerini işitti. Ve onları, iki haslet olan üstlerindeki azap ile ayaklarının altındaki azaptan kurtardı." Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ey Cebrail, benim ümmetimin arasında değişik hevalar (görüşler) olup da onların bir bölümünün hıncını diğerine tattıracak olursa, ümmetimin kalacağı süre ne kadardır?" Bunun üzerine Hz. Cebrail: ***"Elif, Lâm, Mim. İnsanlar iman ettik demeleriyle ve imtihan olunmaksızın bırakılıverilecekleri mi sandılar?"*** (el-Ankebut, 29/1-2) âyetini indirdi.

Amr b. Dinar da Cabir b. Abdullah'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Şu:**"De ki: O, size üstünüzden, yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeye... kâdir olandır"** buyruğu nazil olunca, Rasulullah (sav) "yüce Allah'ın himayesine sığınırım" diye buyurdu. **"Yahut sizi guruplar halinde birbirinize katıp, kiminizin hıncını kiminize tattırmaya kâdir olandır"** buyruğu nazil olunca, bu sefer: "Bu ikisi daha ehvendir" diye buyurdu. (1)

İbn Mace'nin ***Sünen***'inde de İbn Ömer'den şöyle dediği nakledilmektedir: Rasulullah (sav) sabalı ve akşam olduğunda mutlaka şu duaları yapardı:

اللَّهُمَّ إني أسألك العافية في الدنيا والآخرة اللَّهُمَّ إني أسألك العفو والعافية في ديني ودنياي وأهلي
ومالي اللَّهُمَّ آستر عوراتي وآمن رَوْعَاتي واحفظني من بين يديّ ومن خلفي وعن يميني وعن
شمالي ومن فوقي وأعوذ بك أن أغتال من تحتي

"Allah'ım, dünyada da âhirette de Senden afiyet isterim. Allah'ım, dinimde, dünyamda, aile halkımda ve malımda Senden af ve afiyet dilerim. Allah'ım, kusurlarımı ört, korkularımı güvenliğe dönüştür. Önümden, arkamdan, sağımdan, solumdan, üstümden beni koru. Altımdan da suikasta uğramaktan Sana sığınırım." (Hadisin ravilerinden birisi olan) Veki' dedi ki: Bununla yerin dibine geçirilmeyi kastetmektedir. (2)

---

(1) *Buhârî*, Tefsir 6, sûre 2, İ'tisâm 11, Tevhid 16; *Tirmizî* 6, sûre 2; *Müsned*, III, 309.
(2) *İbn Mâce*, Duâ 14; *Ebû Dâvûd*, Edeb 101; *Müsned*, II, 25.

es-Sa'lebî'nin naklettiğine göre o, tefsirlerden birisinde şunu görmüş: Bu âyet-i kerime bir kâğıt üzerine yazılıp o kâğıt parçası dişin üzerine konulacak olursa, diş ağrısına karşı faydalı olur.

وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ ۚ وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَىٰ مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٦٨﴾

68. Âyetlerimize dalanları gördüğün zaman, onlar başka bir söze dalıncaya kadar kendilerinden yüzçevir! Eğer şeytan sana unuttururrsa, artık hatırladıktan sonra o zalimler topluluğu ile oturma!

Yüce Allah'ın: **"Âyetlerimize dalanları gördüğün zaman, onlar başka bir söze dalıncaya kadar kendilerinden yüzçevir"** buyruğuna dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Allah'ın Âyetlerine Dil Uzatanlardan Yüzçevirmek:

Yüce Allah'ın: **"Âyetlerimize"** yalanlamak, reddetmek ve alay etmek suretiyle **"dalanları gördüğün zaman, onlar başka bir söze dalıncaya kadar kendilerinden yüzçevir"** buyruğunda hitap, mücerred olarak Peygamber (sav)'a yöneliktir. Şöyle de denilmiştir: Mü'minler de bu hitaba onunla birlikte dahildirler. Bu, sahih bir görüştür. Çünkü, bu yüzçevirmenin gerekçesi, Allah'ın âyetlerine dalınmakta olduğunu işitmektir. Bu da hem mü'minleri hem onu kapsamına alır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bununla kastedilen yalnızca Peygamber (sav)'dır. Çünkü, onun müşriklerin yanından kalkıp gitmesi, müşriklere oldukça ağır gelirdi. Mü'minlerin kalkıp gitmesi ise onlar tarafından böyle değerlendirilmiyordu. Bununla Hz. Peygamber âyetlere dalıp alay ettikleri takdirde yanlarından kalkıp gitmek suretiyle onlardan uzaklaşmakla emrolundu. Böylelikle edeplerini takınarak Allah'ın âyetlerine dalıp onlarla alay etmeyi terk etsinler.

Dalmak (havd), aslında suda olur. Daha sonra bu kelime bilinmeyen şeylerin derinliklerine -insanın üstünü örtüp kapatan yüksek sulara benzetilerek- dalması hakkında kullanılır oldu. Böylelikle hissedilir ve maddi olan bir anlam, akıl ile kavranılan manevi bir anlam hakkında istiare yoluyla kulla-

es-Sa'lebî'nin naklettiğine göre o, tefsirlerden birisinde şunu görmüş: Bu âyet-i kerime bir kâğıt üzerine yazılıp o kâğıt parçası dişin üzerine konulacak olursa, diş ağrısına karşı faydalı olur.

وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا
فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ ۚ وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَىٰ
مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٦٨﴾

68. Âyetlerimize dalanları gördüğün zaman, onlar başka bir söze dalıncaya kadar kendilerinden yüzçevir! Eğer şeytan sana unuttururrsa, artık hatırladıktan sonra o zalimler topluluğu ile oturma!

Yüce Allah'ın: **"Âyetlerimize dalanları gördüğün zaman, onlar başka bir söze dalıncaya kadar kendilerinden yüzçevir"** buyruğuna dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Allah'ın Âyetlerine Dil Uzatanlardan Yüzçevirmek:

-Yüce Allah'ın: **"Âyetlerimize"** yalanlamak, reddetmek ve alay etmek suretiyle **"dalanları gördüğün zaman, onlar başka bir söze dalıncaya kadar kendilerinden yüzçevir"** buyruğunda hitap, mücerred olarak Peygamber (sav)'a yöneliktir. Şöyle de denilmiştir: Mü'minler de bu hitaba onunla birlikte dahildirler. Bu, sahih bir görüştür. Çünkü, bu yüzçevirmenin gerekçesi, Allah'ın âyetlerine dalınmakta olduğunu işitmektir. Bu da hem mü'minleri hem onu kapsamına alır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bununla kastedilen yalnızca Peygamber (sav)'dır. Çünkü, onun müşriklerin yanından kalkıp gitmesi, müşriklere oldukça ağır gelirdi. Mü'minlerin kalkıp gitmesi ise onlar tarafından böyle değerlendirilmiyordu. Bununla Hz. Peygamber âyetlere dalıp alay ettikleri takdirde yanlarından kalkıp gitmek suretiyle onlardan uzaklaşmakla emrolundu. Böylelikle edeplerini takınarak Allah'ın âyetlerine dalıp onlarla alay etmeyi terk etsinler.

Dalmak (havd), aslında suda olur. Daha sonra bu kelime bilinmeyen şeylerin derinliklerine -insanın üstünü örtüp kapatan yüksek sulara benzetilerek- dalması hakkında kullanılır oldu. Böylelikle hissedilir ve maddi olan bir anlam, akıl ile kavranılan manevi bir anlam hakkında istiare yoluyla kulla-

bir sözümü dinle. Ancak, Ebu İmran ondan yüz çevirmiş ve senin yarım sözünü dahi dinlemem, demiştir. Buna benzer bir rivayet Eyyub es-Sahtiyânî'den de rivayet edilmiştir.

el-Fudayl b. Iyad der ki: Bid'at sahibi birisini seven bir kimsenin Allah amelini boşa çıkarır. Onun kalbinden İslâm'ın nurunu çıkartır. Her kim kızını bir bid'atçi ile evlendirecek olursa kızıyla akrabalık bağını koparmış olur. Bid'at sahibi bir kimse ile oturana hikmet verilmez. Bir kimsenin bid'atçi birisine buğzederse Allah'ın da ona mağfiret edeceğini ümit ederim.

Ebû Abdullah el-Hâkim de Âişe (r.anha)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Her kim bid'at sahibi birisine saygı gösterecek olursa o, İslâmın yıkılışına yardımcı olmuş olur." (1)

Bunlar, bid'at sahibi kimselerle oturup kalkmanın -onlarla beraber olanlar kulaklarını korudukları takdirde- caiz olduğu iddiasında bulunanların görüşleri çürütülmüş olur.

* * *

Yüce Allah'ın: **"Eğer şeytan sana unutturursa artık hatırladıktan sonra o zalimler topluluğu ile oturma"** buyruğuna dair açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız:

1. "...Unutturursa..."

Yüce Allah'ın: "(وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ): **Sana unutturursa"** buyruğundaki (اما), şart edatıdır. Çoğunlukla bununla beraber (fiilinde) şeddeli "nun" gelir. Gelmediği de olur. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

إمّـا يصِبْـكَ عـدوّ في مُناوَأة يوماً فقد كنت تَسْتَعْلِي وتنتصر

"Bir düşman, düşmanlık hususunda bir gün sana isabet ettirirse
Bir zamanlar sen de (ona karşı) üstünlük sağlıyor ve zafer elde ediyordun."

İbn Abbas ve İbn Âmir ise, çokluk ifade etmek üzere "sin" harfini şeddeli olarak; (يُنَسِّيَنَّكَ) diye okumuşlardır. (نَسِّى وَأَنْسَى) aynı anlamda iki ayrı söyleyiştir. Şair de der ki:

(1) ***Müstedrek***'te tespit edemedik; Taberânî, ***el-Mu'cemu'l-Evsat***, VII, 396'da zikretmektedir. Hadisin zayıf olduğu belirtilmektedir. el-Azizî, ***es-Sirâcu'l-Münir***.., III, 361.

bir sözümü dinle. Ancak, Ebu İmran ondan yüz çevirmiş ve senin yarım sözünü dahi dinlemem, demiştir. Buna benzer bir rivayet Eyyub es-Sahtiyânî'den de rivayet edilmiştir.

el-Fudayl b. Iyad der ki: Bid'at sahibi birisini seven bir kimsenin Allah amelini boşa çıkarır. Onun kalbinden İslâm'ın nurunu çıkartır. Her kim kızını bir bid'atçi ile evlendirecek olursa kızıyla akrabalık bağını koparmış olur. Bid'at sahibi bir kimse ile oturana hikmet verilmez. Bir kimsenin bid'atçi birisine buğzederse Allah'ın da ona mağfiret edeceğini ümit ederim.

Ebû Abdullah el-Hâkim de Âişe (r.anha)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Her kim bid'at sahibi birisine saygı gösterecek olursa o, İslâmın yıkılışına yardımcı olmuş olur." (1)

Bunlar, bid'at sahibi kimselerle oturup kalkmanın -onlarla beraber olanlar kulaklarını korudukları takdirde- caiz olduğu iddiasında bulunanların görüşleri çürütülmüş olur.

* * *

Yüce Allah'ın: **"Eğer şeytan sana unutturursa artık hatırladıktan sonra o zalimler topluluğu ile oturma"** buyruğuna dair açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız:

1. "...Unutturursa..."

Yüce Allah'ın: "(وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ): **Sana unutturursa"** buyruğundaki (إما), şart edatıdır. Çoğunlukla bununla beraber (fiilinde) şeddeli "nun" gelir. Gelmediği de olur. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

إمّـا يصِبْكَ عـدوّ في مُنـازَلَة يوماً فقد كنت تَسْتَعْلِي وتنتصر

"Bir düşman, düşmanlık hususunda bir gün sana isabet ettirirse
Bir zamanlar sen de (ona karşı) üstünlük sağlıyor ve zafer elde ediyordun."

İbn Abbas ve İbn Âmir ise, çokluk ifade etmek üzere "sin" harfini şeddeli olarak; (يُنَسِّيَنَّكَ) diye okumuşlardır. (نَسِيَ وَأَنْسَى) aynı anlamda iki ayrı söyleyiştir. Şair de der ki:

(1) *Müstedrek*'te tespit edemedik; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VII, 396'da zikretmektedir. Hadisin zayıf olduğu belirtilmektedir. el-Azizî, *es-Sirâcu'l-Münir.*, III, 361.

Hz. Peygamber bu hadiste unutmayı kendisine izafe etmiştir. Yine bir adamın Kur'an okuyuşunu işittiği sırada şöyle buyurmuştur: "Bu bana daha önce unutturulmuş bulunan şu şu âyeti hatırlattı." (1)

Hz. Peygamberin unutmasının mümkün olduğunu kabul edenler, bu unutmasının tebliğ ile ulaştırılması gereken fiiller ile şeriatin hükümleri hakkında sözkonusu olup olmadığı hususunda farklı görüşlere sahiptir. Kadı İyad'ın naklettiğine göre, genel olarak ilim adamları ve kelâmcılar birinci görüşü kabul etmişlerdir. Nitekim Kur'an ve hadisin zahirinden de anlaşılan budur. Şu kadar var ki, ileri gelen kelâmcılar, şu şartı koşmuşlardır: Şanı yüce Allah bu durumda onu uyarır ve onu bu unutkanlık hali üzere bırakmaz. Bundan sonra yine bu uyarmanın olay ile bitişik ve derhal yapılmasının gerekip gerekmediği hususunda da farklı görüşleri vardır. Kadı Ebu Bekr ile ilim adamlarının çoğunluğunun görüşü (bunun derhal yapılması gerektiği) doğrultu(sun)dadır.

Bunun (unuttuğu hususun kendisine hatırlatılıp uyarılmasının) ömrü sona ermeden ve tebliği kesintiye uğramadan gerçekleşmesi caiz midir? Ebu'l-Meâli bu görüştedir. İlim adamlarından bir kesim ise, tebliğ ile ilgili fiiller ve şerî ibadetler hususunda yanılmasını mümkün kabul etmezler. Tebliğ ile ilgili sözlerde ise bunun sözkonusu olmayacağını ittifakla kabul etmişlerdir. Bu hususta varid olan zahir haberleri çeşitli şekillerde tevil etmişlerdir. Üstad Ebu İshâk da bu görüşe meyletmiştir.

Batiniler ile kalp ilmi erbabından bir kesim istisna teşkil ederek şöyle demişlerdir: Hz. Peygamberin unutması caiz değildir. O, kastî olarak unutur ve bir hükmü sünnet olarak ortaya koymak için kasten unutmuş gibi bir görünüm verir. Tahkik imamlarından büyük bir kişi olan Ebu'l-Muzaffer el-İsferayinî de *"el-Evsat"* adlı eserinde bu görüşe meyletmiştir. Ancak bu doğru bir görüş olamaz. Çünkü, zıddın zıd ile bir arada olması uzak ve imkânsız bir şeydir.

وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَلَٰكِنْ
ذِكْرَىٰ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٦٩﴾

69. Sakınanlara onların hesabından herhangi bir sorumluluk yoktur. Fakat sakınırlar diye (onlara) **hatırlatmaları gerekir.**

(1) *Buhârî*, Fedâilu'l-Kurân 26; *Müslim*, Salâtu'l-Müsafirîn 225; *Müsned*, VI, 138.

Hz. Peygamber bu hadiste unutmayı kendisine izafe etmiştir. Yine bir adamın Kur'an okuyuşunu işittiği sırada şöyle buyurmuştur: "Bu bana daha önce unutturulmuş bulunan şu şu âyeti hatırlattı." (1)

Hz. Peygamberin unutmasının mümkün olduğunu kabul edenler, bu unutmasının tebliğ ile ulaştırılması gereken fiiller ile şeriatin hükümleri hakkında sözkonusu olup olmadığı hususunda farklı görüşlere sahiptir. Kadı İyad'ın naklettiğine göre, genel olarak ilim adamları ve kelâmcılar birinci görüşü kabul etmişlerdir. Nitekim Kur'an ve hadisin zahirinden de anlaşılan budur. Şu kadar var ki, ileri gelen kelâmcılar, şu şartı koşmuşlardır: Şanı yüce Allah bu durumda onu uyarır ve onu bu unutkanlık hali üzere bırakmaz. Bundan sonra yine bu uyarmanın olay ile bitişik ve derhal yapılmasının gerekip gerekmediği hususunda da farklı görüşleri vardır. Kadı Ebu Bekr ile ilim adamlarının çoğunluğunun görüşü (bunun derhal yapılması gerektiği) doğrultu(sun)dadır.

Bunun (unuttuğu hususun kendisine hatırlatılıp uyarılmasının) ömrü sona ermeden ve tebliği kesintiye uğramadan gerçekleşmesi caiz midir? Ebu'l-Meâli bu görüştedir. İlim adamlarından bir kesim ise, tebliğ ile ilgili fiiller ve şerî ibadetler hususunda yanılmasını mümkün kabul etmezler. Tebliğ ile ilgili sözlerde ise bunun sözkonusu olmayacağını ittifakla kabul etmişlerdir. Bu hususta varid olan zahir haberleri çeşitli şekillerde tevil etmişlerdir. Üstad Ebu İshâk da bu görüşe meyletmiştir.

Batiniler ile kalp ilmi erbabından bir kesim istisna teşkil ederek şöyle demişlerdir: Hz. Peygamberin unutması caiz değildir. O, kastî olarak unutur ve bir hükmü sünnet olarak ortaya koymak için kasten unutmuş gibi bir görünüm verir. Tahkik imamlarından büyük bir kişi olan Ebu'l-Muzaffer el-İsferayinî de *"el-Evsat"* adlı eserinde bu görüşe meyletmiştir. Ancak bu doğru bir görüş olamaz. Çünkü, zıddın zıd ile bir arada olması uzak ve imkânsız bir şeydir.

وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَلَٰكِنْ
ذِكْرَىٰ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٦٩﴾

69. Sakınanlara onların hesabından herhangi bir sorumluluk yoktur. Fakat sakınırlar diye (onlara) **hatırlatmaları gerekir.**

(1) *Buhârî*, Fedâilu'l-Kurân 26; *Müslim*, Salâtu'l-Müsafirîn 225; *Müsned*, VI, 138.

70. Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinip dünya hayatının aldatmış olduğu kimseleri terket. Allah'tan başka bir dost ve bir şefaatçisi olmayan her bir nefsin, kazandıkları yüzünden helâke sürüklenmemesi için sen, onunla hatırlat. Ne kadar fidye verse de ondan alınmaz. Onlar kazandıkları yüzünden helâke sürüklenmiş kimselerdir. İnkâr edegeldiklerinden dolayı, onlar için kaynar sudan bir içecek ve can yakıcı bir azap vardır.

Yani sen kalbini onlarla meşgul etme. Çünkü onlar, -sen kendilerine öğüt vermekle emrolunmuş olsan dahi- inatlaşan, işi yokuşa süren kimselerdir. Katade der ki: Bu buyruk mensuhtur. *"Müşrikleri artık nerede bulursanız öldürün"* (et-Tevbe, 9/5) buyruğu ile neshedilmiştir. **"Bir oyuncak ve bir eğlence"**nin anlamı senin davet etmiş olduğun dini alay konusu ederler demektir. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Onlar, kabul ettikleri din ile alay etmektedirler. Çünkü gereğince amel etmiyorlar.

Alay etmek (istihzâ) hiç bir dinde uygun görülmüş bir şey değildir. **"Bir oyuncak ve bir eğlence"** batıl ve şımarıklık şeklinde de açıklanmıştır. Bu kabilden açıklamalar daha önceden (el-En'âm, 6/32. ayet, 1 ve 2.başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır. Oyun (un eğlenceden) önce zikredildiği yerler (Kur'an-ı Kerim'de) dört tanedir. Bu yerler de şöylece şiir halinde ifade edilmiştir:

إذا أتى لعب ولهو وكم من موضع هو في القُران
فحرف في الحديد وفي القتال وفي الأنعام منها موضعان

"(Önce) oyun (cak) ve (sonra) eğlence gelip de
Bunun Kur'an-ı Kerim'de kaç yerde böyle geldiğini (sorarsan bil; ki):
Birisi el-Hadid Sûresi'nde (57/20. âyette) diğeri
Kıtal Sûresi'nde (Muhammed, 47/36) dir.
el-En'âm Sûresi'nde ise (6/32 ve 70'de olmak üzere) iki yerdedir."

Burada "din"den kastın bayram olduğu da söylenmiştir. el-Kelbî şöyle demektedir: Yüce Allah her bir kavme ta'zim göstereceekleri ve yüce Allah'a namaz kılıp ibadet edecekleri bir bayram tayin etmiştir. Her bir kavim bayram günlerini oyun ve eğlence edindiler. Bundan Muhammed (sav) ümmeti müstesnadır. Onlar bayram günlerini namaz, zikir ve sadaka verdikleri günler olarak bildiler. Cuma, Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı günleri gibi.

Yüce Allah'ın: **"Dünya hayatının aldatmış olduğu kimseleri"** buyruğu

70. Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinip dünya hayatının aldatmış olduğu kimseleri terket. Allah'tan başka bir dost ve bir şefaatçisi olmayan her bir nefsin, kazandıkları yüzünden helâke sürüklenmemesi için sen, onunla hatırlat. Ne kadar fidye verse de ondan alınmaz. Onlar kazandıkları yüzünden helâke sürüklenmiş kimselerdir. İnkâr edegeldiklerinden dolayı, onlar için kaynar sudan bir içecek ve can yakıcı bir azap vardır.

Yani sen kalbini onlarla meşgul etme. Çünkü onlar, -sen kendilerine öğüt vermekle emrolunmuş olsan dahi- inatlaşan, işi yokuşa süren kimselerdir. Katade der ki: Bu buyruk mensuhtur. ***"Müşrikleri artık nerede bulursanız öldürün"*** (et-Tevbe, 9/5) buyruğu ile neshedilmiştir. **"Bir oyuncak ve bir eğlence"**nin anlamı senin davet etmiş olduğun dini alay konusu ederler demektir. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Onlar, kabul ettikleri din ile alay etmektedirler. Çünkü gereğince amel etmiyorlar.

Alay etmek (istihzâ) hiç bir dinde uygun görülmüş bir şey değildir. **"Bir oyuncak ve bir eğlence"** batıl ve şımarıklık şeklinde de açıklanmıştır. Bu kabilden açıklamalar daha önceden (el-En'âm, 6/32. ayet, 1 ve 2.başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır. Oyun (un eğlenceden) önce zikredildiği yerler (Kur'an-ı Kerim'de) dört tanedir. Bu yerler de şöylece şiir halinde ifade edilmiştir:

إذا أتى لعب ولهو وكم من موضع هو في القُران
فحرف في الحديد وفي القتال وفي الأنعام منها موضعان

"(Önce) oyun (cak) ve (sonra) eğlence gelip de
Bunun Kur'an-ı Kerim'de kaç yerde böyle geldiğini (sorarsan bil; ki):
Birisi el-Hadid Sûresi'nde (57/20. âyette) diğeri
Kıtal Sûresi'nde (Muhammed, 47/36) dir.
el-En'âm Sûresi'nde ise (6/32 ve 70'de olmak üzere) iki yerdedir."

Burada "din"den kastın bayram olduğu da söylenmiştir. el-Kelbî şöyle demektedir: Yüce Allah her bir kavme ta'zim gösterecekleri ve yüce Allah'a namaz kılıp ibadet edecekleri bir bayram tayin etmiştir. Her bir kavim bayram günlerini oyun ve eğlence edindiler. Bundan Muhammed (sav) ümmeti müstesnadır. Onlar bayram günlerini namaz, zikir ve sadaka verdikleri günler olarak bildiler. Cuma, Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı günleri gibi.

Yüce Allah'ın: **"Dünya hayatının aldatmış olduğu kimseleri"** buyruğu

Ayet-i kerime (nin hatırlatmayı emreden bölümü) kıtal âyeti ile nesih olmuştur. Bunun mensuh olmadığı da söylenmiştir. Çünkü yüce Allah'ın: **"Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinip... kimseleri terket"** buyruğu, yüce Allah'ın: ***"Onları bırak yesinler, faydalansınlar"*** (el-Hicr, 15/3) buyruğu gibi bir tehdittir. Anlamı da; onlar için üzülme! Çünkü sana düşen sadece nefislerin helâke teslim olunmasını hatırlatıp tebliğ etmekten ibarettir, şeklindedir. Çünkü, bu şekilde kendisini helâke terkeden kimse, ona teslim etmiş ve rehin alınmış olur. İbsâl'in asıl anlamının haram kılmak, yasaklamak olduğu da söylenmiştir. Bu da Arapların; bu sana haramdır, anlamında (هذا بسْلٌ عليك) şeklindeki ifadelerinden alınmıştır. Bu tabir, onların cennetten mahrum kılınmaları ve cennetin kendilerine haram kılınmış olması dolayısıyla bu anlamda kullanılmış olabilir. Şair der ki:

أجارتكُم بَسْلٌ علينا مُحَرَّمٌ وجارتنا حِلٌّ لكم وحَلِيلُها

"Sizin komşunuz bize haram ve yasak da
Bizim komşumuz da, onun kocası da size helâl, (öyle) mi?"

Buna göre burada *ibsâl,* haram kılmak, yasak kılmak anlamındadır.

قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَالَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلٰٓى
اَعْقَابِنَا بَعْدَ اِذْ هَدٰينَا اللّٰهُ كَالَّذِى اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِى
الْاَرْضِ حَيْرَانَ لَهٗٓ اَصْحَابٌ يَدْعُونَهٗٓ اِلَى الْهُدَى ائْتِنَا قُلْ
اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾
وَاَنْ اَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّقُوهُ وَهُوَ الَّذِٓى اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٢﴾
وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ
كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ
عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿٧٣﴾

Ayet-i kerime (nin hatırlatmayı emreden bölümü) kıtal âyeti ile nesih olmuştur. Bunun mensuh olmadığı da söylenmiştir. Çünkü yüce Allah'ın: **"Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinip... kimseleri terket"** buyruğu, yüce Allah'ın: ***"Onları bırak yesinler, faydalansınlar"*** (el-Hicr, 15/3) buyruğu gibi bir tehdittir. Anlamı da: onlar için üzülme! Çünkü sana düşen sadece nefislerin helâke teslim olunmasını hatırlatıp tebliğ etmekten ibarettir, şeklindedir. Çünkü, bu şekilde kendisini helâke terkeden kimse, ona teslim etmiş ve rehin alınmış olur. İbsâl'in asıl anlamının haram kılmak, yasaklamak olduğu da söylenmiştir. Bu da Arapların; bu sana haramdır, anlamında (هذا بسلّ عليك) şeklindeki ifadelerinden alınmıştır. Bu tabir, onların cennetten mahrum kılınmaları ve cennetin kendilerine haram kılınmış olması dolayısıyla bu anlamda kullanılmış olabilir. Şair der ki:

أجارتكُم بَسْلٌ علينا مُحَرَّمٌ وجارتنا حِلٌّ لكم وحَلِيلُها

"Sizin komşunuz bize haram ve yasak da
Bizim komşumuz da, onun kocası da size helâl, (öyle) mi?"

Buna göre burada *ibsâl,* haram kılmak, yasak kılmak anlamındadır.

قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَالَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلٰى
اَعْقَابِنَا بَعْدَ اِذْ هَدٰينَا اللّٰهُ كَالَّذِى اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِى
الْاَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ اَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ اِلَى الْهُدَى ائْتِنَا قُلْ
اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾
وَاَنْ اَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّقُوهُ وَهُوَ الَّذِى اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٢﴾
وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ
كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ
عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿٧٣﴾

Bir şeye doğru hızlıca gitmeyi ifade etmek üzere -heva kökünden gelen: (هَوَى يَهْوِي) fiilleri kullanılır. ez-Zeccâc der ki: Bu, nefsin hevâsı ile ilgisi bulunan (هَوَى يَهْوَى)'den gelmektedir. Şeytanın hevasını kendisine süslü gösterdiği kimse gibi mi olalım? demektir.

Cemaat "(استهوته): **Saptırdıkları**" şeklinde çoğul failin müennes okunması esasına göre okumuşlardır. Hamza ise çoğulu müzekker yapma esasına göre; "(استهواه الشياطين): şeytanların saptırdıkları kimse" şeklinde okumuştur. İbn Mes'ud'dan ise, "(استهواه الشيطان): Şeytanın saptırdığı kimse" diye okuduğu rivayet edilmiştir. Bu kıraat el-Hasen'den de rivayet edildiği gibi Ubeyy'in Mushaf'ında da böyledir.

"Bize gel," bize uy anlamına gelmektedir. Yine Abdullah b. Mes'ud'dan "(يَدعُونه إلى الهُدَى بَيِّناً): Kendisini apaçık bir hidayete çağıran" şeklinde bir kıraat nakledilmiştir. el-Hasen'den de "(استهوته الشياطون): Şeytanların kendisini saptırdıkları kimse" diye okuduğu da rivayet edilmiştir.

"(حَيْرَانَ): **Şaşkın şaşkın dolaşırken**" kelimesi hal olarak nasb edilmiştir. Bunun gayr-ı munsarıf oluşu ise müennesinin; (حيرى) şeklinde oluşundan dolayıdır. "(سكران وسكرى وغضبان وغضبى): Sarhoş erkek, sarhoş kadın, kızgın adam, kızgın kadın" kelimeleri gibi. Şaşkın ise, işinin gereği olarak gitmesi gereken yönü bir türlü bulamayan kimse demektir. "(حار يَحار): Tereddüt gösterdi, şaşırdı kaldı", demek olan fiilin mastarları da; (حَيْراً وحَيْرة وحَيْرُورة) şeklinde gelir. Çıkış yeri bulunmayan su birikintisine de "hâir" denilmesi buradan gelmektedir. Bunun çoğulu da; (حُورَان) şeklinde gelir. (الحائر) ise, suyun biriktiği ve gidecek yer bulamadığı yer anlamına da gelir. Şair der ki:

عِـذْقٌ بِسـاحـة حـائـرٍ يَغْبُـوبِ

"Çukur ve etrafı su ile dolu bir alanda bulunan bir dal..." (1)

İbn Abbas der ki: Buyruğun anlamı şudur: Puta tapanın misali, kendisini davet eden cinlerin arkasından giderek sabahleyin de kendisini yolunu bulamayacağı ve helâk olmaya maruz kalacağı bir yerde bıraktığını gören kimsenin durumuna benzer. İşte böyle bir kişi, kaybolunacak yerde, şaşkın ve ne yapacağını bilmez bir haldedir.

Ebu Salih yoluyla gelen rivayette de şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime, Ebu Bekr es-Sıddîk'ın oğlu Abdurrahman hakkında nazil olmuştur. Abdurrah-

(1) Kurtubî'nin matbû nüshalarında bu mısra bizim burada kaydettiğimiz şekilden farklıdır. Bu hali ve tercümesi, *Lisânu'l-Arab* (I. 574-575) daki açıklamalara göredir.

Bir şeye doğru hızlıca gitmeyi ifade etmek üzere -heva kökünden gelen: (هَوَى يَهْوِي) fiilleri kullanılır. ez-Zeccâc der ki: Bu, nefsin hevâsı ile ilgisi bulunan (هَوَى يَهْوَى)'den gelmektedir. Şeytanın hevasını kendisine süslü gösterdiği kimse gibi mi olalım? demektir.

Cemaat "(استهوته): **Saptırdıkları**" şeklinde çoğul failin müennes okunması esasına göre okumuşlardır. Hamza ise çoğulu müzekker yapma esasına göre; "(استهواه الشياطين): şeytanların saptırdıkları kimse" şeklinde okumuştur. İbn Mes'ud'dan ise, "(استهواه الشيطان): Şeytanın saptırdığı kimse" diye okuduğu rivayet edilmiştir. Bu kıraat el-Hasen'den de rivayet edildiği gibi Ubeyy'in Mushaf'ında da böyledir.

"Bize gel," bize uy anlamına gelmektedir. Yine Abdullah b. Mes'ud'dan "(يَدعُونه إلى الهُدَى بيّناً): Kendisini apaçık bir hidayete çağıran" şeklinde bir kıraat nakledilmiştir. el-Hasen'den de "(استهوته الشياطون): Şeytanların kendisini saptırdıkları kimse" diye okuduğu da rivayet edilmiştir.

"(حَيْرَانَ): **Şaşkın şaşkın dolaşırken**" kelimesi hal olarak nasb edilmiştir. Bunun gayr-ı munsarıf oluşu ise müennesinin; (حيرى) şeklinde oluşundan dolayıdır. "(سكران وسكرى وغضبان وغضبى): Sarhoş erkek, sarhoş kadın, kızgın adam, kızgın kadın" kelimeleri gibi. Şaşkın ise, işinin gereği olarak gitmesi gereken yönü bir türlü bulamayan kimse demektir. "(حار يَحار): Tereddüt gösterdi, şaşırdı kaldı", demek olan fiilin mastarları da; (حَيْراً وحَيْرة وحَيْرورة) şeklinde gelir. Çıkış yeri bulunmayan su birikintisine de "hâir" denilmesi buradan gelmektedir. Bunun çoğulu da; (حُوران) şeklinde gelir. (الحائر) ise, suyun biriktiği ve gidecek yer bulamadığı yer anlamına da gelir. Şair der ki:

عِذْقُ بساحة حائرٍ يَعْبُوبِ

"Çukur ve etrafı su ile dolu bir alanda bulunan bir dal..." (1)

İbn Abbas der ki: Buyruğun anlamı şudur: Puta tapanın misali, kendisini davet eden cinlerin arkasından giderek sabahleyin de kendisini yolunu bulamayacağı ve helâk olmaya maruz kalacağı bir yerde bıraktığını gören kimsenin durumuna benzer. İşte böyle bir kişi, kaybolunacak yerde, şaşkın ve ne yapacağını bilmez bir haldedir.

Ebu Salih yoluyla gelen rivayette de şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime, Ebu Bekr es-Sıddîk'ın oğlu Abdurrahman hakkında nazil olmuştur. Abdurrah-

(1) Kurtubî'nin matbû nüshalarında bu mısra bizim burada kaydettiğimiz şekilden farklıdır. Bu hali ve tercümesi, *Lisânu'l-Arab* (I, 574-575) daki açıklamalara göredir.

O'dur. Putlar değildir. **"Hak ile"** de hak kelimesi ile demek olup o, **"ol"** buyruğu ile yaratandır, anlamındadır.

Yüce Allah'ın: **"Onun ol diyeceği gün her şey oluverir"** de, "ol" diyeceği günü hatırla, yahut da ol diyeceği günden sakının, demektir. Ya da ol diyeceği günü iyi düşün, anlamına gelir. Bunun, yüce Allah'ın: "(واتقوه): **Ve ondan korkun"** buyruğuna atf olduğu da söylenmiştir. el-Ferrâ der ki: **"Ol...oluverir"** denildiğine göre bu, özel olarak Sûr için sözkonusu olacaktır. Yani, o gün Sûr'a ol diyecektir, o da oluverecektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani, insanların ölümü ve hayatı gibi dilediği herşey oluverir.

Bu iki açıklamaya göre **"sözü haktır O'nun"** buyruğu, mübteda ve haberdir. Yüce Allah'ın: **"Sözü"** anlamındaki; (قَوْلُهُ)'in, (فيكون) ile ref' olduğu da söylenmiştir. Yani, O'nun emrettiği şey olur, demektir. (الْحَقُّ): Hak da "sözün"ün bir sıfatıdır. Bu açıklamaya göre ifade; "(فيكون قوله الحق): O'nun hak sözü gerçekleşir" buyruğunda tamam olur.

İbn Âmir ise, mansub olarak; (فيكونَ) diye okumuştur. Bu ise, hesabın ve ba's'ın (öldükten sonra dirilişin) ne kadar sür'atli olacağına işarettir. Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/117. âyet, 5 ve 6. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır.

"Sûr'a üfürüleceği günde mülk yalnız O'nundur." Yani, Sûr'a üfürüleceği gün her şeyin mülkiyeti, sahipliği yalnız O'nundur. Veya: Sûr'a üfürüleceği günde hak yalnız O'nundur. Bunun **"O'nun ol diyeceği günü"** buyruğundan bedel olduğu da söylenmiştir. (O takdirde buyruğun anlamı şöyle olur: Sûr'a üfürüleceği gün olan o günde mülk yalnız O'nun olacaktır.)

Sûr: Kendisine üflenilecek nurdan bir boynuzdur. Birinci üfürüş canlıların yok olması içindir. İkincisi ise yeniden yaratmak içindir. Bazılarının ileri sürdüğü gibi Sûr'un çoğulu; (صُـورة) şeklinde gelmez. Bu iddiaya göre -ileride açıklayacağımız üzere- ölülerin suretlerine (şekillerine) üfürülür manası verilir.

Çünkü Müslim, Abdullah b. Amr yoluyla gelen bir hadiste şöyle denildiğini rivayet etmektedir: "... Sonra Sur'a üfürülür, onu işiten herkes mutlaka boynunu o tarafa doğru döndürür veya uzatarak kulak verir. Onun sesini işitecek ilk kişi, develerinin su içtiği havuzu sıvayıp düzelten bir adam olacaktır. O da sair insanlar da baygın yere düşecekler, sonra yüce Allah, çisintiyi andıran bir yağmur yağdıracak. -Yahut da; indirecek ifadesini kullandı-. Bu yağmurdan insanların cesetleri bitecek. Sonra tekrar Sûr'a üfürülecek ve ansızın kalkıp bakınacaklardır..." (1)

(1) *Müslim*, Fiten 116.

O'dur. Putlar değildir. **"Hak ile"** de hak kelimesi ile demek olup o, **"ol"** buyruğu ile yaratandır, anlamındadır.

Yüce Allah'ın: **"Onun ol diyeceği gün her şey oluverir"** de, "ol" diyeceği günü hatırla, yahut da ol diyeceği günden sakının, demektir. Ya da ol diyeceği günü iyi düşün, anlamına gelir. Bunun, yüce Allah'ın: "(واتقوه): **Ve ondan korkun"** buyruğuna atf olduğu da söylenmiştir. el-Ferrâ der ki: **"Ol...oluverir"** denildiğine göre bu, özel olarak Sûr için sözkonusu olacaktır. Yani, o gün Sûr'a ol diyecektir, o da oluverecektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani, insanların ölümü ve hayatı gibi dilediği herşey oluverir.

Bu iki açıklamaya göre **"sözü haktır O'nun"** buyruğu, mübteda ve haberdir. Yüce Allah'ın: **"Sözü"** anlamındaki; (قَوْلُهُ)'in, (فيكون) ile ref' olduğu da söylenmiştir. Yani, O'nun emrettiği şey olur, demektir. (الْحَقُّ): Hak da "sözün"ün bir sıfatıdır. Bu açıklamaya göre ifade; "(فيكون قوله الحق): O'nun hak sözü gerçekleşir" buyruğunda tamam olur.

İbn Âmir ise, mansub olarak; (فيكونَ) diye okumuştur. Bu ise, hesabın ve ba's'ın (öldükten sonra dirilişin) ne kadar sür'atli olacağına işarettir. Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/117. âyet, 5 ve 6. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır.

"Sûr'a üfürüleceği günde mülk yalnız O'nundur." Yani, Sûr'a üfürüleceği gün her şeyin mülkiyeti, sahipliği yalnız O'nundur. Veya: Sûr'a üfürüleceği günde hak yalnız O'nundur. Bunun **"O'nun ol diyeceği günü"** buyruğundan bedel olduğu da söylenmiştir. (O takdirde buyruğun anlamı şöyle olur: Sûr'a üfürüleceği gün olan o günde mülk yalnız O'nun olacaktır.)

Sûr: Kendisine üflenilecek nurdan bir boynuzdur. Birinci üfürüş canlıların yok olması içindir. İkincisi ise yeniden yaratmak içindir. Bazılarının ileri sürdüğü gibi Sûr'un çoğulu; (صُـورة) şeklinde gelmez. Bu iddiaya göre -ileride açıklayacağımız üzere- ölülerin suretlerine (şekillerine) üfürülür manası verilir.

Çünkü Müslim, Abdullah b. Amr yoluyla gelen bir hadiste şöyle denildiğini rivayet etmektedir: "... Sonra Sur'a üfürülür, onu işiten herkes mutlaka boynunu o tarafa doğru döndürür veya uzatarak kulak verir. Onun sesini işitecek ilk kişi, develerinin su içtiği havuzu sıvayıp düzelten bir adam olacaktır. O da sair insanlar da baygın yere düşecekler, sonra yüce Allah, çisintiyi andıran bir yağmur yağdıracak. -Yahut da; indirecek ifadesini kullandı-. Bu yağmurdan insanların cesetleri bitecek. Sonra tekrar Sûr'a üfürülecek ve ansızın kalkıp bakınacaklardır..." (1)

(1) *Müslim*, Fiten 116.

nî: Gökleri ve yeri yaratan, görüneni görünmeyeni bilen O'dur. Mübtedanın hazfi dolayısıyla merfu' olması da mümkündür. Bazı kıraat alimlerinin; "(يَلْمَعُ): Üfürür" şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Buna göre üfürmek fiilinin faili; "(عَالِمُ الْغَيْبِ): Görünmeyeni bilen" olması mümkündür. Çünkü ona üfürmek, yüce Allah'ın emri ile olduğuna göre, bunun doğrudan Allah'a nisbet edilmesi de mümkün olur. "(عَالِمُ): Bilen" kelimesinin manaya hamledilmek suretiyle merfu olması da mümkündür. Nitekim Sibeveyh (buna benzer olan) şöyle bir mısra nakletmektedir:

لِيَبْكَ يَزِيدُ ضَارِعٌ لِخُصُومَةٍ

"Yezid için ağlansın (çünkü) bir davaya yardımcı olmak için çağrıldığında yardımcı olur o."

el-Hasen ile el-A'meş ise (عالِم) şeklinde ve "(لَهُ): O'nundur" buyruğundaki "o" anlamına gelen "he" den bedel olmak üzere esreli olarak okumuştur.

وَإِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ لِأَبِيهِ ءَازَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا ءَالِهَةً إِنِّي
أَرٰيكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلٰلٍ مُبِينٍ ﴿٧٤﴾

74. Hani İbrahim, babası Âzer'e: "Sen bir takım putları ilâh mı ediniyorsun? Gerçekten ben, seni ve kavmini apaçık bir sapıklık içinde görüyorum" demişti.

Yüce Allah'ın: **"Hani İbrahim, babası Âzer'e... demişti"** buyruğu hakkında bir takım açıklamalarda bulunmuşlardır. Eş'arî ve Şafiî mezhebine mensub Ebu Bekr Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen el-Cuveynî el-Eş'arî *"en-Nüket Mine't-Tefsir"* adlı eserinde şunları söylemektedir: İbrahim'in babasının adının Târeh olduğu hususunda insanlar arasında görüş ayrılığı yoktur. Kur'an-ı Kerim'deki buyruk ise adının Âzer olduğuna delalet etmektedir. Denildiğine göre Âzer, onların dilinde yerici bir isimdir. Bu takdirde buyruk şöyle bir anlam taşır: Hani İbrahim babasına, ey hata içerisinde olan! **"Sen bir takım putları ilâh mı ediniyorsun... demişti."** Eğer durum bu şekilde ise, o takdirde tercih edilen görüş bunun (nidâ dolayısıyla Âzer kelimesinin) merfu' oluşudur. Âzer'in put adı olduğu da söylenmiştir. Durum böyle ise, o

nî: Gökleri ve yeri yaratan, görüneni görünmeyeni bilen O'dur. Mübtedanın hazfi dolayısıyla merfu' olması da mümkündür. Bazı kıraat alimlerinin; "(يَلْمَعُ): Üfürür" şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Buna göre üfürmek fiilinin faili; "(عَالِمُ الْغَيْبِ): Görünmeyeni bilen" olması mümkündür. Çünkü ona üfürmek, yüce Allah'ın emri ile olduğuna göre, bunun doğrudan Allah'a nisbet edilmesi de mümkün olur. "(عَالِمُ): Bilen" kelimesinin manaya hamledilmek suretiyle merfu olması da mümkündür. Nitekim Sibeveyh (buna benzer olan) şöyle bir mısra nakletmektedir:

لِيَبْكَ يَزِيدُ ضَارِعٌ لِخُصُومَةٍ

"Yezid için ağlansın (çünkü) bir davaya yardımcı olmak için çağrıldığında yardımcı olur o."

el-Hasen ile el-A'meş ise (عالِم) şeklinde ve "(لَهُ): O'nundur" buyruğundaki "o" anlamına gelen "he" den bedel olmak üzere esreli olarak okumuştur.

وَإِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ لِأَبِيهِ ءَازَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا ءَالِهَةً إِنِّي
أَرٰيكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلٰلٍ مُبِينٍ ﴿٧٤﴾

74. Hani İbrahim, babası Âzer'e: "Sen bir takım putları ilâh mı ediniyorsun? Gerçekten ben, seni ve kavmini apaçık bir sapıklık içinde görüyorum" demişti.

Yüce Allah'ın: **"Hani İbrahim, babası Âzer'e... demişti"** buyruğu hakkında bir takım açıklamalarda bulunmuşlardır. Eş'arî ve Şafiî mezhebine mensub Ebu Bekr Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen el-Cuveynî el-Eş'arî *"en-Nüket Mine't-Tefsir"* adlı eserinde şunları söylemektedir: İbrahim'in babasının adının Târeh olduğu hususunda insanlar arasında görüş ayrılığı yoktur. Kur'an-ı Kerim'deki buyruk ise adının Âzer olduğuna delalet etmektedir. Denildiğine göre Âzer, onların dilinde yerici bir isimdir. Bu takdirde buyruk şöyle bir anlam taşır: Hani İbrahim babasına, ey hata içerisinde olan! **"Sen bir takım putları ilâh mı ediniyorsun... demişti."** Eğer durum bu şekilde ise, o takdirde tercih edilen görüş bunun (nidâ dolayısıyla Âzer kelimesinin) merfu' oluşudur. Âzer'in put adı olduğu da söylenmiştir. Durum böyle ise, o

Mücahid de der ki: Âzer onun babasının adı değildir. Âzer bir put adıdır. Hz. İbrahimin babasının adı Târeh'dir. Onun babası Nâhûr, onun babası Sarû', onun babası Arğû, onun babası, Faluğ, onun babası Âbir, onun babası Şalih, onun babası Erfahşed, onun babası Sam, onun da babası Nuh (a.s)'dır.

"Âzer" kelimesinin bir kaç türlü okuyuşu vardır: Birincisi üstün, ikincisi esreli olmak üzere; (آزرَ) şeklinde İbn Abbas'tan gelen okuyuş. Yine ondan iki tane üstün hemzeli; (آزرَ) şeklindeki okuyuş, merfu' olarak da okunmuş olup bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. İbn Abbas'tan gelen ilk iki kıraatte; "(تتخذ): Edinir (mi)sin" de hemze yoktur. el-Mehdevî der ki: "(آزرا): İzr mi?" de İzr'in, bir put adı olduğu söylenmiştir. Ve bu; (أتتخذ إزرا): İzr'i mi edinirsin ? takdirinde nasb halindedir. Aynı şekilde; (آزرَ) da böyledir. Bunun, (إزرا) şeklinde (الأزر)'den türemiş kabul edilerek okunması da mümkündür. Bu da mef'ulün leh olarak destek ve yardımcı anlamına gelir. Şöyle demiş gibidir: Sen, destek ve güç edinmek için mi bir takım putlar edinmektesin?

Bunun, (إزر) şeklinde ve (yük anlamına gelen); (وِزر) anlamında olup, "vav" harfinin hemzeye dönüştürülmüş olması da mümkündür.

el-Kuşeyrî der ki: Müşriklere karşı delil getirmek üzere Hz. İbrahim'in ve onun putlara ibadet konusunda babasına verdiği cevap zikredilmiştir. Bütün insanlar arasında öncelikle İbrahim'e uymaları gerekenler ise, Araplardır. Çünkü Araplar onun soyundan gelmişlerdir. Yani, İbrahim'in babasına... dediği zamanı hatırla, demek olur. Ya da: **"Her bir nefsin... helâke sürüklenmemesi için sen onunla hatırlat ve ayrıca İbrahim'in... dediğini de hatırlat"** anlamında olur.

"Âzer" kelimesi, tekil nida olmak üzere, ey Âzer anlamında; (آزرُ) şeklinde de okunmuştur. Bu da Ubeyy, Yakub ve diğerlerinin kıraatidir. Bu kıraat: Âzer, İbrahim'in babasının adıdır, diyenlerin görüşünü pekiştirmektedir.

"Sen bir takım putları ilah mı ediniyorsun?" anlamındaki buyruk, "ediniyor... sun" kelimesinin (biri putlar, diğeri de ilahlar olmak üzere) iki mef'ulüdür. Bu da inkâr anlamını taşıyan bir istifhamdır.

وَكَذَٰلِكَ نُرِىٓ إِبْرَٰهِيمَ مَلَكُوتَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلِيَكُونَ
مِنَ ٱلْمُوقِنِينَ ﴿٧٥﴾

75. Biz İbrahim'e kesin bilgiye varanlardan olsun diye göklerin ve yerin mülkünü böylece gösteriyorduk.

Mücahid de der ki: Âzer onun babasının adı değildir. Âzer bir put adıdır. Hz. İbrahimin babasının adı Târeh'dir. Onun babası Nâhûr, onun babası Sarû', onun babası Arğû, onun babası, Faluğ, onun babası Âbir, onun babası Şalih, onun babası Erfahşed, onun babası Sam, onun da babası Nuh (a.s)'dır.

"Âzer" kelimesinin bir kaç türlü okuyuşu vardır: Birincisi üstün, ikincisi esreli olmak üzere; (آزرَ) şeklinde İbn Abbas'tan gelen okuyuş. Yine ondan iki tane üstün hemzeli; (آزرَ) şeklindeki okuyuş, merfu' olarak da okunmuş olup bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. İbn Abbas'tan gelen ilk iki kıraatte; "(تتخذ): Edinir (mi)sin" de hemze yoktur. el-Mehdevî der ki: "(آزرا): İzr mi?" de İzr'in, bir put adı olduğu söylenmiştir. Ve bu; (أتتخذ إزرا): İzr'i mi edinirsin ? takdirinde nasb halindedir. Aynı şekilde; (آزرَ) da böyledir. Bunun, (إزرا) şeklinde (الأزر)'den türemiş kabul edilerek okunması da mümkündür. Bu da mef'ulün leh olarak destek ve yardımcı anlamına gelir. Şöyle demiş gibidir: Sen, destek ve güç edinmek için mi bir takım putlar edinmektesin?

Bunun, (إزر) şeklinde ve (yük anlamına gelen); (وِزر) anlamında olup, "vav" harfinin hemzeye dönüştürülmüş olması da mümkündür.

el-Kuşeyrî der ki: Müşriklere karşı delil getirmek üzere Hz. İbrahim'in ve onun putlara ibadet konusunda babasına verdiği cevap zikredilmiştir. Bütün insanlar arasında öncelikle İbrahim'e uymaları gerekenler ise, Araplardır. Çünkü Araplar onun soyundan gelmişlerdir. Yani, İbrahim'in babasına... dediği zamanı hatırla, demek olur. Ya da: **"Her bir nefsin... helâke sürüklenmemesi için sen onunla hatırlat ve ayrıca İbrahim'in... dediğini de hatırlat"** anlamında olur.

"Âzer" kelimesi, tekil nida olmak üzere, ey Âzer anlamında; (آزرُ) şeklinde de okunmuştur. Bu da Ubeyy, Yakub ve diğerlerinin kıraatidir. Bu kıraat: Âzer, İbrahim'in babasının adıdır, diyenlerin görüşünü pekiştirmektedir.

"Sen bir takım putları ilah mı ediniyorsun?" anlamındaki buyruk, "ediniyor... sun" kelimesinin (biri putlar, diğeri de ilahlar olmak üzere) iki mef'ulüdür. Bu da inkâr anlamını taşıyan bir istifhamdır.

وَكَذَٰلِكَ نُرِىٓ إِبْرَٰهِيمَ مَلَكُوتَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلِيَكُونَ
مِنَ ٱلْمُوقِنِينَ ﴿٧٥﴾

75. Biz İbrahim'e kesin bilgiye varanlardan olsun diye göklerin ve yerin mülkünü böylece gösteriyorduk.

zenin kapısına büyük bir kaya parçası koymuştu. Annesi zaman zaman yanına gider ona süt verirdi. Parmaklarını emdiğini görürdü. Parmaklarından birisinden bal, birisinden su, birisinden de süt geliyordu. Hz. İbrahim, büyümüş ve bir yaşına gelmiş idi, ama üç yaşındaki bir çocuk gibi gösterişli idi. Babası onu mahzenden çıkartınca, herkes onun birkaç yıldan beri dünyaya gelmiş olduğunu zannediyordu. Hz. İbrahim annesine Rabbim kim diye sorunca, annesi benim demişti. Peki senin Rabbin kim diye sorunca babandır demişti. Ya babamın Rabbi kimdir diye sorunca, Nemrud demişti. Peki onun Rabbi kim, diye sorunca, ona bir tokat atmıştı. Annesi böylelikle mülklerinin ellerinden kimin vasıtasıyla gideceğini öğrenmiş oldu. Bu hususta ki kıssa, el-Kisaî'nin ***"Kısasu'l-Enbiya"*** adlı eserinde bütünüyle zikredilmiş bulunmaktadır. Bu ise, örnek alınacak, uyulacak bir kitaptır.

Kimisi de şöyle demiş: Hz. İbrahim, Harran'da doğmuş, babası da onu Babil'e götürmüştü. Geçmişlerden (selef) ilim adamları genel olarak şöyle demektedir: İbrahim, Nemrud b. Ken'ân b. Sencarib b. Kûş b. Sam b. Nûh döneminde dünyaya gelmiştir. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/258. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Tufan ile Hz. İbrahim'in doğuşu arasında 1263 yıl geçmiştir. Bu, Âdem'in yaratılışından 3330 yıl sonra demektir.

Yüce Allah'ın: **"Kesin bilgiye varanlardan olsun diye"** buyruğunun anlamı da şudur: O, kesin bilgiye varanlardan olsun diye Biz ona bunları yani melekûtu (göklerin ve yerin mülkünü) göstermiş idik.

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًا ۚ قَالَ هٰذَا رَبِّى ۚ فَلَمَّآ
اَفَلَ قَالَ لَآ اُحِبُّ الْاٰفِلِيْنَ ﴿٧٦﴾

76. Gece onu bürüyüp örtünce bir yıldız gördü: "Bu (muymuş) **benim rabbim?" demişti. O, sönüp gidince de: "Ben öyle sönüp gidenleri sevmem" demişti.**

Yüce Allah'ın: **"Gece onu bürüyüp örtünce"** buyruğundaki; "(جَنَّ عَلَيْهِ): Karanlığıyla onu örtünce" demektir. "(الجَنّة والجِنّة والجُنّة والجَنين والمِجَنّ والجِنّ): Cennet, cinnet, cünnet (kalkan), cenin, micen (kalkan) ve cin" kelimeleri buradan gelmekte olup, hepsi de örtmek anlamındadır. Gecenin cenânı ise, iyice kararması ve örtmesi demektir. Şair der ki:

zenin kapısına büyük bir kaya parçası koymuştu. Annesi zaman zaman yanına gider ona süt verirdi. Parmaklarını emdiğini görürdü. Parmaklarından birisinden bal, birisinden su, birisinden de süt geliyordu. Hz. İbrahim, büyümüş ve bir yaşına gelmiş idi, ama üç yaşındaki bir çocuk gibi gösterişli idi. Babası onu mahzenden çıkartınca, herkes onun birkaç yıldan beri dünyaya gelmiş olduğunu zannediyordu. Hz. İbrahim annesine Rabbim kim diye sorunca, annesi benim demişti. Peki senin Rabbin kim diye sorunca babandır demişti. Ya babamın Rabbi kimdir diye sorunca, Nemrud demişti. Peki onun Rabbi kim, diye sorunca, ona bir tokat atmıştı. Annesi böylelikle mülklerinin ellerinden kimin vasıtasıyla gideceğini öğrenmiş oldu. Bu hususta ki kıssa, el-Kisaî'nin ***"Kısasu'l-Enbiya"*** adlı eserinde bütünüyle zikredilmiş bulunmaktadır. Bu ise, örnek alınacak, uyulacak bir kitaptır.

Kimisi de şöyle demiş: Hz. İbrahim, Harran'da doğmuş, babası da onu Babil'e götürmüştü. Geçmişlerden (selef) ilim adamları genel olarak şöyle demektedir: İbrahim, Nemrud b. Ken'ân b. Sencarib b. Kûş b. Sam b. Nûh döneminde dünyaya gelmiştir. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/258. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Tufan ile Hz. İbrahim'in doğuşu arasında 1263 yıl geçmiştir. Bu, Âdem'in yaratılışından 3330 yıl sonra demektir.

Yüce Allah'ın: **"Kesin bilgiye varanlardan olsun diye"** buyruğunun anlamı da şudur: O, kesin bilgiye varanlardan olsun diye Biz ona bunları yani melekûtu (göklerin ve yerin mülkünü) göstermiş idik.

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًا ۚ قَالَ هٰذَا رَبِّى ۚ فَلَمَّآ
اَفَلَ قَالَ لَآ اُحِبُّ الْاٰفِلِيْنَ ﴿٧٦﴾

76. Gece onu bürüyüp örtünce bir yıldız gördü: "Bu (muymuş) **benim rabbim?" demişti. O, sönüp gidince de: "Ben öyle sönüp gidenleri sevmem" demişti.**

Yüce Allah'ın: **"Gece onu bürüyüp örtünce"** buyruğundaki; "(جَنَّ عَلَيْهِ): Karanlığıyla onu örtünce" demektir. "(الجَنّة والجِنّة والجُنّة والجَنين والمِجَنّ والجِنّ): Cennet, cinnet, cünnet (kalkan), cenin, micen (kalkan) ve cin" kelimeleri buradan gelmekte olup, hepsi de örtmek anlamındadır. Gecenin cenânı ise, iyice kararması ve örtmesi demektir. Şair der ki:

ez-Zeccâc der ki: Kanaatimce böyle bir cevap hatalıdır ve söyleyenin bir yanlışıdır. Çünkü yüce Allah Hz. İbrahim'in şöyle dediğini bize haber vermektedir: ***"Beni de evlatlarımı da putlara tapmaktan uzak tut."*** (İbrahim, 14/35) Yine yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Hani o, Rabbine salim bir kalp ile gelmişti."*** (es-Saffat, 37/84) Yani o, yüce Allah'a hiçbir şekilde ortak koşmamıştı. (ez-Zeccâc devamla) der ki: Kanaatimce cevap şudur: O, bu sizin dediğinize göre benim rabbimdir, demiştir. Çünkü onlar, putlara, güneşe ve aya tapıyorlardı. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: ***"Ortaklarım nerede?"*** (en-Nahl, 16/27) buyruğudur. Halbuki, şanı yüce Allah ortağı olmayan, bir ve tektir. Buyruğun anlamı ise şudur: Sizin iddianıza göre ortağım olduğunu söylediklerİniz nerede?

Şöyle de denilmiştir. Hz. İbrahim, mahzenden çıkınca Rabbini arayışı sırasında yıldızın ışığını görmüş ve bu ışığı rabbinin aydınlığı zannetmiş, o bakımdan: **"Bu benim rabbimdir"** yani, işte O'nun nuru bana görünüyor demişti. **"O sönüp gidince de"** kendisinin rabbi olmadığını anlamıştı. **"Sonra ayı doğarken görence"** ve onun ışığına bakınca: **"Bu** (muymuş) **benim rabbim demiş, o da kaybolunca: Eğer Rabbim bana hidayet etmezse ben mutlak sapıklardan olurum demişti. Sonra güneşi doğarken görünce, rabbim** (sizin dediğinize göre) **bu olmalıdır"** demişti. Böyle bir şey söylemek ise şirk değildir. O, ışığı Rabbine nisbet etmişti. Fakat onun ortadan kaybolup gittiğini görünce, ilim ona bunun Rabb olmaya hak sahibi olmadığını gösterdi, böylelikle kalbiyle bunun olamayacağını ve bunun da Rabbinin bulunduğunu, Rabb olmasının sözkonusu olmadığını idrak etmiş oldu.

Şöyle de açıklanmıştır: Hz. İbrahim'in **"bu benim rabbim"** demesi, kavmine karşı delili ortaya koyması içindi. O, zahiren onlara uygun düşündüğünü göstermişti. Fakat yıldız kaybolunca delili ortaya koyup: Değişen bir şeyin Rabb olması mümkün değildir, dedi. Halbuki kavmi yıldızları ta'zim ediyor, onlara tapınıyor ve yıldızlara göre hüküm veriyorlardı. en-Nehhâs der ki: Bu hususta söylenen en güzel açıklama, İbn Abbas'tan sahih olarak gelen ve yüce Allah'ın: ***"Nur üstünde nurdur"*** (en-Nûr, 24/35) buyruğu hakkındaki şu açıklamasıdır: İşte mü'minin kalbi böylece aziz ve celil olan Allah'ı bilip tanır ve kalbiyle O'na delil getirir. O'nu bilip tanıdı mı, nuruna nur katılır.

İşte Hz. İbrahim de böyledir. Yüce Allah'ı kalbiyle bilip, diğer delillerle O'nun varlığına delil gösterince kendisinin bir Rabbi ve bir yaratıcısı olduğunu kesinlikle bilmiş oldu. Yüce Allah ona kendisini tanıtınca, onun da Allah hakkındaki marifeti artmış ve şöyle demişti: ***"Beni doğru yola iletmişken benimle Allah hakkında mücadele mi ediyorsunuz?"*** (el-En'âm, 6/80)

Şöyle de açıklanmıştır: Bu, onların yaptıklarını reddeden bir üslupla soru ve

ez-Zeccâc der ki: Kanaatimce böyle bir cevap hatalıdır ve söyleyenin bir yanlışıdır. Çünkü yüce Allah Hz. İbrahim'in şöyle dediğini bize haber vermektedir: ***"Beni de evlatlarımı da putlara tapmaktan uzak tut."*** (İbrahim, 14/35) Yine yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Hani o, Rabbine salim bir kalp ile gelmişti."*** (es-Saffat, 37/84) Yani o, yüce Allah'a hiçbir şekilde ortak koşmamıştı. (ez-Zeccâc devamla) der ki: Kanaatimce cevap şudur: O, bu sizin dediğinize göre benim rabbimdir, demiştir. Çünkü onlar, putlara, güneşe ve aya tapıyorlardı. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: ***"Ortaklarım nerede?"*** (en-Nahl, 16/27) buyruğudur. Halbuki, şanı yüce Allah ortağı olmayan, bir ve tektir. Buyruğun anlamı ise şudur: Sizin iddianıza göre ortağım olduğunu söylediklerİniz nerede?

Şöyle de denilmiştir. Hz. İbrahim, mahzenden çıkınca Rabbini arayışı sırasında yıldızın ışığını görmüş ve bu ışığı rabbinin aydınlığı zannetmiş, o bakımdan: **"Bu benim rabbimdir"** yani, işte O'nun nuru bana görünüyor demişti. **"O sönüp gidince de"** kendisinin rabbi olmadığını anlamıştı. **"Sonra ayı doğarken görence"** ve onun ışığına bakınca: **"Bu** (muymuş) **benim rabbim demiş, o da kaybolunca: Eğer Rabbim bana hidayet etmezse ben mutlak sapıklardan olurum demişti. Sonra güneşi doğarken görünce, rabbim** (sizin dediğinize göre) **bu olmalıdır"** demişti. Böyle bir şey söylemek ise şirk değildir. O, ışığı Rabbine nisbet etmişti. Fakat onun ortadan kaybolup gittiğini görünce, ilim ona bunun Rabb olmaya hak sahibi olmadığını gösterdi, böylelikle kalbiyle bunun olamayacağını ve bunun da Rabbinin bulunduğunu, Rabb olmasının sözkonusu olmadığını idrak etmiş oldu.

Şöyle de açıklanmıştır: Hz. İbrahim'in **"bu benim rabbim"** demesi, kavmine karşı delili ortaya koyması içindi. O, zahiren onlara uygun düşündüğünü göstermişti. Fakat yıldız kaybolunca delili ortaya koyup: Değişen bir şeyin Rabb olması mümkün değildir, dedi. Halbuki kavmi yıldızları ta'zim ediyor, onlara tapınıyor ve yıldızlara göre hüküm veriyorlardı. en-Nehhâs der ki: Bu hususta söylenen en güzel açıklama, İbn Abbas'tan sahih olarak gelen ve yüce Allah'ın: ***"Nur üstünde nurdur"*** (en-Nûr, 24/35) buyruğu hakkındaki şu açıklamasıdır: İşte mü'minin kalbi böylece aziz ve celil olan Allah'ı bilip tanır ve kalbiyle O'na delil getirir. O'nu bilip tanıdı mı, nuruna nur katılır.

İşte Hz. İbrahim de böyledir. Yüce Allah'ı kalbiyle bilip, diğer delillerle O'nun varlığına delil gösterince kendisinin bir Rabbi ve bir yaratıcısı olduğunu kesinlikle bilmiş oldu. Yüce Allah ona kendisini tanıtınca, onun da Allah hakkındaki marifeti artmış ve şöyle demişti: ***"Beni doğru yola iletmişken benimle Allah hakkında mücadele mi ediyorsunuz?"*** (el-En'âm, 6/80)

Şöyle de açıklanmıştır: Bu, onların yaptıklarını reddeden bir üslupla soru ve

Allah'ın: **"Sonra ayı doğarken görünce de"** buyruğundaki; "(بَازِغًا): Doğarken" anlamındadır. Ayın doğmaya başladığını anlatmak üzere; (بزغ القمر) denilir. (البَزْغ) İse, yarmak demektir. Ay, adeta aydınlığıyla karanlığı deler gibi olduğundan onun hakkında bu tabir kullanılır. Veteriner, atın kanını akıttığı takdirde "(بزغ البَيْطار الدابة): Baytar atın kanını akıttı" denilmesi de buradan gelmektedir.

"Eğer Rabbim bana hidayet etmezse" hidayet üzere bana sebat vermezse. Çünkü, zaten hidayet bulmuş idi. Buna göre bunun onun tetkik ve düşünme mühleti sırasında cereyan etmiş olması yahut da aklen mümkün olduğundan dolayı kendisine sebat verilmiş olmasını istemesi de sözkonusudur.

Nitekim Hz. Şuayb şöyle demişti: ***"Bizim için Rabbimiz olan Allah'ın dilemesi müstesnâ tekrar ona*** (dininize) ***geri dönmemiz olacak şey değildir."*** (el-A'raf, 7/89) el-Fatiha Sûresi'nde de: ***"Bizi dosdoğru yola ilet"*** (el-Fatiha, 1/6) diye buyurulmaktadır. Bize hidayet üzere sebat ver, demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden (işaret ettiğimiz âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

فَلَمَّا رَاَ الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبِّي هٰذَآ اَكْبَرُ ۚ فَلَمَّا اَفَلَتْ
قَالَ يَاقَوْمِ اِنِّي بَرِيٓءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٧٨﴾

78. Sonra güneşi doğarken görünce: "Rabbim bu olmalıdır. Çünkü bu daha büyük" demişti. O da batınca: "Ey kavmim, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden tamamen uzağım" demişti.

Yüce Allah'ın: **"Sonra güneşi doğarken görünce"** buyruğundaki "doğarken" anlamına gelen (بَازِغَةً) kelimesi hal olarak nasb edilmiştir. Çünkü gözün görüşü ile onun böyle olduğunu görmüştü. Doğuş hakkında; (بزغ يَبْزُغ بزوغًا) fiili kullanıldığı gibi, batış hakkında da; (أفل يأفِلُ أفولاً) fiili kullanılır. Bu buyrukta; "(هذا): **Bu"** işaret zamiri müzekkerdir. Halbuki; "(فَلَمَّا أَفَلَتْ) : **O da batınca"** buyruğundan da anlaşıldığı gibi "güneş" müennesdir. (Buna dair) şöyle bir açıklama yapılmıştır: Güneşin müennesliği onun şanını yüceltmek için ve onun büyüklüğü dolayısıyladır. Bu da arapların bir adam hakkında; "(رجل نَسّابة وعلّامة) : İleri derecede neseb bilgini ve büyük bir alim adam," demelerine benzer.

"(هٰذَا رَبِّي): **Rabbim bu"** demesi ise, (هذا الطالع ربّي): Rabbim, bu doğan ol-

Allah'ın: **"Sonra ayı doğarken görünce de"** buyruğundaki; "(بَازِغًا): Doğarken" anlamındadır. Ayın doğmaya başladığını anlatmak üzere; (بزغ القمر) denilir. (البَزْغ) İse, yarmak demektir. Ay, adeta aydınlığıyla karanlığı deler gibi olduğundan onun hakkında bu tabir kullanılır. Veteriner, atın kanını akıttığı takdirde "(بزغ البَيْطار الدابة): Baytar atın kanını akıttı" denilmesi de buradan gelmektedir.

"Eğer Rabbim bana hidayet etmezse" hidayet üzere bana sebat vermezse. Çünkü, zaten hidayet bulmuş idi. Buna göre bunun onun tetkik ve düşünme mühleti sırasında cereyan etmiş olması yahut da aklen mümkün olduğundan dolayı kendisine sebat verilmiş olmasını istemesi de sözkonusudur.

Nitekim Hz. Şuayb şöyle demişti: ***"Bizim için Rabbimiz olan Allah'ın dilemesi müstesnâ tekrar ona*** (dininize) ***geri dönmemiz olacak şey değildir."*** (el-A'raf, 7/89) el-Fatiha Sûresi'nde de: ***"Bizi dosdoğru yola ilet"*** (el-Fatiha, 1/6) diye buyurulmaktadır. Bize hidayet üzere sebat ver, demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden (işaret ettiğimiz âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

فَلَمَّا رَاَ الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبِّي هٰذَآ اَكْبَرُ ۚ فَلَمَّا اَفَلَتْ
قَالَ يَاقَوْمِ اِنِّي بَرِيٓءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٧٨﴾

78. Sonra güneşi doğarken görünce: "Rabbim bu olmalıdır. Çünkü bu daha büyük" demişti. O da batınca: "Ey kavmim, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden tamamen uzağım" demişti.

Yüce Allah'ın: **"Sonra güneşi doğarken görünce"** buyruğundaki "doğarken" anlamına gelen (بَازِغَةً) kelimesi hal olarak nasb edilmiştir. Çünkü gözün görüşü ile onun böyle olduğunu görmüştü. Doğuş hakkında; (بزغ يَبْزُغ بزوغًا) fiili kullanıldığı gibi, batış hakkında da; (أفل يأفِلُ أفولاً) fiili kullanılır. Bu buyrukta; "(هذا): **Bu"** işaret zamiri müzekkerdir. Halbuki; "(فَلَمَّا أَفَلَتْ) : **O da batınca"** buyruğundan da anlaşıldığı gibi "güneş" müennesdir. (Buna dair) şöyle bir açıklama yapılmıştır: Güneşin müennesliği onun şanını yüceltmek için ve onun büyüklüğü dolayısıyladır. Bu da arapların bir adam hakkında; "(رجل نَسّابة وعلّامة) : İleri derecede neseb bilgini ve büyük bir alim adam," demelerine benzer.

"(هٰذَا رَبِّي): **Rabbim bu"** demesi ise, (هذا الطالع ربّي): Rabbim, bu doğan ol-

أنا سَيْف العشيرة فأعرفوني

"Ben, aşiretin kılıcıyım. Tanıyın beni."

Kaysoğullarının bir bölümü ile Rabialıların şivesi budur. Bu açıklama el-Ferrâ'dan nakledilmiştir. Araplardan, vasıl halinde; (آن فعلت) şeklinde söyleyenler de vardır. Onu da el-Kisaî, kimi Kudâalılardan nakletmiştir.

وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ ۚ قَالَ أَتُحَاجُّونِّي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ ۚ وَلَا أَخَافُ
مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا ۗ وَسِعَ رَبِّي كُلَّ
شَيْءٍ عِلْمًا ۗ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٨٠﴾

80. Kavmi ona karşı delil getirmeye kalkıştı. O da dedi ki: "Beni doğru yola iletmişken benimle Allah hakkında mücadele mi ediyorsunuz? Ben ise O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Meğer ki Rabbim bir şey dilemiş olsun. Rabbimin ilmi herşeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?

Yüce Allah'ın: **"Kavmi ona karşı delil getirmeye kalkıştı"** buyruğu delil getirmeye ve tartışmaya bir delildir. Onlar, Allah'ın vahdâniyeti hususunda ona karşı delil getirmeye kalkışmışlardı.

"O da dedi ki: Benimle Allah hakkında mücadele mi ediyorsunuz..." "(أَتُحَاجُّونِي): **Benimle... mücadele mi ediyorsunuz"** buyruğundaki "nûn"u, Nâfi' şeddesiz olarak okumuş, diğerleri ise şeddeli okumuşlardır. Hişam rivayetiyle İbn Âmir'den bu "nun" okuyuşu hususunda farklı rivayetler gelmiştir.

"Nûn"u şeddeli okuyanlar derler ki: Bunda aslolan iki "nûn" ile okumaktır. Birincisi ref' alâmetidir, diğeri ise fiil ile "yâ"yı birbirinden ayırmak içindir. Fiilde birbirine benzer iki harf bir araya gelip bu da ağır olduğundan dolayı "nûn"un birisi diğerine idğam olundu ve böylelikle şeddeli bir "nun" ortaya çıktı. İki sakinin -"vâv" ile şeddeli iki nun'un birincisinin- bir araya gelmemesi için "vav"ın med ile okunulması kaçınılmazdır. Böylelikle bu med, her iki sakini birbirinden ayıran fasıla olmuştur.

"Nûn"u şeddesiz okuyan ise, birbirinin aynısı olan iki harf bir araya geldiğinden dolayı tahfif kastıyla ikinci "nûn"u hazfetmiştir. Birinci "nun"

أنا سَيْف العشيرة فأعرفوني

"Ben, aşiretin kılıcıyım. Tanıyın beni."

Kaysoğullarının bir bölümü ile Rabialıların şivesi budur. Bu açıklama el-Ferrâ'dan nakledilmiştir. Araplardan, vasıl halinde; (آن فعلت) şeklinde söyleyenler de vardır. Onu da el-Kisaî, kimi Kudâalılardan nakletmiştir.

وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ ۚ قَالَ أَتُحَاجُّونِّي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ ۚ وَلَا أَخَافُ
مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا ۗ وَسِعَ رَبِّي كُلَّ
شَيْءٍ عِلْمًا ۗ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٨٠﴾

80. Kavmi ona karşı delil getirmeye kalkıştı. O da dedi ki: "Beni doğru yola iletmişken benimle Allah hakkında mücadele mi ediyorsunuz? Ben ise O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Meğer ki Rabbim bir şey dilemiş olsun. Rabbimin ilmi herşeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?

Yüce Allah'ın: **"Kavmi ona karşı delil getirmeye kalkıştı"** buyruğu delil getirmeye ve tartışmaya bir delildir. Onlar, Allah'ın vahdâniyeti hususunda ona karşı delil getirmeye kalkışmışlardı.

"O da dedi ki: Benimle Allah hakkında mücadele mi ediyorsunuz..." "(أَتُحَاجُّونِي): **Benimle... mücadele mi ediyorsunuz"** buyruğundaki "nûn"u, Nâfi' şeddesiz olarak okumuş, diğerleri ise şeddeli okumuşlardır. Hişam rivayetiyle İbn Âmir'den bu "nun" okuyuşu hususunda farklı rivayetler gelmiştir.

"Nûn"u şeddeli okuyanlar derler ki: Bunda aslolan iki "nûn" ile okumaktır. Birincisi ref' alâmetidir, diğeri ise fiil ile "yâ"yı birbirinden ayırmak içindir. Fiilde birbirine benzer iki harf bir araya gelip bu da ağır olduğundan dolayı "nûn"un birisi diğerine idğam olundu ve böylelikle şeddeli bir "nun" ortaya çıktı. İki sakinin -"vâv" ile şeddeli iki nun'un birincisinin- bir araya gelmemesi için "vav"ın med ile okunulması kaçınılmazdır. Böylelikle bu med, her iki sakini birbirinden ayıran fasıla olmuştur.

"Nûn"u şeddesiz okuyan ise, birbirinin aynısı olan iki harf bir araya geldiğinden dolayı tahfif kastıyla ikinci "nûn"u hazfetmiştir. Birinci "nun"

81. "Allah üzerinize O'na dair bir delil ve belge indirmediği şeyi siz O'na ortak koştuğunuz halde korkmuyorsunuz da, ben sizin ortak koştuklarınızdan nasıl korkarım? Şimdi bu iki guruptan hangisi güven duymaya daha layıktır? Eğer biliyorsanız (söyleyin).

82. İman edenler ve imanlarına zulüm karıştırmayanlara gelince: İşte onlaradır güvenlik, onlardır hidâyete ermiş olanlar.

Yüce Allah'ın: **"Ben sizin ortak koştuklarınızdan nasıl korkarım?"** buyruğunda "nasıl" anlamına gelen; (كيف)'nin inkâr anlamı vardır. Onların kendileri Allah'tan korkmadıkları halde-kendisini putlarla korkutmasını - inkâr ve red etmektedir. Yani sizler, herşeye gücü yeten Allah'tan korkmazken, ben nasıl olur da cansız putlardan korkarım. **"Allah üzerinize ona dair bir delil ve belge"** herhangi bir hüccet **"indirmediği şeyi..."** Buna (hüccet, delil, belge anlamına gelen "sultan" kelimesine) dair açıklamalar daha önceden (Âl-i İmran, 3/152. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Şimdi bu iki guruptan hangisi" Allah'ın azabından yana **"güven duymaya daha layıktır."** Muvahhid olan mı, yoksa şirk koşan mı?

İşte yüce Allah aralarında hüküm veren olarak şöyle buyurmaktadır: **"İman edenler ve"** şirk ile **"imanlarına zulüm** karıştırmayanlar güven duymaya daha layıktırlar. Bunu Ebu Bekir es-Sıddik, Ali, Selman ve Huzeyfe (r.anhum) böylece açıklamışlardır.

İbn Abbas der ki: Bu da Hz. İbrahim'in söylediği sözler arasındadır. Âlim bir kimsenin başkasına soru sorup bizzat kendesinin cevaplandırması gibi.

Bunun, Hz. İbrahim'in kavminin söylediği söz olduğu da söylenmiştir. Yani onlar, aleyhlerine delil olacak şekilde cevap verdiler. Bu açıklama İbn Cüreyc tarafından yapılmıştır.

Buharî ile Müslim'de İbn Mes'ud'dan naklédildiğine göre: **"İman edenler ve imanlarına da zulüm bulaştırmayanlar..."** âyeti nazil olunca bu, Rasulullah (sav)'ın ashabına ağır geldi ve: Bizden hangimiz nefsine zulmetmiyor ki dediler? Bunun üzerine Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: Durum sizin zannettiğiniz gibi değildir. Fakat Lukman'ın oğluna dediği şekilde: *"Oğulcağızım Allah'a ortak koşma. Çünkü şirk hiç şüphesiz çok büyük bir zulümdür"* (Lukman, 31/13) sözünde zikrettiği gibidir." [1]

"Onlardır hidâyete ermiş olanlar" dünyada doğru yol üzere bulunanlar.

---

(1) ***Buhârî,*** İman 23, Enbiyâ 8, 41, Tefsir 6. sûre 3, 31. sûre 1, İstitâbetu'l-Mürteddîn 1, 9; ***Müslim,*** İman 197; ***Tirmizî,*** Tefsir 6. sûre 4; ***Müsned,*** I, 378, 424, 444.

81. "Allah üzerinize O'na dair bir delil ve belge indirmediği şeyi siz O'na ortak koştuğunuz halde korkmuyorsunuz da, ben sizin ortak koştuklarınızdan nasıl korkarım? Şimdi bu iki guruptan hangisi güven duymaya daha layıktır? Eğer biliyorsanız (söyleyin).

82. İman edenler ve imanlarına zulüm karıştırmayanlara gelince: İşte onlaradır güvenlik, onlardır hidâyete ermiş olanlar.

Yüce Allah'ın: **"Ben sizin ortak koştuklarınızdan nasıl korkarım?"** buyruğunda "nasıl" anlamına gelen; (كيف)'nin inkâr anlamı vardır. Onların kendileri Allah'tan korkmadıkları halde-kendisini putlarla korkutmasını - inkâr ve red etmektedir. Yani sizler, herşeye gücü yeten Allah'tan korkmazken, ben nasıl olur da cansız putlardan korkarım. **"Allah üzerinize ona dair bir delil ve belge"** herhangi bir hüccet **"indirmediği şeyi..."** Buna (hüccet, delil, belge anlamına gelen "sultan" kelimesine) dair açıklamalar daha önceden (Âl-i İmran, 3/152. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Şimdi bu iki guruptan hangisi" Allah'ın azabından yana **"güven duymaya daha layıktır."** Muvahhid olan mı, yoksa şirk koşan mı?

İşte yüce Allah aralarında hüküm veren olarak şöyle buyurmaktadır: **"İman edenler ve"** şirk ile **"imanlarına zulüm** karıştırmayanlar güven duymaya daha layıktırlar. Bunu Ebu Bekir es-Sıddik, Ali, Selman ve Huzeyfe (r.anhum) böylece açıklamışlardır.

İbn Abbas der ki: Bu da Hz. İbrahim'in söylediği sözler arasındadır. Âlim bir kimsenin başkasına soru sorup bizzat kendesinin cevaplandırması gibi.

Bunun, Hz. İbrahim'in kavminin söylediği söz olduğu da söylenmiştir. Yani onlar, aleyhlerine delil olacak şekilde cevap verdiler. Bu açıklama İbn Cüreyc tarafından yapılmıştır.

Buharî ile Müslim'de İbn Mes'ud'dan naklédildiğine göre: **"İman edenler ve imanlarına da zulüm bulaştırmayanlar..."** âyeti nazil olunca bu, Rasulullah (sav)'ın ashabına ağır geldi ve: Bizden hangimiz nefsine zulmetmiyor ki dediler? Bunun üzerine Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: Durum sizin zannettiğiniz gibi değildir. Fakat Lukman'ın oğluna dediği şekilde: *"Oğulcağızım Allah'a ortak koşma. Çünkü şirk hiç şüphesiz çok büyük bir zulümdür"* (Lukman, 31/13) sözünde zikrettiği gibidir." [1]

"Onlardır hidâyete ermiş olanlar" dünyada doğru yol üzere bulunanlar.

---

(1) ***Buhârî,*** İman 23, Enbiyâ 8, 41, Tefsir 6. sûre 3, 31. sûre 1, İstitâbetu'l-Mürteddîn 1, 9; ***Müslim,*** İman 197; ***Tirmizî,*** Tefsir 6. sûre 4; ***Müsned,*** I, 378, 424, 444.

Her iki kıraat de birbirine yakındır. Çünkü dereceleri yükseltilmiş olan bizzat yükseltilmiş demektir. Bizzat yükseltilenin de dereceleri yükseltilmiş demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Şüphesiz Rabbin tam hikmet sahibidir." Her şeyi yerli yerine koyandır, **"her şeyi çok iyi bilendir."**

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ ۖ كُلًّا هَدَيْنَا ۚ وَنُوحًا هَدَيْنَا
مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسٰى
وَهٰرُونَ ۚ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٤﴾ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيٰى
وَعِيسٰى وَإِلْيَاسَ ۖ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٨٥﴾ وَإِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ
وَيُونُسَ وَلُوطًا ۖ وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٨٦﴾

84. Biz ona, İshâk ile Yakub'u bağışladık. Her birine hidâyet verdik. Daha önce de Nûh'a hidâyet vermiştik. Onun zürriyetinden Dâvud'a, Süleyman'a, Eyyub'a, Yusuf'a, Musa'ya ve Harun'a da. Biz, ihsan edenleri işte böyle mükâfatlandırırız.
85. Zekeriyya'yâ, Yahya'ya, İsa'ya, İlyas'a da. Hepsi salihlerdendi.
86. İsmail'e, Elyesa'a, Yunus'a ve Lût'a da. Her birini âlemlere üstün kıldık.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Hz. İbrahim'in Soyundan Gelen Peygamberler:

Yüce Allah'ın: **"Biz ona İshâk ile Yakub'u bağışladık."** buyruğu, din hususunda getirdiği deliller ve tartışmaları, bu uğurda canını feda etmesine bir mükafat olmak üzere bağış olarak bunları ona vermiştik, demektir.

"Her birine hidâyet verdik." Onların her birisi hidâyeti bulmuştu.

"(كُلًّا): **Her birine"** buyruğu, "(هدينا): **Hidâyet verdik"** ile nasb edilmiştir. "(وَنُوحًا): **Nuh'a da"** buyruğu ise, ikinci olarak gelen; "(هدينا): **Hidâyet vermiştik"** dolayısıyla nasb edilmiştir.

"Onun," yani İbrahim'in **"zürriyetinden."** Nuh'un zürriyetinden diye de

Her iki kıraat de birbirine yakındır. Çünkü dereceleri yükseltilmiş olan bizzat yükseltilmiş demektir. Bizzat yükseltilenin de dereceleri yükseltilmiş demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Şüphesiz Rabbin tam hikmet sahibidir." Her şeyi yerli yerine koyandır, **"her şeyi çok iyi bilendir."**

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ ۖ كُلًّا هَدَيْنَا ۚ وَنُوحًا هَدَيْنَا
مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسٰى
وَهٰرُونَ ۚ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٤﴾ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيٰى
وَعِيسٰى وَإِلْيَاسَ ۖ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٨٥﴾ وَإِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ
وَيُونُسَ وَلُوطًا ۖ وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٨٦﴾

84. Biz ona, İshâk ile Yakub'u bağışladık. Her birine hidâyet verdik. Daha önce de Nûh'a hidâyet vermiştik. Onun zürriyetinden Dâvud'a, Süleyman'a, Eyyub'a, Yusuf'a, Musa'ya ve Harun'a da. Biz, ihsan edenleri işte böyle mükâfatlandırırız.
85. Zekeriyya'yâ, Yahya'ya, İsa'ya, İlyas'a da. Hepsi salihlerdendi.
86. İsmail'e, Elyesa'a, Yunus'a ve Lût'a da. Her birini âlemlere üstün kıldık.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Hz. İbrahim'in Soyundan Gelen Peygamberler:

Yüce Allah'ın: **"Biz ona İshâk ile Yakub'u bağışladık."** buyruğu, din hususunda getirdiği deliller ve tartışmaları, bu uğurda canını feda etmesine bir mükafat olmak üzere bağış olarak bunları ona vermiştik, demektir.

"Her birine hidâyet verdik." Onların her birisi hidâyeti bulmuştu.

"(كُلًّا): **Her birine"** buyruğu, "(هدينا): **Hidâyet verdik"** ile nasb edilmiştir. "(وَنُوحًا): **Nuh'a da"** buyruğu ise, ikinci olarak gelen; "(هدينا): **Hidâyet vermiştik"** dolayısıyla nasb edilmiştir.

"Onun," yani İbrahim'in **"zürriyetinden."** Nuh'un zürriyetinden diye de

Daha önce Âl-i İmran Sûresi'nde (3/61. âyet, 3. başlıkta) Şafiî'den buna yakın bir görüşe de işaret etmiş bulunuyoruz. Her ikisinin lehine delil, şanı yüce Allah'ın: ***"Allah, çocuklarınız hakkında size şöyle vasiyet ediyor"*** (en-Nisa, 4/11) buyruğudur. Müslümanlar, bu âyetin zahirinden ancak sulben evlat ile özel olarak da oğlun çocuklarını anlamışlardır.

Yüce Allah'ın: ***"Peygambere ve yakın akrabalara"*** (el-Enfal, 8/41) buyruğu dolayısıyla Hz. Peygamber dayı çocuklarını dışarda tutarak amcalarının çocuklarını akrabaları arasında kabul ederek onlara pay vermiştir. Kızların çocukları da aynı şekilde babaya neseb yoluyla intisab etmezler. Ve her hangi bir babada onunla birleşmezler.

İbnü'l-Kassar der ki: Kız çocukları da akrabaların kapsamına girer diyenlerin delilleri, Hz. Peygamberin el-Hasan b. Ali'ye: "Şüphesiz benim bu oğlum bir seyyiddir" [1] diye buyurmuş olmasıdır. Kız çocuklarının çocukları hakkında bunlar, annelerinin babalarının çocuklarıdır, demeyi kabul etmeyen bir kimse olduğunu bilmiyoruz. Anlam da bunu gerektirmektedir. Çünkü çocuk (anlamına gelen el-veled) tevellüdden türemiştir. Kızın çocukları ise kaçınılmaz olarak annelerinin babalarından tevellüd edip doğarlar. Anne cihetinden tevellüd ise baba cihetinden tevellüd gibidir. Kur'an-ı Kerim de buna delalet etmektedir: Şanı yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Onun zürriyetinden Dâvud'a, Süleyman'a... hepsi salihlerdendi"** diye buyurmakta ve Hz. İsa'yı aslında soyundan gelen bir kızın oğlu olduğu halde onun (yani Hz. İbrahim'in) zürriyetinden olmakla nitelendirmiştir.

3. Arapça Grameri Açısından Bu İsimler ve Bu İsimlerin Kıraati:

en-Nisa Sûresi'nde (4/163. âyetin tefsirinde) bu isimlerden hangilerinin munsarıf olmadığına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

"Dâvud" adı ise Arapça olmayan bir isim olduğundan dolayı munsarıf değildir. Ayrıca "fâ'ûl vezninde olduğu için de başında "elif lam"ın getirilmesi güzel kaçmaz ve munsarıf da olmaz.

İlyas da Arapça olmayan bir isimdir. ed-Dahhâk der ki: İlyas, Hz. İsmail'in soyundan idi. el-Kutebî'nin de naklettiğine göre İlyas, Yuşâ b. Nûn'un torunlarındandı.

el-A'rec, el-Hasen ve Katade; (وآلياس) şeklinde, "elif"i vasl ile okumuşlardır. Haremeyn ehli ile Ebu Amr ve Âsım ise, tahfif edilmiş bir "lam" ile; (والَيسع) diye okumuşlardır. Âsım dışında kalan Kûfeli kıraat alimleri ise bu-

(1) ***Buhâri,*** Sulh 9, Fedâilu Ashabı'n- Nebiyy 22, Fiten 20; ***Ebû Dâvûd,*** Sünne 12; ***Tirmizî,*** Menâkıb 30; Nesaî, Cumua 27; ***Müsned,*** V, 38, 44, 49, 51.

Daha önce Âl-i İmran Sûresi'nde (3/61. âyet, 3. başlıkta) Şafiî'den buna yakın bir görüşe de işaret etmiş bulunuyoruz. Her ikisinin lehine delil, şanı yüce Allah'ın: ***"Allah, çocuklarınız hakkında size şöyle vasiyet ediyor"*** (en-Nisa, 4/11) buyruğudur. Müslümanlar, bu âyetin zahirinden ancak sulben evlat ile özel olarak da oğlun çocuklarını anlamışlardır.

Yüce Allah'ın: ***"Peygambere ve yakın akrabalara"*** (el-Enfal, 8/41) buyruğu dolayısıyla Hz. Peygamber dayı çocuklarını dışarda tutarak amcalarının çocuklarını akrabaları arasında kabul ederek onlara pay vermiştir. Kızların çocukları da aynı şekilde babaya neseb yoluyla intisab etmezler. Ve her hangi bir babada onunla birleşmezler.

İbnü'l-Kassar der ki: Kız çocukları da akrabaların kapsamına girer diyenlerin delilleri, Hz. Peygamberin el-Hasan b. Ali'ye: "Şüphesiz benim bu oğlum bir seyyiddir" [1] diye buyurmuş olmasıdır. Kız çocuklarının çocukları hakkında bunlar, annelerinin babalarının çocuklarıdır, demeyi kabul etmeyen bir kimse olduğunu bilmiyoruz. Anlam da bunu gerektirmektedir. Çünkü çocuk (anlamına gelen el-veled) tevellüdden türemiştir. Kızın çocukları ise kaçınılmaz olarak annelerinin babalarından tevellüd edip doğarlar. Anne cihetinden tevellüd ise baba cihetinden tevellüd gibidir. Kur'an-ı Kerim de buna delalet etmektedir: Şanı yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Onun zürriyetinden Dâvud'a, Süleyman'a... hepsi salihlerdendi"** diye buyurmakta ve Hz. İsa'yı aslında soyundan gelen bir kızın oğlu olduğu halde onun (yani Hz. İbrahim'in) zürriyetinden olmakla nitelendirmiştir.

3. Arapça Grameri Açısından Bu İsimler ve Bu İsimlerin Kıraati:

en-Nisa Sûresi'nde (4/163. âyetin tefsirinde) bu isimlerden hangilerinin munsarıf olmadığına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

"Dâvud" adı ise Arapça olmayan bir isim olduğundan dolayı munsarıf değildir. Ayrıca "fâ'ûl vezninde olduğu için de başında "elif lam"ın getirilmesi güzel kaçmaz ve munsarıf da olmaz.

İlyas da Arapça olmayan bir isimdir. ed-Dahhâk der ki: İlyas, Hz. İsmail'in soyundan idi. el-Kütebî'nin de naklettiğine göre İlyas, Yuşâ b. Nûn'un torunlarındandı.

el-A'rec, el-Hasen ve Katade; (وآلياس) şeklinde, "elif"i vasl ile okumuşlardır. Haremeyn ehli ile Ebu Amr ve Âsım ise, tahfîf edilmiş bir "lam" ile; (واليسع) diye okumuşlardır. Âsım dışında kalan Kûfeli kıraat alimleri ise bu-

(1) ***Buhâri,*** Sulh 9, Fedâilu Ashabı'n- Nebiyy 22, Fiten 20; ***Ebû Dâvûd,*** Sünne 12; ***Tirmizî,*** Menâkıb 30; Nesaî, Cumua 27; ***Müsned,*** V, 38, 44, 49, 51.

"Zerboayı kazdığı tünelin çıkış yerinden ve
eş-Şiha'da bulunup girişini açtığı yuvasından çıkartır."

Şair burada (البَثقَصُعُ) ile (الذي يتقصع) demek istemektedir.

el-Kuşeyrî der ki: Bu isim "lam" harfi şeddeli ve şeddesiz olarak da okunmuştur. Bilinen bir peygamberin ismi olması hususunda anlamı birdir. İsmail ve İbrahim gibi. Fakat, başına "elif-lam" getirilmesi suretiyle Arapça olmayan isimlerin taşımadığı bir özelliğe sahip olmuştur. Bazıları, "Elyasa"nın İlyas olduğunu zannetmiştir. Ancak, durum böyle değildir. Çünkü şanı yüce Allah her birisini ayrıca zikretmiştir. Vehb (b. Münebbih) der ki: Elyasa, İlyas'ın arkadaşıdır. Her ikisi de Zekeriya, Yahya ve İsa'dan önce idiler. İlyas, İdris'in kendisidir, de denilmiştir. Ancak bu da doğru değildir. Çünkü İdris, Nuh'un dedesidir. İlyas ise Nuh'un zürriyetindendir. İlyas'ın, Hızır olduğu söylenmiş ise de, hayır Elyasa Hızır'ın kendisidir de denilmiştir.

"Lût" de Arapça olmayan bir isim olmakla birlikte, hafif oluşu dolayısıyla munsarıf olmuştur. Bunun iştikakı (türeyişi) ile ilgili açıklamalar ileride el-A'raf Sûresi'nde (7/80. âyet, 1. başlıkta) gelecektir.

وَمِنْ آبَائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَإِخْوَانِهِمْ ۚ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ
إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٨٧﴾

87. Onların babalarından, zürriyetlerinden ve kardeşlerinden bazılarını da (hidâyete erdirdik). **Onları seçtik ve onları doğru bir yola da ilettik.**

Yüce Allah'ın: **"Onların babalarından, zürriyetlerinden..."** buyruğundaki (من) teb'îz (kısmilik bildirmek) içindir. Yani biz onların babalarının, zürriyetlerinin ve kardeşlerinin bazısını hidâyete erdirdik, anlamındadır.

"Onları seçtik." Mücahid der ki: Biz onları arındırdık, demektir. Dilcilere göre bu, onları seçip tercih ettik anlamındadır.

Bu kelime, suyu havuzda toplamak anlamına gelen (جبيت الماء)'den türetilmiştir. Buna göre (الاجتباء); yanına aldığın kimseyi özel adamlarının arasına koyman demektir. Aynı kökten gelen, (الجابية) da, havuz anlamındadır. Şair der ki:

"Zerboayı kazdığı tünelin çıkış yerinden ve
eş-Şiha'da bulunup girişini açtığı yuvasından çıkartır."

Şair burada (البَثقَصُعُ) ile (الذي يتقصع) demek istemektedir.

el-Kuşeyrî der ki: Bu isim "lam" harfi şeddeli ve şeddesiz olarak da okunmuştur. Bilinen bir peygamberin ismi olması hususunda anlamı birdir. İsmail ve İbrahim gibi. Fakat, başına "elif-lam" getirilmesi suretiyle Arapça olmayan isimlerin taşımadığı bir özelliğe sahip olmuştur. Bazıları, "Elyasa"nın İlyas olduğunu zannetmiştir. Ancak, durum böyle değildir. Çünkü şanı yüce Allah her birisini ayrıca zikretmiştir. Vehb (b. Münebbih) der ki: Elyasa, İlyas'ın arkadaşıdır. Her ikisi de Zekeriya, Yahya ve İsa'dan önce idiler. İlyas, İdris'in kendisidir, de denilmiştir. Ancak bu da doğru değildir. Çünkü İdris, Nuh'un dedesidir. İlyas ise Nuh'un zürriyetindendir. İlyas'ın, Hızır olduğu söylenmiş ise de, hayır Elyasa Hızır'ın kendisidir de denilmiştir.

"Lût" de Arapça olmayan bir isim olmakla birlikte, hafif oluşu dolayısıyla munsarıf olmuştur. Bunun iştikakı (türeyişi) ile ilgili açıklamalar ileride el-A'raf Sûresi'nde (7/80. âyet, 1. başlıkta) gelecektir.

وَمِنْ آبَائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَإِخْوَانِهِمْ ۚ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ
إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٨٧﴾

87. Onların babalarından, zürriyetlerinden ve kardeşlerinden bazılarını da (hidâyete erdirdik). **Onları seçtik ve onları doğru bir yola da ilettik.**

Yüce Allah'ın: **"Onların babalarından, zürriyetlerinden..."** buyruğundaki (من) teb'îz (kısmilik bildirmek) içindir. Yani biz onların babalarının, zürriyetlerinin ve kardeşlerinin bazısını hidâyete erdirdik, anlamındadır.

"Onları seçtik." Mücahid der ki: Biz onları arındırdık, demektir. Dilcilere göre bu, onları seçip tercih ettik anlamındadır.

Bu kelime, suyu havuzda toplamak anlamına gelen (جبيت الماء)'den türetilmiştir. Buna göre (الاجتباء); yanına aldığın kimseyi özel adamlarının arasına koyman demektir. Aynı kökten gelen, (الجابية) da, havuz anlamındadır. Şair der ki:

lerse" şart cümlesi, **"Biz de..."** şartın cevabıdır. Yani Biz, bu âyetlerimize imana onları inkâr etmeyen bir topluluğu vekil kılmışızdır (görevlendirmişizdir). Bununla Medinelilerden Ensar'ı, Mekkelilerden de Muhacirleri kastetmektedir.

Katade ise der ki: Bununla yüce Allah'ın bize anlattığı peygamberleri kastetmektedir. en-Nehhâs der ki: Bu, buyruğun anlamına en yakın ve uygun düşen bir görüştür. Çünkü, bundan sonra yüce Allah: ***"İşte bunlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir, o halde sen de onların hidâyetlerine uy"*** (el-Enâm 6/90) diye buyurmaktadır.

Ebu Recâ da şöyle demektedir: Bunlar, meleklerdir. Şöyle de açıklanmıştır: Bu, cinlerden, insanlardan ve meleklerden mü'min olan her kişi hakkında umumidir.

"(بكافرين): **İnkâr etmeyen"** buyruğunun başındaki "be" harfi te'kid olmak üzere fazladan gelmiştir.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ ۗ قُل لَّا أَسْأَلُكُمْ
عَلَيْهِ أَجْرًا ۖ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرَىٰ لِلْعَالَمِينَ ﴿٩٠﴾

90. İşte bunlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. O halde sen de onların hidâyetlerine uy. De ki: "Ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum." Bu, âlemlere bir öğütten başka bir şey değildir.

Yüce Allah'ın: **"İşte bunlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. O halde, sen de onların hidâyetlerine uy"** buyruğuna dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Allah'ın Hidâyet Verdiği Kimselerin Hidâyetine Uymak:

Yüce Allah'ın: **"O halde sen de onların hidâyetlerine uy"** buyruğunda sözü geçen uymak (iktida), fiilinde başkasına uygunluğu gözetmektir. Buyruğun anlamının, onlar sabrettikleri gibi sen de sabret, şeklinde olduğu söylendiği gibi; **"O halde sen de onların hidâyetlerine uy"** buyruğunun tevhide uy, şeriatler ise farklı farklıdır, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bazı ilim adamları bu âyet-i kerimeyi hakkında nas bulunmayan hususlarda geçmiş peygamberlerin şeriatlerine tabi olmanın vacib olduğuna delil göstermişlerdir.

lerse" şart cümlesi, **"Biz de..."** şartın cevabıdır. Yani Biz, bu âyetlerimize imana onları inkâr etmeyen bir topluluğu vekil kılmışızdır (görevlendirmişizdir). Bununla Medinelilerden Ensar'ı, Mekkelilerden de Muhacirleri kastetmektedir.

Katade ise der ki: Bununla yüce Allah'ın bize anlattığı peygamberleri kastetmektedir. en-Nehhâs der ki: Bu, buyruğun anlamına en yakın ve uygun düşen bir görüştür. Çünkü, bundan sonra yüce Allah: ***"İşte bunlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir, o halde sen de onların hidâyetlerine uy"*** (el-Enâm 6/90) diye buyurmaktadır.

Ebu Recâ da şöyle demektedir: Bunlar, meleklerdir. Şöyle de açıklanmıştır: Bu, cinlerden, insanlardan ve meleklerden mü'min olan her kişi hakkında umumidir.

"(بكافرين): **İnkâr etmeyen"** buyruğunun başındaki "be" harfi te'kid olmak üzere fazladan gelmiştir.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ ۗ قُل لَّا أَسْأَلُكُمْ
عَلَيْهِ أَجْرًا ۖ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرَىٰ لِلْعَالَمِينَ ﴿٩٠﴾

90. İşte bunlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. O halde sen de onların hidâyetlerine uy. De ki: "Ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum." Bu, âlemlere bir öğütten başka bir şey değildir.

Yüce Allah'ın: **"İşte bunlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. O halde, sen de onların hidâyetlerine uy"** buyruğuna dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Allah'ın Hidâyet Verdiği Kimselerin Hidâyetine Uymak:

Yüce Allah'ın: **"O halde sen de onların hidâyetlerine uy"** buyruğunda sözü geçen uymak (iktida), fiilinde başkasına uygunluğu gözetmektir. Buyruğun anlamının, onlar sabrettikleri gibi sen de sabret, şeklinde olduğu söylendiği gibi; **"O halde sen de onların hidâyetlerine uy"** buyruğunun tevhide uy, şeriatler ise farklı farklıdır, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bazı ilim adamları bu âyet-i kerimeyi hakkında nas bulunmayan hususlarda geçmiş peygamberlerin şeriatlerine tabi olmanın vacib olduğuna delil göstermişlerdir.

2. Kıraat'e Dair Açıklamalar:

Hamza ve el-Kisaî: "(اقْتَدِهْ قُل): **Uy; de ki"** buyruğunun vasıl ile okunması halinde, "he" harfi olmaksızın (اقتد قل) diye okumuşlardır. İbn Âmir ise, (اقْتَدِ هِي قُلْ) şeklinde okumuştur. en-Nehhâs der ki: Bu okuyuş, bir lahn'dir. Çünkü, "he" harfi vakıf halinde harekeyi beyan etmek içindir. Bu "he", zamir "he"si olmadığı gibi ondan sonra ne "vav" ne de "ye" harfleri vardır. Aynı şekilde; (فبهداهم اقتد قل) şeklindeki okuyuş da caiz değildir. Lahninden uzak kalıp büyük kalabalığın kıraatine tabi olan kimseler ise, (فبهداهم اقْتَدْهْ) diye okurlar ve burada vakıf yapar, vasıl etmezler. Çünkü, "he" harfi ile vasıl yapılacak olursa, lahn olur. Eğer bu harfi hazfedecek olursa, bu sefer çoğunluğun kıraatine de muhalefet etmiş olur. Cumhur ise, bu harfin hatta (yazıda) sabit olmasına bağlı olarak vakıf niyeti ile ve derc ile okumak niyetiyle vasıl halinde "he" harfini okumuşlardır. İbn Ayyaş ve Hişam "he" harfini esreli olarak; (اقْتَدِهِ قُلْ) diye okumuş iseler de bu yanlıştır, Arapçada caiz değildir.

"De ki: Ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum." Yani, Kur'an-ı Kerimi tebliğe karşılık sizden herhangi bir mükâfat beklemiyorum. **"Bu"** yani Kur'an-ı Kerim **"âlemlere öğütten başka birşey değildir."** O, bütün insanlar için bir öğüttür. Yüce Allah burada hidâyeti peygamberlere izafe ederek **"onların hidâyetlerine uy"** diye buyurmaktadır. Çünkü onlar fiilen hidâyete ermişlerdi. Diğer taraftan (88. âyette): *"Bu Allah'ın hidâyetidir"* diye buyrulmuştur. Çünkü hidâyeti yaratan O'dur.

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖٓ اِذْ قَالُوا مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِّنْ شَيْءٍ ۗ
قُلْ مَنْ اَنْزَلَ الْكِتٰبَ الَّذِيْ جَآءَ بِهٖ مُوْسٰى نُوْرًا وَّهُدًى لِّلنَّاسِ
تَجْعَلُوْنَهٗ قَرَاطِيْسَ تُبْدُوْنَهَا وَتُخْفُوْنَ كَثِيْرًا ۚ وَعُلِّمْتُمْ مَّا لَمْ تَعْلَمُوْٓا
اَنْتُمْ وَلَآ اٰبَآؤُكُمْ ۗ قُلِ اللّٰهُ ۙ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِيْ خَوْضِهِمْ يَلْعَبُوْنَ ﴿٩١﴾

91. "Allah hiç bir insana bir şey indirmedi" demekle Allah'ı şanına yakışacak bir şekilde takdir edemediler. De ki: "Musa'nın insanlar için bir nur ve hidâyet olmak üzere getirdiği ve sizin onu parça parça kâğıtlar haline koyup kimini açıklayıp çoğunu da gizlediğiniz kitabı kim indirdi ? Üstelik sizin de atalarınızın da bilmediğiniz şeyler size öğretilmiştir." "Allah'tır" de. Sonra onları bırak da daldıkları sapıklıklarında oynaya dursunlar.

2. Kıraat'e Dair Açıklamalar:

Hamza ve el-Kisaî: "(اقْتَدِهْ قُل): **Uy; de ki"** buyruğunun vasıl ile okunması halinde, "he" harfi olmaksızın (اقتد قل) diye okumuşlardır. İbn Âmir ise, (اقتد هي قل) şeklinde okumuştur. en-Nehhâs der ki: Bu okuyuş, bir lahn'dir. Çünkü, "he" harfi vakıf halinde harekeyi beyan etmek içindir. Bu "he", zamir "he"si olmadığı gibi ondan sonra ne "vav" ne de "ye" harfleri vardır. Aynı şekilde; (فبهداهم اقتد قل) şeklindeki okuyuş da caiz değildir. Lahinden uzak kalıp büyük kalabalığın kıraatine tabi olan kimseler ise, (فبهداهم اقْتَدِهْ) diye okurlar ve burada vakıf yapar, vasıl etmezler. Çünkü, "he" harfi ile vasıl yapılacak olursa, lahn olur. Eğer bu harfi hazfedecek olursa, bu sefer çoğunluğun kıraatine de muhalefet etmiş olur. Cumhur ise, bu harfin hatta (yazıda) sabit olmasına bağlı olarak vakıf niyeti ile ve derc ile okumak niyetiyle vasıl halinde "he" harfini okumuşlardır. İbn Ayyaş ve Hişam "he" harfini esreli olarak; (اقْتَدِهِ قُلْ) diye okumuş iseler de bu yanlıştır, Arapçada caiz değildir.

"De ki: Ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum." Yani, Kur'an-ı Kerimi tebliğe karşılık sizden herhangi bir mükâfat beklemiyorum. **"Bu"** yani Kur'an-ı Kerim **"âlemlere öğütten başka birşey değildir."** O, bütün insanlar için bir öğüttür. Yüce Allah burada hidâyeti peygamberlere izafe ederek **"onların hidâyetlerine uy"** diye buyurmaktadır. Çünkü onlar fiilen hidâyete ermişlerdi. Diğer taraftan (88. âyette): *"Bu Allah'ın hidâyetidir"* diye buyrulmuştur. Çünkü hidâyeti yaratan O'dur.

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖٓ اِذْ قَالُوا مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِّنْ شَيْءٍ ۗ
قُلْ مَنْ اَنْزَلَ الْكِتٰبَ الَّذِيْ جَآءَ بِهٖ مُوْسٰى نُوْرًا وَّهُدًى لِّلنَّاسِ
تَجْعَلُوْنَهٗ قَرَاطِيْسَ تُبْدُوْنَهَا وَتُخْفُوْنَ كَثِيْرًا ۚ وَعُلِّمْتُمْ مَّا لَمْ تَعْلَمُوْٓا
اَنْتُمْ وَلَآ اٰبَآؤُكُمْ ۗ قُلِ اللّٰهُ ۙ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِيْ خَوْضِهِمْ يَلْعَبُوْنَ ﴿٩١﴾

91. "Allah hiç bir insana bir şey indirmedi" demekle Allah'ı şanına yakışacak bir şekilde takdir edemediler. De ki: "Musa'nın insanlar için bir nur ve hidâyet olmak üzere getirdiği ve sizin onu parça parça kâğıtlar haline koyup kimini açıklayıp çoğunu da gizlediğiniz kitabı kim indirdi ? Üstelik sizin de atalarınızın da bilmediğiniz şeyler size öğretilmiştir." "Allah'tır" de. Sonra onları bırak da daldıkları sapıklıklarında oynaya dursunlar.

Daha sonra yüce Allah, hem onların bu sözlerini çürütmek, hem de bu iddialarını reddetmek üzere şöyle buyurmaktadır: **De ki: Musa'nın insanlar için bir nur ve hidâyet olmak üzere getirdiği ve sizin onu parça parça kâğıtlar haline koyup, kimini açıklayıp çoğunu da gizlediğiniz kitabı kim indirdi?"** Yani, parçalar içerisinde yazdığınız ve sakladığınız o kitabı indiren kimdir? Bu, Peygamber (sav)'ın niteliklerini ve onun dışında kalan bir takım hükümleri saklayıp açıklamayan yahudilere bir hitaptır.

Mücahid der ki: Şanı yüce Allah'ın: **"De ki: Musa'nın...getirdiği kitabı kim indirdi"** buyruğu müşriklere bir hitaptır. **"Sizin onu parça parça kağıtlar haline koyup..."** buyruğu ise yahudilere hitaptır. **"Üstelik sizin de atalarınızın da bilmediğiniz şeyler size öğretilmiştir"** buyruğu müslümanlara hitaptır. Bu da; "(يجعلونه قراطيس يبدونها ويخفون): Onu parça parça kâğıtlar haline koyup, kimini açıklayıp çoğunu da gizledikleri" şeklinde (fiilleri "te"li olarak değil de) "ye"li olarak okuyanların kıraatine göre uygun bir açıklamadır. Ancak, "te"li kıraate göre hitap tümüyle yahudilere yönelik olur. O takdirde **"Üstelik sizin de... bilmediğiniz şeyler size öğretilmiştir"** buyruğu da: Sizin de atalarınızın da bilmediğiniz şeyler size öğretilmiştir, anlamında ve Tevratın üzerlerine indirilmesi suretiyle onlara minnet yoluyla söylenmiş olur.

Tevrat, sahifeler halinde getirilmişti. Bundan dolayı **"parça parça kâğıtlar haline koyup kimini açıklayıp..."** diye buyurulmaktadır. Yani siz, bu kâğıt parçalarına yazdığınız Tevratın bir bölümünü açıklıyordunuz. Bu ise onlara yönelik bir yergidir. Bundan dolayı ilim adamları Kur'an-ı Kerim'in ayrı ayrı cüzler (parçalar) halinde yazılmasını hoş karşılamamışlardır.

"Allah'tır de." Yani, ey Muhammed ﷺ ki, O kitabı Musa'ya, bu kitabı da bana indiren Allah'tır, yahut da kitabı size öğreten Allah'tır de, anlamındadır.

"Sonra onları bırak da daldıkları sapıklıklarında oynayadursunlar." Onları sapıklıkları içerisinde oynar halde bırak demektir. Eğer; (يَلْعَبُونَ): **Oynayadursunlar"** kelimesi, emrin (bırak emrinin) cevabı olsaydı; (يلعبوا) demesi gerekirdi. (O takdirde anlam: Onları bırak oynar dururlar şeklinde olur). Bu ifadenin anlamı ise onları tehdit etmektir. Bunun kıtal emri ile neslh olmuş buyruklardan olduğu da söylenmiştir.

Diğer taraftan şöyle de denilmiştir: "(يجعلونه قراطيس): **Parça parça kâğıtlar haline koyuyorlar"** buyruğu **"bir nur ve hidâyet olmak üzere"** buyruğunun sıfatı mahallindedir. O takdirde bu da ism-i mevsul'ün sılası arasında yer alır. Ancak yeni bir ifade olması ihtimali de vardır. O vakit ifadenin takdiri: Onu parça parça kâğıtlar halinde koyuyorlar şeklinde olur. (يُبْدُونَهَا وَيُخْفُونَ كَثِيرًا): **Onların bir bölümünü açıklıyorlar, bir çoğunu da gizliyorlar"** şeklinde fiillerin "yâ"lı kıraatine göre bu bölümün, **"parça parça kâğıtlar"**ın sıfatı olma ihtimali vardır. Çünkü nekire olan bir kelime, cümleler ile vasfedilebilir. Az önce geçtiği üzere istinaf yani cümle olma ihtimali de vardır.

Daha sonra yüce Allah, hem onların bu sözlerini çürütmek, hem de bu iddialarını reddetmek üzere şöyle buyurmaktadır: **De ki: Musa'nın insanlar için bir nur ve hidâyet olmak üzere getirdiği ve sizin onu parça parça kâğıtlar haline koyup, kimini açıklayıp çoğunu da gizlediğiniz kitabı kim indirdi?"** Yani, parçalar içerisinde yazdığınız ve sakladığınız o kitabı indiren kimdir? Bu, Peygamber (sav)'ın niteliklerini ve onun dışında kalan bir takım hükümleri saklayıp açıklamayan yahudilere bir hitaptır.

Mücahid der ki: Şanı yüce Allah'ın: **"De ki: Musa'nın...getirdiği kitabı kim indirdi"** buyruğu müşriklere bir hitaptır. **"Sizin onu parça parça kağıtlar haline koyup..."** buyruğu ise yahudilere hitaptır. **"Üstelik sizin de atalarınızın da bilmediğiniz şeyler size öğretilmiştir"** buyruğu müslümanlara hitaptır. Bu da; "(يجعلونه قراطيس يبدونها ويخفون): Onu parça parça kâğıtlar haline koyup, kimini açıklayıp çoğunu da gizledikleri" şeklinde (fiilleri "te"li olarak değil de) "ye"li olarak okuyanların kıraatine göre uygun bir açıklamadır. Ancak, "te"li kıraate göre hitap tümüyle yahudilere yönelik olur. O takdirde **"Üstelik sizin de... bilmediğiniz şeyler size öğretilmiştir"** buyruğu da: Sizin de atalarınızın da bilmediğiniz şeyler size öğretilmiştir, anlamında ve Tevratın üzerlerine indirilmesi suretiyle onlara minnet yoluyla söylenmiş olur.

Tevrat, sahifeler halinde getirilmişti. Bundan dolayı **"parça parça kâğıtlar haline koyup kimini açıklayıp..."** diye buyurulmaktadır. Yani siz, bu kâğıt parçalarına yazdığınız Tevratın bir bölümünü açıklıyordunuz. Bu ise onlara yönelik bir yergidir. Bundan dolayı ilim adamları Kur'an-ı Kerim'in ayrı ayrı cüzler (parçalar) halinde yazılmasını hoş karşılamamışlardır.

"Allah'tır de." Yani, ey Muhammed ﷺ ki, O kitabı Musa'ya, bu kitabı da bana indiren Allah'tır, yahut da kitabı size öğreten Allah'tır de, anlamındadır.

"Sonra onları bırak da daldıkları sapıklıklarında oynayadursunlar." Onları sapıklıkları içerisinde oynar halde bırak demektir. Eğer; (يَلْعَبُونَ): **Oynayadursunlar"** kelimesi, emrin (bırak emrinin) cevabı olsaydı; (يلعبوا) demesi gerekirdi. (O takdirde anlam: Onları bırak oynar dururlar şeklinde olur). Bu ifadenin anlamı ise onları tehdit etmektir. Bunun kıtal emri ile neslh olmuş buyruklardan olduğu da söylenmiştir.

Diğer taraftan şöyle de denilmiştir: "(يجعلونه قراطيس): **Parça parça kâğıtlar haline koyuyorlar"** buyruğu **"bir nur ve hidâyet olmak üzere"** buyruğunun sıfatı mahallindedir. O takdirde bu da ism-i mevsul'ün sılası arasında yer alır. Ancak yeni bir ifade olması ihtimali de vardır. O vakit ifadenin takdiri: Onu parça parça kâğıtlar halinde koyuyorlar şeklinde olur. (يُبْدُونَهَا وَيُخْفُونَ كَثِيرًا): **Onların bir bölümünü açıklıyorlar, bir çoğunu da gizliyorlar"** şeklinde fiillerin "yâ"lı kıraatine göre bu bölümün, **"parça parça kâğıtlar"**ın sıfatı olma ihtimali vardır. Çünkü nekire olan bir kelime, cümleler ile vasfedilebilir. Az önce geçtiği üzere istinaf yani cümle olma ihtimali de vardır.

93. Allah'a yalan iftira edenden, yahut kendisine hiçbir şey vahyolunmamışken "bana da vahyolundu" diye söyleyenden, bir de: "Allah'ın indirdiği gibi ben de indiririm" diyenden daha zalim kim olabilir? Sen zalimleri ölümün sıkıntıları içinde, meleklerin ellerini uzatarak: "Ruhlarınızı çıkarın. Allah'a karşı haksız yere söylediklerinizden, âyetlerine karşı kibirlendiğinizden dolayı bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız" derken bir görsen!

Yüce Allah'ın: **"Daha zalim kim olabilir"** anlamındaki buyruğu, mübtedâ ve haberdir. Ondan daha zalim kimse olamaz anlamındadır.

"Allah'a yalan iftira edenden" yalan uydurup söyleyenden **"yahut kendisine hiçbir şey vahyolunmamışken bana da vahyolundu"** Kendisinin peygamber olduğunu ileri sürerek böyle **"söyleyenden... daha zalim kim olabilir?"**

Bu buyruk, Rahmanu'l Yemâme diye adlandırılan (Müseylimetü'l-Kezzab), el-Esved el-Ansî ve Müseylime'nin karısı yalancı peygamber Secah hakkında inmiştir. Bunlar, peygamberlik iddiasında bulunmuş ve Allah'ın kendilerine vahiy indirdiğini iddia etmişlerdi.

Katade der ki: Bize ulaştığına göre yüce Allah bu buyruğu Müseylime hakkında indirmiştir. Bunu, İbn Abbas da ifade etmiştir.

Derim ki: Fıkıhtan ve sünnetlerden selefin izlemiş olduğu yoldan yüz çeviren şu kimseler de bu kabildendir: Bunlar: Benim kalbime şöyle doğdu yahut kalbim bana bunu bildirdi deyip, kalplerinde doğana ve hatırlarından geçene göre hüküm vererek, bunu da kalplerinin hertürlü bulandırıcı unsurdan arındırılmış olmasına ve kalplerinin ağyârdan (mâsivadan) tamamıyla uzak bulunmasına bağlarlar. Kalpleri böyle olduğundan dolayı, ilahi ilimler ve rabbani hakikatler kalplerine güya tecelli ediyormuş. O bakımdan onlar, külli meselelerin sırlarına vakıf oldukları gibi, cüziyatın hükümlerini de bilmek iddiasında bulunurlar ve bunlar vasıtası ile de külli şer'i hükümlere ihtiyaçlarının olmadığını ileri sürerek şöyle derler: Bu gelen şer'i hükümler ile ancak alımaklar ve avam hüküm verir. Evliya ve havas ehlinin ise bu gibi naslara ihtiyaçları yoktur. Onların naklettikleri arasında da: "Müftüler sana fetva verseler dahi sen yine de kalbinden fetvayı sor" [1] sözü de vardır. Ayrıca bu iddialarına Hz. Hızır'ın, kendisine tecelli eden bu tür ilimler vasıtası ile Mu-

(1) Yalnızca bu ifadeleri ele alarak kötü maksatlarına delil gösteren bu gibi kimselerin yaklaşımlarının yanlışlığını anlamak için hadisin metninin tercümesini kaydedelim. Vâbisa b. Ma'bed el-Fihrî'den: Rasulluh (sav) Vâbisa'ya: "Sen (bana) birr (iyilik) ve isim (günah) hakkında soru sormaya mı geldin?" diye sordu. Ben: "Evet" dedim ... / ...

93. Allah'a yalan iftira edenden, yahut kendisine hiçbir şey vahyolunmamışken "bana da vahyolundu" diye söyleyenden, bir de: "Allah'ın indirdiği gibi ben de indiririm" diyenden daha zalim kim olabilir? Sen zalimleri ölümün sıkıntıları içinde, meleklerin ellerini uzatarak: "Ruhlarınızı çıkarın. Allah'a karşı haksız yere söylediklerinizden, âyetlerine karşı kibirlendiğinizden dolayı bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız" derken bir görsen!

Yüce Allah'ın: **"Daha zalim kim olabilir"** anlamındaki buyruğu, mübtedâ ve haberdir. Ondan daha zalim kimse olamaz anlamındadır.

"Allah'a yalan iftira edenden" yalan uydurup söyleyenden **"yahut kendisine hiçbir şey vahyolunmamışken bana da vahyolundu"** Kendisinin peygamber olduğunu ileri sürerek böyle **"söyleyenden... daha zalim kim olabilir?"**

Bu buyruk, Rahmanu'l Yemâme diye adlandırılan (Müseylimetü'l-Kezzab), el-Esved el-Ansî ve Müseylime'nin karısı yalancı peygamber Secah hakkında inmiştir. Bunlar, peygamberlik iddiasında bulunmuş ve Allah'ın kendilerine vahiy indirdiğini iddia etmişlerdi.

Katade der ki: Bize ulaştığına göre yüce Allah bu buyruğu Müseylime hakkında indirmiştir. Bunu, İbn Abbas da ifade etmiştir.

Derim ki: Fıkıhtan ve sünnetlerden selefin izlemiş olduğu yoldan yüz çeviren şu kimseler de bu kabildendir: Bunlar: Benim kalbime şöyle doğdu yahut kalbim bana bunu bildirdi deyip, kalplerinde doğana ve hatırlarından geçene göre hüküm vererek, bunu da kalplerinin hertürlü bulandırıcı unsurdan arındırılmış olmasına ve kalplerinin ağyârdan (mâsivadan) tamamıyla uzak bulunmasına bağlarlar. Kalpleri böyle olduğundan dolayı, ilahi ilimler ve rabbani hakikatler kalplerine güya tecelli ediyormuş. O bakımdan onlar, külli meselelerin sırlarına vakıf oldukları gibi, cüziyatın hükümlerini de bilmek iddiasında bulunurlar ve bunlar vasıtası ile de külli şer'i hükümlere ihtiyaçlarının olmadığını ileri sürerek şöyle derler: Bu gelen şer'i hükümler ile ancak alımaklar ve avam hüküm verir. Evliya ve havas ehlinin ise bu gibi naslara ihtiyaçları yoktur. Onların naklettikleri arasında da: "Müftüler sana fetva verseler dahi sen yine de kalbinden fetvayı sor" [1] sözü de vardır. Ayrıca bu iddialarına Hz. Hızır'ın, kendisine tecelli eden bu tür ilimler vasıtası ile Mu-

(1) Yalnızca bu ifadeleri ele alarak kötü maksatlarına delil gösteren bu gibi kimselerin yaklaşımlarının yanlışlığını anlamak için hadisin metninin tercümesini kaydedelim. Vâbisa b. Ma'bed el-Fihrî'den: Rasulluh (sav) Vâbisa'ya: "Sen (bana) birr (iyilik) ve isim (günah) hakkında soru sormaya mı geldin?" diye sordu. Ben: "Evet" dedim ... / ...

anlatarak dedi ki: Şu: **"Bir de: Allah'ın indirdiği gibi ben de indiririm diyenden..."** buyruğu, İslâm'dan irtidat, eden Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh hakkında nazil olmuştur. Rasulullah (sav)'in Mekke'ye (fetih sırasında) girişi esnasında onun, Abdullah b. Hatal'ın ve Mikyas b. Subabe'nin Kâbe'nin örtüleri altında bulunacak olsalar dahi öldürülmelerini emretmiş idi. Abdullah b. Ebi Serh, Osman (r.a)'a kaçıp sığınmıştı. Hz. Osman, Abdullah'ın süt kardeşi idi. Abdullah'ın annesi onunla birlikte Hz. Osman'ı da emzirmişti. Hz. Osman onu sakladı. Sonunda Mekke halkına eman verildikten sonra Rasulullah (sav)'ın yanına onu da götürüp, onun için Hz. Peygamber'den eman istedi. Rasulullah (sav) uzun bir süre sustuktan sonra: "Evet" deyiverdi. Osman (r.a) meclisten ayrılıp gidince, Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "Benim susmamın tek bir sebebi vardı. O da sizden birinizin kalkıp onun (Abdullah'ın) boynunu vurması idi." Bu sefer ensardan birisi: Ey Allah'ın Rasulü, ne diye bana gizlice işaret etmedin? deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Şüphesiz Peygamber'in hain bir bakışının olmaması gerekir." (1)

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh, Mekke'nin fethi günlerinde İslâm'a girdi, İslâm'a güzel bir şekilde bağlandı. Bundan sonra onun hoş karşılanmayacak herhangi bir davranışı görülmedi. O, Kureyş'in akıllı ve asîl insanlarından birisi idi. Amr b. Lüey oğullarının arasında hatırı sayılır bir süvari idi. Daha sonra Osman (r.a) onu hicri 25 yılında Mısır valisi olarak tayin etti. 24 yılında Afrika onun kumandanlığında fetih edildi. Oradan 31 yılında Nube (Sudan) topraklarından siyahilere gaza yaptı ve bugüne kadar geçerli olan barış antlaşmasını da yaptı. 34 yılında ise, deniz yoluyla Bizans topraklarına bir gazada bulundu. Bu seferlerinden geri döndüğünde, İbn Ebi Huzeyfe onun Fustat'a girmesini engelledi. O da Askalan'a gitti ve Osman (r.a) şehid edilinceye kadar orada ikamet etti. Fitneden kaçmak arzusuyla ölünceye kadar Remle' de ikâmet ettiği de söylenmiştir. O, Rabbine dua etmişti: Allah'ım, son amelimi sabah namazını kılmak olsun, diye dua etmişti. Abdest aldı, sonra namaza durdu. Birinci rekatta Fatiha Sûresi ile Âdiyat sûresini okudu, ikincisinde ise, Fatiha ile bir başka sûre okudu. Sağına selam verdi, soluna selam verecekken Allah ruhunu kabzetti. Bütün bunları ise Yezid b. Ebi Habib ve başkaları nakletmiştir. Abdullah, Hz. Ali'ye de Muaviye'ye de bey'at etmemişti. O, insanlar Muaviye etrafında toplanmadan önce vefat etmişti. Afrika'da vefat ettiği de söylenmiştir. Sahih olan ise onun Askalan'da 36 ya da 37 yılında vefat ettiğidir. Tek bir görüş olarak 36 yılında vefat ettiği de söylenmiştir.

Hafs b. Ömer, el-Hakem b. Eban'dan, o, İkrime'den bu âyet-i kerimenin en-Nadr b. el-Haris hakkında nazil olduğunu rivâyet etmektedir. Çünkü, en-

(1) ***Ebû Dâvûd***, Hudûd 1, Cihad 117; ***Nesaî***, Tahrîmu'd-Dem 14.

anlatarak dedi ki: Şu: **"Bir de: Allah'ın indirdiği gibi ben de indiririm diyenden..."** buyruğu, İslâm'dan irtidat, eden Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh hakkında nazil olmuştur. Rasulullah (sav)'in Mekke'ye (fetih sırasında) girişi esnasında onun, Abdullah b. Hatal'ın ve Mikyas b. Subabe'nin Kâbe'nin örtüleri altında bulunacak olsalar dahi öldürülmelerini emretmiş idi. Abdullah b. Ebi Serh, Osman (r.a)'a kaçıp sığınmıştı. Hz. Osman, Abdullah'ın süt kardeşi idi. Abdullah'ın annesi onunla birlikte Hz. Osman'ı da emzirmişti. Hz. Osman onu sakladı. Sonunda Mekke halkına eman verildikten sonra Rasulullah (sav)'ın yanına onu da götürüp, onun için Hz. Peygamber'den eman istedi. Rasulullah (sav) uzun bir süre sustuktan sonra: "Evet" deyiverdi. Osman (r.a) meclisten ayrılıp gidince, Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "Benim susmamın tek bir sebebi vardı. O da sizden birinizin kalkıp onun (Abdullah'ın) boynunu vurması idi." Bu sefer ensardan birisi: Ey Allah'ın Rasulü, ne diye bana gizlice işaret etmedin? deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Şüphesiz Peygamber'in hain bir bakışının olmaması gerekir." (1)

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh, Mekke'nin fethi günlerinde İslâm'a girdi, İslâm'a güzel bir şekilde bağlandı. Bundan sonra onun hoş karşılanmayacak herhangi bir davranışı görülmedi. O, Kureyş'in akıllı ve asîl insanlarından birisi idi. Amr b. Lüey oğullarının arasında hatırı sayılır bir süvari idi. Daha sonra Osman (r.a) onu hicri 25 yılında Mısır valisi olarak tayin etti. 24 yılında Afrika onun kumandanlığında fetih edildi. Oradan 31 yılında Nube (Sudan) topraklarından siyahilere gaza yaptı ve bugüne kadar geçerli olan barış antlaşmasını da yaptı. 34 yılında ise, deniz yoluyla Bizans topraklarına bir gazada bulundu. Bu seferlerinden geri döndüğünde, İbn Ebi Huzeyfe onun Fustat'a girmesini engelledi. O da Askalan'a gitti ve Osman (r.a) şehid edilinceye kadar orada ikamet etti. Fitneden kaçmak arzusuyla ölünceye kadar Remle' de ikâmet ettiği de söylenmiştir. O, Rabbine dua etmişti: Allah'ım, son amelimi sabah namazını kılmak olsun, diye dua etmişti. Abdest aldı, sonra namaza durdu. Birinci rekatta Fatiha Sûresi ile Âdiyat sûresini okudu, ikincisinde ise, Fatiha ile bir başka sûre okudu. Sağına selam verdi, soluna selam verecekken Allah ruhunu kabzetti. Bütün bunları ise Yezid b. Ebi Habib ve başkaları nakletmiştir. Abdullah, Hz. Ali'ye de Muaviye'ye de bey'at etmemişti. O, insanlar Muaviye etrafında toplanmadan önce vefat etmişti. Afrika'da vefat ettiği de söylenmiştir. Sahih olan ise onun Askalan'da 36 ya da 37 yılında vefat ettiğidir. Tek bir görüş olarak 36 yılında vefat ettiği de söylenmiştir.

Hafs b. Ömer, el-Hakem b. Eban'dan, o, İkrime'den bu âyet-i kerimenin en-Nadr b. el-Haris hakkında nazil olduğunu rivâyet etmektedir. Çünkü, en-

(1) ***Ebû Dâvûd***, Hudûd 1, Cihad 117; ***Nesaî***, Tahrîmu'd-Dem 14.

Biz bu hadisi *"et-Tezkire"* adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. Allah'a hamd olsun.

Şöyle de denilmiştir: Bu buyruk, bir kimsenin azap ettiği kişiye: Sana azabı tattıracak ve hiç şüphesiz canını çıkartacağım şeklinde söylediği sözü andırmaktadır. Çünkü, bizzat kendileri canlarını çıkartmazlar. Aksine ölüm meleği ve onun yardımcıları onların ruhlarını kabzeder.

Bu sözün kâfirlere cehennemde oldukları sırada söyleneceği de ifade edilmiştir. Bunun cevabı ise, işin büyüklüğü dolayısıyla hazfedilmiştir. Yani: Sen, zalimleri bu haldeyken görecek olsan, hiç şüphesiz büyük bir azaba uğratılmakta olduklarını görecektin. (الهون): Zillet (الهوان) ile aynı şeydir.

"Kibirlendiğinizden" yani, O'nun âyetlerini kabul etmeye yanaşmayıp büyüklendiğinizden dolayı (zillet azabı ile cezalandırılacaksınız) demektir.

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَىٰ كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُم مَّا خَوَّلْنَاكُمْ
وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ ۖ وَمَا نَرَىٰ مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ
فِيكُمْ شُرَكَاءُ ۚ لَقَد تَّقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنكُم مَّا كُنتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٩٤﴾

94. Andolsun sizi ilk defa yarattığımız gibi yapayalnız teker teker huzurumuza geldiniz ve size bağışladığımız şeyleri arkanızda bıraktınız. İçinizde gerçekten ortak olduklarını boş yere iddia ettiğiniz şefaatçılarınızı da aranızda görmüyoruz. Andolsun onlarla aranızdaki bağlar kesilmiş ve zannettiğiniz şeyler önünüzden kaybolmuş gitmiştir.

Yüce Allah'ın: **"Andolsun... yapayalnız, teker teker huzurumuza geldiniz"** buyruğu, Mahşerde gerçekleşecek hali ifade etmektedir. **"Teker teker"** anlamındaki kelime, hal olarak nasb mahallindedir. Sonunda te'nis elif'i (maksûre) geldiği için munsarıf değildir. Ebu Hayve ise, bu kelimeyi: (فرادًا) şeklinde tenvin ile okumuş olup, Temimlilerin şivesi böyledir. Onlar, ref' mahallinde ise; (فُرَادٌ) şeklinde tenvinli kullanmazlar. Ahmed b. Yahya ise tenvinsiz (ve medsiz) olarak; (فُرَاد) şeklindeki bir söyleyişi de nakletmekte ve (ثلاث ورباع): Üçer ve dörder kelimelerine benzediğini söylemektedir.

"(فُرادى): Teker teker" kelimesi, (فُرْدان)'nin çoğuludur. (سُكارى): Sarhoşlar kelimesinin, (سكران) çoğulu; (كُسالى): Tembeller kelimesinin de, (كسلان) kelimesinin çoğulu olması gibi.

Biz bu hadisi *"et-Tezkire"* adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. Allah'a hamd olsun.

Şöyle de denilmiştir: Bu buyruk, bir kimsenin azap ettiği kişiye: Sana azabı tattıracak ve hiç şüphesiz canını çıkartacağım şeklinde söylediği sözü andırmaktadır. Çünkü, bizzat kendileri canlarını çıkartmazlar. Aksine ölüm meleği ve onun yardımcıları onların ruhlarını kabzeder.

Bu sözün kâfirlere cehennemde oldukları sırada söyleneceği de ifade edilmiştir. Bunun cevabı ise, işin büyüklüğü dolayısıyla hazfedilmiştir. Yani: Sen, zalimleri bu haldeyken görecek olsan, hiç şüphesiz büyük bir azaba uğratılmakta olduklarını görecektin. (الهون): Zillet (الهوان) ile aynı şeydir.

"Kibirlendiğinizden" yani, O'nun âyetlerini kabul etmeye yanaşmayıp büyüklendiğinizden dolayı (zillet azabı ile cezalandırılacaksınız) demektir.

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَىٰ كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُم مَّا خَوَّلْنَاكُمْ
وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ ۖ وَمَا نَرَىٰ مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ
فِيكُمْ شُرَكَاءُ ۚ لَقَد تَّقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنكُم مَّا كُنتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٩٤﴾

94. Andolsun sizi ilk defa yarattığımız gibi yapayalnız teker teker huzurumuza geldiniz ve size bağışladığımız şeyleri arkanızda bıraktınız. İçinizde gerçekten ortak olduklarını boş yere iddia ettiğiniz şefaatçılarınızı da aranızda görmüyoruz. Andolsun onlarla aranızdaki bağlar kesilmiş ve zannettiğiniz şeyler önünüzden kaybolmuş gitmiştir.

Yüce Allah'ın: **"Andolsun... yapayalnız, teker teker huzurumuza geldiniz"** buyruğu, Mahşerde gerçekleşecek hali ifade etmektedir. **"Teker teker"** anlamındaki kelime, hal olarak nasb mahallindedir. Sonunda te'nis elif'i (maksûre) geldiği için munsarıf değildir. Ebu Hayve ise, bu kelimeyi: (فرادًا) şeklinde tenvin ile okumuş olup, Temimlilerin şivesi böyledir. Onlar, ref' mahallinde ise; (فُرَادٌ) şeklinde tenvinli kullanmazlar. Ahmed b. Yahya ise tenvinsiz (ve medsiz) olarak; (فُرَاد) şeklindeki bir söyleyişi de nakletmekte ve (ثلاث ورباع): Üçer ve dörder kelimelerine benzediğini söylemektedir.

"(فُرادى): Teker teker" kelimesi, (فُرْدان)'nin çoğuludur. (سُكارى): Sarhoşlar kelimesinin, (سكران) çoğulu; (كُسالى): Tembeller kelimesinin de, (كسلان) kelimesinin çoğulu olması gibi.

likte olmayacakları bir zamanda olacaktır. Onlarla ilişkilerinin koparılması ise, onların bunlarla ilişkilerinin bulunduğunu iddia ettikleri halde onları terketmeleridir. Bundan dolayı "(تقطع) **Kesilmiş"** buyruğundan sonra "bağlar, ilişkiler" anlamında "vasl"in hazfedildiğini kabul etmek güzel bir şeydir. Çünkü ifade zaten buna delâlet etmektedir. İbn Mes'ud'un kıraatinde de bunun nasb ile kıraatine delâlet edecek şekilde şöyledir: "(لقد تقطع ما بينكم): "Andolsun, aranızdaki şeyler (bağlar) kesilmiş" şeklindedir ki, böyle bir kıraatte nasb'tan başka birşey caiz olmaz. Çünkü bu ifadede kesilen sözkonusu olmaktadır ki, buna da; (ما) ile işaret edilmiştir. Şöyle buyrulmuş gibidir: Andolsun, aranızdaki ilişki kopmuş, kesilmiş bulunmaktadır. Şöyle de açıklanmıştır: Buyruğun anlamı: Andolsun, aranızdaki durum kesilmiş bulunmaktadır. Bu da yakın bir mana ifade eder.

Diğerleri ise, (بَيْنُكُمْ) şeklinde merfu' olarak zarf olmayan bir isim diye fiili ona isnad ederek merfu' okumuşlardır. Yüce Allah'ın: "(وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ): ***Bizimle senin aranda da bir perde vardır"*** (Fussilet, 41/5) buyruğunda harf-i cer'in girmiş olmasıyla "(هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ): ***İşte bu, benimle senin ayrılışımızdır"*** (el-Kehf, 18/78) buyrukların "(بين): Ara" isim olması görüşünü güçlendirmektedir. Diğer taraftan bu kelimenin mansub okunuşunun ref' anlamında olması da mümkündür. Nasbedilmiş olması ise, ref' mahallinde olmakla birlikte mansub bir zarf olarak çokça kullanılması dolayısıyladır ki, el-Ahfeş'in görüşü de budur.

Buna göre her iki kıraatin de anlamı aynı olur. O bakımdan bunlardan herhangi birisiyle okumak mümkündür.

"Ve zannettiğiniz şeyler" yani, dünya hayatında iken yalanlayıp gerçek olmadığını iddia ettiğiniz şeyler **"ise önünüzden kaybolup gitmiştir."** Bu âyetin en-Nadr b. el-Haris hakkında indiği rivâyet edilmiştir.

Rivâyet edildiğine göre Âişe (r.anha) yüce Allah'ın: **"Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi yapayalnız teker teker huzurumuza geldiniz"** âyetini okumuş ve: Ey Allah'ın Rasulü, ya avretlerimiz ne olacak? Erkekler kadınlar hep birlikte, biri ötekinin avretine bakacak şekilde mi haşredilecekler? Rasulullah (sav) şöyle buyurmuş: "O gün onlardan her birisinin başka şeylerle uğraşmasına fırsat vermeyecek kadar bir işi olacaktır. Erkekler kadınlara, kadınlar da erkeklere bakmayacaklar ve birbirlerine bakamayacak kadar başka şeylerle uğraşacaklardır" [1] Bu, Sahih'te sabit olmuş ve Müslim'in de bu manada rivâyet ettiği bir hadis-i şeriftir.

---

(1) Bu lafızlarla: Hakim, ***el-Müstedrek*** IV, 565; aynı manada yakın lafızlarla. ***Müslim,*** Cennet 56; ***Nesâî,*** Cenâiz 118; ***Müsned,*** VI, 90

likte olmayacakları bir zamanda olacaktır. Onlarla ilişkilerinin koparılması ise, onların bunlarla ilişkilerinin bulunduğunu iddia ettikleri halde onları terketmeleridir. Bundan dolayı "(تقطع) **Kesilmiş"** buyruğundan sonra "bağlar, ilişkiler" anlamında "vasl"in hazfedildiğini kabul etmek güzel bir şeydir. Çünkü ifade zaten buna delâlet etmektedir. İbn Mes'ud'un kıraatinde de bunun nasb ile kıraatine delâlet edecek şekilde şöyledir: "(لقد تقطع ما بينكم): "Andolsun, aranızdaki şeyler (bağlar) kesilmiş" şeklindedir ki, böyle bir kıraatte nasb'tan başka birşey caiz olmaz. Çünkü bu ifadede kesilen sözkonusu olmaktadır ki, buna da; (ما) ile işaret edilmiştir. Şöyle buyrulmuş gibidir: Andolsun, aranızdaki ilişki kopmuş, kesilmiş bulunmaktadır. Şöyle de açıklanmıştır: Buyruğun anlamı: Andolsun, aranızdaki durum kesilmiş bulunmaktadır. Bu da yakın bir mana ifade eder.

Diğerleri ise, (بَيْنُكُمْ) şeklinde merfu' olarak zarf olmayan bir isim diye fiili ona isnad ederek merfu' okumuşlardır. Yüce Allah'ın: "(وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ): ***Bizimle senin aranda da bir perde vardır"*** (Fussilet, 41/5) buyruğunda harf-i cer'in girmiş olmasıyla "(هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ): ***İşte bu, benimle senin ayrılışımızdır"*** (el-Kehf, 18/78) buyrukların "(بين): Ara" isim olması görüşünü güçlendirmektedir. Diğer taraftan bu kelimenin mansub okunuşunun ref' anlamında olması da mümkündür. Nasbedilmiş olması ise, ref' mahallinde olmakla birlikte mansub bir zarf olarak çokça kullanılması dolayısıyladır ki, el-Ahfeş'in görüşü de budur.

Buna göre her iki kıraatin de anlamı aynı olur. O bakımdan bunlardan herhangi birisiyle okumak mümkündür.

"Ve zannettiğiniz şeyler" yani, dünya hayatında iken yalanlayıp gerçek olmadığını iddia ettiğiniz şeyler **"ise önünüzden kaybolup gitmiştir."** Bu âyetin en-Nadr b. el-Haris hakkında indiği rivâyet edilmiştir.

Rivâyet edildiğine göre Âişe (r.anha) yüce Allah'ın: **"Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi yapayalnız teker teker huzurumuza geldiniz"** âyetini okumuş ve: Ey Allah'ın Rasulü, ya avretlerimiz ne olacak? Erkekler kadınlar hep birlikte, biri ötekinin avretine bakacak şekilde mi haşredilecekler? Rasulullah (sav) şöyle buyurmuş: "O gün onlardan her birisinin başka şeylerle uğraşmasına fırsat vermeyecek kadar bir işi olacaktır. Erkekler kadınlara, kadınlar da erkeklere bakmayacaklar ve birbirlerine bakamayacak kadar başka şeylerle uğraşacaklardır" [1] Bu, Sahih'te sabit olmuş ve Müslim'in de bu manada rivâyet ettiği bir hadis-i şeriftir.

---

(1) Bu lafızlarla: Hakim, ***el-Müstedrek*** IV, 565; aynı manada yakın lafızlarla. ***Müslim,*** Cennet 56; ***Nesâî,*** Cenâiz 118; ***Müsned,*** VI, 90

فَالِقُ ٱلْإِصْبَاحِ ۚ وَجَعَلَ ٱلَّيْلَ سَكَنًا وَٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ حُسْبَانًا ۚ
ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ ٱلْعَزِيزِ ٱلْعَلِيمِ ﴿٩٦﴾

96. Sabahı yarıp çıkarandır. Geceyi de bir sükûn (vakti), **güneş ve ayı da birer hesap** (işareti) **kıldı. Bu, Aziz olanın, hakkıyla bilenin takdiridir.**

Yüce Allah'ın: "**Sabahı yarıp çıkarandır**" buyruğu, (bir önceki âyet-i kerimede geçen) yüce Allah adının sıfatıdır. Yani, işte bu, sabahı yarıp çıkaran Rabbiniz Allah'tır.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Muhakkak Allah sabahı (el-İsbâh) yarıp çıkarandır. Subh ve sabah, gündüzün ilk bölümleridir. İsbâh da aynı anlama gelir. Yani, hergün sabahı yarıp çıkaran O'dur. Bununla da kastı şafak vaktidir. İsbâh; (أصبح)'nin mastarıdır. Yani: Karanlıktan aydınlığı yarıp çıkaran O'dur.

ed-Dahhâk der ki: Sabahı yarıp çıkarmak, günü yaratmak demektir. Burada "el-İsbâh", marife olup hiçbir nahivciye göre tenvinli gelmesi caiz değildir.

el-Hasen ve İsa b. Ömer ise, hemzeyi üstün olarak; (فالقَ الأَصْبَاحِ): Sabahları yarıp çıkarandır, diye okumuştur ki, bu da "Subh"un çoğuludur. el-A'meş, İbrahim en-Nehaî'den; (فلقَ الإصباحَ) şeklinde fiili, feale vezninde ve "İsbâh"ın hemzesini esreli ve son harfi olan "hâ"yı da üstün olarak okumuştur. (Anlamı: Sabahı yarıp çıkarır, şeklinde olur)

el-Hasen, İsa b. Ömer, Hamza ve el-Kisaî ise, "(وَجعلَ اللَّيْلَ سَكَنًا): Geceyi de bir sükûn (vakti) kıldı" şeklinde (fiildeki "cim" harfinden sonra) "elif"siz olarak (yani, kılan anlamına gelecek şekilde "câil" olarak değil) okumuşlardır. Ayrıca "(الليلَ): **Geceyi"** mansub olarak, her iki yerde de; (فالقَ): Çatlatıp yaran ve yarıp çıkaran kelimesini fiil anlamına hamlederek okumuşlardır. Çünkü burada yaran, yarıp çıkaran (ism-i faili) fiil anlamındadır. Zira bu, olup biten bir iştir. O bakımdan manaya hamledilir. Diğer taraftan bundan sonra gelen fiiller de mazi fiildir. Bunlar da yüce Allah'ın: "(جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ): *Sizin için yıldızları yarattı"* (el-En'âm, 6/97); "(أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً): *Gökten bir su indirdi"* (el-En'âm, 6/99) buyruklarıdır. Böylelikle buyrukların baştarafında yer alan **"yarıp çıkaran"** anlamındaki lafızlar, sonradan gelen fiil anlamına hamledilmiş olmaktadır. Diğer taraftan, bunu bir fiil takdiri ile "güneş ve ay" anlamındaki kelimelerin nasb ile kıraati üzere icma edip bunların başında-

ki fiili "fail" vezninde kabul ederek esreli okumayışları da pekiştirmektedir. Bu açıklamayı Mekkî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- yapmıştır.

en-Nehhâs da der ki: Yezid b. Kutayb es-Sekûnî ise, bu bölümü "(جاعِلُ الليلِ سكنًا والشمسِ والقمرِ حسبانًا) : Geceyi bir sükûn vakti, güneş ve ayı da birer hesap (işareti) kılandır diye" şeklinde "güneş ve ay" anlamındaki kelimeleri esreli olarak ve lafza atıf ile okumuştur.

Derim ki: Mekkî, el-Mehdevî ve diğerleri bu açıklamalarıyla yedi kıraat imamının bu şekildeki okuyuş üzere icma ettiklerini kastetmektedirler. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Yakub, Ruveys'in kendisinden yaptığı rivâyete göre; "(وجاعِلُ الليلِ ساكِنًا): Geceyi de sâkin kılan" diye okumuştur.

Medineliler ise "(وجاعِلُ اللَّيْلِ سَكَنًا): Geceyi de bir sükûn...kılandır" yani, sükûn mahalli, zamanı diye okumuşlardır.

Muvatta'da Yahya b. Said'ten nakledildiğine göre ona, Rasulullah (sav) dua ederken şöyle dediğinin ulaştığı (belegahû) nakledilmektedir:

اللّٰهُمَّ فالقَ الإصباحِ وجاعلَ الليلِ سَكَنًا والشمسَ والقمرَ حُسبانًا أقضِ عني الدَّيْنَ

واغْنِني من الفقرِ وأمْتِعني بسمعي وبصري وقوّتي في سبيلك

"Sabahı yarıp çıkartan, geceyi sükûnet vakti kılan, güneş ve ayı hesaba işaret kılan Allah'ım! Borcumu bana ödet, beni fakirlikten, ihtiyaçtan kurtar. Senin yolunda kulağımdan, gözlerimden ve gücümden güzel bir şekilde beni faydalandır." (1)

Hz. Peygamber'in burada "kulağımdan, gözlerimden beni faydalandır" dediği nakledilmekle birlikte kulaklar ve gözler beden ile birlikte çürüyüp gittikleri halde Nesaî, Tirmizî ve diğer hadis kitaplarında bunlar hakkında; "(واجعله الوارث منّي): Ve bunları benden mirasçı kıl" diye dua ettiğine dair rivâyet (2) nasıl açıklanır? diye sorulursa şöyle cevap verilir: İfadede bir mecaz vardır. Yani: Allah'ım, ben hayatta kaldıkça bu duyularımı benden alma demektir. Şöyle de açıklanmıştır: Burada işitmekten ve görmekten kasıt Ebu Bekir ile Ömer'dir. Çünkü, Hz. Peygamber ikisi hakkında: "Onlar gözüm ve kulağım mesabesindedirler" (3) diye buyurmuştur. Ancak bu, oldukça uzak bir ihtimaldir, bu hadiste maksat, işitme ve görme organlarıdır.

"(حُسْبَانًا): **Birer hesap işareti"** buyruğunun anlamına gelince; yani onları kulların maslahatlarının kendisine taalluk ettiği bir hesab ile yaratmıştır. İbn

(1) *Muvatta;* Kur'an 27.
(2) *Tirmizî,* Deâvât 66
(3) Bk. *Tirmizî,* Menâkıb 16.

Abbas, yüce Allah'ın: **"Güneşi ve ayı da birer hesap** (işareti) **kıldı"** buyruğunu bunları hesap ile yarattı, diye açıklamıştır.

el-Ahfeş der ki: (حُسْبان) kelimesi, hisab kelimesinin çoğuludur. Şihab kelimesinin çoğulunun şuhban diye gelmesi gibi. Yakub "hüsban" kelimesi; (حسبت الشيء): Şeyi hesab ettim'den mastardır. "Hisab" ise isimdir, demektedir.

Başkası da şöyle demiştir: Yüce Allah, güneş ve ayın hareketini artıp eksilmeyen bir hesap ile takdir etmiştir. Yüce Allah bunlarla insanlara kudret ve vahdaniyetini göstermektedir.

"Hüsban: hesab işareti"nin ziya, aydınlık anlamına geldiği de söylenmiştir. Çünkü hüsban, bir şiveye göre ateş anlamına da kullanılmaktadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ): *Üzerine ise gökten bir ateş* (yıldırım) *indirir..."* (el-Kehf, 18/40) İbn Abbas, buradaki "hüsban"ı ateş diye açıklamıştır. "el-Hüsbâne" ise, küçük yastık demektir.

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ۗ
قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٩٧﴾

97. Karanın ve denizin karanlıklarında, kendileriyle doğru yolu bulasınız diye sizin için yıldızları yaratan O'dur. Şüphesiz Biz, bilen bir topluluk için âyetleri geniş geniş açıkladık.

Yüce Allah: **"Karanın ve denizin karanlıklarında... sizin için yıldızları yaratan Odur"** buyruğu ile kudretinin kemalini beyan etmektedir. Yıldızların yaratılışında oldukça büyük faydalar vardır. Yüce Allah bu âyet-i kerimede faydalarının bir kısmını zikretmektedir ki, şeriatın bilinip öğrenilmesini teşvik ettiği işte bu faydalardır.

Kur'an-ı Kerim'de başka yerlerde de şöyle buyrulmaktadır: *"Ve itaatin dışına çıkan her şeytana karşı koruduk"* (es-Sâffat, 37/7); *"Ve Biz onları şeytanlara karşı atış taneleri yaptık."* (el-Mülk, 67/5) Burada (جعل); yaratmak anlamındadır. (Meâlde olduğu gibi)

"Şüphesiz Biz bilen bir topluluk için âyetleri geniş geniş açıkladık." Yani Biz, ibret almak hususunda daha ileri derecede olsun diye âyetlerimizi etraflı bir şekilde açıkladık. **"Bilen kimselerin"** özel olarak sözkonusu edilmeleri ise, bu âyetlerden yararlanan kimselerin onlar oluşundan dolayıdır.

وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ ۗ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ ﴿٩٨﴾

98. Sizi tek bir candan yaratan da O'dur. Sonra bir karar yeri bir de emanet yeri vardır. Biz âyetleri iyice anlayan bir topluluk için uzun uzadıya açıkladık.

Yüce Allah'ın: **"Sizi tek bir candan yaratan da O'dur"** buyruğunda kasd edilen tek can, Âdem (a.s)'dır. Sûrenin baş taraflarında (el-En'âm, 6/2 buyruğunun tefsirinde) buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır)

"Sonra bir karar yeri" anlamındaki (فَمُسْتَقَرٌّ) kelimesinin İbn Abbas, Said b. Cübeyr, el-Hasen, Ebu Amr, İsa, el-A'rec, Şeybe ve en-Nehaî "kaf" harfini esreli, diğerleri ise üstün olarak okumuşlardır. Kelime mübtedâ olarak ref' mahallindedir. Şu kadar var ki, "kaf" harfini esreli olarak okuyanların kıraatine göre "(فمنها مستقِر): O nefislerden kimisi bir karar yerinde durur" takdirinde olur. Üstün ile okuyuş ise, "(لها مستَقَر): "Her bir nefs için bir karar yeri vardır" anlamında olur.

Abdullah b. Mes'ud der ki: Her bir nefsin rahimde bir karar yeri ve öleceği arzda emanet olarak kalacağı yeri vardır. Bu tefsir kelimedeki "kaf" harfinin üstün okunacağına delâlettir. el-Hasen de der ki: Karar yeri kabirdedir.

Tefsir bilginlerinin çoğunluğu ise şöyle derler: Karar bulan, rahimlerde olandır. Emanet bırakılan ise, sulblerde bulunanlardır. Bu açıklamayı Said b. Cübeyr, İbn Abbas'tan rivâyet ettiği gibi, en-Nehaî de bunu böyle açıklamıştır.

Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmektedir: Karar kılınacak yer arzdadır. Emanet bırakılan yer ise sulblerdedir. Said b. Cübeyr de şöyle demektedir: İbn Abbas bana evlendin mi diye sordu, ben hayır dedim. Şöyle dedi: Aziz ve celil olan Allah, senin sırtından oraya emanet bıraktığı şeyleri çıkartacaktır.

Yine İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre karar bulan şey, yaratılandır. Emanet olarak bırakılan şey ise henüz yaratılmamış olandır. Bu açıklamayı da el-Maverdî nakletmektedir. Yine İbn Abbas'tan, emanet bırakılan şey, Allah nezdinde bulunandır dediği de rivâyet edilmiştir ki, bunu da el-Maverdî nakletmiştir. Yine İbn Abbas'tan: Emanet bırakılan şey Allah nezdinde olandır, dediği rivâyet edilmiştir.

Derim ki: Kur'ân-ı Kerim'de bir başka yerde şöyle buyurulmaktadır: ***"Yeryüzünde sizin için bir süreye kadar karar yeri ve faydalanacak şey vardır."***

(el Bakara, 2/36) Emanet bırakmak ise, onların kabirde hesap için diriltilecekleri vakte kadar kalacaklarına bir işarettir ki, el-Bakara Sûresi'nde (2/36. âyet, 4. başlıkta) buna değinmiş idik.

"Biz âyetleri iyice anlayan bir topluluk için uzun uzadıya açıkladık." Katade der ki: **"Uzun uzadıya açıkladık"** beyan ettik ve geniş geniş ifadelerle anlattık, demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ
فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ
طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا
وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انْظُرُوا إِلَىٰ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَٰلِكُمْ لَآيَاتٍ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٩٩﴾

99. Gökten bir su indiren de O'dur. Biz bununla her türlü bitkiyi çıkardık. Ondan da taze ve yeşil bitki(ler) **çıkardık. Ondan da bir birinin üstüne binmiş taneler meydana getirdik. Hurma tomurcuğundan birbirine yakın salkımlar, birbirine hem benzeyen, hem benzemeyen üzüm bağları, zeytin ve nar bahçeleri de** (bitiririz). **Her birinin meyvesine bir** (ham) **meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı zaman bakıverin. Şüphe yok ki bunlarda iman edenler için birçok âyetler vardır.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. Bitkilere Hayat Veren Su:

Yüce Allah'ın: **"Gökten bir su indiren"** buyruğundaki "su" yağmur demektir. **"İndiren de O'dur. Biz, onunla hertürlü bitkiyi çıkardık."** Bütün bitki çeşitlerini onunla çıkardık. Her hayvanın rızkı diye de açıklanmıştır.

"Ondan da birbirinin üstüne binmiş" yani, başak gibi biri diğerinin üstünde bulunan **"taneler meydana getirdik."**

Âyet-i kerimedeki (خضرًا) buyruğunu el-Ahfeş yeşil diye açıklamıştır. Ni-

tekim Araplar (bu kelimeyle aynı vezinde olmak üzere): "(أرينها نمرة أرقها مطرة) Sen bana parça parça bulutu göster, ben de sana onun yağmur yağdıracağını söyleyeyim" derler. (Buradaki ikinci ve dördüncü kelimeler, "fell" veznindedirler. Müfessir bu vezne örnek vermek için bu deyimi zikretmiştir). (الخضر): Yeşil ise, yaş baklagiller, sebzeler demektir. İbn Abbas ise, yüce Allah bununla buğday, arpa, yulaf, mısır, pirinç ve sair taneli yiyecekleri kast etmektedir, demiştir.

2. Hurma Salkımları:

Yüce Allah'ın: **"Hurma tomurcuğundan birbirine yakın salkımlar... vardır"** buyruğu, mübtedâ ve haberdir. el-Ferrâ ise, Kur'an'ın dışında; "(قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ): **Yakın salkımlar"** buyruğunun (قِنْوَانًا دانيةً) şeklinde bir öncesine atf ile okunmasını da uygun görmüştür. Sibeveyh der ki: Araplar arasında; (قُنوان) şeklinde (kaf harfini esreli değil de ötreli olarak) söyleyenler vardır. el-Ferra da der ki: Bu, Kayslıların şivesidir. Hicazlılar ise "kaf" harfi esreli olarak (قِنوان) derken, Temimliler (قنيان) derler. Ancak, hepsi de tekil olarak; (قِنْوٌ وقُنْوٌ) diye kullanırlar.

"(الطلع): Tomurcuk" ise, henüz çiçek açmamış olan hali ifade eder. Çiçeğe de bu isim verildiği gibi, hurma ağacı salkımının görünen bölümüne de bu isim verilir. "(القِنوان): Salkımlar" lafzı, (قِنو)'in çoğuludur. Bunun tesniyesi de "nûn" harfi esreli olarak, (قِنْوَان) şeklinde gelir. (صِنو وصِنوانِ) kelimesi gibi. Bu kelimenin çoğulu tesniye lafzı gibi gelmiştir. el-Cevherî ve başkaları derler ki: Tesniye olunca (صِنوانِ) denilir ama, çoğul olarak "nûn" harfi ötreli olarak (صنوانُ) şeklinde kullanılır. Tekil olan; "(القِنْو), salkım" demektir. Çoğulu ise, (القِنوان والأقناء) şeklinde gelir. Şair şöyle demiş:

طـويلة الأقْنـاء والأنـامِـلِ

"Salkımları da salkımlarının sapları da uzundur."

el-Cevherî'den başkalarına göre ise; (أقناء) çoğulu cem-i kıllet'dir.

el-Mehdevî de der ki: İbn Hürmüz bu kelimeyi "kaf" harfini üstün olarak' (قَنوان) diye okumuştur. Ötreli olarak okuduğu da rivâyet edilmiştir. Üstün okuyuşa göre bu, mükesser olmayan bir çoğula isimdir. Çünkü fa'lân vezni çoğula örnek teşkil eden vezinlerden değildir.

"Kaf" harfinin ötreli okunuşu, bunun; (قِنو)'in çoğulu oluşuna göredir. Bu ise, hurma salkımı anlamındadır. "Ayn" harfi üstün olarak (العَذْق) bizzat hurma ağacının kendisine denilir. (القِنوان)'in hurma ağacı göbeği anlamına gel-

dilği de söylenmiştir.

"(دَانِيَة): **Yakın"** oturanın da ayakta olanın da ele geçirebileceği yüksekte olmayan yakın demektir. Bu açıklama İbn Abbas, el-Berâ b. Âzib ve diğerlerinden nakledilmiştir.

ez-Zeccâc der ki: Buyruk, kimi salkımlar yakındır, kimi de uzaktır takdirindedir. Fakat ikincisi hazfedilmiştir. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: ***"Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler... yaptı."*** (en-Nahl, 16/81)

Ancak, özellikle yakın olanı zikretti. Çünkü, âyet-i kerimeden maksat, nimette Allah'ın kudreti ve nimetini, lütuf olarak hatırlatmaktır. Yakın olduğu için kolaylıkla alınabilende lütuf daha büyüktür.

3. Birbirine Benzeyen ve Benzemeyen Bağlar, Bahçeler:

Yüce Allah'ın: "(وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ): **Üzüm bağları:"** buyruğu Biz onlara üzüm bağları... da bitiririz, anlamındadır. Muhammed b. Abdurrahman b. Ebi Leylâ ve el-A'meş -aynı zamanda Âsım'ın kıraatinden sahih olan rivâyete göre;- (وجناتٌ) şeklinde ref' ile okumuşlardır. Ebu Ubeyd ile Ebu Hatim bu kıraati kabul etmemişlerdir. O kadar ki, Ebu Hatim bu kıraatin imkânsız olduğunu söylemiştir. Çünkü, bağların, bahçelerin hurmadan olması sözkonusu değildir.

en-Nehhâs ise şöyle demektedir: Bu kıraat de caizdir. Kıraatin tevili de bu şekilde yapılmaz. Bu kelimenin burada merfu okunması, mübtedâ olması dolayısıyladır. Haberi de hazfedilmiştir. yani: "Onlar için üzüm bağları... vardır" demektir. Nitekim kurradan bir grup; "(وَحُورٌ عِينٌ): ***İri gözlü huriler de vardır"*** (el-Vakıa, 56/22) diye okumuşlar ve böyle bir şeyi Sibevyeh, el-Kisaî ve el-Ferra caiz kabul etmişlerdir ki, bunun benzerleri de pek çoktur. Yine buna göre aynı buyruğu "(وحُوراً عِيناً): İri gözlü huriler (de var ettik)" şeklinde okumak da mümkündür. Bunu da Sibeveyh nakletmiş olup, örnek olmak üzere şu beyiti zikretmektedir:

جِئْنِي بمثلِ بني بَدْرٍ لقومهم أو مثلَ أُسْرَةِ مَنْظُورِ بن سيّارِ

"Sen bana kavimlerine karşı Bedroğulları gibi (yararlı) kimseler getir
Yahut da Manzur b. Seyyar'ın ailesi gibisini." (1)

Şöyle de açıklanmıştır: İfadenin takdiri: "(وجنات من أعناب أخرجناها): Ve bir ta-

(1) Bu beyitteki ikinci "gibi" anlamına gelen kelime, birincisine atfen esreli olarak okunacağı gibi, beyitin başında yer alan "getir" anlamındaki fiilin mef'ulü olarak üstün okunması da mümkündür. Aynı kelimelerin iki farklı şekilde okunabileceğine bu beyit örnek olarak gösterilmiştir.

kim üzüm bağları ki, onları bitirdik" şeklindedir. Bu da konuşma esnasında: "(أكرمت عبد الله وأخوه): Abdullah'a ikram ettim ve kardeşine de" yani, bu ifade "(وأخوه أكرمت أيضاً): Kardeşine de aynı şekilde ikramda bulundum," ifadesine benzer.

Zeytin ve nar anlamındaki (الزيتون والرمّان) kelimelerine gelince, bu iki kelimenin, bu hususta icma dolayısıyla nasb'dan başka okunması sözkonusu değildir.

Şöyle de açıklanmıştır. "(وجنـاتٌ): **Bağlar, bahçeler**"in merfu' olarak okunuşu lafız itibariyle "(قِنوان): **Salkımlar**" kelimesine atf yoluyladır. Anlam itibariyle onun türünden olmasa bile.

"Birbirine hem benzeyen, hem benzemeyen üzüm bağları, zeytin ve nar bahçeleri de (bitiririz)." Yani yaprakları itibariyle birbirine benzeyen ve benzemeyen demektir. Çünkü, zeytin ağacının yaprağı, bütün dalı kapsaması ve yapraklarının hacmi itibariyle nara benzemekle birlikte meyvelerinin tadları birbirine benzememektedir. Bu şekildeki açıklama Katade ve başkalarından nakledilmiştir.

İbn Cüreyc der ki: Görünüş itibariyle birbirine benzeyen, tadı itibariyle birbirine benzemeyen demektir. Meselâ iki tane narın rengi bir olmakla beraber tadları farklı farklıdır. Özellikle nar ve zeytinin söz konusu edilmesi ise, bu meyvelerin Arapların yakınlarında yetişmeleri ve onlar nezdinde meyveler arasında iyi bir yer sahibi olmalarındandır. Bu da (bu bakımdan) yüce Allah'ın: *"Onlar devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı?"* (el-Ğaşiye, 88/17) buyruğuna benzemektedir. Burada onların deveye bakmalarını söz konusu etmesi, daha çok tanıdıkları varlık o olmasından dolayıdır.

4. Meyvelere Dikkat Etmek:

Yüce Allah'ın: "(Her birinin) **meyvesine bir meyve verdiği zaman... bakıverin"** buyruğu, tefekkürden uzak, sadece gözle gören bir bakışla değil, ibretli bir bakışla bakıverin, demektir. Meyve, sözlükte ağaçtan toplanan mahsul demektir.

Hamza ve el-Kisaî, peltek "se" ve "mim" harflerini ötreli olarak; (ثُمُره): Meyvesine diye okumuşlardır. (بَقَرة وبقر وشجرة وشجر): Bir inek inekler, bir ağaç-ağaçlar gibi. Diğerleri (ثَمَرة)'in çoğulu olarak her iki harfi de üstün ile okumuşlardır. Mücahid der ki: "(الثَّمَر): Çeşitli mallar" anlamındadır. (والثَّمر) ise, sadece hurma ağacının meyvesi (hurma) demektir. Mücahid'in bu açıklamasına göre buyruk: Çeşitli mahsullerin elde edildiği mallara bir bakınız, demektir.

Peltek "se" ile "mim" harflerinin ötreli okunuşu ise, nemâlandırılmış mal demek olan (ثمار)'in çoğulu olur. Aynı kelimenin, el-A'meş'den; (ثُمْره) şek-

linde peltek "se" ötreli ve "mim" harfi de sakin olarak okunduğu da rivâyet edilmiştir. Bu kıraatte "mim" harfinin ötresinin hazfi ise hafif olsun diyedir. Bununla birlikte; (ثُمُر)'in, (ثَمَرة): Meyve kelimesinin çoğulu olması da mümkündür. İki harfin ötreli okunuşunun cem'u'l cem (çoğulun çoğulu) olması da mümkündür. Çoğulun çoğulu değil de, (ثمرة) şeklinde peltek "se" ve "mim" harfleri üstün olan tekil meyve, malısul kelimesinin çoğulu olması da mümkündür.

5. Meyvelerin Olgunlaşma Zamanına İbretle Bakış:

Yüce Allah'ın: "(وَيَنْعِهِ): **Bir de olgunlaştığı zaman...**" buyruğunu, Muhammed b. es-Semeykâ: (ويانعه) diye de okumuştur. İbn Muhaysın ve İbn Ebi İshâk ise "ya" harfini ötreli olarak (وَيُنْعِهِ) diye okumuşlardır. el-Ferrâ der ki: Bu, Necid halkının bir bölümünün şivesinde böyledir. (يَنَعَ الثمر يَيْنِع): Meyve olgunlaştı, olgunlaşır şeklinde fiilleri kullanılır, olgunlaşmış meyveye de (ismi fail olarak) (يانع) denilir. Bununla birlikte; (وأينع يونع والثمر مُونِع) şeklinde de kullanılır. Burada meyvenin olgunlaşması zamanı demektir. Malısul ve meyve olgunlaştı mı, bunu ifade etmek üzere; (يَنَع وأينع) şeklinde fiil kullanılır. el-Haccâc irad ettiği hutbesinde: "(أرى رؤوساً قد آيْنَعَتْ وحان قِطافها): Olgunlaşmış ve toplanma zamanı gelmiş bir takım kelleler görüyorum" demiştir.

İbnü'l-Enbarî der ki: -Âyet-i kerimedeki şekliyle- (يُنْع), (يانع)'ın çoğuludur. Bu da olgunlaşmış, yetişmiş anlamındadır. el-Ferra ise der ki: (آيْنَع) Şekli, (يَنَع)'den daha çok kullanılır. Bunun anlamı kızarmış demektir.

Nitekim Mülane hadisinde rivâyet edilen: "(إن ولدته احمر مثل اليَنَعة): Eğer onu kırmızı renkli bir boncuk gibi kırmızı doğuracak olursa" [1] ifadesi de buradan gelmektedir. Burada geçen (اليَنَعة)'in, akik, yahut da bir çeşit akik olduğu söylenmiştir.

Âyet-i kerime basiretiyle, kalbiyle görüp düşünen kimseye şunu göstermektedir: Değişip duran şeyleri mutlaka değiştiren birisi vardır. Çünkü yüce Allah: "(Her birinin) **meyvesine bir meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı zaman bakıverin"** diye buyurmuştur.

Önce bir tomurcuk olarak ortaya çıkar, sonra da bu tomurcuk açılıp ham bir meyve haline gelir. (Hurma) tomurcuk olduktan sonra belh (henüz tadı gelmemiş sarı hurma), sonra "seyâb, sonra yeşerip olgunlaşmadan önce yuvarlak bir hal almaya başladığı vakit de cedâl, irileşmeye başladığı vakit de busr, kızarmaya başladığı vakit zeh adını alır. Kızardıktan sonra, yer yer sarı benekler de varsa buna muvekket adı verilir. Eğer bu benekler hur-

(1) Hadisin sahih kitaplardaki rivâyetlerinde bu lafzı tespit edemedik. Ancak İbnu'l Esir, *en-Nihâye*, V, 302'de bu lafzı da zikretmektedir.

linde peltek "se" ötreli ve "mim" harfi de sakin olarak okunduğu da rivâyet edilmiştir. Bu kıraatte "mim" harfinin ötresinin hazfi ise hafif olsun diyedir. Bununla birlikte; (ثُمُر)'in, (ثَمَرة): Meyve kelimesinin çoğulu olması da mümkündür. İki harfin ötreli okunuşunun cem'u'l cem (çoğulun çoğulu) olması da mümkündür. Çoğulun çoğulu değil de, (ثمرة) şeklinde peltek "se" ve "mim" harfleri üstün olan tekil meyve, mahsul kelimesinin çoğulu olması da mümkündür.

5. Meyvelerin Olgunlaşma Zamanına İbretle Bakış:

Yüce Allah'ın: "(وَيَنْعِهِ): **Bir de olgunlaştığı zaman...**" buyruğunu, Muhammed b. es-Semeykâ: (ويانعه) diye de okumuştur. İbn Muhaysın ve İbn Ebi İshâk ise "ya" harfini ötreli olarak (وَيُنْعِهِ) diye okumuşlardır. el-Ferrâ der ki: Bu, Necid halkının bir bölümünün şivesinde böyledir. (يَنَعَ الثمر يَيْنِع): Meyve olgunlaştı, olgunlaşır şeklinde fiilleri kullanılır, olgunlaşmış meyveye de (ismi fail olarak) (يانع) denilir. Bununla birlikte; (وأينع يونع والثمر مُونِع) şeklinde de kullanılır. Burada meyvenin olgunlaşması zamanı demektir. Mahsul ve meyve olgunlaştı mı, bunu ifade etmek üzere; (يَنَع وأينع) şeklinde fiil kullanılır. el-Haccâc irad ettiği hutbesinde: "(أرى رؤوساً قد أيْنَعَتْ وحان قِطافها): Olgunlaşmış ve toplanma zamanı gelmiş bir takım kelleler görüyorum" demiştir.

İbnü'l-Enbarî der ki: -Âyet-i kerimedeki şekliyle- (يُنْع), (يانع)'ın çoğuludur. Bu da olgunlaşmış, yetişmiş anlamındadır. el-Ferra ise der ki: (أيْنَع) Şekli, (يَنَع)'den daha çok kullanılır. Bunun anlamı kızarmış demektir.

Nitekim Mülane hadisinde rivâyet edilen: "(إن ولدته أحمر مثل اليَنَعة): Eğer onu kırmızı renkli bir boncuk gibi kırmızı doğuracak olursa" (1) ifadesi de buradan gelmektedir. Burada geçen (اليَنَعة)'in, akik, yahut da bir çeşit akik olduğu söylenmiştir.

Âyet-i kerime basiretiyle, kalbiyle görüp düşünen kimseye şunu göstermektedir: Değişip duran şeyleri mutlaka değiştiren birisi vardır. Çünkü yüce Allah: "(Her birinin) **meyvesine bir meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı zaman bakıverin"** diye buyurmuştur.

Önce bir tomurcuk olarak ortaya çıkar, sonra da bu tomurcuk açılıp ham bir meyve haline gelir. (Hurma) tomurcuk olduktan sonra belh (henüz tadı gelmemiş sarı hurma), sonra "seyâb, sonra yeşerip olgunlaşmadan önce yuvarlak bir hal almaya başladığı vakit de cedâl, irileşmeye başladığı vakit de busr, kızarmaya başladığı vakit zeh adını alır. Kızardıktan sonra, yer yer sarı benekler de varsa buna muvekket adı verilir. Eğer bu benekler hur-

(1) Hadisin sahih kitaplardaki rivâyetlerinde bu lafzı tespit edemedik. Ancak İbnu'l Esir, *en-Nihâye,* V, 302'de bu lafzı da zikretmektedir.

Süreyya'nın bir yıldız olduğunda ise hiçbir görüş ayrılığı yoktur. Sabahleyin doğuşu ise, Mayısın 12. gününe tesadüf eder.

Buharî'de de şöyle bir rivâyet vardır: Bana Harice b. Zeyd b. Sabit'in naklettiğine göre Zeyd b. Sabit, Süreyya yıldızı doğup, meyvenin sarısı kırmızısından seçilinceye kadar bağının meyvelerini satmazdı. (1)

7. Toplanmadan Önce Satılan Mahsullere İsabet Eden Afetlerin Hükmü:

Mahsullerde afetleri düşüren kimseler, bu rivâyetleri ve bunlara benzer Peygamber (sav)'ın, olgunlaştığı ortaya çıkıncaya ve musibet ihtimali ortadan kalkıncaya kadar meyvenin satışını yasaklayan rivâyetleri delil gösterirler. (2) Osman b. Süraka der ki: Ben, İbn Ömer'e bunun ne zaman sözkonusu olacağını sordum, o da: Süreyya yıldızının çıkışı vakti diye cevap verdi.

Şafiî ise şöyle demektedir: Rasulullah (sav)'ın mahsullere isabet eden afetlerin dürüleceğine dair herhangi bir hadisi benim nezdimde sabit olmuş değildir. Eğer bana göre bu konuda bir rivâyet sabit olmuş olsaydı, ona muhalif kanaat ifade etmezdim. İcma ile kabul olunan asıl kaide şu ki, herhangi bir kimse satışı ve kabzedilmesi caiz olan bir şeyi satın alacak olursa, ona isabet eden afet onun hesabından gider. Yine Şafiî der ki: Eğer ben, afetlerin düşürüleceği görüşünü kabul etseydim, azını da çoğunu da indirirdim. Bu ise, es-Sevrî ve Kûfelilerin görüşüdür.

Malik ile Medine ahalisinin çoğunluğu, afetlerin düşürüleceği görüşündedirler. Çünkü, Hz. Cabir yoluyla rivâyet edilen hadise göre Rasulullah (sav) musibetlerin (miktarının) indirilmesini emretmiştir. Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir (3) Ömer b. Abdulaziz de bu şekilde hüküm verirdi. (4) Ahmed b. Hanbel ile sair hadis ehlinin görüşü de budur.

Zahirîler ise, hadisin umumundan yola çıkarak az olsun, çok olsun musibetleri satın alanın hesabından düşmüşlerdir. Şu kadar var ki, Malik ve arkadaşları, musibetin mahsulün üçtebir ve daha fazla miktarda olmasını nazarı itibara almışlardır. Üçtebirden daha aşağı olan miktarını nazarı itibara almamış ve bunu alışverişe tabi bir zarar olarak değerlendirmişlerdir. Zira, mahsullerin az bir bölümünün olgunlaşmaması ve onun az bir bölümünün bozulmaması mümkün değildir.

(1) *Buhârî,* Buyû' 85; *Muvâtta,* Buyû' 13.

(2) Bk. *Buhârî,* Buyû' 85, *Müslim,* Buyû' 49 v.d.; *Ebû Dâvûd,* Buyû' 22; *Tirmizî,* Buyû' 15; *Nesâî,* Buyû' 28; *Muvâtta;* Buyû' 10; *Müsned,* II, 7, 46, 56. Ayrıca: *el Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadis,* I, 156: "La tebi'û's-Semerete..."

(3) *Müslim,* Musakaat 17; *Ebû Dâvûd,* Buyû' 23, 58; *Nesâî,* Buyû' 30; *İbn Mâce,* Ticarât 33; *Müsned,* III, 309.

(4) *Muvatta,* Buyû'16.

Esbağ ve Eşheb, mahsulü değil de kıymeti nazarı itibara alırlardı. Eğer bu musibetin kıymeti üçtebiri ve daha fazlasını bulacak olursa ondan düşürülür.

İbnü'l-Kasım'a göre musibet, önlenmesi mümkün olmayan şeydir. Buna göre hırsızlık musibet değildir. Muhammed'in Kitab'ında da böyledir. el-Kitab'da ise bunun musibet olduğu kaydedilmektedir. İbnü'l-Kasım'dan da bu görüş rivâyet edilmekle birlikte arkadaşları ve diğerleri bu hususta ona muhalefet etmişlerdir. Mutarrif ve İnü'l-Macişun derler ki: Mahsule semadan isabet eden küflenme, soğuk, kuraklık, sıcaklık ve ağacın kırılması gibi Adem oğlunun yaptığı bir iş sonucu meydana gelmeyen şeyler bir musibettir. Kuraklık hususunda ihtilaf edilmiştir. İbnü'l-Kasım'ın rivâyetine göre bu bir musibettir. Sahih olan bunun sebzelerde de tıpkı diğer meyvelerde olduğu gibi musibet olacağı şeklindedir.

Bir kimse olgunlaşıp olgunlaşmayacağı belli olmadan meyve dalında kalmak şartıyla satacak olursa, bu satış feshedilir ve geri çevrilir. Çünkü bu hususta açık bir nehiy vardır. Diğer taraftan böyle bir alış veriş malın batıl yollarla yenilmesi kapsamına girmektedir. Zira Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah, mahsulü vermeyecek olursa, sizden herhangi bir kimse kardeşinin haksızca aldığı malını neyin karşılığında alacaktır." (1)

Cumhurun görşü budur. Ebu Hanife ve arkadaşları da bu görüşün sahih olduğunu kabul etmişler ve buradaki nehyin kerahet ifade ettiği şeklinde açıklamışlardır.

Yine cumhur, meyvenin olgunlaşıp olgunlaşmayacağı ortaya çıkmadan önce hemen kesilip toplanması şartıyla satışını caiz kabul etmişlerdir. es-Sevrî ve İbn Ebi Leyla ise bu hususta varid olan nehyi esas alarak kabul etmemişlerdir. Cumhur ise bunu celî kıyasa istinadan tahsis etmişlerdir. Çünkü, bu şekilde bir mahsulün satışı, akid esnasında kabzedilmesi mümkün olan ve belli bir şeyin satışıdır. O halde bunun da diğer satılan şeyler gibi satışı sahih olmalıdır.

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَآءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ
بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٠٠﴾

(1) *Buhârî*, Zekât 58, Buyû' 87; *Müslim*, Musakaat 51; *Ebû Dâvûd*, Buyû' 58; *Nesâî*, Buyû 29; *Muvatta*, Buyû' 11

100. Cinleri Allah'a ortak kıldılar. Halbuki bunları O yaratmıştır. Bundan başka bilmeksizin O'na oğullar ve kızlar uydurup iftira ettiler. Hâşâ O, onların nitelemelerinden münezzehtir, yücedir.

Yüce Allah'ın: **"Cinleri Allah'a ortak kıldılar"** buyruğu ile, onların içine düştükleri cahilliklerden bir başka çeşidini dile getirmektedir. Yani, onların arasında cinlerden kimisinin Allah'ın ortağı olduğuna inanan kimseler de vardır.

en-Nehhâs der ki: Bu âyette -daha sonra gelen- "el-Cin" kelimesi, birinci mef'uldür. **"Ortaklar"** anlamına gelen "şurekâ" kelimesi de ikinci mef'uldür. Yüce Allah'ın: "(وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا) : ***Ve sizi hükümdarlar yaptı"*** (el-Maide, 5/20) buyurğu ile: "(وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا) : ***Ve kendisine uzun uzadıya mal verdiğim"*** (el-Müddesir, 74/12) buyruklarında olduğu gibi. Bu kabilden buyruklar Kur'ân-ı Kerim'de pek çoktur. İfadenin takdiri ise "(وجعلوا لله الجن شركاء): Cinleri Allah'a ortaklar kıldılar" şeklindedir. "el-Cin" kelimesinin "ortaklar"dan bedel olması, ikinci mef'ulün ise, "lillah: Allah'a" olması da mümkündür. (Buna göre buyruğun manası): Onlar Allah'a ortaklar koştular. Yani, cinleri ortak ettiler şeklinde olur. el-Kisaî ise, "o ortak koştukları cinlerdir" anlamına gelecek şekilde "el-Cin" kelimesini merfu' okunmasını caiz kabul etmiştir.

"(وَخَلَقَهُمْ): **Halbuki bunları O yaratmıştır."** Cemaat bu şekilde okumuştur. Yani, O'na ortak koşanları yaratan O'dur. Ortak koşulan cinleri yaratan O'dur diye de açıklanmıştır. İbn Mes'ud ise, bunu "O" anlamındaki zamir ziyadesiyle (وهو خلقهم) şeklinde okumuştur. Yahya b. Yâmer ise, "lam" harfini sakin olarak; (وخلْقهم) diye okumuş ve şöyle demiştir: Yani, onlar kendi elleriyle meydana getirip yaptıklarını Allah'a ortak koştular. Zira onlar, önce bir şeyi yapıyor, sonra da tapıyorlardı.

Âyet-i kerime, Arap müşrikleri hakkında nâzil olmuştu. Onların cinleri ortak koşmalarının anlamı ise, yüce Allah'a itaat ettikleri gibi cinlere itaat etmeleridir. Bu görüş, el-Hasen ve başkasından rivâyet edilmiştir.

Katade ve es-Süddî der ki: Burada sözü geçenler, melekler Allah'ın kızlarıdır, diyenlerdir.

el-Kelbî de der ki: Bu âyet-i kerime zındıklar hakkında nazil olmuştur. Çünkü zındıklar, Allah ve İblis iki kardeştir birbirine denkler). Allah insanları ve sair canlıları yaratandır. İblis ise cinleri, yırtıcı hayvanları ve akrepleri yaratandır, demişlerdir.

Buna yakın bir inanış da Mecûsîlerin inanışıdır. Onlar şöyle demişlerdir: Kâinatın iki yaratıcısı vardır. Birisi kadim bir ilahtır, ikincisi ise kadim ilahın düşüncesinden meydana gelmiş şeytandır. Onlar, kötülüğü yapanın sonra-

dan meydana gelmiş olduğunu iddia etmişlerdir. Ahmed b. Hâit'in görüşü nü kabul eden, Mutezile'nin bir kolu olan el-Hâitiyye de kâinatın iki yaratıcısı olduğu iddiasındadırlar. Bunların birisi kadim olan ilahtır. Diğeri ise sonradan meydana gelmiş olup, yüce Allah onu herşeyden önce yarattıktan sonra, kâinatı idare etmeyi ona havale etmiştir. Âhirette insanları hesaba çekecek olan budur.

Yüce Allah, zalimlerin ve inkârcıların söylediklerinden çok çok yüce ve münezzehtir.

"Uydurup iftira ettiler" anlamındaki kelimenin "râ" harfini şeddeli olarak; (وَخَرَّقُوا) şeklindeki kıraat, Nafi'in kıraatidir ki, bu da çokluk ifade eder. Çünkü müşrikler, yüce Allah'ın kızları olduğunu ve bunların da melekler olduklarını iddia etmişler, gözle görünmeyip saklı olduklarından dolayı bunlara "cin" adını vermişlerdir.

Hıristiyanlar da Hz. Mesih'in Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettikleri gibi, yahudiler de Üzeyr Allah'ın oğludur, demişlerdir. İşte bu, onların küfürleri cümlesinden çokça işledikleri bir küfürdür. Manaya uygun düşmesi için o bakımdan fiil (deki "râ" harfi) de şeddeli okunmuştur. Şanı yüce Allah, onların söylediklerinden yücedir, münezzehtir.

Nafi'in dışındakiler "râ" harfini azlık ifade eden kipe uygun olarak şeddesiz okumuşlardır.

Hasan-ı Basri'ye şeddeli okuyuşun ne anlama geldiği sorulunca, şöyle açıklamış: Şeddesiz okuyuş, Arapça bir kelimedir. Kişi, oturup kalktığı mecliste yalan söyleyecek olur ise, onun hakkında "(خَرَقَها وربُّ الكعبة) : Kâbe'nin Rabbi hakkı için o bunu yalan söyledi," denirdi. Bir bilginleri de şöyle demiştir: Şeddesiz okuyuşun anlamı, uydurdular, aslı astarı olmadık bir iddiada bulundular şeklindedir. Şeddeli okuyuş ise, bunun çoklukla yapıldığını ifade eder.

Mücahid, Katade, İbn Zeyd ve İbn Cüreyc ise, şeddesiz okuyuşun yalan söylediler anlamına geldiğini söylemişlerdir. (خرق واخترق واختلق)'ın aynı anlama yani, olmadık şeyi ortaya atmak manasına geldiği de söylenmiştir.

بَدِيعُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ ۖ أَنّٰى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ ۖ
وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ ۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٠١﴾

101. Gökleri ve yeri yoktan var eden O'dur. O'nun bir eşi yokken nasıl bir oğlu olabilir? Hem her şeyi O yaratmıştır ve her şeyi hakkıyla bilen de O'dur.

"Gökleri ve yeri yoktan var eden O'dur." Yani, onları meydana getiren O'dur. Oğlunun olması nasıl mümkün olabilir?

(بَدِيعُ): Yoktan var eden, kelimesi, hazf edilmiş bir mübtedânın haberidir. Yani O, yoktan var edendir. el-Kisaî ise, (bir önceki âyet-i kerimede geçen) lafzatullaha sıfat olmak üzere esreli okunuşunu da uygun görmüştür. (بديعا السموات والأرض): O, gökleri ve yeri mutlak olarak yaratandır, anlamında mansub okunmasını da uygun görmüştür. Ancak, Basralılara göre böyle bir okuyuş geçmiş zamanı ifade ettiği için hatalıdır.

"O'nun bir eşi yokken nasıl bir oğlu olabilir." Eşi olmadığına göre nereden oğlu olacaktır? Hem, herşeyin oğlu babasına benzer. Oysa Allah'ın bir benzeri yoktur.

"Hem her şeyi O yaratmıştır." Bu, husus anlam itibariyle umumi bir ifadedir. Yani O, kâinatı yaratandır. Bunun kapsamına O'nun kelamı ve zatının diğer sıfatları girmez. Nitekim yüce Allah'ın: ***"Ve rahmetim herşeyi kuşatmıştır"*** (el-A'raf, 7/156) buyruğu da buna benzemektedir. Oysa, O'nun rahmeti ne İblisi ne de kâfir olarak öleni kuşatmış değildir. Yine yüce Allah'ın: ***"Rabbinin emri ile her şeyi helâk eder"*** (el-Ahkaf, 46/25) buyruğu da bunu andırmaktadır. Oysa, gökleri ve yeri helâk edip yıkmamıştır.

ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ ۖ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ ۚ
وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿١٠٢﴾

102. İşte Rabbiniz Allah. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Herşeyin yaratıcısıdır. O halde O'na ibadet edin. O, herşeye vekildir.

Yüce Allah'ın: **"İşte Rabbiniz Allah. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur"** buyruğunda yer alan "(ذلكم): **İşte"** mübteda olarak ref' mahallindedir.

"(اللَّهُ رَبُّكُمْ): **Rabbiniz Allah"**da bedel olarak merfu'dur. "(خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ) : **Herşeyin yaratıcısıdır"** ise, mübtedanın haberidir. **"Rabbiniz"** anlamındaki kelimenin haber olması, **"yaratıcısıdır"** anlamındaki kelimenin de ikinci bir haber olması, ya da mahzuf bir mübtedanın haberi olması da mümkündür. Yani O, herşeyin yaratıcısıdır.

el-Kisaî ve el-Ferra bunun mansub okunmasını da uygun görmüşlerdir.

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ ۖ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿١٠٣﴾

103. Gözler O'na erişemez. O ise bütün gözleri kuşatmıştır. O, lütuf sahibidir, herşeyden haberdardır.

Allah'ın Görülmesi:

Yüce Allah: **"Gözler O'na erişemez"** buyruğu ile, kendisinin yaratılmışlığın niteliklerinden münezzeh olduğunu beyan etmektedir. Bu niteliklerden birisi de kuşatmak ve sınırlandırmak anlamı ile diğer yaratıkların görülüp idrak edildiği gibi idrak edilmektir. (O bundan münezzehtir). Ama rü'yet (mü'minlerin ahirette Allah'ı görmeleri) sabittir. ez-Zeccâc bunu: "Gözler O'nun hakikatinin özüne ulaşamaz," diye açıklamıştır. Nitekim; şunu şunu idrak ettim, derken (bu anlamın kastedildiği) gibi. Zira Peygamber (sav) dan kıyamet gününde rü'yete dair hadisler sahih olarak varid olmuştur.

İbn Abbas der ki: **"Gözler O'na erişemez"** dünya hakkındadır. Ahirette ise mü'minler onu göreceklerdir. Çünkü yüce Allah ***"Ogünde yüzler varki apaydınlıktır, Rabblerine bakacaklardır"*** (el-Kıyame, 75/22-23) diye bu rü'yetin gerçekleşeceğini haber vermektedir. es-Süddî de böyle demiştir. Yüce Allah'ın cennette görüleceğine dair varid olan haberler ile indirdiği Kur'an-ı Kerim'in delaleti dolayısıyla bu konuda yapılmış en güzel açıklama budur. Buna dair daha geniş açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Yunus Sûresi'nde (10/26. âyetin tefsirinde) gelecektir.

Şöyle de açıklanmıştır: **"Gözler O'na erişemez"** O, gözleri kuşattığı halde gözler O'nu kuşatamaz. Yine bu açıklama İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Kalplerin basiretleri O'nu idrâk edemez. Yani akıllar O'nu herhangi bir şekilde idrak edemez, tasavvur edemez. Zira: ***"O'nun gibi hiç bir şey yoktur"*** (eş-Şûrâ, 42/11) diye buyurulmuştur.

Yine şöyle açıklanmıştır: Buyruğun anlamı şudur: Yaratılmış olan gözler dünyada O'nu idrak edemez. Fakat, kendisine ikramda bulunmak istediği kimselere -Muhammed (sav) gibi- zatını kendisiyle görüp idrak edeceği bir duyu halk eder. Zira yüce Allah'ın dünyada görülmesi aklen caizdir. Caiz olmasaydı. Musa (a.s)'ın Allah'ı görmek isteğinde bulunması, imkânsız bir şeyi istemesi olurdu. Oysa bir peygamberin Allah hakkında caiz olup olmayan şeyleri bilmemesi imkânsızdır. Aksine bir peygamberin ancak imkânsız olmayan ve caiz (mümkün) olan bir şeyi istemesi kabul edilebilir.

Peygamberimiz Allah'ı Gördü mü?

Selef, Peygamberimiz (sav)'ın Rabbini görüp görmediği hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Müslim'in Sahih'inde Mesrûk'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Âişe (radıyallahu anhâ)'nın yakınında bir yere yaslanmış bulunuyordum. Ey Âişe'nin babası, dedi. Üç husus vardır ki, kim bunlardan birisini söyleyecek olursa Allah'a karşı büyük bir iftirada bulunmuş olur. Ben: Bunlar hangileridir, diye sordum, şöyle dedi. Kim Muhammed'in Rabbini gördüğünü iddia edecek olursa, Allah'a karşı büyük iftirada bulunmuş olur. (Mesruk) dedi ki: Ben o sırada yaslanmış bulunuyorken oturdum ve şöyle dedim: Ey mü'minlerin annesi, bana mühlet ver acele etme. Aziz ve celil olan Allah: *"Andolsun onu apaçık ufukta görmüştür."* (et-Tekvir, 81/23; *"Andolsun onu bir diğer inişte de görmüştür"* (en-Necm, 53/13) diye buyurmuyor mu? Bana şöyle dedi: Bu ümmet arasında bu hususu Rasulullah (sav)'a ilk soran kişi benim. Bana şu cevabı vermişti: "Sözü edilen bu şahıs Cebraildir. Onu, yaratıldığı suretinde yalnızca bu iki seferde görmüş idim. Ben onu semadan aşağı inmiş gördüm, azameti ile sema ile arzın arasını kapatmıştı." Yine Hz. Aişe şöyle dedi: Sen, aziz ve celil olan Allah'ın şu buyruğunu hiç işitmedin mi: **"Gözler O'na erişemez. O ise bütün gözleri kuşatmıştır. O, lütuf sahibidir, herşeyden haberdardır."** Yine aziz ve celil olan Allah'ın: *"Vahiy ile veya bir perde arkasından, yahut izni ile dilediğini vahyetmek için bir elçi göndermesi yoluyla olmadıkça hiç bir insana Allah'ın söz söylemesi söz konusu olmaz. Şüphesiz ki O, yücedir, hakîmdir"* (eş-Şura, 42/51) buyurduğunu hiç duymadın mı?

(Hz. Aişe) devamla dedi ki: Kim de Rasulullah (sav)'ın Allah'ın Kitabından bir şey gizlediğini iddia edecek olursa, Allah'a karşı büyük bir iftirada bulunmuş olur. Halbuki yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer böyle yapmazsan O'nun risaletini tebliğ etmemiş olursun."* (el-Maide, 5/67) (Hz. Aişe) devamla dedi ki: Kim de onun, yarın ne olacağını haber verdiğini iddia edecek olursa, o da Allah'a karşı büyük bir iftirada bulunmuş olur. Halbuki yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"De ki: Göklerle yerde olan gaybı Allah'tan başka kimse bilmez."* (en-Neml, 27/65) [1] İşte Allah'ın Peygamber (sav) tarafından görülmediği hususundaki görüşü budur. Hz. Peygamber'in (işaret edilen âyetlerde) gördüğünün Cebrail olduğunu söyleyenler arasında İbn Mes'ud da vardır. Ebu Hureyre'den de onun gördüğü zatın Cebrail oluduğu görüşünde olduğu rivâyet edilmektedir. Bununla birlikte bu hususta onlardan farklı rivayetler de gelmiştir.

Hz. Peygamber'in Allah'ı görmediğini ve Allah'ın görülmesinin mümkün

(1) *Müslim*, İman 287; *Tirmizî*, Tefsir 6. sûre 5. Yakın lafızlarla *Buhârî*, Tefsir 53. sûre 1; *Tirmizî*, Tefsir 53. sûre 2. 3.

olmadığını muhaddis, fukaha ve mütekelliminden bir kesim ileri sürmüştür. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber yüce Allah'ı gözleriyle görmüştür.

İbn Abbas'tan meşhur olan rivayet budur. Delili ise, yüce Allah'ın: ***"O'nun gördüğünü kalp yalanlamadı."*** (en-Necm, 53/11) âyet-i kerimesidir. Abdullah b. el-Haris de der ki: İbn Abbas ile Ubey b. Kâ'b bir araya geldiler. İbn Abbas şöyle dedi: Biz, Haşimoğullarına gelince Muhammed'in Rabbini iki defa gördüğünü kabul ediyoruz. Daha sonra İbn Abbas şöyle dedi: Dostluğun (halil) İbrahim, konuşmanın Musa, rü'yetin de Muhammed'e (Ona ve bütün peygamberlere selatu selam olsun) ait olmasından hayret mi ediyorsunuz? Kâ'b, dağlar sesiyle yankılanıncaya kadar tekbir getirdi ve sonra şöyle dedi: Allah rü'yetini ve kelamını Muhammed ile Musa arasında pay etti. Musa ile konuştu, Muhammed de O'nu gördü.

Abdurrezzak'ın da naklettiğine göre, el-Hasen, Allah adına yemin ederek Muhammed (sav)'ın Rabbini gördüğünü söylüyordu. Ebu Ömer et-Telamenkî de bunu İkrime'den naklettiği gibi, kelamcılardan bazısı bunu İbn Mes'ud'dan da rivayet etmiştir. Ancak birinci görüş (yani Hz. Peygamberin Allah'ı değil de Cebraili gördüğü şeklindeki rivayet) ondan daha meşhur olarak nakledilmiştir.

İbn İshâk'ın naklettiğine göre Mervan, Ebu Hureyre'ye: Muhammed Rabbini gördü mü diye sormuş, O da: Evet demiş.

en-Nakkâş da Ahmed b. Henbel'den şöyle dediğini nakletmektedir: Ben, İbn Abbas'ın rivayet ettiği hadise uygun olarak gözüyle Allah'ı gördü, diyorum, gördü dedi ve bu sözünü nefesi tükeninceye kadar tekrarlamaya devam etti.

Şeyh Ebu'l-Hasen el-Eş'arî ile onun arkadaşlarından bir gurup da bu görüşü benimseyerek, Muhammed (sav)'ın yüce Allah'ı basarı ve baş gözüyle gördüğünü kabul etmişlerdir. Enes, İbn Abbas, İkrime, er-Rabi ve el-Hasen de bu görüştedir. el-Hasen, kendisinden başka hiç bir ilah bulunmayan Allah adına yemin ederek Muhammed Rabbini görmüştür, derdi. Aralarında Ebu'l-Âliye, el-Kurazî ve er-Rabi b. Enes'in de bulunduğu bir grup da şöyle demiştir: O, Rabbini kalbiyle görmüştür. Yine bu görüş İbn Abbas ve İkrime'den de nakledilmiştir.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Ahmed b. Hanbel, Hz. Peygamber Rabbini kalbiyle görmüştür, demiş ve dünyada gözlerle görüleceğini söylemekten çekinmiştir. Malik b. Enes'den şöyle dediği nakledilmektedir: Allah dünyada görülmez. Çünkü O, bakidir. Baki olan ise fani olan (göz) ile görülmez. Ahirette ise onlara baki gözler ihsan edilecek ve baki gözleriyle bakiyi göreceklerdir.

Kadı İyad da şöyle demektedir: Bu, güzel ve hoş bir açıklamadır. Diğer taraftan Allah'ın görülmesinin imkânsız olacağına dair delil, ancak insanın buna güç yetiremiyeceği açısından ileri sürülmüştür. Fakat yüce Allah, kullarından dilediği kimseye güç verip de rü'yetin yüklerini kaldırma kudretini ihsan edecek olursa, o kimse hakkında bu imkânsız olmaz. Bu kabilden Musa (a.s) hakkındaki bir takım açıklamalar yüce Allah'ın izni ile el-A'raf Sûresi'nde (7/143. âyetin tefsirinde) gelecektir. Yüce Allah'ın: **"O ise bütün gözleri kuşatmıştır"** buyruğu, hiçbir şey O'na gizli kalmaz, herşeyi O görür ve bilir, demektir. Özel olarak "gözler"in sözkonusu edilmesi ise, sözde mücaneset sağlamak içindir. ez-Zeccâc da der ki: Bu buyrukta mahlukatın gözleri (görmeyi) idrak etmediklerine delil vardır. Yani onlar, görmenin gerçek keyfiyetini bilememektedirler. İnsan diğer organları ile değil de neden yalnızca gözleriyle görür oluşunun sebebini bilemez.

Daha sonra yüce Allah: **"O lütuf sahibidir, herşeyden haberdardır"** diye buyurmaktadır. Yani, kullarına karşı rıfk ile (yumuşaklıkla) muamele eder. Davranışlarda lütuf, yumuşak hareket etmek, yumuşak muamele etmek demektir. Yüce Allah'tan lütuf ise, tevfik ihsan etmek ve günahlardan korumaktır. Lütufta bulunmak, iyilik etmek demektir. Bunun ismi "el-Latef" şeklinde gelir ve hediye anlamında kullanılır. Mülâtafe ise (latifeleşmek) karşılıklı iyiliklerde bulunmak anlamına gelir. Bu açıklamalar, el-Cevherî ve İbn Faris'den nakledilmiştir.

Ebu'l-Âliye der ki: Buyruğun anlamı şudur: O, her şeyi ortaya çıkartan Latîftir ve her şeyin nerede olduğundan haberdardır.

el-Cüneyd der ki: Latif, senin kalbine hidayet nurunu veren, bedenini gıda ile besleyen, belâ sırasında seni dost edinen, ateş içerisinde bulunuyorken seni koruyan ve seni Me'vâ cennetine koyandır. Anlam itibariyle yumuşak davranmaya ve benzeri manalara raci daha başka açıklamalar da yapılmıştır. İleride ilim adamlarının bu hususdaki açıklamaları yüce Allah'ın izniyle eş-Şûrâ Sûresi'nde (42/19. âyetin tefsirinde) gelecektir.

قَدْ جَآءَكُمْ بَصَآئِرُ مِن رَّبِّكُمْ ۖ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِۦ ۖ وَمَنْ
عَمِىَ فَعَلَيْهَا ۚ وَمَآ أَنَا۠ عَلَيْكُم بِحَفِيظٍ ﴿١٠٤﴾

104. Doğrusu size Rabbinizden basiretler gelmiştir. Kim görürse kendi lehine, kim de görmezse kendi aleyhine. Ben üzerinizde bir gözetleyici değilim.

"Doğrusu size Rabbinizden basiretler gelmiştir." yani, kendileri vasıtasıyla görülen ve delil olarak kullanılan pek çok belge ve delil gelmiş bulunmaktadır. **"Basiretler"** anlamındaki besâir, delalet demek olan "basire"nin çoğuludur. Şair der ki:

جاؤوا بصائرهُم على أكتافهم وبصيرتي يَعْدُو بها عَتَدٌ وَآى

"Onlar kendi basiretlerini (babalarının intikamını),
omuzları üstünde getirdiler (almadılar).
Benim basiretim ise son derece hızlı koşan ve oldukça güçlü atlar
koşturup getirmektedir. (Yani ben intikamımı aldım)."

Buyrukta "basiret"ten kasıt üstün ve apaçık belgedir.

Bu delalet ve basiretlerin gelmekle nitelendirilmeleri ise, şanlarına dikkat çekmek içindir. Zira bu basiret, nefis açısından gelmesi beklenen bir gaip durumunda idi. Nitekim Araplar tarafından: "Afiyet geldi, hastalık gitti. Mutluluk geldi, uğursuzluk geri gitti" denilir.

"Kim görürse kendi lehine." görmek (ibsâr), görme duyusuyla idrak etmek demektir. Yani kim delilleri kullanıp bilir öğrenirse kendisine fayda sağlamış olur. **"Kim de görmezse"** delaletleri kullanmayacak olursa, artık o kör durumuna düşer. Onun körlüğünün zararı kendisine avdet eder.

"Ben, üzerinizde bir gözetici değilim." Yani ben, kendinizi helâk etmeyesiniz diye sizi korumakla emrolunmadım.

Şöyle de açıklanmıştır: Ben sizi Allah'ın azabına karşı koruyamam. **"Gözetleyici"** anlamı verilen "Hafiz"in, murakıp ve gözetleyen anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani ben sizin amellerinizi sayıp tesbit eden bir kimse değilim. Ben, ancak size Rabbimin risaletlerini tebliğ eden bir Rasulüm. Sizi koruyan O'dur. Fiillerinizden hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

ez-Zeccâc der ki: Bu buyruk savaşın farz kılınışından önce inmiştir. Daha sonra müşrikleri putlara ibadetten kılıçla engellemesi emrolundu.

وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٥﴾

105. İşte Biz âyetleri böylece iyiden iyiye açıklarız. Tâ ki onlar: "Sen okumuşsun" desinler. Biz de iyi bilen kimselere apaçık gösterelim.

Yüce Allah'ın: **"İşte Biz, âyetleri böylece iyiden iyiye açıklarız"** buyruğunda yer alan "(كذلك): **Böylece**"deki "kef" harfi nasb mahallindedir. Yani, işte Biz âyetleri tıpkı sana okuduğumuz gibi geniş geniş açıkladık. Yani, vaad, tehdit, öğüt ve uyarma hususlarında bu sûrede sana bu âyetleri geniş geniş açıkladığımız gibi, başka sûrede de bunları geniş geniş açıklıyoruz.

"Tâ ki onlar: Sen okumuşsun desinler" meâlindeki buyrukta yer alan "vav" harfi hazf edilmiş bir ifadeye atıf içindir. Yani Biz, âyetleri onlara karşı delil gibi, ortaya konmuş olsun ve sen okumuşsun desinler diye geniş geniş açıklıyoruz, takdirindedir.

Şöyle de açıklanmıştır: "(وليقولوا درست صرفناها): Sen okumuşsun desinler, diye Biz o âyetleri geniş geniş açıkladık." Buna göre buradaki "lam" harfi oluş (sayrûret) bildirmek içindir.

ez-Zeccâc der ki: Bu konuşma esnasında filan kişi bu mektubu bu neticeyi elde etmek için yazdı, demeye benzer. Aynı şekilde âyet-i kerimeler geniş geniş açıklandığı vakit sonunda onlar da: Sen okumuşsun ve Cebr ile Yesar denilen iki kişiden öğrenmişsin, dediler. Bu sözü geçen iki kişi ise Mekke'de hıristiyan iki köle idi. Mekkeliler de: Muhammed onlardan öğrenmektedir, demişlerdi.

en-Nehhâs der ki: Buyruğun anlamı ile ilgili güzel bir başka görüş daha vardır. O da **"Biz âyetleri iyiden iyiye açıklarız"** buyruğunun, sen bizden okuyup öğrenmişsin desinler, diye ardı arkasına âyetleri gönderiyoruz. Böylelikle onlar bu sözleriyle birini ötekiyle birlikte zikretmiş olurlar. Bu ifade hakikattir. Ebu İshâk'ın (ez-Zeccâc) söylediği ise mecazdır.

"(دَرَسْتَ): **Okumuşsun"** kelimesinde yedi kıraat vardır. Ebû Amr ile İbn Kesir, "dâl" ile "râ" arasına "elif" koyarak, (دارست) diye okumuşlardır. Bu aynı zamanda Ali, İbn Abbas, Said b. Cübeyr, Mücahid, İkrime ve Mekkelilerin de kıraatidir. İbn Abbas der ki: Bu kıraat karşılıklı okudun anlamındadır.

İbn Âmir "sîn" harfini üstün, "te" harfini sakin ve "elif"siz olarak (دَرَسْتْ) diye okumuşlardır. Bu aynı zamanda el-Hasen'in de kıraatidir. Diğerleri ise, "(دَرَسْتَ): Okumuşsun" diye okumuşlardır.

Birinci kıraate göre, sen ehli kitap ile birlikte okuyup müzakere ettin, onlar da seninle birlikte okuyup müzakere ettiler olur. Bu açıklama Said b. Cübeyr tarafından yapılmıştır. Bu manaya yüce Allah'ın onlardan haber verdiği: ***"Bunun için bir diğer topluluk da ona yardım etmiştir"*** (el-Furkan, 25/4) buyruğu delalet etmektedir. Yani yahudiler, Peygamber (sav)'a Kur'an-ı Kerim hususunda yardımcı olmuş ve bu hususta onunla müzakerelerde bulunmuşlardır. Bütün bunlar ise müşriklerin söyledikleri sözlerdir. Yine onların şu sözleri de bu kabildendir: ***"Ve dediler ki:*** (Bu) ***öncekilerin söylenmiş masal-***

larıdır ki, onu yazdırmıştır. Bunlar kendisine sabah ve akşam okunmakta dır" (el-Furkan, 25/5); *"Onlara Rabbiniz ne indirdi, denildiği zaman, geçmiş lerin masalları derler."* (en-Nahl, 16/24) Bu okuyuşun anlamının aynı şekilde; (درست): Okumuşsun" gibi olduğu da söylenmiştir ki, bunu en-Nehhâs zikretmiş ve tercih etmiştir. Birinci anlamı ise Mekkî zikretmiş bulunmaktadır. en-Nehhâs bunun mecaz olduğunu da iddia etmiştir. Şairin şu mısrasında olduğu gibi:

فلِلْمـوتِ مَـا تَلد الـوالِـدهْ

"Doğuran (anne)'nin doğurduğu da ölüm içindir."

"Sin" harfini üstün ve "te" harfini sakin okuyanlara gelince, bu hususta yapılmış en iyi açıklamaya göre anlam şöyledir: Tâ ki, onlar bu açıklamaların ardı arkası kesildi, silinip gitti, artık Muhammed onlardan başkasını getirmeyecektir, demesinler diye.

Katade ise, (دُرِست) diye okumuştur ki, "okundu" anlamındadır. Süfyan b. Uyeyne, Amr b. Ubeyd'den, o, el-Hasen'den bunu, (دارستْ): (Âyetler) karşılıklı olarak müzakere etti, diye okuduğunu rivayet etmektedir. Ebu Hatim'in kanaatine göre ise böyle bir kıraat caiz değildir. Çünkü âyetlerin kendileri karşılıklı olarak müzakerede bulunmazlar.

Başkası şöyle demektedir: Böyle bir kıraat caizdir. Mana Ebu Hatim'in zannettiği gibi değildir. Aksine anlamı, ümmetin müzakerede bulundu şeklindedir. Yani, ümmetin seninle müzakere etti. Her ne kadar ondan sözkonusu edilmiyor ise de bu böyledir. Nitekim: *"Nihayet o* (güneş) *perdenin arkasına giriverdi"* (Sâd, 38/32) buyruğu da böyledir. el-Ahfeş'in naklettiğine göre (دَرَسْتَ) kıraati de (درستْ) kıraatiyle aynı anlamdadır. Şu kadar var ki bu daha beliğdir.

Ebu'l-Abbas'ın naklettiğine göre; (ولْيقولوا درست) şeklinde emir lâm'ı sakin olarak da okunmuştur. Bunda ise tehdit anlamı vardır. Yani, onlar istediklerini söylesinler. Şüphe yok ki gerçek apaçık ortadadır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Artık onlar az gülsünler çok ağlasınlar."* (et-Tevbe, 9/82) Bu "lam"ı esreli olarak okuyanın kıraatine göre ise bu key "lam"ı diye bilinen lam'dır. (Meâl de buna göredir).

Bütün bu kıraatlerin hepsinin iştikakı aynı şeye yani, yumuşatmaya ve zelil kılmaya racidir. Çünkü (دَرَسْتَ): Okumuşsun kelimesi, (دَرَس يدرُس دِراسة)'den gelmektedir ki, başkasına okumayı anlatır. (درسته)'ın çokça okumak suretiyle artık onu zelil ettim (yani kolayladım) anlamına geldiği de söylenmiştir.

Bunun aslı ise "(درسَ الطعامَ): Buğdayı dövdü," anlamındadır. Çünkü buğdayı dövmek anlamına gelen; (الدِّياس); Şamlıların şivesinde (الدّراس) şeklinde kullanılır. Bunun asıl anlamının "(درستُ الثوبَ أدْرُسه): Elbiseyi eskittim" tabirinden alındığı da söylenmiştir. İşte bu da aynı şekilde zelil kılma anlamı ile ilgilidir. Denildiğine göre, Hz. İdris'e, Allah'ın kitabını çokça okuduğu ve müzakere ettiği için İdris denilmiştir. Ders okumak, müdalese etmek bu anlamdadır.

(درَسَتِ المرأة درساً) İse kadın ay hali oldu anlamına gelir. Kadının fercine (أبا أفراس) diye künyelendiği de söylenmektedir ki, bu da ay hali olmaktan gelir. "Ders" aynı şekilde gizli saklı yol demektir. el-Esmaî'nin naklettiğine göre; "(بَعير لم يُدَرَّس): Sırtına binilmemiş deve" anlamına gelir. Harabe haline gelmiş bir evin izi tamamen ortadan kalkmasını ifade etmek için de aynı kökten gelen fiil kullanılır.

İbn Mes'ud ve arkadaşları ile Ubeyd, Talha ve el-A'meş; "(وليقولوا درس) Tâ ki o, okumuş" desinler, diye. Yani, Muhammed âyetleri ders olarak okumuştur desinler anlamına gelir. **"Biz de onu"** yani, bu sözümüzü, âyetlerimizi iyiden iyiye açıklamayı, yahut da Kur'an-ı Kerim'i **"bilen kimselere apaçık gösterelim."**

اِتَّبِعْ مَآ أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ ۖ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٦﴾

106. Rabbinden sana vahyolunana uy. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Müşriklerden de yüzçevir.

Yüce Allah'ın: **"Rabbinden sana vahyolunana uy."** Kur'ân'a uy demektir. Yani sen, kalbini, gönlünü onlarla meşgul etme. Aksine Allah'a ibadetle uğraş. **"O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Müşriklerden de yüz çevir"** buyruğunun son bölümü nesh olmuştur.

وَلَوْ شَآءَ اللَّهُ مَآ أَشْرَكُوا ۗ وَمَا جَعَلْنَٰكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا ۖ وَمَآ أَنتَ عَلَيْهِم بِوَكِيلٍ ﴿١٠٧﴾

107. Eğer Allah dileseydi şirk koşmazlardı. Biz seni onların başına bir gözetleyici kılmadık. Onların üzerine bir vekil de değilsin.

"Eğer Allah dileseydi şirk koşmazlardı" buyruğu, şirk koşmanın Allah'ın meşiyeti ile olduğu hususunda açık bir nasstır. Ayrıca bu önceden de geçtiği gibi Kaderiye mezhebini çürütmektedir.

"Biz seni onların başına bir gözetleyici kılmadık." Yani, Allah'ın azabına karşı onları korumak senin için imkân dahilinde değildir.

"Onların üzerine bir vekil de değilsin." Din veya dünyalarında kendi menfaatlerine olan işleri yerine getiren, ifa eden bir kimse değilsin ki, onlar için vacip olanı yapmaları hususunda onlara lütufta bulunasın. Bu hususta sen onlar için ne bir koruyucusun, ne de bu konuda onlara bir vekilsin. Sen ancak bir tebliğcisin. Bu; kıtal emri verilmeden önce idi.

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ ۗ كَذَٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٠٨﴾

108. Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyiniz. Sonra onlar da Allah'a bilgisizce söverler. İşte Biz böylece her ümmete yaptıklarını süsledik. Nihayet dönüşleri yalnız Rabblerinedir. O da kendilerine yaptıklarını haber verecektir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Putlara Sövmek:

Yüce Allah'ın: **"Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyiniz"** buyruğu nehiy (yasak)'dir. **"Sonra onlar da Allah'a bilgisizce söverler"** buyruğu da nehy'in cevabıdır.

Şanı yüce Allah mü'minlere onların putlarına sövmeyi yasaklamaktadır. Çünkü yüce Allah, putlarına sövdükleri takdirde kâfirlerin nefret edip uzaklaşacaklarını, küfürlerini de artıracaklarını bilmiştir.

İbn Abbas der ki: Kureyş kâfirlerinin Ebu Talib'e: Ya Muhammed ve arkadaşlarını bizim ilahlarımıza sövmekten, onları küçük düşürücü sözler söylemekten alıkoyarsın, yahut biz de onun ilahına söver ve onu hicvederiz, demeleri üzerine bu âyet-i kerime nazil olmuştur.

2. Bu Âyetin Hükmü:

İlim adamları derler ki: Bu âyetin hükmü, durum ne olursa olsun bu ümmet üzerinde bakidir. Kâfir, ne vakit kendisini koruyabilecek güce sahip olup da İslâm'a yahut Peygambere veya yüce Allah'a söveceğinden korkulacak olursa, müslüman kimsenin onların haçlarına, dinlerine, kiliselerine sövmesi helal olmadığı gibi, bu sövme sonucunu getirecek herhangi bir işe kalkışması da helal değildir. Çünkü böyle bir iş, masiyete itmek ayarındadır. Putlar akıl sahibi varlıklar olmadıkları halde -akıl sahibi varlıklar için kullanılan (الذين)'nin onlar hakkında kullanılması kâfirlerin putları hakkındaki inançları nazarı itibara alındığından dolayıdır.

3. Âyetten Çıkartılan Diğer Bazı Hükümler:

Yine bu âyet-i kerimede bir çeşit ateşkes vardır. Ayrıca daha önceden de el-Bakara Sûresi'nde geçtiği gibi, seddü'z-zerai gereğince hüküm vermenin vücubuna da delil vardır. Hak sahibi bir kimsenin dinde bir zarara götürecek olursa, bu hakkını istemekten vazgeçebileceğine de delil vardır. Nitekim Ömer b. el-Hattab (r.a)'ın söylediği rivayet edilen şu sözler de bu kabildendir: Akrabalık bağı kesilir korkusuyla akrabalar arasında hükmü kestirip atmayınız.

İbnü'l-Arabî der ki: Eğer bu hak vacip bir hak ise durum ne olursa olsun onu alır. Şayet kullanılması caiz olan bir hak ise, Hz. Ömer'in sözünü ettiği durum sözkonusu olur.

4. Müşriklerin Bilgisizlikleri:

Yüce Allah'ın: "(عَدْوًا): **Bilgisizce"** ve saldırganca anlamına gelir. Mekkelilerden bunu "ayn" ve "dal" harflerini ötreli, "vav" harfini de şeddeli olmak üzere (عُدُوًّا) şeklinde okudukları rivâyet edilmiştir. Bu, el-Hasen'in, Ebu Recâ ve Katade'nin kıraatidir. Birinci kıraate racidir, her ikisi de zulüm anlamını ifade eder. Yine Mekkeliler "ayn" harfini üstün, "dal" harfini de ötreli olmak üzere: (عَدُوًّا) Düşman anlamına okumuşlardır. Bu kelime tekil olmakla birlikte çoğul anlamına kullanılır.

Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: ***"Onlar muhakkak Benim düşmanımdır. Ancak, âlemlerin Rabbi müstesnâ"*** (eş-Şuara, 26/77) yüce Allah bir başka yerde de: ***"Asıl düşman onlardır"*** (el-Münafikun, 62/4) diye buyurmaktadır.

Bu kelime, ya mastar olarak ya da mef'ulün leh olarak nasbedilmiştir.

5. Her Ümmete Kendi Ameli Güzel Gösterilmiştir:

Yüce Allah'ın: **"İşte Biz, böylece her ümmete yaptıklarını süsledik."** Yani, bunlara yaptıklarını süslü gösterdiğimiz gibi, her ümmete de kendi yaptıklarını süslü göstermişizdir.

İbn Abbas der ki: Biz, itaat ehline itaati, kâfirlere de küfrü süslü gösterdik. Bu da yüce Allah'ın şu buyruğuna benzemektedir: *"İşte Allah, kimi dilerse böylece saptırır, kimi dilerse de hidayete erdirir."* (el-Müddesir, 74/31)

Bu buyrukta Kaderiye'nin görüşleri reddedilmektedir.

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا
الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٩﴾

109. "Eğer kendilerine bir âyet gelirse mutlaka ona iman edecekler" diye var güçleriyle Allah adına yemin ettiler. De ki: "Âyetler ancak Allah'ın nezdindedir." O âyet geldiği zaman da yine iman etmeyeceklerinin farkında değil misiniz?

Yüce Allah'ın: **"Eğer kendilerine bir âyet gelirse mutlaka ona iman edecekler diye var güçleriyle Allah adına yemin ettiler"** buyruğuna dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzul Sebebi:

Yüce Allah'ın: (وَأَقْسَمُوا) buyruğu, **"yemin ettiler"** demektir. "(جَهْدُ اليمين): **Var güçüyle yemin"** ise, en ağır yemin demek olup Allah adına yapılan yemindir. Buna göre **"var güçleriyle yemin ettiler,"** bilgilerinin ulaştığı en ileri derecedeki ve yapabildikleri en ağır yemin demektir. Çünkü onlar, en büyük ilahın Allah olduğuna inanıyorlar, diğer ilahlara ise, kendilerini Allah'a yakınlaştıracakları zanniyle ibadet ediyorlardı. Nitekim yüce Allah bu hususta onlar hakkında şöyle buyurmaktadır: *"Biz bunlara ancak bizleri Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz"* (ez-Zümer, 39/3) İslâm'dan önce Araplar, atalarıyla, putlarıyla ve bundan başka şeylerle yemin ederlerdi. Yüce Allah adına da yemin ederler ve eğer yemin Allah adına yapılmışsa buna "cehdü'l-yemin: en ağır yemin" adını verirlerdi.

(جَهْدَ) kelimesi mastar olarak nasb edilmiştir. Bunda âmil ise Sibeveyh'in görüşüne göre; "(أقسموا): **Yemin ettiler"** kelimesidir. Çünkü, bu da onun an-

lamındadır. Cehd ise meşakkat demektir. "(فعلت ذلك بجَهْد): Bunu zorlukla yaptım" denilir. Cuhd ise takat ve kudret demektir. "(هذا جُهْدِي) Bu benim takatim, güç yetirebildiğimdir" denilir. Her ikisini aynı anlamda kabul edenler de vardır. Buna yüce Allah'ın: "(وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ): ***Güçlerinin yetebildiğinden başkasını bulamayanlar"*** (et-Tevbe, 9/79) buyruğunu delil gösterirler ki, bu aynı zamanda (جَهْدهم) şeklinde "cim" harfi üstün olarak da okunmuştur. Bu açıklamalar İbn Kuteybe'den nakledilmektedir.

Müfessirlerden el-Kurazî, el-Kelbî ve diğerlerinin naklettiklerine göre âyetin nüzul sebebi şudur: Kureyşliler dediler ki: Ey Muhammed, sen bize Musa'nın, asasıyla taşa vurup ondan oniki tane pınar fışkırttığını, İsa'nın ölüleri dirilttiğini, Semud'un bir dişi devesinin bulunduğunu haber veriyorsun. Haydi seni tasdik etmemiz için bu mucizelerden bir kısmını sen de bize göster. Hz. Peygamber: Nasıl bir mucize arzu edersiniz, diye sorunca, şöyle dediler: Şu Safa'yı da bizim için altın yap. Allah'a yemin ederiz ki eğer bunu yapacak olursan hep birlikte sana tabi oluruz. Rasulullah (sav) kalkıp dua etmeye koyuldu. Cebrail (a.s) ona gelip şöyle dedi: "Arzu ettiğin takdirde Safa hemen altın oluverir. Andolsun Allah, bir mucize gönderdiği halde eğer derhal tasdik etmeyecek olurlarsa şüphe yok ki, Allah onları azaplandıracaktır. O bakımdan sen de aralarından tevbe edecekler tevbe etsin diye onları bırak." Bunun üzerine Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "O halde tevbe edenleri tevbe etsin (mucize istemem)." Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Böylelikle yüce Allah ezeli ilminde iman etmeyeceği sabit olmuş olanın iman edeceğine dair yemin etse dahi iman etmeyeceğini beyan etmektedir.

2. Olanca Yemin (Ağır Yemin)'e Dair Hükümler:

Yüce Allah'ın: "(جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ): **Var güçleriyle yemin**"in onların kanaatine göre, en ağır yeminler demek olduğu söylenmiştir. Burada hükümlere dair büyük ve önemli bir mesele ortaya çıkmaktadır ki, o da bir kimsenin: "Şöyle şöyle olursa yeminler üzerime borç olsun" anlamında sözler söylemesidir.

İbnü'l-Arabî der ki: Böyle bir yemin İslâm'ın ilk dönemlerinde bundan başka bir şekilde bilinen bir yemindi. Onlar: Bir kimsenin bir başkasından aldığı sözün en ağırı benim üzerime olsun, derdi. Malik der ki: Bu şekilde yemin eden kimse (yemini bozarsa) hanımları ondan boş olur. Bundan sonra yemin şekilleri çoğalıp durdu ve nihayet temelini bu şeklin teşkil ettiği, şu anda insanlar arasında görülen şekillere kadar vardı. Hocamız el-Fihrî et-Tarasusî şöyle derdi: Bu şekilde yemin eden bir kimse, yemini bozacak olursa otuz tane yoksul doyurmalıdır. Çünkü, bu yemin edenin "yeminler" sözü yeminin çoğuludur. Eğer, "üzerime bir yemin borç olsun" deyip de o yemi-

nini bozmuş olsaydı, bir keffaret ödemesini gerekli görürdük. "İki yemin üzerime borç olsun" demiş olsaydı, yeminini bozduğu takdirde iki keffaret yerine getirmesi gerekirdi. Fakat yeminler kelimesi yeminin çoğulu olduğundan dolayı bozması halinde üç tane keffaret yerine getirmesi gerekir.

Derim ki: Ahmed. b. Muhammed b. Muğis, *"Vesâik"* adlı eserinde şöyle demektedir: Kayrevân alimleri bu hususta farklı görüşlere sahiptirler. Ebu Muhammed b. Ebi Zeyd der ki: Bu şekilde yemin eden bir kimse (yemini bozması halinde) hanımını üç defa boşamış olur, yürüyerek Mekke'ye gitmesi gerekir, malının üçte birini dağıtması, bir yemin keffareti ödemesi ve bir köle azad etmesi gerekir. İbn Muğis der ki: Tuleytula fukahasından İbn Erfa' Ra'sehû ile İbn Bedr de bu görüştedir.

eş-Şeyh Ebu İmran el-Fasî ; Ebu'l-Hasen el-Kabisî, Ebu Bekr b. Abdurrahman el-Karavî de şöyle derler: Eğer belli bir niyeti yoksa hanımını bir defa boşamış olur. Bu hususta onların delilleri arasında İbnü'l-Hasan'ın İbn Vehb'den işittiği şu sözleridir: Bir kimsenin bir diğerinden almış olduğu en ağır söz hakkında bir yemin keffareti sözkonusudur. İbn Muğis der ki: Böylelikle o, söyleyenin aleyhine "yeminler onun için bağlayıcı olur" dediğiniz şeyi tek bir talak olarak kabul etmektedir. Çünkü, bir kimsenin: Birisinin diğerinden almış olduğu sözün en ağırı dolayısıyla bir yemin keffareti gerekir, demesinden daha kötü bir durum sözkonusu olamaz. O bakımdan biz de bu görüşteyiz.

Birinci görüşün sahipleri ise İbnü'l-Kasım'ın: Allah'ın ahdi, ağır misakı ve kefaleti ile bir kimsenin bir başkasından herhangi bir iş üzerine, onu yapmamasına dair ahit alıp daha sonra yaptığı şeyin en ağırı da üzerime olsun sözüyle ilgili yaptığı şu açıklamayı da delil göstermişlerdir: Eğer bu sözleriyle hanımını boşamayı, kölesini azad etmeyi ve bu yolla onları uzaklaştırmayı kastetmemiş ise, o halde onun bu yemini bozmasının cezası üç tane keffaret olsun. Şayet yemin ettiğinde herhangi bir niyeti bulunmuyor ise, "Allah'ın ahdi ve ağır misakı üzerime olsun," şeklindeki sözü dolayısıyla iki keffarette bulunsun, "birisinin bir başkasından almış olduğu en ağır ahid ve söz" sözü dolayısıyla da bir köle azad etsin, hanımları ondan boş olur, Mekke'ye yürüyerek gider ve malının üçte birini de sadaka olarak dağıtır.

İbnü'l-Arabî der ki: Delillerin açıklamasına gelince yeminler demek olan: "el-Eyman" sözündeki "elif" ve "lam" ile cins veya ahd kastedilmiş olabilir. Eğer ahd için gelmiş ise, kişinin "billahi" sözünden ahid yoluyla anlaşılan el-Fihrî'nin söylediğidir. Şayet cins için kullanılmış ise boşamak da bir cinstir ve onun kapsamına girer. Fakat bütün boşama adedi (üç talak) sonuna kadar, kullanılmaz. Çünkü, cinsin kapsamına tek bir hususun girmesi yeterlidir. Eğer cinsin kapsamına o hususların tamamı girecek olsa, malının da tü-

münü tasadduk etmesi gerekirdi. Çünkü, malın tümünü sadaka vermek hakkında yemin söz konusu olabilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'ın: **"De ki: Âyetler ancak Allah'ın nezdindedir"** yani, ey Muhammed, bu âyetleri size göstermeye gücü yeten yalnızca Allah'tır. Ve O, bu âyetleri ancak dilediği takdirde gösterir, de.

"... Farkında değil misiniz?" Yani, bu yeminlerinizin (iman edeceklerine dair) gerçekleşeceğini size bildiren nedir? takdirinde olup mef'ul hazfedilmiştir. Bundan sonra yeni bir cümle ile; "(إنها إذا جاءت لا يؤمنون): **Şüphesiz o âyet geldiği zaman da yine iman etmiyeceklerdir"** diye buyurmaktadır ki, bu buyrukta; (إن) edatının esreli okunuşu, Mücahid, Ebû Amr ve İbn Kesir'in kıraatine göredir. İbn Mes'ud'un; "(وما يشعركم إذا جاءت لا يؤمنون): Bu âyet geldiğinde onların iman etmeyeceklerini bilmiyor musunuz" şeklindeki kıraati de tanıklık etmektedir.

Mücahid ve İbn Zeyd der ki: Bu buyrukla muhatap olanlar müşriklerdir ve ifade burada sona ermektedir. Onlar hakkında iman etmeyeceklerine dair hüküm verilmektedir. Bundan sonraki âyet-i kerimede de bize onların iman etmeyeceklerini bildirmektedir. Bu açıklama ise, "(تؤمنون): İman et (mey)eceksiniz" diye okuyanların kıraatini andırmaktadır. el-Ferra ve başkaları ise hitap mü'minleredir derler. Çünkü mü'minler Peygamber (sav)'a: Ey Allah'ın Rasulü, eğer bir âyet (mucize) inecek olsa belki iman ederler, demişlerdi. Bunun üzerine yüce Allah: **"Farkında değil misiniz"** buyruğunu indirdi. Yani, ey mü'minler, siz onların iman edeceklerini nereden biliyorsunuz? Buna göre; (أنها) kelimesi, hemze üstün olarak okunur. Bu, Medinelilerin, el-A'meş ve Hamza'nın da kıraatidir. Yani, olur ki böyle bir mucize geldiğinde onlar iman etmeyeceklerdir. el-Halil der ki: "(أنها): O, (لعلّها) Muhtemeldir ki o," anlamındadır. Bunu da el-Halil'den Sibeveyh nakletmektedir. Kur'an-ı Kerimde; "(وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى): ***Ne bilirsin belki o temizlenecekti"*** (Abese, 80/3) diye buyurmaktadır. Yani, onun temizlen (mey)eceğini nereden bilirsin anlamındadır. Araplardan da (ايت السوق انّك تشتري لنا شيئاً); Bize belki bir şey alırsın diye pazara git, tabiri nakledilegelmektedir. Ebu'n-Necm de şöyle der:

قلت لشيبان ادنُ من لقائِهْ انّا نُغَدّي القومَ من شِوائِهْ

"(Oğlum) Şeyban'a dedim ki, onunla karşılaşmaya (yakalamaya) çık.
Olur ki, onu kızartıp beraber bizdekilere yemek olarak ikram ederiz."

Adiy b. Zeyd de şöyle demektedir:

أعاذِلَ ما يُدريكَ أنّ منيّتي إلى ساعةٍ في اليوم أو في ضُحى الغدِ

"Ey beni kınayan, nereden bilirsin ki benim ölümüm,
Bugünün bir saatinde, yahut yarının kuşluk vaktinde (gerçekleşmeyeceğini)."

Burada da (أنّ) edatı, (لعلّ): Belki gibi ihtimal edatı anlamındadır. Dureyd b. es-Simme de şöyle demektedir [1]

أريني جواداً ماتَ هَزْلاً لأنّني أرى ما تَرَيْنَ أو بخيلاً مُخَلَّدا

"Bana zayıflayarak ölmüş cömert birisini göster. Belki ben de
Senin görüşünü paylaşırım. Yahut ebedi yaşamış bir cimri (göster)."

Burada da (لأنّني) lafzı, (لعلّني): Belki ben de anlamındadır. (أنّ)'ın; (لعل) anlamında kullanılışı Arap dilinde çokça rastlanılan bir hususdur.

el-Kisaî de, Ubey b. Kâ'b'ın Mushaf'ında da "(وما أدراكم لعلها): Belki... size ne bildirdi" şeklinde olduğunu nakletmektedir. el-Kisaî ve el-Ferra da derler ki: Buradaki olumsuzluk edatı olan, (لا): ...ne, ma... fazladan gelmiştir. Yani: Bu âyetlerin müşriklere geldiği takdirde iman edeceklerini size ne bildirdi demektir. Burada bu olumsuzluk edatı yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi fazladan gelmiştir: "(وَحَرَامٌ عَلَى قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ): ***Helâk ettiğimiz bir ülke halkının dönmeleri gerçekten mümkün değildir."*** (el-Enbiya, 21/95) Çünkü bu buyruğun anlamı şöyledir: Helâk edilen bir kasaba halkının geri dönüşleri imkânsız bir şeydir. Yine yüce Allah'ın: "(مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ): ***Seni secde etmekten alıkoyan nedir?"*** (el-A'raf, 7/12) diye buyurmaktadır. Yani, secde etmekten seni engelleyen nedir. ez-Zeccâc, en-Nehhâs ve diğerleri ise buradaki; (لا) olumsuzluk edatının fazladan gelişini zayıf kabul etmişler ve şöyle demişlerdir: Böyle bir iddia yanlışlıktır. Çünkü bu edat ancak karışıklığa meydan vermeyecek hallerde fazladan getirilir.

İfadede hazf olduğu da söylenmiştir. O takdirde mana şöyle olur: "(وما يشعركم أنها إذا جاءت لا يؤمنون أو يؤمنون): Bu âyetler, kendilerine geldiği vakit, onların iman edeceklerini yahut etmeyeceklerini nerden biliyorsunuz?"

Daha sonra bu **"iman edeceklerini"** anlamındaki ifade, tilaveti işitenin bu hususdaki bilgisi dolayısıyla hazfedilmiştir. Bu açıklamayı da en-Nehhâs ve başkaları nakletmektedir.

---

(1) el-Cevheri'nin ***Sihah***'ında ve Taberî'nin ***Haşiyesi***'nde belirtildiği üzere beyit Dureyd'in değil; Hatim et-Taî'nindir. Önceki beyitte de ikinci mısranın ilk iki kelimesi Taberî'ye göre düzeltilmiştir.

وَنُقَلِّبُ أَفْـِٔدَتَهُمْ وَأَبْصَـٰرَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِۦٓ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِى طُغْيَـٰنِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١٠﴾

110. İlk defa ona iman etmedikleri gibi, Biz de onların kalplerini ve gözlerini çeviririz de azgınlıkları içerisinde onları kör ve şaşkın terkederiz.

Bu âyet-i kerime müşkil (açıklanması zor) bir âyettir. Özellikle bu âyette **"azgınlıkları içerisinde onları kör ve şaşkın terkederiz"** diye buyurulmaktadır. Denildiğine göre anlam şöyledir: Biz, kıyamet gününde ateşin alevine ve kor ateşlerin sıcağı üzerine kalplerini ve gözlerini -dünyada iman etmedikleri için- evirip çeviririz. Buna karşılık dünyada da onları -azgınlıkları içerisinde- terk ederiz. Yani, onlara mühlet verir ve onları cezalandırmayız. Buna göre âyetin bir bölümü ahirette gerçekleşecek hususlar hakkında, bir bölümü de dünyada gerçekleşecek hususlar hakkındadır. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"O gün yüzler vardır ki, zillet içindedir."* (el-Ğaşiye, 88/2) Bu, âhirette gerçekleşecektir. *"Amel etmişler ve zahmet çekmişlerdir."* (el-Ğâşiye, 88/3) Bu da dünyada gerçekleşmektedir.

Şöyle de açıklanmıştır: **"...Çeviririz"** buyruğunda sözkonu edilen dünyada olacaktır. Yani, bu âyet (istedikleri mucize) kendilerine gelecek olsa, sen onları davet edip de mucizeyi kendilerine gösterdiğin ilk seferde iman etmelerine engel teşkil ettiğimiz gibi, yine iman etmelerini engelleyeceğiz.

Bir başka âyet-i kerimede de şöyle buyurulmaktadır. *"Bilinki Allah, kişi ile kalbi arasına girer."* (el-Enfal, 8/24) Yani, yapması gerekeni engeller. Buyruğun anlamı şöyle olur: Bu âyet kendilerine geldiği sırada iman etmeleri gerekirdi. Çünkü onlar âyeti gözleriyle görmüş, kalpleriyle tanımışlardı. Buna iman etmeyişleri ise, Allah'ın kalplerini ve gözlerini çevirmesine sebep oldu. **"İlk defa ona iman etmedikleri gibi"** yani, onlar ilk defa ona iman etmedikleri gibi artık iman etmeyeceklerdir. Bu da şu demektir: Kur'an ve buna benzer, benzerini getirmekten acze düştükleri mucizeler, kendilerine geldiği ilk seferinde iman etmedikleri gibi, yine iman etmeyeceklerdir.

Şöyle de açıklanmıştır: Biz, bu gibi kimselerin, kalplerini iman etmesinler diye evirip çeviririz. Nitekim daha önceki ümmetlerden kâfir olanlar da gösterilmesini teklif ettikleri mucizeleri gördüklerinde iman etmemişlerdi.

İfadede takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir. Yani: İlk defa iman etmedikleri gibi, bu mucizeler kendilerine gelecek olursa yine iman etmeye-

leklerdir. Biz de onların kalplerini ve gözlerini evirip çeviririz **"de azgınlıkları içerisinde onları kör ve şaşkın terkederiz"** ne yapacaklarını şaşırırlar, kestiremezler.

Bu kabilden açıklamalar, daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/15. Âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَآ اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَىْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُٓوا اِلَّآ اَنْ يَشَآءَ اللّٰهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ ﴿١١١﴾

111. Eğer Biz onlara gerçekten melekleri indirseydik, ölüler kendileriyle konuşsalardı ve (istedikleri) **herşeyi karşılarına toplasaydık, onlar yine de Allah dilemedikçe iman etmezlerdi. Fakat onların çoğu bilmezler.**

Yüce Allah'ın: **"Eğer Biz onlara gerçekten melekleri indirseydik"** ve onlar da bunları gözleriyle görmüş olsalardı, diğer taraftan **"ölüler"** Bizim kendilerini diriltmemiz suretiyle **"kendileriyle konuşsalardı ve"** gösterilmesini istedikleri **"herşeyi"** her türlü mucizeyi **"karşılarına"** önlerine getirip **"toplasaydık, onlar yine de Allah dilemedikçe iman etmezlerdi."**

(قُبُلًا) kelimesini ("kaf" harfi ve "be" harfleri ötreli olarak değil de, "kaf"ı esreli, "be"yi de üstün olarak okuyuş) İbn Abbas, Katade ve İbn Zeyd'den nakledilmiş ve o da: Karşılarına anlamındadır. Aynı zamanda bu, Nafi' ile İbn Âmir'in de kıraatıdır. Bunun, gözleri görecek şekilde yine iman etmeyeceklerdi anlamına geldiği de söylenmiştir.

Muhammed b. Yezid ise, bu şekildeki okuyuşun bir tarafta (toplasaydık), anlamına geldiğini söylemiştir. Benim filanın nezdinde malım var, denildiği vakit bu şekilde söylenir. Buna göre bu kelime zarf olarak nasbedilmiştir. Diğerleri ise "kaf" ve "be" harflerini ötreli olarak okumuşlardır ki, bunun da anlamı, teminatçılar olarak şeklindedir. Buna göre bu kelime kefil anlamına gelen "kabil"in çoğuludur. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: "(أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا): ***Veya Allah'ı ve melekleri kefil olarak getiresin.***" (el-İsra, 17/92) Yani, bu hususta bize teminat versinler, demektir ki, bu açıklama el-Ferra'dan nakledilmiştir.

el-Ahfeş; topluluklar halinde anlamına geldiğini söylemiştir ki, Mücahid

de bu görüştedir. Her iki görüşe göre bu kelime hal olarak nasbedilmiştir.

Muhammed b. Yezid ise "kaf" ile "be" harflerinin ötreli okunuşunun, karşı karşıya, karşılıklı anlamlarına geldiğini söylemiştir. "(وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ): ***Eğer gömleği önden yırtıldıysa***" (Yûsuf, 12/26) buyruğunda da bu anlamdadır. Kişinin ön ve arkasına "kubulü ve duburü" denilmesi de buradan gelmektedir. Ebu Zeyd de bu kelimenin karşı karşıya, yüz yüze anlamına geldiğini nakletmektedir. Buna göre ötreli okuyuş da mana itibariyle esreli okuyuş gibi olur ve her iki kıraat arasında bir fark olmaz. Bu açıklamayı da Mekkî nakletmektedir.

el-Hasen, ağırlığı dolayısıyla "be" harfinin ötresini hazfedip sakin olarak; (قُبْلَ) diye okumuştur.

el-Ferra'nın (yani teminat vermek anlamına gelmesi) şeklindeki görüşüne göre, konuşmayanın konuşması sözkonusu olur. Aklı ermeyen varlıkların kefil ve teminatçı olarak gelmesi ise, onlara gösterilecek büyük bir mucizedir. el-Ahfeş'in (yani, varlıkların bölük bölük getirilmesi) şeklindeki açıklamasına göre ise, bir araya gelmeleri, alışmadık şekilde bütün türlerin toplanması anlamına gelir.

"... Onlar, yine de Allah dilemedikçe iman etmezlerdi" anlamındaki buyrukta yer alan (الا); birincisinden, (yani müstesnâ minh'den) olmayan bir istisna mahallindedir. Yani: Eğer Allah onların iman etmelerini dileyecek olsa müstesna. Buradaki istisnanın; yüce Allah'ın ezeli ilminde iman edecekleri önceden sabit olmuş mutlu kimseler oldukları da söylenmiştir. Bu buyrukta Peygamber (sav)'a teselli vardır. **"Fakat onların çoğu bilmezler"** hakkı bilmeyen kimselerdir. Tek bir mucize gördükten sonra daha başka mucizelerin gösterilmesini teklif etmenin caiz olmadığını bilmeyen kimselerdir, anlamına geldiği de söylenmiştir.

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي
بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا ۚ وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ
مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١١٢﴾

112. Biz her peygambere ins ve cin şeytanlarını böylece düşman kıldık. Onlardan kimi kimine aldatmak için yaldızlı bir takım sözler vahyeder (fısıldar). **Eğer Rabbin dileseydi bunu yapamazlardı. Artık, sen de onları iftiraları ile baş başa bırak.**

Yüce Allah: **"Biz, her peygambere... kıldık"** buyruğu ile Peygamberini teselli etmektedir. Yani Biz seni bu kavimle mübtelâ kıldığımız gibi, aynı şekilde senden önceki bütün peygamberlere de **"ins ve cin şeytanlarını böylece düşman kıldık"** diye buyurmaktadır.

Sibeveyh, "kıldı" anlamına gelen (جعل)'ın, "(وصف): Niteledi" anlamına geldiğini nakletmektedir. "(عَدُوًّا): **Düşman,"** birinci mef'ul, (لِكُلِّ نَبِيٍّ): **Her peygambere"** ise ikinci mef'ul mahallindedir.

"(شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ): **İns ve cin şeytanlarını"** ise "düşman" kelimesinden bedeldir. Bununla birlikte "(شياطين): **Şeytanlar"**ın birinci mef'ul, (عدواً): **Düşman"** kelimesinin de ikinci mef'ul olması da mümkündür. Şöyle demiş gibi olur: Biz, ins ve cin şeytanlarını böylece düşman kıldık. el-A'meş de cin kelimesini öne alarak (شياطين الجن والإنس): Cins ve ins şeytanlarını" diye okumuştur ki, anlam birdir.

"Onlardan kimi kimine aldatmak için yaldızlı birtakım sözler vahyeder." Bunlarla cin şeytanlarının ins şeytanlarına fısıldadığı sözleri kastetmektedir. Onların fısıldadıkları sözlere **"vahiy"** adının verilmesi gizlice oluşundan dolayıdır. Onların olmadık şeyleri anlatıp göstermelerini ise **"yaldızlı"** diye nitelendirmesi bu fısıldayışlarını kendilerine süslü göstermeleri dolayısıyladır. Altına (süs anlamında): "Zuhruf" denilmesi de bundan dolayıdır. Gerçek olmayan şekliyle süslü ve güzel gösterilen her şey de zuhruf adını alır. "Muzahraf" ise süslenen demektir. Suyun zuhrufları ise kolları demektir.

"(غُرُوراً): **Aldatmak için"** buyruğu, mastar mef'ul-i mutlak olarak mansubdur. Çünkü: **"Onlardan kimi kimine... vahyeder"** buyruğu bu vahiy ve fısıldaşmalarıyla onları alabildiğine aldatırlar anlamındadır. Hal mahallinde olması da mümkündür.

Aldatmak (el-ğurur); batıl anlamındadır. en-Nehhâs der ki: İbn Abbas'tan zayıf bir isnadla, yüce Allah'ın: **"Kimi kimine... fısıldarlar"** buyruğu hakkında şöyle dediği rivayet edilmektedir: Cinlerden her biri ile bir şeytan ve insanlardan her biri ile bir şeytan vardır. Biri öteki ile karşılaştığında şöyle der: Ben, bu adamımı şu işle saptırdım. Sen de onun bir benzeriyle adamını saptır. Diğeri de ona benzer bir şey söyler. İşte onların birbirlerine vahyetmeleri budur. İkrime, ed-Dahhâk, es-Süddî ve el-Kelbî de böyle demişlerdir.

en-Nehhâs der ki: Birinci görüşe (yani, cin şeytanlarının ins şeytanlarına vesvese verdiği şeklindeki açıklamaya) yüce Allah'ın şu buyuruğu delil teşkil etmektedir: *"Gerçekten şeytanlar sizinle mücadele etmeleri için kendi dostlarına telkinde* (vahiyde) *bulunurlar."* (el-En'âm, 6/121) İşte bu buyruk, açıkladığımız bölümü beyan etmektedir.

Derim ki: Buna sahih sünnetten Hz. Peygamber'in şu buyruğu da delâlet etmektedir: "Sizden kendisiyle birlikte cinden yandaşı (onu saptırmakla görevli şeytanı) beraber bulunmayan hiçbir kimse yoktur." Sen de mi Ey Allah'ın Rasulü? diye sorulunca, o da şöyle buyurdu: "Ben dahi böyleyim. Şu kadar var ki, Allah ona karşı bana yardım etti, ben de onun şerrinden kurtulabiliyorum. O bakımdan bana hayırdan başka bir şey emretmiyor." (1)

Buradaki; (فأسلم) kelimesi, "mim" harfi ötreli ve üstün olarak rivayet edilmiştir. Ötreli rivayet, ben onun şerrinden kurtuluyorum, anlamındadır. Üstün rivayet ise müslüman oldu anlamındadır. Hz. Peygamber: "Sizden... kimse yoktur" diye buyurmakta fakat şeytanlardan da kimse yoktur diye buyurmamıştır. Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in bununla iki cinse de birisini zikrederek dikkat çekmiş olması muhtemeldir. O takdirde bu, yüce Allah'ın: ***"Ve sizi sıcaktan koruyacak elbiseler"*** (en-Nahl, 16/81) buyruğu türünden olur. (Soğuktan koruyacak elbiseler ise delaleti dolayısıyla zikredilmemiştir). Ancak bu şekilde olma ihtimali uzaktır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Avf b. Malik Ebu Zer'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Ey Ebu Zer, ins ve cin şeytanlarının şerrinden Allah'a sığındın mı?" Ebu Zer: Ey Allah'ın Rasulü, peki insin de şeytanları var mıdır? diye sordu, şöyle buyurdu: "Evet, hem de onlar cin şeytanlarından daha kötüdürler."(2)

Malik b. Dinar da der ki: İns şeytanı benim için cinlerin şeytanından daha zorludur. Çünkü ben, Allah'a sığındım mı cin şeytanı yanımdan uzaklaşır, gider. İns şeytanı ise bana gelir ve göz göre göre beni masiyetlere çeker.

Ömer b. el-Hattab da (r.a) bir kadını:

"Şüphesiz kadınlar sizler için yaratılmış reyhanlardır ve
Hepiniz reyhanı koklamayı arzularsınız."

diye bir beyit okuduğunu işitince ona: Şüphesiz kadınlar bizim için yaratılmış şeytanlardır, şeytanların şerlerinden Allah'a sığınırız diye cevap verdiği nakledilmektedir.

Yüce Allah'ın: **"Eğer Rabbin dileseydi bunu yapamazlardı."** Yani, aldatıcı yaldızlı sözleri birbirlerine fısıldaşamazlardı.

"Artık sen de onları... bırak" buyruğu, tehdit anlamını ihtiva eden bir emirdir.

---

(1) *Müslim*, Sıfatu'l-Münafikîn 69; *Dârimî*, Rikaak 25; *Müsned*, I, 257, 385, 397, 401, 460; ayrıca bk. *Tirmizî*, Rada' 17; *Nesaî*, İşretu'n-Nisâ 4; *Dârimî*, Rikaak 66; *Müsned*, III, 309.

(2) *Nesâî*, İstiaze 48, *Müsned*, V, 178, 265. Ancak "Evet.."ten sonrası yok.

Derim ki: Buna sahih sünnetten Hz. Peygamber'in şu buyruğu da etmektedir: "Sizden kendisiyle birlikte cinden yandaşı (onu saptırma revli şeytanı) beraber bulunmayan hiçbir kimse yoktur." Sen de mi Ey Rasulü? diye sorulunca, o da şöyle buyurdu: "Ben dahi böyleyim. Şu var ki, Allah ona karşı bana yardım etti, ben de onun şerrinden kurt yorum. O bakımdan bana hayırdan başka bir şey emretmiyor." (1)

Buradaki; (فأسلم) kelimesi, "mim" harfi ötreli ve üstün olarak edilmiştir. Ötreli rivayet, ben onun şerrinden kurtuluyorum, anlamında tün rivayet ise müslüman oldu anlamındadır. Hz. Peygamber: "Si kimse yoktur" diye buyurmakta fakat şeytanlardan da kimse yoktur d yurmamıştır. Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in bununla iki cinse (sini zikrederek dikkat çekmiş olması muhtemeldir. O takdirde bu, yı lah'ın: ***"Ve sizi sıcaktan koruyacak elbiseler"*** (en-Nahl, 16/81) buyruğu den olur. (Soğuktan koruyacak elbiseler ise delaleti dolayısıyla zikre miştir). Ancak bu şekilde olma ihtimali uzaktır. Doğrusunu en iyi bi lah'tır.

Avf b. Malik Ebu Zer'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasululla buyurdu ki: "Ey Ebu Zer, ins ve cin şeytanlarının şerrinden Allah'a sı mı?" Ebu Zer: Ey Allah'ın Rasulü, peki insin de şeytanları var mıdır? di du, şöyle buyurdu: "Evet, hem de onlar cin şeytanlarından daha kötüdü

Malik b. Dinar da der ki: İns şeytanı benim için cinlerin şeytanınd ha zorludur. Çünkü ben, Allah'a sığındım mı cin şeytanı yanımdan uzaklaşır, gider. İns şeytanı ise bana gelir ve göz göre göre beni masiyetlere çeker.

Ömer b. el-Hattab da (r.a) bir kadını:

"Şüphesiz kadınlar sizler için yaratılmış reyhanlardır ve
Hepiniz reyhanı koklamayı arzularsınız."

diye bir beyit okuduğunu işitince ona: Şüphesiz kadınlar bizim için yaratılmış şeytanlardır, şeytanların şerlerinden Allah'a sığınırız diye cevap verdiği nakledilmektedir.

Yüce Allah'ın: **"Eğer Rabbin dileseydi bunu yapamazlardı."** Yani, aldatıcı yaldızlı sözleri birbirlerine fısıldaşamazlardı.

"Artık sen de onları... bırak" buyruğu, tehdit anlamını ihtiva eden bir emirdir.

---

(1) *Müslim*, Sıfatu'l-Münafikîn 69; *Dârimî*, Rikaak 25; *Müsned*, I, 257, 385, 397, 401, 460; ayrıca bk. *Tirmizî*, Rada' 17; *Nesaî*, İşretu'n-Nisâ 4; *Dârimî*, Rikaak 66; *Müsned*, III, 309.
(2) *Nesâî*, İstiaze 48, *Müsned*, V, 178, 265. Ancak "Evet.."ten sonrası yok.

ye meyletmek demektir. Batmaya yüz tutmuş yıldızlar hakkında kullanılan, (صَغَت النجوم) tabiri de buradan gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de de: "(فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُما): ***Çünkü kalpleriniz meyletmiştir"*** (et-Tahrim, 66/4) diye buyrulmaktadır.

Ebu Zeyd der ki: (صَغَوْه معك وصِغْوُه، وصَغاه معك) ifadeleri, o sana meylediyor anlamındadır. Hadis-i şerifte de: "(فأصْغَى لها الإناء): Kabı ona doğru meylettirdi, eğdi" [1] denilmektedir. Yani, kediye kabı eğdi anlamındadır.

"(وأكرموا فلانا في صاحبته) ise, meyledip de yanında bulunanları elde etmek istedikleri akrabalığı hususunda filana ikramda bulundular," demektir. Dişi deve üzerine eğer takımları bağlandığı sırada birşeylere kulak verip dinlemek istiyormuşçasına başını sahibine doğru eğecek olursa, (أصغت الناقة) denilir. Zu'r Rimme der ki:

تُصْغِي إذا شـدّهـا بـالكُورِ جـانِحـةً حتى إذا مـا استَوَى في غَـرْزِهـا تَثِبُ

"Üzerine eğer takımlarını koyduğu vakit hemen ona yapışırcasına eğiliverir. Nihayet ayaklarını üzengiye koyup da üstüne bindi mi çabucak yoluna koyulur."

"(لِتَصْغَى): **Tâ ki... meyletsin"** buyruğundaki "lam," "lam'ı key" diye bilinir. Burada amel eden ise "vahyeder" fiilidir ki, takdiri şöyledir: Kendilerini aldatmak ve kalpleri ona meyletsin diye birbirlerine vahyederler, fısıldaşırlar. Bazıları, bu "lam"ın "emir lam"ı olduğunu iddia etmişlerse de bu bir yanlışlıktır. Çünkü, o takdirde sondaki "elif"(i maksure)'in de hazfedilerek; (ولْتصغ إليه) şeklinde olması gerekirdi. Buradaki "lam", "lam-ı key"dir. (Tâ ki anlamında)

Aynı şekilde "(وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا): **Bir de ondan hoşnut olsunlar ve... kazansınlar"** daki lam'lar da böyledir. Şu kadar var ki el-Hasen, "lam" harflerini sakin olarak; (ولْيرضوه وليقترفوا) diye okumuş ve tehdit anlamında bu "lam"ı "emir lam"ı olarak kabul etmiştir. Dilediğini yapabilirsin, demek gibi.

"Ve kazanabildiklerini kazansınlar" şeklindeki anlam, İbn Abbas, es-Süddî ve İbn Zeyd'in açıklamasına göredir. Aynı fiil kullanılarak:

"(خرج يقترف أهله): Aile halkı için kazanmak üzere çıktı," denilir. Bir kişi herhangi bir işe girişip onu yaptı mı, (وقارف فلان هذا الأمرَ) denilir.

"(وقَرَفْتني بما ادّعيت عليّ), hakkımda şüphe ile yaptığın bu iddiada bana iftirada bulunuyorsun," anlamındadır. Yaranın kabuğunu almayı ifade etmek

(1) *Ebû Dâvud,* Tahâre 38 ; *Tirmizî,* Tahâre 69 ; *Nesaî,* Tahâre 54; *İbn Mace,* Tahâre 32; *Muvatta;* Tahâre 13; *Dârimî,* Vudu' 58; *Müsned,* V, 296, 303, 309.

ye meyletmek demektir. Batmaya yüz tutmuş yıldızlar hakkında kullanılan, (صَغَت النجوم) tabiri de buradan gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de de: "(فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُما): ***Çünkü kalpleriniz meyletmiştir***" (et-Tahrim, 66/4) diye buyrulmaktadır.

Ebu Zeyd der ki: (صَغْوُه معك وصِغْوُه، وصَغاه معك) ifadeleri, o sana meylediyor anlamındadır. Hadis-i şerifte de: "(فاصْغَى لها الإناء): Kabı ona doğru meylettirdi, eğdi" [1] denilmektedir. Yani, kediye kabı eğdi anlamındadır.

"(وأكرموا فلانا في صاهيته) ise, meyledip de yanında bulunanları elde etmek istedikleri akrabalığı hususunda filana ikramda bulundular," demektir. Dişi deve üzerine eğer takımları bağlandığı sırada birşeylere kulak verip dinlemek istiyormuşçasına başını sahibine doğru eğecek olursa, (اصغت الناقة) denilir. Zu'r Rimme der ki:

تُصْغِي إذا شـدّهـا بـالكُورِ جـانِحـةً حتى إذا مـا اسْتَوَى في غَـرْزِهـا تَثِبُ

"Üzerine eğer takımlarını koyduğu vakit hemen ona yapışırcasına eğiliverir. Nihayet ayaklarını üzengiye koyup da üstüne bindi mi çabucak yoluna koyulur."

"(لِتَصْغَى): **Tâ ki... meyletsin"** buyruğundaki "lam," "lam'ı key" diye bilinir. Burada amel eden ise "vahyeder" fiilidir ki, takdiri şöyledir: Kendilerini aldatmak ve kalpleri ona meyletsin diye birbirlerine vahyederler, fısıldaşırlar. Bazıları, bu "lam"ın "emir lam"ı olduğunu iddia etmişlerse de bu bir yanlışlıktır. Çünkü, o takdirde sondaki "elif"(i maksure)'in de hazfedilerek; (ولْتصغ إليه) şeklinde olması gerekirdi. Buradaki "lam", "lam-ı key"dir. (Tâ ki anlamında)

Aynı şekilde "(وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا): **Bir de ondan hoşnut olsunlar ve... kazansınlar"** daki lam'lar da böyledir. Şu kadar var ki el-Hasen, "lam" harflerini sakin olarak; (ولْيرضوه وليقترفوا) diye okumuş ve tehdit anlamında bu "lam"ı "emir lam"ı olarak kabul etmiştir. Dilediğini yapabilirsin, demek gibi.

"Ve kazanabildiklerini kazansınlar" şeklindeki anlam, İbn Abbas, es-Süddî ve İbn Zeyd'in açıklamasına göredir. Aynı fiil kullanılarak:

"(خرج يقترف أهله): Aile halkı için kazanmak üzere çıktı," denilir. Bir kişi herhangi bir işe girişip onu yaptı mı, (وقارف فلان هذا الأمرَ) denilir.

"(وقَرَفْتني بما ادّعيت عليّ), hakkımda şüphe ile yaptığın bu iddiada bana iftirada bulunuyorsun," anlamındadır. Yaranın kabuğunu almayı ifade etmek

(1) ***Ebû Dâvud,*** Tahâre 38 ; ***Tirmizî,*** Tahâre 69 ; ***Nesaî,*** Tahâre 54; ***İbn Mace,*** Tahâre 32; ***Muvatta;*** Tahâre 13; ***Dârimî,*** Vudu' 58; ***Müsned,*** V, 296, 303, 309.

türlü va'd ve tehdidin hakk olduğunu bilirler. **"Artık sakın şüphe edenlerden olma."** Onların bu Kitabın Allah tarafından indirildiğini bildikleri hususunda şüphe edicilerden olma.

Ata der ki: Kendilerine Kitab verdiklerimiz ile kastedilenler, Muhammed (sav)'in ashabının ileri gelenleri, başkanları, Ebu Bekr, Ömer, Osman ve Ali (ranhum)'dırlar.

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا ۖ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ ۚ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١١٥﴾

115. Rabbinin sözü doğruluk ve adalet bakımından tamamdır. O'nun sözlerini değiştirebilecek yoktur. O, herşeyi işitendir, hakkıyla bilendir.

"Rabbinin sözü... tamamdır" buyruğundaki (كَلِمَتُ): **Söz"** kelimesini Kûfeliler tekil okumuşlardır. Diğerleri ise çoğul olarak; (كَلِمَاتُ): Sözleri şeklinde okumuşlardır.

İbn Abbas, şöyle açıklamıştır: Rabbinin yaptığı tehditleri değiştirecek kimse yoktur. Sözler, bizzat kullanılan ibarelere raci de olabilir, va'd, tehdit ve bunlara benzer alakalı oldukları diğer hususlara da raci olabilir. Katade der ki: Sözlerden kasıt Kur'an-ı Kerim'dir. Kimse onu değiştiremez, iftiracılar ona fazla bir şey ekleyemeyecekleri gibi ondan hiçbir şey de eksiltemezler.

"Doğruluk ve adalet bakımından" yani, va'd edip verdiği hükümler bakımından eksiksizdir. Kimse onun hükmünü geri çeviremez, sözünde durmaması sözkonusu değildir.

er-Rummanî, Katade'den şöyle dediğini nakletmektedir: Hakkında hüküm verdiği şeylerde kimse sözlerini değiştiremez. Yani, her ne kadar kitap ehlinin lafız itibariyle Tevrat ve İncil'i değiştirmeleri mümkün olsa bile onların bu değiştirmelerinin ehemmiyeti yoktur. Âyet-i kerime, Kur'an-ı Kerim'in delaletlerine tabi olmanın vücubunu ortaya koymaktadır. Çünkü, Kur'an-ı Kerim, onu nakleden şeylerle değiştirilmesi mümkün olmayan hakkın kendisidir. Zira hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığı hakîm bir Rabb tarafından indirilmiştir.

türlü va'd ve tehdidin hakk olduğunu bilirler. **"Artık sakın şüphe edenlerden olma."** Onların bu Kitabın Allah tarafından indirildiğini bildikleri hususunda şüphe edicilerden olma.

Ata der ki: Kendilerine Kitab verdiklerimiz ile kastedilenler, Muhammed (sav)'in ashabının ileri gelenleri, başkanları, Ebu Bekr, Ömer, Osman ve Ali (ranhum)'dırlar.

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا ۖ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ ۚ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١١٥﴾

115. Rabbinin sözü doğruluk ve adalet bakımından tamamdır. O'nun sözlerini değiştirebilecek yoktur. O, herşeyi işitendir, hakkıyla bilendir.

"Rabbinin sözü... tamamdır" buyruğundaki (كَلِمَتُ): **Söz"** kelimesini Kûfeliler tekil okumuşlardır. Diğerleri ise çoğul olarak; (كَلِمَاتُ): Sözleri şeklinde okumuşlardır.

İbn Abbas, şöyle açıklamıştır: Rabbinin yaptığı tehditleri değiştirecek kimse yoktur. Sözler, bizzat kullanılan ibarelere raci de olabilir, va'd, tehdit ve bunlara benzer alakalı oldukları diğer hususlara da raci olabilir. Katade der ki: Sözlerden kasıt Kur'an-ı Kerim'dir. Kimse onu değiştiremez, iftiracılar ona fazla bir şey ekleyemeyecekleri gibi ondan hiçbir şey de eksiltemezler.

"Doğruluk ve adalet bakımından" yani, va'd edip verdiği hükümler bakımından eksiksizdir. Kimse onun hükmünü geri çeviremez, sözünde durmaması sözkonusu değildir.

er-Rummanî, Katade'den şöyle dediğini nakletmektedir: Hakkında hüküm verdiği şeylerde kimse sözlerini değiştiremez. Yani, her ne kadar kitap ehlinin lafız itibariyle Tevrat ve İncil'i değiştirmeleri mümkün olsa bile onların bu değiştirmelerinin ehemmiyeti yoktur. Âyet-i kerime, Kur'an-ı Kerim'in delaletlerine tabi olmanın vücubunu ortaya koymaktadır. Çünkü, Kur'an-ı Kerim, onu nakleden şeylerle değiştirilmesi mümkün olmayan hakkın kendisidir. Zira hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığı hakîm bir Rabb tarafından indirilmiştir.

تحالفت طيء من دوننا حلفاً والله أعلم ما كنا لهم خذلا

"Tayi'lar bizden ayrı bir antlaşmaya girdiler
Bizim ise onları yardımsız bırakmayacağımızı Allah en iyi bilendir."

Beyti ile el-Hansâ'nın şu beyitini tanık olarak göstermişlerdir:

الله أعلم أن جفنته تغدو غداة الريح أو تسري

"Allah bilir ki onun tenceresi (ya da kalkanı) rüzgâr gibi
(Sabahleyin) gider, yahut (akşemleyin) yol alır."

Ancak, bu beyitlerde delil olacak bir taraf yoktur. Zira bu: **"O, hidayette olanları da en iyi bilendir"** buyruğuna uygun düşmez. Çünkü bu buyruğun asıl kipinin ifade ettiği anlam üzere olması muhtemeldir.

"Yolundan sapanları" buyruğundaki; (من): Kim, hangi anlamındadır. Buna göre bu, ref mahallinde olup, onu ref' eden, "(يضل): Sapan," fiilidir.

"(أعلم): **En iyi bilen"** ile nasb mahallinde olduğu da söylenmiştir. Yani, muhakkak Rabbin, insanlar arasında hangisinin yolundan saptığını en iyi bilendir. Mecrur olmasını gerektiren amilin hazfi dolayısıyla nasb mahallinde olduğu da söylenmiştir ki, "(بمن يضل): Sapan kimseleri," demek olur. Bunu kimi Basralı nahivciler söylemiştir, güzel bir açıklamadır. Çünkü daha sonra: "(وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ): **O, hidayette olanları da en iyi bilendir"** diye buyrulduğu gibi, en-Nahl Sûresi'nin sonlarında da şöyle buyrulmaktadır: *"Şüphesiz ki Rabbin, yolundan sapanları da en iyi bilenin tâ kendisidir, O, hidayette olanları da en iyi bilendir."* (en-Nahl, 16/125)

Âyet-i kerimede **"sapan"** anlamındaki fiil, "saptıran" anlamında; (يُضِلّ) diye de okunmuştur ki, bu kıraate göre mef'ulün hazfedilmesi sözkonusu olur. Ancak birinci kıraat daha güzeldir. Zira, daha sonra: **"O, hidayette olanları da en iyi bilendir"** diye buyurmaktadır. Şayet bu "sapma" fiili saptırma anlamındaki; (الإضلال)'den gelmiş olsaydı, o takdirde de; "(وهو أعلم بالهادين): Ve O, hidayete iletenleri de en iyi bilendir," demesi gerekirdi.

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾

118. Şayet O'nun âyetlerine iman edenler iseniz, artık üzerlerine Allah'ın adı anılanlardan yeyin.

تحالفت طيء من دوننا حلفاً والله أعلم ما كنا لهم خذلا

"Tayi'lar bizden ayrı bir antlaşmaya girdiler
Bizim ise onları yardımsız bırakmayacağımızı Allah en iyi bilendir."

Beyti ile el-Hansâ'nın şu beyitini tanık olarak göstermişlerdir:

الله أعلم أن جفنته تغدو غداة الريح أو تسري

"Allah bilir ki onun tenceresi (ya da kalkanı) rüzgâr gibi
(Sabahleyin) gider, yahut (akşemleyin) yol alır."

Ancak, bu beyitlerde delil olacak bir taraf yoktur. Zira bu: **"O, hidayette olanları da en iyi bilendir"** buyruğuna uygun düşmez. Çünkü bu buyruğun asıl kipinin ifade ettiği anlam üzere olması muhtemeldir.

"Yolundan sapanları" buyruğundaki; (من): Kim, hangi anlamındadır. Buna göre bu, ref mahallinde olup, onu ref' eden, "(يضل): Sapan," fiilidir.

"(أعلم): **En iyi bilen"** ile nasb mahallinde olduğu da söylenmiştir. Yani, muhakkak Rabbin, insanlar arasında hangisinin yolundan saptığını en iyi bilendir. Mecrur olmasını gerektiren amilin hazfi dolayısıyla nasb mahallinde olduğu da söylenmiştir ki, "(بمن يضل): Sapan kimseleri," demek olur. Bunu kimi Basralı nahivciler söylemiştir, güzel bir açıklamadır. Çünkü daha sonra: "(وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ): **O, hidayette olanları da en iyi bilendir"** diye buyrulduğu gibi, en-Nahl Sûresi'nin sonlarında da şöyle buyrulmaktadır: ***"Şüphesiz ki Rabbin, yolundan sapanları da en iyi bilenin tâ kendisidir, O, hidayette olanları da en iyi bilendir."*** (en-Nahl, 16/125)

Âyet-i kerimede **"sapan"** anlamındaki fiil, "saptıran" anlamında; (يُضِلّ) diye de okunmuştur ki, bu kıraate göre mef'ulün hazfedilmesi sözkonusu olur. Ancak birinci kıraat daha güzeldir. Zira, daha sonra: **"O, hidayette olanları da en iyi bilendir"** diye buyurmaktadır. Şayet bu "sapma" fiili saptırma anlamındaki; (الإضلال)'den gelmiş olsaydı, o takdirde de; "(وهو أعلم بالهادين): Ve O, hidayete iletenleri de en iyi bilendir," demesi gerekirdi.

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾

118. Şayet O'nun âyetlerine iman edenler iseniz, artık üzerlerine Allah'ın adı anılanlardan yeyin.

de nasb eden de "(مَا لَكُمْ): Size sebep ne" buyruğunda yer alan ve "sizi alıkoyan" takririnde olan fiil manasıdır.

Daha sonra yüce Allah: **"Kaçınılmaz olarak kendisine ihtiyaç duyduklarınızı müstesnâ kılarak"** buyruğu ile istisnâda bulunmaktadır ki, bununla meyte (leş) ve buna benzer haram kılmış olduğu diğer bütün yiyecekleri kast etmektedir. Bakara Sûresi'nde (2/172-173. âyetler, 25. başlıkta) geçtiği gibi. Buradaki istisnâ, munkatı' istisnadır.

Nafi' ile Yakub, "(وقد فَصَّل لكم ما حَرَّم): **Halbuki O size neyi haram kıldığını ayrı ayrı açıklamıştır"** buyruğunda her iki fiili de (ilk harflerini malum bina ile) üstün olarak okumuştur. Ebu Amr, İbn Âmir ve İbn Kesir her iki fiilin de ilk harflerini ötreli olarak (meçhul olarak) okumuşlardır. Buna göre: Halbuki size neyin haram kılındığı ayrı ayrı açıklanmıştır, demek olur.

Kûfeliler ise, birincisini üstün, ikincisini de ötreli olarak okumuşlardır. Buna göre anlam: Halbuki O size neyin haram kılındığını ayrı ayrı açıklamıştır şeklinde olur. Atiyye el-Avfî ise, "sad" harfini şeddesiz olarak; (فَصَل) diye okumuştur ki, bunun da anlamı, açıkça belli olmuş, ortaya çıkmıştır şeklindedir. Nitekim: "(الٓر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ) ***Elif, Lâm, Râ. Bu, âyetleri sağlamlaştırılmış, sonra da açık seçik ortaya çıkmış bir kitaptır"*** (Hûd, 11/1) (Meal örnek gösterilen kıraate göre verilmiştir, "fe" harfi ötreli, sad'ın şeddeli ve esreli olarak okunuşa göre meali ise: Sonra da geniş geniş açıklanmıştır anlamındadır). Ebu Ubeyde ise Medinelilerin kıraatini tercih etmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: **"O, size... açıklamıştır."** Yani, gereği gibi beyan etmiştir. Bu ise yüce Allah'ın Maide Sûresi'nde sözünü ettiği: ***"Leş, kan, domuz eti... size haram kılındı"*** (el-Maide, 5/3) buyruğunda sözü geçenlerdir.

Derim ki: Ancak bu görüş tartışılır. Çünkü, el-En'âm Sûresi Mekke'de inmiş, el-Maide ise Medine'de inmiştir. Henüz indirilmemiş buyruklara nasıl atıfta bulunabilir? Ancak "açıklamıştır" anlamındaki mazi fiil (يفصّل): Açıklayacağı şeklinde muzari fiil anlamında olması halinde kabul edilebilir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

"Gerçekten bir çok kimse bilgisizce, hevalarıyla saptırıyorlar" buyruğunda, **"saptırıyorlar"** anlamına gelecek şekilde "ye" harfini ötreli okuyuş, Kûfelilerin kıraatidir. Başkaları bunu "Gerçekten bir çok kimse bilgisizce hevâlârıyla sapıyorlar" anlamını verecek şekilde "ye" harfini üstün olarak okumuşlardır. Burada (kıraat farkına göre sapan veya saptıranlar), kastedilenler müşriklerdir. Çünkü onlar: Allah'ın kendi bıçağıyla kestiği, sizin kendi bıçaklarınızla kestiklerinizden hayırlıdır demişlerdi. **"Bilgisizce"** yani, kesim konusunda bildikleri bir bilgiye dayalı olmaksızın... Zira kesimdeki hikmet, Allah'ın bizim için -kendiliğinden ölenden farklı olarak- haram kılmış olduğu

de nasb eden de "(مَا لَكُمْ): Size sebep ne" buyruğunda yer alan ve "sizi alıkoyan" takririnde olan fiil manasıdır.

Daha sonra yüce Allah: **"Kaçınılmaz olarak kendisine ihtiyaç duyduklarınızı müstesnâ kılarak"** buyruğu ile istisnâda bulunmaktadır ki, bununla meyte (leş) ve buna benzer haram kılmış olduğu diğer bütün yiyecekleri kast etmektedir. Bakara Sûresi'nde (2/172-173. âyetler, 25. başlıkta) geçtiği gibi. Buradaki istisnâ, munkatı' istisnadır.

Nafi' ile Yakub, "(وقد فَصَّل لكم ما حَرَّم): **Halbuki O size neyi haram kıldığını ayrı ayrı açıklamıştır"** buyruğunda her iki fiili de (ilk harflerini malum bina ile) üstün olarak okumuştur. Ebu Amr, İbn Âmir ve İbn Kesir her iki fiilin de ilk harflerini ötreli olarak (meçhul olarak) okumuşlardır. Buna göre: Halbuki size neyin haram kılındığı ayrı ayrı açıklanmıştır, demek olur.

Kûfeliler ise, birincisini üstün, ikincisini de ötreli olarak okumuşlardır. Buna göre anlam: Halbuki O size neyin haram kılındığını ayrı ayrı açıklamıştır şeklinde olur. Atiyye el-Avfî ise, "sad" harfini şeddesiz olarak; (فَصَلَ) diye okumuştur ki, bunun da anlamı, açıkça belli olmuş, ortaya çıkmıştır şeklindedir. Nitekim: "(الٓر كِتَٰبٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ) ***Elif, Lâm, Râ. Bu, âyetleri sağlamlaştırılmış, sonra da açık seçik ortaya çıkmış bir kitaptır"*** (Hûd, 11/1) (Meal örnek gösterilen kıraate göre verilmiştir, "fe" harfi ötreli, sad'ın şeddeli ve esreli olarak okunuşa göre meali ise: Sonra da geniş geniş açıklanmıştır anlamındadır). Ebu Ubeyde ise Medinelilerin kıraatini tercih etmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: **"O, size... açıklamıştır."** Yani, gereği gibi beyan etmiştir. Bu ise yüce Allah'ın Maide Sûresi'nde sözünü ettiği: ***"Leş, kan, domuz eti... size haram kılındı"*** (el-Maide, 5/3) buyruğunda sözü geçenlerdir.

Derim ki: Ancak bu görüş tartışılır. Çünkü, el-En'âm Sûresi Mekke'de inmiş, el-Maide ise Medine'de inmiştir. Henüz indirilmemiş buyruklara nasıl atıfta bulunabilir? Ancak "açıklamıştır" anlamındaki mazi fiil (يفصّل): Açıklayacağı şeklinde muzari fiil anlamında olması halinde kabul edilebilir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

"Gerçekten bir çok kimse bilgisizce, hevalarıyla saptırıyorlar" buyruğunda, **"saptırıyorlar"** anlamına gelecek şekilde "ye" harfini ötreli okuyuş, Kûfelilerin kıraatidir. Başkaları bunu "Gerçekten bir çok kimse bilgisizce hevâlârıyla sapıyorlar" anlamını verecek şekilde "ye" harfini üstün olarak okumuşlardır. Burada (kıraat farkına göre sapan veya saptıranlar), kastedilenler müşriklerdir. Çünkü onlar: Allah'ın kendi bıçağıyla kestiği, sizin kendi bıçaklarınızla kestiklerinizden hayırlıdır demişlerdi. **"Bilgisizce"** yani, kesim konusunda bildikleri bir bilgiye dayalı olmaksızın... Zira kesimdeki hikmet, Allah'ın bizim için -kendiliğinden ölenden farklı olarak- haram kılmış olduğu

121. Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin. Çünkü o, elbette bir fısktır. Gerçekten şeytanlar sizinle mücadele etmeleri için kendi dostlarına vahiyde bulunurlar. Eğer onlara itaat ederseniz, elbette siz de müşrikler olursunuz.

Yüce Allah'ın: **"Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin. Çünkü o, elbette bir fısktır"** buyruğuna dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nuzûl Sebebi:

Ebû Dâvûd rivayetle der ki: Yahudiler, Peygamber (sav)'a gelip şöyle dediler: Biz kendi öldürdüklerimizden yiyoruz da Allah'ın öldürdüğünden yemiyoruz (neden)? Bunun üzerine aziz ve celil olan Allah: **"Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin"** âyetini sonuna kadar indirdi. (1)

Nesâî'nin de İbn Abbas'tan rivayetine göre o, yüce Allah'ın: **"Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Müşrikler, onlarla (yani mü'minlerle) tartışarak şöyle dediler: Allah'ın kestiğini yemiyorsunuz, fakat kendinizin kestiklerini yiyorsunuz. (2)

Bunun üzerine yüce Allah onlara şöyle buyurdu: Yemeyiniz, çünkü siz onlar üzerine Allah'ın adını anmış değilsiniz

İşte burada da usule dair bir mesele ortaya çıkmaktadır ki, o da bir sonraki başlığımızın konusunu teşkil etmektedir:

2. Bir Sebebe Binaen Varid Olmuş Lafız:

Bir sebebe binaen vârid olmuş bir lafız, yalnızca o sebebe münhasıran kabul edilir mi, edilmez mi? İlim adamlarımız derler ki: Şari'in umum lafızlar için kullanılan sigalardan herhangi birisiyle (soru ve sebep sözkonusu olmaksızın) zikretmiş olduğu hususlarda umumun sözkonusu olduğu iddiasının doğruluğu su götürmez. Ancak, bir soruya cevap olmak üzere zikretmiş olduğu sigaya gelince, bu hususta usul-i fıkıhta bilinen etraflı açıklamalar vardır. Şu kadar var ki, soru sormaksızın bağımsız bir lafız ile bir açıklamada bulunulacak olursa, bu da umumun kastedildiğinin sahih bir iddia olduğu şeklinde, birincisi gibidir.

Buna göre yüce Allah'ın: **"Yemeyin"** buyruğu, leşin yenilmesinin yasaklığı hususunda zahirdir. **"Üzerinde Allah'ın adı anılmamış olması"** şeklin-

(1) *Ebû Dâvûd,* Edâhî 13

(2) *Nesâî,* Dahâyâ 40.

121. Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin. Çünkü o, elbette bir fısktır. Gerçekten şeytanlar sizinle mücadele etmeleri için kendi dostlarına vahiyde bulunurlar. Eğer onlara itaat edersenız, elbette siz de müşrikler olursunuz.

Yüce Allah'ın: **"Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin. Çünkü o, elbette bir fısktır"** buyruğuna dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nuzûl Sebebi:

Ebû Dâvûd rivayetle der ki: Yahudiler, Peygamber (sav)'a gelip şöyle dediler: Biz kendi öldürdüklerimizden yiyoruz da Allah'ın öldürdüğünden yemiyoruz (neden)? Bunun üzerine aziz ve celil olan Allah: **"Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin"** âyetini sonuna kadar indirdi. (1)

Nesâî'nin de İbn Abbas'tan rivayetine göre o, yüce Allah'ın: **"Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Müşrikler, onlarla (yani mü'minlerle) tartışarak şöyle dediler: Allah'ın kestiğini yemiyorsunuz, fakat kendinizin kestiklerini yiyorsunuz. (2)

Bunun üzerine yüce Allah onlara şöyle buyurdu: Yemeyiniz, çünkü siz onlar üzerine Allah'ın adını anmış değilsiniz

İşte burada da usule dair bir mesele ortaya çıkmaktadır ki, o da bir sonraki başlığımızın konusunu teşkil etmektedir:

2. Bir Sebebe Binaen Varid Olmuş Lafız:

Bir sebebe binaen vârid olmuş bir lafız, yalnızca o sebebe münhasıran kabul edilir mi, edilmez mi? İlim adamlarımız derler ki: Şari'in umum lafızlar için kullanılan sigalardan herhangi birisiyle (soru ve sebep sözkonusu olmaksızın) zikretmiş olduğu hususlarda umumun sözkonusu olduğu iddiasının doğruluğu su götürmez. Ancak, bir soruya cevap olmak üzere zikretmiş olduğu sigaya gelince, bu hususta usul-i fıkıhta bilinen etraflı açıklamalar vardır. Şu kadar var ki, soru sormaksızın bağımsız bir lafız ile bir açıklamada bulunulacak olursa, bu da umumun kastedildiğinin sahih bir iddia olduğu şeklinde, birincisi gibidir.

Buna göre yüce Allah'ın: **"Yemeyin"** buyruğu, leşin yenilmesinin yasaklığı hususunda zahirdir. **"Üzerinde Allah'ın adı anılmamış olması"** şeklin-

(1) *Ebû Dâvûd,* Edâhî 13

(2) *Nesâî,* Dahâyâ 40.

5. Eşheb der ki: Kasten besmeleyi terk edenin kestiği -besmeleyi hafife alan bir kişi olması hali müstesnâ- yenilir. Taberî de buna yakın bir görüş ifade etmiştir. Bunun delillerine gelince; yüce Allah: ***"Artık üzerlerine Allah'ın adı anılanlardan yeyin"*** (el-En'âm, 6/118) diye buyurduğu gibi: ***"Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin"*** diye buyurmakta, böylelikle her iki durumu da açıklayıp bu iki duruma ait hükümleri de izah etmektedir. Yüce Allah'ın: **"Yemeyin"** buyruğu haramlık ifade eden bir nehiy (yasak)'dir. Bunun kerahet ile yorumlanması caiz değildir. Çünkü, bu nehiy, kural gereği katıksız haramı da ihtiva etmektedir. Bunun kısımlara ayrılması, yani aynı zamanda hem haramlığın, hem de kerahetin kastedilmesi mümkün olamaz. İşte bu usul kaidelerinin en nefisleri arasında yer alır.

Unutana gelince, unutan kimseye yönelik bir hitap sözkonusu değildir. Zira, unutkanın muhatap alınmasına imkân yoktur. Dolayısıyla sözü geçen şart (Allah'ın adı anılmaksızın kesilenlerden yememek) onun için vacip değildir.

Kasti olarak besmeleyi terk edene gelince, bunun için üç hal sözkonusudur: Ya hayvanı kesim için yatırdığı vakit besmele çekmeyi terkeder ve zaten benim kalbim Allah'ın isimleri ve tevhidi ile doludur. Ayrıca onu dilimle zikretmeye ihtiyacım yoktur der. Bu şekilde diyenin bu kanaati geçerlidir. Çünkü yüce Allah'ı zikretmiş ve ta'zim etmiş demektir.

Yahut da: Burası sarih bir şekilde besmele çekilecek bir yer değildir. Zira, hayvan kesimi Allah'a yakınlaştırıcı bir ibadet (bir kurbet) değildir. Böyle diyenin durumu da kurtarıcıdır. Yahut da böyle bir kimse, ben besmele çekmem. Hem besmelenin ne ehemmiyeti var ki, der. Böyle diyen bir kimse bu işi hafife alan fasık kimsedir. Ve onun kestiği de hiç bir şekilde yenilmez.

İbnü'l-Arabî der ki: Ben, muhakkiklerin başı İmamu'l-Harameyn'in şu sözünden dolayı hayret ediyorum: Yüce Allah'ı anmak, Allah'a yakınlaştırıcı ibadetlerde meşru kılınmıştır. Hayvan kesimi ise böyle yakınlaştırıcı bir ibadet değildir. Ancak bu iddia Kur'an ve sünnete uygun değildir. Çünkü Peygamber (sav) sahih hadiste şöyle buyurmuştur: "Kanı akıtan (alet ile kesilen) ve üzerinde Allah'ın adı anılandan ye." (1)

Maksat, kalpte Allah'ın adını anmaktır. Çünkü anmak (zikir) unutmanın zıttıdır. Unutmanın yeri de kalptir. Anmanın yeri de o halde kalptir. el-Berâ b. Azibe de şöyle dediği rivayet edilmektedir: İster besmele çeksin, ister çekmesin, Allah'ın adı her mü'minin kalbinin üzerindedir; denilse;

Şöyle cevap verilir: Zikir, hem dille, hem kalp ile olur. Arapların uygulaması ise, dilleriyle put ve heykellerinin adını anmak şeklinde idi. Şanı yüce

(1) Bu hadis daha önce el-Mâide, 5/3. âyet, 10 ve 12. başlıklarda geçmiş ve kaynakları orada gösterilmiştir.

Allah ise, onların bu anışını, kendi adının dillerde anılmasını emrederek neslı etmiştir. Ve bu iş şeriatte yaygınlık kazanmıştır. Öyle ki Malik'e: Bir kimse abdest aldığı vakit Allah'ın adını anar mı diye sorulunca, O: Böyle bir kimse hayvan mı kesmek istiyor diye cevap vermiştir. Besmelenin gerekmediğini söyleyenlerin delil diye gösterdikleri: "Allah'ın adı mü'min her kişinin kalbi üzerindedir" şeklindeki hadis ise, zayıf bir hadistir [1]

Kimi ilim adamı da kesilen hayvana besmele çekmenin vacip olmadığını, Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadisi delil göstererek ileri sürmüşlerdir: Hz. Peygamber'e: Ey Allah'ın Rasulü, bazıları bizlere et getirmektedirler. Biz de onların üzerinde Allah'ın adını anıp anmadıklarını bilmiyoruz, diye sormaları üzerine, Rasulullah (sav): "Siz üzerine Allah'ın adını anınız ve yeyiniz" diye buyurmuştur.

Bunu Dârakutnî, Aişe'den [2] rivayet ettiği gibi, Malik de mürsel olarak Hişam b. Urve'den, o da babası yoluyla rivayet etmiştir. Bu hadisin mürsel olduğu hususunda (Hişâm'a) muhalefet edilmemiştir. Malik, hadisin sonunda: Bu, İslâm'ın ilk dönemlerinde idi, diye açıklamaktadır.[3] Bununla: **"Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin"** âyeti inmeden önce böyleydi, demek istemektedir.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Bu açıklama zayıf bir açıklamadır. Çünkü bizzat hadisin kendisinde bunu reddedecek işaretler vardır. Şöyle ki, Hz. Peygamber bu hadiste onlara yerken Allah'ın adını anmalarını emretmektedir. İşte bu, âyet-i kerimenin Hz. Peygamber'e nazil olmuş olduğuna delalet etmektedir. Söylediğimizin doğruluğuna delâlet eden hususlardan birisi de şudur: Bu hadisin sözünü ettiği olay Medine'de olmuştur. Yüce Allah'ın: **"Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin"** âyeti ise el-En'âm Sûresi'nde olup Mekke'de indiği hususunda ilim adamlarının görüş ayrılığı yoktur.

Yüce Allah'ın: **"Çünkü o elbetteki bir fısktır"** buyruğuna gelince; İbn Abbas'tan nakledildiğine göre, o bir masiyettir anlamındadır. Fısk, sınırın dışına çıkmak demektir.

Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/26. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

---

(1) Ebû Hureyre'den rivâyete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah'ın adı her müslümanın ağzı üzerindedir." Hadisi Taberânî, *el-Evsat*'da zikretmekle birlikte senedindeki Mervan b. Salim el-Ğifari, metruk bir ravidir. (el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 30)

(2) *Dârakutnî*, IV, 296; *Buhârî*, Zebâih 21, Buyû' 5, Tevhid 13; *Ebû Dâvûd*, Edâhî 19; *Nesaî*, Dahâyâ 39; *İbn Mace*, Zebâih 4; *Muvatta;* Zebâîh 1.

(3) *Muvatta'*, Zebâîh 1.

4. Şeytanlar ve Dostları:

"Gerçekten şeytanlar sizinle mücadele etmesi için kendi dostlarına vahiyde bulunurlar" buyruğu, vesvese verirler; onların kalplerine batıl yollarla mücadele etmeyi telkin ederler, demektir. Ebû Dâvûd, İbn Abbas'ın yüce Allah'ın: **"Gerçekten şeytanlar... kendi dostlarına vahiyde bulunurlar"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir: Allah'ın kestiğini yemiyorsunuz da sizin kendinizin kestiklerini yiyorsunuz diyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah: **"Üzerinde Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin"** buyruğunu indirdi.(1)

İkrime der ki: Bu âyet-i kerimede şeytanlar ile Fars, mecusilerinden insanların günahta haddi aşmış olanlarını kastetmektedir. İbn Abbas ve Abdullah b. Kesir derler ki: Hayır, kastedilenler cin (görünmeyen) şeytanlardır. Zaten cinlerin kâfirleri (müşrik) Kureyşlilerin dostlarıdır. Abdullah b. ez-Zübeyr'den de rivayet olunduğuna göre ona şöyle denmiş: el-Muhtar (es-Sakafî); bana vahiy edilmektedir, diyor. Abdullah: Doğru söylüyor. Çünkü gerçekten şeytanlar kendi dostlarına vahiyde bulunurlar, diye cevap vermiştir.

Yüce Allah'ın: **"Sizinle mücadele etmeleri için"** buyruğu ile onların: Allah'ın öldürdüklerini yemiyorsunuz da sizin kendi öldürdüklerinizi yiyorsunuz sözlerini kastetmektedir.

Mücâdele ise, ileri sürülen bir görüşü kuvvet ile delil getirmek suretiyle bertaraf etmektir. Bu kelime, güçlü bir kuş adı olan "el-Ecdel"den alınmıştır. Bunun, yeryüzü demek olan "el-Cedâle"den alındığı da söylenmiştir. Kişi, adeta getirdiği delil ile hasmını yere düşecek hale gelinceye kadar yenik düşürmüş ve kahretmiş gibi olur. Bunun ileri derecede bükmek anlamına gelen" el-cedl"den alındığı da söylenmiştir. Sanki tartışanlardan her birisi karşısındakinin belini koparıncaya kadar eğip bükmeye devam eder, gibidir. Mücadele (tartışma) hakkın zaferi için yapılırsa hak olur, batıla yardım için yapılırsa da batıl olur.

5. Müşriklere İtaat:

"Eğer onlara itaat ederseniz." yani, meyteyi helâl kabul etmek hususunda onlara uyarsanız, **"elbette siz de müşrikler olursunuz."** Âyet-i kerime şuna delildir: Kim Allah'ın haram kıldığı herhangi bir şeyi helâl kabul edecek olursa, bununla müşrik olur. Şanı yüce Allah ise meyteyi açık nass ile haram kılmıştır. Başka herhangi bir kimsenin koyduğu bir hüküm ile meyte helâl kabul edilecek olursa, kabul eden şirk koşmuş olur.

(1) *Ebû Dâvûd,* Edâhî 13; *İbn Mâce,* Zebâih 4.

İbnü'l-Arabî der ki: Mü'min bir kimse itikadı ilgilendiren hususlarda müşrik bir kimseye itaat edecek olursa bu itaati sebebiyle o da müşrik olur. Fakat fiilen ona itaat etmekle birlikte onun inancı tevhid üzere sağlıklı bir şekilde devam ediyor ve tasdikini sürdürüyorsa asi olur. Bunu böylece bellediniz. el-Mâide Sûresi'nde (5/79 ile 94-95. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ
كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا ۚ كَذَٰلِكَ
زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٢﴾

122. Ölü iken kendisini dirilttiğimiz, insanlar arasında ona onunla yürümesi için nur verdiğimiz kimse, içinden çıkamayacağı karanlıklarda kalan kimse gibi midir? Kâfirlere, işledikleri işleri böylece süslü gösterildi.

Yüce Allah'ın: **"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz"** anlamındaki buyruğunda yer alan; "(أَوَ مَنْ): **Kimse... mi"** de ki "vav" harfini cumhur üstün olarak okumuştur. Başına da soru hemzesi gelmiştir. el-Müseyyebî, Nafi' b. Ebi Nuaym'den, "vav" harfini sakin olarak okuduğunu rivayet etmektedir. en-Nehhâs der ki: Bunun manaya hamledilmiş olması da mümkündür. Yani, dikkatle bakın ve düşünün ben, Allah'tan başka bir hakim mi arayacakmışım? (114. âyet-i kerimeye işaret etmektedir).

"Vav" harfinin sakin olarak kıraatinin şu anlama geldiği söylenmiştir: O, nutfe iken ölü idi. Biz de ona ruh üflemek suretiyle onu dirilttik. Bu açıklamayı İbn Bahr nakletmektedir. İbn Abbas da şöyle demektedir: Kâfir iken kendisine hidayet verdiğimiz kimse gibi midir?... Âyet-i kerime, Hamza b. Abdulmuttalib ile Ebu Cehil hakkında nazil olmuştur.

Zeyd b. Eslem ve es-Süddî, **"kendisini dirilttiğimiz"** ile kastedilen Ömer (r.a)'dır. **"Karanlıklarda kalan kimse"** ise, Ebu Cehil'dir -Allah'ın laneti üzerine olsun- demektedir.

Doğrusu; bunun, mü'min ve kâfir herkes hakkında umumi olduğudur. Şöyle de açıklanmıştır: Cahilliği sebebiyle ölü iken kendisini ilim ile dirilttiğimiz kimse... Kimi ilim ehli de bu açıklamanın doğruluğuna delalet eden Basralı şairlerden birisine ait şu beyitleri nakletmektedir:

وفي الجهل قبل الموت موتٌ لأهله فأجسامهم قبل القبور قبورُ
وإنّ آمرأ لم يَحْيَ بالعلم ميّتٌ فليس له حتى النشور نشورُ

"Bilgisizlik, bilgisizler için ölümden önce bir ölümdür,
Cesetleri kabirlerden önce kabirdir onların
İlimle hayat bulmamışsa bir kişi ölüdür,
Artık öldükten sonra dirilişe kadar onun için diriliş olmaz."

"Nur" hidayet ve imanı ifade eder. el-Hasen ise Kur'an demektir, diye açıklamıştır. Hikmet anlamına geldiği söylendiği gibi, yüce Allah'ın: *"Nurlarını önlerinde ve sağlarında koşar görürsün"* (el-Hadid, 57/2) buyruğu ile: *"Bize bakın da sizin nurunuzdan aydınlanalım"* (el-Hadid, 57/13) buyruğunda sözü geçen nurdur, diye de açıklanmıştır.

"İnsanlar arasında ona, onunla" yani o nur ile **"yürümesi için nur verdiğimiz kimse... karanlıklarda kalan kimse gibi midir?"** Bu buyrukta yer alan; "(كَمَنْ مَثَلُهُ): **Kimse gibi midir"** buyruğu, (كمن هو) anlamında olup, buradaki (ikinci "gibi" anlamını veren): (مثل) fazladan gelmiştir. Meselâ, konuşma esnasında; "(أكرم مثلك): Ben senin gibisine ikram ederim," ifadesi "(أكرمك): Sana ikram ederim" anlamındadır. Yüce Allah'ın "(فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ)" *"Cezası...öldürdüğü hayvanın benzeri bir hayvan..."* (el-Maide, 5/95) ile; "(لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ): *O'nun gibi hiç bir şey yoktur"* (eş-Şura, 42/11) buyrukları da böyledir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Hiç böylesinin misali karanlıklarda bulunan kimsenin misali gibi olur mu?

(المَثَل) ile (المثل): Gibi, aynı anlamdadır.

"Kâfirlere işledikleri işler böylece süslü gösterildi." Yani şeytan onlara putlara ibadeti süslü gösterdi ve kendilerine müslümanlardan daha üstün oldukları vehmini verdi.

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا ۖ
وَمَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢٣﴾

123. Böylece her ülkede günahkârlarını onların ileri gelenleri kıldık. O yerlerde hilekârlıklar etsinler diye. Halbuki onlar, ancak kendilerine hilekârlık yaparlar da farkında olmazlar.

Yüce Allah'ın: **"Böylece her ülkede günahkârlarını onların ileri gelenleri kıldık"** buyruğunun anlamı şudur: Biz, kâfirlere işlediklerini süslü göstermiş olduğumuz gibi, aynı şekilde her ülkede de **"Onların ileri gelenleri kıldık."** "(مُجْرِمِيهَا): **Günahkârlarını"** lafzı, **"kıldık"** anlamındaki fiilin birinci mef'ulüdür- **"İleri gelenleri"** anlamındaki kelime de ikinci mef'uldür. Mef'ul-ler arasında takdim ve tehir olmuştur.

"İleri gelenler" anlamı verilen "el-Ekâbir" kelimesi de "el-Ekber"in çoğuludur.

Mücahid der ki: Bununla kodamanlar kastedilmektedir. Başkanlar ve kodamanlar diye de açıklanmıştır. Özellikle onların anılması ise, bunların fesad işlemekte güçlerinin daha ileri derecede oluşu dolayısıyladır.

"Hilekârlık" anlamındaki "el-Mekr", doğru yola muhalefet hususunda hileye başvurmak demektir. Asıl anlamı bükmektir. Buna göre mâkir (hilekârlık yapan), istikametten büken, çeviren, yani ondan başkalarını alıkoyan demektir. Mücahid der ki: Her bir yokuş başında insanları Peygamber (sav)'a tabi olmaktan nefret ettirmek üzere dört kişi oturturlardı. Tıpkı kendilerinden önce geçmiş ümmetlerin peygamberlerine yaptıkları gibi yaptılar.

"Halbuki onlar ancak kendilerine hilekârlık yaparlar." Yani bu hilekârlıklarının vebali onlara döner. Bu ise, hilekârlık yapanların hilekârlıklarına, yüce Allah'ın can yakıcı azab ile karşılık vermesinden ibarettir. **"...da farkında olmazlar."** Yaptıkları hilekârlıkların vebalinin kendilerine döneceğini bilmeyişleri konusundaki aşırı cehaletleri dolayısıyla bu durumun farkında değildirler, demektir.

وَإِذَا جَآءَتْهُمْ ءَايَةٌ قَالُوا۟ لَن نُّؤْمِنَ حَتَّىٰ نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَآ
أُوتِىَ رُسُلُ ٱللَّهِ ۘ ٱللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُۥ ۗ سَيُصِيبُ
ٱلَّذِينَ أَجْرَمُوا۟ صَغَارٌ عِندَ ٱللَّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌۢ بِمَا كَانُوا۟
يَمْكُرُونَ ﴿١٢٤﴾

124. Onlara bir âyet gelse: "Allah'ın peygamberlerine verilen gibi bize de verilmedikçe asla iman etmeyeceğiz" derler. Allah, peygamberliğini kime vereceğini çok iyi bilendir. Yaptıkları hilekârlıklar yüzünden günahkâr olanlara Allah katında bir küçüklük ve şiddetli bir azap isabet edecektir.

Yüce Allah: **"Onlara bir âyet gelse... iman etmeyeceğiz derler"** buyruğu ile, onların bilgisizliklerinin bir başka türlüsünü açıklamaktadır. Kasıt onların; Musa'ya ve İsa'ya peygamber oldukları için verilen mucizelerin benzeri bize verilmedikçe asla iman etmeyeceğiz, şeklindeki sözleridir. Bunun bir benzeri de şu buyrukta dile getirilmektedir: ***"Hayır, onlardan herbirisi kendisine açılmış sahifeler verilmesini ister..."*** (el-Müddesir, 74/52)

"Onlara... gelse" buyruğundaki zamir, daha önce kendilerinden söz edilen ileri gelenlere râcidir. el-Velid b. el-Muğire şöyle demişti: Eğer peygamberlik gerçek bir şey olsaydı ben ona senden daha layıktım. Çünkü, hem yaşça senden daha büyüğüm, hem de malım seninkinden çoktur. Ebu Cehil de şöyle demişti: Ona geldiği şekilde bize de vahiy gelmedikçe asla ona razı olmayacak ve ona ebediyyen uymayacağız. Bunun üzerine âyet-i kerime nazil oldu.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar, peygamberliği istememişlerdi. Ama, Cebrail ve melekler bize gelip senin doğru söylediğini haber vermedikçe biz de seni tasdik etmeyeceğiz demişlerdi. Ancak, birinci görüş daha sahihtir. Çünkü, yüce Allah: "(اَللّٰهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ) **Allah, peygamberliğini kime vereceğini çok iyi bilendir"** diye buyurmaktadır. Yani, risaleti hususunda kimin güvenilir olduğunu, kimin buna ehil olduğunu çok iyi bilir. Buradaki "(حيث): **Kime"** kelimesi zarf değildir. Aksine, kelimenin kullanımında bir genişlik sağlanarak mef'ulü bihin nasb edildiği gibi, mansub bir isimdir. Yani Allah, risaletine kimin ehil olduğunu en iyi bilendir. Bu buyruğun asıl anlamı "(الله أعلم بمواضع رسالته): Allah, risaletini vereceği yerleri en iyi bilendir," şeklindedir. Daha sonra "be" edatı hazfedilmiştir. Diğer taraftan "(اعلم): **En iyi bilen"** kelimesinin; "(حيث) lafzında amel etmesi ve bunun, "nerede" anlamında zarf olması caiz değildir. Çünkü, o takdirde anlam şöyle olur: Allah o yerde en iyi bilendir. Ancak, Şanı yüce Allah'ın bu şekilde vasfedilmesi caiz olamaz. Bu kelimenin aslı ise, "(أعلم): En iyi bilendir"in kendisine delalet ettiği mahzuf bir fiil ile nasb mahallindedir. Ve belirttiğimiz gibi bu kelime burada zarf edatı değil, bir isimdir.

"(الصَّغار): **Küçüklük,"** zillet ve aşağılanmak, hoşa gitmeyen muameleye maruz kalmak demektir. "Sad" harfi ötreli olarak (الصُّغر) da bu anlamdadır. Mastarı ise, (الصَّغر) şeklinde gelir. Bu kelime, asıl itibariyle büyüklüğün sözkonusu olmadığı (الصِّغر): Küçüklükden gelmektedir. Sanki, zillet kişiye bizzat kendisini dahi küçük gösterir. Bunun asıl anlamının zillete razı olmak demek olan; (الصِّغر)'den geldiği de söylenmiştir. Bu mastardan mazi fiilde "ğayn" harfi üstün, muzaride de ötreli olarak kullanılır. Mazisinde "ğayn" harfi esreli, muzariinde üstün olarak kullanıldığı da olur. İsm-i faili ise, (صاغِر وصغِير) şeklinde gelir. (الصاغر), küçüklüğe, zillete razı olan kişi anlamındadır. (الصَّغْوراء)

da küçük olmak, küçüklük demektir. (أرض مُصْغِرَة); bitkisi uzamayan arazi demektir. Bu açıklamalar İbn es-Sikkît'den nakledilmiştir.

"Allah katında" anlamındaki; (عِنْدَ اللهِ) buyruğu, (من عند الله) Allah katından anlamında olup, cer harfi hazfedilmiştir.

İfadede takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir. Yani: Allah'a karşı büyüklük taslayanlara küçüklük isabet edecektir. el-Ferrâ: Günah işleyenlere Allah'tan gönderilen bir küçüklük, zillet isabet edecektir, diye açıklamıştır.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani, günahkar kimselere, Allah katında sabit ve değişmez olan bir küçüklük isabet edecektir. en-Nehhâs der ki: Bu, bu konudaki açıklamaların en güzelidir. Çünkü bu açıklamaya göre" "(عند): Katında" kelimesi, yerli yerince (hakikat manasına) kullanılmıştır.

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَّهْدِيَهٗ يَشْرَحْ صَدْرَهٗ لِلْاِسْلَامِ ۚ وَمَنْ يُّرِدْ اَنْ يُّضِلَّهٗ
يَجْعَلْ صَدْرَهٗ ضَيِّقًا حَرَجًا كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَآءِ ۭ كَذٰلِكَ
يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ ﴿١٢٥﴾

125. Allah kimi doğru yola iletmeyi dilerse, göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmayı dilerse, onun da göğsünü -gökyüzüne tırmanıyormuş gibi- daraltır. Allah, iman etmeyenlerin üstüne murdarlığı işte böyle çökertir.

Yüce Allah'ın: **"Allah, kimi doğru yola iletmeyi dilerse, göğsünü İslâm'a açar."** Yani, İslâm için kalbine bir genişlik verir. İslâm'a onu muvaffak kılar ve İslâm'ın sevap ve mükâfatını ona süslü güsterir.

(شرح): Açmak, yarmak anlamına gelip, aklına genişlik vermek anlamında olduğu söylenmektedir. "Allah onun göğsüne genişlik verdi." yani, yapılan açıklamalar ile bu işte kalbine genişlik verdi, demektir. Bir işi açıkladım (şerh ettim), demek ise, onu beyan ettim, vuzuha kavuşturdum anlamındadır. "(وكانت قريش تَشْرَح النساء شَرْحًا): Kureyşliler de kadınları alabildiğine açıyorlardı"[1] demektir. Bu da az önce geçen anlamı ile Kureyşliler kadın sırt üstü yatmış olarak cima ederdi, demektir. Buna göre "şerh" açmak demektir. Kapalı olan bir şeyi şerh ettim, denilir. Etin teşrih edilmesi (açılıp parçalanması) tabiri de buradan gelmektedir. Recez vezninde şair şöyle demektedir:

(1) Hadisin tamamı için bk. *Ebû Dâvûd,* Nikâh 45.

كَمْ قَدْ اكَلْتُ كَبِداً وَانْفَحَةً ثُمَّ ادَّخَرْتُ إِلَيَّةً مُشَرِّحَةً

"Ben nice karaciğer ve bağırsak yedim de
Daha sonra kuyruk yağını parça parça edilmiş olarak sakladım."

Bir parça, bir dilim anlamında kullanılan; (شَرِيحَة) da aynı kökten gelmektedir. Yine, çokça etli ve semiz olan kimseye de (شريحة) denilir.

"Kimi de saptırmayı" yani, yolun dışına çıkarmayı **"dilerse, onun da göğsünü daraltır."** Bu, Kaderiye'nin iddialarını reddetmektedir. Hz. Peygamber'in sünnetinden, bu âyetin benzeri ifadeler şu hadiste zikredilmektedir:

"Allah kimin hakkında hayır dilerse, onu dinde fakih (bilgili) kılar." Bu hadisi Buharî ve Müslim rivayet etmişlerdir [1]

Bu; ancak kalbe genişlik verilmesi ve kalbin nurlandırılmasıyla olur. Din ise ibadetlerin tümü demektir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde: ***"Muhakkak, Allah katında makbul din İslâm'dır"*** (Âl-i İmran, 3/19) diye buyurmaktadır. Hz. Peygamber'in hadisinden hitap deliline göre Allah, bir kimse hakkında hayır dilemeyecek olursa, onun kalbini daraltır ve onun kavrayışını körelterek dinde onu fakih (inceliklerini bilen) kimse haline getirmez. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Rivayete göre, Abdullah b. Mes'ud şöyle sormuş: Ey Allah'ın Rasulü, hiç göğüs açılır, (şerh) edilir mi? O da şöyle buyurmuş: "Evet, kalbe bir nur girer." Abdullah b. Mes'ud: Peki, bunun bir alâmeti var mı- diye sorunca, Rasulullah (sav) da şöyle buyurmuş: "Aldanış yurdundan uzak duruş, ebedilik yurduna dönüş ve ölüm gelmeden önce ölüm için hazırlanış (bunun alâmetidir)."[2]

İbn Kesir, "dar" anlamına gelen ve şeddeli okunan kelimenin "ye" harfini (ضَيْقاً) şeklinde şeddesiz olarak okumuştur. Bu iki ayrı söyleyiştir. "Ye" harfleri şeddeli ve şeddesiz olarak okunabilen (هَيِّن ولَيِّن): Kolay, yumuşak kelimeleri gibi. Nafi' ve Ebu Bekr de yine "dar" anlamına gelen diğer kelimenin "ra" harfini üstün yerine (حَرِجاً) şeklinde esreli olarak okumuştur. Bunun da anlamı dar olup, mana tekrarlanmış olmaktadır. Lafız farklı olduğundan dolayı tekrar güzeldir. Ancak, diğerleri "ra" harfini üstün olarak okumuşlardır. Bu da; (حرجة)'ın çoğulu olup, yine ileri derecede darlık anlamındadır. "(الحَرْجَة): Birbirine sarmaş dolaş olmuş ağaçlık" demektir. Çoğulu da; (حَرَج وَحَرجات) diye gelir. (فلان يتحرّج) da buradan gelmekde olup, masiyetlere

(1) *Buhârî*, İlm 10, Fardu'l-Hums 7, İ'tisam 10; ***Müslim***, İmâre 175, Zekât 98, 100; *Tirmizî*, İlm 4; *İbn Mâce*, Mukaddime 17; *Dârimî*, Mukaddime 24, Rikaak 1; *Muvatta*, Kader 8; *Müsned*, I, 206, II, 95, 69..

(2) Suyûtî, *ed-Durru'l Mensûr* III, 354, 355.

olan arzu ve düşkünlüğü dolayısıyla hevasını terkederek kendisini (gerektiğinde) sıkıntıya sokan kimse demektir. Bu açıklamayı el-Herevî yapmıştır.

İbn Abbas der ki: Bu kelime, birbirine sarmaş dolaş olmuş ağaçlık yer, anlamındadır. Kâfirin kalbi de otlayan bir hayvan, ağaçları sık ve birbirine dolaşmış yere nasıl ulaşamıyor ise, hikmet ulaşmadığından dolayı böyle nitelendirilmiş gibidir.

Ömer b. el-Hattab'dan bu anlamda bir açıklama rivayet edilmiştir. Bunu da Mekkî, es-Sa'lebî ve başkaları zikretmektedir. Dar olan her bir şey hakkında; (حَرِجٌ وحَرَجٌ) denilir. el-Cevherî der ki: "(مكان حرِج وحَرَج) Otlayan hayvanın kendisine ulaşamadığı, ağacı çok ve dar yer" demektir. **"Onun da göğsünü daraltır"** buyruğunda "dar" anlamına gelen; (حَرَجاً) kelimesi, (حَرِجاً) şeklinde de okunmuştur. Aynı anlamda olup, benzeri başka kelimeler de vardır. Bunu başkaları el-Ferra'dan nakletmektedir. "Harec", günah demektir. Yine harec, zayıflamış dişi deve demektir. Uzun deve anlamına geldiği de söylenmiştir ki, bu açıklama da Ebu Zeyd'den nakledilmiştir.

O halde bu kelime müşterek bir lafızdır. Yine harec, üzerinde ölülerin taşındığı, birbirine bağlanan tahtalar anlamına gelir. Bu anlamı, el-Esmaî'den nakledilmiştir. İmruu'l-Kays'ın şu beyitinde kastettiği de budur:

فإمّا تَـرَيْني في رِحالـة جـابـرٍ على حَـرَج كـالقَـرِّ تَخفقُ أكفـاني

"Eğer beni hastalık sırasında üzerinde taşınacağım tahtalar üzerinde
Deve sırtında ve kefen olarak kullanılacak elbiselerim rüzgâr ile
dalgalandırıldığında görecek olursan..."

Bu tahtaların, kadınların naşı üzerine konulduğu da olur. Antere, bir deve kuşunu nitelendirirken şöyle demektedir:

يـتْـبَـعْـن قُـلَّةَ رأسِـه وكـأنّـه حَـرَج عـلى نَـعْش لـهنّ مُـخَيَّـم

Yavruları da onun başını takip edip gidiyorlar. Sanki o (kanatlarını açarken)
Onlar için bir naşın üzerinde bulunan ve çadır gibi gölge yapan tahtalar gibidir.

ez-Zeccâc der ki: Harec, darın da darı demektir. Filan kişinin göğsü harecdir denildiği vakit manası, kalbinde, içinde sıkıntı var demek olur. Buna göre "haric", ism-i faili olur. en-Nehhâs der ki: Haric, ism-i faildir. Harec ise, bu fiilin sahibinin vasfedildiği mastardır. Nitekim "(رجل عَدْلٌ ورِضاً): Adaletli bir adam, razı olmuş (ya da; olunan) bir kişi," denildiği gibi.

"(كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ): **Gökyüzüne tırmanıyormuş gibi"** buyruğunu, İbn Kesir yukarı çıkmak anlamında, (الصعود)'den "sad" harfini sakin ve şeddesiz olarak okumuştur. Yüce Allah, imandan nefret edip kaçması, imanın kendisine ağır gelmesi bakımından kâfiri, güç yetiremeyeceği şeye kendisini koşan kimse gibi değerlendirmiştir. Tıpkı, semaya yükselmeye güç yetirilemediği gibi. "Sad" harfi şeddeli olarak; (يصّاعد) de aynı anlamdadır, bunun da aslı; (يتصاعد)'dir. "te", "sad"a idğam edilmiştir. Bu da Ebu Bekr ve en-Nehaî'nin kıraatidir. Şu kadar var ki bu, bir şeyi ardı arkasına yapmak anlamını ifade eder. Bu da yapana daha ağır gelir.

Diğerleri ise, "sad"dan sonra "elif"siz olarak ve "sad" harfini şeddeli okumuşlardır. Bu da (anlam itibariyle) önceki gibidir. Ve güç yetiremeyeceği şeyi ardı arkasına yapmaya kalkışmak anlamındadır. (Ardı arkasına yapmak anlamı), "(يتجرّع ويتفوّق): Yudum yudum içiyor, kısım kısım içiyor" fiilleri de bu türdendir.

Abdullah b. Mes'ud'dan, bunu; (كأنما يتصَعّد) diye okuduğu da rivayet edilmiştir. en-Nehhâs der ki: Bu kıraat ile; (يصّعدويصّاعد) şeklinde okuyanların kıraati anlam itibariyle aynıdır. Her ikisinin de anlamı şudur: Kâfir kalbindeki sıkıntı dolayısıyla buna güç yetiremediği halde semaya zorla yükselmek, tırmanmak isteyen, bunu yerine getirmeye çalışan gibidir. Şöyle de açıklanmıştır: O, İslâm'dan uzaklaşmak amacıyla kalbi neredeyse semaya doğru yükselecek.

"Allah, iman etmeyenlerin üstüne murdarlığı işte böyle çökertir." Onların bedenlerindeki kalplerine darlık verdiği gibi, murdarlığı da üzerlerine böylece bırakır.

Rics (murdarlık), sözlükte kokuşmak demektir. İbn Zeyd der ki: Azap demektir. İbn Abbas da der ki: Rics, şeytanın kendisidir. Yani şeytanı onlara musallat eder.

Mücahid der ki: Rics, kendisinde hayır bulunmayan şey demektir. Aynı şekilde dilcilere göre rics, kokuşmuşluk demektir.

Âyet-i kerime -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya- şu anlama gelmektedir: Allah, iman etmeyenlere dünyada lanet, ahirette de azap eder.

وَهَٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا ۗ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾

126. İşte bu, Rabbinin dosdoğru yoludur. Biz, âyetleri düşünüp öğüt alan bir topluluk için uzun uzadıya açıkladık.

"İşte bu, Rabbinin dosdoğru yoludur." Yani, Ey Muhammed, senin ve mu'minlerin üzerinde bulunduğunuz bu yol, Rabbinin, kendisinde hiç bir eğrilik bulunmayan dinidir.

"Biz, âyetleri düşünüp öğüt alan bir topluluk için uzun uzadıya açıkladık" beyan ettik.

لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٧﴾

127. Rabbleri katında Dârusselâm onlaradır. Ve işlediklerinden ötürü de O, onların velisidir.

Yüce Allah'ın: **"Onlaradır"** buyruğu ile kastedilenler, (bir önceki âyet-i kerimede zikredilen) öğüt alanlardır. **"Dârusselâm"** ise cennettir. Çünkü cennet "Darullah: Allah'ın yurdu"dur. Nitekim, Kâ'be, Beytullah'tır demek de böyledir.

Bunun selamet (esenlik) yurdu anlamına gelmesi de mümkündür. Yani, içinde afetlerden uzak kalınan yurt demektir.

"Rabbleri yanında" buyruğunun anlamı ise, O'nun nezdinde onlar için teminat altında olup lütfuyla onları kendisine ulaştıracaktır, demektir. **"O, onların velisidir"** onların yardımcıları, onların muînidir.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ۚ يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ ۖ
وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَا
أَجَلَنَا الَّذِي أَجَّلْتَ لَنَا ۚ قَالَ النَّارُ مَثْوَاكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا
مَا شَاءَ اللَّهُ ۗ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٢٨﴾

128. Hepsini toplayacağı o günde: "Ey cin topluluğu, insanlardan bir çoğunu kendinize uydurdunuz" (buyuracak). **O zaman onların dostları olan insanlar da şöyle diyecek: "Rabbimiz, kimimiz kimimizden faydalandık. Nihâyet bizim için takdir ettiğin vakte eriştik." Şöyle buyuracak: "Allah'ın dilediği müstesnâ olmak üzere içinde ebedî kalıcılar olarak ateş sizin barınağınızdır." Şüphesiz Rabbin Hakîmdir, Âlîmdir.**

Yüce Allah'ın: "(وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ): **Onları toplayacağımız o günde"** buyruğu[1] hazfedilmiş bir fiil takdiri ile nasbedilmiştir. Yani, (ويوم نحشرهم نقول): Onları haşredeceğimiz günde deriz ki... takdirindedir.

"(جَمِيعاً): **Hepsini"** hal olarak nasbedilmiştir. Maksat ise, bütün yaratıkların hesaba çekilecekleri yerde toplanmaları ve durdurulmalarıdır.

"(يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ): **Ey cin topluluğu"** izafet terkibi halindeki bir nidadır.

"(قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الإِنْسِ): **İnsanlardan bir çoğunu kendinize uydurdunuz"** buyruğu; "(من الاستمتاع بالإنس): İnsanlardan çokça yararlandınız," demektir. Burada mef'ule izafe edilmiş mastar ile cer harfi hazfedilmiştir ki, buna da yüce Allah'ın: "(رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ): **Rabbimiz, kimimiz kimimizden faydalandık"** buyruğu delalet etmektedir.

Bu, şöyle diyenlerin görüşlerini reddetmektedir: İnsanlardan yararlananlar cinlerin kendileridir. Çünkü insanlar onların telkinlerini kabul etmişlerdir. Doğrusu ise, onların herbirinin diğerlerinden yararlandığıdır. Arapça'da bu ifade; "(استمتع بعضنا بعضاً): Birbirimizden yararlandık," takdirindedir.

Cinlerin insanlardan yararlanma şekli, insanların kendilerine itaat etmelerinden lezzet almaları, buna karşılık, insanların da cinlerin telkinlerini kabul etmek suretiyle lezzet almalarıyla ortaya çıkar. O kadar ki insanlar, cinlerin kendilerini azdırmaları ve saptırmaları sonucunda zina ettiler, içki içecek hale geldiler.

Denildiğine göre, Araplardan herhangi bir kimse yolculuk esnasında bir vadiden geçer de kendisine bir zarar gelmesinden korkacak olursa: Korktuğum herşeyden bu vadinin rabbine (sahibi olan cinne) sığınırım, dermiş. Kur'ân-ı Kerimde de: *"Doğrusu şu da var. İnsanlardan bazı kimseler, cinlerden bazı kimselere sığınırlar. Böylece onların kibirlerini artırırlardı"* (el-Cinn, 72/6) diye buyurulmaktadır. İşte insanların cinlerden yararlanmaları böyle idi.

Cinlerin insanlardan yararlanmalarına gelince, cinlerin insanlara yalan haberleri, kâhinliği ve büyücülüğü telkin etmeleriyle olmuştur. Şöyle de açıklanmıştır: Cinlerin insanlardan yararlanmaları, cinlerin korktukları şeyleri kendilerinden önleyebilecek güce sahip olduklarını itiraf etmeleri ile oluyordu.

Âyetin ifade ettiği mana ise, sapanları ve saptıranları azarlamak, âhirette herkesin gözü önünde onlara ağır sitemde bulunacağını bildirmektir.

"Nihâyet bizim için takdir ettiğin vakte eriştik." Yani, ölüme ve kabre ulaştık, şimdi de pişman olmuşlar olarak geldik.

---

(1) Bu şekildeki okuyuş Nâfi kıraatidir.

"Şöyle buyuracak: Allah'ın dilediği müstesnâ olmak üzere, içinde ebedî kalıcılar olarak ateş sizin barınağınızdır." Sizin ikâmet edip kalacağınız yerdir. Buradaki istisnâ (müstesnâ), birincisinden (müstesnâ minhin türünden) değildir. (Munkatı'dır).

ez-Zeccâc der ki: İstisnâ kıyamet gününe racidir. Yani onlar, Allah'ın dilediği, kabirlerinden haşredilmeleri ve hesaplarının görüleceği süre miktarı müstesnâ olmak üzere cehennemde ebedî kalacaklardır. Buna göre istisnâ munkatı'dır.

Şöyle de denilmektedir: İstisnâ, cehennemden yapılmıştır. Yani, kimi zamanlarda Allah'ın sizleri cehennem ateşinden başkasıyla azaplandırmayı dilediği vakitler müstesnâdır.

İbn Abbas da şöyle demektedir: İstisnâ iman ehlindendir. Buna göre cansızlar için kullanılan ism-i mevsul edatı olan "(ما): Şey canlılar için kullanılan; "(مَن): Kimse" anlamına kullanılmıştır.

Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bu âyet-i kerime bütün kâfirler hakkında (cennet veya cehennemlik olacakları hususunda) durmayı (hüküm vermemeyi) gerektirmektedir. Yani, bu âyet-i kerimeye göre, henüz ölmemiş kâfirler hakkında karar vermemeyi gerektirir. Çünkü, müslüman olabilirler.

Şöyle de denilmiştir: **"Allah'ın dilediği müstesnâ olmak üzere"** buyruğu Allah'ın dünyada onların azapsız kalmalarını dilediği vakit müstesnâ olmak üzere, demektir.

Bu âyet-i kerimenin ifade ettiği mana ile Hûd Sûresi'nde yer alan şu âyetin ifade ettiği mana birdir: *"Bedbaht olanlara gelince, onlar da ateştedirler..."* (Hûd, 11/106) Yüce Allah'ın izniyle buna dair yeterli açıklamalar orada gelecektir.

"Şüphesiz Rabbin" gerek onları cezalandırmasında, gerekse bütün fiillerinde **"hakîmdir"** onlara ne kadar ceza vereceğini çok iyi bilen **"alîmdir."**

وَكَذَٰلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٢٩﴾

129. İşte Biz, kazanmakta oldukları yüzünden zalimlerin kimini kimine böylece musallat ederiz.

Yüce Allah'ın: **"İşte Biz...zalimlerin kimini kimine musallat ederiz"** buyruğunun anlamı şöyledir: Size anlattığım şekilde onlar birbirlerinden yararlandıkları gibi, zalimleri de birbirlerine musallat ederiz, biri diğerinin ve-

lisi olur. Yarın da onların biri diğerinden uzaklaşacaktır.

Buna göre **"musallat ederiz"** buyruğu, dost ve yardımcı yaparız, veli kılarız demektir. İbn Zeyd der ki: Biz, cinlerin zalim olanlarını, insanların zalim olanlarına musallat ederiz, demektir. Yine ondan nakledildiğine göre, zalimlerin kimini kimine musallat ederiz ve o da diğerini helâk eder ve zelil kılar.

Bu açıklamaya göre bu buyruk, eğer zulmünden vazgeçmeyecek olur ise, zalime yönelik, Allah'ın, üzerine bir başka zalimi musallat edeceği şeklinde bir tehdittir. İster kendisine, isterse yönettiklerine zulmeden herkes âyet-i kerimenin kapsamına girdiği gibi, ticaretinde insanlara zulmeden tacir de hırsızlık yapan da benzerleri de girmektedir.

Fudayl b. Riyad der ki: Sen, bir zalimin bir diğer zalimden intikâm aldığını görecek olursan, dur ve bu husus üzerinde hayret ederek dikkatle düşün.

İbn Abbas da der ki: Allah bir toplumdan razı oldu mu, onların yönetimlerini en hayırlılarına verir. Bir topluma da gazap etti mi, onların yönetimlerini en kötülerinin emrine verir. Peygamber (sav)'dan şöyle dediği nakledilmektedir: "Kim bir zalime yardım ederse, Allah, o zalimi o kimseye musallat eder."(1)

Buyruğun şu anlamda olduğu da söylenmiştir: Yarın nasıl ki onları kendilerini azaptan kurtarmaya gücü yetmeyen başkanları ile başbaşa bıracaksak, (dünyada da) onları seçip tercih ettikleri küfür hususunda birbirlerine bırakırız. Yani, âhirette onlara böyle davranacağımız gibi, dünyada da onlara böyle yaparız. Yüce Allah'ın: ***"Onu döndüğü o yolda bırakır"*** (en-Nisa, 4/115) buyruğunun: Onu kendisini teslim ettiği şeyle başbaşa bırakırız, anlamına geldiği de söylenmiştir.

İbn Abbas der ki: Âyetin tefsiri şöyledir: Şanı yüce Allah, bir kavim hakkında kötülük murad edecek olursa, onların yönetimlerini kötü olanlarının eline verir. Buna, yüce Allah'ın şu buyruğu da delâlet etmektedir: ***"Size isabet eden her bir musibet, kendi ellerinizle kazandıklarınız sebebiyledir."*** (eş-Şûrâ, 42/30)

يَامَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ
آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا ۚ قَالُوا شَهِدْنَا عَلَىٰ أَنفُسِنَا
وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ﴿١٣٠﴾

(1) el-Azîzî, *es-Sirâcu'l-Munîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr,* III, 308; zayıf olduğu kaydıyla.

lisi olur. Yarın da onların biri diğerinden uzaklaşacaktır.

Buna göre **"musallat ederiz"** buyruğu, dost ve yardımcı yaparız, veli kılarız demektir. İbn Zeyd der ki: Biz, cinlerin zalim olanlarını, insanların zalim olanlarına musallat ederiz, demektir. Yine ondan nakledildiğine göre, zalimlerin kimini kimine musallat ederiz ve o da diğerini helâk eder ve zelil kılar.

Bu açıklamaya göre bu buyruk, eğer zulmünden vazgeçmeyecek olur ise, zalime yönelik, Allah'ın, üzerine bir başka zalimi musallat edeceği şeklinde bir tehdittir. İster kendisine, isterse yönettiklerine zulmeden herkes âyet-i kerimenin kapsamına girdiği gibi, ticaretinde insanlara zulmeden tacir de hırsızlık yapan da benzerleri de girmektedir.

Fudayl b. Riyad der ki: Sen, bir zalimin bir diğer zalimden intikâm aldığını görecek olursan, dur ve bu husus üzerinde hayret ederek dikkatle düşün.

İbn Abbas da der ki: Allah bir toplumdan razı oldu mu, onların yönetimlerini en hayırlılarına verir. Bir topluma da gazap etti mi, onların yönetimlerini en kötülerinin emrine verir. Peygamber (sav)'dan şöyle dediği nakledilmektedir: "Kim bir zalime yardım ederse, Allah, o zalimi o kimseye musallat eder."(1)

Buyruğun şu anlamda olduğu da söylenmiştir: Yarın nasıl ki onları kendilerini azaptan kurtarmaya gücü yetmeyen başkanları ile başbaşa bıracaksak, (dünyada da) onları seçip tercih ettikleri küfür hususunda birbirlerine bırakırız. Yani, âhirette onlara böyle davranacağımız gibi, dünyada da onlara böyle yaparız. Yüce Allah'ın: ***"Onu döndüğü o yolda bırakır"*** (en-Nisa, 4/115) buyruğunun: Onu kendisini teslim ettiği şeyle başbaşa bırakırız, anlamına geldiği de söylenmiştir.

İbn Abbas der ki: Âyetin tefsiri şöyledir: Şanı yüce Allah, bir kavim hakkında kötülük murad edecek olursa, onların yönetimlerini kötü olanlarının eline verir. Buna, yüce Allah'ın şu buyruğu da delâlet etmektedir: ***"Size isabet eden her bir musibet, kendi ellerinizle kazandıklarınız sebebiyledir."*** (eş-Şûrâ, 42/30)

يَامَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ
آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا ۚ قَالُوا شَهِدْنَا عَلَىٰ أَنفُسِنَا
وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ﴿١٣٠﴾

(1) el-Azîzî, *es-Sirâcu'l-Munîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr,* III, 308; zayıf olduğu kaydıyla.

İbn Abbas der ki: Peygamberler, insanlara gönderilirdi. Muhammed (sav) ise cinlere ve insanlara da peygamber olarak gönderilmiştir. Bunu da Ebu'l-Leys es-Semerkandî nakletmektedir.

Şöyle de denilmektedir: Cinlerden bir topluluk, peygamberlerin çağrılarına kulak verdikten sonra, kendi kavimlerine döndüler ve onlara işittiklerini haber verdiler. Tıpkı Peygamberimiz ile birlikte cereyan eden durumda olduğu gibi. İşte bunlara peygamber olarak gönderildikleri nass ile tesbit edilmese dahi, onlara "Allah'ın Rasulleri" denilir. Kur'an-ı Kerim'de de şöyle buyrulmaktadır: ***"O ikisinden de inci ve mercan çıkar."*** (er-Rahman, 55/22) Halbuki, inci ve mercan onlardan birisinden çıkartılmaktadır. İnci ve mercan tatlı sudan (değil de) sadece tuzludan çıkar. İşte, peygamberler de cinlerden değil de yalnızca insanlar arasından gönderilmiştir.

Buna göre **"İçinizden"** ifadesi, sizden bir türden demektir. Böyle bir tabirin caiz oluşu daha önce her ikisinden de söz edilmiş olmasından ötürüdür.

Şöyle de açıklanmıştır: Kullanılan ifadede peygamberlerin, hepsinden gönderildiğinin ifade edilişi, kıyamet arasatının her ikisini bir araya getirecek olması ve mahlukat arasından onların hesaba çekilecek olmalarındandır. İşte onlar, sevap ve ceza hususunda kıyamet arasatında tek bir hesap için toplanacaklarından dolayı o günde adeta tek bir topluluk imişlercesine, kendilerine tek bir hitapta bulunulacaktır. Çünkü onlar da ilkin Allah'a kulluk için yaratılmışlardır. Sevap ve ceza ise kulluğa karşılık verilecektir.

Diğer taraftan cinler, asıl itibariyle ateş alevinden, bizim aslımız da topraktandır. Fakat onlar, hılkat itibariyle bizden farklıdırlar. Bununla birlikte onların kimisi mü'min, kimisi de kâfirdir. Bizim düşmanımız İblis, onların da düşmanıdır. Onların mü'minlerine düşmanlık eder, kâfirlerini de dost bilir. Onlar arasında da aynı şekilde Şia, Kaderiye, Murcie gibi değişik fırkalar vardır ve kitap okurlar.

Nitekim yüce Allah, onlar hakkında Cin Sûresi'nde şu buyruklarıyla bazı niteliklerini bize bildirmektedir: ***"Gerçekten kimimiz müslümanlar, kimimiz ise zalimleriz"*** (el-Cinn, 72/14); ***"Gerçekten kimimiz salih kimseleriz, kimimiz bundan aşağıdadır. Biz, çeşit çeşit yolları izleyenler olmuşuz."*** (el-Cinn, 72/11) Bu açıklamalar yeri gelince görülecektir.

"(يَقُصُّونَ): **Okuyan"** kelimesi **"Peygamberler"**e sıfat ve ref' mahallindedir.

"Onlar: Nefislerimize karşı şahidlik ederiz, diyecekler." Yani, Peygamberlerin tebliğ ettiklerine karşı şahidlik ederiz. **"Halbuki dünya hayatı onları aldattı."** Bunun, Allah tarafından mü'minlere bir hitab olduğu söylenmiştir. Yani, dünya hayatı bunları aldatmış bulunmaktadır. Bunun da anlamı şu-

dur: Dünya hayatı onları aldattı ve devam edip duracağını sandılar. İman etmedikleri takdirde dünyanın ellerinden gideceğinden korktular.

"Kendi aleyhlerine kâfir kimseler olduklarına şahid oldular." Yani, kâfir olduklarını itiraf ettiler. Mukatil der ki: Bu ise, organlarının şirk koştuklarına ve neler yaptıklarına dair aleyhlerine şahidlik edeceği zaman gerçekleşecektir.

ذَٰلِكَ أَن لَّمْ يَكُن رَّبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ ﴿١٣١﴾

131. Bu, Rabbinin, haberleri yokken ülkeler halkını haksız yere helâk edici olmadığından dolayıdır.

Yüce Allah'ın: "(ذٰلِكَ) **Bu"**, Sibeveyh'e göre ref' mahallindedir. Yani, işte durum budur. (أَنْ) ise, şeddelisinden muhafeftir. Yani, Biz bunu onlara şundan dolayı yaptık: Ben herhangi bir ülke halkını, zulümleri, yani şirkleri sebebiyle kendilerine peygamberler gönderip onlar da: Bize herhangi bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmemiştir, demedikçe helâk etmem.

Şöyle de açıklanmıştır: Ben, herhangi bir ülkeyi, onlardan şirk koşanların şirki dolayısıyla helâk etmem. O takdirde bu yüce Allah'ın: ***"Günahkâr hiçbir kimse başkasının günahını yüklenmez"*** (el-En'âm, 6/164) buyruğuna benzer. Eğer Allah, peygamberleri göndermeden önce onları helâk edecek olsa (bunu yapabilirdi). Çünkü O, dilediğini yapmak hakkına sahiptir. Nitekim, Hz. İsa da şöyle dua edecektir: ***"Eğer onları azaplandırırsan şüphe yok ki onlar Senin kullarındır."*** (el-Maide, 5/118) Buna dair açıklamalar daha önceden geçmişti.

el-Ferrâ "(ذٰلِكَ): **Bu"** lafzının nasb mahallinde olmasını da caiz kabul etmiştir. O takdirde buyruğun anlamı şöyle olur: O'nun, bunu onlara yapmasının sebebi, haksız yere ülkeleri helâk etmeyişinden dolayıdır.

وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِّمَّا عَمِلُوا ۚ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٢﴾

132. Herkese işlediklerine göre dereceleri vardır. Rabbin onların işlediklerinden habersiz değildir.

Yüce Allah'ın: **"Herkese"** buyruğu ile maksat cinler ve insanların herbirisinedir.

"İşlediklerine göre dereceleri vardır." Nitekim bir başka âyet-i kerimede yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"İşte bunlar, cin ve insanlardan kendilerinden önce geçen ümmetler arasında üzerlerine söz*** (azap) ***hak olmuş kimselerdir. Çünkü bunlar, hüsrana uğramış olanlardır."*** (el-Ahkaf, 46/18) Daha sonra şöyle buyurulmaktadır: ***"Her biri için işlediklerine göre dereceler vardır. Tâ ki, kendilerine amellerinin karşılığı zulmedilmeksizin verilsin."*** (el-Ahkaf, 46/19)

İşte bu buyruklarda cinlerden itaat eden kimselerin cennette olacağına, isyankârların da cehennemde olacaklarına, tıpkı insanlar gibi olduklarına delâletler vardır. Bu hususta yapılmış açıklamaların en doğrusu budur, bunu böyle bilmek gerekir.

"Herkese... dereceleri vardır" buyruğunun anlamına gelince; itaat üzere amel eden herkese sevap ve mükâfatta dereceler vardır. Masiyet ile amel eden herkese de ceza hususunda derekeler (aşağı doğru inen azap basamakları) vardır.

"Rabbin, onların işlediklerinden habersiz değildir." O, ne başka şeylerle oyalanandır, ne de yanılandır.

Habersiz olmak (gaflet), başka işle uğraşmaktan dolayı bir şeyin dikkatinden kaçması demektir.

"(عَمَّا يَعْمَلُونَ): **Onların işlediklerinden"** buyruğunu İbn Âmir, (sizin işlediklerinizden anlamına gelecek şekilde) "ye" harfi yerine "te" ile okumuştur. Diğerleri ise "ye" ile okumuşlardır.

وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ ۚ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ
بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ كَمَا أَنْشَأَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ آخَرِينَ ﴿١٣٣﴾

133. Rabbin hiç bir şeye muhtaç olmayandır. Rahmet sahibidir. Eğer dilerse sizi giderir, yerinize sizden sonra dilediğini halife yapar. Nitekim sizi de başka bir kavmin soyundan yaratmıştır.

Yüce Allah: **"Rabbin hiç bir şeye muhtaç olmayandır."** Yani O'nun, yarattıklarına, yarattıklarının amellerine ihtiyacı yoktur. **"Rahmet sahibidir."** O, dostlarına ve kendisine itaat edenlere rahmet ile ihsanda bulunur. **"Eğer dilerse sizi"** öldürmek ve azap ile kökten imha etmek suretiyle **"giderir, yerinize sizden sonra dilediğini halife yapar."** Yani, sizden daha iyi ve daha itaatkâr insanları getirir.

"Nitekim sizi de başka bir kavmin soyundan yaratmıştır." Buyruğundaki benzetme edatı olan "kâf" nasb mahallindedir. Yani sizi, başka bir kavmin soyundan yaratmış olduğu gibi, sizden sonra dilediklerini sizin yerinize halife yapar.

Şu buyruklar da buna benzemektedir: ***"Eğer O dilerse ey insanlar, sizi yok eder. Başkalarını getirir"*** (en-Nisa, 4/133); ***"Eğer yüz çevirirseniz, yerinize sizden başka bir kavmi getirir..."*** (Muhammed, 47/38) Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Sizin yerinize sizden başkasını getirir, sizinle onları değiştirir. Bu; "(أعطيتك من دينارك ثوباً): Dinarına karşılık (onun yerine) sana bir elbise verdim," demeye benzer.

إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ ۙ وَمَا أَنتُم بِمُعْجِزِينَ ﴿١٣٤﴾

134. Gerçekten size va'dolunan hiç şüphesiz gelip çatacaktır. Siz âciz bırakamazsınız.

Yüce Allah'ın: "(إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ): **Gerçekten size va'dolunan hiç şüphesiz gelecektir"** buyruğunun, kötülük hakkında vaadlerde kullanılan; (اوعدت)'dan gelmesi muhtemeldir. Mastar ise; (الإيعاد)'dir. Maksat; ahiretteki azaptır. Böyle olduğu halde hayrın da şerrin de bulunduğu ve hayrın galip getirilmesi suretiyle kıyamet kastedilmek üzere; (وعدت): Vaa'dettim fiilinden gelmesi de muhtemeldir. Nitekim bu anlamdaki açıklama, el-Hasen'den rivâyet edilmiştir.

"Siz âciz bırakamazsınız." Yani, kurtulamazsınız. Filan kişi beni âciz bıraktı, derken, elimden kurtuldu, bana galip geldi, demek olur.

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ ۖ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ۙ
مَن تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ ۗ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿١٣٥﴾

135. De ki: "Ey kavmim, bütün gücünüzle yapacağınızı yapın. Ben de yapacağım. Bu yurdun sonunun kimin olacağını yakında bileceksiniz." Şüphesiz zalimler kurtuluşa eremezler.

Yüce Allah'ın: **"De ki: Ey kavmim, bütün gücünüzle yapacağınızı yapın"** buyruğunda yer alan; "(مَكَانَتِكُمْ): **Bütün gücünüzle yapacağınız"** kelimesini, İbn Bekr çoğul olarak; (مكاناتكم) diye okumuştur. "(المكانة): Yol" demektir.

Yani siz, izlemekte olduğunuz yol üzere sebat gösterin. Ben de izlemekte olduğum yol üzere sebat göstereceğim.

Şâyet: Onlar kâfir oldukları halde izlemekte oldukları yol üzere sebat göstermekle emrolunmaları nasıl mümkün olur; diye sorulacak olursa, cevap şudur: Bu, yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi bir tehdittir: *"Az gülsünler, çok ağlasınlar."* (et-Tevbe, 9/115) Yüce Allah'ın: **"Bu yurdun sonunun kimin olacağını yakında bileceksiniz"** buyruğu da buna delalet etmektedir. Yani, sahibinin dolayısıyla övgüye mazhar kılınacağı övülecek akibetin kime olacağını bileceksiniz. Yani, Dar-ı İslâm'da (İslâm yurdunda) kimin muzaffer olacağını, yeryüzüne kimin mirasçı olacağını, âhiret yurdunun (yani cennetin kimin olacağını) bileceksiniz.

ez-Zeccâc der ki "(مكانتكم): Dünyadaki imkân ve iktidarınız" anlamındadır. İbn Abbas, el-Hasen ve en-Nehaî de bunu; kendi tarafınız üzere; el-Kutabî de, kendi mevkiiniz, yeriniz üzere diye açıklamışlardır.

"Ben de yapacağım" buyruğu, ben de kendi imkânlarımla izlediğim yol üzere çalışacağım demek olup, bu anlamı veren; (على مكانتي) lafzı halin buna delâleti dolayısıyla hazfedilmiştir.

"Bu yurdun sonunun kimin olacağını" anlamındaki buyrukta yer alan ve; (مَنْ): **Kim"** anlamındaki ism-i mevsul (الذي) anlamında ve nasb mahallindedir. Çünkü "bilmek" anlamındaki fiil, onun üzerinde cereyan etmektedir. Ref' mahallinde olması da mümkündür. Çünkü, bir önceki soruda amel etmez, o takdirde fiil muallak olur. Yani: Güzel yurdun akibetinin hangimizin olacağını bileceksiniz, demek olur. Yüce Allah'ın şu buyruğu gibi: "(لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَى): *İki zümreden hangisinin daha iyi hesap ettiğini bilelim diye."* (el-Kehf, 18/12) Hamza ve el-Kisaî de "(من يكون): **Kimin olacağını"** şeklinde ("te" ile değil de) "ye" ile okumuşlardır.

وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَٰذَا لِلَّهِ
بِزَعْمِهِمْ وَهَٰذَا لِشُرَكَائِنَا ۖ فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ ۖ
وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَىٰ شُرَكَائِهِمْ ۗ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿١٣٦﴾

136. Onlar, Allah'a yarattığı ekin ve davarlardan bir pay ayırdılar da zanlarınca: "Bu Allah'ın, bu da O'na koştuğumuz ortaklarımızındır" dediler. Ortaklarına ait olan Allah'a ulaşmaz ama, Allah'a ait olanlar ortaklarına ulaşır. Ne çirkin hükmediyorlar!

Yüce Allah'ın: **"Onlar, Allah'a yarattığı ekin ve davarlardan bir pay ayırdılar"** buyruğu ile ilgili açıklıyacağımız tek bir konu vardır:

"(ذرأ يذرأ ذرءاً): Yarattı, yaratır" demektir. Bu buyrukta bir hazf ve bir ihtisar (kısaltma) vardır. O da şöyledir: Onlar, putları adına... bir pay ayırdılar. Bu hazfe daha sonra gelen ifadeler delâlet etmektedir.

Bu da şeytanın onlara hoş ve süslü gösterdiği şeylerden idi. Nihâyet kendilerine ait olan malın bir bölümünü kendi zanlarına göre Allah'a, bir diğer bölümünü de putlara ayırdılar. Bu açıklamayı İbn Abbas, el-Hasen, Mücahid ve Katade yapmıştır. Yaptıkları açıklamalar anlam itibariyle birbirine yakındır.

Onlar, Allah'ın kendileri için yarattığının bir bölümünü Allah'a, bir bölümünü de Allah'a ortak koştukları putlarına ayırmışlardı. Putlarına ayırdıkları şey, putlara ve onların bakıcılarına harcanmak suretiyle tükenip bitti mi, bu sefer "Allah'a" diye ayırdıkları miktardan tamamlarlardı.

Ancak, misafirlere ve yoksullara harcayarak Allah'a ayırdıkları bölüm bitti mi, onun yerine putlara ayırdıklarından koymazlardı ve şöyle derlerdi: Allah'ın buna ihtiyacı yoktur, bizim koştuğumuz ortaklar ise fakirdir. Bu da onların cehaletlerinden kaynaklanıyordu ve asılsız iddialarından idi.

Asılsız iddia (zu'm) ise yalan demektir. Kadı Şüreyh der ki: Her bir şeyin bir künyesi vardır. Yalanın künyesi ise, "(زعموا): İddia ettiler" tabirini kullanmaktır. Onlar, bu hususlarda yalan söylüyorlardı. Çünkü buna dair şer'i bir hüküm inmiş değildi.

Said b. Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Kim Arapların cahilliklerini öğrenmek istiyor ise, el-En'âm Sûresi'nde 130. âyetten sonrasından itibaren: ***"Bilgisizlik yüzünden evlatlarını beyinsizce öldürenler... gerçekten büyük bir zarara uğramışlardır."*** (el-En'âm, 6/140) buyruğuna kadar olan bölümleri okusun.

İbnü'l-Arabî der ki: Onun bu söylediği gerçekten doğru bir sözdür. Çünkü onlar, âciz ve kısır akıllarıyla herhangi bir bilgiye ve herhangi bir adil hükme bağlı olmaksızın, beyinsizce helâl ve haramı tespit ettiler, tasarrufta bulundular. Uydurma putlar ve ilahlar edinmek suretiyle giriştikleri cahilce tasarrufları ise daha büyük bir cehalet ve daha büyük bir günahtır. Çünkü, yüce Allah'a karşı haksızlıklarda bulunmak, mahlukata haksızlık yapmaktan daha büyüktür. Şanı yüce Allah'ın zatında, sıfatında ve yaratmasında bir ve tek

olduğunun delili ise, bunun helâl, bunun da haram olduğuna dair delilden daha açık ve daha vazıhtır. Rivâyete göre, adamın birisi Amr b. el-As'a şöyle demiş: Sizler akıllarınızın olgunluğuna, yetkin düşüncenize rağmen taşlara taptınız. Amr şöyle demiş: O akıllara onları yaratan tuzak kurmuştu. İşte, Şanı yüce Allah'ın, Arapların bayağılıklarına ve cehaletlerine verdiği örnek budur. Allah, İslâm ile bunu gidermiş, Rasulünü göndermekle bunu iptal etmiştir. O halde, bize düşen bir daha ortaya çıkmamak üzere onu öldürmek ve bir daha anılmamak üzere onu unutmak idi. Şu kadar var ki, şanı yüce ve mübârek olan Rabbimiz, nassı ile bunu zikretti ve bunu geniş geniş açıkladı. Tıpkı, kendisini inkâr eden kâfirlerin küfrünü sözkonusu ettiği gibi.

Bundaki hikmet ise, -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır- evvela O'nun hükmü ezeli bir hükümdür. Küfür ve karıştırmanın kıyamet gününe kadar ardı arkasının kesilmeyeceğine dair hükmü vardır.

Yahya b. Vessâb, es-Sülemî, el-A'meş ve el-Kisaî ise "ze" harfini ötreli olarak; (بُزعِيهم): Zanlarınca" diye okumuşlar, diğerleri ise aynı harfi üstün olarak okumuşlardır ki, bu da iki ayrı söyleyiştir.

"Ortaklarına ait olan Allah'a ulaşmaz." Yani yoksullara gitmezdi. **"...ne çirkin hükmediyorlar."** Onların verdikleri bu hüküm ne kadar kötüdür! Zeyd b. Eslem der ki: Allah'a ait olan davarları kestiklerinde üzerlerine putlarının adlarını anarlardı. Diğer taraftan putlarına ait olanları kesecek olurlarsa, üzerlerine Allah'ın adını anmazlardı. İşte: **"Ortaklarına ait olan Allah'a ulaşmaz ama..."** buyruğunun anlamı budur. Dolayısıyla onların Allah'ın adını terk edişleri yerilmelerine sebep teşkil eden bir davranış olup bu da üzerinde Allah'ın adı anılmadık şeyleri yemeyi terk etmenin kapsamına giriyordu. (Yani, bu da yerilen bir davranış idi).

وَكَذَٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ
لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ ۖ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ
فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١٣٧﴾

137. Böylece onların ortakları, müşriklerden bir çoğuna evlâtlarını öldürmeyi de hoş göstermiştir. Hem onları helâk etmek için, hem de dinlerini kendilerine karmakarışık etmek için. Eğer Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Artık sen onları yalan ve iftiralarıyla başbaşa bırak.

Yüce Allah'ın: **"Böylece onların ortakları, müşriklerden birçoğuna evlatlarını öldürmeyi de hoş göstermiştir"** buyruğunun anlamı şudur: Onların ortakları kendilerine, Allah'a bir pay, putlarına da bir pay ayırmayı süslü gösterdiği gibi, aynı şekilde ortakları müşriklerin birçoğuna çocuklarını öldürmeyi de süslü göstermişlerdir.

Mücahid ve başkaları derler ki: Fakir düşerler korkusuyla ortakları kendilerine kız çocuklarını öldürmelerini süslü göstermişlerdi. el-Ferra ve ez-Zeccâc derler ki: Burada **"ortakları"**ndan kasıt, putlara hizmetkârlık edenlerdir. Bunların insanlar arasından azıp haddi aşmış olanlar oldukları söylendiği gibi, şeytanlardır diye de açıklanmıştır.

Bununla, esir düşerler, ihtiyaç sahibi olurlar korkusuyla ve savaşta yardımcı olamadıklarından ötürü kız çocukları diri diri gömmeye işaret etmektedir.

Şeytanlara **"ortaklar"** adının verilmesi, Allah'a isyan hususunda şeytanlara itaat ederek, itaatin gereği bakımından onları Allah'la birlikte ortak koşmalarından ötürüdür. Denildiğine göre, cahiliyye döneminde kişi, Allah adına şöyle yemin edermiş: Şâyet kendisinin şu kadar şu kadar erkek çocuğu olursa, mutlaka onlardan birisini kesip kurban edecektir. Nitekim, oğlu Abdullah'ı boğazlamayı adadığında Abdulmuttalib de böyle yapmıştı.

Diğer taraftan âyet-i kerimede dört kıraat sözkonusu olduğu da söylenmiştir ki, bu kıraatlarin en sahih olanı;

"(وَكَذَٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ): **Böylece onların ortakları müşriklerden birçoğuna evlatlarını öldürmeyi de hoş göstermiştir"** şeklindeki cumhurun kıraati olup aynı zamanda bu kıraat Harameyn ehlinin, Kûfelilerle Basralıların da kıraatidir.

"(شركاؤهم): **Onların ortakları"** kelimesi, "(زين): Hoş göstermiştir," fiili ile ref' olunmuştur. Çünkü ortakları, çocuklarını öldürmeyi hoş ve süslü göstermiş, fakat bizzat kendileri öldürmemişti. O bakımdan, "(قتل): Öldürmeyi" kelimesi de, "(زين): Hoş gösterdi," fiili ile nasbedilmiştir. "(أولادهم): Evlatlarını" kelimesi ise mef'ule (burada "öldürme" kelimesine) izafe edilmiştir. Halbuki, mastarda aslolan faile izafe edilmektir. Çünkü, mastarın ifade ettiği fiili vücuda getiren fail olduğu gibi, onsuz da olmaz. Bununla birlikte mef'ul olmayabilir. Burada, lafız itibariyle mef'ule izafe edilmiş olmakla birlikte; mana itibariyle faile izafe edilmiştir. Zira, ifadenin takdiri şöyledir:

"(زيّن لكثير من المشركين قتلهم أولادهم شركاؤهم): Onların ortakları, müşriklerden birçoğuna çocuklarını öldürmeyi güzel göstermiştir." Daha sonra fail olan muzaf hazfedilmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda hazfedildiği gibi: "(لَا يَسْأَمُ الْإِنسَانُ مِن دُعَاءِ الْخَيْرِ): *İnsan, hayır dilemekten usanmaz."* (Fussilet, 41/49) Burada ise; "(من دعائه الخير): O'nun hayır dilemesinden..." takdirinde-

dir. Burada "he" zamiri duanın failidir. Yani insan hayır ile dua etmekten usanmaz demektir. İşte "müşriklerden bir çoğuna, onların ortakları, çocuklarını öldürmelerini süslü göstermesi" anlamındaki buyruk da böyledir. Mekkî der ki: Bu, tercih edilen kıraattir. Çünkü bu kıratte i'rab sahih olduğu gibi, cumhur tarafından kabul edilen kıraat de budur.

İkinci kıraate gelince, "(زُيِّنَ): Süslü gösterildi" şeklinde "ze" harfi ötreli olarak; "(لكثير من المشركين لقتلُ): Müşriklerin bir çoğunu öldürmeleri" şeklinde "öldürme anlamındaki" mastar merfu' olarak; "(أولادِهم): **Evlatlarını"** kelimesi esreli olarak, "(شركاؤهم): **Onların ortakları"** da merfu' olarak okuyan el-Hasen'in kıraatidir. (Bu kıraatin anlamı biraz sonra gelecektir.)

(Üçüncü kıraat) İbn Âmir ve Şamlıların kıraati: (زُيِّنَ): Hoş gösterildi şeklinde "ze" harfi ötreli olarak; "(لكثير من المشركين قتلُ أولادَهم): Müşriklerden bir çoğuna evlatlarını öldürmeleri" buyruğunda (قتلُ): Öldürme mastarı ötreli ve "(أولادهم): **Evlatlarını"** kelimesi mansub olarak, "(شركائهم): **Onların ortakları"** kelimesini de esreli olarak okumuşlardır ki, bu Ebu Ubeyd'in naklettiği bir kıraattir.

(Dördüncü kıraat); başkası ise Şamlılardan "(وكذلك زُيِّنَ): Böylece... hoş gösterildi" şeklinde "ze" harfi ötreli olarak "(لكثير من المشركين قتلُ): Müşriklerden bir çoğuna öldürmeleri" şeklinde öldürme mastarı merfu' olarak, "(أولادِهم): Evlatlarını" esreli olarak, aynı şekilde; "(شركائهم): Onların ortakları kelimesini de esreli olarak okumuşlardır.

İkinci kıraat olan el-Hasen'in kıraati caiz bir kıraattir. Bu takdirde; "(قتل): Öldürme", meçhul bir fiilin nâib-i faili (sözde öznesi) olur. (شركاؤهم): Onların ortakları ise, "(زُيِّنَ): Hoş göstermiştir" fiilinin delâlet ettiği mahzuf bir fiil ile merfu' olur. Yani, "(زيّنه شركاؤهم): Onların ortakları bu işi onlara süslü göstermiştir" takdirindedir.

Buna göre, Zeyd, Amr'ı vurdu anlamında; (ضُرِب زيدٌ عمرٌو) demek caiz olur. Sibeveyh de şöyle bir mısra nakletmektedir:

لِيَبْكِ يَزِيدُ ضَارِعٌ لِخُصُومَةٍ

"Düşmanlık sebebiyle küçük yaştaki çocuklar Yezid için ağlasın."

Görüldüğü gibi bu da; onun için küçük çocuk ağlasın, anlamındadır. (ve mef'ul olan Yezid kelimesi mansub gelmesi gerektiği halde merfu' gelmiştir).

İbn Amir ve Ebu Bekr rivâyetiyle Âsım, "(يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالآصَالِ رِجَالٌ): *Sabah akşam O'nu oralarda tesbih ederler, bir takım adamlar ki..."* (en-Nûr, 24/36-37) diye okumuştur. Bu ifadenin takdiri de: Onu.. adamlar tesbih

eder, şeklindedir. İbrahim b. Ebi Able de; (قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ النَّارُ ذَاتُ الْوَقُودِ) diye okumuş olup anlamı: ***"Ashab-ı Uhdudu o alevli ateş öldürdü"*** (el-Burûc, 85/4-5) anlamındadır.

en-Nehhâs der ki: Ebu Ubeyd'in, İbn Âmir ve Şamlılardan naklettiği kıraat (üçüncü kıraat), ne konuşma dilinde, ne de şiirde caiz değildir. Nahiveller, sadece zarfın araya girmesi suretiyle muzaf ile muzafun ileyhi birbirinden ayırmayı caiz kabul ederler. Çünkü, zarfın girmesi onları birbirinden ayırd etmiş olmaz. Zarf olmayan isimlerle ayırmak, bir lahn (yanlış söyleyiş) dir.

Mekkî de der ki: Bu kıraatlerde muzaf ile muzafun ileyhi birbirinden ayırdetmek sözkonusu olduğu için zaaf vardır. Zira böyle bir ayırma şiirde zarflar ile mümkün olur. Zarf çokça kullanılır. Mef'ulün bih ile bunları birbirinden ayırdetmek ise, şiirde dahi uzak bir ihtimaldir. Kıraatte bunu caiz kabul etmek daha da uzak bir ihtimaldir.

el-Mehdevî der ki: İbn Âmir'in bu kıraati, muzaf ile muzafun ileyhi birbirinden ayırmayı kabul edenlerin görüşüne göredir. Şairin şu sözü de buna benzemektedir:

فَزَجَجْتُهَا بِمَزَجَّةٍ زَجَّ الْقَلُوصَ أَبِي مَزَادَةَ

"Ben ona kısa mızrağımı öyle bir sapladım ki
Ebu Mezâde'nin genç develere mızrağını saplayışı gibi."

Görüldüğü gibi o, bununla (mef'ulü olan "genç develer" anlamındaki kelimeyi) Ebu Mezâde'den sonra zikretmesi gerekirken önce zikretmiştir. Yine şair şöyle demiştir:

تَمُرُّ عَلَى مَا تَسْتَمِرُّ وَقَدْ شَفَتْ غَلَائِلَ عَبْدُ الْقَيْسِ مِنْهَا صُدُورُهَا

"Olduğu gibi devam edip gitmektedir, artık Abdu'l-Kayslılar da
Kalplerindeki kinlerini rahatlatmış bulunmaktadır."

(Burada da "kalplerinin kinleri" anlamındaki izafe yan yana gelip biribirlerinden ayrılmaması gerektiği halde muzaf ile muzafun ileyhin arasına "Abdulkays" kelimesi girmiş bulunmaktadır).

Ebu Ğanim Ahmed b. Hamdan en-Nahvi der ki: İbn Âmir'in kıraati Arapçada caiz değildir. Bu, alim birisinin bir yanılgısıdır. Alim bir kimse yanılacak olsa, ona tabi olmak caiz olmaz ve onun bu yanılgısı icma esas alınarak reddedilir. Aynı şekilde alimler arasında yanılan veya hata edenlerin de ic-

na esas alınarak vazgeçmeleri gerekmektedir. Çünkü, böyle bir şey, doğru olmayan üzerinde ısrardan daha uygundur. Nahivciler ancak zaruret halinde şairin muzaf ile muzafun ileyhin arasını zarf getirerek ayrılmasını kabul etmişlerdir. Çünkü araya giren zarf onları birbirinden ayırmış sayılmaz. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

كما خُطَّ الكتاب بكفِّ يوماً يَهودِيٍّ يُقارِبُ او يُزيلُ

"Tıpkı yahudinin -bir gün-[1] eliyle kitabın kimisi yakın,
Kimisi uzak düşen kelimelerle yazılışı gibi."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

كأنّ أصواتَ مِن إيغالهن بنا أواخِرِ المَيْسِ أصواتُ الفَراريج

"-Develer bizleri hızlıca taşıyıp götürdüklerinden dolayı-[2] adeta
Deve eğerlerinin geri taraflarından çıkan sesler, piliçlerin sesleri gibiydi."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

لمّا رأت ساتيدَما استعبَرَتْ لِلّهِ دَرُّ اليومَ مَن لامَها

"Sâtidemâ adındaki dağı görünce döktü gözyaşlarını
-Bugün-[3] onu kınayana Allah iyilik versin."

el-Kuşeyrî der ki: Bazıları bunun çirkin olduğunu söylemişlerdir. Ancak, bunun çirkin olmasına imkân yoktur. Çünkü kıraat, eğer Peygamber (sav)'dan tevâtüren sabit olacak olursa, aksine o, çirkin değil, fasihtir. Diğer taraftan bu kabilden kullanımlar, Arap dilinde de geçtiği gibi, Hz. Osman mushafında; "(شركائهم): Onların ortakları" kelimesi "ye" ile yazılmıştır ki, bu da İbn Âmir'in kıraatine (doğruluğuna) delildir. Bu kıraatte de "öldürme" ortaklara izafe edilmiştir. Çünkü, bu işi onlara süslü gösteren ve yapmaya davet eden, onların Allah'a koştukları ortaklardır. O halde burada fiil, aslen gerektiği şe-

(1) Tercümede muzaf ile muzafın ileyhin arasına giren zarf, iki tire arasında gösterilmiştir.
(2) Burada da muzaf ile muzafun ileyhin arasını ayıran ibarenin tercümesi tire arasına alınmıştır.
(3) Burada da muzaf ile muzafun ileyh arasına "bugün" anlamındaki zarf olan kelime girmiş bulunmaktadır.

kilde failine izafe edilmiştir. Şu kadar var ki, muzaf ile muzafun ileyhin arasi başka kelimelerle ayrılmış ve mef'ul takdim edilerek olduğu gibi mansub bırakılmıştır. Zira, mef'ul mana itibariyle mütealliktir. Muzafı da tekit edip onu hali üzre mecrur bırakmıştır. Zira öldürmeden sonra mütekaddim olarak gelmesi gerekirdi. İfadenin takdiri de şöyledir: İşte böylece müşriklerin bir çoğuna onların koştukları ortaklar, çocuklarını öldürmelerini süslü göstermiştir.

en-Nehhâs der ki: Ebu Ubeyd'den başkasının naklettiğine gelince; -ki, bu da dördüncü kıraattir- caizdir. Buna göre ise, **"onların ortakları"** anlamındaki kelime **"evlatları"** kelimesinden bedel olur. Zira onların evlatları, nesep ve mirasta onların ortaklarıdırlar. Bu dördüncü kıraate göre ise buyruğun anlamı şöyle olur: Böylece müşriklerden bir çoğuna -miras ve nesebte ortakları olan evlatlarının öldürülmesi süslü gösterilmiştir.

"Hem onları helâk etmek için, hem de" kendileri için beğenip seçtiği **"dinlerini kendilerine karma karışık etmek için."** Yani, onlara batılı emreder ve dinleri hususunda onları şüpheye düşürürler. Halbuki daha önceden Hz. İsmail'in dini üzere idiler ve onun dininde çocukların öldürülmesi diye bir şey sözkonusu değildi. Böylelikle Hz. İsmail'in dininin üzeri örtülmüş olur. İşte bu şekilde dinlerini kendilerine karma karışık ederler.

"Eğer Allah dileseydi bunu yapamazlardı." Bununla yüce Allah, onların kâfir oluşlarının Allah'ın meşîetiyle olduğunu beyan etmektedir. Bu da Kaderiyye'ye bir redtir.

"Artık sen onları iftiralarıyla başbaşa bırak." Bununla onların: Allah'ın ortakları vardır, şeklindeki sözlerini kastetmektedir.

وَقَالُوا هٰذِهٖٓ اَنْعَامٌ وَّحَرْثٌ حِجْرٌ ۖ لَّا يَطْعَمُهَآ اِلَّا مَنْ نَّشَآءُ
بِزَعْمِهِمْ وَاَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُوْرُهَا وَاَنْعَامٌ لَّا يَذْكُرُوْنَ اسْمَ اللّٰهِ
عَلَيْهَا افْتِرَآءً عَلَيْهِ ۚ سَيَجْزِيْهِمْ بِمَا كَانُوْا يَفْتَرُوْنَ ﴿١٣٨﴾

138. Onlar, zanlarınca: "Bu davarlar ve ekinler dokunulmazdır. Onları dilediğimizden başkası yiyemez. Bir takım davarların da sırtları haram kılınmıştır" dediler. Bir takım hayvanlar da vardır ki, Allah'a iftira ederek üzerlerine O'nun adını anmazlar. O, onları bu iftiraları yüzünden cezalandıracaktır.

Şanı yüce Allah, cahilliklerinin bir başka çeşidini sözkonusu etmektedir. Eban b. Osman "(حِجْرٌ): **Dokunulmaz"** kelimesini "hâ" ile "cîm" harflerini ötreli olarak okumuş, el-Hasen ve Katade ise "hâ" harfini üstün, "cim" harfini sakin olarak okumuştur ki, aynı manada iki ayrı söyleyiştir. Yine el-Hasen'den, "hâ" harfini ötreli olarak okuduğu da rivâyet edilmiştir. Ebu Ubeyd, Harun'dan şöyle dediğini nakletmektedir: el-Hasen, Kur'ân-ı Kerim'in tümünde bu kelimenin geçtiği yerlerde "hâ" harfini ötreli olarak okumakla birlikte, yüce Allah'ın: "(بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا): ***Bir perde ve belirli bir sınır kıldı."*** (el-Furkan, 25/53) buyruğunda ise "hâ" harfini esreli okumaktadır.

İbn Abbas ve İbn ez-Zübeyr'den, bu kelimeyi (حِرْج) şeklinde "cim" harfinden önce "ra" harfi ile okudukları rivâyet edilmiştir. Ubeyy'in Mushafında da böyledir. Bu hususta iki görüş vardır. Bir görüşe göre bu kelime de cezbetmek, kendisine doğru çekmek anlamını veren (جَذَبَ وجلب) kelimeleri gibidir. Diğer bir görüşe göre -ki bu daha sahihtir- bu okuyuş, (الحرج)'dan gelmektedir. Bunun anlamı ise, darlık ve günah manasına gelen "el-Harec"in bir başka söyleyişidir. Bunun da manası, yasak ve haram demektir. "Filan kişi yasak ve haram olduğundan şüphe ettiği şeylere girmek hususunda kendisi aleyhine teharruc eder (işi daraltır)" tabiri de buradan gelmektedir.

"Hicr: dokunulmaz" lafzı müşterek bir lafızdır. Burada da yasak ve haram anlamındadır. Aslı, engellemek, menetmek demektir. Akla "hicr" denilmesi, çirkinlikleri yasak kabul edişinden dolayıdır. "Filan kişi hakimin hicri (hacri) altındadır" tabiri de hakimin onun için tayin ettiği kısıtlılık altındadır, demektir. Hacr altına almak ile hicr altına almak aynı şeydir. Hicr, akıl demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(هَلْ فِي ذَٰلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرٍ): ***Bunda akıl sahibi olanlar için bir yemin vardır değil mi?"*** (el-Fecr, 89/5) Hicr, aynı zamanda kısrak anlamındadır. Akrabalık anlamına da gelir. Şair der ki:

يـريـدون أن يُقصُـوه عنّي وإنـه لـذُو حَسَبٍ دانٍ إليّ وذو حِجْـرِ

"Benden uzaklaştırmak istiyorlar onu, halbuki o,
Benim için oldukça yakındır ve benim yakın akrabamdır."

"İnsanın yakını" anlamında hicr ve hacr kelimesi kullanılır. Ancak hacr kelimesinin kullanımı daha çoktur. Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Onlar, bir takım davarları ve ekinleri dokunulmaz kabul ederek putlarına ayırdılar ve: **"Onları dilediğimizden başkası yiyemez"** dediler. Burada, yiyebilecekler ise, putların hizmetkârlarıdır.

Daha sonra yüce Allah bunun, hakkında şer'i bir hükmün varid olmadığı bir tahakküm (indî, delilsiz olarak hüküm verme) olduğunu beyan etmekte-

dir ki, **"zanlarınca"** diye buyurmuş olması da bundan ötürüdür.

"Bir takım davarların da sırtları haram kılınmıştır." Buyruğuyla, daha önce putlarına ayırıp da onlar için Sâibe kıldıkları davarları kastetmektedir. Mücahid der ki: Bundan kasıt, Bahîre, Vasîle ve Hâm'dır.(1)

"Bir takım hayvanlar da vardır ki... üzerlerine O'nun adını anmazlar." Bunlarla da ilahları için kestiklerini kastetmektedirler. Ebu Vail der ki: Sırtlarına binerek hacca gitmezler, demektir.

"Allah'a iftira ederek" yani, Allah'a iftira etmek için. Buna göre; "(افتراء): İftira ederek" kelimesi, mef'ulün leh olarak nasbedilmiştir. Mastar (mef'ulü mutlak) olduğu için mansub olduğu da söylenmiştir. Allah'a iftira etmeleri ise, bize bunu Allah emretti demelerinden ötürüdür.

وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَٰذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ
عَلَىٰ أَزْوَاجِنَا ۖ وَإِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ ۚ سَيَجْزِيهِمْ
وَصْفَهُمْ ۚ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٣٩﴾

139. Ve dediler ki: "Şu davarların karınlarındakiler yalnız erkeklerimize helâl, kadınlarımıza haramdır. Şâyet ölü (doğar) **ise, onlar bunda ortak olurlar."** (Allah) **Onlara bu yakıştırmalarının cezasını verecektir. Muhakkak ki O, Hakîmdir, Alîmdir.**

Yüce Allah'ın: **"Ve dediler ki: Şu davarların karınlarındakiler, yalnız erkeklerimize helâl, kadınlarımıza haramdır."** Bu onların cahilliklerinin bir başka çeşididir. İbn Abbas der ki: Karınlarında olanlardan kasıt, süttür. Onlar sütü erkeklere helâl, dişilere haram kılmışlardı. Ceninler olduğu da söylenmiştir. Ceninleri bizim erkeklerimize helâldir, demişlerdi. Diğer taraftan bu davarlardan her hangi birisi ölecek olursa, onu da erkeklerle kadınlar beraber yerlerdi.

"(خالصة): **Yalnız"** kelimesinin sonundaki yuvarlak "te" harfi **mübâlağa** ifade etmek içindir. "(علامة ونسابة): Çok bilgin bir adam ve neseb bilgini **kişi"** kelimeleri de bunun gibidir ki, bu açıklamalar el-Kisaî ve el-Ahfeş'den nak-

(1) Cahiliyye dönemi Araplarının kendiliklerinden ortaya koydukları teşrîî; yasa koyma alanındaki sapmalarının göstergelerinden biri olan bu alandaki uygulama ve terimlerin açıklaması için el-Mâide, 5/103. âyete ve tefsirine bakınız.

ledilmiştir. (خالِصةٌ) kelimesi, ötreli olarak okunuşu (ما) mübtedâsının haberidir. el-Ferrâ ise der ki: Bu kelimenin müennes gelmesi "davarlar" anlamındaki (الأنعام) kelimesinin müennesliğinden dolayıdır. Ancak bu açıklama bazılarına göre bir yanlışlıktır. Zira, davarların karınlarında bulunanlar, onların türünden değildir. () bakımdan yüce Allah'ın: "(يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ): ***Bir yolcu kafilesinin biri onu alır***" (Yûsuf, 12/10) buyruğuna benzememektedir. Çünkü bu ifade; "(لأن بعض السَّيارة سَيّارة): Yolcu kafilesinden bir yolcu" takdirindedir. Şu kadar var ki, bu (el-Kisaî ve el-Ahfeş'in açıklamalarının) yanlış olmasını gerektirmez.

Nitekim el-Ferra şöyle demektedir: Davarların karınlarında bulunanlar da onlar gibi davarlardır. O bakımdan "davarlar" müennes olduğundan dolayı o da müennes gelmiştir. Yani, davarların karınlarında bulunan davarlar yalnızca erkeklerimize helâldir, anlamındadır. Bunun, karınlarında bulunanların tamamı anlamında olduğu da söylenmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: (ما) lafzı sütlere veya ceninlere racidir. O bakımdan müenneslik manaya binaen, müzekkerlik de nassa binaen gelmiştir. İşte bundan dolayı lafız nazar-ı itibara alınarak; "(وَمُحَرَّمٌ على أَزْوَاجِنَا): **Kadınlarımıza haramdır**" diye buyurulmuştur. Eğer manaya uygun lafız kullanılacak olsaydı, (ومحرّمة) denmesi gerekirdi. Bu görüşü de el-A'meş'in, sonda "te"siz olarak; (خالِص): Yalnız" şeklindeki kıraati desteklemektedir.

el-Kisaî de der ki: Bu kelimenin "te"li kıraati de "te"siz kıraati de aynıdır. Şu kadar var ki, sona gelen "te" mübalağa, içindir. Tıpkı -az önce geçtiği gibi-: (Büyük bir dahi, büyük bir alim adam demek gibi). Katade ise bu kelimeyi, (خَالِصةً) şeklinde, (ما)'ın sılası olan zarftaki zamirden hal olmak üzere okumuştur. Nitekim "(الذي في الدار قائماً زيد): Evde ayakta duran kişi Zeyd'dir" demeye benzer. Basralıların görüşü budur.

el-Farrâ'ya göre ise, kat' üzere (önceki kelimenin sonunda vakıf yapılarak) mansub olur. Aynı şekilde Said b. Cübeyr'in; (خـالِصاً) şeklindeki kıraati hakkında da bu açıklama yapılabilir.

İbn Abbas ise, izafet terkibi şeklinde; (خـالِصةُ) diye okumuştur ki, ikinci bir mübteda olur. Haberi de "(لِذكورنا): Erkeklerimize... dir" şeklindedir. Cümle de bütünüyle (ما)'nın haberi olur. Bununla birlikte İbn Abbas'ın kıraatine göre bu kelimenin (ما)'nın bedeli olması da mümkündür. Böylelikle bunda beş ayrı kıraat sözkonusu olmaktadır.(1)

(1) Bu açıklamalara göre İbn Abbas'ın kıraatinin meâli şöyle yapılabilir: "Şu davarların karınlarında bulunup da onların arasından halis olanlar (salimen çıkanlar), erkeklerimize ait olacaktır..."

"Kadınlarımıza haramdır" yani, kız çocuklarımıza haramdır, şeklindeki açıklama İbn Zeyd'den nakledilmiştir. Başkası eşlerine ve hanımlarına haramdır, diye açıklamaktadır.

"Şâyet ölü ise" buyruğundaki "(يَكُنْ): Olur" kelimesi, "ye" ile de "te" ile de okunmuştur. Yani, bu davarların karınlarında bulunan ölü (meyte) olursa, **"onlar bunda ortak olurlar."** Yani erkekler ve kadınlar onu ortaklaşa yerler. Burada; "(فيه): **Bunda"** denilmesinin sebebi, "meyte (ölü)" ile hayvanın kastedilişinden dolayıdır. Bu da "ye" ile kıraati pekiştirmektedir.

"(مَيْتَةً): **Ölü"** kelimesinin merfu' okunuşu, ölürse, yahut ölüm sözkonusu olursa, anlamını verir. (ميتة): Ölü şeklinde nasb ile okunması ise: Ve eğer o canlı ölü çıkarsa... anlamını verir.

"Onlara bu yakıştırmalarının" yalan ve iftiranın **"cezasını verecektir."** Yani, bundan dolayı onları azaplandıracaktır. "(وَصْفَهُم): **Yakıştırmaları"** kelimesinin nasbedilmesi, mecrur gelmesini gerektiren edatın hazfedilmesinden ötürüdür. "(بوصفهم): Bu yakıştırmaları dolayısıyla (onları cezalandıracaktır)" anlamına gelir.

Âyet-i kerimede ilim adamının kabul etmeyecek olsa dahi, görüşünün tutarsızlığını bilip onu nasıl reddedeceğini bilsin diye kendisine muhalefet edenin görüşlerini bilmesi gerektiğine dair bir delil vardır. Çünkü yüce Allah, Peygamber (sav)'a ve onun ashabına söylediklerinin tutarsızlığını bilmeleri için çağdaşları olan ve kendilerine muhalif olanların görüşlerini bildirmiştir.

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ
اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ ۚ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٤٠﴾

140. Bilgisizlik yüzünden evlâtlarını beyinsizce öldürenler ve Allah'ın kendilerine ihsan buyurduğu rızkı Allah'a iftira ederek haram sayanlar, gerçekten büyük bir zarara uğramışlardır. Şüphesiz onlar sapmışlar ve doğru yolu da bulamamışlardır.

Yüce Allah, kız çocuklarını diri diri gömmeleri, Bahîra'yı ve diğer davarları kendi akıllarına dayanarak haram kılmaları sebebiyle büyük zarara uğradıklarını haber vermektedir. Onlar, akıllarıyla koydukları bu hükümler sonucunda fakir kalırlar, korkusuyla çocuklarını beyinsizce öldürdüler, diğer taraftan fakir düşmekten korkmaksızın, mallarından bir takım şeyleri kendi-

lerine yasak kıldılar. Yüce Allah, bunun, onların görüşlerindeki çelişkiden kaynaklandığını, beyan etmektedir.

Derim ki: Araplar arasında yüce Allah'ın başka bir yerde zikrettiği gibi fakirlik korkusuyla çocuklarını öldürenler vardı. Aynı şekilde onları öldürmekte herhangi bir gerekçe göstermeksizin, sırf beyinsizliklerinden ötürü çocuklarını öldürenler de vardı. Bunlar ise Rabialılar ve Mudarlılardı. Bunlar, hamiyetlerinden ötürü kız çocuklarını öldürürlerdi. Nitekim aralarından melekler Allah'ın kızlarıdır, diyenler ve böylelikle Allah'ın kızları kabul ettikleri melekleri, kızlarla bir tutanlar vardı.

Rivâyet edildiğine göre Peygamber (sav)'ın ashabından bir adam Rasulullah (sav)'ın huzurunda devamlı sıkıntılı ve kederli dururmuş. Bir sefer Rasulullah (sav) ona sormuş: "Ne diye üzüntülüsün?" Ey Allah'ın Rasulü demiş. Ben, cahiliye döneminde bir günah işledim. Müslüman olsam dahi Allah'ın o günahımı bana bağışlamayacağından korkuyorum. Hz. Peygamber Ona: "Bu günahını bana bildir" demiş. Adam: Ey Allah'ın Rasulü, ben kız çocuklarını öldürenlerden idim. Benim bir kız çocuğum oldu. Hanımım onu öldürmeyip bırakmam için bana yalvarıp yakardı. Ben de onu öldürmedim. Nihâyet büyüdü, yetişti. En güzellerden bir kadın oldu. Evlenmek için ona talib oldular. Ancak hamiyet (kıskançlık duyguları) beni sardı. Ne onu evlendirmeye gönlüm tahammül etti, ne de evde kocasız bırakmaya. Hanıma: Filan filan kabileye, akrabalarımı ziyaret etmek üzere gitmek istiyorum, kızını da benimle gönder, dedim. Annesi bundan dolayı sevindi, elbiselerle, süs ve takılarla onu süsledi. Bu hususta kendisine ihanet etmemem için benden sözler aldı. Kızımı alıp bir kuyu başına gittim. Kuyuya baktım. Kız, kendisini kuyuya bırakmak istediğimi anladı. Bana sımsıkı sarılıp ağlamaya ve: Babacığım bana ne yapmak istiyorsun dedi, ben de ona merhamet ettim. Bir daha kuyuya baktım. Yine hamiyet gelip beni buldu. Yine kız bana sarıldı ve şöyle demeye koyuldu: Babacığım, annemin emanetini zayi etme. Ben, bir kuyuya bakıyor, bir de kıza bakıyor ve şefkat duyuyordum. Nihâyet şeytan bana galip geldi. Onu yakaladığım gibi baş aşağı kuyuya attım. Kuyuda bana: "Babacığım beni öldürdün, diyordu. Sesi kesilinceye kadar orada durdum, sonra da geri döndüm. Bunun üzerine Rasulullah (sav) da, ashabı da ağladı ve şöyle buyurdu: "Şâyet cahiliyyede yaptıkları dolayısıyla her hangi bir kimseyi cezalandırmam bana emredilmiş olsaydı, şüphesiz seni cezalandırırdım."[1]

(1) Bu rivayeti aynı şekilde, senedsiz ve mechul siğa (ruviye: rivayet edildi) diye, es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, III, 517'de nakletmektedir.

وَهُوَ الَّذِيٓ أَنشَأَ جَنَّٰتٍ مَّعْرُوشَٰتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَٰتٍ وَٱلنَّخْلَ
وَٱلزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُۥ وَٱلزَّيْتُونَ وَٱلرُّمَّانَ مُتَشَٰبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَٰبِهٍ ۚ
كُلُوا۟ مِن ثَمَرِهِۦٓ إِذَآ أَثْمَرَ وَءَاتُوا۟ حَقَّهُۥ يَوْمَ حَصَادِهِۦ ۖ وَلَا تُسْرِفُوٓا۟ ۚ
إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلْمُسْرِفِينَ ﴿١٤١﴾

141. Çardaklı ve çardaksız o bağları, tadları çeşitli hurmaları, ekinleri, birbirine hem benzeyen, hem benzemeyen zeytinleri, narları yaratıp yetiştiren O'dur. Bunların her biri meyve verdiği zaman meyvelerinden yeyin. Devşirilip biçildiği gün de hakkını verin. İsraf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yirmi üç başlık halinde sunacağız:

1. Yaratan Allah:

"Çardaklı" yani, çardaklar üzerinde yükseltilmiş bağları **"ve çardaksız"** yükseltilmemiş **"o bağları... yaratıp yetiştiren"** var eden **"O'dur."**

İbn Abbas der ki: **"Çardaklı"** bahçelerden kasıt, üzüm bağları, ekinler ve kavun türü yerde yayılan şeylerdir. **"Çardaksız bağlar"**dan kasıt ise, hurma ağacı ve diğer ağaçlar gibi gövdeleri üzerinde yükselen ağaçlardır. Şöyle de açıklanmıştır: Çardaklılardan kasıt, ağaçları yükselenlerdir. Çünkü bu kelime, asıl itibariyle yükselmek anlamına gelen; (التعريش)'dan gelmektedir.

Yine İbn Abbas'dan nakledildiğine göre, **"çardaklı"**lardan kasıt, insanların destekleyerek tesbit edip dallarını yükselttikleri ağaç türleridir. **"Çardaksızlar"**dan kasıt ise, düz ovalarda ve dağlarda yetişen meyvelerdir. Buna da Hz. Ali'nin bu anlamdaki kelimeleri; "(مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ): Yere dikilmiş ve dikilmemiş" anlamında "ğayn ve sîn" harfi ile okuyuşu delildir.

2. Tadları Farklı Hurma ve Ekinler:

Yüce Allah: **"Tadları çeşitli hurmaları, ekinleri"** buyruğunda (hurmaları), aslında bağ ve bahçelerin kapsamına girmekle birlikte ayrıca özel olarak zikretmesi, üstün değerleri dolayısıyladır. Nitekim daha önce de bu türden açıklamalarımızı el-Bakara Sûresi'nde yüce Allah'ın: ***"Kim Allah'a, melekle-rine... düşman olursa"*** (el-Bakara, 2/98) buyruğunu açıklarken belirtmişdik.

"Tadları çeşitli" yani, tadları itibariyle kimisi oldukça hoş ve güzel, kimisi daha aşağı seviyede olmak üzere meyveler yaratmıştır. Yüce Allah'ın tad için "yenen şey" anlamına gelen; (أكلٌ) tabirini kullanması, meyvelerinin yenilmesi dolayısıyladır.

"(أُكُلُهُ): **Tadları"** kelimesi ise mübtedâ olarak merfu'dur. "(مُخْتَلِفاً): **Çeşitli"** ise onun sıfatıdır. Ondan önce gelip mansub olan bir kelimenin de yanında yer alınca nasbedilmiştir. Nitekim "(عندي طباخاً غلام): Yanımda aşçı bir kişi var-dır," demek de bu kabildendir. Şair de şöyle demiştir:

الشَّـرُّ مُنْتَشِـرٌ يَـلقـاك عن عُـرُض والصـالحـاتُ عليهـا مُغلقـاً بـابُ

"Kötülük yaygındır, bir kuyuda karşılaşır seninle,
Salih kadınların ise üzerlerinde kapalıdır kapıları."

"(مُخْتَلِفاً): **Çeşitli"** kelimesinin hal olarak nasbedildiği de söylenmiştir.

Ebu İshâk ez-Zeccâc der ki: Bu, nahiv bakımından içinden çıkılması zor bir meseledir. Çünkü, şöyle denilmektedir: Onları yaratan Allah'tır. Fakat, onların meyveleri demek olan tadları (kendiliklerinden) farklı ve çeşitli değildir. Buna şöyle cevap verilir: Şanı yüce Allah: ***"O, her şeyi yaratandır"*** (el-En'âm, 6/102) buyruğunca bunları da yaratmıştır. Böylelikle yüce Allah bunları, tadları farklı olarak yaratmış olduğunu bildirmektedir. Yani O, bunları yaratırken, meyvelerinde farklılığı, çeşitliliği takdir etmiş olarak yaratmıştır.

Sibeveyh bunu şu sözleriyle açıklamaktadır: "(مررت برجل معه صَقْرٌ صائداً به غداً): Ben, beraberinde yarın kendisiyle avlanacağı bir şahin bulunan bir adama uğradım" diyerek hal yapılır. Nitekim: "(لتدخلُنَّ الدار آكلين شاربين): Eve mutlaka yiyenler ve içenler olarak gireceksinizdir" derken, bunu gerçekleştireceksiniz demek istemektedir. Üçüncü bir cevap da şu şekildedir: Allah bunları yarattığında bile tadları çeşitli idi. Yani, eğer bunların yaratılış esnasında tadları bulunsaydı dahi, bu tadları farklı olacaktı.

Burada (hurma ve ekin tesniye olduğu halde) onlara uygun; "(أكلهما): İkisinin tadları" demeyişinin sebebi, zamirin ikisinden birisine iade edilmesiyle yetinmiş olmasıdır. Yüce Allah'ın: "(وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْواً انْفَضُّوا إِلَيْهَا): ***Onlar, bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman... ona doğru yöneldiler"*** (el-Cum'a, 62/11) buyruğu da ikisine doğru yöneldiler anlamındadır. Bu anlamdaki açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

3. Allah'ın Varlığının Delilleri ve Bize Lütufları:

"Birbirine hem benzeyen, hem benzemeyen" anlamındaki buyruklar, hal

olarak nasbedilmiş olup buna dair açıklamalar az önce geçmiş bulunmaktadır. **"Zeytinleri, narları"** buyruğu da öncekilere atfedilmektedir.

Bunların yaratılışında şu üç hususa delil getirilmektedir. Evvelâ, değişen şeylerin -önceden de geçtiği gibi- mutlaka bir değiştiricisinin bulunduğudur. İkinci olarak, bunlarda şanı yüce Allah'ın bize lütuflarına delil vardır. Çünkü O, bizi yarattığında dileseydi bize gıda yaratmayabilirdi. Gıda yarattığı takdirde de o gıdanın görünüşü güzel, tadı hoş olmayabilirdi. Bu şekilde yaratmış olsa dahi, devşirilmesi kolay olmayabilirdi. Baştan beri O, bunları bu şekilde yaratmak zorunda değildi. Çünkü, Allah'ın herhangi bir işi yapması, O'nun hakkında vacip olamaz. Üçüncü olarak da; ilahî kudrete delil vardır. Çünkü, aşağı doğru akmak özelliğine sahip olan su, bir ve tek ve ğaybları bilen Allah'ın kudretiyle ağacın aşağı bölgelerinden yukarılarına doğru çıkabilmektedir. Nihâyet, dallarının ucuna vardı mı, orada da ağacın cinsinden olmayan yapraklar var olur. Ayrıca, belli bir hacmi, parlak bir rengi, yeni bir mahsul ve lezzetli bir tadı olan meyveler de çıkar.

Peki, bunların tabiat ve cinsleri nerede kaldı? Nerede filozoflar ve onların sürdükleri delil ve açıklamaları? Acaba tabiat bu kadar sağlam ve güzel iş yapabilir mi? Yahut da bu hayret verici düzenlemeyi gerçekleştirebilir mi?

Kesinlikle hayır. Aklen, böyle bir şeyin tabiat tarafından yapılabilmesi, mümkün değildir. Bunları, ancak hay, alîm, kadîr ve irade sahibi olan Allah yapabilir. Her şeyde varlığına delil bulunan ve her şeyin sonunda kudreti görülen Allah'ın şanı ne yücedir.

Âyetler Arası İlişki:

Bu buyruğun, kendisinden önceki buyruklarla ilişkisi yönüne gelince: Kâfirler, Allah'a yalan iftirada bulunup onunla beraber ortaklar koşarak kendiliklerinden helâl ve harama dair hükümler koyduklarından ötürü, O da, her şeyi yaratanın kendisi olduğunu, bütün bu eşyayı kendilerine rızık olarak verenin O olduğunu belirterek, onlara valıdaniyetinin delillerini gösterdi.

4. İki Emir ve İki Ayrı Hüküm:

Yüce Allah'ın: **"Bunların her biri meyve verdiği zaman meyvelerinden yeyin. Devşirilip biçildiği gün de hakkını verin"** buyruğunda "yap" kipinde gelmiş iki fiil vardır. Bunlardan birisi yüce Allah'ın: *"Yer yüzünde dağılın"* (el-Cumua, 62/10) buyruğunda olduğu gibi, mübahlık ifade eden bir emirdir, diğeri ise vücup ifade eder. Şeriatte mübahlık ifade eden emir ile vücup ifade eden emrin bir arada bulunmasına engel yoktur.

Yüce Allah, hakkın verilmesi emrini vermeden önce onlardan yeme nime-

tini zikrederek başladı ki, baştan beri nimet ihsan etmenin tekliften önce O'nun lütfundan ötürü gerçekleştiğini beyan etsin.

5. Mahsuldeki "Hakk"ın Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Devşirilip biçildiği gün de hakkını verin"** buyruğu ile ilgili olarak ilim adamları, bu hakkın ne olduğunun açıklanması hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Enes b. Malik, İbn Abbas, Tavus, el-Hasen, İbn Zeyd, İbnü'l-Hanefiyye, ed-Dahhâk ve Said b. el-Müseyyeb buradaki hakkın, farz olan zekât, öşür (onda bir) ve öşrün yarısı (yirmide bir) olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşü İbn Vehb ve İbnü'l-Kasım da Malik'ten bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak nakletmişlerdir. Şafiî mezhebi alimlerinden bazısı da bu görüşü kabul etmiştir. ez-Zeccâc'ın naklettiğine göre; bu âyet-i kerimenin Medine'de indiği de söylenmiştir.

Ali b. el-Hüseyin, Ata, el-Hakem, Hammad, Said b. Cübeyr ve Mücahid ise, şöyle demişlerdir: Bu, zekâtın dışında, malda bulunan bir haktır. Allah, bu hakkın mendup olarak verilmesini emretmiştir. Bu görüş, İbn Ömer ve -yine-Muhammed b. el-Hanefiyye'den de rivâyet edilmiştir. Ayrıca Ebu Said el-Hudrî bunu Hz. Peygamber (sav)'dan da rivâyet etmiştir.

Mücahid der ki: Malını devşirdiğin vakit, yoksullar yanına gelecek olurlarsa, sen onlara biçtiğin başaklardan bir miktar ver. Hurmalarını topladığın vakit onlara da salkımlardan bir miktar ver. Ekini toplayıp dövüp savurduğun vakit de onlara ondan bir miktar bırak. Onun, ölçeğini de bilip öğrendin mi, bu sefer ondan zekâtını çıkartıp ver.

Bu hususta üçüncü bir görüş daha vardır ki, bu görüşe göre bu emir zekât emriyle neshedilmiştir. Çünkü bu sûre Mekke'de inmiş, zekâtı emreden: ***"Onların mallarından bir sadaka*** (zekât) ***al"*** (et-Tevbe, 9/103); ***"Namazı dosdoğru kılınız ve zekâtı veriniz"*** (el-Bakara, 2/43) âyeti ise, ancak Medine'de nâzil olmuştur.

İbn Abbas, İbnü'l-Hanefiyye, el-Hasen, Atiyye el-Avfî, en-Nehaî ve Said b. Cübeyr'den de bu görüş rivâyet edildiği gibi, Süfyan da şöyle demiştir: Ben, es-Süddî'ye bu âyet hakkında sordum da şu cevabı verdi: Bunu öşür ve öşrün yarısı(nı emreden zekât) neshetmiştir. Ben, bunu kimden naklediyorsun diye sorunca, o da: İlim adamlarından, diye cevapladı.

6. Yerden Yetişen Mahsullerin Zekâtı:

Yenecek olsun, olmasın yerin bitirdiği her şeyde zekâtın vacib olduğunu ileri süren Ebu Hanife, bu âyet-i kerime ile Hz. Peygamberin: "Semânın suladığı mahsullerde öşür, deve sırtında taşınan veya (kuyudan) çekilen kova-

larla sulanan mahsullerde de öşrün yarısı vardır"[1] buyruğunun umum ifade edişini delil olarak göstermiştir. Ebu Yusuf da Ebu Hanîfe'den şunu nakletmiştir: Onun, ot, yonca, saman (eskiden ok yapımında, günümüzde de kurşun kalem tahtası yapımında kullanılan) farisi kamışı ve şeker kamışı müstesnâdır.[2]

Fakat cumhur bu görüşü kabul etmemektedir. Çünü onlara bu hadisten maksadın nelerden öşür alınacağını ve nelerden öşrün yarısı alınacağını beyan etmektir. Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Bildiğim kadarıyla ilim adamları arasında buğday, arpa, hurma ve kuru üzümde zekât vermenin vacip olduğu hususunda hiçbir görüş ayrılığı yoktur. Bir kesim ise, bunların dışında kalan (zirai mahsullerde) zekât olmadığını söylemişlerdir. Bu görüş de el-Hasen, İbn Sirîn ve eş-Şa'bî'den rivâyet edilmiştir.

Kûfe alimlerinden İbn Ebi Leylâ ve es-Sevrî, el-Hasen b. Salih, İbnü'l-Mübarek ve Yahya b. Vessab da bu görüşü benimsedikleri gibi, Ebu Ubeyd de bu kanaattedir. Bu, aynı zamanda Ebu Musa'dan Hz. Peygamber (sav)'dan yoluyla da rivâyet edilmiştir ki, Ebu Musa'nın kabul ettiği görüş de bu idi. Ebu Musa, ancak buğday, arpa, hurma ve kuru üzümden zekât alırdı. Bunu da Veki', Talha b. Yahya'dan, o, Ebu Burde'den, o, babası yoluyla zikretmiştir.

Malik ve arkadaşları ise şöyle demişlerdir: Gıda olarak kullanılan ve uzun süre saklanabilen her şeyde zekât farzdır. Şafiî de bu görüştedir. Ayrıca Şafiî şöyle demektedir: Kuruyup saklanan ve yiyecek olarak kullanılan şeylerden zekât alınması vaciptir. Zeytinde ise zekât yoktur, çünkü o bir katıktır. Ebu Sevr de böyle demiştir. İmam Ahmed'in ise bu konuda farklı görüşleri vardır. Bunların en kuvvetli olanlarına göre zekât, eğer vesk ile ölçülebilir ise, Ebu Hanife'nin dediği her şeyde zekât vaciptir.

Bu sebepten dolayı İmam Ahmed, vesk ile ölçüldüğünden dolayı bademde zekâtın vacip olduğunu kabul ederken, satışı sayılarak sözkonusu olduğundan dolayı cevizde zekâtın olduğunu kabul etmemiştir. Buna da Hz. Peygamber'in: "Hurma veya tane türünden olanlarda, beş vesk'ten aşağısında sadaka (zekât) yoktur"[3] buyruğunu delil göstererek şöyle demektedir: Peygamber (sav) böylelikle zekâtın vacip olduğu mahallin vesk (ile ölçülen şeyler) olduğunu beyan etmiş ve kendisinden hakkın (zekâtın) çıkartılması gereken miktarı da açıklamıştır.

---

(1) Aynen ve kimileri farklı lafızlarla, aynı manada olmak üzere: ***Buhârî,*** Zekat 55; ***Müslim,*** Zekât 7; ***Ebû Davûd,*** Zekât 12; ***Tirmizî,*** Zekât 14; ***Nesaî,*** Zekât 25; ***İbn Mâce,*** Zekât 17, ***Muvatta;*** Zekât 33; ***Müsned,*** I, 145, III, 341, 353, V, 233.

(2) Ancak şeker kamışında onda bir (öşür) vardır. (Dr. ez-Zuhaylî, ***el-Fıkhu'l-İslâmî,*** II, 804).

(3) Aynen ve benzer lafızlarla: ***Buhârî,*** Zekât 4, 32, 42, 56; ***Müslim,*** Zekât 7; ***Ebû Dâvûd,*** Zekât 2; ***Tirmizî,*** Zekât 7; ***Nesâî,*** Zekât 5, 18, 21, 24; ***İbn Mace.*** Zekât 6; ***Dârimi,*** Zekât 11; ***Muvatta',*** Zekât 1, 2; ***Müsned,*** II, 92, 402, 403...

en-Nehaî'nin görüşüne göre de, yerden biten her şeyden zekât verilmesi vaciptir. Hatta toplayacağı on demet bakliyattan bir demet zekât verilir. Ancak bu hususta ondan farklı rivâyetler gelmiştir. Bu görüş aynı zamanda Ömer b. Abdulaziz'in de görüşüdür. O, az olsun, çok olsun yerden biten her şeyden öşür alınması için (zekât memurlarına) talimat yazmıştır. Bunu da Abdurrezzak, Ma'mer'den, o, Simak b. el-Fadl'dan naklederek şöyle demektedir: Ömer (b. Abdilaziz), şunu yazdı... diyerek bu hususu zikretti.

Bu, aynı zamanda Hammâd b. Ebi Süleyman'ın ve onun öğrencisi Ebu Hanife'nin de görüşüdür.

İbnü'l-Arabî de *"Ahkâmu'l-Kur'ân"* adlı eserinde bu görüşe meylederek şöyle demektedir: Ebu Hanife'ye gelince o, bu âyeti kendisine ayna tutmuş ve böylelikle hakkı görebilmiştir, diyerek Hanefi mezhebini destekleyici ve güçlendirici ifadeler kullanmıştır. Diğer taraftan *"el-Kabes Bimâ Aleyhi el-İmamu Malik b. Enes"* adlı eserinde de şöyle demektedir: Yüce Allah: **"... Birbirine hem benzeyen, hem benzemeyen zeytinleri, narları yaratıp yetiştiren O'dur"** diye, buyurmaktadır. İlim adamları ise, yerin bitirdiklerinin tamamında mı, yoksa bir bölümünde mi zekâtın vacib olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Biz bu hususu daha önceden açıklamış bulunuyoruz. *el-Ahkâm* (Ahkâmu'l-Kur'an) adlı eserimizde bunun özünü kaydettik. Buna göre zekât açıklamış olduğumuz gibi, taze bakliyatta (sebzelerde) değil de gıda olarak saklanabilen şeylerde sözkonusudur. Taif'te nar, (bir çeşit) şeftali, turunç gibi meyveler olmakla birlikte, Rasulullah (sav) bunlar hakkında herhangi bir şey söylemediği gibi sözkonusu da etmemiştir, halifelerden herhangi bir kimse de bunu zikretmiş değildir.

Derim ki: Her ne kadar bu görüşünü *"Kur'an Ahkâmı"*nda zikretmemiş ise de bu mesele ile ilgili olarak sahih olan görüş budur. Yeşilliklerde (sebzelerde) her hangi bir zekât düşmediğidir. Âyete gelince; âyet hakkında muhkem midir, mensuh mudur, yoksa emir mendupluğa mı hamledilmiştir diye farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bunun, hangisine yorumlanacağını beyan edecek kat'i bir delil de yoktur. Bu konuda bilinen ve meseleye kesinlik kazandıran delil ise, İbn Bukeyr'in *"Ahkâm"*ında zikrettiği şu hususlar: Kûfe, Hz. Peygamber (sav)'ın vefatından ve Medine'de ahkâmın yerleşmesinden sonra fethedilmiştir. Herhangi bir kimsenin veya azıcık bir basireti olan bir kişinin şöyle bir vehme kapılması mümkün müdür: Böyle bir hüküm Medine'de askıya alındı, hicret yurdunda vahyin karargâhında, hatta Ebu Bekir'in halifeliği döneminde de bununla amel edilmedi de sonunda bununla amel edenler Kûfeliler mi oldu? Şüphesiz ki bu, böyle bir zanna sahip olanlar için ve bu görüşü kabul edenler hakkında bir musibettir.

Derim ki: Kur'an-ı Kerim'in ihtiva ettiği anlamlardan, buna delalet eden hu-

suslardan birisi de yüce Allah'ın şu buyruğudur: ***"Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer böyle yapmazsan O'nun risaletini tebliğ etmemiş olursun."*** (el-Maide, 5/67) Acaba Hz. Peygamberin tebliğ etmekle, yahut açıklamakla emrolunduğu herhangi bir şeyi gizlediğini söylemek mümkün müdür? O, bundan çok çok uzaktır. Yine yüce Allah, bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Üzerinizdeki nimetimi tamamladım..."*** (el-Maide, 5/3) İşte yeşilliklerden (sebze ve bakliyattan) bir şey almamış olması da dinin kemalindendir. Dârakutnî'nin rivâyet ettiğine göre Cabir b. Abdullah da şöyle demiştir: "Salatalık yetiştirdiğimiz bahçelerimiz onbinlerce (tane) ürün veriyordu da bunda hiç bir şey (zekât olarak) vacib olmuyordu."[1]

ez-Zührî ve el-Hasen de şöyle demişlerdir: Yeşil sebzeler, satıldığı takdirde ve bunların bedeli ikiyüz dirheme ulaşırsa zekâtları verilir. el-Evzaî de, meyvelerin bedeli hususunda bu görüştedir. Ancak, onların bu görüşlerinin, bizim sözünü ettiğimiz hususa dair delil olacak bir tarafı yoktur. Tirmizî de Muaz b. Cebel'den şunu rivâyet etmektedir: Muaz, Hz. Peygamber (sav)'a yeşillikler (sebzeler) hakkında soru sormak üzere mektup yazdı, Hz. Peygamber de: "Onlarda (zekât olarak) bir şey düşmez" diye buyurmuştur. [2]

Bu anlamdaki açıklamalar, Cabir, Enes, Ali, Muhammed b. Abdullah b. Calış, Ebu Musa ve Hz. Aişe'den de rivâyet edilmiştir ki, Dârakutnî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- bunların hadislerini zikretmektedir.[3]

Tirmizî de der ki: Bu hususta (yani bakliyatta zekât olmadığına dair) Hz. Peygamber (sav)'dan sahih her hangi bir rivâyet yoktur.[4]

Ebu Hanife'nin arkadaşlarından bazıları da Salih b. Musa'nın Mansur'dan, onun İbrahim'den, onun el-Esved'den, onun da Hz. Aişe'den şöyle dediğine dair naklettiği hadisi delil göstermişlerdir: Rasulullah (sav) buyurdu ki "Yerden biten bakliyatta zekât vardır." Ancak, Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Bu hadisi Mansur'un arkadaşlarından güvenilir her hangi bir kimse bu şekilde rivâyet etmiş değildir. Bu, İbrahim'in sözlerindendir.[5]

Derim ki: Konu ile ilgili senetlerinin zayıflığı dolayısıyla, sünnetten delil getirme imkânı olmadığına göre, geriye sadece bizim sözünü ettiğimiz âyetin umumu ile Hz. Peygamber'in: "Yağmur suyu ile sulananlarda öşür vardır"

(1) *Dârakutnî*, II, 100.

(2) *Tirmizî*, Zekât 13. Tirmizî, bu hadisin isnâdının sahih olmadığını belirttiği gibi; bir az sonra merhum Kurtubî'nin de nakledeceği gibi, "bu hususta sahih bir rivayetin olmadığını" da belirtmektedir.

(3) Bk. *Dârakutnî*, II, 94-102.

(4) *Tirmizî*, Zekât 13.

(5) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, XVII. 270-271.

buyruğunun umumunu sözünü ettiğimiz şekilde tahsis etmekten başka bir yol kalmıyor. Ebu Yûsuf ve Muhammed de derler ki: Sebzelerin hiç birisinde -kalıcı meyvesi olanlar müstesnâ- zekât düşmez. Bundan tartılarak alınıp satılan zaferan ve benzeri şeyler müstesnâdır, onda zekât vardır. Muhammed ise usfur (asfur) ve ketende tohumu nazar-ı itibara alırdı. Eğer asfur tohumu ile keten tohumu beş veski bulacak olursa, elde edilen asfur ve keten tohumu tabi olur ve buna bağlı olarak ondan (sulama durumuna göre) öşür veya öşrün yarısı olarak zekât alınır.

Pamuktan alınacak zekâta gelince; Muhammed'e göre pamukta beş yükten aşağısında zekât düşmez. Yük ise üçyüz Irak mennidir.[1]

Alaçelire (Yemen safranı) ve zaferanda ise, beş mennden aşağısında herhangi bir zekât düşmez. Bunlardan herhangi birisi beş menni bulacak olursa, (sulama durumuna göre) öşür veya öşrün yarısı zekât düşer. Ebu Yusuf der ki: Şekerin kendisinden yapıldığı şeker kamışı da böyledir. Ancak bu şeker kamışının, haraç arazisinde değil de öşür arazisinde yetişmesi gerekir, o da zaferanda olduğu şekilde zekâta tabidir.

Abdülmelik b. el-Macişûn ise, bakliyat dışında kalan meyvelerin asıllarında da zekât farz olduğunu kabul etmiştir. Bu ise, Malik'in ve arkadaşlarının kabul ettiği görüşe muhaliftir. Çünkü onlara göre, bademde de, cevizde de, fındıkta da ve buna benzer mahsullerde de zekât yoktur. İsterse bunlar saklanabilsinler. Aynı şekilde onlara göre erik, elma ve armutta da zekât olmadığı gibi, bu kabilden olup kurutulup saklanmayan şeylerde de zekât yoktur.

Ancak, incirde zekâtın olup olmadığı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Malik'in mezhebini takip eden Mağrib halkınca daha meşhur olan görüşe göre incirde zekât yoktur. Ancak, Abdulmelik b. Habib'in kanaatine göre Malik'in mezhebinde incirde zekât olması gerekir. Bunu da hurma ve kuru üzüme kıyasen söylemiştir. Bağdadlı Maliki mezhebine mensub ilim ehlinden bir topluluk da -İsmail b. İshâk ve ona uyanlar- bu görüşe sahip olmuşlardır. Malik de Muvatta'da şöyle demiştir: "Bizce ihtilafın sözkonusu olmadığı sünnet ile ilim ehlinden işittiğime göre, meyvelerin hiçbirisinde -nar, şeftali, incir ve bunların benzerlerinde- ve meyvelerden olması halinde benzemeyenlerinde de zekât yoktur." [2]

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Malik, inciri de (zekâtı alınmayan) bu meyve kısımları arasına sokmuştur. Zannederim o, -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır- incirin kurutulup saklandığını ve gıda olarak kullanıldığını bilmi-

(1) Bir menn, 960 dirhemdir. (M. Necmüddin el-Kürdî, *Şer'î Ölçü Birimleri...*, Ter.: İ, Tüfekçi, İstanbul 1996, s.63). Bir dirhem de ortalama 2,97 gr. kabul edildiğine göre (aynı eser, s.130); bir menn: 960 x 2,97: 2651,2 gr. dır.

(2) *Muvatta'*, Zekât 36, (bâb: 22).

yordu. Eğer bunu bilmiş olsaydı, inciri de bu tür zekâtı alınmayan meyvelerin kapsamına sokmazdı. Çünkü incir, nardan çok hurma ve kuru üzüme benzemektedir. el-Ebherî ile onun arkadaşlarından bir topluluktan bana ulaştığına göre onlar, incirde zekât düştüğü doğrultusunda fetva vermişler ve bunun kendilerine göre kabul ettiği usule uygun Malik'in de görüşü olduğu kanaatinde imişler. Diğer taraftan incir, kile ile ölçülen bir meyvedir. O bakımdan onda da beş vesk ve tartı olarak onun misli olan miktar nazar-ı itibara alınır. Bunlara göre incir hakkında da, üzerlerinde zekât düştüğü hususunda icma ile kabul olunmuş, hurma ve kuru üzüm gibi hüküm verilir.

Şafiî der ki: Hurma ve üzüm dışında hiçbir meyvede zekât sözkonusu değildir. Çünkü Rasulullah (sav) bu iki meyveden zekât almıştır. Bunlar da Hicaz bölgesinde saklanabilen bir gıda idiler. Yine devamla: Ceviz ve badem de saklanabilir. Fakat bunlarda zekât yoktur. Çünkü bunlar bildiğim kadarıyla Hicaz bölgesinde gıda olarak kullanılmıyorlardı. Bunlar bir meyve idiler.

Zeytinde de zekât yoktur. Çünkü yüce Allah: **"Zeytinleri ve narları"** diye buyurarak, zeytini nar ile birlikte zikretmiştir. Narda da zekât yoktur. Aynı şekilde incir, gıda olarak ondan daha faydalı olmakla birlikte onda da zekât yoktur.

Diğer taraftan Şafiî'nin, zeytinden zekât verileceği şeklinde Irak'ta (ki kadîm mezhebinde) ifade ettiği bir görüşü de vardır. Ancak, evla olan Mısır'daki görüşüdür. O bakımdan zeytin hakkında Şafiî'nin görüşü muzdariptir (çatışma vardır). Ancak, Malik'in bu hususdaki görüşünde ihtilaf yoktur. Bu da Şafiî ve Malik nezdinde âyet-i kerimenin mensuh olmayıp muhkem olduğuna delalet etmektedir. Her ikisi de nardan zekât olmadığını ittifakla kabul etmekle birlikte (usullerine göre) narda zekâtı vacip görmeleri gerekirdi.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Eğer nar, (zekât kapsamı dışına) ittifak ile çıkmış ise, bununla âyet-i kerimenin umumunun kastedilmediği ortaya çıkmış ve (**"biçildiği gün de hakkını verin"**deki) zamirin anılan mahsullerden bir bölümüne raci olup bir bölümüne raci olmadığı anlaşılmış olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. [1]

Derim ki: Yeşil, (taze sebze ve meyve) lerde öşrü vacip kabul edenler bunu delil göstermişlerdir. Çünkü yüce Allah: **"Devşirilip biçildiği gün de hakkını verin"** diye buyurmaktadır. Ondan önce sözü edilen şey ise, zeytin ve nardır. Bir cümle akabinde zikredilen bir hükmün (zamir ve benzerleri) ise, son olarak zikredilen hakkında sözkonusu olacağında da görüş ayrılığı yoktur. (Buna göre zeytin ve narda zekât düşer demek istemektedir). Bu açıklamayı el-Kiyâ et-Taberî yapmıştır.

---

(1) Bk. İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, XVII, 271 v.d.

İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Cennet suyundan bir damla ile aşılanmamış hiçbir nar yoktur. Ali (k.v)'dan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Nar yediğiniz vakit onu ince zarı ile birlikte yeyiniz. Çünkü o, mideyi tabaklar (sağlamlaştırır). İbn Asakir de *"Dimaşk Tarihi"* adlı eserinde İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Narı baş tarafından kırmayınız. Çünkü onda cüzzamın kendisinden yayıldığı bir kurtçuk vardır. İleride zeytin yağının faydalarına dair açıklamalar, inşaallah el-Mu'minun Sûresi'nde (23/20. Ayetin tefsirinde) gelecektir.

Zeytinde zekâtın farz olduğunu söyleyenler arasında, ez-Zühri, el-Evzaî, el-Leys, Es-Sevrî, Ebu Hanife, arkadaşları ve Ebu Sevr de vardır. ez-Zühri, el-Evzaî ve el-Leys derler ki: Ağaçta zeytin olarak (uzmanlar tarafından) tahmin edilir ve saf zeytinyağı olarak alınır.

Malik ise der ki: Böyle tahmin yoluna gidilmez. Bunun yerine yağı sıkıldıktan ve miktarı da beş veski bulduktan sonra öşrü (onda biri) zekat olarak alınır.

Ebu Hanife ve es-Sevrî ise bunun tanesinden zekât alınır, demişlerdir.

7. Mahsullerde Zekâtın Vücup Zamanı:

Yüce Allah'ın: "(يَوْمَ حَصَادِهِ): **Devşirilip biçildiği gün"** buyruğunu, Ebu Amr, İbn Âmir ve Âsım, "hâ" harfi üstün olarak; (حَصَادِهِ) şeklinde, diğerleri ise "hâ" harfi esreli olarak okumuşlardır ki, bu iki okuyuş da meşhur iki şivedir. (الصِّرام والصُّرام والجَذاذ والجِذاذ والقَطاف والقِطاف) kelimeleri de (hepsi de özellikle ağaçlardan salkım halinde devşirilen meyveler hakkında kullanılır ve aynı anlamdadır) böyledir.

İlim adamları, mahsullerde zekâtın ne zaman vacip olduğu hususunda üç farklı görüş ileri sürmüşlerdir:

1. Vücup zamanı, meyvelerin toplanma zamanıdır. Bu görüş Muhammed b. Mesleme'ye ait olup, buna gerekçe de **"devşirilip biçildiği gün"** buyruğudur.

2. Olgunlaşma zamanıdır. Çünkü, olgunlaşma zamanından önce mahsul ne gıda ne yiyecek olur. Olsa olsa hayvan yemi olur. Olgunlaşıp Allah'ın nimet olarak ihsan ettiği yeme zamanı geldi mi, Allah'ın verilmesini emrettiği hakkını da eda etmek icabeder. Çünkü nimetin tamamlanmasıyla nimete şükür etmek gerekir. Bu zekâtın verilmesi ise, -olgunlaştığı gün vacib olmuş olduğundan dolayı- hasad (toplanıp devşirilme) zamanıdır.

3. Toplanacak mahsulün tahmini tamamlandıktan sonra verilir. Çünkü, o vakit ondan ödenmesi gereken zekât miktarı tahakkuk eder. O bakımdan, tahminin tamamlanması da vücubu için bir şarttır. Bu hükmün asıl delili, koyun-

lardan zekât almak için zekât toplayıcısının gelişi ile koyunların zekâtının ödenmesinin vücubudur. el-Muğire bu görüştedir.

Sahih olan görüş ise, Kur'an-ı Kerim'in nassı dolayısıyla birinci görüştür. Ancak, Maliki mezhebinde meşhur olan görüş ikincisidir. Şafiî de bu görüştedir.

Bu görüş ayrılığının etkisine gelince; eğer zekât mükellefi, olgunlaşmadan sonra vefat ederse, onun mülkünden, yahut mahsulün tahmininden önce vefat edecek olursa, mirasçıların malından zekât verilir.

Muhammed b. Mesleme der ki: Tahminin önce yapılışı mahsul sahipleri için bir genişlik sağlamak maksadıyladır. Bir kimse tahminden sonra ve fakat toplanmasından önce zekâtını verecek olursa, bu olmaz. Zira, vücubundan önce zekâtını çıkarmış olur.

Tahmin ile ilgili ilim adamlarının farklı görüşleri ise bir sonraki başlığın konusunu teşkil etmektedir.

8. Mahsullerin Tahmini ile İlgili İlim Adamlarının Görüşleri:

es-Sevrî, mahsul tahmininde bulunmayı mekruh görmüş ve hiç bir şekilde caiz kabul etmemiş ve şöyle demiştir: Tahminde bulunmak, uygulanan bir şey değildir. O şöyle der: Ancak, bağ bahçe sahibinin eline geçirdiği mahsulün onda birini -beş veski bulması halinde- yoksullara vermesi gerekir. eş-Şeybanî de eş-Şa'bî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Günümüzde mahsul tahmininde bulunmak bir bid'attir.

Ancak cumhur, bundan farklı kanaate sahiptir. Diğer taraftan ise, kendi aralarında da farklı görüşleri vardır. Büyük çoğunluk, hurma ve üzümde tahminde bulunmanın caiz olduğu görüşündedirler. Çünkü Attab b. Esid'in rivâyet ettiği hadise göre, Rasulullah (sav) kendisini görevlendirmiş ve hurma ağaçlarının meyvesini tahmin ettiği gibi; alınacak üzümü de tahmin etmesini emretmiştir. Zekâtı ise, hurma ağacının mahsulü kuru -hurma olarak alındığı gibi- kuru üzüm olarak alınır. Bunu, Ebu Davud rivâyet etmiştir. (1)

Davud b. Ali de: Zekât için alınacak mahsulü tahmin etmek, hurma hakkında caizdir. Üzümde caiz değildir, der ve Attab b. Esid'in hadisinin munkatı' olduğunu, sahih bir yolla muttasıl rivâyetinin bulunmadığını belirterek reddetmektedir. Bunu, Ebu Muhammed Abdulhak nakletmektedir.

---

(1) ***Ebû Dâvûd***, Zekât 14'te hadis rivâyeti şu şekildedir: "Rasûlullah (sav), hurma ağaçlarındaki mahsulün tahmin edilmesini emrettiği gibi, üzümün de tahmin edilmesini ve zekâtının da kuru üzüm olarak alınmasını emretti..."

Bu rivâyetin yer aldığı diğer kaynaklar: ***Tirmizî***, Zekât 17; ***Nesaî***, Zekât 100; ***İbn Mace***, Zekât 18.

9. Alınacak Mahsulün Nasıl Tahmin Edileceği:

Tahminin niteliğine gelince, hurma taze olarak ağaçta iken tahmin edilir, kurutulduğu vakit ne kadar eksileceği takdir edilir, bu eksilme de inildikten sonra geriye kalan ölçü alınır ve böylelikle bahçe tamamlanıncaya kadar her bir ağaçtan alınacak mahsuller birbirine eklenir. Üzüm salkımlarında da taze hurmadaki gibi yapılır.

10. Mahsul Tahmininde Kaç Kişi Yeterlidir:

Mahsul tahmininde de hakimde olduğu gibi tek kişi yeterlidir. Şâyet alınacak hurma tahminden fazla olursa, bahçe sahibinin fazla miktar için ayrıca zekât vermesi gerekmez. Çünkü bu, yürürlüğe girmiş bir hükümdür. Bu görüşü Abdulvehhab ifade etmiştir. Tahminden az gelecek olursa, zekâtta da eksilme olmaz.

el-Hasen der ki: Müslümanlar (ın mahsulleri) hakkında tahminde bulunulur, ondan sonra da zekâtları bu tahmine göre onlardan alınırdı.

11. Bahçe Sahibi Yapılan Tahmini Çok Bulursa:

Şâyet bahçe sahibi tahminin çok olduğunu ileri sürecek olursa, tahminde bulunan kişi, bahçe sahibini tahmin edileni kendisi alıp kalanı vermekte muhayyer bırakır. Bunu Abdurrezzak nakletmektedir: Bize, İbn Cüreyc, Ebu Zübeyr'den haber verdiğine göre o, Cabir b. Abdullah'ı şöyle derken dinlemiş: İbn Revâha (Hayber yahudilerinden alınacak mahsulü) kırkbin vesk olarak tahmin etmiş, yahudileri bu hususta muhayyer bırakınca, kuru hurmanın tamamını almış ve ona (taze olarak) yirmi bin vesk vermişlerdi. (1)

İbn Cüreyc der ki: Ben, Ata'ya şöyle dedim: Mahsulü tahmin eden kimsenin bu tahminini mal sahibi çok görecek olursa, İbn Revâha'nın yahudileri muhayyer bıraktığı gibi muhayyer bırakmak vazifesi midir? Şöyle dedi: Yemin olsun ki, evet. Zaten Rasulullah (sav)'ın sünnetinden daha hayırlı hangi sünnet (uygulama) olabilir ki?

12. Mahsulün Tahmin Edileceği Vakit:

Mahsul tahmini ancak meyvelerin olgunlaşmasından sonra olur. Çünkü, Hz. Âişe'den gelen hadiste şöyle demiştir: Rasulullah (sav), (Abdullah) b. Revâha'yı yahudilere gönderirdi. O da, meyvesinden yenilmeden önce hurmanın ilk olgunlaşması ile birlikte ağaçlarından alıncak mahsulü tahmin eder, son-

(1) *Ebû Dâvûd,* Buyû' 35; *İbn Mâce,* Zekât 18; *Muvatta;* Musakaat 1.

ra da yahudileri ya bu tahminin karşılığını ödeyerek almak, yahut da tahmin edilen bu miktarı ona vermek hususunda muhayyer bırakırdı. Rasulullah (sav)'ın, mahsullerin tahmin edilmesini emretmesi, mahsuller yenilmeden ve dağıtılmadan önce miktarının tesbit edilmesi maksadına binaendi.(1)

Bunu, Darâkutnî de İbn Cüreyc'den, o, ez-Zührî'den, o, Urve'den, o, Âişe yoluyla rivâyet ettikten sonra şunları söylemektedir: Ayrıca Salih b. Ebi Akdar, ez-Zührî'den, o, İbn el-Müseyyeb'den, o da Ebu Hureyre yoluyla rivâyet etmiştir. Malik, Ma'mer ve Ukayl ise, bunu ez-Zührî'den, o, (Said) b. el-Müseyyeb'den, o da Peygamber (sav)'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir.(2)

13. Yapılan Mahsul Tahmininden Sonra Bir Miktarı Düşmek:

Tahminde bulunmakla görevli kişi, tahminini yaptıktan sonra, tahminin toplamından bir miktar düşmelidir. Çünkü, Ebu Davud, Tirmizî ve Sahih'inde el-Bustî, Sehl b. Ebi Hasme'den rivâyet ettiklerine göre Rasulullah (sav) şöyle buyurmuş: "Tahminde bulunduktan sonra, tahmininizi alın ve üçte birini de bırakın. Üçte biri olmazsa, hiç olmazsa dörtte birini bırakın." Tirmizî'nin lafzı bu şekildedir.(3)

Ebu Dâvud der ki: Tahminde bulunan kişi, üçte birlik bir miktarı, çoluk çocuğunun taze iken daldan yemesi için bırakır.(4) Yahya el-Kattan da böyle dediği gibi, Ebu Hatim el-Bustî de şu açıklamada bulunmuştur: Bu haberin iki niteliği vardır. Birincisi, alınacak öşrün üçte veya dörtte biri kadarını bırakır, ikincisi, eğer bahçe bunu kaldırabilecek kadar büyük ise, öşrünü tesbit etmeden önce bizzat kuru hurmanın kendisinden bunu bırakır.

Malik'in mezhebinde meşhur olan görüşe göre ise, tahminde bulunmakla görevli kişi, tahmin ettiği sırada hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden tahmin etmedik hiçbir şey bırakmaz.

Medineli alimlerden kimisi ise, tahminde işi kolay tutmasını ve yoksullara bağışlanacak, akraba ve benzeri kimselere verilecekler için de bir miktar düşmesi gerektiğini rivâyet etmişlerdir.

14. Tahminden Sonra Mahsule Bir Âfet İsabet Ederse:

Şâyet alınacak mahsulün tahmin edilmesinden sonra ve mahsulün toplanmasından önce, mahsule bir âfet isabet edecek olursa, ilim ehlinin icmaı ile

(1) *Ebû Dâvûd*, Buyû' 35.
(2) *Dârakutnî*, II, 134; *Muvatta*, Musakaat 1.
(3) *Ebû Dâvûd*, Zekât 15; *Tirmizî*, Zekât 17; *Nesaî*, Zekât 26; *Dârimî*, Buyû', 76; *Müsned*, III, 448.
(4) *Ebû Dâvûd*, Zekât 15.

zekât düşer. Ancak, geri kalan beş vesk ve daha fazla bir miktar ise, bunun zekâtı alınır.

15. Zirai Mahsullerde Zekâtın Nisabı:

"Beş vesk'den daha aşağı miktarda zekât yoktur."(1) Hz. Peygamber (sav)'dan bu husus böylece beyan edilerek gelmiştir. Çünkü bu, Kitapta mücmeldir. Zira yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Ey iman edenler, kazandıklarınızın en güzellerinden ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan infak edin"*** (el-Bakara, 2/267) diye buyurduğu gibi: **"Devşirilip biçildiği günde hakkını verin"** diye buyrulmaktadır. (Zekât düşen nisab ve miktar beyan edilmemiştir). Daha sonra zekât verilecek miktar, öşür ve öşrün yarısı diye beyan edilmiştir. Diğer taraftan malın kendisinden zekâtın alınması gereken miktar da mücmel olduğundan yine Hz. Peygamber de bunu beyan etmek üzere şöyle buyurmuştur: "İster hurma, ister tane olsun, beş vesk'ten aşağısında sadaka (zekât) yoktur."(2) İşte bu, yeşillerde (taze tüketilen meyve ve sebzelerde) sadaka verilmeyeceğini ifade etmektedir. Çünkü bunlar vesk ile ölçülen şeylerden değildir.

Buna göre kimin payına hurma ya da tahıllardan beş vesk'lik bir mahsul isabet ederse, onun zekât vermesi icabeder. Kuru üzümden de böyledir.

İşte buna ilim adamları tarafından nisab diye ad verilir. Vesk kelimesi, visk şeklinde de söylenir.

Vesk, altmış sa'dır. Sa' ise dört müd'dür. Bir müd ise, Bağdadî rıtıl ile bir tam üçte bir rıtıldır. Buna göre beş vesk bin ikiyüz mud eder. Ağırlık itibariyle, bin altıyüz rıtla tekabul eder.(3)

16. Her Bir Mahsul Tek Başına Beş Vesk Gelmiyorsa:

Bir kimsenin mahsul olarak elde ettiği hurma ve üzümün toplamı beş vesk yapıyor ise, icma ile zekât vermesi gerekmez. Çünkü bunlar iki ayrı çeşittir. Aynı şekilde hurmanın buğdaya, buğdayın kuru üzüme, devenin ineğe, ineğin de koyun türüne eklenmeyeceği üzerinde de fukahâ icma etmişlerdir. Ancak, keçi ve koyun türünün birbirine ekleneceği icma ile kabul edildiği gibi, buğdayın arpaya ve selt (diye bilinen, Hicazda yetişen buğdaya benzer kabuksuz arpaya) eklenip eklenmeyeceği hususunda fukahâ arasında görüş ayrılığı vardır ki, bu bir sonraki başlığın konusudur.

---

(1) Bu manadaki hadis, 6. başlıkta geçmişti. Kaynakları için oraya bakılabilir.

(2) 6. başlıkta geçmişti.

(3) Bir rıtılda yaklaşık 397, 26 gr. olur. Bk. el-Kurdî, *a.g.e.*, s.206; özellikle de s.197 v.d...

17. Değişik Mahsul Türlerinin Birbirine Eklenmesi:

Malik, özel olarak ve yalnızca bu üçünde (yani buğdayın, arpa ve self'e) mahsul miktarlarının birbirlerine eklenmesini caiz kabul etmiştir. Çünkü bunlar, menfaat itibariyle biribirlerine yakınlıkları ve yerden bitip biçilmeleri bakımından ortak özelliklere sahip olmaları dolasıyla birbirine yakın tek bir tür gibidirler. İsmen ayrı olmaları ise, -camış ile inek, keçi ile koyun türlerinde olduğu gibi- hüküm itibariyle birbirlerinden ayrı olmalarını gerektirmez.

Şafiî ve başkaları ise derler ki: Bunlar, birbirlerine eklenmezler. Çünkü bunlar farklı türlerdir, nitelikleri ayrı ayrıdır, isimleri birbirini tutmamaktadır. Tadları da değişiktir. Bu ise, onların ayrı olmalarını gerektirir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Malik der ki: Bütün tahıllar tek tür kabul edilir, biri ötekine ilave edilir.

Şafiî de şöyle demektedir: Ayrı bir isimle bilinen ve yaratılışı itibariyle de, tadı itibariyle de diğerinden ayrı ve farklı olan hiç bir tahıl çeşidi diğerine ilave edilmez. Ancak, her bir türün bir bölümü diğer bölümüne ilave edilir. Kalitelisi, kalitesiz olanına eklenir. Türleriyle hurma, siyahıyla kırmızısıyla kuru üzüm, esmer ve diğer türleriyle buğday gibi.

Bu, aynı zamanda es-Sevrî, Ebu Hanife, Ebu Hanife'nin iki arkadaşı Ebu Yusuf ve Muhammed ile Ebu Sevr'in de görüşüdür.

el-Leys der ki: (Buğday, arpa, kuru üzüm ve hurma dışında kalan) bütün tahıl ve taneliler zekât için biri diğerine eklenir.

Ahmed b. Hanbel de, önceleri altının gümüşe, ve tanelilerin de birbirlerine eklenmesi doğrultusunda görüş belirtmekten çekinirken, daha sonraları bu hususta Şafiî doğrultusunda görüş beyan etmeye başlamıştır.

18. Mahsullerin Devşirilmesinden Önce Tüketilen Bölümlerinin Hükmü:

Malik der ki: Mahsulün olgunlaşacağının görülmesinden yahut da elle ovalanıp ayırd edilebilecek hale gelmesinden sonra mahsul, sahibinin tükettiği, onun hesabına kaydedilir. Aynı şekilde, hasadı esnasında ve toplandığı sırada mal sahibinin mahsulden verdiği, yine derlendiği sırada zeytinden verdikleri de araştırılır, tesbit edilir ve onun namına hesap edilir. (Yani, mahsulün toplamı içerisinde kabul edilerek, zekâtı verilmesi gereken toplam mahsule eklenir). Ancak, fukahanın çoğunluğu bu hususta ona muhalefet ederler ve mahsulün dövülüp, tanesinden ayrılmasından sonra geri kalanlarının dışında her hangi bir bölümünde zekâtı vacip görmezler.

el-Leys de, taneli ve tahıl mahsullerin zekâtı hususunda nafakadan önce

bunların zekâtı hesap edilir. Elle ovularak tanesi ayrılacağı sırada kendisinin ve ailesinin yedikleri ise ayrıca hesap edilmez. Bunlar da hurma bahçesi sahiplerine kendilerinin yemesi için bırakılan ve tahmin esnasında hesaba katılmayan taze hurma gibidir.

Şafiî de der ki: Mahsulü tahmin edecek kişi, bahçe sahibine, taze hurma olarak kendisinin ve ailesinin yiyeceği miktarı çıkarır ve bunu tahmine katmaz. Kendisinin, taze hurma iken yediği de hesaba katılmaz.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Şafiî ve onun görüşünü paylaşanlar, yüce Allah'ın: **"Bunların her biri meyve verdiği zaman meyvelerinden yeyin. Devşirilip biçildiği gün de hakkını verin"** buyruğunu devşirilmeden önce yenilen şeylerin hesap edilmeyeceğine delil göstermişlerdir. Yine, Hz. Peygamberin: "Mahsulü tahmin ettiğiniz vakit, üçte biri bırakın. Üçte biri bırakmayacak olursanız, hiç olmazsa dörtte biri bırakın"[1] hadisini delil göstermişlerdir. Mahsulün dövülüp ayıklanması esnasında hayvanların ve ineklerin yediklerinin hiç bir bölümü de, -Malik ve diğerlerine göre- zekâta tabi olacak mahsul toplamı arasına katılmaz.

19. Mahsul Ele Geçmeden Önce Satılanların Durumu:

Bakla, nohut ve karaburçak türünden, henüz taze iken satılanların kuru olarak miktarları araştırılır ve tane olarak bunların da zekâtı verilir. Aynı şekilde henüz taze iken satılan meyveler de araştırılarak kuru miktarı tahmin edilir ve bu tahmine göre kuru üzüm ve kuru hurma olarak zekâtı çıkartılır. Zekâtın, bunların bedelinden verileceği de söylenmiştir.

20. Üzüm ve Hurması Kurutulamayan Mahsuller:

Mısır'ın üzümü ve taze hurması gibi, hurması kurutulamayan mahsullere gelince -ki, yağı çıkartılamayan zeytininin hükmü de böyledir- bu hususta İmam Malik şöyle demiştir: Zekâtı bedelinden verilir ve bu mahsullerin sahibi başkasıyla mükellef tutulmaz. Diğer taraftan bedellerin yirmi miskal veya ikiyüz dirheme varması da nazar-ı itibara alınmaz. Yalnızca elde edilen mahsulün beş vesk ve daha fazla miktara ulaşıp ulaşmadığına bakılır.

Şafiî de şöyle demektedir: Aile halkı, hurmayı taze olarak yiyecek veya başkasına yedirecek olurlarsa, o da kuru hurma olarak ortalamasının (arazinin durumuna göre) onda biri veya onda birin yarısını (yirmide birini) zekât olarak ayırır.

---

(1) 13. başlıkta geçmiş ve kaynakları orada gösterilmişti.

21. Sulama Şeklinin Arazi Mahsulünden Alınacak Zekâta Etkisi:

Ebu Dâvud, İbn Ömer'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Semanın (yağmurun), nehirlerin ve pınarların suladığı, yahut da başka bir su ile sulanmaya ihtiyaç bırakmayacak kadar suya yakın bulunan mahsullerde öşür (onda bir zekât) vardır. Deve sırtında getirilen taşıma su ile sulananlarda ise öşrün yarısı vardır. Yer üzerinde akan bir sudan sulanıyor ise, aynı şekilde öşür vardır." (1)

Bu hadiste geçen "seyh" kelimesinin, yer üzerinde akan su anlamına geldiği İbnü's-Sikkit tarafından açıklanmıştır. Hadiste sözü geçen bu "seyh" lafzı ise Nesâî tarafından kaydedilen rivayette yer almaktadır. (2)

Eğer, arazi bu şekilde akan su ile sulanmakla birlikte sahibi, herhangi bir suya malik olmayıp, bunu kiralıyor ise, bu da -Maliki mezhebinde meşhur olan görüşe göre- yağmur suyu ile sulanıyor gibidir. Ebu'l-Hasen el-Lahmî'nin görüşüne göre ise bu, taşıma su ile sulanan gibidir.

Eğer, bir sefer yağmur suyu ile, bir sefer de kovalarla sulanıyor ise, Malik şöyle demiştir: Böyle bir durumda ekinin daha çok hangisinin etkisiyle tamamlanıp ve canlandığına bakılır ve ona göre hüküm verilir. İbnü'l-Kasım'ın Malik'ten yaptığı rivayet budur. İbn Vehb'in ondan yaptığı rivayete göre ise, senenin yarısı pınar suyu ile sulanıp daha sonra bu su kesilecek olur da senenin geri kalan bölümü taşıma su ile sulanacak olursa, zekâtının yarısını öşür olarak verir, diğerinin yarısını öşrün yarısı (yirmide bir) olarak verir. Bir başka seferinde de şöyle demiştir: Onun zekâtı, canlılığı hangisiyle tamam olmuşsa ona göre verilir.

Şafiî ise şöyle demektedir: Her bir bölümün kendi hesabına göre (sulama şekli göz önünde bulundurularak) zekâtı verilir. Meselâ, iki ay taşıma su ile sulanıyorken, dört ay da yağmur suyu ile sulanıyorsa, öşrün üçte ikisi yağmur suyu için, altıda biri ise taşıma su için zekât verilir. Aynı şekilde artan ve eksilen de bu esasa göre hesap edilir. Bekkâr b. Kuteybe de buna göre fetva verirdi.

Ebu Hanife ile Ebu Yusuf ise şöyle demektedir: Böyle bir durumda, daha çok hangisi ise ona bakılır ve ona göre zekat verilir. Bunun dışındaki sulamaya itibar edilmez. Bu görüş, Şafiî'den de rivayet edilmiştir. Tahavî der ki: Herkesin ittifakla kabul ettiğine göre, bir gün veya iki gün yağmur suyu ile sulayacak olursa, buna itibar olunmaz ve bunun için bir hisse ayrılmaz. İşte bu da çoğunluğun nazar-ı itibara alınacağına delil teşkil etmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

---

(1) *Buhârî,* Zekât 55; *Müslim,* Zekât 7; *Ebu Davûd,* Zekât 12; *Nesaî,* Zekât 25; *İbn Mâce,* Zekât 17.

(2) Bu lafızla rivayeti Nesâî'de tesbit edemedik.

Derim ki: İşte bunlar, bu âyet-i kerimenin hükümlerinin özetidir. Belki bizden başkası, Allah'ın kendisine ihsan edeceğine uygun olarak bundan daha fazlasını da kaydedebilir. Daha önce el-Bakara Sûresi'nde de (2/267. âyetin tefsirinde) bu âyetin anlamı ile ilgili gelen açıklamalar da geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamd olsun.

22. Mahsullerin Nisabını Beş Vesk Olarak Tesbit Eden Hadis:

Hz. Peygamberin: "Tanede (tahılda) olsun, hurmada olsun «beş vesk'e baliğ olmadıkça» sadaka (zekât) yoktur" buyruğunu Nesaî rivayet etmiştir.(1)

Hamza el-Kinanî der ki: Bu hadiste "tanede" ibaresini İsmail b. Umeyye'den başkası zikretmemiştir. İsmail ise, Said b. el-Âs'ın soyundan gelen Kureyşli ve sika (güvenilir) bir ravidir. (Hamza) devamla der ki: Bu sünneti de Peygamber (sav)'ın ashabı arasından Hz. Peygamber'den, Ebu Said el-Hudrî'den başka bir kimse rivayet etmemiştir. Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Durum, Hamza'nın dediği gibidir. Bu, gerçekten önemli bir sünnettir. Herkes bunu kabul ile karşılamıştır. Peygamber (sav)'dan bellenmiş ve sabit bir yolla Ebu Said'den başka hiçbir kimse rivayet etmiş değildir. Cabir (r.a) da Peygamber (sav)'dan bunun bir benzerini rivayet etmiş olmakla birlikte, onun bu rivayeti gariptir. Ayrıca biz, bu sünneti Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği yoldan hasen bir isnadla da tesbit etmiş bulunuyoruz.

23. İsraf:

Yüce Allah'ın: **"İsraf etmeyin"** buyruğunda geçen "israf", sözlükte hata demektir. Bedevî'nin birisi, bir topluluğu kastederek: "(طلبتكم فَسَرِفْتكم): Sizi aradım ama yerinizi isabet ettiremedim (hata ederek bulamadım)" demiştir. Şair de şöyle demektedir:

وقال قائلهم والخيلُ تخبِطُهم أسرفتم فأجبنا أننا سَرَف

"At(lı suvari)ler onları çiğnerken birileri dedi ki:
Oldukça hata ettiniz (aşırı gittiniz). Biz de: Biz zaten böyle şeylere alışkın kimseleriz, diye cevap verdik."

Harcamada israf; savurganlık demektir. Müsrif; Harre vak'asında (Yezid tarafından kumandan tayin edilen) Müslim b. Kutbe el-Murrî'nin lakabıdır. O, bu vak'ada oldukça aşırıya gitmişti. Ali b. Abdullah b. el-Abbas da der ki:

(1) *Nesâî*, Zekât 23; tırnak içi ifadeler, Nesâî'den.

هُمُ منعوا ذِماري يوم جاءت كتائبُ مُسْرِفٍ وبني اللُّكيعة

"O, müsrifin birlikleri ve o aşağılık kimselerin evlatları geldiği gün, Bana engel oldular; korumamı gerekenleri korumama."

Âyet-i kerimede ise, herhangi bir şeyi haksız yere alıp da onu yine hakketmediği bir yere koymayınız, demek istenmiştir. Bu açıklamayı Esbağ b. el-Ferac yapmıştır. Buna yakın bir açıklama da İyad b. Muaviye'nin şu açıklamasıdır: Kendisiyle Allah'ın emrini aştığın her şey, seref ve israftır. İbn Zeyd der ki: Bu, yöneticilere bir hitaptır. Onlara şöyle diyor: Hakkınızdan fazlasını ve insanların vermeleri gerekmeyen şeyleri almayınız. Her iki anlamı da Hz. Peygamberin: "Sadaka (zekât) tahsili hususunda haddi aşan kimse, tıpkı zekâtı vermeyen kimse gibidir" [1] hadisi ifade etmektedir.

Mücahid der ki: Eğer, Ebu Kubeys Dağı altın olup bir kişiye ait olsa, o da bunu Allah'a itaat uğrunda harcayacak olsa, bununla müsrif olmaz. Eğer, Allah'a masiyet uğrunda bir tek dirhem, yahut bir mud infak edecek olursa, müsrif olur. İşte bu anlamda Hatim'e: İsrafta hayır yoktur denince, o da Hayırda israf olmaz, demişti.

Derim ki: Ancak bu, zayıf bir görüştür. Bunu da İbn Abbas'ın kaydettiği şu rivayet reddetmektedir: Sabit b. Kays b. Şemmas, kendisine ait olan beşyüz hurma ağacını, hurmalarını topladıktan sonra aynı günde onları fakirlere pay edip dağıttı ve aile halkı için geriye bir şey bırakmadı. Bunun üzerine: **"İsraf etmeyin"** buyruğu nazil oldu ki, onun tümünü vermeyin, demektir.

Abdurrezzak da İbn Cüreyc'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Muaz b. Cebel, hurmalarını topladı ve onları sadaka olarak dağıtmaya başladı, sonunda geriye bir şey kalmadı. Bunun üzerine: **"İsraf etmeyin"** buyruğu nazil oldu.

es-Süddî der ki: **"İsraf etmeyin"** mallarınızı (sadaka) olarak verip fakir oturmayın, anlamındadır.

Muaviye b. Ebi Süfyan'dan da rivayet edildiğine göre kendisine: Yüce Allah'ın: **"İsraf etmeyin"** buyruğu hakkında sorulunca, o da şu cevabı vermiş: İsraf, yüce Allah'ın hakkını yerine getirmekte kusurlu haraket etmendir.

Derim ki: Buna göre malın tümünü sadaka olarak vermek ile yoksulların hakkının verilmesini engellemek aynı zamanda israf hükmü içerisindedirler. Adil davranmak (dengeli olmak) ise böyle değildir. Adil davranan kişi, sa-

(1) *Ebû Dâvûd*, Zekât 5; *Tirmizî*, Zekât 19; *İbn Mâce*, Zekât 14.

dakasını da verir, kendisi ve çoluk çocuğu için de birşeyler bırakır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "En hayırlı sadaka, geriye sahibinde bir varlık bırakandır." (1)

Ancak, kişi nefsî bakımdan güçlü, Allah'tan başkasına ihtiyacını arzetmeyen, Allah'a tevekkül eden, çoluk çocuğu bulunmayan, tek başına bir kişi ise malının tümünü sadaka olarak bağışlayabilir.

Aynı şekilde zekât ve buna benzer bazı hallerde maldan verilmesi gereken muayyen bir takım hakları da bu şekilde çıkartıp verir.

Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem der ki: İsraf, salaha geri döndürülmesi mümkün olmayan şeydir. Seref ise, salaha geri döndürülmesi imkânı bulunan şeydir. en-Nadr b. Şumeyl der ki: İsraf, savurganlık ve aşırı gitmektir. Seref ise, gaflet ve cahillik demektir. Şair Cerir der ki:

أعْطَوا هُنَيدَةَ يحدُوها ثمانيةً ما في عطائِهِمُ مَنٌّ ولا سَرَفُ

"Onlar sekiz köle tarafından güdülen yüz tane deve verdiler.
Ve bu bağışları dolayısıyla ne başa kaktılar, ne de israf ettiler."

Buradaki (israf anlamı verilen) "seref" kelimesi, gaflete düşmek, aldanmak anlamındadır. Hata anlamına geldiği de söylenmiştir. "Kalbi serif olan adam" se, kalbi gaflet içinde ve hatalı kimse demektir. Şair Tarafe de der ki:

إنّ آمرأً سَرِفَ الفُؤاد يرى غَسَلاً بماء سحابة شَتْمِي

"Kalbi gaflet ve hata içerisinde olan bir kişi
Bana sövüp saymayı, bulut suyuna karışmış bir bal olarak görür."

وَمِنَ ٱلْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا ۚ كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ ٱللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ ٱلشَّيْطَانِ ۚ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٤٢﴾

142. Davarlardan yük taşıyacak, döşek yapılacak olanları da (yaratan O'dur). **Allah'ın size verdiği rızıktan yeyin ve şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, apaçık bir düşmanınızdır.**

(1) ***Buhârî,*** Zekât 18, Nafakat 2; ***Müslim,*** Zekât 95; ***Ebû Dâvûd,*** Zekât 39; ***Nesâî,*** Zekât 53, 60; ***Dârimî,*** Zekât 21, 22; ***Müsned,*** II, 245, 278, 402..., III, 330, 346, 402, 434.

Yüce Allah'ın: **"Davarlardan yük taşıyacak, döşek yapılacak olanları da"** buyruğu, daha önce geçen buyruğa atfedilmiştir. Yani O, ayrıca davarlardan yük taşıyacak ve döşek yapılacak olanları da yaratmıştır. Buradaki "davarlar (el-En'âm)" ile ilgili olarak ilim adamlarının üç görüşü vardır:

1. el-En'âm'dan kasıt, özel olarak develerdir. İleride buna dair en-Nahl Sûresi'nde (16/5. âyetin tefsirinde) açıklamalar gelecektir.

2. En'âm, aslında yalnızca develer için kullanılır. Bununla birlikte beraberlerinde inek ve koyun türü de bulunursa yine En'âm diye anılırlar.

3. En sahih olan ise Ahmed b. Yahya'nın ifade ettiği şu görüştür: En'âm, yüce Allah'ın yenilmesini helâl kıldığı bütün hayvanlardır. Bu görüşün sıhhatinin delili de yüce Allah'ın: ***"Size dört ayaklı davarlar*** (behîmetü'l-en'âm) ***-size okunacak olanlar hariç olmak üzere- helâl kılındı"*** (el-Mâide, 5/1) buyruğudur. Bu da önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Yük taşıyacak (el-Hamûle)" yük taşıyabilen ve çalışabilen demektir. Bu açıklama İbn Mes'ud ve başkalarından nakledilmiştir. Diğer taraftan bu lafız, özel olarak deve hakkında kullanılır denildiği gibi, eşek, katır veya deve olsun, sırtında canlı taşınan her hayvandır diye de açıklanmıştır ki, bu açıklama Ebu Zeyd'den nakledilmiştir. Bunlar üzerinde taşıdıkları yükleri bulunsun veya bulunmasın farketmez. Antere der ki:

مـا رَاعـنـي إلا حَـمـولـةُ أهـلِهـا وسْـطَ الـدِّيـارِ تَـسُـفُّ حَـبَّ الـحَـنْـجَـلِ

"Beni korkutan yalnızca ora ahalisinin yük taşıyacak hayvanları oldu
Yurtlarının ortasında develere yol olarak verilen bitkinin tanesini
kuru kuruya yiyen (binekler)."

Yük taşıyacak anlamına gelen "hamûle" kelimesi, "fe" harfi fethalı olarak feûle veznindedir. Eğer fail anlamında kullanılırsa (bu vezinde) müennes ile müzekkeri arasında fark olmaz. Nitekim, korkak erkek ve kadın hakkında -bu vezinde-: Ferûka denilir. Haccetmemiş erkek ve kadın için de -yine aynı vezinde- "sarûra" denilir. Bunun çoğulu yapılmaz. Şâyet mef'ul anlamında kullanılırsa, o takdirde müzekker ile müennes arasında müenneslik "te"si ile fark gözetilir. "(الحَلوبة والرَّكوبة): Sağmal hayvan ve sırtına binilen dişi hayvan" gibi. -"Hâ" harfi ötreli olarak- "humûle" ise, yükler anlamındadır. Yine "hâ" harfi ötreli fakat sonunda müenneslik "te"si olmaksızın, "humul" ise, üzerinde hevdeç bulunan develer demektir. Hevdeçin içerisinde kadınların olup olmaması farketmez. Bu açıklamalar Ebu Zeyd'den nakledilmiştir.

"(وفَرْشاً): **Döşek yapılacak olanlar"** ile ilgili olarak, ed-Dahhâk şöyle

demiştir: Yük taşıyacak olanlar anlamındaki hamûle, deve ve inek türü için, **"Döşek yapılacak olanlar"** anlamı verilen "ferş" ise koyun için kullanılır.

en-Nehhâs der ki: Bu, görüşün sahibi lehine yüce Allah'ın bir sonraki âyet-i kerimede geçen "(ثمانية أزواج): ***Sekiz çift"*** buyruğu delil gösterilmiştir. Yüce Allah burada **"yük taşıyacak, döşek yapılacak olanlar"**den bedel olmak üzere, "(ثمانية): Sekiz" diye buyurmuştur.

el-Hasen de der ki: Hamûle, deve türüdür. Döşek yapılacak olanlar da koyun türüdür. İbn Abbas da der ki: Hamûle, deve, inek, at, katır ve eşek türünden yük taşıyan her hayvana ad olarak verilir. Ferş (döşek yapılacak olanlar) ise, koyun hakkında kullanılır.

İbn Zeyd der ki: Yük taşıyacak anlamındaki hamûle, sırtına binilenlerdir. Döşek yapılacak olanlardan kasıt ise, eti yenilip sütü sağılandır. Koyun, buzağı ve dana gibi. Bunlara "ferş: döşek yapılacak olanlar" adının veriliş sebebi ise, bedenlerinin ufak olması ve bunların "ferş" diye bilinen ve insanların çiğneyip geçtikleri bir araziye yakın oluşlarından dolayıdır. Nitekim şair recez vezninde şöyle demektedir:

أورثني حَمولة وفَرْشا أمشُّها في كلّ يومٍ مَشّا

"Bana yük taşıyacak ve döşek yapılacak (hayvan)ları miras bıraktı. Her gün sağmal olanlarının sütünü sağıp duruyorum."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

وَحَوَيْنَا الفَرْش من أنعامكم والحَمُولات وربَّاتِ الحَجَل

"Davarlarınızdan döşek yapılacak olanları ve yük taşıyacak olanlar ile Perdeler arkasında gizlenen (genç yaştaki kadın)ları ele geçirdik."

el-Esmaî der ki: Ben, ferş kelimesinin çoğulunun kullanıldığını işitmedim. Bunun, mastar olup bu tür hayvanlara isim olarak verilmiş olması da muhtemeldir. el-Ferş ise, ev eşyaları arasında yere serilenler demektir. Yine bu kelime, yeri kaplayacak şekilde yayılan ekin hakkında da kullanılır. Geniş arazi anlamında da kullanılır. Devenin ayağında ferş ise, az miktardaki geniş tabanlılık demektir ki, bu da güzel bir özelliktir. İftiraş ise, yayılmak anlamındadır. O halde bu kelime müşterek bir lafızdır. Şanı yüce Allah'ın: **"Döşek yapılacak olanlar"** buyruğunun bu anlamda kullanılması da mümkündür.

en-Nehhâs der ki: Bu iki kelime hakkında yapılan açıklamaların en güzeli şudur: Yük taşıyacak olanlardan kasıt, yük taşımak için müsaitlikler kılınmış olanlardır. Döşek yapılacak olanlardan kasıt ise, yüce Allah'ın, üzerinde oturulmak ve döşek olarak kullanılmak üzere yaratmış olduğu deriler ve yünlerdir.

Âyetin geri kalan bölemlerine dair açıklamalar ise, daha önceden (el-Bakara, 2/208. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ ۚ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ ۗ قُلْ
آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ
الْأُنْثَيَيْنِ ۖ نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٤٣﴾ وَمِنَ
الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ ۗ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ
الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنْثَيَيْنِ ۖ أَمْ كُنْتُمْ
شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّاكُمُ اللَّهُ بِهَٰذَا ۚ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ
عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۗ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٤﴾

143. **Sekiz çift** (yaratmıştır). **Koyundan iki çift, keçiden iki çift: "Erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin döl yataklarında sarınıp bürüneni mi,** (hangisini) **haram kıldı? Şâyet doğru söyleyenler iseniz bana, bir bilgiye dayanarak haber verin."**

144. **Deveden de iki** (çift), **sığırdan da iki** (çift yarattı). **De ki: "Onların erkeklerini mi, dişilerini mi, yahut dişilerinin döl yataklarında sarınıp bürüneni mi,** (hangisini) **haram kıldı? Yoksa Allah bunu, size tavsiye ettiğinde hazır mıydınız? İnsanları saptırmak için bir bilgiye dayanmaksızın Allah'a iftira eden kimseden daha zalim kim olabilir? Şüphesiz Allah, zalimler topluluğuna hidâyet vermez.**

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzul Sebebi ve "Çift: Zevc" Kelimesinin Anlamı:

Yüce Allah'ın: **"Sekiz çift"** buyruğundaki; "(ثمانية): **Sekiz"** kelimesi, mahzuf bir fiil ile nasbedilmiştir. Yani: "(أنشأ ثمانية أزواج): Sekiz çift -yaratmıştır-." Bu açıklama el-Kisaî'den nakledilmiştir. el-Ahfeş Said ise şöyle demektedir: Bu kelime "(حَمُولَةً وفَرْشاً): ***Yük taşıyacak, döşek yapılacak olanlar"*** (el-En'âm, 6/142) dan bedel olmak üzere nasbedilmiştir.

el-Ahfeş Ali b. Süleyman ise şöyle demektedir: Bu, "(كُلُوا); yeyiniz" mukadder fiili ile nasbedilmiştir. Yani: Sekiz çiftin etlerini yeyiniz. Bu kelimenin; "(كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ): ***Size verdiği rızıktan"*** (el-En'âm, 6/142) anlamındaki buyrukta yer alan ism-i mevsulun nasb mahallinde olması dolayısıyla bedel olarak nasbedilmesi mümkündür. Aynı şekilde (كلوا المباح ثمانية أزواج من الضأن اثنين): Mübâh olan şeyleri yiyiniz. Koyundan iki çift... olmak üzere sekiz çift" anlamında nasb edilmiş olması da mümkündür.

Âyet-i kerime, Malik b. Avf ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur. Onların: ***"Şu davarların karınlarındaki yavrular, yalnız erkeklerimize helâl, kadınlarımıza haramdır"*** (6/139) buyruğunda işaret edilen sözleri söylemeleri üzerine yüce Allah, bu âyet-i kerime ile Peygamberin ve mü'minlerin dikkatlerini kendileri için helâl kıldığı şeylere çevirmektedir. Tâ ki, onlar da Allah'ın helâl kıldığı şeyleri haram kılanlar durumuna düşmesinler.

"(Çift anlamına gelen:) **zevc"** kelimesi, "(tek anlamına gelen) ferd"in zıddıdır. Meselâ; "(زَوْج أو فَرْد): Çift ya da tek" denildiği gibi, yine aynı anlamlarda olmak üzere; (خَسأ او زكا، شفع أو وتر) da denilir.

Buna göre, yüce Allah'ın: "(ثمانية أزواج): **Sekiz çift"**, sekiz tek demektir. Araplara göre, bir başka teke ihtiyacı bulunan her bir tek şeye (tek başına dahi olsa) zevc denilir. O bakımdan kocaya zevc denildiği gibi, hanıma da zevc denilir. Zevc lafzı, hem tek kişi hakkında, hem de iki kişi hakkında kullanılabilir. Meselâ; "(هما زوجان، وهما زوج): O ikisi, iki çifttir (yani, iki tek olup beraber çifttirler) ve iki çifttir" de denilir. Tıpkı; "(هما سيّان وهما سواء): İkisi de bir birine eşittir" (dinilirken her iki kelimede de tesniye kullanıldığı, yada kullanılmayıp yalnızca zamirin tesniyesiyle yetinilme halinde) olduğu gibi. Meselâ, bir erkek, bir dişiyi kastetmek üzere; "(اشتريت زَوْجي حمام): İki çift güvercin aldım," demek de böyledir.

2. Koyun ve Keçi Türleri de Haram Edilmemiştir:

Yüce Allah'ın: **"Koyundan iki çift"** buyruğu, yani erkek ve dişi demektir. "(الضأن) **Koyun"** (küçük baş) türünden yünleri olan koyun demektir. Bu

kelime; (ضائن)'ın çoğuludur. Müennesi, (ضائنة) şeklinde, çoğulu da; (ضوائن) diye gelir.

Şöyle de denilmiştir: Bu kelime, tekili bulunmayan çoğul bir isimdir. Çoğulunun; (ضئين) olduğu da söylenmiştir. "(عَبْد وعَبِيد): Köle, köleler" gibi. Çoğul olarak; (ضِئين) diye de söylenebilir. Nitekim "(شَعير): Arpa" kelimesinin (شِعير) diye kullanıldığı gibi. Burada, (koyun anlamındaki kelimede) "dad" harfi sonraki hemzenin esreli oluşuna tabi olarak esreli okunmuştur.

Talha b. Musarrif, "(من الضَّأْنِ آثنين): **Koyundan iki çift"** buyruğunu hemzesi üstün olarak okumuştur ki, bu da Basralılarca Araplar tarafından kullanımı işitilmiş bir söyleyiştir. Kûfelilere göre ise, ikinci harfi boğaz harfi (harfü halk) olan bütün kelimelerde muttarid (hepsinde) uygulanan bir kaidedir.

"(المعز): Keçi" kelimesinde de üstün ve sakin okuyuş bu şekildedir. Eban b. Osman, mübteda olarak merfu' olmak üzere, "(من الضَّأْن آثنانِ ومِن المعز آثنان): Koyundan iki çift, keçiden iki çift" diye okumuştur. Ubeyy'in kıraatinde ise: "(وَمِنَ المَعْز آثنان) Keçiden de iki" şeklindedir, çoğunluğun kıraati de böyledir. İbn Âmir ve Ebu Amr ise, "ayn" harfini üstün olarak okumuştur. en-Nehhâs der ki: Araplarca çoğunlukla kullanım, (المَعْز والضَّأن): Keçi, koyun kelimelerinin ikinci harflerinin sakin okunuşu şeklindedir. Buna, çoğul yaptıkları vakit; "(معيز): Keçiler" şeklindeki kullanımları da delalet etmektedir. "(عبد وعبيد): Köle ve köleler" denildiği gibi. Şair İmruu'l-Kays da şöyle demektedir:

وَيَمْنَحُهـا بنـو شَمْجَى بن جَـرْم مَعِيـزَهُـمُ حَنـانَـك ذا الـحنَـانِ

"Şemcâ b. Cermoğulları keçilerini sağmayı onlara bağışlar.
Ey şefkat ve merhamet sahibi, esirgeme şefkatini."

(ضأن وضئين): Koyun, koyunların çoğul şekli de böyledir.

Küçükbaş hayvanlardan olan; (المعز): Keçi, koyun çeşidinden farklıdır. Bunlar, kıllı ve kısa kuyrukludur. Bu kelime, bir cins ismidir.

(المَعَز والمِعيزُ والأمعُوز والمِعزى) kelimeleri de bu şekildedir. Tekili ise; (ماعز) diye gelir. "(صاحب وصَحْب وتـاجر وتَجْر): Arkadaş, arkadaşlar, tacir, tacirler" gibi. Müennesi ise, (ماعزة) diye gelir, (المَعز) ile aynı anlamdadır. Çoğulu da (مواعـز) şeklindedir. Keçileri artıp çoğalan kavmi anlatmak üzere; (أمعز القـومُ) denilir. (المعّاز) ise, keçi sahibi demektir. Ebu Muhammed el-Fek'asî, sütleri fazla olan develeri ve darlık zamanlarda koyunlardan üstün tuttuğu develeri vasfederken şöyle demektedir:

يَكِلْنَ كَيْلاً لَيس بِالْمَمْحُوقِ إِذْ رَضِيَ الْمِعْزَاز بِالْعُوقِ

"Keçiler sahibi azıcık azıkla yetindiği zaman (o develer),
Hiç de az olmayan ölçek ile süt verirler."

(المَعْز): Yerin sert olan bölümü demektir. (الأَمْعَز) ise, sert ve çakılı bol yer demektir. (المِعْزاء) da böyledir. (استمعز الرجل في أمره) de, kişi, işine ciddiyetle sarıldı, demektir.

"(قُلْ آلذَّكَرَيْنِ): **De ki: Erkeklerini mi...**" buyruğu, "(حرّم): **Haram kıldı**" ile nasbedilmiştir. "(أمِ الأُنثَيَيْنِ): **Yahut dişilerini mi**" ise ona atfedilmiştir.

"(أَمَّا اشْتَمَلَتْ): **Yahut ... sarınıp bürüneni mi**" buyruğu da bu şekildedir.

"(قُلْ آلذَّكَرَيْنِ): **Erkeklerini mi**" buyruğunda, vasıl "elif"i ile birlikte istifham ve haberi birbirinden ayırt etmek için bir med harfi daha gelmiştir. Bu gelen "hemze"nin hazfedilmesi de caizdir. Çünkü "(أم): Yoksa" kelimesi, zaten istifham'a (soruya) delâlet etmektedir. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

تَرُوحُ من الحَيِّ أم تَبْتَكِرْ

"Konaklama yerinden akşam mı gider, yoksa sabah erken mi?"

3. Tartışma ve Kıyas:

İlim adamları derler ki: Âyet-i kerime, Bahîre ve onunla birlikte sözü geçen davarlar hakkında ve müşriklerin: **"Şu davarların karınlarındakiler yalnız erkerlerimize helâl, kadınlarımıza haramdır"** şeklindeki sözlerinde müşriklere karşı delil getirilmektedir.

İşte bu, ilmi konularda tartışmanın sözkonusu olabileceğine delildir. Çünkü yüce Allah, Peygamberine, onlarla tartışmasını ve iddialarının tutarsızlıklarını kendilerine açıklamasını emretmiştir.

Yine bu buyruk, kıyas ve akıl yürütmenin kabul edildiğini de göstermektedir. Ayrıca bu buyrukta kıyas yapılan bir hususta eğer nass varid olmuş ise, kıyasa göre görüş belirtmenin batıl olacağına da delil vardır. Bu ifadede "nakz olacağına dair delil vardır" anlamında da nakledilmiştir. Çünkü yüce Allah onlara doğru kıyaslar yapmalarını emretmiş ve böylelikle müşriklerin gerekçelerini reddetmelerini buyurmuştur.

Buyruğun anlamı da şudur: Onlara de ki: Eğer Allah erkekleri haram kılmış ise, bütün erkekler haramdır. Eğer dişileri haram kılmış ise, bütün dişi-

ler haramdır. Eğer, dişilerin yani koyun ve keçilerin döl yataklarında bulunanları haram kılmış ise, doğan bütün yavrular erkek olsun dişi olsun haram dır. Hepsi de yavru olarak doğduklarına göre, hepsinde aynı gerekçe (illet) bulunduğundan dolayı, hepsinin haram olması gerekir. Böylelikle onların illetlerinin (ileri sürdükleri gerekçenin sebebinin) çürük olduğunu, sözlerinin tutarsız olduğunu ortaya koymaktadır. Şanı yüce Allah, onların bu kabilden yaptıkları işlerin kendisine bir iftira olduğunu bildirmektedir.

"Bana bir bilgiye dayanarak haber verin." Eğer öyle bir bilginiz varsa, ona dayanarak söyleyin. Bu yaptığınız haram kılma nereden gelmektedir? Yanlarında ise öyle bir bilgi yoktu. Çünkü onlar, ilahi kitabı okuyup bilen kimseler değillerdi.

"Deveden de iki (çift)..." buyruğu ve sonrasında gelen buyruklar da az önce geçenler gibidir.

"Yoksa Allah bunu size tavsiye ettiğinde hazır mıydınız?" Yani, siz Allah'ın bunları haram kıldığında tanıklık mı ettiniz. İleri sürülen delilin, onlar için bağlayıcı ve susturucu bir delil olduğunu görünce, iftiraya koyularak: Evet Allah böyle emretti, dediler. Bunun üzerine yüce Allah da: **"İnsanları saptırmak için bir bilgiye dayanmaksızın Allah'a iftira eden kimseden daha zalim kim olabilir"** diye buyurarak, onların söylediklerine, her hangi bir delil getirilemediği için yalan söylediklerini beyan etti.

قُل لَّآ أَجِدُ فِي مَآ أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَىٰ طَاعِمٍ يَطْعَمُهُۥٓ إِلَّآ
أَن يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَّسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ فَإِنَّهُۥ رِجْسٌ
أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ ٱللَّهِ بِهِۦ ۚ فَمَنِ ٱضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ
فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٤٥﴾

145. De ki: "Bana vahyolunanlar arasında, yiyecek bir kimseye, haram olduğunu bulduğum yiyecekler yalnızca şunlardır: Ölü, akmış kan, domuz eti -ki o pistir- ve Allah'tan başkasının adına boğazlandığından dolayı fısk olanlar. Kim mecbur kalırsa, zulmetmeksizin ve haddi aşmaksızın (yerse), **şüphesiz Rabbin, Ğafûrdur, Rahîmdir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Âyette ve Başka Buyruklarda Haram Oldukları Bildirilen Yiyecekler:

"De ki: Bana vahyolunanlar arasında... haram olduklarını bulduğum yiyecekler yalnızca şunlardır" anlamındaki bu âyet-i kerimede yüce Allah haram kıldığı şeyleri bize bildirmektedir. Anlamı şöyledir: Ey Muhammed de ki: Bana vahyolunanlar arasında şu şeylerden başkasının haram kılındığını görmüyorum. Sizin kendi arzunuza dayanarak haram kılmaya kalkıştıklarımız değildir.

Âyet-i kerime Mekke'de inmiştir. O sırada İslâm şeriatinde bunların dışında haram kılınmış bir şey yoktu. Daha sonra Medine'de el-Maide Sûresi nazil oldu ve haram kılınan şeyler arasında boğulmuş, kafasına vurulmuş, yüksek yerden düşmüş, boynuzlanmış ve bunun sonucunda ölmüş hayvanlar ile, şarap ve başka şeyler de eklendi. Rasulullah (sav) da Medine'de yırtıcı hayvanlardan azı dişleri bulunan her bir hayvan ile kuşlardan da pençeli hayvanların yenilmesini haram kıldı.

İlim adamları, bu âyet-i kerimenin hükmü ile yorumlanması hususunda farklı görüşlere sahiptirler:

Birinci görüş: Kendisine işaret ettiğimiz bu âyet-i kerimenin Mekkî olduğu ve Rasulullah (sav)'ın haram kıldığı her şey ile Allah'ın Kitabında haram kılanan şeylerin buna eklendiği şeklindeki görüştür. Bütün bunlar, şanı yüce Allah tarafından Peygamberi vasıtasıyla ortaya koymuş olduğu ve bunlara eklenen hükümlerdir. Gerek rey ehli, gerek fıkıh ve gerekse eser (hadis) ehli olan ilim adamlarının çoğunluğu bu görüştedir.

Bunun bir benzeri de, bir kadının halası ve teyzesi ile birlikte haram kılınışını ifade eden hadis-i şerif ile yüce Allah'ın: ***"Geriye kalanları ise... size helâl kılındı"*** (en-Nisa, 4/24) buyruğu ile birlikte ele alınışına benzer. Yine, yüce Allah'ın: ***"Eğer iki erkek bulunmazsa, o halde... bir erkekle bir kadın bulunsun"*** (el-Bakara, 2/282) buyruğu ile birlikte; şahidle beraber bir yemin ile hüküm vermek de (bk. Bakara, 2/282. âyet, 27. başlık) buna benzemektedir.

Bir diğer görüş olarak; bu âyet Hz. Peygamberin: "Yırtıcı hayvanlardan azı dişi bulunan her bir hayvanı yemek haramdır" hadisi ile nesh olunmuştur. Bu hadisi Malik rivayet etmiş olup, sahih bir hadistir.[1]

Bu âyetin muhkem olduğu ve bu âyette sözü geçenlerin dışında kalan herhangi bir şeyin haram olmayacağı şeklinde de bir başka görüş vardır. Bu ise, İbn Abbas, İbn Ömer ve Aişe (r.anhum) dan rivayet edilen bir görüştür. Yine bunlardan bunun aksi görüş de rivayet edilmiştir.

---

(1) *Muvatta*, Sayd 13. Ayrıca: *Buhârî*, Zebâih 29, *Müslim*, Sayd 3, 12, 16; *Nesâî*, Sayd 28; *İbn Mâce*, Sayd 13; *Muvatta*, Sayd 14; *Müsned*, II, 36, 418.

Malik der ki: Bu âyet-i kerimede anılanların dışında, apaçık besbelli bir haram yoktur. İbn Huveyzimendâd da der ki: Bu âyet-i kerime -âyette isimlerine edilen ölü, akmış kan ve domuz eti dışında- hayvan ve onun dışında kalan her şeyin helâl olduğunu ihtiva etmektedir. İşte bundan dolayı biz, yırtıcı hayvanlar ile insan ve domuz dışında kalan diğer hayvanların mübah olduğunu söylüyoruz.

el-Kiyâ et-Taberî der ki: Şafiî, hakkında hükmü belirtilmeksizin geçen her şeyin helâl kılındığı ilkesini -delilin haramlığına delalet ettikleri müstesna- bu âyete bina etmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Âyet-i kerime muayyen bir şey hakkında soru sorana cevaptır. O bakımdan gelen cevap da hususi bir cevaptır. Şafiî'nin kabul ettiği görüş de budur.

Şafiî, Said b. Cübeyr'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bu âyet-i kerimede bir takım şeyler sözkonusu edilmektedir ki, bunlar hakkında Rasulullah (sav)'a soru sormuşlardı, o da bu şeyler arasından nelerin haram kılındığı şeklinde onlara cevap vermişti.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani ben, bana vahyolunanlar arasında, yani şu vahyin bana nazil olduğu halde ve onun bu nüzul zamanında ... başka bir şey bulmuyorum. Bundan sonra ise vahyin gelip başka bir takım şeyleri haram kılmasını engelleyen bir husus ise bulunmamaktadır.

İbnü'l-Arabî bu âyet-i kerimenin Medine'de indiğini iddia etmektedir. Halbuki bu âyet-i kerime, çoğunluğun görüşüne göre Mekke'de inmiştir. Peygamber (sav)'a: ***"Bu gün sizin için dininizi tamamladım..."*** (el-Maide, 5/3) âyeti nazil olduğu günü nazil olmuştur. Bundan sonra ise neshedici herhangi bir hüküm inmediğine göre bu âyet muhkemdir. O halde bu âyette haram kılınanlar dışında haram kılınmış bir şey yoktur, benim meylettiğim görüş de budur. (1)

Derim ki: Ancak, böyle bir şeyi ondan başka bir kimsenin söylediğini görmedim. Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr), el- En'âm Sûresi'nin, yüce Allah'ın: ***"De ki: Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım..."*** (el-Enâm, 6/151) buyruğu ile başlayan üç âyet-i kerime dışında Mekke'de indiği hususunda icma bulunduğunu nakletmektedir. Bu sûreden sonra ise, Kur'an-ı Kerimin birçok bölümleri nazil olmuş ve pek çok sünnet varid olmuştur. Meselâ, Medine'de, el-Maide Sûresi'nde içkinin haram olduğuna dair hüküm nazil olmuş-

(1) Elimizde bulunan basılı ***Ahkâmu'l-Kur'ân,*** II, 764'te ifade az farkla şöyledir:
"Bu âyet-i kerime, çoğunluğun görüsüne göre Medenî-Mekkî (Yani hicretten sonra, ama Mekke sınırlarında inmiştir) Peygamber (sav)'e; ***"Bugün sizin için dininizi tamamladım..."*** (el-Mâide, 5/3) âyetinden sonra inmiştir. Bu da Arefe gününde idi. Bundan sonra da nesh edici buyruk inmemiştir. O halde bu âyet muhkemdir."

tur. Aynı şekilde Hz. Peygamberin, yırtıcı hayvanların azı dişli olan her bir yırtıcı hayvanı yemeyi Medine'de yasaklamış olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. İsmail b. İshâk der ki: işte bütün bunlar, yüce Allah'ın: **"De ki: Bana vahyolunanlar arasında... haram olduklarını bulduğum yiyecekler yalnız şunlardır"** buyruğunun nüzulünden sonra Medine'de olmuş şeyler olduğuna delalet etmektedir. Çünkü bu buyruk Mekke'de inmiştir.

Derim ki: İşte ilim adamları arasında görüş ayrılığının ortaya çıkış noktası budur. Bir gurup ilim adamı, azı dişli yırtıcı her bir hayvanın yenilmesi yasağını ihtiva eden hadis-i şeriflerin zahirini bir kenara bırakmıştır. Çünkü bu hadisler, âyet-i kerimeden sonra varid olmuştur. Âyetteki hasr ise, açıkça görülmektedir. O bakımdan, âyetin gereğini alıp kabul etmek daha uygundur. Zira, âyet-i kerime ya kendisinden önceki buyrukları nesh edicidir, yahut da sözü geçen o hadislere tercih edilmelidir.

Bunların dışında başka şeylerin de haram kılınmış olduğunu kabul edenler ise, el-En'âm Sûresi'nin Mekke'de hicretten önce nazil olduğunu açıkça görmüş ve tesbit etmişlerdir. Bu âyet-i kerime ile de Bahire, Saibe, Vasile ve Hâm gibi kendiliklerinden haram kıldıkları şeyler hususunda cahiliyyenin kanaatlerini reddetmenin kastedildiğini de ortaya çıkarmışlardır. Bundan sonra ise, ehlî merkepler, katır etleri ve buna benzer bir çok yiyeceğin, yırtıcı hayvanlar arasından azı dişlilerin, kuşlardan da pençelilerin haram kılındığını tesbit etmişlerdir.

Ebu Ömer der ki: "Bu buyrukta zikredilenler dışında haram bir şey yoktur" diyenlerin görüşüne göre, üzerine kasten Allah'ın adı anılmaksızın kesilmiş hayvanların haram olmaması, diğer taraftan müslümanlar cemaati tarafından haram kılındığı kabul edilen içkinin helâl kabul edilmesi gerekir. Üzümden yapılmış şarabın haram kılındığı hususunda müslümanların icma etmiş olmaları, Rasulullah (sav)'ın el-En'âm Sûresi'nde haram kılınmış şeyler dışında, bu sûreden sonra Kur'an-ı Kerim'den nazil olan buyruklar arasından kendisine vahyolunanlarda haram kılınmış başka şeyler de bulduğuna dair açık bir delildir.

Yırtıcı hayvanların, ehlî merkeplerin ve katırların etleri hususunda Malik'ten farklı rivayetler gelmiştir. Bir seferinde bunların haram olduğunu söylemiştir. Buna sebep ise, Hz. Peygamberin bu hususta varid olmuş nehiyleridir. Muvatta'da bulunanlara göre, onun sahih olan görüşü de budur.[1] Bir seferinde ise, bunların mekruh olduğunu söylemiştir. ***Müdevvene***'sinde zahir olan görüş de budur. Çünkü âyetin zahiri bunu gerektirdiği gibi, İbn Abbas, İbn Ömer, Âişe (r.anhum) ile bunların yenilmesini mübah kabul edenlerden

(1) *Muvatta*, Sayd 13-14.

gelen rivayetin zahiri de bunu gerektirmektedir. Bu aynı zamanda Evzaî'nin de görüşüdür.

Buharî, Amr b. Dinar'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ben, Cabir b. Zeyd'e şöyle dedim: Onlar Rasulullah (sav)'ın ehlî merkeplerin etlerini yemeyi yasakladığını iddia ediyorlar. O da şöyle dedi: el-Hakem b. Amr el-Gıfarî, Basra'da bizim yanımızda böyle diyordu: Fakat, el-Bahr (okyanus gibi alim) İbn Abbas bunu kabul etmeyerek: **"De ki: Bana vahyolunanlar arasında... haram olduklarını bulduğum yiyecekler yalnızca şunlardır"** âyetini okudu. (1)

İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre ona, yırtıcı hayvanların eti hakkında soru sorulmuş, o da: Bunlarda bir mahzur yoktur, demiş. Bu sefer ona: Ebu Sa'lebe el-Kuşerî'nin hadisi (hakkında ne dersin) diye sorulunca, şu cevabı vermiş: "Biz, Rabbimizin Kitabını bacaklarına işeyen bir bedevî Arabın naklettiği hadis dolayısıyla terketmeyiz."

eş-Şa'bî'ye de fil ve aslanın etine dair soru sorulmuş, o da bu âyet-i kerimeyi okumuş. el-Kasım da şöyle demiş: Aişe (r.anha), insanların, yırtıcı hayvanların azı dişli olanlarının hepsi haramdır, dediklerini işitince; bunlar helâldir der ve şu: **"De ki: Bana vahyolunanlar arasında... haram olduğunu bulduğum yiyecekler yalnızca şunlardır"** âyetini okur, sonra da şöyle dermiş: (İçinde et kaynayan) tencerenin suyu kandan dolayı sararırdı. Sonra da Rasulullah (sav) bunu görür de bunun haram olduğunu söylemezdi.

Bu hususta sahih olan ise, bizim öncelikle söz konusu ettiğimiz ve bu âyet-i kerimeden sonra varid olan haram kılınan şeylere dair buyrukların bunlara ilave edilip bu âyette zikrolunanlara atfolduğudur.

Kadı Ebu Bekr b. el-Arabî de *"Ahkâmu'l-Kur'an"* adlı eserinde zikrettiklerine muhalif olarak *"el-Kabes"* adlı eserinde buna şu sözleriyle işaret etmektedir: İbn Abbas'tan, bu âyet-i kerimenin son nazil olan buyruklardan olduğuna dair bir rivayet vardır. Ancak, mezhebimize mensub Bağdatlı alimler şöyle demişlerdir: Bu âyette zikrolunanların dışındaki her şey helâldir. Şu kadar var ki, yırtıcı hayvanların yenilmesi de mekruhtur. Ancak, değişik bölge fukahasına göre -Malik, Şafiî, Ebu Hanife ve Abdulmelik de bunlar arasındadır- yırtıcı hayvanlar arasında azı dişli olanların hepsi haramdır. Yüce Allah'ın: **"De ki: Bana vahyolunanlar arasında... haram olduklarını bulduğum yiyecekler yalnızca şunlardır..."** buyruğundan sonra kendilerine dair delil varid olmak suretiyle bunlardan ayrı başka bir takım şeylerin de haram kılınmış olması imkânsız bir şey görülemez.

Nitekim Peygamber (sav): "Müslüman bir kişinin kanı, ancak üç şeyden

(1) *Buhârî*, Zebâih 28.

birisi ile helâl olur..." [1] diye buyurup, küfür, zina ve öldürmeyi zikretmiştir. Diğer taraftan bizim ilim adamlarımız şöyle derler:

Konu ile ilgili varid olmuş deliller gereğince öldürmenin on tane sebebi vardır. Zira Peygamber (sav), şanı yüce Allah'tan kendisine ulaşan bilgiye uygun olarak haber verirdi. Dilediği hükmü silen, dilediğini sağlamlaştırıp nesh eden ve dilediğini takdir eden de O'dur. Peygamber (sav)'dan şöyle dediği sabit olmuştur: "Yırtıcı hayvanlar arasından azı dişli olan her bir hayvanı yemek haramdır." [2]

Yine Hz. Peygamberin yırtıcı hayvanlar arasından azı dişli olanları ve kuşlardan da pençeli olanları yasakladığı da rivayet edilmiştir. Müslim Ma'n'dan, o, Malik'ten rivayet ettiğine göre: "Pençeli olan her bir kuşun yenilmesi yasak kılınmıştır" dediği rivayet edilmiştir. [3] Şu kadar var ki, birinci görüş daha sahihtir ve yırtıcı hayvanlardan azı dişli olanların haram kılınmış olması, mezhebin sarih görüşüdür ve Malik de Muvatta'da "yırtıcı hayvanlardan azı dişli olanların yenilmesinin haram kılınışı" [4] diye başlık açmış, daha sonra da konu ile ilgili hadisi zikredip arkasından da şu ifadeleri kaydetmiş bulunmaktadır: "Bizde kabul gören durum da budur." [5] Böylelikle uygulama ile rivayetin birbirine mutabık olduğunu haber vermektedir.

el-Kuşeyrî der ki: Malik'in: "Bu âyet-i kerime son nazil olmuş buyruklardandır" demesi, bizim şöyle dememize engel teşkil etmez: Bu âyetten sonra da bir takım şeylerin haram kılındığı sabit olmuştur. Allah, hoş ve temiz şeyleri helâl kılmış, murdar olan şeyleri de haram kılmıştır. Rasulullah (sav) da yırtıcı hayvanlar arasından azı dişli olanlarının yenilmesini yasakladığı gibi, kuşlar arasından da pençeli olanların yenilmesini yasaklamış, ehlî merkeplerin etlerinin yenilmesini de Hayber fethi sırasında yasaklamıştır. Bu tevilin sıhhatine delalet eden husus ise, dışkının, sidiğin, tiksinti veren haşeratın ve ehlî merkeplerin -ki, bu âyette sözü geçmeyen hususlar arasındadırlar- haram kılındıklarına dair icmâ bulunmasıdır.

---

(1) ***Buhârî,*** Diyat 6; ***Müslim,*** Kasâme 25, 26; ***Ebû Dâvûd,*** Hudûd 1; ***Tirmizî,*** Hudud 15; ***Nesai,*** Tahrimu'd-Dem 5, 11, 14; ***İbn Mace,*** Hudûd 1; ***Darimi,*** Hudud 2, Siyer 11; ***Mûsned,*** I, 61, 63, 65..., VI, 181, 214.

(2) Birinci başlıkta geçti.

(3) ***Müslim,*** Sayd 15-16; ***Ebû Dâvûd,*** Et'ime 32; ***Tirmizî,*** Sayd 9, 11; ***İbn Mace,*** Sayd 13; ***Darimî,*** Edâhî 18; ***Mûsned,*** I, 147, 244, 302..., III, 323; IV, 89, 90, 127. Ancak: "Ma'n'dan, Malik'ten..." şeklinde değil.

(4) ***Muvatta,*** Sayd 4. sah.

(5) ***Muvatta,*** Sayd 11.

2. Haram Kılma Lafzının Hz. Peygamber Tarafından Kullanılması Halinde İfade Ettiği Hüküm:

Yüce Allah'ın: **"Haram olduklarını..."** buyruğu ile ilgili olarak İbn Atiyye şunları söylemektedir:

Haram kılma lafzı, Rasulullah (sav) tarafından kullanıldığı takdirde, sözü geçen şey ile ilgili bu hükmün yasaklama ve men'in son sınırına kadar ulaşması mümkün olduğu gibi, aynı şekilde dildeki kullanımına göre nihaî sınıra varmayıp kerahet ve buna benzer bir sınırda durması da mümkündür. Bu lafız ile birlikte te'vil âlimi ashabın buna teslimiyeti, onların hep birlikte bu hususta icmaı karinesi bulunmakla birlikte hadislerin lafızları bu hususta muzdarip değilse, şer'an onun bu haram kılınasının yasaklama ve men'in son sınırına kadar ulaşması gerekir ve onun bu şekildeki haram kılma ifadesi ile haram kılınanlar domuz, meyte (leş) ve akmış kan gibi olur. İşte, içkinin haram kılınış niteliği de budur.

Diğer taraftan haram kılma lafzı ile birlikte hadis lafızları arasında muzdariplik bulunup, hadisleri bilmekle birlikte imamlar, hadisin karanlık lafzının hükmü hakkında görüş ayrılığına düşmüş olmaları gibi bir karine varsa, -Peygamber (sav)'ın: "Yırtıcı hayvanlardan azı dişi olan her bir hayvanın yenilmesi haramdır" hadisinde olduğu gibi-... diğer taraftan Rasulullah (sav)'ın yırtıcı hayvanlardan azı dişi olan her bir hayvanın yenilmesini yasaklayan buyruğu varid olmakla birlikte, ashab ve onlardan sonra gelenler, bunları, haram olup olmadıkları hususunda farklı görüşlere sahip iseler; işte bu sebepler dolayısıyla konuyu tetkik eden bir kimsenin haram kılma lafzını kerahet ve buna benzer yasaklama anlamına yorumlaması mümkündür.

Diğer taraftan bazı haram kılma lafızlarıyla birlikte te'vil karinesi de vardır. Hz. Peygamberin ehlî merkeplerin etlerinin yenilmesini haram kılması buna örnektir. Bu yasaklamada hazır bulunan ashabın kimisi, necis olduğundan dolayı haram kıldığı te'vilinde bulundukları gibi, kimisi de insanların yük taşıyacakları merkeplerin yok olmaması maksadına binaen haram kılındığı şeklinde te'vil etmişlerdir. Daha başkaları ise, katıksız bir haram kılmadır, diye açıklamışlardır. Ümmet arasında da ehlî merkeplerin etlerinin haramlığı hususunda görüş ayrılığı bulunduğu sabit olmuştur.

İşte ilim adamlarından bu meseleyi dikkatle tetkik eden bir kimsenin buradaki haram kılma lafzını, kerahet ve buna benzer yasaklayıcı hükümlere -kendi içtihad ve kıyasına göre- açıklaması mümkündür.

Derim ki: Bu, gerek bu konuda, gerekse daha önce açıkladığımız şekilde bu hususdaki görüş ayrılığının sebebi ile ilgili olarak güzel bir açıklamadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Merkebin etinin yenilmeyiş sebebi, erkek merkeplerin birbirlerine cinsel bakımdan yaklaşmaları ve Lût kavminin işini yapmaları suretiyle kötü özlerini ortaya koymuş olmalarıdır. O bakımdan onun hakkında rics (pislik) hükmü verilmiştir. Muhammed b. Sîrin de der ki: Hayvanlar arasında Lût kavminin yaptığı işi yapan domuz ve eşekten başka bir hayvan yoktur. Tirmizî (el-Hakîm) bunu *"Nevâdiru'l-Usul"*de zikretmiştir. (1)

3. Çeşitli Hayvanların Yenilmesi ile İlgili Hükümler ve Bu Hususlaki Görüş Ayrılıkları:

Amr b. Dinar, Ebu'ş-Şahsâ'dan, o, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Cahiliye dönemi insanları bir takım şeyleri yer, bir takım şeyleri terk ederlerdi. Allah da Peygamberini -salat ve selam ona- gönderip Kitabını indirdi. helâl kıldığını helâl, haram kıldığını haram kıldı. O bakımdan helâl, O'nun helâl kıldığıdır, haram da O'nun haram kıldığıdır. Hakkında susup bir şey söylemediği ise affedilmiştir. Daha sonra da şu: **"De ki... haram olduklarını bulduğum yiyecekler yalnızca şunlardır"** âyetini okudu. Yani, haram olduğu açıklanmamış her bir şey, bu âyetin zahirine göre mübahtır.

ez-Zührî, Ubeydullah b. Abdullah b. Abbas'tan: **"De ki: Bana vahyolunanlar arasında... haram olduklarını bulduğum yiyecekler yalnızca şunlardır..."** âyetini okuyup şunları söyledi: O, meytenin yalnızca yenilmesini haram kılmıştır. Meytenin yenilen kısmı ise etidir. Deri, kemik , yün ve tüylerine gelince, bunlar helâldir.

Ebû Dâvûd da Milkam b. Telib'den, o, babasından şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ben, Peygamber (sav) ile arkadaşlık ettim. Yerde bulunan haşerelerin haram kılındığına dair (Ondan) bir şey işitmedim.(2)

Haşere ise, cerboa, büyük keler, kirpi gibi yerde yaşayan küçük hayvanlardır. Şair der ki:

أكلنـا الـرُّبَى يـا أمّ عمـرو ومن يَكُنْ غَـريبـاً لَـديْكُم يـأكُـلِ الحشـرات

"Ey Um Amr, biz fare bile yedik.
Garip olan sizin aranızda haşerat da yer."

Yani, yer yüzünde yürüyüp giden canlıları yer.

el-Hattabî der ki: Milkam'ın babasının söylediği: "Haram kılındıklarına dair bir şey işitmedim" şeklindeki ifadesi haşeratın mübah olduklarına

(1) Tirmizî el-Hamîm, *Nevâdiru'l-Usûl*, I, 543-544.
(2) *Ebû Dâvûd*, Et'ime 29.

delil değildir. Çünkü bu haram kılma hükmünü ondan başkası işitmiş olabilir. İlim adamları, cerboa, ada tavşanı ve bunlara benzer haşeratın yenilmesi hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Urve Ata, Şafiî ve Ebu Sevr, cerboanın yenilmesi hususunda ruhsat bulunduğunu söylemişlerdir. Şafiî der ki: Ada tavşanı yemenin bir mahzuru yoktur. İbn Sîrin, el-Hakem, Hammâd ve rey ashabı ise bunu mekruh görmüşlerdir. Yine rey ashabı, kirpiyi de mekruh görürler. Malik b. Enes'e kirpi hakkında sorulunca o, bilmiyorum diye cevap vermiştir. Ebu Amr'ın naklettiğine göre Malik, kirpinin yenilmesinde bir mahzur yoktur, demiş. Ebu Sevr de kirpi yemekte mahzur olmadığı görüşünde idi. Bunu Şafiî'den de nakleder. İbn Ömer'e kirpi hakkında sorulunca, o da: **"De ki: Bana vahyolunanlar arasında... haram olduklarını bulduğum yiyecekler yalnızca şunlardır..."** âyetini okudu. İbn Ömer'in huzurunda bulunan yaşlı bir zat bunun üzerine şöyle demiş: Ben, Ebu Hureyre'yi şöyle derken dinledim: Peygamber (sav) "O, pis ve murdarlardan birisidir" diye buyurdu. Bunun üzerine İbn Ömer şöyle dedi: Eğer Rasulullah (sav) bunu söylemişse, onun dediği gibidir. Bunu, Ebû Dâvûd nakletmektedir. (1)

Malik de der ki: Büyük keler, cerboa ve çöl keleri yemekte bir mahzur yoktur. Yine İmam Malik'e göre, şer'i usule göre kesilecek olursa yılan yemek de caizdir. Bu, İbn Ebi Leyla ve el-Evzaî'nin de görüşüdür. Aynı şekilde zehirli yılanlar, akrepler, fareler, yılana ağu veren diye bilinen zehirli kertenkeleler, kirpi ve kurbağanın da yenilmeleri caizdir. İbni'l-Kasım da der ki: Yeryüzü haşeratının, akreplerin ve orada yaşayan kurt ve solucanların Malik'in görüşüne göre yenilmesinde bir mahzur yoktur.

Bu hususta görüşünün lehine delil, Milkam b. Telib'in babasından naklettiği hadis ile, İbn Abbas ve Ebu'd-Derda'nın şu sözleridir: Allah'ın helâl kıldığı şey helâldır, haram kıldığı şey de haramdır. Hakkında bir şey söylemeksizin geçtiği ise affedilmiştir. Hz. Aişe de fare hakkında: O haram değildir, demiş ve: **"De ki: Bana vahyolunanlar arasında... haram olduklarını bulduğum yiyecekler yalnızca şunlardır"** âyetini okumuştur.

Medineli ilim adamlarından bir topluluk ise, yer yüzünün zehirli zehirsiz haşeratından her hangi bir şeyin yenilmesini caiz kabul etmezler. Yılanları, kertenkeleleri, fareleri ve benzerlerini haram kabul ederler. Bu ilim adamlarına göre, öldürülmesi caiz olan hiç bir mahlukun yenilmesi caiz olmadığı gibi, görüşlerine göre şer'i usule uygun kesimin de bir etkisi olmaz. Aynı zamanda bu, İbn Şihab, Urve, Şafiî, Ebu Hanife, onun arkadaşları ve başkalarının da görüşüdür.

(1) *Ebû Dâvûd*, Et'ime 29.

Malik'e ve arkadaşlarına göre, yabani hayvanlar arasında hiç bir yırtıcı hayvan yenilmediği gibi, evcil kedi de yabani kedi de yenilmez, çünkü bunlar da yırtıcıdır.

Yine Malik şöyle demektedir: Sırtlan ve tilki de yenilmez. Bununla birlikte bütün yırtıcı kuşların, akbaba, kerkenez kuşu, kartal ve bunların dışında kalanların leş yesinler yemesinler, etlerinin yenilmesinde bir mahsur yoktur. el-Evzaî de der ki: Bütün kuşlar helâldir. Şu kadar var ki, ilim adamları, akbabayı yemeyi mekruh kabul etmişlerdir. Malik'in delili, ilim ehli arasında yırtıcı kuşların etini yemeyi mekruh gören kimseyi bulmadığıdır. Peygamber (sav)'dan nakledilen: "Hz. Peygamber, kuşlardan pençeli her bir kuşun yenilmesini yasaklamıştır" hadisini münker kabul etmiştir.

Eşheb'den ise şöyle dediği rivayet edilmiştir: Şerî usule uygun olarak kesilmesi şartıyla filin yenilmesinde bir mahzur yoktur. Şa'bî'nin görüşü de budur. Şafiî ise bunu kabul etmemektedir. Nu'man (b. Sabit, yani Ebu Hanife) ve arkadaşları ise, sırtlan ve tilki yemeyi mekruh görmüşler. Şafiî ise bunların yenilmesine ruhsat vermiştir. Sa'd b. Ebi Vakkas'dan sırtlan yediğine dair rivayet nakledilmiştir.

Malik'in delili, yırtıcı hayvanlardan azı dişi olan bütün hayvanların yenilmesinin yasak olduğunu bildiren hadisin umumi olup her hangi birisini tahsis etmemesidir. Nesâî tarafından sırtlan yemenin mübah görüldüğüne dair rivayet edilen hadiste, [1] onu yasaklayan hadis ile tearuz teşkil edebilecek bir taraf yoktur. Çünkü bu, Abdurrahman b. Ebi Ammar'ın münferiden rivayet ettiği bir hadistir. Abdurrahman ise, ilim (hadis) nakliyle meşgul bir kimse olmadığı gibi, kendisinden daha sağlam bir ravinin kendisine muhalefet etmesi halinde rivayeti delil gösterilebilecek kimselerden değildir.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Yırtıcı hayvanlardan azı dişli olanların hepsinin yenilmesini yasaklayan hadis, tevâtür derecesini bulacak kadar çeşitli yollardan rivayet edilmiştir. Bunu, sağlam, sika ravilerin önderlerinden bir topluluk rivayet etmiştir. Dolayısıyla İbn Ebi Ammar gibi birisinin hadisi ile bu rivayetlere karşı çıkmaya imkân yoktur.

Yine Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Müslümanlar, maymun yemenin caiz olmadığını icma ile kabul etmişlerdir. Çünkü Rasulullah (sav) maymun yemeyi yasaklamıştır. Satışı da caiz değildir, çünkü sağladığı bir menfaat yoktur. Abdurrezzak'ın, Ma'mer'den, onun Eyyub'dan zikrettiği rivayet dışında maymun yemeye ruhsat veren bir kimse olduğunu da bilmiyorum. Mücahid'e maymun yeme hakkında soru sorulmuş, o da: "Maymun, yenilmesi helâl kılınan dört ayaklı davarlardan değildir" diye cevap vermiştir.

(1) *Nesâî*, Sayd 27.

Derim ki: İbnü'l-Münzîr şunu zikreder: Biz, Ata'dan rivayetimize göre Ata'ya, maymun Harem bölgesinde öldürülürse hükmü nedir? diye sorulmuş, O da (o takdirde) onun hakkında adaletli iki kişi (fidyesi hususunda) hüküm verir, demiştir. Buna göre, Ata'nın görüşüne göre maymun etini yemek caizdir. Çünkü, fidye cezası avdan başka hayvanları öldürenler hakkında vacip değildir.

er-Ruyanî'nin ***"Bahru'l Mezheb"*** adlı, İmam Şafiî mezhebine göre yazılmış eserinde şöyle denilmektedir: Şafiî der ki: Maymunların satışı caizdir. Çünkü, maymun eğitilir ve eşyanın korunması için ondan yararlanılabilir. el-Keşfelî de İbn Şüreyh'den, maymunun satışının -ondan yararlanıldığı gerekçesiyle- caiz olduğunu söylediğini nakletmektedir. Ona, peki ne şekilde ondan yararlanılır diye sorulunca, o da, çocuklar onunla eğlenip sevinirler, diye cevap vermiştir.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Köpek, fil ve azı dişli bütün hayvanlar kanaatimce maymun gibidir. Delili ise Rasulullah (sav)'ın buyruğunda bulmak gerekir. Başkasının buyruğunda değil. Bazıları ise, Araplar arasında Kaf'aslılardan bir topluluk dışında köpek eti yiyen kimselerin bulunmadığını iddia etmişlerdir.

Ebu Davud, İbn Ömer'den şöyle dediğini rivayet eder: Rasulullah (sav), pislik yiyen hayvanı yemeyi, sütünü içmeyi yasaklamıştır. (1) Bir başka rivayette de şöyle denmektedir: Develer arasından pislik yiyenlere binilmesini ve sütlerinin içilmesini yasaklamıştır. (2)

el-Halimî Ebu Abdullah der ki: Pislik yiyen (el-Cellâle) serbest bırakılıp salınmış hayvan ve tavuklar arasından pislik yiyenlerdir. Peygamber (sav) bunların etlerini yemeyi yasaklamıştır.

İlim adamları der ki: Etinde, yahut tadında pislik kokusu ortaya çıkan her bir hayvanın eti haramdır. Bu koku ortaya çıkmıyorsa helâldir. el-Hattabî der ki: Buradaki yasaklamaktan kasıt, tenzihi ve temizliğe riâyeti öngören bir yasaktır. Çünkü, pislik yiyen hayvan pislikle gıdalanacak olursa, pisliklerin kötü kokusu etlerine siner. Bu ise, çoğunlukla yediklerinin pislik teşkil etmesi halinde böyle olur. Eğer otlayacak ve ona yem olarak tane verilecek olur da az bir şey de pislik yiyor ise, bu gibilerine pislik yiyen (cellâle) denilmez. Böyleleri de serbest bırakılan tavuklar ile benzeri diğer hayvanlar gibidir. Bunlar, belki kısmen pislik yerler ama, çoğunlukla gıdası ve yemi pislikten başka şeylerdir. O bakımdan böylelerinin yenilmesi mekruh olmaz.

---

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Et'ime 24; ***Tirmizî,*** Et'ime 24; ***İbn Mace,*** Zebâih 11.

(2) ***Ebû Dâvûd,*** Et'ime 24.

Rey sahipleri ile Şafiî ve Ahmed şöyle demektedirler: Pislik yiyen bir hayvan, bir kaç günlük süre ile haps edilip pislik dışında ona yem verilmedikçe eti yenilmez. Etindeki pis kokuların gittiği kabul edildikten sonra yenilir. Bir hadiste rivayet olunduğuna göre: "(Bu tür) ineklere kırk gün süreyle yem verilir, ondan sonra etleri yenilir."

İbn Ömer de (pislik yiyen) tavuğu üç gün alıkoyar, sonra keserdi. İshâk der ki: Eti iyice yıkandıktan sonra böylesini yemekte bir mahzur yoktur. el-Hasen ise pislik yiyen hayvanın etini yemekte bir mahzur olmadığı görüşünde idi. Malik b. Enes de bu görüşte idi.

(Ziraat) arazisine pisliğin (gübrenin) bırakılmasının yasaklanışı da bu kabildendir. Ashabdan bazılarından şöyle dediği rivayet edilmektedir: Biz, Rasulullah (sav)'ın (fey'den hissesine düşen) arazisini kiraya veriyorduk da, onu kiralayan kimseye oraya pislik atmamasını şart koşuyorduk. İbn Ömer'den nakledildiğine göre o, arazisini kiraya verir, fakat oraya pislik (gübre) atılmamasını şart koşardı. Yine rivayet olunduğuna göre, adamın birisi pislik kullanarak arazisini ekiyor idi. Ömer (r.a) ona şöyle demişti: Sen, insanlara kendilerinden çıkan şeyleri yediren bir kimsesin.

Atların yenilmesinin hükmü hususunda da farklı görüşler vardır. Şafiî at yemenin mübah olduğunu söylemiştir, sahih olan da budur. Malik ise bunu mekruh görmüştür.

Katır ise, eşek ve attan doğmadır. Bunların birisinin eti yenir veya mekruhtur, -ki bu da attır- diğeri ise haramdır -ki, bu da eşektir-. O bakımdan haram kılan hüküm daha öne geçirilmiştir. Çünkü, helâl kılan hüküm ile haram kılan hüküm aynı şeyde bir arada bulunacak olursa, haram kılma hükmü öne geçirilir. Yüce Allah'ın izniyle, ileride bundan daha kapsamlı bir şekilde bu meseleye dair açıklamalar en-Nahl Sûresi'nde (16/8. âyet, 5. başlıkta) gelecektir. el-A'raf Sûresi'nde de (7/133. âyet, 3 ve 4. başlıklarda) çekirgelere dair hükümler gelecektir.

Halef ve selefin cumhuru, tavşan yemenin caiz olduğunu kabul etmişlerdir. Abdullah b. Amr b. el-As'dan ise bunun haram olduğuna dair rivayet nakledildiği gibi, İbn Ebi Leyla'nın bunu mekruh gördüğü rivayet edilmektedir. Abdullah b. Amr der ki: Rasulullah (sav)'a, ben de huzurunda oturduğum bir sırada tavşan getirildi, ondan yemediği gibi, onun yenilmesini de yasaklamadı. Tavşanın ay hali olduğunu iddia etti. Bunu da Ebu Dâvud zikretmektedir.[1]

Nesaî de mürsel olarak Musa b. Talha'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Peygamber (sav)'a bir adamın kızartmış olduğu bir tavşan getirildi ve: Ey Allah'ın Rasulü ben onda kan gördüm, dedi. Bunun üzerine Rasulullah (sav)

(1) *Ebû Dâvûd*, Et'ime 26.

ona ilişmedi ve yemedi. Yanında bulunanlara da: "Siz yeyiniz[1], benim ca nım onu çekseydi yerdim."

Derim ki: Bunda tavşanın haram olduğuna delalet eden her hangi bir hu sus yoktur. Bu, olsa olsa Hz. Peygamber'in (keler hakkında söylediği): "Bu benim yaşadığım bölgede bulunmuyordu, o bakımdan ondan tiksinir gibi oluyorum" [2] şeklindeki sözü kabilindendir.

Müslim de Sahih'inde Enes b. Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Biz, Mersu'z-Zahrân denilen yerden geçerken bir tavşanı ürküttük. Arkasından koşup gidenler oldu. Ancak, onu bir türlü yakalayamadılar. Ben ise onu arkasından yetişinceye kadar koştum. Onu alıp Ebu Talha'ya getirdim, o da bunu boğazladı. Butun Rasulullah (sav)'a gönderdi. Ber. de onu alıp Rasulullah (sav)'a götürdüm, O da bunu kabul etti.[3]

4. Bazı Kıraat Farkları ve Kanın Hükmü:

Yüce Allah'ın: "(عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ): **Yiyecek bir kimseye...**" buyruğundaki **"vahyolunan"** anlamındaki kelimeyi, İbn Âmir'in, hemzeyi üstün olarak; "(أَوْحَى): Vahyetti" şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Ali b. Ebi Talib de **"yiyecek bir kimseye"** anlamındaki kelimeyi; (يَطْعِمه) şeklinde "tı" harfini şeddeli olarak okumuştur. Bununla (يتطعمه) şekline işaret etmektedir. Buradaki "te" harfi, "tı" harfine idğam edilmiştir.

Âişe (r.anha) ile Muhammed b. el-Hanefiyye ise, bunu; "(على طاعم طعمه): Yiyecek bir kimsenin yediği" anlamında mazi fiil ile okumuştur.

"(إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً): **Yalnızca şunlardır: Ölü"** ibaresindeki fiil, "ve" harfi ile de "te" harfi ile de okunmuştur. Yani, o yenilecek olan şey, yahut cüssesi veya şahsı ölü olması hali müstesnâdır. "(يكون): Olması" kelimesi "ye" ile, (ميتة): Ölü kelimesi de merfu' olarak, yani ölmüş olması anlamında da okunmuştur.

"Akmış" anlamındaki: "el-Mesfuh" ise, akan, cereyan eden demektir ki, haram kılınan kan budur. Böyle olmayan kanlar ise bağışlanmıştır.

el-Maverdî, akmamış kanın, eğer karaciğer ve dalak gibi damarlar içinde ve donma özelliğinde ise helâl olduğunu nakletmektedir. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bize iki ölü ve iki kan helâl kılınmıştır..."[4]

---

(1) *Nesâî*, Sayd 25.

(2) *Buhârî*, Et'ime 10, 14, Zebâih 32, *Müslim*, Sayd 43, 44; *Ebû Dâvûd*, Et'ime 27; *Nesâî*, Sayd 26; *İbn Mâce*, Sayd 16; *Darimî*, Sayd 8; *Muvatta*, İsti'zan 10; *Müsned*, I, 332, 345; IV, 88-89.

(3) *Buhârî*, Hibe 5, Zebâih 10, 32; *Müslim*, Sayd 53; *Tirmizî*, Et'ime 2; *Nesâî*, Sayd 25; *İbn Mace*, Saye 17; *Dârimî*, Sayd 7; *Müsned*, III, 118, 171.

(4) *İbn Mâce*, Et'ime 31; *Müsned*, II, 97.

Şâyet bu kan, eğer damarlar içerisinde bulunmayıp donmayacak türden değilse, et ile birlikte bulunan ve akabilme özelliğinde olan kan ise, bunun haramlığı hususunda iki görüş vardır. Bir görüşe göre bu gibi kan haramdır, çünkü bu da ya akan kandandır veya onun bir parçasıdır. Özel olarak **"akan"** kaydının zikredilmesi ise, karaciğer ve dalağın istisna edilmesi içindir. İkinci görüşe göre ise, böyle bir kan haram değildir, çünkü haramlık özel olarak akan kan hakkında tahsis edilmiştir.

Derim ki: Sahih olan da budur. İmran b. Cüdeyr der ki: Ben, Ebu Miclez'e kanın bulaştığı et ile kandan dolayı üzerinde kırmızı bir köpük yükselen tencerenin yemeği hakkında soru sordum da şu cevabı verdi: Bunun bir mahzuru yoktur. Çünkü Allah akmış kanı haram kılmıştır. Buna yakın bir açıklamayı Hz. Aişe ve başkaları da yapmıştır. İlim adamları da bu hususta icma etmişlerdir.

İkrime der ki: Bu âyet-i kerime olmasaydı, müslümanlar yahudilerin ette damarları bulup takip etmeleri gibi, müslümanlar da öylece takip edeceklerdi.

İbrahim en-Nehaî de der ki: Damarlardaki yahut kemik iliğindeki kanın bir mahzuru yoktur. Buna dair açıklamalar ile âyet-i kerimede sözü edilen ve zaruret halinde bulunanın hükmüne dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/173. âyet, 20. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ ۚ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ
حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا
أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ۚ ذَٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ ۖ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿١٤٦﴾

146. Biz, yahudilere de bütün tırnaklıları haram kıldık. Onlara sığır ve koyunun iç yağlarını da haram kıldık. Ancak, sırtlarına veya karınlarındaki bağırsaklarına yapışan veya kemiğe karışan ayrı. Bu (böyledir); **onları zulümleri yüzünden bununla cezalandırdık. Şüphesiz Biz doğru söyleyenleriz.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1. İslâm'dan Önceki Ümmetlere de Bazı Yasaklar Konulmuştu:

Yüce Allah, Muhammed (sav) ümmetine haram kıldığı şeyleri zikrettikten sonra **"Biz yahudilere de bütün tırnaklıları haram kıldık"** ile de yahudilere haram kıldığı şeyleri sözkonusu etmektedir. Çünkü, onlar: Allah bize herhangi bir şeyi haram kılmadı, aksine İsrail'in (Hz. Yakub'un) kendisine haram kıldığı şeyleri biz de kendimize haram kıldık diyerek, Allah'ın haramlara dair hüküm indirdiğini yalanlamışlardı.

el-Bakara Sûresi'nde; "(هادوا): **Yahudiler**"in ne anlama geldiğine dair açıklamalar (2/62. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bu haramlar, yahudilere bela ve ceza olmak üzere emredilmiş mükellefiyetler idi. Burada onlara haram kılınan şeylerin başında tırnaklı olan her şey zikredilmiştir.

el-Hasen, "fe" harfini ötreli değil de sakin olarak; (ظُفْر): Tırnak diye okumuştur. Ebu's-Simal ise, "zı" harfini esreli, "fe" harfini de sakin olarak; (ظِفْر) diye okumuştur. Ebu Hatim ise, "zı" harfini esreli ve "fe" harfini sakin okuyuşu kabul etmemiş ve böyle bir kıraati zikretmemiştir. Ancak bu da bir söyleyiştir. Bu iki harfin esreli kıraati de vardır. Çoğulu ise, (أظفار وأظفور وأظافير) şeklinde gelir. Bu açıklamayı el-Cevherî yapmıştır. en-Nehhâs, el-Ferra'dan ayrıca; (أظـافير وأظافرة) şeklinde çoğul yapıldığını da ilave eder. İbnü's-Sikkit der ki: Bir adamın tırnakları oldukça uzun ise (رجل أظفر بين الظَّفَر) denilir. Nitekim saçları uzun bir kimse hakkında; (رجل أشعر) denildiği gibi.

Mücahid ile Katade derler ki: **"Tırnaklılar"** dan kasıt, parmakları birbirinden ayrı olmayan kara hayvanları ve kuşlardır. Deve, deve kuşu, ördek ve kaz gibi. İbn Zeyd ise, kasıt yalnızca develerdir, demektedir.

İbn Abbas der ki: **"Tırnaklılar"**dan kasıt, deve ve deve kuşlarıdır. Çünkü deve kuşlarının da deve gibi tırnakları vardır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bundan kasıt, kuşlardan pençeli olanlar, hayvanlardan da tek tırnaklı olanlardır. Çünkü, tek tırnağa (demek olan el-Hâfir'e) istiare yoluyla tırnak (anlamındaki zıfr) da denilir. Tirmizî el-Hakim de der ki: Hafir de tırnaktır, mihleb (pençedeki tırnak) de tırnaktır. Şu kadar var ki, bunların her birisinin tırnağı kendisine göredir. İfadede istiare diye birşey de sözkonusu değildir. Nitekim her ikisinin de kesildiklerini ve bunlardan bir miktar kısaltıldığını, her ikisinin de tek bir cins olarak yumuşak ve gevşek kemik olduklarını görebilmekteyiz. Asıl itibari ile de bu şekilde gelişen gıdadan ibarettir. Ve insan tırnağı gibi kesilirler. Bu gibi hayvanların tırnaklarına "hâfir" adının veriliş sebebi ise, yere düşmesi suretiyle yeri hafr etmesi (kazması) ndan dolayıdır. Kuşun pençesindeki tırnağa "mihleb" denilmesine gelince, diğer uçan kuşları tırnaklarının iğne gibi sivri uçları ile yaralamasıdır. Tırnağa "zufur" deniliş sebebi ise, eşyayı ele geçirme imkânını bulma-

siyle zafer buluşundan dolayıdır. Yani, insanoğlu ve kuş, onun sayesinde ele geçireceklerini ele geçirirler.

2. İsrailoğullarına Haram Kılınan İç Yağları:

Yüce Allah'ın: **"Onlara, sığır ve koyunun iç yağlarını da haram kıldık"** buyruğu ile ilgili olarak Katade şöyle demiştir: Bununla işkembe üzerindeki iç yağı ile böbrekler üzerindeki yağları kastetmektedir. es-Süddî de böyle açıklamıştır. İbn Cüreyc de der ki: Kemiğe karışmamış, yahut kemik üzerinde bulunmayan bütün iç yağlarını onlara haram kılmıştı. Buna karşılık böğürlerindeki yağlar ile kuyruk yağlarını da helâl kılmıştı. Çünkü kuyruk yağı usus denilen kuyruk sokumundaki kemiğin üzerindedir.

3. Haram Kılınan İçyağlardan İstisnâ Kılınanlar:

Yüce Allah'ın: "(إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا): **Ancak, sırtlarına... yapışan müstesnâ"** buyruğundaki; (ما) lafzı istisnâ olarak nasb mahallindedir." (ظُهُورُهُمَا): Sırtlarına" kelimesi ise, "(حَمَلَتْ): Yapışan" kelimesi ile merfu' olmuştur.

"(أَوِ الْحَوَايَا): **Veya karınlarındaki bağırsaklarına"** kelimesi ise, "sırtlar" kelimesine atfedilerek ref' mahallindedir. Yani; "(أو حملت حواياهما): Yahut karınlarındaki bağırsaklarına yapışan..." takdirindedir. Âyetteki kelimenin başına elif-lam'ın gelmesi ise takdiri ifadedeki izafetin yerine gelmiştir. Buna göre **"bağırsaklarına yapışan"** iç yağları helâl kılınanlar arasında olur.

"(أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ): **Veya kemiğe karışan"** buyruğundaki; (ما) da aynı şekilde "(مَا حَمَلَتْ): **yapışan"**a atf ile nasb mahallindedir. İşte bu, bu hususlaki görüşlerin en sahih olanıdır. el-Kisaî, el-Ferra ve Ahmed b. Yahya'nın görüşü budur. Şu kadar var ki nazar (akıl yürütme ve kıyas)a göre; bir şeyin hemen kendisinden önce gelene atfedilmesi gerekir. Bundan tek istisna, bu atf ile mananın sahih olması veya bunun aksine herhangi bir delilin bulunmasıdır.

Şöyle de denilmiştir: helâl kılınan şeylerde istisnâ, yalnızca sırtlarına yapışanlardır. Yüce Allah'ın: **"...veya karınlarındaki bağırsaklarına yapışan, veya kemiğe karışan"** buyruğu ise haram kılınan şeylere atfedilmiştir. Bunun anlamı da şöyle olur: Onlara sığır ve koyunların iç yağlarını yahut karınlarındaki bağırsaklarına yapışanları veya kemiğe karışanları haram kıldık. Ancak sırtlarına yapışanlar müstesnadır, haram değildir.

Şafiî, bu âyet-i kerimeyi, iç yağı yememek üzere yemin eden kimsenin sırtlardaki iç yağını yemek suretiyle yemini bozmuş olacağına delil göstermiştir. Çünkü şanı yüce Allah, onların sırtlarına yapışanları, genel olarak iç yağından istisna etmiştir.

4. Geçmiş Şeriatlerdeki Bu Hükümlerin Neshi:

Yüce Allah'ın: "(أَوِ الْحَوَايَا): **Veya karınlarındaki bağırsaklarına"** buyruğundaki "(الحوايا): Bağırsaklar," hayvanın pisliğini çıkardığı yerler demektir. İbn Abbas ve başkalarından bu açıklama nakledilmiştir. Tekili de; (مَبْغَر) olur. Bu ismin veriliş sebebi ise, hayvanın dışkısının burada toplanmasıdır. Zibil diye bilinen de odur.

"(الحوايا): **Bağırsaklar"** kelimesinin tekili: (حاوياء) şeklinde gelir. (قاصعاء): Tencere, kelimesinin çoğunlunun, (قاصعاء) diye gelmesi gibi. (حاوية): Bağırsak kelimesinin tekil ve çoğul itibariyle; "(ضاربة وضوارب): Vuran, vuranlar" gibi olduğu söylendiği gibi; tekilinin; (حَوِيَّة) şeklinde geldiği de söylenmiştir. "(سفينة وسفائن): Gemi, gemiler" gibi.

Ebu Ubeyde der ki: **"Bağırsaklar:** Hâvâyâ" karın bölgesinde dairesel şekilde gelen şey demektir. el-Hâvâyâ'nın, karnın dairevi şekil aldığı yer anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu da bağırsaklara bitişir. el-Hâvâyâ'nın, üzerlerinde iç yağı görülen bağırsaklar olduğu da söylenmiştir. Başka yerde bu kelime devenin hörgücü etrafında çevrelenen örtü anlamına gelir. Şair İmruu'l-Kays şöyle demektedir:

جعلْنَ حَوَايَا واقْتَعَدْنَ قعائداً وخفّفن من حَوْك العِراق المُنَمْنَقِ

"Deve hörgücü etrafında kumaşları doladılar ve üzerine güzelce kuruldular. Irak dokuması süslü işlemeli kumaşları da iyice serdiler."

Şanı yüce Allah, bu buyrukta onlara yalanlarını reddetmek üzere Tevrat'ta bu gibi şeyleri haram kıldığını haber vermektedir. Tevrat'taki bu haram kılmanın ifadesi ise: "Size ölü, kan, domuz eti ve tırnakları birbirinden ayrı olmayan her bir binek ile, beyazlığı görülmeyen bütün balıklar size haram kılınmıştır" şeklindedir. Daha sonra yüce Allah, bütün bunları Muhammed (sav)'ın şeriati ile nesh etti. Onlara, daha önce kendileri için haram kılınmış bulunan hayvanları mübah kıldı, Muhammed (sav) ile zorluğu kaldırdı, bütün insanların, helâli ile, haramı ile, emir ve yasaklarıyla İslâm dinine bağlanmaları zorunluluğunu getirdi.

5. Ehl-i Kitap Tarafından Kesilen Hayvanların, Kendileri İçin Haram Olan Bölümlerinin Bizim tarafımızdan Yenilmesinin Hükmü:

Kitap ehli, davarlarını kesip, Tevrat'ta Allah'ın kendilerine helâl kıldığı şeyleri yedikten sonra, haram kıldığı şeyleri bırakacak olurlarsa, bizim için helâl olur mu?

Malik, *"Muhammed'in Kitabı"*nda: Bunlar haramdır derken, *"el-Mebsut"*un sema yoluyla dinlenilen kıraatinde: Bunlar helâldir demiştir. İbn Nafi de böyle demiştir. İbnü'l-Kasım ise, bunların yenilmesini mekruh görürüm demektedir.

Birinci görüşün açıklaması şudur: Onların dinlerine göre bunlar haramdır. Ve kesim esnasında bunların kendilerine helâl olmaları kasıtları yoktur. O bakımdan kan gibi bunlar da haram olurlar.

İkinci görüşün açıklamasına gelince; sahih olan budur. Çünkü yüce Allah, İslâm ile bu haram kılma hükmünü kaldırmıştır. Onların bu hususlaki inanışlarının ise hiç bir etkisi yoktur, çünkü bu bozuk bir inanıştır. Bu açıklamayı da İbnü'l-Arabî yapmıştır.

Derim ki: Bunun sıhhatine delil olan hususlardan birisi de Buharî ile Müslim'in Abdullah b. Muğaffel'den naklettikleri şu rivayettir: Abdullah dedi ki: Bizler, Hayber Kasrı'nı muhasara altında tutmuştuk. Birileri içinde iç yağı bulunan bir torba attı. Onu almak üzere ileri atıldım. Bir de baktım ki Peygamber (sav) yanımda duruyor. Ondan utandım. Buharî'nin lafzı ile rivayet böyledir. (1)

Müslim'in lafzı da şu şekildedir: Abdullah b. Muğaffel dedi ki: Hayber günü içinde iç yağı bulunan bir torba elime geçti. Onu elime aldım ve: Bugün bundan kimseye bir şey vermeyeceğim dedim. Dönüp baktığımda Rasulullah (sav)'ı gülümser gördüm. (2)

İlim adamlarımız derler ki: Hz. Peygamberin tebessümü, İbn Muğaffel'in o torbayı almakta gösterdiği ileri derecedeki hırsı görmesinden ve cimrilik göstermesinden dolayıdır. Hz. Peygamber ona bu torbayı atmasını emretmediği gibi, ona herhangi bir şeyi de yasaklamadı.

Bu gibi şeylerin yenilmesinin caiz olduğunu Ebu Hanife, Şafiî ve genel olarak ilim adamları da kabul etmektedir. Şu kadar var ki Malik, bu hususlaki görüş ayrılığı dolayısıyla mekruh görmüştür. İbnü'l-Münzir, Malik'ten bunların haram olduğunu söylediğini de nakletmektedir. Malik'in, arkadaşlarının büyükleri bu kanaattedir.

Bu hususlaki delilleri ise daha önce açıklanan delildir. Halbuki hadis onların aleyhine delil teşkil etmektedir. Eğer, yahudiler tırnaklı her bir hayvanı boğazlayacak olurlarsa, Esbağ der ki: Onların kestikleri arasından Allah'ın Kitabında haram kılınmış bulunanların yenilmesi de helâl değildir. Çünkü onlar, bunların haram kılınışını dini bir hüküm olarak kabul etmektedirler. Eşheb ve İbnü'l-Kasım da böyle demiştir. Şu kadar var ki, İbn Vehb bunların

(1) *Buhârî*, Zebâih 23.
(2) *Müslim*, Cihâd 72.

caiz olduğunu söylemiştir. İbn Habib de şöyle demektedir: Onlara haram kılınmış bir şeyin bu hükmünü biz kendi Kitabımızdan öğrenmiş isek, onların kestikleri arasından o şey bize helâl olmaz. Haram kılındığını yalnızca onların görüşlerinden ve delillerinden biliyor isek, kestikleri arasından böyleleri bizim için haram değildir.

6. Haram Kılmak Bir Cezalandırmadır:

Yüce Allah'ın: "(ذٰلِكَ): **Bu** (böyledir)" yani, bu haram kılma böyledir. Buna göre bu edat burada ref' mahallindedir. Yani, durum bu şekildedir demektir.

"Onları zulümleri yüzünden" zulümleri sebebiyle **"cezalandırdık."** Peygamberleri öldürdükleri, Allah'ın yolundan alıkoydukları, faiz alıp insanların mallarını batıl yollarla helâl kabul ettikleri için, onlara bir ceza olmak üzere bu hükümleri koyduk.

İşte bunda haram kılmanın ancak bir günah sebebiyle olduğuna bir delil vardır. Çünkü haram kılmak bir darlıktır. Genişlik terk edilip harama gidiş, ancak yapılanlardan dolayı sorumlu tutulmak halinde sözkonusu olur.

"Şüphesiz Biz doğru söyleyenleriz." Şu yahudiler hakkında kendilerine haram kıldığımızı belirttiğimiz etler ve yağlara dair haberlerimizde doğru söylüyoruz.

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ ۚ وَلَا يُرَدُّ
بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٤٧﴾

147. Seni yalanlayacak olurlarsa de ki: "Rabbiniz geniş bir rahmet sahibidir. O'nun azabı günahkârlar topluluğundan geri çevrilemez."

Yüce Allah'ın: **"Seni yalanlayacak olurlarsa"** buyruğu şarttır. Cevabı ise: **"De ki: Rabbiniz geniş bir rahmet sahibidir."** Yani, rahmetinin genişliğinden dolayıdır ki O, dünyada sizi cezalandırmaksızın terketti. Sonra yüce Allah onlar için ahirette hazırlamış oluduğu azabı haber vererek: **"O'nun azabı günahkârlar topluluğundan geri çevrilemez"** diye buyurmaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Buyruğun anlamı şudur: Allah dünyada cezalandırmak isterse, O'nun cezası günahkârlar topluluğundan asla geri çevrilemez.

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا
حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّىٰ ذَاقُوا
بَأْسَنَا ۗ قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا ۖ إِنْ تَتَّبِعُونَ
إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ ﴿١٤٨﴾

148. Müşrikler: "Allah dileseydi biz de babalarımız da ortak koşmazdık. Hiç bir şeyi de haram kılmazdık" diyeceklerdir. Onlardan öncekiler de azabımızı tadıncaya kadar işte böyle yalanladılar. De ki: "Yanınızda bize çıkartıp gösterebileceğiniz her hangi bir bilgi var mı? Siz ancak zanna uyuyorsunuz. Ve siz, yalnızca yalan uyduranlarsınız."

Yüce Allah'ın: **"Müşrikler... diyeceklerdir"** buyruğu ile ilgili olarak Mücahid şunları söylemiştir: Yüce Allah bununla Kureyş kâfirlerini kastetmektedir. Onlar: **"Allah dileseydi biz de, babalarımız da ortak koşmazdık, hiçbir şeyi de haram kılmazdık"** demişlerdi. Bununla da Bahîre, Sâibe ve Vasîle'yi kastediyorlardı.

Yüce Allah, gaybından neler söyleyeceklerini haber vermektedir. Getirilen deliller, onların görüşlerini çürütüp tuttukları yolun batıl olduğuna kesin olarak kendileri de inanınca, bu sözlerin kendileri için bir dayanak teşkil edebileceğini zannettiler.

Buyruğun anlamı şudur: Allah dileseydi bizim atalarımıza bir rasul gönderir, o da onları hem şirkten, hem de Allah'ın kendileri için helâl kıldığı şeyleri haram kılmalarından vazgeçirir, bu davranışlarını yasaklar, onlar da bu işlerinden vazgeçerlerdi, biz de bu hususta onlara tabi olurduk.

Yüce Allah bu iddialarını red ederek: **"De ki: Yanınızda bize çıkartıp gösterebileceğiniz her hangi bir bilgi var mı?"** Yani, durumun böyle olduğuna dair elinizde bir deliliniz bulunmakta mıdır?

"Siz, ancak zanna uyuyorsunuz" bu sözleri söylerken haliniz nedir. **"Ve siz yalnızca yalan uyduranlarsınız."** Aranızda zayıf kimselere delilinizin bulunduğu intibaı vermek üzere böyle yapıyorsunuz.

Yüce Allah'ın: "(وَلَا آبَاؤُنَا): **Babalarımız da"** buyruğu, "(أَشْرَكْنَا): **Ortak koşmazdık"** buyruğundaki "nûn"a (çoğul zamire) atfedilmiştir. Burada;

"(نحن ولا ابآؤنا): Biz de, babalarımız da" denilmeyiş sebebi ise, "(لا): Koşmaz dık"daki olumsuzluk takısının zamirin te'kidi yerine geçmesidir. İşte bundan dolayı; "(ما قمت ولا زيد): Ben de kalkmadım, Zeyd de kalkmadı, ifadesi" güzel bir ifadedir.

قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ ۚ فَلَوْ شَاءَ لَهَدٰىكُمْ اَجْمَعِيْنَ ﴿١٤٩﴾

149. De ki: "Öyle ise, tam ve yeterli hüccet Allah'ındır. Eğer dilesey-di elbette hepinizi hidâyete erdirirdi."

Yüce Allah'ın: **"De ki: Öyleyse, tam ve yeterli hüccet Allah'ındır"** buyruğu şu demektir: Kendilerine karşı delil getirenlerin ileri sürecekleri her hangi bir mazeretlerini bırakmayan ve üzerinde düşünenlerin şüphelerini ortadan kaldıran hüccet, O'nun hüccetidir. O'nun, bu hususa dair tam ve yeterli hücceti, kendisinin bir ve tek olduğunu, peygamberleri ve rasulleri göndermiş olduğunu açıklamasıdır. Allah'ın vahdaniyetini mahlukata bakıp üzerinde dikkatle düşünmekle açıkladığı gibi, peygamberleri de mucizelerle te'yid etmiştir. Böylelikle O'nun emrini, her bir mükellef yerine getirmek zorundadır. Onun ilmi, iradesi ve kelamı ise gaybdır, kul bunlara muttali olamaz. Allah'ın bu iş için beğenip seçeceği bir rasul olması hali müstesnadır. Mükellefiyet için, kulun emrolunduğu şeyi yapmak istediği takdirde, buna imkân bulması yeterlidir.

Mutezile, yüce Allah'ın: **"Allah dileseydi... şirk koşmazdık"** buyruğu ile ilgili olarak, meseleyi karıştırarak şöyle demişlerdir: Allah, bu şekilde şirklerini O'nun meşîetinin bir sonucu olarak değerlendirenleri yermiş bulunmaktadır. Ancak, Mu'tezilenin bunu delil diye ileri sürmeleri batıldır. Çünkü Şanı yüce Allah, aynı zamanda hakkı araştırıp bulmak için göstermeleri gereken gayreti terk ettikleri için de yermektedir. Diğer taraftan müşrikler bu sözü yalnızca alay ve oyun olsun diye söylemişlerdir. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: ***"Dediler ki, Rahman dileseydi biz bunlara ibadet etmezdik."*** (ez-Zuhruf, 43/20) Eğer onlar, bu sözleri ta'zim, saygı ve O'nu bilip öğrenmek kastıyla söylemiş olsalardı, bundan dolayı kendilerini ayıplamazdı. Çünkü şanı yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Eğer Allah dileseydi şirk koşmazlardı"*** (el-En'âm, 6/107); ***"...Onlar, yine de Allah dilemedikçe iman etmezlerdi"*** (el-En'âm, 6/111); ***"Allah dileseydi hepinizi hidâyete erdirirdi."*** (en-Nahl, 16/9) Buna benzer buyruklar da pek çoktur. Mü'minlerin bu sözü söylemeleri ise, onların yüce Allah'ı bilmelerinden ötürüdür.

قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَٰذَا ۚ فَإِنْ
شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ ۚ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا
بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٠﴾

150. De ki: "Haydi Allah bunu haram kıldı diye şahidlik edecek şahidlerinizi getiriniz." Şâyet şahidlik ederlerse sen, onlarla beraber şahidlik etme. Âyetlerimizi yalanlayanların ve âhirete iman etmeyenlerin hevâlarına uyma! Hem onlar Rabblerine (putları) **denk tutarlar.**

Yüce Allah'ın: **"De ki: Haydi... şahidlerinizi getirin"** buyruğu: Sen, bu müşriklere, sizin haram kıldığınız şeyleri Allah'ın da haram kıldığına dair şahidlerinizi getirin, demektir.

"(هَلُمَّ): **Haydi getirin"** bir şeye çağırmak için kullanılan bir kelimedir. Tekili, çoğulu, erkek ve dişi olması hallerinde Hicazlılara göre farketmez. Şu kadar var ki, Necidliler bunu, (هَلُمَّا هَلُمُّوا هَلُمِّي) şeklinde diğer fiillerde olduğu gibi, şahsa delâlet eden alâmeti de eklerler. Kur'an-ı Kerim ise, Hicazlıların şivesine göre nazil olmuştur. Nitekim bir başka yerde yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا): ***Kardeşlerine: Haydi yanımıza gelin diyenleri...***" (el-Ahzab, 33/18) "(هَلُمَّ): Hazır et, yahut yaklaştır" demektir. Meselâ "(وَهَلُمَّ الطعام): Yemeği getir" anlamındadır. Bu buyrukta: Haydi Şahidlerinizi getiriniz, demektir. Sonundaki "mim"in üstün okunuşu ise iki sakin harfin bir araya gelmesinden dolayıdır. Nitekim; "(ردّ يا هذا): Ey filan, bunu geri çevir" derken, "dal" harfi şeddeli olduğundan dolayı ötreli ve esreli okunuşu caiz değildir.

el-Halil'e göre bu kelimenin aslı; (ها) ile buna ilave edilmiş (لُمَّ)'den meydana gelmiştir. Daha sonra kullanış çokluğundan dolayı "he" harfinden sonraki "elif" hazfedilmiştir.

Başkaları da şöyle açıklamaktadır: Bu kelimenin aslı; (هل)'e ilave edilmiş (لُمَّ)'dır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu kelime, lafzı itibariyle; "(هات): Haydi getir," manasına delalet etmektedir. el-Halil'in ***"Kitabu'l-Ayn"***ında şöyle denilmektedir: Bu kelimenin aslı, (هل أؤمّ) yani; ben sana doğru geleyim mi? şeklindedir. Daha sonra Araplar bu kelimeyi çokça kullandılar, sonunda bu kelime; hazır et, getir manasına kullanılmaya başlanmış. Nitekim; "(تعال): Gel"; ke-

limesinin aslı yukarılarda olan birisinin aşağılarda olan birisine (yukarı doğru gel) şeklinde söylenilmesidir. Ancak Araplar, bu kelimeyi çokça kullanmaya başladılar. Nihâyet daha aşağıda bulunan bir kimse de yukarıda bulunan kimseye: (Aşağı in anlamında) demeye başladı.

Yüce Allah'ın: **"Şâyet şahidlik ederlerse"** yani, onların kimi kiminin lehine şahadette bulunacak olursa, **"sen onlarla beraber şahidlik etme."** Yani, bir kitaptan olmadıkça veya bir peygamber tarafından tebliğ edilmedikçe böyle bir şahadette bulunmayı tasdik etme. Bunlarda da zaten böyle bir şey yoktur, demektir.

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا ۖ
وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ۚ وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ ۖ نَحْنُ
نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ ۚ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ ۚ
وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ۚ ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُمْ
بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٥١﴾ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ
أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ ۚ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ ۖ
لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ ۖ
وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ۚ ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٢﴾
وَأَنَّ هَٰذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ ۖ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ
بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ۚ ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾

151. De ki: "Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiç bir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyilik edin. Yoksulluk endişesinden dolayı çocuklarınızı öldürmeyin. Çünkü sizin de onların da rızkını Biz veririz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Hak ile olmadıkça Allah'ın haram kıldığı canı öldürmeyin. İşte, akıl edersiniz diye size bunları emretti."

152. Bir de yetimin malına, rüştüne erinceye kadar, en güzel olandan başka bir şekilde yaklaşmayın. Ölçüyü ve tartıyı tam ve doğru yapın. Biz, kimseye gücünün yettiğinden başkasını yüklemeyiz. Söz söylediğiniz vakit, akrabanız dahi olsa adaletli olun. Allah'ın ahdini yerine getirin. İşte, düşünüp öğüt alasınız diye size bunları tavsiye etti.

153. Şüphesiz ki bu, Benim dosdoğru yolumdur. O halde ona uyun. Başka yollara uymayın. Sonra sizi O'nun yolundan ayırırlar. İşte, sakınasınız diye Allah size bunları tavsiye etti.

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı ondört başlık halinde sunacağız:

1. Bu Buyruktaki "(تَعَالَوْا): Gelin" Fiili İle İlgili Açıklamalar:

Yüce Allah'ın: **"Gelin size... okuyayım"** buyruğundaki; (تَعَالَوْا): Yaklaşın ve Rabbimin bana kesin olarak vahyettiğini -zan yoluyla ve sizin iddia ettiğiniz gibi yalan olarak değil- okuyun, demektir.

Daha sonra yüce Allah, neler okunacağını beyan etmek üzere: **"Ona hiç bir şeyi ortak koşmayın"** diye beyan etmektedir. Buradaki fiilin çekimi, erkek için; "(تعالَ): Yaklaş, öne doğru gel," şeklinde, dişi için; (تعالَيْ), erkek ve dişi tesniye için; (تعاليا), erkek çoğul için; (تعالَوْا), dişi çoğul için (تعالَيْنَ) denilir. Yüce Allah da aynı fiili dişi çoğul için kullanarak şöyle buyurmaktadır: *"Gelin size meta vereyim."* (el-Ahzab, 33/28)

Araplar "tekaddüm: öne geçme"yi bir çeşit yükselme (teâli) ve yukarı doğru çıkma (irtifa) diye kabul etmişlerdir. Çünkü, bu fiilin ilk olarak kullanılışı halinde tekaddüm etmesi (öne geçmesi) emrolunan kişi sanki oturuyormuş da ona; (تعالَ): Yüksel, gel; yani, ayağa kalkmak suretiyle kendini yukarı doğru kaldır ve öne doğru ilerle; denilmiş gibidir. Daha sonra bu kelimeyi duran ve yürüyen için de kullanacak hale gelinceye kadar anlamını genişletip durdular. Bu açıklamayı İbn eş-Şecerî yapmıştır.

2. 151. Âyet-i Kerimeyle İlgili Bazı Nahiv Açıklamaları:

Yüce Allah'ın: "(مَا حَرَّمَ): **Neleri haram kıldığını"** buyruğunda yer alan; (ما) ile ilgili uygun açıklama, (أَتْلُ): **Okuyayım"** buyruğu ile nasb mahallinde ve haberiyye olmasıdır. Yani: "(تعالوا أتل الذي حرّم ربكم عليكم): Gelin, Rabbinizin size haram kıldığını okuyayım," demektir.

Eğer; "(عليكم) Size" kelimesinin; "(حرّم): Haram kıldığını" fiiline taalluk ettiğini kabul edersek, uygun açıklama budur. (Anlamı: ...size neleri haram

kıldığını okuyayım, şeklinde olur). Çünkü, daha yakın olan fiil budur. Basralıların tercihi de budur.

Eğer bunun; "(أتل): **Okuyayım"** fiiline taalluk ettiği kabul edilirse, bu da güzeldir, çünkü önce geçen fiil budur. (Bunun da anlamı: ...neleri haram kıldığını size okuyayım, şeklindedir). Kûfelilerin tercihi de budur. Bu görüşe göre ifadenin takdiri de: "(أتل عليكم الذي حرم ربكم): Rabbinizin haram kıldığı şeyi size okuyayım," şeklindedir.

"(أَلَّا تُشْرِكُوا) **...ortak koşmayın"** lafzı geçen ilk fiilin aynı kökünden gelen bir fiil takdiri ile nasb mahallindedir. Yani, size şirk koşmamanızı okuyayım demektir. Bu da size şirk koşmanın haram kılındığını okuyayım anlamındadır. Bununla birlikte; "(عليكم): Size" kelimesindeki iğra anlamı dolayısıyla nasbedilmiş olma ihtimali de vardır. O takdirde "(عليكم): Size" kelimesi, kendisinden önceki ifadelerde, munkatı' olur. Yani, size düşen, şirk koşmayı terketmektir ve yine size düşen, anne babaya iyilik etmektir, çocuklarınızı öldürmemektir, kötülüklere yaklaşmamaktır. Nitekim birisine "(عليك شانك): İşine bak," demek de böyledir. Yüce Allah'ın: "(عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ) ***Siz, kendinize bakın"*** (el-Maide, 5/105) buyruğu da böyledir. Bütün bu açıklamaları İbn eş-Şecerî yapmıştır.

en-Nehhâs da şöyle demektedir: "(أَلَّا): ... mama"daki "(أن): ...ma" kelimesinin, "(ما): Neler"den bedel olarak nasb mahallinde olması da mümkündür. Yani ben, size şirk koşmanın haram kılındığını okuyayım.

el-Ferrâ da (لا)'nın nehiy için olması görüşünü tercih etmiştir. Çünkü, ondan sonra (ولا) diye bir daha nehiy gelmektedir. (Meâl, buna göre yapılmıştır).

3. Allah'ın Hükümlerini Açıklama Görevi:

Bu âyet-i kerime, yüce Allah tarafından Peygamberine, bütün insanları Allah'ın haram kıldığı şeylere dair okuyacağı buyrukları dinlemeye davet etmesi için bir emirdir. Ondan sonra gelecek olan ilim adamlarının da aynı şekilde insanlara tebliğde bulunmaları ve onlara, Allah'ın neyi haram, neyi helâl kıldığını açıklamaları gerekmektedir. Nitekim yüce Allah: ***"Onu, muhakkak insanlara açıklayıp anlatacaksınız... diye teminat almıştı"*** (Âl-i İmran, 3/187) diye buyurmaktadır.

İbnü'l-Mübarek de şunu nakletmektedir: Bize, İsa b. Ömer'in, Amr b. Murre'den haber verdiğine göre Amr, kendilerine şunu nakletmiş: Rabi' b. Haysem (Huseym de denilmiştir), kendisiyle oturan birisine şöyle demiş: Peygamber (sav)'dan henüz mührü çözülmemiş bir sahifenin sana getirilip verilmesi seni memnun eder mi? O, elbette deyince: Ona, şu âyet-i kerimeyi oku: **"De**

ki Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım..." diyerek, üç âyetin (yani, 153. âyetin) sonuna kadar okudu.

Kâ'b el-Ahbar der ki: Bu âyet-i kerime, Tevrat'ın başlangıcıdır: "Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla. De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım..."

İbn Abbas da der ki: Bu âyet-i kerimeler, yüce Allah'ın Âl-i İmran Sûresi'nde sözünü ettiği muhkem âyetlerdir. Bütün insanlara gönderilmiş şeriatler, sözbirliği halinde bunları kabul etmiş ve hiçbir dinde bunlar asla nesh edilmemiştir.

Musa (a.s)'a indirilmiş on kelime (emir)nin (bunlar), oldukları da söylenmiştir.(1)

4. Anne Baba'ya İyilik:

Yüce Allah'ın: **"Anaya babaya iyilik edin"** buyruğunda geçen ana-babaya iyilik (ihsanda bulunmak), onlara iyi davranmak, onları korumak, onlara gereken ihtimamı göstermek, emirlerini yerine getirmek, köle iseler kölelikten kurtarmak, onlara karşı zorbalık taslamayı terketmekle olur.

"(إحساناً): İyilik etmek," mastar olarak nasbedilmiştir. Onu nasbeden ise, lafzından gizli bir fiil olup takdiri; "(وأحسنوا بالوالدين إحساناً): Ana babaya güzelce iyilik edin," şeklindedir.

5. Fakirlik Korkusuyla Çocukları Öldürmek:

Yüce Allah'ın: **"Yoksulluk endişesinden dolayı çocuklarınızı öldürmeyin"** buyruğunda geçen "imlâk: yoksulluk", fakirlik demektir. Yani, fakir düşmek korkusuyla çocuklarınızı diri diri gömmeyin. Size de onlara da rızık veren şüphesiz ki Benim.

---

(1) Bu âyetlerdeki ilahi on buyruk şunlardır:

1. Allah'a ortak koşmayın
2. Ana-babaya iyilik yapın
3. Açlık korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin
4. Gizlisiyle açığıyla hayasızlıklara yaklaşmayın.
5. -Hak ile olması hali dışında- Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın.
6. Ergenlik yaşına gelinceye kadar, -en güzel yol ile olması hali dışında- yetimin malına -kötü maksatla- ilişmeyin.
7. Ölçü ve tartıyı tastamam ve adaletle yapın.
8. Söz söylediğinizde -yakın akraba dahi olsa- adaletle söz söyleyin.
9. Allah adına verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin.
10. Benim bu dosdoğru yolumu uyun, sizi bu yolumdan ayırıp birliğinizi dağıtacak başka yollara sapmayın.

Araplar arasında âyetin zahirinden de anlaşıldığı gibi, fakirlik korkusuyla kız çocukları da erkek çocukları da öldürenler vardı.

(أملق): Fakir düştü anlamına geldiği gibi, (املقه): O'nu fakir düşürdü, şeklinde de kullanılır. Buna göre fiil hem lazım, hem müteaddidir (geçişsiz ve geçişlidir).

en-Nakkâş'ın, Muerrec'den naklettiğine göre şöyle demiş: İmlâk, Lahımlıların şivesinde açlık demektir. Münzir b. Said ise bunun, infak (yani harcamak) anlamına geldiğini zikretmektedir. "(أملق ماله): Malını infak etti, harcadı," demektir. Nakledildiğine göre, Ali (r.a), hanımına şöyle demiş: "(أملقي من مالك ما شئت): Malından istediğin kadarını harca."

"(رجل مَلِق): Kalbinde olmadık şeyleri diliyle söyleyen" demektir. Buna göre (imlâk'ın kökünü teşkil eden) melâk, müşterek bir lafızdır. Yeri gelince buna dair açıklamalar gelecektir.

6. Azl'in Hükmü:

Azli caiz kabul etmeyen kimseler bu âyet-i kerimeyi delil gösterebilirler. Çünkü, çocukları diri diri gömmek diye bilinen "ve'd", mevcut olanı ve nesli ortadan kaldırır. Azl ise neslin esasını engellemektir. O bakımdan, bunlar birbirine benzerdir. Şu kadar var ki, canı öldürmek günah bakımından daha büyük, fiil olarak da daha çirkindir. Bundan dolayı kimi İlim adamımız şöyle demiştir: Hz. Peygamberin, azl ile ilgili olarak: "O gizliden gizliye ve'd'dir" (1) buyruğundan haramlık değil de mekruh olduğu anlaşılmaktadır.

Ashab-ı kiramdan ve diğerlerinden bir topluluk bu görüşü kabul etmişlerdir. Yine ashab-ı kiramdan, tabiinden ve fukahadan bir diğer topluluk da mübah olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bunu yapmamakta sizin için bir sakınca yoktur, çünkü kader neyse o olur."(2) Yani, sizin böyle bir işi yapmamanızda sizin için bir günah sözkonusu olmaz. Öyle ki el-Hasen ve Muhammed b. el-Müsennâ, bu nehiyden azl'in yasaklanması ve bu işten vazgeçildiğinin istenmesi anlamını çıkarmışlardır. Ancak birinci te'vil daha uygundur. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah bir şeyi yaratmak istedi mi, ona hiçbir şey engel olamaz."(3)

Malik ve Şafiî derler ki: Hür kadından izinsiz azil yapmak, caiz değildir. Bu görüşleriyle inzalin, kadının lezzet almasının tamamlanması olduğunu ve

(1) *Müslim,* Nikâh 141; *İbn Mâce,* Nikah 61; *Müsned,* VI, 361.
(2) *İbn Mâce,* Nikah 30
(3) *Müsned,* III, 49, 59.

çocukta kadının hak sahibi olduğunu kabul etmiş gibidirler. Ancak, cariye olarak kendisiyle ilişki kurulan kadından izin almak görüşünü kabul etmemişlerdir. Buna göre erkek, cariyenin izni olmaksızın da azil yapabilir. Zira, cariyenin sözü geçen hususlardan her hangi birisinde hak sahibi olduğu söylenemez.

7. Kötülüklerin Her Türlüsünden Uzak Durmak:

Yüce Allah'ın: **"Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın"** buyruğunun bir diğer benzeri de: *"Günahın açık olanını da gizlisini de bırakın"* (el-En'âm, 6/120) buyruğudur. Yüce Allah **"açığına"** buyruğu ile, bütün kötülük ve hayasızlık çeşitlerini yani masiyetleri yasaklamıştır. **"Gizlisine de"** buyruğu ile de kalbin ilâhî emre muhalefeti kararlaştırdığı şeyleri yapmayı yasaklamaktadır. Açık ve gizli tabiri, hakkında kullanıldığı şeylerin bütün kısımlarını kapsamına almaktadırlar.

"(ما ظهر): **Açık olan"** ifadesi, "(الفواحش): **Kötülükler"**den bedel olarak nasbedilmiştir. "(وما بطن): **Gizli olan"** da ona atfedilmiştir.

8. Haksız Yere Canı Öldürmek ve Öldürülmeyi Haklı Kılan Sebepler:

Yüce Allah'ın: **"Hak ile olmadıkça Allah'ın haram kıldığı canı öldürmeyin"** buyruğunda yer alan; (النفس): **Can"** kelimesinin başındaki elif ve lam, cinsi marife yapmak içindir. Arapların; "(أهلك الناسَ حُبُّ الدرهم والدينار): İnsanları (yani insan türünü) dirhem ve dinar sevgisi helâk etti," demeleri gibi. Yüce Allah'ın: "(إِنَّ الإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعاً): *Gerçekten insan, mal toplamaya düşkün, fakat vermekte cimri olarak yaratılmıştır"* (el-Mearic, 70/19) buyruğu da bunun gibidir. Nitekim ondan sonra gelen: *"Ancak, namaz kılanlar böyle değil"* (el-Mearic, 70/22) diye buyurmaktadır. Yüce Allah'ın: *"Asra andolsun, muhakkak insan* (türü) *ziyan içindedir"* (el-Asr, 103/1-2) buyruğu da böyledir. Çünkü, daha sonra: *"İman edenler... müstesnâ"* (el-Asr, 103/3) diye buyurmuştur.

Bu âyet-i kerime hayatı koruma altında bulunan nefsin -öldürülmesini gerektiren haklı bir gerekçeyle olmadıkça- ister mü'min olsun, ister antlaşmalı (muâhid veya zımmi) olsun, öldürülmesini yasaklamaktadır. Rasulullah (sav) da şöyle buyurmuştur: "Ben, insanlarla, Allah'tan başka ilah yoktur deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Her kim Allah'tan başka ilah yoktur diyecek olursa, malını ve canını korumuş olur. Hakkıyla olması hali müstesnâ. Hesaplarını görmek ise Allah'a aittir." (1)

(1) *Buhârî,* Zekat 1, Cihad 102, İ'tisam 2; İstitâbetü'l-Murteddin 3; *Müslim,* İman 32-33; *Ebû Dâvûd,* Zekât 1; *Tirmizî,* İman 1; *Nesâî,* Zekât 3, Cihad 1, Tahrimu'd-Dem 1.

Bu hak ise, bir kaç türlüdür. Bunlardan birisi zekât vermemek ve namazı terketmektir. Ebu Bekir es-Sıddîk, zekâtı vermeyenlere karşı savaşmıştır. Kur'an-ı Kerimde de şöyle buyrulmaktadır: ***"Eğer tevbe edip namaz kılarlar ve zekât verirlerse, yollarını serbest bırakın."*** (et-Tevbe, 9/5) Bu husus da gayet açıktır.

Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: "Müslüman bir kişinin kanı ancak üç şeyden birisiyle helâl olur: Zina eden evli, cana karşılık can ve dinini terkedip İslâm cemaatinden ayrılan." (1)

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "İki halifeye bey'at edildiği takdirde, onlardan sonrakini öldürün." Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.(2)

Ebu Dâvud da İbn Abbas'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Her kimi Lût kavminin işini yaparken bulacak olursanız, faili de mef'ulü de öldürünüz." (3) İleride buna dair açıklamalar el-A'raf Sûresi'nde (7/80. âyet, 3. başlıkta) gelecektir.

Yine Kur'an-ı Kerim'de (hak ile öldürülmenin bir başka sebebi) şöylece açıklanmaktadır: ***"Allah'a ve Rasulüne karşı savaşanların ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışanların cezası ancak öldürülmeleri... dir."*** (el-Mâide, 5/33) Yine bir başka yerde; ***"Eğer mü'minlerden iki grup birbirleriyle çarpışırlarsa..."*** (el-Hucurat, 49/9) diye buyurmaktadır.

Müslümanların (meşru halife etrafında birlik teşkil etmişken) birliğini bozmak isteyen, cemaat halinde etrafında toplandıkları imama muhalefet eden ve birliğini dağıtmaya çalışarak insanları ve malları talan etmek suretiyle devlet başkanına karşı ayaklanmak (bâğî) ve itaati kabul etmemek suretiyle yer yüzünde fesat çıkarmaya çalışanların da hükmü, öldürülmeleridir. İşte yüce Allah'ın: **"Hak ile olmadıkça"** buyruğunun anlamı budur.

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Mü'minlerin kanları birbirlerine denktir. Onların en aşağıları dahi, onların sorumluluklarını yerine getirmeye çalışır. Kâfire karşılık da bir müslüman öldürülmez. Ahdi içerisinde bulunan bir ahid sahibi de öldürülmez. (4) Farklı iki din mensubu bir birine mirasçı olmaz." (5)

---

(1) ***Buhârî,*** Diyat 6; ***Müslim,*** Kasâme 25, 26; ***Ebû Dâvûd,*** Hudûd 1; ***Tirmizî,*** Hudûd 15, Diyat 10; ***Nesâî,*** Kasâme 6, 14, Tahrimu'd-Dem 5, 11, 14; ***İbn Mâce,*** Hudûd 1; ***Dârimî,*** Siyer 11, Müsned, I, 61, 63, 65..., VI, 181, 214.

(2) ***Müslim,*** İmare 61.

(3) ***Ebû Dâvûd,*** Hudûd 28; ***Tirmizî,*** Hudûd 24; ***İbn Mace,*** Hudûd 12.

(4) ***Ebû Dâvûd,*** Diyât 11, Cihad 147; ayrıca bk. ***Buhârî,*** Diyât 24, 31, İlm 39; ***Nesâî,*** Kasâme 10, 13; ***İbn Mâce,*** Diyât 31; ***Müsned,*** I, 119, 122, II, 180, 192, 210, 211.

(5) ***Ebû Dâvûd,*** Ferâiz 10; ***Tirmizî,*** Ferâiz 16; ***İbn Mâce,*** Ferâiz 6; ***Darimi,*** Feraiz 29; ***Müsned,*** II, 195.

Ebû Dâvûd ve Nesâî de Ebu Bekre'den şöyle dediğini rivayet ederler: Ben, Rasulullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Her kim ahidli bir kimseyi hakka uygun olmayan bir sebeple öldürecek olursa, Allah ona cennete girmeyi haram eder." (1)

Ebu Dâvud'un kaydettiği bir başka rivayette de şöyle demektedir: "Kim zimmet ehlinden birisini öldürecek olursa, cennet kokusunu almayacaktır. Şüphesiz cennetin kokusu yetmiş yıllık bir mesafeden alınır." (2)

Buhari'de hadisin ifadesi şöyledir: "...şüphesiz cennetin kokusu kırk yıllık bir mesafeden alınır." Buhârî ise bu hadisi Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan diye rivayet etmektedir. (3)

9. Allah'ın Emirleri:

Yüce Allah'ın: "(ذٰلِكُمْ): **İşte bunlar"** buyruğu ile haram kılınan bu şeylere işaret edilmektedir. "Kêf" ile "mim" harfleri hitap içindir. Bu iki harfin i'rabta mahalleri yoktur.

"(وَصّٰكُمْ بِهٖ): **Size bunları emretti"** buyruğunda geçen (ve meâlde: emr diye karşılanan) vasiyet, güç yetirilen ve pekiştirilmiş emir demektir. Buradaki "kêf" ile "mim" harfleri ise nasb mahallindedir. Çünkü bu zamir, muhatap için kullanılan bir zamirdir. Yine: "(وَصّٰى): Tavsiye etti, emretti" fiilinde de yüce Allah'a ait bir fail zamiri vardır.

Matar el-Verrak, Nafi'den, o, İbn Ömer'den rivayetine göre Osman b. Affan (r.a) evinde muhasara edildiği sırada, kendisini muhasara edenlerin önüne çıkarak şöyle dedi: Beni ne diye öldüreceksiniz? Şüphesiz ben, Rasulullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Müslüman bir kimsenin kanı ancak şu üç şeyden birisi dolayısıyla helâl olabilir: Muhsan olduktan sonra zina eden bir adamın recm ile öldürülmesi gerekir. Yahut kasten birisini öldüren kimseye kısas uygulamak gerekir. Yahut, müslüman olduktan sonra irtidat eden kimsenin de öldürülmesi gerekir." Allah'a yemin ederim, cahiliye döneminde olsun, müslüman olduktan sonra olsun asla zina etmedim. Kimseyi de öldürmüş değilim ki, onun yerine öldürülmek suretiyle bana kısas uygulansın. İslâm'a girdiğimden beri de asla irtidat etmedim. Şüphesiz ki ben, Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın kulu ve Rasulü olduğuna şahidlik ederim. İşte size sözünü ettiğim bu hususlar size -akıl erdiresiniz diye- (Allah'ın) tavsiye ettikleridir. (4)

---

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Cihad 153; ***Nesâî,*** Kasame 14; ***Darimî,*** Siyer 61; ***Müsned,*** V, 36, 38.

(2) ***Nesâî,*** Kasâme 14; ***İbn Mâce,*** Diyât 32; ***Ebû Dâvûd***'da tespit edemedik.

(3) ***Buhârî,*** Diyat 30, Cizye 5; ***Nesâî,*** Kasâme 14; ***İbn Mâce,*** Diyât 32.

(4) ***Tirmizî,*** Fiten 1; ***Nesâî,*** Tahrimud-Dem 5; ***İbn Mâce,*** Hudûd 1 (az farkla)

10. Yetimin Malı:

Yüce Allah: **"Bir de yetimin malına... en güzel olandan başka bir şekilde yaklaşmayın"** diye buyurmaktadır. Yani, onun lehine olacak ve malını artırıp çoğaltacak şekilden başkasıyla yaklaşmayın. Bu da malın aslını gerçeği gibi korumak ve onun dallarının da meyve vermesini sağlamak suretiyle olur. Bu hususta yapılmış en güzel açıklama budur, çünkü, kapsayıcı bir açıklamadır. Mücahid der ki: **"Bir de yetimin malına... en güzel olandan başka bir şekilde yaklaşmayın."** Yani, malında ticarette bulunmaktan başka bir surette yaklaşmayın. Ondan herhangi bir şey satın almaman ve malından da borçlanman demektir.

11. Yetimin Reşitliğe Erdiğinin Tesbiti:

Yüce Allah'ın: **"Rüştüne erinceye kadar"** güçleninceye kadar demektir. Güçlenmek ise, bedende de görülebilir, denemek suretiyle de anlaşılabilir. Güçlenmenin bu iki şekliyle ortaya çıkması kaçınılmazdır. Çünkü, burada bu kelime mutlak olarak kullanılmıştır.

en-Nisa Sûresi'nde ise yetimin hali, mukayyed olarak şöylece zikredilmektedir: ***"Yetimleri, evlilik çağına erdikleri zamana kadar deneyin. Şayet onlarda bir reşitlik görürseniz..."*** (en-Nisa, 4/6). Burada da yüce Allah, hem bedeni gücü, hem de evlilik çağına erişmeyi, hem de bilgi sahibi olma gücünü bir arada zikretmiştir ki, bu bilgi sahibi olma gücü "onlarda reşitlik görmek" demektir.

Eğer, yetimde bilgi hasıl olmadan fakat güç husule geldikten sonra malı verilecek olursa, arzuları doğrultusunda malını tüketir ve malsız bir yoksul olarak kalıverir. Özellikle yetim hakkında bu şartın sözkonusu edilmesi, insanların ondan yana gaflette bulunmaları ve onun babalarının çocuklarını gözetip denemeleri imkânından mahrum olmasıdır. O bakımdan, babasını kaybetmiş olan bir kimsenin uygun zamanını tesbit etmek daha uygundur.

Rüştüne ermek, onun malına en güzel olandan başka bir yolla yaklaşmayı mübah kılan bir sebep değildir. Çünkü, baliğ olan kişi hakkında (kötü maksatla malına el sürmek şeklindeki) haramlık zaten sabittir. Özellikle yetimin zikredilmesi onun adına davacı olacak olanın Allah oluşundan dolayıdır.

Buyruğun anlamı şudur: Yetimin malına, rüştüne erinceye kadar en güzel olandan başka bir şekilde ebediyyen yaklaşmayın. İfadede hazfedilmiş ibareler de vardır. Yani, rüştüne erip onun reşitliğine erdiği anlaşılacak olursa, malını ona veriniz demektir.

İlim adamları, yetimin reşitliğe ermesi hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İbn Zeyd der ki: Bundan kasıt büluğa ermesidir. Medineliler de bülu-

ğa ermesi ve onun reşitliğine erdiğinin anlaşılmasıdır. Ebu Hanife'ye göre ise yirmi beş yaştır.

İbnü'l-Arabî der ki: Ebu Hanife'nin bu durumuna hayret edilir. Çünkü o, miktar ile tesbit edilen şeylerin kıyas ve akıl yürütme ile sabit olmayacağı, ancak nakil yoluyla sabit olacağı görüşündedir. Bu miktar ile ilgili hususları ise, zayıf hadisler ile tesbit etmektedir. Fakat o, vurup dövme diyarı (Bağdat) da kalmış, o bakımdan onun nezdinde müdelles hadisler çoğalmıştır. Eğer Allah'ın İmam Malik'e ihsan ettiği şekilde- (şeriat)'in madeni olan yerde kalmış olsaydı, ondan ancak ve ancak katıksız dine uygun görüşler ortaya çıkardı.

Şöyle de denilmiştir: Kûhûlet (olgunluk) yaşının sona ermesi, (âyet-i kerimede zikredilen) eşüd (meâlde: reşitlik)'in ileri dereceye vardığı dönemdir. Nitekim, Suhaym b. Vesil şöyle demektedir:

أُخُو خمسين مُجْتَمِعٌ أَشُدِّي ونَجَّذَنِي مُدَاوَرَةُ الشُّؤُونِ

"Elli yaşındayım (kûhulet'in son sınırı); ben bütün
gücümü de toplamış bulunuyorum.
Türlü çeşitli işlerin başımdan gelip geçmiş olması,
işlerimi oldukça sağlam yapmama sebep oldu."

"(الأَشُدّ): Reşitlik (güçlülük) çağı" tekildir, çoğulu gelmez. Nitekim kurşun anlamına gelen; (الأَنُك) kelimesi de böyledir.

Tekilinin (شدّ) şeklinde ve; "(فَلْس وأفْلُس): Fels ve felsler"e benzediği de söylenmiştir. Kelime aslı itibari ile, günün yükselmesi demek olan; (شدّ النهار)'dan gelmektedir. Meselâ; "(أتيته شدّ النهار ومدّ النهار): Ona günün yükseldiği ve aydınlığının yayıldığı vakit geldim," denilir. Muhammed b. Muhammed ed-Dabî de Antere'nin şu beyitini zikrederdi:

عَهْدِي بِهِ شَدَّ النهار كأنما خُضِبَ اللبانُ ورأسُه بالعِظْلِمِ

"Onu, günün yükseldiği vakit gördüğümde sanki
Göğsü ve başı ıdlım (diye bilinen kırmızı bir boya veya yaprağı kına
yapmak için kullanılan bir ağaç) ile boyanmıştı."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

تُطيف به شدّ النهار ظعينةً طويلةُ أنقاء اليدَيْنِ سُحُوق

"Gündüzün yükseldiği vakit orada hevdeci içinde bir kadın dolaşır
İnce uzun bilekli ve uzun boylu bir kadın."

Sîbeveyh, tekilinin; (شِدّة) olduğunu söylerdi. el-Cevherî de der ki: Bu, mana itibariyle güzel bir açıklamadır. Çünkü, "(بلغ الغلام شدّته): Delikanlı gücüne kuvvetine erişti," denilir. Ancak, (فِعْلة) veznindeki kelimeler; (أفْعُل) şeklinde çoğul yapılmaz. (Buna benzer görülen); (أنْعُم) kelimesi ise, (نُعْم)'in çoğuludur. Bu da Arapların; "(يوم بُؤس ويوم نُعْم): Sıkıntı günü ve rahatlık günü" tabirlerinden alınmıştır. Bunun çoğulunun; (شُدّ) olduğunu ve bu bakımdan; "(كَلْب وأكلب): Köpek, köpeklere" benzediğini, diğer taraftan; (شِدّ) lafzının tekil ve çoğulunun "(ذئب وأذؤب): Kurt, kutlara benzediğini söyleyenlerin görüşüne gelince, bu sadece bir kıyastır. Nitekim "Ebabil" kelimesinin tekilinin; (إبّوْل) olduğunu söyleyerek bunu, (عِجّوْل)'e kıyasen ileri sürmeleri de böyledir. Ancak, bu kullanış Araplardan işitilmiş değildir. Ebu Zeyd der ki: Bana sıkıntı isabet etti, anlamında, (أصابتنى شُدّى) diye kullanılır. (أشدّ الرجل) ise, kişi ile birlikte oldukça güçlü, kuvvetli bir binek bulunduğunu anlatan bir tabirdir.

12. Ölçü ve Tartıyı Tam Yapmak:

Yüce Allah'ın: **"Ölçüyü ve tartıyı tam ve doğru yapın"** buyruğu şu demektir: Alış veriş esnasında alırken ve verirken âdil olun. Çünkü, el-Kıst (tam ve doğru), adaletli, âdil demektir.

"Biz kimseye gücünün yettiğinden başkasını yüklemeyiz." Ölçü ve tartıyı tam yerine getirmek hususunda takatından fazlasını yüklemeyiz, demektir. Bu buyruk, verilen emirlere muhalefet etmekten korunup sakınmanın insanın güç ve kudreti çerçevesinde olan kadarı ile söz konusu olmasını gerektirmektedir. İki ölçme arasında sakınılması mümkün olmayan farklar ile, insan kudretinin dışında kalan şeyler affedilmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Keyl (ölçmek), ölçme aleti, ölçek anlamındadır. Meselâ; bu şu kadar keyldir denilirken, şu ölçektir, denilmek istenmektedir. Bundan dolayı (ism-i alet olan) mîzan: Tartı aleti, ona atfedilebilmiştir.

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Şanı yüce Allah, kullarının arasından pek çok kimsenin vermekle yükümlü olmadığı miktarda bir şeyi başkasına vermekten hoşlanmayacağını, cimrilik göstereceğini bildiği için, veren kimsenin hak sahibine hakkını tam vermesini emretmiş ve fazlasını vermekle mü-

kellef tutmamıştır. Çünkü, fazlasını vermek halinde, sıkılır ve cimrilik gösterir. Diğer taraftan hak sahibine de hakkını almasını emretmiş, bununla birlikte hakkından daha azına razı olma mükellefiyetini getirmemiştir. Çünkü, hakkını az alması da onu rahatsız eder ve sıkar.

Malik'in, Muvatta'ında Yahya b. Said'ten rivayetine göre Abdullah b. Abbas'tan şöyle dediği kendisine ulaşmış: "Ganimetten hırsızlık, bir toplumda ortaya çıktı mı, mutlaka Allah kalplerine korku salar. Bir toplumda da zina ayıldı mı, mutlaka onlarda ölüm çoğalır. Bir toplum ölçü ve tartıyı eksik yaptı mı, mutlaka rızıkları kesilir. Bir toplum haktan başkasıyla hükmetti mi, mutlaka aralarında kan dökmeler yaygınlık kazanır. Bir toplum ahdi bozdu mu, mutlaka Allah üzerlerine düşmanı musallat eder." (1)

Yine İbn Abbas şöyle demiştir: Sizler ey Arap olmayanlar topluluğu, sizden öncekilerin helâkine sebep teşkil eden iki işin başına getirilmiş bulunuyorsunuz: Ölçü ve tartı.

13. Adaletle Söz Söylemek, Allah'ın Ahdine Bağlı Kalmak:

Yüce Allah'ın: **"Söz söylediğiniz vakit... adaletli olun"** buyruğu, hem hüküm verme halini, hem de şahitlikte bulunma halini kapsamaktadır. **"Akrabanız dahi olsa."** Hak isterse akrabalarınızın ve benzerlerinin aleyhine dahi olsa. Daha önce en-Nisa Sûresi'nde (4/135. âyetin tefsirinde) geçtiği gibi.

"Allah'ın ahdini yerine getirin." Bu da Allah'ın kullarına verdiği bütün ahidleri (emirleri) hakkında umumîdir. İki kişi arasında yapılan bütün akidlerin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu ahdin Allah'a izafe edilmesi ise, onun gereği gibi korunması ve yerine getirilmesini emretmiş olması açısından sözkonusu olmuştur. **"Düşünüp öğüt alasınız."** Gerektiği gibi ibret alasınız diye...

14. Uymamız Gereken Dosdoğru Yol:

Yüce Allah'ın: **"Şüphesizki bu, Benim dosdoğru yolumdur. O halde ona uyun"** âyeti büyük bir âyettir, yüce Allah bunu, önce geçen buyruklara atfetmiştir. Yüce Rabbimiz, bir takım emir ve nehiyler verdikten sonra, burada da onun yolundan başkasına uymaktan sakındırmaktadır. Bu âyet-i kerimede, ileride sahih hadisler ile selefin sözleriyle açıklayacağımız üzere kendi yoluna uymayı emretmektedir.

Âyet-i kerimenin başında yer alan; (أَنَّ) nasb mahallindedir. Yani

(1) *Muvatta'*, Cihâd 26. Benzeri diğer rivayetler ve bunun muttasıl bir senedle rivayeti için bk.: İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, XIV, 211 v.d.

"(وائل أن هـذا صراطي): Ve: Şüphesiz ki bu Benim... yolumdur diye okul" takdirindedir. Bu açıklama, el-Ferrâ ve el-Kisaî'den nakledilmiştir. el-Ferrâ der ki: Cer mahallinde olması da mümkündür. Yani, "(وصّاكم به وبان هذا صراطي): Size bunları ve bu benim yolumdur, diye tavsiye etti," takdirindedir. el-Halil ve Sibeveyh'e göre takdiri ise; "(ولأن هـذا صراطي): Çünkü bu Benim... yolumdur" şeklindedir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde: "(وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ): ***Muhakkak mescidler de Allah'a mahsustur.***" (el-Cinn, 72/18) diye buyurmaktadır.

el-A'meş, Hamza ve el-Kisaî de: "(وإنّ هـذا): **Şüphesiz ki bu**" şeklinde esreli olarak ve istinaf (yeni bir cümle başı) olmak üzere okumuşlardır. Yani, bu âyet-i kerimelerde sözü geçen hususlar Benim dosdoğru yolumdur, demek olur.

İbn Ebi İshâk ve Yakub ise, "nun" harfini şeddesiz olarak; (وانْ هذا) diye okumuştur ki, burada şeddesiz okuyuş, şeddeli okuyuş gibidir. Şu kadar var ki, bunda zamiri şan diye bilinen bir zamirin hazfi sözkonusudur. Yani "(وأنه هذا): Ve işte bu..." takdirindedir. Buna göre ref' mahallindedir. Nasb olması da caizdir, te'kid için fazladan gelmiş olması da mümkündür. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: "(فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ): ***Müjdeci gelip de...***" (Yûsuf, 12/96)

Sırat ise, İslâm dininin kendisi demek olan yol demektir. "(مُسْتَقِيماً): **Dosdoğru**" kelimesi de hal olarak nasbedilmiştir. Dosdoğru, hiçbir eğriliği büyrülüğü olmayan anlamındadır.

Bununla yüce Allah, Peygamberi Muhammed (sav) vasıtası ile açıklamış ve açmış olduğu geniş bir yol olarak teşri buyurduğu, sonu da cennete ulaşan yoluna tabi olmayı emretmektedir. Bu yoldan bir çok yollar ayrılmıştır. Kim o doğru yolu izlerse kurtulur, kim bu ayrılan yollara koyulacak olursa, bu yollar kendisini cehenneme götürür. İşte yüce Allah: **"Başka yollara uymayın. Sonra sizi O'nun yolundan ayırırlar"** uzaklaştırır, kaydırırlar diye buyurmaktadır.

Dârimî Ebu Muhammed Müsned'inde sahih bir isnadla şöyle bir rivayet kaydetmektedir: Bize Afvan haber verdi, bize Hammâd b. Zeyd anlattı, bize, Âsım b. Behdele, Ebu Vâil'den anlattı. Ebu Vâil, Abdullah b. Mes'ud'dan dedi ki: Rasulullah (sav) bir gün bize bir çizgi çizdi, sonra şöyle buyurdu: **"İşte bu, Allah'ın yoludur."** Daha sonra onun sağında bir takım çizgiler, solunda da bir takım çizgiler çizdi. Sonra da şöyle buyurdu: "Bunlar da her birisinin başında ona çağıran bir şeytanın bulunduğu bir takım yollardır." Sonra da bu âyet-i kerimeyi okudu. [1]

(1) *Darimî*, Mukaddime 23; ***Müsned***, I, 435, 465.

Bu hadisi, İbn Mace de Sünen'inde rivayet etmiştir. Cabir b. Abdullah'tan dedi ki: Peygamber (sav)'ın yanında idik. Bir çizgi çizdi. Sonra da onun sağında iki çizgi çizdi, solunda da iki çizgi çizdi. Daha sonra elini ortadaki çizgi üzerine koyup şöyle buyurdu: "İşte bu, Allah'ın yoludur." Sonra da şu: **"Şüphesiz ki, bu benim dosdoğru yolumdur. O halde ona uyun. Başka yollara uymayın. Sonra sizi onun yolundan ayırırlar"** âyetini okudu. (1)

Bu ayrı yollar, yahudiliği, hıristiyanlığı, mecusiliği, diğer din mensuplarını fer'î meselelerde hevâlarının arkasından giden istisnâ olan bid'at ve dalâlet sahiplerini de; bunların dışında kalan, tartışmalarda işi aşırıya götüren ve kelami meselelerde olmadık şekilde dalıp gidenleri de kapsamına alır. Çünkü, bütün bunlar, ayaklarının kaymasına maruzdurlar ve yanlış inanışlara sapmaları zannolunur. Bu açıklamaları İbn Atiyye yapmıştır.

Derim ki: Doğrusu da budur. Taberî, *"Kitabu Âdâbi'n-Nüfus"*da şunu nakletmektedir: Bize Muhammed b. Abdulâlâ es-San'anî anlattı, dedi ki: Bize Muhammed b. Sevr anlattı: Ma'mer'den, o, Eban'dan naklettiğine göre, adamın birisi İbn Mes'ud'a şöyle sormuş: Sırat-ı müstakîm (dosdoğru yol) hangisidir?

İbn Mes'ud şu cevabı verdi: Muhammed (sav) bizi onun başında bıraktı, onun bir ucu da cennettedir. Sağında bir takım yollar, solunda bir takım yollar vardır. O yolların başında oralardan geçenleri davet eden bir takım kimseler vardır. Her kim bu yollara koyulacak olursa, o yollar sonunda onu cehenneme götürür. Her kim de dosdoğru yola koyulacak olursa, o da onu sonunda cennete ulaştırır. Daha sonra İbn Mes'ud: **"Şüphesiz ki, bu Benim dosdoğru yolumdur"** âyetini okudu. Abdullah b. Mes'ud ayrıca dedi ki: Kabzolunmadan önce ilmi öğreniniz. Kabzedilmesi ise ilim ehlinin geçip gitmesidir. Gereksiz yere ince eleyip sık dokunmaya kalkışmaktan, gereksiz yere işi derinliğine kavramaya kalkışmaktan ve bid'atlerden çokça sakınınız. Size tâ ilkinden gelen kadim şeylere sarılmanızı tavsiye ediyorum. Bunu da Darimi rivayet etmiştir. (2)

Mücahid de yüce Allah'ın: **"Başka yollara uymayın"** buyruğunu, bid'atlere uymayın diye açıklamıştır.

İbn Şihab da der ki: Bu da yüce Allah'ın: *"Dinlerini parça parça edip fırka fırka ayrılanlar varya..."* (el-En'âm, 6/159) buyruğuna benzemektedir. Bunlardan kaçmak gerekir, kaçmak. Kurtulmak gerekir, kurtulmak. Selef-i salihin izlediği o sırat-ı müstekime, o dosdoğru yola yapışmak gerekir. İşte kârlı ticaret ondadır.

---

(1) *İbn Mâce*, Mukaddime 1; *Müsned*, III. 397.

(2) *Dârimî*, Mukaddime 19, Hadis no: 145.

Hadis imamları Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet ederler: Rasulul lah (sav) buyurdu ki: "Size neyi emrettiysem onu alınız. Ve size neyi yasaklıdıysam ondan da uzak durunuz." (1)

İbn Mâce ve başkaları da el-İrbâd b. Sâriye'den şöyle dediğini naklederler: Rasulullah (sav) bize öyle bir vaazda bulundu ki, ondan dolayı gözler yaşardı, ondan dolayı kalpler korkuyla titredi. Ey Allah'ın Rasulü dedik. Bu, âdeta bir veda edenin öğüdüne benzemektedir. Bize neyi tavsiye edersin? Şöyle buyurdu: "Ben, sizi (hiç bir şüphe ve tereddüt gerektirmeyen) apaydınlık yol üzerinde bıraktım. Onun gecesi de gündüzü gibidir. Benden sonra bu yoldan helâk olandan başkası sapmaz. Aranızdan yaşayacak olanlar, pek çok ayrılıklar göreceklerdir. Size, benim sünnetimden ve benden sonra hidâyet bulmuş raşit halifelerin sünnetinden bildiğinize bağlı kalmanızı tavsiye ediyorum. Onlara dişlerinizle kavrarcasına sımsıkı sarılınız. Sonradan uydurma işlerden (bid'atlerden) de sakınınız. Çünkü, şüphesiz her bir bid'at bir sapıklıktır. Size itaat etmenizi tavsiye ediyorum. İsterse başınızdaki Habeşli bir köle olsun. Şüphesiz ki mü'min, burnuna halka takılmış deveye benzer. Nereye çekilirse oraya gider." Bu hadisi Tirmizî de bu manada rivayet etmiş ve sahih olduğunu ifade etmiştir. (2)

Ebû Dâvûd da şöyle bir rivayet kaydetmektedir: Bize İbn Kesir anlattı, dedi ki: Bize Süfyan haber verdi, dedi ki: Adamın birisi, Ömer b. Abdülaziz'e mektup yazarak kader hakkında soru sordu. Ona şu cevabı yazdı: İmdi, ben sana Allah'a karşı takvalı olmayı, O'nun emrinde orta yolu izlemeyi, Rasulullah (sav)'ın sünnetine tabi olmayı, O'nun sünnetinin uygulanagelişinden sonra bid'atçilerin ortaya çıkardıkları şeyleri -ki, onların bu gibi şeylerle uğraşmalarına gerek yoktur. Ümmet buna ihtiyaç bırakmamıştır- terk etmeni tavsiye ediyorum.

Sana cemaate bağlı kalmanı tavsiye ediyorum. Çünkü, cemaat Allah'ın izniyle senin için bir koruyucudur. Hem şunu bil ki, insanlar ne kadar bid'at ortaya çıkarmışlarsa mutlaka ondan önce, ya onun aleyhine delil olacak bir şey geçmiştir veya o hususta ibret teşkil edecek bir durum. Şunu bil ki sünneti, ona muhalefet etmekte ne kadar hata, ne kadar yanlışlık, ne kadar ahmaklık, ne kadar gereksiz yere derinlere dalmak istemenin miktarını bilen bir kimse ortaya koymuştur. O bakımdan sen de kendin için, başkalarının kendileri için razı olup beğendiği şeye razı ol. Onlar, bilerek durmuşlardır. İşin özüne nüfuz eden bir basiretle de bu gibi işlere dalmaktan kurtulmuşlardır.

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* I, 158. Ayrıca bk. *Müslim,* Hacc 412; *Nesaî,* Menâsik 1; *İbn Mâce,* Mukaddime 1; *Müsned,* II, 196, 247, 258, 313, 355, 428, 448, 457, 482, 495, 508.

(2) *İbn Mâce,* Mukaddime 6; *Tirmizî,* İlm 16; *Ebû Dâvûd,* Sünne 5; *Dârimî,* Mukaddime 16; *Müsned,* IV, 126, 127.

Üstelik onlar işleri açığa çıkarabilmekte daha güçlü idiler. Sahip oldukları lütuf ve fazilet dolayısıyla da buna onlar daha layıktılar.

Eğer, hidâyet sizin üzerinde bulunduğunuz yol olsaydı, o takdirde siz bu hususta onları geride bırakmışsınız demektir. Şâyet sizler, bu gibi şeyler onlardan sonra ortaya çıkmıştır diyorsanız, şunu bilin ki, bunları ortaya çıkartanlar ancak onların yolundan başkasına tabi olup onlara uymaktan yüz çevirerek nefsine uyan kimselerdir. Şüphe yok ki onlar önde gidenlerdir. Bu hususta yeteri kadar konuşmuşlardır ve rahatlatacak kadarını anlatmışlardır. Onlar bu hususta, her hangi bir kusur eksik bırakmadıkları gibi, daha da açıklanması gereken bir şey de bırakmış değillerdir. Bazıları bu hususta onlardan geri kaldılar, o bakımdan hakka uzak düştüler. Bazıları da onlardan ileri geçmeye çalıştılar, fakat aşırıya gittiler. Onlar ise, bu ikisinin arasında ve dosdoğru bir yol üzere idiler... diyerek bundan sonra hadisin geri kalan bölümünü nakletti. [1]

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî de der ki: Size, ashabın yoluna ve sünnete uymanızı tavsiye ediyorum. Çünkü, kısa bir süre sonra Peygamber (sav)'dan ve onun bütün hallerinde ona uymaktan söz edecek bir kişi ortaya çıkarsa, (diğerlerinin) onu yereceklerinden, ondan uzaklaşıp gideceklerinden, onunla ilişkilerini keseceklerinden, onu zelil edeceklerinden, küçük düşüreceklerinden korkuyorum.

Yine Sehl der ki: Şunu bilin ki bid'at, ancak ve ancak ehl-i sünnetin elleriyle ortaya çıkmış üstünlük kazanmıştır. Çünkü onlar, bid'at ehline karşı çıktılar, onlarla konuşup tartıştılar. Böylelikle bid'atçilerin görüşleri de ortaya çıktı ve herkes arasında yaygınlık kazandı. Bunun sonucunda onları işitmedik kimseler de işitti. Eğer onları bırakıp onlarla konuşmamış olsalardı, onların her birisi kalbinde sahip olduğu inançlarıyla birlikte ölür gider, ondan hiçbir şey ortaya çıkmaz ve o bid'atini beraberinde kabrine taşıyıp götürmüş olurdu.

Yine Sehl der ki: Sizden her hangi birinize, İblis, bir ibadet uydurup onunla kendisine ibadet ettirmedikçe, bir bid'at ortaya koymaz. Ancak ondan sonradır ki, İblis o kimseye bir bid'at çıkartır. Bu kişi de bid'at sözü söyleyip insanları ona çağırmaya başladı mı, İblis de o hususta o zilleti ondan çeker.

Yine Sehl der ki: Ben, bid'atçiler hakkında şu hadisten daha ağır bir hadis geldiğini bilmiyorum: "Allah, cenneti bid'at sahibine karşı perdelemiştir." Sehl der ki: Buna göre, yahudi de hristiyan da bid'atçilerden daha çok ümitvar olabilirler.

---

(1) *Ebû Dâvûd*, Sünne 6.

Yine Sehl der ki: Her kim dinine ikramda bulunmak istiyor ise, sultanın huzuruna girmesin. Kadınlarla başbaşa kalmasın, heva ehli kimselerle de tartışmasın. (1)

Yine Sehl şöyle demiştir: Tabi olun, bid'at çıkartmayın. Çünkü ona ihtiyacınız yoktur.

Dârimî'nin Müsned'inde nakledildiğine göre Ebu Musa el-Eş'arî, Abdullah b. Mes'ud'a gelip şöyle demiş: Ey Abdurrahma'nın babası, ben az önce mescidde birşeyler gördüm. Fakat, onu yeni görüyorum. Bununla birlikte Allah'a andolsun ki, hayırdan başka bir şey de görmüş değilim. Abdullah, o da neymiş diye sorunca, Ebu Musa, ömrün yeterse göreceksin diyerek şunları anlattı: Ben, mescidde oturarak halka halka olmuş ve namazı bekleyen topluluklar gördüm. Ellerinde çakıl taşları olduğu halde, her halkada bir kişi onlara yüz defa tekbir getirin diyor, onlar da yüz defa tekbir getiriyorlar. Yüz defa tehlil getirin diyor, onlar da tehlil getiriyorlar. Yüz defa tesbih getirin diyor, onlar da: Yüz defa tesbih ediyorlar.

Abdullah b. Mes'ud: Peki onlara ne dedin diye sorunca, Ebu Musa, onlara bir şey demedim, senin görüşünü bekledim, senin vereceğin emri bekledim, dedi. Abdullah dedi ki: Sen bunun yerine ne diye günahlarını saymalarını emretmedin ve hasenatlarının hiçbir şekilde zayi olmayacaklarına dair teminat vermedin? Sonra o da kalkıp gitti ve biz de onunla birlikte gittik. Nihâyet bu halkalardan birisine vardı, başlarında durdu ve şöyle dedi: Şu yaptığınızı gördüğüm şey nedir? Onlar: Abdurrahman'ın babası, tekbir, tehlil ve tesbihi kendileriyle saydığımız çakıl taşlarıdır, dediler. Bunun üzerine Abdullah b. Mes'ud şöyle dedi: Siz kötülüklerinizi sayınız. Ben hasenatınızdan hiçbir şeyin zayi olmayacağına dair size teminat veriyorum. Ey Muhammed ümmeti, ne oldu size, ne kadar da çabuk helâka koştunuz? Yoksa siz, sapıklık kapılarını mı açanlarsınız? Onlar: Allah'a yemin olsun Ey Abdurrahman'ın babası, hayırdan başka bir isteğimiz yoktu dediler. Abdullah şöyle dedi: Nice hayır isteyen vardır ki, onu bir türlü isabet ettiremez. (2)

Ömer b. Abdülaziz'den rivayete göre, adamın birisi kendisine hevâ ve bid'at ehli hakkında bir husus sormuş, o da şu cevabı vermiş: Sen, bedevî Araplar gibi küttaba giden (ilk okuma yazma öğrenmeye çalışan) küçük çocuk gibi dinine bağlan ve bunun dışında kalan şeylerle oyalanma.

el-Evzaî de der ki: İblis, dostlarına sordu: Siz, Ademoğullarını hangi yollarla yaklaşıp kandırıyorsunuz? Onlar: Her yoldan, dediler. Peki, istiğfar yönünden onlara yaklaşabiliyor musunuz? Onlar, heyhat! Bu tevhid ile birlik-

(1) *Dârimî*, Mukaddime 29; (Abdullah b. Mes'ûd'un sözü olarak), no: 307.

(2) *Dârimî*, Mukaddime 23, h. no: 210.

te olan bir şeydir, dediler. İblis şöyle dedi: Aralarında öyle bir şey yaygınlaştıracağım ki, ondan dolayı Allah'tan mağfiret dilemeyecekler. Evzaî dedi ki: O da aralarına hevaların arkasından gitmeyi yaygınlaştırdı. (1)

Mücahid de der ki: Bilemiyorum, mazhar olduğum şu iki nimetin hangisi daha büyüktür: Allah'ın beni İslâm'a hidâyet etmesi mi, yoksa bu heva ve bid'atlerden beni esenliğe kavuşturmuş olması mı? (2)

Şa'bî de der ki: Bu kimselere "hevâ sahipleri" deniliş sebebi, onların cehennemde uzun süre yuvarlanacak olmalarından ötürüdür. (Hevâ ile yuvarlanma kelimelerinin aynı kökten geldiklerine işaret ediyor). Bu rivayetlerin hepsi Dârimî'den nakledilmiştir.

Sehl b. Abdullah'a, Mu'tezile'ye mensup kimseler arkasında namaz kılmaya, onlardan kız almaya, onlara kız vermeye dair soru soruldu, şu cevabı verdi: Hayır, bunun iyi bir tarafı olamaz. Onlar kâfirdir. (3) Kur'an mahluktur, el'an yaratılmış bir cennet yoktur, yaratılmış bir ateş yoktur, Allah'ın sıratı yoktur, şefaat yoktur, mü'minlerden hiçbir kimse cehenneme girmeyecektir ve Muhammed (sav)'ın günahkârlarından hiç kimse cehennemden çıkmayacaktır, kabir azabı yoktur, münker yoktur, nekir yoktur, âhirette Rabbimizin görünmesi de, fazladan ikramda bulunması da yoktur, Allah'ın ilmi mahluktur, imam tayin etmeye gerek yoktur, cum'a yoktur diyen, buna karşılık bütün bunlara iman edenleri tekfir edenler nasıl mü'min olabilir?

Fudayl b. İyad dedi ki: Bid'at sahibi birisini sevenin Allah, amelini boşa çıkartır, İslâm'ın nurunu da kalbinden alır.

Onun bu kabilden sözleri ve fazlası da geçmiş bulunmaktadır.

Süfyan es-Sevrî der ki: Bid'atı İblis masiyetten daha çok sever. Çünkü, masiyetten tevbe sözkonusu olur. Fakat bid'atten tevbe sözkonusu olmaz.

İbn Abbas da der ki: Sünnet ehlinden olup sünnete çağıran, bid'atten de uzaklaştırmaya gayret eden bir kimseye bakmak dahi ibadettir.

Ebu'l-Âliye der ki: Siz, ayrılığa düşmeden önce izlemekte oldukları o ilk işe yapışınız.

Âsım el-Ahvel der ki: Ben bunu el-Hasen'e naklettim, o da, o gerçekten sana güzel bir öğüt vermiştir. Allah'a yemin olsun ki, sana doğruyu söylemiştir, dedi.

---

(1) *Dârimî,* Mukaddime 30, H.no: 314.

(2) *Dârimî,* Mukaddime 30, h. no: 315.

(3) Sehl'in nispet ettiği görüşlerin hepsi Mutezile'nin kanaatlerinden olmakla birlikte; nassları doğrudan inkârları söz konusu olmayıp -yanlış olmakla birlikte- tevil yoluyla bu kanaatlerini ortaya koymuş olmaları sebebiyle; Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat çoğunlukla onları tekfir etmemek yolunu tercih etmiştir.

Âl-i İmran Sûresi'nde Hz. Peygamberin: "İsrailoğulları yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Bu ümmet ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır" şeklindeki hadis ve bunun anlamı geçmiş bulunmaktadır. (Âl-i İmran, 3/102. âyet, 2. başlıkta)

Ârif ilim adamlarından kimisi şöyle demiştir: Muhammed ümmetine fazladan ilave edilen bu fırka, ulemaya düşmanlık eden, fukahaya buğzeden bir fırkadır. Böylesi bir fırka geçmiş ümmetlerde hiçbir şekilde görülmüş değildir.

Rafi b. Hadic'in rivayetine göre o, Rasulullah (sav)'ı şöyle buyururken dinlemiş: "Ümmetim arasında farkında olmadıkları halde, yahudi ve hıristiyanların kâfir oldukları gibi, Allah'a ve Kur'an'a kâfir olacak bir topluluk olacaktır." Ben, Ey Allah'ın Rasulü, canım sana feda, bu nasıl olacak, diye sordum. Şöyle buyurdu: "Bir bölümünü kabul edecekler, bir bölümünü inkâr edeceklerdir." Canım sana feda Ey Allah'ın Rasulü dedim. Nasıl bunu söyleyecekler? Şöyle buyurdu: "Yaratmasında, kuvvetinde, rızkında, İblis'i Allah'a denk koşacaklar ve diyecekler ki: Hayır Allah'tan, şer İblistendir." Ebu Rafi' dedi ki: Peki, hem Allah'ı inkâr edecekler, hem de bunun üzerine kalkıp Allah'ın Kitabını okuyacaklar, imandan ve marifetten sonra da Kur'anı inkâr mı edecekler? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ümmetimin böylelerinden göreceği düşmanlık, kin ve tartışma (çok büyük olacaktır). İşte bunlar, bu ümmetin zındıklarıdır" deyip hadisin geri kalan bölümünü zikretti.

en-Nisa Sûresi'nde bid'at ehli ve hevâlarının arkasından giden kimselerle oturup kalkma yasağı, onlarla oturup kalkanların hükmünün de onlarla aynı olduğuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Âyetlerimize dalanları gördüğün zaman... kendilerinden yüz çevir"*** (el-En'âm, 6/68. âyet).

Daha sonra yüce Allah, Medine'de inmiş bulunan en-Nisa Sûresi'nde bu şekilde davranıp Allah'ın verdiği emre muhalefet edenlerin cezasını açıklayıp şöyle buyurmaktadır: ***"O, size Kur'an'da şunu indirdi...O zaman siz de onlar gibi olursunuz."*** (en-Nisa, 4/140) Böylelikle onlarla beraber oturup kalkanları da onlara katmış olmaktadır.

Bu ümmetin önder imamlarından bir grup da bu görüşte olup onlarla işret etmek ve onlarla içli dışlı olmak maksadıyla bid'at ehliyle beraber oturup kalkan kimse hakkında bu âyetler gereğince hüküm vermişlerdir ki, bunlar arasında Ahmed b. Hanbel, el-Evzaî ve İbn Mübarek gibileri vardır. Onlar, işi bid'at ehliyle oturup kalkmak olan bir kimse hakkında şöyle demişlerdir: Böyle birisine onlarla beraber oturup kalkmaktan vazgeçmesi söylenir. Vazgeçerse mesele yok. Aksi takdirde onlar gibi değerlendirilir. Bununla hüküm bakımından onlar gibi değerlendirilir, demek istemektedirler.

Ömer b. Abdulaziz, içki içenlerle oturan kimselere de haddi uygulamış ve görüşüne de: ***"Çünkü o zaman siz de onlar gibi olursunuz"*** (en-Nisa, 4/140) âyetini okumuştur. Kendisine: Şöyle denildi: Bu adam, ben onlarla birlikte meseleyi onlara açıklamak ve onların yaptıklarını reddetmek için oturuyorum, diyor denilince, o da şu cevabı vermiş: Onlarla oturup kalkması yasaklanır. Eğer vazgeçmeyecek olursa, o da onlara katılır.

ثُمَّ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِى اَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ
شَىْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٤﴾ وَهٰذَا
كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٥٥﴾

154. Sonra Biz, -güzelce uygulayanlara tamamlamak, her şeyi ayrı ayrı açıklamak, bir hidâyet ve bir rahmet olmak üzere- Musa'ya kitabı verdik. Onlar, Rabblerine kavuşmaya iman ederler diye.

155. İşte bu, indirdiğimiz mübarek bir Kitaptır. Öyleyse ona uyun ve sakının ki, merhamet olunasınız.

Yüce Allah'ın: "(ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ): **Sonra Biz... Musa'ya kitabı verdik"** buyruğunda (Musa ve kitap kelimeleri) iki mef'uldür. "(تَمَاماً): **Tamamlamak üzere"** ya mef'ulün lehtir, yahut mastardır. "(عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ): **Güzelce uygulayanlara"** buyruğu, hem nasb ile, hem ref' ile okunmuştur. Merfu olarak okuyanların kıraati, -ki Yahya b. Ya'mer ve İbn İshâk'ın kıraatidir-: "(تماماً على الذي هو أحسنُ): En güzel (ameli) olan o kimseye... tamamlamak üzere" takdirindedir.

el-Melıdevî der ki: Burada; (الذي): O kimseye" ait olan mübtedâ hazfedildiğinden ötürü uzak bir ihtimaldir. Sibeveyh ise el-Halil'den; "(ما أنا بالذي قائل لك شيئاً): Ben sana her hangi bir şey söyleyen bir kimse değilim," şeklinde bir kullanım işittiğini de nakletmektedir.

Buna göre nasbeden kimse, sılaya dahil mazi bir fiil olarak nasb ile okumuştur. Bu, Basralıların görüşüdür. el-Kisaî ve el-Ferrâ ise, bunun ism-i mevsulünün sıfat ismi olmasını da uygun görmüşler ve bunlar; "(مررت بالذي أخيك): Kardeşin olan o kimseye yolum uğradı" diyerek, marife ve buna yakın lafızlarla bu ism-i mevsula sıfat yapmayı caiz kabul etmişlerdir.

en-Nehhâs ise bu, Basralılara göre imkânsız bir şeydir. Zira, burada tamam-

lanmadan önce ismin sıfatı olarak gelmektedir, demiştir. Basralılara göre mana şöyledir: Güzelce uygulayan kimseye (mealde olduğu gibi)...

Mücahid der ki: "Güzelce uygulayan mü'min kimseye tamamlamak ... üzere" anlamındadır.

el-Hasen ise, "(تَمَاماً عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ): **Güzelce uygulayana tamamlamak üzere"** buyruğunun anlamı hakkında şunları söylemektedir: Onların (İsrailoğullarının) arasında ihsan eden (güzel hareket eden) de vardı, ihsan etmeyen de vardı. Yüce Allah, Kitabı ihsan edicilere nimetini tamamlamak üzere indirmiştir. Bu görüşün sıhhatine delil ise, İbn Mes'ud'un; "(تماماً على الذين أحسنوا): Güzelce uygulayanlara tamamlamak üzere" şeklindeki kıraatidir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani Biz, Musa'ya Tevrat'ı indirmeden önce, Allah'ın kendisine öğretmiş olduğu şeyleri güzelce uyguladığı için fazladan verdik.

Muhammed b. Zeyd ise der ki: **"Güzelce uygulayanlara tamamlamak üzere"** buyruğunun anlamı şudur: Yani, yüce Allah'ın Musa'ya ihsan etmiş olduğu risalet ve benzeri diğer hususları tamamlamak üzere (Kitabı verdi) demektir.

er-Rabi' b. Enes de der ki: Musa'nın yüce Allah'a güzelce itaat etmesine karşılık tamam olmak üzere demektir. el-Ferrâ da böyle açıklamıştır.

Şu açıklamalar da yapılmıştır: "(ثُمَّ): Sonra" buyruğu, ikincisinin birincisinden önce olduğuna ve Hz. Musa'nın kıssası ile ona kitabın verilişinin bundan önce cereyan ettiğine delalet etmektedir. O bakımdan **"sonra"**nın burada "vav" anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani, ve Biz Musa'ya da kitabı verdik. Çünkü, her ikisi de atıf harfidir.

Şöyle de açıklanmıştır: İfadenin takdiri şöyledir: Biz, Kur'anı Muhammed (sav)'e indirişimizden önce Musa'ya kitabı vermiştik.

Şöyle de açıklanmıştır: Buyruğun anlamı şudur: Gelin size önce Rabbinizin neyi haram kıldığını okuyayım. Sonra da Musa'ya tamamlamak üzere neleri verdiğimizi de okuyayım.

"(وَتَفْصِيلاً): **Her şeyi ayrı ayrı açıklamak"** buyruğu, ona atfedilmiştir. **"Bir hidâyet ve bir rahmet olmak üzere"** buyruğu da ona atfedilmiştir.

"(وَهَـٰذَا كِتَابٌ): **İşte bu... bir kitaptır"** buyruğu mübteda ve haberdir. **"İndirdiğimiz mübarek"** onun sıfatıdır. Yani, hayır ve bereketleri pek çok demektir. Kur'an-ı Kerim'den başka yerlerde; (مُبَارَكٌ): Mübarek kelimesinin hal olarak; (مباركاً) şeklinde okunması da mümkündür.

"Öyleyse ona uyun" yani, içindeki hükümler gereğince amel edin. **"Ve sakının"** yani, onu tahrif etmekten sakının **"ki, merhamet olunasınız."** İlahi rahmeti olan kimselerden olabilesiniz ve azaba uğramayasınız.

أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلَىٰ طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَإِنْ كُنَّا
عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ ﴿١٥٦﴾ أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أُنْزِلَ عَلَيْنَا
الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدَىٰ مِنْهُمْ ۚ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ
وَهُدًى وَرَحْمَةٌ ۚ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ
عَنْهَا ۗ سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا
كَانُوا يَصْدِفُونَ ﴿١٥٧﴾

156. "Bizden önce kitap yalnız iki topluluğa indirildi. Ve biz, onların okuduklarından habersiz kimseler idik" demeyesiniz diye.
157. Yahut: "Bize bir kitap indirilseydi elbette onlardan daha çok hidâyet üzere olurdük" demeyesiniz diye. İşte size Rabbinizden apaçık bir belge, bir hidâyet ve bir rahmet gelmiştir. Allah'ın âyetlerini yalanlayanlardan, onlardan yüz çevirenden daha zalim kim olabilir? Biz, âyetlerimizden yüz çevirenleri bu yan çizmeleri sebebiyle yakında pek kötü bir azapla azaplandıracağız.

Yüce Allah'ın: "(أَنْ تَقُولُوا): **Demeyesiniz diye"** buyruğu nasb mahallindedir. Kûfeliler; "(لئلا تقولوا): demeyesiniz diye" takdirindedir, derler. Basralılar da şöyle demektedirler: "(أنزلناه كراهية أن تقولوا): Demenizi istemediğimizden ötürü... onu indirdik" takdirindedir, derler.

el-Ferrâ ve el-Kisaî de derler ki: Buyruğun anlamı: "(فاتقوا أن تقولوا يا أهل مكة): Ey Mekkeliler... demekten sakınınız," şeklindedir.

"Bizden önce kitap" yani, Tevrat ve İncil **"Yalnız iki topluluğa"** yani, yahudilerle hıristiyanlara **"indirildi..."** Fakat bize kitap indirilmedi. **"Ve biz onların okuduklarından habersiz kimseler idik."** Onların kitaplarının okunuşundan ve dillerinden habersiz idik **"demeyesiniz diye."**

Burada yahudi ve hıristiyanlara giden zamiri; "(دراستهما): **Okuduklarından"** diye ikil gelmesi gerektiği halde çoğul gelmesi, her bir taifenin başlı başına çoğul olmalarından dolayıdır.

"Yahut... demeyesiniz diye" buyruğu, bir önceki âyet-i kerimede geçen; "(أَنْ تَقُولُوا): **Demeyesiniz diye"** buyruğuna atfedilmiştir.

"İşte size, Rabbinizden apaçık bir belge... gelmiştir." Yani, Muhammed (sav)'ın gelişinden sonra artık ileri sürebileceğiniz bir mazeret kalmamıştır. Beyyine (apaçık belge) ile beyan (açıkça anlatmak) aynı şeylerdir. Maksat, Muhammed (sav)'tır yüce Allah Ona "beyyine" adını vermektedir.

"Bir hidâyet ve bir rahmet" yani, ona tabi olan kimseler için o bir hidâyet ve bir rahmettir.

Daha sonra gelen: **"... daha zalim kim olabilir"** buyruğu, siz yalanlayacak olursanız sizden daha zalim hiçbir kimse olamaz, demektir.

"Yüz çevirenleri bu yan çizmeleri sebebiyle" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden (el-En'âm, 6/46. âyet) geçmiş bulunmaktadır.

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّآ أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَٰٓئِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ ءَايَٰتِ
رَبِّكَ ۗ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ ءَايَٰتِ رَبِّكَ لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَٰنُهَا لَمْ تَكُنْ ءَامَنَتْ
مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِىٓ إِيمَٰنِهَا خَيْرًا ۗ قُلِ انتَظِرُوٓا إِنَّا مُنتَظِرُونَ ﴿١٥٨﴾

158. Onlar, kendilerine meleklerin gelmesinden, yahut Rabbinin gelmesinden, yahut Rabbinin âyetlerinden birisinin gelmesinden başkasını mı bekliyorlar? Rabbinin âyetlerinden biri geldiği gün, daha önce iman etmemiş, yahut imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye imanı fayda vermez. De ki: "Bekleyin, biz de beklemekteyiz."

Yüce Allah'ın: **"Onlar... mı bekliyorlar?"** buyruğunun anlamı şudur: Ben, onlara karşı kesin delili ortaya koyduğum ve üzerlerine Kitabı indirdiğim halde yine iman etmediler. Peki bekledikleri nedir? **"Kendilerine meleklerin gelmesinden... başkasını mı bekliyorlar?"** Yani, ölüm sırasında canlarını almak için meleklerin gelmesinden başkasını mı bekliyorlar? **"Yahut, Rabbinin âyetlerinden bir tanesinin gelmesinden başkasını mı bekliyorlar?.."** İbn Abbas ile ed-Dahhâk derler ki: Rabbinin onlar hakkındaki öldürülme ve onun dışındaki emirleri demektir. Muzafun ileyh zikredilmekle birlikte muzaf kastedilebilir, yüce Allah'ın: ***"O kasabaya sor"*** (Yûsuf, 12/82) yani o kasaba halkına sor anlamında olması gibi. Yine yüce Allah'ın: ***"Ve kalplerinde buzağı içirildi onlara."*** (el-Bakara, 2/92) Buzağının sevgisi içirildi anlamındadır. İşte burada da buyruk böyledir. Yani onlar, Rabbinin emrinin gel-

mesinden başkasını mı bekliyorlar?

Emirden kasıt ise, Rabbinin cezası ve azabıdır.

Şöyle de denilmektedir: Bu buyruk, yüce Allah'tan başkasının te'vilini bilmediği müteşabih buyruklardandır. Buna dair açıklamalar, daha önce el-Bakara Sûresi'nde ve diğer buyruklarda başka yerlerde geçen benzeri buyruklar açıklanırken geçmiş bulunmaktadır.

"Yahut Rabbinin âyetlerinden birisinin gelmesinden" buyruğundan denildiğine göre kasıt, güneşin batıdan doğmasıdır. Bununla yüce Allah, dünyada kendilerine mühlet verileceğini beyan etmektedir. Artık kıyamet başgösterdi mi, mühlet vermek sözkonusu olmayacaktır.

Şöyle de açıklanmıştır: Şanı yüce Allah'ın gelmesi, kıyamet günü hesap için durulacak yerde mahlukatı arasında hüküm verip haklı ile haksızı ayırd etmek için gelişi demektir. Nitekim yüce Allah, bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Rabbin geldiği ve melekler saf saf dizildiği zaman."*** (el-Hicr, 89/22)

Yüce Allah'ın gelişi ise, bir hareket, bir yerden bir yere intikâl yahut ayrılıp gitmek şeklinde olmaz. Çünkü, böyle bir şey ancak gelenin bir cisim yahut bir cevher olması halinde sözkonusu olur. Ehl-i sünnet imamlarının cumhurunun kabul ettiğine göre; onlar şöyle derler: yüce Allah gelir ve iner. Ancak O'na hiç bir şekilde keyfiyet nisbet etmezler. Çünkü, ***"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, her şeyi işitendir, her şeyi görendir."*** (eş-Şûrâ, 42/11)

Müslim'in Sahih'inde Ebu Hureyre'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Üç şey ortaya çıktı mı, önceden iman etmemiş yahut imanında bir hayır kazanmamış olan hiç bir kimseye (sonradan) imanının faydası olmayacaktır: Güneşin batıdan doğması, Deccâl ve Dâbbetü'l-Arz." [1]

Saffan b. Assâl, el-Muradî'den dedi ki: Rasulullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Batıda yetmiş yıllık mesafede tevbe için açık bir kapı vardır. Güneş o taraftan doğuncaya kadar asla kapanmaz." Hadisi, Dârakutnî, Darimî ve Tirmizî rivayet etmiş olup, Tirmizî, hasen, sahih bir hadistir, demiştir. [2]

Süfyan (hadisinde senedinde yer alan ravilerden birisi) dedi ki: Şam tarafında, Allah'ın gökleri ve yarattığı gün yaratmış olduğu, açık -yani tevbe için açık- bir kapı vardır. Güneş oradan doğuncaya kadar kapanmaz" (Tirmizî) der ki: Bu, hasen, sahih bir hadistir. [3]

---

(1) ***Müslim,*** İman 249; ***Tirmizî,*** Tefsir 6. sûre 9; ***İbn Mâce,*** Fiten 32; ***Müsned,*** II, 231, 313.
(2) ***Tirmizî,*** Deavât 98; ***İbn Mâce,*** Fiten 31; ***Müsned,*** IV, 240, 241; ***Dârakutnî,*** I, 197.
(3) ***Tirmizî,*** Deavât 98.

Derim ki: Önceden de geçtiği gibi, Hariciler ile Mu'tezile, bütün bunları yalanlamışlardır.

İbn Abbas'ın da şöyle dediği rivayet edilmektedir: Ben, Ömer b. el-Hattab'ı şöyle derken dinledim: Ey insanlar, şüphesiz recm haktır. Sakın ondan yana aldanışa düşürülmeyesiniz. Bunun âyeti (alameti) de şudur: Rasulullah (sav) recm etti, Ebu Bekr recm etti. Biz de ikisinden sonra recm ettik. Bu ümmetten recmi yalanlayacak, Deccali yalanlayacak, güneşin batıdan doğuşunu yalanlayacak, kabir azabını yalanlayacak, şefaati yalanlayacak ve kemikleri görününceye kadar derileri yandıktan sonra bir topluluğun cehennemden çıkartılmasını yalanlayacak kimseler gelecektir. Bunu, Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr) zikretmiştir. (1)

es-Sa'lebî de uzunca bir hadiste Ebu Hureyre'den Peygamber (sav)'ın şu manada bir hadisini kaydetmektedir: Yer yüzünde masiyetlerin çoğalacağı, iyiliğin (marufun) görülmeyeceği ve hiç bir kimsenin marufu emretmeyeceği, buna karşılık münkerin (kötülüğün) yaygınlaşıp kimsenin ondan alıkoymayacağı bir zamanda güneş gece bir süre Arş'ın altında alıkonulacaktır. Secde edip Yüce Rabbinden doğacağı yer ile ilgili olarak izin istediği her seferinde ona cevap verilmeyecektir. Nihâyet ay da onun yanına gelecek, onunla birlikte secde edecektir. Nereden çıkacağı hususunda o da izin isteyecektir. Ancak, her ikisine de cevap verilmeyecektir. Nihâyet güneş üç gece kadar, ay da üç gece kadar bir süre alıkonulacaktır. Bu gecenin uzunluğunu ise, yer yüzünde ancak teheccüd kılanlar anlayabilecektir. O günde ise onlar, müslüman beldelerin her birisinde oldukça az bir toplulukturlar. Nihâyet güneşin de, ayın da üçer gecelik miktarı tamam olunca, yüce Allah onlara, Cebrail (a.s)'ı gönderir ve şöyle der: "Şanı yüce ve münezzeh olan Rabb sizlere, battığınız yerlere dönüp oradan doğmanızı emretmektedir. Artık bizim nezdinizde sizin ışığınız da, nurunuz da olmayacaktır."

Her ikisi de battıkları yerlerden simsiyah olarak çıkacaktır. Ne güneşin ışığı olacak, ne de ayın nuru olacak. Her ikisinin de misali, bundan önce tutuldukları vakti andıracaktır. İşte şanı yüce Allah'ın: ***"Güneş ve ay bir araya getirildiği zaman"*** (el-Kıyame, 75/9) buyruğu ile: ***"Güneş, tortop edilip dürüldüğü zaman"*** (et-Tekvir, 81/1) buyruğunda anlatılan budur. Bu şekilde boynuzlu iki deve gibi yukarı kaldırılırlar. Güneş ve ay, göğün göbeğine -ki, orası yarısıdır- ulaştıklarında Cebrail onlara gelir, boynuzlarını yakalayıp onları tekrar batıya geri döndürür. Onları batı taraflarından batırmaz. Fakat, tevbe kapısından batırır, sonra tevbe kapısının iki kanadı da kapatılır. Daha sonra aralarındaki boşluk da kapatılır, adeta ikisi arasında bir yarık yokmuş

(1) İbn Abdi'l-Berr, *el-İtizkâr*, XXIV. 52-53.

gibi olurlar. Tevbe kapısı da kapatıldı mı, artık bundan sonra hiç bir kulun bir tevbesi kabul olunmaz, bundan sonra işleyeceği bir iyiliğin de kendisine faydası olmaz. Bundan önce iyilik yapan bir kimse olması hali müstesnâ. Ona da bugünden önce yazılanların aynısı yazılmaya devam edilir. İşte yüce Allah'ın: **"Rabbinin âyetlerinden biri geldiği gün daha önce iman etmemiş, yahut imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye imanı fayda vermez"** buyruğunda anlatılan budur. Bundan sonra güneşe ışığı, aya da nuru verilir, arkasından daha önce doğup battıkları gibi yine insanlar üzerine doğup batmaya devam ederler.

İlim adamları derler ki: Güneşin batıdan doğuşu esnasında iman edecek kimseye imanın fayda vermeyiş sebebi, nefsin bütün arzularının hareketsiz kalacağı, beden güçlerinin tamamının dineceği şekilde bir korkunun kalplere dolacağı, bunun sonucunda da bütün insanların, kıyametin yaklaşacağına olan kesin inançlarının, tıpkı her türlü masiyeti işlemeye çağıran gerekçelerin ölümün yaklaştığı esnada kesilmesi ve bedenlerinden bu isteklerin tamamıyla çekilmesi haline benzemesinden ötürüdür. İşte, böyle bir durumda bulunan kimsenin tevbesinin kabul edilmeyişi, tıpkı ölüm döşeğinde olan bir kimsenin tevbesinin kabul edilmeyişine benzer. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Allah, can boğaza gelmediği sürece kulunun tevbesini kabul eder." (1) Can, boğazın başına gelmediği sürece tevbe kabul olunur. Tevbenin kabul olunmayacağı bu vakit ise, kişinin cennet yahut cehennemdeki yerini göreceği sıradadır. Güneşin batıdan doğuşuna tanık olan kimse de onun gibidir. Buna göre bu olayı gören, yahut görmüş gibi olan her bir kimsenin hayatta kaldığı sürece yapacağı tevbenin reddolunması gerekir. Artık, böyle bir kimsenin yüce Allah'a ve onun Peygamberine, vaadine dair bilgisi artık kesinlik kazanmış olur.

Eğer dünyanın ömrü insanların bu büyük olayın meydana gelişini unutacakları vakte kadar uzayıp gidecek ve yalnızca az bir istisna ile ondan söz edecek olurlarsa, o takdirde bu olaya dair haber has bir haber olur ve bu haberin mütevatirliği kesilmiş olur. İşte böyle bir dönemde İslâm'a giren, yahut tevbe edenin tevbesi makbul olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Müslim'in Sahih'inde Abdullah (b. Amr)'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Ben, Rasulullah (sav)'dan şu ana kadar unutmadığım bir hadis bellemiştim. Rasulullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Kıyamet alametleri arasında ilk meydana gelecek olan güneşin batıdan doğması ile kuşluk vakti dâbbe (tü'l-arz)'ın insanlara karşı çıkmasıdır. Bunların hangisi ötekinden daha önce olursa, öbürü de kısa bir süre sonra onun akabinde ortaya çıkacaktır." (2)

---

(1) ***Tirmizî,*** Deavât 98; ***İbn Mâce,*** Zühd 30; ***Müsned,*** II. 132, 153, III, 425.

(2) ***Müslim,*** Fiten 118; ***Ebû Dâvûd,*** Melâhim 12; ***İbn Mâce,*** Fiten 32.

Yine Müslim'de Huzeyfe'den şöyle dediği nakledilmektedir: Rasulullah (sav) bir odada bulunuyordu, biz de ondan daha aşağıda bulunuyorduk. Bize dönüp baktı ve şöyle dedi: "Neden söz ediyorsunuz?" Biz, kıyametten dedik. Şöyle buyurdu: "Şüphesiz on tane alamet ortaya çıkmadıkça kıyamet de vuku bulmayacaktır: Doğu tarafında bir arz parçasının yerin dibine geçmesi, batı tarafında bir arz parçasının yerin dibine geçmesi, Arap yarımadasında bir arz parçasının yerin dibine geçmesi, duman, Deccâl, dabbetü'l-arz, Ye'cuc ile Me'cuc, güneşin batıdan doğuşu ve Aden'in iç taraflarından insanları önüne katıp sürükleyen bir ateşin çıkması." Şu'be dedi ki: Ve bana Abdulaziz b. Rufeyi' anlattı, o, Ebu Tufeyl'den, o, Ebu Serîha'dan bunun gibi bir hadis nakletti. Ancak, Peygamber (sav) (buyurdu) diye söz etmedi. Onuncu alamet olarak da bir seferinde: İsa b. Meryem'in nüzulü, (inmesi), diğerinde ise: İnsanları yakalayıp denize atacak bir rüzgâr diye ifade etti.(1)

Derim ki: Bu hadis, alametlerin sıralanışında oldukça sağlam olarak rivayet edilmiş bir hadistir. Bu alametlerin bir kısmı da vukua gelmiş bulunmaktadır ki, bunlar da bazı kara parçalarının yerin dibine geçmesidir. Ebu'l-Ferec el-Cevzî'nin naklettiğine göre Irak-ı Acemde ve Mağrib'de bu şekilde kara parçaları yerin dibine geçmiş ve bu sebepten ötürü de pek çok kimse helâk olmuştu. İbnu'l-Cevzî bunu, ***"Fuhumu'l-Âsâr"*** adlı kitabında ve başkaları da zikretmiştir. İleride Dabbetül arz'dan en-Neml Sûresi'nde (28/82. âyetin tefsirinde), Ye'cüc ile Me'cüc'den de Kehf Sûresi'nde (18/94. âyetin tefsirinde) söz edilecektir.

Denildiğine göre kıyametin bu alametleri, tıpkı ipe dizilmiş boncuk gibi yıl be yıl arka arkaya gelecektir.

Denildiğine göre güneşin batı tarafından çıkışındaki hikmet şudur: İbrahim (a.s) Nemrud'a: ***"Muhakkak Allah güneşi doğudan doğduruyor, haydi sen onu batıdan getir*** (dedi). ***Bunun üzerine o kâfir olan şaşırıp kaldı"*** (el-Bakara, 2/258) demesi ile inkârcı ve yıldızlardan hüküm çıkaran müneccimlerin hepsinin, bunları inkâr etmeleri ve böyle bir şeyin olamayacağını söylemeleridir. Şanı yüce Allah da inkârcılara kudretini ve güneşin, O'nun mülkünde olduğunu, dilediği takdirde onu doğudan, dilediği takdirde de batıdan çıkartacağını göstermek için bir gün batıdan doğuracaktır.

Buna göre, iman ve tevbeleri reddolunacak olan kimselerin, bu hususu inkâr eden ve Peygamber (sav)'ın, güneşin bu şekilde doğacağına dair haberini yalanlayan kimseler olması muhtemeldir. Bunu tasdik edip doğrulayanların ise tevbeleri kabul olunur ve bundan önceki imanlarının da kendilerine faydası olur.

---

(1) ***Müslim,*** Fiten 39, 40; ***Ebû Dâvûd,*** Melâhim 12; ***Tirmizî,*** Fiten 21; ***İbn Mâce,*** Fiten 28; ***Müsned,*** IV. 6, 7.

Abdullah b. Abbas'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu alametin geleceği vakit, hiçbir kâfirin ameli de tevbesi de kabul olunmaz. O gün yaşı küçük olan müstesna. Eğer, o kimse bundan sonra İslâm'a girecek olursa onun bu İslâm'a girişi kabul olunur. Günahkâr mü'min olup da günahından tevbe edenin de tevbesi kabul olunur.

İmran b. Husayn'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Güneşin (batıdan) doğacağı vakitte insanların bir çoğunun helâk edileceği bir çığlığın kopacağı sırada, tevbe edenin tevbesi kabul olunmaz. İşte böyle bir zamanda müslüman olan, yahut tevbe eden ve helâk olan kimsenin tevbesi kabul olunmaz. Ancak, bundan sonra tevbe edenin tevbesi kabul edilir. Bunu da Ebu'l-Leys es-Semerkandî Tefsir'inde zikretmektedir. Abdullah b. Ömer de der ki: Güneşin batıdan doğduktan sonra insanlar, yüzyirmi yıl daha kalacak, öyle ki hurma fidanlarını dahi dikeceklerdir. Allah gaybını en iyi bilendir.

İbn Ömer ve İbn ez-Zübeyr "(يوم تأتي): **Geldiği gün"** ibares(indek)i ("ye" harfini) "te" ile okumuştur. Nitekim: "(تَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ): ***Yolcu kafilesinden biri onu alır"*** (Yusuf, 12/10) buyruğundaki "ye" harfi de "te" ile okunmuştur. (ذهبتْ بعض أصابعه): Parmaklarından birisi gitti (sözünde) "te" harfinin ilave edilmesi bu kabildendir. Şair Cerir de der ki:

لمّا أتى خبرُ الزّبير تواضعتْ سُورُ المدينة والجبالُ الخُشّعُ

"ez-Zübeyr (b. el-Avvam'ın öldürülme) haberi gelince,
Medine'nin surları alçaldı ve huşu ile eğilen dağlar (boyun eğdi)."

el-Müberred der ki: Buradaki müenneslik, müennes olan bir kelimeye yakınlığı dolayısıyladır. Aslının öyle gelmesi gerektiğinden dolayı değildir. İbn Sîrîn de; "(لا تنفع): **Fayda vermez"** kelimesini ("ye" ile okuması gerekirken) "te" ile okumuştur. Ebu Hatim der ki: Bunun, İbn Sîrîn'in bir hatası olduğu zikredilmektedir. en-Nehhâs der ki: Bu hususta Sibeveyh'in sözünü ettiği nahiv ile ilgili bir incelik vardır. O da şudur: İman ve nefis, her birisi diğerini kapsamına alır. İman, nefisten ve nefisle birlikte sözkonusu olduğundan dolayı, iman kelimesini müennes okumuştur. Ayrıca Sibeveyh şu beyiti de nakleder:

مَشْيَ كما اهتزّت رماحٌ تسفّهتْ أعاليَها مَرُّ الرياح النّواسم

"Esen rüzgârların yere saplanmış mızrakların üst taraflarını salladığı
Mızraklar gibi; onlar da öylece (salına salına) yürüdüler."

el-Mehdevî der ki: Eğer fiil müennese izafe edilmiş olup izafe olunan kendisine izafe edilenin bir bölümü, bir parçası, yahut onunla birlikte bulunuyor ise, müzekkere ait fiili, Arapların müennes olarak kullandıkları çokça görülür.

İşte, Zu'r-Rimme'nin söylediği (az önce nakledilen) beyiti bu şekildedir. O da burada müennes olan "rüzgârlar" anlamındaki kelimeye izafe edilmesi dolayısıyla "rüzgârların esişi" anlamındaki kelimeyi müennes olarak kullanmıştır. Çünkü, esme işini yapan rüzgârlardır.

en-Nehhâs der ki: Bu konuda bir başka görüş daha vardır. İman, mastar olduğu için müennes kabul edilmiştir. Nitekim müennes masların da müzekker olarak kabul edildiği olur yüce, Allah'ın şu buyruğu da bu kabildendir: "(فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ): ***Artık her kime Rabbinden bir öğüt gelir de...***" (el-Bakara, 2/275) Nitekim şair de şöyle demektedir:

فقد عذرتنا في صحابته العذر

"Onunla birlikte oluşumuz hususundaki mazeret, bizi mazur göstermiştir."

(Burada da müzekker olan mastara ait olan fiilin müzekker gelmesi gerekirken, müennes geldiği görülmektedir). Ancak görüşlerden birisine göre, buradaki "özür" kelimesi de müennes olan; "(المعذرة): Mazeret" anlamında kullanıldığından dolayı müennes zikredilmiştir.

"De ki: Bekleyin, biz de" başınıza gelecek olan azabı **"beklemekteyiz."**

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ ۚ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ
إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿١٥٩﴾

159. Dinlerini parça parça edip fırka fırka ayrılanlar var ya, senin onlarla hiç bir ilişkin yoktur. Onların işi ancak Allah'a aittir. Sonra O, yaptıklarını kendilerine haber verecektir.

Yüce Allah'ın: "(إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ): **Dinlerini parça parça edip...**" buyruğunda, Hamza ve el-Kisaî, "fe" harfinden sonra bir "elif" ilave ederek; "(فارقوا): Ayrılıp" diye okumuşlardır. Bu, aynı zamanda Ali b. Ebi Talib (k.v)'ın da kıraati olup (المفارقة والفراق): Ayrılmak'tan gelmektedir. Dinlerini ter-

kedip çıkıp gidenler demek olur.

Hz. Ali, şöyle derdi: Allah'a yemin ederim, onlar dinlerini parça parça etmediler. Kendileri dinlerinden ayrıldılar.

Diğerleri ise, "re" harfini şeddeli olarak ("fe"den sonra "elif" koymaksızın) okumuşlardır. Şu kadar var ki en-Nehaî bu kelimeyi; "(فَرَّقوا): Ayırdılar," diye şeddesiz (ve elifsiz) olarak okumuştur. Yani, bir bölümüne iman ettiler, bir bölümünü de inkâr ettiler demek olur.

Bu buyrukla kastedilenler, Mücahid, Katade, es-Süddî ve ed-Dahhâk'a göre, yahudi ve hristiyanlardır. (Kur'ân-ı Kerim'de) ayrılık içerisinde olmakla vasfedilmişlerdir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Kendilerine kitap verilenler, ancak kendilerine apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler"*** (el-Beyyine, 98/4); ***"Allah ve peygamberlerinin arasını ayırmak isteyenler..."*** (en-Nisa, 4/150) .

Bu buyrukların müşrikleri kastettiği de söylenmiştir. Çünkü onların kimisi putlara, kimisi de meleklere tapınıyorlardı.

Âyetin, bütün kâfirler hakkında umumi olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın emretmemiş olduğu her bir şeyi uydurup bid'at olarak ortaya çıkaran da dinini parçalamış olur.

Ebu Hureyre (r.a) Peygamber (sav)'dan şu: **"Dinlerini parça parça edip..."** âyeti hakkında bunların, bu ümmetten olup bid'at ve şüphe ehli ile dalâlet ehli kimseler olduğunu beyan ettiğini rivayet etmektedir. (1)

Bakiyye b. el-Velid rivayet etmektedir: Bize, Şu'be b. el-Haccâc anlattı, bize, Mücâlid, eş-Şa'bî'den anlattı, o, Şüreyh'ten, o, Ömer b. el-Hattab (r.a)'den rivayetine göre, Rasulullah (sav) Hz. Âişe'ye şöyle demiştir: "Dinlerini parça parça edip, kendileri de fırka fırka ayrılanlar, bu ümmetin bid'at sahipleri, heva sahipleri ve dalâlet sahipleridir. Ey Aişe, her günah işleyenin bir tevbesi vardır. Bid'at sahipleriyle hevâ sahipleri müstesnâdır. Onların tevbeleri yoktur. Ben onlardan uzağım, onlar da benden uzaktırlar." (2)

Leys b. Ebi Süleym'in, Tâvus'dan rivayetine göre Ebu Hureyre, Peygamber (sav)'ı "(إِنَّ الَّذِينَ فَارَقُوا بِيَنَهُمْ): **Dinlerinden ayrılan..."** diye okuduğunu rivayet etmektedir. (3)

"(شِيَعاً): **Fırka fırka"** tabiri çeşitli fırkalar, çeşitli hizipler anlamındadır. Ay-

(1) Taberanî, ***el-Evsat,*** I, 384; el-Heysemî, ***Mecmau'z-Zevâid,*** VII, 23'de: "Ravilerinin sahih ricâli olduklarını" belirtmektedir.

(2) Tabarânî, ***es-Sağîr,*** s.243; el-Heysemî, ***Mecmau'z-Zevâid,*** I, 188'de "Bakiyye ile Mücâlid'in zayıf raviler olduklarını" kaydetmekte, VII, 22'de de isnâdının "ceyyid" olduğunu belirtmektedir.

(3) Suyutî, ***ed-Durru'l-Mensur,*** III, 402.

ni iş etrafında birleşmiş, biri diğerinin görüşüne tabi olan topluluklara; "(شِيَع): Fırkalar" denilir.

"Senin onlarla hiç bir ilişkin yoktur" buyruğu ile onlardan uzak kalıp ilişkileri kesmeyi emretmektedir. Bu da Hz. Peygamber'in şu buyruğu ile dile getirilmektedir: "Bizi aldatan bizden değildir." [1] Yani biz, böyle bir kimseden uzağız, beriyiz. Şair de şöyle demektedir:

إذا حاولتَ في أسَدٍ فُجوراً فإني لستُ منك ولستَ مِنّي

"Bir arslanın günah işlemesine (ahdini bozmasına) gayret edecek olursaan şunu bil ki,

Ne ben sendenim, ne sen bendensin."

Yani, senden uzaklaşırım, seninle ilişkilerimi koparırım, demektir.

"(فِي شَيْءٍ): **Hiçbir ilişki"** kelimesi, haberde gizli bulunan zamirden hal olarak nasb mahallindedir. Bu açıklamayı Ebu Ali (el-Farisî) nakletmiştir. el-Ferrâ ise şöyle demektedir: Bu, bir muzafın hazfi üzeredir.

Yani: (لست من عقابهم في شيء ، وإنما عليك الإنذار): Onlara gelecek ceza hususunda senin hiç bir müdahelen yoktur, sana düşen yalnızca uyarmaktan ibarettir.

"Onların işi ancak Allah'a aittir." Bu da Peygamber (sav)'a yönelik bir teselli ifadesidir.

مَنْ جَآءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا ۖ وَمَنْ جَآءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَىٰٓ إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦٠﴾

160. İyilikle gelene bunun on misli vardır. Bir günah ile gelen de ancak onun misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez.

Yüce Allah'ın: "(مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ): **İyilikle gelene"** buyruğu, mübtedâ ve şarttır. Cevabı ise "(فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا): **Bunun on misli vardır"** buyruğudur. "(فله عشر حسنات أمثالها): Ona bunun on misli hasenat vardır," demektir. Burada

(1) *Müslim*, İman 164; *Ebû Dâvûd*, Buyû' 50; *Tirmizi*, Buyû' 74; *İbn Mâce*, Ticarât 36; *Dârimî*, Buyû' 10; *Müsned*, II, 50, 242, 417, III, 466, IV, 45.

"hasenât" kelimesi hazfedilmiş, onun sıfatı olan "misli" anlamındaki kelime yerine geçmiştir.

"Emsâl: misilleri, katı" kelimesi, "misl"in çoğuludur. Sibeveyh der ki: "(عندي عشرة نسّابات): Yanımda on neseb bilgini vardır" bu şekilde bir ifade ile; "(عندي عشرة رجال نسّابات): Yanımda neseb bilgini on adam vardır" anlamında kullanıldığını nakletmektedir.

Ebu Ali de der ki: "(عَشْرُ أَمْثَالِهَا): **On misli"** buyruğunda müennesliğin güzel düşmesi, "emsal: misilleri, katı" kelimesinin müennese izafe edilmiş olmasından dolayıdır. Müennese izafe edilenin, anlam itibariyle bizzat kendisi olması halinde, böyle bir kullanım güzeldir.

Yüce Allah'ın: "(تَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ): ***Yolcu kafilesinden birisi onu alsın"*** (Yûsuf, 12/10) buyruğu (fiilin "ye" harfi ile değil de "te" harfi ile okunuşuna göre) ile "(ذهبت بعض أصابعه): Parmaklarımdan birisi gitti," ifadesinde olduğu gibi.

el-Hasen, Said b. Cübeyr ve el-A'meş ise, (فله عَشْرٌ أمثالها) diye okumuş olup bu da: "(فله عشر حسنات أمثالها): Ona, onun misli on hasene vardır," takdirindedir. Yani, ona lehine verilmesi gerekenin on katı mükâfat vardır. Burada takdirin onun için işlediği hasenatın on misli vardır anlamında olup, mislin kapsamına, on katına ulaşmasının kastedilmesi de mümkündür.

Burada sözü geçen "iyilik: hasene"den kasıt imandır. Yani her kim lâilâhe illallah şahadetini yapmış olarak gelirse, dünyada hayır namına işlediği her bir amele on misliyle sevap verilecektir.

"Bir günah" yani şirk **"ile gelen de, ancak onun misliyle cezalandırılır."** Onun cezası da ebediyyen cehennemde kalmaktır. Çünkü şirk en büyük günahtır, cehennem de en büyük cezadır. Yüce Allah'ın: ***"Uygun bir ceza olmak üzere"*** (en-Nebe', 78/26) buyruğu da böyledir. Yani, o ceza amele uygundur. İyilik ise, böyle olmayacaktır. Çünkü, yüce Allah'ın bu hususta açık nassı bulunmaktadır. Haberde de şöyle denilmektedir: "İyilik on katı ve daha fazlasıyla karşılık görecektir. Kötülük ise bir katıyla cezalandırılacaktır. Ve bununla birlikte bağışlayabilirim de. O bakımdan, bir katları on katlarından daha baskın gelene yazıklar olsun."

el-A'meş de Ebu Salih'ten şöyle dediğini nakletmektedir: âyet-i kerimedeki iyilik (hasene) den kasıt, lâilâhe illallah'tır. Günah (seyyie, kötülük) den kasıt ise şirktir.

"Ve onlara zulmedilmez." Yani, amellerinin sevabı eksilmez. el-Bakara Sûresi'nde bu âyete (2/245. âyet, 4. başlık ve devamı ile 261. âyet, 4. başlıkta) ve bunun Allah yolunda infaktan ayrı olduğuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Bundan dolayı kimi ilim adamı şöyle demiştir: On katıyla mükâfat sıhhat iyilikler içindir. Yediyüz katıyla mükâfat ise Allah yolunda infak içindir. Bunda havas ile avamdan olmak arasında fark yoktur. Kimisi de şöyle demiştir: Avam için on katıyla mükâfat vardır, havas için ise yediyüz katıyla ve sayılamayacak kadar çok kat fazlasıyla mükâfat sözkonusudur.

Ancak, bu konuda söz söyleyebilmek için delile ihtiyaç vardır. Birincisi ise daha sahihtir. Çünkü, Hureym b. Fâtik'in Peygamber (sav)'dan naklettiği hadis bunu gerektirmektedir ki, o hadiste şöyle denilmektedir: "Kimi hasene de on katıyladır. Kim bir iyilik yaparsa ona on misli verilir. Kimi iyilik (hasene) de yediyüz katıyla mükâfatlandırılır, bu da Allah yolunda harcamaktır." (1)

قُلْ إِنَّنِي هَدَانِي رَبِّي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ۚ دِينًا قِيَمًا مِّلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۚ
وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٦١﴾ قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ
وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٢﴾ لَا شَرِيكَ لَهُ ۖ وَبِذَٰلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ
الْمُسْلِمِينَ ﴿١٦٣﴾

161. De ki: "Hiç şüphesiz, Rabbim beni dosdoğru bir yola, dimdik ayakta duran bir dine, Hanif olan İbrahim'in dinine iletti. O, müşriklerden olmadı."
162. De ki: "Şüphesiz benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah içindir.
163. "O'nun hiç bir ortağı yoktur. Ben bununla emrolundum ve ben müslümanların ilkiyim."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Allah'ın Dosdoğru Yolu:

Yüce Allah, önce kâfirlerin apaçık bir şekilde tefrikaya düştüklerini beyan etti: **"De ki: Hiç şüphesiz Rabbim beni dosdoğru bir yola... iletti"** buyruğunda da Allah'ın kendisini dosdoğru bir din olan İbrahim'in dinine iletiğini beyan etmektedir.

"(دِيناً): **Bir dine"** kelimesi, hal olarak nasbedilmiştir. Bu, Kutrub'dan

(1) Bk. *Müsned*, IV. 321, 345, 346.

nakledilen açıklamaya göredir. el-Ahfeş'ten nakledilen görüşe göre ise bu, "(هداني): **Beni... iletti"** ile nasbedilmiştir. Yani beni... bu yola iletti. Başkası ise şöyle demektedir: Bu, manaya hamlederek nasbedilmiştir. Çünkü, "beni iletti" bana... bildiğini öğretti anlamındadır. **"Dosdoğru yol"** anlamındaki lafzın "sırat"tan bedel olması da mümkündür. Yani: Beni dosdoğru bir yola... dine iletti. Bir fiil takdiri ile mansub olduğu da söylenmiştir. Sanki: ... dinime tabi olunuz, dinimi bilip tanıyınız, demiş gibidir.

"(قيماً): **Dimdik ayakta duran"** buyruğunu, Kûfeliler ve İbn Âmir "kaf" harfini esreli, şeddesiz ve "yâ" harfini üstün olarak; "(قِيَّم): Tokluk" gibi mastar olarak, fakat dine sıfat olmak üzere okumuşlardır. Diğerleri ise, "kaf" harfini üstün, "ye" harfini ise esreli ve şeddeli olarak okumuşlardır ki, bu iki farklı söyleyiştir. Buradeki "ye" harfinin aslı ise, "vav" harfidir. Daha sonra "vav" harfi "ye" harfine idğam edilmiştir. "(ميت): Ölü," kelimesi gibi. Buyruk; Hiçbir eğriliği bulunmayan dosdoğru bir din, anlamındadır.

"İbrahim'in dinine" buyruğu, "dinden" bedeldir. **"Hanif olan"** buyruğu ise, ez-Zeccâc, **"İbrahim"**den hal olduğunu söylemiştir. Ali b. Süleyman ise: (اعني): Kastediyorum, kelimesinin takdiri ile mansubdur demiştir.

2. "Her Şeyim Alemlerin Rabbi Allah İçindir":

"De ki: Şüphesiz benim namazım, ibadetim" buyruğunda geçen namaz anlamındaki "salât"ın türeyişi ile ilgili açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/3. âyet, 10. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Buradaki "namaz"ın gece namazı olduğu söylendiği gibi, bayram namazı olduğu da söylenmiştir. **"Nûsuk:** (mealde: ibadet)"in "nesike"nin çoğulu olup kesilen hayvan demektir. Mücahid, ed-Dahhâk, Said b. Cübeyr ve başkaları da böyle demiştir. Yani, hac ve umre sırasında kestiğim kurbanlar da Allah içindir. el-Hasen: Dinimin ibadetleri anlamındadır, der. ez-Zeccâc der ki: Benim ibadetim Allah içindir, demektir. Nitekim, yaptığı ibadet ile yüce Allah'a yaklaşan kişi anlamındaki "Nâsik" de buradan gelmektedir.

Kimileri de şöyle demiştir: Bu âyet-i kerimede geçen "nusuk" bütün iyi ameller ve itaatlerdir. Kendisini ibadete vermesini anlatmak üzere; "(نسك فلان فهو ناسك): Filan kişi ibadet etti, o, abiddir" sözünden alınmadır.

"Hayatım" yani, hayatım boyunca bütün işlediklerim **"ve ölümüm"** yani, vefatımdan sonra yapacağım bütün vasiyetlerim **"âlemlerin Rabbı olan Allah içindir."** Yani, bütün bunlarla yalnız kendisine yaklaşmayı maksat olarak gözetirim.

Şöyle de açıklanmıştır: **"Hayatım ve ölümüm... Allah içindir."** Yani, O'nun için yaşar, O'nun için ölürüm.

el-Hasen "(نُسُكِي): **İbadetim"** kelimesini "sin" harfini sâkin olarak okumuştur. Medineliler de (hayatım kelimesini, idraç ile okuduklarında "ye" harfini sakin olarak okurlar. Herkes ise, bunu üstün olarak okur. Çünkü o takdirde iki sakin bir araya gelmiş olur. en-Nehhâs der ki: Yûnus müstesnâ nahivcilerden hiç kimse bunu caiz görmez. Yunus'un bunu caiz görmesi ise, önceki harfin "elif" oluşundan dolayıdır. Bundaki uzatma harfi olan "elif" ise, hareke yerini tutmaktadır. Nitekim Yunus: "(أضربانْ زيداً): İkiniz Zeyd'i vurunuz," şeklindeki söyleyişte "nûn" harfini sakin okumayı caiz görmüştür. Nahivcilerin bunu uygun görmeyişleri ise, iki sakinin bir arada bulunup ikincisinde idğamın sözkonusu olmayışından dolayıdır. Medine halkının kıraati ile okuyup de lahndan da kurtulmak isteyen kimse, "(محياي): **Hayatım"** kelimesi üzerinde vakıf yapar. Böylelikle bütün nahivcilere göre lahn yapmamış olur.

İbn Ebi İshâk, İsa b. Ömer ve Âsım el-Cehderî ise, "elif"siz olarak ve ikinci "yâ"yı şeddeli olmak üzere; (وَمَحْيَيَّ) diye okumuşlardır ki, bu da Yukarı Mudarlıların söyleyişidir. Onlar; "(نَفْيَ وعَصَيَ): Kafam, asam" diye kullanırlar. Dilciler de şöyle bir mısra naklederler:

سَبَقوا هَوَيَ وأعْنَقُوا لهواهم

"Benim isteğimi bırakıp gittiler de kendi hevâlarına hızlıca koştular."

Nitekim bu mısra diğeri ile birlikte tam bir beyit olarak (el-Bakara, 2/38. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

3. Şâfiî'nin Namazda İftitah Tekbirinden Sonra, Fatiha'dan Önce Okuduğu Dua:

el-Kiyâ et-Taberî der ki: yüce Allah'ın: **"De ki: Hiç şüphesiz Rabbim beni dosdoğru bir yola...iletti"** buyruğundan itibaren: **"De ki: Şüphesiz benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm alemlerin Rabbi olan Allah içindir"** buyruğuna kadar olan bölümü Şafiî, namaza bu yüce zikir ile başlamaya delil göstermiştir. Çünkü yüce Allah, Peygamberine bunu emretmiş ve bunu Kitabında indirmiştir. Daha sonra da Ali (r.a)'dan rivayet edilen şu hadisi zikretmektedir: Peygamber (sav) namaza başladığında şöyle derdi:

وَجَّهتُ وَجْهِيَ للذي فَطَر السَّمواتِ والأرْضِ حَنِيفاً وما أنا من المشركين .

إنّ صلاتي ونُسُكِي ومَحْيَايَ ومماتي لله ربِّ العالمين ـ إلى قوله ـ وأنا من المسلمين

"Ben, yüzümü gökleri ve yeri yoktan var edene hanif olarak yönelttim ve ben müşriklerden değilim. Şüphesiz benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah içindir... Ve ben müslümanlardanım."[1]

Derim ki: Müslim, Sahih'inde Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan rivayet ettiğine göre, Rasulullah (sav) namaza kalktığında şöyle derdi:

وجهت وجهي للذي فطر السمواتِ والأرض حنيفاً وما أنا من المشركين . إنّ صلاتي ونسكي ومحياي ومماتي لِلّهِ رب العالمين لا شريك له وبذلك أمِرت وأنا أوّل المسلمين . اللّهُمّ أنت الملِك لا إله إلا أنت ، أنت ربّي وأنا عبدُك ظلمتُ نفسي وأعترفتُ بذنبي فاغفر لي ذنوبي جميعاً إنه لا يغفر الذّنوب إلا أنت واهدني لأحسنِ الأخلاق لا يَهْدِي لأحسنها إلا أنت واصرف عنّي سيئها لا يصرف عني سيئها إلا أنت لبّيك وسَعْدَيْكَ والخيرُ كلُّه في يديك والشر ليس إليك . تباركت وتعاليت . أستغفرك وأتوب إليك

"Ben, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratana hanif olarak çevirdim. Ben müşriklerden değilim. Muhakkak benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah içindir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. Ben bununla emrolundum. Ve ben müslümanların ilkiyim. Allah'ım Sen melik (mutlak egemen)sin. Senden başka ilah yoktur. Sen benim Rabbimsin. Ben de senin kulunum. Kendime zulmettim. Günahımı itiraf ediyorum. Bütün günahlarımı bana bağışla. Çünkü hiç şüphesiz Senden başka günahları bağışlayacak yoktur. Beni ahlakın en güzeline ilet. Ahlakın en güzeline Senden başka hiç bir kimse iletemez. Ahlakın kötüsünü benden uzak tut. Onun kötüsünü Senden başka benden kimse uzak tutamaz. Buyur Allah'ım. İşte Senin emrin için huzurundayım. Hayır tamamıyla Senin elindedir. Şer ise Sana nisbet olunamaz. Sen mübareksin, yücesin. Senden mağfiret dilerim, Sana tevbe ederim." [2]

Bu hadisi, Dârakutnî de rivayet etmiş olup, sonunda şöyle demektedir: Bize, en-Nadr b. Şumeyl'den ulaştığına göre -ki o, dil ve diğer alanlarda ilim adamlarındandı- şöyle demiştir: Rasulullah (sav)'ın: "Şer ise Sana nisbet olunamaz" sözünün anlamı şudur: Şer, kendisiyle sana yaklaşılacak amellerden değildir, demektir.[3] Malik der ki: Namazda tevcih (yani veccehtü diye başlayan bu duayı okumak) insanlara vacip değildir. Onlara vacip olan tekbir getirmek, sonra da kıraattir.

---

(1) el-Kiyâ et-Taberî. ***Ahkâmu'l-Kur'ân,*** III, 129. Hadisin kaynakları bir sonraki dipnotta gösterilecek.

(2) ***Müslim,*** Salâtu'l-Müsâfirin 201; ***Tirmizî,*** Deavât 32; ***Nesaî,*** İftitah 17; ***Dârimî,*** Salât 33.

(3) ***Dârakutnî,*** I, 29"-298. Ancak en-Nadr b. Şumeyl'e ait yorumu belirtilen yerde tespit edemedik.

İbnu'l-Kasım der ki: Malik, insanların kıraatte, önce söyledikleri ***"Subhânekallahumme ve bihamdike..."*** duasının okunması gerektiği görüşünde değildi. "Muhtasaru ma Leyse fil Muhtasar" adlı eserde de şöyle denmektedir: Malik, bu hususta hadisin sahih olması dolayısıyla kendisi için özel olarak bu görüşte olmakla birlikte, bunu okumanın vacip oluşuna inanırlar korkusuyla insanların bunu okuması gerektiği görüşünde değildi.

Ebu'l-Ferec el-Cevzî de der ki: Hocamız fakih Ebu Bekr ed-Dineverî'nin arkasında çocukluğum sırasında namaz kılıyordum. Benim bu şekilde hareket ettiğimi görünce şöyle dedi: Yavrucuğum, fukaha, imamın arkasında Fatiha okumanın vücubu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bununla birlikte iftitah duasının (yani, iftitah tekbirinden sonra okunacak duanın) sünnet oluşunda ihtilaf etmemişlerdir. O bakımdan sen, vacip olanla uğraş, sünnetleri bırak.

Malik'in bu hususta delili, Hz. Peygamberin namaz kılma şeklini öğrettiği bedevî araba söylediği şu sözlerdir: "Namaza kalktığında tekbir getir, sonra da Kur'ân oku."[1] Hz. Peygamber, Ebu Hanife'nin söylediği gibi, bu bedevî araba Subhaneke'yi oku demediği gibi, Şafiî'nin söylediği gibi veccehtü vechi'yi oku da dememiştir. Ubey (b. Kâ'b)'a da: "Namaza başladığın vakit ne okuyorsun" diye sormuş, O da: Önce Allahu ekber dedim, sonra da Elhamdülillahi rabbil alemin... diyerek okudum demiş[2] ve burada ne veccehtü okumaktan, ne de subhaneke okumaktan sözetmiştir.

Ali (r.a), Peygamber (sav)'ın bunları söylediğini haber vermiştir, denilecek olursa, biz de şöyle deriz: Hz. Peygamber'in bunu tekbirden önce söyleyip sonra da tekbir getirmiş olması da muhtemeldir. Bu, bize göre hasen bir iştir. Nesaî ve Darakutnî'nin rivayetine göre, Peygamber (sav) namaza başladığında önce tekbir getirir, sonra da: "Muhakkak benim namazım ve ibadetim..." diye hadiste nakledileni[3] okurdu, denilecek olursa; biz de şöyle deriz: Biz bunu, gece kılınan nafile namazı hakkında yorumlarız. Nitekim, Nesaî'nin Kitabında Ebu Said'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasulullah (sav) geceleyin namaza başladımı:

سبحانك اللّٰهُمّ وبحمدك تبارك آسمك وتعالى جـدّك ولا إله غيرك

"Seni tesbih ve tenzih ederim Allah'ım. Senin hamdinle başlıyorum. İsmin ne mübarektir, şanın ne yücedir! Senden başka hiçbir ilah yoktur"[4] derdi. Ya-

(1) ***Buhârî,*** Ezân 95, 122; ***Müslim,*** Salat 45; ***Ebû Dâvûd,*** Salât 144; ***Tirmizi,*** Mevâkitu's-Salat 110; ***Nesaî,*** İftitah 7, ***Müsned,*** II, 437.

(2) ***Muvatta,*** Nidâ 37.

(3) ***Nesaî,*** İftitah 16, ***Darakutnî,*** I, 298.

(4) ***Nesaî,*** İftitah 17, ***Darakutnî,*** I, 298.

hut da biz bunu mutlak olarak nafile hakkında kabul ederiz. Çünkü nafile, hüküm itibariyle farzdan daha hafiftir. Zira, kişinin nafile namazı ayakta da, otururak da, binek üzerinde de kılması, yolculuk esnasında kıbleye de, başka tarafa da yönelerek kılması caizdir, o bakımdan onun işi daha kolaydır.

Yine Nesaî, Muhammed b. Mesleme'den rivayetine göre Rasulullah (sav) nafile namaz kılmak üzere kalktığında önce "Allahuekber" deyip;

وجّهتُ وجْهِيَ للذي فطر السموات والأرض حنيفاً وما أنا من المشركين . إن صلاتي ونُسُكي ومحْياي ومماتي لله رب العالمين . لا شريك له وبذلك أمرت وأنا أوّل المسلمين . اللّهُمّ أنت الملِك لا إله إلا أنت سبحانك وبحمدك

"Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'a yüzümü yönelttim. Ve ben müşriklerden değilim. Benim namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. Ben bununla emrolundum ve ben müslümanların ilkiyim. Allah'ım Sen melik (mutlak egemen)'sin, Senden başka ilah yoktur. Seni tesbih ve tenzih ederim. Sana hamd ile başlarım... der, sonra da okurdu."(1)

İşte bu hem nafile namaz hakkında, hem de farz namaz hakkında açık bir nasstır. Eğer bu duanın farz namazda tekbirden sonra okunduğu sahih olarak sabit olmuş olsa dahi bu, caiz oluşuna ve müstehaplığına hamledilir. Sünnet olan ise, tekbirden sonra kıraate geçmektir. İşlerin gerçek mahiyetini en iyi bilen Allah'tır. Diğer taraftan kişi bu duayı okuyacak olsa dahi; "(وأنا أوّل المسلمين): Ve ben müslümanların ilkiyim" dememelidir. Bu ise bir sonraki başlığımızın konusudur.

4. Veccehtü Duasında, Neden: "Ve Ben Müslümanların İlkiyim" Denilmez:

Çünkü, Muhammed (sav) müstesna, hiç bir kimse müslümanların ilki değildir. İbrahim ve diğer peygamberler ondan önce değil midir diye sorulacak olursa, deriz ki: Bu soruya üç türlü cevap verilebilir:

1. Hz. Peygamber manen bütün mahlukatın ilki olarak yaratılmıştır. Nitekim Ebu Hureyre yoluyla gelen hadiste Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilmektedir: "Biz dünyada sonradan gelenleriz, kıyamet gününde ilkleriz. Ve biz, cennete ilk girecek olanlarız."(2)

Huzeyfe (r.a)'ın rivayet ettiği hadiste de şöyle denilmektedir: "Biz dünya

(1) *Nesaî*, İftitah 17.

(2) *Müslim*, Cumua 20-21; *Nesaî*, Cumua 1.

ehli arasında (ümmet olarak) sonuncularız. Kıyamet gününde ise bütün mahlukattan önce haklarında hüküm verilecek olan ilkleriz."[1]

2. Hz. Peygamber, yaratılış itibariyle onlardan önce olduğundan dolayı onların ilkidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Hani Biz, peygamberlerden ahidlerini almıştık. Senden de, Nuh'tan da..."*** (el-Ahzab, 33/7) Katade der ki: Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ben, yaratılış itibariyle peygamberlerin ilki, gönderiliş itibariyle onların sonuncusuyum."[2] İşte bundan dolayı burada Hz. Peygamber'in adı Nuh ve şair peygamberlerden önce zikredilmiştir.

3. O, kendi dinine tabi olan müslümanların ilkidir. Bu açıklama, İbnü'l-Arabî'ye aittir. Bu, Katade'nin ve başkalarının da görüşüdür.

Diğer taraftan "ilk" kelimesi hususunda ve rivayetler arasında farklılık vardır. Belirttiğimiz gibi kimi rivayetlerde bu sabittir, kimilerinde de bu sabit değildir.

İmran b. Husayn der ki: Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "Ey Fatıma, kalk ve kurbanının yanında hazır bulun. Çünkü onun kanının ilk damlası ile birlikte işlemiş olduğun bütün günahların sana bağışlanır." Sonra da şöyle de:

إن صلاتي ونُسُكي ومَحْيَاي ومماتي لله رب العالمين . لا شريك له وبذلك أمرت وأنا أوّل المسلمين

"Muhakak benim namazım ve kurbanım, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi Allah içindir. Onun hiç bir ortağı yoktur. Ben bununla emrolundum ve ben müslümanların ilkiyim." İmran der ki: Ey Allah'ın Rasulü, bu yalnız senin ve ehl-i beytin için midir, yoksa genel olarak bütün müslümanlar için midir? Hz. Peygamber: "Hayır, genel olarak bütün müslümanlar içindir" diye buyurdu.[3]

قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ ۚ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا ۚ
وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۚ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ
فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿١٦٤﴾

(1) *Müslim*, Cumua 22; *Nesaî*, Cumua 1.

(2) "Âdem henüz ruh ile ceset arasında iken ben Peygamberdim" anlamında: İbn Sa'd, *Tabakat*, VII, 60; el-Azizi, *es-Sirâcu'l-Munir Şerhu'l-Câmii's-Sağîr*, III, 96.

(3) Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 222; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 17; ravilerinden Ebû Hamza'nın zayıf olduğu kaydıyla.

164. De ki: "Allah her şeyin Rabbi iken ben O'ndan başka bir Rabb arar mıyım hiç? Herkesin kazandığı yalnız kendisine (ya da: aleyhine)**dir. Hiç bir nefis başkasının** (günah) **yükünü yüklenmez. Sonra dönüşünüz ancak Rabbinize olacaktır. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz şeyleri size haber verecektir."**

Yüce Allah'ın: **"De ki: Allah her şeyin Rabbi"** yani maliki **"iken, ben O'ndan başka bir Rabb arar mıyım hiç?"** buyruğu ile ilgili, rivayete göre, kâfirler, Peygamber (sav)'a şöyle dediler: Ey Muhammed, haydi dinimize geri dön, bizim putlarımıza ibadet et. Şu tutturduğun yolu da terket. Dünyanda da âhiretinde de karşılaşmayı umduğun her türlü sorumluluk, mükellefiyet ve yükü üstlenmeyi biz tekeffül ediyoruz. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

Âyet-i kerime, takriri ve azarı gerektiren bir soru ile başlamaktadır.

"(غير): **Başka"** kelimesi, "(أبغي): **Arar mıyım?"** kelimesiyle nasb olmuştur. "(ربًّا): **Rabb"** kelimesi de temyizdir.

Yüce Allah'ın: **"Herkesin kazandığı yalnız kendisine** (ya da aleyhine)**dir"** buyruğuna dair açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız:

1. Kötülük Kişinin Aleyhinedir:

Yüce Allah'ın: **"Herkesin kazandığı yalnız kendisinedir"** buyruğunun anlamı şudur: Sizin bu yolda olmanızın, Allah'tan başka Rabb aramam halinde bana fayda sağlamaz. Çünkü, her bir nefis, kazandığı kötülükleri kendi aleyhine kazanır. Yani, yapmış olduğu masiyetler, işlemiş olduğu günahlardan dolayı, ondan başka kimse sorumlu tutulmaz.

2. Fuzulî'nin Satışları ve Vekâlet:

Muhalif kanaatteki kimi ilim adamı, bu âyet-i kerimeyi fuzulî'nin[1] alışverişinin sahih olmayacağına delil göstermişlerdir. Şafiî'nin görüşü budur. (Mezhebimize mensup) ilim adamlarımız ise şöyle demektedirler: Âyetten kasıt, dünya ile ilgili ahkam müstesna, sevap ve cezanın yüklenilmesidir. Buna delil ise yüce Allah'ın -biraz sonra da geleceği gibi-: **"Hiç bir nefis başkasının** (günah) **yükünü yüklenmez"** buyruğudur. Bize göre, fuzulî'nin sa-

(1) ***Fuzulî***, sözlükte kendsini ilgilendirmeyen işlerle uğraşan kişi demektir. Fıkhî bir terim olarak Fuzulî; tasarruf velâyeti (yetkisi) bulunmadığı halde, başkasına ait işlerde tasarrufta bulunan kişi; ya da: Şer'i bir izin bulunmaksızın başkası hakkında tasarruflarda bulunan kişi demektir. (Dr. V. ez-Zuhaylî ***el-Fıkhu'l İslâmî ve Edilletuhû***, IV, 167)

tışı, mal sahibinin bu satışı geçerli kabul etmesine bağlıdır. Eğer kabul ederse caiz olur. İşte Urve el-Bârikî, Peygamber (sav)'ın emri olmaksızın ona ait malı satmış, onun adına satın almış ve tasarrufta bulunmuş, Peygamber (sav) da bunu geçerli kabul etmiştir. Ebu Hanife de bu görüştedir.

Buharî ve Dârakutnî de Urve b. Ebi'l-Ca'd'dan şöyle dediğini nakletmektedirler: Peygamber (sav)'ın önünden bir takım mallar geçerken bana bir dinar verip şöyle buyurdu: "Ey Urve, bu davarların (sahiplerinin) yanına git ve bu dinar ile bize bir koyun satın al." Ben de o malları getirenlerin yanına gittim, pazarlık yaptım. Bir dinara iki koyun satın aldım. Onları önüme katıp güttüm -yahut arkamdan sürükledim dedi-. Yolda bir adam karşıma çıktı, benimle pazarlık yaptı, ben de ona iki koyundan birisini bir dinara sattım ve diğer koyunu ve bir dinarı da Peygamber'e getirip şöyle dedim: Ey Allah'ın Rasulü, işte bu (istediğiniz) koyun, bu da sizin dinarınız. Bana: "Nasıl yaptın?" diye sorunca, ben de ona olanları anlattım. Bunun üzerine şöyle buyurdu: "Allah'ım, sağ elinin alış verişlerinde sen ona bereketler ihsan buyur." Kendimi Kûfenin Künase (denilen pazarında)'sinde durur gördüm ve ailemin yanına varmadan kırk bin (dirhem) kâr ediyordum. Lafız Dârakutnî'nindir.[1]

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Bu, ceyyid bir hadistir. Bu hadiste Peygamber (sav)'ın her iki koyuna da sahih bir şekilde malik olduğunun sabit olduğu görülmektedir. Eğer böyle olmasaydı, Hz. Peygamber Urve'den bir dinarı geri almaz ve onun yaptığı alış verişi geçerli kabul etmezdi.

Yine bu hadiste vekâletin caiz oluşuna da delil vardır. İlim adamları arasında bu hususta görüş ayrılığı yoktur. Müvekkil, vekil tayin ettiği kimseye: Şunu satın al diyecek olsa, o da kendisine vekâlet verilenden fazlasını satın alacak olursa, acaba bu satın alma bağlayıcı mıdır, değil midir? Meselâ bir kimse birisine: Bu dirhem ile şu nitelikte bir okka et al diyecek olsa, o da bir yerine, aynı dirhem ile ve belirtilen nitelikte dört okka satın alacak olursa, Malik'in ve arkadaşlarının kabul ettiğine göre, eğer o niteliğe ve türüne uygun düşüyor ise (vekil tayin eden) hepsini almakla mükelleftir. Çünkü (vekil) iyilik yapmış bir kimsedir. Ebu Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen'in görüşü de budur. Ebu Hanife ise şöyle demektedir: Aldığı fazla miktar müşteriye aittir. Ancak, bu hadis onun aleyhine bir delildir.

"(وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى): **Hiç bir nefis başkasının** (günah) **yükünü yüklenmez**" yani, ağırlık taşıyan hiç bir kimse bir diğerinin yükünü taşımaz. Bu da hiç bir kimse başkasının günahından sorumlu tutulmaz, demektir. Aksine, her bir kişi, kendi günahından sorumlu tutulur ve günahının cezasını çeker.

---

(1) *Buhârî*, Menâkıb 28; *Ebû Dâvûd*, Buyû' 27; *Tirmizî*, Buyû' 34; *Müsned*, IV, 376; *Dârakutnî*, III, 10.

"Vizr: Yük"ün asıl anlamı ağırlıktır. Şanı yüce Allah'ın: "(وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ): ***Ve biz senden sırtından o ağır gelen yükünü kaldırdık"*** (el-İnşirah, 94/2) buyruğu da buradan gelmektedir. Bu âyet-i kerimede "vizr" ise günah anlamındadır. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: "(وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ): ***Günahlarını sırtlarına yüklenerek..."*** (el-En'âm, 6/31) Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

el-Ahfeş der ki: "(وَزِرَ يَوْزَرُ، وَوَزَرَ يَزِرُ، وَوُزِرَ يُوزَرُ وِزْراً): Yük taşıdı, taşıyor" denilir. Mastar olarak; (إِزْراً) da denilebilir. Nitekim "(إِسادة): Yastık" (esreli "vav" yerine hemze ile) denildiği gibi.

Âyet-i kerime el-Velid b. el-Muğire hakkında nazil olmuştur. O şöyle diyordu: Haydi benim yoluma uyunuz, ben de sizin (günah) yüklerinizi taşıyayım. Bunu İbn Abbas zikretmektedir. Âyet-i kerimenin, cahiliye dönemi Araplarının bir kimseyi babasının yahut oğlunun, yahut da onunla antlaşmalı olan kimsenin işlediği suçtan dolayı sorumlu tutmaları şeklindeki tutumlarını reddetmek üzere nazil olduğu da söylenmiştir.

Bu âyet-i kerimede kastedilen hususun âhirette gerçekleşecek olması da muhtemeldir. Bir önceki âyet-i kerime de böyledir. Dünyada ise, bazan kimisi diğerinin günahından dolayı sorumlu tutulabilir. Özellikle itaatkârlar isyankârları günahlarından alıkoymayacak olurlarsa. Nitekim, daha önce yüce Allah'ın: ***"Siz, kendinize bakın"*** (el-Maide, 5/105) âyeti hakkında Hz. Ebu Bekir'in rivayet ettiği hadiste geçtiği gibi. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: ***"Bir de içinizden yalnızca zulmedenlere gelip çatmakla kalmayacak bir fitneden de sakının"*** (el-Enfal, 8/25); ***"Bir kavim kendi özlerindekini değiştirmedikçe, şüphesiz Allah da o kavmin halini değiştirmez."*** (er-Rad, 13/11)

Zeyneb bint Cahş da şöyle sordu: Ey Allah'ın Rasulü, salihler aramızda bulunduğu halde helâk edilir miyiz? Hz. Peygamber: "(نعم إذا كَثُرَ الخَبَث): Zina (çocukları) çoğalırsa evet" diye buyurdu.[1]

İlim adamları der ki: Bunun anlamı, zina mahsulü çocuklar artarsa şeklindedir. (الخَبَث); zinanın bir adıdır.

Şanı yüce Allah da Rasulünün ifadesi ile hata yolu ile öldürmenin diyetinin âkile tarafından ödenmesini farz kılmıştır. Tâ ki, haksızca akıtılan kanlara gereken saygı gösterilerek, hür ve müslüman bir kimsenin kanı heder olmasın. İlim ehli kimseler de bu hususta aralarında hiç bir görüş ayrılığı sözkonusu olmaksızın bunu icma ile kabul etmişlerdir. İşte bu da bizim (dünyada bazı kimselerin diğer bazılarının cürmünden sorumlu tutulacağı şeklinde ki) sözlerimize delildir.

---

(1) ***Buhârî,*** Enbiyâ 7, Fiten 4, 28; ***Müslim*** Fiten 1, 2; ***Tirmizî,*** Fiten 23; ***İbn Mâce,*** Fiten 9; ***Müsned,*** VI, 428, 429.

Âyette sözü geçen bu durumun dünyada olması da mümkündür. Yani, Zeyd'in, Amr'ın yaptığından sorumlu tutulmaması ve her hangi bir suçu ilelen işleyen her kişinin suçunun sorumluluğunu bizzat yüklenmesi anlamında olması da muhtemeldir.

Ebû Dâvûd, Ebu Rimse'den şöyle dediğini rivayet eder: Babamla birlikte Peygamber (sav)'a doğru yola koyuldum. Daha sonra Peygamber (sav) babama: "Bu senin oğlun mudur" diye sordu, babam: Kâ'benin Rabbi hakkı için evet dedi. Hz. Peygamber: "Gerçekten?" diye sordu, o, evet buna şahidlik ederim dedi. Peygamber (sav) benim babama olan ileri derecedeki benzerliğimden, bununla birlikte de babamın benim hakkımdaki bu yemininden gülercesine tebessüm etti, sonra şöyle buyurdu: "Ama şunu bil ki, onun sana karşı cinâyeti olmaz, senin de ona karşı cinâyetin olmaz." Daha sonra Rasulullah (sav): **"Hiç bir nefis başkasının** (günah) **yükünü yüklenmez"** âyetini okudu.(1)

Bizim, önce söylediklerimize yüce Allah'ın: ***"Onlar, elbette kendi yüklerini ve kendi yükleriyle birlikte başka yükleri de yükleneceklerdir"*** (el-Ankebut, 29/13) buyruğu ile karşı çıkılamaz. Çünkü bu husus, yüce Allah'ın bir diğer âyet-i kerimedeki şu buyruğunda da açıklığa kavuşturulmaktadır: ***"Onlar kıyamet gününde kendilerinin günahlarını tamamen yüklendikten başka, bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da bir kısmını yükleneceklerdir."*** (en-Nahl, 16/25)

Buna göre sapıklıkta önder olup, o sapıklığa başkalarını çağıran ve bu hususta kendisine uyulan kimse; hiç şüphesiz saptırdığı kimselerin de günah yükünü taşıyacaktır ve saptırılanların da günah yükünden her hangi bir şey eksiltilmeyecektir. İleride -yüce Allah'ın izniyle- açıklaması gelecektir.

وَهُوَ الَّذِى جَعَلَكُمْ خَلَٰٓئِفَ ٱلْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَٰتٍ
لِّيَبْلُوَكُمْ فِى مَآ ءَاتَىٰكُمْ ۗ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ ٱلْعِقَابِ ۖ وَإِنَّهُۥ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٦٥﴾

165. O, sizi yeryüzünün halifeleri yapan ve size verdikleriyle sizi sınamak için, kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılandır. Şüphesiz Rabbin, cezası pek çabuk olandır ve muhakkak O, mağfiret ve rahmet edendir.

Yüce Allah'ın: **"O, sizi yer yüzünün halifeleri yapan...dır"** buyruğunda

(1) *Ebû Dâvûd*, Diyât 2; *Nesaî*, Kasâme 41; *Dârimî*, Diyât 25; *Müsned*, II, 227.

geçen; (خلائف) kelimesi, "halife" kelimesinin çoğuludur. (كرائم)'ın, (كريمة)'ın çoğulu olduğu gibi. Geçip giden kimselerden sonra gelen herkes bir halifedir. Yani O, sizleri geçmiş ümmetlere ve önceki nesillere halef kılmıştır. eş-Şemmâh der ki:

تصيبُهُمْ وتخطئني المنايا وأخلُف في رُبوع غير رُبوعي

"Ölüm gelip onları buluyor, beni ise bırakıp geçiyor
Ve ben, onların birinin diğerine devrettiği diyarlarda
onların yerine kalıyorum."

"Kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılandır." Yani, yaratmakta, rızıkta, güç ve kuvvette, verilen geniş imkânlarda, lütuf ve ilimde.

"(دَرَجَاتٍ): **Derecelerle"** kelimesi ise, harf-i cerrin düşürülmesiyle nasbedilmiştir. "(إلى درجات): Derecelere (yükseltir)," anlamındadır.

"(لِيَبْلُوَكُمْ): **Sizi sınamak için"** buyruğu ise, "Key lam"ı diye bilinen (ve sonrasında mahzuf bir "key" var sayılan) edat ile nasbedilmiştir.

Sınamak (ibtilâ); denemek demektir. Yani, sonunda sevap veya cezanın sözkonusu olacağı amellerinizi ortaya çıkarmak için (kiminizi kiminize derecelerle üstün kılandır).

O, her zaman için ilmiyle buna muhtaç olmayandır. Ama O, varlıklıyı zenginliğiyle sınamış, ondan şükretmesini istemiştir. Darlık içinde olanı da fakirlikle sınamış ve ondan da sabretmesini istemiştir.

"(ليبلوكم): **Sizi sınamak için"** buyruğunun, kiminizi kiminizle sınamak için... anlamında olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: ***"Biz, kiminizi kiminiz için imtihan*** (sebebi) ***kıldık."*** (el-Furkan, 25/20) İleride açıklaması gelecektir.

Daha sonra yüce Allah: **"Şüphesiz Rabbin"** kendisine isyan edenler için **"cezası pek çabuk olandır"** diye onları tehdit etmektedir. **"Ve muhakkak O"** kendisine itaat edenler için de **"mağfiret ve rahmet edendir."**

Şanı yüce Allah, mühlet vermekle vasfedilmiş olmasına rağmen ve cehennem azabı da âhirette olmakla birlikte **"cezası pek çabuk olandır"** diye buyurmasının sebebi, gelecek olan her şeyin yakın olmasından dolayıdır. Bu anlamda O'nun cezası pek çabuk gelir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Kıyametin işi ise ancak bir göz kırpmak gibidir. Yahut o, daha da yakındır"*** (en-Nahl, 16/77); ***"Onlar, onu uzak görürler, Biz ise onu yakın görüyoruz."*** (el-Meâric, 70/6-7)

Aynı şekilde yüce Allah, dünya yurdunda da hakeden kimselere cezası pek çabuk olandır. O takdirde bu buyruk, bu yönüyle günah işleyen kimseler için bir sakındırma olmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Cenab-ı Allah'a hamd ü senâlarla, Muhammed'e, onun aile halkına ve sahabına da pek çok salât ve selâmlarla, el-En'âm Sûresi(nin tefsiri) burada sona ermektedir.

el-EN'ÂM SÛRESİ'NİN SONU

A'râf Sûresi

1 - 206. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyla

el-A'RÂF SÛRESİ

Sekiz âyet müstesna, Mekke'de inmiştir. Müstesna olan buyruklar da: ***"Onlara deniz kıyısındaki o kasabanın durumunu da sor"*** (163. âyet)'den itibaren, ***"Hani Biz, dağı üzerlerine bir gölgelik gibi çekip kaldırmıştık..."*** (171. âyet) buyruğuna kadar olan âyetlerdir.

Nesaî'nin, Âişe (r.anha)'dan rivayet ettiğine göre, Rasulullah (sav) akşam namazında el-A'raf Sûresi'ni iki rekâte bölerek okumuştur.[1] Ebu Muhammed Abdulhak sahih olduğunu ifade etmiştir.

الٓمٓصٓ ﴿١﴾ كِتَابٌ أُنْزِلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ
لِتُنْذِرَ بِهِ وَذِكْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾

1. **Elif, Lâm, Mîm, Sâd.**
2. (Bu) **kendisiyle uyarman, mü'minlere de öğüt almaları için sana indirilen bir kitaptır. Sakın ondan dolayı göğsünde bir sıkıntı olmasın.**

Yüce Allah'ın: **"Elif, Lâm, Mîm, Sâd"** şeklindeki Mukatta Harfler diye bilinen buyrukları ile ilgili açıklamalar, daha önceden el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/1-2. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Mübtedâ olarak mahallen merfu'dur. "(Bu) ... **bir kitaptır"** buyruğu da onun haberidir. Sanki: **"Elif, Lâm, Mîm, Sâd. Sana indirilen bir kitabın"** harfleridir buyrulmuş gibidir.

---

(1) *Nesaî*, İftitâh 67.

el Kisaî de şöyle demektedir: Yani, **"bu... bir kitaptır"** takdirindedir.

Yüce Allah'ın: **"Sakın ondan dolayı göğsünde bir sıkıntı olmasın"** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız:

1. Tebliğden Sıkılmamak Gerekir:

Yüce Allah'ın: "(حَرَجٌ): **Sıkıntı"**, darlık anlamındadır. Yani, tebliğ dolayısıyla göğsün daralmasın. Çünkü, Hz. Peygamber'den şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Şüphesiz Allah bana Kureyş'i ateşe vermemi emretti. Rabbim dedim. O takdirde onlar başımı, ekmeği kırar gibi kırarlar." Bu ifadelerin yer aldığı hadisi Müslim rivayet etmiştir.(1)

el-Kiyâ der ki: Bu buyruğun zahiri nehiy olmakla birlikte, ondan sıkıntının nefyedildiği anlamındadır. Yani, ona iman etmiyorlar diye göğsün daralmamalıdır. Çünkü, sana düşen tebliğden ibarettir. Sana onları uyarıp korkutmanın dışında iman etmelerinden yahut küfre sapmalarından ötürü bir şey düşmez. Yüce Allah'ın şu buyrukları da bunu andırmaktadır: ***"Belki bu söze iman etmezler diye arkalarından üzülerek kendini helâk edeceksin"*** (el-Kehf, 18/6); ***"İman etmiyorlar diye neredeyse kendini öldüreceksin."*** (eş-Şuara, 26/3)

Mücahid ve Katade'nin görüşüne göre, burada **"harec"** şüphe anlamındadır. Bu şüphe küfür şüphesi değil, sadece kalbe gelen sıkıntının şüphesidir. Yüce Allah'ın şu buyruğu da böyledir: ***"Andolsun ki, onların söylediklerinden göğsünün daraldığını da mutlaka bilip duruyoruz."*** (el-Hicr, 15/97)

Hitab, Peygamber (sav)'a olmakla birlikte maksat onun ümmetidir, diye de açıklanmıştır. Ancak, bu şekilde olması uzak bir ihtimaldir.

"(مِنْهُ): **Ondan"**daki zamir, Kur'âna racidir. Uyarıp korkutmaya (inzâra) raci olduğu da söylenmiştir. Yani, Kitap sana, onunla uyarasın diye indirilmiştir. O bakımdan, göğsünde ondan dolayı her hangi bir sıkıntı olmasın. Buna göre ifadede takdim ve tehir vardır. Buradaki zamirin, ifadenin gücünden anlaşılan yalanlamaya raci olduğu da söylenmiştir. Yani, onu yalanlayanların yalanlamasından ötürü göğsünde bir darlık olmasın.

2. Uyarı Kâfirlere, Öğüt de Mü'minleredir:

Yüce Allah'ın: "(وَذِكْرَىٰ): **Öğüt"** kelimesinin, hem ref' mahallinde, hem nasb, hem de cer mahallinde olması mümkündür. Ref mahallinde olması iki şekilde açıklanır. Basralılar der ki: Bu, bir mübteda takdirine göre merfu'dur. (Bu, mü'minlere bir öğüttür, anlamında olur).

---

(1) *Müslim*, Cennet 63; *Müsned*, IV, 162.

el-Kisaî der ki: "Kitab"a atfedilerek merfu'dur. (Yani, bu... bir kitaptır ve... mü'minlere bir öğüttür).

Nasb mahallinde olması da iki şekilde açıklanır. Evvela mastar olabilir. Yani, "(وذكّر به ذكرى): Sen onunla hatırlat" takdirinde olur. Basralılar da böyle açıklamışlardır. el-Kisaî de şöyle demektedir: Bu buyruk "(أنزلناه): **Onu indirdik**"deki zamire atfedilmiştir.(1) (Buna göre; ve mü'minlere öğüt olmak üzere indirilmiştir, anlamında olur).

Mecrur olması da "(لِتُنذِرَ بِهِ): Kendisiyle uyarman için" buyruğunun mahalline atıfladır. (Yani: Kendisiyle uyarılan ve mü'minlere bir öğüt olması için...)

İnzâr (uyarıp korkutmak), kâfirler için sözkonusudur, **öğüt** (zikrâ) ise mü'minler için sözkonusudur. Çünkü ondan yararlananlar onlardır.

اِتَّبِعُوا مَآ اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهٖٓ اَوْلِيَآءَ ۭ قَلِيْلًا مَّا تَذَكَّرُوْنَ ﴿٣﴾

3. Rabbinizden size indirilene uyun. O'ndan başka velilere uymayın. Ne kadar az öğüt alıyorsunuz!

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Rabbimizden İndirilenlerin Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Rabbinizden size indirilene uyun"** buyruğu ile kastedilenler Kitap ve sünnettir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Peygamber size neyi verdiyse onu alın ve size neyi yasakladıysa ondan sakının."*** (el-Haşr, 59/7)

Bir kesim de şöyle demektedir: Bu, hem Peygamber'i, hem de ümmetini kapsamına alan genel bir emirdir. Zahirinden anlaşıldığına göre bu, Hz. Peygamber dışında bütün insanlara yönelik bir emirdir. Yani sizler, İslâm'ın ve Kur'an'ın dinine tabi olun. Onun helal kıldığını helal, haram kıldığını haram belleyin, emrine uyun, yasaklarından kaçının. Âyet-i kerime nassın varlığı ile birlikte delilsiz görüşlere tabi olmayı terk etmeye delildir.

---

(1) Her ne kadar en-Nehhâs da *İ'râbu'l-Kur'ân,* Bağdat 1397/1977, I, 599'da aynı ifadeleri kullanmakta ise de, buyruk, "onu indirdik" anlamında olmayıp "unzile: indirilen" şeklindedir. Dolayısıyla bunun meçhul fiildeki zamirden hal olması uygundur. (Bk. Ebu'l-Bekaa el-Ukber, *et-Tibyan fi İ'rabi'l-Kur'an,* İsa el-Babî tarihsiz, I, 555) Nitekim Kurtubî'nin Arapça baskısını hazırlayanlar da bu hususa böylece dikkat çekmişlerdir.

2. Ondan Başkalarına Uymayın:

Yüce Allah'ın: **"O'ndan başka velilere uymayın"** buyruğundaki zamir, şanı yüce Rabbimize aittir. Yani, onunla birlikte başkasına ibadet etmeyin. Allah'ın dininden uzaklaşanları veli (dost, yardımcı, idareci) edinmeyin. Her kim izlenen bir yolu beğenir ve seçerse, o yolun izleyicileri onun velileridir.

Malik b. Dinar'dan gelen rivayete göre o; **"Ondan başka velilere uymayın"** buyruğunu okuyup O'ndan başka veli aramaya dahi kalkışmayın, diye açıklamıştır.

"(أولياء): **Veliler"** kelimesinin gayr-ı munsarıf oluş sebebi, onda te'nis (dişil) elifi bulunuşudur.

Buradaki zamirin, yüce Allah'ın: "(اتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ): **Rabbinizden size indirilene uyun"** buyruğundaki; (ما)'a ait olduğu da söylenmiştir. (Size indirilenin dışında kalan velilere uymayın, anlamına gelir).

"(قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ): **Ne kadar az öğüt alıyorsunuz"** buyruğundaki (ما) zaiddtir. Fiil ile birlikte bunun mastar anlamına geldiği de söylenmiştir.

وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ ﴿٤﴾

فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٥﴾

4. **Nice yurtları helâk ettik. Geceleyin veya gündüzün uyurlarken azabımız onlara gelip çattı.**
5. **Onlara azabımız geldiğinde seslenişleri: "Biz gerçekten zalimlermişiz" demelerinden başka bir şey olmadı.**

Yüce Allah'ın: **"Nice yurtları helâk ettik"** buyruğundaki **"nice"** anlamına gelen; (كم), çokluk ifade etmek içindir. Nitekim; "(رُبَّ): Nice"nin azlık ifade etmek için kullanıldığı gibi.

Bu kelime burada mübtedâ olarak ref' mahallindedir. "(أهلكنا): **Helâk ettik"** ise onun haberidir. Yani pek çok "karye (yurt)" -ki karye, insanların toplanma yerleri demektir- helâk ettik.

"Nice" anlamındaki bu kelimenin, sonrasında bir fiil takdiri ile nasb mahallinde olması da mümkündür. Ondan önce fiil takdir edilmez. Çünkü kendisinden önceki ifadeler istifhamda amel etmez.

Birinci görüşü yüce Allah'ın şu buyruğu pekiştirmektedir:

"(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ): ***Nuh'tan sonra nice nesilleri helâk ettik.***" (el-İsrâ, 17/17)

Eğer; (أَهْلَكْنَا): **Helâk ettik"** kendisinden sonra gelen zamiri nasbederek onunla iştigal etmemiş olsaydı, bu fiil dolayısıyla "(كم): **Nice"** kelimesi mahallen mansub olurdu. Bununla birlikte; "(أَهْلَكْنَا): **Helak ettik"** kelimesinin "yurt" anlamındaki "karye" kelimesine sıfat olması da mümkündür. (O takdirde: Helâk ettiğimiz nice yurtlar... anlamında olur). **"Nice"** anlamındaki kelime de mana itibariyle helâk edilen yurdun kendisidir. Buna göre **"yurt"** anlamındaki karyeye sıfat getirildi mi **"nice"** anlamındaki kelimeye sıfat verilmiş olur. Buna da yüce Allah'ın şu buyruğu delil teşkil etmektedir:

"(وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا): ***Göklerde... şefaatleri hiç bir şeye yaramayacak nice melek vardır...***" (en-Necm, 53/26) Burada da zamir, "(كم): **Nice"** kelimesine mana itibariyle ait olmaktadır. Zira, bunun anlamı burada melekler ile ilgilidir. Bu takdire göre ondan sonra gelen bir fiil takdiri ile; "(كم): **Nice"** kelimesinin nasb mahallinde olması doğru olamaz.

"(فَجَاءَهَا بَأْسُنَا): **Onlara azabımız geldiğinde"** buyruğunun "fe" harfi ile atf edilmiş olmasının açıklanması zordur. el-Ferrâ der ki: "fe" harfi "vav" anlamındadır. O bakımdan burada bir tertib (sıralanış) gerekli değildir. Şöyle de açıklanmıştır: Nice helâk etmek istediğimiz yurt vardır da onlara azabımız geldiğinde.... demektir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: ***"Kur'an'ı okuduğun zaman, derhal o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın."*** (en-Nahl, 16/98)

Şöyle de açıklanmıştır: Helâk ediş, kavmin bir bölümü hakkında sözkonusu olmuştur. Buna göre, ifadenin takdiri şöyle olur: Nice yurt vardır ki Biz, ora halkının bir bölümünü helâk ettik de onlara Bizim azabımız gelince bu sefer hepsini helâk ettik.

Şöyle de denilmiştir: Yani, takdir ettiğimiz hükmümüzde, helâk ettiğimiz nice yurt vardır da bu sebepten Bizim azabımız onlara geldi.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Biz, oraya azap meleklerini göndermekle helak ettik de o sebepten bizim azabımız -ki toptan helak eden bir azaptır bu- onlara geldi. Âyet-i kerimedeki **"el-Be's"** kişinin bizzat kendisine gelen azap demektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani Biz, o kasabaları helak ettik. Ve Bizim onları helak edişimiz şu şu vakitlerde olmuştu. Buna göre azabın gelişi, helâk etmek demek olur.

Daha önceden belirttiğimiz gibi be's'in helâk etmekten başka bir şey olduğu da söylenmiştir.

Yine el-Ferrâ şunu nakletmektedir: Her iki fiil de aynı anlamda olur veya aynı anlamda gibi olursa, hangisini istersen onu öne geçirebilirsin. Buna göre anlam şöyle olur: Nice yurt vardır ki, azabımız onlara geldi, Biz de onları helâk ettik... "(دَنا فقَرُب ، وقَرُب فدنا): Yanaştı ve yaklaştı, yaklaştı ve yanaştı" demek gibi. "(وشتمني فأساء ، وأساء فشتمني): Bana sövdü de kötü söz söyledi, bana kötü söz söyledi de sövdü," fiillerinde de olduğu gibi. Çünkü, bunların ikisi de aynı şeydir.

Yüce Allah'ın şu buyruğu da böyledir: ***"Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı."*** (el-Kamer, 54/1) Buyruğun anlamı ise, -Allah'u a'lem- ay yarıldı da Kıyamet yaklaştı şeklindedir, ki, ikisinin de ifade ettiği anlam birdir.

"(بَيَاتاً) ; **Geceleyin"** demektir. (Ev anlamına gelen): el-Beyt de burdan gelmektedir. Çünkü, gece orada geçirilir. Bunun fiil çekimi ve mastarları da; (بات يبيت بيتاً وبياتاً) şeklinde gelir.

"(أَوْ هُمْ قَائِلُونَ): **Veya gündüzün uyurlarken"** buyruğunda; "(أو): **Veya"**dan sonra bir "vav" daha gelmesi gerekmekle birlikte, iki "vav"ın yanyana gelmesini ağır bulduklarından dolayı ikincisini hazfetmişlerdir. Bu açıklama el-Ferrâ'ya aittir. ez-Zeccâc ise der ki: Böyle bir açıklama yanlıştır. Çünkü, aynı şeyin tekrarı yapılınca "vav"a ihtiyaç kalmaz.

Meselâ "(جاءني زيد راكباً أو هو ماش): Zeyd binerek bana geldi, yahut o yürüyerek..." dediğiniz takdirde ayrıca "vav" getirmeye gerek yoktur.

el-Mehdevî der ki: Burada ikinci bir "vav"ın gelmeyiş sebebi, cümlede birincisine ait bir zamir oluşundan dolayıdır. O bakımdan bu "vav"a ihtiyaç kalmamıştır. Bu da ez-Zeccâc'ın açıklaması ile aynı anlamdadır.

Burada "veya" şüphe için değil, tafsil içindir. Nitekim: "Sen, ister bana karşı insaflı ol, ister zalim, mutlaka sana ikram edeceğim" demeye, benzer. İşte bu "vav", nahivciler tarafından "vâvü'l-vakt" diye adlandırılır.

"(قَائِلُونَ): **Gündüzün uyurlarken"**, günün ortasında uyuyup dinlenmeyi ifade eden ve "kaylûle" ile aynı anlama gelen; (القائلة)'den gelmektedir. Bunun, uyuma söz konusu olmasa dahi, günün ortasında sıcağın arttığı sıradaki dinlenmek anlamına geldiği de söylenmiştir.

Yani: Onlar, ister gece, ister gündüz olsun, gaflette oldukları bir sırada azabımız onlara ansızın geldi. ("Sesleniş" diye meâli verilen:) **"da'vâ"** dua etmek demektir. Yüce Allah'ın: "(وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ): ***Dualarının sonu da..."*** (Yunus, 10/10) buyruğu da buradan gelmektedir.

Nahivciler de: "(اللهم أشركنا في صالح دعوى من دعاك): Allah'ım, sen bizi, Sana dua edenlerin, salih dualarına ortak kıl" diye bir ifade naklederler. **"Da'va"**, iddia anlamına da kullanılır. Yani: Onlar, helâk edildikleri vakit, kendilerinin zalim olduklarını mutlaka ikrar edeceklerdir.

"(دَعْوَاهُمْ): **Seslenişleri"** lafzı, (كان)'ın haberi olarak nasb mahallindedir. İsmi ise, "(إِلَّا أَنْ قَالُوا): **Demelerinden başka bir şey olmadı"** buyruğudur.

Bu buyruğun bir benzeri de: ***"Kavminin cevabı... demelerinden başka bir şey olmadı."*** (en-Neml, 27/56) buyruğudur. Bununla birlikte "da'va" kelimesinin merfu' ve "(أَنْ قَالُوا): **Demelerinden"**in de nasb mahallinde olması mümkündür. Yüce Allah'ın: "(لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُوَلُّوا): ***...döndürmeniz, iyilik değildir"*** (el-Bakara, 2/177) buyruğunda "(البر): **İyilik"** kelimesinin ref' ile okunması halinde olduğu gibi. Yine yüce Allah'ın: "(ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاؤُوا السُّوءَى أَنْ كَذَّبُوا): ***Bundan sonra kötülük edenlerin akibeti... yalanladılar diye kötü oldu"*** (er-Rûm, 30/10) buyruğundaki; (عاقبة): **Akibeti"** kelimesinin ref' ile okunması da böyledir.

فَلَنَسْـَٔلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْـَٔلَنَّ الْمُرْسَلِينَ ﴿٦﴾ فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَآئِبِينَ ﴿٧﴾

6. Andolsun ki, kendilerine peygamber gönderilenlere de soracağız, gönderilen peygamberlere de soracağız.
7. Ve Biz, onlara bilerek anlatacağız, Biz gâipler değiliz.

Yüce Allah'ın: **"Andolsun ki, kendilerine peygamber gönderilenlere de soracağız"** buyruğu, kâfirlerin hesaba çekileceklerine bir delildir. Yine Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: ***"Sonra da onların hesabı muhakkak Bize ait olacaktır."*** (el-Ğâşiye, 88/26) Kasas Sûresi'nde de şöyle buyrulmaktadır: ***"Günahkârlara günahlarından sorulmaz."*** (el-Kasas, 28/78) Azapta yerlerini aldıktan sonra onlara günahları sorulmuyacaktır, demektir.

Çünkü, âhiretin değişik konumları vardır. Kimi yerlerde hesap için sorgulanacaklar, kimi yerlerde de kendilerine soru sorulmuyacaktır. Onlara soru sormak ise, yaptıklarını itiraf ettirmek, azarlama ve rüsvay etmek için olacaktır. Peygamberlere soru sormak ise, onların söylediklerini tanık göstermek ve açıkça ifade etmek içindir. Yani, kavimlerinin kendilerine ne şekilde cevap verdiklerini ortaya çıkarmak için olacaktır. Bu da -ileride görüleceği gibi- yüce Allah'ın: ***"Tâ ki, o doğru sözlü kimselere*** (peygamberlere), ***doğrulukları hakkında soru sorsun"*** (el-Ahzab, 33/8) buyruğunun anlamını ifade etmektedir.

Şöyle de açıklanmıştır: **"Andolsun ki, kendilerine gönderilenlere de so-**

racağız." Yani, Biz (kendilerine risalet gönderilen) peygamberlere soracağız demektir. **"Elçi olarak gönderilenlere de soracağız"** da peygamberlere gönderilen meleklere soracağız, demektir.

"(فلنسألنّ): **Andolsun ki, soracağız"** buyruğundaki "lâm" harfi kasem içindir. Gerçek anlamı ise, te'kiddir. Yine: "(فلنقصّنّ عليهم بعلم): **Ve Biz onlara bilerek anlatacağız"** buyruğundaki "lâm" da böyledir. İbn Abbas der ki: (Amel defterlerinde yazılanlar) onların aleyhlerine konuşacaktır.

"Biz gaipler değiliz." Yani, onların amellerine tanık kimseleriz. Âyet-i kerime, yüce Allah'ın, kendine has bir ilim ile âlim olduğuna delildir.

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذِ ٱلْحَقُّ ۚ فَمَن ثَقُلَتْ مَوَٰزِينُهُۥ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ
ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٨﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَٰزِينُهُۥ فَأُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ خَسِرُوٓا۟
أَنفُسَهُم بِمَا كَانُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

8. **O gün tartı haktır. Artık kimlerin terazileri ağır basarsa, işte onlar kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir.**
9. **Kimin de terazileri hafif gelirse, onlar da âyetlerimize zulmedegeldikleri için kendilerini zarara uğratmış kimselerdir.**

Yüce Allah'ın: "(والوزن يومئذ الحقّ): **O gün, tartı haktır"** buyruğu mübtedâ ve haberdir. Bununla birlikte "(الحقّ): **Hak"** kelimesinin tartının sıfatı, haberin ise, "(يومئذ): O gün" olması da mümkündür. (Buna göre buyruk: Hak, tartı o gündür, anlamında olur.) Bununla birlikte (الحق)'ın mastar olarak nasbedilmesi de mümkündür. (İşte gerçek tartı o gün olacaktır, anlamında).

Mizân'ın Ve Amellerin Tartılmasının Mahiyeti:

Tartıdan kasıt, kulların amellerinin Mizan ile tartılmasıdır. İbn Ömer der ki: O gün kulların amel sahifeleri tartılacaktır. Sahih olan budur. İleride geleceği üzere haber de böylece vârid olmuştur.

Şöyle de denilmiştir: Mîzan, kulların amellerinin içinde bulunduğu hitaptır. Mücahid ise, şöyle açıklamaktadır: Mizan, bizzat hasenatın ve seyyiatın kendileridir. Yine Mücahid'ten, ed-Dahhâk ve el-A'meş'den de şöyle açıkladıkları nakledilmiştir: Vezn (tartı) ve mizan (terazi), adaletle hüküm vermek

anlamındadır. Burada tartının söz konusu edilmesi örnekleme yoluyladır. Nitekim: "Bu, şu ağırlıkta bir sözdür" demek de bu kabildendir. Yani, ona müâdil ve ona denk bir sözdür. Ortalıkta bir tartı söz konusu olmasa dahi böyle denilir. ez-Zeccâc der ki: Böyle bir açıklama dil açısından uygundur. Ancak, daha uygun olan, sahih senedlerde sözü geçen Mizana tabi olmak (yani, amellerin tartılacağını kabul etmek)'dir.

el-Kuşeyrî der ki: ez-Zeccâc gerçekten güzel söylemiştir. Zira, Mizan bu şekilde te'vil edilecek olursa, o takdirde Sırat da gerçek din diye açıklansın, cennet ve cehennem de cesetler müstesna, sadece ruhların karşı karşıya kalacağı haller diye açıklansın, şeytan ve cinler de kötü ahlâk, melekler ise övülmeye değer güçler olarak yorumlansın. Oysa, ilk asırda ümmet te'vile sapmaksızın bu ifadelerin zahirini kabul etme gereği üzerinde icma etmişlerdir. Onlar, te'vil yapılamayacağı hususunda icma ettikleri takdirde zahiri alıp kabul etmek gerekir ve bu zahir ifadeler, kesin naslar olurlar.

İbn Fûrek der ki: Mu'tezile, "âraz olan şeyler bizatihi var olamadıklarından dolayı tartılmaları da imkânsızdır" ilkesinden hareketle Mizanı inkâr etmişlerdir.

Kelamcılardan kimisi de şöyle demektedir: Yüce Allah, âraz olan (sonradan olan, sıfatlar) şeyleri cisimlere dönüştürecek ve Kıyamet gününde onları tartıya koyacaktır. Böyle bir açıklama ise bize göre sahih değildir. Sahih olan terazilerin üzerinde amellerin yazılı olduğu sahifelerle ağırlaşacağı veya hafif basacağıdır. Bu hususta bunun gerçekleşeceğini ifade eden haberler rivayet edilmiştir. Söz konusu rivayette şöyle denilmektedir: "Âdemoğullarından kimisinin mizanında haseneler nerdeyse hafif gelecekken, oraya üzerinde lâ ilahe illallah yazılı bir deri parçası konulacak ve o da ağır basacaktır" anlamındaki rivayettir.

Bilindiği gibi bu, içinde amellerin yazıldığı şeylerin tartılması ile alakalıdır. Bizzat amellerin kendisi ile değil. Şanı yüce Allah da Terazinin her iki kefesine de içinde amellerin yazılı olduğu sahifeleri koymak suretiyle dilediği takdirde Mizanı hafifletir, dilediği takdirde de ağırlaştırır.

Müslim'in Sahih'inde Safvan b. Muhriz'den şöyle dediği nakledilmektedir: Bir adam İbn Ömer'e şöyle dedi: Sen, Rasulullah (sav)'ın ikili söyleşme (yani kıyamet gününde yüce Allah'ın kulu ile konuşması) hakkında ne duydun? O da, ben onu şöyle buyururken dinledim diye cevap verdi: "Kıyamet gününde mü'min, aziz ve celil olan Rabbine, Rabbi onun üzerine örtüsünü ve affını bırakıncaya kadar yakınlaştırılır. Ona günahlarını söyletir. Biliyor musun diye sorar, o da: Evet Rabbim biliyorum, der. (Rabbi) buyurur ki: Dünyada iken Ben senin bu günahını örtmüş idim. Bugün de onu sana bağışlıyorum. Sonra da ona hasenatının yazılı olduğu sahife verilir. Kâfirlerle mü-

nafıklara ise, herkesin önünde (duyacağı şekilde): İşte bunlar Allah'a karşı yalan uyduranlardır, denilir."[1]

Hz. Peygamberin: "Ona hasenatının yazılı olduğu sahife verilir" ifadesi, amellerin sahifelere yazıldığı ve tartılacağına delildir.

İbn Mace de Abdullah b. Amr yoluyla gelen hadiste şöyle dediğini nakletmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Kıyamet gününde, herkesin gözü önünde (duyacağı bir şekilde) ümmetimden bir kişi çağrılacak. Onun karşısına her birisi gözün uzanabildiği kadar uzanacak doksan dokuz kayıtlı sicil yayılacak. Sonra, şanı yüce ve mübarek olan Allah şöyle buyuracak: Bunlardan herhangi bir şeyi inkâr ediyor musun?. O, hayır Rabbim diyecek. Yüce Allah soracak: Benim koruyucu yazıcılarım (meleklerim) sana zulmetti mi?. O, hayır diyecek. Sonra şöyle buyuracak: Senin ileri sürecek bir mazeretin var mı? Senin bir hasenen var mı? Adam, korkacak ve: Hayır diyecek. Bu sefer yüce Allah şöyle buyuracak. (Durum) sandığın gibi değil. Senin Bizim nezdimizde iyiliklerin var. Bugün senin aleyhine zulüm sözkonusu olmaz, denilecek ve ona, üzerinde: "Eşhedü en lâilahe illallah ve enne Muhammeden Abduhu ve Rasulühü" diye yazı bulunan bir belge çıkartılacak. O da, Rabbim bu kâğıt parçacığının bunca sicillere karşılık kıymeti ne olabilir ki? diyecek. Yüce Allah: Şüphesiz sana zulmedilmeyecek diye buyuracak ve bütün o siciller bir kefeye konulacak, (şehadet kelimesinin yazılı olduğu) o kâğıt parçası da diğer kefeye konulacak. Bütün o siciller (in bulunduğu kefe) havaya kalkarken, o kâğıt parçası ağır basacak."[2] Tirmizî de: "Allah'ın adına karşı hiç bir şey ağır basmayacak" ziyadesini ekledikten sonra: Hasen, garip bir hadistir, demektedir.[3]

İleride yüce Allah'ın izniyle el-Kehf Sûresi'nde (18/103-105. âyetler, 3. başlıkta) ve el-Enbiya Sûresi'nde (21/47. âyetin tefsirinde) bu hususa dair başka açıklamalar da gelecektir.

Yüce Allah'ın: **"Artık kimlerin terazileri ağır basarsa, işte onlar kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir. Kimin de terazileri hafif gelirse, onlar da âyetlerimize zulmedegeldikleri için kendilerini zarara uğratmış kimselerdir"** buyruğunda geçen; "(مَوَازِينُهُ): **Terazileri"** kelimesi; (ميزان): Terazi kelimesinin çoğuludur. Aslı ise (مِوزان) şeklindedir. "Vav" harfi önceki harf esreli oluduğundan dolayı "ye"ye dönüştürülmüştür.

Şöyle de denilmiştir: Amelde bulunan tek bir kişi için her birisinde bir çeşit amelinin tartılacağı birden çok mizanlarının (terazilerinin) olması da

(1) *Buhârî*, Mezâlim 2, Tefsir 11. sûre 4, Edeb 60, Tevhid 36; *Müslim*, Tevbe 52; *İbn Mâce*, Mukaddime 13; *Müsned*, II, 74, 105.

(2) *Tirmizî*, İman 17; *İbn Mâce*, Zühd 35; *Müsned*, II, 213.

(3) *Tirmizî*, İman 17.

mümkündür. Her bir kişi için tek bir mizan olması da mümkündür ve bu husus, çoğul lafzı kullanılarak dile getirilmiştir.

Nitekim: "(خرج فلان إلى مكة على البغال ، وخرج إلى البصرة في السفن): Filan kişi Mekke'ye katırlar üzerinde yola çıktı, filan kişi Basra'ya gemilerle yola çıktı," demek bu kabildendir. Kur'ân-ı Kerim'de de şöyle buyrulmuştur: *"Nuh kavmi peygamberleri yalanladı"* (eş-Şuara, 26/105); *"Ad kavmi peygamberleri yalanladı."* (eş-Şuara, 26/123) Oysa, (buyruklarla ilgili) iki te'vilden birisine göre bunların her birisine gönderilen peygamber bir tane idi.

"(الموازين): **Teraziler"** kelimesinin aslında mizan kelimesinin değil de -tartılan anlamına gelen-; (موزون) kelimesinin çoğulu olduğu da söylenmiştir. Buna göre "el-Mevazin" ile tartıya giren ameller kastedilmiştir. **"Kimin de terazileri hafif gelirse"** buyruğu da bunun gibidir.

İbn Abbas da şöyle demektedir: "İyilikler ve kötülükler , dili ve iki kefesi bulunan bir terazide tartılacaklardır. Mü'min kimseye ameli en güzel şekilde getirilecek ve terazinin kefesine bırakılacak. Hasenatı da seyyiâtına (iyilikleri kötülüklerine) ağır basacaktır. İşte, yüce Allah'ın: **"Artık kimlerin terazileri ağır basarsa, işte onlar kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir"** buyruğunda kastedilen budur. Kâfirin ameli de en çirkin şekilde getirilir, mizanın kefesine bırakılır. Ve ağırlığı hafif basar, sonunda cehenneme düşer."

İbn Abbas'ın işaret ettiği bu husus, şu söylenenlere yakındır: Şanı yüce Allah, kulların amellerinden her bir bölümü bir cevher (öz) olarak yaratır. Bu özler tartılacaktır. Ancak, İbn Fürek ve başkaları bunu reddetmiştir. Nakledilen rivayette ise şöyle denmektedir: Mü'minin hasenatı hafif geldiğinde, Rasulullah (sav) parmak kadar üzerinde yazı bulunan bir kâğıdı çıkartır ve onu kulun hasenatının bulunduğu terazinin sağ kefesine bırakır. Böylelikle hasenat ağır basar. O mü'min kul, Peygamber (sav)'a şöyle der: Anam babam sana feda olsun ne kadar güzel bir yüzün var, ne kadar güzel bir yaratılışın var! Sen kimsin? Şöyle buyurur: "Ben senin peygamberin Muhammed'im." İşte bunlar da senin bana getirmiş olduğun salat ve selamlardır. İşte bunlara en çok ihtiyaç duyduğun bir zamanda onları sana geri ödüyorum."(1)

Bunu, el-Kuşeyrî Tefsir'inde nakletmektedir. Onun da naklettiğine göre, hadiste geçen "bitâka" (üzerinde yazı bulunan küçük bir kâğıt parçası), Mısırlıların lehçesinde eşyaların numarasının yazılı olduğu bir parçadır.

İbn Mace der ki: Muhammed b. Yahya da der ki: Bitâka, üzerinde yazı bulunan küçük bir parça demektir. Mısırlılar bu parçaya bitâka derler.(2)

Huzeyfe der ki: Kıyamet gününde Mizanların başında duracak kişi Ceb-

(1) Uzunca rivayetin sonlarındaki bir bölüm olarak: Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* III, 421.
(2) *İbn Mâce,* Zühd 35.

rail (a.s)'dır. Yüce Allah şöyle buyuracaktır: "Ey Cebrail, aralarında amellerini tart ve birindeki hakkı alıp (hak sahibi olan) öbürüne ver." Sonra şöyle dedi: Orada ne altın, ne de gümüş vardır. Eğer zalimin iyilikleri varsa, onun iyiliklerinden alınır, mazluma verilir. Şâyet iyilikleri yoksa, mazlumun kötülüklerinden alınır, zalime yükletilir. Böylelikle adam üzerinde dağları andıran yükler bulunduğu halde geri döner.[1]

Peygamber (sav)'dan da şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

Şanı yüce Allah kıyamet gününde "Ey Adem, Mizanın yakınında Kürsi'nin yanına çık git ve çocuklarının amellerinden önüne getirilecek olanlara bak. Her kimin hayrı şerrine bir tane ağırlığı kadar ağır basacak olursa, onun için cennet vardır. Kimin de şerri bir tane ağırlığınca hayrından ağır basarsa, ona da cehennem vardır. Tâ ki Sen, Benim zalimden başka hiç bir kimseye azap etmeyeceğimi bilesin."

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ ۗ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿١٠﴾

10. Andolsun ki Biz sizi, yeryüzünde yerleştirmiş ve size orada bir çok geçim vasıtaları yaratmışızdır. Ne kadar az şükredersiniz!

Yani Biz, orayı sizin için karar kılacağınız bir yer ve bir döşek kıldık. Orada size geçim sebeplerini hazırladık.

"(المَعايش): **Geçim vasıtaları"** kelimesi (مَعِيشة)'in çoğuludur. Kendisi vasıtası ile yaşanılabilen yiyecek, içecek ve onunla hayatın var olabileceği şeyler demektir. Bu kökten gelen mazi ve muzari fiiller ile mastarlar şöyledir: (عاش يَعِيش عَيْشاً ومَعاشاً ومَعِيشاً ومَعِيشة وعِيشَة) ez-Zeccâc der ki: Maîşet, kendisi vasıtası ile ayş'a (yani yaşamaya) ulaşılan şey demektir. el-Alıfeş ve nahivcilerden çoğu kimsenin kanaatine göre ise, bu kelimenin asıl vezni; (مَفْعِلة) şeklindedir. el-A'rec de bu kelimeyi hemzeli olarak; (مَعَائِش) diye okumuştur. Harice b. Mus'ab da Nafi'den böylece rivayet etmiştir.

en-Nehhâs der ki: Hemzeli okuyuş lahndır, caiz değildir. Çünkü bunun tekili; (معِيشة) olup, aslı (معيشة) şeklinde "ye" harfinin esreli okunuşudur. O bakımdan (çoğulu yapılırken) "ayn"dan sonra bir "vasıl elif"i ilave edilmiştir.

(1) Benzeri bir ifadeyi Ebû Hureyre, Peygamber (sav) den hadis olarak nakletmektedir: *Müslim*, Birr 59; *Tirmizî*, Sıfatu'l-Kıyâme, 2; *Müsned*, II, 303, 334, 372.

"Vasıl elif"i de sakin olduğu gibi, ondan sonra gelen "ye" harfi de sakin olduğundan buna hareke vermek kaçınılmazdır. Zira, bu harflerden herhangi birisini hazfetmeye yol yoktur. "Elif"e ise hareke verilemez. O bakımdan çoğul olan "me'âiş" kelimesinin tekilinde "ye" harfine verilmesi gereken hareke verilmiştir. Ve böylelikle me'âiş haline gelmiştir. Bunun "vav"lı kelimelerden benzeri de: "(منارة ومَنَاوِر ، ومَقام ومَقاوِم): Minare, minareler, makam, makamlar" gibi kelimelerdir. Nitekim şair de şöyle demiştir:

وإنّي لقَـوّامُ مَـقـاوِمُ لم يكـن جـرير ولا مَوْلَى جـريـرٍ يَقُـومهـا

"Ve şüphesiz ben öyle konumlarda duran birisiyim ki,
Ne Cerir, ne de Cerir'in efendisi bu gibi konumlarda duramamıştır."

"(مصيبة ومَصَاوِب): Musibet, musibetler" da böyledir. Güzel olan söyleyiş budur. Şaz bir söyleyiş ise, "(مصائب): Mesâib: Musibetler" şeklindedir.

el-Ahfeş der ki: Burada mesâib şeklinde kullanışın caiz oluşu, bunun tekilinde de illet harfinin bulunuşudur.

ez-Zeccâc der ki: Ancak bu açıklama yanlıştır. Onun bu açıklamasına göre (makam kelimesinin) çoğulunu (mekavim şeklinde değil de): Mekaim diye yapılması gerekirdi. Fakat burada kabul edilmeye değer olan görüş, bu kelimenin de; (وِسادة وإسَادة): Yastık kelimesinin hem "vâv" harfi ile hem de "hemze" ile söylenmesinin mümkün oluşuna benzediğidir.

Şöyle de denilmiştir: "Me'âiş" kelimesinde "hemze"nin caiz olmayışı, tekili olan maişet'in "mef'ile" vezninde oluşu ve buradaki "ya" harfinin asli harf oluşundan dolayıdır. Bu gibi "ya"ların hemze ile okunuşu ise, "Medine, medain, sahife, sahaif, kerime, keraim, vazife, vezaif gibi kelimelerde olduğu gibi, "ya" harfinin zaid olması halinde mümkündür.

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ
فَسَجَدُوٓا اِلَّآ اِبْلِيسَ ۟ لَمْ يَكُنْ مِنَ السّٰجِدِينَ ﴿١١﴾

11. Andolsun ki, sizi yarattık. Sonra da size şekil verdik. Sonra da meleklere: "Âdem'e secde edin" dedik. İblis müstesnâ, hemen secde ettiler. O ise, secde edenlerden olmadı.

Yüce Allah, nimet ve ihsanlarını söz konusu ettikten sonra, **"Andolsun ki sizi yarattık, sonra da size şekil verdik"** buyruğu ile insanın yaratılışına nasıl başladığını anlatmaktadır. "Yaratma"nın anlamı ile ilgili açıklamalar, daha önceden bir kaç yerde meselâ, (el-Bakara, 2/21. âyet ile 29. âyetin tefsirlerinde) geçmiş bulunmaktadır. **"Sonra da size şekil verdik."** Yani, Biz sizi nutfeler halinde yarattık, sonra da size şekil verdik. Sonra, işte Biz sizlere, meleklere Âdeme secde edin, dediğimizi haber verdik.

İbn Abbas, ed-Dahhak ve başkalarından nakledildiğine göre, buyruğun anlamı şudur: Biz önce Âdem'i yarattık, sonra da sizi onun sırtında (çıkacak zürriyetler arasında) şekillendirdik.

el-Ahfeş der ki: "(ثم): **Sonra"**, burada "vav" (ve bağlacı) anlamındadır.

Şöyle de denilmiştir: Buyruğun anlamı şöyledir: Andolsun ki, sizi yarattık. Yani, Âdem (a.s)'i yarattık, sonra da meleklere Âdem'e secde edin dedik, sonra da size şekil verdik anlamında takdim ve tehir ile ifade edilmiştir.

"Andolsun ki sizi yarattık" buyruğu ile Âdem kastedilmektedir. Burada çoğul lafzının zikredilmiş olması, onun insanların ilk atası oluşundan dolayıdır, diye açıklanmıştır.

"Sonra da size şekil verdik" ifadesi de yine Âdem'e racidir. Nitekim: "Biz sizi öldürdük" ifadesinin, sizin efendinizi öldürdük anlamında kullanılması da böyledir. **"Sonra da meleklere: 'Ademe secde edin' dedik."** Bu açıklamaya göre ise, takdim ve tehir söz konusu değildir. Bu açıklama da İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Andolsun ki sizi, yani Âdem ile Havvâ'yı yarattık. Adem topraktan, Havvâ da onun kaburga kemiklerinden birisinden yaratıldı. Şekil vermek de bundan sonra sözkonusu oldu. Andolsun Biz, önce sizin ilk anne babanızı yarattık, sonra her ikisine de şekil verdik, demek olur. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Biz, Âdem'in sırtında (belinden gelecek zürriyet arasında) sizi yarattık. Sonra da sizden ahit aldığımız sırada size şekil verdik. Bu da Mücahid'in açıklaması olup ondan İbn Cüreyc ve İbn Ebî Necîh nakletmişlerdir.

en-Nehhâs der ki: Bu, bu hususlaki görüşlerin en güzelidir. Mücahid, Allah'ın onları Âdem'in sırtında yarattığı, sonra da onlardan ahid alınca onlara suret ve şekil verdiği, bundan sonra da Âdem'e secdenin sözkonusu olduğu görüşündedir. Yüce Allah'ın: ***"Hani Rabbin Adem oğullarının sırtından*** (sülbünden) ***zürriyetlerini*** (çıkarıp) ***almış..."*** (el-A'raf, 7/172) âyeti ile: "O da onları küçük zerrecikler gibi çıkartıp onlardan ahid aldı"[1] hadisi bu görüşü pekiştirmektedir.

(1) *Müsned*, I, 272.

Şöyle de denilmiştir: Buradaki **"sonra"**, haber vermek içindir ("vav" anlamında atıf için değildir). Andolsun ki Biz sizleri yarattık. Bu da Âdem'in sulbündeki yaratılış demektir. Sonra size şekil verdik. Yani, rahimlerde sizi şekillendirdik. en-Nehhas der ki: Bu açıklama İbn Abbas'tan sahih olarak nakledilmiştir.

Derim ki: Bütün bu görüşlerin anlaşılması muhtemeldir. Aralarından sahih olan Allah'ın indirdiği Kur'an-ı Kerim'in desteklediği görüştür. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Andolsun ki Biz insanı, süzülmüş bir çamurdan yarattık."*** (el-Mu'minun, 23/12) Burada kastedilen Âdem (a.s)'dır. Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: ***"Ondan da zevcesini var eden..."*** (en-Nisâ, 4/1)

Daha sonra yüce Allah: **"Sonra onu"** yani, onun soyunu ve zürriyetini ***"bir nutfe kılıp sağlam bir karargâhta yerleştirdik"*** (el-Mu'minun, 23/13) diye buyurmaktadır. Buna göre Âdem, çamurdan yaratılmış, sonra ona şekil verilip secde ile mükerrem kılınmıştır. Onun soyundan gelenler ise, rahimlerde ve babaların sulblerinde yaratıldıktan sonra annelerin rahimlerinde şekillendirilmişlerdir. Daha önce el-En'âm Sûresi'nin baş taraflarında (6/2. âyetin tefsirinde) her insanın bir nutfe ile bir topraktan yaratılmış olduğuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Bunun üzerinde düşünmek gerekir. Burada da yüce Allah: **"Sizi yarattık, sonra da size şekil verdik"** diye buyurduğu gibi, el-Haşr Sûresi'nin sonlarında da: ***"O, öyle Allah'tır ki, yaratandır, yoktan var edendir, suret*** (şekil) ***verendir..."*** (el-Haşr, 59/24) diye buyurmakta ve suret, şekil vermeyi yaratmaktan sonra zikretmektedir. İleride yüce Allah'ın izniyle buna dair açıklamalar gelecektir.

"Andolsun ki, sizi yarattık" buyruğunun önce ruhları yarattık, sonra da bedenlere şekil verdik anlamında olduğu da söylenmiştir.

Yüce Allah'ın: **"İblis müstesna... O ise secde edenlerden olmadı"** buyruğunda istisnâ edilen, kendilerinden istisnâ olunanların cinsinden değildir. Bunun, cinsten istisnâ olduğu da söylenmiştir. Esasen ilim adamları, İblis meleklerden miydi, değil miydi hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Nitekim daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/34. âyet, 5. başlıkta) açıklanmıştır.

قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ ۖ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ ۖ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ
وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾

12. Buyurdu ki: "Ben sana emrettiğim halde seni secde etmekten alıkoyan nedir?" Dedi ki: "Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu da çamurdan yarattın."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Emre Karşı Gelen İblis'in Azarlanışı:

Yüce Allah'ın: "(مَا مَنَعَكَ): **Seni... alıkoyan nedir"** buyruğundaki (ما) mübtedâ olarak ref' mahallindedir. Yani, seni alıkoyan hangi şeydir? Bu azarlamak kastıyla yöneltilmiş bir sorudur.

"(أَلَّا تَسْجُدَ): **Seni secde etmekten alokayan"** buyruğu da nasb mahallindedir. (لا) zaiddir. Sâd Sûresi'nde; "(مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ): ***Seni secdeden ne alıkoydu?"*** (Sâd, 38/75) diye buyrulmaktadır. Şair de şöyle demektedir:

أَبَى جُودُه لا البخلَ فاستعجلت به نَعَمْ من فَتًى لا يمنع الجودَ نائلُه

"Cömertliği, reddetti cimriliği; o bakımdan "evet" sözünü alelacele söyleyiverdi,
Ondan dilekte bulunana çokça verip hiç bir şey esirgemeyen bir delikanlı."

Şair burada: "(أبى جوده البخل): Cömertliği, kabul etmedi cimriliği" demek istediğinden; (لا) edatını fazladan getirmiştir.

Âyet-i kerimede bu edatın fazladan gelmediği de söylenmiştir. Çünkü "men' (alıkoymak)" ifadesinde bir çeşit söylemek ve dua anlamı da vardır. Sanki şöyle demiş gibidir: Sana secde etmemeni kim söyledi. Yahut, secde etmemeye seni çağıran kimdir, demiş gibidir. Nitekim: Ben sana bunu yapmamanı söylemiştim, demek de bu kabildendir.

İfadede hazf olduğu da söylenmiştir, takdiri şöyledir: Seni itaat etmekten alıkoyan ve secde etmemeye götüren nedir? İlim adamları der ki: İblis'i secdeyi terke götüren büyüklenmek ve kıskançlıktır. Ona, secde etme emri verildiği sırada o bunu içinde gizlemişti. Çünkü ona Âdem'i yaratmadan önce secde etmesi emrini vermişti. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Muhakkak Ben çamurdan bir beşer yaratıcıyım demişti. Ben onu tamamlayıp içerisine ruhumdan üflediğim vakit onun için secdeye kapanın."*** (Sâd, 38/71-72) Sanki, yüce Allah'ın: ***"Onun için secdeye kapanın"*** buyruğundan dolayı o, çok büyük ölçüde etkilenmişti.

Çünkü, "kapanmak"da kapanan için bir aşağılanma, kendisine kapanılan içinde bir şereflendirilme söz konusudur. Bu yüzden, o zamandan beri içinde, kendisine bu emri verecek olursa secde etmemeyi içine gizlemişti. Yüce Allah, Âdem'e ruh üfleyince, melekler secdeye kapandılar. Kendisi ise aralarında ayakta durdu. Ayakta duruşuyla içinde saklamış olduğu secdeyi terk etmeyi açığa çıkarmış oldu. Yüce Allah da kendisine: **"Seni secde etmekten**

alıkoyan nedir?" diye sordu. Yani, emrime itaatten seni alıkoyan ne oldu? Bunun üzerine İblis, içinde sakladığı sırrını açığa vurarak: **"Ben ondan daha hayırlıyım"** dedi.

2. Mutlak Emir Vücub İfade Eder:

Yüce Allah'ın: **"Ben sana emrettiğim halde"** buyruğu, fukahânın açıklamasına göre, "emir mutlak olarak ve herhangi bir karineye gerek olmaksızın vücubu gerektirir" şeklindeki kanaatlerine delâlet etmektedir. Çünkü burada yergi, şanı yüce Allah'ın meleklere: **"Âdem'e secde edin"** buyruğundaki mutlak emrin terk edilmesine bağlı olarak sözkonusu edilmiştir ki, bu husus açıkça anlaşılmaktadır.

3. İblis'in Yanlış Kıyası:

Yüce Allah'ın: **"Dedi ki: Ben ondan daha hayırlıyım"** buyruğu şu demektir: Beni ona secde etmekten alıkoyan, ona olan üstünlüğümdür. Bu, anlam itibariyle İblis'ten cevap mahiyetindedir. Nitekim: Bu ev kimindir? diye sorarsak, muhatabın bize, bu evin sahibi Zeyd'tir demesi de bu kabildendir. Bu, bizzat cevabın verilmesi gereken kendisi olmamakla birlikte, cevap anlamına raci bir sözdür.

"Beni ateşten yarattın, onu da çamurdan yarattın." Böylelikle o, ateşin çamurdan daha üstün olduğu görüşüne sahip olmuştur. Buna sebep ise ateşin yükselmesi, yukarı doğru çıkması ve hafifliğidir. Ayrıca ateş, ışık saçan bir cevherdir.

İbn Abbas, el-Hasen ve İbn Sîrin der ki: İlk kıyas yapan İblistir ve yanlış kıyas yapmıştır. Buna göre her kim dinde yalnızca kendi görüşüne dayanarak kıyas yapacak olursa, Allah onu İblis ile birlikte koyar. İbn Sîrin der ki: Güneşe ve aya da ancak kıyaslar yapılarak ibadet olunmuştur.

Hakimler şöyle demişlerdir: Allah'ın düşmanı, ateşin çamura üstünlüğünü iddia etmek bakımından hataya düşmüştür. Her ne kadar her ikisi de yaratılmış ve cansız olmak bakımından aynı derecede bulunsalar bile, çamur dört bakımdan ateşten daha üstündür:

1. Sağlamlık, sükûn, vakar, temkin, hilm, haya ve sabır çamurun özünden gelir. İşte kendisi için takdir olunmuş mutluluktan ayrı olarak, Âdem'i tevbeye, âlçak gönüllülüğe, yalvarıp yakarmaya iten sebep budur. Bunun sonucunda mağfirete, seçilmişliğe ve hidayete mazhar olmuştur.

Hafiflik, serkeşlik, keskinlik, yükselmek ve kararsızlık da ateşin özündendir. İşte kendisi için takdir olunmuş bedbahtlıktan ayrı olarak, İblis'i büyük-

lenmeye ve bunda ısrar etmeye iten sebep budur. Bunun sonucunda ise o, helâke, azaba, lanete ve bedbahtlığa hak kazanmıştır. Bu açıklamaları el-Kaffâl yapmıştır.

2. Rivayetler, cennetin toprağının hoş kokulu misk olduğunu[1] ifade etmekle birlikte, cennette ateş bulunduğunu, cehennemde de toprak bulunduğunu ifade etmemektedir.

3. Ateş azaba sebeptir. Ateş, Allah'ın düşmanlarına azabıdır. Toprak ise azaba sebep değildir.

4. Çamurun ateşe ihtiyacı yoktur. Ama ateşin bir mekâna ihtiyacı vardır, onun mekânı da topraktır.

Bu hususta beşinci bir sebep daha zikredilebilir, o da toprağın hem secde yeri, hem de temizlenme aracı olduğudur. Sahih hadiste ifade edildiği gibi.[2] Ateş ise, korkutma ve azap aracıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"İşte Allah bununla kullarını korkutuyor."*** (ez-Zümer, 39/16)

İbn Abbas da der ki: İblis'e itaat kıyastan daha çok yakışırdı. Fakat o Rabbine isyan etti. Sırf kendi görüşünden hareketle ilk kıyas yapan kişi odur. Nassa muhalefet halinde kıyas reddolunur.

4. Kıyas İle İlgili Görüşler:

İnsanlar, kıyas hakkında farklı görüşlere sahiptir. Onu kabul eden de vardır, reddeden de vardır.

Kıyası kabul edenler; ashab, tabiin, onlardan sonra gelenlerin çoğunluğudur. Bunlara göre kıyas ile teabbud aklen caiz ve şer'an de vaki olmuştur. Sahih olan görüş de budur.

Şafiîlerden el-Kaffâl ve Ebu'l-Huseyn el-Basrî ise, kıyas ile teabbudün aklen vacib olduğu görüşündedirler. en-Nazzâm ise, aklen de, şer'an de kıyas ile teabbudün imkânsız olduğu görüşündedir. Kimi Zahiriler de kıyası reddetmişlerdir. Ancak sahih olan birincisidir.

Buharî, "Kitabu'l-İ'tisam bi'l-Kitabi ve's-Sünneh"[3] diye bir bölüm açmıştır. Yani: Her hangi bir kimse için hükmün var olması halinde, kurtuluş ancak ya Allah'ın Kitabında, ya Peygamberinin sünnetinde ya da icmâdadır. Şâyet hüküm bulunmayacak olursa kıyasa başvurulacaktır. O bakımdan (adı geçen bölümün içerisinde) şu anlamda başlıklar açtığını görüyoruz: "Yüce Al-

(1) *Tirmizi,* Cennet 2; ***Dârimî,*** Rikaak 100; ***Müsned,*** II, 305, 445.

(2) ***Buhârî,*** Teyemmüm 1, Salât 56; ***Müslim,*** Mesâcid 3-5; ***Ebû Dâvûd,*** Salât 24; ***Tirmizî,*** Mevâkit 119; Siyer 5; ***Nesaî,*** Gusl 26; ***İbn Mâce,*** Tahâre 90.

(3) ***Buhârî***'nin 96. Kitabı (bölümü)dır.

lah'ın hükümlerini beyan etmiş olduğu bilinen bir aslı (aynı şekilde beyan ettiği) mübeyyen bir asla -soranın kavratması kastıyla- benzetme yapın."[1] Bundan sonra da şöyle bir başlık açmaktadır: "Deliller ile bilinen hükümler ve delaletin anlamı ile bunun açıklanması."[2]

Taberî der ki: İctihad ile Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünnetinden istinbat ve ümmetin icmaı, hak ve vacip olandır. İlim ehli için yerine getirilmesi gereken farzdır. Peygamber (sav)'dan de ashab ve tabiin topluluklarından da haberler bu doğrultuda varid olmuştur.

Ebu Temmâm el-Malikî der ki: Ümmet, icma ile kıyası kabul etmiştir. Bunun örneklerinden birisi de, onların, zekât hususunda, altın ve gümüşe kıyas yapılacağını icmâ' ile kabul etmiş olmalarıdır.

Ebu Bekir (r.a) da: Bana vermiş olduğunuz bu bey'ati geri alınız derken, Hz. Ali şu cevabı vermişti: Allah'a yemin ederiz ki, ne senin bey'atini geri alma isteğini kabul ederiz, ne de biz senden onu geri vermeni isteriz. Rasulullah (sav) seni dinimiz için beğenip seçmişken biz, dünyamız için mi seni beğenip seçmeyecekmişiz? Böylelikle Hz. Ali imameti (devlet başkanlığını) namaza kıyas etmiş oluyordu.

Ebu Bekir (es-Sıddîk) de zekâtı namaza kıyas ederek şöyle demişti: Allah'a yemin ederim, Allah'ın bir arada zikrettiği şeyler arasında fark gözetmem.

Hz. Ali de ashab-ı kiramın huzurunda içki içen kimse hakkında kıyas yaparak hükmünü şöylece açıklamıştır: Sarhoş olduğu vakit hezeyan eder. Hezeyan etti mi iftira eder. O bakımdan içki içene uygulanacak had de tıpkı iftira edenin haddi gibi olmalıdır.

Hz. Ömer de Ebu Musa el-Eş'arî'ye yazdığı bir mektupta şu ifadeleri zikretmektedir: "Kitap ve sünnette kendisi hakkında sana bir şey ulaşmamış olan ve kalbinde yer edip de karar veremediğin şeyleri iyice kavramaya dikkat et. Birbirinin misli olanı, birbirine benzeyenleri iyi bil. İşte o vakit işleri birbirine kıyas et. Yüce Allah'ın daha çok sevdiğine ve senin görüşüne göre hakka daha çok benzeyene yönel... "Bu ifadelerin yer aldığı bu mektubu Dârakutnî bütün uzunluğu ile kaydetmektedir.[3]

Hz. Ömer veba dolayısıyla Serğ (Şam bölgesinde, Tebuk yakınlarında bir yer)'den döndüğü sırada Ebu Ubeyde, Ömer (r.a)'a şöyle demişti: Allah'ın kaderinden mi kaçıyoruz? Hz. Ömer: Evet, Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz, demişti. Sonra Hz. Ömer ona: Bana görüşünü söyle...[4] di-

(1) *Buhârî*, İ'tisâm 12. bâb.
(2) *Buhârî*, İ'tisâm 24. bâb.
(3) *Dârakutnî*, IV, 206-207.
(4) *Buhârî*, Tıb 30; *Müslim*, Selâm 98, 100; *Muvatta*, Medine 22-24; *Müsned*, I, 18, 194.

yerek onun kıyas yapmasını istemiş ve Muhacirlerle Ensarın huzurunda sorduğu sorulara benzer sorularla onunla görüş alış verişinde bulunmuştu. Bu kadarı ise delil olarak yeter.

Bu anlamdaki rivayetlerle Kur'ân âyetlerine gelince; bunlar da pek çoktur. İşte bütün bunlar kıyasın, dinin asıllarından bir asıl olduğuna, müslümanların korunmak için sığındıkları sığınaklardan birisi olduğuna bir delildir. Müctehidler ona başvurur, amel eden alimler ona sığınır ve onun vasıtasıyla hükümler çıkartırlar. Delilin tâ kendisi olan cemaatin kabul ettiği görüş budur. Onlardan istisna teşkil ederek farklı görüşlere sahip olanlara da iltifat edilmez.

Yerilen mücerred görüş ile yasaklanmış olan zorlama kıyasa gelince, bu da sözü geçen asıllardan herhangi birisinde bulunmayan kıyas çeşididir. Çünkü, böyle bir şey hem zandır, hem de şeytanın bir dürtmesidir. Şanı yüce Allah: ***"Bilmediğinin ardınca gitme"*** (el-İsra, 17/36) diye buyurmaktadır. Muhalif kanaati savunanların kıyası yermeye dair ileri sürdüğü zayıf hadislerle, gevşek, tutarsız haberler ise, bu kabilden şeriatte bilinen aslı bulunmayan ve yerilmiş kıyas hakkında kabul edilir. Bu bahse dair tamamlayıcı bilgiler usul (-i fıkıh) kitaplarındadır.

قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ ﴿١٣﴾

13. Buyurdu ki: "Öyleyse hemen in oradan. Artık orada kibirlenmek haddin değildir. Hemen çık git. Çünkü sen, aşağılıklardansın."

"Buyurdu ki: Öyleyse hemen in oradan." Yani, semadan. **"Artık orada kibirlenmek haddin değildir."** Çünkü, orada kalmaya ehil olanlar, alçak gönüllü, büyüklenmeyen meleklerdir. **"Hemen çık git. Çünkü sen aşağılıklardansın."** Yani, en zelil olanlardansın. İşte bu, yüce Mevla'ya asi olanların zelil olduğuna delildir.

Ebu Ravk ve el-Becelî dediler ki: **"Öyleyse hemen in oradan"** buyruğu, sahip olduğun bu suretin değişsin demektir. Çünkü o, kendisinin ateşten yaratılmış olduğunu ileri sürerek övünüp böbürlenmiştir. Yüzü karartılarak ve parlaklığı izale olunarak çirkinleştirildi.

Şöyle de açıklanmıştır: **"Öyleyse hemen in oradan"** yani yerden, denizlerdeki adalara intikal et. Nitekim "şu arzdan indik" denilince, bir başka mekâna intikal ettik, denmek istenir. Buna göre o, sanki yeryüzünden denizlerdeki adalara sürülmüş ve onun otoriteleri orada gibi bir anlam çıkmaktadır.

Ve buna göre o yere ancak hırsız gibi girer ve korku içerisinde bulunur. Orudan çıkıncaya kadar bu hali böylece devam eder.

Ancak birinci görüş daha kuvvetlidir, buna dair açıklamalar da bundan önce el-Bakara Sûresi'nde (2/38. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

قَالَ أَنظِرْنِي إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤﴾ قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ ﴿١٥﴾

14. "Bana diriltilecekleri güne kadar mühlet ver" dedi.
15. "Haydi öyle olsun. Sen mühlet verilmişlerdensin" buyurdu.

İblis, öldükten sonra diriliş ve hesaba çekilme gününe kadar kendisine mühlet verilmesini, süre tanınmasını istedi. O, bununla ölmemeyi istemişti. Çünkü, öldükten sonra diriliş gününden sonra ölüm yoktur. Yüce Allah da ona: **"Haydi öyle olsun, sen mühlet verilmişlerdensin"** diye buyurdu.

İbn Abbas, es-Süddî ve başkaları derler ki: Ona, bütün mahlukatın öleceği vakit olan ilk defa Sura üfürülme vaktine kadar süre tanıdı. Ancak o, insanların âlemlerin Rabbinin huzuruna kalkacakları vakit olan ikinci üfürüşe kadar süre verilmesini istemişti. Yüce Allah onun isteğini kabul etmemişti.

Öldükten sonra kimlerin diriltileceğinden daha önceden söz edilmemiş olmakla birlikte İblis: **"Diriltilecekleri güne kadar"** diye bir süreden sözetmişti. Buna sebep ise olayın Hz. Âdem ve onun soyundan gelenler hakkında oluşudur. Karine diriltilecek olanların da onlar olduğuna delâlet etmektedir.

قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١٦﴾ ثُمَّ لَآتِيَنَّهُم مِّن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَن شَمَائِلِهِمْ ۖ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ ﴿١٧﴾

16. "Beni azgınlığa ittiğin için, ben de andolsun, Senin doğru yolunda onlara engel olacağım."
17. "Sonra yine andolsun, önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım. Böylece çoğunu şükredenlerden bulamayacaksın."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. İblisin Azgınlığı ve Küfrünün Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Beni azgınlığa ittiğin için"** buyruğunda geçen **"azgınlık"** anlamındaki "iğvâ", aşırı derecede sapıklık isteğinin kalbe yerleştirilmesi demektir. Kalbime yerleştirmiş olduğun sapıklık, inat ve istikbar arzusu sebebiyle... demektir. Bu İblis'in küfrünün cehlî bir küfür olmayıp inadî ve istikbarî bir küfür oluşundan dolayıdır. Daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/34. âyet, 6. başlık ve devamında) de buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Denildiğine göre buradaki ifade yemin anlamındadır. Yani, beni azgınlığa ittiğin için andederim ki, şüphesiz ben, onlara Senin doğru yolunu engelliyeceğim. Ya da, onların yolu üzerinde duracağım, demektir. Bunun bu anlamının delili de yüce Allah'ın Sâd Sûresi'nde naklettiği şu buyruktur: ***"Dedi ki: İzzetin hakkı için hepsini muhakkak azdıracağım..."*** (Sâd, 38/82) Sanki İblis, kullara musallat olma manasını da taşıdığından dolayı Allah'ın kendisini azdırmasının kadrini büyük görerek, Allah'ın nezdindeki bu kadrini de ta'zim kastıyla bu azgınlığına yemin etmiş gibidir.

Bunun yemin değil de sebep anlamına geldiği de söylenmiştir ki, buna göre şöyle demiş gibi olur: Sen beni azdırdığın için... Bunun, beraberlik anlamını ifade ettiği de söylenmiştir. Yani: Senin beni azdırmanla birlikte... Soru anlamına geldiği de söylenmiştir. Sanki o, yüce Allah'a kendisini ne ile azdırdığını sormuş gibidir. Ancak, buna göre buyruğun; (فبِمَ أغويتني): Beni ne diye azdırdın? şeklinde "mim" harfinden sonra "elif"siz olarak gelmesi gerekirdi.

Anlamın, beni lanetlemen suretiyle beni helâk ettiğin için... şeklinde olduğu da söylenmiştir. Çünkü iğvâ, helâk etmek anlamına da gelir. Nitekim Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: ***"Onlar, yakında ğayy ile karşılaşacaklardır."*** (Meryem, 19/59) Yani, helâk olmakla karşı karşıya kalacaklardır.

Sen beni saptırdığın için... anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü iğvâ, saptırmak ve uzaklaştırmak demektir. Bu açıklamayı da İbn Abbas yapmıştır. Beni rahmetinden mahrum bırakarak hüsrana uğrattığın için, anlamında olduğu da söylenmiştir. Şairin şu mısraı da bu kabildendir.

وَمَنْ يَغْوَ لا يَعْـدَم على الغَيِّ لائِمَـا

"Kim de ziyana uğrarsa, bu ziyanı dolayısıyla kınayıcısız kalmaz."

İbnü'l-Arabî der ki: Bu kökten gelen fiiller, kişinin işi aleyhine olarak bozulduğu yahut bizzat kendisi bozulduğu vakit kullanılır. İşte yüce Allah'ın: "*Âdem Rabbine isyan etti ve* (işi) *bozuldu* (ğavâ)." (Tâ-Hâ, 20/121) Yani cennetteki yaşayışı bozuldu demektir. Deve yavrusunun, annesinin sütünü emip gelmesini sağlamadığı takdirde de; (غوي الفصيل) tabiri kullanılır.

2. Allah, Hidayetin de Dalâletin de Yaratıcısıdır:

Ehl-i Sünnetin görüşüne göre yüce Allah, İblis'i dalâlete götürmüş ve onda küfrü yaratmıştır. O bakımdan burada iğvâ edilmesini yüce Allah'a nisbet etmiştir. Hakikat de budur. Çünkü mahlukat arasında Allah'ın yaratmadığı hiç bir şey yoktur, Onun iradesinden sadır olmadık hiç bir şey yoktur.

Ancak İmamiye, Kaderiye ve diğerleri, kendilerine süslü gösterdiği her hususta İblis'e itaat ettikleri halde, bu meselede ona itaat etmeyerek; "İblis hata etmiştir. Çünkü o, bu şekilde azdırılmayı Rabbine nisbet etmekle hataya ehil olmuştur, yüce Allah bundan münezzehtir" derler.

Onlara şöyle denilir: İblis, her ne kadar hataya ehil birisi ise de, peki mükerrem ve masum bir peygamberin benzeri ifadeleri hakkında ne dersiniz? İşte Nuh (a.s)'ın kavmine şöyle dediğini görüyoruz: *"Eğer Allah sizi iğva etmek* (saptırmak, ya da helâk etmek) *isterse ben size öğüt vermek istesem bile bu öğüdüm size fayda vermez. O sizin Rabbinizdir ve nihâyet yalnız O'na döndürüleceksiniz."* (Hûd, 11/34)

Rivayet olunduğuna göre, Tavus'a, Mescid-i Haram'da bulunduğu sırada bir adam gelir. Bu kişinin Kaderiyeden olduğu söylenmekle birlikte, ileri gelen fakihlerden idi. Tavus'un yanına oturdu, Tavus kendisine: Sen mi kalkarsın, yoksa kaldırılır mısın? Sen bunu fakih bir kişiye mi söylüyorsun denilince; Tavus şöyle dedi: İblis ondan daha fakih idi. Çünkü İblis: "Rabbim beni azgınlığa ittiğin için" dediği halde, bu adam: Kendi kendimi ben azdırıyorum, demektedir.

3. İblis'in Doğru Yoldan Gitmek İsteyenlere Engel Olması:

"Ben de andolsun, senin doğru yolunda onlara engel" yani onları o yoldan alı koymak ve batılı kendilerine süslü göstermek suretiyle, **"engel olacağım."** Bu da **"beni azgınlığa ittiğin için"** buyruğundaki iğvâ ile ilgili olarak açıklanan üç anlama uygun olarak: Kendisi helâk olduğu gibi onlar da helâk olsun, yahut kendisi sapıttığı, gibi onlar da sapıncaya, yahut kendisi ziyana uğratıldığı gibi onlar da ziyana uğratılsın diye.

Dosdoğru yol (es-Sıratu'l-Mustakim); cennete götüren yol demektir.

"(صِرَاطَكَ): **Senin yolunu"** kelimesi (على) veya (في) edatının hazfedilmiş olmasına göre nasbedilmiştir. Nitekim Sibeveyh: "(ضرب زيد الظهر والبطن): Zeyd sırta ve karna vurdu," demek de böyledir. Ayrıca Sibeveyh şu beyiti de nakletmektedir:

لَـدْنٌ بِهَـزِّ الْكَـفِّ يَعْسِـلُ مَتْنُـه فِيـهِ كَمَـا عَسَـلَ الطَّرِيقَ الثَّعْلَبُ

"Yumuşaktır o (mızrak), elin sallamasıyla o da sallanıveriyor
Hızlıca koşup giden tilkinin yolda kıvrılarak gidişi gibi."

(Şair burada Kurtubî'nin işaret ettiği harf-i cerleri kullanması gerektiği halde kullanmamıştır).

Şanı yüce Allah'ın: **"Sonra yine andolsun önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım"** buyruğunun te'vili ile ilgili olarak yapılmış en güzel açıklamalardan birisi de şudur: Yani, andolsun onları haktan saptıracağım. Dünyaya rağbetlerini artıracak, ahiret hakkında da şüpheye düşmelerini sağlayacağım. İşte bu da sapıklığın en ileri derecesidir. Nitekim önceden de geçtiği üzere O: ***"Andolsun onları saptıracağım"*** (en-Nisa, 4/119) demişti. (Bk. aynı âyetin tefsirinde 1, 2 numaralı başlıklar ve devamı).

Süfyan, Mansur'dan, O, el-Hakem b. Uteybe'den şöyle dediğini nakletmektedir: **"Önlerinden"** dünyalarından, **"arkalarından"** âhiretlerinden, **"sağlarından"** yani hasenatlarından, **"sollarından"** yani seyyiatlarından **"onlara sokulacağım"** demektir.

en-Nehhas da der ki: Bu güzel bir açıklamadır. Bunu daha da açıklayacak olursak: **"Sonra yine andolsun önlerinden"** yani, dünyada bulunan âyetleri, geçmiş ümmetlerin haberlerini yalanlayıncaya kadar dünyalarından, **"arkalarından"** yani, âhireti yalanlayıncaya kadar âhiretlerinden, **"sağlarından"** onların hasenatından ve dinleri ile ilgili çeşitli hususlardan -ki, yüce Allah'ın: ***"Gerçekten siz bize sağdan gelirdiniz"*** (es-Sâffat, 37/28) buyruğu da buna delalet etmektedir-; **"sollarından"** yani, günahlarından. Yani, şehvetlerine tabi olmalarını sağlayarak -çünkü şehvetlerini onlara süslü gösteren odur- **"onlara sokulacağım, böylece çoğunu şükredenlerden"** yani, Seni tevhid eden, itaat eden ve şükürlerini açığa vuran kimselerden **"bulamayacaksın."**

قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْءُومًا مَدْحُورًا لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٨﴾

18. "Kınanmış ve küçültülmüş olarak çık oradan! Yemin ederim ki, onlardan kim sana uyarsa, cehennemi hep sizden dolduracağım" buyurdu.

"Kınanmış ve küçültülmüş olarak çık oradan." Yani, cennetten.

"(مَذْءُومًا مَدْحُورًا): **Kınanmış ve küçültülmüş olarak"** buyruğundaki; (مَذْءُومًا); kınanmış olarak demektir. Bunun mastarı olan; "(والذَّأْم): Ayıp ve kusur" demektir. İbn Zeyd der ki: (مذؤوماً) ile (مذموماً) aynı şeydir. (Kınanmış anlamında). Aynı anlamda olmak üzere: "(ذأمته وذممته) Onu kınadım, denildir. el-A'meş ise, bu kelimeyi; (مَـذْومًا) şeklinde okumuştur ki, anlamı birdir. Şu kadar var ki o, "hemze"yi (telaffuz etmeyerek) hafif okumuştur.

Mücahid der ki: Mezmûn, sürgün edilmiş demektir. Her iki anlam da birbirine yakındır. Medhûr ise, uzaklaştırılmış, kovulmuş demektir. Bu açıklamalar da Mücahid ve başkalarından nakledilmiştir, asıl anlamı da itmektir.

"Yemin ederim ki, onlardan sana kim uyarsa cehennemi hep sizden dolduracağım." buyruğundaki: "(لَمَنْ): **Yemin ederim ki... kim"** ifadesinin başındaki "lâm" kasem içindir. Cevabı ise; (جَهَنَّمَ): **Cehennemi... dolduracağım"** ifadesidir. Birincisinin "te'kid lâm"ı, ikincisinin "kasem lam"ı olduğu da söylenmiştir. Buna delil ise şudur: Kıraatin dışında bu türden olan birinci "lam"ın hazf edilmesi mümkün olmakla birlikte, ikinci "lâm"ın hazfedilmesi mümkün değildir. İfadede şart ve ceza anlamı da vardır. Yani, sana kim tabi olursa Ben de onu azaplandıracağım, demektir.

Âsım, Ebu Bekr b. Ayyâş'ın rivayetine göre; (لِمن تبعك منهم) şeklinde "lâm" harfini esreli olarak okumuştur. Ancak, bazı nahivciler bunu kabul etmezler. en-Nehhâs şöyle demektedir: Bu okuyuşun takdiri -doğrusunu en iyi bilen Allahtır- Sana tabi olduğundan dolayı... şeklindedir. "(اكرمت فلاناً لك): Senin için filana ikramda bulundum," demek gibi.

Mana şöyle de olabilir: "(الـذّلّ لمن تبعك): Küçültülmek, sana tabi olacaklar içindir."

"Hep sizden" buyruğunun anlamı ise, yani sizden ve Âdemoğullarından demektir. Çünkü, Âdemoğullarından daha önceden: ***"Andolsun ki, sizi yarattık..."*** (el-A'raf, 7/11) buyruğu ile söz edilmiş ve onlara hitap edilmiştir.

وَيَٰٓـَٔادَمُ ٱسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ ٱلْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا
هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٩﴾

19. "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşin. İkiniz de dilediğiniz yerden yeyin. Yalnız bu ağaca yaklaşmayın. O zaman zalimlerden olursunuz."

Yüce Allah, İblisi semâdaki yerinden çıkarttıktan sonra Âdem'e: Sen ve Havva cennete yerleşin, diye hitab etti. Bu yerleşmenin ne anlama geldiğine dair açıklamalar, el-Bakara Sûresi'nde (2/35. âyet, 1. ve 2. başlıklar v.d) geçmiş bulunmaktadır. Burada ayrıca tekrara gerek yoktur. Yine **"Yalnız bu ağaca yaklaşmayın"** buyruğuna dair açıklamalar orada (2/35. âyet, 7 ve 8. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamd olsun.

فَوَسْوَسَ لَهُمَا ٱلشَّيْطَٰنُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُۥرِيَ عَنْهُمَا مِن سَوْءَٰتِهِمَا
وَقَالَ مَا نَهَىٰكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةِ إِلَّآ أَن تَكُونَا مَلَكَيْنِ
أَوْ تَكُونَا مِنَ ٱلْخَٰلِدِينَ ﴿٢٠﴾

20. Derken şeytan kendilerine gizli bırakılmış avret yerlerini göstermek için onlara vesvese verdi ve: "Rabbiniz size bu ağacı ancak iki melek yahut ebedi kalanlardan olmayasınız diye yasakladı" dedi.

Yüce Allah'ın: **"Derken şeytan... onlara"** ikisine **"vesvese verdi"** denildiğine göre o, yılanın kendisini içeri sokması suretiyle cennetin içinde bu vesveseyi onlara vermiştir. Kendisine bu hususta verilen imkân vasıtasıyla cennetin dışından bu vesveseyi verdiği de söylenmiştir. Yine bu husus, el-Bakara Sûresi'nde (2/36. âyet, 2. başlık v.d) geçmiş bulunmaktadır.

Vesvese, gizli ses, nefsin kendi kendisine tasarladıkları anlamına gelir. O bakımdan; "(وسوست إليه نفسه وسوسة ووسواساً): Nefsi kendisine vesvese verdi," denilir. Vesvâs ise, zelzâl gibi isimdir. Avcının, köpeklerin gizli fısıltılarına, süs, zinet eşyalarının seslerine de vesvâs denilir. Şair el-A'şâ der ki:

نَسْمَعُ لِلْحَلْيِ وَسْوَاساً إِذَا انْصَرَفَتْ كَمَا اسْتَعَانَ بِرِيحٍ عِشْرِقٌ زَجِلُ

"Ayrılıp gittiğinde zinetlerinin bir sesini işitirsin.
(Ses çıkartan bir ağaççık olan) ışrik ağacının esen rüzgârla ses çıkarması gibi."

Vesvâs, şeytanın bir ismidir. Nitekim yüce Allah: *"O vesvese veren ve sinen* (şeytan)*'ın şerrinden..."* (en-Nâs, 114/4) diye buyurmaktadır.

"(لِيُبْدِيَ لَهُمَا): **Kendilerine... göstermek için"** yani, kendilerine açığa çıkarmak için. Buradaki "lam," "lam-ı âkibet" (yani, sonunda meydana gelecek olan hususu ifade etmek için kullanılan lam) diye bilinir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: (لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا): ***...Sonunda onlara adavete ve hüzünlerine sebep olsun."*** (el-Kasas, 28/8) "Key lam"ı (... diye, için anlamını veren lam) olduğu da söylenmiştir.

"(وُورِيَ): **Gizli bırakılmış"** yani kendilerine gizli bırakılıp üstü örtülmüş demektir. Kur'an'ın dışındaki kullanımlarda bu fiil; (أُورِيَ) şeklinde (أَلِفْتْ): Vakti tayin edilmiş, belirlenmiş gibi okunması da caizdir.

"(مِنْ سَوْءَاتِهِمَا): **Avret yerlerini."** Ferce, "avret" deniliş sebebi, açılması sahibinin hoşuna gitmediğinden ötürüdür. Bu da avretin açılışının çirkin bir şey olduğunu göstermektedir.

Denildiğine göre, avretleri başkalarına değil de kendilerine göründü. Üzerlerinde avretleri görünmeyecek şekilde çiçekler vardı. Ve bu çiçekler zail oldu. Üzerlerinde bir elbise bulunup sonradan bunun döküldüğü de söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"(إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ): **Ancak iki melek... olmayasınız diye"** buyruğundaki (أن) nasb mahallindedir. Anlamı da; "(إلا كراهية أن): Olmanız istenmediğinden... şeklinde olup, muzaf hazfedilmiştir. Basralıların görüşü budur. Kûfeliler ise; "(لئلا تكونا): Olmayasınız diye" anlamındadır derler.

Şöyle de açıklanmıştır: Hayır ve şerri bilen iki melek olmayasınız diye bu yasağı koymuştur. Denildiğine göre Âdem ebedi kalmak istedi. Çünkü o, meleklerin kıyamet gününe kadar ölmeyeceklerini bilmiş idi.

en-Nehhâs da der ki: Yüce Allah, meleklerin Kur'ân-ı Kerim'de birden çok yerde bütün mahlukattan daha faziletli olduğunu açıklamıştır. İşte bu açıklamanın yapıldığı buyruklardan birisi de: **"İki melek...olmayasınız diye"** buyruğunda yer almaktadır. Yüce Allah'ın: ***"Ben bir meleğim de demiyorum"*** (Hûd, 11/31); ***"Mukarreb melekler de"*** (en-Nisa, 4/172) buyrukları da bu kabildendir.

el-Hasen der ki: Allah, melekleri suret, kanat ve mukerrem kılınmakla üstün tutmuştur. Başkaları da şöyle demektedir: Yüce Allah, itaatle ve masiye-

ti terketmekle onları üstün kılmıştır. İşte bundan dolayı her hususta üstünlük (daha fazla faziletli oluş) sözkonusu olmaktadır. İbn Fûrek ise der ki: Bu âyet-i kerimede (buna dair) bir delil yoktur. Çünkü bu buyruk ile yiyecek bir şeye arzu duymamaları bakımından iki melek olmalarını kastetmiş olması ihtimali de vardır. İbn Abbas, ez-Zeccâc ve bir çok ilim adamının tercihine göre, mü'minler meleklerden üstündür. Buna dair açıklamalar, daha önce el-Bakara Sûresi'nde (el-Bakara, 2/33. âyet 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

el-Kelbî der ki: Cebrail, Mikâil, İsrafil ve ölüm meleği gibi meleklerden bir kesim müstesnâ mü'minler bütün mahlukattan üstün tutulmuşlardır. Çünkü bu melekler, Allah'ın rasulleri (elçileri) arasındadırlar.

Her bir kesim, şeriatte yer alan zahiri bir takım delillere yapışmıştır. Fazilet, şüphesiz Allah'ın elindedir.

İbn Abbas, "(مَلِكَيْنِ): İki hükümdar" şeklinde "lâm" harfini esreli olarak okumuştur. Bu aynı zamanda Yahya b. Ebi Kesir ve ed-Dahhâk'ın da kıraatidir. Ancak, Ebu Amr b. el-Alâ, "lâm" harfinin esreli olarak okunuşunu kabul etmeyerek şöyle der: Âdem (as)'dan önce herhangi bir melik (hükümdar) yoktu ki, her ikisi de iki tane melik olmamaktan çekinsinler. en-Nehhâss der ki: Bu kıraate göre "lâm" harfinin sakin okunması caiz olmakla birlikte, birinci kıraate göre -fethanın hafif oluşu dolayısıyla- caiz değildir.

İbn Abbas der ki: Mel'un, onlara mülk sahibi olmak cihetinden yaklaştı. Bundan dolayı: ***"Sana ebedilik ağacını ve sonu gelmez bir mülkü göstereyim mi?"*** (Tâ-Hâ, 20/120) dedi. Ebu Ubeyd de Yahya b. Ebi Kesir'in (kendi kıraatine) "sonu gelmez bir mülke" anlamındaki buyruğunun apaçık bir delil teşkil ettiğini ileri sürmekte ve: İnsanlar bu kıraati terk ettiğinden dolayı biz de bu kıraati terkettik, demektedir.

en-Nehhâs der ki: (İki hükümdar anlamında) "lâm" harfinin esreli okunuşu şaz bir kıraattir, demektedir. Ebu Ubeyd'in bu açıklaması kabul edilmeyerek aşırı bir hata olarak değerlendirilmiştir. Esasen Adem (a.s)'ın mülk taleb edenlerin nihai mülkü olan cennetin mülkünden daha fazla bir mülke ulaşabileceğini sanması düşünülebilir mi? Diğer taraftan **"ve sonu gelmez bir mülk"**ün cennetin mülkünde kalmak ve içinde ebedi olarak devam etmekten başka bir anlamı da olamaz.

وَقَاسَمَهُمَآ إِنِّى لَكُمَا لَمِنَ ٱلنَّٰصِحِينَ ﴿٢١﴾

21. Ve: "Şüphesiz ben size öğüt verenlerdenim" diye her ikisine de yemin etti.

Yüce Allah'ın: "(وَقَاسَمَهُمَا): **Her ikisine de kasem etti**", yemin etti anlamındadır. Şair der ki:

وقاسمها بالله جَهْداً لأنتم ألَذّ من السّلْوَى إذا ما نَشُورها

"Allah adına olanca yemin etti ona; şüphesiz ki siz
Kovanından topladığımız vakit baldan da lezzetlisiniz."

Burada görüldüğü gibi bu fiil, tek bir kişi olduğu halde (فاعلت) veznin-de kullanılmıştır. Bu da vezin ancak karşılıklı iki kişinin bir işi yapması hu-linde kullanılır, diyenlerin görüşünü reddetmektedir. Buna dair açıklamalar da daha önce el-Maide Sûresi'nde geçmiş bulunmaktadır.

"Şüphesiz ben size öğüt verenlerdenim" ifadesinin takdiri: Şüphesiz ben size öğüt verenlerden bir öğütçüyüm, şeklindedir. Bu açıklamayı Hişam en-Nahvî yapmıştır. Buna benzer bir açıklama da önceden el-Bakara Sûre-si'nde geçmiş bulunmaktadır. İfade: Siz bana uyun, ben size doğruyu gös-tereceğim, anlamındadır. Bunu da Katade nakletmektedir.

فَدَلّٰىهُمَا بِغُرُورٍ ۚ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ
عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ ۖ وَنَادٰىهُمَا رَبُّهُمَآ اَلَمْ اَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ
وَاَقُلْ لَكُمَآ اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٢﴾ قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَآ اَنْفُسَنَا
وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ
لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ۚ وَلَكُمْ فِى الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ ﴿٢٤﴾

22. Nihâyet ikisini de aldatarak aşağıya düşürdü. Ağacı tatdıkların-da avret yerleri kendilerine göründü ve üzerlerine cennet yaprak-larından üst üste koyarak örtmeye başladılar. Rabbleri her ikisi-ne: "Ben size bu ağacı yasak etmedim mi ve size şeytan muhak-kak sizin apaçık bir düşmanınızdır demedim mi?" diye seslendi.
23. "Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bize mağfiret ve rah-met etmezsen muhakkak ki zarara uğrayanlardan oluruz" dedi-ler.

24. Buyurdu ki: "Kiminiz kiminize düşman olarak inin. Siz, yer yüzünde bir süreye kadar yerleşip kalacak ve orada geçineceksiniz."

Yüce Allah'ın: **"Nihâyet ikisini de aldatarak aşağıya düşürdü"** buyruğu ikisini de helâke götürdü, demektir. İbn Abbas der ki: Onları yemin ile aldattı. Adem ise, her hangi bir kimsenin Allah adına yalan yere yemin edeceğini sanmıyordu. Böylelikle verdiği vesvesesi ve yemini ile onları aldatmış oldu.

Katade der ki: Onları aldatıncaya kadar onlara Allah adına yemin edip durdu. Kimi zaman mü'min Allah ile de aldatılabilir. İlim adamlarından birisi şöyle dermiş: Allah ile bizi aldatmaya kalkışan, sonunda bizi aldatır. Hz. Peygamber'den gelen hadiste de şöyle buyrulmaktadır: "(المؤمن غِرٌّ كريم والفاجر خِبٌّ لَئيم): Mü'min çabuk kanar ve kerimdir. Facir ise hilekâr ve bayağıdır."[1] Neftaveyh de bu hususu şöylece dile getirmektedir:

إنّ الكريم إذا تَشاءُ خَدَعتَه وترى اللّئيمَ مُجرِّباً لا يُخدَعُ

"Şüphesiz kerim olanı istersen kandırabilirsin
Bayağı olan kimsenin ise, tecrübeli olup aldatılmadığını görürsün."

"(فَدَلّاهُمَا): **İkisini de... aşağıya düşürdü."** buyruğu ile aynı kökten gelen; "(أدلَى دَلْوَه); Kovasını sarkıttı" anlamındadır. (دَلّاهما) ise, çıkarttı manasınadır. Bu kelimenin, onlara cüret kazandırdı demek olduğu da söylenmiştir. Yani, masiyete karşı onlara cüret verip cesaretlendirerek sonunda cennetten çıkmış oldular.

* * *

Yüce Allah'ın: **"Ağacı tattıklarında avret yerleri kendilerine göründü ve üzerlerine cennet yapraklarından üst üste koyarak örtmeye başladılar"** buyruğuna dair açıklamalarımızı da üç başlık halinde sunacağız:

1. Yasağı Çiğnemenin Cezası:

"Ağacı tattıklarında" yani ağaçtan yediklerinde, demektir. Bu ağacın hangisi olduğu hususu ile Adem'in bu ağaçtan nasıl yediği ile ilgili farklı gö-

(1) *Ebû Dâvûd,* Edeb 5; *Tirmizî,* Birr 41 -garip bir hadis olduğu kaydıyla-; *Müsned,* II, 394.

üşler, el-Bakara Sûresi'nde (2/35. âyet, 7. başlık v.d) geçmiş bulunmaktadır.

"Avret yerleri kendilerine göründü." Önce Havva yedi, ona birşey olmadı. Adem de yiyince bu sefer cezaya çarpıldılar. Çünkü, daha önce el-Bakara Sûresi'nde de (az önce işaret edilen yerler) geçtiği üzere nehiy her ikisi hakkında sözkonusu idi.

İbn Abbas der ki: Üzerlerinde elbise gibi duran beyaz çiçeği andıran örtü geri çekildi, el ve ayaklarda tırnaklara dönüştü.

2. Açılan Avretlerin Örtülmesi:

"(وَطَفِقَا): **Başladılar"** kelimesinin (mastarında) "fe" harfinin sakin olması da mümkündür. el-Ahfeş ise, mazi ve muzari fiillerinin; (طَفَقَ يَطْفِقُ) şeklinde kullanıldığını nakletmektedir. Bu fiil işe başlamak anlamına gelir. "(يَخْصِفَانِ): **Üst üste koyarak örtmeye..."** buyruğunu el-Hasen, "hı" harfini esreli, "sad" harfini de şeddeli olarak okumuştur. Bunun aslı ise (يَخْتَصِفَانِ) şeklinde olup, "te" harfi "hı" harfine idğam edilip iki sakin yan yana geldiğinden dolayı "hı" harfini esreli okumuştur.

İbn Bureyde ve Yakub ise "hı" harfini üstün olarak okumuşlar ve "te" harfinin harekesini ona vermişlerdir. "Ye" harfi ötreli olarak; (يُخَصِّفَانِ) şeklinde; (خَصَّفَ يخصِّف) den gelmiş gibi de okunabilir. ez-Zührî ise (يُخْصِفَانِ) şeklinde, (اَخْصَفَ) den gelmiş olarak okumuştur. Her iki şekil de hemzeli veya şeddeli okuyuş ile nakledilmiştir.

Buyruk da: Örtünmek kastı ile yaprak koparıp üzerlerine yapıştırmaya başladılar, demek olur. "(خَصَفَ النعل): Ayakkabıyı dikti," ifadesi de buradan gelmektedir. Ayakkabılara yama vuran kimseye de; (والخصّاف) denilir. (المِخْصَف) ise, biz (ayakkabıyı dikmek için iğneye yol gösteren delici) anlamındadır.

İbn Abbas der ki: (Sözü geçen yaprak) incir yaprağıdır. rivayet olunduğuna göre Âdem (a.s)'ın avreti ortaya çıkınca cennet ağaçlarını dolaşıp, oradan avretini örtmek üzere bir yaprak almak istemiş, fakat cennet ağaçları onu azarlamıştı. Nihâyet incir ağacı ona acıyarak ona bir yaprak vermişti. İşte **"cennet yapraklarından üst üste koyarak örtemeye başladılar"** buyruğunda kastedilenler Adem ile Havva'dır. Allah da incir ağacını tatlılık ve fayda bakımından zahiri ile batınını bir birine eşit kıldı ve her yıl ona iki defa meyve verme özelliğini kazandırarak mükâfatlandırdı.

3. Avreti Açmanın Çirkinliği ve Tesettürün Güzelliği:

Âyet-i kerimede avreti açmanın çirkin olduğuna ve Allah'ın avretlerini ört-

meyi kendilerine vacip kıldığına delil vardır. İşte bundan dolayı onlar hemen avretlerini örtmeye koşmuşlardır. Cennette böyle bir emrin onlara verilmesine mani bir husus yoktur. Nitekim her ikisine de: **"Yalnız bu ağaca yaklaşmayın"** denilmişti.

"el-Beyân" sahibi, Şafiî'den şöyle dediğini nakletmektedir: Örtünmek için ağaç yaprağından başka hiçbir şey bulamayan bir kimsenin bununla örtünmesi gereklir. Çünkü, bu şekilde bir örtünme de mümkün olan ve dışa karşı bir örtmedir. Nitekim, Adem de cennette böyle yapmıştı. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah kendilerine: **"Rabbleri her ikisine: Ben size bu ağacı yasak etmedim mi? Ve şeytan muhakkak sizin apaçık bir düşmanınızdır, demedim mi?"** diye seslendi. **"Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bize mağfiret ve rahmet etmezsen muhakkak ki zarara uğrayanlardan oluruz dediler"** buyruğuna gelince; yani, yüce Allah onlara... ben size bu ağacı yasak etmedim mi diye buyurdu, onlar da; "(رَبَّنَا): Rabbimiz!" diye nida ettiler. Bu, izafet terkibi halindeki bir nidadır, aslı da "(يا ربنا): Ey Rabbimiz" şeklindedir. Buradaki (يا): Ey, nidâ edatının hazfinde ta'zim manası bulunduğu da söylenmiştir.

Her ikisi de günahlarını itiraf ettiler ve tevbe ettiler. -Her ikisine de Allah'ın salât ve selâmı olsun-.

Bu husus, el-Bakara Sûresi'nde (2/36. âyet ile 37. âyetin 2. başlık v.d) geçmiş bulunuyor.

Yüce Allah'ın: **"Buyurdu ki: ... inin"** bu buyruğa dair açıklamalar da -âyetin sonuna kadar olanlar da dahil- önceden (el-Bakara, 2/36. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ ﴿٢٥﴾

25. "Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz, yine oradan çıkarılacaksınız" buyurdu.

Buradaki bütün zamirler "yere" aittir. Âyet-i kerimenin başındaki; "(قال): **Buyurdu"** buyruğunun başında "vav" gelmemiştir. Gelmesi de caizdir. Bu da: "(قال زيد لعمرو كذا قال له كذا): Zeyd Amr'a şunu dedi, ona şunu dedi" demeye benzer.

يَا بَنِيٓ اٰدَمَ قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُّوَارِيْ سَوْاٰتِكُمْ وَرِيْشًا ۭ وَلِبَاسُ التَّقْوٰى
ذٰلِكَ خَيْرٌ ۭ ذٰلِكَ مِنْ اٰيٰتِ اللّٰهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُوْنَ ﴿٢٦﴾

26. Ey Âdemoğulları, size avret yerlerinizi örtecek bir libâs ile giyip süsleneceğiniz bir elbise indirdik. Takvâ elbisesine gelince, o daha hayırlıdır. Bu, Allah'ın âyetlerindendir. Belki öğüt alırlar.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Örtünmeye Dair Hükümler:

Yüce Allah'ın: **"Ey Âdemoğulları size avret yerlerinizi örtecek bir libas... indirdik"** buyruğu ile ilgili olarak çoğu ilim adamı şöyle demiştir: Bu âyet-i kerime, avreti örtmenin vücubuna delildir. Çünkü yüce Allah: **"Avret yerlerinizi örtecek"** diye buyurmaktadır. Kimisi de şöyle demektedir: Bu âyet-i kerimede onların sözünü ettikleri hususa delil teşkil edecek bir taraf yoktur. Aksine bunda sadece bununla Allah'ın bize nimet ihsan etmiş olduğuna delalet vardır, o kadar.

Derim ki: Birinci görüş daha sahihtir. Avretin örtülmesi de bu nimetlerin bir parçasıdır. Böylelikle şanı yüce Allah, Âdemoğlunun zürriyetine avretlerini örtecek şeyleri yaratmış olduğunu beyan etmekte ve tesettürün emr olunduğuna delâlet etmektedir. Başkalarının görmesine karşı avretin örtülmesinin vücubu hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Ancak, avretin ne olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İbn Ebi Zi'b der ki: Avret, erkekte, fercin kendisidir. Yani kubül ve dübürdür, başka da yoktur. Bu aynı zamanda Dâvûd'un, Zahirîlerin, İbn Ebi Able'nin ve Taberî'nin de görüşüdür. Çünkü yüce Allah: **"Avret yerlerinizi örtecek"**; ***"Avret yerleri kendilerine göründü"*** (el-A'râf, 7/22) diye buyurmuştur.

Buharî'de de Enes'ten şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Rasulullah (sav) Hayber sokağında (bineğini) yürüttü -hadiste şunlar da zikredilmektedir:- Sonra elbisesini baldırından yukarıya doğru çekti. Hatta (şu anda ben) Allah'ın Peygamberinin -Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun- baldırının beyazlığını görüyor gibiyim.[1]

(1) ***Buhârî***, Salât 12; ***Müslim***, Nikâh 84, Cihâd 120; ***Müsned***, III, 102.

Malik der ki: Göbek çukuru avret değildir. Bununla birlikte erkeğin, hanımının huzurunda baldırını açmasını hoş görmüyorum.

Ebu Hanife der ki: Dizkapağı avrettir. Bu, Ata'nın da görüşüdür.

Şafiî de der ki: Ne göbek çukuru, ne de dizkapakları -sahih olan görüşe göre- avret değildir.

Ebu Hâmid el-Tirmizî'nin naklettiğine göre ise, göbek çukuru hususunda Şafiî'nin iki görüşü vardır.

Malik'in delili Hz. Peygamber'in Cerhed'e: "Baldırını ört. Çünkü baldır avrettir" demiş olmasıdır.[1] Buharî, bu hadisi muallak olarak zikretmiş ve şöyle demiştir: Enes'in rivayet ettiği hadis, sened itibariyle daha sağlamdır, Cerhed'in rivayet ettiği hadis ise daha ihtiyatlıdır. Tâ ki, kişi (bu ihtiyata riâyet etmek suretiyle) fukâhanın ihtilâfından kurtulmuş olsun.[2]

Cerhed'in bu hadisi de Ebu Hanife'nin dediğinin hilâfına delil teşkil etmektedir. Rivayete göre Ebu Hureyre, el-Hasen b. Ali'nin göbek çukurunu öpmüş ve şöyle demiş: Rasulullah (sav) seni nereden öpüyor idiyse ben de seni aynı yerden öpüyorum. Şâyet göbek çukuru avret olsaydı, Ebu Hureyre de orayı öpmezdi, el-Hasen de ona böyle bir imkân tanımazdı.

Hür kadına gelince; yüz ve eller müstesnâ her yeri avrettir. İlim ehlinin çoğunluğu da bu görüştedir. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Her kim bir kadın ile evlenmek isterse, onun yüzüne ve ellerine baksın."[3]

Çünkü, ihramlı iken de açılması vacib olan azalar da bunlardır.

Ebu Bekr b. Abdurrahman el-Haris b. Hişam der ki: Tırnağı da dahil olmak üzere kadının her şeyi avrettir.

Ahmed b. Hanbel'den de buna yakın bir görüş nakledilmiştir.

Ummu'l-Veled (efendisinden çocuğu bulunan cariye) hakkında ise el-Esrem şöyle demektedir: Ben Onun -yani Ahmed b. Hanbel'in- Um Veled'in nasıl namaz kılacağına dair sorulan soruya şu cevabı verdiğini duydum: Başını ve ayaklarını örter. Çünkü, öyle bir cariye satılamaz. Ve hür bir kadının namaz kıldığı gibi o da namaz kılar.

Cariyeye gelince, onun da göğsünün alt tarafı avrettir. O, başını ve bileklerini açabilir.

---

(1) *Tirmizî*, Edeb 40; *Ebû Dâvûd*, Hammam 1; *Müsned*, III, 478, 479.

(2) *Buhârî*, Salât 12.

(3) Hadisi bu lafızlarla tespit edemedik. Ancak, evlenmek isteyen kimsenin, talip olduğu hanıma bakmasını öğütleyen rivayetlerin bazıları; ez-Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, IV, 239 v.d.; İbn Hacer, *Bulûğu'l-Merâm*, baskı yer ve yılı yok, s.179; Muhammed b. İsmail es-San'ânî, *Subulu's-Selâm*, Mısır 1369/1950, III, 113 v.d.; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, Mısır tarihsiz, VI, 124 v.d. da görülebilir.

Erkek hükmünde olduğu söylendiği gibi, başını ve göğsünü açmasının mekruh olduğu da söylenmiştir. Hz. Ömer de cariyeleri başlarını örtükleri için vurur ve: Hür kadınlara benzemeyin, dermiş. Esbağ da der ki: Baldırı açılacak olursa, vakit çıkmamışsa namazını iade etmesi gerekir.

Ebu Bekr b. Abdurrahman el-Haris b. Hişam der ki: Cariyenin tırnağı da dahil olmak üzere her şeyi avrettir.

Ancak bu, fukahanın görüşlerinin dışına çıkmaktır. Zira fuhaka, hür kadının farz namazı elleri ve yüzü açık olduğu halde kılabileceğini ve bu şekilde bunların yere değeceğini icma ile kabul etmişlerdir. Cariye hakkında hükmün böyle olması öncelikle sözkonusudur. Um Veled'in durumu ise, cariyeye nisbetle daha ağırdır.

Küçük çocuğun ise, avretinin hürmeti yoktur. Küçük kız, göze gelecek ve arzulanacak bir hale geldi mi, avretini örter.

Ebu Bekr b. Abdurrahman'ın delili yüce Allah'ın şu buyruğudur: ***"Ey Peygamber, zevcelerine, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına de ki: Cilbablarını*** (dış elbiselerini) ***üzerlerine giyinsinler..."*** (el-Ahzab, 33/59)

Bir diğer delili de Um Seleme yoluyla gelen şu hadis-i şeriftir: Ona: Kadın hangi elbiseler ile namaz kılar, diye sorulmuş, O da şu cevabı vermiştir: Kadın dış gömlek ile ayaklarının üst taraflarını dahi örten bürüyücü baş örtüsü içerisinde namaz kılar.[1] Bu hadis, merfu' olarak da rivayet edilmiştir. Fakat onu Um Seleme'den mevkuf olarak rivayet edenler daha çok ve hıfz bakımından daha ileridirler. Bunlar arasında Malik, İbn İshâk ve başkaları da vardır.[2] Ebu Davud der ki: Bu hadisi, Abdurrahman b. Abdullah b. Dinar, Muhammed b. Zeyd'den, o, annesinden, O da Um Seleme'den şöylece merfu' olarak rivayet etmektedir: Um Seleme Rasulullah (sav)'a sordu...[3]

Ebu Ömer der ki: Burada sözü edilen Abdurrahman, hadis alimlerince zayıf bir ravi olarak kabul edilmiştir. Şu kadar var ki, Buharî onun hadisinin bir bölümünü de rivayet etmiştir. Ancak, bu hususlaki icma, gelen bu rivayetten daha güçlüdür.

2. İndirilen Libâs'ın Mahiyeti:

Yüce Allah: **"Size... bir libâs... indirdik"** buyruğu ile kastedilen pamuk ve ketenin bitmesini sağlayan, kendilerinden yün, kıl ve tüylerin alındığı davarların hayatta kalmasına neden olan yağmurdur. O halde bu buyruk, ile-

(1) ***Muvatta,*** Salâtu'l-Cemaa 36.

(2) Bk. İbn Abdi'l-Berr, ***el-İstizkâr,*** V, 441.

(3) ***Ebû Dâvûd,*** Salât 83.

ride geleceği üzere yüce Allah'ın: ***"Ve sizin için davarlardan sekiz çift indirdi"*** (ez-Zümer, 39/6) buyruğu gibi mecazi bir ifadedir.

Şöyle de açıklanmıştır: Buradaki "indirme"den kasıt, Âdem ve Havvâ ile birlikte başkalarına bir örnek teşkil etmek üzere bir miktar elbisenin indirilmesidir. Said b. Cübeyr der ki: **"Size... indirdik"**, sizin için yarattık demektir. Tıpkı -ileride de geleceği gibi- yüce Allah'ın: ***"Ve O sizin için davarlardan sekiz çift indirdi"*** (ez-Zümer, 39/61) buyruğunun "yarattı" anlamına gelmesi gibi.

Bunun: Biz size elbisenin ne şekilde yapılacağı ilhamını verdik, anlamına geldiği de söylenmiştir.

3. Giyim ve Süs:

Yüce Allah'ın: "(وَرِيشًا): **Giyip süsleneceğiniz bir elbise"** buyruğunu, Ebu Abdurrahman, el-Hasen ve el-Mufaddal ed-Dabbî'nin rivayetine göre Asım ile el-Hüseyn b. Ali el-Cu'fî'nin rivayetine göre de Ebu Amr; (ورياشا) şeklinde okumuşlardır. Ebu Ubeyd ise böyle bir kıraati sadece el-Hasen'den rivayet etmiş ve anlamına dair bir açıklamada bulunmamıştır. Bu kelime; (ريش)'in çoğuludur. Bu da mal ve elbise kabilinden olan şeyler hakkında kullanılır.

el-Ferra der ki: (ريشٌ ورياش) şeklinde (لِبس ولِباس)'in kullanıldığı gibi kullanılır. "(ريش الطائر): Kuş tüyü," Allah Teala'nın kuşu kendisi vasıtasıyla örttüğü şeyin adıdır. Bunun bolluk ve rahat geçim anlamına geldiği de söylenmiştir. Dil bilginlerinin çoğunluğunun kabul ettiği görüş, bu kelimenin insanı örten elbise veya geçim anlamında kullanıldığıdır. Sibeveyh şu beyiti naklet-mektedir:

فريشي منكم وهَواي معكم وإنْ كانت زيارتُكم لِمَاما

"Giyimim yahut geçimim sizdendir. Sevgim, (aklım, fikrim) sizinledir. Sizin (beni) ziyaretiniz nâdiren olsa bile."

Ebu Hatim de Ebu Ubeyde'den (وهبت له دابة بريشها) ifadesinin; "ona üzerindeki takım ve sair kılığı ile birlikte bir binek bağışladım" anlamında kullanıldığını nakletmektedir.

4. En Hayırlı Elbise:

Yüce Allah: **"Takvâ elbisesine gelince, o daha hayırlıdır"** buyruğu ile

takvânın en hayırlı elbise olduğunu beyan etmektedir. Niteklm şair şöyle demektedir:

إذا المرءُ لم يلبسْ ثياباً من التُّقى تقلّب عـريـانـاً وإن كـان كـاسـيـا
وخيرُ لباسِ المرء طاعـةُ ربـه ولا خيـرَ فيمن كـان لله عـاصـيـا

"Eğer kişi takvâdan bir elbise giyinmemiş ise
O, çıplak gezer, dolaşır, giyinik olsa dahi
Kişinin en hayırlı elbisesi Rabbine itaatidir.
Hayır yoktur, Allah'a isyan edende."

Kasım b. Malik, Avf b. Ma'bed el-Culhenî'den: **"Takva elbisesi"** hayadır, dediğini nakletmektedir. İbn Abbas da: **"Takva elbesesi"** amel-i salih demektir, diye açıklamıştır. Yine İbn Abbas'tan nakledildiğine göre, takva elbisesi, yüzde görünen (yüze yansıyan) güzel görünüş demektir.

Yüce Allah'ın öğretip kendisiyle hidayete ulaştırdığı şey anlamına geldiği de söylenmiştir.

Yine **"takvâ elbisesi"** giyimiyle yüce Allah'a karşı tevazu arz olunan ve onlarla Allah'a ibadet olunan yün ve kaba giyecekler, başkalarından hayırlıdır, diye de açıklanmıştır.

Zeyd b. Ali de şöyle demiştir: **"Takvâ elbisesi"** zırh ve miğfer, bilekler ve bacaklardır. Savaşta bunlarla korunulur. Urve b. ez-Zübeyr de: **"Takvâ elbisesi"** Allah'a karşı duyulan haşyettir, demiştir. Şöyle de açıklanmıştır, takva elbisesi, Allah'ın emir ve yasakları hususunda Allah'a karşı takvalı olma duygusunu hissetmektir.

Derim ki: Sahih olan da budur. İbn Abbas ve Urve'nin görüşleri de bu anlama gelir. Zeyd b. Ali'nin açıklaması da güzeldir. Çünkü o, bu açıklamasıyla cihada teşvik etmektedir. İbn Zeyd ise bunun setr-i avret anlamına geldiğini söylemiştir, ancak bu açıklama tekrarın varlığı anlamına gelir. Zira daha önce yüce Allah: **"Size avret yerlerinizi örtecek bir libas"** ile **"indirdik"** diye buyurmuştur.

"Bu, kaba elbiseler giymektir ve böylesi alçak gönüllülüğe, kaba ve türlü eziyetler çekmeye daha yakınlaştırıcıdır" görüşüne gelince, bunlar mücerred iddiadan ibarettir. Çünkü, ileride de yüce Allah'ın izniyle görüleceği üzere, faziletli ilim adamları takvayı elde etmiş olmakla birlikte, ince ve yumuşak elbiseler giyerlerdi.

Medineliler ve el-Kisaî; (لِبَاسَ) şeklinde ilk geçen "(لِبَاسًا): Libas," elbise ke-

limesine atfen nasb ile okumuşlardır.

Mukadder bir fiil ile nasbedildiği de söylenmiştir. Yani; "(وأنزلنا لباس التقوى): Ve takva elbisesini de indirdik."

Diğerleri ise bunu mübtedâ olarak ref' ile okumuşlardır.

(ذٰلِكَ): **O"** onun sıfatıdır; "(خَيْرٌ): **Hayırlıdır"** buyruğu, mübtedanın haberidir.

Yani, sizin bilmiş olduğunuz ve kendisine işaret olunan takvâ elbisesi, size indirmiş olduğumuz avretinizi örten elbiseden de, giyinip süsleneceğiniz diğer elbiselerden de daha hayırlıdır. O halde onu giyininiz. Bunun (elbise anlamındaki "libâs" kelimesinin); "(هو): O" takdiri ile ref' olunduğu da söylenmiştir. Yani o, takva libasıdır. Yani o, avreti örtmektir. İbn Zeyd'in açıklaması da bu esasa binaen anlaşılır.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Takva libasına gelince, işte o hayırlı olandır. Buna göre buradaki; "(ذلك): Şu," bu anlamındaki işaret zamiri; "(هو): O" zamiri anlamındadır. Ancak, ilk i'rab şekli, bu hususta yapılmış en güzel açıklamadır.

el-A'meş ise "(ولباسُ التقوى خيرٌ): Takva elbisesi daha hayırlı olandır" şeklinde okumuş ve; (ذٰلِكَ): O'yu okumamıştır. Ancak böyle bir kıraat Mushafta yazılı olana muhaliftir.

"Bu, Allah'ın âyetlerindendir." Yani O'nun yaratıcı olduğuna delil teşkil eden hususlardandır. Buradaki "(ذلك) Bu," ya sıfat olarak, yahut bedel olarak, veya atf-ı beyan olarak ref' mahallindedir.

يَا بَنِيٓ اٰدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَآ اَخْرَجَ اَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ
عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْاٰتِهِمَا ۗ اِنَّهُ يَرٰىكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ ۗ
اِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ اَوْلِيَآءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾

27. Ey Âdemoğulları! Şeytan, ana ve babalarınızı avret yerlerini kendilerine göstermek için üzerlerinden elbiselerini sıyırarak cennetten çıkmalarına sebep olduğu gibi, sakın sizi de fitneye düşürmesin. Çünkü o da kabilesi de sizi, sizin kendilerini göremeyeceğiniz yerden görürler. Muhakkak Biz, şeytanları iman etmeyenlerin velileri kıldık.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Avreti Örtmenin Gereği:

Yüce Allah'ın: **"Ey Âdemoğulları... sakın sizi de fitneye düşürmesin"** buyruğu, şeytan anne ve babanızı cennetten çıkartmak suretiyle fitneye düşürdüğü gibi, sizi de fitneye düşürerek dinden, uzaklaştırmasın, demektir.

"(أَبٌ): Baba," müzekker için, "(أبة): Anne" de müennes için kullanılır. Buna binaen anne-babayı anlatmak üzere; "(أبوان): Ebeveyn" denilmiştir.

"(يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا): **Elbiselerini sıyırarak..."** ifadesi, hal olarak nasb mahallindedir. Bu "(مِنَ الْجَنَّةِ): **Cennetten"** üzerine vakıf yaptıktan sonra istinâf (yeni cümle başlangıcı) da olabilir.

"(لِيُرِيَهُمَا): **Kendilerine göstermek için"** fiili de "key lâm'ı" dolayısıyla nasb edilmiştir.

"(إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ): **Çünkü o da kabilesi de sizi... görürler"** buyruğunda asıl şekil; "(يرءاكم): Sizi görür," şeklinde iken, hemze tahfîf edilmiş (yani med harfi içerisinde kaynaştırılmış) tir.

"(وَقَبِيلُهُ): **Kabilesi"** de mahzuf bir isme atfedilmiştir ki, ondan önce geçen "(هو): **O"** zamiri de yapılan bu atfin güzel olması için gelmiş bir tek'iddir. Yüce Allah'ın: "(اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ): ***Ey Adem, sen ve eşin cennette yerleşin"*** (el-A'raf, 7/19) buyruğunda (sen zamirinin atıftan önce) zikredildiği gibi. İşte bu da atıf yapmaksızın, "(رأيتك وعمرو): Ben ve Amr seni gördüm" şeklindeki kullanışın güzel olmadığını ve zamirin de açıktan söylenen gibi olduğunu göstermektedir.

Yine bu buyrukta avretin örtülmesinin vacib oluşuna da delil vardır. Çünkü yüce Allah: **"Üzerlerinden elbiselerini sıyıyarak..."** diye buyurmaktadır.

Başkaları da der ki: Bu buyrukta Hz. Âdem'in başına geldiği gibi, nimetin zeval bulmasından bir sakındırma vardır. Ancak bu görüş, Adem'in şeriatinin bizim için de bağlayıcı olduğunun sabit olması halinde uygun bir açıklamadır. Oysa durum böyle değildir.

2. Cinlerin ve İnsanların Birbirlerini Görmeleri:

"Yüce Allah'ın: Çünkü o da kabilesi de sizi... görürler" buyruğundaki **"kabilesi"** onun askerleri demektir. Mücahid der ki: Bunlarla cinleri ve şeytanları kastetmektedir. İbn Zeyd ise, nesli anlamına gelir, demiştir. Onun kuşağı anlamına geldiği de söylenmiştir.

"Sizin kendilerini göremeyeceğiniz yerden" buyruğu ile ilgili olarak kimi ilim adamı şöyle demiştir: Burada cinlerin görülmeyeceğine dair bir delil vardır. Çünkü yüce Allah: **"Sizin kendilerini göremeyeceğiniz yerden"** diye buyurmuştur.

Görülmelerinin mümkün olduğu da söylenmiştir. Çünkü yüce Allah onları göstermek isteyecek olursa, görülünceye kadar onların cisimlerini açığa çıkartır. en-Nehhas der ki: **"Sizin kendilerini göremeyeceğiniz yerden"** ifadesi cinlerin, bir peygamber zamanı olması müstesnâ, görülmeyeceklerine delildir. Peygamber zamanında görülmeleri ise, onun peygamberliğine delalet etmesi içindir. Çünkü yüce Allah onları içinde bulundukları hilkatleriyle görülmeyecek şekilde yaratmıştır. Ancak, aslî suretlerinden başka bir surete nakledildikleri vakit görülebilirler. Bu ise, ancak ve ancak peygamberler -Allah'ın salat ve selamı üzerlerine olsun- döneminde olabilen mucizelerdendir.

el-Kuşeyrî der ki: Şanı yüce Allah, bugün için adetini Ademoğullarının şeytanları göremeyecekleri şekilde icra etmektedir.

Hz. Peygamberden de: "Şüphesiz şeytan Âdemoğlunun içinden kanın aktığı gibi akar"[1] diye buyurduğu nakledilmektedir. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: *"O* (şeytan) ***ki, insanların göğüslerine vesvese verir."*** (en-Nâs, 114/5) Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: "Şüphesiz meleğin de -kalbe- bir telkini, şeytanın da bir telkini vardır. Meleğin telkini hayır vadetmek ve hakkı tasdik etmek hakkındadır. Şeytanın telkini ise, kötülük vadetmeye ve hakkı yalanlamaya dairdir."[2] Bu hadis, daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/268. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Görülmeleri ile ilgili sahih bir takım haberlerde gelmiş bulunmaktadır. Buharî, Ebu Hureyre (r. a)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasulullah (sav), beni ramazan zekâtını korumakla görevlendirdi, diyerek uzunca bir olay nakletti ve orada hurmalardan alıp yiyen cinniyi yakaladığını, Peygamber (sav)'ın da: "Dün senin esirin ne yaptı" diye kendisine sorduğunu nakletmektedir...[3] Bu hadis de el-Bakara Sûresi'nde (2/255. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Müslim'in Sahih'inde de Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Allah'a yemin olsun, eğer kardeşim Süleyman'ın duası olmasaydı, Medinelilerin çocuklarının kendisiyle oynayacağı şekilde zincire vu-

(1) *Buhârî,* İ'tikâf 11, 12, Bed'ul'l-Halk 11, Ahkâm 21; *Müslim,* Selâm 23, 24; *Ebû Dâvûd,* Savm 78, Sünne 17, Edeb 81; *İbn Mâce,* Siyâm 65; *Dârimî,* Rikaak 66; *Müsned,* III, 156, 285, 309; VI, 337.

(2) *Tirmizî,* Tefsir 2. sûre 36.

(3) *Buhârî,* Vekâlet 10.

rulmuş haliyle sabahı edecekti" diye kendisine karşı çıkan ifrît hakkında açıklamalarda bulunduğu nakledilmektedir.(1) İleride yüce Allah'ın izniyle Sâd Sûresi'nin tefsirinde (37/35. âyette) gelecektir.

"Muhakkak Biz, şeytanları iman etmeyenlerin velileri kıldık." Yani, cezalarını artırmak için böyle yaptık ve haktan uzaklaşmak hususunda onları birbirine eşit kıldık.

وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا ۗ قُلْ إِنَّ اللَّهَ
لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ ۖ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾

28. Onlar bir hayasızlık yapsalar: "Biz atalarımızı da bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti" derler. De ki: "Allah hiç bir zaman hayasızlığı emretmez. Bilmediğiniz şeyleri Allah'a karşı mı söylüyorsunuz?"

Burada geçen **"hayasızlık** (el-Fâhişe)", müfessirlerin çoğunluğunun görüşüne göre, (cahiliye dönemi Araplarının) Beytin etrafında çıplak olarak tavaf etmeleridir. el-Hasen ise bu şirk ve küfürdür, diye açıklamıştır. Onlar, bu yaptıklarına geçmişlerini taklit etmelerini ve Allah'ın da kendilerine bunu emretmiş olduğunu delil diye ileri sürüyorlardı.

el-Hasen der ki: **"Allah da bize bunu emretti."** buyruğu, onlar, eğer Allah bizim bu yaptığımızı hoş görmeseydi, bizim bu durumumuzu başka bir durumla değiştirmemizi sağlardı demişlerdi diye, açıklamıştır.

"De ki: Allah hiç bir zaman hayasızlığı emretmez." Böylelikle onların kendiliklerinden yalan hüküm verdiklerini ve Allah'ın bu iddia ettikleri şeyleri kendilerine emretmiş olduğuna dair bir delillerinin bulunmadığını açıklamaktadır.

Taklidin kötülüğü ve onların cahilce bir çok uygulamalarının kötülenmesi ile ilgili bir takım açıklamalar daha önceden de geçmiş idi. İşte bu da onlardan birisidir.

(1) *Müslim,* Mesâcid 40; *Nesaî,* Sehv 19; *Müsned,* III, 82; ayrıca bk.: *Buhârî,* Enbiyâ 40; *Müslim,* Mesâcid 39; *Müsned,* II, 298.

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ ۖ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ
مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ۚ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ ﴿٢٩﴾ فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا
حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ ۗ إِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِ اللَّهِ
وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُم مُّهْتَدُونَ ﴿٣٠﴾

29. De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi doğrultun. Ve dininizi yalnız O'na halis kılarak ibadet edin. Sizi ilkin yarattığı gibi (yine O'na) **döneceksiniz."**
30. O, bir kısmına hidayet verdi, bir kısmına da sapıklık hak oldu. Muhakkak onlar, Allah'ı bırakıp şeytanları kendilerine veliler edindiler. Üstelik doğru yolu bulduklarını da sanırlardı.

Yüce Allah'ın: **"De ki: Rabbim adaleti emretti"** buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas bunu, "la ilahe illallah"ı emretti diye açıklamıştır. Buradaki el-Kıst'ın adalet demek olduğu da söylenmiştir. Yani Rabbim adaleti emretmiştir, o halde O'na itaat ediniz. Buna göre ifadede bir hazf söz konusudur.

"Her secde yerinde" yani, bulunduğunuz her mescidde **"yüzlerinizi doğrultun."** Kıldığınız her namazda kıbleye dönerek O'na yönelin demektir. **"Ve dininizi yalnız O'na halis kılarak"** O'nu tevhid ederek ve O'na hiç bir şeyi ortak koşmaksızın **"ibadet edin. Sizi ilkin yarattığı gibi yine** (O'na) **döneceksiniz."** Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: ***"Andolsun sizi ilk defa yarattığımız gibi yapayalnız, teker teker huzurumuza geldiniz."*** (el-En'âm, 6/94) buyruğudur ki, daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"(كَمَا): **Gibi"** deki "kâf" nasb mahallindedir. Yani: Sizi ilkin yarattığı gibi döneceksiniz. Bu da, sizi ilk defa nasıl yaratmış ise, sizi tekrar yaratacaktır, anlamındadır. ez-Zeccâc der ki: Bu, mâkabline taalluk etmektedir. Yani, siz oradan çıkartılacaksınız. Nitekim sizi ilkin yarattığı gibi yine (O'na) döneceksiniz, demektir.

"O, bir kısmına hidayet verdi" buyruğundaki "(فَرِيقًا): **Bir kısmına"** lafzı, "(تَعُودُونَ): **Döneceksiniz"**deki "siz" zamirinden hal olarak nasbedilmiştir.

Yani, kimisi mutlu kimseler, diğerleri de bedbaht kimseler olmak üzere iki fırka halinde geri döneceksiniz.

Bunu, Ubey'in; "(تعودون فريقين فريقاً هدى وفريقاً حق عليهم الضلالة): Siz, iki fırka halinde döneceksiniz. Fırkanın birisine hidayet vermiş, diğerine ise sapıklık hak olmuş olarak" şeklindeki el-Kisaî'den nakledilen kıraati de pekiştirmektedir.

Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî de yüce Allah'ın: **"O, bir kısmına hidayet verdi, bir kısmına da sapıklık hak oldu"** buyruğu hakkında şöyle demektedir: Allah, baştan beri sapıklık için yarattığı kimseyi de sonunda sapıklığa vardırır. İsterse o, hidayet bulmuşların amelleriyle amel etsin. Kimi de hidayet üzere yarattı ise, sonunda da onu hidayete ulaştırır. İsterse sapık kimselerin amelleriyle amel etsin. Allah, İblis'in hilkatini sapıklık üzere başlattı. O da meleklerle birlikte mutlu edici ameller işledi. Daha sonra yüce Allah, kendisini ilkin yarattığı şeye geri döndürdü. Ve: ***"Ve o, kâfirlerdendi"*** (el-Bakara, 2/33) diye buyurdu.

İşte bu da Kaderiye'ye ve ona tabi olanlara açık bir red mahiyetindedir.

"(فَرِيقاً): **Bir kısmı"** kelimesinin; "(هَدَى): **Hidayet verdi"** buyruğu ile nasb edildiği de söylenmiştir. İkinci olarak gelen "(وفَرِيقاً): **Bir kısmına da"** şeklindeki ikinci kelimenin de hazfedilmiş bir fiil ile nasbedildiği söylenmiştir. Yani; "(وأضل فريقاً): Bir kısmını da saptırdı," takdirindedir. Sibeveyh de şu iki beyiti nakletmektedir:

أصبحتُ لا أحمل السِّلاحَ ولا ... أملِك رأسَ البعيرِ إن نَفَرا
والذِّئْبُ أخشاه إن مررتُ به ... وَحْدِي وأخشَى الرياحَ والمطرا

"Silah taşıyamaz oldum ve devenin
Ürküp kaçtığı vakit başını yakalayamaz (dizginlerini tutamaz) oldum
Yanından geçtiğim vakit yalnız başıma, kurttan korkar oldum
Hatta rüzgârlardan da yağmurlardan da korkuyorum."

el-Ferrâ der ki: Eğer bu, (Allah'ın kelâmı dışında benzer terkiblerde insan sözlerinde) merfu' da olsa, caiz olurdu.

"Muhakkak onlar, Allah'ı bırakıp şeytanları kendilerine veliler edindiler" buyruğunda geçen **"Muhakkak onlar"** ibaresini İsa b. Ömer, hemzeyi üstün olarak; (انهم) şeklinde; "(لأنهم): Çünkü onlar" anlamı şeklinde okumuştur.

يَا بَنِيٓ ءَادَمَ خُذُوا۟ زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا۟ وَٱشْرَبُوا۟ وَلَا تُسْرِفُوٓا۟ ۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾

31. Ey Âdemoğulları! Her mescidde zinetinizi alın. Yeyin, için, israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. Bu Âyette Hitap Bütün İnsanlaradır:

Yüce Allah'ın: **"Ey Âdemoğulları"** hitabında, o dönemlerde Beytullahı çıplak olarak tavaf eden Araplar kastedilmekle birlikte, hitap, bütün insanlaradır. Ve bu buyruk bundan dolayı namaz için yapılmış bütün mescidler hakkında umumidir. Çünkü, sebebin özelliği değil, hükmün umumiliği nazar-ı itibara alınır.

İlim adamları arasında bununla tavafın kastedilmiş olacağını kabul etmeyenler de vardır. Çünkü tavaf yalnızca tek bir mescidde söz konusu olur. Bütün mescidler için söz konusu olan şey ise namazdır.

Ancak bu, şeriatın maksatları kendisine gizli kalmış olan kimselerin söyliyeceği bir sözdür. Müslim'in Sahih'inde İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmektedir: Kadın, çıplak olarak Beyt'i tavaf eder; bu arada: Kendisiyle tavaf edebileceği bir elbiseyi ödünç olarak kim verebilir, diye seslenir ve aldığı bu elbiseyi ferci üzerine koyar ve şöyle dermiş:

اليومَ يَبْدُو بعضُه أو كلُّه وما بَدَا منه فلا أُحِلُّه

"Bugün onun bir kısmı yahut tamamı görünüyor olabilir
Ama ben ondan görünen kısmını kimseye helal kılmıyorum."

Bunun üzerine şu: **"Her mescidde zinetinizi alın"** âyeti nazil oldu.[1]

Burada sözü geçen kadın ise, Dubaa bint. Âmir b. Kurt'dur. Bunu, Kadı Iyad ifade etmiştir.

(1) *Müslim*, Tefsir 25; *Nesaî*, Menâsik 161.

Yine Müslimin Sahih'inde Hişam b. Urve'den, o da babasından rivayete göre, babası şöyle demiş: Araplar, el-Hums diye bilinenler müstesnâ Beyti hep çıplak tavaf ederlerdi. el-Hums diye bilinenler ise, Kureyş ve ondan gelenlerdir. Humsların, kendilerine elbise vermeleri hali müstesna Beyti çıplak olarak tavaf ederlerdi. Erkekler erkeklere, kadınlar da kadınlara elbise verirdi. Hums diye bilinenler ise, Müzdelifenin dışına çıkmazlar, diğer insanların hepsi ise, Arafat'da vakfe yaparlardı.(1)

Müslim'den başka eserlerde de şu zikredilmektedir: Ve biz, Harem ehliyiz. Araplardan herhangi bir kimsenin bizim elbisemiz dışında bir elbiseye bürünmüş olarak tavaf etmemesi, bizim topraklarımıza girdi mi, bizim yemeklerimizden başka bir yemek yememesi gerekir diyorlardı. Araplardan Mekke'de kendisine elbise verecek bir arkadaşı bulunmayan ve ücretle kiralayacak kadar maddi imkânı olmayan kimse, şu iki halden birisini yapmak zorundaydı. Ya Beyti çıplak olarak tavaf edecekti yahut da kendi elbiseleriyle tavaf edecekti. Tavaf ettiği elbiselerini de tavafını bitirdi mi, üzerinden çıkarıp atacak ve kimse de onlara dokunmayacaktı. Bu elbiseye de (çıkarılıp atılan anlamında): el-Lekâ denilirdi.(2)

Araplardan birisi de şöyle demiş:

كفى حزناً كريٌ عليه كأنّه لقًى بين أيدي الطائفين حريمُ

"Benim ona yaptığım yeterdir: Üzerine hücum edip onu
Kendisine yaklaşılmayan tavaf edenlerin önünde atılmış bir elbiseye dönüştürmüş olmam."

İşte Araplar, yüce Allah Peygamberi Muhammed (sav)'ı gönderdiği vakte kadar bu tür bir cehalet, bid'at ve sapıklık üzere idiler. Yüce Allah da Peygamberine: **"Ey Âdemoğulları, her mescidde zinetinizi alın"** âyetini indirdi ve Rasulullah (sav)'ın müezzini de: "Şunu bilin ki, çıplak bir kimse Beyti tavaf etmeyecektir."(3)

Derim ki: Burada kasıt, namazdır diyenler, bunun da zineti ayakkabılardır, demişlerdir. Çünkü, Kürz b. Vebra, Ata'dan, o, Ebu Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Peygamber (sav) bir seferinde: "Namazın süsünü takınınız" diye buyurmuş. Ona, namazın süsü nedir diye sorulunca: "Ayakkabılarınızı gi-

(1) ***Müslim,*** Hacc 152.
(2) Tavaf elbiseleri ile ilgili bölümü: ***Buhârî,*** Hacc 91.
(3) ***Buhârî,*** Salât 10, Hacc 67, Cizye 16, Meğâzî 66, Tefsir 9. sûre 2, 3, 4; ***Müslim,*** Hacc 435; ***Ebû Dâvûd,*** Menâsik 66; ***Tirmizî,*** Hacc 44. Tefsir 9. sûre 6; ***Nesaî,*** Menâsik 161...

yinip onlarla namaz kılınız" diye buyurmuştur.[1]

2. Namazda Setr-i Avret:

Âyet-i kerime, önceden de geçtiği üzere avretin örtülmesinin vücubuna delildir. İlim ehlinin çoğunluğu (cumhur) da avretin örtülmesinin namazın farzlarından olduğu görüşündedir. el-Ebherî ise, o, genel olarak bütün hallerde farzdır. İnsanın namazda da namazın dışında da avretini insanlardan saklayıp örtmesi görevidir. Sahih olan görüş de budur. Çünkü, Hz. Peygamber, el-Misver b. Mahreme'ye şöyle demiştir: "Dön, elbiseni al ve çıplak olarak yürümeyin." Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.[2]

İsmail el-Kadî ise, setr-i avretin namazın sünnetlerinden olduğu görüşündedir. Buna, şunu delil göstermektedir: Eğer, setr-i avret namazda farz olsaydı, çıplak kimsenin namaz kılmasının caiz olmaması gerekirdi. Çünkü namazın farzlarından olan her şeyin güç yetirilebilmekle birlikte yerine getirilmesi yahut da olmadığı takdirde onun bedelinin yapılması gerekir, ya da tamamıyla sakıt olur. Oysa setr-i avrette durum böyle değildir.

İbnü'l-Arabî der ki: Setr-i avret, namazda bir farzdır. O bakımdan bir imam rükuda iken elbisesi düşüp de dübürü açılacak olsa, o da başını kaldırıp açılan yerini örtse bu onun için yeterlidir, görüşü İbn Kasım'a aittir. Sahnûn ise şöyle demektedir: Ona uyanlardan kim ona bakarsa, namazını iade eder. Yine Sahnûn'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: İmam da cemaat de namazlarını iade ederler. Çünkü setr-i avret namazın şartlarından bir şarttır. Açılacak olursa namaz batıl olur. Bu görüşünde asıl dayanağı ise taharettir (yani taharet gibi setr-i avreti de şart görmesidir).

Kadı İbnü'l-Arabî der ki: Namazları batıl olmaz diyenler böyle bir şartın sözkonusu olmadığından dolayı bu görüşü benimsemiştir. Elbisesini alıp örtünse, namazı sahih olur, fakat ona bakanların namazı batıl olur, diyenlerin görüşüne gelince, bu silinmesi gereken bir sahife (iltifat edilmemesi gereken bir görüş) ve kendisiyle uğraşılması caiz olmayan bir kanaattir.

Buharî ve Nesaî'de Amr b. Seleme'den şöyle dediği nakledilmektedir: Benim kavmim, Rasulullah (sav)'ın yanından döndüklerinde dediler ki: Peygamber şöyle buyurdu: "Aranızda Kur'ân'ı en çok (ezbere) bileniniz size imamlık yapsın." Bunun üzerine beni çağırdılar, bana rükû ve sücudu öğrettiler. Ben de onlara namaz kıldırıyordum. Üzerimde sökük bir cübbe vardı. Baba-

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, III, 141. Üçüncü başlıkta Enes'ten bu manada bir rivayeti kaydedecek ve sahih olmadığını belirtecektir.

(2) *Müslim*, Hayz 78; *Ebû Dâvûd*, Hammam 2.

ma: Oğlunun kıçını biz görmeyelim diye (onu, giydireceğin bir elbise ile) örtemez misin?" Nesaî'nin lafzı ile rivayet bu şekildedir.(1)

Sehl b. Sa'd'dan da şöyle dediği sabit olmuştur: Erkekler, Rasulullah (sav)'ın arkasında namaz kıldıklarında büründükleri elbiselerinin darlığından dolayı onları küçük çocuklar gibi boyunlarında düğüm yapıyorlardı. Birisi de şöyle dedi: Ey Kadınlar topluluğu, erkekler başlarını (secdeden) kaldırmadıkça, siz başlarınızı kaldırmayınız. Bunu da Buharî, Nesaî ve Ebû Dâvûd rivayet etmiştir.(2)

3. Kişinin Kendi Avretini Görmesinin Hükmü:

Kişinin kendi avretini görmesinin hükmü hususunda fukahanın farklı görüşleri vardır:

Şafiî der ki: Eğer elbise dar ise, onu ya ilikler ya da üzerindeki gömleğin kenarları çekilip de yakası tarafından avreti görülmesin diye bir şeylerle iliştirir. Bunu yapmayacak olur da kendi avretini görecek olursa, namazı iade eder. Ahmed'in de görüşü budur.

Malik ise, düğmeleri iliklenmeden ve üzerinde şalvar bulunmaksızın entari ile namaz kılmaya ruhsat vermiştir. Ebu Hanife ve Ebu Sevr'in görüşü de budur. Salim gömleğinin (entarisinin) düğmelerini iliklemeksizin namaz kılardı.

Dâvûd et-Taî der ki: Eğer sakalı büyükse bunda bir mahzur yoktur. Bu anlamda bir görüşü el-Esrem, Ahmed'den nakletmektedir.

Eğer kişi imam ise, ridasız (belden yukarısını örten elbise) namaz kılmamalıdır. Çünkü bu zinettendir.

Ayakkabı ile namaz kılmanın da zinetten olduğu söylenmiştir. Bunu da Enes, Peygamber (sav)'dan rivayet etmiş olmakla birlikte sahih değildir.

Yine denildiğine göre, namazın zineti (süsü), rükûa giderken ve rükûdan kalkarken elleri kaldırmaktır.

Ebu Ömer der ki: Her şeyin bir süsü vardır. Namazın süsü ise tekbir getirmek ve elleri kaldırmaktır.

Ömer (r.a) da şöyle demiştir: Allah size bolluk vermiş ise siz de kendiniz için bolluk yapın. Bir adam elbiselerini giyinerek bir izar (belden aşağısını örten elbise) ve bir rida ile (belden yukarısını örten elbise), bir izar ve bir

(1) *Nesat,* Kıble 16. Ayrıca bk.: *Buhârî,* Meğâzî 53; *Ebû Dâvûd,* Salât 60; *Müsned,* V, 30, 71.

(2) *Buhârî,* Salât 6, Ezân 136, el-Amel fi's-Salât 14; *Müslim,* Salat 133; *Ebû Dâvûd,* Salât 78; *Nesaî,* Kıble 16; *Müsned,* III, 433, V, 331.

gömlekle, bir izar ve bir cübbe ile, şalvar ve rida ile, şalvar ve gömlek ile, şalvar ve cübbe ile -zannederim: Yarım şalvar ve gömlek ile de dediğini zannediyorum- yarım şalvar ve rida ile, yarım şalvar ve cübbe ile (kılsın). Bunu da Buharî ve Dârakutnî rivayet etmiştir.[1]

4. Yemek, İçmek ve İsraf Etmemek:

Yüce Allah'ın: **"Yeyin, için, israf etmeyin"** buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demektedir: Yüce Allah bu âyet-i kerimede israf veya büyüklenme söz konusu olmadığı sürece yemeyi ve içmeyi helal kılmaktadır.

İhtiyaç gereği olan miktar ise -ki bu da açlığı susturan ve susuzluğu gideren miktardır- aklen de şer'an de mendup (teşvik edilmiş) dır. Çünkü, bu kadarı ile nefis muhafaza edilir (hayatta kalınır) ve duyular korunabilir. Bundan dolayı şeriatte visal orucu yasağı varid olmuştur. Zira visal, (iftar ve sahur yemeksizin günlerce oruç tutmak) hem bedeni güçsüz bırakır, hem de nefsi öldürür. İbadet etmeye takat bırakmaz. Bu ise, şeriatin yasakladığı aklın da reddettiği birşeydir. Nefsini ihtiyaç duyduğu kadarından alıkoyan kimsenin iyilik namına bir payı olmayacağı gibi, zühtten de pay sahibi olduğu söylenemez. Çünkü, aciz bırakmak ve zayıf düşürmek suretiyle kendisini mahrum ettiği itaatleri işlemenin sevabı daha çok, ecri daha büyüktür.

İhtiyaç miktarından fazlası(nı yeyip içmek) hususunda iki farklı görüş vardır. Bunun haram olduğu söylendiği gibi, mekruh olduğu da söylenmiştir.

İbnü'l-Arabî der ki: Sahih olan da budur. Çünkü doyma miktarı beldeden beldeye, zamandan zamana, yaştan yaşa ve yiyecekten yiyeceğe farklı farklıdır.

Şöyle de denilmiştir: Az yemenin pek çok faydaları vardır. Az yiyenin bedenen daha sıhhatli, hafızasının daha güzel, kavrayışının daha açık, uykusunun daha az ve daha çabuk haraket edebilen bir kişi olması, bunlar arasındadır. Çok yemek halinde ise, mide gereksiz şeylerle doldurulur ve lüzumsuz şişirilir. Çeşitli hastalıklar bundan ortaya çıkar. O bakımdan az yemenin gerektirdiğinden çok daha fazla ilaca ihtiyaç duyulur.

Fakihlerden birisi: En büyük ilaç gıda miktarlarını aşmamaktır, demiştir. Peygamber (sav) da bu hususu tabiplerin sözlerine ihtiyaç bırakmayacak şekilde kalplere rahatlık veren bir ifadeyle şöylece dile getirmiştir: "Ademoğlu karnından daha kötü bir kap doldulmuş değildir. Ademoğluna sulbünü (iskeletini) ayakta tutacak bir kaç lokmacık yeter. Eğer mutlaka (çok yemesi) gerekiyorsa, (midesinin) üçte birini yemeğine, üçte birini içeceğine, üçte bi-

(1) *Buhârî*, Salât 9; *Dârakutnî*, 1, 282.

rini de nefesine ayırsın." Bunu Tirmizî, el-Mikdam b. Madîkerib yoluyla rivayet etmiştir.(1)

İlim adamlarımız der ki: Eğer Bokrat (Hipokrat) bu paylaştırmayı işitmiş olsaydı, bu hikmetten hayrete düşerdi.

Nakledildiğine göre Harun er-Reşid'in oldukça maharetli hristiyan bir doktoru varmış. Bir gün Ali b. el-Hüseyn (b. Vâkid)'e şöyle sormuş: Sizin Kitabınızda tıp ilmi namına bir şey yoktur. Halbuki ilim iki türlüdür. Biri edyan (dinler) ilmi diğeri ebdan (bedenler) ilmi. Ona, Ali b. el-Hüseyin şu cevabı vermiş: Yüce Allah tıbbın tamamını Kitabımızda yer alan yarım âyette hülasa etmiştir. Hristiyan doktor bu hangisidir diye sorunca O, şu cevabı vermiş: Bu yarım âyet, yüce Allah'ın: **"Yeyin, için, israf etmeyin"** buyruğudur. Hristiyan doktor şu cevabı vermiş: "Rasulünüzden tıbba dair bir şey nakledilmiyor." Bu sefer Ali b. el-Hüseyn şu cevabı vermiş: Rasulullah (sav) da tıbbı bir kaç kelimede özetleyivermiş. Bunlar hangileridir diye sorunca, Ali şu cevabı vermiş: "Mide hastalıkların yuvasıdır. Koruma, her türlü tedavinin başıdır. Sen, her bedene alıştırdığın kadarını ver."(2) Bunun üzerine hristiyan şu cevabını vermiş: Kitabınız da Peygamberiniz de Calinos'a tıp diye bir şey bırakmamıştır.

Derim ki: Denildiğine göre, hastanın tedavisi iki eşit bölüme ayrılır. Yarısı ilaçla tedavidir, yarısı da perhizdir. İkisi bir araya geldi mi, hasta kişi iyileşmiş ve sıhhatine kavuşmuş kabul edebilirsin. İkisinden biri tercih edilecek olursa, perhizin tercihi daha uygundur. Zira perhizi terk ile birlikte tedavinin bir faydası olmaz. Ama ilaç kullanmamakla birlikte perhiz faydalı olur. Nitekim Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Her türlü tedavinin esası perhizdir."(3)

Allahu a'lem bununla kastedilen her türlü ilaca ihtiyaç bırakmayacağıdır. O bakımdan şöyle denilmiştir: Hintlilerin bütün tedavileri perhizden ibarettir. Hasta olan kişi bir kaç gün süre ile yemekten, içmekten ve konuşmaktan uzak durur, sonunda iyileşip sağlığına kavuşur.

5. Az Yemek ve İçmekle Yetinmek, Mü'minin Sıfatlarındandır:

Müslim, İbn Ömer'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Kâfir kimse, yedi bağırsakta yer. Mü'min ise tek bir bağırsakta yer."(4)

---

(1) ***Tirmizî***, Zühd 47; ***İbn Mâce***, Et'ime 50; ***Müsned***, IV, 132.

(2) Hadis olmayıp Arap ya da Arap olmayan tabiplerden birisine ait bir sözdür. Geniş bilgi için bk. Şevkânî, ***el-Fevâidu'l-Mecmua***, s.155; el-Aclanî, ***Keşfu'l-Hafâ***, II, 214.

(3) Hadis olarak tespit edemedik.

(4) ***Buhârî***, Et'ime 12; ***Müslim***, Eşribe 182-185; ***Tirmizî***, Et'ime 20; ***İbn Mace***, Et'ime 3; ***Dârimî***, Et'ime 13; ***Muvatta***, Sifatu'n-Nebiy 9; ***Müsned***, II, 21, 145, 257...

İşte bu, Hz. Peygamberin dünyalıktan az ile yetinmeye, dünyada zühde ve yeteri kadarı ile kanaatkârlık etmeye bir teşviktir. Araplar, az yemekle övünür ve çok yemekten dolayı başkalarını yererlerdi. Nitekim şairlerinden birisi şöyle demektedir:

تكفيه فِلْذة كِبْد إن أَلَمّ بها من الشِّواء ويُرْوي شُرْبَهُ الغُمرُ

"Aşırı gitmeyecek şekilde yiyecek olursa, közde kızartılmış bir ciğer parçacığı
Yeter ona ve küçük bir bardak su ile kanar."

Um Zer' de İbn Ebi Zer' hakkında şunları söylemektedir: "Ve onu oğlağın kolu doyurur."[1]

Hatim et-Taî de çok yemeyi yererek şunları söylemektedir:

فإنك إن أعطيتَ بطنك سُؤْلَه وفرجَك نالا مُنتهى الذَّمّ اجمعا

"Eğer sen karnına istediği şeyleri verecek olsan ve bir de fercine
Her ikisi birlikte yerilme (sebebi)nin en sonuna kadar seni götürürler."

el-Hattabî der ki: Hz. Peygamberin: "Mü'min tek bir bağırsakta yer" buyruğunun anlamı: O, doymayacak kadar yer ve başkasını kendisine tercih ederek azığından başkasına birşeyler artırır, yediği kadarı ile de kanaat getirir, demektir. Bununla birlikte birinci açıklama şekli daha uygundur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Hz. Peygamberin: "Kâfir ise yedi bağırsakta yer" buyruğunun umum ifade etmediği söylenmiştir. Çünkü, tanık olunan durum, hadisin umum ifade ettiğini kabul etmemize engeldir. Çünkü, bir mü'minden daha az yiyen bir kâfir bulunabilir ve kâfir İslâm'a girdikten sonra da yemesinde artış ya da eksiliş olmayabilir.

Bunun, muayyen bir kimseye işaret olduğu da söylenmiştir. Şöyle ki: el-Cahcah el-Ğıfarî, yahut Sümame b. Usâl, ya da Nadla b. Amr el-Ğıfari, veya Basra b. Ebi Basra el-Ğıfarî diye bilinen bir kâfir kişi (yahut böyle anılanlardan birisi) Peygamber (sav)'a misafir olmuş. Yedi koyundan sağılan sütü içmiş. Sabah olunca İslâm'a girmiş, bu sefer tek bir koyundan sağılan sütü içmiş ve onu da bitirememiş. Bunun üzerine Peygamber (sav) bu hadisi irad

(1) *Buhârî*, Nikâh 82; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 92.

buyurmuş. Buna göre Hz. Peygamber, şu (kâfir iken) demiş gibi olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Denildiğine göre kalbi tevhid nuru ile nurlanınca, bu sefer yemeğe, ihtiyaç edebilmek için gerekli gücü elde edebilecek vasıta gözüyle bakmayı başlar ve ondan ihtiyaç kadarını aldı. Küfür dolayısıyla kalbi karanlık iken, kâfirin yemesi ishal oluncaya kadar çokça otlayan bir hayvanın yemesi gibiydi. Sözü geçen bağırsakların hakikat anlamıyla kullanılıp kullanılmadığı hususunda da farklı görüşler vardır.

Hakikat anlamında olup tıp ve teşrih (anatomi) bilginlerince bilinen isimleri olduğu söylendiği gibi, bunlar obur kimsenin kendileri sebebiyle yemek yediği yedi sebepten kinaye olduğu da söylenmiştir. Böyle bir kimse ihtiyaç duyduğu için, aldığı bir haber dolayısıyla, koku alması, görmesi, dokunması ve tatması dolayısıyla ve daha çok yiyeyim düşüncesiyle yer.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu, yedi bağırsağı olan kimsenin yediği kadar yemesi anlamındadır. Mü'min ise yemekten çabuk el çekmesi bakımından yalnızca tek bir bağırsağı olan kimse gibi yer. Böylelikle, kâfir ile yediği yedi bölümün yalnızca bir bölümünde ortak yer (yedide biri kadar yer), kâfir ise ondan yedi kat fazla yer, demektir.

Bu hadiste geçen bağırsak mide anlamındadır.

6. Yemek Yeme Adabı:

Bu husus açıklandıktan sonra şunu bil ki, insanın yemekten önce ve sonra ellerini yıkaması müstehaptır. Çünkü, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Yemekten önce ve sonra abdest berekettir."(1)

Bu, Tevratta da böyledir. Bunu, Zâzan, Selman'dan rivayet etmiştir.

Malik ise, temiz elin yıkanmasını mekruh görürdü. Ancak, hadise uymak daha uygundur.

Sıcak mıdır, soğuk mudur bilmeden bir yemek yememelidir. Çünkü, eğer yemek sıcaksa bundan eziyet duyar. Rasulullah (sav)'dan da şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Yemeği soğutunuz. Çünkü sıcak bereketsiz olur." Bu hadis de sahih bir hadistir.(2) el-Bakara Sûresi'nde daha önce geçmişti.

Yemeği koklamamak da adaptandır. Çünkü bu, hayvanların işidir. Bunun yerine canı çekerse ondan yer, hoşlanmasa onu bırakır. Aç gözlü sayılmasın diye de lokmalarını küçültür ve çokça çiğner. Başında "Bismillah" der, sonun

(1) Farklı lafızlarla, aynı manada, ***Ebû Dâvûd,*** Et'ime 11, zayıf olduğu kaydıyla; ***Tirmizî,*** Et'ime 39, ravilerinden Kays b. Ebi'r-Rabi'in zayıf olduğu kaydıyla; ***Müsned,*** V, 441 (bunun da senedinde sözü geçen Kays var).

(2) Hâlim, ***el-Müstedrek,*** IV, 118; el-Heysemi, ***Mecsau'z-Zevaid,*** V, 20.

da "elhamdulillah" der. Elhamdulillah derken onunla beraber oturanlar yemeklerini bitirmemişse sesini yükseltmez. Çünkü sesinin bu şekilde yükselmesi onların yemek yemelerine mani olabilir.

Yemek adabı pek çoktur. Bunlar onların bir bölümüdür. Bir diğer bölümü de yüce Allah'ın izniyle Hûd Sûresi'nde (11/69. âyetin tefsirinde) gelecektir.

İçmenin de bilinen bir takım adabı vardır. Bunlar, yaygın olduklarından dolayı onlardan söz etmiyoruz. Müslim'in Sahih'inde de İbn Ömer'den Rasulullah (sav)'ın şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: "Sizden herhangi bir kimse yemek yiyecek olursa sağ eliyle yesin. İçecek olursa da sağ eliyle içsin. Çünkü şeytan sol eliyle yer ve sol eliyle içer."(1)

7. İsraftan Kaçınmak:

Yüce Allah'ın: **"İsraf etmeyin"** buyruğu, çok yemek suretiyle israf etmeyin demektir. Buna göre israf çok içmekte de sözkonusu olur. Bunların fazlası mideye ağırlık verir, insanın Rabbine hizmetini aksatır. Nafile hayırlardan payına düşeni yerine getirmekten alıkoyar. Eğer bunu da aşarak üzerine vacib olanı yerine getirmekten engelleyecek noktaya gelirse, bu sefer bu fazla yeme ve içme ona haram olur. Yemesinde ve içmesinde israfa kaçmış olur.

Esed b. Musa, Avn b. Ebi Cuhayfe'den, o da babasından (Ebu Cuhayfe'den) şöyle dediğini rivayet etmektedir: Oldukça yağlı bir etle tirit yedim. Peygamber (sav)'a geğire geğire gittim. Şöyle buyurdu: "Ey Ebu Cuhayfe şu geğirmeni kes. Çünkü, dünyada insanlar arasında en çok doyan kimseler kıyamet gününde en uzun aç kalacak kimselerdir."(2) Bundan sonra Ebu Cuhayfe, dünyadan ayrılıncaya kadar karnını dolduracak kadar yemedi. Sabah (öğlen) yemek yedi mi akşam yemezdi, akşam yedi mi, sabah yemezdi.

Derim ki: İşte Hz. Peygamberin: "Mü'min, tek bir bağırsakta yer" buyruğunun anlamı bu olabilir. Yani, imanı tam olan, kâmil olan böyle yer demektir. Çünkü, müslümanlığı güzel olan, imanı kemale eren -Ebu Cuhayfe gibi- bir kimse, sonunda karşılaşacağı ölümü ve ondan sonrasını düşünür. Bu, dehşetli hallerden korkup çekinmesine sebep olur, bütün arzularını yerine getirmesine engel teşkil eder. Doğrusun en iyi bilen Allah'tır.

İbn Zeyd der ki: **"İsraf etmeyin"** buyruğu, haram yemeyin demektir. Şöyle de denilmiştir: Canının çektiği her şeyi yemen israftandır. Bunu da Enes

(1) *Müslim*, Eşribe 105, 106; *Ebû Dâvûd*, Et'ime 19; *Tirmizî*, Et'ime 9; *İbn Mâce*, Et'ime 8; *Darimi*, Et'ime 9; *Muvatta'*, Sıfatu'n-Nebiyy 6; *Müsned*, II, 325, 349.

(2) *Tirmizî*, Sıfatu'l-Kıyâme 37; *İbn Mâce*, Et'ime 50.

b. Malik Peygamber (sav)'dan rivayet etmiştir, İbn Mace de bunu Sünen'inde kaydetmektedir.[1]

Yine şöyle denilmiştir: Doyduktan sonra yemek de israftandır. Bütün bunlar ise mahzurlu şeylerdir.

Lokman oğluna şöyle demiştir: Yavrucuğum karnın tokken üstüne yemek yeme. Çünkü böyle bir şeyi köpeğe dahi atman, senin onu yemenden hayırlıdır.

Semure b. Cundub, oğlunun ne yaptığını sormuş, ona: Dün tıka basa yedi, diye cevap vermişler. O, tıka basa mı yedi diye sorunca, evet dediler. Bu sefer şöyle dedi: Eğer ölmüş olsaydı onun cenaze namazını kılmazdım.

Şöyle de açıklanmıştır: Cahiliye döneminde Araplar, haccettikleri günlerde yağlı yemezler ve az yemekle yetinirler, çıplak olarak tavaf ederlerdi. İşte onlara: **"Her mescidde zinetinizi alın, yeyin, için, israf etmeyin."** yani, size haram kılınmamış şeyleri haram kılmak suretiyle israf ederek haddi aşmayın, denildi.

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ ۚ قُلْ هِيَ
لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۗ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ
لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٣٢﴾

32. De ki: "Allah'ın kulları için çıkardığı zineti, temiz ve hoş rızıkları kim haram kılmıştır?" De ki: "Bunlar, dünya hayatında iman edenler içindir. Kıyamet günü ise yalnız onlaradır." İşte Biz, âyetleri bilenler için böylece açıklarız.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Allah'ın Lütfundan Yararlanmak:

Yüce Allah: **"Allah'ın kulları için çıkardığı zineti... kim haram kılmıştır"** buyruğunda, Allah'ın kendilerine haram kılmamış olduğu şeyleri kendiliklerinden haram kıldıklarını beyan etmektedir.

Burada sözü geçen zinet, kişinin gücü yettiği takdirde güzel giyimdir. Bü-

(1) *İbn Mâce*, Et'ime 51.

tün elbiselerin kastedildiği de söylenmiştir. Nitekim Hz. Ömer'den: "Allah size genişlik verdiği vakit, siz de genişlik gösteriniz..." dediği rivayet edilmiştir ki, daha önce onun bu sözü geçmiş bulunmaktadır. İmam Malik'in hocalarından Ali b. el-Huseyn b. Ali b. Ebi Talib'den (Allah hepsinden razı olsun) rivayet olunduğuna göre o, elli dinar değerinde ipek ve yünden dokunmuş bir elbiseyi kış mevsiminde giyermiş. Yaz geldi mi, o elbiseyi ya sadaka olarak verir, yahut satar değerini tasadduk edermiş. Yazın da Mısır'dan gelme ve "Mumaşşak" denilen, kırmızıya boyanmış (altlı üstlü) iki elbise giyer ve: **"De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı zineti, temiz ve hoş rızıkları kim haram kılmıştır"** âyetini okurmuş.

2. Giyim ve Kuşam Adabı:

Durum böyle olduğuna göre âyet-i kerime değerli elbiselerin giyilebileceğine, Cuma ve Bayramlarda insanlara karşı çıkılacağı vakitlerde, kardeşlerin ziyaretine gidileceği zamanlarda bunlarla süslenilebileceğine delalet etmektedir. Ebu'l-Âliye der ki: Müslümanlar biribirleriyle ziyaretleştiklerinde güzel elbise giyerlerdi.

Müslim'in Sahih'inde Ömer b. el-Hattab'dan rivayete göre o, mescidin kapısı önünde Siyerâ denilen (saf ipekten), kendisine sarınılarak örtünülen bir elbise görür. Ey Allah'ın Rasulü, bunu cuma günü ve huzuruna geldikleri vakit elçilere karşı giyinmek üzere satın alsan. Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "Bunu ancak âhirette bir payı bulunmayan kimseler giyer."(1)

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, Hz. Ömere güzel giyinme teklifine karşı değil, satılan bu elbisenin Siyarâ diye bilinen elbise oluşundan dolayı karşı çıkmıştır.

Temim ed-Dâri de bin dirheme bir elbise almış ve bununla namaz kılarmış. Malik b. Dinar da kaliteli Aden elbiselerini giyermiş. Ahmed b. Hanbel'in elbisesi yaklaşık bir dinara satın alınırmış.

Şimdi bunlar nerede, keten ve yün gibi kaba elbiseleri tercih edip bu sözü edilen tutumlardan yüz çeviren, onlara iltifat etmeyen ve: ***"Takva elbisesine gelince o daha hayırlıdır"*** (el-A'raf, 7/26) diyenler nerede. Heyhat! Acaba sözünü ettiğimiz bu kimseler takva elbisesini terketmiş kimseler miydi? Allah'a yemin ederim ki hayır, bilakis onlar, hem takva sahibi kimselerdi, hem bilgili ve akıllı kimselerdi. Onun dışında kalanlar ise kuru iddiaların sahibi kimselerdir. Kalplerinde takva namına birşey yoktur.

(1) ***Buhârî,*** Cuma 7, İdeyn 1, Hibe 27, 29, Cihâd 177, Libâs 30, Edeb 66; ***Müslim,*** Libâs 6-9; ***Ebû Dâvûd,*** Salat 213, Libâs 7; ***Nesâî;*** Salâtu'l-İdeyn 5, Zine 83-85; ***Müsned,*** II, 20, 39, 49...

Halid b. Şevzeb der ki: el-Hasen'a Ferkad'ın geldiği bir sırada yanların da idim. el-Hasen, elbisesini alıp ona uzattı ve Ey Fureykad (Ferkadelk), Ey Um Fureykad'ın oğlu, şüphesiz iyilik bu elbiseye bürünmekte değildir. İyilik kalbe yerleşen ve amelin tasdik ettiği şeydir.

Maruf el-Kerhî'nin kardeşinin oğlu Ebu Muhammed, üzerinde yünden bir cübbe bulunduğu halde Ebu'l-Hasen b. Yesar'ın huzuruna girdi. Ebu'l-Hasen ona şöyle dedi: Ey Ebu Muhammed, sen kalbini mi yüne bürüdün, yoksa bedenini mi? Sen onun yerine kalbini yüne bürü ve isterse Kûhî (diye bilinen) Kuhistan'dan gelme elbiseleri üst üste giyin.

Bir adam da eş-Şiblî'ye şöyle demiş: Arkadaşlarından bir topluluk geldi ve bunlar şu anda camide bulunuyorlar. O da yanlarına çıkıp gittiğinde üzerlerinde yamalı elbiselerin ve peştemallerin olduğunu görünce, şu beyiti okumuş:

أمّـا الخيـام فـإنهـا كخيـامهـم وأرى نسـاء الحيّ غيـر نسـائـه

"Çadırlara gelince, şüphesiz ki onların çadırları gibidir.
Fakat gördüğüm kadarıyla mahallenin hanımları asıl hanımları değildir."

Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- şöyle demiş: Ben de peştemale bürünmeyi ve yamalı elbiseler giyinmeyi şu dört sebep dolayısıyla mekruh görüyorum:

1- Evvela bu, selef-i salihin giyindiği şeylerden değildi. Onlar, zaruret dolayısıyla elbiselerini yamalıyorlardı.

2- Böyle bir giyim fakirlik iddiasını ihtiva eder. Halbuki insan, Allah'ın üzerindeki nimetlerini göstermekle emrolunmuştur.

3- Güya zahidlik gösterisidir. Oysa biz zahidliğimizi örtmekle emrolunduk.

4- Bu, şeriatten yana kayıp uzaklaşan kimselere bir benzeme isteğidir. Bir kavme benzemeye çalışan ise onlardandır.

Taberî de der ki: Kıl yününden yapılmış elbiseleri giyinmeyi, pamuk ve ketenden -helalinden bunları giyinebilme imkânını bulabilmekle birlikte - yapılmış ebliseleri giyinmeye tercih edenler hata etmiştir. Aynı şekilde baklîyat ve mercimek yeyip bunu buğday ekmeğine tercih eden de, kadınlara karşı arzu duyar korkusuyla et yemeyi terk eden de hata etmiştir.

Bişr b. el-Haris'e yün giyinmeye dair soru sorulmuş, böyle bir soru ona ağır gelmiş ve hoşlanmadığı yüzünden anlaşıldıktan sonra şöyle demiş: Şehirlerde yün giyinmektense ipek ve uspurlu elbiseleri giyinmeyi daha çok severim.

Ebu'l-Ferec de der ki: Selef orta halli elbiseleri giyinirlerdi. Ne çok pahalı ve kaliteli, ne de oldukça kalitesizleri. En iyi elbiselerini de cuma, bayram ve kardeşlerle karşılaşacakları vakitlere ayırırlardı. Daha iyi olanı tercih etmek onlar tarafından çirkin bir şey olarak görülmüyordu. Kişiyi küçük düşüren elbiseye gelince, bu da zahidlik ve fakirlik izharı (gösterişi) ihtiva eder. Ve sanki Allah'tan bir şikâyet tavrı gibidir. Giyenin de küçük görülmesine sebep teşkil eder. Bütün bunlar ise mekruhtur ve yasak kılınmış şeylerdir.

Birisi dese ki: Güzel elbise giyinmek nefsin bir isteğidir. Biz ise nefsimize karşı cihad etmekle emrolunduk. İnsanlara karşı da süslenmektir. Oysa biz fiillerimizi insanlar için değil Allah için yapmakla emrolunduk.

Böyle bir itiraza verilecek cevap şudur: Nefsin arzuladığı her şey yerilecek türden değildir. Aynı şekilde insanlara karşı kendisiyle süslenilen her şey de mekruh değildir. Bunlardan, eğer şeriat yasaklamış ise yasaklanılır, yahut din hususunda bunlar riyakârlık olsun diye yapılırsa yasak kılınır. Şüphesiz insan, güzel görünmeyi arzu eder. Ve bu nefsin bir payıdır, bundan dolayı da kişi kınanmaz. Bundan dolayı kişi saçını tarar, aynaya bakar, sarığını düzeltir, elbisenin kaba gelen astarını iç tarafına, güzel görünen dış tarafını da dışa giyinir. Bütün bunlardan mekruh görünen veya yerilen her hangi bir şey yoktur.

Meklhûl, Âişe (r.anha)'dan şöyle dediğini rivayet eder: Rasulullah (sav)'ın ashabından bir topluluk onu kapıda bekliyorlardı.

O da yanlarına gitmek üzere dışarı çıktı. Evde içinde su bulunan bir deri kap (küçük bir kova) vardı. Suya bakarak sakalını ve saçlarını düzeltmeye başladı. Ben: Ey Allah'ın Rasulü sende mi bunu yapıyorsun diye sordum, şöyle buyurdu: "Evet, kişi kardeşlerinin yanına çıkacağı vakit kendisine bir çeki düzen versin. Şüphesiz Allah güzeldir, güzel olanı sever."(1)

Müslim'in Sahih'inde de İbn Mes'ud'dan Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: "Kalbinde zerre ağırlığı kadar kibir namına bir şey bulunan kişi cennete girmeyecektir." Bir adam dedi ki: Kişi, elbisesinin, ayakkabısının güzel olmasını ister. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Muhakkak Allah güzeldir, güzel olanı sever. Kibir de hakkı reddetmek ve insanlara yukardan bakıp onları küçük görmektir."(2)

Bu anlamda hadis-i şerifler pek çoktur. Hepsi de temizliğe ve güzel görünüşe delalet etmektedir. Muhammed b. Sa'd şunu rivayet etmektedir: Bize el-Fadl b. Dukeyn haber verdi, dedi ki: Bize, Mendel, Sevr'den anlattı, o, Halid b. Ma'dân'dan dedi ki: Rasulullah (sav), tarak, ayna, yağ, misvak ve sür-

(1) Hadisi bu lafzıyla tespit edemedik. Ancak son bölümü bir sonraki hadiste geçmektedir.
(2) *Müslim*, İman 147; *Tirmizi*, Birr 61.

mesini yanına alarak yolculuk yapardı. İbn Cüreyc'den ise, "kendisiyle tarandığı fildişi tarak" dediği nakledilmektedir. İbn Sa'd der ki: Bize, Kabisa b. Ukbe haber vererek dedi ki: Bize, Süfyan anlattı, o, Rabi' b. Sabih'ten, o, Yezid er-Rukaşi'den, o, Enes b. Malik'ten dedi ki: Rasulullah (sav) başına çokça yağ sürer ve sakalını su ile tarardı. Bize, Yezid b. Harun haber verdi, bize, Abbâd b. Mansur anlattı, Abbâd, İkrime'den, o, İbn Abbas'tan dedi ki: Rasulullah (sav)'ın uyuduğu vakit her bir gözüne üçer defa sürme çektiği bir sürmedanlığı vardı.[1]

3. Temiz ve Hoş Rızıklar:

Yüce Allah'ın: **"Temiz ve hoş rızıklar"** buyruğundaki; "(الطيبات): Temiz ve hoş şeyler" kazanç ve tat itibariyle hoş ve temiz şeyler hakkında kullanılan umumî bir isimdir. İbn Abbas ve Katade derler ki: Temiz ve hoş rızıklar ile cahiliyye dönemi insanlarının haram kıldıkları Bahîre, Sâibe, Vasile ve Hâm'lar kastedilmektedir. Bundan kastın, kendilerinden lezzet alınan bütün yiyecekler olduğu da söylenmiştir.

Hoş ve temiz şeyleri terketmek ve lezzetlerden yüz çevirmek hususunda farklı görüşler vardır. Kimileri, böyle bir tutum Allah'a yakınlaştırıcı bir amel değildir. Çünkü, mübalı olan şeylerin yapılması da terkedilmesi de müsavidir. demişlerdir.

Kimileri de böyle bir iş, bizatihi Allah'a yakınlaştırıcı değilse de dünyada zahidliğe, uzun emelli olmamaya ve dünya için kendisini külfete sokmayı terk etmeye götüren bir yoldur. Bu ise menduptur. Mendup olan bir amel de Allah'a yakınlaştırıcıdır, demişlerdir.

Başkaları da şöyle demektedir: Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Eğer istesek, hiç şüphesiz közde et pişirebiliriz, ince ekmek ve kuru üzüm ile birlikte hardal bulundurabiliriz. Fakat ben, yüce Allah'ın bir takım kimseleri yererek: ***"Siz bütün hoş şeylerinizi dünya hayatınızda bitirdiniz"*** (el-Ahkaf, 46/20) diye buyurduğunu gördüm.

Bir başka kesim de bütün bunların kendisini külfete sokarak bir araya getirilmesiyle, külfetsiz bir araya gelmeleri arasında fark gözetmişlerdir. Hocalarımızın hocası, Ebu'l-Hasen Ali b. el-Mufaddal el-Makdisî der ki: -yüce Allah'ın izniyle de sahih olan bu görüştür- Peygamber (sav)'den hoş ve lezzetlidir diye her hangi bir yemeği yemediği asla nakledilmiş değildir. Bilakis o, helva, bal, kavun, taze hurma yer, bununla birlikte dünyanın zevk verici arzulanan şeyleriyle uğraşıp ahiret işlerinden alıkoyması dolayısıyla da bu maksatla külfete girmeyi hoş görmezdi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) İbn Sa'd, *Tabakaat*, I, 484.

Derim ki: Kimi sufiler, temiz ve lezzetli şeyleri yemeyi mekruh görmüş ve Ömer (r.a)'ın şu sözünü delil göstermişlerdir: Et yemekten uzak durun. Çünkü, et de tıpkı şarabın alışkanlığı gibi bir alışkanlık yapar.

Buna şöyle cevap verilir: Bu, dünyada nimetleri tercih edip, arzularının peşinden devamlı koşmayı, nefsi zevk aldığı şeylerden yana rahatlatmayı tercih edip ahireti unutarak dünyaya yöneleceğinden korktuğu kimseler hakkında söylenmiş bir sözdür. Bu bakımdan Ömer (r.a), valilerine ve komutanlarına (amirlerine) şu şekilde mektup yazardı: Nimetlere gark olmaktan, Acemlilerin elbiselerini giyinmekten uzak durun. Bunun yerine sıkıntılı ve zahidane yaşayışı tercih edin.

Ömer (r.a) bu sözleriyle hiç bir zaman Allah'ın helal kıldığı şeyi haram kılmayı, yahut da ismi yüce ve mübarek Allah'ın mübah kıldığı bir şeyi yasaklamayı düşünmemiştir. Diğer taraftan yüce Allah'ın buyruğu, uyulan ve dayanak alınan sözlerin en hayırlısıdır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı zineti temiz ve hoş rızıkları kim haram kılmıştır?"** Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Dünya ve ahirette en iyi katık ettir."[1]

Hişam b. Urve'nin babasından, onun Aişe (r.anha) dan rivayetine göre Peygamber (sav) kavun ile taze hurmayı birlikte yer ve şöyle dermiş: "Bunun sıcağı bunun serinliğini, bunun serinliği de bunun sıcağını kırıyor."[2]

el-Maide Sûresi'nde (5/87. âyet, 1, 2. başlıklar ve devamında) iyi olmayan yiyecekleri tercih edenlerin kanaatlerine redde dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Bu âyet-i kerime de, başka âyet-i kerimeler de bu kanaate sahip olanların kanaatlerini reddetmektedir. Allah'a hamd olsun.

4. Nimetler Mü'minler İçindir:

Yüce Allah'ın: **"De ki: Bunlar dünya hayatında iman edenler içindir."** Yani, bu nimetler dünya hayatında yüce Allah'ı tevhid etmek ve O'nu tasdik etmek mukabilinde hakkı ile onlara aittir. Yüce Allah, nimet verir, rızık ihsan eder. Eğer, nimete mazhar olan kişi O'nu tevhid eder ve tasdik ederse, nimetin hakkını yerine getirmiş olur. Eğer küfre saparsa, bu sefer şeytanın kendisini etkilemesine imkân vermiş olur. Sahih hadiste şöyle buyrulmaktadır: "Allah'tan daha çok eziyete katlanan hiç bir kimse yoktur. O, insanlara afiyet verir, rızık ihsan eder, kendileri ise O'nun eşi ve çocuğu olduğu iddiasında bulunurlar."[3]

---

(1) el-Heysemi, *Mecmau'z-Zevâid,* V, 35.

(2) *Ebu Davûd,* Et'ime 44. Yalnızca ikisini beraber yediğini belirtip sebebini açıklayan lafızları kaydetmeksizin: *Tirmizî,* Et'ime 36; *İbn Mâce,* Et'ime 37.

(3) *Buhârî,* Edeb 71, Tevhîd 3; *Müslim,* Sıfâtu'l-Münâfikin 49, 50; *Müsned,* IV, 395, 401, 405.

"(الحياة الدنيا): **Dünya hayatında...**" buyruğunda ifade tamam olmaktadır. ( ) bakımdan daha sonra merfu' olarak "(خَالِصَةً): **Yalnız**" diye buyurmaktadır. Bu, İbn Abbas ve Nafi'in kıraatidir.

"Kıyamet günü ise yalnız onlaradır." Yani, yüce Allah, hoş ve temiz rızıkları ahirette yalnızca iman edenlere verecektir. Dünyada bunlarda mü'minlere ortak oldukları gibi, ahirette de müşrikler, mü'minlere bu hoş ve temiz rızıklarda ortak olmayacaklardır.

Âyetin ifade ettiği anlam şudur: Bu hoş ve temiz şeyler dünya hayatında başkalarının da kendilerine bunlarda ortak olması ile birlikte mü'minler içindir. Kıyamet gününde ise yalnız onların olacaktır. Buna göre "(خالصة): **Yalnız**" kelimesi, hazfedilmiş bir mübtedanın haberi olarak yeni bir cümle başlangıcıdır. İbn Abbas, ed-Dahhak, el-Hasen, Katade, es-Süddî, İbn Cüreyc ve İbn Zeyd'in görüşü budur.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Bu dünya hayatında var olan hoş ve temiz şeyler kıyamet gününde, yalnızca dünya hayatında iman eden kimselere verilecektir. Bunun, yalnızca mü'minlere verilmesi ise, bu nimetler dolayısıyla cezalandırılmayacakları ve azap görmeyecekleri anlamındadır. Buna göre "(فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا): **Dünya hayatında**" ibaresi; "(آمَنُوا): **İman edenlere**" taalluk etmektedir. Said b. Cübeyr'in açıklaması da buna işaret etmektedir.

Diğerleri ise, "(خالصة): **Yalnız**" kelimesini hal olarak ve kat' ile okurlar. Çünkü, ifade ondan önce de tamam olmaktadır. Ancak, bu kıraate göre; "(الدُّنْيَا): **Dünya**" kelimesi üzerinde vakıf caiz değildir. Çünkü, ondan sonra gelen ifadeler, "(لِلَّذِينَ آمَنُوا): **İman edenler içindir**" buyruğu ile alakalı olup ondan haldir. Ve ifadenin takdiri de şöyle olur: De ki: O nimetler dünya hayatında mü'minler içindir, kıyamet gününde de yalnızca has olmak üzere onlarındır. Bu şekildeki açıklamayı Ebu'l-Ali (el-Farisî) yapmıştır. Mübtedanın haberi ise "(لِلَّذِينَ آمَنُوا): **İman edenler içindir**" buyruğudur. Halde amel eden ise, "(لِلَّذِينَ) **...ler içindir**" buyruğunda yer alan "lam" harfindeki fiil anlamıdır. Sibeveyh ise, zarfın önceden geçmiş olması dolayısıyla mansub olduğu görüşünü tercih etmiştir.

"İşte Biz âyetleri bilenler için böylece açıklarız." Yani, size helâl ve haramı geniş geniş açıkladığım gibi, ihtiyaç duyduğunuz her şeyi de size böylece açıklıyorum.

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ
وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

33. De ki: "Rabbim, ancak hayasızlıkları, onların açık olanını, gizli olanını, bununla beraber günahı, haksız isyanı, Allah'a - hakkında asla bir delil indirmediği- her hangi bir şeyi ortak koşmanızı ve Allah'a bilmediğiniz şeyleri isnad etmenizi haram kılmıştır."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı tek başlık halinde sunacağız:

Âyetin Nüzul Sebebi ve Âyette Yasaklanan Hususlar:

el-Kelbî der ki: Müslümanlar, elbiselere (yerine göre ihrama) bürünüp Beytullah'ı tavaf edince, müşrikler onları ayıpladılar. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

Âyet-i kerimede geçen **"el-Fevâhiş** (hayasızlıklar)" açığa çıkanı ile gizlisiyle aşırı derecede çirkin olan işler demektir. Ravh b. Ubade, Zekeriya b. İshak'dan, o, İbn Ebi Necih'den, o da Mücahid'den şöyle dediğini nakletmektedir: **"Açık olanını"** buyruğundan kasıt, cahiliye döneminde annelerle nikâhlanmaktır. **"Gizli olanını"** ile kasıt da zinadır.

Katade ise, gizli olanı ve açık olanı diye açıklamıştır. Ancak bu açıklama su götürür. Çünkü daha sonra yüce Allah, **"günahı"** (el-ism) ve **"haksız isyanı"** (el-bağy) da zikretmiştir. Dolayısıyla **"hayasızlıklar"** ile bunların bir bölümünü kastettiği ortaya çıkmaktadır. Durum böyle olduğuna göre, **"hayasızlıklar** (el-Fevâhiş)"den kastın zina olduğu ortaya çıkar. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

"Bununla beraber günahı" buyruğu hakkında el-Hasen der ki: Bundan kasıt içkidir. Nitekim şair şöyle demektedir:

شـربتُ الإثمَ حتى ضـلّ عـقـلي كـذاك الإثـمُ تـذهبُ بـالـعقـول

"Ben, ism'i (şarabı) içtim, ta ki aklım kayboluncaya kadar
İşte ism (şarap) bu şekilde aklı alıp götürür."

Bir başka şair şöyle demektedir:

نـشـرب الإثم بـالـصُّـواع جِهـاراً وتـرى المـسـك بـيـنـنـا مُـسـتـعـارا

"Açıkça içeriz ism'i (şarabı) büyük kâselerle
Ve sen miski aramızda elden ele dolaşır görürsün."

"İsyan (el-Bağy)": Zulüm ve zulümde haddi aşmaktır ki, buna dair açıklamalar daha önceden geçmiştir. Sa'leb de der ki: Bağy, kişinin bir başkasını ağzına dolayarak onun hakkında ileri geri konuşması ve hak olmayan şekilde ona haksızlık etmesidir. Ancak, haklı olarak ondan intikâm alması hali bundan müstesnadır. Yüce Allah'ın burada günahı ve haksızlığı, hayasızlıkların kapsamında olmakla birlikte ayrıca zikretmesi ise, bunların günah olarak büyüklükleri ve çirkinlikleri dolayısıyladır. Onları ayrıca zikretmesi, durumlarını daha bir te'kid etmek ve onlardan vazgeçirme kastıyladır. Aynı şekilde; **"Allah'a... ortak koşmanızı ve bilmediğiniz şeyleri isnad etmenizi"** yasaklar da böyledir. Bu iki cümle ise, öncekilere atf yoluyla nasb mahallindedir.

Bir topluluk da "ism: günah" kelimesinin içki anlamına gelmesini kabul etmemektedir. el-Ferrâ der ki: İsm (günah) haddi gerektirmeyen daha aşağı suçlar ve insanlara haksızlık yapmalarıdır. en-Nehhâs der ki: Günahın (el-ism) şarap anlamında kullanılması ise bilinen bir husus değildir. Günah, gerçek anlamı itibariyle bütün masiyetleri kapsamına alır. Şairin dediği gibi:

إني وجدتُ الأمرَ أرشدُه تقوى الإله وشرُّه الإثمُ

"Gerçekten ben, işin en doğrusunun Allah'tan korkmak (takva) olduğunu gördüm.
En kötüsü ise günahtır (el-İsm)."

İbn el-Arabî de bu anlama gelmesini kabul etmeyerek şöyle demektedir: Daha önce geçen beyitte bu anlama geldiğine dair bir delil yoktur. Çünkü o, (isim kelimesi yerine) zenbi içtim. Yahut vizri içtim demiş olsaydı yine bu anlama gelecekti. Onun söylediği bu söz, zenbin ve vizrin şarabın isimlerinden biri olmasını gerektirmediği gibi, ism kelimesini kullanması da böyledir. Bu şekilde açıklamalara iten ise, dili bilmemek ve manalarda delillendirme yolunu bilmemektir.

Derim ki: Biz bu açıklamayı el-Hasen'den de nakletmiş idik. el-Cevherî ise *"es-Sıhah"*da şöyle demektedir: Hamr (şarap), bazan ism diye de adlandırılır. Sonra da daha önce naklettiğimiz buna dair beyiti zikreder.

el-Herevî ise, bu beyiti şarabın ismin kendisi olduğuna dair gerekçe olarak *"el-Ğarib"* adlı iki eserinde *(Ğaribu'l-Kur'an ve Ğaribu'l-Hadis'te)* nakletmektedir. O bakımdan ism'in lügat itibariyle hem bütün masiyetler hakkında, hem de şarap hakkında kullanılması uzak bir ihtimal değildir. O takdirde bu kullanımda da bir çelişki yoktur.

Bağy ise zulümde haddi aşmaktır. Fesadda haddi aşmak olduğu da söylenmiştir.

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ ۚ فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٤﴾

34. Her ümmetin bir eceli vardır. O ecelleri gelince ne bir an geri bırakabilirler, ne de ileri alabilirler.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı bir başlık halinde sunacağız:

Ecelin Kesinliği:

Yüce Allah'ın: **"Her ümmetin bir eceli vardır."** Yani, belirlenmiş bir süresi vardır. **"O ecelleri gelince"** yani, yüce Allah nezdinde bilinen vakitleri gelince. İbn Sîrin, **"ecel"** kelimesini çoğul olarak; (آجالهم) şeklinde ("onların ecelleri" anlamında) diye okumuştur.

"Ne bir an geri bırakabilirler." O vakitten sonraya bir an dahi geri kalmazlar, bir an dahi öne geçmezler. Şu kadar var ki, burada (an anlamında) "saat"in özel olarak anılması, zaman dilimlerinin en azına isim oluşundan dolayıdır. Bu kelime bir zaman zarfıdır.

"Ne de ileri alabilirler." İşte bu buyruk, maktulün ancak eceliyle öldürüldüğüne delildir. Ölüm eceli demek, ölüm vakti demektir. Borcun ecelinin, vadesinin geliş vakti anlamına geldiği gibi. Bir şey için kendisiyle vakit tayin olunan her şey, onun için bir eceldir. İnsanın eceli ise, şanı yüce Allah'ın, hayatta olan kişinin kaçınılmaz olarak öleceğini bildiği vakittir. Bu vakitten sonraya ölümünün ertelenmesi mümkün değildir. Ancak bu, Allah'ın buna güç yetiremediği bakımından anlaşılmamalıdır.

Aralarından istisna teşkil edenler müstesna, Mu'tezile'nin büyük çoğunluğu şöyle demektedir: Maktül, kendisi için tesbit edilmiş eceliyle ölmez. Eğer öldürülmez ise hayatta kalmaya devam eder. Ancak bu görüş yanlıştır. Çünkü maktül, başkası kendisini öldürdü diye ölmez. Aksine, şanı yüce Allah maktule vurulması esnasında onun canını çıkarmasından ötürü Allah'ın fiilinden dolayı ölmektedir.

Denilse ki: Eğer eceliyle ölüyor ise, ne diye onu vurup öldüreni de öldürüyor ve ona kısas uyguluyorsunuz? Böyle diyene şu şekilde cevap verilir: Tasarrufta bulunma hakkı olmayan bir işte tasarrufta bulunduğu ve haddini aştığı için onu öldürüyoruz. Yoksa, maktul öldüğü ve canı çıktığı için değil, zira bu onun fiilinden dolayı olmaz. Eğer insanlar kısas olmaksızın başkala-

rına haksızlıkta bulunmakla başbaşa bırakılacak olursa, bu elbette fesada ve kulların helâk olmasına götürür. Bu da gayet açık bir husustur.

يَابَنِيٓ ءَادَمَ إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ ءَايَاتِى فَمَنِ ٱتَّقَىٰ
وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٥﴾ وَٱلَّذِينَ كَذَّبُوا
بِـَٔايَـٰتِنَا وَٱسْتَكْبَرُوا عَنْهَآ أُو۟لَـٰٓئِكَ أَصْحَـٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَـٰلِدُونَ ﴿٣٦﴾

35. Ey Âdemoğulları! Size içinizden âyetlerimi size anlatacak peygamberler gelince, artık kim sakınır ve düzeltirse, onlar için bir korku yoktur ve onlar üzülecek değillerdir.

36. Âyetlerimizi yalanlayanlar ve onlara karşı büyüklük taslayanlar, işte onlar ateşlik olanlardır. Onlar orada ebedî kalıcıdırlar.

Yüce Allah'ın: **"Ey Âdem oğulları, size içinizden âyetlerimi size anlatacak peygamberler gelince"** buyruğu şarttır. Buyruğun başına; (ما) geldiğinden dolayı fiilin sonuna te'kid için "nûn" gelmiş bulunmaktadır. (ما)'ın sıla olduğu da söylenmiştir. Yani, **"eğer size... gelirse"** anlamındadır.

Yüce Allah bununla, peygamberlerin çağrılarını kabul etmeleri ihtimali daha yüksek olsun diye kendilerine kendi cinslerinden peygamberler gönderdiğini haber vermektedir.

Kasas (anlatmak) ise, sözü ardı arkasına söylemek demektir. **"Ayetlerimi"** de farzlarımı ve hükümlerimi... anlamındadır.

"Artık kim sakınır ve düzeltirse" buyruğu da bir şarttır. Ondan sonra gelen ise onun cevabıdır. Aynı zamanda birinci şartın da cevabıdır. Yani, sizden kim benim ile kendisi arasındaki münasebetleri ıslah eder düzeltirse **"onlar için bir korku yoktur ve onlar üzülecek değillerdir."** Bu, mü'minlerin kıyamet gününde korkmayacaklarının, üzülmeyeceklerinin ve her hangi bir korku ve dehşete kapılmayacaklarının delilidir.

Şöyle de açıklanmıştır: Kıyamet gününün dehşetli hallerinden etkilenebilirler. Fakat, neticede onlar güvenlik içerisinde olacaklardır.

Âyet-i kerimede zikredilen: **"Size... peygamberler gelince"** buyruğunun cevabının, ifadeden anlaşılan şeyler olduğu da söylenmiştir. Yani, bunun cevabı, onlara itaat edin ve **"artık kim sakınır ve düzeltirse..."** şeklindedir.

Birinci görüş, ez-Zeccâc'ın görüşüdür.

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ ۚ أُولَٰئِكَ يَنَالُهُمْ
نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ ۖ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ ۙ قَالُوا أَيْنَ
مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ۖ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ
أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ﴿٣٧﴾

37. Allah'a karşı yalan uydurarak iftira edenden yahut O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir? Onların kitaptan nasipleri neyse kendilerine erişecektir. Nihayet ruhlarını almak için elçilerimiz onlara geldikleri vakit diyecekler ki: "Allah'ı bırakıp da tapınageldiğiniz şeyler nerede?" Onlar: "Gözümüzden kayboldular" diyecekler ve kendi aleyhlerine kâfir olduklarına dair şahidlik edeceklerdir.

Yüce Allah'ın: **"Allah'a karşı yalan uydurarak iftira edenden, yahut O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir?"** buyruğunun anlamı şudur: Allah'a karşı yalan uydurmaktan ve O'nun âyetlerini yalanlamaktan daha büyük ve çirkin hangi zulüm vardır? Daha sonra: **"Onların kitaptan nasipleri neyse kendilerine erişecektir"** diye buyurmaktadır. Yani, İbn Zeyd'den nakledildiğine göre, onlar için takdir edilip yazılmış bulunan rızık, ömür ve amel neyse onlara erişecekti. İbn Cübeyr ise, bedbahtlık ve mutluluk, İbn Abbas, hayır ve şer türünden, el-Hasen ile Ebu Salih: Küfürleri miktarınca azap diye açıklamışlardır.

Taberî'nin tercih ettiği görüşe göre de anlam şöyledir: Onlara ne yazılmışsa; yani hayır, şer, rızık, amel ve ecel türünden kendileri için ne takdir edilmişse onlara erişecektir. Bu da İbn Zeyd, İbn Abbas ve İbn Cübeyr'den az önce nakledilenlere uygun bir açıklamadır. Daha sonra şöyle der: Nitekim bundan sonra yüce Allah: **"Nihayet ruhlarını almak için elçilerimiz onlara geldikleri vakit"** diye buyurmaktadır ki, ölüm meleğini elçilerini kastetmektedir. Burada sözü geçen **"kitap"**la Kur'ân-ı Kerim'in kastedildiği de söylenmiştir. Çünkü, kâfirlerin görecekleri azap onda sözkonusu edilmiştir. "Kitap"ın Levh-i Mahfuz olduğu da söylenmiştir.

el-Hasen b. Ali el-Hulvanî şunu nakletmektedir: Ali b. el-Medinî bana yazdırarak şöyle dedi: Ben, Abdurrahman b. Mehdi'ye kadere dair soru sordum, bana şöyle dedi: Her şey bir kader iledir. İtaat ve masiyet de bir kader ile-

dir. Masiyetler kader ile değildir, diyenlerin iftirası çok büyüktür. Yine Ali der ki: Ayrıca Abdurrahman b. Mehdi bana şunları söyledi: İlim, kader ve kitap aynı şeylerdir.

Daha sonra Abdurrahman b. Mehdi'nin bu söylediklerini Yahya b. Said'e arzettim de şöyle dedi: Bundan sonra artık ne az bir şey kalmıştır, ne de çok bir şey. Yahya b. Maîn rivayetle der ki: Bize Mervan el-Fezarî anlattı, bize İsmail b. Semi' anlattı, o, Bukeyr et-Tavîl'den, o, Mücahid'den, o da İbn Abbas'dan yüce Allah'ın: **"Onların kitaptan nasipleri neyse kendilerine erişecektir"** buyruğu hakkında şöyle dediğini nakletmektedir: Bazı kimseler kaçınılmaz olarak mutlaka bir takım amelleri yaparlar.

Buradaki; (حَتّٰى): **Nihâyet"** gaye (son ve nihaî durumu) anlatmak için kullanılmamıştır. Aksine, onlara dair verilen bir haberin başlangıcıdır. el-Halil ve Sibeveyh derler ki: "(حتى وإمّا وألاّ): Nihâyet, yahut ve dikkat edin" kelimeleri, imale ile okunmazlar. Çünkü bunlar, harf (edat)'dırlar. Bu harfler ile "(حُبْلَى وسَكْرَى): Gebe ve sarhoş kadın" gibi isimler arasında fark vardır.

ez-Zeccâc der ki: "(حتى): Nihâyet" edatı, (سكرى): Sarhoş kadın kelimesine benzediğinden dolayı "ye" ile yazılır. Şayet "(ألاّ): Dikkat et" edatı "ye" ile yazılacak olursa; (إلى) ...e, a'ya benzerdi. "(إمّا): Amma"nın "ye" ile yazılmayış sebebi ise, aslı (إنْ)'a (ما)'nın eklenmiş olmasından dolayıdır.

"Diyeceklerki: Allah'ı bırakıp da tapınageldiğiniz şeyler nerede?" Bu soru, azarlamak için sorulacaktır. "(تَدْعُونَ): **Çağırdığınız"** kelimesi tapındığınız, ibadet ettiğiniz anlamındadır.

"Onlar gözümüzden kayboldular diyecekler." Yani, hakikat olmadıkları ortaya çıktı ve önümüzden çekilip gittiler.

Denildiğine göre bu, ahirette meydana gelecektir.

"Ve kendi aleyhlerine kâfir olduklarına dair şahitlik edeceklerdir." Kendi nefisleri aleyhine kâfir olduklarını ikrar ve itiraf edeceklerdir.

قَالَ ادْخُلُوا فِيٓ أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِكُم مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ فِي النَّارِ ۖ
كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَّعَنَتْ أُخْتَهَا ۖ حَتَّىٰ إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا ۖ قَالَتْ
أُخْرَاهُمْ لِأُولَاهُمْ رَبَّنَا هَٰؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِّنَ النَّارِ ۖ
قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلَٰكِن لَّا تَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾ وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لِأُخْرَاهُمْ
فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِن فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٣٩﴾

38. Diyecek ki: "Cin ve insanlardan sizden önce geçmiş topluluklarla siz de ateşe girin." Her ümmet girdikçe kardeşine lanet edecek. Nihayet hepsi birbiri ardınca oraya girip toplandıkları zaman da sonrakileri öncekileri için: "Rabbimiz, işte bizi bunlar saptırdılar. Onun için bunlara ateş azabını iki kat ver" diyecekler. Buyuracak ki: "Herkese iki kat vardır. Fakat siz bilmiyorsunuz."

39. Öncekileri de sonrakilerine: "Sizin bize hiç bir üstünlüğünüz yoktu. O halde kazandıklarınıza karşılık azabı tadın" diyecek.

Yüce Allah'ın: **"Diyecek ki: Cin ve insanlardan, sizden geçmiş topluluklarla"** beraber **"siz de ateşe girin"** buyruğun; "(في): ...de da... ile, beraber" anlamındadır. Bu anlama gelmesine engel bir husus yoktur. Çünkü: "(زيد في القوم): Zeyd o kavim arasındadır" demek," (مع القوم): O kavimle beraberdir," anlamındadır. Edatın asıl anlamında kullanıldığı da söylenilmiştir. Yani "(أدخلوا في جملتهم): Siz de onların arasına katılın," anlamına gelir.

Bu sözü söyleyecek olan yüce Allah'tır denilmiştir. Yani, yüce Allah onlara... girin, diyecektir. Bu sözleri cehennemin bekçisi Malik'in söyleyeceği de söylenmiştir. **"Her ümmet girdikçe kardeşine lanet edecek."** Yani, kendisinden önce cehenneme girmiş olana lanet edecek. O önce giren de sonra girenin dini ve inanç bakımından kardeşi demektir.

"Nihayet hepsi birbiri ardınca oraya girip toplandıkları zaman." Bir araya geleceklerinde... Burada geçen; "(ادّارَكُوا): **Birbiri ardınca toplandıkları"** kelimesini, el-A'meş (تداركوا) diye okumuştur ki, fiilin asıl şekli de budur. Daha sonra "te" ile "dal" birbirlerine idğam edilince, "vasıl elifi"ne gerek duyulduğundan başa bir "elif" getirilmiştir. el-Mehdevî, İbn Mes'ud'un da bu şekilde okuduğunu nakletmektedir.

en-Nehhâs der ki: İbn Mes'ud: "(حتى إذا أدْرَكوا): Nihâyet... bir diğerine yetişeceği zaman" diye okumuştur.

İsmet, Ebu Amr'dan; (حتى إذا أدّاركوا) şeklinde iki sakini bir arada olmak üzere elifi de okuduğunu nakletmekte ve buna örnek olarak; "(هذان عبدا الله . ولـه ثلثا المـال): Bunlar iki Abdullah'tır, malın üçte ikisi onundur, söyleyişlerinde "tesniye elif"inin kullanılışını göstermektedir. Yine Ebu Amr'dan, (إذا إدّاركوا) şeklinde "vasıl elif"ini kat' ile okuduğu da rivayet edilmiştir. O, (إذا) üzerinde hatırlayıp öğüt almak için sekte yapmış da okumuş gibi görünüyor. Bu sektesi uzayınca, hemze ile başlıyormuş gibi "vasıl elif"ini kat' ile okudu. Şiirde de "vasıl elifi"nin kat' ile okunduğuna dair nakiller vardır. Şairin şu beyitinde oluduğu gibi:

يـا نفسُ صـبـراً كـلُّ حيّ لاقي وكـل إثـنـيـن إلـى افـتـراق

"Ey nefs, sabret. Çünkü her hayatta olan kavuşur
Ve bir aradaki her iki kişi sonunda ayrılacaktır."

Mücahid ile Humeyd b. Kays'dan da; (حتى إذ أدركوا) şeklinde iki sakinin yan yana gelmesinden ötürü (إذ)'in, ve yine "dal" harfinden sonra gelen "elif"i ile hazfederek okuduğu nakledilmiştir.

"(جَمِيعاً): Hepsi, hep birlikte" hal olarak nasbedilmiştir.

"Sonrakileri öncekileri için... diyecekler." Yani, aralarından daha sonra girecek olan tabi olanlar, önce girmiş olan önderlerine şöyle diyeceklerdir: **"Rabbimiz, işte bizi bunlar saptırdılar. Onun için bunlara ateş azabını iki kat ver."**

Âyetin bu bölümünde yer alan; "(لأولاهم): **Öncekileri için"** buyruğundaki "lam" harfi, (لام أجل) diye bilinir. Çünkü, onlar kendilerinden öncekilere hitap etmeyecekler. Ama kendilerinden öncekileri hakkında: Rabbimiz, işte bizi bunlar saptırdılar, diyeceklerdir.

(الضِّعف) ise, bir şeyin kendi mislinin bir veya birkaç kat fazlası olması demektir. İbn Mes'ud'dan nakledildiğine göre, burada bu kelimeden kasıt yılanlar ve ejderhalardır. Bu âyetin bir benzeri de şu âyet-i kerimedir: ***"Rabbimiz, onlara iki kat azap ver ve onları en büyük lanetle lanetle."*** (el-Ahzab, 33/68) Buradaki "(الضِّعف): Kat kat fazlası" kelimesi ile ilgili ve buna bağlı olarak söz konusu olan hükümlere dair, daha doyurucu açıklamalar yüce Allah'ın izniyle bundan sonra gelecektir.

"Buyuracak ki: Herkese iki kat vardır." Yani, uyana da kendilerine uyulana da.

"Fakat siz bilmiyorsunuz" buyruğunu; "(وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ): Fakat onlar bilmiyorlar" diye "ye" harfi ile okuyanlar da vardır. Yani, her bir kesim diğer kesimin durumunu bilmez. Zira, cehennemde bulunanların bir bölümü başkalarının azabının kendi azabından daha fazla olduğunu bilecek olursa, bu onlar için bir çeşit teselli olur.

"(وَلٰكِنْ لَا تَعْلَمُونَ): Fakat siz bilmiyorsunuz" şeklinde "te" ile okuyuşa göre anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Fakat siz ey muhataplar, onların nasıl bir azap ile karşılaştıklarını bilmemektesiniz. Anlamın şöyle olması da mümkündür: Ama siz ey dünya ehli, onların içinde bulunacakları azabın miktarını bilmezsiniz.

"Öncekileri de sonrakilerine: Sizin bize hiç bir üstünlüğünüz yoktu...

diyecekler." Yani, siz de bizim gibi kâfir oldunuz ve bizim yaptığımız gibi yaptınız. O halde siz azabın hafifletilmesini hak eden kimseler değilsiniz. **"O halde kazandıklarınıza karşılık azabı tadın."**

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ
وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّىٰ يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ ۚ وَكَذَٰلِكَ
نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ ﴿٤٠﴾ لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ ۚ
وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

40. Âyetlerimizi yalanlayıp da onlara karşı büyüklenenlere -hiç şüphesiz- gök kapıları açılmayacaktır. Onlar, deve, iğne deliğinden geçmedikçe, cennete giremezler. Biz, günahkârları böylece cezalandırırız.

41. Onlara cehennemden bir döşek vardır. Üstlerinde de örtüler. İşte Biz, zalimleri böyle cezalandırırız.

"Âyetlerimizi yalanlayıp da onlara karşı büyüklenenlere -hiç şüphesiz- gök kapıları açılmayacaktır." Yani, gök kapıları onların ruhlarına açılmayacaktır. Bu hususta sahih bir takım haberler gelmiş olup biz bunları *"et-Tezkire"* adlı kitabımızda zikrettik. Bunlardan birisi de el-Berâ b. Âzib tarafından rivayet edilen hadistir. Orada, kâfirin ruhunun kabzedilişi ile ilgili olarak şunlar söylenmektedir: "Ondan, yeryüzünde görülmüş en pis kokan leş gibi bir koku çıkar. (Görevli melekler) ruhunu alıp yukarı doğru çıkarlar. Meleklerden her bir topluluğun yanından geçtikleri her seferinde mutlaka melekler: Bu kötü ve pis ruh da ne oluyor, derler. Onlara, bu filan oğlu filandır diyerek, dünyada kendisine verilen isimlerin en çirkinini zikrederler. Nihâyet o ruh ile dünya semasına ulaşırlar. Kapının açılmasını isterler. Fakat kapı onlara açılmaz." Daha sonra Rasulullah (sav): **"Onlara gök kapıları açılmayacaktır"** âyetini okudu.(1)

Onlara dua ettikleri vakit sema kapıları açılmaz diye de açıklanmıştır. Bu açıklamayı Mücahid ve en-Nehaî yapmışlardır. Onlara cennet kapıları açılmaz. Çünkü, cennet semadadır anlamında olduğu da söylenmiştir. Buna da yüce Allah'ın: **"Onlar, deve, iğne deliğinden geçmedikçe, cennete giremez-**

(1) *Ebû Dâvûd*, Sünne 23; *Müsned*, IV, 287, 295-296; Hakim, *el-Müstedrek*, I, 37-38.

ler" buyruğu delâlet etmektedir. Deve iğne deliğinden geçemeyeceğine göre, hiç bir şekilde cennete giremeyeceklerdir. İşte bu, onların affedilmelerinin sözkonusu olmadığına dair kat'i bir delildir. Hata etmeleri düşünülemeyen müslümanların icmaı da bu şekildedir: Şanı yüce Allah, onlara ve onlardan hiçbir kimseye mağfiret etmeyecektir.

Kadı Ebu Bekr b. et-Tayyıb der ki: Eğer bir kimse: Bu hususta ümmetin icmaı nasıl söz konusu olabilir? Çünkü, kelamcılardan bazı kimseler, yahudi ve hıristiyanlar arasından mukallid olanlar ile onların dışında kalan kâfirlerin mukallid olanları cehennemde olmayacaktır, demişlerdir diyecek olursa, ona şu şekilde cevap verilir:

Bunlar, mukallid kimsenin haklarında bir şüphe söz konusu olduğu için kâfir olacağını kabul etmeyen bir topluluktur. Bunların iddialarına göre mukallid kişi kâfir değildir ve bununla birlikte o, cehennemde olmayacaktır. Mukallid bir kimsenin kâfir olup olmadığını bilmek ise, bu hususta varid olmuş haber ve tevkıf (konu ile ilgili gelmiş rivayetler) ile değil de konu üzerinde düşünmekle anlaşılır.

Hamza ve el-Kisaî çoğul olan kelimeyi (ebvâb: kapılar) müzekker kabul ederek; "(لَا يُفْتَحُ): Açılmayacaktır" diye okumuşlardır. Geri kalanlar ise bunu müennes çoğul kabul ederek "te" harfi ile okumuşlardır. Nitekim yüce Allah: "(مُفَتَّحَةً لَهُمُ الْأَبْوَابُ): ***Onlar için kapılar açılmış haldedir***" (Sâd, 38/50) buyruğunda da müennes olarak okunmuştur. **"Kapılar"** anlamındaki "el-Ebvâb" kelimesinin müennesliği hakiki olmadığından ötürü, müzekker ve çoğul olarak gelmesi de caiz görülmüştür. Bu şekildeki okuyuş İbn Abbas'ın kıraatidir. O da "ye" ile okumuştur. Ebu Amr, Hamza ve el-Kisaî ise, **"açılmayacaktır"** anlamındaki fiilin "te" harfini hem az, hem çokluk ifade etmek üzere şeddesiz okumuşlardır. Şeddeli okumak ise, hem çokluk, hem de ardı arkasına tekrar tekrar meydana gelmeyi ifade eder. Burada şeddeli okuyuş daha uygundur, çünkü bu okuyuş çokluğa daha çok delalet etmektedir.

"el-Cemel" el-Ferra'nın açıklamasına göre erkek deve demektir. Abdullah b. Mes'ud da kendisine cemelin ne olduğunu soran kimseye herkesin bildiği şeye dair kendisine soru soran bir kimseyi cahil bulmuş gibi "dişi devenin kocası" diye cevap vermiştir.

Bu kelimenin çoğulu (جِمَالٌ وأجمال وجمالات وجمائل) şeklinde gelir. Ancak, erkek deveye, dört yaşına vardığı vakit "cemel" denir.

Abdullah b. Mes'ud ise, "(حتى يلج الجمل الأصفر في سم الخياط): Sarı deve iğne deliğinden geçmedikçe..." diye okumuştur. Bunu, Ebu Bekr el-Enbarî şöylece nakletmektedir: Bize babam anlattı, bize Nasr b. Davud anlattı, bize Ebu Ubeyd anlattı, bize Haccâc, İbn Cüreyc'den anlattı, o, İbn Kesir'den, o, Mücahid'den

dedi ki: Abdullah b. Mes'ud'un kıraatinde... diyerek, bu kıraati zikretti.

İbn Abbas, "cim" harfini ötreli, "mim"i de şeddeli ve üstün olarak; (الجمل) diye okumuştur. Bu da el-Kals diye de bilinen gemi halatıdır. Bu, kalın ipler in bir araya gelmesi demektir ki, bunun müfredi; (جملة)'dir. Bu açıklamayı da Ahmed b. Yahya Sa'leb yapmıştır.

Bunun, kınnaptan yapılmış kalın ip demek olduğu da söylenmiştir. Hurma ağaçlarına tırmanmak için kullanılan halat olduğu da söylenmiştir.

Yine İbn Abbas ile Said b. Cübeyr'den (الجمل)'in "cim" harfi ötreli ve "mim" de şeddesiz olarak okudukları rivayet edilmiştir. Bu da gemi halatı ve kalın ip demektir. Az önce belirttiğimiz gibi.

Yine İbn Abbas'tan bunu, "cim" ile "mim" harfini de ötreli olarak; (جمل)'in çoğulu şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. "(أسد وأُسُد): Arslan ve arslanlar" gibi. Çoğulunun, "mim" harfi sakin olarak okunması ise; "(أَسَد وأُسْد): Arslan ve arslanlar" okunuşuna benzer. Ebu's-Simal'den ise, "cim" harfi üstün, "mim" harfi sakin olarak nakledilmiştir. Bu, deve anlamındaki (جمل)'in tahfifi (yani mim'in fethalı değil de sakin olarak okunması)dır. (سَمُّ الخياط)'e gelince, İbn Abbas ve başkalarından nakledildiğine göre iğne deliği demektir. Bedende bulunan bütün ufak deliklere de; (سَمًّا وسُمًّا) denilir; bunun çoğulu da; (سُموم) şeklinde gelir. Ancak, öldürücü olan zehir anlamındaki; (السُّم)'ın çoğulu (سِمَام) diye gelir.

İbn Sîrîn bu kelimeyi "sin" harfi ötreli olarak okumuştur. (الخياط) kendisiyle dikiş dikilen alet (iğne) demektir. Bunu anlatmak için; (خِياط ومِخيَط) kelimeleri kullanılır. "(إزار ومِئْزَر وقِنَاع ومِقْنَع): İzar, mi'zar (belden aşağısını örten elbise) ve kina' ile mikna'" (örtü, peçe) gibi.

"Örtüler"den kasıt onları örten ateşlerdir.

"Biz, günahkârları böylece cezalandırırız" ile kastedilenler ise kâfirlerdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَٰئِكَ
أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٤٢﴾

42. İman edip de salih ameller işleyenlere gelince -ki Biz kimseye gücünden fazlasını yüklemeyiz- onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalıcıdırlar."

Yüce Allah'ın: **"Ki, Biz kimseye gücünden fazlasını yüklemeyiz"** buyruğu bir mu'tariza (ara) cümlesidir. Yani, iman edip salih amel işleyenlere gelince, onlar cennetliklerdir, onlar orada ebedî kalıcıdırlar.

"Ki, Biz kimseye gücünden fazlasını yüklemeyiz" buyruğunun anlamına gelince: Yani O, hiç bir kimseyi, hanımlarına bulduğundan ve imkânından fazlasını harcamakla yükümlü kılmamış; eline geçiremediği şeyleri harcamakla yükümlü tutmamıştır.

Burada fiilden önce istitaatın varlığının sözkonusu olduğu anlatılmak istenmemektedir. Bu açıklamayı da İbnu't-Tayyib yapmıştır. Bu buyruğun bir benzeri de yüce Allah'ın: ***"Allah hiç bir nefse ona verdiğinden başkasını yüklemez"*** (et-Talak, 65/7) buyruğudur.

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ ۚ
وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ ۚ
لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ ۖ وَنُودُوا أَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

43. Biz, onların kalplerinde kin türünden ne varsa söküp atacağız. Altlarından ırmaklar akar. "Bizi buna ileten Allah'a hamd olsun. Allah bizi bu yola iletmeseydi kendiliğimizden bunu bulmuş olamazdık. Andolsun ki, Rabbimizin peygamberleri hakla gelmişti" derler. Onlara: "Yapmaya devam ettiklerinize karşılık mirasçısı kılındığınız cennet işte budur" diye seslenilir.

Şanı yüce Allah, cennet ehline vereceği nimetler arasında onların kalplerinden her türlü kini çekip alacağını da zikretmektedir. "(والنزع): Dışarı çıkarmak;" (والغل) ise, kalplerde gizli bulunan kin demektir. Çoğulu (غلال) şeklinde gelir. Yani Biz, cennette dünyada iken kalplerinde bulunan kin türünden ne varsa onu gidermiş olacağız. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Kin, cennetin kapısında develerin çöküş yeri gibi olacaktır. Allah onu mü'minlerin kalbinden almış olacaktır."[1]

(1) Kaynağını tespit edemedik.

Ali (r.a)'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Ben, Osman, Talha ve ez-Zübeyr'in yüce Allah'ın haklarında: **"Biz onların kalplerinde kin türünden ne varsa söküp atacağız"** dediği kimselerden olacağımızı ümid ediyorum.

Yine denildiğine göre, cennette kinin sökülüp atılması, mevkii itibariyle aralarındaki üstünlükten ötürü birbirlerini kıskanmayacakları anlamındadır. Bir başka açıklamaya göre bu durum, cennet içkisinden içmenin bir sonucudur. Bundan dolayı yüce Allah: ***"Ve Rabbleri onlara son derece temiz bir arap içirecektir"*** (el-İnsan, 76/21) diye buyurmaktadır. Yani, kalplerde bulunan her türlü kötülüğü temizleyecektir. Nitekim ileride buna dair açıklamalar, el-İnsan Sûresi (işaret olunan âyet-i kerimede) ve ez-Zümer Sûresi'nde (39/73-75. âyetin tefsirlerinde) yüce Allah'ın izniyle gelecektir.

"Bizi buna ileten Allah'a hamd olsun..." Yani, bize doğru yolu göstermesi, bizi hidayete iletmesi suretiyle bu mükâfata ulaştıran Allah'a hamd olsun. Bu da Kaderiye'nin görüşlerini reddetmektedir.

"Allah bizi bu yola iletmeseydi kendiliğimizden bunu bulmuş olamazdık" buyruğunda "(وَمَا كُنَّا): **...mazdık"** lafzında İbn Âmir "vav" harfini düşürmüştür. Diğerleri ise bu "vav" harfini okumuşlardır. "(لِنَهْتَدِيَ): **Biz hidayet bulmuş..."**daki "lam", "lam-ı key" diye bilinir. "(لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ): **Allah bizi bu yola iletmeseydi"** buyruğu ref' mahallindedir.

"(وَنُودُوا): **Onlara seslenilir"** kelimesinin aslı, (نُودِيُوا) şeklindedir. (أَنْ) ise, şeddelisinden tahfîf edilmiş olarak nasb mahallindedir. "(تِلْكُمُ الْجَنَّةُ): .... cennet(iniz) işte budur diye..." anlamındadır.

Aynı zamanda bu, kendisine seslenilen şeyin açıklaması da olabilir. Çünkü nida, bir söz söylemektir. O takdirde i'rabta mahalli olmaz. Yani onlara: İşte sizin cennetiniz budur, denilir. Çünkü onlara bu cennet dünya hayatında iken vadolunmuş idi. Bunun da anlamı: Size daha önceden vadolunmuş bulunan sizin cennetiniz işte budur. Ya da bu sözler, kendilerine uzaktan cenneti görecekleri vakit ve cennete girmeden önce söylenecektir.

"Yapmaya devam ettiklerinize karşılık mirasçısı kılındığınız cennet işte budur." Amellerinize mukabil ve Allah'ın rahmet ve lütfuyla kendilerine girdiğiniz ve böylelikle mirasçı kılındığınız cennet işte budur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Bu büyük lütuf Allah'tandır."*** (en-Nisa, 4/70) Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: ***"Onları kendinden bir rahmetin ve bir lütfun içine sokacak..."*** (en-Nisa, 4/175)

Müslim'in Sahih'inde de şöyle bir hadis yer almaktadır: "Sizden hiçbir kimsenin ameli kendisini cennete asla sokamayacaktır." Sen de mi Ey Allah'ın Rasulü, demeleri üzerine şöyle buyurdu: "Ben dahi. Allah'ın kendinden bir rahmete ve bir lütfa beni bandırması hali müstesna,"[1]

---

(1) ***Buhârî***, Rikaak 18, Merdâ 19; ***Müslim***, Sıfâtu'l-Münafikîn 71-76, 78; ***İbn Mâce***, Zühd 20; ***Dârimî*** Rikaak 24; ***Müsned***, II, 235, 256, 264...

Sahih'in dışındaki hadis kaynaklarında da şöyle denmektedir: "Cennet ve cehennemde konaklayacak yeri bulunmayan hiç bir kâfir ve hiç bir mü'min yoktur. Cennet ehli cennete, cehennem ehli de cehenneme girdikleri vakit, cennet, cehennemliklere kaldırılır. Onlar cennet içindeki konaklarına bakarlar. Kendilerine: Eğer Allah'a itaat ile amel etmiş olsaydınız, işte konaklayacağınız yerler buralardı, denilir. Sonra da şöyle denilir: Ey cennet ehli, dünyada iken yapageldikleriniz ile onların konaklarına mirasçı olunuz. Sonra da onların konakları cennet ehli arasında pay edilir."[1]

Derim ki: Müslim'in Sahih'inde de şöyle denmektedir: "Müslüman bir kimse öldü mü, mutlaka Allah onun yerine cehenneme bir yahudi yahut bir hıristiyanı girdirir."[2]

Bu da aynı şekilde bir mirastır. O, lütfuyla dilediği kimseye nimet verecektir, adaleti gereğince de dilediğini azaplandıracaktır. Özetle, cennete ve cennetteki mevkilere ancak Allah'ın rahmetiyle erişilebilir. Cennetlikler, amelleriyle cennete girecek olsalar dahi, O'nun rahmetiyle oraya mirasçı olmuşlar ve O'nun rahmetiyle oraya girmiş olacaklardır.

Zira onların amelleri de O'nun bir rahmeti ve onlara bir lütfudur. "(أُورِثْتُمُوهَا): **Mirasçısı kılındığınız**" idğamsız olarak okunmuştur. Ayrıca "te" harfi (peltek)se harfine idğam edilerek de okunmuştur.

وَنَادَىٰٓ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا
فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا ۖ قَالُوا نَعَمْ ۚ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ
أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿٤٤﴾

44. Cennetlikler, cehennemliklere: "Rabbimizin bize vadettiğini hak bulduk. Siz de Rabbinizin vadettiğini gerçek buldunuz mu?" diye seslenirler. Onlar da: "Evet" derler. Bunun üzerine aralarında bir münadi: "Allah'ın laneti zulmedenlere olsun" diye seslenir.

"Cennetlikler cehennemliklere..." diye seslenirler. Bu seslenişlerindeki soruları azarlamak ve ayıplamak anlamındadır.

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 458.
(2) *Müslim*, Tevbe 49.

"(أَنْ قَدْ وَجَدْنَا): **...bulduk"** buyruğu -bir önceki âyette geçen- "(أَنْ بِلْكُمُ الْجَنَّةُ): ***Sizin cennetiniz işte budur diye"*** buyruğu gibidir. Yani biz, gerçek şu ki Rabbimizin bize vadettiğini hak olarak bulduk anlamındadır. Bunun da aynı nidâ olduğu söylenmiştir.

"Bunun üzerine aralarında bir münadi... seslenir." Nida eder ve yüksek sesle söyler demektir. Meleklerden birisinin böyle sesleneceğine işaret olunmaktadır. "(بَيْنَهُمْ): **Aralarında"** zarftır. el-A'meş ve el-Kisaî, "evet" anlamındaki kelimeyi "ayn" harfi esreli olarak; (نِعِم) diye okumuşlardır. Bu söyleyişe göre "ayn" harfinin sakin olması da mümkündür. Mekkî der ki: Bu kelimeyi "ayn" harfi esreli olarak okuyan kimse, soruya cevap olarak kullanılan ve yine onun gibi söylenerek deve, inek ve koyun türü hakkında kullanılan (نعم)'ın arasındaki farka dikkat çekmek ister. Hz. Ömer'in soruya cevap olarak verilmesi halinde "ayn" harfinin üstün okunuşunu kabul etmediği ve; (نِعِم) diye söyle dediği rivayet edilmiştir.

(نَعَم ونِعِم): Vadetmek ve tasdik etmek anlamındaki" kelimenin iki ayrı söyleyişidir. Vadetmek anlamı, olumlu olarak soru sormak halinde sözkonusu olur. Meselâ, "(أيقوم زيد؟ فيقول نعم): Zeyd kalkacak mı? sorusuna diğerinin, evet" diye cevap vermesi gibi. Tasdik anlamı ise meydana gelmiş bir şey hakkında haber vermek halinde sözkonusudur. Mesela; şu şu oldu diye söyleyen birisine ötekinin; "(نعم): Evet" demesi gibi.

Olumsuz bir soruya, olumlu olarak cevap; "(بلى): Diye" verilir. Meselâ, bir kimseye: Ben sana ikramda bulunmadım mı diye sorulacak olursa, olumlu olarak cevap; (بلى): Evet (bulundun) şeklinde verilir. Buna göre; (بلى); bu âyet-i kerimede görüldüğü gibi olumlu soruya cevap için kullanılır. (نعم) ise, olumsuz soruya olumlu olarak cevap vermek için kullanılır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى): ***Ben sizin Rabbiniz değilmiyim? Onlar da evet*** (Rabbimizsin)... ***demişlerdi."*** (el-A'raf, 7/72)

el-Bezzî, İbn Âmir, Hamza ve el-Kisaî; "(أن لعنة الله): Muhakkak Allah'ın laneti..." diye okumuşlardır ki, asıl şekli böyledir. Diğerleri ise "nun" harfini şeddesiz olarak; (أن) ve "lanet" kelimesini de mübtedâ olarak merfu' okumuşlardır. Buna göre; (أن); her iki kıraate göre de cer harfinin iskatı (düşürülmesi) ile nasb mahallindedir. Bununla birlikte "nun"un şeddesiz olarak okunması halinde i'rabtan mahallinin olmaması ve daha önce geçtiği gibi açıklayıcı (müfessire) olması da mümkündür.

el-A'meş'in ise, "hemze"yi esreli olarak, "(إنّ لعنة الله): Muhakkak ki Allah'ın laneti" şeklinde okuduğu da nakledilmiştir. Bu ise, mahzuf "kale: dedi ki" takdirine binaen böyle okunur. Nitekim Kûfeliler de yüce Allah'ın şu buyruğundaki (Ali İmran, 3/39'daki) "hemze"yi bu şekilde esreli olarak okumuşlardır: "(فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ إِنَّ اللَّهَ): ***O, mihrabta durmuş namaz kılar-***

ken melekler Ona şöyle seslendi: Muhakkak Allah..."

Rivayet edildiğine göre Tavus, Hişam b. Abdulmelik'in huzurunu girmiş ve ona şöyle demiş: Allah'tan kork ve o sesleniş gününden sakın. Hişam, kendisine: Sesleniş günü de ne oluyor? diye sorunca, Tavus ona: Yüce Allah'ın **"Bunun üzerine aralarında bir münadi: Allah'ın laneti zulmedenlerin üzerine olsun diye seslenir"** buyruğunu okuyunca Hişam bayıldı. Tavus da şöyle dedi: Bugünün niteliği karşısındaki zillet bu olunca, ya bugünün gözle görüleceği vakit zillet nasıl olacak?

الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ كَافِرُونَ ﴿٤٥﴾

45. Onlar ki, Allah yolundan alıkoyanlar, onu eğriltmek isteyenlerdi. Onlar, ahireti de inkâr ederlerdi.

Yüce Allah'ın: **"Onlar ki, Allah yolundan alıkoyanlar..."** buyruğu sıfat olmak üzere; "(الظالمين): Zulmedenlere" ait bir sıfat olarak cer mahallindedir. Bununla birlikte; "(هُمْ); Onlar," yahut; "(أعني): Şunları kastediyorum ki" lafızlarının takdiri ile ref veya nasb mahallinde olması da mümkündür. Yani: Dünya hayatında insanları İslâm'dan alıkoymaya devam edenler... Anlam, engel olmak, alıkoymak anlamını veren; (الصدّ) dan gelmesi halinde böyle, yahut da kendilerini Allah'ın yolundan alıkoyanlar, yani yüz çevirenler anlamında da olabilir. Bu ise, "(الصدود): Yüz çevirme"den gelir.

"Onu eğriltmek isteyenlerdi." Onun eğri olmasına çalışan, onu yeren ve böylelikle ona iman etmeyen kimselerdi. Benzer anlamdaki açıklamalar daha önceden (Âl-i İmran, 3/99. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Onlar, âhireti de inkâr ederlerdi." Burada; "(كانوا): ...lerdi" anlamındaki nâkıs fiil hazfedilmiştir ki, bu çokça görülen bir şeydir.

وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ ﴿٤٦﴾

46. Onların ikisi arasında bir perde ve Â'râf üzerinde de her birini yüzlerinden tanıyan adamlar vardır. Cennet ehline: "Selâmun aleykum" diye seslenirler. Bunlar, henüz oraya girmeyen fakat girmeyi uman kimselerdir.

"Onların ikisi arasında bir perde... vardır." Önceden her ikisinden de söz edildiği için cennet ile cehennem arasında bir engel, yani bir sur vardır demektir. Bu, yüce Allah'ın: ***"Aralarında kapısı olan bir duvar çekilmiş olacaktır"*** (el-Hadid, 57/13) buyruğunda sözü edilen surdur.

"A'râf üzerinde" yani, A'raf'ın surları üzerinde **"her birini yüzlerinden tanıyan adamlar vardır."** Atın yelesi ve horozun ibiği anlamındaki; (عُرف الفرس وعُرف الديك) tabirleri de buradan gelmektedir. Abdullah b. Ebi Yezid, İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: A'raf, yüksek olan şey demektir. Mücahid de İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: A'raf, horozun ibiği gibi yükseklikleri (burçları) bulunan bir surdur. Sözlükte A'raf, yüksekçe yer demektir. Ve bu, (عُرْف)'in çoğuludur.

Yahya b. Adem der ki: Ben, el-Kisaî'ye A'raf'ın tekilini sordum, sustu. Bunun üzerine dedim ki: Bize İsrail anlattı, o, Cabir'den, o, Mücahid'den, o, İbn Abbas'tan dedi ki: A'raf, horozun urf'u (ibiği) gibi yüksekliği bulunan bir surdur. O da, Allah'a yemin ederim ki öyledir. Tekili budur. Yani "urf" diye gelir. Çoğulu da A'raf gelir. Ey köle, haydi kalem kâğıt getir, dedi ve bunu yazdı.

Buradaki ifade, övgü sadedindedir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: ***"Öyle adamlar ki, onları ne ticaret, ne alış veriş Allah'ı anmaktan... oyalar."*** (en-Nur, 24/37)

İlim adamları, A'raf'ta bulunanlar hakkında açıklamalarda bulunmuş ve bu konuda on ayrı görüş ortaya çıkmıştır:

1- Abdullah b. Mes'ud, Huzeyfe b. el-Yeman, İbn Abbas, eş-Şa'bî, ed-Dahhâk ve İbn Cübeyr derler ki: Bunlar, hasenâtı ve seyyiâtı (iyilik ve kötülükleri) birbirlerine eşit gelecek bir topluluktur. İbn Atiyye der ki: Hayseme b. Süleyman'ın Müsned'inde (15. cüz'ün sonlarında), Cabir b. Abdullah'tan şöyle bir hadis kaydedilmektedir: Cabir dedi ki: Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "Kıyamet günü teraziler kurulur. İyilikler ve kötülükler tartılır. İyilikleri kötülüklerinden, bir bit sirkesi kadar ağır gelen kişi cennete girer. Kötülükleri de iyiliklerinden bir bit sirkesi kadar ağır gelen kişi de cehenneme girer." Ey Allah'ın Rasulü denildi, ya iyilik ve kötülükleri bir birine eşit olanın durumu ne olacak? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "İşte bunlar A'raftakilerdir. Cennete girmedikleri halde oraya girmeyi umanlardır."(1)

2- Mücahid der ki: Bunlar salih, fakih ve ilim adamı kimselerdir.

3- Bunların şehidler oldukları da söylenmiştir ki, bunu el-Mehdevî zikretmektedir.

---

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 463.

4- el-Kuşeyrî der ki: Bunların, mü'minlerin faziletlileri ile şehidler oldukları söylenmiştir. Bunlar, kendileriyle uğraşmayı bir kenara bırakmış, insanların durumlarıyla ilgilenmeye kendilerini vermişlerdir. Cehennem ashabını görecekleri vakit, Allah'ın kendilerini cehenneme göndermesinden O'na sığınırlar. Çünkü, her şey Allah'ın kudreti içerisindedir. İnsanın bilgisinden farklı olan şey de O'nun kudreti dahilindedir. Cennetlikleri gördükleri vakit ise -ki, henüz oraya girmemiş olacaklar- oraya girmeyi ümit ederler.

5- Şurahbil b. Sa'd der ki: Bunlar babalarına asi olarak Allah yolunda cihada çıkıp şehid olan kimselerdir. Taberî bu hususta Peygamber (sav)'dan bir hadis de zikretmektedir. Bunların, babalarına asi olmaları ile şehid düşmeleri denk gelecektir.

6- es-Sâ'lebî de senedini kaydederek İbn Abbas'tan yüce Allah'ın **"A'râf üzerinde de... adamlar vardır"** buyruğu hakkında şöyle dediğini nakletmektedir: A'raf, sıratın üzerinde yüksekçe bir yerdir. Orada Abbas, Hamza, Ali b. Ebi Talib ve Zülcenehayn olan Cafer (i Tayyar) olacaktır. (Allah onlardan razı olsun). Bunlar, kendilerini seven kimseleri yüzlerinin aklığı ile, kendilerine buğzedenleri de kara yüzlerinden tanıyacaklardır.

7- ez-Zehravî der ki: Bunlar kıyamet gününde insanlar hakkında yaptıklarına dair şahidlik edecek adaletli kimselerdir ve bunlar her ümmette vardır. en-Nehhâs da bu görüşü tercih ederek şöyle demiştir: Bu, bu hususta söylenen sözlerin en güzelidir. Bunlar, cennet ile cehennem arasındaki surun üzerinde bulunacaklardır.

8- ez-Zeccâc, bunlar bir takım nebilerin kavmidirler, demiştir.

9- Denildiğine göre bunlar, dünya hayatında iken küçük günahları bulunan, fakat acı ve musibetlerle bu günahları keffaret olunmayan, bununla birlikte büyük günahları da olmadığından dolayı cennete girmeleri alıkonulan kimselerdir. Böylelikle bundan ötürü üzülsünler ve bu da onların işledikleri küçük günahların bir karşılığı olsun. Hatta Ebu Huzeyfe'nin mevlası Salim, A'raftakilerden olmayı temenni etmiştir. Çünkü onun görüşüne göre A'rafta bulunan kimseler küçük günah sahibi kimselerdir.

10- Bunların, zina mahsulü çocuklar oldukları da söylenmiştir. Bu görüşü el-Kuşeyrî, İbn Abbas'tan nakletmiştir.

Bundan başka bunların bu sur üzerinde görevli melekler oldukları da söylenmiştir. Bu melekler, cennet ve cehenneme girmelerinden önce kâfirlerle mü'minleri birbirlerinden ayırt ederler. Bu görüşü Ebu Miclez zikretmiştir. Kendisine: **"Adam"** denilmez denilince, şu cevabı vermiş: Onlar (hakkında kullanılan zamir ve kipler) erkekler için kullanılanlardır. Dişiler için kullanılan zamir ve kipler onlar hakkında kullanılamaz. O bakımdan "adamlar" lafzının

da onlar hakkında kullanılmış olması uzak bir ihtimal görülemez. Nitekim yüce Allah'ın şu buyruğunda da **"adamlar"** lafzı cinler hakkında kullanılmıştır: ***"Doğrusu şu da var. İnsanlardan bazı adamlar, cinlerden bazı adamlara sığınırlardı..."*** (el-Cin, 72/6)

İşte bu melekler mü'minleri de kâfirleri de alâmetleriyle tanırlar. Mü'minlere cennete girişlerinden önce cennete girecekleri müjdesini verirler. Mü'minler ise cennete girmemiş olmakla birlikte cennete girecekleri umudunu taşırlar. Cehennemlikleri görecekleri vakit de kendilerinin azaptan kurtulmaları için dua ederler.

İbn Atiyye der ki: Âyet-i kerimeden anlaşıldığına göre A'raf üzerinde cennet ehlinden olmakla birlikte cennete girişleri gecikecek ve anlatılan şekliyle her iki kesimi görerek ibret alacak bir takım adamlar bulunacaktır.

"Her birini yüzlerinden tanıyan adamlar" buyruğuna gelince, her birini alâmetleriyle tanıyan adamlar olacaktır, demektir. Bu ise, cennet ehli hakkında yüzlerin aklığı ve güzelliği, cehennem ehli hakkında da yüzlerin karanlığı ve çirkinliği ile buna benzer, bunların gidecekleri yer ile ötekilerinin gidecekleri yere dair bilgilerle tanınacaklardır.

Derim ki: Konu ile ilgili rivayetlerin ve açıklamaların birbirlerini tutmaması dolayısıla kesin bir şey söylemeye imkân yoktur. Allah işlerin gerçeğini en iyi bilendir. Diğer taraftan şu açıklamalar da yapılmıştır: A'raf kelimesi urf'un çoğuludur. Bu ise, yüksek ve yukarı her yerin adıdır. Çünkü, bu yüksekliği ile daha aşağıda olan yerlere nisbetle daha çok tanınır (A'ref'dir).

İbn Abbas der ki: A'raf, sırat üzerindeki yüksekçe burçlar demektir. A'raf'ın, Uhud dağı olduğu ve oraya konulacağı da söylenmiştir. İbn Atiyye der ki: ez-Zehravî'nin naklettiği bir hadise göre Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Uhud, bizi seven bizim de kendisini sevdiğimiz bir dağdır. O, kıyamet gününde cennet ile cehennem arasında konulacak ve orada herkesi simalarından tanıyacak bir takım kimseler alıkonulacaktır. Bunlar, inşaallah cennet ehlindendirler."

Safvan b. Süleym'den de bir başka hadis naklederek Peygamber (sav)'ın şu buyruğunu zikretmektedir: "Muhakkak Uhud, cennetin rükünlerinden (esaslarından) birisinin üzerinde bulunacaktır."(1)

Derim ki: Ebu Ömer de Enes b. Malik'den naklettiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Uhud, bizi seven ve bizim de kendisini sevdiğimiz bir dağdır. Ve şüphesiz ki o, cennetin tümsek bahçelerinden birisinin üzerinde olacaktır."(2)

---

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 13.

(2) *İbn Mâce*, Menâsik 104.

A'raftakiler: **"Cennet ehline..."** cennetliklere: **"Selamun aleykum"** diye seslenirler. Yani onlara, selamun aleykum diyeceklerdir. Bunun, sizler cezadan esenliğe kavuştunuz, kurtuldunuz anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Bunlar henüz oraya girmeyen fakat girmeyi uman kimselerdir." Yani, A'raftakiler henüz cennete girmemiş olacaklardır. Bu açıklamaya göre **"fakat girmeyi uman kimselerdir"** buyruğu, onlar oraya gireceklerini biliyorlar, anlamına gelir.

Tama' (ummak)'ın bilmek (ilim) anlamına kullanılması, sözlükte bilinen bir hususdur ki, bu açıklamayı en-Nehhâs zikretmektedir. Aynı zamanda bu, İbn Abbas, İbn Mes'ud ve başkalarının da görüşüdür. Ve bu görüşe göre burada kastedilen A'raftakilerdir.

Ebu Miclez ise şöyle demektedir: Bunlardan kasıt, cennet ehlidir. Yani, A'raftakiler cennettekiler henüz cennete girmemiş oldukları halde onlara, selamun aleykum diyeceklerdir. Bununla birlikte A'raftakilerin yanından geçen mü'minleri cennete girmek hususunda umutlandırırlar.

Yüce Allah'ın: "(سَلَامٌ عَلَيْكُمْ): **Selamun aleykum"** buyruğu ile (لَمْ يَدْخُلُوهَا): **"Henüz oraya girmeyen"** kelimeleri üzerinde vakıf yapılır. Ondan sonra da; "(وَهُمْ يَطْمَعُونَ): **Fakat girmeyi uman kimselerdir"** buyruğu ile başlanılır. Yani onlar, oraya girmeyi umut ederler anlamındadır. Bununla birlikte "(وَهُمْ يَطْمَعُونَ): **Fakat girmeyi uman kimselerdir"**in hal olması da mümkündür, o takdirde anlam şöyle olur: A'raf sahiplerinin yanından geçen mü'minler, orayı umdukları halde değil de ummadıkları halde oraya girmiş olacaklardır. Bu takdirde; "(لم يدخلوها): Henüz oraya girmeyen..." kelimesi üzerinde vakıf yapılmaz.

وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾

47. Gözleri cehennemlikler tarafına çevrildiği zaman da: "Rabbimiz, bizi bu zalimler topluluğu ile beraber bulundurma" diye dua ederler.

Yüce Allah'ın: **"Gözleri cehennemlikler tarafına çevrildiği zaman"** buyuruğundaki; "(تِلْقَاءَ): Taraf" kelimesi, karşı karşıya gelme cihetidir demektir. Bu kelime gibi "tif'al" vezninde mastar olarak yalnızca iki kelime gelmiştir ki bunlar: (تِلقاء وتِبيان) kelimeleridir. Bu vezindeki diğer mastarlar ise üstün iledir.

(تَسْبار وتَهام وتَذكار) gibi. Esreli olarak bu vezindeki isimler ise pek çoktur. (بِقصار وتِمثال) kelimeleri gibi.

"Diye dua ederler" buyruğunda kastedilenler, A'raftakilerdir. Dualarını da şöyle olacaktır: **"Rabbimiz, bizi bu zalimler topluluğu ile beraber bulundurma."** Yüce Allah'tan kendilerini zalimlerle birlikte bulundurmamasını istiyeceklerdir. Halbuki, Allah'ın onları zalimlerle birlikte bulundurmayacağını da bilmektedirler. Böyle bir dua, Allah'ın huzurunda zilletlerini arzetmek için yapılacaktır. Nitekim, cennetliklerin yapacakları şu dua da buna benzemektedir: *"Rabbimiz, nurumuzu bize tamamla..."* (et-Tahrim, 66/8) Yine cennetlikler "Allah'a hamd olsun" diye dua edeceklerdir ki, bu da yüce Allah'a şükür olmak üzere yapılacak bir duadır. Ayrıca bu duayı yapmaktan dolayı da onlar bir zevk alacaklardır.

وَنَادَىٰٓ أَصْحَٰبُ ٱلْأَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُم بِسِيمَىٰهُمْ قَالُوا۟ مَآ أَغْنَىٰ عَنكُمْ
جَمْعُكُمْ وَمَا كُنتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٨﴾ أَهَٰٓؤُلَآءِ ٱلَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ ٱللَّهُ
بِرَحْمَةٍ ۖ ٱدْخُلُوا۟ ٱلْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَآ أَنتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٤٩﴾

48. A'râftakiler, yüzlerinden tanıdıkları bir takım adamlara seslenerek şöyle derler: "Çokluğunuzun da, büyüklenip durmanızın da size bir faydası olmadı.

49. "Kendilerini Allah'ın, rahmetine erdirmeyeceğine yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı? İşte (onlara)**: Girin cennete! Size hiç bir korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz** (denilmiştir)**."**

Yüce Allah'ın: **"A'râftakiler, yüzlerinden tanıdıkları bir takım adamlara"** cehennemliklerden tanıdıkları bir takım kimselere **"seslenerek şöyle derler: Çokluğunuzun da büyüklenip durmanızın da size bir faydası olmadı."** Yani, sizin dünyalığınızın çokluğu da, imana karşı büyüklenmenizin de bir faydası olmadı.

Bilal, Selman, Habbab ve benzerleri fakir mü'minlerden olan bir topluluğa işaret ile, dünyada iken **"kendilerini Allah'ın"** âhirette **"rahmetine erdirmeyeceğine yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı?"** Bu sözleriyle cehennemlikleri azarlayacaklardır.

"İşte (onlara) **girin cennete...** (denilmiştir)" diye söylemek suretiyle ke-

derleri ve hasretleri daha da artırılmış olacaktır.

İkrime, "elif"siz olarak ve "dal" harfi de üstün olarak; "(دخلوا الجنة): İşte cennete girdiler" diye okumuştur. Talha b. Musarrif ise, "hı" harfi esreli olarak mazi (ve meçhul) bir fiil olmak üzere; "(أدْخِلوا الجنة): Cennete girdirilmişlerdir," diye okumuştur.

Âyet-i kerime, A'raftakilerin melekler yahut peygamberler olduğuna delalet etmektedir. Çünkü, onların bu sözleri, yüce Allah'tan aldıkları bir haberi bildirmektir. Ancak, A'raftakileri günahkâr kimseler olarak kabul edenlerin görüşüne göre, Araftakilerin cehennemliklere söyleyecekleri sözler, **"büyüklenip durmanızın da size bir faydası olmadı"** ile sona ermekte, buna karşılık: **"Kendilerini Allah'ın rahmetine erdirmeyeceğine..."** âyeti ise, yüce Allah'ın, dünya hayatında söyledikleri sözler dolayısıyla cehennemliklere azar olmak üzere söyleyeceği sözler olacaktır. Bu görüş İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir, birinci görüş ise, el-Hasen'den rivayet edilmiştir.

Bunun, A'raftakiler üzerinde görevli bulunan meleklerin söyleyecekleri sözlerden olduğu da söylenilmiştir. Çünkü cehennemlikler, A'raftakilerin kendileriyle birlikte cehenneme gireceklerine dair yemin edecekler, melekler ise buna karşılık A'raftakilere: **"Haydi cennete girin. Sizin için bir korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz"** diyeceklerdir.

وَنَادَىٰٓ أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ
مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ ۚ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٥٠﴾

50. Cehennemlikler, cennetliklere: "Bize biraz su veya Allah'ın size ihsan ettiği rızıktan akıtın" diye seslenirler. Onlar ise: "Doğrusu Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır" derler.

Yüce Allah'ın: **"Cehennemlikler, cennetliklere: Bize biraz su veya Allah'ın size ihsan ettiği rızıktan akıtın diye seslenirler"** buyruğuna dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Cehennemliklerin Kabul Edilmeyecek Olan Talepleri:

Yüce Allah'ın: **"Cehennemlikler... diye seslenirler"** buyruğu ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: A'raftakiler cennete girdikten sonra cehennemlikler de umutlanarak şöyle diyeceklerdir: Rabbimiz, cennette bizim akrabalarımız var.

Onlarla görüşmek, onlarla konuşmak üzere bize izin ver. Cennetlikler ise, bunları yüzlerinin karalığından dolayı tanımayacaklar. Cehennemlikler: **"Bize biraz su veya Allah'ın size ihsan ettiği rızıktan akıtın"** diyecekler. Bu buyruk da, Ademoğlunun, azapta olsa dahi yemekten ve içmekten müstağni kalamayacağını açıklamaktadır.

"Onlar ise: Doğrusu Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır, derler." Cennetteki yiyecek ve içecekleri kâfirlere haram kılmıştır, demektir. Âyet-i kerimede geçen; "(أَفِيضُوا): **Akıtın"** kelimesinin mastarı olan "ifâda", genişlik vermek, bolluk vermek demektir.

2. İhtiyaç Sahiplerine Su Vermenin Fazileti:

Bu âyet-i kerimede su ihtiyacını karşılamanın en faziletli ameller olduğuna delil vardır. İbn Abbas'a hangi sadaka daha faziletlidir diye sorulmuş, o da: Su diye cevap vermiştir. Sizler, cehennemliklerin cennetliklerden yardım isteyecekleri vakit: **"Bize biraz su veya Allah'ın size ihsan ettiği rızıktan akıtın"** diyeceklerini bilmiyor musunuz?

Ebû Dâvûd'un rivayetine göre de Sa'd, Peygamber (sav)'a gelip şöyle sormuş: Sadakanın hangi türünü daha çok seversin? Hz. Peygamber: Su diye buyurmuş.(1)

Bir rivayette de: Bunun üzerine Sa'd bir kuyu kazarak: Bu da Sa'd'ın annesi için, demiş.(2)

Enes'den dedi ki: Sa'd dedi ki: Ey Allah'ın Rasulü, Sa'd'ın annesi sadakayı severdi. Onun yerine benim tasaddukta bulunmamın bir faydası olur mu? Hz. Peygamber: "Evet, sana suyu tavsiye ederim" diye buyurmuş.(3)

Bir başka rivayette de Peygamber (sav), Sa'd b. Ubede'ye annesinin adına su tasadduk etmesini emretmiştir.(4)

İşte bu, su tasadduk etmenin Allah nezdinde yaklaştırıcı ibadetlerin en büyüklerinden olduğunu göstermektedir: Kimin günahı çoğalırsa o, başkalarının su ihtiyacını karşılamaya baksın. Diğer taraftan yüce Allah'ın, köpeğe su verenin günahlarını bağışladığı rivayette belirtilmiştir. Ya mü'min ve muvahhid bir kimseye su verip ihtiyacını karşılayarak canına can katan kişinin durumu ne olur!

(1) *Ebû Dâvûd,* Zekât 41; *İbn Mâce,* Edeb 8.
(2) *Ebû Dâvûd,* Zekât 41.
(3) *Nesaî,* Vesâyâ 9.
(4) *Ebû Dâvûd,* Zekât 41.

Buhârî'nin Ebu Hureyre (r.a)'dan rivayetine göre Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Bir adam yolda yürürken oldukça susamış. Bunun üzerine bir kuyuya inerek oradan su içmiş, sonra çıkmış. Bu sefer susuzluktan toprak yiyen bir köpek görmüş: Benim susadığım gibi bu köpek de susamış diyerek (kuyuya inmiş) ve ayakkabısına su doldurarak ağzına almış, sonra kuyudan çıkmış, köpeği sulamış. Allah da bu amelinden dolayı övmüş ve ona mağfiret buyurmuş." Ashab: Ey Allah'ın Rasulü demiş. Bizim hayvanlara yaptıklarımızdan dolayı ecir almamız da sözkonusu mudur? Hz. Peygamber şu cevabı vermiş: "Ciğeri nemli (canlı) her bir varlığa yapılan iyilik dolayısıyla bir ecir vardır."(1)

Bunun tam aksi bir rivayet de Müslim tarafından nakledilmektedir. Abdullah b. Ömer'den rivayete göre Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Bir kadın, ölünceye kadar hapsettiği bir kedi dolayısıyla azap görmüştür. Ve bundan dolayı cehenneme girmiştir. O kediyi hapsetti. Kendisi yiyecek ve içecek bir şey vermediği gibi yerin haşeratından yemek için onu serbest de bırakmadı."(2)

Hz. Aişe'den rivayet edilen hadise göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Müslüman bir kişiye kim suyun bulunduğu yerde bir içim su verecek olursa, adeta bir köle azad etmiş gibi olur. Yine müslüman bir kimseye su bulunmayan bir yerde bir içim su verecek olursa, ona hayat vermiş gibi olur." Bu hadisi de İbn Mace Sünen'inde rivayet etmiştir.(3)

3. Mülkiyet Altına Alınmış Su:

Havuz ve kırbasında bulunan suyun sahibi, başkalarına göre o suda daha bir hak sahibidir ve istediği kimselere bu suyu vermeyebilir, diyenler bu âyet-i kerimeyi delil göstermişlerdir. Çünkü cennetliklerin: **"Doğrusu Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır"** şeklindeki sözleri; sizin bunlarda bir hakkınız yoktur, anlamındadır.

Buhârî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- bu anlamda olmak üzere; "Havuz ve kırba sahibinin suyunda daha bir hak sahibi olduğu görüşünde olanlar" diye bir başlık açmakta ve bu başlık altında Ebu Hureyre'nin Peygamber (sav)'den naklettiği şu buyruğunu zikretmektedir: "Nefsim elinde olana yemin ederim ki, yabancı develer nasıl su havuzundan uzaklaştırılıyor ise, ben

(1) *Buhârî,* Şirb ve Müsâkaat 9. Mezâlim 23. Edeb 27; *Müslim,* Selâm 153; *Ebû Dâvûd,* Cihad 44; *Muvatta,* Sıfatu'n-Nebiyy 23; *Müsned,* II, 375, 517.

(2) *Buhârî,* Bed'u'l-Halk 16, Enbiyâ 54, Şirb ve Musâkaat 9; *Müslim,* Kusûf 9-10, Birr 133-135, Tevbe 25; *İbn Mâce,* İkametu's-Salât 152. Zühd 30; *Dârimî,* Rikaak 93; *Müsned,* II, 159, 188..

(3) *İbn Mâce,* Rukûn 16.

de Havuzumdan bir takım kimseleri öylece uzaklaştıracağım."[1]

el-Mühelleb der ki: Havuz sahibinin suyunda başkalarına göre daha bir hak sahibi olduğunda hiç bir görüş ayrılığı yoktur. Çünkü Hz. Peygamber: "Şüphesiz bir takım kimseleri... Havuzumdan uzaklaştıracağım" diye buyurmuştur.

الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَوٰةُ الدُّنْيَا ۚ فَالْيَوْمَ نَنسَىٰهُمْ
كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هٰذَا ۙ وَمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٥١﴾

51. Dinlerini bir eğlence ve bir oyun edinip de dünya hayatının kendilerini aldattığı kimseler, kendileri nasıl bir güne kavuşacaklarını unuttular. Onlar, âyetlerimizi nasıl bilerek inkâr ettilerse, Biz de bugün onları öylece unuturuz.

Bu âyet-i kerimedeki; "(الَّذِينَ): **Kendileri"** lafzı, **"kâfirlere"**in sıfatı olarak cer mahallindedir. Uygun bir takdir ile ref' veya nasb olması da mümkündür. Bu sözlerin, cennet ehlinin söyleyecekleri sözlerden olduğu da söylenmiştir.

"Bugüne kavuşacaklarını nasıl unuttularsa... Biz de bugün onları öylece unuturuz." Yani onlar, bugün amel etmeyi terkedip nasıl yalanladılarsa, Biz de onları böylece cehennemde bırakırız.

"Âyetlerimizi nasıl bilerek inkâr ettilerse" buyruğu da atfedilmiştir. Yani, bilerek nasıl inkâr ettilerse, Biz de onları böylece azapta bırakırız.

وَلَقَدْ جِئْنَاهُم بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَىٰ عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

52. Andolsun ki Biz onlara, iman edecek bir kavme hidayet ve rahmet olmak üzere, ilme dayanarak uzun uzadıya açıkladığımız bir Kitap getirmişizdir.

---

[1] [illegible] *Müslim*, Tıpkı Baskı, [illegible] *Muvatta*' [illegible] de kaydetmektedir.

"Andolsun ki Biz onlara... bir Kitap" yani Kur'ân-ı Kerim **"getirmişizdir"** demektir. **"İman edecek bir kavme hidayet ve rahmet olmak üzere ilme dayanarak."** Nezdimizden bilgiye istinaden; her hangi bir yanılma ve yanlışlık sözkonusu olmaksızın; uzun uzadıya açıkladığımız... Üzerinde dikkatle düşünen kimsenin bilip öğreneceği şekilde açıkladığımız **"bir Kitap getirmişizdir."**

Buradaki; "(فَصَّلْنَاهُ): **Uzun uzun açıkladığımız"** buyruğunun, kısım kısım anlamına geldiği de söylenmiştir.

"Hidayet ve rahmet olmak üzere" buyruğunu ez-Zeccâc; Hidayete ileten ve rahmet özelliğini taşıyan diye açıklayarak, Kitabın bu özelliğini "(فصلناه): **Uzun uzadıya açıkladığımız"** buyruğundaki zamirden hal olarak kabul etmiştir. ez-Zeccâc der ki: Bunun, (هـذى ورحمةً) şeklinde, o bir hidayet ve bir rahmettir, anlamında olması da mümkündür. Denildiğine göre, "(كتاب): Bir kitap" dan bedel olmak üzere "(هدى ورحمةٌ): Bir hidayet ve rahmet (olan bu kitap)" şeklinde olması da mümkündür.

el-Kisaî ve el-Ferra da derler ki: "(كتاب): Bir kitap"ın sıfatı olmak üzere "(هدى ورحمةٌ): Hidayet ve rahmet" şeklinde esreli okuyuş da mümkündür. el-Ferra ayrıca şöyle demektedir: Bu da yüce Allah'ın: *Ve bu, indirdiğimiz bir Kitaptır, mübârektir"* (el-En'âm, 6/92) buyruğu gibidir.

"İman edecek bir kavme" buyruğunda özellikle iman edeceklerin zikredilmesi, ondan yararlanacak kimselerin onlar oluşundan dolayıdır.

هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُۥ ۚ يَوْمَ يَأْتِى تَأْوِيلُهُۥ يَقُولُ ٱلَّذِينَ نَسُوهُ مِن
قَبْلُ قَدْ جَآءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِٱلْحَقِّ ۖ فَهَل لَّنَا مِن شُفَعَآءَ فَيَشْفَعُوا۟ لَنَآ
أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ ٱلَّذِى كُنَّا نَعْمَلُ ۚ قَدْ خَسِرُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ وَضَلَّ
عَنْهُم مَّا كَانُوا۟ يَفْتَرُونَ ﴿٥٣﴾

53. Onlar, zamanı gelince bildirdiklerinin gerçekleşmesinden başkasını mı bekliyorlar? O'nun bildirdiklerinin çıkacağı günde, evvelce O'nu unutanlar derler ki: "Gerçekten de Rabbimizin peygamberleri hakkı getirmişlerdi. Acaba şimdi bizim için şefaat edecek şefaatçiler bulunur mu? Yahut, işlediklerimizden başkalarını işleyelim diye geri döndürülür müyüz?" Onlar, kendilerini gerçekten hüsrana uğratanlardır. Uydurageldikleri şeyler de kendilerinden uzaklaşarak kaybolup gitmişlerdir.

Yüce Allah'ın: "(هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ): **Onlar, zamanı gelince bildirdiklerinin gerçekleşmesinden başkasını mı bekliyorlar?"** buyruğundaki "te'vîl" kelimesi, (آل)'den türemiş bir kelime olarak hemzelidir. Medineliler ise, hemzeli kelimeleri hafifleterek okurlar.

Âyet-i kerimedeki **"nazar"**, intizar yani, beklemek anlamındadır. Bu da şu demektir. Onlar Kur'an-ı Kerim'de kendilerine vadolunan ceza ve hesaptan başkasını mı bekliyorlar?

Buradaki (ينظرون)'in, kıyamet gününe bakmak (o günü beklemek)'den geldiği de söylenmiştir. Buna göre **"Onun bildirdiklerinin gerçekleşmesi"** buyruğundaki o zamiri Kitab'a raci olur.

Kitabın bildirdiklerinin te'vili ise, yüce Allah'ın o Kitapta vadetmiş olduğu öldükten sonra diriliş ve hesaptır. Mücahid'e göre "onun te'vili"nden yani bildirdiklerinin gerçekleşmesinden kasıt, cezasıdır. Bu da onların Kitabı yalanlamalarının cezası demektir. Katade ise bunun, akibeti anlamına geldiğini söylemiştir ki, bu açıklamalar birbirine yakın anlamlar ifade eder.

"Onun bildirdiklerinin çıkacağı günde" yani, kıyamet gününde bildirdiklerinin akibetleri görülüp ortaya çıkacağı vakit, anlamındadır. "(يوم): **Günde"** kelimesi ise "(يقول): **Derler"** ile nasbedilmiştir. Yani: O'nun bildirdikleri gerçekleşeceği gün gelmeden önce, O'nu unutanlar şöyle diyeceklerdir: **"Gerçekten de Rabbimizin peygamberleri hakkı getirmişlerdi. Acaba şimdi bizim için şefaat edecek şefaatçiler bulunur mu?"** Bu, temenni anlamını da taşıyan bir sorudur.

"(فَيَشْفَعُوا): **Şefaat edecek"** kelimesi ise, sorunun cevabı olduğundan dolayı hazfolunmuştur. **"Yahut... geri döndürülür müyüz."** el-Ferra der ki: Buyruk: Acaba geri döndürülür müyüz? anlamındadır.

"İşlediklerimizden başkalarını işleyelim diye..." buyruğu hakkında ez-Zeccâc der ki: **"Geri döndürülür müyüz"** anlamındaki fiil, manaya atfedilmiştir. Yani: Acaba herhangi bir kimse bize şefaat eder, yahut biz (dünyaya geri döndürülür müyüz) anlamındadır.

İbn İshâk "(أو نرد فنعمل): Yahut... işleyelim diye geri döndürülür müyüz?" anlamındaki fiilleri nasb ile okumuştur. Anlamı ise: Ancak, geri döndürülür de işlediklerimizden başkalarını işlersek müstesna, anlamındadır. Nitekim şair şöyle demiştir:

فقلتُ لـه لا تَبْـكِ عينُـك إنمـا نحـاول مُلْكـاً أو نمـوتَ فنُعْـذَرَا

"Ona: Gözlerin ağlamasın dedim. Çünkü biz, ancak
Ya bir mülkü ele geçirmeye çalışıyoruz yahut ölür de mazur görülürüz."

el Hasen ise, her iki fiili de ref' ile okumuştur.

"Onlar kendilerini gerçekten hüsrana uğratanlardır." Yani, bir türlü kendilerine bir fayda sağlayamamışlardır. Kendisine fayda sağlayamamış herkes kendisini hüsrana uğratmış demektir. Nimetleri kaybettiler ve kendilerine sağlayabilecekleri paylardan mahrum kaldılar, diye de açıklanmıştır.

"Uyduregeldikleri şeyler de kendilerinden uzaklaşarak kaybolup gitmişlerdir." Yani, Allah ile birlikte başka bir ilah vardır şeklinde dünyada iken söyledikleri sözlerin batıl olduğu ortaya çıkmış olacaktır.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ
اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ
وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ
اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٥٤﴾

54. Şüphesiz Rabbiniz, O Allah'tır ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı. Sonra Arş'a istivâ etti. Geceyi durmadan kovalayan gündüze O bürüyor. Güneşi, ayı ve yıldızları emriyle ram eden O'dur. İyi bilin ki, yaratma da emretme de yalnız O'nundur. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı ne yücedir!

Yüce Allah: **"Şüphesiz Rabbiniz O Allah'tır ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı"** buyruğu ile yoktan var etmek kudretine tek başına kendisinin sahip olduğunu beyan etmektedir. O halde, yalnızca O'na ibadet etmek gerekir.

"(ستة): **Altı"** kelimesinin aslı (سدسة)'dır. Araplar, "dal" harfini "sin" harfine idğam etmek isteyince, "te"nin mahrecinde bir araya geldikleri görüldüğünden, her ikisini de "te" olarak çıkarmışlardır. Şöyle de demek mümkündür: İki "sin"den birisinin yerine "te" getirilmiş ve bu da "dal" harfine idğam edilmiştir. Çünkü, bunun küçültme ismi; (سديسة): Altıda bircik" şeklinde, çoğulu ise, "(أسداس): Altılar" şeklinde gelir. Çoğul ve küçültme isimleri ise, Arapçada isimlerin asıl harflerini ortaya çıkartır.

Yine Araplar: (سادساً وسادتاً وساتاً): Altıncı derler. (ساتاً) diyenler ise, "sin" yerine "te" getirmiş (ibdal etmiş) olurlar.

"Yevm: Gün" kelimesi ise güneşin doğuşundan batış vaktine kadar olan süreyi ifade eder. Eğer güneş yoksa bu anlamda "yevm" de yok demektir. Bu açıklamayı el-Kuşeyrî yapmış ve şöyle demiştir: **"Altı gün"**den kasıt, âhiret günlerinden altı gündür ki, her bir gün bin yıl demektir. Bu da göklerin ve yerin yaratılışının önemini ortaya koymak içindir. Dünya günlerinden altı gün olduğu da söylenmiştir.

Mücahid ve başkaları ise şöyle demişlerdir: Bu günlerin ilki pazar, sonuncusu ise cuma günüdür. Bu süreyi yüce Allah zikretmekle birlikte O, bunları bir anda dahi yaratmak dileseydi elbette bunu yapardı. Zira O, bunlara ol demeye ve bunları hemen var etmeye kadirdir. Fakat O, kullara yapacakları işlerinde yumuşak davranmayı ve sağlam iş yapmayı öğretmek istemiştir. Diğer taraftan kudretinin, meleklere peyder pey zuhur etmesini dilemiştir. Bu ise: Melekleri göklerden ve yerden önce yaratmıştır, diyenlerin görüşüne göredir.

Göklerin ve yerin altı günde yaratılmasındaki bir diğer hikmet de şudur: Her bir şeyin O'nun nezdinde bir süresi vardır. Ayrıca O, bununla isyankârları cezalandırmakta acele etmeyi terk ettiğini de açıklamaktadır. Çünkü O'nun nezdinde her bir şeyin bir vadesi vardır. Bu da yüce Allah'ın: ***"Biz, onlardan önce kuvvetçe kendilerinden daha çetin olan nice nesiller helâk ettik"*** (Kaf, 50/36) diye buyurmasından sonra: ***"Andolsun gökleri, yeri ve aralarında olanları Biz altı günde yarattık. Ve Bize bir yorgunluk da dokunmadı. O halde söylediklerine sabret..."*** (Kaf, 50/38-39) buyruğunu andırmaktadır.

Yüce Allah'ın: **"Sonra Arş'a istivâ etti"** buyruğuna gelince, burada "istivâ meselesi" söz konusudur. İlim adamlarının bu hususta uzun açıklamaları ve ifadeleri vardır. Bu hususdaki ilim adamlarının görüşlerini de biz, ***"el-Kitabu'l-Esnâ fi Şerhi Esmâillahi'l-Hüsnâ ve Sıfatihi el-Ulâ"*** adlı eserimizde açıklamış ve orada bu hususta ondört ayrı görüş olduğunu zikretmiştik. Mütekaddimîn ile müteahhirînin çoğunluğuna göre, şanı yüce Allah'ın, cihet ve mekan tutmaktan münezzeh olduğunu kabul etmek zorunlu olduğundan dolayı, yine buna bağlı olarak -mütekaddimîn bütün ilim adamlarına göre ve müteahhirînin önderlerine göre- O'nun, cihetten de tenzih edilmesi bir zorunluluktur. Onlara göre, yüce Allah "yukarı" cihetinde değildir. Zira, O'nun için özel bir cihetin varlığı kabul edilecek olursa, bu O'nun bir mekanda bulunması anlamına gelir. Mekân ve yer tutmak dolayısıyla yer tutan için hareket, değişmek ve hâdis olmak sözkonusu olur. Bu, kelamcıların görüşüdür. Selef-i Salihin'in ilk dönemleri ise, Allah'ın bir cihette bulunuşunu nefyetmiyorlar ve bunu nefyettiklerini de ifade etmiyorlardı. Aksine, onlar da genel olarak herkes de yüce Allah'ın Kitab'ında bildirdiği, peygamber-

lerinin de haber verdiği şekilde O'na cihet isbat ediyorlardı; Selef-i Salihten her hangi bir kimse, Allah'ın Arş'ı üzerinde hakikaten istivâ etmiş olduğunu inkâr etmiyordu.

İstivâ'nın Arş'a tahsis ediliş sebebi ise, O'nun Allah'ın mahlukatının en büyüğü olmasından ötürüdür. Şu kadar var ki, istivâ'nın keyfiyeti bilinmemektedir. Çünkü, bunun hakikatinin ne olduğu bilinmemiştir. Malik -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- şöyle demiştir: İstivâ'nın ne demek olduğu -sözlükte- bilinmektedir. Keyfiyet ise meçhuldür, buna dair soru sormak ise bid'attir.

Um Seleme (r.anha) da böyle demiştir. Ve bu kadarı kâfidir. Kim bundan daha fazla bilgi edinmek istiyor ise, bu hususta ilim adamlarının eserlerinde açıklamanın yer aldığı bölümlere bakabilir.

İstivâ, Arap dilinde yüksek olmak, yükseklik ve istikrar bulmak demektir. el-Cevherî der ki: Eğrilikten istivâ etti (düzeldi) ve bineğinin sırtı üzerinde istivâ etti, yani kuruldu demektir. Semaya istivâ etmek ise, oraya yönelmek, orayı kastetmek demektir. Yine bu kelime, istila etmek, üstün ve galip gelmek anlamına da gelir. Şair der ki:

قد استوى بِشرٌ على العراق من غير سيف ودمٍ مهراق

"Bişr, Irak'a istivâ etti (orayı istilâ etti, üstünlük sağladı);
Kılıç kullanmaksızın ve kan dökmeksizin."

"Adam istivâ etti" ise, gençliğinin son noktasına vardı (olgunlaştı), demektir. İtidal noktasına gelmek hakkında da kullanılır. Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr ise, Ebu Ubeyde'den yüce Allah'ın: ***"Rahman*** (olan Allah) ***Arş'a istivâ etti"*** (Tâ-Hâ, 20/5) buyruğu hakkında şöyle dediğini nakletmektedir: Onun üzerine yükseldi, anlamındadır. Şair de şöyle demiştir:

فأوردتهم ماء بفَيْفَاء قَفْرَةٍ وقد حَلّق النجمُ اليمانيّ فاستَوَى

"Ve ben onları oldukça kurak, geniş bir düzlükteki suya götürdüm
Yemanî yıldızı çıkmış da istivâ etmiş bulunuyordu."

Alabildiğine yükselmiş bulunuyordu, demektir.

Derim ki: yüce Allah'ın yüksekliği, O'nun şan, sıfat ve melekûtunun yüksekliğinden ibarettir. Yani, celal özelliklerinin kendisi hakkında vacib olduğundan daha üstünde vâcib olduğu herhangi bir kimse yoktur. Kendisiyle yüksek-

likte ortak olacak kimse de yoktur. Aksine O, mutlak olarak tek yüce olandır.

"Arş'a" buyruğundaki **"arş"** lafzı, birden çok anlam hakkında kullanılan müşterek bir lafızdır. el-Cevherî ve başkaları der ki: **Arş:** Hükümdarın tahtı demektir. Kur'an-ı Kerim'de de şöyle buyurulmuştur: ***"Ona tahtını*** (arş) ***tanımayacağı bir hale getirin"*** (en-Neml, 27/41); ***"Baba ve annesini tahtının*** (arşının) ***üzerine oturttu."*** (Yusuf, 12/10) Arş, aynı zamanda evin tavanı anlamına da gelir. Ayağın arşı ise, üst tarafındaki çıkıntı ve parmakların bulunduğu bölüm demektir. Arşu's-Simâk ise, el-Avvâ' diye bilinen yıldız grubunun alt tarafındaki dört küçük yıldızdan ibarettir. Bunların, arslan yıldız grubunun kuyruk tarafı olduğu da söylenir. Kuyunun arşı ise, dip tarafından bir adam boyu kadar taşla örüldükten sonra, ahşab ile bükülmesi demektir. İşte bu ahşap bölümüne arş deniliyor. Çoğulu ise "urûş" diye gelir. Arş, Mekke'nin de bir adıdır. Yine arş, hükümdarlık ve saltanat anlamına da gelir. Filan kişinin mülkü, saltanatı ve kuvvetinin gittiğini anlatmak üzere de; (ثُلَّ عرش فلان) tabiri kullanılır. Şair Züheyr de der ki:

تداركتما عَبْساً وقد ثُلَّ عَرْشُها وذُبْيانُ إذ ذَلَّتْ بأقدامها النَّعْلُ

"Abse yetiştiniz fakat arşı (mülk ve saltanatı) elinden gitmişti.
Zübyanlıların ise şerefi ve gücü de ortadan kalkmıştı."

Arş, âyet-i kerimede mülk (ve egemenlik) anlamında da te'vil edilebilir. Yani, mülk O'ndan başka hiç bir kimse hakkında söz konusu değildir. Bu da güzel bir açıklama olmakla birlikte tartışılabilecek yanları vardır. Biz bunu, adı geçen eserimizde konu ile ilgili ileri sürülmüş görüşler arasında açıkladık. yüce Allah'a hamd olsun.

Yüce Allah'ın: **"Geceyi durmadan kovalayan gündüze bürüyor."** Yani, geceyi gündüzün üzerine bir örtü gibi bırakıyor. Bu da şu demektir: Gündüzün aydınlığını gideriyor. Böylelikle dünya hayatında gecenin gelişi ile hayat dosdoğru bir şekilde tamam olsun. Çünkü gece sükûn bulmak, dinlenmek içindir, gündüz de geçimi kazanmak içindir.

Âyet-i kerimedeki; "(يغشى): **Bürüyor"** kelimesi, "şin" harfi şeddeli olarak da okunmuştur. Bunun bir benzeri de er-Ra'd Sûresi'ndedir. (Bk. 13/3. âyet). Bu şekildeki kıraat ise, Ebu Bekr'in Âsım'dan rivayet ettiği kıraat ile Hamza ve Kisaî'nin kıraatidir. Diğerleri ise bunu şeddesiz olarak okumuşlardır ki, bu da (أَغْشَى وغَشَّى) şeklinde iki ayrı şivedir. Bununla birlikte kıraat alimleri "(فَغَشَّاهَا مَا غَشَّى): ***Onu örttüğü şeylerle örttü"*** (en-Necm, 53/54) şeklinde şeddeli olarak icma ile okumuşlardır. Aynı şekilde; "(فَأَغْشَيْنَاهُمْ): ***Onları***(n göz-

lerini de) *örttük"* (Yâsin, 36/9) şeklinde icma ile okumuşlardır. () bakımdan her iki okuyuş da bir birine eşittir. Şu kadar var ki, şeddeli okuyuşta tekrarlama ve çok yapma anlamı vardır. Her ikisi de bir şeyi bir şeye bürümek manasına gelir.

Bu âyet-i kerimede, gündüzün geceye girişi sözkonusu edilmeyerek, onlardan birisinin anılmasıyla yetinilerek diğeri zikredilmemiştir. Yüce Allah'ın: *"Ve sizi sıcaktan koruyan elbiseler"* (en-Nahl, 16/81) buyruğu ile, *"Hayır yalnız Senin elindedir"* (Âl-i İmran, 3/26) buyruklarında olduğu gibi.

Humeyd b. Kays ise, (يغشي الليلُ النهارُ) diye okumuştur ki, bu gündüz geceyi bürür (örter) demektir. **"Durmadan kovalayan"** aralıksız olarak onun arkasından giden, demektir. **"Geceyi... gündüze bürüyor"** anlamındaki buyruk da hal olarak nasb mahallindedir. İfadenin takdiri de şöyledir: Yüce Allah, geceyi gündüze bürüyen olarak Arş'a istivâ etmiştir.

Aynı şekilde **"durmadan kovalayan"** buyruğu da **"gece"**den haldir. Yani, geceyi gündüze birbirini kovalayarak bürür anlamındadır.

Cümlenin, hal olmayıp yeni bir cümle olması ihtimali de vardır. "(حَثِيثاً): **Durmadan"** kelimesi, mukadder bir "kovalayan" lafzından bedel, yahut onun bir sıfatı veya hazfedilmiş bir masdarın sıfatı da olabilir. Yani durmadan ve hızlıca kovalayan demektir. (الحث) lafzı acele, çabuk demektir. (وَلّى حثيثاً) ise, hızlıca geri döndü, anlamına gelir.

"Güneşi, ayı ve yıldızları emriyle ram eden O'dur." el-Ahfeş der ki: Bu buyruk, **"gökleri"** kelimesine atfedilmiştir. Yani: Güneşi, ayı... emriyle ram edilmiş olarak yaratan O'dur, anlamına gelir. Abdullah b. Amir'den, "güneş, ay, yıldız" kelimeleri ile "ram edilmişler" anlamındaki kelimelerin, mübtedâ ve haber olmak üzere tümüyle merfu' okuduğu da rivayet edilmiştir. (Bu durumda meâl şöyle olur: Güneş, ay ve yıldızlar O'nun emriyle müsahhar kılınmıştır).

* * *

Yüce Allah'ın: **"İyi bilin ki, yaratma da emretme de yalnız O'nundur"** buyruğuna dair açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız:

1. Yaratmak ve Emretmek Yalnız Allah'ındır:

Allah, bu haberinde bize doğruyu söylemiştir. Yaratmak da yalnız O'nundur, emretmek de. O, bütün mahlukatı yarattı ve sevdiği, uygun gördüğü şeyleri onlara emir olarak verdi. Bu emir, aynı zamanda yasağı da vermesini gerektirmektedir.

İbn Uyeyne der ki: Yaratma ile emretmek ayrı şeylerdir. Bunları bir ve aynı şey kabul eden kâfir olur. Çünkü, yaratmaktan kasıt, yaratılanlardır. Emretmek ise, mahluk olmayan O'nun kelamıdır ve bu da O'nun "ol" demesidir. Çünkü: ***"O, bir şeyi*** (yaratmak) ***diledi mi, O'nun emri sadece ona, "ol" demekten ibarettir, o da derhal oluverir."*** (Yasin, 36/82)

Yüce Allah'ın, yaratmayı ve emretmeyi ayrı olarak zikretmesinde, Kur'ân'ın yaratılışını kabul edenlerin sözlerinin yanlış ve tutarsız olduğuna bir delil vardır. Zira, eğer emrin kendisi olan sözü mahluk olsaydı: "İyi bilin ki, yaratmak da, yaratmak da yalnız Onundur" demesi gerekirdi. Böyle bir ifade ise, abes, çirkin ve tutarsız bir ifadedir. Yüce Allah ise, faydasız söz söylemekten yüce ve münezzehtir. Buna, şanı yüce Rabbimizin şu buyrukları da delil teşkil etmektedir: ***"Göklerin ve yerin O'nun emriyle durması da O'nun âyetlerindendir"*** (er-Rûm, 30/25); ***"Geceyi ve gündüzü, güneşi ve ayı da size müsahhar kıldı. Yıldızlar da O'nun emriyle boyun eğmişlerdir."*** (en-Nahl, 16/12) Yüce Allah, bu buyruklarıyla bütün mahlukatın O'nun emriyle varlıklarını devam ettirdiklerini haber vermektedir. Eğer emir yaratılmış olsaydı, bu yaratılan emrin de O'nunla var olabileceği bir başka emre ihtiyacı olurdu. O emir de bir başka emre muhtaç olur ve bu sonsuza kadar böyle devam eder giderdi. Bu ise, imkânsız bir şeydir. Böylelikle yüce Allah'ın kelamı demek olan emrinin, kadim ve ezelî olduğu, mahluk olmadığı ortaya çıkmaktadır. O'nun emriyle mahlukatın var olması bu yolla mümkün olabilir.

Yine buna yüce Allah'ın şu buyruğu da delil teşkil etmektedir: ***"Biz, gökleri, yeri ve aralarındaki şeyleri ancak hak ile yarattık."*** (el-Hicr, 15/85) Şanı yüce Allah bu buyrukta gökleri ve yeri hak ile yani, hak olan sözü ile yarattığını haber vermektedir ki, bu da O'nun mükevvenata (ol emriyle var edilenlere) verdiği: kûn: ol buyruğudur. Eğer, hakkın kendisi yaratılmış olsaydı, onunla mahlukatı yaratması mümkün olamaz, düşünülemezdi. Zira, mahlukat, mahluk ile yaratılamaz.

Buna da yüce Allah'ın şu buyrukları delalet etmektedir: ***"Andolsun ki, gönderilmiş kullarımız için şu sözümüz ezelden beri geçmiştir: ..."*** (es-Saffat, 37/171); ***"Muhakkak ki, kendileri için tarafımızdan iyiliğin takdir edilmiş olduğu kimseler ondan uzaklaştırılmışlardır"*** (el-Enbiyâ, 21/101); ***"Fakat, Benden... sözü hak olmuştur."*** (es-Secde, 32/13) İşte bütün bunlar, ezelde bu hususlaki "söz"ün(ün) geçmiş olduğuna bir işaret vardır. Bu da Allah'ın sözünün ezelden beri var olmasını gerektirmektedir. Bu nükte Allah'ın sözünün mahluk olduğunu kabul edenlerin görüşlerini reddetmek için yeterlidir.

Bununla birlikte aksi kanaatte olanların görüşlerine delil gösterdikleri bir takım âyetler de vardır. Yüce Allah'ın: ***"Kendilerine Rabblerinden bir yeni zikir gelse..."*** (el-Enbiyâ, 21/2) buyruğu ile yüce Allah'ın: ***"Allah'ın emri el-***

bette yerine gelir" (el-Ahzâb, 33/37) ile, ***"Allah'ın emri mutlaka yerini bulan bir kaderdir"*** (el-Ahzâb, 33/38) buyruğu ve benzerleri.

Kadı Ebu Bekr der ki: Yüce Allah'ın: ***"Kendilerine Rabblerinden yeni bir zikir gelse"*** (el-Enbiyâ, 21/2) buyruğunun anlamı, kendilerine Peygamber (sav)'dan her hangi bir ümit, bir va'd ve bir korkutma gelecek olsa ***"mutlaka onu eğlenerek, alay ederek dinlerler."*** (el-Enbiyâ, 21/2) Çünkü, Peygamberlerin öğütleri ve sakındırmaları bir zikirdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Sen onlara hatırlat*** (zekkir). ***Sen ancak bir hatırlatıcısın*** (müzekkir)." (el-Ğâşiye, 88/21) Yine konuşma esnasında filan kişi zikir meclisindedir tabiri kullanılır. Diğer taraftan yüce Allah'ın: ***"Allah'ın emri elbette yerine gelir buyruğu ile Allah'ın emri mutlaka yerini bulan bir kaderdir."*** (el-Ahzâb, 33/37 ve 38) buyrukları ile yüce Allah kâfirlerden alacağı intikamı ve onlara vereceği cezayı, bir de mü'minlere yardımını verdiği hüküm ve takdir etmiş olduğu fiillerini kastetmektedir. Nitekim yüce Allah'ın şu buyruğu da bu kabildendir.: ***"Nihâyet emrimiz gelip de..."*** (Hûd, 11/40) Bir başka yerde de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Halbuki Firavun'un emri hiç de doğru değildi."*** (Hûd, 11/97) Burada "emir"den kasıt ise, onun hali, fiilleri ve izlediği yoldur. Şair de şöyle demektedir:

لها أمرُها حتى إذا ما تبوّأت بأخفافها مَرْعًى تبوّأ مضجعا

"Onun kendine has bir emri (hali, durumu , yolu) vardır. Nihâyet o, Ayaklarıyla barınmak üzere bir mer'aya geçti mi, orada yerleşir."

2. Emir İle İrade Arasındaki İlişki:

Bu husus bu şekilde açıklığa kavuştuğuna göre şunu bil ki: "Emir"in irade ile hiç bir ilgisi yoktur. Mutezile ise, emir iradenin kendisidir, demektedir. Oysa bu doğru değildir. Aksine, yüce Allah, irade etmediği şeyi emreder, irade ettiği şeyi de yasaklar. Meselâ, Hz. İbrahime oğlunu boğazlamasını emrettiği halde, onun böyle bir işi fiilen gerçekleşmesini irade etmemişti. Peygamber'i Muhammed, (sav)'e ümmeti ile birlikte elli vakit namaz kılmasını emretmekle birlikte ondan yalnızca beş vakit namaz kılmasını murad etmişti. Yüce Allah: ***"Ve tâ ki, içinizden şehidler edinsin"*** (Âl-i İmran, 3/140) buyruğu ile Hz. Hamza'nın şehadetini murad ettiği halde, kâfirlerin onu öldürmesini nehyetmiş, böyle bir işi yapmalarını emretmiş değildi. İşte bu husus gerçekten doğru ve bu konuda nefis bir açıklamadır, bunun üzerinde dikkatle düşünmek gerekir.

Yüce Allah'ın: **"Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı ne yücedir"** anlamın-

daki buyruğunda geçen; "(تبارك): **Şanı ne yücedir!**" buyruğu, "bereket" kökünden; (تفاعل) vezninde bir kelimedir ki, bereket, çokluk, genişlik ve bollük demektir. Bu açıklamayı İbn Arefe yapmıştır. el-Ezherî der ki: "Tebâreke" yüce, azametli ve üstün anlamındadır. Bunun, O'nun ismi ile teberrük edilir ve O'nun isminin uğurundan faydalanılmaya çalışılır, anlamına geldiği de söylenmiştir.

"Âlemlerin Rabbi"nin anlamına dair açıklamalar da el-Fatiha Sûresi'nde (1/1. âyet, 6. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

﴿٥٥﴾ ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً ۚ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ۚ

55. Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Gerçek şu ki O, haddi aşanları sevmez.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Dua ve Âdâbı:

Yüce Allah'ın: **"Rabbinize... dua edin"** şeklindeki bu buyruğu, dua etmemizi ve onunla Rabbimize ibadeti emretmektedir. Daha sonra yüce Rabbimiz bu emir ile güzel olan bir takım sıfatlara riâyeti de zikretmektedir ki, bunlar huşu (tevazu ile kalpten gelen bir boyun eğme ve boyun eğiş), ile tazarru (yalvarıp yakarmak) dır. **"Gizlice"** ifadesinin anlamı ise riyadan uzak kalabilmesi için insanın kendi içinden dua etmesi demektir.

Yüce Allah bununla peygamberi Hz. Zekeriya'yı da övmüş bulunmaktadır. Onun duasını haber verirken şöyle buyurmaktadır: *"Hani o, Rabbine gizlice* (dua ile) *seslenmişti."* (Meryem, 19/3) Peygamber (sav)'ın: "Zikrin hayırlısı gizli olan, rızkın hayırlısı da yeterli olandır"[1] buyruğu da buna benzemektedir.

Şeriat şunu tesbit etmiştir ki: Farz olmayan hayırlı amellerde gizlilik, açıkça yapmaktan daha büyük ecir almaya sebeptir. Bu manadaki açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/271. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

el-Hasen b. Ebi'l-Hasen der ki: Biz öyle kimselere yetiştik ki, yer yüzünde gizlice yapabilecekleri her hangi bir amel varsa, onu ebediyyen açıkça iş-

(1) Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, Beyrut 1410/1990, I, 406, 407. VII, 296.

lemezlerdi. Müslümanlar, alabildiğine dua ederler, fakat sesleri işitilmezdi. Sadece kendileriyle Rabbleri arasında bir fısıltıları duyulurdu. Buna sebep ise, yüce Allah'ın: **"Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin"** buyruğudur. Yine fiilinden razı olduğu salih bir kulundan söz ederek: ***"Hani o, Rabbine gizlice seslenmiş*** (dua etmişti)" (Meryem, 19/3) diye buyurmaktadır. Ebu Hanife'nin arkadaşları (mezhebine mensup ilim adamları) bunu "âmin" sözünü gizli söylemenin onu açıkça söylemekten evla olduğuna delil göstermişlerdir. Çünkü âmin de bir duadır. Bu hususlaki açıklamalar ise, daha önce el-Fatiha Sûresi'nde (Âmin bahsi 1 ve 2. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır.

Müslim Ebu Musa'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bir yolculukta - bir rivayette de bir gazada- Peygamber (sav) ile birlikte idik. İnsanlar, yüksek sesle tekbir getirmeye başladılar. Bir rivayette de şöyle denmektedir: Bir adam her bir tepeye çıktıkça la ilahe illallah demeye başladı. Rasulullah (sav) da şöyle buyurdu: "Ey insanlar, kendinize acıyınız, aşırıya kaçmayınız. Çünkü sizler, ne sağır birisine, ne de gaip olan birisine dua ediyorsunuz. Siz, her şeyi çok iyi işiten ve size pek yakın olan ve sizinle birlikte olan birisine dua ediyorsunuz..."[1]

2. Dua Esnasında Elleri Kaldırmak:

İlim adamları, dua esnasında elleri kaldırmak hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Aralarında Cübeyr b. Mut'im, Said b. el-Müseyyeb ile Said b. Cübeyr'in de bulunduğu topluluk bunu mekruh görmüşlerdir. Şüreyh de ellerini kaldırmış birisini görmüş ve: Bu ellerinle sen kimi yakalamak istiyorsun anasız kalasıca! demiştir. Mesruk da dua esnasında ellerini kaldıran bir topluluğa: Allah o elleri kessin! diye beddua etmiştir. Bunlar, bir ihtiyaç dolayısıyla Allah'a dua etmek halinde işaret parmağıyla işarette bulunmayı tercih etmişlerdir. Bu ihlasın kendisidir, derlerdi. Katade de parmağıyla işaret eder, ellerini kaldırmazdı. Ata, Tavus, Mücahid ve başkaları da elleri kaldırmayı mekruh görmüşlerdir.

Elleri kaldırmanın caiz olduğu da ashab ve tabiinden bir gruptan rivayet edilmiştir. Peygamber (sav)'den de böyle bir rivayet vardır ki, bunu da Buhârî zikretmektedir. Ebu Musa el-Eşarî der ki: Peygamber (sav) dua etti, sonra ellerini kaldırdı. Ve ben, koltuk altlarının beyazlığını dahi gördüm.[2] Bunun bir benzeri Enes'ten de rivayet edilmiştir.[3]

---

(1) *Buhârî,* Cihad 131, Meğâzi 38, Deavât 50, Kader 7, Tevhid 9; *Müslim,* Zikr 44, 45; *Ebû Dâvud,* Vitr 26; *Müsned,* IV, 394, 402, 417-418.

(2) *Buhârî,* Meğâzî 55; Deavât 23; *Müslim,* Fedâilu's-Sahâbe 165.

(3) *Buhârî,* İstiskâ 21, Deavât 23; *Müslim,* İstiskâ 5, 7; *Nesâî,* İstiskâ 9, 17.

İbn Ömer de der ki: Peygamber (sav) ellerini (dua esnasında) kaldırmış ve şöyle buyurmuştur: "Allah'ım, Halid'in yaptıklarından uzak olduğumu sana bildiririm."[1]

Müslim'in Sahihinde de Ömer b. el-Hattab'tan şöyle dediği nakledilmektedir: Bedir gününde Rasulullah (sav) müşriklere baktı. Sayıları bin kişi idi. Ashabı ise üçyüz onyedi kişi idiler. Bunun üzerine Allah'ın Peygamber'i ellerini uzatarak kıbleye yöneldi ve Rabbine dua etmeye başladı... diyerek, hadisin geri kalan bölümünü zikretti.[2]

Tirmizî de yine Hz. Ömer'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasulullah (sav) ellerini kaldırdı mı, onları yüzüne sürmeden aşağı indirmezdi. Tirmizî der ki: Bu, sahih, ğarip bir hadistir.[3]

İbn Mace'nin de Selman'dan, O'nun Peygamber (sav)'den rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Rabbiniz çokça haya eden ve kerem sahibi olandır. O, kulundan ellerini kendisine kaldırıp da onları bomboş geri çevirmekten -veya onları zarar etmiş halde- geri çevirmekten haya eder."[4]

Birinci görüşün sahipleri, Müslim'in Umare b. Ruveybe yoluyla naklettiği şu hadisi delil gösterirler. Umare, Bişr b. Mervan'ı minber üzerinde ellerini kaldırmış halde görünce şöyle demiş: Allah bu iki eli çirkin etsin. Andolsun ben, Rasulullah (sav)'ı gördüm de o, elleriyle şöyle yapmaktan fazla bir şey yapmıyordu, demiş ve işaret parmağı ile işaret etmişti.[5]

Said b. Ebi Arube'nin Katade yoluyla rivayet ettiği şu hadisi de delil gösterirler: Enes b. Malik, Katade'ye anlattığına göre Peygamber (sav) istiska (yağmur için dua) müstesna hiç bir duada ellerini kaldırmazdı. İstiska esnasında da ellerini koltuk altlarının beyazlığı görülünceye kadar kaldırırdı.[6]

Ancak birincisi, rivayet yolları itibariyle Said b. Ebi Arube'nin hadisinden daha sağlam ve daha sahihtir. Çünkü, Said b. Ebi Arube'nin, ömrünün sonlarına doğru hafızasında değişiklik meydana gelmişti. Diğer taraftan Şu'be, Katade'den yaptığı rivayetinde de ona muhalefet etmiştir. Katade, Enes b. Malik'ten rivayetle şöyle demiştir: Rasulullah (sav) koltuk altlarının beyazı görülünceye kadar ellerini kaldırırdı.[7]

---

(1) *Buhârî*, Ahkâm 35, Cizye 11, Meğâzi 58, Deavât 22; *Nesâî*, Kudât 17; *Müsned*, II, 151.
(2) *Müslim*, Cihad 58; *Tirmizî*, Tefsir 8, sûre 3.
(3) *Tirmizî*, Dua 11.
(4) *Ebû Dâvûd*, Vitr 23; *Tirmizî*, Dua 104; *İbn Mâce*, Dua 13; *Müsned*, V, 438.
(5) *Müslim*, Cuma 53; *Müsned*, IV, 166.
(6) *Buhârî*, İstiskâ 22.
(7) *Buhârî*, Deavât 23.

Şöyle de denilmiştir: Müslümanların başına herhangi bir musibet gelmiş ise, ellerin kaldırılması o takdirde iyi ve güzeldir. Nitekim Peygamber (sav) istiska (yağmur duasın)da ve Bedir gününde böyle yapmıştır.

Derim ki: Dua ne şekilde kolayına gelirse güzeldir ve insanın Allah'a olan ihtiyacını, fakrını, O'nun önündeki zillet ve alçak gönüllülüğünü açığa vurması için istenmiş bir şeydir. Dilerse kıbleye yönelir ve ellerini kaldırırsa bu güzeldir. Dilerse bunu yapmayabilir. Çünkü Peygamber (sav) hadislerde varid olduğu üzere bunları yapmıştır. Yüce Allah da: **"Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin"** diye buyurmuştur. Burada ellerini kaldırmak ve benzeri herhangi bir nitelik de varid olmamıştır. Bir başka yerde de ***"Onlar, ayakta iken, otururken... Allah'ı anarlar"*** (Âl-i İmran, 3/191) diye buyurarak onları övmüş ve sözü geçen dışında herhangi bir hali şart koşmamıştır. Peygamber (sav) da Cuma günü irad ettiği hutbesinde kıbleye yönelmeksizin Allah'a dua etmiştir.

3. Duada Haddi Aşmamak:

Yüce Allah: **"Gerçek şu ki O, haddi aşanları sevmez"** buyruğu ile duada haddi aşanları sevmeyeceğini anlatmak istemektedir. Lafız her ne kadar umumî ise de buna işaret edilmektedir.

Haddi aşan (el-Mu'tedî); haddi çiğneyen ve yasağı işleyen kimse demektir. Haddi aşma oranına göre bu hususta farklılık olabilir. Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "İleride duada haddi aşacak kavimler olacaktır." Bu hadisi, İbn Mace, Ebu Bekr b. Ebi Şeybe'den şöylece rivayet etmektedir: Bize, Affan anlattı, bize Hammad b. Seleme anlattı. Bize, Said el-Cüreyrî haber verdi. O, Ebu Nuame'den naklettiğine göre Abdullah b. Muğaffel, oğlunun: Allah'ım, ben Senden cennete girdiğim vakit, sağ tarafındaki beyaz köşkü istiyorum, diye dua ettiğini duymuş, ona şöyle demiş: Yavrucuğum, sen Allah'tan cenneti iste ve cehennemden O'na sığın. Çünkü ben, Rasulullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "İleride duada haddi aşacak bir topluluk olacaktır."[1]

Duada haddi aşmak birkaç türlü olabilir. Bunlardan bazıları:

1- Önceden de geçtiği gibi, çokça sesi yükseltmek ve bağırıp çağırarak dua etmek,

2- İnsanın kendisine bir peygamber mevkiinin verilmesini istemesi yahut imkânsız bir iş için dua etmesi ve buna benzer aşırı isteklerde bulunması,

---

(1) *İbn Mâce*, Dua 12; *Müsned*, IV, 87, V, 55; ayrıca bk. *Ebû Davûd*, Vitr 23; *Müsned*, I, 172, 183, IV, 86.

3- Bir masiyet isteyerek, buna benzer bir talepte bulunarak dua etmesi,

4- Kitap ve Sünnette olmayan lafızlarla dua edip asılsız ve hiçbir şekilde mesnet kabul edilemeyecek bir takım nüshalarda bulduğu kuru lafızlar ve kafiyeli sözleri seçerek bunları şiar edinip Rasulünün kendileriyle dua ettiği lafızları terk etmesi gibi.

Bütün bunlar daha önce el-Bakara Sûresi'nde açıklanmış olduğu gibi, duanın kabul edilmesine engel teşkil eder.

وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا
إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾

56. Yeryüzünde -orası ıslah edilmişken- fesat çıkarmayın, O'na korkarak ve umarak dua edin. Şüphesiz Allah'ın rahmeti iyi hareket edenlere yakındır.

Yüce Allah'ın: **"Yeryüzünde -orası ıslah edilmişken- fesat çıkarmayın"** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı tek başlık halinde sunacağız:

Fesadın Her Türlüsü Yasaktır:

Şanı yüce Allah, az olsun çok olsun ıslahtan sonra az olsun her türlü fesadı yasaklamaktadır. Bu buyruk, konu ile ilgili görüşler arasından sahih olana göre umum ifade eder.

ed-Dahhâk der ki: Kaynar su ve pınarların yerin dibine geçmesini sağlamayın. Meyve veren ağacı zarar vermek kastıyla kesmeyin. Yine varid olduğuna göre, dinarların kenarlarını kesmek[1] de yer yüzünde fesat çıkarmanın bir bölümüdür.

Şöyle de denilmiştir: Yöneticilerin, hakimlerin ticaret yapmaları da yeryüzünde fesat kabilindendir.

el-Kuşeyrî der ki: Maksat, şirk koşmayın demektir. Bu, şirki, kan dökmeyi ve yer yüzünde her türlü kargaşayı yasaklamakta, yüce Allah yer yüzünün ıslah edilmesinden sonra ve Allah orayı peygamberlerini göndermek suretiyle ıslah edip şeriatı yerleştirip, Muhammed (sav)'ın dini açıklık kazandıktan sonra şer'i hükümlere bağlı kalmayı da emretmektedir.

(1) Günümüzde çok yakından bildiğiniz develüasyon uygulamaları, söz konusu fesadın "modern şekli" olarak kabul edilebilir.

İbn Atiye der ki: Bu görüşü ortaya koyan kişi, en büyük ıslahtan sonra en büyük fesadın ne olduğuna işaret etmiş ve bunu özellikle zikretmiştir.

Derim ki: ed-Dahhâk'ın sözünü ettiği husus ise, umumî şekliyle değildir. Şüphesiz ki bu, eğer mü'minlere zararlı olacaksa bir fesattır. Ancak, bunların zararları müşriklere dokunacaksa, böyle bir şey caizdir. Çünkü Peygamber (sav) Bedir'deki kuyunun suyunu kapatmış, kâfirlerin ağaçlarını kesmiştir. İleride dinarların kenarlarını kesmeye dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Hûd Sûresi'nde (11/88. âyetin tefsirinde) gelecektir.

"O'na korkarak ve umarak dua edin" buyruğuyla yüce Allah, insana korku ve uyanık olmak, Allah'tan umut etmek halinde olmayı emretmektedir. Ta ki, insan için korku ve ümit, dosdoğru yolda götüren iki kanat gibi olsun. İnsan bunlardan yalnız birisine sahip olacak olursa, helâk olur gider. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Kullarıma haber ver ki, muhakkak Ben, evet Ben ğafur ve rahimim. Şüphesiz azabım da en acıklı azaptır"*** (el-Hicr, 15/49-50) buyurarak, hem umutlandırmakta, hem de korkutmaktadır. O bakımdan insan, Rabbinin azabından korkarak, sevabını da umarak dua eder. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: ***"Onlar, rağbet*** (umut) ***ederek ve korkarak Bize dua ediyorlardı."*** (el-Enbiya, 21/90) Bu buyruğa dair açıklamalar da ileride gelecektir.

"Korku: Havf", zararlarından yana emin olunamayan şeylerden ötürü duyulan dehşettir. Umut (âyette; tama', recâ') ise, sevilen şeyin gerçekleşmesini ummak ve beklemektir. Bu açıklamaları el-Kuşeyrî yapmıştır.

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Hayat boyunca korkunun ümitten baskın gelmesi, ölüm esnasında ise ümidin baskın gelmesi gerekir.

Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Sizden her hangi bir kimse ölümü esnasında mutlaka Allah hakkında hüsn-ü zan besleyerek ölsün." Bu hadis, sahih bir hadis olup Müslim tarafından rivayet edilmiştir.(1)

Yüce Allah'ın: **"Şüphesiz Allah'ın rahmeti iyi hareket edenlere yakındır"** buyruğuna gelince, burada "yakın" anlamındaki; (قَرِيبٌ) kelimesi (rahmet kelimesinin sıfatı olarak) onun gibi müenneslik "te" si ile (قريبة) şeklinde gelmemiştir.

Bu hususta yedi vecih sözkonusudur. Evvela rahmet ile ruhm aynı şeydir, rahmet, af ve ğufrân manasınadır. Bu açıklamayı ez-Zeccâc yapmış, en-Nehhas da tercih etmiştir. en-Nadr b. Şumeyl ise şöyle demektedir: Rahmet, mastardır. Masdarın ise müzekker olması gerekir. Nitekim yüce Allah'ın:

(1) *Müslim*, Cennet 81, 82; *Ebû Dâvûd*, Cenâiz 13; *İbn Mâce*, Zühd 14; *Müsned*, III, 293, 315...

"(فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ): ***Her kime bir öğüt gelir de...*"** (el-Bakara, 2/275) buyruğu gibi. Bu da ez-Zeccâc'ın görüşüne yakındır. Çünkü, el-Bakara Sûresi'nin işaret edilen âyetinde geçen "mev'iza", vaaz anlamındadır.

Rahmet ile ihsanı kastettiği de söylenmiştir. Diğer taraftan müennesliği hakiki olmayan kelimelerin müzekker gelmesi de caizdir. Bunu da el-Cevherî zikretmektedir.

Bir başka görüşe göre, burada rahmetten kasıt yağmurdur. Bu açıklamayı da el-Alfeş yapmıştır. O, şöyle der: Ayrıca, bazı müenneslerin müzekker yapıldığı gibi, bunun da müzekker olması mümkündür, deyip şu beyiti nakletmektedir:

فَلا مُزْنَةٌ وَدَقَتْ وَدْقَهَا ولا أَرْضَ أَبْقَلَ إِبْقَالَهَا

"Hiçbir bulut onun yağdırdığı yağmuru yağdırmamıştır.
Ve hiç bir arazi de onun bitirdiği mahsulleri vermemiştir."

Ebu Ubeyde de der ki: Burada; "(قَرِيبٌ): **Yakın"** kelimesinin müzekker gelmesi, "mekân" kelimesinin müzekker oluşundan dolayıdır. Allah'ın rahmeti iyi hareket edenlere mekân olarak yakındır, anlamındadır.

Ali b. Süleyman der ki: Böyle bir açıklama yanlıştır. Çünkü, eğer dediği gibi olsaydı, Kur'an-ı Kerimde "yakın" anlamında kelimenin mansup olması gerekirdi. Nitekim "(إن زيداً قريباً منك): Zeyd sana yakındır," derken böyledir.

Bunun, neseb kabul edilerek müzekker yapıldığı da söylenmiştir. Adeta; "(إن رحمة الله ذات قُرْب): Muhakkak Allah'ın rahmeti...nin yakınlığı vardır," demiş gibidir. Nitekim "(امرأة طالق وحائض): Boşanmış bir kadın ve ay hali bir kadın," denirken de (Kadına nisbet edilen bu halleri ifade eden kelimeler müennes-lik "te"si almamıştır).

el-Ferrâ da der ki: "Karib: yakın" kelimesi, eğer mesafe anlamını taşıyorsa, müzekker de gelebilir, müennes de gelebilir. Eğer neseb anlamına geliyor ise, müennes kabul edilir ve bu hususta nahivciler arasında görüş ayrılığı yoktur. Nitekim; "(هذه المرأة قريبتي): Bu kadın benim yakınımdır," demek gibi. Bu açıklamayı da el-Cevherî yapmıştır. el-Cevherî'den bir başkası da el-Ferrâ'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Neseb de; "(قرية فلان): Filanın yakını olan kadın," denilir. Neseb dışındaki ifadelerde ise, müzekker gelmesi de müennes gelmesi de mümkündür. Meselâ, "(دارك منّا قريبٌ، وفلانة منا قريب): Senin evin bize yakındır, filan kadın bize yakındır," demek gibi. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: "(وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيباً): ***Ne bilirsin, belki de o saat*** (kı-

yamet) ***yakın olacaktır.*** (el-Ahzâb, 33/63)

Onun lehine delil getirenler de şöyle derler: Arapların kullanışı da böyledir. Nitekim şair İmruu'l-Kays şöyle demektedir:

لـه الـويـلُ إن أمسى ولا أمّ هاشم قـريبٌ ولا البَسْبَاسَـةُ ابنـةُ يَشْكُـرا

"Vay onun haline, akşamı etti mi, ne Um Haşim yakınlardadır
Ne de Yeşkûr'un kızı Besbâse."

ez-Zeccâc der ki: Bu yanlıştır. Çünkü, müzekker ve müennes isimler (fillerine göre müzekker veya müennes olurlar).

وَهُوَ الَّذِى يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهِۦ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَقَلَّتْ
سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَنزَلْنَا بِهِ ٱلْمَآءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِۦ مِن
كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ ۚ كَذَٰلِكَ نُخْرِجُ ٱلْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٥٧﴾

57. Rahmetinin önünden rüzgârları müjde olmak üzere gönderen O'dur. Nihâyet bunlar, ağır yüklü bulutları kaldırınca, Biz onları ölmüş bir yere süreriz ve ondan su indiririz. Derken, o su ile ürünün her türlüsünü çıkartırız. İşte Biz, ölüleri de böyle çıkaracağız. (Bunları) **iyi düşünüp ibret alırsınız diye** (açıklıyoruz)."

Yüce Allah'ın: **"Rahmetinin önünden rüzgârları müjde olmak üzere gönderen O'dur"** buyruğu, daha önce geçen: *"Geceyi durmadan kovalayan gündüze O bürüyor"* (el-A'râf, 7/54) buyruğuna atfedilmiştir.

Burada yüce Allah, nimetlerinden başka türlü bir nimet sözkonusu etmekte ve bu, O'nun vahdaniyetine delil teşkil etmekte, uluhiyetini ispatlamaktadır. Daha önce el-Bakara Sûresi'nde "rüzgârlar"a dair açıklamalar, (2/164. âyet, 9. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"(رياح) **Rüzgârlar"** çokluk çoğuludur. (أرواح) ise, aynı kelimenin azlık ifade eden çoğuludur. "(ريح): Rüzgâr"ın aslı ise; (روح) tur. Buna göre azlık bildiren çoğul şeklinin; (رِوَح) şeklinde olduğunu söyleyenler hatalı bulunmuştur.

"(بُشْراً): **Müjde olmak üzere"** kelimesinde yedi kıraat vardır: Haremeyn ehli ile Ebu Amr, bunu (نُشُراً) şeklinde "nun" ve "şîn" harfleri ötreli olmak üzere nisbet manasını verecek şekilde; (ناشر)'in çoğulu olarak okumuşlardır. Biz rüzgârları yayıcılar olarak gönderdik, anlamına gelir. Bu da tekil ve çoğulu itibarî ile; "(شاهد وشُهُد): Tanık ve tanıklar" kelimesini andırmaktadır. Bunun, (نذير)'in çoğulu olması da mümkündür. "(رَسُول ورُسُل): Peygamber ve peygamberler" gibi. Bu kelime, değişik yerlerden esen rüzgâr demektir. Yine bu kelime, yayılan (rüzgârlar) anlamına da gelir. Yani: Rüzgârları yayılmış şekilde gönderen O'dur.

el-Hasen ve Katade; (نُشْراً) şeklinde "nun" harfini ötreli, "şîn" harfini sakin ve (نُشُر)'den hafifletilmiş olarak okumuşlardır. "(كُتُب ورُسُل): Kitaplar, Peygamberler" (derken), "te" ve "sin" harflerinin sakin okunması gibi.

el-A'meş ve Hamza, (نَشْراً) şeklinde "nun" harfini üstün, "şin" harfini de sakin olarak mastar diye okumuştur. Bu mastarda da kendisinden önce gelen fiilin amel ettiğini kabul etmiştir. Buna göre; "(وهو الذي ينشر الرّياح نشْراً): O, rüzgârları alabildiğine yayan" diye buyrulmuş gibi olmaktadır. Adeta rüzgârlar katlayıp dürülmüş iken sonradan estirilmeleri esnasında yayılmışlar gibi bir anlam ifade eder. Bunun, "rüzgârlar" anlamındaki, (الرياح)'den hal konumunda mastar olması da mümkündür. Şöyle buyrulmuş gibi olur: "(يرسل الرياح مُنْشرة): O, rüzgârları dirilticiler olarak gönderendir." Bu da (أنشر الله الميتَ فنَشَر): Allah ölüyü diriltti de o da dirildi ifadesinden gelir.

Şöyle de denilmiştir. "Nun" harfi üstün olarak; (نَشْراً) şeklindeki söyleyiş, önceden de sözünü ettiğimiz şekilde katlamanın zıddı olan açıp yaymak anlamını veren; (النَّشْر)'den gelmektedir. Adeta rüzgâr esmediği vakit katlanmış ve dürülmüş bir halde iken, esince de bu katlanıp dürülmüş hali bozulup, açılıp yayılmış gibi olur. Ebu Ubeyd ise bunu, değişik yönlerde dağılıp yayılmış diye açıklamıştır.

Âsım ise bu kelimeyi; "(بُشْراً): Müjde olmak üzere" diye "be" harfini ötreli, "şin" harfini sakin ve sonu da tenvinli olarak; "(بشير): Müjdeci"nin çoğulu diye okumuştur. Rüzgârlar yağmur müjdesini getirenlerdir, anlamına gelir. Bunun tanığı da yüce Allah'ın şu buyruğudur: ***"Rüzgârları müjdeciler olarak göndermesi de O'nun âyetlerindendir."*** (er-Rûm, 30/46) Bu okuyuşta "şin" harfi aslında ötrelidir. Hafifletmek kastıyla sakin okunmuştur. "(رُسُل ورُسْل): Peygamberler" gibi. Yine Âsım'dan "be" harfini üstün olarak okuduğu da rivayet edilmiştir.

en-Nehhâs der ki: Bu, (بُشُراً) diye de okunur. "Be" harfi üstün, "şin" harfi sakin okuyuşa göre anlamı ise müjde vermektir. İşte bunlar beş kıraat etmektedir.

Muhammed b. el-Yemanî ise, (بُشْرى) diye okumuştur. Yedinci bir kıraat ise "be ve şin" harfi ötreli olmak üzere (بُشُرى) şeklindeki okuyuştur. Yüce Allah'ın: **"Nihâyet bunlar, ağır yüklü bulutları kaldırınca..."** buyruğunda geçen ve **"bulut"** anlamındaki; (السحاب) kelimesi hem müzekker olarak hem de müennes olarak kullanılır. Çoğulu ile tekili arasında sonuna "he" (yuvarlak "te") alan bütün kelimeler de böyledir. Bunun, tekil bir kelime ile sıfatının yapılması da caizdir. Mesela: "(سحاب ثقيل وثقيلة): Ağır bulutlar" denilerek ağır kelimesi tekil olarak da çoğul olarak da getirilebilir. Buyruk da: Rüzgârlar su ile ağırlaşmış bulutları taşıyınca, anlamına gelir.

"Biz onları" yani bulutları **"ölmüş"** yani, bitkisi kalmamış **"bir yere süreriz."** Bunun; ölmüş bir yer için süreriz anlamına geldiği de söylenmiştir ki, o takdirde "(لِبَلَدٍ مَيِّتٍ): Yer için, yere" kelimesinin başındaki "lâm" harfi mef'ulü leh anlamını verir.

"Yer" anlamındaki (البلد) ise, yer yüzünde mamur olan yahut olmayan boş veya meskûn her yer demektir. "(البلدة والبلد): Yer" kelimesi tekildir. Çoğulu ise, (البلاد والبُلدان) şeklinde gelir.

(البَلَد) ise, iz ve eser anlamındadır ki, çoğulu da; (أبلاد) şeklinde gelir. Şair der ki:

من بعد ما شَمل البِلَى أبلادَها

"Onun bıraktığı izleri eskime ve çürüme kuşattıktan sonra."

Bu kelime, aynı zamanda deve kuşlarının kumda yumurtalarını bıraktıkları yer anlamına da gelir. O bakımdan; "(هو أذلّ من بَيْضَة البلد): O, deve kuşunun bıraktığı yumurtadan da zelildir." Yani, deve kuşunun bıraktığı yumurtasından daha aşağılıktır, tabiri kullanılır. "(والبلدة): Belde," yer anlamındadır. "Bu bizim beldemizdir" deyimi, burası bizim yerimiz, bizim kasabamız demeye benzer. Belde aynı zamanda ayın menzillerinden birisinin adıdır ki, bunlar yay burcunun altı tane yıldızı olup, güneş bu burca yılın en kısa günlerinde girer. Belde, aynı zamanda göğüs manasına da gelir. "Filanın beldesi geniştir" tabiri, filanın, kalbi, göğsü geniştir anlamındadır. Şair der ki:

أُنِيخَتْ فَألقَتْ بَلْدَةً فَوقَ بَلدة قَلِيلٍ بِها الأصواتُ إلّا بُغَامُها

"O deve çöktürüldü de bir beldeyi (göğsünü) bir diğer beldeye (yere) koydu
Orasının devenin böğürtüleri dışında sesleri pek azdır."

Şair burada devenin çöküp göğsünü yere bıraktığını anlatmaktadır. Belde ve bulde iki kaş arasındaki tüysüz açıklık anlamına gelir. O halde bu iki kelime de müşterek lafızlardandır.

"Ve ondan su indiririz" buyruğundaki; "(بِهِ): **Ondan"** lafzının o beldeye suyu indiririz anlamını vermesi de mümkündür. Biz bulut ile su indiririz, anlamına geldiği de söylenmiştir. Çünkü bulut, suyu indirmenin bir aracıdır. Anlamın (mealde olduğu gibi) Biz o buluttan suyu indirdik, şeklinde olması da muhtemeldir. Nitekim yüce Allah'ın "(يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ): ***Allah'ın kulları ondan içerler"*** (el-İnsan, 76/6) buyruğundaki "be" harfi de "den, dan" anlamını vermektedir.

"Derken o su ile ürünün her türlüsünü çıkartırız. İşte Biz, ölüleri de böyle çıkaracağız. İyi düşünüp ibret alırsınız diye." Yani, bu şekilde bitkileri çıkarttığımız gibi, ölüleri de böylece diriltteceğiz.

Beyhakî ve başkaları, Ebu Rezin el-Ukaylî'den şöyle dediğini rivayet etmektedirler: Ey Allah'ın Rasulü dedim, Allah mahlukatı nasıl tekrar diriltecektir ve yarattıkları arasında bunun delili ve belgesi nedir? Hz. Peygamber şu cevabı verdi: "Sen kavminin vadisinden kurakken geçmişken daha sonra oradan geçtiğinde yeşillenerek sarsıldığını hiç görmedin mi?." Evet gördüm, deyince; "İşte Allah'ın yarattıklarında (öldükten sonra) dirilişin âyeti (belgesi) budur"diye buyurdu.(1)

Benzetme yönünün şu olduğu da söylenmiştir: Ölülerin kabirlerinden diriltilmesi, yüce Allah'ın kabirleri üzerine yağdıracağı bir yağmur vasıtasıyla olacaktır. Bu yağmur sonucunda kabirleri üzerlerinden çatlayacak, sonra da ruhları kendilerine geri dönecektir.

Müslim'in Sahih'inde de Abdullah b. Amr'ın, Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Sonra yüce Allah bir çisintiyi andıran bir yağmur gönderir -yahutta indirir diye buyurdu-. Bu yağmurdan insanların cesetleri bitip yeşerir. Sonra da: Ey insanlar haydi Rabbinizin huzuruna. Onları durdurunuz. Çünkü onlar sorguya çekileceklerdir, diye seslenilir," deyip hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir.(2)

Biz bu hadisin tamamını ***"et-Tezkire"*** adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. Cenab-ı Allaha hamd olsun. İşte bu husus, öldükten sonra dirilişe ve insanların tekrar yaratılacağına delildir.

Bütün işler yalnız Allah'a döndürülür.

(1) ***Müsned***, IV, 11.

(2) ***Müslim***, Fiten 116.

وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ ۚ وَالَّذِي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ
إِلَّا نَكِدًا ۚ كَذَٰلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ ﴿٥٨﴾

58. İyi ve temiz ülkenin bitkisi Rabbinin izniyle çıkar. Kötü olandan ise faydası pek az bir şeyden başkası çıkmaz. İşte Biz, âyetlerimizi şükreden bir topluluk için böylece türlü türlü ve tekrar tekrar açıklarız.

Yüce Allah'ın: **"İyi ve temiz ülkenin bitkisi Rabbinin izniyle çıkar. Kötü olandan ise faydası pek az bir şeyden başkası çıkmaz"** buyruğunda geçen iyi ve temiz ülkeden kasıt, iyi topraktır. Kötü olan ise, toprağında taş yahut diken bulunandır.

Bu açıklama el-Hasen'den nakledilmiştir. Anlamının, bir benzetme olduğu da söylenmiştir. Şanı yüce Allah, kavrayışı çabuk olan kimseyi, iyi ve temiz toprağa, geç kavrayan kimseyi de kötü toprağa benzetmiştir ki, bu açıklama en-Nehhâs'tan nakledilmiştir.

Bunun, kalplere dair bir örneklendirme olduğu da söylenmiştir. Kimi kalp verilen öğüt ve hatırlatmaları kabul eder. Kimi kalp de fasıktır. Böyle bir öğüt ve hatırlatmadan uzak durur. Yine bu açıklama el-Hasen'den nakledilmiştir.

Katade ise şöyle demektedir: Allah'tan ecrini umarak ve nafile olarak amelde bulunan mü'mine ve ecrini Allah'tan ummayan münafıka dair bir örnektir. Nitekim Rasulullah (sav) şöyle buyurmaktadır: "Nefsim elinde olana yemin ederim ki, eğer onlardan herhangi birisi yağlı bir kemik yahut da güzel iki koyun ayağını bulacağını bilse, mutlaka yatsı namazında hazır bulunurdu."[1] "(نَكِدًا) **Faydası pek az bir şey"** kelimesi hal olarak nasbedilmiştir. Hayır vermekten uzak duran, zor demektir. Bu da temsili bir ifadedir. Mücahid der ki: Yani, Ademoğulları arasında iyi olan kimseler de vardır, kötü olan kimseler de vardır.

Talha ise "kef" harfinin esreli okunuşu ağır olduğundan dolayı; (إِلَّا نَكِدٍ) diye okumuştur. İbn el-Kâkâ' ise, "kef" harfini üstün olarak; (نَكِدًا) diye okumuştur. Bu da; "kötü olan" anlamında bir mastardır. Nitekim şair (bu anlamda kullanılmış mastara örnek olmak üzere) şöyle demiştir:

---

(1) *Buhârî*, Ezân 29, Ahkâm 52; *Nesai*, İmame 49; *Dârimi*, Salât 19; *Muvatta*, Salâtu'l-Cemâa 3; *Müsned*, II. 2-14, 376, 416...

فإنّما هِيَ إقْبالٌ وإدْبار

"O ancak bir öne gidiş ile bir gerileyiştir."

Bu kelimenin "kef" harfinin üstün okunuşu ile esreli okunuşunun aynı anlama geldiği ve bunun iki ayrı söyleyiş olduğu da söylenmiştir.

"İşte Biz, âyetlerimizi şükreden bir topluluk için böylece türlü türlü ve tekrar tekrar açıklarız." Bu âyetleri diğer âyetleri de açıkladığımız gibi açıklarız. Âyetler'den kasıt, şirki çürütmeye dair belge ve delillerdir. İşte insanların gerek duyacakları her hususta âyetleri Biz böylece açıklarız.

Özel olarak **"şükreden topluluk"**un zikredilmesi ise, bunlardan yararlananların onlar oluşundan ötürüdür.

لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ
مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ ۖ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٥٩﴾

59. Andolsun Biz Nûh'u kavmine gönderdik de: "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin O'ndan başka hiç bir ilâhınız yoktur. Doğrusu ben, sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum" dedi.

Yüce Allah, kemal seviyesinde yaratıcı ve kadir olduğunu beyan ettikten sonra; **"Andolsun Biz Nuh'u kavmine gönderdik de: Ey kavmim, Allah'a ibadet edin..."** buyruğu ile geçmiş ümmetlerin kıssalarını ve bu kıssalardaki kafirleri sakındırıp uyarıcı hususları sözkonusu etmektedir.

"(لَقَدْ): **Andolsun..."** buyruğundaki "lam" harfi, yemine dikkati çeken ve te'kid için gelen "lam"dır.

"(فَقَالَ): **Dedi"** buyruğundaki "fa" harfi ise, ikinci hususun birincisinden sonra vukua geldiğine (yani, önce onun peygamber olarak gönderildiğine, sonra da kavmine Allah'a ibadet etmelerini emrettiğine) delâlet etmektedir.

"(يَا قَوْمِ): **Ey kavmim"** ifadesi ise muzaf bir nidâdır. Bunun aslı üzere; (يا قومي) şeklinde okunması da mümkündür.

Nuh (a.s), Âdem (a.s)'dan sonra yer yüzüne Allah'ın gönderdiği rasullerin ilkidir. O, kızlarla, kızkardeşlerle, hala ve teyzelerle evlenmenin haram

olduğu hükmünü getirmiştir.

en-Nehhâs der ki: "Nuh" adının munsarif (çekimli fiil) olması üç harfli olu-şundan dolayıdır. Ayrıca bu ismin; (ناح ينوح)'den türemiş olması da mümkün-dür. Bu anlamdaki açıklamalar, Âl-i İmran Sûresi'nde (3/33. âyetin tefsirin-de) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır. Önceden yaptığımız bu açık-lamalar, bunları tekrarlamaya gerek bırakmamaktadır.

İbnü'l-Arabî der ki: Tarihçiler arasında Hz. İdris'in Hz. Nuh'tan önce ol-duğunu söyleyenler yanılmışlardır. Bunların yanılmış olduklarına delil ise, şu sahih hadistir: Peygamber (sav) Adem ile İdris'le İsra'da karşılaşmış, Hz. Adem, Peygamber Efendimize: "Salih peygamber ve salih evlada merhaba" dediği halde, Hz. İdris de: "Salih peygamber ve salih kardeşe merhaba."(1) de-miştir. Şâyet İdris Hz. Nuh'un babası olsaydı: "Salih peygamber ve salih ev-lada merhaba!" demesi gerekirdi. Hz. İdris'in Ona "salih kardeş" demesi onun Nuh (a.s) da nesebinin Hz. Peygamberle birleştiğini göstermektedir. Al-lah'ın salat ve selamı hepsine olsun. İnsaflı bir kimsenin artık bundan son-ra söyleyecek her hangi bir sözü de olmaz.

Kadı İyad der ki: Burada da Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Adem gibi Hz. Peygamber'in ataları "merhaba salih evlada" dedikleri halde, Hz. İdris hak-kında Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Yusuf, Hz. Harun ve Hz. Yahya gibi "salih kar-deşe merhaba" dediği rivayet edilmiştir. İttifakla Peygamber (sav)'ın neseb itibariyle atası olmayan peygamberlerden söyledikleri de böyledir.

el-Mâzerî der ki: Tarihçiler, Hz. İdris'in Nuh (ikisine de selam olsun)'un dedesi olduğunu zikretmektedirler. Hz. İdris'in peygamber olarak gönderil-diğine dair delil ortaya konulacak olsa dahi, Onun Hz. Nuh'tan önce oldu-ğuna dair neseb bilginlerinin söyledikleri sahih olamaz. Çünkü, Hz. Peygam-ber, Adem soyundan gönderilmiş ilk rasulün Hz. Nuh olduğunu haber ver-mektedir. Şâyet İdris'in peygamber olarak gönderildiğine dair delil ortaya ko-nulamayacak olursa, o takdirde söyledikleri doğru ve Hz. İdris'in rasul ola-rak gönderilmeyip, sadece nebi bir peygamber olarak gönderildiği anlaşıla-bilir.

Kadı İyad der ki: Bu iki görüşü şöylece bir arada telif etmek mümkündür: Hadis-i şerifte de ifade edildiği gibi Hz. Nuh bizim peygamberimiz gibi bü-tün yeryüzü halkına peygamber olarak gönderilmiş ve bu onun bir özelliği olabilir. Diğer taraftan Hz. İdris ise, Musa, Hûd, Salih, Lût ve diğer peygam-berler gibi yalnızca kendi kavmine peygamber olarak gönderilmiş olabilir. Bazıları da buna yüce Allah'ın şu buyruğunu delil göstermişlerdir: *"Muhak-*

(1) İsrâ ve Mi'râc'a dair hadisler ileride el-İsrâ, 17/1. âyet, 4. başlıkta gelecektir. -İnşaallah- kaynakları da orada gösterilecektir.

hak İlyas da gönderilmiş peygamberlerdendir. O, kavmine (Allah'tan) ***korkmaz mısınız demişti."*** (es-Sâffat, 37/123-124) Çünkü İlyas'ın Hz. İdris'in kendisi olduğu da söylenmiştir. Ayrıca buradaki "İlyas" kelimesi, İdrâsîn diye de okunmuştur. Yine Kadı İyad der ki: Ben, Ebu'l-Hasan b. Battal'ın, Adem'in rasul olmadığı kanaatine sahip olduğunu gördüm. Bundan maksat ise, yapılabilecek böyle bir itirazdan kurtulmaktır. Ebu Zerr'in rivayet ettiği uzunca hadis ise, Hz. Adem'in de Hz. İdris'in de birer rasul olduklarına delâlet etmektedir.[1]

İbn Atiyye de der ki: Bu görüşler şöylece telif edilebilir. Hz. Nuh'un, insanları ıslah, azap ve helâk edilmek suretiyle tehdit ve imana çağırması şeklindeki davet için peygamber olarak gönderilmesi meşhur bir hadisedir. O halde bundan kasıt, onun bu nitelikle gönderilmiş ilk peygamber oluşudur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn Abbas'dan gelen rivayete göre de: Nuh (a.s) kırk yaşında iken peygamberlikle görevlendirilmiştir. el-Kelbî de der ki: Hz. Nuh, Adem'den sekizyüz yıl sonra peygamber olarak gönderilmiştir. İbn Abbas da şöyle demektedir: Hz. Nuh, kavmi arasında onları elli yıl eksiği ile bin yıl davete devam etti. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'in verdiği haber de böyledir. Tufandan sonra ise, insanlar çoğalıp etrafa yayılıncaya kadar altmış yıl süre yaşadı.

Vehb b. Münebbih der ki: Nuh, elli yaşında iken peygamberlikle görevlendirildi.

Amr b. Şeddâd der ki: Hz. Nuh, üçyüz elli yaşında iken peygamberlikle görevlendirildi.

Tirmizî ve ondan başka bir çok hadis kitabında ise, elan mevcut bütün insanlar Nuh (a.s)'ın zürriyetindendir, denilmektedir.

en-Nekkâş, Süleyman b. Erkam'dan, O'nun da ez-Zührî'den rivayetine göre Araplar, Farslar, Rumlar, Şam (Suriye) halkı ve Yemenliler Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın çocuklarıdırlar. Sind, Hind halkı, Zenciler, Habeşliler, Zut (Cet'tin Arapçalaşmış şekli olup bir Hint ırkıdır -Kamus-), Nube (Güney Sudan) ile Siyah derili herkes, Nuh'un oğlu Ham'ın soyundandır. Türkler, Berberiler, Çin'in ötesi, Ye'cûc ile Me'cuc ve Bulgarların (Slav ırkı) hepsi ise, Nuh'un oğlu Yafes'in çocuklarıdırlar. Bütün insanlar Nuh'un zürriyetinden gelmektedir.

Yüce Allah'ın: "(مَا لَكُمْ مِنْ إِلٰهٍ غَيْرُهُ): **Sizin O'ndan başka hiç bir ilahınız yoktur"** buyruğundaki "(غَيْرُهُ): **Ondan başka"** buyruğu, Nâfi', Ebû Amr, Âsım ve Hamza'nın kıraatine göre merfu'dur.

---

(1) Ebû Zerr (r.a)'in rivâyet ettiği belirtilen bu hadis, ***Müsned,*** V, 178, 179, 265'te kayd edilmekle birlikte, Hz. İdris'ten ismen söz edilmemektedir.

Sizin O'nun dışında hiç bir ilâhınız yoktur anlamında olup, ilah kelimesi mahallen i'rabına göre sıfat yapılmıştır. "(غير): Başka" kelimesinin, (إلا) şeklindeki istisnâ edatı anlamında olduğu da söylenmiştir. Sizin, Allah'tan başka hiç bir ilahınız yoktur, demek olur.

Ebu Amr der ki: Ben bu kelimenin cer ve nasb halinde okunduğunu bilmiyorum. el-Kisaî ise, mahallen i'rabını nazar-ı itibara alarak, onu cer ile okumuştur. İstisnâ olarak nasb okunması da caiz olmakla birlikte bu çokça görülen bir şekil değildir. Şu kadar var ki, el-Kisaî ile el-Ferrâ "(غير): Başka" anlamındaki bu kelimenin yerine; "(إلا): Ancak, müstesna" şeklindeki istisna edatının kullanılmasının güzel kaçtığı her yerde nasb ile okunmasını caiz kabul etmişlerdir. İfade ister tamam olsun, ister olmasın fark etmez. O bakımdan, el-Kisaî ile el-Ferra; "(ما جاءني غيرك): Senden başkası bana gelmedi" ifadesini uygun gördükleri gibi, el-Ferra ayrıca şöyle demektedir: Bu, Ukeydoğulları ile Kudaalıların bazılarının şivesidir. Daha sonra da kanıt olmak üzere aşağıdaki beyiti zikretmektedir:

لم يمنع الشُّرْبَ منها غيرَ أن هتفتْ حمامةٌ في سُحُوق ذاتِ أوْقال

"Onu su içmekten alıkoyan tek şey, bir güvercinin,
Oldukça dalları bulunan ve uzun bir sedir ağacında seslenmiş olmasıdır."

el-Kisaî ise şöyle demektedir: Olumlu cümle olarak; "(جاءني غيرك): Bana senden başkası geldi," ifadesi caiz değildir. Çünkü burada bunun yerine; (إلا) istisnâ edatı kullanılamaz. en-Nehhâs ise şöyle demektedir: Basralılara göre eğer ifade tamam olmuyor ise (غير)'ın nasbedilmesi caiz değildir. Onlara göre böyle bir şey, en çirkin lahnden (yanlışlıklardan)dır.

قَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِۦٓ إِنَّا لَنَرٰىكَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٦٠﴾ قَالَ يَٰقَوْمِ
لَيْسَ بِى ضَلَٰلَةٌ وَلَٰكِنِّى رَسُولٌ مِّن رَّبِّ الْعَٰلَمِينَ ﴿٦١﴾ أُبَلِّغُكُمْ
رِسَٰلَٰتِ رَبِّى وَأَنصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٢﴾

60. Kavminden ileri gelenler de: "Şüphesiz biz seni apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz" dediler.

61. Dedi ki: "Ey kavmim, bende hiç bir sapıklık yoktur. Fakat ben âlemlerin Rabbı tarafından gönderilmiş bir peygamberim.
62. "Rabbimin vahyettiklerini size tebliğ ediyorum. Sizin iyiliğinizi istiyorum ve ben Allah'tan sizin bilmediğinizi de biliyorum."

"İleri gelenler: Mele'" kavmin eşrafı ve elebaşılarıdır. Buna dair açıklamalar, daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/246. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

(Dalalet: Sapıklık) ise, hak yoldan ayrılmak ve hak yoldan uzaklaşmak demektir. Biz, senin bizi bir tek ilâha ibadete çağırmanı haktan bir sapma olarak görüyoruz, demek istemişlerdi.

"(أُبَلِّغُكُمْ): **Size tebliğ ediyorum"** kelimesi, "lam" harfi şeddeli olarak okunursa "tebliğ"den gelir. Şeddesiz okunursa da "iblâğ: ulaştırmak"dan gelir. Her iki kıraatin aynı anlama gelen iki farklı söyleyiş olup; "(كرّمه وأكرمه): Ona ikramda bulundu," kelimeleri gibi olduğu da söylenmiştir.

"Sizin iyiliğinizi istiyorum" buyruğundaki: **Nush:** Aldatmanın (ğışş'in) hilafına, karşılıklı ilişkide niyetin her türlü fesad şaibesinden arınmış olması demektir. Bu fiilin, "lam" ile geçiş yapması daha fasihtir. Nitekim yüce Allah'ın bu buyruğunda da böyledir. Bunun ismi ise "nasihat" şeklinde gelir. "Nâsih" ise, nasihat veren anlamındadır. Çoğulu da "nusahâ" gelir. (رجل ناصح الجَيْب) ise, kalbi temiz adam anlamında bir deyimdir. el-Esmaî der ki: Nâsıh, bal ve benzeri saf katıksız şeyler demektir. "Nâsı'" gibi. Halis olan her şey aynı zamanda "nâsıh"tır. (وانتصح فلان) ise, filan kişi nasihata yöneldi, anlamındadır. "(انْتَصِحْني إنني لك ناصح): Benim nasihatımı kabul et. Çünkü ben sana samimi olarak öğüt verenim," denilir. Nâsıh, aynı zamanda terzi anlamındadır. Nisah ise, dikişte kullanılan ince tel (biz) demektir. Nisâhât da deriler anlamına gelir. el-A'şâ da şöyle demektedir:

فَتَـرى الشَّـرْبَ نَشَـاوَى كـلُّهـم مثل ما مُدَّتْ نِصاحاتُ الرُّبَـخْ

"O içki içenlerin hepsinin sarhoş olduğunu görürsün.
Tıpkı, deve yavrularının ipleri (yahut da avlanmak istenen kuşların ağları) uzatıldığı gibi."

Şairin kullandığı (الرُّبَخُ) kelimesi, (الرُّبَع)'ın bir başka söylenişidir. Bu ise, süt emen deve yavrusu demektir. Yine bu kelime bir kuşun da adıdır. Bu kelimenin (nasihatın) anlamına dair daha geniş açıklamalar, yüce Allah'ın izniyle et-Tevbe Sûresi'nde (9/91-92. âyet, 1 ve 2. başlıklarında) gelecektir.

أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ
وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٦٣﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ
فِي الْفُلْكِ وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ۖ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ ﴿٦٤﴾

63. "Sizi uyarmak için ve siz sakınasınız, bir de belki rahmet olunursunuz diye Rabbiniz tarafından içinizden bir kişiye bir öğüt geldi diye şaştınız mı yoksa?"

64. Bunun üzerine onu yalanladılar. Biz de kendisini ve gemide onunla birlikte bulunanları kurtardık. Âyetlerimizi yalanlayanları ise suda boğduk. Çünkü onlar kör bir kavim idiler.

Yüce Allah'ın: "(أَوَعَجِبْتُمْ): **Şaştınız mı yoksa"** buyruğunda "vav" harfi atıf "vav"ı olduğundan dolayı fethalıdır. Başına ise takrir için (doğruyu söyletmek kastıyla) istifhâm hemzesi gelmiştir. Aslında "vav" harfi istifham harflerinin başına gelir. Ancak, gücü dolayısıyla soru hemzesi bundan müstesnâdır.

"İçinizden bir kişiye" yani, bir kişinin vasıtası ile tebliğ edilmek üzere **"bir öğüt"**, Rabbinizden bir nasihat, vaaz **"geldi diye şaştınız mı yoksa?"**

"(عَلَىٰ رَجُلٍ): **Bir kişiye"** deki (على): ...e, ... a'nın; "(مَعَ): Birlikte" anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani, içinizden bir kişi ile birlikte... demek olur.

Anlamının: İçinizden bir kişiye, yani nesebini tanıdığınız, yani sizin cinsinizden olan bir kişiye Rabbinizden indirilmiş bir öğüt geldi diye şaştınız mı yoksa? anlamında olduğu da söylenmiştir. Eğer o, bir melek olsaydı, belki cinsin farklılığı dolayısıyla tabiat itibariyle ondan uzaklaşmanız sözkonusu olurdu.

"(الْفُلْكِ): **Gemi"** kelimesi, tekil olarak da kullanılır, çoğul da kullanılır. Nitekim el-Bakara Sûresi'nde (2/164. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Çünkü onlar kör bir kavim idiler." Yani, hakkı görmeyen kimseler idiler. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. Allah'ı tanımak ve kudretini bilmekten yana kör idiler diye, açıklanmıştır.

"(رجلٌ عَمٍ بكذا): Bu iş hakkında kör bir adamdır" tabiri, bu işi bilmeyen cahil bir kimsedir, anlamına gelir.

وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا ۚ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ ۖ أَفَلَا
تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ
وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٦٦﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَٰكِنِّي
رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٧﴾ أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ
نَاصِحٌ أَمِينٌ ﴿٦٨﴾ أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ
مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ ۚ وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ
وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصْطَةً ۖ فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾

65. Âd (kavmin)**'e de kardeşleri Hûd'u** (gönderdik). **O: "Ey kavmim, Allah'a ibadet ediniz. O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur. Hâlâ sakınmayacak mısınız?" dedi.**

66. Kavminin ileri gelenlerinden kâfir olanlar da: "Biz, senin aklında bir hafiflik görüyoruz. Ve gerçekten biz seni yalancılardan sanıyoruz" dediler.

67. "Ey kavmim, aklımda bir hafiflik yok. Fakat ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim" dedi.

68. "Rabbimin vahyettiklerini size tebliğ ediyorum. Ve ben size güvenilir bir nasihat ediciyim."

69. "Sizi uyarmak için Rabbiniz tarafından içinizden bir adama bir öğüt geldi diye şaştınız mı yoksa? Düşünün ki O, sizi Nuh kavminden sonra halifeler kıldı. Yaratılış itibari ile size boy pos da verdi. O halde Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki, kurtuluşa erdirilesiniz."

Yüce Allah'ın: **"Âd** (kavmin)**'e de kardeşleri Hûd'u** (gönderdik)" buyruğu şu demektir: Biz, Âd kavmine onların kardeşleri olan Hud'u peygamber olarak gönderdik.

İbn Abbas der ki: Bunun anlamı, babalarının oğlu olan kardeşleri şeklindedir. Kabile birliği bakımından kardeşleri diye açıklandığı gibi, babaları Adem'in çocuklarından bir insan anlamında kardeşleri diye de açıklanmıştır.

Ebû Dâvûd'un Musannef'inde ise kardeşleri Hûd, arkadaşları Hud demek-

tir. Âd ise, Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan gelen bir kavimdir. İbn İshâk der ki: Âd , 'Ûs'un oğlu, o, İrem'in, o, Şalih'in, o, Erfahşed'in, o, Sâm'ın, o Nûh'un oğludur. Hûd ise Abdullah'ın oğludur. O, Rebah'ın, o, el-Velûd'un, o, Âd'ın, o, 'Ûs'un o, İrem'in, o da Sam'ın, o da Nûh'un oğludur.

Allah Hud'u Âd kavmine peygamber olarak göndermişti. Kavminin nesel itibariyle en iyisi, mevkii itibariyle en faziletlileri idi.

"Âd" kelimesini munsarıf kabul etmeyenler, bunu kabilenin adı olarak kabul ederler. Munsarıf olarak kabul edenler ise, kabilenin kolunun adı olarak kabul ederler. Ebu Hatim ise der ki: Ubeyy ile İbn Mes'ud'un kıraatinde; (عـاد الأولى): İlk Âd'i" kelimesini "dal" harfinden sonra "elif" olmaksızın okumuşlardır. Hud kelimesi ise Arapça olmayan bir isim olmakla birlikte hafifliği dolayısıyla munsarıftır. Çünkü, üç harfli bir kelimedir. Diğer taraftan; (هـاد يهود): Döndü, döner fiilinden türemiş Arapça bir isim olması da mümkündür. Nasb ile okunması ise bedel oluşundan dolayıdır.

Hz. Hud ile Hz. Nuh arasında, -müfessirlerin naklettiklerine göre- yedi tane ata vardır. Âd da, rivayet olunduğuna göre on üç kabile idiler. Bunlar, Âlic diye bilinen kumluk bölgede yaşıyorlardı. Bunların bağları bahçeleri, ekinleri ve imarları vardı. Ülkeleri oldukça verimli idi. Allah onlara gazap ederek oraları çöle dönüştürdü. Rivayete göre buralar Hadramut ile Yemen arasında idi. Putlara tapıyorlardı. Hud ise, kavmi helâk edildikten sonra kendisine iman edenlerle birlikte Mekke'ye gelerek, ölünceye kadar orada kaldı.

"Biz senin aklında bir hafiflik görüyoruz." Yani, biz senin ahmak olduğun, aklında da hafiflik bulunduğu görüşündeyiz. Şair, der ki:

مَشَيْنَ كمـا اهتـزّتْ رِمَـاحٌ تسـفّهـتْ أعـالِيـهَـا مَـرُّ الـريـاح الـنَّـوَاسِـم

"O kadınlar esen rüzgârların üst taraflarını salladığı
Mızraklar gibi salına salına yürüdüler."

Bu anlamda açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/13. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Gerek burada, gerekse de Hz. Nuh kıssasında geçen **"görmek"** ile ilgili olarak da: Burada görmekten kasıt, göz ile görmektir denildiği gibi, bununla zannı galip (ağır basan kanaat) demek olan görüşün kastedilmiş olması da mümkündür.

Yüce Allah'ın: **"Düşünün ki O sizi, Nuh kavminden sonra halifeler kıldı"** buyruğundaki "(خلفاء): **Halifeler"** kelimesi, "halife" kelimesinin müzekker olarak ve manaya göre yapılmış bir çoğuludur. "Halâif" şeklindeki çoğul ise, lafza göre yapılmış bir çoğuldur. Yüce Allah onlara, kendilerini Nuh kavminden sonra yeryüzünün sakinleri kıldığı için, lütfunu hatırlatmaktadır.

"Yaratılış itibarı ile size boy pos da verdi" buyruğundaki (boy-pos) anlamına gelen; (بصطة) kelimesindeki "sin" harfinin "sad" harfi ile okunması da caizdir. Çünkü ondan sonra "tı" harfi gelmektedir.

O, yaratılıştan sizi, uzun boylu ve iri cüsseli yapmıştır, demektir. İbn Abbas der ki: Onların en uzun boyluları yüz arşın, en kısa boyluları ise altmış arşın idi. Bu şekildeki iri yarı yaratılmış olmaları, atalarının yaratılışına uygun idi. Bunun, Hz. Nuh'un kavmine uygun bir yaratılış olduğu da söylenmiştir. Velıb b. Münebbih der ki: Onlardan herhangi birisinin başı, oldukça büyük bir kubbe (çadır) gibi idi. Adamın bir gözüne yırtıcı hayvanlar yavrularlı. Burun delikleri de böyleydi.

Şehr b. Havşab, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Âd kavminden bir adam taştan iki kapı kanadı yapardı. Eğer bu ümmetten beşyüz kişi onu kaldırmak için bir araya gelecek olsaydı buna güç yetiremezdi. Onlardan herhangi birisi ayağı ile yere vuracak olsaydı, ayağı yere geçerdi.(1)

"O halde Allah'ın nimetlerini hatırlayın." Nimetler anlamına gelen; (آلاء) kelimesinin tekili (إلى وإلي وألو وألى) şeklinde gelir. Tıpkı "(الآناء): Anlar. zamanlar," kelimesinin tekilinin; (إلى وإلي وإلو وأنى) şeklinde gelmesi gibi.

"...ki, kurtuluşa erdirilesiniz." Burada kurtuluş anlamına gelen "felah"a dair açıklamalar, daha önceden (el-Bakara, 2/5. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

قَالُوا أَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا ۖ فَأْتِنَا
بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٧٠﴾ قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ
مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ ۖ أَتُجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا
أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ ۚ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ
مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿٧١﴾ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا
وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٧٢﴾

(1) Bu gibi rivayetler mâna itibariyle Kur'ânî ifadelere ters olmamakla birlikte, sağlam bir senede dayanmadıklarından kabul görmeleri beklenemez. Kur'ân nassının belirttiği kadarıyla "boylu poslu oldukları"nın bilinmesi yeterlidir. Boylu-poslu olduklarının vurgulanması, başkalarından farklı yapıda olduklarını anlatmak için yeterli ve eksiksiz bir ifadedir. Bunun ölçü ve miktarlarını belirten ve sağlam olmayan rivâyetlere gerek yoktur.

70. "Sen bize babalarımızın ibadet ettiklerini terkederek yalnız Allah'a ibadet edelim diye mi geldin? O halde doğru söyleyenlerden isen bizi kendisiyle tehdit ettiğin şeyi getir" dediler.

71. Dedi ki: "Gerçekten Rabbinizden size bir azap ve gazap gelecektir. Allah'ın haklarında hiç bir delil indirmediği, kendinizin ve atalarınızın taktığı bir takım adlar hakkında mı benimle tartışıyorsunuz? Artık bekleyin. Şüphesiz ben de sizinle birlikte bekleyenlerdenim."

72. Bunun üzerine Biz, kendisini de onunla beraber olanları da tarafımızdan bir rahmetle kurtardık. Âyetlerimizi yalanlayıp iman etmeyenlerin ise köklerini kestik.

Kavmini kendisiyle korkutup sakındırmış olduğu azabı istemeleri üzerine onlara: **"Gerçekten Rabbinizden size bir azap ve gazap gelecektir"** dedi. Burda "gelecektir" gelmesi hak ve vacib olmuştur, demektedir.

"(وقع القول والحُكم): Ve hüküm geldi vaki oldu" ifadesi, vacib oldu anlamındadır. Yüce Allah'ın: ***"Azab onlara vaki olunca"*** (el-A'raf, 7/134) buyruğu da böyledir, "onlara inince" anlamındadır. Yine: ***"Söz aleyhlerine gerçekleşince, Biz de onlara yerden bir dâbbe çıkartırız"*** (en-Neml, 27/82) buyruğunda da böyledir. Âyet-i kerimede geçen; (والرِّجْسُ); azap anlamındadır. Bu kelime ile küfrün aşırılığı sebebiyle kalbin perdelenmesinin kastedildiği de söylenilmiştir.

"Allah'ın haklarında hiç bir delil indirmediği" yani, ibadetlerine dair hiç bir delilinizin bulunmadığı **"... bir takım adlar hakkında mı benimle tartışıyorsunuz?"** Buyrukla kastedilen tapındıkları putlardır. Putlarının da değişik isimleri vardı. Burada **"isim"**, müsemmâ (ad olarak kullanıldığı şey) anlamındadır.

Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: ***"Sizin, O'nu bırakıp da taptıklarınız kendinizin ve atalarınızın taktığı bir takım isimlerden başkası değildir."*** (Yusuf, 12/40) Bu isimler ise, İz'den ve el-Eazz'dan, Uzza'nın kullanılması, Lat gibi isimlerin verilmesi kabilindendir. Halbuki, bu putların izzetten (güç ve kuvvetten, şeref ve üstünlükten) ve ilahlıktan en ufak bir payları yoktur.

"(دابِر): **Kök"** kelimesi, son ve kök manasına gelir ki, buna dair açıklamalar daha önceden (el-En'âm, 6/45. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Yani onlardan geriye hiç bir şey kalmadı.

وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا ۚ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ
مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ ۖ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ ۖ هَٰذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ
لَكُمْ آيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ
فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾

73. Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i (gönderdik). **"Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Size Rabbinizden apaçık bir mucize gelmiş bulunuyor. İşte size bir mucize olmak üzere Allah'ın dişi devesi. Onu bırakın, Allah'ın arzında otlasın. Ona kötülükle dokunmayın. Sonra sizi acıklı bir azap yakalar" dedi.**

Semûd, Ad'ın, o, İrem'in, o Sam'ın, o da Nuh'un oğludur. Cedis'in kardeşidir. Bunlar, oldukça bolluk içerisinde yaşıyorlardı. Fakat Allah'ın emrine muhalefet edip O'ndan başkasına ibadet ettiler, yeryüzünde fesat çıkardılar. Allah da onlara Hz. Salih'i peygamber olarak gönderdi. Hz. Salih, Ubeyd'in, o, Asaf'ın, o, Kâşih'in, o, Ubeyd'in, o, Hâzer'in, o da Semud'un oğludur. Bunlar, Arap bir kavim idiler. Hz. Salih, neseb itibariyle en soyluları, mevki itibariyle en üstünleri idi. Onları saçları ağarıncaya kadar Allah'ın yoluna davet ettiği halde mustaz'af pek az kişi dışında onlardan kimse ona tabi olmadı. (ثمود): Semud kelimesinin munsarıf olmaması, bir kabile adı olarak kullanılmasından dolayıdır. Ebu Hatim der ki: Bunun munsarıf olmayışı, Arapça olmayan bir isim olduğundan dolayıdır.

en-Nehhâs, bu yanlıştır der. Çünkü bu kelime az su demek olan; (ثمد)'den türemiştir. Kıraat alimleri ise, "(أَلَا إِنَّ ثَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ): ***Haberiniz olsun ki Semud, Rabblerini inkâr ile kâfir oldular"*** (Hud, 11/68) buyruğunu kabile adı olmak üzere okumuşlardır.

Semud kavminin meskenleri Hicaz ile Şam arasında Vadi'l-Kurâ'ya kadar uzanan bölgede Hicr denilen yerde idi. Bunlar, asıl itibariyle Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan gelirler. Bu kavme Semud denilmesi ise, sularının azlığından dolayıdır. İleride yüce Allah'ın izniyle buna dair açıklamalar, el-Hicr Sûresi'nde (15/80. âyet ve devamının tefsirinde) **gelecektir.**

"İşte size bir mucize olmak üzere Allah'ın dişi devesi." Kendisinden mucize istemeleri üzerine sert bir kayanın içinden onlara bir dişi deve çıkardı. Bu dişi deve bir gün tek başına vadinin bütün suyunu içer ve onun misli kadar da onlara süt verirdi. Bu sütten daha lezzetli ve daha tatlı bir süt asla içilmiş değildi. Bu devenin verdiği süt, çokluklarına rağmen ihtiyaçlarına yeterli geliyordu. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Su, bir gün onun ve belirli bir gün de sizindir."* (eş-Şuarâ, 26/155)

Dişi devenin yüce Allah'a izafe edilmesi, yaratılmışın yaratıcıya izafe edilmesi açısındandır. Ayrıca bunda bir şereflendirme ve bir özellik verme anlamı da vardır.

"Onu bırakın, Allah'ın arzında otlasın." Yani, onun rızkını vermek, ihtiyaçlarını karşılamak sizin işiniz değildir. (Bu, Allah'a aittir).

وَاذْكُرُوٓا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَآءَ مِنۢ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ
تَتَّخِذُونَ مِن سُهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ ٱلْجِبَالَ بُيُوتًا ۚ
فَٱذْكُرُوٓا۟ ءَالَآءَ ٱللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا۟ فِى ٱلْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٧٤﴾

74. "Hatırlayın ki O, Âd kavminden sonra sizi halifeler kılıp yer yüzüne yerleştirdi. Ovalarında köşkler yapıyor, dağlarında evler yontuyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın. Yeryüzünde fesatçılar olup taşkınlık yapmayın."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Hz. Salih'in Kavmi Semud'a Verilen İmkânlar:

Yüce Allah'ın: "(وَبَوَّأَكُمْ فِي الْأَرْضِ): **Sizi... yeryüzüne yerleştirdi"** buyruğunda hazfedilmiş bir ifade vardır. O, yeryüzünde sizi bir takım konaklara yerleştirdi demektir. **"Ovalarında köşkler yapıyor"** her yerde köşkler inşa ediyorsunuz, **"dağlarında evler yontuyorsunuz."** Ömürlerinin uzunluğu dolayısıyla dağlarda evler edinmişlerdi. Ömürleri tükenmeden önce yaptıkları binalar ve bunların çatıları çürüyüp gidiyordu. el-Hasen, "(وَتَنْحِتُونَ): **Yontuyorsunuz"** kelimesini "ha"nın fethası ile okumuştur ki, bu da bir söyleyiştir. Bu kelimenin kökünde boğaz harflerinden bir harf bulunduğundan dolayı, mazi ve muzari vezinleri; (فعل يفعِل) şeklinde gelir.

2. Bina Yapmanın Hükmüne Dair:

Köşk ve buna benzer yüksek yapılı bina yapmayı caiz kabul edenler bu âyet-i kerime ile yüce Allah'ın: ***"De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı zineti, temiz ve hoş rızıkları kim haram kılmıştır"*** (el-A'raf, 7/32) âyetini delil gösterirler. Nakledildiğine göre, Muhammed b. Sîrin'in bir oğlu bir ev yapmış ve bu uğurda oldukça fazla mal harcamıştı. Bu husus, Muhammed b. Sîrin'e nakledilince, şöyle dedi: Ben, kişinin kendisine fayda sağlayacak bir bina yapmasında bir mahzur olduğu görüşünde değilim. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in de şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Allah, bir kula nimet ihsan edecek olursa, o nimetinin eserinin üzerinde görülmesini sever."(1) İşte, güzel bina yapmak, güzel elbise giyinmek de bu nimetin arasındadır. Nitekim bir kimse oldukça fazla bir mal vererek güzel bir cariye satın alacak olursa, bundan daha aşağısı da kendisi için yeterli olduğu halde böyle bir cariyeyi satın almasının caiz olduğu görülmektedir. Bina da böyledir.

Başkaları ise bunu mekruh kabul ederler. Bunlar arasında Hasanu'l-Basri ve başkaları da vardır. Delil olarak da Hz. Peygamber'in: "Allah bir kul hakkında kötülük murad ederse, onun malını çamura ve kerpice harcatır.(2) Bir başka rivayette de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Her kim kendisi için yeterli olandan fazlasını bina edecek olursa, kıyamet gününde o binayı boynunda taşıyarak gelecektir."(3)

Derim ki: Ben de bu görüşteyim. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Mü'min, herhangi bir infakta (harcamada) bulunacak olursa, onun bedelini vermek aziz ve celil olan Allah'a aittir. Ancak bina, yahut masiyete harcanan müstesna."(4) Bu hadisi Cabir b. Abdullah rivayet etmiş olup, Dârakutnî de kitabında kaydetmiştir. Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Ademoğlunun şu hususlar dışında her hangi bir hakkı yoktur: Kendisinde barınacağı bir ev, avretini örtecek bir elbise, katıksız kuru ekmek ve su." Bu hadisi de Tirmizî rivayet etmiştir.(5)

3. Allah'ın Nimetlerine Şükretmenin Gereği:

"Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın." Bu, kâfirlere de nimet ihsan olunduğunun bir delilidir. Buna dair açıklamalar, daha önce Âl-i İmran Sûresi'nde (3/190-200. âyetlerin tefsiri, 18. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

---

(1) *Ebû Dâvûd,* Libâs 14; *Tirmizî,* Edeb 54.

(2) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* IV, 69, senedinde bilinmeyen ravi bulunduğu kaydıyla.

(3) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* IV, 70, senedinde zayıf râvi bulunduğu kaydıyla.

(4) *Dârakutnî, Sünen,* III, 28.

(5) *Tirmizî,* Zühd 30.

"Yer yüzünde fesatçılar olup taşkınlık yapmayın." Bu buyruğa dair açıklamalar da daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/60. âyet, 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bu anlamda (العثيّ والعثوّ) iki ayrı söyleyiştir. el-A'meş ise, (تعثوا) kelimesini "te" harfini esreli olarak okumuş olup, bunu; (غيّ)'den gelen bir kelime olarak kabul etmiş ve (عثا يعثو)'den gelen bir kelime olarak almamıştır.

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ آمَنَ
مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ ۚ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ
مُؤْمِنُونَ ﴿٧٥﴾ قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ ﴿٧٦﴾

75. Kavminden müstekbir olanların ileri gelenleri, kendilerince zayıf kabul ettiklerine (mustaz'aflara) **yani, aralarından iman edenlere şöyle dediler: "Salih'in gerçekten Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu biliyor musunuz?" Onlar da: "Doğrusu biz, onunla gönderilene iman edenleriz" dediler.**

76. O müstekbirler: "Doğrusu biz, şu sizin iman ettiğinizi inkâr edenleriz" dediler.

Yüce Allah'ın: **"Kavminden müstekbir olanların ileri gelenleri, kendilerince zayıf kabul ettiklerine, yani aralarından iman edenlere şöyle dediler"** buyruğunda ikincisi (yani, iman edenler), birincisin (yani kendilerince zayıf kabul ettikleri kimseler)'den bedeldir. Çünkü, zayıf kabul edilen mustaz'aflar mü'minlerin kendileridir. Bu da "bedelü'l-ba'z min el-kül" (yani, bir kısmın bütünden bedel yapılması) şeklinde bir bedeldir.

فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا
تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٧٧﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا
فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٧٨﴾ فَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ
رِسَالَةَ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَٰكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ ﴿٧٩﴾

77. Derken, o dişi deveyi kesip öldürdüler. Rabblerinin emrine karşı büyüklenerek isyan ettiler ve: "Ey Salih, eğer sen gönderilmiş peygamberlerden isen, bizi tehdit edip durduğunu getir" dediler.

78. Bunun üzerine şiddetli bir sarsıntı onları yakalayıverdi de yurtlarında diz üstü çökenler oldular.

79. O da onlardan yüz çevirdi ve: "Ey Kavmim, gerçekten ben size Rabbimin risaletini tebliğ ettim ve size içtenlikle öğüt verdim. Fakat siz, öğüt verenleri sevmezsiniz" dedi.

Yüce Allah'ın: "(فَعَقَرُوا النَّاقَةَ): **O dişi deveyi kesip öldürdüler"** buyruğunda geçen: "el-Akr" yaralamak demektir. Bunun, ölüm ile sonuçlanacak bir şekilde etki bırakan türden bir organı kesmek anlamına geldiği de söylenmiştir. Atın akr edilmesi, kılıçla ayaklarının vurulup kesilmesi demektir. Çoğul ismi; (عَقْرَى) şeklinde gelir. (عقرت ظهر الدابة) ise, bineğin sırtında yara açılmasına sebep oldu demektir. Şair İmruu'l-Kays der ki:

تقولُ وقدْ مالَ الغَبيطُ بنا معاً عَقَرْتَ بعيري يا امرأ القيس فانْزِلِ

"Devenin sırtındaki semer hep birlikte bizi yana doğru eğdiğinde
Bana dedi ki: Ey İmruu'l-Kays, devemi yaraladın haydi in."

Burada "akr" kelimesi yaralamak, sırtını yaralamak anlamındadır.

el-Kuşeyrî der ki: Akr, devenin arka ayaklarının diz kapakları bölümünün açılması demektir. Daha sonra devenin kesilmesine akr denilmiştir. Çünkü bu şekilde bir akr, çoğunlukla devenin kesilmesine sebep teşkil ediyordu. (Önce, arka ayaklarından birisinin dizi kesilerek kaçması önlenmeye çalışılıyordu.)

Bu dişi deveyi kimin kestiği hususunda farklı görüşler vardır. Bunların en sahihi, Müslim'in Sahih'inde yer alan Abdullah Zem'a yoluyla gelen hadistir. Abdullah dedi ki: Rasulullah (sav) bir hutbe irad etti ve dişi deveyi söz konusu ederek onu keseni de zikredip: "O vakit, onların en badbaht olanları, kavmi arasında Ebu Zem'a gibi kimsenin zarar veremediği güçlü, bununla birlikte de oldukça şer birisi onu öldürmek için kalkıp gitti..." diyerek, hadisin geri kalan bölümünü zikretti.[1]

Adının Kudar b. Salif olduğu söylenmiştir. Yine denildiğine göre, bunla-

(1) *Buhârî*, Tefsir 91. sûre 1; *Müslim*, Cennet 49; *Tirmizî*, Tefsir 91. sûre 1; *Müsned*, IV, 17.

rın hükümdarları Melkâ adındaki bir kadın idi. İnsanlar Hz. Salih'e meyledince, onu kıskandı ve iki aşık dostu bulunan iki kadına şöyle dedi: Aşıklarımızın isteğini yerine getirmeyin. Onlardan dişi deveyi kesmelerini isteyin. Bunun üzerine o kadınlar da onun isteğini yerine getirdiler. Bu sefer dostları olan iki adam, dışarı çıkıp dişi deveyi dar bir boğazdan geçmek zorunda bıraktılar. Aralarından birisi o dişi deveye bir ok attı ve o deveyi öldürdüler. Dişi devenin yavrusu annesinin içinden çıkmış olduğu kayaya doğru geldi. Üç defa böğürdükten sonra kaya açıldı ve içine girdi.

Denildiğine göre, ileride en-Neml Sûresi'nde (27/82. âyetin tefsirinde) geleceği üzere, âhir zamanda insanlara karşı (kıyamet alâmeti olarak) çıkacak olan Dâbbe odur.

İbn İshak der ki: Devenin yavrusunun arkasından dişi deveyi kesmiş olanlardan dört kişi gitti. Bunlar, Misda', onun kardeşi Zuab, arkasından gittiler. (Kurtubî diğerlerinin isimlerini zikretmemektedir). Misda' ona bir ok attı, bu ok yavrunun kalbine saplandı. Sonra, ayağından onu sürükleyerek annesinin yanına getirdi ve yavruyu da annesi ile birlikte yediler. Ancak, birinci görüş daha sahihtir. Çünkü Hz. Salih onlara şöyle demişti: Ömrünüzden üç gün kaldı. Bundan dolayı deve yavrusu da üç defa böğürdü.

Şöyle de denilmiştir: Dişi deveyi kesen ile birlikte sekiz kişi daha vardı ki, bu sekiz kişi, yüce Allah'ın haklarında: ***"Şehirde ıslah etmez fakat fesat çıkartan dokuz kişi vardı"*** (en-Neml, 27/48) dediği kimselerdir. İleride buna dair açıklamalar en-Neml Sûresi'nde (zikredilen âyetin tefsirinde) gelecektir.

Yüce Allah'ın: ***"Bunun üzerine arkadaşlarını çağırdılar, O da alacağını aldı ve dişi deveyi ayaklarını biçip öldürdü"*** (el-Kamer, 54/29) buyruğunun anlattığı da budur. Dişi deveyi öldürmeden önce içki içiyorlardı. İçkilerine su katmak için suya ihtiyaçları oldu. O gün ise dişi devenin süt verme günüydü. Aralarından birisi kalkıp, etrafını da gözetleyerek, artık bundan yana insanları rahatlatacağım, deyip dişi deveyi öldürdü.

Yüce Allah'ın: **"Derken, o dişi deveyi kesip öldürdüler. Rabblerinin emrine karşı büyüklenerek isyan ettiler"** buyruğunda geçen "(وَعَتَوْا): **Büyüklenerek isyan ettiler"** kelimesi, büyüklendiler anlamınadır. Ayrıca itaat etmeyen kişinin durumunu anlatmak üzere -aynı kökten gelen-; (وَتَعَتَّى) fiili kullanılır. Oldukça karanlık geceye de; (الليل العاتي) denilir. Bu açıklamalar el-Halil'den nakledilmiştir.

"Ve: Ey Salih... bizi tehdit edip durduğunu" yani, bizi kendisiyle tehdit etmiş olduğun azabı **"getir dediler."**

"Bunun üzerine şiddetli bir sarsıntı" yani oldukça büyük bir zelzele **"onları yakalayıverdi."** Burada sözü geçen sarsıntının, Hud Sûresi'nde yer alan

Semud kıssasında sözü geçtiği üzere (bk. Hud, 11/67) ödlerini kopartan, oldukça şiddetli bir feryad olduğu da söylenmiştir. Orada onları yakalayanın sayha (şiddetli çığlık) olduğu belirtilmektedir.

Âyet-i kerimede geçen; "(الرَّجْفَةُ): Sarsıntı" kelimesi, titreyen ve sarsılan şey hakkında kullanılır. "(أرجفت الريحُ الشجرَ): Rüzgâr ağaçları hareket ettirdi, salladı," anlamına gelir. Asıl anlamı ise sesle beraber hareket etmektir. Yüce Allah'ın: "(يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ): ***O günde o sarsıcı sarsacaktır"*** (en-Nâziât, 79/6) buyruğundaki "sarsıcı ve sarsacaktır" kelimeleri de aynı kökten gelmektedir. Şair de der ki:

ولمـا رأيت الـحـج قـد آنَ وَقتُـه وظلت مـطايا القـوم بـالقـوم تَـرْجُفُ

"Hacc'ın zamanının geldiğini
Ve kavmin bineklerinin onları sarstığını göndüğüm vakit..."

"Yurtlarında diz üstü çökenler oldular." Burada (yurt) anlamına gelen (دَارٍ) kelimesinin tekil olarak gelmesi, cins isim olması dolayısıyladır ve çoğul anlamındadır. Bir başka yerde ise bu kelime çoğul olarak; (دِيَارِهِمْ): *Yurtlarında"* (Hud, 11/67) diye gelmiştir.

"Diz üstü çökenler" yani, uçan kuşun çöktüğü gibi dizleri ve yüzleri üstü yere yapıştılar. Bunun da azabın şiddetinden ötürü hareketsiz kalmaları demektir. Aslında "diz üstü çökmek" anlamına gelen; (الجُثُوم) lafzı tavşan ve benzeri hayvanlar hakkında kullanılır. Bunun ism-i mekânı da; (مَجْثَم) şeklinde gelir. Şair Züheyr der ki:

بهـا العِينُ والآرَامُ يَمْشِيـنَ خِلْفَـة واطـلاؤهـا يَنْهَـضْن مِـنْ كـل مَجْثَمِ

"Orada inekler, ceylanlar ve onların yavruları ardı arkasına yürüyüp dururlar
Ve çökmüş oldukları her yerden kalkar giderler."

İnen yıldırım ile yandıkları ve bunun sonucunda ölüverdikleri de söylenmiştir. Bunlardan geriye yalnızca Allah'ın Harem bölgesinde bulunan bir kişi kalmıştı. O da Harem bölgesinden çıkınca, kavmine isabet eden ona da isabet etti.

"O da onlardan yüz çevirdi." Yani, onların iman edeceklerinden ümit kesince, yüz çevirdi: **"Ve Ey Kavmim, gerçekten ben size Rabbimin risaletini tebliğ ettim ve size içtenlikle öğüt verdim"** dedi. Bu sözü kavmine

ölümlerinden önce söylemiş olması ihtimal dahilinde olduğu gibi, ölümlerinden sonra söylemiş olması da muhtemeldir. Tıpkı Hz. Peygamber'in Bedir'de öldürülmüş müşriklere: "Rabbinizin vadettiğini hak olarak bulduniz mu" demesi üzerine: Sen şu leşlerle mi konuşuyorsun denilince, Onun da: "Siz onlardan daha iyi işitiyor değilsiniz. Şu kadar var ki onlar cevap veremezler"[1] dediği gibi.

Ancak, birincisi daha zahir (daha açıkça anlaşılan) dır. Buna da yüce Allah'ın: **"Fakat siz öğüt verenleri sevmezsiniz"** yani, benim nasihatımı kabul etmediniz, öğüdümü dinlemediniz, sözü delâlet etmektedir.

وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ أَتَأْتُونَ ٱلْفَـٰحِشَةَ مَا سَبَقَكُم بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِّنَ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿٨٠﴾

80. Lût'u da (kavmine gönderdik). **Hani o kavmine: "Sizden evvel âlemlerden hiç kimsenin yapmadığı hayasızlığı mı yapıyorsunuz" demişti.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. "Lût" Kelimesinin Menşei:

Yüce Allah'ın: **"Lût'u da** (kavmine gönderdik). **Hani o kavmine... demişti"** buyruğunda geçen "Lût" kelimesi ile ilgili olarak el-Ferrâ şöyle demektedir: Lût kelimesi, Arapların "bu iş benim kalbime daha yatkın, daha sevgilidir" anlamındaki; (هذا ألْيَط بقلبي) ifadesinden türetilmiştir.

en-Nehhâs ise şöyle demektedir: ez-Zeccâc dedi ki: Kimi nahivciler -Ferrâ'yı kastetmektedir- Lût kelimesinin çamur ile havuzu sıvamayı anlatan; "(لُطْتُ): Çamurla sıvadım," tabirinden türemiş olabileceğini söylerler. Ancak, bu bir yanlışlıktır. Çünkü "İshâk" gibi; Arapça olmayan isimler Arapça köklü kelimelerden türetilmezler. İshâk'ın uzaklık anlamına gelen; (السُّحق)'dan türemiş olduğu söylenemez. "Lût" kelimesinin munsarıf olması ise hafifliğinden ötürüdür. Çünkü, bu kelime hem üç harflidir, hem de orta harfi sakindir. en-Nekkâş der ki: Lût, Arapça olmayan acemî isimlerdendir. "(لُطْتُ الحوض): Havuzu çamurla sıvadım" ile "(وهذا ألْيَط بقلبي من هذا): Bu bundan daha çok kalbime yatkındır," tabirleri ise doğru tabirlerdir. Şu kadar var-

(1) *Buhârî*, Meğâzî 8; *Müslim*, Cennet 76, 77; *Nesâî*, Cenâiz 117; *Müsned*, III, 104.

ki, İbrahim ve İshâk gibi Arapça olmayan bir isimdir. Sibeveyh der ki: Nuh ve Lût kelimeleri Arapça olmayan isimdirler. Şu kadar var ki, bu kelimeler hafîf olduklarından ötürü munsarıfdırlar.

Yüce Allah, Hz. Lût'u Sedum diye adlandırılan bir ümmete peygamber olarak göndermişti. Hz. Lût, Hz. İbrahim'in kardeşinin oğlu idi. Bu kelimenin âyet-i kerîmede mansub gelmesi ise, ya daha önce (59. âyetinde başında) geçen; "(أَرْسَلْنَا): Gönderdik" kelimesinden ötürüdür ve o takdirde bu kelime (o âyet-i kerîmede yer alan "Nuh" kelimesine) atfedilmiş olur. Bununla birlikte; "(اذكر): An, hatırla" anlamındaki mukadder bir fiil ile nasbedilmiş olması da mümkündür.

2. Lût Kavminin Fiilini Yapanların Cezası:

Yüce Allah'ın: **"Sizden evvel alemlerden hiç kimsenin yapmadığı hayasızlığı mı yapıyorsunuz"** buyruğunda kastedilen hayasızlık, erkeklere yaklaşmaktır. Yüce Allah'ın; "el-Fahişe: hayasızlık" ismiyle bundan söz etmesi, bu işin de bir zina olduğunu açıklaması içindir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, gerçekten bir hayasızlık*** (fahişe)***dır."*** (el-İsra, 17/32)

İlim adamları bu işin haram olduğunu icma ile kabul etmekle birlikte bu işi yapana uygulanması gereken ceza hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Mâlik der ki: Böyle bir kimse, ister muhsan olsun, ister olmasın recmedilir. Aynı şekilde eğer ergenlik yaşına gelmişse, bu işin kendisine yapıldığı kişi de recmedilir. Yine Malik'in muhsan ise recmedilir, eğer muhsan değilse hapsedilip te'dip edilir dediği de rivayet edilmiştir. Bu aynı zamanda Ata, en-Nehaî, İbnü'l-Müseyyeb ve başkalarının da görüşüdür.

Ebu Hanife ise şöyle demektedir: Muhsan olan da, olmayan da tazir edilir. Bu görüş Malik'ten de rivayet edilmiştir. Şafiî ise, zinaya kıyas edilerek bu işi yapana zina cezası uygulanır demiştir.

Malik, yüce Allah'ın: ***"Ve Biz, üzerlerine*** (Lût kavminin üzerine) ***balçıktan pişirilmiş bir taş yağmuru yağdırdık"*** (el-Hicr, 15/74) âyetini delil göstermektedir. Çünkü, bu şekilde üzerlerine taş yağdırılması, onların yaptıklarına bir ceza ve karşılık idi.

Denilse ki: Şu iki sebep dolayısıyla bunun delil olacak bir tarafı yoktur:

1- Lût kavmi de diğer ümmetler gibi küfür ve yalanlamalarına karşılık olarak cezalandırıldılar,

2- Onların küçükleri de büyükleri de bu cezanın kapsamına girmişti. Bu ise, onlara verilen bu cezanın hadler kabilinden olmadığını göstermektedir.

Böyle bir itiraza şu şekilde cevap verilir: Evvelâ, birinci itiraz yanlıştır. Çünkü, şanı yüce Allah, onların bir takım masiyetler işlediğini ve bu masiyetler dolayısıyla cezalandırdığını haber vermektedir ki, işledikleri masiyetlerden birisi de bu idi. İkinci itiraz noktasına gelince; onların kimisi bu işi yapıyor, kimisi de bu işe rıza gösteriyordu. Büyük çoğunluk yapılan bu işe ses çıkarmadıklarından dolayı cezalandırılmış oldu. Bu yüce Allah'ın bir hikmeti ve kulları hakkında uyguladığı sünneti (kanunu) dır. Bundan sonra da bu işi yapanlara uygulanacak olan bu ceza emri, süreklilik kazanmış oldu. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebû Dâvûd, İbn Mace, Tirmizî, Nesaî ve Darakutnî'nin rivayetine göre, Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kimi Lût kavminin işini işlerken görecek olursanız, yapanı da yapılanı da öldürünüz." Bu, Ebû Dâvûd ve İbn Mace'nin lafzıdır.[1] Tirmizî'de şu ifade de vardır: "... ister muhsan olsunlar, ister olmasınlar..."[2]

Ebû Dâvûd ve Darakutnî de İbn Abbas'tan Lût kavminin amelini işlerken tesbit edilen, evli olmayan kişinin recm edileceğini belirttiği rivayet edilmektedir.[3]

Ebu Bekr es-Sıddîk (r.a)'dan da Lût kavminin işini yapması üzerine el-Fucâe diye birisini ateş ile yaktığı rivayet edilmiştir. Aynı zamanda bu, Ali b. Ebi Talib'in de görüşüdür. Çünkü, Halid b. el-Velid, bu hususta Hz. Ebu Bekir'e mektup yazıp ne yapması gerektiğini sorunca, Ebu Bekr (r.a), Peygamber (sav)'ın ashabını toplayıp bu hususta onlarla istişare etti. Hz. Ali şöyle dedi: Böyle bir günahı bir ümmet dışında herhangi bir ümmet işleyerek Allah'a asi olmuş değildir. Bu günahı işleyen ümmete de Allah bildiğiniz cezayı vermiştir. O bakımdan ben, bu işi yapanın ateş ile yakılması görüşündeyim. Bunun sonucunda Rasulullah (sav)'ın ashabı ateş ile yakılması gerektiği hususunda görüş birliğine vardılar. Hz. Ebu Bekir de Halid b. el-Velid'e, bu kişiyi ateş ile yakmasını emreden mektubunu yazdı, o da onu yaktı. Daha sonra bu işi yapanları İbn ez-Zübeyr de (halifeliği döneminde) yaktı. Arkasından Hişam b. el-Velid de, daha sonra Irak'da Halid el-Kasrî de bu işi işleyenleri yakmışlardır. Rivayet edildiğine göre, Abdullah b. ez-Zübeyr'in döneminde Lût kavminin amelini işlediğinden dolayı yedi kişi yakalanmıştı. Onların durumlarını soruşturduktan sonra aralarından dört tanesinin muhsan olduklarını tesbit etti. Emir vererek Haremin dışına çıkartılmalarını istedi. Ve ölünceye kadar taşlandılar. Üçüne de had cezası uyguladı. Yanında İbn Abbas da, İbn

(1) *Ebû Dâvûd*, Hudûd 28; *Tirmizî*, Hudûd 24; *İbn Mâce*, Hudûd 12; *Dârakutnî*, III, 124.
(2) Bu kayıt, *Tirmizî*, Hudûd 24'te hadis lafzı olarak değil de, Mâlik'in görüşü olarak zikredilmektedir.
(3) *Ebû Dâvûd*, Hudûd 28; *Dârukutnî*, III, 125.

Ömer de bulunduğu halde onun bu yaptığına karşı çıkmadılar. Şafiî de bu görüştedir.

İbnü'l-Arabî der ki: Malik'in kabul ettiği görüş daha doğrudur. Çünkü, bu görüş hem sened itibari ile daha sahihtir, hem de dayanak olarak daha güçlüdür.

Hanefiler ise, delil olarak şunu söylerler: Zina'nın cezası bellidir. Bu mesiyet, zinadan farklı olduğuna göre, haddi bakımından zina ile ortak olmaması gerekir. Onlar bu hususta şöyle bir hadis de rivayet ederler: "Her kim had olmayan bir suça had uygulayacak olursa, haddi aşmış ve zulmetmiş olur."(1) Diğer taraftan bu, herhangi bir şeyin (akid ile) helal kılmanın, muhsan yapmanın da taalluk etmediği, mehri de gerektirmeyen, kendisi sebebiyle nesebin de sabit olmadığı bir ilişkidir. O bakımdan buna had taalluk etmez.(2)

3. Hayvan İle Cinsel İlişki Kurmanın Hükmü:

Bir kimse bir hayvan ile cinsel ilişkide bulunacak olursa, onun da hayvanın da öldürülmeyeceği bildirilmiştir. Her ikisinin öldürüleceği de söylenilmiştir. Bunu, İbnü'l-Münzir, Ebu Seleme b. Abdurrahman'dan nakletmektedir. Bu hususta Ebû Dâvûd ve Darakutnî'nin İbn Abbas'tan rivayet ettikleri bir hadis de vardır. Buna göre Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim bir hayvana yaklaşacak olursa, onu da onunla birlikte o hayvanı da öldürünüz." Biz, İbn Abbas'a: Peki hayvanın öldürülmesi neden diye sorunca, o şu cevabı verdi: Böyle demiş olmasının sebebi zannederim o hayvana bu iş yapılmış olduktan sonra etinin yenilmesini hoş görmediğinden ötürüdür.(3)

İbnü'l-Münzir der ki: Eğer hadis sabit ise, bu hadis gereğince görüş belirtmek icabeder. Şâyet sabit değilse, bu işi yapan kişi bunu yaptığından ötürü çokça Allah'tan mağfiret dilemelidir. Hakim onu tazir ile cezalandıracak olursa, bu da güzel bir şey olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Şöyle de denilmiştir: Hayvanın öldürülmesi, olmadık şekilde çirkin bir yavru yavrulamaması içindir. Bu durumda böyle bir hayvanın öldürülmesi bu sebepten ötürü sünnetten gelen rivayetle beraber bu hususdaki maslahattan dolayı olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebû Dâvûd, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet eder: Hayvan ile zina ede-

(1) Hadis olarak kaynağını tespit edemedik.

(2) Ancak Ebû Yusuf ile Muhammed'e göre Lût kavminin amelini işleyenlere de had uygulanır. (*el-İhtiyar*, IV, 91).

(3) ***Ebû Dâvûd***, Hudûd 29, "Bu rivayet pek kuvvetli değildir" kaydıyla; ***Tirmizî***, Hudûd 23. ***İbn Mâce***, Hudûd 13, -İbn Abbas'a sorulan soru ve cevabı kaydedilmeksizin-.

ne had yoktur. Ebû Dâvûd der ki: Ata da böyle demiştir. el-Hakem ise şöyle demektedir: Görüşüme göre böyle bir kimseye celde vurulur, fakat had noktasına gelinmez. el-Hasen de bu kişi zina eden kişi ayarındadır, demiştir.(1)

ez-Zuhrî der ki: Muhsan olsun olmasın ona yüz celde vurulur. Malik, es-Sevrî, Ahmed ve rey ashabı ise, ona tazirde bulunulacağını söylemişlerdir. Ata, en-Nehaî ve el-Hakem'den de bu görüş rivayet edilmiştir. Şafiî'den ise farklı rivayetler gelmiştir. Böyle bir husus ise, bu konuda onun mezhebine daha uygundur. Cabir b. Zeyd der ki: Böyle birisine had uygulanır. Ancak, o hayvanın kendisine ait olması hali müstesnâ.

4. Bu İşi Dünya Tarihinde İlk Yapanlar Lût Kavmidir:

Yüce Allah'ın: **"Sizden evvel âlemlerden hiç kimsenin yapmadığı hayasızlığı mı yapıyorsunuz"** buyruğundaki (مِنْ) edatı, cinsin istiğrakı (tüm kapsamını anlatmak) içindir. Yani, Lût kavminden önce hiç bir toplumda bu iş görülmüş değildir. İnkârcılar ise, bu işin onlardan önce de yapıldığını ileri sürerlerse de doğru olan Kur'ân-ı Kerim'in bildirdiğidir.

en-Nakkâş'ın naklettiğine göre İblis, -Allah'ın laneti üzerine olsun- bu işi onlara kendisine yaptırmak suretiyle başlatmıştır. Bunun üzerine onlar birbirlerine yaklaşmaya başladılar.

el-Hasen der ki: Onlar bu işi yabancılara yapıyorlardı. Bunu kendi aralarında biri diğerine yapmıyordu.

İbn Mace de Cabir b. Abdullah'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz ümmetim için en korktuğum şey Lût kavminin işini yapmaktır."(2) Muhammed b. Sîrin de der ki: Hayvanlar arasında Lût kavminin amelini yapan yalnızca domuz ve eşektir.

إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ ۚ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿٨١﴾

81. "Çünkü siz, kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. Hayır, siz çok ileri giden bir kavimsiniz."

Yüce Allah'ın: "(إِنَّكُمْ): **Çünkü siz"** buyruğunu, Nâfi' ile Hafs, bir haber kipi olarak esreli tek bir hemze ile okumuşlardır. O taktirde bu, daha önce sö-

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Hudûd 29; ayrıca bk. ***Tirmizî,*** Hudûd 23.

(2) ***Tirmizî,*** Hudûd 24; ***İbn Mâce,*** Hudûd 12; ***Müsned,*** III, 382.

zü geçen hayasızlığı açıklamak üzere varid olmuş bir buyruk demek olur. O bakımdan bunun başına hemze getirmek güzel olmaz. Zira, getirilecek bir hemze (soru edatı), bundan sonra gelecek olan buyruklar ile önce gelen buyruklar arasındaki bağı koparır.

Ancak, diğerleri, azarlamak anlamına gelecek şekilde istifham (soru) lafzı üzere iki hemzeli okumuşlardır. Bunun güzel olması ise, ondan önceki buyrukların da sonrakilerin de müstakil birer ifade olmalarıdır.

Ebu Ubeyd, el-Kisaî ve başkaları birinci okuyuşu tercih etmişler ve yüce Allah'ın şu buyruğunu delil göstermişlerdir: "(أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الخَالِدُونَ): ***Sen öldükten sonra onlar ebedi mi kalacaklar?"*** (el-Enbiyâ, 21/34) Bu buyrukta soru edatı başa gelmiş ve; (أفهم): Onlar mı..." diye buyurmamıştır.

Yine: (أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ): ***Eğer o ölür veya öldürülürse ökçeleriniz üstünde geriye mi döneceksiniz"*** (Âl-i İmran, 3/144) diye buyurmuş ve; (أنقلبتم): ... Dönecek misiniz?" diye buyurmamıştır.

Ancak, böyle bir şey oldukça çirkin bir yanlışlıktır. Çünkü onlar, bunu söylerken birbirine benzemeyen iki şeyi birbirine benzetmiş olmaktadırlar. Zira, (bu son iki âyette) görülen şart ve cevabı tek bir şey gibidirler. Mübteda ve haber gibi. O bakımdan, bu ikisinde iki ayrı istifham olması caiz değildir. Mesela; "(أفإن مت أفهم) : Eğer sen ölürsen onlar mı..." demek doğru olmaz. Nitekim "(ازيد امنطلق): Zeyd mi, gidiyor mu?" demenin doğru olmadığı gibi. Hz. Lût kıssasında ise iki cümle yer almaktadır. Dolayısı ile bunların her birisi için ayrı ayrı soru edatı getirme imkânı da vardır. el-Halil ve Sibeveyh'in görüşü budur, en-Nehhas, Mekkî ve başkaları da bu görüşü tercih etmişlerdir.

"(شَهْوَةً): **Şehvetle"** kelimesi mastar olarak nasbedilmiştir. Yani siz, onları arzulayarak, şehvet duyarak mı istiyorsunuz? Bununla birlikte hal mahallinde mastar olması da mümkündür.

"Hayır siz, çok ileri giden bir kavimsiniz" buyruğuna yüce Allah'ın: ***"Hayır siz, haddi aşan bir kavimsiniz"*** (eş-Şûrâ, 26/166) buyruğu birbirine benzemektedir. Yani siz, şirkle birlikte bu hayasızlığı işlemekle çok aşırıya kaçmış oluyorsunuz.

وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ ۖ
إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٨٢﴾ فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ ۖ
كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٨٣﴾

82. Kavminin cevabı yalnızca: "Çıkarın onları ülkenizden. Çünkü onlar, fazla temiz kalmak isteyen insanlarmış" demek oldu.
83. Bunun üzerine Biz de hem onu, hem ehlini kurtardık. Ancak karısı geride kalıp helâk edilenlerden oldu.

Yüce Allah'ın: **"Kavminin cevabı yalnızca: Çıkarın onları..."** yani, Lût'u ve ona tabi olanları. **"Çünkü onlar, fazla temiz kalmak isteyen insanlarmış"** buyruğu, onlar bu işi yapmaktan uzak durmaya çalışan kimselermiş, demektir.

"(تطهّر الرجل): Adam temiz kalmaya çalıştı" ifadesi, günahtan kendisini sakındırdı anlamana gelir. Katade der ki: Allah'a yemin ederim onları, ayıp olmıyan bir şeyden dolayı ayıplamaya çalıştılar.

"(مِنَ الْغَابِرِينَ): **Geride kalıp helâk edilenlerden"** yani, Allah'ın azabı içerisinde kalanlardan **"oldu."** Bu açıklamayı İbn Abbas ve Katade yapmıştır. (غَبَر الشيء) tabiri, hem geçip gitti, hem kaldı anlamında kullanılan zıt anlamlı kelimelerdendir. Kimisi de geçip gitti anlamı, noktasız "ayn" ile kullanılması halindedir. Kaldı anlamı ise, noktalı "ğayn" iledir, demektedir. Bu açıklamayı da İbn Fâris, *"el-Mücmel"* adlı eserinde nakletmektedir.

ez-Zeccâc ise, "(مِنَ الْغَابِرِينَ): **Geride kalıp helâk edilenlerden"** yani, kurtuluştan uzak kalan, kurtulanlar arasında hazır bulunmayanlardan oldu, demektir.

Bunun, ömrünün uzunluğu dolayısıyla kalanlardan oldu, anlamına geldiği de söylenmiştir. en-Nehhâs der ki: Ebu Ubeyde buradaki buyruğunun; o, ömrü oldukça uzun kimselerdendi, yani o, oldukça kocamış, yaşlanmıştı, anlamına geldiği kanaatindedir. Sözlükte ise bu kelime, çoğunlukla kalıcı, kalan anlamına kullanılır. Şair recez vezninde şöyle demektedir:

فما وَنَى محمدٌ مذْ ان غَفَرْ لـه الإلهُ ما مضى وما غَبَرْ

"Yüce ilahımız geçeni de kalanı (geleceği) de ona mağfiret ettiğinden beri Muhammed asla gevşeklik göstermedi."

وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا ۖ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٨٤﴾

84. Onların üzerine bir yağmur yağdırdık. Günahkârların sonunun nasıl olduğuna bir bak!

Hz. Lût, yüce Allah'ın da açıklamış olduğu gibi, gecenin bir bölümünde (el-Hicr, 15/65) aile halkı ile yola koyuldu. Daha sonra Hz. Cebrail aldığı emir üzerine kanadını şehirlerinin altından soktu, kökünden koparıp yukarı doğru kaldırdı. O kadar ki, semadakiler beldelerindeki horozların ötüşlerini, köpeklerin havlayışlarını işitti. Sonra da beldelerinin üst tarafları aşağıya gelecek şekilde yere yıktı ve üzerlerine pişmiş çamurdan taş yağmuru yağdırıldı. Denildiğine göre bu taş yağmuru onlardan şehirlerinde bulunmayanlar üzerine yağıştı. Hz. Lût ile birlikte bulunan karısına da bir taş isabet edip onu öldürdü.

Anlatıldığına göre Lût kavminin kasabaları dört tane idi. Bunların beş tane oldukları da söylenmiştir. İnsan sayıları ise dörtyüz bin idi. İleride -yüce Allah'ın izniyle- Hud Sûresi'nde (11/77. âyet ve devamında) Hz. Lût kıssası bundan daha geniş bir şekilde gelecektir.

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا ۚ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ
إِلَٰهٍ غَيْرُهُ ۖ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ
وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ
بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨٥﴾
وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ
اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا ۚ وَاذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا
فَكَثَّرَكُمْ ۖ وَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿٨٦﴾ وَإِنْ
كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا
فَاصْبِرُوا حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا ۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿٨٧﴾

85. Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik). **Dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. O'ndan başka hiç bir ilâhınız yoktur. Rabbinizden size apaçık bir belge gelmiştir. Artık ölçeği ve teraziyi tam tutun. İnsanların eşyasını eksik vermeyin. Islâh edildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Şâyet inanan kimselerseniz, böylesi hakkınızda daha hayırlıdır.**

86. "Ve siz, öyle her yolun başında otururak Allah'a iman edenleri tehdit edip ve eğriliğini arayarak Allah'ın yolundan alıkoymayın. Düşünün ki siz, vaktiyle çok az idiniz de sizi çoğaltı. Bir de fesat çıkaranların sonları nice olmuştur, bir bakıverin!"

87. "Şâyet içinizden bir kısmı benimle gönderilene iman etmiş, bir kısmı da iman etmemişse; Allah aranızda hükmünü verinceye kadar sabredin. O, hüküm koyanların en hayırlısıdır."

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Medyen ve Hz. Şuayb:

Yüce Allah'ın: **"Medyene de..."** buyruğunda geçen Medyen'in bir belde, yahut bir bölge adı olduğu söylendiği gibi, Bekr ve Temim denildiği şekilde bir kabile adı olduğu da söylenmiştir.

Yine denildiğine göre, Medyenliler İbrahim el-Halil (a.s)'ın oğlu Medyen'in soyundan gelenlerdir.

Medyen'in bir adam ismi olduğu görüşünde olanlar, bu kelimeyi munsarıf kabul etmezler. Çünkü bu kelime, hem marife (özel isim), hem de âcemi (Arapça olmayan) bir isimdir. Bunu bir kabile yahut bir yerin adı olarak kabul edenlerin görüşüne göre de munsarıf olmaması daha uygundur.

el-Mehdevî der ki: Medyen'in, Hz. Lût'un kızının oğlu olduğu da rivayet edilmektedir. Mekkî de şöyle der: Medyen, Hz. Lût'un kızının kocası idi. Nesebi hususunda farklı görüşler vardır. Ata, İbn İshâk ve başkaları derler ki: Şuayb, Mîkîl'in oğlu, o, Yeşcer'in oğlu, o, Medyen'in, o da İbrahim (a.s)'ın oğludur. Süryanice adı da Beyrût idi. Annesi ise Hz. Lût'ın kızı Mîkâîl idi.

eş-Şarkî b. el-Kutanî'nin iddiasına göre ise Şuayb, Ayfa'nın oğlu, o, Yevbeb'in oğlu, o, Medyen'in, o da Hz. İbrahim'in oğludur. İbn Sem'an'ın iddiasına göre ise Şuayb, Cuzey'in oğlu, o,Yeşcer'in, o, Lâvi'nin, o, Yakub'un, o, İshak'ın, o da İbrahim'in oğludur.

Şuayb kelimesi, (شُعْب) veya (شِعْب)'in küçültme ismidir. Katade der ki: Şuayb, Yevbeb'in oğludur. Hz. Şuayb'ın, Safvan'ın oğlu, onun, Ayfâ'nın, onun Sabit'in, onun Medyen'in, onun da İbrahim'in oğlu olduğu da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır

Hz. Şuayb âma idi.[1] Bundan dolayı kavmi kendisine: *"Ve biz seni ara-*

(1) Bildiğimiz kadarıyla bu hususta bu kanaati pekiştiren güvenilir herhangi bir rivâyet bulunmamaktadır. Peygamberlerin görevi, konumları v.s... onların yaratılış itibariyle mükemmel olmalarının onlara en yakışan bir hal olmasını gerektirdiğidir.

mızda gerçekten zayıf görüyoruz" (Hûd, 11/91) demişlerdi. Kavmine güzel şekilde cevaplar vermesi dolayısıyla ona "peygamberlerin hatibi" denir. Kavmi, Allah'ı inkâr eden, ölçü ve tartıları eksik yapan bir topluluk idi.

"Rabbinizden size apaçık bir belge" bir açıklama **"gelmiştir."** Bu ise Hz. Şuayb'ın peygamber olarak onlara gönderilmesi idi. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Şuayb'a ait herhangi bir mucizeden söz edilmemiştir. el-Kisaî'nin ***"Kasasu'l-Enbiya"***da zikrettiği gibi, "apaçık belge"nin onun mucizesi olduğu da söylenmiştir.

2. İnsanların Eşyalarının Değerlerini Düşürmek:

Yüce Allah'ın: **"İnsanların eşyasını eksik vermeyin"** buyruğunda geçen "(البخس): Eksik vermek, eksiltmek" demektir.

Bu, mallarda kusurlu olduğunu söylemek ve pek değerli ve rağbet edilen bir şey olmadığını ifade etmekle; yahut kıymeti hususunda aldatmak suretiyle; ölçü ve tartılarda ise, fazla ya da eksiltmek suretiyle hileler yapmakla olur.

Bütün bunlar batıl yollarla malları yemek kabilindendir. Böyle bir iş; geçmiş ve önceki ümmetler arasında peygamberler aracılığıyla yasaklanmış bir hususdur. (Allah'ın salat ve selamı hepsine olsun). Allah bize yeter ve O, ne güzel bir vekildir.

3. Yeryüzünde Bozgunculuk:

"Islah edildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın" buyruğu, **"eksik vermeyin"** buyruğuna atfedilmiş olup küçük büyük her türlü bozgunculuğu kapsamına alan bir ifadedir. İbn Abbas der ki: Yüce Allah Hz. Şuayb'ı peygamber olarak göndermeden önce yeryüzünde türlü masiyetler işleniyor, haramlar helal belleniyor ve orada kanlar dökülüyordu. İşte, yeryüzünün fesadı, bozulması budur. Allah, Hz. Şuayb'ı peygamber olarak gönderip de kendilerini Allah'ın yoluna davet ettikten sonra yeryüzü salah buldu. Kavmine gönderilen her bir peygamber, kavminin salahı demektir.

4. Allah'a Giden Yolları Engellemek:

Yüce Allah'ın: **"Ve siz öyle her yolun başında otururak... Allah'ın yolundan alıkoymayın."** Yüce Allah bu buyruğu ile yollarda oturup Allah'a itaate götüren yoldan başkalarını alıkoymalarını yasaklamaktadır. Onlar, iman eden kimseleri işkenceye uğratmakla tehdit ediyorlardı.

İlim adamları, onların yol başlarında oturmalarının anlamı ile ilgili olarak

üç görüş ortaya atmışlardır. İbn Abbas, Katade Mücahid ve es-Süddî der ki: Bunlar, Hz. Şuayb'ın bulunduğu yere çıkan yolların başında oturuyor, onun yanına gitmek isteyen kimseleri tehdit ederek alıkoyuyor ve: O bir yalancıdır, onun yanına gitme diyorlardı. Tıpkı Kureyş'in, Peygamber (sav)'a yaptığının aynısını yapıyorlardı. Âyetin zahirinden de anlaşılan budur.

Ebu Hureyre de şöyle demiştir: Bu, yol kesmeyi ve yolu kesilenlerin mallarını almayı yasaklamaktadır. Onlar, bu işi yapıyorlardı. Peygamber (sav)'dan da şöyle dediği rivayet olunmuştur: "İsrâya götürüldüğüm gece yol üzerinde bir kereste parçası gördüm. Onun yanından bir elbise geçecek olsa, mutlaka o elbiseyi parçalardı. Yanından geçen her şeyi de mutlaka delerdi. Ben: Bu ne oluyor, Ey Cebrail? diye sordum, şöyle buyurdu: Bu, senin ümmetinden yollarda oturup yolları kesen bir topluluğa dair misaldir. Daha sonra yüce Allah'ın: **"Ve siz öyle her yolun başında oturarak... tehdit edip... Allah'ın yolundan alıkoymayın"** âyetini okudu.[1]

Hırsızlara ve muhariplere (yol kesicilere) dair açıklamalar (el-Maide, 5/33-34. âyetlerin tefsirlerinde) geçmiş bulunmaktadır. Cenabı Allah'a hamd olsun.

Haksızca Alınan Vergiler ve Vergilerin Tahsilini Vermek:

Yine es-Süddî şöyle der: Bunlar (gümrük) vergi memurları ve hakettiklerinden fazlasını alan kimselerdi.

Günümüzde şu insanlardan şer'an almak hakları bulunmayan mali yükümlülükleri zorla, baskı ile alan şu vergi memurları onlara benzer. Bunlar, aslı itibari ile tazminat olarak verilmesi caiz olmayan zekât, miras, oyun ve eğlence yerlerini tazminat olarak (ihale yoluyla) verdiler. Çokça var olan ve diğer beldelerde de uygulamaya koyulan, bunun dışında yollarda bulunan görevliler de bu kabildendir. Bu ise, günahların en büyüğü, en çirkini ve en ağır olanıdır. Bu uygulamalar gasptır, zulümdür, insanlara baskıdır, münkeri yaygınlaştırmaktır, münker gereğince amel etmektir, bunu sürdürmektir, münkeri kabul etmektir. Bu işin (vebal itibariyle) en büyüğü ise, şeriatı ve hakimlik yapma işini de ihaleye (tadmine) çıkartmaktır. İnnâ lillah ve innâ ileyhi râciun. İslâm'dan geriye yalnızca onun şekli kalmıştır. Dinden de yalnızca adı kalmıştır. Bu açıklamayı ise, daha önce geçen ölçü ve tartılar ile ilgili bunları eksik yapmaya dair hususlarda mal ile ilgili varid olmuş nehiy de desteklemektedir.

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 503'ten anlaşıldığına göre, bunu sadece Taberî, rivayet etmiş; Ebû'l-Âliye de Ebû Hureyre'den mi, başkasından mı rivâyet ettiği şüphesini belirtmiştir.

Yüce Allah'ın: "(مَنْ آمَنَ بِهِ): **O'na** (Allah'a) **iman edenleri"** buyruğundaki zamirin yüce Allah'ın adına ait olması muhtemel olduğu gibi, yolda oturmaktan kastın, Hz. Şuayb'a gidenleri engellemek olduğu görüşünde olanlara göre zamirin Hz. Şuayb'a da ait olması, yola da ait olması mümkündür.

"(عِوَجاً): **Eğriliğini"** buyruğu hakkında Ebu Ubeyde ve ez-Zeccâc şöyle demektedir: Manevi hususlara dair kullanılırsa bu kelimenin "ayn" harfi esreli, maddi hususlara dair kullanılacak olursa üstün okunur.

Yüce Allah'ın: **"Düşünün ki, siz vaktiyle çok az idiniz de sizi çoğalttı"** yani sayınızı artırdı ve fakir iken sizi zengin kılarak servetinizi çoğalttı, demektir. Bu da önceleri fakir idiniz, sonraları sizi zengin etti anlamındadır.

"Sabredin." Bu emir, küfür üzere kalmaya devam etmeye dair bir emir değildir, bir tehdittir.

"(وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ): **Eğer içinizden bir kısmı... imişse"** buyruğunda fiil mana nazar-ı itibara alınarak müzekker olmuştur. Eğer (faili olan "taife bir kısım") nazar-ı itibara alınacak olsaydı; (كَانَ) lafzının yerine (وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ) şeklinde gelmesi gerekirdi.

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ
آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا ۚ قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ ﴿٨٨﴾
قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا ۚ وَمَا يَكُونُ
لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّنَا ۚ وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ۚ عَلَى اللَّهِ
تَوَكَّلْنَا ۚ رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ ﴿٨٩﴾

88. Kavminden büyüklük taslayan, ileri gelenler: "Ey Şuayb, seni ve seninle beraber iman edenleri muhakkak ülkemizden çıkaracağız yahut mutlaka bizim dinimize döneceksiniz" dediler. O: "Ya istemesek de mi?" dedi.

89. "Allah bizi ondan kurtardıktan sonra yine sizin dininize geri dönersek, doğrusu Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz. Ona dönmemiz bizim için olacak şey değildir. Meğer ki, Rabbimiz olan Allah dileye. Rabbimizin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz, ancak Allah'a güvenip dayandık. Rabbimiz, bizimle kavmimiz arasında Sen hak ile hükmet. Sen hükmedenlerin en hayırlısısın."

Yüce Allah'ın: **"Kavminden büyüklük taslayan, ileri gelenler: Ey Şuayb, seni ve seninle beraber iman edenleri muhakkak ülkemizden çıkaracağız yahut mutlaka bizim dinimize döneceksiniz, dediler"** buyruğunun anlamı, daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Yahut mutlaka bizim dinimize döneceksiniz" sözleri, dinimize gelirsiniz, onu kabul edersiniz demektir.

Şöyle de denilmiştir: Hz. Şuayb'a tabi olanlar, ona iman etmeden önce küfür üzere idiler. Yani önceden nasıl bizim dinimiz üzere idiyseniz, tekrar mutlaka bize döneceksiniz, anlamına gelir.

ez-Zeccâc der ki: ("Geri dönmek" anlamına gelen) avdet'in, bir şeyi baştan yapmak anlamına gelmesi de mümkündür. Mesala, filan kişiden bana hoş olmayan bir şey avdet etti denilirken, geldi anlamı kastedilir. Velevki, ondan önce hoş olmayan bir şey gelmiş olmasın. Yani, ondan hoş olmayan bir şey bana ulaştı anlamındadır.

Hz. Şuayb onlara: **"Ya istemesek de mi?"** diye cevap vermişti. Yani, biz istemeyecek olursak bizi buna mecbur mu edeceksiniz? Bu da bizi ya vatanımızdan çıkmak yahut dininize geri dönmek zorunda mı bırakacaksınız, anlamındadır. Bu da; eğer siz böyle bir şey yapacak olursanız, gerçekten çok büyük (ve kötü) bir iş yapmış olacaksınız, demektir.

"Allah bizi ondan kurtardıktan sonra yine sizin dininize geri dönersek, doğrusu Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz." Bu sözleriyle, kendilerinin tekrar kavimlerinin dinlerine dönmekten yana ümitlerini kesmelerini söylemektedirler.

"Ona dönmemiz bizim için olacak şey değildir. Meğer ki Rabbimiz olan Allah dileye." Ebu İshak ez-Zeccâc der ki: Yani bizim tekrar dininize geri dönüşümüz, ancak Allah'ın meşîetine bağlıdır. Daha sonra Ebu İshak şöyle der: Ehl-i sünnetin görüşü budur. Yani, bizim küfre dönüşümüz ancak Allah'ın böyle bir şeyi dilemesi halinde sözkonusu olur. Buna göre istisnâ munkatı'dır. Burada istisnânın yüce Allah'ın iradesine teslimiyet manasına geldiği de söylenmiştir. Nitekim bir başka yerde de şöyle buyurulmaktadır: ***"Benim muvaffakiyetim ancak Allah iledir"*** (Hud, 11/88). Buna delil, bundan sonra gelen buyruğun: **"Rabbimizin ilmi her şeyi kuşatmıştır"** şeklinde gelmesidir. Denildiğine göre bu, bir kimsenin: (Erkek) karga yumurtlayıncaya kadar seninle konuşmayacağım. Deve de iğne deliğinden geçinceye kadar seninle konuşmayacağım sözüne benzer. Çünkü karga hiç bir zaman yumurtlamaz, deve de iğne deliğine sığmaz.

Yüce Allah'ın: **"Rabbimizin ilmi her şeyi kuşatmıştır"** yani O, olmuşu da olacağı da bilir.

"(علماً): **İlim"** kelimesi, temyîz olarak nasb edilmiştir.

"Ona dönmemiz bizim için olacak şey değildir" buyruğunun, şu anlama geldiği söylenmiştir: Siz, bizimle birlikte bulunmaktan hoşlanmadığınıza göre, tekrar aynı kasabanıza dönmeyeceğiz. Bunun yerine biz, sizin kasabanızdan çıkacak ve başkasına hicret edeceğiz. **"Meğer ki, Rabbimiz olan Allah dileye."** Bizim ona dönüşümüzü isteye. Ancak böyle bir açıklama uzak bir ihtimaldir. Zira kasabaya dönüşü ifade etmek için âyet-i kerimedeki gibi "fî" harf-i cerri değil de, "lam" harf-i cerri kullanılır.

Yüce Allah'ın: **"Biz ancak Allah'a güvenip dayandık"** buyruğu bizim dayanağımız ancak O'dur demektir. Buna dair açıklamalar, daha önce bir kaç yerde geçmiş bulunmaktadır. (Bk. Âl-i İmran, 3/122. âyetin tefsiri).

"Rabbimiz, bizimle kavmimiz arasında Sen hak ile hükmet." Katade der ki: Yüce Allah onu iki ümmete, Medyen ahalisi ile Ashabu'l-Eyke'ye peygamber olarak göndermişti. İbn Abbas da şöyle demektedir: Hz. Şuayb çokça namaz kılan birisi idi. Kavminin küfür ve isyanlarında devam etmesi uzayıp gidince, onların da salah bulacağından ümit kesince, beddua ederek: **"Rabbimiz, bizimle kavmimiz arasında Sen hak ile hükmet, Sen hükmedenlerin en hayırlısısın"** diye dua etmiş, şanı yüce Allah da onun duasını kabul ederek kavmini büyük bir sarsıntı ile helâk etmişti.

وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ
﴿٩٠﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٩١﴾ الَّذِينَ
كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا ۚ الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ
الْخَاسِرِينَ ﴿٩٢﴾ فَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ
رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ ۖ فَكَيْفَ آسَىٰ عَلَىٰ قَوْمٍ كَافِرِينَ ﴿٩٣﴾

90. Kavminden kâfir olan ileri gelenler: "Şuayb'a uyarsanız, andolsun ki, o takdirde muhakkak en büyük zarara uğramış kimseler olacaksınız" dediler.

91. Bunun üzerine şiddetli sarsıntı onları yakalayıverdi de yurtlarında diz üstü çökenler oldular.

92. Şuayb'ı yalanlayanlar, zaten orada oturmamış gibi oldular. Şuayb'ı yalanlayanlar, işte en büyük zarara uğrayanlar onlar oldular.

93. Bunun üzerine onlardan yüz çevirdi ve dedi ki: "Kavmim, andolsun ben size Rabbimin vahiylerini tebliğ ettim. Ve size içtenlikle öğüt verdim. Şimdi kâfir bir topluma nasıl tasalanayım?"

"Kavminden kâfir olan ileri gelenler" kendilerinden daha aşağılarda bulunanlara: **"Şuayb'a uyarsanız andolsun o takdirde muhakkak en büyük zarara uğramış kimseler olacaksınız"** yani, helâk olacaksınız dediler. **"Bunun üzerine şiddetli sarsıntı"** yani, zelzele; yahut, denildiğine göre çığlık **"onları yakalayıverdi de yurtlarına diz üstü çökenler oluverdiler."** Ashabu'l-Eyke ise, ileride geleceği üzere ez-Zulle (yani, içinde ateş bulunan ve üzerlerine ateş yağdıran bulut) azabı ile helâk edildiler. (Bk. eş-Şuarâ, 26/189). **"Şuayb'ı yalanlayanlar zaten orada oturmamış gibi oldular."** el-Curcânî der ki: Bu buyruğun yeni bir başlangıç ifadesi olduğu söylenmiştir. Yani, Şuayb'ı yalanlayan kimseler eskiden beri ölüp kalmış kimseler gibi oldular, anlamındadır.

"(يَغْنَوْا) İkamet ettiler," oturdular anlamındadır. Bir yerde ikameti anlatmak için; "(غَنِيت بالمكان): Filan yerde ikamet ettim" denilir. "Bir yerde uzun süre kalmak" anlamına da gelir. (المَغْنَى) ise, "konaklanılan yer" demektir. Çoğulu da; (المَغَانِي) şeklinde gelir. Şair Lebid der ki:

وغَنِيت سِتـاً قبـلَ مَجْـرَى دَاحِسٍ لـو كـان لـلنفس الـلَّجُـوجِ خُلود

"Ve ben Dâhis (diye bilinen atın yarış için) koşmasından önce
altı gün ikamet ettim.
Eğer bu çok iddiacı nefsin ebediliği olsaydı."

Hatim et-Taî de şöyle demiş:

غنينـا زمـانـاً بـالتَّصَعْلُكِ والغِنَى كمـا الدّهـرُ في أيامـه العسرُ واليسرُ
كسبنـا صُـروفَ الـدَّهْـر لِينـاً وغِلظة وكـلاً سقانـاه بكـأسيهمـا الـدهـرُ
فمـا زادنـا بَغْيـاً على ذِي قـرابـة غِنَانَا ولا أزْرَى بـأحسـابنـا الفَقْرُ

"Biz uzun bir zaman hem yoksul, hem zengin kalakaldık.
Nitekim zamanın günleri arasında zor olanı da var, kolay olanı da.
Yumuşağıyla, sertiyle zamanın her türlü halini kazandık.
Ve zaman bize bu ikisinin bardağıyla hepsini içirdi.
Fakat akrabaya karşı azgınlığımızı artırmadı
Zenginliğimiz. Ne de fakirlik bizim şerefimizi küçülttü."

"Şuayb'ı yalanlayanlar, işte en büyük zarara uğrayanlar onlar oldular." Bu, yeni bir hitap başlangıcıdır, hem yergi ve azarda ileri dereceyi ifade ediyor, ayrıca meselenin büyüklüğünü ve önemini tekrar dile getiriyor. Şuayb'ın kavmi: Kim, Şuayb'a uyarsa o da hüsrana uğramış olur. Dedikleri için yüce Allah aynı bu sözü söyleyenlerin hüsrana uğrayan kimseler olduklarını ifade buyurdu.

"Şimdi kâfir bir topluma nasıl tasalanayım?" Ne diye üzüleyim? "(اسيت) Üzüldüm," "(آسَى): Üzülürüm, üzülüyorum" şeklinde gelir, masdarı; (اسًى); ism-i faili de "(آسٍ): Üzülen" şeklinde gelir.

وَمَآ اَرْسَلْنَا فِى قَرْيَةٍ مِّنْ نَّبِىٍّ اِلَّآ اَخَذْنَآ اَهْلَهَا بِالْبَاْسَآءِ وَالضَّرَّآءِ لَعَلَّهُمْ
يَضَّرَّعُوْنَ ﴿٩٤﴾ ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتّٰى عَفَوْا وَّقَالُوْا
قَدْ مَسَّ اٰبَآءَنَا الضَّرَّآءُ وَالسَّرَّآءُ فَاَخَذْنٰهُمْ بَغْتَةً وَّهُمْ لَا يَشْعُرُوْنَ ﴿٩٥﴾

94. Biz hangi memlekete bir peygamber gönderdiysek halkını, yalvarıp yakarsınlar diye mutlaka fakirlik, sıkıntı ve hastalığa uğratmışızdır.

95. Sonra bu sıkıntının yerini iyilikle değiştirdik. Nihayet çoğaldılar ve: "Atalarımıza da darlık ve genişlik dokunmuştur dediler. Bunun üzerine Biz de kendileri farkında olmadan onları ansızın yakalayıverdik.

Yüce Allah'ın: **"Biz hangi memlekete bir peygamber gönderdiysek"** buyruğunda hazfedilmiş bazı ifadeler vardır. Bunlar da şöyledir: Oranın ahalisi de eğer peygamberleri yalanladı ise, mutlaka onları azap ile yakalayıverdik.

"Halkını, yalvarıp yakarsınlar diye, mutlaka fakirlik, sıkıntı ve hastalığa uğratmışızdır." Bu buyruğun benzerlerine dair açıklamalar, (el-Bakara, 2/177. âyet, 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Sonra bu sıkıntının yerini iyilikle değiştirdik" yani kuraklıklarını bolluk, verimlilik ile değiştirdik. **"Nihayet çoğaldılar"** buyruğundaki; (عَفَوْا) kelimesinin "çoğaldılar" anlamına geldiğine dair açıklama İbn Abbas'tan nakledilmiştir. İbn Zeyd ise; malları ve evlatları çoğaldı demektir, der.

(عفا) kelimesi, zıt anlamlı kelimelerden olup hem çoğaldı, hem de izi si-

linip gitti, anlamına gelir.

Şanı yüce Allah, bu buyruğuyla bizlere, onları sıkıntı ile yakaladığını, bolluk da verdiğini fakat bu işlerinden vazgeçmeyip şükretmediklerini bildirmektedir. Ve **"Atalarımıza da darlık ve genişlik dokunmuştur dediler"** biz de onlar gibiyiz. **"Bunun üzerine Biz de kendileri farkında olmadan"** daha çok hasret çeksinler diye **"onları ansızın yakalayıverdik."**

وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُرٰٓى اٰمَنُوْا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكٰتٍ مِّنَ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ وَلٰكِنْ كَذَّبُوْا فَاَخَذْنٰهُمْ بِمَا كَانُوْا يَكْسِبُوْنَ ﴿٩٦﴾

96. Eğer o ülke halkı iman edip de sakınmış olsalardı, elbette üzerlerine gökten ve yerden nice bereketler açardık. Fakat onlar yalanladılar. Bunun için Biz de kazanmakta oldukları yüzünden onları yakalayıverdik.

"Eğer o ülke halkı..." buyruğunda geçen; (القُرى) kelimesi, "karye"nin çoğuludur. Şehire karye denilmesi, orada insanların toplanıp bir araya gelmelerinden dolayıdır. Bu da; "suyu bir araya topladım" anlamını ifade eden; (قريت الماء) tabirinden alınmıştır. el-Bakara Sûresi'nde (2/57. âyet, 2. başlıkta) buna dair yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

"İman edip" tasdik edip **"sakınmış"** yani, şirkten korunmuş **"olsalardı elbette üzerlerine gökten ve yerden nice bereketler açardık."** Yağmur yağdırır, bitki bitirirdik.

Bu ise daha önce kendilerinden söz edilen özel bir takım kavimler hakkında böyledir. Zira kimi zaman mü'minler geçim darlığı ile imtihan olunabilirler. Ve bu onların günahları için bir keffaret olur. Nitekim Hz. Nuh'un kavmine şöyle dediği bize bildirilmiştir: *"Arkasından dedim ki: Rabbinizden mağfiret isteyin. Çünkü O, çok mağfiret edicidir. Böylece üzerinize semâyı bol bol salıverir."* (Nuh, 71/10-11) Hz. Hud'dan da şöyle dediğini haber vermektedir: *"Ey kavmim, Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O'na tevbe edin ki, üstünüze gökten bol bol* (yağmur) *göndersin"* (Hûd, 11/52).

Böylelikle özel olarak onlara yağmur ve bolluk vadinde bulunmuştur. Bunun özel olduğuna da yüce Allah'ın: **"Fakat onlar yalanladılar, bunun için Biz de kazanmakta oldukları yüzünden onları yakalayıverdik"** buyruğu delildir. Yani, peygamberleri yalanladılar. Mü'minler ise peygamberi tasdik ettiler, yalanlamadılar.

أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰٓ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَٰتًا وَهُمْ نَٰٓئِمُونَ ﴿٩٧﴾ أَوَ
أَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰٓ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩٨﴾

97. Acaba o ülkeler halkı geceleyin uyurlarken azabımızın kendilerine geleceğinden emin mi oldular?
98. Yoksa o ülkelerin halkı kuşluk vaktinde oynarlarken de azabımızın kendilerine geleceğinden yana emin mi oldular?

"(أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَى): **Acaba o ülkeler halkı... emin mi oldular?"** buyruğundaki soru, inkâr için, "fe" harfi de atıf içindir. Bunun bir benzeri yüce Allah'ın: *"Onlar, cahiliyenin hükmünü mü..."* (el-Maide, 5/50) buyruğudur.

"Ülkeler (el-Kura)"dan kasıt Mekke ve çevresidir. Çünkü onlar da Muhammed (sav)'ı yalanladılar. Bunun, bütün ülkeler (karyeler) hakkında umumî olduğu da söylenmiştir.

"Geceleyin uyurlarken azabımızın kendilerine geleceğinden emin mi oldular? Yoksa, o ülkelerin halkı... azabımızın kendilerine geleceğinden yana emin mi oldular?" buyruğundaki "(أَوَ): yoksa; yahut" kelimesini, el-Haremî adındaki iki kişi[1] ile İbn Âmir atıf için "vav" harfini ibaha (yani birinden biri) anlamını ifade etmek üzere böyle okumuşlardır. Yüce Allah'ın: *"Onlardan hiç bir günahkâra veya nanköre itaat etme"* (el-İnsan, 76/24) buyruğu ile, ister el-Hasenle, ister İbn Sîrin ile otur ifadelerine benzer. Yani: Bunlar, bu cezalardan herhangi birisinden yana emin mi oldular demektir. Bunun da anlamı şudur: Eğer siz bunlardan herhangi birisinden yana emin olsanız dahi ötekinden emin olamazsınız. Bununla birlikte; (أَوَ)'ın, iki şeyden birisi hakkında kullanılması da mümkündür. Mesela, ben Zeyd'i, yahut Amr'ı vurdum, demek gibi.

Diğerleri ise, "vav" harfini üstün ve ondan sonra hemzeli olarak okumuşlardır. Böyle okuyanlar da "vav" harfini başına soru hemzesi girmiş atıf harfi olarak okurlar. Yüce Allah'ın şu: (أَوَ كُلَّمَا عَٰهَدُوا عَهْدًا): *Onlar, ne zaman bir ahidle bağlandılarsa... mı"* (el-Bakara, 2/100) buyruğuna benzemektedir.

---

(1) İbnu'l-Cezerî; Haremî adını taşıyan üç kişiden söz etmekte, (*Ğâyetu'n-Nihâye fi Tabakati'l-Kurrâ*, 1, 203) ancak bunların hangi ikisine "iki el-Haremî" denileceğini belirtmemektedir.

Bu üç şahsın adları, Haremî b. Abdullah b. Mekkî, Haremî b. Umâre b. Ebi Hafsa ve Haremî b. Yunus el-Mueddeb b. Habib şeklindedir. Bu şahıslar hakkında verdiği bilgilerden hareketle "iki Haremî"nin son iki şahıs olma ihtimali daha kuvvetli görülmektedir.

Yüce Allah'ın: **"Kuşluk vaktinde oynarlarken"** buyruğunun anlamına gelince, yani onlar kendilerine fayda vermeyen şeylerle meşgul iken demektir. Kendisine zarar veren ve fayda sağlamayan işlerle uğraşan herkese "oyun oynayan" denilir. Bu açıklamayı en-Nehhâs zikretmiştir. ***es-Sıhah***'ta da şöyle denilmektedir: Oyun anlamındaki; (اللَّعِب), bilinen bir şeydir. "Ayn" harfinin sakin olması da bu anlama gelir. (لَعِبَ) ise, ardı arkasına oyun oynadı, demektir. (رجل لِعَابَة); çokça oynayan kişi anlamına gelir. (اللعاب) ise, mastardır. (Çok oyun oynamak). Çokça oyun oynayan kıza da (جارية لَعُوبٌ) denilir.

أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ ۚ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩٩﴾

99. Yahut onlar, Allah'ın azabından emin mi oldular? Hüsranda olan kavimden başkası Allah'ın azabından emin olamaz.

Yüce Allah'ın: "(أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ): **Yahut onlar Allah'ın azabından emin mi oldular"** buyruğundaki **"Allah'ın mekri"**, onların mekrlerine (hile ve tuzaklarına) karşılık olarak Allah'ın onlara vereceği azap ve cezası demektir. Onun mekrinin, nimet ve sıhhat ile istidracı anlamına geldiği de söylenmiştir.

أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ
أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ ۚ وَنَطْبَعُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾

100. Yeryüzüne sahiplerinden sonra varis olanlara, hâlâ şu belli olmadı mı: Eğer Biz dileseydik onları da günahlarından ötürü azaplandırır, kalplerini mühürlerdik de işitmez oluverirlerdi.

Yüce Allah'ın: **"Yeryüzüne... varis olanlara"** buyruğu ile Mekke kâfirleri ve çevresindekiler kastedilmektedir. **"Hâlâ şu belli olmadı mı"**, yani bu husus onlara şu gerçeği açıkça göstermedi mi: **"Eğer Biz dileseydik onları da günahlarından"** küfürlerinden ve yalanlamalarından **"ötürü azaplandırır"** onları azap ile yakalar **"kalplerini mühürlerdik."** Yani Biz, kalplerini mühürleriz demektir. O halde bu yeni bir cümledir.[1] Bunun, daha önce geçen

(1) Buna göre önceki buyruklar, "günahlarından ötürü azaplandırırdık" şeklinde cümle biter ve yeni cümle: "Ve Biz onların kalplerini mühürleriz de..." anlamında olur.

"azaplandırır" fiiline atıf olduğu da söylenmiştir. Yani, (her iki fiil de muzari anlamını verecek şekilde) azaplandırırız ve mühürleriz anlamına gelir. Bu durumda dili geçmiş olan (azaplandırırdık anlamındaki) fiil, (mühürleriz anlamındaki) geniş zaman fiili gibi kullanılmış olur.

تِلْكَ الْقُرٰى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْۢبَآئِهَا ۚ وَلَقَدْ جَآءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ
بِالْبَيِّنٰتِ ۚ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ ۭ كَذٰلِكَ
يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوْبِ الْكٰفِرِيْنَ ﴿١٠١﴾

101. İşte o beldelerin haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Gerçekten peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişlerdi. Fakat daha önce yalanladıkları şeylere iman etmediler. İşte Allah, kâfirlerin kalplerini böyle mühürler.

"İşte o beldelerin..." Yani, şu helâk ettiğimiz beldelerin. Bunlar, daha önce sözü edilen Nuh, Âd, Lût, Hud ve Şuayb beldeleridir. Biz o beldelerin **"haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz."** Yani, onlara dair haberlerin bir bölümünü sana okuyoruz. Bu anlatılanlar da Peygamber (sav)'a ve müslümanlara bir tesellidir.

"Fakat, daha önce yalanladıkları şeylere iman etmediler." Yani, bu kâfirler, eğer helâk ettikten sonra onları diriltmiş olsaydık, yine iman edecek değillerdi. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: ***"Eğer geri döndürülürlerse, elbette nehy olundukları şeye yine geri dönerler."*** (el-En'âm, 6/28) İbn Abbas ve er-Rabi' de şöyle demektedirler: Yüce Allah, onlardan ahid aldığı gün, onların peygamberlere iman etmeyeceklerini biliyordu.

"Daha önce yalanladıkları şeylere" buyruğu ile kastedilen ise, onları Hz. Adem'in sülbünden çıkartıp da kendilerinden ahid aldığı gün ister istemez iman etmeleri kastedilmektedir. es-Süddî der ki: Onlardan ahid alındığı gün istemeyerek iman ettiler. Dolayısıyla onlar, şimdi hakikaten iman edecek değillerdir.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar kendilerine mucize gösterilmesini istediler. Bu mucizeleri gördüklerinde ise, mucizeyi görmeden önce yalanladıkları şeye iman etmediler. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: ***"Evvelce ona iman etmedikleri gibi..."*** (el-En'âm, 6/110) buyruğudur.

"İşte Allah kâfirlerin kalplerini böyle mühürler." Yani, sözü geçen bu kimselerin kalplerini mühürlediği gibi, Muhammed (sav)'ı inkâr eden kâfir olanların kalplerini de böylece mühürler.

وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ ۖ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ ﴿١٠٢﴾

102. Onların çoğunda ahde vefa bulamadık. Onların çoğunu gerçekten fâsık kimseler bulduk.

Yüce Allah'ın: "(وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ): **Onların çoğunda ahde vefa bulamadık"** buyruğunda yer alan; (مِن) edatı fazladan gelmiştir (zalddir). Ve bu, cins anlamına delalet eder. (Yani onlarda ahid namına bir şey bulmadık anlamına gelir). Eğer bu edat olmasaydı, bütün ahidler değil de tek bir ahde bağlılıkları görülmediği anlamı anlaşılabilirdi.

İbn Abbas şöyle demektedir: Yüce Allah bu buyruğu ile Adem'in zürriyeti olarak yaratıldıkları sırada ruhlardan alınan ahdi kastetmektedir. İşte bu ahdi bozan kimselere "ahdi yoktur" denilir. Yani, adeta ahid vermemiş gibi davranır. el-Hasen der ki: Allah'ın Peygamberler ile kullarına ahdi O'na ibadet edip, O'na hiç bir şeyi ortak koşmamaları demektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Bununla, kâfirlerin bir kaç kısma ayrıldıklarını kastetmektedir. Onların çoğunluğunun emanetlerine riâyetleri, ahde vefaları yoktur. Aralarından bazıları az olsalar dahi, kâfir olmakla birlikte emanete riâyet ederler. Bu açıklama Ebu Ubeyde'den rivayet edilmiştir.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِ فَظَلَمُوا بِهَا ۚ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٠٣﴾

103. Sonra onların ardından Musa'yı âyetlerimizle Firavun'a ve ileri gelenlerine gönderdik. Onlarsa bu âyetlere karşı zalimlik ettiler. Fesatçıların sonu nice oldu, bir bak!

"Sonra onların" yani Nuh, Hûd, Salih, Lût ve Şuayb'ın **"ardından Musa'yı"** yani İmran oğlu Musa'yı **"âyetlerimizle"** mucizelerimizle **"Firavun'a ve ileri gelenlerine gönderdik. Onlarsa bu âyetlere karşı zalimlik ettiler."** Ya-

ni, küfre saptılar ve bu âyetleri (mucizeleri) tasdik etmediler. Zulüm, bir şeyi konulmaması gereken, haketmediği yere koymak demektir.

"Fesatçıların sonu nice oldu" işlerinin sonunda nereye vardılar; **"bir bak."**

وَقَالَ مُوسٰى يَافِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠٤﴾ حَقِيقٌ
عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللهِ إِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ
مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٠٥﴾ قَالَ إِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةٍ فَأْتِ بِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ
الصَّادِقِينَ ﴿١٠٦﴾ فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ ﴿١٠٧﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ
فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٠٨﴾ قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هٰذَا
لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٩﴾ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ
﴿١١٠﴾ قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿١١١﴾ يَأْتُوكَ
بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿١١٢﴾

104. Musa dedi ki: "Ey Firavun, ben şüphesiz ki âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim."

105. "Allah hakkında haktan başkasını söylememek bana bir borçtur. Gerçekten size Rabbinizden apaçık bir delil ile geldim. Artık İsrailoğullarını benimle gönder."

106. Dedi ki: "Eğer sen bir âyet ile gelmişsen, haydi onu göster. Eğer doğru söyleyenlerden isen."

107. Bunun üzerine asasını bıraktı, hemen apaçık bir ejderha oluverdi.

108. Elini çıkardı, ne görsünler, o, bakanlara bembeyaz parlıyordu.

109. Firavun kavminden ileri gelenler: "Muhakkak bu, gâyet bilgin bir sihirbazdır" dediler.

110. "Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor." (Firavun sordu): **"O halde ne buyurursunuz?"**

111. Dediler ki: "Onu ve kardeşini alıkoy. Şehirlere de toplayıcılar gönder de;

112. "Sana ne kadar bilgin sihirbaz varsa hepsini getirsinler."

"(حَقِيقٌ): **Bana bir borçtur"** anlamındadır. Bunu; (عَلَى أَلَّا) diye okuyanların kıraatine göre de; haktan başkasını söylememeye özellikle gayret gösteren bir kimseyim, anlamına gelir. Abdullah (b. Mes'ud) kıraatinde ise; "(حقيق ألا أقول): Benim vazifem... söylememektir" şeklinde (على)'yi zikretmeksizin okumaktadır.

Buradaki; "(على): ... e, a" edatının "be" harf-i cerri gibi anlam verdiği söylenmiştir. Yani, ben söylememekle yükümlüyüm anlamına, gelir. Ubey ile el-A'meş'in kıraatinde ise; (بِأَلَّا أقول) şeklindedir. Bu da; "(رميت بالقوس وعلى القوس): Yayla attım, ok attım," derken her iki harf-i cerrin de kullanılmasına benzer. Buna göre; (حَقِيقٌ) kelimesi, üzerimdeki hak (vazife) budur, anlamına gelir.

"Artık İsrailoğullarını benimle gönder" buyruğunun anlamı onları serbest bırak demektir. Firavun, İsrailoğullarını ağır işlerde çalıştırırdı.

"Bunun üzerine asasını bıraktı" buyruğunda **"bırakmak"** anlamındaki "ilkaa" mastarı hem maddi şeyler hakkında kullanılır, hem de manevi şeyler hakkında kullanılır ki, buna dair açıklamalar daha önceden (Âl-i İmran, 3/151. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"(الثعبان): İri, büyük erkek yılan" demektir. Bu yılan çeşitlerinin en büyüğünü ifade eder. **"Apaçık"** ise, onun yılan olduğunda en ufak bir karışıklık ve şüphe bulunmaması anlamını ifade eder.

"Elini çıkardı" elini çıkarıp gösterdi. Elini gömleğinin yakasından, yahut da koltuğunun altından çıkardığı söylenmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır: ***"Elini de yakana sok. Hastalıksız, parlak, bembeyaz çıkıverecektir"***(en-Neml, 27/12). Yani, her hangi bir baraz hastalığı sözkonusu olmaksızın bembeyaz çıkacaktır. Hz. Musa, oldukça esmer idi. Çıkardıktan sonra elini tekrar gömleğinin yakasına sokunca yine eli eski rengini aldı. İbn Abbas der ki: Hz. Musa'nın elinin arz ile sema arasını aydınlatan, yukarı doğru yükselen bir nuru vardı. Denildiğine göre, eli kar gibi parıldayan bembeyaz bir halde çıkıyordu. Onu yakasına geri götürdü mü, vücudunun sair bölgeleri gibi olurdu.

"Gâyet bilgin" sihiri çok iyi bilen demektir.

"Sizi yurdunuzdan çıkarmak" yani, Ey Kıptiler topluluğu, bu İsrailoğullarını önünüze geçirmek suretiyle sizi mülkünüzden etmek istiyor demektir.

"O halde ne buyurursunuz?" Yani Firavun, o halde ne emredersiniz diye sordu. Bunun Firavun'un çevresindeki ileri gelenlerin söylediği sözlerden olduğu da söylenmiştir. Yani, çevresindeki ileri gelenler, sadece Firavun'a, ne buyurursunuz diye çoğul kipi ile -zorba ve başkanlara hitab ederken, bu hususdaki görüşünüz nedir dercesine- soru sordular. Bununla birlikte bu sözü hem ona, hem de yakın arkadaşlarına söylemiş olmaları da mümkündür.

"(فَمَاذَا): Ne?" sorusundaki (ما) ref' mahallinde, (ذا) da (الذي) anlamında ve nasb mahallindedir. Bu iki bitişik edatın da aynı şey olmalarına rağmen i'rabı böyledir.

"Dediler ki: Onu ve kardeşini alıkoy" buyruğundaki; "(قَالُوا أَرْجِهْ): **Onu alıkoy"** kelimesini Medineliler, Âsım ve el-Kisaî (fiilin aslında bulunan "cim" harfinden sonraki) hemzeyi okumamışlardır. Ancak Verş ile el-Kisaî, "he" harfinin kesresini işbâ' ile okumuşlardır. Ebu Amr ise, ("cim" harfinden sonra) sakin bir hemze ile ve "he" harfini de ötreli olarak okumuştur. Bu iki okuyuş, iki ayrı söyleyiştir. Her iki şekilde "(أرجأته وأرجيته): Onu geciktirdim, alıkoydum" denilir. Onu erteledim, anlamındadır. Aynı şekilde İbn Kesir, İbn Muhaysın ve Hişam da böyle okumuşlardır. Şu kadar var ki onlar, "he" harfinin üzerindeki ötreyi işbâ' ile okumuşlardır. Sair Kûfeliler ise, "he" harfini sakin olarak; (أَرْجِهْ) diye okumuşlardır. el-Ferra der ki: Bu, arapların bir şivesidir. Onlar, eğer önceki harf harekeli ise, vasıl halinde zamir olarak gelen "he" üzerinde vakıf yaparlar. "(هَذِهْ طلحةُ قد أقبلت): İşte bu Talha'dır, bize doğru geliyor" demek gibi. Ancak Basralılar bunu kabul etmezler.

Katade der ki: "(أَرْجِهْ); onu hapset, tut, alıkoy" demektir. İbn Abbas ise, onu tehir et, geciktir anlamındadır, der. Bu kelimenin; (رجا يرجو)'dan geldiği de söylenmiştir. Yani, sen onu umutlandır, bırak umutlansın, anlamındadır. Bu görüşü en-Nehhâs, Muhammed b. Yezid'den nakletmektedir. Bu kelimenin "he" harfinin esreli okunuşu ise, itbâ' (önceki "cim" harfine uydurarak) ile okunur. Aslı üzere ötreli okunması da caizdir. Bununla birlikte sakin okunuşunun şiirde ancak istisnai olarak caiz olabilen bir lahin olduğu söylenmiştir.

"Ve kardeşini" anlamındaki kelime, **"onu alıkoy"** anlamındaki kelimede yer alan zamire atfedilmiştir.

"(حَاشِرِينَ): **Toplayıcılar"** kelimesi ise hal olarak nasb edilmiştir. "(يَأْتُوكَ): **Sana getirsinler"** fiili meczumdur. Çünkü, emrin cevabıdır. İşte bundan dolayı (vav harfinden sonra gelmesi gereken) "nûn" hazfedilmiştir.

Âsım müstesnâ, Kûfeliler; "(بِكُلِّ سَحَّارٍ): İleri derecede ne kadar sihirbaz varsa" diye okumuşlardır. Diğerleri ise; "(سَاحِرٍ): Sihirbaz" diye okumuşlardır ki, anlam itibariyle birbirlerine yakındır. Ancak (birinci okuyuşun vezni olan) "fe'al" vezni anlam itibariyle daha ileri derecede mübalağa ifade eder.

وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿١١٣﴾

قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿١١٤﴾

113. Sihirbazlar Firavun'a geldi. Dediler ki: "Eğer galip gelen biz olursak herhalde bize bir mükâfat var değil mi?"
114. "Evet, hem siz elbette yakınlaştırılmışlardan da olacaksınız" dedi.

Yüce Allah'ın: **"Sihirbazlar Firavun'a geldi"** buyruğunda, bu buyrukları dinleyenin bilgisi dolayısıyla haberci gönderilmesi sözkonusu edilmemiştir. İbn Abdi'l-Hakem der ki: Bunlar, on iki nakib idiler. Her bir nakible birlikte de yirmi arîf vardı. Ve her bir arîfin emri altında da bin sihirbaz vardı. Hepsinin başı ise Mukatil b. Süleyman'ın görüşüne göre Şem'un adındaki birisi idi.

İbn Cüreyc der ki: Bu sihirbazlar el-Arîş, Feyyûm ve İskenderiyye'den her bir şehirden üçte bir olmak üzere dokuzyüz kişi idiler.

İbn İshâk ise şöyle demektedir: Bunlar onbeş bin sihirbaz idiler. Bu, İbn Vehb'den de böylece rivayet edilmiştir. Sayılarının oniki bin kişi olduğu da söylenmiştir. İbnü'l-Münkedir ise, seksen bin kişi olduklarını söylemiştir. Ondört bin kişi oldukları söylendiği gibi, er-Rîf'den, üçyüz bin sihirbaz, es-Said bölgesinden üçyüz bin sihirbaz, el-Feyyum ve çevresinden de üçyüz bin sihirbaz oldukları da söylenmiştir. Hepsinin yetmiş kişi oldukları söylendiği gibi, yetmiş üç kişi oldukları da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Rivayet olunduğuna göre, sihirbazlarla birlikte üç yüz devenin taşıdığı ipler ve asalar da vardı. Hz. Musa'nın ejderhaya dönüşen asası bunların hepsini yutuvermişti. İbn Abbas ve es-Süddî der ki: Ağzını açtığı vakit, bu ağız açıklığı seksen zirai bulurdu. Alt çenesi yerde, üst çenesi ise köşkün suruna kadar yükselirdi. Ağzının genişliğinin kırk zira olduğu da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Firavun'a, onu yutmak üzere gitmiş, o ise tahtından kendisini atarak, bu ejdarhadan kaçıp Hz. Musa'ya sığınmıştı. Hz. Musa da onu yakalamakla birlikte eski hali asaya dönüvermişti. Vehb der ki: Asa korkusundan yirmibeş bin kişi ölmüştü.

"... Herhalde bize bir mükâfat var, değil mi dediler." Yani, bize bir takım ödüller ve mallar verilecek değil mi? Burada "fe" harfi getirilerek; "(فقالوا): Dediler," denilmemiştir. Çünkü, bununla Firavun'un yanına geldiklerinde bu sözleri söyledikleri kastedilmiştir. Bu buyruk, (soru edatsız olarak) "(إِنَّ لَنَا): Muhakkak bizim için... vardır" şeklinde haber kipi suretinde de okunmuştur. Bu, Nafi' ve İbn Kesir'in kıraatidir.

Bu sözleriyle Firavun'u, galip gelmeleri halinde kendilerine bir miktar mal vermekle mükellef tutmuş oldular. Firavun da kendilerine: **"Evet, hem siz elbette yakınlaştırılmışlardan da olacaksınız"** diye cevap verdi. Yani, bizim

nezdimizde oldukça yüksek bir mevkiye çıkartılacak kimselerden olacaksınız diyerek, onlara istediklerinden fazlasını da vadetti.

Denildiğine göre onlar, galip geldikleri takdirde kendi kanaatlerine göre kendilerine böyle bir mükâfat biçtiler. Yani, galip gelecek olursak bize bir mükâfat bir ücret verilmesi gerekir, diye düşündüler.

Nâfi' ve İbn Kesir dışındaki diğer kıraat âlimleri ise, Firavun'dan durumu öğrenmek anlamında istifham (soru) ile okumuşlardır. Yani, galip gelecek olurlarsa, Firavun kendilerine bir mükâfat verecek mi, vermeyecek mi diye sorup bu hususta Firavun'a karşı kesin bir ifade kullanmadılar. Bunun yerine ondan sadece böyle bir şey yapıp yapmayacağı hususunu öğrenmek istediler. O da onlara: Evet, galip geldiğiniz takdirde size hem mükâfat var, hem de yakınlaştırılmak, diye cevap verdi.

قَالُوا يَامُوسَىٰ إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ ﴿١١٥﴾
قَالَ أَلْقُوا ۚ فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُو
بِسِحْرٍ عَظِيمٍ ﴿١١٦﴾ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ ۚ فَإِذَا هِيَ
تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿١١٧﴾

115. "Ey Musa, sen mi ilk atacaksın, yoksa ilk atanlar biz mi olalım" dediler.

116. "Siz atın" dedi. Onlar bırakınca, insanların gözlerini büyülediler ve onlara korku saldılar. Ve böylece büyük bir sihir ortaya koydular.

117. Biz de Musa'ya: "Asanı bırak" diye vahyettik. Bir de ne görsünler! Onların uydurup düzdüklerini yakalayıp yutuyor.

Sihirbazlar, Hz. Musa'ya karşı, edebe riâyet ettiler. İşte bu da onların iman etmelerine sebep teşkil etmişti. Âyet-i kerimedeki; (أن); el-Kisaî ve el-Ferrâ'ya göre; ya bırakma işini sen yaparsın... anlamında olmak üzere nasb mahallindedir. Şairin şu mısraı da bu kabildendir:

قالوا الرُّكوبَ فقلنا تلك عادتنا

"(Yoksa) binmek (mi) dediler. Biz de, işte bu bizim adetimizdir, dedik."

"Siz atın dedi" buyruğu ile ilgili olarak, el-Ferrâ ifadede hazf olduğunu söylemiştir. Buyruğun manası şudur: Musa onlara dedi ki: Siz asla Rabbinize galip gelemeyecek, O'nun âyetlerini iptal edemeyeceksiniz. Bu ifade ise, insanların sözleri arasında benzeri getirilemeyecek ve buna güç yetiremeyecekleri Kur'anın mucizevi ifadelerindendir.

Kur'an bir kaç kelime ile oldukça kapsamlı pek çok manayı ifade edebilmektedir.

Bunun tehdit olduğu da söylenmiştir. Yani hayır, siz öncelikle atınız. Başınıza gelecek rezillik ve rüsvaylığı da göreceksiniz, demektir. Zira, Hz. Musa'nın büyü yapılmasını emretmesini kabul etmeye imkân yoktur. Şöyle de açıklanmıştır: Hz. Musa'nın onlara, bu işi yapmalarını emretmesi, onların yalancılıklarını ve gerçekleri değiştirip sulandırmalarını ortaya çıkarmak içindi.

"Onlar, bırakınca" yani, iplerini ve asalarını yere atınca, **"insanların gözlerini büyülediler."** Yani, onların gözlerine hakikati olmayan hayeller gösterdiler ve gözlerinin sağlıklı bir şekilde idrak etmelerini önlediler. Bunu da gözbağcılık ve el çabukluğu gibi, görenlere gerçekleri sulandırarak hayal göstermeleri suretiyle yapmışlardı. Nitekim el-Bakara Sûresi'nde (2/102. âyet, 3. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

"Büyük bir sihir" buyruğunun anlamı ise, onlara göre büyük bir sihir idi demektir. Çünkü, yaptıkları büyü gerçekten pek çok idi. Ama gerçekte büyük değildi.

İbn Zeyd şöyle demektedir: Bu toplanma İskenderiye'de olmuştu. Yılanın kuyruğu ise, Buhayra'nın ta arkasına kadar ulaşmıştı. Başkası ise şöyle demektedir: Yılan, ağzını açarak onların yere bıraktıkları ip ve sopalarını yutmaya başladı.

Yine denildiğine göre, onların yere bıraktıkları, içinde civa bulunan ve deriden yapılmış bir takım iplerdi. Bu ipler harekete geçti ve bunlar yılandır, dediler.

Hafs, "lâm" harfini sakin ve tahfîf ile (şeddesiz olarak) okumuş ve böylelikle bunu; "(تَلْقف): Yuttu, yutar"dan muzari bir fiil olarak kabul etmiştir. en-Nehhâs der ki: Bu kıraate göre; (يَلْقف) şeklinde okuyuş da caizdir. Çünkü bu da; (لَقِف)'dan gelmektedir.

Diğerleri ise şeddeli ve "lam" harfini üstün olarak okuyup (تَلَقَّف)'in, geniş zaman fiili (muzari) diye okumuşlardır. Bir şeyi alıp yakalamayı yahut da yutmayı anlatmak kastı ile; "(لَقِفت الشيء وتلقّفته): O şeyi alıp yuttum," denilir. (تَلْقَف وتَلْقَم وتَلْهَم) ise, "alır, yutar" şeklinde aynı anlama gelir. Ebu Hatim der ki: Bana kıraatlerin birisinde bunun; (تَلْقَم) şeklinde "mim" harfi ile ve "kaf" harfi şeddeli olarak okunduğuna dair bilgi ulaşmış bulunuyor. Şair der ki:

انت عصا موسى التى لم تزل تلقم ما يأفكه الساحرُ

"Sen, Musa'nın asasısın ki, o
Sihirbazın uydurduğu iftirayı alıp yutan."

Bu beyit; (تلقف) şeklinde (âyet-i kerimenin lafzında olduğu gibi) de rivayet edilir.

"(مَا يَأْفِكُونَ): **Uydurup düzdüklerini"** yani, yalan olarak ortaya koyduklarını... Çünkü onlar ip getirmiş ve iplerin içerisine cıva yerleştirmişlerdi. Sonunda bu ipler hareket etmeye başlamıştı.

فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٨﴾ فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ ﴿١١٩﴾ وَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ ﴿١٢٠﴾ قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٢١﴾ رَبِّ مُوسَىٰ وَهَارُونَ ﴿١٢٢﴾

118. İşte böylece hak yerini buldu. Onların yapmakta oldukları şeyler de boşa çıktı.
119. Artık oracıkta yenilmiş oldular, küçülmüşler olarak geri döndüler.
120. Sihirbazlar ise hep birden secdeye kapandılar.
121. Dediler ki: "İman ettik âlemlerin Rabbine;
122. "Musa ve Hârûn'un Rabbine."

"(فَوَقَعَ الْحَقُّ): **İşte böylece hak yerini buldu"** buyruğunu Mücahid, hak üstün geldi, açıkça ortaya çıktı diye açıklamıştır. **"Küçülmüşler olarak geri döndüler"** buyruğundaki "(صَاغِرِينَ): **Küçülmüşler olarak"** kelimesi, hal olarak nasbedilmiştir. Bunun fiili ise, (صَغِرَ يَصْغَرُ صَغَراً وصِغْراً وَصَغاراً) şeklinde gelir.

Yani, Firavun'un kavmi de Firavun da onlarla birlikte olmak üzere zelil düşmüşler, kahrolmuşlar ve yenik düşmüşler olarak geri döndüler. Sihirbazlar ise iman ettiler.

قَالَ فِرْعَوْنُ اٰمَنتُمْ بِهِۦ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ ۖ اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ مَّكَرْتُمُوهُ
فِى الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَآ اَهْلَهَا ۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿١٢٣﴾ لَاُقَطِّعَنَّ
اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿١٢٤﴾
قَالُوٓا اِنَّآ اِلَىٰ رَبِّنَا مُنقَلِبُونَ ۚ ﴿١٢٥﴾ وَمَا تَنقِمُ مِنَّآ اِلَّآ اَنْ اٰمَنَّا بِاٰيَاتِ
رَبِّنَا لَمَّا جَآءَتْنَا ۖ رَبَّنَآ اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ ﴿١٢٦﴾

123. Firavun: "Ben size izin vermeden önce mi ona iman ettiniz? Bu, şüphe yok ki ahalisini oradan çıkarmanız için şehirde kurduğunuz gizli bir tuzaktır. Yakında bileceksiniz" dedi.
124. "Mutlaka ellerinizi, ayaklarınızı çaprazlama keseceğim. Sonra da muhakkak topunuzu astıracağım."
125. "Biz, muhakkak Rabbimize dönücüleriz" dediler.
126. "Sen bizden ancak Rabbimizin âyetlerine, onlar bize geldiğinde iman ettik diye intikam alıyorsun. Ya Rab, üzerimize sabır yağdır ve müslümanlar olarak canımızı al."

"Firavun: Ben size izin vermeden önce mi ona iman ettiniz... dedi." Sözü ile sihirbazların yaptıklarını red ve inkâr etmek istemişti. **"Bu şüphe yok ki ahalisini oradan çıkarmanız için şehirde kurduğunuz gizli bir tuzaktır."** Yani, bu hususta Mısır'ı elegeçirmeniz için sizinle onlar arasında bir anlaşma cereyan etmiştir. Şunu demek istemişti: Siz bu işi, bu sahraya (düzlüğe) gelip ortaya çıkmadan önce Mısır şehrinde kendi aranızda kararlaştırmış idiniz.

"Yakında bileceksiniz." Bu sözleriyle onları tehdit etmişti. İbn Abbas der ki: İlk çarmıha gererek asan, sağ el ile sol ayak, sol el ile sağ ayak şeklinde çaprazlama el ve ayakları ilk kesen kişi Firavun'dur. Bu da el-Hasen'den nakledilmiştir.

"Sen bizden ancak Rabbimizin âyetlerini... iman ettik diye intikam alıyorsun" buyruğundaki: "(تَنْقِمُ): **İntikam alıyorsun"** kelimesini el-Hasen "kaf" harfini üstün olarak okumuştur. el-Alıfeş der ki: Bu bir söyleyiştir. Çünkü, "(نَقِمت الأمر ونَقَمته): Ben bu işi red ve inkâr ettim," denilir. Bu ifadelerin anlamı da şöyle olur: Sen ancak bizim Allah'a iman edişimizi çirkin görüyor, red-

dediyorsun. Halbuki o, hakkın kendisidir.

"Onlar" yani, Rabbimizin âyet ve beyyineleri **"bize geldiğinde"** onlara **"iman ettik diye"** bizden **"intikam alıyorsun."**

"Ya Rab, üzerimize sabır yağdır." Yani, el ve ayaklarımızı keseceği ve bizi asacağı vakit sabrı üzerimize bol bol dök. **"Ve müslümanlar olarak canımızı al."** Denildiğine göre Firavun, sihirbazları yakalayıp onları nehrin kenarında parçaladı. Sihirbazların imanı ile birlikte de Hz. Musa'ya altıyüz bin kişi iman etti.

وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَذَرُ مُوسَىٰ وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي
الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ ۚ قَالَ سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِي
نِسَاءَهُمْ ۚ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ ﴿١٢٧﴾ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا
بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا ۚ إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ ۖ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ ۖ وَالْعَاقِبَةُ
لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٢٨﴾

127. Firavun kavminden ileri gelenler şöyle dedi: "Musa ve kavmini yer yüzünde fesadçılık etsinler, seni ve ilâhlarını terk etsinler diye mi bırakacaksın?" O da: "Oğullarını öldürür yalnız kadınlarını diri bırakırız. Şüphesiz biz, onların üzerinde kahredici güce sahibiz" dedi.

128. Musa kavmine: "Allah'tan yardım dileyin ve sabredin. Şüphesiz ki yer yüzü Allah'ındır. Kullarından dilediğine onu miras verir. İyi âkibet ise takva sahîplerinin olacaktır" dedi.

Yüce Allah'ın: **"Firavun kavminden ileri gelenler şöyle dedi: Musa ve kavmini yer yüzünde"** tefrikaya düşürmeleri ve topluluğu dağıtmaları suretiyle **"fesatçılık etsinler, seni ve ilâhlarını terketsinler diye mi bırakacaksın?"** Bu buyrukta yer alan; "(وَيَذَرَكَ): **Seni... terketsinler"** buyruğu, "ra" harfi istifhamın cevabı olarak nasb ile okunmuştur. "Vav" ise, "fe" harfi yerine gelmiştir.

"İlâhlarını" buyruğu ile ilgili olarak da el-Hasen şöyle demektedir: Firavun, kendisi putlara tapıyordu. O, hem kendisi putlara tapıyor, hem de kendisine tapılıyordu. Süleyman et-Teymî der ki: Bana ulaştığına göre Fira-

vun ineğe tapıyor idi. Yine et-Teymî der ki: Ben, el-Hasen'e: Acaba Firavun herhangi bir şeye ibadet ediyor muydu, diye sordum. O şöyle dedi: O, boynuna yerleştirmiş olduğu bir şeye tapıyordu.

Denildiğine göre (وَآلِهَتَكَ)'ın anlamı, ("senin ilahlarını" değil de) "sana itaati" şeklindedir. Nitekim yüce Allah'ın: ***"Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını ve rahiplerini rabler edindiler"*** (et-Tevbe, 9/31) diye buyurulmuştur. Halbuki onlar, haham ve rahiplerine ibadet etmemişler, ama itaat etmişlerdi. O halde bu, bir örneklendirmedir.

Nuaym b. Meysere (وَيَذَرُكَ) şeklinde ref' ile; "(وهو يَذَرُكَ): Ve o seni terkeder" takdirinde okumuştur. el-Eşheb el-Ukaylî ise, ötrenin ağırlığı dolayısıyla ötrelisinden tahfif edilmiş olarak; (وَيَذْرَكَ) şeklinde "ra" harfini sakin olarak okumuştur. Enes b. Malik ise, "ra" harfini ötreli ve başta muzaraat harfi "nun" olmak üzere; "(ونذرُكَ): Seni terk edelim..." şeklinde; Musa'yı hayatta bırakacak olursa, ona ibadeti kendilerinin de terkedeceğini bildirmek anlamında okumuştur.

Ali b. Ebi Talib, İbn Abbas ve ed-Dahhâk ise, (وَإِلاهتك) şeklinde; "sana ibadeti" diye okumuşlardır. Bu okuyuşa göre ise, Firavun'a ibadet ediliyor, kendisi ise başkasına ibadet etmiyordu. Yani o, sana yaptığı ibadetini terk mi etsin, anlamındadır.

Ebu Bekr el-Enbarî de der ki: Bu kıraati benimseyenlerin görüşlerine göre Firavun: ***"Ben sizin en yüce rabbinizim"*** (en-Nâziât, 79/24) ile: ***"Sizin benden başka bir ilahınız olduğunu bilmiyorum"*** (el-Kasas, 28/38) deyince, kendisinin bir rabbi ve bir ilahesi (tanrıçası) olmasını reddediyordu. Bunun üzerine ona: Seni de insanların sana ibadetlerini de terk etmesi anlamında, seni ve sana ibadeti terk etsin diye mi şeklinde ona cevap verilmişti. Ancak, önceden de geçtiği gibi, genel olarak kıraat; (وَآلِهَتَكَ): İlahlarını şeklindedir. Bu ise, Firavun'un, kendisinin bir rabbi olduğunu bilmekle birlikte zahiren rububiyet iddiasında bulunmuş olması görüşüne dayanır. Bunun delili ise, ölümün yaklaşması esnasında: ***"İsrailoğullarının iman ettiklerinden başka bir ilah olmadığına inandım"*** (Yunus, 10/90) demiş olmasıdır. Ancak, onun için tevbe kapısının kapatılmasından sonra bu sözleri söylediği için kabul olunmadı. Bu sözü söylemeden önce ise, onun, âlemlerin Rabbi dışında gizlice tapındığı bir ilahı vardı. Bu açıklamaları el-Hasen ve başkaları yapmıştır.

Ubey'in kıraatinde ise âyetin bu bölümü şu şekildedir:

"(أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الأَرْضِ وَقَدْ تَرَكُوكَ أَنْ يَعْبُدُوكَ): Musa'yı ve kavmini onlar sana ibadeti terketmiş oldukları halde, yer yüzünde fesad çıkarsınlar diye mi terk edeceksin?"

"(وإلاهتك): Ve senin tanrıçanı" okuyuşu ile ilgili olarak şu açıklama yapıl-

mıştır: O, bir ineğe tapıyordu. Bir ineğin güzel olduğunu gördü mü, hemen ona ibadet edilmesini emrederdi ve şöyle derdi: Ben hem sizin rabbinizim, hem de bunun rabbiyim. İşte bundan dolayı yüce Allah: ***"Onlar için böğüren bir buzağı cesedi çıkardı"*** (Tâ-Hâ, 20/88) diye buyurmuştur. Bunu, İbn Abbas ve es-Süddî zikretmişlerdir.

ez-Zeccâc da der ki: Firavun'un küçük bir takım putları vardı. Kavmi, Firavun'a yakınlaşmak kastı ile bu küçük putlara tapıyorlardı. O bakımdan ibadet ona nisbet edilmiş, bundan dolayı da o: ***"Ben sizin en yüce rabbinizim"*** demişti.

İsmail b. İshâk da der ki: Firavun'un: ***"Ben sizin en yüce rabbinizim"*** demiş olması, onların Firavun'dan başka bir şeylere de ibadet ettiklerini göstermektedir. Şöyle de denilmiştir. İbn Abbas'ın kıraatine göre "el-İlâhe"den kasıt Firavun'un tapındığı inektir. O, bununla güneşi kastetmiştir de, denilmiştir. Çünkü onun kavmi güneşe tapıyordu. Nitekim şair şöyle demiştir:

وَاعْجَلْنَا الإِلاهَةَ أَن تَؤُوبَا

"Ve güneş batmadan önce alel-acele yola koyulduk."

Firavun, daha sonra kavmine teselli vererek: **"Oğullarını öldürürüz..."** dedi. (سَنَقْتُلُ): (Oğullarını) öldüreceğiz" şeklinde şeddesiz okuyuş, Nâfi' ve İbn Kesir'in kıraatidir. Diğerleri ise çokluk anlamı ifade edecek şekilde şeddeli okumuşlardır.

"Yalnız kadınlarını diri bırakırız." Yani, onların size zarar vereceklerinden korkmayınız. **"Şüphesiz biz onların üzerinde kahredici güce sahibiz."** Bu sözleriyle kavmine teselli verdi. Firavun'un, Musa'yı öldürürüz demesi, onu öldüremeyeceğini bilmesinden dolayıdır.

Said b. Cübeyr'den şöyle dediği nakledilmektedir. Firavun'un kalbi, Musa'nın korkusu ile dolup taşmıştı. O bakımdan Musa'yı gördü mü, bir eşek gibi küçük abdestini yapardı. Hz. Musa'nın kavmine Firavun'un bu söyledikleri ulaşınca, onlara: **"Allah'tan yardım dileyin ve sabredin. Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. Kullarından dilediğine onu miras verir"** diyerek onları Allah'ın kendilerine Mısır topraklarını miras vereceği hususunda umutlandırdı.

"İyi akibet ise takva sahiplerinin olacaktır." Yani, cennet takvalılarındır, dedi. Her şeyin akibeti, o şeyin sonu demektir. Fakat bu kelime mutlak olarak kullanılacak olursa ve; akibet filanın oldu, denilecek olursa, örfen bunun hayırlı ve iyi akibet anlamı vardır.

قَالُوٓا۟ أُوذِينَا مِن قَبْلِ أَن تَأْتِيَنَا وَمِنۢ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا ۖ قَالَ عَسَىٰ رَبُّكُمْ
أَن يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ فَيَنظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٢٩﴾

129. "Sen bize gelmezden evvel de, geldikten sonra da işkenceye uğratıldık" dediler. Dedi ki: "Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helâk eder ve sizi yeryüzünde halifeler kılar. O zaman da sizin nasıl davranacağınıza bakacaktır."

"Sen bize gelmezden evvel." Yani, senin doğumun sırasında erkek çocukların öldürülmesi, kadınların da köleleştirilmesi suretiyle **"geldikten sonra da işkenceye uğratıldık, dediler."** Şimdi de aynı ceza bize tekrar uygulanacak diyerek Firavun'un yaptığı tehdidi kastediyorlardı.

Şöyle de açıklanmıştır: Daha önceden kendilerine yapılan işkenceler ve eziyetler İsrailoğullarını günün ortasına kadar (Kıptilerin çalıştırmaları) geri kalan bölümünde ise kendileri için kazansınlar diye serbest bırakmaları idi. Onun gelişinden sonraki eziyet ve işkence ise, yemeksiz ve bir şey içmeden gündüzün tamamı kendi işlerinde çalıştırmalarından ibarettir. Bu açıklamayı da Cuveybir yapmıştır. el-Hasen der ki: Önceki işkence de sonraki işkence de aynı şeydir, bu da onlardan cizye almaktan ibaretti.

"Dedi ki: Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helak eder. Ve sizi yeryüzünde halifeler kılar" buyruğundaki: "(عَسَى): **Umulur ki"** ifadesi, Allah tarafından kendisi hakkında kullanıldığı takdirde vücub ifade eder. Yüce Allah onlara olan vadini yeniledi ve gerçekleştirdi. Mısır'da da Davud ile Süleyman (ikisine de selam olsun) dönemlerinde halife kılındılar. Beytülmakdis'i de -önceden de geçtiği gibi- Yuşa b. Nûn ile birlikte feth ettiler. Rivayet edildiğine göre onlar bu sözlerini Hz. Musa onları Mısır'dan çıkartıp, arkalarından da Firavun onları takip edince, önlerinde deniz, arkalarında da Firavun'un bulunduğu sırada söylemişlerdi. Allah Firavun'u ve kavmini suda boğmak, kendilerini de kurtarmak suretiyle onlara olan vadini gerçekleştirdi.

"O zaman da sizin nasıl davranacağınıza bakacaktır." Bu buyruğun benzerleri daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Yani, karşılığı verilmesi gereken amellerde nasıl bulunacağınızı görecektir. Çünkü yüce Allah onlar hakkında bilgisine göre karşılık vermez. Onların yaptıklarına uygun olarak karşılık verir.

وَلَقَدْ أَخَذْنَآ آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِّنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣٠﴾

130. Andolsun ki Biz, Firavun hanedanını belki düşünüp ibret alırlar diye yıllarca kuraklıkla ve ürün kıtlığı ile sıkıntıya düşürdük.

Yüce Allah'ın: **"Andolsun ki Biz, Firavun hanedanını... yıllarca kuraklıkla... sıkıntıya düşürdük"** buyruğunda onların kuraklığa maruz bırakıldıkları anlatılmaktadır. Hadis-i şerifte de: "(اللّٰهُمَّ اجعلها عليهم سِنين كسِني يوسف): "Allah'ım, Sen bu yılları onlar hakkında Yusuf'un (döneminde görülen) kuraklık yılları gibi yıllar kıl"[1] diye buyurulduğu nakledilmektedir. Araplar arasında "yıllar" anlamına gelen; (السنين)'deki "nûn"u i'rab ile okuyanlar vardır, el-Ferrâ da şu beyiti nakletmektedir:

أرَى مَرَّ السنينِ أخَذْنَ مِنّي كما أخَذَ السِّرار من الهلال

"Geçen yılların benden birşeyler aldıklarını görüyorum.
Tıpkı hilalin gözükmediği gecelerde gecenin ondan birşeyler aldığı gibi."

en-Nehhâs da der ki: Sibeveyh ise bu beyiti, "nûn" harfini üstün olarak nakletmektedir. Ancak o, burada başka türlüsü caiz olmayacak şekilde bir beyit nakletmiştir. Onun da son mısraı şöyledir:

وقد جَاوَزْتُ رأسَ الأربعينِ

"Ve ben kırk yılı aşmış bulunuyorum."

el-Ferrâ, Beniâmirlilerden, onların: "(أقمتُ عنده سِنِيناً يا هذا): Ey filan, ben onun yanında yıllarca ikamet ettim," şeklinde bu kelimeyi munsarıf olarak

(1) ***Buhârî,*** Ezân 128, İstiskaa 2, Cihad 98, Enbiyâ 19, Tefsir 3. sûre 9, 4. sûre 21, 44. sûre 2; ***Müslim,*** Mesâcid 294, 295, Sıfâtu'l-Münâfikîn 40; ***Ebû Dâvûd,*** Vitr 10; ***Nesâî*** Tatbik 27; ***İbn Mâce,*** İkametu's-Salât 145; ***Dârimî,*** Salât 216...

kullundıklarını nakletmiştir. Devamla der ki: Temimoğulları ise bunu munsarif kabul etmez ve: "(مضت له سنينُ يا هذا): Ey filan, onun yılları geçti," derler. (سنينُ) ise, (سنة): Yılın çoğuludur. Burada (السنة) ise, yıl anlamında değil, kuraklık anlamındadır. Nitekim; "(اسْنَتَ القوم): Topluluk kuraklığa mübtelâ oldu," ifadesi buradan gelmektedir. Abdullah b. ez-Ziba'rî de şöyle demektedir:

غَمْرُو العُلاَ هَشَمَ الثَّرِيدَ لقومه ورجالُ مكةَ مُسْنِتُون عِجافُ

"O yücelerin Amr'ı (Peygamberimizin dedesi Abdulmuttalib'in babası Haşim b. Abdimenafı kastetmektedir) kavmine tirit hazırladı. Ve Mekke'nin yiğitleri kıtlık ve kuraklık içinde idiler."

"İbret alırlar" yani, öğüt alırlar, kalpleri yumuşar **"diye..."**

فَإِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هٰذِهِ ۚ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسٰى وَمَنْ مَعَهُ ۗ أَلَآ إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللهِ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣١﴾

131. Fakat onlara iyilik geldiğinde: "Bu zaten bizim hakkımızdır" dediler. Eğer kendilerine bir fenalık gelirse, Musa ve beraberindekilerin uğursuzluğu olarak kabul ederlerdi. İyi bilin ki, onların uğradığı uğursuzluk ancak Allah tarafındandır. Fakat onların çoğu bilmezler.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. İnanmayanların Yanlış Değerlendirmelerine Bir Örnek:

Yüce Allah'ın: **"Fakat onlara bir iyilik geldiğinde"** buyruğu ile kastedilen, bolluk ve genişlik geldiğinde demektir. **"Bu zaten bizim hakkımızdır."** Yani bu bize biz onu hakettiğimiz için verildi, derler. **"Eğer kendilerine bir fenalık gelirse"** kıtlık, kuraklık ve hastalık isabet ederse demektir. Bu onların uğursuzluk diye adlandırdıkları şeydir ki, bir sonraki başlığın konusudur.

2. Uğursuzluk İnanışı:

"Musa ve beraberindekilerin uğursuzluğu olarak kabul ederlerdi." Yani, onun uğursuzluğu diye bilirler ve çekinirlerdi. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: ***"Şâyet onlara bir musibet dokunursa; 'bu sendendir' derler"*** (en-Nisa, 4/78). Buradaki; "(يَطَّيَّرُوا): **Uğursuzluğu olarak kabul ederler"** kelimesinin aslı; (يتطيروا) şeklinde olup, "te" harfi "tı"ya idğam olunmuştur. Talha ise mazi bir fiil olarak, (تـطيّروا): Uğursuzluğu olarak kabul ettiler, diye okumuştur. Bu fiil aslı itibariyle uğursuz kabul etmek ve bu maksatla kuşları uçurtmak anlamını ifade eden; (الطِّيرة وزَجْر الـطير)'dan gelmektedir. Daha sonra bu kelimelerin kullanılışı gittikçe çoğaldı ve sonunda herhangi bir şeyi uğursuzluk kabul eden herkes hakkında; "(تَطَيَّر): Uğursuz kabul etti," fiili kullanılır oldu.

Araplar, Yemen tarafından gelen kuşları uğur kabul eder, buna Sânih derlerdi. Buna karşılık Kuzey tarafından geleni de uğursuzluk kabul ederler ve buna da el-Bârih derlerdi. Aynı şekilde karga sesini de uğursuz kabul eder ve bunu ayrılık diye yorumlarlardı. Kuşların biribirlerine karşılıklı olarak ötüşmelerini de bir takım hususlara delil kabul ediyorlar, alışılmadık vakitlerde çıkardıkları sesleri de benzeri şekilde yorumluyorlardı. Aynı şekilde ceylanların güneye yahut kuzeye doğru gidişlerini de te'vil ediyorlar ve ceylan kuzeye doğru gitti mi: "Artık kuzeye doğru gidenden sonra benim için, güneye doğru gelecek bulunur mu" derlerdi. Şu kadar var ki, onlara göre en güçlü yorum, bütün kuşlar hakkında meydana gelen bu uğur yorumları idi. O bakımdan bütün bu gibi açıklamalar hakkında kendileri (kuş kelimesi ile aynı kökten gelen) "tetayyur" adını kullanırlardı.

Arap olmayan kavimler de bazı şeyleri uğur ve uğursuzluk sayarlar. Mesela sabahleyin öğretmenine götürülen küçük bir çocuğu gördükleri vakit, bunu uğursuz kabul ettikleri halde, küçük bir çocuğun öğretmenin yanından evine dönüşünü görmeyi uğur kabul ediyorlardı. Su taşıyıcının sırtında oldukça dolu ve ağzı kapanmış bir kırba görmeyi uğursuzluk, buna karşılık bu su taşıyıcısının (sakanın) kırbasını boş ve ağzı açık olarak görmeyi de uğur kabul ediyorlardı. Sırtında ağır yük taşıyan hamalı ve ağır yük taşıyan bineği görmeyi uğursuzluk kabul ederler, buna karşılık yükünü sırtından bırakmış hamalı, sırtından yükü indirilen bineği görmeyi de uğur kabul ediyorlardı. İslâm ise, hangi kuş olursa olsun ve hangi halde öterse ötsün, kuşun işitilen sesinden dolayı uğura veya uğursuzluğa yorumlamayı yasaklamıştır. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Kuşları yumurtaları üzerinde bırakınız (onları ürkütmeyiniz)."[1]

(1) *Ebû Dâvûd*, Edâhî 21; *Müsned*, VI. 381.

Çünkü cahiliye dönemi insanlarının pek çoğu bir ihtiyacını görmek istediği takdirde yuvasında bulunan kuşların yanına gider ve kuşları ürkütürdü. Sağ tarafa doğru uçacak olurlarsa o da işini görmeye giderdi. Bu da onlara göre Sânih (uğurlu) kabul edilirdi. Sol tarafa doğru uçarsa, işini görmeye gitmez, geri dönerdi. Bu da onlara göre Bârih (uğursuz) kabul edilirdi. İşte Peygamber (sav); "kuşları yuvalarında yumurtaları üzerinde bırakınız (onları ürkütmeyiniz)" diye buyurarak bu işi yasaklamıştır. Hadis-i şerifte yuva anlamında bu kelime; (مكناتها) şeklinde varid olmakla birlikte Arapça bilginleri bunun; (وُكُناتها) şeklinde kullanıldığını söylerler. İmriu'l-Kays der ki:

وقد أغتدي والطّير في وُكناتها

"Ve henüz kuşlar yuvalarında iken bazan sabah erkenden çıkarım."

(الوُكْنة); her türlü kuş yuvasının adıdır. (والوكن): İse, kuşun yumurta bıraktığı ve kuluçkaya oturduğu her yerdir. Bu da ağaç ve duvarlardaki çatlaklarda olur. Kuşun yumurtaları üzerine kuluçkaya oturmasını anlatmak üzere; (وَكَن الطائر يكَن وكُوناً) denilir.

Yine araplar arasında kuşların uçuşunu uğur saymayı kabul etmeyen, buna hiçbir değer atfetmeyen kimseler de var ve bu işi yalanlayanları övenleri de vardır. Mesela el-Murakkaş şöyle demektedir:

ولقد غدَوْتُ وكنتُ لا أغدُو على وَاقٍ وحاتم
فإذا الأشائِمُ كالأيا مِنِ والأيامِنُ كالأشائم

"Andolsun ki, sabahleyin yola çıktım. Esasen ben
Ne bir göçeğen kuşunun, ne de kara karganın yanına sabah gitmeyen birisiydim.
Baktım ki, soldan gelenler sağdan gelenler gibidir,
Sağdan gelenler de soldan gelenler gibidir."

İkrime der ki: İbn Abbas'ın yanında bulunuyordum. Öten bir kuş geçti. Orada bulunanlardan birisi: Hayırdır hayırdır deyince, İbn Abbas şu cevabı verdi: Bu kuşun yanında ne hayır olur, ne de şer.

İlim adamlarımız der ki: Kuşların çıkardıkları seslerin insanlar tarafından yorumlanan şeylerle hiç bir ilgisi yoktur. Gelecekte olacağa dair haber vermek şöyle dursun, olana dair bile bir bilgileri yoktur. İnsanlar arasında kuşların dilinden anlayan kimse de yoktur. Bundan tek istisnâ yüce Allah'ın bu

hususta Hz. Süleyman'a özel olarak öğrettiğidir. O halde kuşların uçuşlarından uğur ya da uğursuzluğa dair sonuçlar çıkarmak batıl şeyler arasına katılır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Yalan rüya anlatan yahut kâhinlik yapan ya da kuşların uçuşundan uğursuzluk sonucu çıkartarak yolculuğundan geri dönen bizden değildir."[1]

Ebû Dâvûd da Abdullah b. Mes'ud'dan, o, Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "-Üç defa- kuşların uçuşundan uğur (ya da uğursuzluk) çıkartmak bir şirktir ve bizden değildir. Ancak...[2] Fakat yüce Allah bunu tevekkül ile giderir."[3]

Abdullah b. Amr b. el-Âs da Rasulullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Kuşların, ihtiyacını görmekten geri döndürdüğü kimse şirk koşmuş olur." Peki Ey Allah'ın Rasulü, bunun keffareti ne olur diye sorulunca, şöyle buyurdu: "Böyle yapan bir kimse, şunları söyler:

"(اللّٰهُمَّ لا طَيْرَ إلا طَيْرُكَ ولا خَيْرَ إلّا خَيْرُكَ وَلا إله غيرُك): Allah'ım, senin uğurundan başka uğur, senin hayrından başka bir hayır yoktur. Senden başka da bir ilah yoktur" der, sonra da ihtiyacını görmeye gider."[4]

Bir diğer haberde de şöyle denilmektedir: "Sizden herhangi bir kimse böyle bir şey hissedecek olursa;

اللّٰهُمَّ لا يأتي بالحسنات إلا أنت ولا يذهب بالسيئات إلا أنت لا حول ولا قوة إلا بك

"Allah'ım, iyilikleri ancak sen verirsin, kötülükleri ancak sen giderirsin. İtaate, güç ve şerden korunmaya kuvvet ancak Sendendir" deyiversin. Sonra da yüce Allah'a tevekkül ederek işine gitsin. Şüphesiz ki Allah, bundan dolayı içinde duyduklarına karşı ona yeterli olacaktır ve yüce Allah onu düşündüren şeye karşı ona yetecektir.[5]

el-Maide Sûresi'nde (5/3. âyet, 19. başlıkta) tefe'ül (uğura yormak) ile tetayyur (uğursuzluğa yormak) arasındaki farka dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

"İyi bilin ki onların uğradığı uğursuzluk, ancak Allah tarafındandır" buyruğundaki; "(طَائِرُهُمْ): **Onların uğradığı uğursuzluk"** kelimesini el-Hasen;

(1) Yakın lafızlarla; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* V, 103, 117.

(2) Burada istisna edatından (Ancak...) sonra gelmesi gereken müstesnâ zikredilmemiştir. "Ancak istemeden kişinin kalbine böyle bir duygu gelebilir; onu da Allah tevekkül ile giderir" demektir. İhtisâs olsun diye hazfedilmiştir. (İbnu'l-Esir, *en-Nihâye,* III, 152)

(3) *Ebû Dâvûd,* Tıb 24; *Tırmizî,* Siyer 47; *İbn Mâce,* Tıb 43.

(4) *Müsned,* I, 220.

(5) *Ebû Dâvûd,* Tıb 24.

"(طَيْرُهم): Onların uğursuzlukları" şeklinde; (طائر)'in çoğulu olarak okumuştur. Onların leh ve aleyhlerine takdir edilen şeyler anlamındadır.

"Fakat onların çoğu bilmezler" kendilerine isabet eden kıtlık ve türlü sıkıntıların, işledikleri günahlar sebebiyle -Musa ve kavmi tarafından değil de- Allah nezdinden geldiğini bilmemektedirler.

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٣٢﴾

132. Ve dediler ki: "Bizi büyülemek için her ne mucize getirirsen sana asla iman edecek değiliz."

Yüce Allah'ın: **"Ve dediler ki: Bizi büyülemek için her ne mucize getirirsen..."** Yani, Firavun'un kavmi, Hz. Musa'ya böyle dediler.

"(مهما): **Her ne..."** kelimesi, el-Halil'in dediğine göre aslında, (ما، ما)'den ibarettir. Birincisi şart içindir, ikincisi ise, şartın cevabını te'kid için fazladan gelir. Nitekim bu diğer harflerde (edatlarda) da fazladan getirilebilir. (إمّا وحيثما وأينما وكيفما) edatlarında olduğu gibi. Araplar lafız itibariyle aynı olan iki harfi (edatı) bir arada kullanmak istemediklerinden dolayı birincisinin elifini "he"ye değiştirerek, (مهما) diye kullandılar.

el-Kisaî ise şöyle demektedir: Bunun aslı; (مَهْ) dır. Yani bu işten vazgeç. Sen bize her ne mucize getirecek olursan... demektir.

Bunun tek başına bağımsız bir kelime olduğu da söylenmiştir. Bu, şart edatı olarak kullanılır ve; (إنْ)'in takdiri ile ondan sonra (cevap) cezmedilir. Bu buyrukta bunun cevabı ise, "(فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ): **Sana asla iman edecek değiliz"** buyruğudur.

"Bizi büyülemek" yani bizi, izlemekte olduğumuz yoldan alıkoymak **"için..."** demektir. Bu kelimeye dair açıklamalar, daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/44. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Denildiğine göre Hz. Musa, -sihirbazların secdeye kapanmalarından yüce Allah Firavun'u suda boğduğu vakte kadar- Kıptiler arasında yirmi yıl süre ile kaldı ve onlara mucizeler gösterip durdu. İşte onların bu sözleriyle kastettikleri bu mucizelerdir.

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ
آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿١٣٣﴾

133. Biz de onlara ayrı ayrı âyetler (mucizeler) **olmak üzere, başlarına tufan, çekirge, haşerât, kurbağalar ve kan gönderdik. Fakat yine büyüklük tasladılar. Onlar günahkâr bir topluluk idiler.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Hz. Musa'nın Bu Mucizeleri Gösterdiği Süre:

İsrail, Simak'den, o, Nevf eş-Şamî'den şöyle dediğini rivayet eder: Musa (a.s), sihirbazları yenilgiye uğrattıktan sonra Firavun hanedanı arasında kırk yıl kaldı.

Muhammed b. Osman b. Ebi Şeybe de Mincâb'dan şöyle dediğini naklet-mektedir: Yirmi yıl kaldı, onlara çekirge, haşerat, kurbağalar ve kan mucizelerini gösterdi.

2. "Tufan"ın Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Tufan"** buyruğundan kasıt, aşırı yağmurdur. O kadar ki, yağmur içinde yüzer oldular. Mücahid ile Ata da: Tufan'dan kasıt ölümdür, demişlerdir.

el-Ahfeş der ki: Bunun tekili; (طوفانة) kelimesidir. Şöyle de denilmiştir: Bu kelime "rüchân ve nuksân" gibi mastardır, bunun tekili aranmaz.

en-Nehhâs da şöyle demektedir: Sözlükte tufan, ölüm yahut sel gibi öldürücü olan yani, insanların etrafını kuşatarak (tavaf'tan geliyor) onları helâk eden şey demektir.

es-Süddî der ki: İsrailoğullarına tek damla su dahi isabet etmemişti. Buna karşılık, Kıptiler ayakta dikildikleri halde boğazlarına ulaşıncaya kadar evlerini su basmış ve bu halleri yedi gün devam etmişti. Kırk gün devam ettiği de söylenilmiştir. Bunun üzerine Kıptiler (Hz. Musa'ya); Rabbine bizim için dua et; bizim bu sıkıntımızı açıp gidersin, biz de sana iman edeceğiz, dediler. Hz. Musa da Rabbine dua etti, yüce Allah da tufanı üzerlerinden kaldırdığı halde yine iman etmediler. Yüce Allah, o yıl daha önce kendilerine vermediği şekilde ot ve ekin bitirdi. Bu sefer: O su bir nimet idi, dediler. Bu se-

fer Allah üzerlerine bilinen hayvan olan çekirgeleri gönderdi.

(الجراد); çekirgeler demek olup, bunun tekili müzekker ve müennes için değişmemek üzere (جرادة) şeklinde gelir. Şayet erkeği dişisinden ayırd edilmek istenirse sıfat getirilerek; "(رأيت جرادة ذكراً): Erkek çekirge gördüm," denilir.

Gönderilen bu çekirgeler onların ekin ve meyvelerini yeyip bitirdi. Hatta bu çekirgeler evlerinin çatılarını ve kapılarını dahi yeyip duruyorlardı. Buna karşılık bu çekirgelerden İsrailoğullarının evlerine hiçbir tane girmemişti.

3. Çekirge Öldürmenin Hükmü:

Çekirge bir araziye hücum edip orayı ifsad edecek olursa, öldürülmeleri hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Öldürülmeyecekleri denilmekle birlikte; bütün fukahâ öldürülürler demişlerdir. Öldürülmez diyenler şunu delil gösterirler: Çekirgeler Allah'ın mahlukatından büyük bir türdür. Ve bunlar Allah'ın rızkından yerler, onlar için sorumluluk yoktur. Yine bunlar: "Çekirgeleri öldürmeyin. Çünkü çekirgeler Allah'ın en büyük ordusudurlar"[1] şeklindeki rivayeti de delil gösterirler.

Cumhur ise, çekirgeleri bu halde öldürmeyip bırakmanın malları ifsad edeceğini delil göstermişlerdir. Peygamber (sav) müslüman bir kimse olsa bile bir başkasının malını almak isteyecek olursa, öldürülmesine ruhsat vermiştir. O halde çekirgeler de malı ifsad etmek isteyecek olurlarsa, onların öldürülmesinin caiz oluşu öncelikle söz konusudur. Nitekim fukaha, yılan ve akrebi öldürmenin caiz olduğunu da ittifakla kabul etmişlerdir. Çünkü yılan ve akrep insanlara eziyet verirler. Çekirgeler de aynı hükmü alır. İbn Mace de Cabir ile Enes b. Malik'ten rivayet ettiğine göre, Peygamber (sav) çekirgelere beddua ettiğinde şöyle buyurmuş: "Allah'ım, bunların büyüklerini helak et, küçüklerini öldür. Yumurtalarını ifsad et, kökünü kes ve bizim maişet ve rızık kaynaklarımızı yemesinler diye ağızlarını tut. Sen duayı işitensin." Bir adam, Ey Allah'ın Rasulü, Allah'ın askerlerinden bir orduya köklerinin kesilmesi için nasıl beddua edersin deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Çekirgeler denizde balığın aksırmasının savurduğudur."[2]

4. Çekirge Yemenin Hükmü:

Müslim'in Sahih'inde Abdullah b. Ebi Evfâ'dan şöyle dediği sabittir: Biz

(1) el-Heysemî, *Mecmauz-Zevâid,* IV, 39, ravilerinden Muhummed b. İsmâil b. Ayyâş'ın zayıf olduğu kaydıyla.

(2) *İbn Mâce,* Sayd 9.

Rasulullah (sav) ile birlikte yedi defa gazada bulunduk, onunla beraber çekirge yiyorduk.[1]

İlim adamları, genel olarak çekirgenin yenilebileceği hususunda ihtilaf etmemişlerdir. Eğer canlı olarak yakalanacak olup da kafası kopartılacak olursa, helal olduğu ittifakla kabul edilmiştir. Böyle bir uygulama, çekirge için şer'i kesim seviyesindedir. Şu kadar var ki, çekirge avlanılacak olur ise, kendisi sebebiyle öleceği herhangi bir şeye ihtiyacı olup olmadığı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Genel olarak böyle birşeye ihtiyaç olmadığını ve nasıl ölürse ölsün yenilebileceğini kabul etmişlerdir. Fukahaya göre çekirgenin hükmü bu durumda balıkların hükmü gibidir. İbn Nafi' ve Mutarrif bu görüşü benimsediği gibi, Malik ise ölümüne sebep teşkil edecek bir şeyin olmasının kaçınılmaz olduğu görüşündedir. Ölümüne sebep teşkil edecek olursa başlarının, ayaklarının, yahut kanatlarının kopartılması gibi. Yahut, ateşe atılması gibi. Çünkü çekirge Malik'e göre kara hayvanlarındandır. O bakımdan onun meytesi (kendiliğinden ölmüş olanı) haramdır.

el-Leys ise ölmüş çekirgeyi yemeyi mekruh kabul ederdi. Ancak canlı yakalandıktan sonra ölenin bu yakalanmasını şer'i kesim yerine geçer kabul ederdi. Said b. el-Müseyyeb de bu görüştedir.

Dârakutnî, İbn Ömer'den Rasulullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Bize iki meyte helal kılındı. Balık ile çekirge. Bir de iki kan: Karaciğer ve dalak."[2]

İbn Mace de şöyle demektedir: Bize Ahmed b. Menî' anlattı, bize Süfyan b. Uyeyne anlattı, o, Ebu Said'den naklettiğine göre Enes b. Malik'i şöyle buyururken dinlemiş: Peygamber (sav)'ın hanımları tabaklar üzerinde çekirge hediyeleşirlerdi.[3] Bunu İbnü'l-Münzir de zikretmektedir.

5. Çekirgeler ve Diğer Canlıların Soylarının Tükenişi:

Muhammed b. el-Münkedir, Cabir b. Abdullah'tan, o, Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan dedi ki: Rasulullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Şüphesiz Allah bin ümmet yaratmıştır. Bunların altıyüzü denizde, dört yüzü ise karadadır. Bu ümmetler arasında ilk helâk olacak olan ise çekirgelerdir. Çekirgeler helâk oldu mu, sair ümmetler de tıpkı kopan bir gerdanlığın dağılması gibi arka arkaya (diğer ümmetler de) helâk olurlar."[4] Bunu et-Tirmizî el-Hakim,

(1) *Buhârî*, Zebâih 13; *Müslim*, Sayd 52; *Tirmizî*, Et'ime 22; *Nesâî*, Sayd 37; *Dârimî*, Sayd 5; *Müsned*, IV, 353, 357, 380.

(2) *Dârakutnî*, IV, 272; *İbn Mâce*, Et'ime 31; *Müsned* II, 97.

(3) *İbn Mâce*, Sayd 9.

(4) et-Tirmizî el-Hâkîm, *Nevâdiru'l-Usûl*, I, 542-543.

*"Nevadiru'l-Usul"*de zikreder ve şöyle der: Bu ümmetler arasında ilk helak olacak olanın çekirgeler olmasının sebebi, onların Hz. Adem'in çamurundan artan çamurdan yaratılmış olmalarıdır.(1) Diğer ümmetler ise, insanların helâk oluşu sebebiyle helâk edilirler. Çünkü, diğer ümmetler Âdemoğullarına müsahhar olmak üzere yaratılmışlardır.(2)

Tekrar Hz. Musa ile Kıptîlerin Kıssasına Dönelim:

Şimdi yine Kıptîlerin kıssasına dönelim. Hz. Musa'ya, üzerlerinden çekirge azabı kaldırılacak olursa iman edeceklerine dair söz verdiler. O da dua etti ve çekirgeler azabı giderildi. Geriye ekinlerinden bir miktar kalmış bulunuyordu. Bunun üzerine: Kalanlar bize yeter dediler ve iman etmediler. Bu sefer yüce Allah üzerlerine haşerat (kummel) gönderdi. Kummel ise ed-Debbâ denilen hayvanların küçükleridir. Katade böyle açıklamıştır. ed-Debbâ ise, çekirgelerin uçmadan önceki adıdır. Uçmadan önceki çekirgeler, bir yerin bitkilerini yeyip bitirecek olurlarsa, (أرض مَذْبِيَة) denilir.

İbn Abbas der ki: Kummel denilen şey, buğdayın güvelenmesi demektir. İbn Zeyd ise, bunlardan kasıt piredir demektedir. el-Hasen, kummel, küçük ve siyah bir haşerat çeşididir, demektedir. Ebu Ubeyde, kummel kene demektir diye açıklamıştır.

Gönderilen bu haşerat onların canlı hayvanlarını ve ekinlerini yeyip bitirdi. Üzerlerinde çiçek hastalığı gibi derilerine yapışıp kaldı, onları uyutmadı, onlara rahat vermedi.

Habib b. Ebi Sabit der ki: Âyette geçen kummelden kasıt, siyah hamam böcekleridir. Dilcilere göre ise kummel, bir çeşit kene demektir.

Ebu'l-Hasen el-A'rabî el-Adevî der ki: Kummel, kene türünden küçük bir takım haşerattır. Ancak, keneden de küçüktürler. Bunun da tekili; (قُمَّلة) şeklinde gelir.

en-Nehhâs der ki: Bu açıklama, tefsir alimlerinin söylediklerine ters düşmemektedir. Çünkü bütün bu çeşitlerin azab olmak üzere üzerlerine gönderilmiş olmaları da mümkündür ve bütün bunların ortak özelliği de onlara eziyet vermekten ibarettir.

Kimi müfessirlerin naklettiğine göre o günlerde Mısır'ın başkenti olan "Aynşems"de bir kum tepesi vardı. Hz. Musa asasıyla ona vurdu ve hepsi bit oldu. Kummel'in (bit anlamına gelen) kaml ile aynı şey olduğu da söylenmiştir. Bunu da Ata el-Horasanî ifade etmiştir.

(1) Elimizdeki matbû nüshada bu ibareler yok.

(2) et-Tirmizî el-Hakîm, *a.g.e.*, I, 543.

el-Hasen ise bu kelimeyi "kaf" harfini üstün, "mim" harfini de sakin olarak; (القَمْل): Bit" diye okumuştur.

Bu sefer yine yalvarıp yakardılar, bu azap da üzerlerinden kaldırılınca yine iman etmediler. Arkasından yüce Allah üzerlerine kurbağaları gönderdi.

(الضفادع): Kurbağalar kelimesi (ضِفْدِع) kelimesinin çoğuludur. Bu da suda yaşayan ve bilinen bir hayvandır.

Kurbağanın Öldürülmesinin Yasaklanışı:

Kurbağanın öldürülmesine dair yasak varid olmuştur. Bunu, Ebû Dâvûd ve İbn Mace sahih senedleriyle rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd bu hadisi Ahmed b. Hanbel'den, o, Abdurrezzak'tan... diye rivayet etmiştir.

İbn Mace ise, Muhammed b. Yahya en-Neysaburi ez-Zühlî'den, o, Ebu Hureyre'den şöylece rivayet etmektedir: Ebu Hureyre dedi ki: Rasulullah (sav), göçeğen kuşunun, kurbağanın, karıncanın ve hüdhüd kuşunun öldürülmesini yasaklamıştır.(1)

Nesaî de Abdurrahman b. Osman'dan rivayet ettiğine göre bir tabib Peygamber (sav)'ın huzurunda kurbağanın ilaçta kullanılacağından söz etmiş, Peygamber (sav), kurbağayı öldürmesini yasaklamıştır.(2)

Ebu Muhammed Abdulhak, bu hadisin sahih olduğunu ifade etmiştir.

Ebu Hureyre'den de dedi ki: Göçeğen kuşu, oruç tutan ilk kuştur.

İbrahim (a.s) da Şam bölgesinden Harem'e Beytullah'ı bina etmek üzere çıktığında onunla birlikte hızlıca esen rüzgar (es-Sekine) ile göçeğen kuşu vardı. Göçeğen kuşu, onun gideceği yere yol göstericiliğini yapıyordu. Sekine denilen hızlı esen rüzgâr ise Beytin yerini, miktarını ona işaret ediyordu. Hz. İbrahim Beytin yapılacağı yere varınca, sekine Beytin yapılacağı yere kondu ve: Ey İbrahim, benim bıraktığım gölge miktarınca sen binanı yap.(3) O bakımdan Peygamber (sav) göçeğen kuşunun öldürülmesini yasakladı. Çünkü o, Hz. İbrahim'e Beytin yerini göstermişdi. Kurbağa ise, Hz. İbrahim'in ateşi üzerine su döküyordu. Firavun'a musallat olunca, kurbağa bütün yerleri kapladı. Tandıra geldiği vakit içinde alevli yanan ateş olduğu halde -yüce Allah'a itaat olmak üzere- kendisini ona attı. O bakımdan yüce Allah onun sesini tesbih kılmıştır.

Denildiğine göre, bütün hayvanlar arasında en çok tesbih eden varlık odur.

---

(1) ***Ebû Dâvûd***, Edeb 164, ("kurbağa" yerine "arı"); ***İbn Mâce***, Sayd 10; ***Dârimî***, Edâhî 26, ("kurbağa yerine "arı"); ***Müsned***, I, 332, 347, ("kurbağa yerine "arı").

(2) ***Ebû Dâvûd***, Edeb 165, Tıb 11; ***Nesaî***, Sayd 36; ***Müsned***, III, 453, 499.

(3) et-Tirmizî el-Hakim, ***Nevâdiru'l-Usûl***, I, 544.

Abdullah b. Amr da şöyle demiştir: Kurbağayı öldürmeyiniz. Çünkü sizin o işittiğiniz sesleri bir tesbihtir.

Rivayete göre, Kıptîlerin yatakları, kapları, yiyecekleri ve içecekleri hep kurbağa ile dolmuştu. Onlardan herhangi bir kimsenin sakalı üzerine kurbağalar otururdu. Konuşmaya başladı mı, kurbağa ağzının içine atlardı. Hz. Musa'ya şikâyet ederek: Tevbe edeceğiz dediler. Allah da onların üzerlerindeki bu azabı giderince, yine küfürlerine geri döndüler. Bu sefer yüce Allah üzerlerine kan gönderdi. Nil, üzerlerine kan halinde aktı. İsrailoğullarından bir kimse ondan su aldığı halde, Kıptî su yerine kan alıyordu. İsrailoğullarına mensup birisi, Kıptî'nin ağzına su döktü mü hemen kana dönüşürdü. Kıptî ise, İsrailoğullarına mensup kişinin ağzına kan döktüğü halde o da tatlı su oluveriyordu.

"Ayrı ayrı âyetler olmak üzere" yani, apaçık ve besbelli mucizeler olarak. Bu açıklama Mücahid'den nakledilmiştir. ez-Zeccâc der ki: "(آيات مفصّلات): **Ayrı ayrı âyetler olmak üzere"** hal olarak nasbedilmiştir.

Rivayet olunduğuna göre her iki mucize arasında sekiz gün vardı. Kırk gün olduğu, bir ay olduğu da söylenmiştir. Bundan dolayı: "(مفصلات): **Ayrı ayrı"** denilmiştir.

"Fakat yine büyüklük tasladılar." Yüce Allah'a iman etmeyi kibirlerine yedirmediler, bir düşüklük kabul ettiler.

وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ ۖ
لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ۖ
﴿١٣٤﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلَىٰ أَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ إِذَا هُمْ
يَنْكُثُونَ ﴿١٣٥﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا
بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿١٣٦﴾

134. Üzerlerine bu azab çökünce: "Ey Musa, sana olan ahdi hürmetince bizim için Rabbine dua et! Şayet bu azabı bizden kaldırırsan, andolsun sana iman edeceğiz ve İsrailoğullarını da mutlaka seninle birlikte göndereceğiz" dediler.

135. Biz, kendisine erişecekleri bir süreye kadar üzerlerinden azabı giderince bir de bakarsın ki onlar ahidlerini bozmuşlar bile.

136. Artık Biz de âyetlerimizi yalanlamaları, onları umursamamaları yüzünden kendilerinden intikam aldık ve hepsini denizde boğduk.

"Üzerlerine bu azab çökünce..." buyruğundaki "(الرِّجْزُ): **Azab"** kelimesi "râ" harfi ötreli olarak da okunmuştur. İki ayrı söyleyiştir. İbn Cübeyr der ki: Sözkonusu bu azab, taûn (veba) idi. Kıptîlerden bu azap dolayısıyla bir günde yetmişbin kişi öldü. Burada azaptan kastın, daha önce sözü geçen mucizeler olduğu da söylenmiştir.

"Sana olan ahdi hürmetince" buyruğundaki "(ما); (الذي) anlamındadır. Yani, sana tevdi ettiği ilim hürmetince, yahut da sana verdiği özellik ve buna bağlı olarak sana verdiği peygamberlik için... Bunun, ona bir yemin verdirmek anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani onun, sana olan ahdi hakkı için mutlaka bizim için dua etmelisin. Buna göre; (ما); sıla olur.

"Şayet bu azabı bizden kaldırırsan" bu azap üzerimizden kaldırılıncaya kadar ilahına dua etmen suretiyle bu azap üzerimizden kalkacak olursa, **"andolsun sana iman edeceğiz."** Getirdiklerinde seni tasdik edecek, doğrulayacağız. **"Ve İsrailoğullarını da mutlaka seninle birlikte göndereceğiz, dediler."** Önceden de geçtiği üzere İsrailoğullarını hizmetlerinde kullanıyorlardı.

"Biz kendisine erişecekleri bir süreye kadar..." Yani, suda boğulmak için kendilerine tayin edilmiş vadeye kadar... **"Bir de bakarsın ki onlar ahidlerini bozmuşlar bile."** Yani, yerine getireceklerine dair verdikleri sözleri bile bozuyorlar. **"Artık Biz de âyetlerimizi yalanlamaları, onları umursamamaları yüzünden kendilerinden intikam aldık ve hepsini denizde boğduk."** Buradaki **"onları umursamamaları"** buyruğundaki "o" zamiri intikam almaya aittir. (Onlar aldığımız intikamdan gafil idiler, anlamına gelir). Buna da yüce Allah'ın: **"İntikam aldık"** buyruğu delil teşkil etmektedir. Zamirin **"âyetlere"** ait olduğu da söylenmiştir. Yani onlar, âyetlerimizden gafiller oluncaya kadar onlara itibar etmediler, onlardan ibret almadılar.

وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا
الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا ۖ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ
بِمَا صَبَرُوا ۖ وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا
كَانُوا يَعْرِشُونَ ﴿١٣٧﴾

137. Zaafa uğratılagelmiş kavmi de bereketlendirdiğimiz yerin doğularına da batılarına da mirasçı kıldık. Rabbinin İsrailoğullarına olan o pek güzel va'di sabretmelerinden ötürü bütünüyle yerini buldu. Firavun ve kavminin yapmakta ve yükseltmekte olduklarını ise darmadağın ettik.

"Zaafa uğratılagelmiş" yani, hizmet işlerinde kullanılmak suretiyle zelil duruma düşürülmüş **"kavmi de"** İsrailoğullarını **"yerin doğularına da batılarına da mirasçı kıldık."**

el-Kisaî ve el-Ferra, burada aslında "(في مشارق الأرض ومغاربها): Yerin doğularında da, batılarında da" anlamında olduğunu ve bundan; "(في): ...de..., da" edatı hazfedildiğinden dolayı bu iki kelimenin nasbedildiğini ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte zahir olan İsrailoğullarının Kıptîlere ait arza mirasçı oldukları anlaşılmaktadır. O halde bu iki kelime (yani meşarik ve mağarib: Doğular ve batılar) mef'ulün sarih olarak nasb edilmişlerdir. Nitekim "(ورثت المال وأورثته): Mala mirasçı oldum, malı ona miras bıraktım," denilir. (Mirasçı kılmak anlamındaki) fiil hemze ziyadesi ile teaddi ettiğinden iki mef'ulü nasbetmiştir.

Buradaki "yer"den kasıt Şam ve Mısır topraklarıdır. Doğu ve batılarından kasıt ise, bu toprakların doğu ve batı yönlerinde bulunan yerlerdir. O bakımdan "yer" (elif-lam ile) özel bir isim haline getirilmiştir. Bu açıklamalar, el-Hasen, Katade ve başkalarından nakledilmiştir.

Buradaki **"yer"** ile bütün arzın kastedildiği de söylenmiştir. Çünkü, Hz. Davud ile Hz. Süleyman da İsrailoğullarındandır ve bunlar bütün yeryüzüne malik olmuşlardı.

"Bereketlendirdiğimiz" yani, kendisinden ekinler ve mahsuller bitirip nehirler akıttığımız yer demektir.

"Rabbinin İsrailoğullarına olan o pek güzel va'di..." Bu buyruk ile kast edilen vaad, yüce Allah'ın: ***"Biz ise, o arzda zayıf düşürülenlere lütfetmek, onları önderler yapmak ve onları mirasçılar kılmak istiyorduk"*** (el-Kasas, 28/5) buyruğunda sözü edilen vaaddir.

"Sabretmelerinden ötürü" yani, gerek Firavun'un eziyetlerine, gerekse de Hz. Musa'ya iman etmelerinden sonra Allah'ın emrini yerine getirmeye sabretmelerinden ötürü (onlara olan va'di) **"bütünüyle yerini buldu. Firavun ve kavminin yapmakta ve yükseltmekte olduklarını ise darmadağın ettik."**

Âyet-i kerimedeki; "(يَعْرِشُونَ): Yükseltirler" fiili, yüksek bina yapanı anlatmak için kullanılan; (عَرْش يَعْرِش)'dendir. İbn Abbas ve Mücahid derler ki: Yaptıkları köşk ve benzeri yüksek binaları **"darmadağın ettik"** demektir. el-Ha-

sen der ki: Burada bu kelime asma ağaçlarını yükseltmek için çardak yapmak anlamındadır.

İbn Âmir ile Âsım'dan rivayetle Ebu Bekr; (يَعْرُشُونَ) şeklinde "râ" harfini ötreli olarak okumuşlardır. el-Kisaî der ki: Bu da Temimlilerin şivesidir. İbrahim b. Able ise, "râ" harfini şeddeli, "ya" harfi ötreli olarak; (يُعَرِّشُونَ) diye okumuştur.

وَجَاوَزْنَا بِبَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱلْبَحْرَ فَأَتَوْا۟ عَلَىٰ قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَىٰٓ أَصْنَامٍ لَّهُمْ ۚ قَالُوا۟ يَٰمُوسَى ٱجْعَل لَّنَآ إِلَٰهًا كَمَا لَهُمْ ءَالِهَةٌ ۚ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿١٣٨﴾

138. İsrailoğullarını denizden geçirdik. Kendilerine ait putlara tapagelen bir topluluğa rast geldiler. "Ey Musa, onların nasıl tanrıları varsa, sen de bize böyle bir tanrı yap" dediler. "Siz gerçekten cahillik eden bir topluluksunuz" dedi.

"İsrailoğullarını denizden geçirdik. Kendilerine ait putlara tapagelen bir topluluğa rast geldiler" meâlindeki buyrukta **"tapagelen"** anlamındaki; (يَعْكُفُونَ) kelimesini Hamza ve el-Kisaî "kef" harfini esreli olarak, diğerleri ise ötreli olarak okumuşlardır. Bir şey üzerinde devam etmek ve ondan ayrılmamak anlamındadır. Bu iki okuyuşa göre de fiilin mastarı (فُعول) vezninde gelir.

Katade der ki: Bunlar, Lahm'e mensub bir kavim idiler ve er-Rikka'da yerleşmiş bulunuyorlardı. Bunların putlarının inek heykelleri şeklinde olduğu söylenmiştir. İşte bundan dolayı Samiri onlara bir buzağı heykeli yapmıştı.

"Ey Musa, onların nasıl tanrıları varsa, sen de bize böyle bir tanrı yap, dediler." Onların söyledikleri bu söz, bedevî arapların cahillerinin Zatu Envat diye bilinen ve her sene bir gün ta'zim edilen, kâfirlere ait yeşil bir ağaç gördükleri vakit, Ey Allah'ın Rasulü, bunların Zatu Envat'ları bulunduğu gibi, sen de bize böyle bir Zatu Envât yap, demelerine benzemektedir. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara şu cevabı vermişti: "Allahu ekber! Nefsim elinde olana yemin olsun ki, sizler de Musa'nın kavminin: **"Onların nasıl tanrıları varsa, sen de bize böyle bir tanrı yap"** dedikleri gibi söylediniz.

"Siz gerçekten cahillik eden bir topluluksunuz" demişti. Andolsun okun tüylerinin aynı hizada oluşu gibi sizden öncekilerin izledikleri yolları

takib edeceksiniz. Hatta onlar bir kertenkele deliğine girecek olsalar dahi siz de o deliğe mutlaka gireceksiniz."[1]

Bu olay ise Hz. Peygamber'in Huneyn'e çıkışı sırasında olmuştu. Niteklim yüce Allah'ın izniyle ileride buna dair açıklamalar et-Tevbe Sûresi'nde (9/25. âyet, 1. başlıkta) gelecektir.

إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ مُتَبَّرٌ مَّا هُمْ فِيهِ وَبَٰطِلٌ مَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٣٩﴾ قَالَ أَغَيْرَ ٱللَّهِ أَبْغِيكُمْ إِلَٰهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٤٠﴾

139. "Şüphesiz ki onların içinde bulundukları yok olmaya mahkûmdur ve yapmakta oldukları da bâtıldır."

140. Dedi ki: "O sizi âlemlere üstün kılmışken, ben sizin için ilâh olarak Allah'tan başkasını mı arayacak mışım?"

"Şüphesiz ki, onların içinde bulundukları yok olmaya mahkûmdur" meâlindeki buyrukta geçen; (مُتَبَّرٌ) yani, helâk edilmeye, tüketilmeye mahkûmdur. Mastarı olan; (التَّبار): Helâk olmak demektir. Kırılmış dökülmüş her bir kaba da; (مُتَبَّرٌ) denildiği gibi, sonuç alınmayan başarısız iş hakkında da; (أمر مُتَبَّر) denilir. Yani, ibadet eden de, kendisine ibadet olunan da helâk olmuşlar, demektir. **"Bâtıldır"** ise, yok olup gidecektir, darmadağın olacaktır, çözülecektir anlamındadır.

"(مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ): **Yapmakta oldukları"** buyruğundaki; "(كَانُوا): Oldukları" lafzı fazladan gelmiş bir sıladır.

"Dedi ki: O sizi âlemlere" Çağdaşınız olan alemlere **"üstün kılmışken"** diye açıklandığı gibi, düşmanlarınızı helâk etmek ile sizi alemlere üstün kılmışken diye de açıklanmıştır. Ayrıca onlara özel olarak vermiş olduğu alamet ve mucizelerle (onları üstün kılmıştı, diye de açıklanmıştır).

"Ben sizin için ilah olarak Allah'tan başkasını mı arayacakmışım?" Yüce Allah'tan başka bir ilah mı isteyecekmişim?

"Sizin için... arayacakmışım" anlamındaki; (أَبْغِيكُمْ إِلَٰهًا) fiilin hem harf-i cersiz geçişi yapılabilir, hem de "lâm" harf-i cerri ile geçişi yapılabilir.

(1) *Tirmizî*, Fiten 18; *Müsned*, V, 218.

وَإِذْ أَنجَيْنَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقَتِّلُونَ أَبْنَاءَكُمْ
وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ ۚ وَفِي ذَٰلِكُم بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿١٤١﴾

141. Hani sizi, size işkencelerin en kötüsünü yapan, oğullarınızı öldüren, kızlarınızı da sağ bırakan Firavun hanedanından kurtarmıştık? Bu size Rabbinizden büyük bir imtihan (ve belâ) **idi.**

Yüce Allah onlara olan lütuflarını hatırlatmaktadır. Bunun, Peygamber (sav)'ın çağında yaşayan yahudilere bir hitap olduğu da söylenmiştir. Daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/49. âyetin tefsirinde) açıklandığı üzere geçmişlerinizi (atalarınızı) kurtarmış olduğumuzu hatırlayın, demektir.

وَوَاعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ
لَيْلَةً ۚ وَقَالَ مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ
سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤٢﴾

142. Musa ile otuz gece sözleştik ve buna ayrıca on gece daha kattık. Böylelikle Rabbinin tayin buyurduğu vakit, kırk geceye tamamlandı. Musa, kardeşi Harun'a: "Kavmim içinde yerime geç. Islâh et, fesatçıların yoluna da uyma" dedi.

Yüce Allah'ın: **"Musa ile otuz gece sözleştik ve buna ayrıca on gece daha kattık. Böylelikle Rabbinin tayin buyurduğu vakit kırk geceye tamamlandı"** buyruğuna dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Musa İle Sözleşilen Kırk Gece:

Yüce Allah: **"Musa ile otuz gece sözleştik"** buyruğunda, Hz. Musa'ya lütfettiği ikramlardan birisinin de bu olduğunu zikretmektedir. Hz. Musa'ya ikram olmak üzere onunla münacaat için sözleşmiş idi.

"Ve buna ayrıca on gece daha kattık." İbn Abbas, Mücahid, ve Mesrûk

(Allah onlardan razı olsun) derler ki: Bu kırk gün, Zülkade ayı ile Zülhicce'nin (ilk) on günüdür. Ona bu ayı oruçla geçirmesini ve bu ayda tek başına ibadete çekilmesini emretmişti. Zülkade ayını oruçla geçiren Hz. Musa, ağzının kokusunun değiştiğini görünce, -denildiğine göre- keçi boynuzu çubuğu ile dişlerini fırçaladı. Melekler şöyle dediler: "Biz senin ağzından misk kokusunu alıyorduk. Sen ise dişlerini fırçalamakla bu kokuyu bozdun. O bakımdan ona Zülhicce ayından on gün daha ilave edildi.

Yine denildiğine göre, dişlerini fırçalayınca yüce Allah kendisine şu şekilde vahyetti: "Ey Musa, ağzın önceki haline gelmedikçe seninle konuşmayacağım. Sen oruç tutanın (ağız) kokusunun, benim için misk kokusundan daha sevimli olduğunu bilmiyor musun" deyip on gün daha oruç tutmasını emretti.

Yüce Allah'ın Musa (a.s) ile konuşması, Hz. İsmail'in kurban edilmekten fidye ile kurtulduğu ve yüce Allah'ın Muhammed (sav)'ın haccını tamamlamasını mukadder kıldığı kurban bayramı sabahı olmuştu.

"On" anlamındaki; (عشر) kelimesinin sonundaki "he" (yuvarlak "te") nin hazfedilmesi, sayılanın müennes oluşundan dolayıdır. Otuz'a on ilave edilmesi halinde kırk ettiği bilindiği halde **"böylelikle Rabbinin tayin buyurduğu vakit kırk geceye tamamlandı"** buyruğundaki faydaya gelince, burada maksadın Biz otuzu, otuzun kapsamındaki on gün ile tamamladığımız vehmi ortaya çıkmasın diyedir. Bununla tamamlayan on'un, otuzdan ayrı on gün olduğunu açıklamaktadır.

Yüce Allah, el-Bakara Sûresi'nde (2/51. âyette) kırk gün dediği halde, burada otuz gün demektedir. O halde bu bir bedâ (bir hususu sonradan uygun görmek) olur, diye itiraz edilecek olursa, şöylece cevap verilir: Hayır, durum böyle değildir. Çünkü burada yüce Allah: Buna ayrıca on gece daha kattık diye buyurmaktadır. Kırk ile otuz ve on aynı şeylerdir, bunlar arasında farklılık yoktur. Yüce Allah, bu iki ifadeyi, birisinde meseleyi tafsilatlı olarak anlatmak üzere, diğerinde toplam olarak ifade etmek üzere kullanmıştır. Kırk diye buyurması, toplamını ifade etmektedir. Otuz diye buyurması ise, ardı arkasına bir ay ve buna ilave edilen on günün olduğunu anlatmak içindir. Bunların toplamı ise kırk gün eder. Nitekim şair şöyle demiştir:

عشر وأربع . . .

"On ve dört..."

Bununla ayın dolunay olduğu gece olan ondördüncü günü kastetmektedir. Arap dilinde böyle bir kullanım mümkündür.

2. Vaadlerde Süre Tanımak ve Kişinin Allah'a Karşı Özür Beyan Edebilme Hali:

İlim adamlarımız der ki: Bu âyet-i kerime, sözleşmelere süre tesbitinin eskiden beri süregelen bir âdet, yüce Allah'ın da değişik hususlarda tesis ettiği eski bir gelenek olduğuna, ümmetler hakkında bu şekilde verdiği hükmü ve bu yolla da kendilerine yapılacak işlerde ağır ve teenni ile hareket etme miktarlarını bildirdiğine delâlet etmektedir. Yüce Allah'ın tesbit ettiği ilk süre ve vade, bütün mahlukatı içinde yaratmış olduğu altı günlük süredir: *"Andolsun, göklerle yeri ve aralarında olanları Biz altı günde yarattık ve Bize bir yorgunluk dokunmadı."* (Kaf, 50/38) Ayrıca bu sûrede daha önce geçmiş bulunan yüce Allah'ın: *"Şüphesiz Rabbiniz O Allah'tır ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı..."* (el-A'raf, 7/54) buyruğunu açıklarken, bunun anlamını da açıklamış bulunuyoruz.

İbnü'l-Arabî der ki: Herhangi bir husus için bir vade tesbit edilecek olursa, o süre içerisinde tesbit edilen hususun yerine getirilmesine çalışılırken, bunu gerçekleştirme imkânı bulunmadan belirlenen vade gelmiş ise, bu sefer konuyu daha iyi anlamayı sağlamak ve mazereti ortadan kaldırmak kastıyla süre arttırılır. Şanı yüce Allah, bu hususu Musa (a.s)'a beyan etmiş, da otuz günlük bir süre tayin ettikten sonra kırk güne tamamlamak üzere sonradan on gün daha ilave etmiştir. Bundan dolayı Hz. Musa'nın kavmine dönüşü on gün geçikmiş oldu. Onlar, bu şekilde bir gecikmenin ve ertelemenin mümkün olabileceğine akıl erdiremediler. Sonunda şöyle dediler: Şüphesiz Musa kayboldu, ya da unuttu. Bunun üzerine ona verdikleri sözlerini bozdular ve ondan sonra değişiklikler yaparak Allah'tan başka bir ilaha ibadet ettiler.

İbn Abbas, der ki: Musa (a.s) kavmine şöyle demişti: Benim Rabbim kendisi ile karşılaşmak üzere bana otuz günlük bir süre vaad etti. Bu süre zarfında yerime Harun'u tayin ediyorum. Fakat Musa Rabbine kavuşmak üzere ayrıldığında Allah ona on gün daha ilave etti. İşte onların -ileride de açıklanacağı üzere- buzağıya tapınmak suretiyle fitneye düşmeleri Allah'ın ilave ettiği bu on gün içerisinde olmuştu.

Önceden belirlenen vadeye yapılacak fazlalık takdiri bir şekilde tesbit edilir. Tıpkı ilk vadenin takdiri olarak tesbit edildiği gibi. Böyle bir durum ise, ancak hakimin mesele ile alakalı hususları iyice tetkik etmesinden sonra ictihad ile mümkün olabilir. Böyle bir hususla alakalı olan şeyler ise, zaman, durum ve iş gibi hususlardır. Mesela, ilave edilecek olan bu süre, yüce Allah'ın Musa (a.s) için tayin ettiği gibi önceki sürenin üçte biri kadar olabilir. Şayet hakim, asıl olan vade ile fazlalığı tek bir sürede bir arada vermeyi uygun görürse bu da caizdir. Bununla birlikte bu süreden sonra insanların kar-

şı karşıya kalabileceği bir takım mazeretleri de beklemek kaçınılmazdır. Bu açıklamaları İbnü'l-Arabî yapmıştır.

Buhârî, Ebu Hureyre'den, o, Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Yüce Allah, bir kişinin ecelini atmış yılı bulana kadar erteleyecek olursa, artık onun ileri sürecek bir mazereti kalmamış olur."(1)

Derim ki: Bu buyruk hakimlerin aleyhlerine hüküm biçilenleri arka arkaya mazur görmeleri için asli bir delil teşkil etmektedir. Bu, mahlukata bir lütfudur. Onların başındaki yöneticilerin de hak ile hükümleri uygulamaları içindir.

"(أعْذَرَ في الأمر): İş hususunda mazur gördü." Yani, bu konuda ona gereken mübalağayı gösterdi. Yani, daha ileri derecede mazur görülmesi mümkün olmayacak şekilde en ileri noktada ona bir sınır tanıdı demektir.

Ademoğullarına karşı ileri sürecekleri kabul edilebilir bir mazeret bırakmayan en büyük husus, Allah'ın onlara karşı delillerinin tamamlanması için peygamberler göndermiş olmasıdır: ***"Biz bir Rasul göndermedikçe de azab ediciler değiliz."*** (el-İsra, 17/15) Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: ***"Ve size korkutucu gelmedimi."*** (Fatır, 35/37)

Bunların (yani rasuller ve korkutucuların) peygamberler olduğu belirtilmiştir. İbn Abbas ise, (korkutucunun) ağaran saçlar olduğunu söylemiştir. Çünkü, saç ağarması olgunluk yaşında görülmeye başlanır ki, bu da çocukluk yaşından uzaklaşmanın bir alametidir. Hadis-i şerifin altmış yılı mazur görülebilecek sınır olarak tesbit etmesi, altmış yaşının abidlerin mücadele alanlarına yakın oluşundan dolayıdır. Ayrıca bu yaş, yüce Allah'a dönüşün, tevazu ve itaat ile O'na boyun eğip teslim oluşun da yaşıdır. Artık ölümün ve Allah'a kavuşmanın gözetlendiği bir yaştır. Bu yaşa kadar insan ardı arkasına mazur görülür (ve artık ileri sürebileceği bir mazereti kalmaz).

Kişinin ilk uyarılması Peygamber (sav) iledir, ikinci uyarılması saçlarının ağarması iledir. Bu da kırk yaşının tamamlanması esnasında olur. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Nihayet o.. kırk yaşına varınca dedi ki: Rabbim bana... verdiğin nimete şükretmemi... ilham et."*** (el-Ahkaf, 46/15) Yüce Allah da kırk yaşına ulaşan kimsenin, artık yüce Allah'ın hem kendisinin hem de anne-babasının üzerindeki nimetlerin kadrini bilmesi ve onlara şükretmesi gerektiğini belirtmektedir.

Malik der ki: Ben, bizim şehrimizin ilim ehlini onlardan herhangi birisi kırk yaşına ulaşıncaya kadar dünyaya talip olup insanlarla oturup kalktıklarını gördüm. Bu kırk yaşı geldi mi, insanlardan uzaklaşırlardı.

---

(1) *Buhârî*, Rikaak 5; *Müsned*, II, 275, 320, 417.

3. Tarih (gün olarak) Geceden mi Başlar, Gündüzden mi:

Âyet-i kerime, ayrıca tarihin gündüzlerle değil de gecelerle tesbit edileceğine delâlet etmektedir. Çünkü yüce Allah: **"Otuz gece"** diye buyurmaktadır. Diğer taraftan geceler de aynı zamanda (kamerî) ayların da başlangıcıdır. Ashab (r.a) da geceleri esas alarak günlere dair haber verirlerdi. Hatta Ashab-ı Kiram'ın: "Biz, Rasulullah (sav) ile birlikte beş (gün) oruç tuttuk" dedikleri dahi rivayet edilmiştir.

Arap olmayanlar ise bu hususta farklı hesap yaparlar. Onlar, hesaplarına güneşi esas aldıkları için gündüzlerle hesaplarını yaparlar. İbnü'l-Arabî der ki: Güneş ile hesap yapmak, menfeatler (mahsul ve benzerleri) içindir, ay ile hesap ise, menasik (oruç, hac ve zekât gibi) ibadetler içindir. Bundan dolayı yüce Allah: **"Musa ile otuz gece sözleştik"** diye buyurmaktadır.

Arapça'da tarih kelimesi, (أرّخت تاريخاً) ile hemzeli olarak; (ورّخت توريخاً) ile de "vav" harfi iki ayrı söyleyiş halinde kullanılır.

Hz. Harun'un Hz. Musa'ya Vekâleti ile Hz. Ali'ye Halifelik Vasiyeti:

"Musa, kardeşi Harun'a: Kavmim içinde yerime geç... dedi" buyruğunun anlamı şudur: Hz. Musa, yüce Allah ile münacaat için gidip bu süre zarfında kavmi arasında olmayacağı vakit, kardeşi Harun'a, sen benim vekilim ol demişti. Bu ise, niyabete (vekâlete) delil teşkil etmektedir. Müslim'in Sahih'inde şu rivayet yer almaktadır: Sa'd b. Ebi Vakkas'dan dedi ki: Ben Rasulullah (sav)'ı, Ali'ye gazalardan birisinde kendisini yerine vekil tayin ettiği bir sırada şöyle buyururken dinledim: "Harun'un, Musa'nın yerine geçtiği gibi, sen de benim yerime geçmeye razı değil misin? Şu kadar var ki, benden sonra peygamber olmayacaktır."[1]

Rafızî'ler, İmamiyye ve Şia'nın diğer fırkaları, Peygamber (sav)'ın Hz. Ali'yi bütün ümmete halife tayin ettiğine dair bunu delil göstermişlerdir. Hatta İmamiye -Allah müstehaklarını versin- ashabı tekfir etmişlerdir. Çünkü, onlara göre Ashab, Hz. Ali'nin halife tayin edildiğine dair bu nass ile ameli terk etmişler, kendileri ictihatta bulunarak ondan başkasını halifeliğe getirmişlerdir. Aralarından, hakkını taleb etmediği için Hz. Ali'yi tekfir edenler dahi vardır. Bu gibi kimselerin kâfir olduklarında ve bu sözlerinde onlara tabi olanların da kâfir olduklarında hiç bir şüphe yoktur.

Bunlar, hayatta iken bu şekilde bir halife tayin etmenin, müvekkilin azli, yahut ölümü ile sona eren bir vekâlet gibi olduğunu ve müvekkilin ölü-

(1) *Buhârî*, Fedâilu Ashâbi'n-Nebiyy 9, Meğâzî 78; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 30, 31, 32; *Tirmizî*, Menâkıb 20; *İbn Mâce*, Mukaddime 11, h. no: 121; *Müsned*, I, 170, 177, 179, 182, 184, 185, III, 32.

münden sonra ise bunun devam etmesini gerektirmediğini bilmiyorlar. Bu durumda İmamiye'nin de başkalarının da delil diye yapıştığı bu husus, delil olmaktan çıkar. Diğer taraftan Peygamber (sav) Medine'ye İbn Um Mektum'u da, başkalarını da halife olarak tayin etmiştir. Ancak, böyle bir uygulamanın, kimsenin her zaman için halife olması gerektiği anlamına gelmediği ittifakla kabul edilmiştir. Diğer taraftan Harun (a.s) Hz. Musa ile risaletin de ortak kılınmıştı. Dolayısıyla bunun, maksatlarına delil teşkil edebilecek bir tarafı da yoktur. Hidayete ulaşma başarısı Allah'tandır.

"Islah et" buyruğu, ıslah yapma emrini vermektedir. İbn Cüreyc der ki: Samirî'yi azarlaması ve onun yaptığını değiştirmeye çalışması da yapması gereken ıslahtan idi. Bunun, şu anlama geldiği de söylenmiştir: Yani sen, onlara yumuşak davran ve işlerini ıslah et, kendini de ıslah et. Yani, her bakımdan sen ıslah eden bir kimse ol. **"Fesatçıların yoluna da uyma."** İsyan edenlerin yollarını izleme, zalimlere yardımcı olma.

وَلَمَّا جَآءَ مُوسَىٰ لِمِيقَٰتِنَا وَكَلَّمَهُۥ رَبُّهُۥ ۚ قَالَ رَبِّ أَرِنِىٓ أَنظُرْ إِلَيْكَ ۚ
قَالَ لَن تَرَىٰنِى وَلَٰكِنِ ٱنظُرْ إِلَى ٱلْجَبَلِ فَإِنِ ٱسْتَقَرَّ مَكَانَهُۥ فَسَوْفَ تَرَىٰنِى ۚ
فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُۥ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُۥ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا ۚ فَلَمَّآ
أَفَاقَ قَالَ سُبْحَٰنَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٤٣﴾

143. Musa, tayin ettiğimiz vakitte gelip Rabbi de onunla konuşunca dedi ki: "Rabbim, bana kendini göster de Sana bakayım." Buyurdu ki: "Beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse, sen de Beni görebileceksin." Rabbi o dağa tecelli edince, onu paramparça etti. Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: "Seni tenzih ederim. Sana tevbe ettim ve ben iman edenlerin ilkiyim."

"Musa, tayin ettiğimiz vakitte" vadolunan vakitte **"gelip Rabbi de onunla konuşunca"** yani, arada herhangi bir vasıta bulunmaksızın kelâmını ona işittirince, **"dedi ki: Rabbim bana kendini göster de Sana bakayım."** Bu sözleriyle Hz. Musa, Allah'ı görme talebinde bulundu ve sözünü işitince, onu görmeye şevki arttı. Bunun üzerine yüce Allah: **"Buyurdu ki: Beni asla göremezsin."** Yani, Beni dünyada görmene imkan yoktur.

Bu buyruğu, Senin kudretine bakayım diye bana büyük bir âyet (alâmet ve mucize) göster, maksadı ile söylenmiş olduğuna yorumlamak imkânsızdır. Çünkü, Hz. Musa, **"Sana"** demiş, buna karşılık yüce Allah da: **"Beni asla göremezsin"** diye buyurmuştur. Şayet Hz. Musa, Allah'tan kendisine bir âyet göstermesini dilemiş olsaydı, diğer âyet ve mucizeleri ona verdiği gibi, elbette istediğini ona verirdi. Hz. Musa'nın da görmüş olduğu diğer âyetlerden dolayı bunları istemesini gerektirmeyecek kadar bir kanaati de zaten oluşmuş idi. O bakımdan böyle bir te'vil batıldır.

"Fakat şu dağa bak. Eğer o yerinde durabilirse, sen de Beni görebileceksin." Yüce Allah, Hz. Musa'ya kendi bünyesinden daha güçlü ve daha sağlam olan bir şeyi misal verdi. Yani, eğer dağ yerinde durur ve sarsılmazsa, Beni görebileceksin. Eğer yerinde durmazsa, şunu bil ki dağ Benim tecellimi kaldıramadığı gibi, sen de Beni görmeye takat gösteremeyeceksin.

Kadı Iyad, Kadı Ebu Bekr b. et-Tayyib'den şu anlamda bir söz nakletmektedir: Hz. Musa, yüce Allah'ı gördü, bunun için yere baygın yığıldı. Dağ da Rabbini gördü. Bundan dolayı Allah'ın, dağ için yaratmış olduğu özel bir idrâk sebebiyle param parça dağıldı. Kadı Ebu Bekr b. et-Tayyib, bunu yüce Allah'ın: **"Fakat şu dağa bak. Eğer o yerinde durabilirse, sen de Beni görebileceksin"** diye buyurduktan sonra: **"Rabbi o dağa tecelli edince onu param parça etti, Musa da baygın düştü"** diye buyurmasından çıkartmaktadır.

Tecelli etmesi, görünmesi, ortaya çıkması demektir. Bu da "(جَلَوْت العروس): Gelini açığa çıkardım, görünmesini sağladım" tabirinden alınmıştır. Yine üzerindeki pası giderilerek ortaya çıkartılan kılıç hakkında da aynı fiil kullanılır ve her ikisinde de mastar (جِلاء) şeklinde gelir. Bir şeyin tecelli etmesi, onun açığa çıkması demektir.

Emri ve kudreti tecelli etti diye de açıklanmıştır. Bunu Kutrub ve başkaları söylemiştir.

Medineliler ile Basralılar **"param parça"** anlamındaki; (دَكّاً) kelimesini "kêf" harfi şeddeli ve iki üstün ile okumuşlardır. Bu okuyuşun sıhhatine ise, "(دُكَّتِ الأَرْضُ دَكّاً): ***Ve yer dağılıp zerreler gibi parça parça olduğu zaman"*** (el-Fecr, 89/21) âyeti ile dağ anlamındaki kelimenin müzekker oluşu delil teşkil etmektedir. Kûfeliler ise, (دَكّاء) diye okumuşlardır. O, dağı hafif tümsek bir arazi gibi bir hale getirdi, demektir. Bu ise, dağ seviyesine ulaşamayan tümsek demektir. Bunun müzekkeri; (أَدَكّ) şeklinde gelir. Çoğulu da; (دَكّاء دَكّاوات ودُكٌّ) diye gelir. Tıpkı, (حَمْراوات وحُمْرٌ): Kırmızılar gibi.

el-Kisaî der ki: (الدُّكّ) diye nitelendirilen dağlar, enli olan dağlar demektir. Bunun da tekili (أَدَكّ) şeklinde gelir. Kisaî'den başkaları ise, (الدَّكّاوات) kelimesi, (دَكّاء)'ın çoğuludur ve bunlar da pek büyük olmayan çamurdan tüm-

sekler demektir. (الدَّكْدَاكُ) ise, kumdan küçük tümsekler anlamına gelip fazlaca yüksek olmayan, yere yakın olan tümsekliklere denilir. (ناقة دكاء) ise, hörgücü olmayan dişi deve anlamına gelir.

"Tefsir"de[1] denildiğine göre, dağ yerin dibine geçti ve şu ana kadar yerin içine geçmeye devam etmektedir. İbn Abbas der ki: Yüce Allah dağı toprak haline dönüştürdü. Atiyye el-Avfî de der ki: Bir yığın kum haline getirdi.

"Musa da baygın düştü." Yani, İbn Abbas, el-Hasen ve Katade'den nakledildiğine göre Musa bayıldı. Ölüverdiği de söylenmiştir. (صَعِق الرجل): Adam baygın düştü demek olup, ism-i faili de (صَعِق) şeklinde gelir. İsm-i failinin çoğulu (صُعق) şeklinde, ismi mef'ulü ise (مصعوق) diye gelir.

Katade ve el-Kelbî der ki: Hz. Musa, Perşembe'ye rastlayan Arefe günü baygın düştü ve Cuma'ya rastlayan kurban bayramının birinci günü kendisine Tevrat verildi.

"Ayılınca dedi ki: Seni tenzih ederim, Sana tevbe ettim." Mücahid der ki: Dünyada seni görmeyi istediğimden dolayı tevbe ettim, demektir. Şöyle de açıklanmıştır: O, izin istemeksizin böyle bir dilekte bulunmuştu. Bundan dolayı tevbe etti. Bir başka açıklamaya göre Hz. Musa bu sözlerini, âyetlerin (mucizelerin) ortaya çıkması üzerine yüce Allah'a dönmek ve O'na kalpten gelen bir saygı ile itaat ve boyun eğmek amacıyla söylemiştir. Ümmet ise, böyle bir tevbenin bir masiyetten ötürü olmadığını icma ile kabul etmiştir. Çünkü peygamberler masumdurlar.

Diğer taraftan ehl-i sünnet ve'l-cemaatın görüşüne göre rü'yet (Allah'ın görülmesi) caizdir. Bid'atçilere göre ise, Hz. Musa böyle bir şeyin imkânsız olduğunu diğerlerine açıklamak kastı ile bu istekte bulunmuştur. Ancak, böyle bir istek tevbe etmeyi gerektirmez. O bakımdan tevbesi şöyle açıklanmıştır: Yani ben, Kıpti'yi öldürdüğüm için Sana tevbe ettim. Bu açıklamayı el-Kuşeyrî zikretmiştir. el-En'âm Sûresi'nde (6/103. âyetin tefsirinde) ise Allah'ın görülmesinin caiz olduğuna dair açıklamalar geçmişti.

Ali b. Mehdi et-Taberi de der ki: Eğer Musa'nın bu isteği imkânsız bir şey olsaydı, Allah'ı tanımakla birlikte böyle bir şeye kalkışmazdı. Tıpkı Hz. Musa'nın yüce Allah'a, Rabbim Senin hanımın ve çocuğun var mı demesi caiz olmadığı gibi. İleride Kıyame Sûresi'nde (75/22-23. âyetin tefsirlerinde) Mu'tezile'nin görüşü ve onların bu görüşlerinin reddi yüce Allah'ın izniyle gelecektir.

(1) "Tefsir"den ayrı ve belli bir müellifi olan bir eseri kastetmediği, bunun yerine bu buyruk ile ilgili olarak seleften yapılmış rivayetlere atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır.

"Ve ben iman edenlerin ilkiyim." Kavmimden iman edenlerin ilkiyim diye açıklandığı gibi, İsrail oğullarıarasından bu çağda iman edenlerin ilkiyim diye de açıklanmıştır. Ayrıca bu hususlaki ezelî va'din dolayısıyla dünyada görülmeyeceğine iman edenlerin ilkiyim, diye de açıklanmıştır.

Ebu Hureyre ve başkaları tarafından rivayet edilen hadis-i şerife göre de Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Peygamberler arasında biri diğerinden hayırlıdır, demeyiniz. Şüphesiz ki insanlar kıyamet gününde baygın düşecekler. Ben, başımı kaldıracağım da, Musa'nın Arşın ayaklarından birisini yakalamış olduğunu göreceğim. Bilemiyorum o da baygın düşenler arasında baygın düşmüş de benden önce mi kendisine gelmiş olacaktır, yoksa ilk baygınlığı dolayısı ile hesaba mı çekildi (biri ötekinin yerine mi sayıldı) " ya da: "İlk baygınlığı onun için yeterli mi geldi (bilemiyorum)."[1]

Ebu Bekr b. Ebi Şeybe de Kâ'b'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Şanı yüce Allah, sözünü ve görülmesini Muhammed ile Musa (ikisine de salât ve selam olsun) arasında pay etti. Musa yüce Allah ile iki defa konuştu, Muhammed (sav) da yüce Allah'ı iki defa gördü.

قَالَ يَامُوسَىٰٓ إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي
فَخُذْ مَآ اٰتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾

144. Buyurdu ki: "Ey Musa, seni risâletlerimle ve konuşmamla seçip insanlara üstün kıldım. Şimdi sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol."

Yüce Allah'ın: **"Buyurdu ki: Ey Musa, seni risaletlerimle ve konuşmamla seçip insanlara üstün kıldım"** buyruğunda geçen ve "üstün kılmak" anlamına gelen; (الاصطفاء), seçmek anlamında olup burada seni daha faziletli kıldım demektir. Burada; "seni bütün mahlukata üstün kıldım" diye buyurulmamıştır. Çünkü, bu seçip üstün kılmak kapsamında Hz. Musa ile konuşmuş olması da vardır. Oysa yüce Allah meleklerle de konuşmuş ve ondan başka peygamberler de göndermiştir.

"İnsanlara" buyruğu ile kendilerine peygamber gönderilen insanlar kast edilmektedir.

(1) ***Buhârî,*** Husûmât 1; ***Müslim,*** Fedâil 161, 162; ***Ebû Dâvûd,*** Sünne 13; ***Müsned,*** III, 31.

"Risaletlerimle" kelimesini, Nafi' ve İbn Kesir tekil olarak; "(بِرِسَالَتِي) Risaletimle" şeklinde okumuşlardır. Diğerleri ise bunu çoğul okumuşlardır. **"Risalet"** kelimesi mastardır. Tekil olarak kullanılması da mümkündür. Bunu, çoğul olarak okuyanların kıraati, Hz. Musa'ya çeşitli risaletlerin gelmiş olması ve türleri birbirinden farklı olması manasındadır. Türleri farklı olduğundan dolayı mastar olan bu kelime çoğul olarak zikredilmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: "(إِنَّ أَنكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ): ***Çünkü, seslerin en çirkini eşeklerin sesidir.***" (Lokman, 31/19) Burada **"sesler"** kelimesinin çoğul getirilmesi, ses türlerinin ve ses çıkartan varlıkların farklı oluşundan dolayıdır. Diğer taraftan "eşek sesi" buyruğunda, ses kelimesinin tekil gelmesi ise, yalnız bir ses türünü kastetmiş olduğundan dolayıdır.

Bu buyruk, Hz. Musa'nın kavminden herhangi bir kimsenin ve onunla birlikte münacaata girmiş yetmiş kişiden hiç bir kimsenin -el-Bakara Sûresi'nde (2/55-56. âyet 1. başlıkta) açıkladığımız gibi- yüce Allah'la konuşmakta Hz. Musa'ya ortak olmadığını göstermektedir.

"Şimdi sana verdiğimi al" buyruğu, bu kanaate bir işarettir. Yani, sana verdiklerimle yetin. **"Ve şükredenlerden ol."** Sana olan ihsanımı, üzerindeki lütfumu açığa vuran kimselerden ol. Atın, verilen yemden daha fazla kilo aldığı görülecek olur ise, (دابة شَكُور) denilir. Şükreden, üzerindeki nimetin artması durumu ile karşı karşıya kalır. Nitekim yüce Allah: ***"Eğer şükrederseniz, elbette size*** (verdiğim nimetlerimi) ***artırırım"*** (İbrahim, 14/7) diye buyurmuştur. Rivayete göre, Musa (a.s) yüce Allah kendisiyle konuştuktan sonra kırk gün süreyle kendisini kim gördü ise, yüce Allah'ın nurundan ötürü ölüyordu.

وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَاحِ مِن كُلِّ شَيْءٍ مَّوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا
بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ ﴿١٤٥﴾

145. Bir de ona Levhalarda her bir şeye ait bir öğüt ve her şeye dair açıklamayı yazdık. "Haydi bunları kuvvetle al. Kavmine de bunları en güzel şekilde tutmalarını emret. Yakında size fasıkların yurdunu göstereceğim."

Yüce Allah: **"Bir de ona Levhalarda herşeye ait bir öğüt ve açıklamayı yazdık"** buyruğunda Tevrat'ı kastetmektedir. Haberde rivayet olunduğuna gö-

re Cebrail, Musa (a.s)'ı kanadı ile yakalamış, Allah ona Tevrat Levhalarını yazdığında kalemin sesini duyabileceği bir yere kadar yükseltmiştir. Bunu Tirmizî el-Hakim zikretmektedir.(1)

Mücahid der ki: Levhalar, yeşil zümrütten idi. İbn Cübeyr kırmızı yakuttan, Ebu'l-Âliye ise, zebercetten, el-Hasen semadan inmiş tahtadan idi, demişlerdir. Dümdüz, sert bir kayadan olduğu, Allah Tealanın bu kayayı Musa (a.s)'ya yumuşattığı ve bunun üzerine Hz. Musa'nın bu levhaları eliyle kestikten sonra parmaklarıyla bunları çatlattığı, demirin Hz. Davud'a itaat ettiği gibi, Hz. Musa'ya itaat ettiği de söylenmiştir.

Mukatil der ki: Yani biz ona, tıpkı yüzükteki nakış gibi levhalarda (Tevratı) yazdık.

Rabi' b. Enes der ki: Tevrat, yetmiş deve yükü halinde nazil oldu. Yüce Allah, Tevrat'ın yazılışını, şerefine işaret etmek üzere kendi nefsine izafe etmiştir. Zira Tevrat, Allah'ın emriyle yazılmıştır. Hz. Cebrail onu, zikri (Kur'an-ı Kerimi) kendisiyle yazmış olduğu kalemle yazdı. Mürekkebi ise, nur nehrinden idi.

Denildiğine göre Tevrat, Allah Tealanın Levhalarda izhar edip yarattığı yazı şeklinde idi. **"Elvah: Levhalar"**ın tekili, "levh"dir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Bilakis o, çok şerefli bir Kur'an'dır, Levh-i Mahfuzdadır."*** (el-Buruc, 86/21-22) **Levh** (parıldamak anlamına gelir), sanki kendisinde manaların parıldadığı şey gibi (olduğundan bu isim verilmiştir). Hz. Musa'ya verilen levhaların iki tane olduğu rivayet edilmiştir. Çoğul gelmesi ise, ikinin de çoğul oluşundan ötürüdür. El ve ayakları büyük olan kimseye de "levhaları büyük adam" denilir.

İbn Abbas der ki: Levhaları Hz. Musa (gazabından ötürü) bıraktığı vakit kırıldılar. O bakımdan levhalar -altıda biri müstesnâ- göğe kaldırıldı.

Bir görüşe göre geriye levhaların yedide biri kaldı. Yedide altısı da kaldırıldı. Kaldırılan bölümlerinde ise her şeye dair tafsilât vardı. Kalan bölümünde ise, hidayet ve rahmet olan şeyler kaldı.

Hafız Ebu Nuaym, Amr b. Dinar'dan senedini kaydederek şöyle dediğini nakletmektedir: Bana ulaştığına göre Allah'ın peygamberi İmran oğlu Musa kırk gün oruç tuttu. Levhaları bıraktığında levhalar kırıldı. Yine o kadar bir süre oruç tutunca Levhalar ona geri verildi.

Yüce Allah'ın: **"Her şeye ait..."** buyruğunun anlamı, dininde ihtiyaç duyduğu hükümler, helal ve haramın açıklamasına dair gerek duyulan her şey

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 548'de Ali b. Ebî Talib (r.a)'ın sözü olarak kayd edilmektedir.

demektir. Bu açıklama, es-Sevrî ve başkalarından nakledilmiştir. Bunun, umum maksadı güdülmeyip, şanının yüceliğine dikkat çekmek için zikredilen bir lafız olduğu da söylenmiştir. Mesela, çarşıya gittim herşeyi satın aldım, denir. Filanın yanında herşey vardı, denir. Yüce Allah'ın: *"O, herşeyi darmadağın* (helâk) *eder"* (el-Ahkaf, 46/25); *"Ve ona herşeyden verilmiş"* (en-Neml, 27/23) buyruklarında olduğu gibi. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Her şeye ait öğüt ve herşeye dair açıklamayı yazdık." Yani, emrolundukları ahkâm ile ilgili herşeyi yazdık. Çünkü onların şeriatında ictihad yoktu. İctihad Muhammad (sav)'ın ümmetine hastır.

"Haydi bunları kuvvetle al." Bu buyrukta hazfedilmiş ifade vardır. Yani: Biz ona: Haydi bunları kuvvetle yani, tam bir gayret ve istekle al dedik, demektir. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *"Size verdiğimizi kuvvetle alın"* (el-Bakara, 2/63) buyruğudur ki, daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Kavmine de bunları en güzel şekilde tutmalarını emret." Yani, onlara verilen emirler gereğince amel etsinler, yasakları terk etsinler, misal ve öğütler üzerinde iyiden iyiye düşünsünler. Yüce Allah'ın: *"Rabbinizden size indirilenin en güzeline tabi olun"* (ez-Zümer, 39/55) buyruğu da bunu andırmaktadır. Bir başka yerde de şöyle buyurulmaktadır: *"Onlar, sözü işitip de en güzeline uyarlar..."* (ez-Zümer, 39/18). Affetmek kısastan iyidir, sabretmek intikam almaktan güzeldir.

Şöyle de açıklanmıştır: O hükümlerin en güzelleri farzlar ve nafileler, en aşağıları ise mübah olanlardır.

"Yakında size fâsıkların yurdunu göstereceğim." el-Kelbî der ki: Fâsıkların yurdundan kasıt, yolculuğa çıktıkları vakit Âd ve Semûd kavmi ile helâk olmuş nesillerin yurtlarının yakınlarından geçip uğramalarıdır. Bunun, cehennem olduğu da söylenmiştir. Bu açıklama el-Hasen ve Mücahid'den nakledilmiştir. Yani, siz bunu hatırınızdan çıkarmayın, unutmayın ve siz de bunlardan olmaktan sakının.

Şöyle de açıklanmıştır: Burada yüce Allah Mısır'ı kastetmektedir. Yani Ben, sizlere Kıptîlerin yurdunu ve Firavun'un meskenlerini bomboş olarak göstereceğim. Bu açıklama da İbn Cübeyr'den nakledilmiştir.

Katade der ki: Yani Ben sizlere, sizden önce zorbaların ve Amalikalıların yerleşmiş oldukları kâfirlerin konaklarını, bunlardan gereken şekilde ibret almanız için göstereceğim. Burada kastedilen yerler de Şam (Suriye) topraklarıdır. Bu son iki görüşe yüce Allah'ın şu buyrukları delâlet etmektedir: *"Zaafa uğratılagelmiş kavmi de... mirasçı kıldık"* (el-A'raf, 7/137) âyeti ile: *"Biz ise arzda mustaz'aflara* (zayıf düşürülenlere) *lutfetmek, onları önder yap-*

mak ve onları varis kılmak istiyorduk." (el-Kasas, 28/5) Bu da daha önce açıklanmıştı.

İbn Abbas ile Kasame b. Züheyr; "(سَأُرِيكُمْ): **Göstereceğim"** kelimesini, "(سأورّثكم): Sizi mirasçı kılacağım" diye okumuşlardır. Bu kıraatin anlamı ise açıktır.

Sözü geçen **"yurt"**dan kastın, helâk demek olduğu, çoğulunun da; (ادوار) diye geldiği de söylenmiştir. Bu da yüce Allah'ın Firavun'u suda boğmasından sonra denize, "onların cesetlerini sahile bırak," diye vahyetmesi suretiyle gerçekleşmişti. Deniz de ilahi emrin gereğini yerine getirmişti, İsrailoğulları onlara bakmış ve böylelikle yüce Allah onlara fâsıkların helâk edilmelerini göstermiş oldu.

سَأَصْرِفُ عَنْ اٰيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ ۖ
وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا ۖ وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ
سَبِيلًا ۖ وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ۚ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿١٤٦﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا
بِاٰيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْاٰخِرَةِ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ ۚ هَلْ يُجْزَوْنَ
إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٧﴾

146. Yeryüzünde haksızlıkla kibirlenenlere, âyetlerimden yüz çevirteceğim. Onlar her âyeti görseler bile yine de onlara iman etmezler. Hidayet yolunu görseler onu bir yol edinmezler. Fakat, azgınlığın yolunu görseler, hemen onu yol edinirler. Bu, âyetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gafil olmalarındandır.

147. Âyetlerimizi ve âhirete kavuşmayı yalanlayanların bütün işledikleri boşa gitmiştir. Onlar, yaptıklarından başkasıyla mı cezalandırılacaklardı?

"Yeryüzünde haksızlıkla kibirlenenleri, âyetlerimden yüz çevirteceğim" buyruğu ile ilgili olarak, Katade şu açıklamayı yapmıştır: Onların Kitabımı anlamalarını engelleyeceğim. Süfyan b. Uyeyne de böyle açıklamıştır. Onları âyetlerime iman etmekten alıkoyacağım diye açıklandığı gibi, onları âyetlerimden yararlanmalarını engelleyeceğim, diye de açıklanmıştır. Bu ise, büyüklenmelerinin cezasıdır. *"Onlar, sapıp eğrilince, Allah da onların kalplerini* (haktan) *çevirdi"* (es-Saf, 61/5) buyruğu da buna benzemektedir.

Burada sözü geçen **"âyetler"**den kasıt, mucizeler ya da Allah tarafından indirilmiş kitaplardır. Bunlar, göklerin ve yerin yaratılışıdır, diye de açıklanmıştır. Yani Ben, onların göklerin ve yerin yaratılışından ibret almalarını engelleyeceğim.

"Kibirlenenler" kendilerini insanların en faziletlisi olarak görenler demektir. Bu ise, batıl bir zandır. Bundan dolayı: **"Haksızlıkla"** diye buyurmuştur. Bu kibirleri dolayısıyla onlar, ne bir peygambere tabi oluyorlar, ne de o peygambere kulak veriyorlardı.

"Onlar, her âyeti görseler bile yine de onlara iman etmezler. Hidayet yolunu görseler onu bir yol edinmezler. Fakat azgınlığın yolunu görseler hemen onu yol edinirler" buyruğu ile yüce Allah, bu büyüklük taslayan kimseleri kastetmektedir. Onların, doğru yolu terk edip sapıklık ve dalâlet yoluna uyan yani, küfrü din olarak edinen kimseler olduklarını haber vermektedir.

Daha sonra yüce Allah bunun sebebini beyan ederek şöyle buyurmaktadır: **"Bu, âyetlerimizi yalanlamalarından"** yani, Benim onlara bunu yapmamın sebebi, onların yalanlamalarıdır **"ve onlardan gafil olmalarındandır."** Yani, onların hakkı gereği gibi düşünmeyi terk etmek suretiyle gafiller olmalarındandır. Bunun, onlar kendilerine verilen cezadan gafil idiler, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim: "Filan kişi kendisine yapılmak istenen şeylerden ne kadar da gafildir!" denilmesi de buna benzemektedir.

Malik b. Dinar "(وَإِنْ يَرَوْا): **Görseler"** kelimesini; (وإن يُروا) şeklinde "ya" harfini her iki yerde de ötreli olarak okumuştur. Yani, onlara bu yol gösterilecek olursa... demek olur. Medineliler ile Basralılar, (الرُّشْد): Hidayet, rüşt kelimesini "ra" harfini ötreli, "şin" harfini de sakin olarak okumuşlardır. Kûfeliler ise, Âsım müstesnâ; (الرَّشَد) şeklinde "ra" ve "şin" harflerini üstün olarak okumuşlardır. Ebu Ubeyd der ki:

Ebu Amr, rüşd ile reşed arasında ayırım gözetmiş ve rüşd salahda, reşed ise dinde sözkonusu olur, demiştir. en-Nehhas der ki: Sibeveyh rüşd ile reşed'in, "suht ile sehat" gibi aynı anlamı ifade ettiği görüşündedir. el-Kisaî de böyle demiştir.

Ebu Amr'dan sahih olan görüş ise, Ebu Ubeyd'in dediğinden farklıdır. İsmail b. İshak der ki: Bize, Nasr b. Ali, babasından, o, Ebu Amr b. el-Alâ'dan şöyle dediğini nakletti: Eğer "rüşd" kelimesi âyetin ortasında yer alırsa, ("şin" harfi) sakin okunur. Şayet âyetin başında (sonunda) yer alırsa hareketli okunur. en-Nehhas der ki: Âyetin başında (sonunda) ile şu âyeti ve benzerlerini kastetmektedir: "(وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَداً): ***Ve işimizde bize bir muvaffakiyet ver"*** (Secde, 18/10). Bu iki şekil, ona göre aynı anlama gelen iki ayrı söyleyiştir. Şu kadar var ki, âyet sonlarını üstün okuması, âyetler arasında uyum sağlasın diyedir. Bu fiil; (رَشَد يَرْشُد، ورَشُد يَرْشُد) şekillerinde kullanılabilir. Sîbeveyh ise, (رَشِد يَرْشَد) şeklindeki kullanılışı da nakletmektedir. Sözlükte rüşd ile reşed, insanın arzu ettiği şeyi elde edebilmesi demektir. Bu da hüsrana uğramanın zıddıdır.

وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلاً جَسَدًا
لَهُ خُوَارٌ ۚ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلاً ۘ اتَّخَذُوهُ
وَكَانُوا ظَالِمِينَ ﴿١٤٨﴾

148. Musa'nın kavmi, onun ardından zinet eşyalarından böğürtüsü olan bir buzağı heykeli(ni ilâh) edindiler. Onun, kendileriyle konuşamadığını, onlara bir yol da gösteremediğini görmediler mi onlar? Onu (ilah) **edindiler ve zalimler oldular.**

"Musa'nın kavmi, onun ardından" yani, Musa'nın Tûr'a çıkışının arkasından **"ziynet eşyalarından..."** buyruğundaki; "(حُلِيِّهِمْ): **Ziynet eşyaları"** kelimesinin bu şekilde okunuşu Medinelilerle Basralılara göredir.

Âsım müstesnâ Kûfeliler ise, "ha" harfini esreli; (حِلِيِّهِمْ) diye okumuşlardır. Yakub, "ha" harfini üstün ve şeddesiz (حَلْيِهِم) diye okumuştur. en-Nehhas der ki: "(حَلْي): Süs" kelimesinin çoğulu, (حُلِيٌّ وحِلِيٌّ) şeklinde gelir.

Tıpkı, "(ثَدْي): Meme" kelimesinin çoğulunun, (ثُدِيٌّ وثِدِيٌّ) şeklinde gelişi gibi. Bunun aslı ise, (حُلْوى) şeklindedir. Daha sonra "vav" harfi "ye" harfine idğam olunduktan sonra "ya"ya yakınlığı dolayısıyla "lâm" harfi esre olmuştur. "Ha" harfi de "lam" harfinin esreli oluşu dolayısıyla esreli okunur. Ötreli okunuşu ise asla göredir.

"(عِجْلاً): **Bir buzağı"** kelimesi, mef'uldür. "(جَسَداً): **Heykel"** kelimesi ise ona

sıfat veya bedeldir. "(خُوَارٌ): **Böğürtüsü**" kelimesi ise mübteda olarak merfu'dur. Böğürmesini anlatmak üzere (خار يَخُور خُواراً) fiili kullanılır.

(جَار يَجُأر جُؤاراً) fiili de böyledir. Ancak, korkaklık ve zaaf göstermeyi anlatmak için ise, (خَور يَخُور خَوَراً) denilir.

Buzağı kıssasında rivayet olunduğuna göre Samiri'nin adı, Musa b. Zafer olup, Samira diye bilinen bir kasabaya mensuptu. Erkek çocukların öldürüldüğü yıl dünyaya gelmişti. Annesi onu bir dağdaki mağarada saklamıştı. Hz. Cebrail onu beslemişti. İşte onun Hz. Cebrail'i tanıması bundan dolayı olmuştu. Hz. Cebrail, Firavun denize doğru ilerlesin diye erkek ata arzu duyan bir kısrak üzerinde denizi geçtiği sırada Samiri de onun kısrağının toynağının izinden bir avuç toprak almıştı. İşte, yüce Allah'ın: ***"Bunun üzerine o elçinin bastığı yerden bir avuç almıştım"*** (Tâ-Hâ, 20/96) buyruğunun anlamı budur.

Hz. Musa kavmi ile otuz gün (ayrılmak üzere) sözleşmişti. Otuz gün geçtikten sonra otuz güne eklenen on günlük bir süre geçince Samiri İsrailoğullarına -ki, aralarında kendisine itaat olunan birisiydi- şunları söyledi: Beraberinizde Firavun hanedanından almış olduğunuz süs eşyaları vardır. -İsrailoğullarının süslendikleri ve bu maksatla da Kıptîlerden süs eşyalarını ariyeten aldıkları bir bayramları vardı; işte bugün için ariyet olarak süs eşyaları almışlardı. Yüce Allah, İsrailoğullarını Mısır'dan çıkartıp Kıptîleri de suda boğunca, bu süsler ellerinde kalmıştı-. Samiri onlara şöyle demişti: Bunlar size haramdır. Yanınızda bulunanları getirin onları yakalım.

Şöyle de denilmiştir: Bu süs eşyalarını, Firavun kavminin suda boğulmasından sonra almışlar, Hz. Harun da onlara şöyle demişti: Bu süs eşyaları bir ganimettir. Ganimet ise size helal olmaz. Bunun üzerine Hz. Harun bu süs eşyalarını kazdığı bir çukurda topladı. Samiri de bunları aldı.

Bir başka görüşe göre, İsrailoğulları Mısır'dan çıkmak istedikleri gece bu süs eşyalarını ariyet olarak aldılar ve Kıptîlere bir düğünleri, yahut da bir toplantıları olduğu izlenimini verdiler. Samiri ise, daha önce İsrailoğullarının: ***"Ey Musa, onların nasıl tanrıları varsa, sen de bize böyle bir tanrı yap"*** (el-A'raf, 7/138) dediklerini işitmişti. O tanrılar ise inek suretinde idi. Samiri de onlara ses çıkarmayan bir buzağı heykeli yapmıştı. Şu kadar var ki onlar, ondan bir böğürtü sesi işitiyorlardı. Yüce Allah'ın bunu ete ve kemiğe, kana dönüştürdüğü de söylenmiştir. Yine denildiğine göre o, atın izinden almış olduğu bir avuç toprağı süs eşyalarının üzerine ateşe bırakınca, buzağının bir böğürtüsü oldu. Tek bir defa böğürdü, ikinci defa bir daha da böğürmedi. Bu sefer, etrafındakilere: ***"İşte bu, sizin de ilahınız, Musa'nın da ilâhıdır. O, unuttu"*** (Tâ-Hâ, 20/88) dedi.

Yani o, ilâhını burada unuttu, gitti başka yerde arıyor. Bunu, kaybetmiş

bulunuyor. Haydi gelin biz bu buzağıya tapalım, demek istemişti. Yüce Allah da Hz. Musa'ya münacaatı sırasında şöyle demişti: ***"Gerçekten Biz, kavmini fitneye düşürdük, Samirî de onları saptırdı."*** (Tâ-Hâ, 20/85) Bunun üzerine Hz. Musa şöyle dedi: Rabbim, bu Samiri süs eşyalarından onlara bir buzağı yaptı. Peki, ona bu cesedi kim verdi -bununla onun kana ve kemiğe dönüşmesini kastetmektedir- ve onun böğürmesini kim sağladı? Yüce Allah: Ben diye buyurunca, Hz. Musa şöyle dedi: İzzetin ve Celalin hakkı için onları Senden başka kimse saptırmadı. Bunun üzerine yüce Allah: Doğru söyledin ey hikmetlilerin hikmetlisi dedi. İşte yüce Allah'ın bize naklettiği Hz. Musa'nın söylediği: ***"Zaten o ancak senin fitnendir"*** (el-A'raf, 7/155) buyruğunun anlamı budur.

el-Kaffal der ki: Samiri, şöyle bir yola başvurmuştu: Buzağının içini boş bırakmıştı. Buzağı rüzgara karşı duruyordu. Sonunda böğürtüyü andıran bir ses çıkardı. Bununla da onlara Hz. Cebrail'in atının ayak izlerinden aldığı toprağı bırakınca cesedin bu hale geldiği vehmini verdi. Ancak bu, bir takım tutarsızlıklar ihtiva eden bir sözdür. Bunu el-Kuşeyrî ifade etmiştir.

"Onun kendileriyle konuşamadığını, onlara bir yol da gösteremediğini görmediler mi onlar?" Yüce Allah, bu buyruğuyla mabud'un kelam sıfatına sahib olması gerektiğini açıklamaktadır. Onlara bir yol gösteremeyişi de her hangi bir delil gösterememesi anlamındadır.

"Onu" ilah **"edindiler ve zalimler oldular."** Yani, onu ilah edinmek suretiyle kendilerine zulmettiler. Şöyle de açıklanmıştır: Buzağıyı ilah kılmaları dolayısıyla zalimler, yani müşrikler oldular.

وَلَمَّا سُقِطَ فِيٓ أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا ۙ قَالُوا لَئِن لَّمْ
يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿١٤٩﴾

149. Buzağıya taptıklarına oldukça pişman olup, kendilerinin sapmış olduklarını görünce: "Andolsun eğer Rabbimiz bize acımaz, bizi bağışlamazsa herhalde en büyük ziyana uğrayanlardan olacağız" dediler.

"(وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ): **Buzağıya taptıklarına oldukça pişman olup..."** Bu pişmanlıkları, Musa'nın mikatten dönüşünden sonra olmuştu. Pişman olmuş ve şaşkınlık içerisinde bulunan kimsenin halini anlatmak üzere (burada da

görüldüğü gibi kelime anlamı ile: "Eline düştü" demek olan); (قد سقط في يده) tabiri kullanılır. el-Ahfeş der ki: (سُقط في يده) denildiği gibi; (وأُسقط) da denilebilir. Malum fiil olarak; (سَقَطَ في أيديهم) diye malum fiil kullananlara göre: Pişmanlık ortaya çıkınca anlamındadır. Bunu da el-Ezherî, en-Nehhas ve başkaları söylemiştir.

Pişmanlık (nedamet) kalpte olur. Ancak burada "yed: el" tabirinin kullanılması herhangi bir şeyi ele geçiren kimse hakkında: Filan şeyi eline geçirdi, denilmesinden dolayıdır. Çünkü çoğunlukla eşya ile el vasıtasıyla temasa geçilir. Mesela yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Bu ellerinin önden gönderdiği sebebiyledir."*** (el-Hac, 22/10) Aynı şekilde pişmanlık her ne kadar kalpte yer etse bile onun izleri bedende de görülür. Çünkü pişman olan bir kimse mesela, elini ısırır, bir elini diğerine vurur.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Bu uğurda harcadıkları dolayısıyla ellerini birbirine ovuşturmaya başladı."*** (el-Kehf, 18/42) Yani, pişman oldu; ***"O gün zalim ellerini ısırıp: Keşke peygamberle birlikte yol tutmuş olsaydım der."*** (el-Furkân, 25/27) Yani pişmanlıktan ötürü ellerini ısırır... demektir. Yine pişman kişi eliyle sakalını yakalar.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu tabir aslında esir alınmaktan gelmektedir. Bir kimse bir kimseyi vurur yahut yere yıkar, ondan sonra da onu esir almak yahutta kollarını bağlamak için ellerinden tutar, onu yere yıkar. Böylelikle yere yıkılan bir kişi, yere yıkanın eline düşmüş olur.

"Kendilerinin sapmış olduklarını görünce." Yani, yüce Allah'a masiyet etmiş olduklarını anlayınca **"andolsun eğer Rabbimiz bize acımaz bizi bağışlamazsa, herhalde en büyük zarara uğrayanlardan olacağız dediler."** Böylelikle Allah'a kulluklarını itiraf etmeye, O'ndan mağfiret dilemeye koyuldular.

Hamza ve el-Kisaî: **"Andolsun eğer Rabbimiz bize acımaz, bizi bağışlamazsa"** anlamındaki buyrukları; (لئن لَّمْ ترحمنا ربُّنا وتغفر لنا) şeklinde muhatap "te"si ile "Andolsun Ey Rabbimiz, eğer bizi bağışlamaz, bize mağfiret etmezsen anlamına gelecek şekilde" okumuşlardır.

Bu ifadede Allah'a sığınmak, O'na yalvarıp yakarmak, O'ndan dilekte bulunup dua edişte niyaz etmek muhtevası vardır.

(ربُّنا): Ey Rabbimiz" ifadesi ise, nida harfinin hazfi ile birlikte nasb mahallindedir. Ayrıca bu, (nida harfinin hazfedilmesi) dua ve boyun eğmek zilletini izhar etmek bakımından daha beliğ bir ifadedir. Hamza ile el-Kisaî'nin bu kıraati, yüce Allah'a karşı itaat ve yalvarıp yakarışı ortaya koyduğundan, daha uygun bir kıraattir.

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰٓ إِلَىٰ قَوْمِهِۦ غَضْبَٰنَ أَسِفًا ۖ قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِى
مِنۢ بَعْدِىٓ ۖ أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ ۖ وَأَلْقَى ٱلْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ
يَجُرُّهُۥٓ إِلَيْهِ ۚ قَالَ ٱبْنَ أُمَّ إِنَّ ٱلْقَوْمَ ٱسْتَضْعَفُونِى وَكَادُوا۟ يَقْتُلُونَنِى ۖ
فَلَا تُشْمِتْ بِىَ ٱلْأَعْدَآءَ وَلَا تَجْعَلْنِى مَعَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٥٠﴾
قَالَ رَبِّ ٱغْفِرْ لِى وَلِأَخِى وَأَدْخِلْنَا فِى رَحْمَتِكَ ۖ وَأَنتَ أَرْحَمُ
ٱلرَّٰحِمِينَ ﴿١٥١﴾

150. Musa kavmine öfkeli ve kederli dönünce dedi ki: "Siz bana halef olduktan sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabbinizin emrinin çabucak gelmesini istediniz ha!" Derken Levhaları bırakıverdi, kardeşinin başından yakalayıp onu kendine doğru çekmeye başladı. Dedi ki: "Ey anamın oğlu, bu kavim beni gerçekten zayıf buldular. Neredeyse beni öldüreceklerdi bile. Sen de bana düşmanları sevindirecek bir iş yapma. Ve beni o zalimler güruhu ile bir tutma."

151. Dedi ki: "Rabbim, beni de kardeşimi de bağışla. Bizi rahmetine al. Sen, rahmet edenlerin en merhametli olanısın."

Yüce Allah'ın: **"Musa kavmine öfkeli ve kederli dönünce..."** buyruğundaki; "(غَضْبَانَ): **Öfkeli"** kelimesi, munsarıf değildir. Çünkü bunun müennesi; (غَضْبَى) diye gelir. Diğer taraftan bundaki "elif" ile "nun," (حمراء): Kırmızı lafzında yer alan ve müenneslik bildiren elif ile hemze yerine geçmektedir. Bu kelime hal olarak nasbedilmiştir.

"(أَسِفاً): **Kederli"** ise, gazabın ileri derecesi demektir. Ebu'd-Derdâ der ki: Esef (keder), gazabın ötesinde ve ondan daha ağır bir durumdur. Esef duyan kişiye (أسِف و اسِيف واسْفان وأسُوف) denilir. (الأسيف); aynı zamanda oldukça kederli demektir.

İbn Abbas ile es-Süddî der ki: Musa, kavminin yaptığından ötürü oldukça üzülmüş halde döndü. Taberî der ki: Yüce Allah ona, İsrailoğullarının yanına dönmeden önce buzağı sebebiyle fitneye düşürüldüklerini haber ver-

di. İşte kızgın dönüşünün sebebi budur.

İbnü'l-Arabî der ki: Musa (a.s) insanlar arasında en çok kızan kişi idi. Bununla birlikte oldukça çabuk sakinleşir ve kızgınlığı geçerdi. Böylelikle bu hali diğerini telâfi ediyordu.

İbnü'l-Kasım der ki: Ben, Malik'i şöyle derken dinledim: Musa (a.s) kızdığı vakit, başlığından duman çıkar, bedenindeki tüyleri cübbesini yükseltirdi. Buna sebep ise, kızgınlığın kalpte alevlenen bir kor ateş oluşundan dolayıdır. İşte bundan dolayı Peygamber (sav) kızan kimseye yatmasını emretmiştir. Yine kızgınlığı geçmeyecek olursa yıkanmasını istemiştir. Bu kızgınlığını onun yatması dindirir, yıkanması da söndürür. Hz. Musa'nın çabuk kızması, ölüm meleğine tokat vurup gözünü çıkarmasına sebep teşkil etmiştir.(1) el-Maide Sûresi'nde (5/26. âyetin tefsirinde) bu hususta ilim adamlarının görüşleri de geçmiş bulunmaktadır.

et-Tirmizî el-Hakim de der ki: Hz. Musa'nın böyle bir davranışı uygun görmesi, kendisinin Kelîmullah oluşundan dolayıdır. O, adeta kendisine karşı cüretkârca davranan yahut da onu rahatsız edecek bir şekilde kendisine el uzatan kimsenin bu davranışı ile çok büyük bir şekilde haddini aştığını kabul ediyordu. Nitekim, Hz. Musa'nın ölüm meleğine Ruhumu nereden alacaksın dediğini görmekteyiz. Ağızımdan mı, ben onunla Rabbimle münacaat ettim. Yoksa kulağımdan mı, halbuki ben kulağımla Rabbimin kelamını işittim. Yahut elimden mi, halbuki ben elimle Levhaları tuttum. Yoksa ayaklarımdan mı, ben ayaklarımın üzerinde O'nun huzurunda dikilip Tûr'da O'nunla konuştum. Yahut gözlerimden mi, yüzüm O'nun nurundan ötürü aydınlanmış bulunuyor. Bunun üzerine ölüm meleği Hz. Musa'ya çaresiz ve cevap veremeyecek bir halde geri dönmüştü.

Ebû Dâvûd'un Sünen'inde de Ebu Zer'den şöyle dediği nakledilmektedir: Rasulullah (sav) bize şöyle dedi: "Sizden herhangi bir kimse kızdı mı, eğer ayakta ise, otursun. Şayet kızgınlığı geçerse (mesele yok). Yoksa yatsın"(2)

Yine Ebû Dâvûd, Ebu Vâil el-Kaas'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Urve b. Muhammed es-Sa'di'nin yanına girdik. Bir adam onunla konuştu ve onu kızdırdı. Kalktı, sonra da abdest alıp geri döndü ve şöyle dedi: Babam bana dedem Atiyye'den naklen şöyle dediğini anlattı: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz kızgınlık şeytandandır. Ve şüphesiz şeytan ateşten yaratılmıştır. Ateş ise ancak su ile söndürülür. Sizden herhangi bir kimse kızdı mı abdest alsın."(3)

(1) Hadis için bk.: *Buhârî*, Cenâiz 69; *Müslim*, Fedâil 157-158; *Nesaî*, Cenâiz 121; *Müsned*, II, 269, 315.

(2) *Ebû Dâvûd*, Edeb 3.

(3) *Ebû Dâvûd*, Edeb 3; *Müsned*, IV, 226.

Yüce Allah'ın: **"Siz bana halef olduktan sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız"** buyruğu, Hz. Musa'nın, kavmini bu sözlerle yerdiğini ifade etmektedir. Yani siz benden sonra çok kötü bir iş yaptınız.

"(خَلَفَه): Ona halef oldu" tabiri, hem hoşuna gitmeyecek şekilde halef olmasını anlatmak hem de hayırlı bir şekilde ona halef olduğunu anlatmak için kullanılır. İşte bu sebep dolayısıyla; "(خَلَفَه بخير أو بشر في أهله وقومه بعد شخوصه): Ayrılışından sonra ailesi ve kavmi arasında hayır veya şer (iyi veya kötü) bir şekilde ona halef oldu, denilir.

"Rabbinizin emrinin çabuk gelmesini istediniz ha!" Yani, siz Rabbinizin emri gelmeden önce birşeyler yaptınız ha!

Acele (çabukluk) bir şeyi vaktinden önce yapmak demektir. Bu, yerilen bir huydur. Sür'at ise, bir işi ilk vaktinde yapmaktır. Bu da övülen bir iştir. Yakub der ki: (عجلت الشيء) tabiri, bir şeyi vaktinden önce yapmak hakkında kullanılır. (أعجلت الرجل) ise, kişinin acele etmesini istedim; yani, onu acele davranmaya ittim, anlamına gelir.

"Rabbinizin emri" ise, Rabbinizin tayin ettiği vakti demektir. Yani, O'nun tayin ettiği kırk günlük süreden önce mi hareket ettiniz? anlamına gelir. Bunun: Rabbinizin gazabının çabucak gelmesini mi istediniz? anlamına geldiği söylendiği gibi; Siz, Rabbinizden herhangi bir emir size gelmeden önce buzağıya ibadette acele mi ettiniz? anlamına geldiği de söylenmiştir.

* * *

"Derken Levhaları bırakıverdi" buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız:

1. Hz. Musa'nın Levhaları Bırakması:

"Derken Levhaları bırakıverdi." Yani o, kavminin buzağıya tapmakta olduklarını, kardeşinin de bu hususta onlara karşı ilımalkâr davrandığını görünce, kızgınlık ve kederinden Levhaları bıraktı, demektir. Bu açıklamayı Said b. Cübeyr yapmıştır. İşte bundan dolayı "haber almak görmek gibi değildir" denilmiştir. (Bununla Hz. Musa'ya, kavminin buzağıya tapma fitnesine düştüğünün önceden haber verildiği halde kızmamış olduğuna işaret etmek istemektedir).

Katade'den gelen -eğer sahih ise ki, sahih de değildir- Hz. Musa'nın levhaları bırakması, Levhalarda ümmetine verilmemiş üstün bir faziletin Muhammed (sav)'ın ümmetine verildiğini görmesinden ötürü idi, şeklindeki rivaye-

te iltifat edilmez. Çünkü bu Musa (a.s)'a izafe edilmemesi gereken oldukça bayağı bir görüştür. İbn Abbas (r.a)'dan ise, Levhaların kırılmış olduklarına ve Levhalardan herşeye dair açıklamaların kaldırılıp geriye hidayet ve rahmetin kalmış olduğuna dair açıklaması önceden geçmişti.

2. Hz. Musa'nın Levhaları Bırakması, Semâ' ve Vecde Delil Gösterilmez:

Mutasavvıf cahillerden kimisi bunu, sufilerin sema ve şarkılardan dolayı ileri derecede neşelendikleri vakit elbiselerini atmalarının caiz olduğuna delil göstermişlerdir. Diğer taraftan onlardan kimisi aklı başındayken de elbiselerini atıvermektedir. Kimisi ise, önce elbiselerini parçalamakta sonra atmaktadır. Bu davranışlarının caiz oluşuna Hz. Musa'nın Levhaları bırakmasını delil gösteren bu kimseler derler ki: Bunlar gaybet halindedir. (Vecd içerisinde olup, akıllarını kaybetmişlerdir.) O bakımdan kınanmazlar. Çünkü Musa da kavminin buzağıya tapmasından dolayı kederin etkisi altına girince Levhaları attı ve kırdı. Halbuki yaptığını da bilemiyordu.

Ebu'l-Ferec el-Cevzî der ki: Peki Hz. Musa'nın Levhaları bunları kırmak amacıyla attığı görüşünü kim doğru kabul eder? Kur'an-ı Kerim'de onun Levhaları bıraktığından söz edilmektedir. Bu Levhaların kırıldığını nerden biliyoruz? Kırıldı, diyelim. Peki, Hz. Musa'nın Levhaları kırmak maksadıyla onları bıraktığını nerden biliyoruz? Onun bu maksatla bıraktığını kabul edecek olsak dahi, Hz. Musa bu durumda gaybet halindeydi deriz. O kadar ki, önünde bir ateş denizi dahi bulunsaydı, ona bile dalardı. Ya bu gibi kimselerin şarkı ve semâ'ı başkalarından ayırt edebildikleri haldeyken ve eğer önlerinde bir kuyu olsa ondan kendilerini koruyabilecek durumda iken, gaybet halinde olduklarını kim doğru kabul edebilir? Hem peygamberlerin halleri bu gibi beyinsizlerin hallerine nasıl kıyas edilir?

İbn Akil'e, bu gibi kimselerin vecde kapılıp elbiselerini parçalamalarının hükmü hakkında sorulmuş, şu cevabı vermiştir: Bu bir günahtır ve haramdır. Rasulullah (sav) da malların zayi edilmesini yasaklamıştır. Birisi ona: O'nlar yaptıklarına akıl erdiremeyecek haldedirler deyince, şu cevabı verdi: Eğer onlar sema'ın zevkinin etkisine girip bunun sonucunda akıllarının zail olacağını bile bile bu gibi yerlerde bulunacak olurlarsa, elbiselerini yırtmak ve buna benzer yaptıkları fesatlara kendilerini itmiş olduklarından ötürü günahkâr olurlar ve bu halleri dolayısıyla da şeriatın hitabı onlardan kalkmaz. Çünkü onlar, bu gibi yerlere gelmeden önce kendilerini bu hallere götürebilecek yerlerden uzak durmakla muhatab olunmuşlardır. Tıpkı sarhoşluk veren şeyi içmeleri kendilerine yasak kılındığı gibi. İşte tasavvuf ehlinin -eğer doğru söylüyorlarsa- vecd adını verdikleri bu neşve hali, tabiatların sarhoş olması halidir. Eğer bu halde olduklarını yalan yere iddia ediyorlarsa, ayık

olmakla birlikte mallarını ifsad etmiş olurlar. Her iki durumda da günahtan kurtulamıyorlar. Şüphe bulunan yerlerden uzak durmak ise vacibtir.

* * *

"Kardeşinin başından yakalayıp onu kendine doğru çekmeye başladı." Yani, onu sakalından ve perçeminden tutup kendisine doğru çekmeye başladı. Hz. Harun, Hz. Musa'dan -Allah'ın salat ve selamı ikisine de olsun- üç yaş daha büyüktü. İsrail oğulları da Hz. Harun'u Hz. Musa'dan daha çok severlerdi. Çünkü o, kızması dahi yumuşak bir kimse idi.

Hz. Musa'nın kardeşinin başından yakalayıp kendisine doğru çekmesi ile ilgili olarak ilim adamlarının dört te'vili vardır:

1- Böyle bir davranış onlar arasında örf haline gelmişti. Nitekim Araplar, kardeşlerine ve arkadaşlarına ikram ve ta'zim olmak üzere biri diğerinin sakalını tutardı. Bu bakımdan bu davranış zelil düşürmek kastıyla olmamıştır.

2- Hz.Musa'nın Hz. Harun'u bu şekilde yakalayıp çekmesi, ona Levhaların üzerlerine indirilmiş olduğunu gizlice bildirmek içindi. Çünkü Levhalar Hz. Musa'ya bu münacaatı sırasında nazil olmuş, o da Tevrat'tan önce bu Levhaları İsrailoğullarından gizlemek istemişti. Harun (a.s) da kendisine: Beni başımdan da yakalama, sakalımdan da tutma, diyerek bu şekilde küçük düşürülmüş olduğu izlenimini İsrailoğullarına verip Hz. Musa'nın kendisine gizlice birşey söylemiş olduğu şüphesini uyandırmak istememişti.

3- Hz. Musa'nın kardeşine bunu yapması, Hz. Harun'un da buzağı hakkında yaptıkları şeylerde İsrailoğulları ile birlikte bir meyil taşıdığı düşüncesine sahip olmasından ötürü idi.

4- Hz. Musa, kardeşini durumunun ne olduğunu bilmek için böyle çekmişti. Hz. Harun ise, İsrailoğulları Hz. Musa kendisini küçük düşürdüğünü düşünmelerini istememişti. Böylelikle kardeşine buzağıya tapanların kendisini zayıf gördüklerini ve az kalsın onu öldüreceklerini açıkladı. Hz. Musa kardeşinin mazeretini işitince şöyle dedi: Rabbim, bana ve kardeşime mağfiret buyur. Yani, benim Levhaları bırakmama sebep olan kızgınlığımı bağışla, kardeşimi de bağışla. Çünkü o, Hz. Harun'un herhangi bir kusuru olmamakla birlikte, onların yaptıklarına gerekli tepkiyi göstermediğinden kusurlu davrandığını sanmıştı. Yani, eğer kardeşimin kusuru varsa ona da mağfiret buyur, onu da bağışla, demek istemiştir.

el-Hasen der ki: Harun müstesna hepsi de buzağıya tapmışlardı. Zira orada Musa ile Harun (ikisine de selam olsun) dışında mü'min bir kimse olsaydı, Hz. Musa Rabbim, beni ve kardeşimi bağışla! demekle yetinmez, onların

dışındaki diğer mü'minlere de dua ederdi.

Şöyle de açıklanmıştır: O, kardeşine yaptığından ötürü kendisi için mağfiret dilemişti. Zira, Hz. Musa kardeşine bu işi kızdığından dolayı yapmıştı. Kızmasının sebebi ise, kardeşinin kendisine gelip ona meydana gelen olayları anlatmaması idi. Çünkü Hz. Musa o takdirde geri dönüp yaptıklarını düzeltme yoluna gidecekti. Bundan dolayı Hz. Musa şöyle demişti: ***"Onları sapıklıkta gördüğünde bana uymaktan*** (yahut arkamdan gelmekten) ***seni ne alıkoydu"*** (Tâ-Hâ, 20/92-93) demişti.

Hz. Harun da öldürülmekten korktuğu için kaldığını açıklamıştı. Böylelikle âyet-i kerime münkeri değiştirmeye kalkışmak halinde öldürüleceğinden korkan kimsenin susabileceğine delil teşkil etmektedir. Buna dair açıklamalar da daha önce Âl-i İmran Sûresi'nde (3/21-22. âyetlerin, 1. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

İbnü'l-Arabî der ki: Bu âyet-i kerimede -bazı kimselerin yanlış iddiaları gibi- kızgınlığın ahkâmı değiştirmeyeceğine delil vardır. Musa (a.s)'ın kızgınlığı, fiillerinde herhangi bir değişiklik yapmamıştır. Aksine onun fiilleri normal mecrasında akıp gitmiş, Levhaları bırakmış, kardeşine sitem etmiş, bir meleğe tokat vurmuştur... el-Mehdevî der ki: Çünkü Hz. Musa'nın gazabı Allah içindi. İsrailoğullarına ses çıkarmayışı ise, birbirleriyle savaşmalarından, parçalanıp dağılmalarından korkması idi.

"Dedi ki: Ey anamın oğlu." Hz. Harun, Hz. Musa'nın anne baba bir kardeşi idi. Ancak, bu ifade yumuşatıcı ve kendisine şefkat etmesini sağlayıcı bir tabirdir. ez-Zeccâc der ki: Hz. Harun'un, Hz. Musa'nın anne bir kardeşi olduğu söylenmiştir. Âyet-i kerimedeki; "(أُمّ): **Anam"** kelimesi, hem "mim" harfi üstün olarak, hem de esreli olarak okunmuştur. Bunu üstün okuyan; "(أبن أم): Anamın oğlu" kelimesini; "(خمسةَ عشر): Onbeş" gibi tek bir isim olarak kabul etmiştir. Bu da: "(يا خمسة عشر أقبلوا): Ey onbeş kişi geliniz" demek gibidir. "Mim" harfini esreli olarak okuyan kimse ise önce bu ismi mütekellim zamirine muzaf yapmış, ondan sonra da izafet ya'sını hazfetmiş olur. Çünkü, nidanın hazf üzere mebni olduğu kabul edilmiştir. "Mim" harfinin esresinin kalması ise orada hazfedilmiş izafete delil teşkil etmesi içindir. Yüce Allah'ın: "(يا عِبادِ): ***Ey kullarım"*** (ez-Zumer, 39/10) buyruğu gibidir. Nitekim bunun böyle olduğuna İbn es-Semeyka'nın; "(يا بنَ أمّي) Ey anamın oğlu" şeklinde aslına uygun olarak "ye" harfini tesbit ile okuyuşu delil teşkil etmektedir.

el-Kisaî, el-Ferra ve Ebu Ubeyd derler ki: "Mim" harfinin üstün olarak okunuşunun takdiri: "(يا بن أمّاه): Ey anamın oğlu" şeklindedir. Basralılar ise bu yanlış bir görüştür, derler. Çünkü, "elif" aslında hafif bir harftir, hazfedilmez. Fakat burada Hz. Musa, her iki ismi tek bir isim kılmıştır.

el-Ahfeş ile Ebu Hatim ise; "(يا بن أمّ): Ey anamın oğlu" şeklinde esreli okuyuş; "(يا غلام غلام أقبل): Ey kölemin oğlu gel," demeye benzer ki, bu şaz bir söyleyiştir, böyle bir okuyuş ise uzak bir ihtimaldir. Ancak, bu şekildeki okuyuş, izafeti sana (yani, mütekellimin kendisine) yapılan hallerde uygundur. Sana izafe olunan şeye izafeye gelince; "(يا غلامغلامي ، ويا بن أخي): Ey kölemin oğlu ve ey kardeşimin oğlu" denmesi uygundur. Arapların; "(يا بن أمّ ، يا بن عمّ): Ey anamın oğlu, ey amcamın oğlu," şeklindeki ifadeyi caiz görmeleri ise, çokça kullanılmasından ötürüdür.

ez-Zeccâc ile en-Nehhâs derler ki: Ancak bu kullanımın güzel ve uygun bir açıklaması vardır. Anne ile birlikte oğul ve amca ile birlikte oğul tabirinin kullanılması tek bir isim kabul edilir ve bir kimsenin; "(يا خمسة عشر أقبلوا): Ey onbeş kişi geliniz," demesi gibidir. Burada; "(يا غلام): Ey oğul, ey köle," kelimesinden "ya" harfi hazfedildiği gibi hazfedilmiştir.

"Bu kavim beni gerçekten zayıf buldular." Beni güçsüz kabul ettiler ve beni zayıf saydılar. **"Neredeyse"** azkalsın **"beni öldüreceklerdi bile."**

Buradaki; "(يَقْتُلُونَنِي): **Beni öldüreceklerdi"** kelimesi, geniş zaman (muzari) fiil olduğundan dolayı iki "nun" iledir. Kur'an'ın dışındaki söz ve konuşmalarda bu iki "nun"un idğam edilmesi caizdir.

"(فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ): **Sen de bana düşmanları sevindirecek bir iş yapma"** yani, bu sebeple onları sevindirme. (الشماتة) ; gerek din, gerekse dünya hususlarında kardeşine isabet eden musibetler dolayısıyla sevinmeyi ifade eder. Bu haramdır ve yasak kılınmıştır. Hadis-i şerifte Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu zikredilmektedir: "Sen, kardeşinin musibetine sevindiğini açığa vurma. O takdirde Allah ona afiyet verir ve seni de belâlara düçar kılar."[1]

Rasulullah (sav) da başına düşmanlarını sevindirecek iş gelmesinden dolayı Allah'a sığınır ve şöyle dua ederdi:

"(اللَّهُمَّ إني أعوذ بك من سوء القضاء ودَرْك الشقاء وشماتة الأعداء): Allah'ım ben Senden kazanın kötüsünden, bedbahtlık veren şeylerin bana gelip yetişmesinden ve başıma gelen musibetlerden dolayı da düşmanlarımın sevinmesinden Sana sığınırım." Bu hadisi Buharî ve başkaları rivayet etmiştir.[2] Şair de şöyle demiştir:

إذا ما الدّهر جرّ على أُناسٍ كَلاكِلَه أناخَ بآخرينا
فقل للشّامتين بِنا أفيقُوا سَيَلْقَى الشامتون كما لَقِينا

(1) *Tirmizî*, Sıfatu'l-Kıyame 54. "... âfiyet verir..." yerine; "... ona merhamet eder..." şeklinde.
(2) *Buhârî*, Kader 13; *Müslim*, Zikr 53; *Nesâî*, İstiâze 34, 35; *Müsned*, II, 246.

"Zaman bazı kimseler aleyhine musibetlerini çekecek olsa,
Diğer başkalarının çevresine çöker.
Bizim musibetlerimize sevinenlere de ki: Ayılın
Musibetinize sevinenler de bizim karşılaştığımızın
benzeriyle karşılaşacaklardır."

-Bu kelimeyi- Mücahid ile Malik, (تَشْمَت) şeklinde "te" harfini nasb ile ve "mim"i de üstün olarak okumuşlar ve "(الأعداءَ): Düşmanlar" kelimesini ise merfu' olarak okumuşlardır. Yani: Sen bana kendisi sebebiyle düşmanlarımın sevineceği bir iş yapma. Yani, senin bana yapacağın bir iş dolayısıyla onlar sevinmesinler.

Yine Mücahid'den; (تَشْمَتْ) şeklinde "te" ve "mim" harfleri üstün ile; "(الأعداءَ): Düşmanlar" kelimesini de nasb ile okumuştur. İbn Cinnî der ki: Yani, Rabbim, Sen düşmanları bana sevindirme, anlamına gelir. Bunun caiz oluşu, yüce Allah'ın: "(اللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِم): ***Allah onlarla alay eder"*** (el-Bakara, 2/15) buyruğu ve benzerlerinin de uygun oluşundan dolayıdır. Sonra da asıl maksada dönerek **"düşmanlar"** anlamındaki kelimeyi kendisiyle nasbettiği bir fiili takdir etmiştir. Adeta: (ولا تشمت بي ، الأعداءَ): Başkalarını yani düşmanları bana gelecek musibetlerle sevindirme, demiş gibidir.

Ebu Ubeyd der ki: Ben Humeyd'den; (فلا تشمِت) şeklinde "mim" harfini esreli olarak okuduğunu naklediyorum. en-Nehhâs der ki: Ancak bu okuyuşun açıklanabilir bir tarafı yoktur. Çünkü eğer bu fiil; (شَمِت)'den geliyor ise, (تَشْمَت) demesi gerekirdi. Eğer (أشمت) den geliyor ise, bu sefer -"te" harfi ötreli "mim" harfi de esreli olmak üzere-; (تشمت) demesi gerekirdi.

Hz. Harun'un: **"Ve beni o zalimler güruhu ile bir tutma"** ifadesine gelince, Mücahid der ki: Yani sen beni buzağıya tapanlarla bir kabul etme, demektir.

"Dedi ki: Rabbim! Beni de kardeşimi de bağışla, bizi rahmetine al. Sen rahmet edenlerin en merhametli olanısın." Bu buyruğa dair açıklamalar ise daha önceden geçmiş bulunmaktadır. (Bk. el-Bakara, 2/286. âyet 9. başlık v.d.).

إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا ۚ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ ﴿١٥٢﴾ وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ
تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَآمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٥٣﴾

152. Şüphesiz, buzağıyı (tanrı) **edinenlere Rablerinden bir gazap, dünya hayatında da bir horluk erişecektir. Biz, iftira edenleri işte böyle cezalandırırız.**

153. Kötülükler işleyip ondan sonra tevbe ve iman edenlere ise, şüphe yok ki Rabbin bunun ardından Ğafûrdur, Rahîmdir.

"Şüphesiz buzağıyı (tanrı) **edinenlere Rablerinden bir gazap"** yani Allah'tan bir ceza, **"dünya hayatında da bir horluk erişecektir."** Çünkü onlar birbirlerini öldürmekle emrolunmuşlardı. Buradaki horluğun cizye ödemeleri anlamında olduğu da söylenmiştir. Ancak bu anlama gelmesi, uzak bir ihtimaldir. Çünkü cizye kendilerinden alınmamıştır. Onların soyundan gelenlerden alınmıştır.

Diğer taraftan şöyle denilmektedir: Bu ifadeler de Hz. Musa'nın söylediği sözler arasındadır. Yüce Allah bunları onun sözleri olarak bize haber vermekte ve burada onun sözleri sona ermektedir. Daha sonra yüce Allah: **"Biz iftira edenleri işte böyle cezalandırırız"** diye buyurmaktadır.

Hz. Musa'nın söylediği bu sözler, buzağıya tapanlar kendi kendilerini (birbirlerini) öldürmek suretiyle tevbe etmelerinden önce söylenmişti. Onlar tevbe edip, Allah da -el-Bakara Sûresi'nde (2/54. âyetin tefsirinde) açıklaması geçtiği gibi- büyük çapta öldürmelerden sonra onları affedince, kendilerine aralarından öldürülenlerin şehid olduğunu, hayatta kalanların da günahlarının bağışlanmış olduğunu haber vermişti.

Şöyle de denilmiştir: Aralarında kalplerine buzağının yani sevgisinin içirildiği ve tevbe etmeyen bir takım kimseler vardı. İşte yüce Allah'ın: **"Şüphesiz buzağıyı** (tanrı) **edinenlere..."** buyruğu ile kastedilenler bunlardır.

Yine denildiğine göre bu buyrukla Hz. Musa'nın mikattan dönüşünden önce ölenler kastedilmektedir. Bununla çocuklarının kastedildiği de söylenmiştir. Bu ise, Kurayzalılar ile Nadiroğullarının başına gelen olayları işaret etmektedir. Yani, onların çocuklarına... (bir gazab ve dünyada bir horluk) erişecektir, demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Biz, iftira edenleri işte böyle cezalandırırız." Yani, bunlara yaptığımızın bir benzerini iftira edenlere yaparız. Malik b. Enes -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- şöyle der: Ne kadar bid'atçi varsa, mutlaka zilletin onun tepesinde olduğunu görürsün. Daha sonra yüce Allah'ın: **"Şüphesiz buzağıyı** (tanrı) **edinenlere Rablerinden bir gazap... erişecektir"** buyruğundan itibaren **"Biz, iftira edenleri işte böyle cezalandırırız."** Yani, bid'atçileri böyle cezalandırırız, diye okuyup açıklamıştır.

Denildiğine göre Hz. Musa, buzağıyı boğazlamakla emrolunmuş, onu kes-

tiğinde de kanı akmış, daha sonra eline aldığı törpü ile onu törpüleyip kan ile birlikte denize atmıştı. Daha sonra da bu sudan içmelerini emretmişti. Buzağıya tapıp da sevgisi kalbine içirilmiş olanın bu hali, dudaklarında açığa çıkmıştı. Bununla buzağıya tapanları öğrenmiş oldu. Yine buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/93. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Sonra yüce Allah, şirk ve diğer günahlardan tevbe edenlerin tevbesini kabul buyuracağını haber vermektedir. Buna dair açıklamalar da önceden bir kaç yerde geçmiş bulunmaktadır.

"**Kötülükler**" yani, küfür ve çeşitli masiyetler "**işleyip ondan sonra**" yani bunları işledikten sonra "**tevbe ve iman edenlere ise, şüphesiz Rabbin bunun ardından**" yani tevbe etmelerinden sonra "**Gafurdur, Rahimdir.**"

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاحَ ۖ وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى
وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ ﴿١٥٤﴾

154. Musa'nın öfkesi susunca Levhaları aldı. Onlardaki yazıda Rablerinden korkanlara hidayet ve rahmet vardı.

"**Musa'nın öfkesi susunca**" yani, öfkesi dinince demektir. Muaviye b. Kurra da burada "**susunca**" anlamına gelen; (سَكَتَ) kelimesini "nun" ile, "(سكن): Dinince, sükûn bulunca" diye okumuştur. Sükût'un (susmanın) aslı zaten sükûn bulmak ve kendisini çekmek ve uzak durmak demektir. Meselâ "(جرى الوادي ثلاثاً ثم سكن): Vadi üçgün aktı, sonra sükûn buldu" denilince, akması durdu demek olur. İkrime der ki: "Musa'dan gazabın susması" maklub ifadelerdendir. Yani, parmağı yüzüğe soktum ile yüzüğü parmağa soktum (taktım) ifadeleri gibidir. Yine başlığımı başıma soktum ile başımı başlığıma soktum, demek gibidir. "**Levhaları aldı**" yani, onları bıraktı. "**Onlardaki yazıda Rablerinden korkanlara hidayet ve rahmet vardı.**" Sapıklıktan hidayet ve azaptan bir rahmet vardı, demektir.

Nesh: Bir kitapta bulunan yazıyı öbürüne aktarmak demektir. İkinci nüshanın kendisinden yazıldığı asla da, ondan yapılan kopyaya da nüsha denilir. Denildiğine göre Levhalar parçalanınca, Hz. Musa kırk gün oruç tuttu. Bu sefer, o Levhalar ona iki Levha içerisinde geri verildi. Onlardan hiçbir şey de kaybolmadı. Bunu İbn Abbas nakletmiştir.

el-Kuşeyrî der ki: Buna göre **"onlardaki yazıda** (nüshada)" ifadesi şu anlama gelir: Kırılan levhalardan yeni levhalara kopya edilip istinsah edilenlerde bir hidayet ve bir rahmet vardır.

Ata ise, onlardan geri kalanlarda (bir hidayet ve bir rahmet vardır) diye açıklamıştır. Çünkü geriye bu Levhalardan yalnızca yedide biri kalmış, yedide altısı kaybolmuştu. Ancak, hudut ve ahkâm'a dair herhangi bir şey gitmemişti.

"Onlardaki yazıda (nüshasında)" ifadesinin anlamının şu olduğu da söylenmiştir: Hz. Musa'ya Levhi Mahfuz'dan istinsah edilip yazılanda bir hidayet vardır. Şu anlama geldiği de söylenmiştir: Ona yazılan şeylerde bir hidayet ve bir rahmet vardır. O bakımdan, ayrıca kendisinden istinsâh edilecek bir asla ihtiyaç yoktur. Bu da bir kimsenin: Filan kimsenin söylediklerini istinsah et, demeye benzer ki, bu onun söylediklerini kitabında kaydet, yaz anlamına gelir.

"Rablerinden korkanlara hidayet ve rahmet vardı."

"(لِرَبِّهِمْ): Rablerinden" kelimesindeki "lam" harfi ile ilgili olarak üç görüş vardır:

Kûfelilere göre bu zaiddir. el-Kisaî der ki: el-Ferezdak'dan dinleyenlerden birisi bana şunları söylediğini nakletmiştir: "(نقدت لها مائة درهم): Ona yüz dirhem nakit ödedim" ifadesi, "lam"sız olarak; "(نقدتها): Ona nakit ödedim," demekle aynı anlamdadır.

Buradaki "lam"ın "lam-ı ecl (sebeplilik bildiren lam)" olduğu da söylenmiştir. Yani, riyakârlık olsun ve başkaları duysun diye değil de Rableri için, Rablerinden korkan kimseler için... anlamındadır. Bu açıklama da el-Ahfeş'den nakledilmiştir. Muhammed b. Yezid ise der ki: Buradaki "lam," bir mastara taalluk etmektedir. Yani: "(للذين هم رهبتهم لربهم): Korkuları Rableri için olan kimselere..." demek olur.

Şöyle de denilmiştir: Mef'ul, korkanlara tabirindeki... lara anlamını veren ism-i mevsul önceden geçtiği için "lam" harfinin gelmesi güzeldir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: (إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ): ***"Eğer rüya yorumunu yapabiliyorsanız..."*** (Yusuf, 12/43)

Burada ma'mul (olan **"rüya"** anlamındaki kelime) tekaddüm edince -ki bu da aynı zamanda mef'uldür- fiilin ameli zayıfladığından dolayı geçişsiz fiil durumuna düşmüştür. (O bakımdan mef'ulün başına "lam" harfi gelmesi güzel düşmüştür.)

وَاخْتَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِّمِيقَاتِنَا ۚ فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ
قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُم مِّن قَبْلُ وَإِيَّايَ ۖ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ
مِنَّا ۚ إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ ۖ تُضِلُّ بِهَا مَن تَشَاءُ وَتَهْدِي مَن تَشَاءُ ۖ أَنتَ وَلِيُّنَا
فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ ﴿١٥٥﴾

155. Musa, tayin ettiğimiz vakit için kavminden yetmiş adam seçti. Onları o müthiş sarsıntı yakalayınca dedi ki: "Rabbim, eğer dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin. İçimizdeki bir takım beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk mı edeceksin? Zaten o ancak Senin fitnendir. Sen onunla kimi dilersen saptırır, kimi dilersen hidayete erdirirsin. Sen bizim velimizsin. O halde bizi bağışla, bize merhamet buyur. Çünkü Sen bağışlayanların en hayırlısısın."

Yüce Allah'ın: **"Musa, tayin ettiğimiz vakit için kavminden yetmiş adam seçti"** buyruğunda birisi; "(قَوْمَهُ): **Kavminden"** kelimesi, diğeri de "(سَبْعِينَ): **Yetmiş"** anlamındaki kelime olmak üzere iki mef'ul vardır. Bunlardan birincisinden; "(مِنْ): ...den" anlamındaki edat hazfedilmiştir. Sibeveyh şu beyitini nakletmektedir:

مِنَّا الَّذِي اخْتِيرَ الرِّجَالَ سَمَاحَةً وَبِرًّا إِذَا هَبَّ الرِّيَاحُ الزَّعَازِعُ

"(Kışın) oldukça fırtınalı rüzgârlar estiği vakit,
Cömertlik ve açık ellilikle (iyilikle) seçilen adamlar bizdendir."

Bir çoban da bir adamı överken şunları söylemiştir:

اخْتَرْتُكَ النَّاسَ إِذْ رَثَّتْ خَلَائِقُهُمْ وَاخْتَلَّ مَنْ كَانَ يُرْجَى عِنْدَهُ السُّولُ

"Seni seçtim insanlar arasından huyları bozulduğu vakit
Ve kendisinden birşeyler vermesi umulan artık cömertlikten
vazgeçecek hale geldiğinde."

(Kurtubi bu iki beyiti de birinci mef'ulün başında harf-i cerin hazfedilmiş olduğuna örnek olmak üzere göstermiştir).

Çoban bu son beyitinde; "(اخترتك من الناس): Seni insanlar arasından seçtim," demek istemektedir.

"(أختار): Seçti" kelimesinin aslı; (آختير) şeklindedir. Ancak, "ya" harfi hareke alıp ondan önceki harfin harekesi de fetha olduğundan dolayı "elif"e kalbedilmiştir. "(قال وباع): Dedi ve sattı," fiilleri gibi.

"Onları o müthiş sarsıntı yakalayınca" yani ölünce.

Sarsıntı (er-Racfe), sözlükte şiddetli zelzele demektir. Ölünceye kadar zelzeleye uğratıldıkları da rivayet edilmektedir.

"Dedi ki: Rabbim, eğer dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin." Yani, öldürürdün. Nitekim yüce Allah (helâk kelimesini öldürmek anlamında kallanarak) şöyle buyurmaktadır: "(إِنِ ٱمْرُؤٌ هَلَكَ): *Eğer bir erkek ölür de...*" (en-Nisa, 4/176).

"(وإيَّاىَ): **Beni de"** ifadesi ("onları" kelimesine) atfedilmiştir. Yani: Eğer Sen dilemiş olsaydın İsrail oğullarının gözü önünde -beni itham etmesinler diye- Mikat'a onlarla birlikte çıkmadan önce bizi öldürebilirdin.

Ebu Bekr b. Ebi Şeybe der ki: Bize Yahya b. Saîd el-Kattan anlattı. O, Süfyan'dan, o, Ebu İshâk'tan, o, Umame b. Abd'dan, o, Ali (r.a)'dan dedi ki: Musa ile Harun -Allah'ın salat ve selamı ikisine de olsun- yola koyuldular. Onlarla birlikte -Harun'un iki oğlu olan Şebber ve Şebir de beraber gitmişti-. Üzerinde bir sedir bulunan bir dağa vardılar. Harun o sedirin üzerine çıkınca ruhu kabzedildi. Musa kavmine geri döndüğünde: Onu sen öldürdün dediler. Çünkü onun yumuşaklığı, onun güzel huyu dolayısıyla sen bizi kıskandın. -Böyle veya buna benzer bir söz söylediler-. Burada şüpheye düşen Süfyan'dır. (Musa) bunun üzerine dedi ki: Onun iki oğlu benimle beraberken nasıl olur da onu ben öldürürüm? Sonra: Aranızdan dilediğinizi seçiniz dedi. Onlar da her Sıbt'dan on kişi seçtiler. Ali (r.a) dedi ki: İşte yüce Allah'ın: **"Musa, tayin ettiğimiz vakit için kavminden yetmiş adam seçti"** buyruğunda anlatılan budur. Bu yetmiş kişi Hz. Harun'un cesedinin yanına gidip, seni kim öldürdü Ey Harun, dediler. O, şöyle dedi. Kimse beni öldürmedi, Allah benim canımı aldı. Bu sefer, Ey Musa, sana isyan edilmiyor (karşı çıkılmıyor) dediler. Bu sefer sarsıntı onları yakaladı, sağa sola gidip gelmeye başladılar. Hz. Musa da şöyle diyordu: **"Eğer dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin. İçimizdeki bir takım beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk mı edeceksin? Zaten o ancak Senin fitnendir."** Hz. Ali devamla dedi ki: Bunun üzerine Allah'a dua etti, Allah da onları diriltti ve onların hepsini peygamber kıldı.

Şöyle de denilmiştir: Sarsıntının onları yakalamasının sebebi, "açıkça bize Allah'ı göster" demelerinden dolayı olmuştu. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Hani: Ey Musa, biz Allah'ı apaçık görmedikçe sana asla iman etmeyiz demiştiniz? O anda siz bakıp dururken yıldırım sizi çarpmıştı."*** (el-Bakara, 2/55) Nitekim bunun açıklaması el-Bakara Sûresi'nde (2/55. âyet, 3. başlık ve devamında) önceden geçmiş idi.

İbn Abbas ise der ki: Sarsıntının onları yakalamasının sebebi, buzağıya tapınmasına razı olmamakla birlikte, tapanları engellemeye kalkışmamalarıdır.

Şöyle de denilmiştir: Bu yetmiş kişi, açıkça bize Allah'ı göster diyenlerden başkalarıdır. Vehb de der ki: Bunlar ölmediler fakat heybetten dolayı sarsıntı onları aldı ve eklemleri neredeyse birbirlerinden kopacaktı. Musa (a.s) da öleceklerinden korktu. Yine el-Bakara Sûresi'nde onların bir gün ve bir gece süreyle öldüklerine dair açıklaması da geçmiş idi. Onların sarsıntı ile alınmalarının sebebi hakkında bundan başka görüşler de ileri sürülmüştür. Hangisinin doğru olduğunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'ın: **"Bizi helâk mı edeceksin"** buyruğundaki sorudan kasıt, cahd (inkâr)'dır. Yani sen, böyle bir şeyi yapmazsın. Arap dilinde bu gibi kullanımlar pek çoktur. Şayet bu sorudan maksat nefiy ise, o vakit olumluluk anlamı çıkar. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

أَلَسْتُمْ خَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا وَأَنْدَى الْعَالَمِينَ بُطُونَ رَاحِ

"Siz, bineklere binenlerin en hayırlıları değil misiniz?
Ve bütün âlemler arasında avuçlarının el ayaları en bol verenler?.."

Bu sorunun, dua ve talep anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani, sen bizi helâk etme diye dua etmiş bu arada da kendisine izafette bulunmuştur. Oysa maksat, sarsıntıdan ölen kimselerdir. el-Müberred der ki: Sorudan kasıt, ta'zim kastıyla soru sormaktır. Yani: Bizi helâk etme! demek istemiş gibidir. Zaten Hz. Musa, Allah'ın hiçbir kimseyi başkasının günahı dolayısıyla helâk etmeyeceğini biliyordu. O bakımdan, onun bu sözü, Hz. İsa'nın: ***"Şayet onlara azap edersen, şüphesiz ki onlar Senin kullarındır"*** (el-Maide, 5/118) buyruğuna benzemektedir. Buradaki "beyinsiz"lerden kastın, o yetmiş kişi oldukları söylenmiştir. Yani: Sen bu beyinsizlerin **"bize Allah'ı açıkça göster"** dediklerinden ötürü İsrailoğullarını helâk eder misin?

"Zaten o ancak Senin fitnendir." Yani bu, yalnız ve yalnız Senin sınaman, Senin denemendir. "Fitne"yi yüce Allah'a izafe etmiş, kendisine izafe etme-

miştir. Nitekim Hz. İbrahim'in: ***"Ve ben hasta olduğum zaman bana O şifa verir"*** (eş-Şuara, 26/80) buyruğunda hastalığı kendisine, şifayı da yüce Allah'a izafe etmesine benzemektedir. (Hz. Musa ile birlikte Hz. Hızır'ı aramaya giden) Yûşa da: ***"Onu*** (balığın durumunu sana) ***söylememi bana şeytandan başkası unutturmadı"*** (el-Kehf, 18/63) demiştir. Hz. Musa, bu sözleri söylemeyi yüce Allah'ın kendisine: ***"Gerçekten Biz kavmini senden sonra fitneye düşürdük"*** (Tâ-Hâ, 20/85) buyruğundan anlamış idi.

Hz. Musa kavmine geri dönüp böğüren buzağının kendisine ibadet edilmek üzere dikilmiş olduğunu görünce: **"Zaten o ancak Senin fitnendir. Sen onunla"** yani o fitne sebebiyle **"kimi dilersen saptırır, kimi dilersen hidayete erdirirsin"** demişti. Bu da Kaderiyenin görüşünü reddetmektedir.

وَاكْتُبْ لَنَا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ ۖ
قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ ۖ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ ۚ
فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا
يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٦﴾

156. "Bize hem bu dünyada hem de âhirette iyilik yaz. Çünkü biz Sana döndük." Buyurdu ki: "Ben kimi dilersem onu azabıma uğratırım. Rahmetim ise herşeyi kuşatmıştır. Onu sakınanlara, zekâtı verenlere, bir de âyetlerimize iman edenlere, işte onlara yazacağım."

Yüce Allah'ın: **"Bize hem bu dünyada hem de ahirette iyilik yaz."** Yani, kendisi sebebiyle bizim için hasenatın yazılacağı salih ameller işleme başarısını (dünyada) ver. Âhirette de bunların mükâfatını bize ver. **"Çünkü biz Sana döndük."** Sana tevbe ettik. Bu şekildeki açıklamayı, Mücahid, Ebu'l-Âliye ve Katade yapmıştır.

"(الهَوْد): Dönmek," tevbe etmek demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/62. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Buyurdu ki: Ben kimi dilersem onu azabıma uğratırım." Yani, azabımı hakedenlere veririm. Bu da şu demektir: Bu sarsıntı ve yıldırım Benden gelen bir azaptır, kimi dilersem onu bu azaba çarptırırım. **"Kimi dilersem"**

ifadesinin, kimi saptırmayı dilersem... demek olduğu da söylenmiştir.

"Rahmetim ise herşeyi kuşatmıştır" buyruğu, rahmetin umumi olduğunu, yani sonsuz olduğunu anlatmaktadır. Bu da şu demektir: Rahmetime kim girerse girsin onu da kapsamına alır. Rahmetim onu kapsamaktan aciz değildir.

Şöyle de açıklanmıştır: Benim rahmetim bütün mahlukatı kuşatmıştır. Öyle ki hayvanın bile bir merhameti, yavrusuna bir şefkati vardır. Müfessirler der ki: İblis de dahil olmak üzere her şey bu âyet-i kerime dolayısıyla ümitvar olmuş, o da: Ben de bir şeyim demiştir: Bunun üzerine yüce Allah: **"Onu sakınanlara... yazacağım"** diye buyurdu. Yahudilerle hıristiyanlar: Biz de sakınanlarız deyince, yüce Allah (bir sonraki âyet-i kerimede geçtiği üzere): **"Onlar ki... Ümmi Peygamber olan O Rasule uyarlar"** diye buyurdu. Böylelikle âyet-i kerimenin baş tarafındaki umumu kapsayıcı özelliği, rahmet belli nitelikteki kimselere hasredilerek umum ifade etmekten çıkmaktadır. Yüce Allah'a hamd olsun. Hammad b. Seleme, Ata b. es-Saib'den, o, Said b. Cübeyr'den, o, İbn Abbas'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Allah rahmetini bu ümmete yazmıştır.

ٱلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ ٱلْأُمِّيَّ ٱلَّذِى يَجِدُونَهُۥ مَكْتُوبًا
عِندَهُمْ فِى التَّوْرَىٰةِ وَٱلْإِنجِيلِ ۡ يَأْمُرُهُم بِٱلْمَعْرُوفِ وَيَنْهَىٰهُمْ
عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ ٱلْخَبَـٰٓئِثَ
وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَٱلْأَغْلَـٰلَ ٱلَّتِى كَانَتْ عَلَيْهِمْ ۚ فَٱلَّذِينَ
ءَامَنُوا بِهِۦ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَٱتَّبَعُوا النُّورَ ٱلَّذِىٓ أُنزِلَ مَعَهُۥٓ ۙ
أُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾

157. "Onlar ki, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı bulacakları, kendilerine iyiliği emreden, onları kötülüklerden alıkoyan, onlara temiz şeyleri helal, pis şeyleri de haram kılan, sırtlarındaki ağır yükü ve üzerlerindeki zincirleri indiren ümmî peygamber olan o Rasûl'e uyarlar. Ona iman edenler, onu yüceltenler, ona yardım edenler ve onunla indirilen nura tabi olanlar; işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı on başlık halinde sunacağız:

1. Yüce Allah'ın İsrailoğullarına ve Bu Ümmete Lütufları:

Yahya b. Ebi Kesir, Nevf el-Bikâlî el-Himyerî'den şöyle dediğini rivayet eder: Musa (a.s) Rabbi tarafından tayin edilen vakit için kavmi arasından yetmiş kişi seçince, yüce Allah Hz. Musa'ya şöyle buyurdu: Yeryüzünü size hem bir mescid, hem de bir temizlenme aracı kılayım. Namaz vaktine nerede erişirseniz orada namazınızı kılacaksınız. Ancak tuvalet, hamam veya kabir müstesnâ. Sekîneti kalbinize yerleştireceğim. Tevrat'ı ezberden okumanızı sağlayacağım. Sizden, her bir erkek, her bir kadın, hür, köle, küçük büyük herkes ezberinden okuyacak.

Hz. Musa bunları kavmine aktarınca şöyle dediler: Biz ancak havralarda namaz kılmak istiyoruz. Ayrıca sekineti (Allah'ın huzur ve sükûnunu) kalplerimizde taşıyamayız. O bakımdan, önceden olduğu gibi bunun tabutta kalmasını istiyoruz. Diğer taraftan Tevratı ezberden okumaya gücümüz yetmez. Biz ancak bakarak Tevratı okumak istiyoruz. Bunun üzerine yüce Allah: **"Rahmetim ise herşeyi kuşatmıştır, onu sakınanlara... yazacağım"** buyruğundan itibaren **"işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir"** diye buyurdu ve bunları bu ümmete verdi. Bunun üzerine Hz. Musa şöyle dedi: Rabbim o halde beni o ümmetin peygamberi kıl. Yüce Allah, onların peygamberleri kendilerinden olacaktır, dedi.

Bu sefer Hz. Musa, Rabbim beni onlardan kıl, dedi. Yüce Allah, onlara asla yetişemeyeceksin deyince, Hz. Musa şöyle dedi: Rabbim, ben İsrailoğullarının temsilci heyeti ile huzuruna geldim, bize vereceğin ikramı başkalarına verdin. Bunun üzerine yüce Allah: ***"Musa'nın kavminden de hakka yönelten ve gereğince adaletle hükmeden bir topluluk vardır"*** (el-A'raf, 7/159) diye buyurdu, Hz. Musa da buna razı oldu.

Nevf, devamla der ki: İşte bunun için İsrailoğulları heyetine yapacağı ikramı size veren Allah'a hamd edin.

Ebu Nuaym da bu olayı, el-Evzaî'nin rivayetinden şöylece nakletmektedir: Bize Yahya b. Ebi Amr es-Seybânî anlattı, dedi ki: Bana Nevf el-Bikâlî anlattı. O, bir öğüde başladı mı şöyle derdi: Siz daha gayb âlemindeyken sizi koruyan, hakettiğiniz paydan ayrıca sizin için birşeyler alan ve başkalarına verilecek olan ikramları size ayırana hamd etmez misiniz? Şöyle ki Musa (a.s) İsrailoğulları heyeti ile gidince, Allah onlara şöyle buyurdu: Ben yer yüzünü size mescid kıldım. Orada nerede namaz kılarsanız namazınız kabul edilecektir. Ancak üç yer müstesna. Orada namaz kılan kimselerin namazını kabul etmeyeceğim. Bunlar kabristan, hamam ve tuvalettir.

Onlar hayır, biz namazımızı yalnız havrada kılmak istiyoruz, dediler.

Bu sefer yüce Allah: Toprağı -su bulamadığınız takdirde- sizin için temizlenme aracı kıldım. Onlar yine hayır, sudan başkasını kabul etmiyoruz, dediler.

Yine yüce Allah: Ben kişi tek başına namaz kılacak olursa, onun namazının kabul edileceğini size ikram ediyorum. Onlar yine hayır, cemaatla olmazsa olmasın, dediler.

2. Ümmî Peygamber Olan Rasul'e Uyanlar:

"Ümmî Peygamber olan o Rasul'e uyarlar" anlamındaki bu lafızlar, önceden de belirttiğimiz gibi, yüce Allah'ın: **"Onu sakınanlara... yazacağım"** buyruğunda görülen yahudi ve hıristiyanların bu hükümde ortaklıklarını kapsam dışında bırakmaktadır. Böylelikle bu vaad, yalnızca Muhammed (sav)'ın ümmeti hakkında sözkonusu olmuştur. Bu açıklamayı İbn Abbas, İbn Cübeyr ve başkaları yapmıştır. **"Uyarlar"** yani, şeriatinde, dininde ve getirdiği hususlarda ona uyarlar demektir.

Rasul ile Nebi (peygamber) iki anlamı ifade eden iki ayrı isimdir. Rasul, Nebi'den daha özel (dar kapsamlı) dır. Rasul'ün (âyetin nazmında) önce zikredilmesi ise, risalete verilen önemden dolayıdır. Yoksa mana itibariyle nübüvvet önce gelir. Bundan dolayı Rasulullah (sav), el-Berâ (b. Âzib) Hz. Peygamberin (kendisine öğrettiği duayı tekrarlarken): "(وبرسولك الذي أرسلت): Ve gönderdiğin Rasulüne" deyince, Hz. Peygamber ona: "(قل آمنت بنبيك الذي أرسلت) De ki: Rasul olarak gönderdiğin peygamberine iman ettim" diye düzeltmiştir. Bu hadisi Buhârî, Sahih'inde zikretmektedir.[1]

Aynı şekilde (Berâ'nın ifade ettiği gibi): "Gönderdiğin Rasulüne" ifadesinde risalet kelimesi tekrar edilmektedir. Bu ise, aynı anlama gelir. O vakit bu aynı anlamı ifade eden haşv (gereksiz söz) olur. Oysa, Hz. Peygamberin düzelttiği şekilde: "Rasul olarak gönderdiğin peygamberine" ifadesi böyle değildir. Bunlarda tekrar sözkonusu olmamaktadır. O halde, her bir Rasul, Nebi'dir. Şu kadar var ki, her bir Nebi, Rasul değildir. Zira, Rasul ile nebi umumi bir husus olan "Nebe' (haber almak)" de ortaktırlar. Ancak hususi bir bakımdan da ayrıdırlar. Bu ise risalettir. Buna göre "Muhammed Allah tarafından gönderilmiş bir Rasul'dür" diyecek olursak, bu onun Allah'ın Nebisi ve Rasulü olduğu manasını ihtiva eder. Onun dışındaki diğer peygamberler -Allah'ın salat ve selamı üzerlerine olsun- de böyledir.

(1) *Buhârî*, Vudû' 75, Deavât 6, 7, 9, Tevhîd 34; *Müslim*, Zikr 56, 57; *Ebû Dâvûd*, Edeb 98; *Tirmizî*, Deavât 16, 116; *İbn Mâce*, Dua 15; *Dârimî*, İstizân 51; *Müsned*, IV, 285, 290, 292, 296.

3. Ümmî:

Yüce Allah'ın zikrettiği **"Ümmî"** sıfatı, ümmî olan ümmete mensub olan demektir. Yani, asıl doğduğu hali üzere devam eden okumayı ve yazmayı öğrenmeyen ümmet anlamına gelir. Bu açıklamayı İbn Aziz yapmıştır.

İbn Abbas (r.a) ise der ki: Sizin peygamberiniz ümmî idi. Ne okurdu, ne yazardı, ne de hesap yapardı. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: ***"Sen bundan önce hiç bir kitap okumuş değildin, sağ elinle de onu yazmamıştın."*** (el-Ankebût, 29/48) Sahih-(i Buharî) de İbn Ömer'den rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuş: "Biz, ümmî bir ümmetiz. Ne yazarız, ne de hesap yaparız."[1] Şöyle de denilmiştir: Peygamber (sav), Um el-Kurâ (Şehirlerin anası) olan Mekke'ye nisbet edilerek Ummî denilmiştir. Bu açıklamayı en-Nehhâs kaydetmektedir.

4. Tevrat ve İncil'de Hz. Peygamber'in Müjdelenmesi:

Yüce Allah'ın: **"Onlar ki, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı bulacakları...ümmî peygamber olan o Rasul'e uyarlar"** buyruğu ile ilgili olarak Buharî şu rivayeti kaydeder: Bize Muhammed b. Sinan anlattı, dedi ki: Bize, Fuleyh anlattı, dedi ki, bize Hilal anlattı. O, Ata b. Yesar'dan (dedi ki): Abdullah b. Amr b. el-As ile karşılaştım, şöyle dedim: Bana Rasulullah (sav)'ın Tevrat'taki niteliklerini bildir. O şöyle dedi: Bildireyim. Allah'a yemin ederim o, Tevrat'ta, Kur'an-ı Kerim'de yer alan bazı sıfatları ile nitelendirilmiştir: ***"Ey Peygamber! Şüphe yok ki, Biz seni bir şahid, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik."*** (el-Ahzab, 33/45) Bir de ümmîlere bir koruyucu sığınak olarak sen benim kulum, rasulümsün. Ben sana el-Mütevekkil adını verdim. Sen, ne sert ne kabasın. Çarşı pazarlarda da bağırıp çağırmazsın. Kötülüğe kötülükle karşılık vermez, ama affeder ve bağışlar. Yüce Allah da onun vasıtasıyla "la ilahe illallah" demeleri suretiyle o eğri milleti doğrultmadıkça, onun vasıtasıyla kör bir takım gözleri, sağır bir takım kulakları ve örtülü kalpleri açmadıkça canını almayacaktır.[2]

Buhârî'den başka kitaplarda da şöyle denilmektedir: Ata dedi ki: Sonra ben Kâ'b ile karşılaştım, ona bu hususta soru sordum. Tek bir harf dahi ayırmadılar. Ancak, Kâ'b kendi şivesi ile; "(قلوباً غُلُوفيا وآذاناً صمومیا واعیناً عمومیا): Örtülü kalpler, sağır kulaklar ve kör gözler (kelimelerini değiştirerek)" söyledi.[3]

---

(1) *Buhârî*, Savm 13; *Müslim*, Siyâm 15; *Ebû Dâvûd*, Savm 4; *Nesaî*, Siyâm 17; *Müsned*, II, 43, 52, 122, 129.

(2) *Buhârî*, Buyû' 50, Tefsir 48. sûre 3; ayrıca bk. *Tirmizî*, Birr 69.

(3) *Müsned*, II, 174.

İbn Atiyye der ki: Zannederim bu ya bir velım (ravinin yanılması)dır, yahutta bunlar Arapçaya uymayan bir söyleyiştir. Kâ'b'dan da bunu şöyle dediği rivayet edilmektedir: "(قلوباً غلوفاً وآذاناً صموماً وأعيناً عموميا): Örtülü kalpler, sağır kulaklar ve kör gözler..."

Taberî der ki: Bu, Himyerlilerin bir şivesidir. Ka'b ayrıca Peygamber (sav)'ın nitelikleri arasında şunu da zikretmektedir: Onun doğum yeri Mekke'dir. Hicret edeceği yer Tâbe'dir (Medine-i Münevvere'nin bir adı). Mülkü Şam'dadır. Ümmeti hamd edenlerdir. Onlar, her halde ve her konumda Allah'a hamd ederler. Azalarını (abdest alarak) yıkarlar ve bacaklarının ortalarına kadar peştemallerini (izarlarını) bürünürler. Onlar, güneşe riayet ederler. Namaz vakti nerede girerse bir çöplükte olsa dahi orada namazlarını kılarlar. Onların savaş esnasındaki saf saf dizilmeleri namazdaki dizilişleri gibidir. Daha sonra yüce Allah'ın: ***"Muhakkak Allah kendi yolunda birbirine kenetlenmiş bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever"*** (es-Saf, 61/4) âyetini okudu.

5. Hz. Peygamber'in Emir ve Yasaklarının Mahiyeti:

"Kendilerine iyiliği emreden, onları kötülükten alıkoyan" bir Peygamber. Ata der ki: **"Kendilerine iyiliği emreden"** yani putları bir kenara bırakmayı, ahlâkın üstün faziletlerini ve akrabalık bağlarını gözetmeyi **"emr eden, onları kötülüklerden"** putlara tapmaktan, akrabalık bağlarını kesmekten **"alıkoyan"** Peygamber demektir.

6. Temiz Şeyler (Tayyibât)'ın Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Onlara temiz şeyleri helal..."** buyruğu ile ilgili olarak İmam Malik'in mezhebine göre temiz şeyler (et-Tayyibât) helal kılınmış şeyler demektir. O, bu helal kılınmış şeyleri temiz olmakla nitelendirmiş gibidir. Zira bu kelime (et-Tayyib), övmeyi ve şerefli kılma anlamını ihtiva eder. **"İşte pis** (murdar) **şeyler"** hakkında da buna uygun, bunlar haram kılınmış şeylerdir, diyoruz. Bu bakımdan da İbn Abbas şöyle demiştir: Pis şeyler (el-Habâis), domuz eti, faiz ve başka haramlardır. Buna göre İmam Malik, yılan, akrep, domuzlan böceği ve buna benzer tiksinti veren şeyleri helal kabul etmiştir.

Şafiî'nin görüşüne göre ise, (Tayyibât) hoş ve temiz şeyler, tat bakımından bir nitelemedir. Şu kadar var ki, ona göre bu kelime umum üzere değildir. Zira bu şekliyle tad almaktan gelen umumi manası içki ve domuzun da helal kılınmasını gerektirir.

Aksine o, bu kelimenin şeriatın helal kılmış olduğu şeylerle tahsis edildiği görüşündedir. Ona göre el-Habâis (pis ve murdar şeyler) şeriatın hükmü gereğince haram kılınanlar ile tiksinti duyulan şeyler hakkında umumi bir lafızdır. Buna bağlı olarak akrep, domuzlan böceği, iri kertenkele ve bu kabilden olan haşerat haramdır.

Diğer ilim adamları da bu iki görüşten birisini kabul etmişlerdir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/168. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

7. Son Peygamberin Şeriatinde Ağır Mükellefiyetlerin Kaldırılması:

Yüce Allah'ın: **"Sırtlarındaki ağır yükü... indiren"** buyruğunda geçen, (الإصر): Ağır yük demektir. Bu açıklamayı Mücahid, Katade ve İbn Cübeyr yapmıştır. Aynı zamanda ahid anlamına da gelir. Bu açıklamayı İbn Abbas, ed-Dahhâk ve el-Hasen yapmışlardır.

Bu âyet-i kerime bu iki manayı da kapsamına almaktadır. Çünkü İsrail oğullarından ağır birtakım amelleri yerine getirmeye dair ahid alınmıştır. Yüce Allah Muhammed (sav)'ı peygamber olarak göndermek üzere onlar üzerindeki bu ahdi ve o amellerin ağırlığını kaldırmış oldu. Sidiğin yıkanmakla temizlenmesi, ganimetlerin helal kılınması, ay hali olan kadınla birlikte oturup kalkmanın, onunla beraber yemek yemenin, beraber yatmanın helâl kılınması gibi. Halbuki, İsrailoğullarından herhangi birisinin elbisesine sidik isabet edecek olursa onu makasla keserdi. Bu, "onlardan birisinin derisine isabet edecek olsa" diye de rivayet edilmiştir. Ganimetleri bir araya toplayıp getirdikleri vakit ise, semadan onu yiyip bitiren bir ateş inerdi. Kadın da ay hali oldu mu, ona yaklaşmazlardı. Ve buna benzer, sahih hadislerde ve başkalarında sabit olmuş diğer hususlar vardı.

8. Üzerlerindeki Zincirleri İndiren Peygamber:

Yüce Allah'ın: **"Ve üzerlerindeki zincirleri indiren Ümmî Peygamber..."** buyruğunda geçen "zincirler (el-ağlâl)", bu ağır yükleri anlatmak üzere istiare yoluyla kullanılmış bir tabirdir. Bu ağır yüklerden birisi de Cumartesi günü çalışmayı terk etmek yükümlülüğü idi. Çünkü rivayete göre Musa (a.s) Cumartesi günü kamış taşıyan bir adam görmüş ve onun boynunu vurmuş. Müfessirlerin çoğunluğunun görüşü budur. İsrailoğulları arasında da diyet sözkonusu değildi. Sadece kısas vardı. Tevbelerine bir alamet olmak üzere de kendilerini öldürmeleri emrolmuştu. Ve buna benzer başka mükellefiyetler. İşte bütün bunlar "zincirlere, bukağılara" benzetilmiştir. Nitekim şair şöyle demektedir:

فليس كعهد الدّار يا أم مالك ولكن أحاطت بالرقاب السلاسل
وعاد الفتى كالكَهْل ليس بقائل سوى العدل شيئاً فاستراح العواذل

"Artık iş eskisi gibi değil, Ey Malik'in annesi!
Fakat zincirler boyunları kuşatmış bulunuyor.
O genç delikanlı artık olgun yaşlı bir adam gibidir.
Doğrunun dışında birşey söyleyemiyor. O bakımdan genç hanımlar böylelikle rahata kavuştu."

Şair burada İslâm'ın hududunu ve onları aşarak harama geçmeyi engelleyen hükümlerini boynu çepeçevre kuşatan zincirlere benzetmektedir. Ebu Ahmad b. Cahş'ın, Ebu Süfyan'a söylediği şu beyit de bu kabildendir:

إذهب بها إذهب بها طُوِّقتَها طوق الحمامه

"Haydi onu al git, onu al git
Güvercinin boynu altındaki gerdanlık gibi, o da senin boynuna dolanmıştır."

Yani, onun utancı senden ayrılmayacaktır. Nitekim bir şey, bir kimseden ayrılmayacak olursa; (طوّق فلان كذا) Filan şey filanı gerdanlık gibi boynunu kuşattı, denilir.

9. "Ağır Yük" Anlamındaki Kelimeye "Zincirler" Anlamındaki Kelimenin Atfedilmesi:

Burada; **"zincirler"** anlamındaki "el-ağlâl" kelimesi çoğul olmakla birlikte tekil olan **"el-Isr: Ağır yük"**e nasıl atfedilebilmiştir denilecek olursa, buna cevap şudur: Isr, çokluk hakkında da kullanılabilen bir mastardır. Ayrıca İbn Âmir bu kelimeyi çoğul olarak; "(آصارهم): Ağır yüklerini" diye; "(أعمالهم): Amellerini" kelimesi gibi okumuştur. Ayrıca günahı gerektirici işler farklı olduklarından bunu çoğul olarak okumuştur. Diğerleri ise bu kelimeyi tekil olarak okumuşlardır, çünkü lafzı tekil olmakla birlikte kendi türünden hem az, hem çok hakkında kullanılabilen bir mastardır.

Diğer taraftan yüce Allah'ın: ***"Bize ağır yük yükleme"*** (el-Bakara, 2/286) buyruğundaki "Isr" kelimesinin tekil okunacağını icma ile kabul etmişlerdir. Aynı şekilde bu anlamda varid olan bütün kelimeler de bu türdendir. Mese-

lâ: ***"Ve onların işitmelerine"*** (el-Bakara, 2/7); ***"Gözleri kendilerine dönmez"*** (İbrahim, 14/43) buyruğundaki "göz" anlamındaki kelime ile; ***"Gizlice göz ucuyla baktıklarını..."*** (eş-Şura, 42/45) buyruğundaki bütün bu kelimeler (mastar, isimler) çoğul anlamındadır.

10. Peygambere İman Edenler, Onu Yüceltenler, Ona Yardım Edenler...

Yüce Allah'ın: **"İşte ona iman edenler, onu yüceltenler"** buyruğundaki; (عَزَّرُوهُ); Ona gereken saygıyı gösterip yardımcı olanlar demektir. el-Ahfeş der ki: el-Cahderi ve İsa, bu kelimeyi şeddesiz olarak; (وعزروه) diye okumuşlardır. Aynı şekilde; "(وَعَزَّرْتُمُوهُمْ) ***Ve onlara kuvvetle yardım ederseniz"*** (el-Maide, 5/12) kelimesi de böyle okunmuştur. Bu fiil; (عزره ينصره وينعزره) şeklinde kullanılır.

"Onunla indirilen nur'a" yani, Kur'an-ı Kerime.

"Kurtuluş: felah" ise, istenen şeyi elde etmek demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ
مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ
فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ
وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٨﴾

158. De ki: "Ey insanlar! Şüphesiz ben, göklerin ve yerin mülkü kendisinin olan, kendisinden başka hiç bir ilâh bulunmayan, hem dirilten, hem öldüren Allah'ın size, hepinize gönderdiği peygamberiyim. O halde Allah'a ve O'nun sözlerine iman eden, ümmî peygamber olan Rasulüne iman edin ve ona uyun ki, doğru yolu bulmuş olasınız."

Nakledildiğine göre, Hz. Musa da, Hz. İsa da Hz. Peygamberin geleceğini müjdelemişlerdir. Sonra da bizzat kendisinin: **"Şüphesiz ben... Allah'ın size hepinize gönderdiği Peygamberiyim"** demesini emretti. **"O'nun sözlerine..."** Allah'ın sözleri, Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim gibi kitaplarıdır.

وَمِنْ قَوْمِ مُوسَىٰ أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٩﴾

159. Musa'nın kavminden de hakka yönelten ve gereğince adaletle hükmeden bir topluluk vardır.

"(İnsanları) **hakka yönelten**" buyruğu, insanları hidayete davet eden kimseler anlamındadır. **"Ve gereğince adaletle hükmeden"** yani, verdikleri hükümlerde adaletli davranan demektir.

"Tefsir"de şöyle denilmektedir: Bunlar, Kum nehri'nin ötelerinde Çin'in geri tarafında Allah'a hak ve adaletle ibadet eden bir topluluktur. Muhammed'e iman etmişler, Cumartesi'yi de terk etmişlerdir. Bizim kıblemize dönerek ibadet ederler. Ne bizden bir kimse onlara ulaşır, ne onlardan bize bir kimse.

Rivayet edildiğine göre, Musa (a.s)'dan sonra ayrılıklar baş gösterince, onlardan hak ile insanları hidayete davet eden bir topluluk vardı. Bunlar, İsrailoğulları arasında kalmaya takat getiremediler. Nihayet Allah onları insanlardan ayrı, arzından bir tarafa çıkmalarını sağladı. Yerde onlara bir tünel açıldı. O tünelin içinde bir buçuk yıl kadar bir süre yol aldılar, nihayet Çin'in geri tarafında yeryüzüne çıktılar. İşte bunlar, şu ana kadar hak üzeredirler. İnsanlarla onlar arasında bir deniz vardır ki, bu deniz sebebiyle onlara ulaşılamamaktadır.

Hz. Cebrail de Mirac gecesinde Peygamber (sav)'ı onlara götürmüş, onlar da Hz. Peygamber'e iman etmiş, kendilerine Kur'ân'dan bazı sureleri öğretmiş ve şöyle sormuş: Sizin herhangi bir ölçek ve teraziniz var mı? Onlar: Hayır dediler. Hz. Peygamber: Peki geçiminizi nerden sağlıyorsunuz diye sorunca, biz ovaya çıkar ekin ekeriz. Ekini biçtik mi, onu orada bırakırız. Bizden herhangi bir kimsenin bir ihtiyacı olduğunda gider oradan ihtiyacı kadarını alır.

Hz. Peygamber: Peki kadınlarınız nerede diye sorunca, onlar: Bizden ayrı bir yerdedirler. Bizden herhangi bir kimsenin hanımına ihtiyacı olursa, ihtiyacı olduğu vakit ona gider.

Peki sizden herhangi bir kimse konuşması esnasında yalan söyler mi diye sorunca, şu cevabı verdiler: Bizden herhangi bir kişi bu işi yapacak olursa, onu bir ateş gelip alır. Gökten inen bir ateş onu yakar.

Yine Hz. Peygamber: Ne diye evleriniz hep aynı yüksekliktedir, diye sorunca, şu cevabı verdiler: Kimimiz, kimimizden daha yukarı çıkmasın (üstünlük sağlamasın) diye.

Hz. Peygamber: Peki kabirleriniz ne diye kapılarınızın önündedir, diye sorunca; ölümü hatırlamaktan gafil olmayalım diye, cevap verdiler.

Daha sonra Rasulullah (sav) İsra gecesi dünyaya dönünce kendisine: ***"Yarattıklarımızdan öyle bir ümmet vardır ki, hak ile yol gösterirler. Ve onunla adaletle hükmederler"*** (el-A'raf, 7/181) buyruğu indirildi. Bununla Muhammed (sav)'ın ümmetini kastetmektedir. Ve bu âyet-i kerime ile yüce Allah, Hz. Musa'ya kavmine verdiği şeylerin aynısını Hz. Peygamber'in ümmetine de vermiş olduğunu kendisine bildirmektedir.

Burada sözü geçenlerin kitap ehlinden Peygamberimiz Muhammed (sav)'a iman eden kimseler oldukları söylendiği gibi, bunların Hz. Musa'nın şeriati nesh olmadan önce o şeriata sımsıkı sarılan, onda hiçbir değişiklik yapmayan ve peygamberleri öldürmeyen, İsrailoğullarına mensup bir topluluk oldukları da söylenmiştir.

وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ اَسْبَاطًا اُمَمًا ۭ وَاَوْحَيْنَآ اِلٰى مُوْسٰٓى
اِذِ اسْتَسْقٰىهُ قَوْمُهٗٓ اَنِ اضْرِبْ بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ ۚ فَانْۢبَجَسَتْ
مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ۭ قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ ۭ وَظَلَّلْنَا
عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى ۭ كُلُوْا مِنْ
طَيِّبٰتِ مَا رَزَقْنٰكُمْ ۭ وَمَا ظَلَمُوْنَا وَلٰكِنْ كَانُوْٓا اَنْفُسَهُمْ
يَظْلِمُوْنَ ﴿١٦٠﴾ وَاِذْ قِيْلَ لَهُمُ اسْكُنُوْا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوْا
مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُوْلُوْا حِطَّةٌ وَّادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَّغْفِرْ
لَكُمْ خَطِيْۗـَٔتِكُمْ ۭ سَنَزِيْدُ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿١٦١﴾ فَبَدَّلَ الَّذِيْنَ
ظَلَمُوْا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِيْ قِيْلَ لَهُمْ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ
رِجْزًا مِّنَ السَّمَاۗءِ بِمَا كَانُوْا يَظْلِمُوْنَ ﴿١٦٢﴾

160. Biz onları on iki kola, ümmetlere ayırdık. Kavmi ondan su istedikleri zaman Musa'ya: "Asanı taşa vur" diye vahyettik de ondan on iki pınar kaynayıp aktı. Herkes su içeceği yeri iyice belledi. Onları üzerlerinde bulutla gölgelendirdik. Onlara kudret helvasıyla bıldırcın indirdik. "Size verdiğimiz temiz ve güzel rızıktan yiyin" (dedik). **Onlar bize zulmetmediler. Fakat kendi kendilerine zulmediyorlardı.**

161. Bir zaman onlara: "Şu şehirde yerleşin. Orada dilediğiniz yerden yiyin ve: "Hıtta" deyin, şehrin kapısından da secde ederek girin ki, günahlarınızı bağışlayalım. Biz, ihsan edenlere daha da artıracağız" denilmişti.

162. Fakat içlerinden o zulmedenler kendilerine söylenen sözü başka bir sözle değiştirdiler. Biz de zulümlerinden dolayı üzerlerine gökten bir azap indirdik.

Yüce Allah: **"Biz onları on iki kola, ümmetlere ayırdık"** buyruğu ile İsrailoğullarına ihsan etmiş olduğu nimetlerini saymaktadır. Her bir kolun (Sıbt'ın) işi başkanları tarafından bilinebilmesi için onları kollara ayırdı. Böylelikle Hz. Musa'nın işi de kolaylaşmış oluyordu. Bir başka yerde de: ***"Biz, içlerinden on iki nakîb*** (temsilci) ***dikmiştik"*** (el-Maide, 5/12) diye buyurmaktadır ki, bu buyruğa dair açıklamalar daha önceden (5/12. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Kol" anlamındaki **"sıbt"** kelimesi müzekker olduğu halde "(اثْنَتَيْ عَشْرَةَ): On iki" sayısının müennes gelmesi, ondan sonra müennes olan; "(أُمَماً): **Ümmetlere"** kelimesinin gelmiş olmasındandır. O bakımdan bu sayıdaki müennes-lik "ümmetler" içindir. Eğer, "sıbt" kelimesi müzekker olduğu için; (اثني عشر): Oniki kelimesi de müzekker olsaydı, el-Ferrâ'dan nakledildiğine göre bu da doğru olurdu.

"Sıbtlar" ile kabileler ve fırkaları kastettiği, bunun için de sayının müennes olarak getirildiği de söylenmiştir. Nitekim şair de şöyle demiştir:

وإن قـريـشـاً كـلهـا عـشـرُ أبـطُن وأنت بـريء من قـبـائلهـا العَشْـر

"Şüphesiz Kureyş'in tamamı on batındır.
Sen ise, onun on kabilesinden de uzaksın."

Böylelikle şairin burada "batın"ın kabile ve kabilenin alt kolu "fasile: boy" olduğu kanaatine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı (batın'a

giden zamirî) müennes olarak zikretmiştir. Halbuki batın kelimesi müzekkerdir. Nitekim "esbat" kelimesinin de müzekker ve çoğul olduğu gibi. ez-Zeccâc der ki: Buyruğun anlamı, biz onları on iki fırkaya böldük, şeklindedir.

"Kol" kelimesi, **"on iki"**den bedeldir. **"Ümmetler"** kelimesi de **"kol: esbat"**ın sıfatıdır.

el-Mufaddal ise, Âsım'dan "tı" harfi şeddesiz olarak; "(وقطعناهم): Onları ayırdık" diye okuduğunu rivayet etmiştir.

"Esbât: kollar"ın Hz. İshak'ın soyundan gelenler arasındaki durumu ile Hz. İsmail'in soyundan gelenler arasındaki kabilelerin durumu aynı seviyededir.

"Esbât" kelimesi "sıbt"dan alınmadır. Sıbt ise, develere yem olarak verilen bir bitkidir. el-Bakara Sûresi'nde (2/136. âyetin tefsirinde) buna dair yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Ma'mer, Hemmam b. Münebbih'den, o, Ebu Hureyre'den, o da Peygamber (sav)'den yüce Allah'ın: **"Fakat içlerinden zulmedenler kendilerine söylenen sözü başka bir sözle değiştirdiler"** buyruğu hakkında şöyle dediğini nakletmektedir: "Onlar arpa içinde bir buğday tane (si) dediler." Kendilerine: **"O şehrin kapısından da secde ederek girin"** denildiği halde onlar, kıçları üstünde bağdaş kurarak girdiler.(1)

"Zulümlerinden dolayı" anlamındaki; (بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ) deki fiil merfu'dur. Çünkü bu, müstakbel (geniş zamanlı müzari) bir fiildir ve nasb mahallindedir. (ما) ise, mastar anlamındadır. Zulümleri sebebiyle, zulümlerinden dolayı anlamına gelir. Bu âyet-i kerimenin anlamları ve ihtiva ettiği hükümlere dair açıklamalar el-Bakara sûresinde (bk. 2/58. âyetin tefsiri) geçmiş bulunmaktadır. Cenab-ı Allah'a hamd olsun.

وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ ۘ إِذْ يَعْدُونَ
فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ
لَا يَسْبِتُونَ ۙ لَا تَأْتِيهِمْ ۚ كَذَٰلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾
وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا ۙ اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا
شَدِيدًا ۖ قَالُوا مَعْذِرَةً إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾

(1) *Buhârî*, Tefsir 2. sûre 5; *Müslim*, Tefsir 1; *Tirmizî*, Tefsir 2. sûre 2

163. Onlara deniz kıyısındaki o kasabanın durumunu da sor. Hani onlar Cumartesi gününde haddi aşmışlardı. Çünkü Cumartesilerinde balıkları akın akın meydana çıkarak yanlarına geliyor, tatil yapmadıkları gün ise yanlarına gelmiyordu. İşte Biz, itaatten çıktıklarından dolayı kendilerini böylece imtihan ediyorduk.

164. Hani içlerinden bir topluluk: "Allah'ın kendilerini helâk edeceği veya çetin bir azab ile cezalandıracağı bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?" dediği zaman onlar: "Rabbinize karşı mazeret olsun ve belki bunlar da sakınırlar diye" demişlerdi.

"Onlara deniz kıyısındaki o kasabanın durumunu da sor." Yani, o kasaba halkının durumu hakkında sor demektir. Kasaba halkını anlatmak üzere kasabayı zikretmiş olması, kasabanın onların kaldıkları yer, yahutta bir araya toplanıp gelmelerine sebep olan yer oluşundan dolayıdır. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: ***"İçinde bulunduğumuz o kasabaya da sor."*** (Yusuf, 12/82) buyruğu ile "Sa'd b. Muaz'ın ölümü sebebiyle Arş sarsıldı"[1] hadisidir. Bununla Hz. Peygamber arş ehli olan melekleri kastetmektedir. Onlar, Hz. Sa'd'ın kendilerine geleceği müjdesi ve buna sevindikleri için öyle ifade edilmiştir.

Yani sen, sana komşuluk eden yahudilere geçmişlerine dair haberleri, onlardan maymunlara ve domuzlara dönüştürüldüklerine dair kimselerin haberlerini sor. Bu ise, onlara gerçeği söyletmek (takrir) ve azarlamak kastıyla yöneltilen bir sorudur. Bu da Peygamber (sav)'ın doğruluğunun alameti idi. Çünkü yüce Allah onu, başkalarından bu gibi şeyleri öğrenmeksizin bu hususlar hakkında haberdar etmişti.

Onlar şöyle diyorlardı: Biz, Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz. Çünkü bizler O'nun gerçek dostu İbrahim'in soyundan ve İsrail'in soyundan geliyoruz. Bunlar ise, Allah'ın ilk çocuklarıdır. (Bk. el-Maide, 5/18. âyetin tefsiri) Allah ile konuşmuş Musa'nın soyundandır ve onun torunlarından olan Uzeyr'in soyundandır. Biz de onların çocuklarındanız. Bunun üzerine yüce Allah Peygamberine: Ey Muhammed, onlara o kasaba hakkında sor. Ben, o kasaba halkını günahları sebebiyle azaplandırmadım mı? Bu ise, onların sadece şeriatin fer'i hükümlerinden birisini değiştirmeleri sebebiyle olmuştu.

Bu kasabanın hangisi olduğunu tayin hususunda farklı görüşler vardır. İbn Abbas, İkrime ve es-Süddî, buranın Eyle olduğunu söylemişlerdir. Yine İbn

(1) ***Buhârî***, Menâkıbu'l-Ensâr 12; ***Müslim***, Fedâilu's-Sahâbe 123-125; ***Tirmizî***, Menâkıb 50; ***İbn Mâce***, Mukaddime 11, had. no: 158; ***Müsned***, III, 234, 296, 316, 349, VI, 329.

Abbas'tan buranın Eyle ile Tûr arasındaki Medyen olduğunu söylediği nakledilmiştir.

ez-Zührî buranın Taberiye olduğunu ifade etmiştir. Katade ve Zeyd b. Eslem ise burası Şam kıyılarında bir yerde Medyen ile Aynun arasında Makna diye bilinen yerdir. Yahudiler bu kıssayı kendileri hakkında tahkir edici ve aşağılayıcı bir muhtevası bulunduğundan dolayı gizleyip dururlardı.

"(الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ): **Deniz kıyısındaki o kasaba"** yani, denize yakın bulunan o kasaba... Meselâ; (كنت بحضرة الدار) tabiri, eve yakın idim demektir.

"(إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ): **Hani onlar Cumartesi gününde haddi aşmışlardı."** Yani, o günde balık avlamaları yasak kılındığı halde balık avlıyorlardı. "(سَبَتَ اليهودُ) Yahudiler Cumartesi günü çalışmayı bıraktılar," denilir.

(سُبِتَ الرجل) ise, kişiyi -mesela- dilsizlik gibi bir hal aldı. "(اسبت); sükûn buldu, hareket etmedi" anlamına gelir. "(والقوم صاروا في السبت. واليهود دخلوا في السبت): Cumartesi gününe eriştiler. Yahudiler Cumartesi'ye girdiler" tabirleri kullanılır.

Sebt (Cumartesi) bilinen gündür. Kelime olarak da rahat etmek ve kesmekten gelir. Çoğulu ise, (اسْبُت وسُبُوت واسبات) şekillerinde gelir.

Rasulullah (sav)'ın da şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Kim Sebt (Cumartesi) günü hacamat yaptırır da ona bir baras (baraş) hastalığı isabet ederse, kendisinden başka kimseyi kınamasın."[1]

İlim adamlarımız der ki: Bunun böyle olmasının sebebi, kanın Cumartesi günü soğuk olmasından dolayıdır. Eğer sen kanı dışarı akıtmak için müdahalede bulunacak olursan, o da gereği gibi akmaz ve bu baras'a dönüşür.

Cemaat "(يَعْدُونَ): **Haddi aşmışlardı"** diye okumuşlardır. Ebu Nehîk ise, (يُعَدُّونَ) şeklinde "ye" harfi ötreli, "ayn" harfi esreli, "dal" harfini de şeddeli olarak okumuştur. Birinci kıraat; "(الاعتداء): Haddi aşmak"tan gelirken, ikinci kıraat; "(الإعداد); gerekli hazırlığı yapmak"tan gelmektedir. Yani, balıkları yakalamak için gerekli araçları hazırlıyorlardı anlamına gelir. İbn es-Semeyka ise, "Sebt" kelimesini çoğul olarak; "(في الأسبات): Cumartesi günlerinde," diye okumuştur.

"Çünkü Cumartesilerinde... balıkları yanlarına geliyor" buyruğundaki "Cumartesileri" anlamına gelen; (سَبْتِهِمْ) kelimesi, "Sebt" kelimesi çoğul yapılarak (اسباتهم) diye de okunmuştur.

"Akın akın meydana çıkarak." Yani, su üzerinde oldukça fazla görünerek kalabalıklar halinde gelerek, demektir.

---

(1) el-Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 409-410; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, V, 92. -Ravilerinden Süleyman b. Erkam'ın metrûk olduğu kaydıyla.-

el-Leys der ki: (حيتان شُرّع): Başlarını yukarı doğru kaldırmış balıklar, anlamına gelir. Bunun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Denizdeki balıklar, Cumartesi günleri denizden büyük kalabalıklar halinde geliyor ve Eyle kasabası bundan dolayı çokça kalabalıklaşıyordu. Yüce Allah, bunun üzerine bu balıkların Cumartesi günü avlanmayacağı ilhamını verdi. Çünkü yüce Allah yahudilere o gün balık avlamalarını yasaklamıştı.

Şöyle de denilmiştir. Bu balıklar, onların kapılarına kadar başlarını yukarı doğru kaldırarak tıpkı beyaz kuşlar gibi akın akın geliyordu. -Bunu, müteahhir müfessirlerden bazıları böylece nakletmiştir.- Onlar da Cumartesi günü haddi aşarak bu günde balıkları alıp yakaladılar. Bu açıklamayı da el-Hasen yapmıştır. Balıkları Pazar günü aldıkları da söylenmiştir. İleride de açıklanacağı gibi daha sahih olan da budur.

"Tatil yapmadıkları gün ise" balıkları **"yanlarına gelmiyordu."** Yani, Sebt yapmadıkları gün demektir. Sebt yapmak ise, Cumartesi gününü ta'zim etmek demektir. el-Hasen, "(لَا يَسْبِتُونَ): Tatil yapmadıkları gün" kelimesini "ye" harfini ötreli olarak; (يُسْبِتون) şeklinde okumuştur. Yani, Cumartesi gününe girmedikleri gün, anlamına gelir. Nitekim; (أجمعنا وأظهرنا وأشهرنا) ifadeleri Cuma gününe, öğlen vaktine, yeni aya girdik, anlamında kullanılır.

"İşte Biz, itaatten çıktıklarından dolayı kendilerini böylece imtihan ediyorduk." Yani, ibadette onlara işi sıkı tutuyor ve onları deniyorduk.

el-Huseyn b. el-Fadl'a şöyle sorulmuş: Siz, "helal, sana ancak seni hayatta tutacak kadarıyla gelir, haram ise sana hadsiz, hesapsız olarak gelir" anlamını Allah'ın Kitabında bulabiliyor musunuz? O, şu cevabı vermiş: Evet, ben bunu Davud ile Eylelilerin kıssasında buluyorum: **"... çünkü Cumartesilerinde balıkları akın akın meydana çıkarak yanlarına geliyor, tatil yapmadıkları gün ise yanlarına gelmiyordu."**

Bu âyet-i kerime ile ilgili kıssalar arasında rivayet olunduğuna göre bu olay, Davud (a.s) zamanında olmuştu. İblis de bunlara telkinde bulunarak şöyle demişti: Size bu balıkları Cumartesi günü yakalamanız yasaklandı. Bunun için siz havuzlar yapın. Bu sefer onlar da Cuma günü balıkları havuzlara sürüklüyorlar, orada kalıyorlar ve suyun azlığı dolayısıyla da oradan çıkmak imkanını bulamıyorlardı. Onlar da Pazar günü bu balıkları tutup çıkartıyorlardı.

Eşheb, Malik'ten şöyle dediğini rivayet eder: İbn Numan'ın iddiasına göre onlardan herhangi bir kimse ip alır, bu ipin ucuna iki uçlu bir düğüm atar, bu düğümü de balığın kuyruğuna atardı. İpin diğer ucu ise bir kazığa bağlı bulunurdu. O, ipi bu haliyle Pazar gününe kadar bırakırdı. Daha sonra bu işi yapanın başına herhangi bir bela gelmediğini görünce, diğer insanlar da bu şekilde davranmaya başladılar ve nihayet balık avı oldukça çoğaldı. Ba-

lıklar pazarlarda satılmaya ve haddi aşmış fasıklar açıktan açığa balık avlamaya başladı. İsrailoğullarından bir kesim kalkıp bu işten vazgeçmelerini istedi. Açıktan açığa bunu yasaklamaya çalıştılar ve bu işi yapanlardan uzaklaştılar.

Denildiğine göre bu yasağın çiğnenmesine karşı çıkanlar, biz sizinle bir arada kalamayız, diyerek kasabayı bir duvarla ikiye ayırdılar. Bu yasağın çiğnenmesine karşı çıkanlar bir seferinde meclislerinde bulundukları sırada, yasağı çiğneyenlerden kimsenin dışarı çıkmadığını gördüler. Mutlaka bunların başına bir iş gelmiştir, diyerek duvara tırmanıp onlara baktılar, maymunlara dönüştürülmüş olduklarını gördüler. Kapıyı açıp yanlarına gittiler. Maymunlar insanlar arasından akrabalarını tanıdılar. Fakat insanlar, maymunlar arasındaki akrabalarını tanıyamadılar. Bu sefer her bir maymun insanlardan olan akrabasının yanına gidiyor, elbiselerini koklayıp ağlamaya başlıyordu. İnsanlar onlara: Biz size bu işten vazgeçmenizi söylemiyor muyduk? diyorlar, maymunlar ise başlarını; evet anlamında hareket ettiriyorlardı.

Katade der ki: Genç olanları maymunlara, yaşlıları da domuzlara dönüştürüldü. Aralarından yalnızca bu işten vazgeçmelerini isteyenler bu azaptan kurtuldular, diğerleri ise helak edildiler.

Bu görüşe göre İsrailoğulları ancak iki kesime ayrılmış oldular. Buna göre yüce Allah'ın: **"Hani içlerinden bir topluluk: Allah'ın kendilerini helak edeceği veya çetin bir azab ile azaplandıracağı bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz dediği zaman..."** Yani, bu işi yapanlar öğüt verenlere öğütleri sırasında şöyle demişlerdi: Eğer sizler, Allah'ın bizi helak edeceğini biliyorsanız bize ne diye öğüt veriyorsunuz? Bunun üzerine Allah da onları maymunlara dönüştürmüştü.

(Öğüt verenler ise): **"Rabbinize karşı mazeret olsun ve belki bunlar da sakınırlar diye demişlerdi."** Yani, öğüt verenler şu cevabı vermişlerdi: Bizim size öğüt verişimiz, Rabbinize karşı bizim için mazeret olsun diyedir. Yani, belki siz sakınırsınız diye size öğüt vermemiz bizim için bir görevdir. Taberî bu görüşü İbni'l-Kelbî'den, senediyle nakletmektedir.

Müfessirlerin cumhuru (çoğunluğu) ise, şöyle demişlerdir: İsrailoğulları üç fırkaya ayrılmışlardı. Âyet-i kerimedeki zamirlerden zahiren anlaşılan da budur. Bu fırkanın birisi isyan etmiş ve balık avlamıştı. Bunlar da yaklaşık yetmiş kişi idiler. Bir kesim bu işi terketmelerini istemiş ve onlardan ayrılmıştı, bunlar da oniki bin kişi idiler. Diğer bir kesim ise, avlayanlardan ayrılmakla birlikte ne vazgeçmelerini istedi, ne de isyan etmişti. İşte bu üçüncü kesim, öbürlerini yaptıklarından vazgeçirmeye çalışanlara; sizler, -zann-ı- galibe ve yüce Allah'ın o dönemlerde isyan eden toplumlara yaptıklarından anlaşıldığına göre- Allah'ın helak edeceği yahut azaba uğratacağı bir toplulu-

ğa -isyan edenleri kastediyorlar- ne diye öğüt veriyorsunuz demişlerdi.

Bunun üzerine bu günahı işleyenleri vazgeçirmek isteyenler şu cevabı vermişlerdi: Bizim öğüt verişimizin sebebi, Allah'a karşı bizim mazeretimiz olması içindir ve belki de onlar bu işten sakınırlar diyedir. Eğer iki kesim olsalardı bu işten vazgeçmelerini istiyen kesimin isyan eden kesime: "...ve olur ki, sakınırsınız" demeleri gerekirdi.

Bundan sonra da şu hususta ihtilaf edilerek bir kesim şöyle demiştir: İsyan edenlere vazgeçmelerini söylemeyen, kendileri de isyan etmeyen kesim de, bu vazgeçirmeyi terkettiklerinden dolayı ceza olmak üzere isyan eden kesimle birlikte helak edildiler. Bunu İbn Abbas ifade etmiştir. Yine o, ben bunlara ne yapıldığını bilemiyorum, demiştir. Âyet-i kerimenin zahirinden de anlaşılan budur. (Âyet-i kerime bunların akibetinden söz etmemektedir).

İkrime der ki: Ben, İbn Abbas'a bunlara neler yapıldığını bilmiyorum deyince, şöyle dedim: Bu gibi kimselerin isyankârların yaptıklarından hoşlanmadıklarını, onlara muhalefet ettikleri, bunun için de: **"Allah'ın kendilerini helâk edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz"** dedikleri dikkat çekmiyor mu? Ben, bu hususta ona, bunların sonunda kurtulmuş olduklarını kabul ettirinceye kadar ısrarıma devam ettim, sonunda bana bir elbise hediye etti. Bu da el-Hasen'in görüşüdür.

Yalnızca haddi aşan kesimin helak edilmiş olduğuna delil teşkil eden buyruklar arasında yüce Allah'ın: ***"Zulmedenleri de... yakaladık"*** (el-A'raf, 7/165) buyruğu ile: ***"Andolsun sizden Cumartesi günü haddi aşanları bilmişsinizdir..."*** (el-Bakara, 2/65) âyeti delil teşkil etmektedir.

İsa ve Talha; "(معذرةً): **Bir mazeret olsun diye"** şeklinde nasb ile okumuşlardır. el-Kisaî'ye göre bunun nasb oluşu iki sebeptendir: Birincisine göre mastar olarak nasbedilmiştir, ikincisine göre; (فعلنا) takdiri ile nasbedilmiştir. Yani biz bunu mazeret olsun diye yaptık, anlamındadır. Aynı zamanda bu, Hafs'ın, Asım'dan rivâyet ettiği kıraatidir.

Diğerleri ise, bu kelimeyi ref' ile okumuşlardır ki, tercih edilen de budur. Çünkü onlar, yaptıkları ve kınandıkları bir işten dolayı özür dilemek, mazur görülmek için özür beyan etmek istememişlerdi. Bunun yerine onlara, niye öğüt veriyorsunuz denilince, onlar da bizim öğüdümüz mazeret teşkil etsin diyedir, demişlerdi. Eğer bir kimse diğerine şu işten dolayı Allah'a da sana da özür beyan ediyorum, diyerek bununla da özür dilemeyi kastediyor ise, o takdirde bu kelime nasbedilir. Sibeveyh'in görüşü budur.

Âyet-i kerime aynı zamanda Seddü'z-Zerai'nin kabul edileceğine delil teşkil etmektedir.

el-Bakara Sûresi'nde (2/63. âyet, 3. başlıkta) ve oradaki açıklamalar ara-

sında başka yaratıklara dönüştürülenlerin soylarının devam edip etmediğine dair açıklamalar geniş bir şekilde geçmiş bulunmaktadır. Cenab-ı Allah'a hamd olsun. Yine Âl-i İmran (3/21-22. âyet, 2. başlıkta) ile el-Maide Sûresi'nde (5/79. âyette) iyiliği emredip münkerden alıkoymaya dair açıklamalar geçtiği gibi, en-Nisa Sûresi'nde de (4/140-141. âyetlerin tefsirinde) fesat ehlinden ayrılıp onlardan uzak durmaya, onlarla birlikte oturup kalkanların onlar gibi olacağına dair açıklamalar geçtiğinden, burada bu açıklamaları tekrarlamanın bir anlamı yoktur.

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِۦٓ أَنجَيْنَا ٱلَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ ٱلسُّوٓءِ وَأَخَذْنَا ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ بِعَذَابٍۭ بَـِٔيسٍۭ بِمَا كَانُوا۟ يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾

165. Onlar, kendilerine verilen öğütleri unutunca Biz de kötülükten alıkoyanları kurtardık. Zulmedenleri de yapageldikleri fasıklıkları yüzünden şiddetli bir azapla yakaladık.

"Unutmak" hem yanılarak, hem de kasti olarak terkeden kimse hakkında kullanılır. Çünkü yüce Allah: **"Onlar kendilerine verilen öğütleri unutunca..."** diye buyurmuştur ki, kasti olarak onu terkedince anlamındadır. Yüce Allah'ın: *"Onlar Allah'ı unuttu, O da kendilerini unuttu"* (et-Tevbe, 9/67) buyruğu da bu türdendir.

"Şiddetli bir azapla" oldukça ağır ve çetin bir azapla **"yakaladık."** "(بَئِيسٍ): **Şiddetli"** kelimesinin onbir çeşit kıraati vardır:

1- Ebu Amr, Hamza ve el-Kisaî'nin "faîl" vezninde; (بئيس) şeklindeki kıraatleri.

2- Mekkelilerin aynı vezinde ancak "be" harfi esreli olarak; (بِئيس) şeklindeki kıraatleri.

3- Medinelilerin; (بِئْسٍ) şeklinde "be" harfi esreli, "ya" sâkin, ondan sonra da "sin" harfi çift esreli okuyuşları.

Bu hususta da iki görüş vardır: el-Kisaî der ki: Bu kelimenin aslı; (بِيِّس) şeklinde şeddesiz ve hemzelidir. İki "ye" harfi yanyana geldikten sonra birileri hazfedilip ilk harf de esreli okunmuştur. (رَغِيف وشهيد): Ekmek ve şehid demek gibi. Bunun "fi'l" vezni üzere; (بِئْس) şeklinde olup ilk harfini esreli okuduktan sonra hemzeyi tahfif ile ve kesreyi de hazf ile okunduğunu kastettiği de söylenmiştir. Tıpkı; (رَحِم ورِحْم) denildiği gibi.

4- el-Hasen'in kıraati. Buna göre "be" harfi esreli, ondan sonra sakin bir hemze, ondan sonra da üstün bir "sin" şeklindeki kıraatidir.

5- Ebu Abdurrahman el-Mukri'; (بِئْسٍ) şeklinde "be" harfi üstün, hemze esreli, "sin" de iki esreli olarak okumuştur.

6- Yakub el-Kari' der ki: Bazı kıraat alimlerinden; (بِئْسَ) şeklinde "be" harfi üstün, hemzesi esreli, "sin" üstün olarak okudukları rivayeti de gelmiştir.

7, 8, 9- el-A'meş'in kıraati ise, "fey'il" vezninde; (بَيْئِسٍ) şeklindedir. Yine ondan fay'al vezininde; (بَيْأَسٍ) şeklinde okuduğu rivayet edildiği gibi, (بَئِسٍ) şeklinde "be" harfi üstün ve hemzesi şeddeli ve esreli okuduğu da rivayet edilmiştir. el-A'meş'in bütün bu kıraatlerindeki "sin" harfi ise, iki esrelidir.

10- Nasr b. Asım'ın; (بَيِّس) şeklinde "be" harfi üstün, "ye" harfi de şeddeli olup hemzesiz okuyuşu.

11- Yakub el-Kari, der ki: Bazı kıraat alimlerinin; (بِئْيِسٍ) şeklinde "be" harfi esreli, ondan sonra sakin hemze ile, ondan sonra da üstün harekeli "ye" ile okuduklarına dair rivayet de gelmiştir.

İşte bunlar toplam onbir kıraattir. Bunları en-Nehhâs nakletmektedir.

Ali b. Süleyman der ki: Araplar; "(جاء ببنات بِيسٍ): Bayağı bir şey getirdi," derler. Buna göre; "(بعَذَابٍ بِيسٍ): Bayağı, adi azap" demek olur.

el-Hasen'in kıraatine gelince, Ebu Hatim bu kıraatin açıklanabilecek bir tarafı olmadığını iddia etmiş ve şöyle demiştir: Çünkü; (مررت برجل بِئْسٍ) denilemez ki, (بئس الرجل، أو بئس رجلاً) denilebilsin.

en-Nehhas ise şöyle demektedir: Ebu Hatim'in bu sözü merduttur. Çünkü nahivciler; "(إن فعلت كذا وكذا فبِها ونِعْمَتْ): Şunu şunu yaparsan, o ne iyi ne güzeldir!" derler ve bununla da yaptığın o işin çok güzel olduğunu kastederler. el-Hasen'in kıraatine göre ise buyruk, (بعذاب بئس العذاب): Onları öyle bir azap ile yakalarız ki, o ne kötü bir azaptır! takdirinde olur.

فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿١٦٦﴾

166. Böylece onlar serkeşlik ederek kendilerine yasak kılananları yapmakta ısrar edince, kendilerine: "Allah'ın rahmetinden uzak, aşağılık maymunlar olun" dedik.

"Böylece onlar serkeşlik ederek kendilerine yasak kılınanları yapmakta ısrar edince" yani, Allah'a isyanda haddi aşmayı sürdürünce **"kendi-**

lerine: ...aşağılık maymunlar olun dedik."

"(خَاسِئِينَ): **Aşağılık...lar"** kelimesi; (خسأته فخسأ): Ben onu uzaklaştırdım, kovdum, o da uzaklaştı ifadesinden gelmektedir. Buna dair açıklamalar Bakara Sûresi'nde (2/65. âyet, 3. başlığın son taraflarında) geçmiş bulunmaktadır.

Bu buyruk, masiyet işlemenin ilahî azaba ve intikama sebep teşkil ettiğini göstermektedir. Bunun da anlaşılmayacak kapalı bir tarafı yoktur.

Denildiğine göre, yüce Allah bu sözleri kendilerine işitebilecekleri bir sesle söyledi, onlar da böyle oluverdiler. Bir başka açıklamaya göre ise, buyruk Biz onları maymunlar yaptık, anlamındadır.

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُوءَ
الْعَذَابِ ۗ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ ۖ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٦٧﴾

167. O vakit, Rabbin onlara: Kıyamet gününe kadar üzerlerine mutlaka kendilerini en kötü azaba uğratacak kimseler göndereceğini bildirdi. Şüphe yok ki, Rabbin cezayı çabucak verendir. Ve muhakkak ki O, mağfiret ve rahmet edendir.

Yani, yüce Allah, onların geçmişlerine şunu bildirmişti: Eğer buyruklarımı değiştirir ve ümmî peygambere iman etmeyecek olurlarsa, Allah, üzerlerine kendilerine azap verecek kimseleri gönderecektir. Ebu Ali der ki: Med'li olarak; "(آذن): Bildirdi," demektir. (Âyet-i kerimede "bildirdi" anlamındaki kelimeyle aynı kökten). Buna karşılık "zel" harfi şeddeli olarak; (أذّن) da, seslendi demektir. Bir kesim ise, (آذن وأذّن) şekillerinin ikisinin de "bildirdi" anlamına geldiğini söylemişlerdir. Tıpkı, "(أيقن وتيقّن): Kesin olarak inandı" demek gibi. Şair Züheyr de der ki:

فقلتُ تَعَلَّمْ إن للصيد غِرَّةً فإلاّ تُضَيِّعها فإنك قاتِلُهْ

"Şöyle dedim: Şunu bil ki, avın gafil bir anı vardır.
Eğer bu anı kaçırmayacak olursan, şüphesiz ki onu öldürürsün?"

Bir başkası da şöyle demektedir:

تعلّم إن شر الناس حيّ يُنادَى في شعارهم يَسار

"Şunu bil ki, insanların en kötü kabilesi, aralarında ki parolaları (Bir deve çobanı adı olan): Yesar diye seslenilenlerdir."

Burada; "(تعلم): Bil ki, öğren ki" fiilleri; "(اعلم): Bil ki" ile aynı anlamdadır.

"(يَسُومُهُمْ): **Kendilerini... uğratacak"** tattıracak anlamında olup, buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/49. âyet, 7-8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Burada maksadın Buht Nassar olduğu, Araplar olduğu, Muhammed (sav)'ın ümmeti olduğu söylenmiştir. Daha zahir (kuvvetli) olan görüş de bu sonuncusudur. Çünkü Kıyamet gününe kadar kalacak olan ümmet onlardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn Abbas der ki: Burada **"En kötü azap"** dan kasıt cizyenin alınmasıdır.

Onların maymun ve domuzlara dönüştürüldükleri ileri sürülerek onlardan cizye nasıl alınacak diye sorulacak olursa, şu şekilde cevap verilir: Cizye, onların çocuklarından ve soyundan gelenlerden alınacaktır. Onlar ise en zillet-li kavim olan yahudilerdir. Said b. Cübeyr'den rivayete göre, **"en kötü azap"**dan kasıt haraçtır. Hz. Musa'ya gelene kadar hiç bir peygamber haraç toplamış değildir. Haracı ilk olarak tesbit eden odur. Onüç yıl süreyle haraç topladı, sonra da bunu bıraktı. Daha sonra da haraç toplayan peygamber ise, bizim peygamberimizdir.

وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَمًا ۖ مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَٰلِكَ ۖ وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾

168. Onları, yeryüzünde paramparça topluluklar halinde dağıttık. Onlardan kimi salihlerden oldu, kimi de bundan aşağıdadır. Belki dönerler diye de onları hem iyiliklerle, hem de kötülüklerle imtihan ettik.

"Onları yeryüzünde paramparça topluluklar halinde dağıttık." Yani Biz onları, ülkelere, değişik yerlere dağıttık.

Bununla yüce Allah, işlerinin dağıtılmış olduğunu, onların sözbirliği ede-

rek bir araya gelip birleşmelerinin sözkonusu olmadığını anlatmak istemiştir.

"(مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ): **Onlardan kimi salihlerden oldu"** buyruğu mübtedâ olarak ref' mahallindedir. Maksat, Muhammed (sav)'a iman edenler, aralarından herhangi bir değişiklik yapmayanlar ve Hz. Musa'nın şeriatinin nesh edilmesinden önce ölenler kastedilmektedir. Yahut da, önceden de geçtiği üzere Çin'in öte tarafında bulunanlardır.

"Onlardan kimi de bundan aşağıdadır" anlamındaki (مِنْهُمْ دُونَ ذٰلِكَ) ise, zarf mahallinde mansubtur. en-Nehhas der ki: Bunu ref' ile okuyan kimse olduğunu bilmiyoruz. Maksat ise onların kâfir olanlarıdır.

"Biz de belki dönerler" yani küfürlerinden vazgeçip geri dönerler **"diye de onları hem iyiliklerle"** bolluk ve afiyet ile **"hem de kötülüklerle"** yani, kuraklık, türlü zorluk ve sıkıntılarla **"imtihan ettik."**

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا
الْأَدْنٰى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا ۚ وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ ۗ أَلَمْ
يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا
مَا فِيهِ ۗ وَالدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ ۗ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦٩﴾

169. Onlardan sonra kötü kimseler gelip yerlerine geçti. Kitab'a da mirasçı oldular. Bu dünyanın değersiz malını alırlar (ve): **"Bize ileride mağfiret olunur" diyorlardı. Kendilerine ona benzer değersiz bir meta gelirse, onu da alıyorlardı. Allah'a karşı haktan başkasını söylemeyeceklerine dair kendilerinden o kitabın teminatı alınmadı mı? Halbuki onda olanı durmadan okumuşlardı. Âhiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ akletmeyecek misiniz?**

Yüce Allah: **"Onlardan sonra kötü kimseler gelip yerlerine geçti"** buyruğu ile, yeryüzünde darmadağın ettiği kimselerin çocuklarını kastetmektedir.

Ebu Hatim der ki: (الخَلْف) kelimesi, "lam" harfi sakin olarak "çocuklar" anlamındadır. Tekili ve çoğulu arasında fark yoktur. "Lam" harfi üstün olarak (الخَلَف) ise, "bedel, onun yerine geçen" demektir. İster çocuk olsun, ister ya-

bunu olsun farketmez.

İbnü'l-A'rabî' ise, (الْخَلْفُ) şeklinde "lam" harfi üstün olursa, başkalarının yerine geçenlerin salih olmaları halinde, sakin olursa ise, salih olmamaları halinde kullanılır, demiştir. Nebît der ki:

ذهبَ الـذين يُعـاشُ في أكنـافِهـم وبـقيـتُ في خـلْف كجِلْد الأجْـرَبِ

"Kanatları altında yaşananlar geçip gittiler
Bense, uyuz olmuşun derisini andıran sonrakiler arasında kaldım."

Bayağı sözlere; (خَلْف) denilmesi de buradan gelmektedir. Yine, kullanılagelen bir deyim olan; "(سَكَتَ أَلْفاً ونطق خَلْفاً): Bin defa sustu, sonunda da bayağı bir söz söyledi," sözü de bu kabildendir. O halde, bu kelimenin "lam" harfi sakin olursa, yermek anlamını, üstün olursa da övmek anlamını verir. Meşhur kullanım şekli de böyledir. Nitekim Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "(يَحمِل هذا العلم مِن كل خَلَف عدولُه): Bu ilmi sonradan gelenlerin her birl arasından o neslin adil olanları taşır."[1] Bu iki şeklin herbirinin diğeri yerine kullanıldığı da olur. (Meselâ) Hassan b. Sabit der ki:

لـنـا الـقَـدَمُ الأولَى إليـك وخَـلْفُـنـا لأوّلـنـا فـي طـاعـة الله تـابـع

"Sana doğru atılan ilk adım bizim adımımızdır. Ve bizden sonra gelenlerimiz;
Allah'a itaat yolunda ilklerimize tabidirler."

Bir başkası da şöyle demektedir:

إنـا وجـدنـا خَـلَفـاً بئس الـخـلَفْ أغـلق عـنـا بـابَـه ثـم حـلف
لا يُـدخـل الـبـوابُ إلا مَـن عـرفْ عـبـداً إذا مـا نـاء بـالحِـمـل وَقَفْ

"Biz öyle bir halef ile (sonradan gelenlerle) karşılaştık ki,
onlar ne kötü haleftir!
Yüzümüze kapısını kapattı, sonra da yemin etti.
Kapıcı, yükü ağır geldi mi duran ve
Tanıdığı kimseden başkasını içeri almayacak diye."

(1) el-Heysemî. *Mecmau'z-Zevâid*, I, 140.

Bu âyet-i kerimeden kasıt ise (sonra gelenlerin) yerilmesidir.

Müfessirler; **"kitaba da mirasçı oldular"** (buyruğuyla) kastedilenlerin yahudiler olduklarını söylemişlerdir. Bunlar, Allah'ın Kitabına mirasçı olup onu okudular, başkalarına öğrettiler. Ancak, onu okuyup öğrenmelerine rağmen hükmüne muhalefet edip haram kıldığı şeyleri de işlediler. O bakımdan bu buyruk onlar için bir azar ve bir sitem anlamındadır.

"Bu dünyanın değersiz malını alırlar." Daha sonra yüce Allah, ileri derecedeki hırsları ve düşkünlükleri sebebiyle dünya metaından kendilerine arz olunan şeyleri aldıklarını haber vermekte ve **"bize ileride mağfiret olunur diyorlar"** deyip tevbe etmediklerini bildirmektedir. Bu buyruk, onların tevbe etmeyen kimseler olduklarının delilidir.

Yüce Allah'ın: **"Kendilerine ona benzer değersiz bir meta gelirse, onu da alıyorlardı"** buyruğundaki **"değersiz meta"** anlamı verilen; (العَرَض) kelimesi dünya metaı demek olup "ra" harfi üstün okunur. Sakin okunacak olursa, dirhem ve dinar dışında kalan mallara addır.

Bu âyet-i kerimede rüşvet almaya ve haram kazanç yollarına işaret edilmektedir. Daha sonra yüce Allah onları **"bize ileride mağfiret olunur"** sözleriyle aldanışa düştüklerini ve onların ikinci defa imkân buldukları vakit aynı işi bir daha işlediklerini bildirerek yermektedir. Bu aldanışları sebebiyle kendilerine mağfiret olunacağını kati olarak kabul ettiler ve günahlarını ısrarla devam ettirdiler. Oysa **"bize ileride mağfiret olunur"** sözü ancak işlediği günahtan vazgeçen ve pişman olan kimsenin söyleyebileceği bir sözdür.

Derim ki: Şanı yüce Allah'ın onlarda yerdiği bu nitelik bizde de vardır. Dârimî Ebu Muhammed senediyle şöyle bir rivayet kaydetmektedir: Bize Muhammed b. el-Mubarek anlattı, bize Sadaka b. Halid anlattı. O, İbn Cabir'den, o da künyesi Ebu Amr olan bir şeyhten (hadis rivayet eden ilim adamından) o da Muaz b. Cebel (r.a)'dan dedi ki: Kur'an-ı Kerim, bir elbisenin eskiyip artık birbirini tutmaz hale gelmesi gibi bir takım kimselerin kalplerinde eskiyecektir. Onlar bu kitabı okuyacaklar fakat, ona karşı ne bir istek duyacaklar, ne de bir lezzet alacaklar. Onlar, kurt kalpleri üzerine koyun postları giyerler. Amelleri hep umuttur. Amellerine (kabul edilir mi diye) hiç korku girmez. Eğer kusurlu hareket ederlerse, ileride mükemmeline ulaştırılırız derler. Eğer kötülük işlerlerse, ileride günahlarımız bağışlanacak derler. Çünkü biz, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmuyoruz.[1]

"(يَأْتِهِمْ): **Kendilerine... gelirse"** deki zamirin, Medine yahudilerine ait olduğu söylenmiştir. Yani, Peygamber (sav) döneminde Yesrib'de (Medine'de)

(1) *Dârimî*, Fedâilu'l-Kur'ân 4.

bulunan yahudilere onun gibi değersiz bir mal gelecek olursa, geçmişleri o malı nasıl aldılarsa, onlar da öylece alırlar, demektir.

* * *

Bu buyrukların: **"Allah'a karşı haktan başkasını söylemeyeceklerine dair kendilerinden o kitabın teminatı alınmadı mı? Halbuki onda olanı durmadan okumuşlardı âhiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ akletmeyecek misiniz?"** bölümü ile ilgili açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız:

1. Tevratta Onlardan Alınan Söz:

"Allah'a karşı haktan başkasını söylemeyeceklerine dair kendilerinden o kitabın teminatı alınmadı mı?" buyruğunda kitaptan kasıt, Tevrattır. Bu ise, şeriat ve hükümlerde yalnızca hakka bağlı kalmanın ve hakimlerin rüşvet sebebiyle batıla yönelmemeleri gerektiğine dair hükmün ağırlığına işaret etmektedir.

Derim ki: Hak buyrukların bir gereği olarak, bunlar için bağlayıcı olan hükümler ile alınan bu sözlerin, -daha önce en-Nisâ Sûresi'nde (4/58. âyetin tefsirinde) açıklandığı gibi- bizim için de gerek Peygamberimizin lisanı ile gerek Rabbimizin kitabı ile bağlayıcı oldukları bildirilmiştir. Zaten bu hususta bütün şerîatler arasında herhangi bir ayrılık yoktur. Yüce Allah'a hamd olsun.

2. Adaletten Ayrılmanın Sebebi ve Rüşvet:

"(وَدَرَسُوا مَا فِيهِ): **Halbuki onda olanı durmadan okumuşlardı."** Ve üstelik aradan fazla bir zaman dahi geçmemişti. Ebu Abdurrahman; (وادّارسوا ما فيه) şeklinde okumuş ve "te" harfini "dâl" harfine idğam etmiştir.

İbn Zeyd der ki: Haklı olan, hakimlerine gelip rüşvet verirdi, onlar da Allah'ın Kitabını çıkartıp o kitap gereğince lehine hüküm verirlerdi. Haksız kişi de geldi mi, yine ondan rüşvet alırlar, bu sefer ona kendi elleriyle yazdıkları kitabı çıkartıp onun lehine hüküm verirlerdi.

İbn Abbas; **"Allah'a karşı haktan başkasını söylemeyeceklerine dair"** buyruğu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: Onlar, günahlarının bağışlanacağını kesin olarak söyledikleri sözleri ile batılı söylemiş oldular.

İbn Zeyd der ki: Burada kasıt, -az önce de belirttiğimiz gibi- verdikleri hükümlerdeki batıllardır.

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: **"Onda olanı durmadan okumuşlardı"** yani buyruğu gereğince ameli ve onu anlamayı terketmek suretiyle onu silmişlerdi. Bu, "(درست الريح الآثار): Rüzgâr izi sildi" tabirinden alınmıştır derler. Yine silinip izi, eseri kalmayan çizgi, ev v.s. hakkında; (خط دارس وزبع دارس) ifadesinden alınmış olur. Bu anlam da yüce Allah'ın: ***"Kendilerine kitap verilenlerden bir kesim... Allah'ın kitabını arkalarına atmışlardı."*** (el-Bakara, 2/101); ***"Onlar ise onu sırtlarının arkasına attılar..."*** (Âl-i İmran, 3/187) buyruklarına uygun düşmektedir. Nitekim el-Bakara Sûresi'nde (anılan âyetin tefsirinde) buna dair açıklamalar da geçmiş bulunmaktadır.

وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَوٰةَ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٧٠﴾

170. Bir de kitaba sımsıkı sarılanlar ve namazı dosdoğru kılanlar(a gelince)**, şüphesiz Biz ıslah etmeye çalışanların mükâfatlarını zayi etmeyiz.**

"Bir de kitaba sımsıkı sarılanlar." Yani Tevrat'a, gereğince amel etmek suretiyle bağlı kalanlar... Ebu'l-Âliye ve Ebu Bekr rivayetinde Âsım; (يُمَسِّكُونَ): **Sımsıkı sarılanlar"** kelimesini şeddesiz olarak; "(يُمْسِكُونَ): Tutunanlar" şeklinde şeddesiz olarak "(امسك يمسك): Tuttu, tutar"dan gelen bir fiil olarak okumuşlardır. Ancak, birinci okuyuş daha uygundur. Çünkü, o okuyuşta yüce Allah'ın Kitabına ve dinine sımsıkı sarılıp, bunun tekrar tekrar ve çoklukla yapıldığı anlamı vardır. Ve onlar bununla öğünmektedirler. Allah'ın Kitabı ve dinine sımsıkı yapışmak, bu işi devamlı ve tekrar tekrar yapmayı gerektirir. Ka'b b. Züheyr der ki:

فما تَمسّكُ بالعهد الذي زعمتْ إلّا كما تُمسك الماءَ الغرابيلُ

"O bağlı kaldığını iddia ettiği ahde sarılması
Ancak eleklerin suları tutması gibidir."

Böylelikle, çokça ahidlerini bozma tabiatı dolayısıyla onu yermektedir.

وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧١﴾

171. Hani Biz dağı üzerlerine gölge bırakan bir bulut gibi çekip kaldırmıştık da onu üstlerine düşecek sanmışlardı. "Size verdiğimizi kuvvetle alın. Onda olanı düşünün ki sakınırsınız" (demiştik).

Yüce Allah'ın: **"Hani Biz dağı üzerlerine... çekip kaldırmıştık"** buyruğundaki "(نتقنا): **Çekip kaldırmıştık"** lafzı, yükseğe kaldırmıştık demektir. Buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/63. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Üzerlerine gölge bırakan bir bulut gibi." Sanki o, yüksekliği dolayısıyla üzerlerine gölge bırakan bir bulutu andırıyordu.

"Size verdiğimizi kuvvetle" tam bir ciddiyet ve gayretle **"alın... demiştik."** Âyetin sonuna kadar olan bölümün tefsiri de daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/63. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ
أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ ۖ قَالُوا بَلَىٰ ۛ شَهِدْنَا ۛ أَن تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا
كُنَّا عَنْ هَٰذَا غَافِلِينَ ﴿١٧٢﴾ أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِن قَبْلُ
وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّن بَعْدِهِمْ ۖ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾
وَكَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٧٤﴾

172. Hani Rabbin Âdem oğullarının sırtlarından zürriyetlerini almış ve onları kendilerine şahid tutup: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim" (diye buyurmuştu). **Onlar da: "Evet, şahid olduk" demişlerdi. Kıyamet günü: "Bizim bundan haberimiz yoktu" demeyesiniz diye.**

173. Yahut: "Daha önce sadece atalarımız Allah'a ortak koşmuşlardı. Biz de onlardan sonra gelen bir kuşaktık. Şimdi o batıla saplananların işledikleri yüzünden bizi helâk mı edeceksin?" demeyesiniz diye.

174. İşte biz âyetleri böyle açıklarız. Belki dönerler diye.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1. Âdem Oğullarından Alınan Söz:

Yüce Allah'ın: **"Hani Rabbin... almış"** yani sen, onlara daha önce sözü geçen indirilen kitaplarında yer alan sözleri hatırlatmakla birlikte, Adem oğullarının zürriyetlerini çıkardığı gün kullardan almış olduğu sözleri de hatırlat...

Bu âyet-i kerime müşkil bir âyet-i kerimedir. İlim adamları bu âyetin te'vili ve ahkâmına dair açıklamalarda bulunmuşlardır. Biz de bu hususta tesbit edebildiklerimize uygun olarak onların söylediklerini aktaracağız.

Kimisi şöyle demiştir: Âyetin anlamı şudur: Yüce Allah, Adem oğullarının biribirlerinden gelecek olan zürriyetlerini onların sırtlarından çıkartmıştır. Bunlar, **"onları kendilerine şahid tutup, ben sizin Rabbiniz değil miyim"** buyruğunun anlamı, onları yaratmakla kendi tevhidini onlara göstermiştir, derler. Çünkü, baliğ olan her bir kişi zorunlu olarak kendisinin bir tek Rabbinin olduğunu bilir.

"Ben sizin Rabbiniz değil miyim" yani, onlara böyle dedi, demektir. Bu ise, onlara karşı şahid tutmak ve onların bunu ikrar etmeleri yerine geçmiştir. Yüce Allah gökler ve yer hakkında onların: ***"İsteyerek itaatle geldik, dediler"*** (Fussilet, 41/11) buyruğunda olduğu gibi. el-Kaffal bu görüşü benimsemiş ve bu konuda uzun uzun açıklamalarda bulunmuştur.

Şöyle de açıklanmıştır: Şanı yüce Allah bedenleri yaratmadan önce ruhları çıkartmış ve bu ruhlarda kendisine hitap olunanı bilip öğreneceği marifeti de takdir buyurmuştu.

Derim ki: Peygamber (sav)'dan nakledilen hadislerde dile getirilen, bu iki görüşten farklıdır. Buna göre yüce Allah, Adem (a.s)'ın sırtından ruhları da içinde olmak üzere bedenleri çıkartmıştır. Malik'in Muvatta'ındaki rivayetine göre Ömer b. el-Hattab (r.a)'a şu: **"Hani Rabbin Adem oğullarının sırtlarından zürriyetlerini almış ve onları kendilerine şahid tutup: Ben sizin Rabbiniz değil miyim** (diye buyurmuştu). **Onlar da: Evet, şahid olduk demişlerdi. Kıyamet günü: Bizim bundan haberimiz yoktu demeyesiniz diye"** âyeti hakkında soru sorulmuş, Ömer (r.a) da şöyle demiş: Ben, Rasulullah (sav)'a bu âyet hakkında soru sorulurken işittim. Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Yüce Allah Adem'i yarattı. Sonra sağıyla sırtını sıvazladı, ondan bir zürriyet çıkardı ve Ben bunları cennet için yarattım ve cennetliklerin ameliyle amel edecekler, diye buyurdu. Sonra bir daha sırtını sıvazladı, ondan bir zürriyet çıkardı ve şöyle buyurdu: Bunları da cehennem için yarattım ve bunlar da cehennemliklerin ameliyle amel edecekler." Bir adam kalkıp: O halde amelin faydası nedir? diye sorunca, Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "Al-

lah bir kulu cennet için yarattı mı, onun cennet ehlinin ameliyle amel etmesini ister. Sonunda o da cennet ehlinin amellerinden bir amel üzere ölür, Allah da onu cennete koyar. Bir kulu da cehennem için yarattı mı, onun da cehennem ehlinin ameliyle amel etmesini ister. Sonunda o da cehennemliklerin amellerinden bir amel üzere ölür. Allah da onu cehenneme koyar."(1)

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Bu, isnadı munkatı' bir hadistir. Çünkü Müslim b. Yesar, Hz. Ömer ile karşılaşmamıştır. Yahya b. Maîm onun hakkında şöyle demiştir: Müslim b. Yesar kim olduğu bilinmeyen bir ravidir. Onunla Ömer (r.a) arasında Nuaym b. Rabia vardır. Bunu da Nesaî zikretmiştir. Nuaym ise, ilim taşıdığı bilinen bir kimse değildir. Şu kadar var ki, bu hadisin anlamı çerçevesinde Peygamber (sav)'dan Ömer b. el-Hattab (r.a), Abdullah b. Mes'ud, Ali b. Ebi Talib, Ebu Hureyre -Allah onlardan ve diğerlerinden razı olsun- yoluyla gelen rivâyet, pek çok sabit (sağlam) yolla sahih olarak gelmiştir.(2)

Tirmizî sahih olduğunu belirterek Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Allah Adem'i yaratıp da onun sırtını sıvazlayınca sırtından kıyamet gününe kadar onun zürriyetinden yaratacağı her bir can döküldü. Onlardan her birisinin gözleri arasında nurdan bir parlaklık yarattı. Sonra bunları Adem'e arzetti. Dedi ki: Rabbim bunlar kimlerdir? Yüce Allah, bunlar zürriyetinden gelecek olanlardır diye buyurdu. Aralarından birisini gördü, gözleri arasındaki parlaklık hoşuna gitti. Rabbim bu kimdir? diye sorunca, bu adam, senin zürriyetinden gelecek sonraki ümmetlerden bir adamdır. Ona Davud denilir diye buyurdu. Hz. Adem: Rabbim ömrünü kaç yıl olarak takdir buyurdun, diye sorunca; altmış yıl diye buyurdu. Hz. Adem: Rabbim, ona benim ömrümden kırk yıl artır dedi. Adem (a.s)'ın ömrü sona erince, ona ölüm meleği geldi. Adem: Henüz benim ömrümden daha kırk yıl kalmadı mı diye sorunca, melek: Sen bu kırk yılını oğlun Davud'a vermemiş miydin diye sordu. Ancak, Adem böyle bir şeyi reddetti. Bunun üzerine zürriyetinden gelenler de inkâr eder oldular. Adem'e de unutturuldu, bu sebepten zürriyeti de unutur kılındı."(3)

Tirmizî'den başkasında da şöyle denmektedir: İşte o vakit yazıcılar tutulmasını, şahid tutulmasını emretti.

Bir başka rivayette de şöyle denmektedir: Adem, aralarında zayıf, zengin, fakir, zelil, müptela ve sağlıklı kimseler olduğunu görünce, ona dedi ki: Rab-

(1) *Muvatta'*, Kader 2; *Ebû Dâvûd*, Sünne 16; *Tirmizî*, Tefsir 7. sûre 2; *Müsned*, I, 44-45; Ayrıca bk. I, 272. V, 135.

(2) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, XXVI, 90-91.

(3) *Tirmizî*, Tefsir 7. sûre 3; *Müsned*, I, 251-252, 299, 371.

bim bu niye böyle, neden onların arasında eşitlik sağlamadın? Yüce Allah, bana şükredilsin istedim, diye buyurdu.

Abdullah b. Amr da Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: Tarak ile nasıl başın saçları alınıyor (taranıyor) ise onlar da (Hz. Adem'in zürriyeti de) sırtından böylece alındılar." Allah onlara Hz. Süleyman'ın gelişini bildirerek, diğer karıncaları uyaran karınca gibi akıllar verdi ve onlardan kendisinin Rableri olduğuna, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmadığına dair söz aldı. Onlar da bunu ikrar edip kabul ettiler. Yüce Allah kendilerine Peygamber göndereceğini bildirdi, böylelikle biri diğerine şahidlik etti.

Ubey b. Kâ'b der ki: Onlara karşı yedi semavatı da şahid tuttu. Kıyamet gününe kadar doğacak kim varsa, mutlaka ondan ahid alınmıştır.

Adem'in sırtından çıkartıldıkları vakit kendilerinden sözün alındığı yerin neresi olduğu hususunda dört farklı görüş vardır. İbn Abbas der ki: Burası, Arefe yakınlarında bir vadi olan Na'man denilen yerin iç tarafıdır.(1) Yine İbn Abbas'tan bu yerin Hindistan'da bir bölge olan ve Hz. Adem'in yere indiği yer olan Berahba olduğu da söylenmiştir.

Yahya b. Selam ise der ki: İbn Abbas bu âyet-i kerime hakkında şöyle demişti: Allah, Adem'i Hindistan'a indirdi. Sonra sırtını sıvazlayıp ondan kıyamet gününe kadar yaratacağı her bir canı çıkartıp şöyle buyurdu: **"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"** Onlar da: **"Evet, şahid olduk"** dediler. Yahya b. el-Hasen der ki: Sonra onları tekrar Adem (a.s)'in sulbüne geri iade etti.

el-Kelbî ise, bu ahdin Mekke ile Taif arasında alındığını söylerken, es-Süddî de şöyle demiştir: Bu ahid, Adem cennetten dünya semasına indirildiği vakit kendisinden alınmış idi. Yüce Allah onun sırtını sıvazlamış ve sırtının sağ tarafından inci gibi parıldayan beyaz bir zürriyet çıkartmıştı. Onlara "rahmetim üzere cennete giriniz" diye buyurmuştu. Sırtının sol tarafından da siyah bir zürriyet çıkartmış ve onlara; "siz de ateşe giriniz. Aldırış etmiyorum" diye buyurmuştu. İbn Cüreyc der ki: Cennet için yaratılmış her bir nefs, beyaz (ak) çıktı, cehennem için yaratılmış her bir nefs ise siyah çıktı.

2. İnsan ve Kader:

İbnü'l-Arabî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- der ki: İnsanlar günah işlememiş oldukları halde azab edilmeleri nasıl uygun düşer, yahut yüce Allah yapmalarını irade buyurduğu, haklarında yazdığı ve kendilerini ona sürüklediği şeyler sebebiyle onları nasıl cezalandırabilir denilecek olursa, biz de şöyle cevap veririz:

(1) *Müsned*, I, 272.

Bunun imkânsız olduğu nereden anlaşılmaktadır. Aklen mi, şer'an mi? Çünkü, rahim ve hakim olan birimizin böyle bir şeyi yapması mümkün değildir denilse; biz de şöyle deriz: Çünkü, onun da üstünde ona emir veren bir amir, ona yasak koyan birisi vardır. Yüce Rabbimiz ise yaptıklarından dolayı sorumlu değildir. Asıl onlar sorulurlar. Diğer taraftan, yaratıkların yaratıcıya kıyas edilmeleri caiz değildir. Kullarının fiillerinin mutlak ilahın fiillerine göre yorumlanması da doğru değildir. Gerçekte bütün fiiller yüce Allah'ındır. Ve bütün yaratıklar yalnız O'nundur. O, onları nasıl dilerse öyle yöneltir. Ve aralarında dilediği şekilde hüküm vermiştir. Adem oğlunu içinde hissettiği bu duyguya iten ise, fıtratındaki incelik, hemcinsine karşı duyduğu şefkat ile övülmekten ve methedilmekten hoşlanmasıdır. Zira, bundan dolayı bir takım menfaatler sağlayacağını umar. Şanı yüce Allah ise bütün bunlardan mukaddes ve münezzehtir. O bakımdan bu gibi şeyler kıyas alınarak O'nun hakkında kanaat belirtmek caiz olamaz.

3. Bu Âyetin Kapsamı Umumi mi, Hususi mi?

Bu âyet-i kerime hakkında hususi mi, yoksa umumi mi olduğu noktasında farklı görüşler vardır. Âyetin has olduğu söylenmiştir. Çünkü yüce Allah: **"Adem oğullarının sırtlarından"** diye buyurmuştur. Böylelikle Hz. Adem'in sulben çocuğu olanlar bu kapsamın dışına çıkmaktadır.

Yüce Allah'ın: **"Yahut daha önce sadece atalarımız Allah'a ortak koşmuşlardı"** buyruğu ile de müşrik ataları olmayan herkes bu kapsamın dışına çıkmaktadır.

Şöyle de denilmiştir: Âyet-i kerime, peygamberler vasıtasıyla kendilerinden ahid alınmış kimseler hakkında hastır. Bir başka görüşe göre de; hayır bu âyet-i kerime bütün insanlar hakkında umumidir. Çünkü, herkes kendisinin önceleri küçük bir çocuk olduğunu, sonradan gıda ile beslenip büyütüldüğünü, yetiştirildiğini, kendisinin işlerini düzenleyen ve bir yaratıcısı olduğunu bilir. İşte: **"Onları kendilerine şahid tutup..."** buyruğunun anlamı da budur.

"Evet... demişlerdi" buyruğunun anlamı ise, evet böyle bir şey onların bir görevidir; (yani, Allah'ın rububiyetini kabul etmeleri gerekir) demektir. İnsanlar, şanı yüce Allah'ın Rabb olduğunu itiraf edip de bunu unutmaları üzerine, peygamberleriyle onlara bu hususu hatırlattı ve bu hatırlatmayı da son olarak seçkin kullarının en faziletlisi ile gerçekleştirdi. Böylelikle onlara karşı delil gereği gibi ortaya konmuş olsun. Son peygamberine de şöyle emir buyurdu: *"O halde sen onlara hatırlat. Sen ancak bir hatırlatıcısın. Üzerlerine musallat bir zorba değilsin."* (el-Ğâşiye, 88/21-22)

Daha sonra da ona, üzerlerine otorite kurma imkânını verdi, ona saltanat bahşetti, yeryüzünde O'nun dinini hakim kıldı. et-Tartuşî der ki: İnsanlar dünya hayatlarında bu hususu hatırlamasalar dahi bu ahid insanlar için bağlayıcıdır. Tıpkı hanımını boşadığına dair tanıklık edildiği halde bunu unutan kimsenin bu talakının o kimse hakkında geçerli oluşu gibi.

4. Küçükken Ölenlerin Durumu:

Küçükken ölen, ilk ahiddeki ikrarı dolayısıyla cennete girer, diyenler bu âyet-i kerimeyi delil göstermişlerdir. Ancak, akil baliğ olan kimseye bu ilk ahdin bir faydası olmaz. Bu görüşü benimseyen kimseler, müşriklerin çocukları da cennettedir, derler. Bu hususta sahih olan görüş de budur. Bununla birlikte konu ile ilgili rivayetlerin farklılığı dolayısıyla mesele hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Sahih olan da bizim zikrettiğimizdir. İleride bu hususa dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Rum Sûresi'nde (30/30. âyet, 3. başlıkta) gelecektir. ***"et-Tezkire"*** adlı eserde de ele aldık.

Allah'a hamd olsun.

5. Adem Oğullarının Zürriyeti:

Yüce Allah'ın: "(مِنْ ظُهُورِهِمْ): **Sırtlarından"** kelimesi, yüce Allah'ın: "(مِنْ بَنِي آدَمَ): **Âdem oğulları"** buyruğundan bedeliyu'l-İştimal'dir.

Âyetin lafızları zürriyet almanın Adem oğullarından olmasını gerektirmektedir. Çünkü âyet-i kerimede lafız itibariyle Hz. Adem'den söz edilmemektedir. Buna göre bu söz dizisinin açıklaması şöyle olur: Hani Rabbin Adem oğullarının sırtlarından zürriyetlerini almıştı. Âyet-i kerimede "Adem'in sırtı"ndan söz edilmeyişi, hepsinin onun evlatları olduğunun ve ahid alındığı gün sırtından çıkartılmış olduklarının bilinmesinden dolayıdır. O bakımdan **"Adem oğullarından"** ifadesi dolayısıyla ayrıca "Adem"den söz etmeye gerek kalmamıştır.

"(ذُرِّيَّتَهُمْ): **Zürriyetlerini"** kelimesini Kûfeliler ve İbn Kesir, (zürriyet kelimesini) tekil olarak ve "te" harfini de üstün olarak okumuşlardır. "Zürriyet" kelimesi tek kişi hakkında da çoğul hakkında da kullanılabilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: ***"Rabbim bana nezdinden çok temiz bir zürriyet bağışla."*** (Âl-i İmran, 3/38) Burada "zürriyet" kelimesi tekil için kullanılmıştır. Çünkü o, yüce Allah'tan kendisine bir çocuk bağışlanmasını dilemiş, Hz. Yahya'nın doğumu müjdesi kendisine verilmişti. Diğer taraftan kıraat âlimleri yüce Allah'ın: ***"Âdem'in zürriyetinden..."*** (Meryem, 19/58) buyruğundaki "zürriyet" kelimesini icma ile tekil olarak okumuşlardır. Halbuki, Adem'in zürriyetinden daha çok zürriyeti olan kimse yoktur. ***"Biz de onlardan son-***

ra gelen bir kuşaktık (zürriyet idik)" (el-A'raf, 7/173) buyruğundaki "zürriyet" kelimesi ise çoğul için kullanılmıştır.

Diğerleri ise çoğul olarak; (ذُرِّيَّاتِهِمْ) diye okumuşlardır. Çünkü zürriyet tekil hakkında da kullanıldığından dolayı tekil için kullanılmayacak bir lafız getirilmiş ve böylelikle kelimenin herhangi bir şekilde müşterek lafız olmaktan kurtulup maksat olarak gözetilen manayı katıksız bir şekilde ifade edecek bir lafız kullanılmıştır ki, bu da "zürriyet" kelimesinin çoğul olarak gelmesi ile olur. Çünkü Adem oğullarının sırtlarından birbiriyle müntenasip birbirinin ardı arkasına ve sayılarını Allah'tan başka hiçbir kimsenin bilemediği pek çok zürriyetler çıkartmıştır. İşte bu özelliği dolayısıyla buradaki "zürriyet" kelimesini çoğul olarak okumuşlardır.

6. Allah'ın Rububiyetini İkrar:

el-Bakara Sûresi'nde yüce Allah'ın: ***"Evet, kim bir kötülük işler de..."*** (el-Bakara, 2/81) âyetini açıklarken "(بَلَى): Evet" buyruğu ile ilgili yeterli izahlar verilmişti. Oradaki açıklamalara başvurulabilir.

(أَنْ يَقُولُوا) ile (أَوْ يَقُولُوا) şekillerinde **"Demeyesiniz diye"** ile **"Yahut... demeyesiniz diye"** buyruklarını Ebu Amr her iki yerde de (te yerine) "ya" ile (demesinler diye anlamında) ve böylelikle bu iki fiildeki zamirleri de daha önce sözü geçen gaip lafzı ile okumuştur. Daha önce sözü edilen lafız ise, yüce Allah'ın: **"Rabbin Adem oğullarının sırtlarından zürriyetlerini almış ve onları kendilerine şahid tutup..."** buyruğudur. Aynı şekilde **"onlar da: Evet... demişlerdi"** buyruğu da gaib lafzı ile gelmişlerdir.

Daha sonra gelen: **"Biz de onlardan sonra gelen bir kuşak** (zürriyet) **idik"** buyruğu da: **"Belki... diye"** buyruğu da bu şekilde zaid olarak gelmiştir. O bakımdan Ebu Amr, buradaki iki fiili (demek fiillerini) kendilerinden önceki lafızlara da sonraki lafızlara da uygun olarak gaib lafzıyla okumuştur. Diğerleri ise bu iki fiili "te" harfi ile (demeyesiniz anlamında) okumuşlardır. Bunlar da daha önce yüce Allah'ın: **"Ben sizin Rabbiniz değil miyim"** buyruğundaki hitap lafzına uygun okumuşlardır. Bu durumda **"şahid olduk"** ifadesi, meleklerin söylediği bir söz olur. İnsanlar: **"Evet"** deyince, melekler de: **"şahid olduk...demeyesiniz diye"** ile **"yahut... demeyesiniz diye"** demişlerdi.

Şöyle de açıklanmıştır: Bunun anlamı şudur: Adem oğullarının zürriyetleri "evet" demekle yüce Allah'ın Rububiyetini ikrar etmiş oldular. Bunun üzerine yüce Allah meleklere: Şahid olun diye buyurmuş, melekler de: Biz de sizin yüce Allah'ın Rububiyetini ikrar ettiğinize dair şahidlik ediyoruz, demeyesiniz diye... yahut demeyesiniz diye demişler. Bu açıklama, Mücahid, ed-Dahhak ve es-Süddî'nin görüşüdür.

İbn Abbas ile Ubey b. Kâ'b da şöyle demişlerdir: **"Şahid olduk"** buyruğu da Adem oğullarının sözlerindendir. İfadenin anlamı şöyle olur: Biz, Senin Rabbimiz ve ilahımız olduğuna şahidlik ediyoruz. Yine İbn Abbas der ki: Yüce Allah, onların bir kısmını diğer bir kısmına karşı şahid tuttu. Buna göre; evet, biz birbirimize karşı şahidlik ettik dediler, demektir.

Eğer **"şahid olduk"** ifadesi meleklerin söylediği söz ise, bu durumda; "(بلى): **Evet"** kelimesi üzerinde vakıf yapılır. Şayet Adem oğullarının sözlerinden ise, üzerinde vakıf yapmak güzel olmaz. Çünkü o takdirde; "(أن): ... me..."; "(بلى): Evet"den önce gelen; "(وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ): Onları kendilerine şahid tutup..." buyruğuna tealluk eder ki, "bunu demesinler diye" anlamını verir.

Mücahid, İbn Ömer'den, Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: Rabbin, Adem oğullarının sırtlarından zürriyetlerini tarağın baştan alınması gibi aldı ve onlara: Ben sizin Rabbiniz değil miyim diye sordu. Onlar da: Evet (Rabbimizsin) dediler. Bunun üzerine melekler: Biz de... demeyesiniz diye şahidlik ettik, dediler.[1]

Yani, biz... demeyesiniz diye size karşı yüce Allah'ın Rububiyetini ikrar ettiğinize dair şahidlik ettik demektir. İşte bu açıklama, "demek" fiillerinin "te" harfi ile (yani muhatap sigasıyla) okunmalarına delil teşkil etmektedir.

Mekkî der ki: Anlamının doğruluğu dolayısıyla tercih edilen görüş de budur. Çünkü cemaat (büyük çoğunluk) bu şekilde okumuştur.

Yüce Allah'ın: **"Şahid olduk"** buyruğunun, Allah'ın da meleklerin de birlikte söyledikleri söz olduğu söylenmiştir. Yani, biz sizin Allah'ın rububiyetini ikrar ettiğinize şahidlik ettik. Bu açıklamayı Ebu Malik yapmıştır. Ayrıca es-Süddî'den de rivayet edilmiştir. **"Biz de onlardan sonra gelen bir kuşaktık"** yani, onlara uyduk demektir. **"Şimdi o batıla sapanların işledikleri yüzünden bizi helâk mı edeceksin"** ifadesi ise, sen böyle yapmamalısın demek isteyeceklerdir, demektir. Şu kadar var ki, tevhid hususunda mukallid'in ileri sürebileceği bir mazereti olmaz.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ ﴿١٧٥﴾

175. Sen onlara âyetlerimizi verdiğimiz halde, onlardan sıyrılıp çıkmış, derken şeytanın kendisine uydurduğu ve sonunda azgınlardan olmuş kimsenin haberini oku!

(1) Suyûti, *ed-Durru'l-Mensur*, III, 601.

Kitap ehli Tevrat'tan öğrendikleri bir kıssayı zikretmektedir. Burada kendisine **"âyetlerin verildiği"** kişinin tayini hususunda farklı görüşler vardır.

İbn Mes'ud ile İbn Abbas, bu kişinin Musa (a.s) döneminde yaşamış ve İsrail oğullarından Bel'âm -Nâim de denilmektedir- b. Bâurâ olduğunu söylemişlerdir. Bu kişi baktığı vakit arşı görebilecek durumdaydı. İşte yüce Allah'ın **"Sen onlara âyetlerimizi verdiğimiz halde... kimsenin haberini oku"** buyruğunda kastedilen odur.

Dikkat edilecek olursa "âyetimiz" denilmemiştir. Onun meclisinde söylediklerini yazan öğrencilere ait oniki bin mürekkep hokkası bulunurdu. Daha sonra bu kâinatın bir yaratıcısı olmadığına dair ilk kitap yazan kişi noktasına kadar geldi. Malik b. Dinar der ki: Bel'âm b. Bâurâ, imana davet etmek üzere Medyen kıralına gönderildi. Medyen kıralı da ona birçok bağışlarda bulundu, iktalar verdi, onun dinine tabi olup, Hz. Musa'nın dinini de terk etti. İşte bu âyet-i kerimeler onun hakkında nazil olmuştu.

el-Mu'temir b. Süleyman ise babasından şöyle dediğini nakletmektedir: Bel'âm'a peygamberlik verilmişti. Bel'âm duası kabul edilir bir kimse idi.[1] Musa, zorbalarla döğüşmek üzere İsrailoğulları ile birlikte gelince, bu zorbalar Bel'âm b. Baura'dan Hz. Musa'ya beddua etmesini istediler. O da Hz. Musa'ya beddua etmek isteyince, dili kendi adamlarına bedduaya döner oldu. Bu husus kendisine söylenince, bu sefer: Duyduğunuz sözlerden başkasını söylemeye gücüm yetmiyor dedi ve dili göğsüne kadar sarktı. Bunun üzerine: Artık dünya da ahiret de elimden gitti. Geriye hile, aldatma ve tuzaklardan başka elimde birşey kalmadı. Sizin için bazı hilekârlıklar yapacağım. Benim görüşüm odur ki, kızlarınızı onlara karşı çıkartınız. Şüphesiz Allah zinaya buğz eder. Eğer bu işi yapacak olurlarsa onlar da helâk olup giderler. Bel'âm'ın dediklerini yaptılar. İsrailoğulları zinaya başladı. Yüce Allah da üzerlerine taun'u gönderdi. Onlardan yetmiş bin kişi öldü. Bu rivayeti tamamiyle es-Sa'lebî ve başkaları zikretmiş bulunmaktadır.

Yine rivayet edildiğine göre Bel'âm b. Bâurâ Hz. Musa'nın zorbaların şehrine girmemesi için dua etti. Onun duası kabul olundu ve Hz. Musa Tih'de kaldı. Bunun üzerine Hz. Musa şöyle dedi: Rabbim, biz hangi günah sebebiyle Tih'de kaldık? Yüce Allah, Bel'âm'ın bedduası sebebiyle deyince, Hz. Musa şöyle dedi: Rabbim, onun bana bedduasını kabul buyurduğun gibi benim de ona bedduamı kabul buyur. Sonra da Hz. Musa yüce Allah'ın ismi azam bilgisini ondan alması için dua etti. Yüce Allah da Bel'âm'ı içinde bulunduğu halden sıyırıp aldı.

---

(1) Bu görüşün tutarsızlığı açıktır. Çünkü Peygamber olan bir kimsenin, daha sonra bu hale düşmesi, peygamberlikle bağdaşamaz.

Ebu Hamid el-Gazzâlî de *"Minhâcü'l-Ârifîn"* adlı eserinin son bölümlerinde şöyle demektedir: Ariflerden kimisini şöyle derken dinledim: Peygamberlerden birisi, yüce Allah'a Bel'âm'ın durumu ve kendisine verilen bunca âyet ve kerametten sonra neden kovulduğunu sordu. Yüce Allah şöyle buyurdu: Bir gün dahi Bana verdiklerime karşılık şükretmedi. Eğer bütün bunlardan sonra bir defa olsun şükretmiş olsaydı ona verdiklerimi almazdım.

İkrime de şöyle demektedir: Bel'am peygamber idi ve ona kitap verilmişti. Mücahid de şöyle demiştir: Bel'am'a peygamberlik verilmişti. Kavmi ona susması mukabilinde rüşvet vermişti. O da bu dediklerini yapmış ve bulundukları halde onları bırakmıştı.

el-Maverdî ise şöyle demektedir: Ancak, bu doğru olamaz. Çünkü yüce Allah, taatini terkedip masiyetine yönelmeyeceğini bildiği kimselerden başkasını peygamber olarak seçmez.

Abdullah b. Amr b. el-Âs ile Zeyd b. Eslem ise şöyle derler: Bu âyet-i kerime Sakifli Umeyye b. Ebi's-Salt hakkında inmiştir. O, daha önce indirilmiş kitapları okumuş, yüce Allah'ın da o dönemlerde bir peygamber göndereceğini öğrenmiş, gönderilecek bu peygamberin kendisi olmasını temenni etmişti. Fakat yüce Allah Muhammed (sav)'ı peygamber olarak gönderince onu kıskanmış ve onu inkâr etmişti. İşte Rasulullah (sav)'ın kendisi hakkında: "Şiiri ile iman etmiş, fakat kalbiyle kâfir olmuştur"[1] dediği kişi odur.

Said b. el-Müseyyeb de der ki: Bu âyet-i kerime Ebu Âmir b. Sayfî hakkında nazil olmuştur. Bu kişi cahiliye döneminde rahiplerin giyindikleri kıldan elbiseler giyerdi. Ancak, Peygamber (sav)'ın peygamberliğini inkâr etti. Şöyle ki; Medine'de Peygamber (sav)'ın huzuruna girip şöyle dedi: Ey Muhammed, senin bu getirdiğin şey nedir? Hz. Peygamber: "Ben, İbrahim'in dinini, hanif dinini getirdim." O; ben de o din üzereyim deyince, Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Hayır, sen hanif dini üzere değilsin. Çünkü sen, ona o dinde olmayan şeyleri sokmuş bulunuyorsun." Bunun üzerine Ebu Âmir şöyle dedi: Bizden kim yalan söylüyorsa Allah onu kovalanmış, kovulmuş ve tek başına canını alsın. Bunun üzerine Peygamber (sav) da: "Öyle olsun. Allah, bizden kim yalan söylüyorsa dediğin şekilde onun canını alsın." O, bu sözleri söylerken Rasulullah (sav)'ın Mekke'den çıkışına işaret etmek istiyordu. Ebu Âmir de Şam'a çıkıp gitti, Kayser'e uğrayıp, münafıklara da şunu yazdı: Haydi hazırlıklarınızı yapınız. Ben, Kayser'in yanından size Muhammed'i Medine'den çıkartmak üzere bir ordu ile geleceğim. Ancak, Şam'da tek ba-

(1) Peygamber (sav), kendisine Ümeyye'nin şiirlerinden bazı bölümler okunduktan sonra: "Neredeyse müslüman olacakmış" diye buyurmuştur. (*Müslim*, Şi'r 1; *İbn Mâce*, Edeb 41; *Müsned*, IV, 388, 389)

şına öldü. İşte: ***"Zarar vermek için... ve Allah'a ve Rasulüne harp açan kimseye de bekleyip gözetlemek için bir mescid edinenler..."*** (et-Tevbe, 9/107) âyeti onun hakkında nazil olmuştur ki, ileride et-Tevbe Sûresi'nde (belirtilen âyetin tefsiri 1. başlıkta) gelecektir.

İbn Abbas da bir rivayette şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime yaptığı takdirde kabul olunan, üç tane duası olan bir kimse hakkında nazil olmuştur. Bu kişinin "el-Besus" adında bir hanımı vardı, bundan da bir oğlu olmuştu. Hanımı, senin kabul olunan üç duandan birisini bana ayır deyince, adam birisi senin için olsun, ne emredersin diye sorunca, hanımı şöyle demiş: Allah'a, beni, İsrailoğulları arasında en güzel kadın haline getirmesi için dua et, dedi. İsrailoğulları arasında kendisi kadar güzel bir kadın olmadığını anlayınca kocasından yüz çevirdi. O da bu sefer yüce Allah'a onu havlayan bir köpek haline dönüştürmesi için dua etti. Böylelikle o kadın hakkında iki duası gitti. Bunun üzerine kadının çocukları gelip şöyle dediler: Bizim bu işe tahammülümüz yok. Annemiz bir köpek oldu. Herkes ondan dolayı bizi ayıplamaktadır. Haydi, Allah'a önceki haline onu döndürmesi için dua et, dediler. O da dua etti, yine eski haline döndü. Böylelikle üç duası da o kadın hakkında gitmiş oldu. Ancak birinci görüş daha meşhur ve çoğunluğun kabul ettiği görüştür.

Ubade b. es-Samit der ki: Bu âyet-i kerime Kureyş hakkında inmiştir. Allah, kendilerine Muhammed (sav)'a indirmiş olduğu âyetlerini verdiği halde, onlar o âyetlerden sıyrılıp çıktılar ve onları kabul etmediler. İbn Abbas der ki: Bel'am, zorbaların şehrinden idi. Yemenli olduğu da söylenmiştir.

"Onlardan sıyrılıp çıkmış" yani, yüce Allah'ı bilmekten uzaklaşmıştı. Yani, Allah ondan bilmiş olduğu ilimleri çekip almıştı. Hadis-i şerifte Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu nakledilmektedir: "İlim iki türlüdür. Kimi ilim kalptedir. İşte fayda veren ilim odur. Kimi ilim de dil üzerindedir. İşte yüce Allah'ın Adem oğluna karşı delili de budur."[1]

İşte, Bel'am ve benzerlerinin ilmi de bu kabildendir. Böyle bir ilimden Allah'a sığınır ve bize hakka ulaşma muvaffakiyetini ve tahkik üzere ölmeyi lutfetmesini dileriz.

Sıyrılıp çıkmak (el-İnsilâh); çıkmak anlamındadır. Yılan gömlek (deri) değiştirdiği vakit bu kökten gelen fiil kullanılır. Bunun, kalbedilmiş ifadelerden olduğu da söylenmiştir. Yani, âyetler ondan sıyrılıp çıkmıştır.

"Şeytanın kendisine uydurduğu" yani, şeytanın kendisine eriştiği kimse demektir. Mesela; "(أتبعت القوم); Kavme yetiştim" anlamındadır.

---

(1) el-Azîzî, *es-Sirâcu'l-Munîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*, II, 439, mürsel olduğu kaydıyla.

Bu âyetin yahudiler ve hıristiyanlar hakkında indiği de söylenmiştir. Onlar Muhammed (sav)'ın peygamber olarak gelmesini bekleyip durdular, ama sonra onu inkâr ederek kâfir oldular.

وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلٰكِنَّهٗٓ اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ ۚ فَمَثَلُهٗ
كَمَثَلِ الْكَلْبِ ۚ اِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ۗ ذٰلِكَ
مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا ۚ فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ
يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٧٦﴾ سَآءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاَنْفُسَهُمْ
كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٧٧﴾

176. Eğer dileseydik, onu bunlar sebebiyle yükseltirdik. Fakat o yere mıhlandı ve hevâsına uydu. Artık onun durumu, üstüne varsan da dilini sarkıtıp soluyan, kendi haline bırakırsan da yine dilini uzatıp soluyan bir köpeğin durumuna benzer. İşte âyetlerimizi yalanlayan toplulukların durumu budur. Artık sen kıssayı anlat. Belki iyice düşünürler.

177. Âyetlerimizi yalanlayarak kendilerine zulmetmekte olanların durumu ne kötüdür!

"Eğer dileseydik onu bunlar sebebiyle" yani, bu âyetlerle amel etmesi suretiyle **"yükseltirdik."**

Burada kastedilen kişi Bel'am'dır. Yani, Biz dilemiş olsaydık isyan etmeden önce onun canını alır ve cennete yükseltirdik. **"Fakat o, yere mıhlandı."** İbn Cübeyr'le es-Süddî'den rivayete göre yere meyletti. Mücahid ise, ona meylederek huzur buldu. Yani, yerin lezzetlerine meyletti, orada huzuru aradı.

"(الإخلاد): **Mıhlanmak"** asıl anlamı itibariyle bir yerden ayrılmamak anlamındadır. Bir kimse bir yerde ikamet edip oradan ayrılmayacak olursa, (أخلد فلان بالمكان) denilir. Şair Züheyr der ki:

لمن الـديار غشيتهـا بـالغَـرْقَـد كـالوَحْيِ في حجر المسيل المخلِد

el-Ğarkad'da bulunan ve senin uğradığın diyarlar kimlerindir?
Suyun üzerinden aktığı yerinden ayrılmayan kalıcı sert taştaki yazı gibi."

Sanki bu buyrukta kastedilen anlam: O, yerin lezzetlerine bağlandı da onlardan ayrılmadı şeklinde olduğundan **"yere muhlandı"** ifadesi kullanıldı. Çünkü dünya metaı yerin üzerindedir.

"Ve hevâsına uydu" yani, şeytanın kendisine süslediklerinin ardından gitti. Onun hevâsının kâfirlerle birlikte olduğu söylendiği gibi; hanımının rızasına uydu diye de açıklanmıştır. Çünkü hanımı birtakım malları elde etme arzusuna kapılmıştı. O bakımdan onu Hz. Musa'ya beddua etmeye mecbur etmişti.

"Artık onun durumu... bir köpeğin durumuna benzer" buyruğu müpteda ve haberdir. **"Üstüne varsan da dilini sarkıtıp soluyan"** buyruğu da şart ve cevaptır. Ve bu, hal mahallindedir. Yani o, dilini sarkıtarak soluyan köpeğe benzer. Buyruğun anlamı şudur: O, tek bir işi devam ettirir, gider ve hiç bir masiyetten korkup çekinmez. Bu durumuyla o, köpeğe benzer. Çünkü köpek, her halükârda dilini sarkıtıp solur. İster onu kov, ister kovma. O yine böyledir.

İbn Cüreyc der ki: Köpek, yüreksiz bir hayvandır. Onun üzerine gitsen de dilini sarkıtıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte hidayeti terk edenin hali de böyledir. O korkaktır, yüreksizdir.

el-Kuteybî der ki: Dilini sarkıtıp soluyan herşey, ya çokça bitkin düştüğünden, yahut da susuz kaldığından dilini sarkıtıp solur. Ancak köpek böyle değildir. O, yorgun ve bitkin halde iken de dilini sarkıtıp solur, rahatken de, hasta iken de, sağlıklı iken de, suya kanmışken de, susuzken de hep böyle yapar. Allah onu âyetlerini yalanlayan kimselere misal vermiş ve şöyle buyurmuştur: Sen, böyle birisine öğüt versen de sapıtır, onu bıraksan da sapıtır. O, tıpkı bıraktığın zaman da dilini sarkıtıp soluyan, kovaladığın zaman da dilini sarkıtıp soluyan köpek gibidir. yüce Allah'ın şu buyruğu da bunu andırmaktadır: ***"Siz, bunları doğru yola çağırsanız size uymazlar. Onları çağırsanız da, susmuş olsanız da size karşı*** (tavırları) ***birdir."*** (el-A'raf, 7/193)

el-Cevherî der ki: Köpek, yorgunluktan, yahut susuzluktan dolayı dilini dışarı çıkartacak olursa, (لهث الكلب يلهث لهثاً ولُهاثاً) denilir. Aynı şekilde insan da yorgunluktan bitkin düştüğü vakit, onun hakkında da bu tabir kullanılır.

Yüce Allah'ın: **"Üstüne varsan da dilini sarkıtıp soluyan"** buyruğuna gelince; çünkü sen, köpeğe hamle yapacak olursan havlar ve geri dönüp kaçar. Onu bırakacak olursan, bu sefer o senin üzerine gelmeye kalkışır ve havlar. İster senin üzerine gelirken, ister senden kaçıp giderken kendisini yorar. Böyle bir durumda ise, susuzluktan dolayı dilini dışarı çıkartıp soluma hali onda görülür.

et-Tirmizî el-Hakim de *"Nevâdiru'l-Usul"* adlı eserinde şöyle demektedir:

Böyle bir kimsenin yırtıcı hayvanlar arasında köpeğe benzetiliş sebebi, köpeğin yüreksiz oluşundan dolayıdır. Onun dilini sarkıtarak soluması yüreksizliğindendir. Diğer yırtıcı hayvanlar böyle değildir. Bundan dolayı onlar solumazlar. Köpeğin bu haline gelince; Adem (a.s) yer yüzüne indirilince, düşman (şeytan) onun bu haline sevindi. Bunun üzerine yırtıcı hayvanlara gitti, o yırtıcı hayvanları Hz. Adem'in üzerine kışkırttı. Köpek yırtıcı hayvanlar arasında onun arkasından en hızlı koşanlardan olmuştu. Bunun üzerine Hz. Cebrail, Medyen'de Hz. Musa'ya verilen ve Allah'ın Hz. Musa'ya Firavun ve ileri gelenlerine karşı bir mucize olarak verdiği asayı indirdi. Bu asada büyük bir güç yaratılmıştı. Asa, cennette bulunan Mersin ağacındandı. Hz. Cebrail bunu, o gün Hz. Adem'e üzerine gelecek yırtıcı hayvanları onunla kovalamak üzere vermiş ve rivayet olunduğuna göre ona, köpeğe yaklaşıp, elini başı üzerine koymasını emretmiş idi. İşte bundan dolayı köpek Hz. Adem'e alışmış, fakat o asanın gücünden dolayı da yürekliliğini kaybetmişti. Elini başının üzerine koyduğundan dolayı günümüze kadar Hz. Adem'e ve onun çocuklarına da alışmış ve böylelikle onun soyundan gelen Adem oğullarının koruyucularından birisi olmuştu. Eğitilip avcılık öğretilecek olursa, o da eğitilir ve kendisine öğretilenleri öğrenir. İşte yüce Allah'ın: ***"Allah'ın size öğrettiklerinden kendilerine öğreterek yetiştirdiğiniz..."*** (el-Mâide, 5/4) buyruğunda anlatılan budur.[1]

es-Süddî der ki: Bel'am, bundan sonra köpeğin dilini sarkıtıp soluması gibi dilini sarkıtıp solumaya başlamıştı.

Te'vil ilmini bilenlerin çoğunun görüşüne göre bu misal, kendisine Kur'ân verildiği halde gereğince amel etmeyen herkes hakkında umumidir. Bunun her münafık hakkında olduğu söylenmiş ise de birinci görüş daha sahihtir.

Mücahid, yüce Allah'ın: **"Artık onun durumu üstüne varsan da dilini sarkıtıp soluyan, kendi haline bırakırsan da dilini sarkıtıp soluyan bir köpeğin durumuna benzer"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Yani sen, onun üzerine bineğinle, yahut ayağınla varacak olsan o dilini sarkıtıp solur, bırakacak olsan da aynı şekilde dilini sarkıtıp solur. İşte, Allah'ın Kitabını okuyup ondaki hükümler gereğince amel etmeyenin durumu da böyledir.

Mücahid'den başkaları da der ki: Bu, en kötü bir benzetmedir. Çünkü o, böyle birisini hevâsına kendisi adına hiç bir zararı önleyemiyecek bir tevbeyi sağlayamıyacak hale gelinceye kadar yenik düşmüştür, onu -üzerine ister varılsın, ister varılmasın- ebediyen dilini sarkıtıp soluyan bir köpeğe benzetmiştir. Böyle bir köpek, hiçbir şekilde dilini sarkıtıp solumaktan kendisini alıkoyamaz.

---

(1) Bu rivayetin sağlam bir dayanağını tesbit edemedik.

Şöyle de denilmiştir: Korkmadığı kişiye öncelikle saldırıp korkutmak, fakat daha sonra da en değersiz bir şeyi ele geçirmesi karşılığında bu serkeşliğinin sükûn bulması köpeğin huyundandır. Allah, köpeği dine dair hususlarda rüşveti kabul ederek sonunda Rabbinin âyetlerinden sıyrılıp uzaklaşan kimseye bir misal olarak vermiştir.

Buna göre âyet-i kerime, üzerinde dikkatle düşünen kimseye şunu göstermektedir: Hiçbir kimsenin ne ameline, ne de ilmine aldanmaması gerekir. Zira kişi sonunun ne olacağını bilemez.

Ayrıca bu âyet-i kerime bir hakkı ortadan kaldırmak, yahut değiştirmek üzere rüşvet almanın yasaklığına delil teşkil etmektedir. Buna dair açıklamalar, el-Maide Sûresi'nde (5/42. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Âyet-i kerime, -açıkladığı bir delili bulunması hali dışında- alim bir kimsenin taklid edilmesini de yasaklamaktadır. Çünkü Şanı yüce Allah, böyle bir kimseye âyetlerini verdiği halde, onun bu âyetlerden sıyrılıp uzaklaştığını haber vermektedir. O bakımdan aynı durumun başkasının başına da gelebileceğinden korkulması ve hiçbir alimin, delilini açıklamadıkça sözünün kabul edilmemesi gerekir.

Yüce Allah'ın: **"İşte âyetlerimizi yalanlayan toplulukların durumu budur. Artık sen kıssayı anlat. Belki iyice düşünürler. Âyetlerimizi yalanlayarak kendilerine zulmetmekte olanların durumu ne kötüdür"** buyrukları da bütün kâfirlere dair verilmiş bir örnektir.

Yüce Allah'ın: "(سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ): **Olanların durumu ne kötüdür"** buyruğu ile benzer olarak; (ساء الشيء): O şey ne -çirkindir anlamında- ne kötüdür! denilir. Burada fiil lazımdır (geçişsizdir). (وساء يسوء مَساءة) Şeklinde de gelir. O vakit, bu haliyle de geçişli (müteaddi) olur. Yani, onların örnekleri ne kadar çirkin ve kötüdür. İfadenin takdiri ise, (ساء مَثَلًا مَثَلُ القوم): Bu kimselerin misali, misal olarak ne kötüdür! şeklinde olup, muzaf hazfedilmiş ve temyiz olmak üzere; (مثلًا): Misali, durumu kelimesi de nasbedilmiştir.

el-Ahfeş der ki: Burada mecazi olarak durum (mesel) kavmin kendisi gibi ifade edilmiştir. Halbuki; (والقوم): Kavim (mealde...lar) kelimesi mübtedâ olarak, yahut da bir mübtedâ takdiri ile merfu' olur. İfadenin takdiri de şöyle olur: (ساء المثل مثلًا هو مثل القوم): Örnek olarak kötü olan örnek, o topluluğun misalidir. Ebu Ali de bu ifadeyi şöyle takdir etmiştir: (ساء مثلًا مثلُ القوم) Örnek olarak o toplumun örneği ne kadar kötüdür!

Âsım el-Cahderî ile el-A'meş, (ساء مثل القوم): Kötü örnek o kavmin durumudur ki... diye; (مثل): Örnek kelimesini, (ساء): Ne kötüdür! dolayısıyla merfu' olarak okumuşlardı.

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ ۖ وَمَنْ يُضْلِلْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٧٨﴾

178. Allah kime hidayet verirse o doğru yolu bulmuş olur. Kimi de saptırırsa onlar zarara uğrayanların ta kendileridirler.

Bu buyruğun anlamı daha önceden birkaç yerde geçmiş bulunmaktadır. Bu âyet-i kerîme, Kaderiye'nin görüşünü reddettiği gibi, "şanı yüce Allah bütün mükellefleri hidayete iletmiştir. Onun herhangi bir kimseyi saptırması caiz olamaz," diyenlerin görüşlerini de reddetmektedir.

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ ۖ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا ۚ أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾

179. Andolsun ki Biz, cehennem için cin ve insanlardan çok kimseler yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, fakat bunlarla anlamazlar. Gözleri vardır, fakat bunlarla görmezler. Kulakları vardır, fakat bunlarla işitmezler. Onlar dört ayaklı hayvanlar gibidir. Hatta daha da sapıktırlar. Onlar, gafil olanların ta kendileridirler.

Yüce Allah, adaletinin gereği olarak cehenneme gidecek bir takım insanlar yaratmış olduğunu haber vermekte, sonra da onların niteliklerini belirterek: **"Onların kalpleri vardır fakat bunlarla anlamazlar"** diye buyurmaktadır. Yani onlar, hiçbir şey anlamayan kimseler ayarındadırlar. Çünkü onlar, kalplerinden yararlanmamaktadırlar. Akıllarıyla ne bir sevabı kavramakta, ne de cezadan korkmaktadırlar. **"Gözleri vardır, fakat bunlarla"** hidayeti **"görmezler."**

"Kulakları vardır, fakat bunlarla" verilen öğütleri **"işitmezler."** Burada asıl maksat, el-Bakara Sûresi'nde de (2/18. ayetin tefsirinde) açıklamış olduğumuz gibi, bütünüyle bu duyu organlarının idrak etmediklerini anlatmak değildir.

"Onlar, dört ayaklı hayvanlar gibidir. Hatta daha da sapıktırlar." Çünkü, hayvanlar gibi, kendilerinin sevap kazanmalarına sebep teşkil edecek hiçbir yolu izlemiyorlar. Yani onların bütün çabaları yemek ve içmekten ibarettir. Onlar, hayvanlardan da sapıktırlar. Çünkü hayvanlar kendi faydalarına ve zararlarına olan şeyleri görür ve sahiplerinin arkasından giderler. Kendileri ise böyle değildirler. Ata der ki: (Hayvanlar) Allah'ı tanır, kâfir ise Allah'ı tanımaz.

Şöyle de açıklanmıştır: (Hayvanlar) yüce Allah'a itaatkârdır. Kâfir ise yüce Allah'a itaatkâr değildir.

"Onlar gafil olanların ta kendileridirler." Yani, onlar düşünmeyi terk ettiler, cennet ve cehennem hakkında düşünmekten yüz çevirdiler.

وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا ۖ وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ ۚ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٨٠﴾

180. En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na bunlarla dua edin. O'nun isimlerinde eğriliğe sapanları terkedin. Onlar, yapmakta olduklarının cezasını göreceklerdir.

Yüce Allah'ın: **"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na bunlarla dua edin"** buyruğuna dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzul Sebebi:

Yüce Allah: **"En güzel isimler Allah'ındır, o halde O'na bunlarla dua edin"** buyruğu ile ibadeti yalnızca Allah'a halis kılmayı, müşrik ve inkârcılardan uzak durmayı emretmektedir.

Mukatil ve ondan başka bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayet-i kerime, namazı esnasında Ya Rahman, Ya Rahim diyen müslüman bir kişi hakkında nazil olmuştur. Bunun üzerine Mekke müşriklerinden birisi şöyle demişti: Muhammed ve ashabı, bir ve tek Rabbe ibadet ettiklerini iddia etmiyorlar mı? Bu adama ne oluyor ki, iki Rabbe dua ediyor. Bunun üzerine Şanı yüce Allah: **"En güzel isimler Allah'ındır, o halde O'na bunlarla dua edin"** buyruğunu indirdi.

2. Yüce Allah'ın En Güzel İsimleri (el-Esmau'l-Hüsna):

Tirmizî ile İbn Mace'nin Sünen'inde ve başkalarında Ebu Hureyre'nin Pey-

Peygamber (sav)'dan naklettiği hadis yer almaktadır. Bu hadiste Peygamber (sav) yüce Allah'ın doksandokuz isminin bulunduğunu zikretmiştir. Bu kitaplarda yer alan rivayetlerin birisinde bulunan bazı isimler diğerinde bulunmamaktadır.(1) Biz bu hususu ***"el-Kitabi'l-Esnâ fi Şerhi Esmaillahi'l-Hüsnâ"*** adlı eserimizde açıkladık.

İbn Atiyye, Tirmizî'nin rivayet ettiği hadisi zikrettikten sonra şöyle demektedir: Bu hadis mütevatir değildir. Ebu İsa (et-Tirmizî) onun hakkında: Bu, garip bir hadistir. Biz bunu ancak Safvan b. Salih yoluyla bilmekteyiz. O ise hadis ehline göre sika bir ravidir, demekle birlikte mütevatir değildir. Bu hadisin mütevatir olan bölümü Hz. Peygamberin:

"Muhakkak Allah'ın doksan dokuz ismi, yani bir eksiği ile yüz ismi vardır. Kim bunları ezberleyip sayabilirse cennete girer." bölümüdür.(2)

Hadis-i şerifteki "bunları ezberleyip sayabilirse" anlamındaki; (أحصاها): Bunları sayabilir ve ezberleyip belliyebilirse demektir. Biz, sözünü ettiğimiz kitapta açıkladığımız gibi, başka şekilde de açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca orada Tirmizî'nin rivayet ettiği hadisin sahih olduğunu belirtmiş ve bu isimler arasından hangisinin ittifakla Esma-i Hüsnâ'dan kabul edildiğini, hangisi hakkında görüş ayrılığı bulunduğunu önder ilim adamlarımızın kitaplarında tesbit edebildiğimiz kadarıyla ikiyüz isim civarında ismi sözkonusu ettik. Bu isimleri tayin etmeden önce de kitabın mukaddime bölümünde Esmai Hüsna'nın hükümlerine dair otuziki fasıl da açıkladık. Bu hususta bilgi sahibi olmak isteyenler, orada da aynı konuda yazılmış diğer kitaplarda gerekli bilgileri elde edebilirler. Doğruya muvaffak kılan Allahtır, O'ndan başka Rab yoktur.

3. İsim İle Müsemmâ Arasındaki İlişki:

Bu konuda ilim adamları isim ile müsemma hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Biz, bu hususta ilim adamlarının görüşlerini ***"el-Kitabu'l-Esnâ"*** adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. İbnü'l-Hassar der ki: Bu ayet-i kerime de ismin müsemma hakkında kullanıldığını gördüğümüz gibi; aynı şekilde ismin tesmiye (yani ad verme) hakkında da kullanıldığına işaret vardır. Çünkü yüce Allah'ın: "(وَلِلَّهِ): **Allah'ındır"** buyruğu müsemmâ hakkında kullanılmıştır. Buna karşılık "(الْأَسْمَاءُ): **İsimler"** buyruğu, "ism"in çoğulu olup tesmiyeler (adlar) hakkında kullanılmıştır. İşte bu da bizim söylediğimizin doğruluğuna delildir. Buna karşılık yüce Allah'ın "(فَادْعُوهُ بِهَا): **O'na bunlarla dua**

---

(1) *Tirmizî*, Deavât 82; *İbn Mâce*, Dua 105.

(2) *Buhârî*, Şurût 18, Deavât 68, Tevhid 12; *Müslim*, Zikr 5, 6; *Tirmizî* ve *İbn Mâce* , geçen yerler; *Müsned*, II, 258, 267, 314, 427, 499, 503, 516.

edin" buyruğunda yer alan "O'na" zamiri, müsemma olan Şanı yüce Allah'a aittir ki, kendisine dua edilecek olan da O'dur. Buna karşılık **"bunlarla"** zamiri ise isimlere aittir. Bunlar da yüce Allah'a başkaları ile değil de kendileriyle zikredilerek dua edildiği isimlerdir. Arap dilinin gerektirdiği budur. Rasulullah (sav)'ın: "Benim beş ismim vardır. Ben Muhammed'im ve Ahmed'im..."[1] hadisi de bu kabildendir. Daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/30. âyet 2. başlıkta) buna dair kısmen açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Hak ehlinin benimsediği görüşe göre isim, müsemmânın kendisidir. Yahut da ona taalluk eden bir sıfattır ve tesmiyenin kendisinden başkadır.

İbnü'l-Arabî de yüce Allah'ın: **"En güzel isimler Allah'ındır"** buyruğuna dair açıklamalarda bulunurken şöyle demektedir: Bu hususta üç görüş vardır. Kimi ilim adamımız şöyle demiştir: Bu buyrukta ismin müsemmânın kendisi olduğuna delil vardır. Zira, ondan başkası olsaydı isimlerin yüce Allah'tan başkası hakkında da kullanılması gerekirdi. İkincisine gelince, başkaları da şöyle demektedir: Bundan kasıt, kullanılan isimlerdir. Yoksa, Şanı yüce Allah bir ve tektir, isimler ise çoğuldur. (Üçüncü görüş bu başlığın sonunda gelecektir).

Derim ki: İbn Atiyye'nin, Tefsir'inde naklettiğine göre âyet-i kerimedeki **"isimler"** te'vil (tefsir) âlimlerinin icmaı ile "adlandırmalar" anlamındadır. Başka anlam caiz değildir. Kadı Ebu Bekr ise ***"et-Temhid"*** adlı kitabında şöyle demektedir: Peygamber (sav)'ın: "Allah'ın doksandokuz ismi vardır. Kim bunları ezberleyip bellerse cennete girer" buyruğunun te'vili şöyledir: Yani yüce Allah'a ait doksandokuz isimlendirme vardır. Bu hususta görüş ayrılığı yoktur. Bunlar ise Şanı yüce Allah'ın çeşitli sıfatlara sahip oluşunu ortaya koyan ifadelerdir. Bu sıfatların kimisi bizatihi O'nun hakkıdır, kimisi ise, O'nun sahib olduğu bir sıfat dolayısıyla O'nun hakkıdır. Zatına ait isimleri ise, bizatihi O'nu ifade eder. O'na ait bir sıfata taalluk eden isimleri ise, O'nun isimleridir. Bunların bir kısmı da bizatihi sıfatlarıdır. Bir kısmı fiillerine ait sıfatlardır. İşte yüce Allah'ın: **"En güzel isimler Allah'ındır, o halde O'na bunlarla dua edin"** yani, O'na verilen en güzel adlar O'nundur demektir.

Üçüncü görüşe gelince; onlardan başka bir takım kimseler ise "en güzel sıfatlar Allah'ındır" diye açıklamışlardır.

4. Allah'ın İsimlerinin "En Güzel" Diye Nitelendirilmesinin Sebebi:

Şanı yüce Allah'ın isimlerini **"en güzel isimler"** diye nitelendirmesi, bu isimlerin hem kulaklarda, hem de kalplerde güzel olmasından dolayıdır. Çün-

(1) *Buhârî*, Menâkıb 17, Tefsir 61. sûre; *Tirmizi*, Edeb 67; *Muvatta*, Esmâu'n-Nebiyy 1; *Dârimi*, Rikaak 59; *Müsned*, IV. 80, 84.

kü bu isimler O'nun tevhidine, lütf-u kerimine, cömertliğine, rahmetine, bol bol ihsanına delâlet etmektedir. "(الحسنى): **En güzel"** kelimesi ise, Allah'ın isimlerine sıfat olarak gelmiş mastar bir kelimedir. Bununla birlikte; (فُعْلَى) vezninde (الأحسن)'ın müennesi olarak kabul edilmesi de mümkündür. Nitekim, (الكبرى): En büyük" kelimesinin; (الأكبر) kelimesinin müennesi olduğu gibi. Bunların çoğulu ise, "(الكُبَر والحُسَن); En büyükler, en güzeller" şeklinde gelir.

Birinci görüşe göre, akıl sahibi olmayan varlıkların sıfatında olduğu gibi, tekil olarak gelmiş olur. Nitekim yüce Allah'ın şu buyrukları da böyledir: "(مَآرِبُ أُخْرَى): *...başka işler..."* (Ta-Hâ, 20/18) "(يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ): *Ey dağlar, siz de onunla tesbih edin."* (Sebe', 34/10)

5. Allah'ın En Güzel İsimleriyle (el-Esmâü'l-Hüsna) Allah'a Dua Etmek:

"O halde O'na bunlarla dua edin." Yani, O'nun isimlerini anarak O'ndan istekte bulunun. Her bir isim zikredilerek ona uygun isteklerde bulunulur. Mesela, ey Rahim, bana rahmet et. Ey Hakim, lehime hüküm ver. Ey Râzık (rızık veren) bana rızık ihsan et. Ey Hâdi bana hidayet eyle. Ey Fettah benim lehime aç (hüküm ver). Ey Tevvab tevbemi kabul buyur. Ve buna benzer şekilde dua edilir. Dua ederken umumi kapsamlı bir ismi zikretmek istersek, ey Malik bana rahmet buyur, ey Aziz lehine hüküm ver, ey Latif bana rızık ver denilir.

En geniş kapsamlı ismi zikrederek dua etmek istersek, ey Allah diye dua ederiz. Çünkü Allah lafza-i celali bütün isimleri kapsar. Ancak, ey Rezzak bana hidayet ver denilmez. Şu kadar var ki, ey Rezzak derken bana hayırı nasib et maksadı ile söylenilebilir. İbnü'l-Arabî der ki: İşte duanı bu şekilde düzenle ki, sen ihlâs edicilerden olasın.

el-Bakara Sûresi'nde (2/186. âyet, 3. başlık ve devamında) duanın şartları ile, yine bu sûrede (7/55. ayetin tefsirinde) duaya dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Cenab-ı Allah'a hamd olsun.

6. Yüce Allah'ın Diğer İsimleri:

Kadı Ebu Bekr b. el-Arabî, bunların dışındaki isimleri de yüce Allah'ın isimleri arasında saymıştır. Mutimmu Nurihî (nurunun tamamlayıcısı), Hayru'l-Vârisîn (mirascıların hayırlısı), Hayru'l-Mâkirîn (tuzaklara en güzel şekilde karşılık veren), Rabiu Selase (üçün dördüncüsü), Sadisu Hamse (beşin altıncısı), et-Tayyib, el-Muallim ve buna benzer isimler.

İbnü'l-Hassar der ki: Kadı Ebu Bekr Berracân'e uymuştur. Zira o, "en-Nazif"i ve buna benzer kitapta da sünnette de varid olmamış başka bir takım

isimleri de Esma-i Hüsnâ arasında zikretmiştir.

Derim ki: İbn Hassar'ın sözünü ettiği: "Kitapta da sünnette de varid olmamış" ifadesi tartışılır. Zira Müslim'in Sahih'inde et-Tayyib ismi varid olmuştur.(1) Tirmizî de "en-Nazîf (temiz, pâk)" adını rivayet etmiştir.(2)

İbn Abbas da Peygamber (sav)'ın duası esnasında şu şekilde dua ettiğini rivayet etmektedir: "(رب أعني ولا تعن عليّ وانصرني ولا تنصر عليّ وامكر لي ولا تمكر عليّ): Rabbim, bana yardım et. Fakat bana karşı başkalarına yardım etme. Bana zafer ver, fakat bana karşı başkalarına zafer verme. Benim lehime mekreyle (başkalarının bana karşı hile ve tuzaklarını boşa çıkar), ama aleyhime mekr etme (başkalarının hile ve tuzaklarını hakkımda başarılı kılma)." Ayrıca Tirmizî bu hadis hakkında: Hasen, sahih bir hadistir der.(3)

Buna göre dua esnasında "Ya hayral makirin imkurli vela temkur aleyye... (ey başkalarının hile ve tuzaklarını boşa çıkaranların en hayırlısı başkalarının bana hile ve tuzaklarını boşa çıkar, onların aleyhime kuracakları hile ve tuzakları başarılı kılma) diye dua etmek caiz olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Biz de "et-Tayyib ve en-Nazif" isimlerini ve bunun dışında haberlerde hayırlı seleften nakledilmiş diğerlerini de (Esmâ-i Hüsnâ'ya dair) kitabımızda zikretmiş bulunuyoruz. Ayrıca yüce Allah'a isim olarak verilmesi ve kendisiyle dua edilmesi caiz olan isimlerle, isim olarak verilmesi caiz olmakla birlikte onlar anılarak dua edilmesi caiz olmayanları, ayrıca hem isim olarak verilmesi caiz olmayan, hem de zikredilerek dua edilmesi caiz olmayan isimleri de eş-Şeyh Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin zikrettiklerine uygun olarak kaydettik. O eserimizde bütün bu hususlar yüce Allah'ın izniyle sizin için açık seçik ortaya çıkarıldı.

* * *

Yüce Allah'ın: **"O'nun isimlerinde eğriliğe sapanları terkedin. Onlar yapmakta olduklarının cezasını göreceklerdir"** buyruğuna dair açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız:

1. İlhad (Eğriliğe Sapmak):

Yüce Allah'ın: "(يُلْحِدُونَ): **Eğriliğe sapanlar"** kelimesindeki illhâd, sapmak

(1) *Müslim,* Zekât 65; *Tirmizî,* Tefsir 2. sûre 37. Edeb 41; *Dârimî,* Rikaak 9; *Müsned,* II, 328.
(2) *Tirmizî,* Edeb 42.
(3) *Ebû Dâvûd,* Vitr 25; *Tirmizî,* Deavât 102; *İbn Mâce,* Dua 2; *Müsned,* I, 227.

ve maksadı terketmek demektir. Mesela; (ألحد الرجل في الدين): Kişi dinde esas maksattan saptı, denilir. (ألحد); meyletmeyi ifade etmek için kullanılır. Kabirde lahd da buradan gelmektedir. Çünkü lahd, kabrin bir tarafında açılır.

Bu kelime (يُلْحِدُونَ) diye de okunmuştur. Bir önceki okuyuşla beraber iki ayrı söyleyişi ifade ederler.

İlhâd (haktan eğriliğe sapmak) üç şekilde sözkonusu olur:

1- Müşriklerin yaptığı gibi Allah'ın isimlerinde değişiklik yapmak. Çünkü onlar, O'nun isimlerini alarak haktan meyledip bu isimleri putlarına ad olarak verdiler Mesela "el-Lât" kelimesini "Allah" lafza-i celâlinden, "el-Uzzâ" ismini "el-Aziz" isminden, "Menât" ismini "el-Mennân"dan türetmişlerdir. Bu açıklamaları İbn Abbas ve Katade yapmışlardır.

2- Bu isimlere fazlalıklar katmak suretiyle ilhâd.

3- Bu isimlerde noksanlıklar yapmak suretiyle ilhâd. Nitekim yüce Allah'ı isimlerinden başka isimlerle adlandırdıkları ve O'nu, fiillerinden olmayan bir takım fiillerle zikrettikleri, buna benzer O'na yakışmayan başka hususlar ile dualar uyduran cahillerin yaptıkları böyle bir ilhâddır.

İbnü'l-Arabî der ki: Bunlardan alabildiğine sakınmak gerekir. Sizden herhangi bir kimse Allah'ın Kitabında ve beş hadis kitabında yer alan isimlerden başkasıyla asla dua etmesin. Sözkonusu bu beş kitap ise Buharî, Müslim, Tirmizî, Ebu Davud ve Nesaî'dir. İslâmın üzerinde yükseldiği kitaplar bunlardır. Musannef hadislerin aslını teşkil eden Muvatta da bu hadis kitapların içerisine girmiştir. Bunların dışındakileri bir kenara bırakın. Sizden herhangi bir kimse de asla: Ben şu şu duayı seçiyorum, demesin. Çünkü, şüphesiz Allah onun için dua şeklini de seçmiş ve bu hususta Rasulünü (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) insanlara göndermiştir.

2. Allah'ın İsimlerine Birşeyler Katmanın ve Eksiltmenin Mahiyeti:

Allah'ın isimlerine birşeyler ilave etmek teşbihe yönelmek, birşeyler eksiltmek ise Tatil'e yönelmektir. Şüphesiz müşebbihe (Allah'ı mahlukata benzetenler), yüce Allah'ı izin vermediği şekilde nitelemişlerdir. Muattile (tatil'e sapanlar) ise, Allah'ın kendisini vasfettiği sıfatları kabul etmemişlerdir. Bu bakımdan, Ehl-i Hak şöyle demişlerdir: Bizim dinimiz iki yol arasındaki bir yoldur. Ne teşbih, ne de tatil sözkonusudur.

eş-Şeyh Ebu'l-Hasen el-Buşenci'ye tevhide dair soru sorulunca şu cevabı vermiş: Diğer zatlara asla benzemeyen, bununla birlikte sıfatları da tatil olunmayan bir zatı kabul etmektir.

Yüce Allah'ın: **"O'nun isimlerinde eğriliğe sapanları terkedin"** buyru-

ğunun anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Onları terk ediniz, onlarla tartışmayınız, onlarla görüşmeyiniz.

Buna göre âyet-i kerime kıtal emriyle nesh edilmiştir. Bu açıklamaları da İbn Zeyd yapmıştır.

Bunun anlamının tehdit olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: ***"Yalnız olarak yarattığım kimseyi bana bırak!"*** (el-Müddessir, 74/11); ***"Bırak onları yesinler, faydalansınlar..."*** (el-Hicr, 15/3) Âyet-i kerimenin zahirinden anlaşılan da budur. Çünkü yüce Allah (bundan sonra): **"Onlar, yapmakta olduklarının cezasını göreceklerdir"** diye buyurmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَمِمَّنْ خَلَقْنَآ أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِۦ يَعْدِلُونَ ﴿١٨١﴾

181. Yarattıklarımızdan öyle bir ümmet vardır ki, hakla yol gösterirler ve onunla adaletle hükmederler.

Peygamber (sav)'ın da: "İşte onlar bu ümmettir" dediği; "Bu sizin içindir. Allah, Musa'nın kavmine de onun benzerini vermişti" diye söylediği ve bu âyet-i kerimeyi okuyarak da: "Meryem oğlu İsa ininceye kadar şüphesiz benim ümmetimden hak üzere bir topluluk bulunacaktır" dediği de rivayet edilmiştir.(1)

Böylelikle bu âyet-i kerime, Şanı yüce Allah'ın dünyayı hakka davet edecek davetçiler olmaksızın bırakmayacağına delildir.

وَٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُم مِّنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٢﴾

182. Âyetlerimizi yalanlayanları Biz bilmeyecekleri yönden derece derece helâke yaklaştıracağız.

Yüce Allah, âyetlerini yalanlayan kimseleri derece derece azaba yaklaştıracağını haber vermektedir. İbn Abbas der ki: Bunlar, Mekkelilerdir.

(1) Bu rivayetler için bk. Süyûti, ***ed-Durru'l-Mensûr***, III, 617. Bu ümmet arasında Kıyamete kadar hak üzere sebat gösterecek bir kesimin bulunacağını belirten sağlam rivayetler için bk. ***Buhârî***, İlm 13, Tevhid 29; ***Müslim***, İmare 176; ***Ebû Dâvûd***, Fiten 1; ***İbn Mâce***, Fiten 9; ***Müsned***, IV, 101, V, 269, 278.

İstidrâc (derece derece azaba yaklaştırmak) ise, tedricî olarak, aşama aşama azab ile yakalamaktır. Derc ise bir şeyi sarmak demektir. Bu anlamda; "(أدرجته ودرّجته): Onu dercettim, yani sardım" denilir. (أدرج الميت في أكفانه): Ölü kefenlerine dercedildi (sarıldı) tabiri de buradan gelmektedir. Bunun (basamak anlamına gelen) "derece"den geldiği de söylenmiştir. Buna göre İstidrac, maksada ulaşıncaya kadar basamak basamak çökertilmek anlamına gelir. ed-Dahhâk der ki: Onlar, bize karşı yeni bir masiyet işledikçe Biz de onlara yeni bir nimet veririz.

Zunnun'a: Kulun kendisiyle aldatıldığı azami şey nedir diye sorulunca, şu cevabı vermiş: Eltaf ve kerametlerdir. Bundan dolayı yüce Allah: **"Biz, bilmeyecekleri yönden derece derece helâke yaklaştıracağız"** diye buyurmuştur. Yani, Biz onlara nimetlerimizi bol bol verecek ve şükretmeyi onlara unutturacağız. Bu anlamda şu beyitleri de zikretmişlerdir:

أحسنتَ ظنّك بالأيام إذ حَسُنتْ ولم تَخَفْ سوءَ ما يأتي به القَدَرُ
وسالمتكَ اللّيالي فاغترّتْ بها وعند صفو الليالي يحدثُ الكَدَرُ

"Onlar güzelken sen de günler hakkında hüsn-ü zan besledin.
Ve kaderin getireceği kötülüklerden korkmadın
Seninle barıştı geceler ve sen aldandın onlara
Halbuki gecelerin parlaklığı ile birlikte keder ortaya çıkar."

وَأُمْلِي لَهُمْ ۚ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ ﴿١٨٣﴾

183. Ben onlara mühlet veririm. Muhakkak ki, Benim tuzağım pek çetindir.

"Ben onlara mühlet veririm" yani, onların süresini uzatır, onlara süre tanır, onların cezalandırılmalarını ertelerim. **"Muhakkak ki Benim tuzağım pek çetindir"** güçlüdür ve sağlamdır.

"(مَتِينٌ): **Çetin"** kelimesinin aslı, (المتن)'den gelmektedir ki, bu da sırtta bulunan kaba ve kalın etlerdir.

Denildiğine göre bu âyet-i kerime Kureyşlilerden Peygamber ile alay eden kimseler hakkında inmiştir. Allah onlara bir süre mühlet verdikten sonra bir gecede hepsini kahredip helak etti. Yüce Allah'ın: *"Nihayet kendilerine verilenler ile sevinip şımardıklarında onları ansızın tutup yakalayıver-*

di." (el-En'âm, 6/44) buyruğa da buna benzemektedir. Bu buyruğa dair açıklamalar daha önceden geçmiş idi.

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿١٨٤﴾

184. Arkadaşlarında hiçbir deliliğin olmadığını düşünmediler mi? O, ancak apaçık bir uyarıcıdır.

"(أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا): **Düşünmediler mi"** yani, Muhammed (sav)'ın kendilerine getirdiği şeyler üzerinde düşünmediler mi? Burada vakıf yapmak güzeldir. Daha sonra yüce Allah: **"Arkadaşlarında hiçbir deliliğin olmadığını..."** diye buyurmaktadır. Bu ise onların: ***"Ey kendisine zikrin indirildiği kişi, mutlaka sen bir delisin"*** (el-Hicr, 15/6) şeklindeki sözlerine bir cevaptır.

Denildiğine göre bu âyet-i kerimenin iniş sebebi şudur: Rasulullah (sav) bir gece Safa tepesine çıkıp Kureyşlileri boy boy çağırdı. Onlara ey filan oğulları diye hitab ederek Allah'ın azab ve cezasından sakınmalarını söyledi. Bunun üzerine onlardan birisi: Sizin bu arkadaşınız elbetteki bir delidir. O, sabaha kadar bağırıp durdu, demişti.

أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ ۙ
وَأَنْ عَسٰى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ ۚ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾

185. Onlar göklerin ve yerin hükümdarlığına, Allah'ın yarattığı herhangi bir şeye ve ecellerinin yakın olduğu ihtimaline hiç de bakmazlar mı? Artık bundan sonra hangi söze inanacaklar?

Yüce Allah'ın: **"Onlar göklerin ve yerin hükümdarlığına... hiç de bakmazlar mı?"** buyruğuna dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Tefekkür Amacıyla Bakmak:

Yüce Allah'ın: **"Hiç de bakmazlar mı?"** buyruğu, el-Bakara Sûresi'nde de açıkladığımız gibi O'nun kudretinin kemalini bilmek için Allah'ın âyetleri üzerinde dikkatle düşünmekten yüzçevirmelerinin hayret edilecek bir tutum olduğunu ortaya koymaktadır.

"Melekût: hükümdarlık" ise, mübalağa kiplerinden birisidir. Büyük mülk azametli mülk (ve hakimiyet) anlamındadır ki, buna dair açıklamalar daha önceden (el-En'âm 6/75) geçmiş bulunmaktadır.

2. Allah'a Taklidî İman Etmenin Hükmü:

Allah'ın âyetleri üzerinde düşünmenin ve Allahın yarattıklarından ibret almanın vacip olduğunu kabul edenler bu âyet ile bu âyete benzeyen yüce Allah'ın: ***"De ki: Göklerde ve yerde neler var bir bakın..."*** (Yunus, 10/101); ***"Onlar üstlerindeki göğe onu nasıl bina ettiğimize bakmadılar mı..."*** (Kaf, 50/6); ***"Onlar devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı?"*** (el-Ğaşiye, 88/17); ***"Kendi nefislerinizde de*** (nice belgeler vardır) ***görmez misiniz?"*** (ez-Zariyet, 51/21) buyruklarını delil göstererek şöyle derler: Yüce Allah düşünmeyenleri yermekte ve onların sahib oldukları duyularla yararlanma imkanlarının bulunmadığını belirterek: ***"Onların kalpleri vardır fakat bunlarla anlamazlar..."*** (el-A'raf, 7/179) diye buyurmaktadır.

Düşünmek ve istidlâlde bulunmak mı öncelikli bir görevdir, yoksa kalpte sahih olması için marifetin şart görülmediği, kalpte hasıl olan tasdik mi öncelikli bir görevdir? Bu hususta ilim adamları arasında görüş ayrılığı vardır. el-Kadi (el-Bakillanî) ve başkaları görevlerin ilkinin düşünmek ve istidlal olduğu görüşündedirler. Çünkü Şanı yüce Allah'ın bilmek zorunlu (ister istemez ve kendiliğinden hasıl olan) bir husus değildir. O, ancak düşünmek ve kendisini tanımak için ortaya koymuş olduğu delillerle, istidlâl ile bilinir. Nitekim Buharî de Kitabında şöyle bir başlık açmakla bu kanaatte olduğuna işaret etmiştir: "Aziz ve celil olan Allah'ın: ***"Onun için bilki Allahtan başka hiçbir ilah yoktur"*** (Muhammed, 47/19) buyruğu dolayısıyla ilmin, söz ve amelden önce geldiği."[1] Kadı der ki: Her kim Allah'ı bilen birisi değilse o cahildir. Onu bilmeyen ise kâfirdir.

İbn Rüşd ***"Mukaddimât"***ında şöyle demektedir: Ancak bu husus (delillerden) açık seçik bir şekilde anlaşılan birşey değildir. Çünkü iman, kimi zaman yüce Allah'ın hidayet verdiği kimseler tarafından taklid yolu ile de elde edilebilir. Onun birden çok âyet-i kerimelerden birisi üzerinde ibretle düşünmeye irşad etmesi suretiyle ilk anda ibret alması ile de husule gelebilir. (İbn Rüşd) der ki: el-Bâcî, düşünmek ve istidlal bu konudaki görevlerin birincisidir diyenlere karşı bütün çağlar boyunca müslümanların, avâm ve mukallit kimselere mü'min adını vermiş olamalarını delil göstermiş ve şöyle demiştir: Eğer bu görüşü ileri sürenlerin kanaatleri doğru olsaydı, ancak düşünme ve istidlale dair bilgiye sahip olan kimselere mü'min demek doğru olabilir-

(1) *Buhârî*, İlm 10.

di. Aynı şekilde eğer iman ancak düşünme ve istidlalden sonra sahih olsaydı, kâfirlerin de müslümanlar tarafından mağlup edildikten sonra müslümanlara sizin bizi öldürmeniz helal olamaz. Çünkü iman ancak düşünme ve istidlal ile sahih olacağı sizin dininizin bir parçasıdır. O halde düşünüp istidlal edinceye kadar bizi erteleyiniz, derlerdi. Bu ise, o kimseleri küfürleri üzere terketmek sonucunu ve düşünüp istidlal edinceye kadar öldürülmemeleri gereği neticesini verir.

Derim ki: Bu hususta sahih olan budur. Nitekim Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Ben insanlarla la ilahe illallah deyinceye, bana ve benim getirdiklerime iman edinceye kadar savaşmakla emrolundum. Bunu yapacak olurlarsa benden kanlarını ve mallarını korumuş olurlar. Onun hakkı ile (sorumlu tutulmaları hali) müstesnâ. Hesaplarını görmek ise Allah'a aittir."(1)

İbnü'l-Munzir ise, *"el-İşraf"* adlı kitabında "imanın kemalinin niteliğine dair açıklamalar" diye bir başlık açmakta ve şöyle demektedir: İlim ehlinden olup kendisinden ilim bellenen herkes: Şahadet ederim ki, Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. Yine şahadet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Rasulüdür. Muhammed'in getirdiği herşey haktır. Ve İslâm dinine muhalif hertürlü dinden uzak olduğumu bildiririm, diyen bir kâfirin "eğer aklı başında ve baliğ ise" müslüman olacağını icma ile kabul etmişlerdir. Artık bundan sonra dininden dönüp küfrünü açığa vuracak olur ise, mürtedde uygulanması gereken şeyler onun hakkında da uygulanması gerekli bir mürted olur.

Ebu Hafs ez-Zincanî der ki: Hocamız Kadı Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed es-Simmânî şöyle derdi: Görevlerin başı, Allah'a ve Rasulüne ve onun bütün getirdiklerine iman etmek, sonra da Şanı yüce Allah'ı bilip tanımaya götüren düşünme ve delillere bakıp araştırmadır. Buna göre onun kanaati açısından yüce Allah'a imanın vücubu Allah'ı bilmekten önce gelir. Devamla şöyle der: Doğruya daha yakın insanlar hakkında daha bir şefkatli olan görüş budur. Çünkü insanların çoğunluğu marifetin, düşünmenin ve istidlalin gerçeğini bilememektedirler. Eğer görevlerin ilki yüce Allah'ı bilip tanımaktır diyecek olsak, bu çok büyük kalabalıkları ve çok sayıda kimseyi tekfir etmeye götürür, cennete ancak belirli sayıdaki kimselerin girmesi sonucunu verir. Bu ise uzak bir ihtimaldir. Çünkü Rasulullah (sav) cennet ehlinin çoğunluğunun kendi ümmetinden olacağını kati olarak ifade etmiş, diğer bütün peygamberlerin ümmetlerinin tek bir saf, kendi ümmetinin ise seksen saf olacağını ifade etmiştir. Bu da gayet açıkça anlaşılan bir hususdur. Bunun anlaşılmıyacak bir tarafı yoktur. Cenabı Allah'a hamd olsun.

---

(1) *Buhârî*, İman 17, Salât 28, Zekât 1, İ'tisâm 2, 28; *Müslim*, İman 32-36; *Ebû Dâvûd*, Cihad 95; *Tirmizî*, Tefsir 88. sûre; *Nesaî*, Zekât 3; *İbn Mâce* Fiten 1; *Dârimî*, Siyer 10; *Müsned*, IV, 8.

3. Kelâmî Metodlarla Allahı Tanımak Zorunlu Değildir:

Kelamcıların önce ve sonra gelenlerinin (mütekaddimûn ve mütealhirûnun) bazılarının kanaatine göre, yüce Allah'ı, kendilerinin ortaya koymuş olduğu yollar ve kaydettikleri araştırmalar yoluyla bilmeyen kimsenin imanı sahih değildir ve böyle bir kimse kâfirdir. Ancak bu görüşe göre müslümanların pek çoğunun tekfir edilmesi gerekir. Öncelikle de bunu diyen kişinin atalarının, geçmişlerinin ve komşularının da tekfir edilmesiyle işe başlamak gerekir. Bu kanaatte olan kimseler, kendilerine bu şekilde itiraz edenlere de: Cehennemliklerin çokluğu dolayısıyla beni ayıplama, diye veya buna benzer cevap vermişlerdir.

Derim ki: Böyle bir görüş ancak Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünnetini bilmeyen kimseden sadır olur. Çünkü bu sözü söyleyen kişi yüce Allah'ın geniş rahmetini kelamcılardan oldukça az bir azınlığa münhasır kılmış ve bunlar kendilerinin dışında kalan müslümanların genelini tekfir etme yoluna gitmişlerdir. Bu söz nerede, küçük abdestini bozmak için elbisesini bir kenara çekerek Peygamber (sav)'ın ashabı kendisini azarlayınca; Allah'ım bana ve Muhammed'e merhamet buyur, bizimle beraber de kimseye merhamet eyleme! diyen bedevi araba Peygamber (sav)'ın: "Andolsun sen geniş bir şeyi alabildiğine daralttın" sözü nerede? Ki, bunu Buharî, Tirmizî ve onların dışındaki hadis imamları rivayet etmişlerdir.[1]

Acaba bu bedevi arap yüce Allah'ı delil, burhan, hüccet ve beyan yollarıyla mı tanımıştı. Halbuki onun rahmeti herşeyi kuşatmıştır. Bunun gibi kimseler hakkında ise mü'min oldukları şeklinde hüküm verilir. Hatta Peygamber (sav) İslâma giren çok kimsenin şehadet kelimesini sözlü olarak söylemesiyle yetinmiştir. Hatta bu hususta işaret ile dahi yetinmiştir. Nitekim o, siyahi cariyeye: "Allah nerede" diye sorunca, o da: Semada diye cevap vermişti. Bu sefer, ben kimim diye sorunca, o da sen Allah'ın Rasulüsün, diye cevap verince, Hz. Peygamber de: "Bunu azad et, çünkü bu mü'min bir cariyedir" demişti.[2]

Oysa, ortada düşünme ve istidlal diye birşey sözkonusu değildir. Aksine, Hz. Peygamber ilk andan itibaren böylelerinin iman sahibi olduklarına hüküm vermiştir. Delil ve marifet yerine getirilmemiş olsa bile. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

---

(1) ***Buhârî,*** Edeb 27; ***Ebû Dâvûd,*** Tahâre 136, Salât 149, Edeb 36; ***Tirmizî,*** Tahâre 112; ***Nesaî,*** Sehv 20; ***İbn Mâce,*** Tahâre 78; ***Müsned,*** II, 239, IV, 312.

(2) ***Müslim,*** Mesâcid 33; ***Ebû Dâvûd,*** Salât 167, Eymân 16; ***Nesaî,*** Sehv 20; ***Dârimî,*** Nüzûr 10; ***Muvatta,*** Itk 8, 9; ***Müsned,*** II, 291, III, 452, IV, 222, 388, 389, V, 447, 448, 449.

4. İbretle Bakmanın Meşru Çerçevesi:

Aynı şekilde itikat konusunda tüysüz gençlerin ve kadınların güzel yüzlerine bakmak ve bunlardan ibret almak da sözkonusu edilemez. Ebu'l-Ferac el-Cevzî der ki: Ebu't-Tayyib Tahir b. Abdullah et-Taberî dedi ki: Bu semâ' dinleyen kesim hakkında bana ulaştığına göre bunlar, semaa bir de tüysüzlerin yüzüne bakmayı ilave ederler. Kimi zaman bunların bu tüysüzleri çeşitli süs eşyalarıyla ve boyalı elbiselerle süsledikleri de olur. Bu yaptıkları ile bakmak ve ibret almak sureti ile Sani'in sanatına delil görüp imanlarını artırmak maksadını güttüklerini de ileri sürerler. Bu ise hevâya tabi oluşun, aklı aldatmanın ve ilme muhalefet etmenin en ileri derecesidir.

Ebu'l-Farac der ki: İmam Ebu'l-Vefa b. Akil de der ki: Allah ancak nefsin kendisine meyletmediği, hevânın da ondan dolayı herhangi bir pay sahibi olmadığı bir surete, hatta ve hatta şehvetin hiçbir şekilde karışmadığı ve beraberinde lezzetin bulunmadığı bir surete bakmayı helal kılmıştır. Bundan dolayı yüce Allah bir kadını Peygamber olarak göndermemiştir. Kadını hakim, imam ve müezzin kılmamıştır. Bütün bunların sebebi ise, kadının şehvet ve fitne sebebi oluşundan dolayıdır. Ben, güzel suretlerden ibretler çıkartıyorum, diyenin yalancı olduğunu kabul ederiz. Her kim kendisinin bizden farklı bir tabiata sahip olmak suretiyle ayrıcalıklı olduğunu söyleyecek olursa, onu yalanlarız. Bunlar, olsa olsa bu iddiada bulunanlara şeytanın aldatmalarından ibarettir.

Kimi hikmet ehli şöyle der: Büyük âlemde her ne varsa, küçük âlemde de onun bir benzeri vardır. Bundan dolayı yüce Allah: ***"Şüphesiz biz insanı ahsen-i takvimde yarattık"*** (et-Tin, 95/4) diye buyurmuştur. Bir başka yerde de: ***"Kendi nefislerinizde de*** (nice âyetler vardır) ***görmez misiniz?"*** (ez-Zâriyât, 51/21) diye buyurmaktadır. Biz, (küçük ile büyük alem arasındaki) bu benzerliğin benzeşme yönünü el-En'âm Sûresi'nin baş tarafında (6/2. âyetin tefsirinde) açıklamış bulunuyoruz.

Aklı başında bir kimsenin kendi nefsine bakması ve hızlıca atılan bir su olduğu dönemden itibaren dosdoğru mükemmel bir yaratık haline gelinceye kadarki yaratılışı üzerinde düşünmesi gerekir. Ona gıdalar ile destek verilmekte, merhamet ile terbiye edilip beslenip büyütülmekte, güçlerini elde edinceye ve en güçlü dönemine ulaştırılıncaya kadar yumuşak bir şekilde muhafaza edilmektedir. Aynı kişi bakıyoruz ki, ben ben... demeye kalkışıyor ve henüz anılmaya değer bir şey olmadığı bir zamanın üzerinden geçmiş olduğunu ve sonunda kabre gömüleceğini unutuveriyor.

Eğer bu yaptıklarından dolayı hasret duyacaksa (ki duyacaktır) yazıklar olsun ona! Yüce Allah: ***"Andolsun ki Biz insanı süzülmüş bir çamurdan yarattık. Sonra onu bir nutfe kılıp sağlam bir karargâhta yerleştirdik... Son-***

ra da kıyamet gününde elbette diriltileceksiniz" (el-Mu'minûn, 23/12-16) diye buyurmaktadır.

O bakımdan o, kendisinin Rabbi bulunan mükellef bir kul olduğuna, kusurlu hareket edecek olursa azab ile tehdit edilmiş bulunduğuna, eğer kendisine verilen emirleri yerine getirecek olursa da Allah'ın sevap ve mükâfatını umacağına ibretle bakıp düşünsün de Mevlasına ibadete yönelsin. Çünkü, her ne kadar o Mevlasını görmüyor ise de, O kendisini görmektedir. İnsanlardan da hiçbir şekilde korkmasın. Çünkü Allah'tan korkması daha uygundur. Allah'ın kullarından herhangi bir kimseye karşı büyüklenmesin. Unutmasın ki, kendisi birtakım pisliklerden oluşmaktadır. Pislikler ile dolup taşmaktadır. Ve neticede Rabbine itaat ederse cennete gidecektir, aksi takdirde ateşe. İbnü'l-Arabî der ki: Hocalarımız kişinin bu ilmî nitelikleri kendisinde toplayan şu hikmet dolu beyitler üzerinde dikkatle düşünmesini güzel görüyorlardı:

كيف يَـزْهُـو مَن رجِيعُـه ... ابـدَ الـدهـر ضجيعُـه
فـهـو مـنـه وإلـيـه ... وأخـوه ورضـيـعُـه
وهـو يدعـوه إلى الحشّـ ... ـس بـصُـفْـر فـيـطيعُـه

"Ebediyyen pisliği kendisiyle birlikte oturup kalkan kimse
Nasıl olur da büyüklenir, böbürlenir
O, o pisliktendir, ona doğru gitmektedir.
O pisliği onun hem kardeşi, hem onunla süt emenidir.
Küçülterek kendisini helaya davet eder de
O da ona boyun eğer."

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın yarattığı herhangi bir şeye"** buyruğu, kendisinden önceki buyruğa atfedilmiştir. Yani, yüce Allah'ın yaratmış olduğu şeylere bakmazlar mı?

"Ve ecellerinin yakın olduğu ihtimaline..." Yani, yakınlaşmış olma ihtimali bulunan ecellerine de bakmazlar mı?

Bu buyruk da kendisinden önceki buyruğa atfedilmiş ve cer mahallindedir. İbn Abbas der ki: Yüce Allah burada ecellerinin yaklaşmış olmasıyla Bedir günü ile Uhud gününü kastetmektedir.

"Artık bundan sonra hangi söze inanacaklar?" Muhammed (sav)'ın getirmiş olduğu Kur'an'dan başka neyi tasdik edecekler?

Buradaki **"bu"** anlamındaki zamirin **"ecel"**e ait olduğu da söylenmiştir. Ya-

ni: Onlar ecellerinin gelişinden sonra imanın fayda vermeyeceği zamanda artık hangi söze inanacaklardır? Çünkü âhiret teklif yurdu değildir.

مَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَا هَادِيَ لَهٗ ۭ وَيَذَرُهُمْ فِيْ طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُوْنَ ﴿١٨٦﴾

186. Allah kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek olmaz. Ve O, bunları taşkınlıkları içinde şaşkın bir halde bırakıverir.

Yüce Allah onların yüz çevirmelerinin, Allah'ın onları saptırmış olmalarının sebebine bağlı olduğunu beyan etmektedir. Bu da Kaderiye'nin görüşünü reddetmektedir.

"Ve O, bunları taşkınlıkları içinde" anlamındaki; (وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ) 'istinâf (yeni bir cümle başı) olarak ref' mahallindedir. "(فَلَا) **Yoktur**"daki "fe" ile ondan sonraki buyruklar mahalline hamledilerek cezm ile de okunmuştur. **"Şaşkın bir halde"** yani, hayretler içerisinde bırakır, şeklinde açıklandığı gibi onları tereddüt içerisinde bırakır, diye de açıklanmıştır. el-Bakara Sûresi'nin baş tarafında (2/15. âyetin tefsirinde) yeteri kadar açıklanmış bulunmaktadır.

يَسْـَٔلُوْنَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰىهَا ۭ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّيْ ۚ لَا يُجَلِّيْهَا
لِوَقْتِهَآ اِلَّا هُوَ ۭ ثَقُلَتْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ لَا تَاْتِيْكُمْ اِلَّا بَغْتَةً ۭ يَسْـَٔلُوْنَكَ
كَاَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا ۭ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿١٨٧﴾

187. Sana kıyametin ne zaman gelip çatacağını sorarlar. De ki: "Onun bilgisi yalnız Rabbimin yanındadır. Onun vaktini kendisinden başkası açıklayamaz. Göklerde ve yerde ağır basmıştır. O size ancak ansızın gelir." Sanki onu biliyormuşsun da onu sana sorarlar. De ki: "Onun ilmi ancak Allah nezdindedir. Fakat insanların çoğu bilmezler."

Yüce Allah'ın: **"Sana kıyametin ne zaman gelip çatacağını sorarlar"** meâlindeki buyrukta yer alan; "(أَيَّانَ): **Ne zaman"** kelimesi; (متى) gibi bir zaman soru edatıdır. Recez vezninde şair şöyle demiştir:

أيّـان تقضي حـاجتي أيّانـا أمـا تـرى لـنجـحهـا أوانـا

"Ne zaman ihtiyacımı göreceksin, ne zaman
Bunun gerçekleştirilebileceği bir zaman, görmüyor musun?"

Yahudiler, Peygamber (sav)'a: Eğer sen gerçekten bir peygamber isen bize kıyametin ne zaman kopacağını bildir, diyorlardı. Bunu, aşırı inkârları dolayısıyla müşriklerin söylediği de rivayet edilmektedir.

"(مُرْسَاهَا): **Gelip çatacağı"** ise, Sibeveyh'e göre mübteda olarak ref' mahallindedir. Haberi ise, "(أيان): **Ne zaman"** lafzıdır. Bu da fetha üzere mebni bir zarftır. Mebni oluş sebebi ise istifham anlamı ihtiva etmesinden dolayıdır.

"(مُرْسَاهَا): **Gelip çatacağı"** kelimesi, "mim" harfi ötreli olarak; (أرساها الله)'dan gelmektedir ki, Allah onun için ne vakit tesbit etmiştir? anlamına gelir. Yani (متى مُثْبَتُها) ne zaman sebat bulacak (gelip çatacak) dır. Bu da ne zaman vukua gelecektir, demektir. "Mim" harfi üstün okunursa; (رَسَتْ)'den gelir. Bu da sebat buldu ve durdu manalarına gelir. Nitekim "(وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ): ***Yerlerinde sabit kazanlar...*"** (es-Sebe', 34/13) buyruğundaki "sabit" anlamında olan kelime de buradan gelmektedir. Katade de böyle açıklamıştır.

"De ki onun bilgisi yalnız Rabbimin yanındadır" buyruğu müpteda ve haberdir. Yani, ona dair bilgiyi kimse açıklamış değildir. Böylelikle kul, her zaman için dikkatli ve uyanık olsun diye.

"Onun vaktini" yani zamanını **"kendisinden başkası açıklayamaz"** ortaya çıkaramaz.

Âyet-i kerimedeki **"açıklamak"** anlamını veren; (التجلية); bir şeyi açığa çıkarmak, izhar etmek demektir. Bir kimsenin bana açıklayıp izah ettiği herhangi bir haberi anlatmak üzere; "(جلا لي فلان الخبر): Filan kişi haberi bana açıkladı, izhar etti," denilir.

"Göklerde ve yerde ağır basmıştır" yani, ona dair bilgi, göklerde ve yerde bulunanlara gizli kalmıştır. Gizli kalan her bir bilgi kalbe ağır gelir. Şöyle de açıklanmıştır: O kıyametin gelişi, göklerde ve yerde bulunanlar için büyük bir iştir. Bu açıklama el-Hasen ve başkalarından nakledilmiştir.

İbn Cüreyc ile es-Süddî derler ki: Onun nitelikleri (bir nüshaya göre; vukua gelmesi) göklerde ve yerde bulunanlar için çok büyük bir iştir. Katade ve başkaları da şöyle demektedir: Azameti dolayısıyla gökler ve yer o bilgiyi taşıyamaz. Çünkü, o takdirde sema çatlar, yıldızlar dağılır ve denizler de çekilirdi. Kıyamete dair soru sormak, ağır bir şeydir, anlamına geldiği de söylenmiştir.

"O size ancak ansızın gelir." Buradaki **"ansızın"** anlamındaki; (بَغْتَةً) kelimesi, hal mahallinde mastardır.

"Sanki onu biliyormuşsun da onu sana sorarlar." Sanki sen onu biliyor ve ona dair sorunun cevabını bilen birisiymişsin de (onlar da sana soruyorlar) anlamındadır. İbn Faris der ki: (Âyet-i kerimede geçen) **el-Hafiy,** bir şeyi bilen kimse demektir. Aynı zamanda bu kelime soru sormakta ileriye giden, son noktaya kadar devam ettiren anlamına da gelir. el-A'şâ der ki:

فإن تسألي عني فيا رب سائل حَفِيٍّ عن الأعشى به حيثُ أصْعَدا

"Eğer benim hakkımda soru soracak olursan şunu bil ki,
el-A'şâ hakkında nice soru soran kimse var ki, onun nerelere çıktığını çok iyi bilir."

Meselâ; (أحفى في المسألة وفي الطلب) tabiri, hem soru sormakta, hem de istekte bulunmakta ileriye gitti, anlamına gelir.

(محفٍ): Soru soran, bilen anlamında ismi fail; (حفي) ise ism-i faile çokluk anlamını kazandırır.

Muhammed b. Yezid der ki: Yani onlar, sen onun (kıyamet) hakkında ısrarla soru soran birisiymişsin gibi gelip sana soru soruyorlar. O, bu açıklamasıyla ifadede bir takdim ve tehir olmadığı kanaatine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

İbn Abbas ve başkaları ise şöyle derler: Buradaki ifadede bir takdim ve tehir vardır. Yani: Onlar sana kıyamet hakkında, sen onların soru sormalarından, sana karşı iyi davranmalarından memnun oluyormuşçasına gelip soruyorlar. Çünkü onlar, şöyle demişlerdi: Bizimle senin aranda bir akrabalık vardır. Haydi bize gizliden gizliye şu kıyametin kopacağı vakti söyleyiver.

"De ki: Onun ilmi ancak Allah'ın nezdindedir. Fakat insanların çoğu bilmezler." Burada **"bilmezler"** ifadesi, bir tekrar değildir. Çünkü, bundan önceki bilgi kıyametin kopuşu ile ilgili bilgiye dairdir, diğeri ise, kıyametin künhünü bilmeye dairdir.

قُلْ لَّآ أَمْلِكُ لِنَفْسِى نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَآءَ ٱللَّهُ ۚ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ
ٱلْغَيْبَ لَٱسْتَكْثَرْتُ مِنَ ٱلْخَيْرِ ۛ وَمَا مَسَّنِىَ ٱلسُّوٓءُ ۚ إِنْ أَنَا۠ إِلَّا نَذِيرٌ
وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٨﴾

188. De ki: "Ben kendim için Allah'ın dilediğinden başka ne bir fayda sağlayabilirim, ne de bir zarar. Eğer, gaybı bilseydim elbette daha çok hayır yapardım. Bana hiçbir fenalık dokunmamıştır. Ben, ancak bir uyarıcı ve iman eden bir topluluğu müjdeleyenim."

Yüce Allah'ın: **"De ki: Ben, kendim için... ne bir fayda sağlayabilirim, ne de bir zarar."** Yani, kendim için herhangi bir fayda sağlamak imkânına da sahip değilim, herhangi bir zararı önlemek imkânına da sahip değilim. Nasıl olur da kıyametin kopacağı saatin bilgisine sahip olabilirim ki?

Şöyle de açıklanmıştır: Ben kendimi hidayete iletmek imkanına da sahip değilim, dalâleti önlemek imkanına da sahip değilim.

"Allah'ın dilediğinden başka" anlamındaki; (إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ); istisnâ dolayısıyla nasb mahallindedir. Yani: Allah'ın dilediği kadar kendime fayda sağlayabilirim ve O'nun bana imkan verdiğine göre ben kötülüğü önleyebilirim. Sibeveyh şu mısraı nakletmektedir:

مهما شاء بالناس يفعل

"(Bu zaman) insanlara neyi istiyorsa yapabiliyor."

"Eğer gaybı bilseydim, elbette daha çok hayır yapardım." Yani, eğer yüce Allah'ın bana bildirmeden önce neyi istediğini bilmiş olsaydım, şüphesiz onu yapardım.

Şöyle de açıklanmıştır: Eğer ben, savaşta ne zaman zafere ulaşacağımı bilmiş olsaydım, o vakit savaşır ve böylelikle yenik düşürülmezdim.

İbn Abbas da şöyle açıklamıştır: Eğer ben hangi yılın veriminin kıt olacağını bilseydim, bolluk zamanından bana yetecek kadarını hazırlardım.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Eğer ben hangi malın ticarette çok satılacağını bilmiş olsaydım, o malı alıcısının olmadığı zamanlarda satın alırdım.

Bir başka görüşe göre de anlam şöyledir: Eğer ben ne zaman öleceğimi bilseydim, çokça salih amel işlerdim. Bu açıklama da el-Hasen ve İbn Cüreyc'den nakledilmiştir.

Bir diğer açıklamaya göre: Şayet ben gaybı bilmiş olsaydım, gayba dair bana ne sorulursa onu cevaplandırırdım.

Bütün bu açıklamalar bu buyruk ile murad edilmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Bana hiç bir fenalık dokunmamıştır. Ben ancak bir uyarıcı ve iman eden bir topluluğu müjdeleyenim" anlamındaki buyruk, yeni bir cümle (istinaf)'dır. Yani, bende delilik yoktur. Çünkü onlar Hz. Peygamberin deli olduğunu söylemişlerdi.

Bu buyruğun önceki buyruk ile alakalı olduğu (istinaf olmadığı) da söylenmiştir. Yani: Eğer ben gaybı bilmiş olsaydım, bana hiçbir kötülük dokunmaz ve ben kendimi o kötülüklere karşı korurdum. Bu anlama yüce Allah'ın: **"Ben ancak bir uyarıcı ve iman eden bir topluluğu müjdeleyenim"** buyruğu da delil teşkil etmektedir.

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا ۚ
فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ ۚ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ
رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿١٨٩﴾ فَلَمَّا آتَاهُمَا
صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا ۚ فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٩٠﴾

189. Sizi tek bir candan yaratan, ondan da kendisinde sükûn bulsun diye eşini yaratan O'dur. Eşini örtüp bürüyünce hafif bir yük yüklendi. Bununla gider gelirdi. Nihayet ağırlaşınca, her ikisi de Rableri olan Allah'a şöyle dua ettiler: "Eğer bize salih bir çocuk verirsen muhakak ki şükredenlerden oluruz."

190. Onlara salih bir evlat verince, kendilerine verdiği bu (çocuk) **hakkında O'na ortaklar koşmaya başladılar. Allah onların ortak koştuklarından yücedir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. İnsanın Yaratılması:

Yüce Allah'ın: **"Sizi tek bir candan yaratan... O'dur"** buyruğunda geçen **"tek bir candan"** kasıt müfessirlerin çoğunluğuna göre Hz. Adem'dir.

"Ondan da kendisinde sükûn bulsun" yani, onunla teselli bulsun, huzur bulsun **"diye eşini yaratan"** yani Havva'yı yaratan **"O'dur."** Bu yaratma

cennette olmuştu. Daha sonra her ikisinin de cennetten indirilişinden sonra dünyada meydana gelen bir başka durumu sözkonusu ederek şöyle buyurmaktadır:

"Eşini örtüp bürüyünce." Bu ifade cimadan kinayedir. "(Eşi) **hafif bir yük yüklendi."** Karında yahut ağaç dalında bulunan her bir yükü anlatmak üzere "ha" harfi üstün olmak üzere; (حَمْل) denilir. Eğer bu yük sırtın üzerinde, yahut başın üzerinde bulunacak olursa "ha" harfi esreli olur. Yakub ise, hurma ağacının meyve yükünü anlatmak için; (حِمل) şeklinde "ha" harfinin esreli okunacağını nakletmiştir. Ebu Said es-Sîrafî de der ki: Kadının "gebelik" yükü hakkında "ha" harfi hem esreli, hem üstün kullanılır. Bunun üstün okunuşu; kadının yükünün görünmeyişi dolayısıyladır. Esreli okunuşu da bineğin sırtındaki yük gibi ortaya çıktığı içindir.

(اَلْحَمل); aynı zamanda hamle yapmak, hücum etmek anlamındaki; (حَمَل عليه يحمِل)'ın da mastarıdır.

"Bununla gider, gelirdi." Yani, taşıdığı meni ile gider gelirdi. Bu da bu hafif yük ile gider gelirdi anlamındadır. Yani, gider, gelir, döner, dolaşırdı. Ağırlaşıncaya kadar o yük dolayısıyla herhangi bir sıkıntı çekmezdi. Bu açıklamalar el-Hasen, Mücahid ve başkalarından nakledilmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani, onun hamileliği devam eder gider demektir. O takdirde bu maklub bir ifadedir. Nitekim; "(أدخلت القَلَنْسوة في رأسي): Ben başlığı başıma geçirdim," demek de bunu benzer.

Abdullah b. Ömer ise, "mim" harfinden sonra "elif" ilavesiyle ve "ra" harfini de şeddesiz olarak; (فَمارَتْ بِهِ) şeklinde gidip gelişi ve tasarrufu ifade eden (مَار يَمُور) fiilinden kabul etmiştir. İbn Abbas ile Yahya b. Ya'mer ise; (فَمَرَتْ بِهِ) şeklinde şüphe ve tereddüt anlamındaki; (المِرْيَة) gelen bir fiil olarak okumuşlardır. Yani, bu halinden şüpheye düşerek, acaba bu bir hamilelik midir, yoksa bir hastalık mıdır? Veya buna benzer kanaatlere sahip olarak tereddüde düştü, anlamındadır.

2. Hamileliğin Sebep Olduğu Bazı Endişeler:

Yüce Allah'ın: **"Nihayet ağırlaşınca"** buyruğu, taşıdığı yük ağır olunca demektir. Ağırlaşmaya başlayınca anlamına geldiği de söylenmiştir.

"Her ikisi de Rableri olan Allah'a şöyle dua ettiler..." buyruğunda yer alan; "(دَعَوَا) **Her ikisi de dua ettiler"** zamiri, Adem ile Havva'ya aittir. Bu âyet-i kerime ile ilgili kıssalarda gelen rivayetler de bu görüşe göre anlaşılır. Buna göre Hz. Havva ilk hamile kaldığı sırada bunun ne olduğunu bilememiştir. Bu da; "(فَمَرَتْ بِهِ): (Hamile kaldığı şey hakkında) şüpheye düştü" şeklinde okuyanların kıraatini pekiştirir.

Bundan dolayı da telaşlanmıştı. İblis onu etkilemenin de yolunu bulmuş oldu. el-Kelbî der ki: İblis, ilk hamile kaldığı sırada, ağırlaşmaya başladığında Hz. Havva'ya bir adam suretinde görünüp: Bu karnındaki nedir? diye sormuş, o da: Bilmiyorum diye cevap verince; bu sefer İblis: Ben bunun bir hayvan olacağından korkarım, demiş. Havva bunu Hz. Adem'e söyleyince, her ikisi de bundan dolayı bir üzüntüye boğuldular. Daha sonra İblis tekrar Hz. Havva'ya görünerek şöyle dedi: Bu doğacak kişinin Allah nezdinde bir yeri olacaktır. Eğer ben Allah'a dua edecek olursam sen de bir insan doğurursan ona benim adımı verecek misin? Havva: Evet deyince, bu sefer ben Allah'a dua edeceğim dedi. Hz. Havva doğum yaptığında İblis gelip: Ona benim adımı ver demişti. Bu sefer: Senin adın nedir diye sorunca, o da: Benim adım el-Hâris'tir cevabını vermişti. Eğer ona gerçek adını söylemiş olsaydı, onu tanıyacaktı.

Bunun üzerine Havva ona Abdulharis adını verdi. Buna benzer zayıf hadisler Tirmizî ve başkalarında zikredilmektedir.[1] İsrailiyatta sağlam olmayan pek çok şeyler de vardır. Kalbi olan herhangi bir kimse bunlara itibar etmez. Çünkü Hz. Adem ile Hz. Havva'yı, O Allah ile çok aldatıcı (İblis) aldatmış ise de şunu bilmek gerekir ki, -bu hususlar satır satır yazıya geçirilmiş olmakla birlikte- mü'min aynı delikten iki defa sokulmaz. Rasulullah (sav) da şöyle buyurmuştur: "(İblis) onları iki defa aldattı. Bir defasında cennette, bir defasında da yeryüzünde aldatmıştır."[2] Bu görüş ise, es-Sülemi'nin (bundan sonra gelecek olan ve **"... mı eş koşuyorlar"**.anlamındaki kelimenin) "te" harfi ile; "(أتشركون): ***...mı eş koşuyorsunuz?"*** (7/191) kıraati ile desteklenmiştir.

"Salih bir çocuk" hılkati düzgün ve yerli yerinde bir çocuk demektir. **"Onlara salih bir evlat verince kendilerine verdiği bu çocuk** (hakkında) **O'na ortak koşmaya başladılar."** İlim adamları burada Hz. Adem ile Hz. Havva'ya izafe edilen şirki açıklamak hususunda farklı görüşlere sahiptir ki, bu da bir sonraki başlığın konusunu teşkil etmektedir.

3. Bu Âyet-i Kerimede Sözkonusu Edilen "Şirk"in Mahiyeti:

Müfessirler derler ki: Burada sözü edilen şirk, sadece isim vermek ve sıfatta bir şirkti. Yoksa ibadet ve rububiyet hususunda bir şirk değildi. Meanî ehli[3] derler ki: Adem ile Havva çocuklarına "Abdulharis" adını vermekle "el-

(1) *Tirmizî*, Tefsir 7. sûre 4. Hadisinin, "hasen garip olduğunu, yalnız bir yolla merfû' rivâyetinin bilindiğini, başka yoldan merfû' olmayan bir senedle rivâyet edildiğini" belirtmektedir.

(2) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 624.

(3) Meânî Ehli (Ehli'l-Meânî): *Meânî'l-Kur'ân* (Kur'an'ın anlamlarını)a dair eser yazan ez-Zeccâc ve ondan önceki mütelliflere denir. (ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1408/1988, I, 365.)

Haris"in Rableri olduğu kanaatine sahip olmuş değillerdir. Onlar bu ismi vermekle Haris'in çocuğun kurtuluşuna sebep teşkil edeceği maksadını gütmüşlerdi. O bakımdan bir kimsenin kendisine misafirinin kölesi adını verecek olur ise, misafiri kendisinin rabbi olduğu anlamında değil, ona itaat etmesi anlamında kullanılır. Nitekim Hâtim şöyle demiştir:

وإني لعَبـد الضّيف مـا دام ثـاويـاً ومـا فيّ إلاّ تِيـكَ من شيمـة العبـد

"Ve şüphesiz ki ben yanımda bulunduğu sürece misafirin abdiyim (kuluyum) Ve esasen kulların özelliklerinden bende bundan başka bir özellik de yoktur."

Bir grup da bunu şöyle açıklamıştır: Buradaki ortak koşma, cins olarak Adem oğullarına racidir ve Hz. Adem'in zürriyetinden olan müşriklerin durumunu açıklamaktadır. Kabul edilmesi gereken görüş de budur. Buna göre **"Ona ortaklar koşmaya başladılar"** ifadesi, kâfir olan erkek koca ile dişi kastedilmektedir. Yani, bununla anlatılmak istenen kâfir olan iki cinstir. Buna da: **"Allah onların ortak koştuklarından yücedir"** buyruğundaki ortak koşma fiilinin tesniye olarak değil de çoğul olarak gelmesi delil teşkil etmektedir ki, bu da güzel bir açıklamadır.

Yüce Allah'ın: **"Sizi tek bir candan"** yani, tek bir şekil ve nitelikten **"yaratan, ondan da"** yani, onun cinsinden de **"kendisinde sükûn bulsun diye eşini yaratan O'dur. Eşini örtüp bürüyünce"** yani, her iki cins bir araya gelince demektir. Bu görüşe göre âyet-i kerimede Hz. Adem ile Hz. Havva'dan söz edilmemektedir.

İşte karı kocaya salih, yani onların istedikleri gibi sağlıklı, eli ayağı düzgün bir çocuk verince, bu sefer onu İslâm fıtratından şirke yöneltirler. Nitekim müşriklerin yaptığı da budur. Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: "Her doğan mutlaka İslâm fıtratı -bir rivayette de İslâm milleti (yani dini)- üzere doğar. (Sonra) anne ve babası onu yahudi, hıristiyan veya mecusi yaparlar."(1)

İkrime der ki: Âyet-i kerime özel olarak Adem hakkında değildir. Yüce Allah bu âyet-i kerimeyi Adem'den sonra bütün insanlar hakkında umumi bir buyruk olarak indirmiştir. el-Huseyn b. el-Fadl da der ki: Bu görüş nazar ehlinin daha çok hoşuna gider. Çünkü birinci görüşte yüce Allah'ın peygamberi Hz. Adem'e çok büyük bir iş izafe edilmektedir.

(1) ***Buhârî***, Cenâiz 80, 93. Tefsir 30. sûre 1; ***Müslim***, Kader 22, 25; ***Ebû Dâvûd***, Sünne 17; ***Tirmizî***, Kader 5; ***Muvatta***, Cenâiz 52; ***Müsned***, II, 233, 275, 393, 410, 481.

Medineliler ile Âsım ise, "(شُرَكَاءَ): **Ortaklar**" kelimesini tekil olarak, "(شِرْكاً): Ortak" diye okumuşlardır. Ebu Amr ve diğer Kûfeliler ise, (شُرَكَاءَ): Ortak'ı "fualâ" veznine benzer olmak üzere çoğul okumuşlardır. el-Ahfeş Said ise birinci okuyuşu kabul etmez. Oysa bu muzafın hazfî takdirine göre sahih bir kıraattir. Yani; "(جعلا له ذا شرك): Ona bunu ortak koştular" anlamında olur. Tıpkı yüce Allah'ın: ***"Ve o kasabaya sor"*** (Yusuf, 12/82) (buyruğunun; o kasaba halkına sor anlamında) olduğu gibi. Buna göre bu tekil ile kıraat: Onlar O'na ortaklar koştular, şeklinde çoğul anlamına gelir.

4. Hamilelik Bir Hastalık mıdır ve Hamilelik Halindeki Mali Tasarrufların Hükmü:

Âyet-i kerime hamileliğin de bir hastalık olduğunu göstermektedir. İbnü'l-Kasım ve Yahya, Malik'ten şöyle dediğini rivayet ederler: Hamileliğin ilk dönemi bir kolaylık ve bir sevinçtir. Son dönemi ise hastalıklardan bir hastalıktır. İşte Malik'in söylediği: "Hastalıklardan bir hastalıktır" ifadesi yüce Allah'ın: **"Rableri olan Allah'a şöyle dua ettiler"** buyruğundan anlaşılmaktadır. Yine hamile kalan kadınlardaki bu durum müşahade ile görülüp tesbit edilebilen bir haldir. Bu işin büyüklüğü ve sıkıntıların ağırlığı dolayısıyla hadis-i şerifte de varid olduğu gibi hamile kadının ölümü şehidlik olarak değerlendirilmiştir.(1)

Bu husus, âyet-i kerimenin zahirinden de sabit olduğuna göre, hamilenin durumu, fiilleri itibariyle hastanın durumu ile aynı olur. Çeşitli bölgelerdeki ilim adamlarına göre ise, hasta olan bir kişi eğer malından bağışta bulunacak ve bazılarını kayıracak olursa, bu tasarrufu mirasının üçte birinde geçerli olur. Ebu Hanife ve Şafiî derler ki: Böyle bir hüküm, hamile hakkında doğum sancılarının başlamış olması halinde sözkonusu olur. Bundan önce ise, öyle bir hüküm sözkonusu olmaz.

Onlar bu görüşlerine hamileliğin bir âdet olduğu ve çoğunlukla bunun selâmetle sonuçlandığını delil gösterirler. Biz ise deriz ki: Hastalıkların çoğunluğu da esenlikle sonuçlanır, diğer taraftan hasta olmayan da ölebilir.

5. Hamile İle İlgili Mahkeme Hükümleri ve Bâin Talakla Boşanmış Hamileye Ricat Yapmak:

Malik der ki: Hamileliği üzerinden altı ay geçmiş olan bir kadının malı hak-

(1) Gebe ya da lohusa iken vefat eden kadının şehid hükmünde olacağını belirten hadislerin bazısı için bk.: ***Ebû Dâvûd,*** Cenâiz 11; ***Nesaî,*** Cenâiz 14, 112, Cihâd 36, 48; ***İbn Mâce,*** Cihad 17; ***Dârimî,*** Cihâd 22; ***Muvatta,*** Cenâiz 36.

kındaki hükümleri ancak malının üçte birinde caizdir.

Bir kimse hamile olan hanımını bâin bir talak ile boşayacak olup da hamileliği üzerinden altı ay geçecek olursa ve kocası da ona ricatte bulunmak isterse böyle bir hakkı yoktur. Çünkü böyle bir kadın hastadır. Hasta bir kadını nikahlamak ise sahih değildir.

6. Savaşa Katılanın Malî Tasarruflarının Hükmü:

Yahya der ki: Malik'i, savaşta bulunan kişi hakkında şöyle derken dinledim: Bir kimse safta savaşmak üzere yürüyecek olur ise, onun kendi malı hakkında -üçte biri müstesna- tasarrufta bulunması caiz değildir. Böyle bir kimse hamile kadın ve ölmesinden korkulan hasta gibidir. Bu hali devam ettiği sürece de hükmü budur. Kısas uygulanmak için öldürülmek üzere hapsedilen kimsenin hükmü de bunun gibidir.

Ancak bu hususta Ebu Hanife, Şafiî ve başkaları farklı kanaate sahiptirler. İbnü'l-Arabî ise şöyle demektedir: Sen meseleyi gereği gibi kapsamlı bir şekilde kavrayacak olursan, öldürülmek üzere hapsedilen bir kimsenin halinin hastanın halinden daha ağır olduğunda şüphen kalmaz. Böyle bir şeyi kabul etmemek ise nazar (akli düşünme ve kıyas) açısından bir gaflettir. Çünkü ölümün sebebi her ikisi hakkında da mevcuttur. Nasıl ki hastalık ölüm için bir sebepse, yüce Allah da (savaşın da bir sebep olduğunu beyan etmek üzere) şöyle buyurmaktadır: ***"Andolsunki siz, ölümle karşılaşmadan önce onu temenni ediyorsunuz. İşte siz bakıp dururken onu gördünüz."*** (Âl-i İmran, 3/143) Şair Ruveyşed et-Taî de şöyle demektedir:

يا أيها الراكبُ المُزْجِي مَطِيَّتَه ... سائِلْ بني أسَدٍ ما هذه الصَّوْتُ

وقل لهم بادروا بالعُذْر والتمسوا ... قولاً يُبَرِّئُكم إنِّي أنا المَوْتُ

"Ey bineğini ileri süren süvari!
Sor Esedoğullarına; nedir bu bağırıp çağrışmalar?
De ki onlara: Özür dilemek için çabuk davranın ve bir söz arayın ki,
Sizi temize çıkaracak; çünkü ölümün kendisiyim ben."

Savaşın ölüm sebeplerinden birisi olduğunun delilleri arasında yüce Allah'ın şu buyruğu da zikredilebilir: ***"Hani onlar üstünüzden ve altınızdan gelmişlerdi. O zaman gözler yılıp yana kaymış, kalpler gırtlaklara kadar varmıştı..."*** (el-Ahzâb, 33/10-11)

Şanı yüce Allah bu müthiş halde iken düşmanlara karşı mukavemet gösterip her iki kesimin birbirlerine yakınlaşmış olmalarını, kalplerin gırtlakla-

ra kadar gelip dayanması, Allah hakkında kötü zanlar beslenmesi, kalplerin büyük bir sarsıntı geçirmesi noktasına geldiklerini haber verdiği halde, nasıl olur da Şafiî ve Ebu Hanife böyle bir sıkıntılının ancak mübâreze (teke tek çarpışma) halinde sözkonusu olduğunu söyleyebilirler. Acaba hastanın durumu böyle şiddetli ve sıkıntılı mıdır? Bu hususta insaflı bir kimsenin hiçbir şüphesi olmaz. İtikadında sebat sahibi olan, Allah yolunda hakkıyla cihad eden, Allah Rasulüne O'nun âyet ve mucizelerine tanıklık eden kimseler hakkında böyle iken, ya bizim hakkımızda ne söylenebilir.

7. Dehşet ve Fırtına Zamanlarında Deniz Yolculuğu Yapanın Hükmü:

İlim adamlarımız korkulu ve fırtınalı zamanlarında denizde yolculuk yapan kişinin hükmü hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Acaba böyle bir kimse sağlıklı kişi hükmünde midir, yoksa hamile kadın hükmünde midir? İbnü'l-Kasım der ki: Böyle bir kimsenin hükmü sağlıklı kimsenin hükmü gibidir.

İbn Vehb ile Eşheb ise, böyle bir kimse hamileliği üzerinden altı ay geçmiş hamile kadın hükmündedir. Kadı Ebu Muhammed de der ki: İbn Vehb ile Eşheb'in görüşleri kıyasa daha uygundur. Çünkü tıpkı hamilenin yükünün ağırlaşması gibi böyle bir halde de deniz yolculuğu insanın hayatı açısından tehlikeli bir haldir.

İbnü'l-Arabî de şöyle demektedir: İbnü'l-Kasım deniz yolculuğu yapmadı. O, hatta denizde su üstünde birşey bile görmüş değildir. Şanı yüce Allah'ın biricik fail olduğunu, O'nunla birlikte hiçbir failin bulunmadığını kesinlikle bilip inanmak isteyen, sebeplerin güçsüz olduğuna inanıp gerçek anlamda tevekkülü elde etmek, işlerini tam anlamıyla Allah'a havale etmek noktasına gelmek isteyen, denizde yolculuk yapsın.

أَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿١٩١﴾ وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنفُسَهُمْ يَنصُرُونَ ﴿١٩٢﴾

191. Kendileri yaratılmış oldukları halde hiçbir şey yaratmaya kudreti olmayanları mı eş koşuyorlar?
192. Halbuki bunlar, kendilerine hiçbir şekilde yardım edemeyecekleri gibi kendi kendilerine bile yardım edemezler.

"Kendileri yaratılmış oldukları halde" yani, putların kendileri Allah tarafından yaratılmışken **"hiçbir şey yaratmaya kudreti olmayanları mı eş ko-**

yuyorlar?" Hiçbir şey yaratamayan şeylere mi tapıyorlar?

Burada putlar hakkında (akıllı varlıklar için kullanılan çoğul şekli olan) "vav" ve "nun" ile çoğul yapılarak; "(يُخْلَقُونَ): **Yaratılmış oldukları halde"** diye kullanılması onlara tapınanların, putların fayda ya da zarar verebileceklerine inanmalarından ötürüdür. Böylelikle putlar da insanlar gibi kabul edilmektedir. Nitekim yüce Allah'ın: "(فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ): *-Ve hepsi de- bir yörüngede yüzerler"* (Yasin, 36/40) buyruğu ile; "(يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ): *Ey karıncalar yuvalarınıza girin"* (en-Neml, 27/18) buyrukları da bu şekildedir.

"Halbuki bunlar" yani putlar **"kendilerine hiçbir şekilde yardım edemeyecekleri gibi, kendi kendilerine bile yardım edemezler."** Yani putlar ne başkalarına yardım edebilirler, ne de kendileri adına başkalarından intikâm alabilirler.

وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُوكُمْ ۖ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ
أَنْتُمْ صَامِتُونَ ﴿١٩٣﴾

193. Siz bunları doğru yola çağırsanız size uymazlar. Onları çağırsanız da susmuş olsanız da size karşı birdir.

Yüce Allah'ın: **"Siz bunları doğru yola çağırsanız size uymazlar"** buyruğu ile ilgili olarak el-Ahfeş şunları söylemektedir: Yani siz, putları doğru yola, hidayete çağıracak olsanız onlar size uymazlar.

"Onları çağırsanız da, susmuş olsanız da size karşı birdir" buyruğu ile ilgili olarak Ahmed b. Yahya şöyle demektedir: Bu buyruğun böyle gelmesi âyet sonu oluşundan dolayıdır. Yani, yüce Allah'ın: "(صَامِتُونَ): **Susmuş olsanız da"** diye buyurup (aynı manada olmakla birlikte) bunun yerine: (صَمَتُم) demediği olmasını kastetmektedir. Çünkü Sibeveyh'e göre bu iki kelime aynı anlama gelmektedir.

Şöyle de açıklanmıştır: Âyet-i kerimeden maksat, yüce Allah'ın ilminde iman etmeyecekleri ezelden beri takdir edilmiş olanlardır. Burada; "(لَا يَتْبَعُوكُمْ): **Size uymazlar"** kelimesi hem ("te" harfi) şeddeli hem de şeddesiz olarak okunmuştur, aynı anlama gelen iki ayrı söyleyiştir.

Kimi dilciler ise şeddesiz olarak; (أَتْبَعَهُ) kelimesi, arkasından gittiği halde ona yetişmedi, anlamındadır; şeddeli olarak; (أَتَّبَعَهُ) ise, arkasından gidip ona yetişmesini anlatmak için kullanılır demişlerdir.

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا
لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٩٤﴾ أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ
يَبْطِشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا
قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ ﴿١٩٥﴾ إِنَّ وَلِيِّيَ
اللَّهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ ﴿١٩٦﴾

194. Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, şüphesiz sizin gibi kullardır. Şayet doğru iseniz haydi onları çağırın da size karşılık versinler.

195. Onların kendileriyle yürüyecekleri ayakları mı var? Yoksa kendileriyle tuttukları elleri mi var? Yoksa kendileriyle gördükleri gözleri mi, yahut kendileriyle işittikleri kulakları mı var? De ki: "Ortaklarınızı çağırın, sonra bana tuzak kurun ve bana göz açtırmayın."

196. Şüphesiz benim velim, o Kitabı indiren Allah'tır ve O salihleri veli edinir.

"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, şüphesiz sizin gibi kullardır" buyruğu ile putlara ibadet hususunda onlara karşı delil getirerek tartışmaktadır.

"(تَدْعُونَ): **Taptıklarınız"** anlamında olmakla birlikte, ilah diye **kendilerini** çağırdığınız diye de açıklanmıştır. Putlara **"kullar"** diye ad verilmesi, onların da Allah'ın mülkiyetinde ve O'nun emirlerine boyun eğen varlıklar olduklarından dolayıdır.

el-Hasen der ki: Yani, putlar da sizin gibi yaratılmışlardır. **Müşrikler, putların** fayda ve zarar verebileceklerine inandıklarından ötürü, yüce **Allah, o** putları da onların kanaatleri doğrultusunda insan farzederek: **"Haydi onları çağırın"** diye buyurmakta ve putlar hakkında kullanılması gereken dişi zamir değil de erkekler için kullanılan zamiri kullanmaktadır. Ayrıca onlar hakkında **"kullar"** tabirini kullandığı gibi **"(إِنَّ الَّذِينَ): Şüphesiz... lar" diye erkekler** için kullanılan ism-i mevsulu **kullanmış**, dişiler için öngörülen; (إِنَّ الَّتِي) ism-i mevsûlunu kullanmamıştır. **"Onları çağırın"** buyruğu ise, haydi onlardan fayda verip zarar sağlamalarını isteyin, demektir.

"Şayet doğru iseniz... size karşılık versinler." Putlara ibadetin fayda vereceği hususundaki iddianızda doğru iseniz, sizin isteklerinizi kabul etsinler. İbn Abbas der ki: **"Onları çağırın"** ifadesi, onlara ibadet edin anlamındadır.

Daha sonra yüce Allah, onları azarlayarak ve akıllarının bayağılığını ortaya koyarak şöyle buyurmaktadır: **"Onların kendileriyle yürüyecekleri ayakları mı var? Yoksa kendileriyle tuttukları elleri mi var? Yoksa kendileriyle gördükleri gözleri mi, yahut kendileriyle işittikleri kulakları mı var..."** Yani siz onlardan daha üstün olduğunuz halde nasıl olur da onlara ibadet ediyorsunuz? Bu ifadeden maksat onların cahilliklerini açığa vurmaktır. Çünkü mabud, azalara sahip olmakla vasfedilir. Said b. Cübeyr "(إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ): **Allah'ı bırakıp da taptıklarınız şüphesiz sizin gibi kullardır"** buyruğunu "(إن الذين تدعون من دون الله عباداً أمثالكم): Allah'ı bırakıp taptıklarınız ancak sizin gibi kullardır" şeklinde; (إِنَّ)'ın hemzesini esreli olarak -iki sakinin yanyana gelişinden dolayı- şeklinde, buna karşılık "(عِبَاداً): **Kullar"** kelimesini tenvin ile; "(أمثالكم): **Sizin gibi"** kelimesini de nasb ile okumuştur. Bu okuyuşa göre buyruğun anlamı şöyle olur: Allah'tan başka kendilerine dua ettiğiniz putlar ancak sizin gibi kullardır. Yani onlar, taş ve keresteden ibarettir. Ve siz böyle yapmakla kendisinden daha üstün olduğunuz şeylere ibadet etmektesiniz.

en-Nehhâs der ki: Ancak bu, şu üç sebepten dolayı okunmaması gereken bir kıraattir:

1- Evvela çok büyük çoğunluğun kıraatine muhaliftir.

2- Sibeveyh, (إِنْ) edatı şâyet (ما) olumsuzluk edatının anlamı veriyor ise, haberini ref ile okumayı tercih eder ve şöyle der: "(إِنْ زيد منطلق): Zeyd gitmiyor" Çünkü; (ما)'ın ameli zayıftır. (إِنْ) da onun anlamında (olumsuzluk ifade eden) bir edattır. O takdirde ondan daha zayıf olur.

3- el-Kisaî, (إِنْ)'ın Arap dilinde ondan sonra olumlu bir ifade olmadıkça; (ما) olumsuz edatı anlamında hemen hemen kullanılmadığını ileri sürmüştür. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(إِنِ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ): ***Kâfirler ancak bir aldanış içerisindedirler."*** (el-Mülk, 67/20)

"(فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ): **... da size karşılık versinler"** buyruğunda aslolan ("fe" harfinden sonra gelen) "lam" harfinin esreli gelmesidir. Ancak ağırlığı dolayısıyla esre hazfedilmiştir. Diğer taraftan ifadede de bir hazf olduğu söylenmiştir. Yani, eğer siz onların ilah oldukları hususundaki iddianızda doğru söyleyen kimseler iseniz, sizin isteklerinize uyuncaya kadar haydi onlara dua edin, onlar da sizin isteklerinizi kabul etsinler.

Ebu Cafer ve Şeybe "(أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا): **Yoksa kendileriyle tuttukları elleri mi var"** buyruğundaki "tı" harfini (esreli değil de) ötreli okumuşlardır. Bu

da bir şivedir. El, ayak ve kulak ise, müennes kelimelerdir ve bunların küçültme isimleri sonlarına "he" (yuvarlak "te") getirilerek yapılır. Ancak; "(اليد): El" kelimesinde küçültme ismi yapılırken bir "ya" ilave edilir, aslına döndürülerek iki "ya" da bir araya geldiğinden dolayı şeddeli olarak; "(يُدَيَّة) elceğiz" denilir.

Yüce Allah'ın: **"De ki: Ortaklarınızı"** yani putlarınızı **"çağırın. Sonra bana"** siz ve o putlar bir arada **"tuzak kurun ve bana göz açtırmayın"** yani beni hiç sonraya bırakmayın, ertelemeyin.

"(كِيدُونِ): **Bana tuzak kurun"** kelimesinin aslı, (كِيدُونِي) şeklindedir. "Nun" harfindeki esre, "ya" harfine delâlet ettiğinden dolayı hazfedilmiştir. "(فَلَا تُنظِرُونِ): **Ve bana göz açtırmayın"** kelimesi de aynı şekildedir.

"Tuzak" diye meali verilen "keyd" kelimesi hile anlamına geldiği gibi savaş anlamına da gelir. Mesela; "(غزا فلم يلق كيداً): Gazaya çıktı ama savaşmadı," denilir.

"Şüphesiz benim velim o Kitabı indiren Allah'tır." Yani, bana yardım etmeyi, beni korumayı üzerine alan gerçek dostum Allah'tır. Birşeyin velisi, onu koruyan, ona gelecek zararı önleyen kimse demektir. **"Kitap"**dan kasıt ise Kur'an-ı Kerim'dir.

"Ve O, salihleri veli edinir." Yani, onları koruyan O'dur.

Müslim'in Sahih'inde Amr b. el-Âs'dan dedi ki: Ben Rasulullah (sav)'ı gizli değil de açıktan açığa yüksek sesle şöyle buyururken dinledim: "Haberiniz olsun ki, Ebu -filan kimseyi kastediyor- nın ailesi artık benim velilerim değildirler. Benim velim ancak Allah'tır ve salih mü'minlerdir."(1)

el-Ahfeş der ki: (إِنَّ وَلِيِّيَ اللَّهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ): **Şüphesiz benim velim o kitabı indiren Allah'tır"** buyruğu, "(إنّ وليّ اللّه الذي نزّل الكتاب): Şüphesiz Allah'ın velisi o Kitabı indirendir" diye de okunmuştur ki, burada Allah'ın velisi ile kastedilen Hz. Cebrail olur. en-Nehhâs der ki: Bu, Âsım el-Cahderî'nin kıraatidir. Ancak birinci kıraat daha açık anlaşılan bir kıraattir. Çünkü: **"Ve O, salihleri veli edinir"** buyruğu ondan sonra gelmektedir.

وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنْفُسَهُمْ
يَنْصُرُونَ ﴿١٩٧﴾ وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَسْمَعُوا ۖ وَتَرَاهُمْ
يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٩٨﴾

(1) *Buhârî*, Edeb 14; *Müslim*, İman 336; *Müsned*, IV, 203.

197. Sizin O'ndan başka taptıklarınızın, size de kendilerine de yardım etmeye güçleri yetmez.
198. Onları hidayete çağırsanız duymazlar. Onları sana bakarken görürsün, halbuki onlar görmezler.

Yüce Allah: **"Sizin O'ndan başka taptıklarınızın"** ifadesinin burada tekrarlanması, onların tapındıkları şeylerin fayda sağlayamadığını, zarar veremediğini açıklamak içindir.

"Onları hidayete çağırsanız" şart, **"duymazlar"** ise bu şartın cevabıdır. **"Onları... görürsün"** yeni bir cümledir. **"Sana bakar"** anlamındaki ifade de hal mahallindedir. Kastedilenler de putlardır.

Bakmak (en-Nazar); kendisine bakılana doğru gözleri açmaktır. Yani sen onları sana bakarmış gibi görürsün.

Bu putlar görmeyen cansızlar oldukları halde fiilin sonunda onlar için (akıllılar hakkında kullanılan) "vav" ile çoğul yapılarak haber veriliş sebebi ise, haberin aklı eren varlıkların yaptıkları fiillerden birisi kullanılarak zikredilişinden dolayıdır. Şöyle de açıklanmıştır: Bu putların mücevherattan yapılmış gözleri vardır. O bakımdan **"onları sana bakar görürsün"** diye buyurulmuştur.

Burada kastedilenlerin müşrikler oldukları da söylenmiştir. Onların, görmediklerini haber vermek suretiyle görme organlarından yararlanmadıklarını anlatmaktadır.

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ ﴿١٩٩﴾

199. Sen, af yolunu tut. Urf ile emret, cahillerden de yüzçevir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Kapsamlı Bir Âyet:

Bu âyet-i kerime üç kelimeden (emirden) meydana gelmektedir. Emir ve yasaklara dair şeriatın bütün kaidelerini ihtivâ etmektedir.

Yüce Allah'ın: **"Sen af yolunu tut"** buyruğunun kapsamına, akrabalık bağlarını kesenlerin bağlarını gözetmek, günah ve suç işleyenleri affetmek, mü'minlere karşı yumuşak davranmak ve buna benzer Allah'a itaat edenlerin ahlâkını kapsar.

"Urf ile emret" buyruğunun kapsamına da akrabalık bağlarını gözetmek, helal ve haram hususunda Allah'tan korkmak, gözleri haramdan korumak, ebedilik yurduna da hazırlıklı olmak girmektedir.

"Cahillerden de yüzçevir" buyruğu ile ilme sarılma teşvik edilmekte, zalimlerden yüzçevirip bayağı kimselerle tartışma seviyesine düşmemek, cahil ve ahmakların konumuna inmemek... ve buna benzer güzel ahlak ve doğru fiilleri de teşvik etmektedir.

Derim ki: Bu hususların geniş bir şekilde açıklanmaya ihtiyacı vardır. Rasulullah (sav) bunları Cabir b. Süleym'e topluca ifade etmiştir. Cabir b. Süleym Ebu Cüreyh der ki: Genç deveme bindim, sonra da Mekke'ye gittim. Rasulullah (sav)'ı aradım. Mescid'in kapısında devemi çöktürdüm. Bana Rasulullah (sav)'ı gösterdiler. Üzerinde kırmızı yollu çizgileri bulunan yünden bir aba bulunduğu halde onu otururken buldum. Ey Allah'ın Rasulü selam sana dedim. O da: "Sana da selam" diye buyurdu.

Dedim ki: Biz çöl halkı olan bir dereceye kadar da sert ve katı bir topluluğuz. O bakımdan Allah'ın bana kendileri vasıtasıyla fayda sağlayacağı bir takım sözler öğret. Hz. Peygamber bana üç defa: "Yaklaş" dedi, ben de yaklaştım. Şöyle buyurdu: "Az önce söylediğini bana bir daha tekrar et." Ben de ona söylediklerimi tekrarlayınca, şöyle buyurdu:

"Allah'tan kork ve maruftan hiçbir şeyi hafif görme. Kardeşinin karşısına güler bir yüzle çıkman, kovandan su isteyenin kabına boşaltman, bir kimse sende olup olmadığını bir şeyi sözkonusu ederek, sana hakaret edecek olursa, sen ona kendisinde olduğunu bildiğin bir şeyi sözkonusu ederek hakaret etme. Şüphesiz bundan dolayı yüce Allah senin için bir ecir, ona bir vebal yazacaktır. Yüce Allah'ın sana ihsan etmiş olduğu hiçbir şeye de sövmemelisin." Ebu Cureyh der ki: Nefsim elinde olana yemin olsun ki artık bundan sonra ne bir koyuna, ne bir deveye sövdüm. Bunu Ebu Bekr el-Bezzar Müsnedinde bu manada rivayet etmiştir.[1]

Ebu Said el-Makburî babasından, o, Ebu Hureyre'den rivayetine göre Peygamber (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz mallarınızı, bütün insanlara (onları memnun etmek için) yetiştiremezsiniz. Ama onları güzel yüzle karşılayabilir ve güzel ahlakla davranabilirsiniz."[2]

İbn ez-Zübeyr der ki: Allah bu âyet-i kerimeyi ancak insanların ahlakını güzelleştirmek için bildirmiştir.

Buharî de Hişam b. Urve'den, o, babasından, o da Abdullah b. ez-Zübeyr'den, yüce Allah'ın: **"Sen af yolunu tut, urf ile emret"** buyruğu hakkın-

(1) *Müsned*, V, 63-64.
(2) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VIII, 22.

da şöyle dediğini nakletmektedir: Allah bu âyeti ancak insanların ahlâkına dair indirmiştir."[1]

Süfyan b. Uyeyne de eş-Şa'bî'den şöyle dediğini nakleder: Cebrail, Peygamber (sav)'a indi. Peygamber (sav) ona: "Bu ne ey Cebrail" diye sorunca, o da şöyle dedi: "Ben de bilmiyorum, âlime sorayım." Bir rivayette ise: "Ben de bilemiyorum, Rabbime sorayım" demiş. Bunun üzerine gidip bir süre sonra gelince şöyle demiş: "Şüphesiz yüce Allah sana, haksızlık edeni affetmeni, seni mahrum bırakana vermeni, seninle bağını koparanların bağını gözetmeni emretmektedir."[2] Şairlerden birisi de bu hususları nazım halinde şöylece dile getirmektedir:

مكارم الأخلاقِ في ثلاثةٍ من كَمُلَتْ فيه فذلك الفَتَى
إعطاءُ من تحرِمه ووَصلُ مَن تَقْطَعُه والعفْوُ عَمَّنِ اعتدَى

"Ahlâkın üstün değerleri üç hususta toplanır
Bunlar kimde kemale ererse işte feta (merd) odur
Mahrum bırakman gereken kimseye birşeyler vermen
Bağını kesmen gerekeni gözetmen ve haksızlık edeni de affetmen."

Cafer es-Sadık der ki: Yüce Allah Peygamberine, bu âyet-i kerimede ahlâkın üstün değerlerine bağlanmayı emretmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de bu âyet-i kerimeden daha çok ahlakın üstün değerlerini bir arada toplayıp ifade eden başka bir âyet-i kerime yoktur. Nitekim Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Ben ancak ahlâkın üstün değerlerini tamamlamak üzere gönderildim."[3] Şair de şöyle demektedir:

كلُّ الأمور تزول عنك وتنقضي إلاّ الثناء فإنه لك باقي
ولو أنني خُيِّرت كلَّ فضيلة ما اخترت غير مكارم الأخلاق

"Bütün durumların sona erer ve biter
Övülmen müstesnâ, o senin için kalmaya devam eder.
Eğer ben bütün faziletler arasından istediğimi seçmekte muhayyer bırakılsam
Ahlâkın üstün değerlerinden başkasını seçmem."

(1) *Buhârî*, Tefsir 7. sûre 4.
(2) *Müsned*, IV, 148, 158, Ukbe b. Âmir el-Cühenî'den yakın lafızlarla. Ancak Cebrâil ile konuşma bölümü yok. Peygamber (sav)'in Ukbe'ye doğrudan tavsiyeleri şeklinde.
(3) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IX, 15.

Sehl b. Abdullah der ki: Yüce Allah Tûr-i Sina'da Hz. Musa'yla konuştu. Ona, sana neyi tavsiye etti diye sorulunca, dokuz şey dedi: Gizlide ve açıkta Allah'tan korkmak, hoşnutken de kızgınken de hak sözü söylemek, fakirken de zenginken de iktisadı elden bırakmamak, bir de bana benimle bağlarını koparanı gözetmemi, beni mahrum bırakana vermemi, bana haksızlık edeni bağışlamamı emrettiği gibi, konuşmamın zikir, susmamın fikir, bakmamın da ibret olmasını emretti.

Derim ki: Peygamberimiz Muhammed (sav) dan da şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Rabbim bana dokuz şeyi emretti: Gizlilik halinde de, başkalarının önünde de ihlası elden bırakmamak. Kızgınken ve hoşnutken de adaletli davranmak, zenginlik halinde de fakirlik halinde de orta yolu (iktisadı) elden bırakmamak, bana zulmedeni affetmemi, benimle bağlarını koparanı gözetmemi, beni mahrum bırakana vermemi, ayrıca konuşmamın zikir, susmamın fikir, bakışımın da ibret olmasını emretti."(1)

Hz. Peygamberin: **"Sen af yolunu tut"** buyruğundan kastedilenin zekât olduğu da söylenmiştir. Çünkü verilen zekât çok maldan az bir şeyi vermektir. Ancak böyle bir açıklamanın doğru olma ihtimali uzaktır. Çünkü "afv" kelimesi, izi silinip kayboldu, anlamına gelen (عفا) den gelmektedir. Bununla birlikte (خذ العفو منه): Ondan afvi (arta kalanı) al, da denilir. Yani, onun elindekini eksiltme ve ona karşı müsamahalı davran demek olur. Ancak âyetin nüzul sebebi bu görüşü reddetmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah, Peygamberine, müşriklere karşı delil getirmeyi emrettikten sonra, ona ahlakın üstün değerlerini gösterdi. Çünkü bu güzel değerlere bağlılık, müşrikleri imana çekmeye sebep teşkil eder. Yani sen, insanların ahlakları, huyları gereği yaptıkları davranışlarının kolayına gelenini kabul et, demektir. Mesela (أخذت حقي عفواً صفواً): Hakkımı kolay ve rahat bir şekilde aldım denilir(ken, afv kelimesi kullanılır).

2. Urf: Maruf:

Yüce Allah'ın: **"Urf ile emret"** buyruğundaki "urf" kelimesi marufu emret anlamındadır. İsa b. Ömer bunu, (العُرُف) şeklinde iki ötre ile okumuştur. Bu da bir başka söyleyiştir. Urf, maruf ve ârife ise akılların beğenip kabul ettiği, ruhların da huzur ve sükûn bulduğu bütün güzel hasletler demektir.

Şair der ki:

(1) Merhum müfessirimiz "ruviye: rivâyet edildi" şeklinde belli bir kaynağa ve râviye atıfta bulunmadan kaydettiği bu rivâyetin, esasen pek sağlam olmadığına da işaret etmektedir.

من يفعل الخير لا يَعْدَم جَوازِيَه لا يذهب العُرْف بين الله والناس

"Hayır işleyen onun karşılığını almaktan yana mahrum kalmaz. Maruf işlemek Allah nezdinde de insanlar arasında da boşa gitmez."

Ata; **"Urf ile emret"** buyruğunu, Lâ ilahe illallah'ı emret diye açıklamıştır.

3. Cahillerden Yüz Çevirmek:

Yüce Allah'ın: **"Cahillerden de yüz çevir"** buyruğunun anlamı şudur: Yani sen, onlara karşı delilini ortaya koyup kendilerine marufu emrettiğin takdirde buna rağmen sana karşı cahillik edecek olurlarsa, onlardan yüzçevir. Bu emirden maksat ise, Hz. Peygamberi onlara karşılıklı olarak cevap yetiştirmekten uzak tutarak (onların seviyelerine düşmekten) korumak ve onun kadrini de yükseltmek içindir. Ancak, bu buyruk her ne kadar yüce Allah'ın Peygamberine yönelik ise de O, bütün insanlara bir edep öğretmektedir.

İbn Zeyd ile Ata derler ki: Bu âyet-i kerime (cihadı emreden kılıç âyetiyle) nesh edilmiştir. Mücahid ile Katade ise bu âyet muhkemdir demişlerdir. Sahih olan da budur. Çünkü Buhârî, Abdullah b. Abbas'tan şöyle dediğini rivayet eder: Uyeyne b. Hısn Huzeyfe b. Bedr (Medine'ye gelip) kardeşinin oğlu el-Hurr b. Kays b. Hısn'a misafir oldu. (el-Hurr), Hz. Peygamberin yakın tuttuğu kimselerden idi. Kurra (Kur'anı okuyup bellemiş olanlar) Hz. Ömer'in akdettiği meclislerin üyeleri ve danıştığı kimseler arasında idiler. Genç ya da yaşlı olsunlar farketmezdi. Uyeyne, kardeşinin oğluna şöyle dedi: Kardeşimin oğlu, senin bu emir nezdinde sözün geçer mi? Yanına girmek için ondan bana bir izin koparsan. Yeğeni: Yanına girmen için ondan sana izin isteyeceğim, deyip Uyeyne adına izin istedi. Uyeyne Hz. Ömer'in huzuruna girince şöyle dedi: Ey Hattab'ın oğlu, Allah'a yemin ederim ki sen bize çok vermiyorsun, aramızda da adaletle hükmetmiyorsun. Hz. Ömer bu işe çok kızdı. O kadar ki üzerine atılmak istedi. Bu sefer el-Hurr şöyle dedi: Ey Mü'minlerin emiri, şüphesiz Allah Peygamberine: **"Sen af yolunu tut, urf ile emret, cahillerden de yüzçevir"** diye buyurmuştur. Şüphesiz ki bu da cahillerdendir. Bunun üzerine Allah'a yemin ederim Ömer'e karşı bu âyeti okuduktan sonra Ömer bundan ileriye gitmedi. O, yüce Allah'ın Kitabının çizdiği hudutta durur, ondan ileriye geçmezdi.[1]

(1) *Buhârî*, Tefsir 7. sûre 5.

Derim ki: Ömer (r.a)'ın bu âyet-i kerimenin hükmüne boyun eğmesi, el-Hurr'un da bu âyet-i kerimeyi delil göstermesi, âyetin mensuh olmayıp muhkem olduğuna delalet etmektedir. Aynı şekilde el-Hasen b. Ali b. Ebi Talib (r.a) da ileride açıklayacağınız hususa (el-Â'râf, 7/201. âyet, 2. başlıkta) bu âyet-i kerimeyi delil göstermiştir. Bununla birlikte yöneticiye karşı katı davranış eğer kasti yapılır ve onun hakkı olan şeyleri hafife almak kastıyla yapılacak olursa, bu şekilde davrananı tazir etme hakkı vardır. Şayet başka bir sebepten dolayı olursa adaletli halifenin yaptığı gibi, cezalandırmaktan yüzçevirmek, affedip bağışlamak gerekir.

وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٠٠﴾

200. Sana şeytandan bir vesvese gelirse hemen Allah'a sığın. Çünkü O, herşeyi işitendir, en iyi bilendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Şeytanın Vesveselerine Karşı Allah'a Sığınmak:

Yüce Allah'ın: **"Sen af yolunu tut"** buyruğu nâzil olunca, Hz. Peygamber: "Nasıl olur Rabbim ya gazab (kızgınlık)" diye sordu. Bunun üzerine: **"Sana şeytandan bir vesvese gelirse..."** âyeti nazil oldu.

"(وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ): **Sana bir vesvese gelirse..."**; buyruğunda sözü geçen: (نزغ الشيطان); Şeytanın vesveseleri demektir. Bu kelime (نزغ ونغز) şekillerinde (aynı anlamda) kullanılır. (إياك والنَّزَاغ والنَّغاز): Kışkırtıcılardan sakın, denilir. ez-Zeccâc der ki: (النَّزْغ); en küçük harekete denir. Şeytandan gelen en küçük vesveseye de bu ad verilir.

Said b. el-Müseyyeb der ki: Ben, Osman ve Ali'ye tanık oldum. İkisinin de arasında şeytandan gelen bir vesvese baş göstermişti. Onlardan biri diğerine (söylemedik) birşey bırakmadı. Aradan fazla zaman geçmeden herbiri diğerine mağfiret diledi.

"(يَنزَغَنَّكَ): **Sana bir vesvese gelirse"** yani, kızgınlık halinde helal olmayan bir şeye dair sana bir vesvese gelecek yahut arız olacak, isabet edecek olursa, **"hemen Allah'a sığın."** Yani, bu işten kurtuluşu Allah'tan iste. Şanı yüce Allah, vesveseyi kendisine sığınmak ve himayesini istemek suretiyle bertaraf etmeyi emretmektedir. En yüce örnek Allah'ındır. Çünkü, köpeklerden ancak köpeklerin Rabbine sığınılır.

Selefden birisinin öğrencisine şöyle dediği nakledilir: Şeytan sana kötülükleri güzel gösterdiği ve onları işlemeye teşvik ettiği vakit ne yaparsın? O, ben de ona karşı direnirim, dedi. Peki bir daha gelirse? Öğrencisi yine ona karşı direnirim deyince, hocası ya bir daha gelirse, öğrencisi yine: Ona karşı direnirim, dedi. Bu sefer hocası bu iş böylece uzayıp gider, diye cevap verdi. Şimdi bana söyle eğer bir sürü koyunun yanından geçersen onların koruyucusu olan köpek sana havlayacak ve yoldan geçmeni engelleyecek olursa ne yapsın? Öğrencisi: Ona karşı direnir, gücüm yettiğince onu geri çevirmeye gayret ederim. Hocası: Bu iş uzun sürer. Bunun yerine sen, o koyunların sahibinin yardımını iste, o köpeği senden uzaklaştırsın, dedi.

2. Şeytanın Çeşitli Vesveseleri ve Bunlara Karşı Alınacak Tedbirler:

(النَّغْزُ والنَّزْغ والهَمْز والوَسْوَسَة) kelimelerinin hepsi aynı anlamı vermekte (ve "vesvese" anlamına gelmekte) dir. Nitekim Yüce Allah (bu kelimeler ile aynı anlamı kastederek) şöyle buyurmaktadır: "(وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ): ***Ve de ki: Rabbim, şeytanların vesveselerinden sana sığınırım"*** (el-Mu'minûn, 23/97); "(مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ): ***Vesvese veren o sinsi şeytanın şerrinden..."*** (en-Nas, 114/4)

(النزغ)'ın asıl anlamı, fesat çıkartmaktır. Mesela; (نَزَغ بينا): Aramızda fesat çıkardı, fesat soktu denilir.

Yüce Allah'ın: "(نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي): ***Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra..."*** (Yusuf, 12/100) yani, fesat çıkardıktan sonra... demektir. Bu kelimenin azdırmak ve kışkırtmak anlamına geldiği de söylenmiştir, bununla birlikte ifade edilen anlamlar birbirine yakındır.

Derim ki: Bu âyetin bir benzeri de Müslim'in Sahih'inde Ebu Hureyre'den yer alan şu rivayettir: Ebu Hureyre dedi ki: Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "Şeytan sizden herhangi bir kimseye gelir ve ona: Şunu şunu kim yarattı diye vesvese verir. Nihayet ona: Rabbini kim yarattı? diye vesvese verir. Bu noktaya ulaştı mı kişi Allah'a sığınsın (istiâze) ve bu işten kendisini uzak tutsun."(1)

Yine Müslim'de Abdullah b. Mes'ud'tan şöyle dediği nakledilmektedir: Peygamber (sav)'a vesveseye dair soru sorulunca o da: "İşte katıksız iman odur" diye cevap vermiştir.(2) Ebu Hureyre yoluyla gelen hadiste de şöyle denilmektedir: "İşte bu sarih (halis) imanın kendisidir."(3)

---

(1) ***Buhârî,*** Bed'u'l-Halk 11; ***Müslim,*** İman 214.

(2) ***Müslim,*** İman 211; ***Müsned,*** II, 456 (Ebu Hureyre'den), VI, 106, (Âişe -r.anhâ-dan)

(3) ***Müslim,*** İman 209; ***Ebû Dâvûd,*** Edeb 109; ***Müsned,*** II, 397, 441.

"Sarih" halis ve katıksız demektir. Ancak bunu zahiri üzere bilmemek gerekir. Zira, bizatihi vesvesenin imanın kendisi olması doğru olamaz. Çünkü iman bir yakindir. Burada işaret ancak ve ancak onların kalplerinde hissettikleri, içlerinden geçenler dolayısıyla Allah'ın kendilerini cezalandıracağından dolayı duydukları korkudur. Adeta onların bundan dolayı korkmaları katıksız ve halis iman gibi ifade edilmiştir. Buna sebep ise imanlarının sıhhati ve bu vesvesenin bozuk bir şey olduğunu bilmeleridir. O bakımdan Hz. Peygamberin vesveseye iman adını vermesi, o vesveseyi önleyip, ondan yüzçevirip reddedip kabul etmemenin, bundan dolayı tedirgin olmanın imandan sadır oluşu dolayısıyladır.

Hz. Peygamberin istiâzeyi emretmesine gelince, bu vesveselerin şeytanın etkisiyle meydana gelişinden dolayıdır. Bundan vazgeçme emri, bu vesveseye meyledip ona iltifat etmekten vazgeçmek demektir. İmanı sahih olup Rabbinin ve peygamberinin kendisine emrettiği şeyleri yerine getiren kimse bu emirlerden fayda görür, Allah da ona fayda sağlar. İçinden şüphenin geçtiği ve bu duyduğu şüphenin etkisi altında kalan, ondan sıyrılamayan kimseye karşı şüphesiz aklî delili açıkça ortaya koymak kaçınılmaz bir şeydir.

Nitekim Peygamber (sav) da uyuz olmuş develerin (başkalarının da bulaştırabilme) şüphesine kapılan kimseye: "Hastalığın bu şekilde sirayeti sözkonusu değildir" diye cevap verdiğini görüyoruz.

Bedevî, Hz. Peygamber'e: Develere ne oluyor ki, kumda önceleri ceylan gibi iken, aralarına uyuz deve girdi mi onların hepsi de uyuz olur diye sorunca, Hz. Peygamber kendisine: "Peki, ya ilk uyuz olana o hastalığı bulaştıran kim"[1] diyerek, onun duyduğu şüpheyi kökünden söküp attı. Şeytan, Muhammed (sav)'ın ashabını kötülüğe teşvik edip saptırmaktan ümidini kesince, bu sefer bu gibi telkinlerle onları şaşırtarak vakitlerini geçirmeye kalkıştı.

Vesveseler, saçma sapan, abuk sabuk düşünceler demektir. Ashab-ı kiramın da kalpleri onun telkin ettiği bu vesveselerden nefret edip uzaklaştı ve bu vesveselerin kalplerine gelmesi onlara büyük bir iş gibi göründüğünden dolayı sahih hadiste de belirtildiği gibi Hz. Peygambere gelerek şöyle dediler: Ey Allah'ın Rasulü, şüphesiz ki bizler, içimizde bizden herhangi bir kimsenin sözlü olarak ifade etmeyi çok büyük bir iş olarak gördüğü şeyler hissediyoruz. Hz. Peygamber: "Gerçekten bunu buldunuz mu?" diye sorunca, onlar: Evet dediler. Bu sefer Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "İşte bu sarih imandır."[2] Bu da Kur'an-ı Kerim'in şu buyruğunda ifade ettiği gibi, şey-

(1) *Buhârî,* Tıb 25, 53, 54; *Müslim,* Selâm 101; *Ebû Dâvûd,* Tıb 24; *Müsned,* II, 267, 327, 415.

(2) Başlığın baş taraflarında son bölümleri kaydedilen bu hadisin kaynakları da orada gösterilmişti.

tana rağmen böyledir: ***"Şüphesiz Benim gerçek kullarımın üzerine senin herhangi bir tasallutta bulunmaya gücün yoktur."*** (el-İsra, 17/65)

Gelip geçen ve yer etmeyen düşünceler ile şüphe sonucu meydana gelmeyen tereddütler ise yüzçevirmekle bertaraf edilecek şeylerdendir. Bu gibi şeyler hakkında da vesvese tabiri kullanılır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. el-Bakara Sûresi'nin son taraflarında da (2/285-286. âyet 1. başlık ve devamında) bu anlamda açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamd olsun.

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ ﴿٢٠١﴾ وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ ﴿٢٠٢﴾

201. Takvâ sahiplerine şeytandan bir vesvese değdiğinde iyice düşünürler. Bakarsın ki onlar görüp bilmişler bile.
202. Kardeşleri ise onları sapıklığa sürükler. Sonra da ellerini yakalarından çekmez.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Şeytanın Vesveselerine Karşı Takva:

Yüce Allah'ın: **"Takva sahiplerine"** buyruğu ile kastedilenler şirk ve masiyetlerden sakınıp korunan kimselerdir. **"Şeytandan bir vesvese değdiğinde"** buyruğunda vesvese anlamını veren kelimeyi, Basralılarla Mekkeliler; (طَيْفٌ) diye okumuşlardır. Medinelilerle Kûfelilerin kıraati ise; (طائِفٌ) şeklindedir. Said b. Cübeyr'den de "ye" harfini şeddeli olarak okuduğu rivayet edilmiştir. en-Nehhâs der ki: Arapça'da bu gibi kelimeler (طَيْفٌ) şeklinde şeddesiz olarak ve; (طاف يَطِيفُ)'ın mastarı olmak üzere gelir. el-Kisaî ise şöyle demektedir: Bu (طَيِّف)'dan muhaffef (yani, şeddeli olan "ye" harfi, şeddesiz sakin olarak) okunmuştur. Tıpkı; "(مَيْتٌ ومَيِّتٌ): Ölü" kelimesinde olduğu gibi.

en-Nehhas ise der ki: Sözlükte (طَيْف): Kalbe gelen hayal yahutta uykuda görülen (rüya) demektir. (طائف)'ın anlamı da budur. Ebu Hatim de der ki: Ben, el-Esmaî'ye; (طَيْف)'ın anlamını sordum, o: Mastar vezinleri arasında; (فيعل): Fey'il vezni yoktur dedi.

en-Nehhâs der ki: Bu kelime mastar değildir. Ancak bu kelime; (طائف) anlamındadır. Buna göre ifadenin anlamı şöyle olur: Masiyetlerden sakınanla-

ra herhangi bir şey gelip değecek, kavuşacak olursa, onlar yüce Allah'ın kudreti ve üzerlerindeki nimetleri hakkında düşünerek o masiyeti işlemeyi terkederler.

(الطَّيْفُ والطَّائِفُ); kelimelerinin birbirinden ayrı anlamlar ifade ettiği de söylenmiştir. Birincisi hayal kurmak (hayal görülmek, tahayyul) anlamındadır, ikincisi ise bizzat şeytanın kendisi demektir. Birincisi "(طاف الخيال يَطُوف طَيْفاً): Hayal görüldü, görülür" den mastardır ve bu mastardan ism-i fail kullanılmaz. es-Süheylî der ki: Çünkü böyle bir şeyin hakikatı yoktur. Bu tahayyül (yeni hayal kurmak) dır. Yüce Allah'ın: ***"Hemen onu Rabbin katından dolaşan bir belâ sardı da..."*** (el-Kalem, 68/19) buyruğunda **"dolaşan"** anlamını veren; (طَائِفٌ) kelimesinin mastarı ise (طَيْفٌ) diye kullanılmaz. Çünkü bu, gerçek anlamıyla bir ism-i faildir. Bunun Cebrail olduğu da söylenmiştir.

ez-Zeccâc der ki: -İnsan tarafından yapılan fiile işaret etmek üzere- (طفت عليهم أطوف): Ben onların etrafını dolaştım, dolaşırım denilir. Buna karşılık -hayal gibi manevi şeyler hakkında ise-: (طاف الخيال يَطِيف): Hayal dolaştı, dolaşır denilir. Şair Hassan (b. Sabit) der ki:

فَدَعْ هذا ولكن مَن لَطِيفٍ يُؤَرِّقُنِي إذا ذهب العِشَاء

"Sen bunu bırak da bana söyle yatsı vakti geçti mi,
Beni uykusuz bırakan bir hayalin hakkından kim gelir?"

Mücahid der ki: (الطَّيْف): Kızgınlık demektir. Delilik, kızgınlık (gazap) ve vesveseye de "tayf" denilir. Çünkü bütün bunlar hayalin kalpten gelip geçmesi gibi şeytanın kalbe bıraktığı etki ve vesveseler kabilindendir.

"Bakarsın ki onlar görüp bilmişler bile" yani, o kötülüğü işlemekten vazgeçmişler bile. Onlar, artık basiret sahibi olurlar, diye de açıklanmıştır. Said b. Cübeyr, **"iyice düşünürler"** anlamındaki kelimenin "zel" harfini şeddeli olarak; (تَذَّكَّرُوا) diye okumuş ise de Arapçada bunun açıklanabilir bir tarafı yoktur. Bu hususu en-Nehhâs nakletmektedir.

2. Cahillerden Yüzçevirmeye Örnek:

İsam b. el-Mustalık der ki: Medine'ye girdim, el-Hasen b. Ali'yi (ikisine de selam olsun) gördüm. Onun güzel görünüşü, ağırbaşlılık ve vakarı beni hayrete düşürdü, hoşuma gitti. Ancak onun bu durumu, daha önce babasına karşı gizlemiş olduğu kinden dolayı kıskançlığımı alevlendirdi. Sen Ebu Talib'in oğlu (torunu) musun diye sordum, evet deyince, ona ve babasına alabildiğine sövüp saydım. Bana oldukça şefkatli ve acıyan bir şekilde baktı, son-

ra; Euzubillahi mineşşeytanirracim. Bismillahirrahmanirrahim, deyip: **"Sen af yolunu tut. Urf ile emret. Cahillerden yüzçevir... bakarsınki onlar görüp bilmişler bile"** buyruklarını okudu, sonra bana şöyle dedi: Yavaş ol. Benim için de kendin için de Allah'tan mağfiret dile. Çünkü sen bizden yardım dileyecek olsan biz sana yardımcı oluruz. Bizim seni misafir edip ağırlamanı istesen, seni ağırlarız. Bizden doğru yolu göstermemizi istesen biz de sana doğruyu gösteririz. İşlediğim kusurlar dolayısıyla pişmanlık duyduğumu yüzümden anlayınca şöyle dedi: ***"Bugün size serzeniş yoktur. Allah size mağfiret buyursun. O, merhamet edenlerin en merhametlisidir."*** (Yusuf, 12/92). Sen, Şam halkından mısın diye sorunca, ben evet dedim. Bunun üzerine o da (şu mısra ile) cevap verdi:

"Bu benim Ahzem' den beri bilip tanıdığım bir alışkanlıktır."

Hoş geldin sefalar getirdin. Allah sana afiyet versin, sana güç ve kuvvet versin. Hiç utanma. Ne ihtiyacın varsa bize söyle. Hatırına geleni söyle. Bizi düşündüğünden de daha iyi bulacaksın inşaallah.

İsam dedi ki: Bunun üzerine yer bütün genişliğine rağmen bana dar geldi. Keşke yer yarılsaydı da içine girsem, diye temennide bulundum. Sonra da başkalarının arkasına saklanarak sıvışıp gittiğimde yeryüzünde ondan ve babasından daha çok sevdiğim kimse kalmamıştı.

"Kardeşleri ise onları sapıklığa sürükler, sonra da ellerini yakalarından çekmezler" buyruğunun şu anlamda olduğu söylenmiştir: Şeytanların kardeşleri, insanların sapıkları arasında bulunan günankâr kimselerdir. Şeytanlar bunları sapıklık ve azgınlık içerisinde alabildiğine uzaklara götürürler. Şöyle de açıklanmıştır: Günahkârlara "şeytanın kardeşleri" denmesinin sebebi, onların telkinlerini kabul etmelerinden dolayıdır. Bundan önceki âyet-i kerimede de şeytandan söz edilmişti.

Bu hususta yapılan en güzel açıklama budur. Bu, Katade, el-Hasen ve ed-Dahhâk'ın görüşüdür.

"(لَا يُقْصِرُونَ): **Ellerini yakalarından çekmezler"** buyruğu ise, tevbe etmezler, geri dönmezler demektir. ez-Zeccâc şöyle demektedir: İfadede takdim ve tehir vardır. Buyruğun anlamı şöyledir: Sizin Allah'tan başka dua edip çağırdıklarınız size herhangi bir şekilde yardımcı olamazlar. Kendilerine de yardım edemezler. Onların kardeşleri ise, onlara sapıklıkta yardım ederler. Çünkü kâfirler şeytanların kardeşleridir. Âyetin anlamı da şöyledir: Mü'min bir kimseye şeytandan herhangi bir vesvese gelip dokunacak olursa, o da aradan fazla zaman geçmeden uyanır, kendisine gelir. Müşrikleri ise şeytanlar sapıklıkta alabildiğine uzaklara götürürler.

"Ellerini yakalarından çekmezler" anlamındaki fiildeki zamirin her iki görüşe göre de kâfirlere raci olduğu söylendiği gibi, şeytana raci olması da mümkündür, denilmiştir. Katade der ki: Yani, sonra da onları bırakmazlar, onlara hiçbir şekilde acımazlar.

(الإقصار): Vazgeçmek; bir şeyi terketmek, onu bırakmak anlamındadır. Yani şeytanlar, kâfirleri sapıklık içerisinde uzun uzadıya bırakmaktan bir türlü ellerini geri çekmezler, vazgeçmezler.

Yüce Allah'ın: "(في الغيّ): **Sapıklığa"** buyruğunun, "(يَمُدُّونَهُمْ): **Onları... sürükler"** buyruğuna muttasıl olması mümkün olduğu gibi, **"kardeşler"** anlamındaki buyruk ile ilişkili olması da mümkündür.(1)

Ğayy (meâlde sapıklık) ise, cehalet ve bilgisizlik demektir.

Nafi', "ya" harfini ötreli, "mim" harfini de esreli olarak; (يُمِدُّونَهُمْ) diye okumuştur. Diğerleri ise, "ya" harfini üstün, "mim" harfini de ötreli okumuşlardır. Bu iki okuyuş; (مَدَّ وأمَدَّ)'dan iki ayrı söyleyiştir. Ancak bunun hemzesiz kullanılışı ise daha çoktur. Bu açıklamayı Mekkî yapmıştır.

en-Nehhâs der ki: Arapça bilginlerinden bir topluluk Medinelilerin kıraatini kabul etmezler. Bunlardan birisi de Ebu Hatim ile Ebu Ubeyd'dir. Ebu Hatim der ki: Ben bunun açıklanabilir bir tarafı olduğunu bilmiyorum. Ancak ifadenin; onların sapıklıklarını artırırım anlamında olması hali müstesna. Aralarında Ebu Ubeyd'in de bulunduğu dil bilginlerinden bir topluluğun naklettiğine göre bir şey, bir başka şeyi kendisi ile çoğaltacak olursa bu fiil hemzesiz kullanılır. Kendisinden başkası vasıtasıyla çoğaltacak olursa, o takdirde hemzeli olarak kullanılır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda görüldüğü gibi: "(يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ): ***Rabbiniz nişanlı beşbin melek ile size yardım gönderecektir."*** (Âl-i İmran, 3/125)

Muhammed b. Yezid'den ise, Medinelilerin kıraatine delil göstermek üzere şöyle dediği nakledilmektedir: (مددت له في كذا): O şeyi ben ona süslü gösterdim ve o işi yapmaya onu davet ettim, denilir. Buna karşılık; (أمددته في كذا) ise, bu hususta ona görüşümle yahut başka bir yolla yardımcı oldum, demektir.

Mekkî der ki: Ancak tercih edilen kıraat (bu âyet-i kerimede) baştaki "ye" harfinin üstün okunuşudur. Çünkü; (مددت): Yardım ettim, fiili kötü şeyler hakkında (أمددت): Yardım ettim, şekli ise hayırlı şeyler hakkında kullanılır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ): ***Ve onları azgınlıklarında serserice dolaşmalarına mühlet verir."*** (el-Bakara, 2/15)

(1) İkinci ihtimale göre buyruğun anlamı şöyle olur: "Sapıklıkta onların kardeşleri olanlar ise onları (günahlarına devama) sürüklerler..."

İşte bu, bu kelimenin "ya" harfinin üstün ile okunuşunun daha kuvvetli olduğuna delalet etmektedir. Çünkü buradaki yardım (sürükleme) kötülüktedir. "Ğay" ise, kötülüğün kendisidir. Zira cemaat (büyük çoğunluk) bunu böyle kabul etmektedir.

Âsım el-Cahderî ise âyetin bu bölümünü; (يُمَادُونَهُمْ فِي الْغَيِّ) şeklinde okumuştur. İsa b. Ömer **"ellerini yakalarından çekmezler"** anlamındaki fiili de; (يَقْصُرُونَ) şeklinde "ya" harfi üstün ve "sad" harfi ötreli, "kaf" harfini de sakin olarak okurken, diğerleri onun aksine; (يُقْصِرُونَ) diye okurlar ki, bu da iki ayrı söyleyiştir. Şair İmriu'l-Kays der ki:

سَمَا لَكَ شَوْقٌ بَعْدَ مَا كَانَ أَقْصَرَا

"Önceleri geri çekilmişken daha sonra sana karşı şevkim yükseldi."

وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا ۚ قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِن رَّبِّي ۚ هَٰذَا بَصَائِرُ مِن رَّبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾

203. Onlara bir âyet getirmezsen: "Kendin onu uyduruverseydin ya" derler. De ki: "Ancak Rabbimden bana vahyolunana uyarım. Bu, Rabbinizden gelen, gözleri açan belgelerdir. İman eden bir topluluk için hidayet ve rahmettir."

"Onlara" kendilerine karşı okuyacağın **"bir âyet getirmezsen kendin onu uyduruverseydin ya"** buyruğundaki; (لولا): **... seydin ya"** edatı, (هلّا) anlamındadır. Bu anlamda ise ondan hemen sonra ya zahiren, ya da takdiri olarak bir fiilin gelmesi gerekir. Bu hususta yeterli açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/118. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"(اجْتَبَيْتَهَا): **Onu uyduruverseydin"** yani, kendiliğinden uydursaydın.

Bu âyet-i kerime ile onlara âyetlerin yüce Allah nezdinden geldiğini bildirmektedir. O, onlara ancak Allah'ın kendisine indirdiklerini okuduğunu ifade etmektedir. Aynı kökten gelen fiil; (اجْتَبَيْتُ الكلام) şeklinde; kişi kendi zihninde uydurup irticalen yaptığı konuşma hakkında kullanılır.

"De ki: Ancak Rabbimden bana vahyolunana uyarım" yani ben, Allah nezdinden bana vahyolunana uyarım. Kendiliğimden uydurduğum şeylere değil.

"Bu, Rabbinizden gelen gözleri açan belgelerdir." Maksat, Kur'an-ı Kerimdir. **"Besâir"** kelimesi ise, basiretin çoğulu demek olup delâlet ve ibret demektir. Yani, benim sizi kendisi vasıtasıyla yüce Allah'ın yoluna ilettiğim bu Kitap, bir çok basiretler ihtiva eden bir Kitaptır. Yani, onun vasıtası ile gözler açılır, gerçekler görülür.

ez-Zeccâc, "besâir"in yollar anlamına geldiğini söylemiştir. Besâir dinin yolları demektir. el-Cu'fî der ki:

راحوا بصائرُهم على أكتافهم ... وبصيرتي يَعْدُو بها عَبْدٌ وأى

"Onlar basiretleri omuzları üstünde geri gittiler (yani, babalarının intikamını alamadılar).
Benim basiretim ise, hızla koşan ve oldukça güçlü atlar koşturup getirmektedir. (Yani ben intikamımı aldım.)"

"Hidayet" doğruluk ve açıklama demektir; **"ve rahmettir"** ve nimettir, anlamındadır.

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٢٠٤﴾

204. Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki merhamet olunasınız.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde[1] sunacağız:

1. Âyetin Nüzul Sebebi ve Namazda Okunan Kur'ân'ı Dinlemek:

Yüce Allah'ın: **"Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun..."** buyruğu ile ilgili olarak şöyle denmiştir: Bu buyruk namaz hakkında nazil olmuştur. İbn Mes'ud, Ebu Hureyre, Cabir, ez-Zührî, Ubeydullah b. Umeyr, Ata b. Ebi Rebah ve Said b. el-Müseyyeb'den bu görüş rivayet edilmiştir. Said der ki: Peygamber (sav) -Mekke'de iken- namaz kıldığı sırada müşrikler onun yanına gelir, biri diğerine şöyle derdi: *"Bu Kur'ân'ı dinlemeyin ve hemen siz, o okunurken anlamsız sözler söyleyin..."* (Fussilet, 41/26) derlerdi. Bunun üzerine yüce Allah onlara cevap olmak üzere: **"Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun"** âyetini indirdi.

(1) Ancak, merhum müfessirimiz sadece tek başlık açmıştır.

Şöyle de denilmiştir: Bu âyet-i kerime hutbeyi dinlemek hakkında nazil olmuştur. Bu görüşü de Said b. Cübeyr, Mücahid, Ata, Amr b. Dinar, Zeyd b. Eslem, el-Kasım b. Muhaymere, Müslim b. Yesar, Şehr b. Havşeb ve Abdullah b. el-Mübarek ifade etmişlerdir. Ancak bu görüş zayıftır. Çünkü hutbede okunan Kur'an-ı Kerim miktarı azdır. Ve hutbenin tamamının dinlenmesi icabeder. Bunu da İbnü'l-Arabî ifade etmiştir. en-Nekkâş der ki: Âyet-i kerime Mekke'de inmiştir. Mekke'de ise ne hutbe vardı, ne de Cuma namazı.

Taberî de yine Said b. Cübeyr'den gelen rivayete göre bu âyet-i kerime Kurban bayramı, Ramazan bayramı ve Cuma günü (hutbelerini) dinlemek ile imamın açıktan Kur'an okuduğu namazların dinlenmesi hakkındadır, o halde bu buyruk umumidir. Sahih olan da budur. Çünkü bu açıklama gerek bu âyet-i kerimenin, gerek onun dışında sünnet-i seniyyenin dinlemeyi vacip kıldığı bütün hususları bir arada toplamaktadır.

en-Nekkâş der ki: Tefsir alimleri buradaki dinlemenin farz olan ve olmayan bütün namazlarda olduğunu icma ile kabul etmişlerdir.

en-Nehhâs da şöyle demektedir: Dil bakımından bu dinlemenin her hususta olması gerekir. Ancak, bu hususta tahsis olduğuna dair herhangi bir delilin bulunması müstesnadır.

ez-Zeccâc ise şöyle demektedir: Yüce Allah'ın: **"Onu dinleyin ve susun"** buyruğunun gereğince amel edin ve onun hükümlerini aşmayın anlamına gelmesi de mümkündür. Çünkü susmak (insât), dinlemek üzere susmak, kulak kabartmak ve gereken saygıyı göstermek demektir. Bu fiil; (أنْصَتَ يُنصت إنصاتاً) şeklinde kullanılabildiği gibi, -hemze ziyadesi sözkonusu olmaksızın- (نَصَتَ) şeklinde de kullanılır. Şair der ki:

قال الإمامُ عليكم أمْرَ سيّدكم فلم نُخالف وأنصتنا كما قالا

"İmam dedi ki: Efendimizin emrini yerine getirmeye bakın
Biz de onun dediği gibi artık muhalefet etmedik ve susup dinledik."

(أنصتوه وأنصتوا له): Susup onu dinlediler, şeklinde kullanılır. Şair de der ki:

إذا قالتْ حَذامِ فأنْصِتوها فإنّ القولَ ما قالت حَذامِ

Hazamî konuştu mu susup onu dinleyin
Çünkü söz diye Hazamî'nin dediğine denir."

Bazıları da yüce Allah'ın: **"Onu dinleyin ve susun"** buyruğu hakkında şöyle demişlerdir: Bu buyruk Rasulullah (sav)'a has idi. Tâ ki onun ashabı söylediklerini iyice anlayabilsinler.

Derim ki: Bunun böyle olma ihtimali uzaktır, sahih olan buyruğun umumi olduğu görüşüdür. Çünkü: **"...ki merhamet olunasınız"** diye buyurulmaktadır. Ayrıca tahsis için bir delile de ihtiyaç vardır. Abdulcebbar b. Ahmed, *"Fevâidu'l-Kur'ân"* adlı eserinde şöyle demektedir: Müşrikler yüce Allah'ın da durumları hakkında bize bildirdiği gibi, inat olsun diye işi yokuşa sürmek kastıyla çokça gürültü ve patırtı çıkartıyorlardı: ***"O kâfirler dediler ki: Bu Kur'ân'ı dinlemeyin ve hemen o Kur'ân okunurken siz anlamaz sözler söyleyin, belki böylelikle galip gelirsiniz."*** (Fussilet, 41/26)

Bunun üzerine yüce Allah da müslümanlara, vahyin eda edilmesi esnasında müşriklerin bu halinin tam aksine olmalarını ve Kur'ân'ı dinlemelerini emretmektedir. Bir başka yerde de cinleri methederken şöyle buyurmaktadır: ***"Hatırla ki cinlerden bir taifeyi Kur'ân'ı işitsinler diye sana doğru yöneltmiştik"*** (el-Ahkaf, 46/29).

Muhammed b. el-Kâ'b el-Kurazî de der ki: Rasulullah (sav) namazda Kur'ân okuduğu sırada arkasında namaz kılanlar ona karşılık veriyorlardı. Kendisi bismillahirrahmanirrahim dedi mi, onlar da onun gibi tekrarlıyorlar, Fatiha'yı ve arkasından zamm-ı sûreyi bitinceye kadar böyle yapıyorlardı. Bu durum yüce Allah'ın kalmasını dilediği kadar bir süre böylece kaldı. Daha sonra da: **"Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki, merhamet olunasınız"** âyeti nazil olunca, onlar da susup dinlediler. İşte bu da "insât"ın yani susup dinlemenin, daha önceden yaptıkları şekilde Rasulullah (sav)'a yüksek sesle karşılık vermeyi terketmek ve böylece dinlemek anlamına geldiğini göstermektedir.

Katade, bu âyet-i kerime hakkında şöyle demektedir: Ashab namaz kılarken onlardan birileri gelir ve kaç rekat kıldınız, kaç rekat kaldı, diye sorardı. Bunun üzerine yüce Allah: **"Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun..."** buyruğunu indirdi.

Yine Mücahid'den nakledildiğine göre, ashab-ı kiram, önceleri namazda ihtiyaç duydukları hususlarda konuşuyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah'ın: **"...ki, merhamet olunasınız"** buyruğu nazil oldu.

Fatiha sûresi tefsiri yapılırken cemaatin, imamın arkasında Kur'ân okuması ile ilgili görüş ayrılıklarına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. İleride yüce Allah'ın izniyle hutbenin hükmüne dair açıklamalar da el-Cuma Sûresi'nde (62/9. âyetin tefsirinde) gelecektir.

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ
بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ ﴿٢٠٥﴾

205. Rabbini içinden, yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam an ve gafillerden olma!

Yüce Allah'ın: **"Rabbini içinden, yalvararak ve korkarak... an"** buyruğunun bir benzeri de: ***"Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin"*** (el-A'raf, 7/55) buyruğudur. Daha önceden geçmişti.

Ebu Cafer en-Nehhâs der ki: Yüce Allah'ın: **"Rabbini içinden... an"** buyruğunun dua hakkında olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur.

Derim ki: İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre bu buyrukta geçen **"anmak** (zikir)" ile namazdaki kıraati kastettiğine dair bir rivayet gelmiştir. Buyruğun anlamının: Kur'ân-ı Kerim'i üzerinde dikkatle dura dura ve düşünerek oku şeklinde olduğu da söylenmiştir.

"(تَضَرُّعاً): **Yalvararak"** kelimesi mastardır. Hal mahallinde de olabilir.

"(وَخِيفَةً): **Korkarak"** ise ona atfedilmiştir. "(خيفة): Korku" kelimesinin çoğulu ise (خِوَف) şeklinde gelir, çünkü bu da; "(الخَوْف): Korkmak, korku" anlamındadır. Bu açıklamayı en-Nehhâs zikretmiştir. (خِيفة)'ın aslı ise (خِوْفَة) dır. Burada önceki harf esreli olduğu için "ye" harfi "vav"a dönüştürülmüştür. Mazi ve muzari çekimleri ile mastarları da (خاف الرجل يخاف خوفاً وخِيفة ومَخافة) şeklinde gelir. Müfred ism-i faili, (خائف) şeklinde, çoğulu aslına uygun olarak; (خُوَّف) şeklinde gelmekle birlikte; (خُيَّف) şeklinde de telaffuz edilir. el-Ferra'nın da naklettiğine göre ise, yine (خِيفة)'in çoğulu (خِيف) şeklinde de gelir. el-Cevherî ise der ki: (الخِيفة) ile (الخوف) aynı şeydir. Çoğulu ise (خِيف) diye gelir ve bunun aslı ("ye" harfi değil) "vav"dır.

"Yüksek olmayan bir sesle" yani, sözünü yüksekten daha aşağı bir sesle. Bu da kendine işittirecek kadar anlamındadır. Nitekim bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: ***"...ikisi ortası bir yol tut."*** (el-İsra, 17/110) Yüksek sesle söylemek ile gizli söylemek arasında bir yol tut, demektir. İşte bu, daha önce birden çok yerde de geçmiş olduğu gibi, yüksek sesle zikir yapmanın memnu' olduğunun delilidir.

"(بِالْغُدُوِّ وَالآصَالِ): **Sabah ve akşam** (vakitlerinde)" buyruğu ile ilgili olarak Katade ve İbn Zeyd şöyle demektedir: "(الآصال): Akşam vakitleri" demektir. (الغدوّ) ise, sabah anlamına gelen; (غُدْوة)'ın çoğuludur.

Ebu Miclez, (بِالْغُدُوِّ وَالْإِيصَالِ) şeklinde okumuştur. Bu ise, "(آصلنا): Akşam vaktine girdik" fiilinin mastarıdır. (الآصال) İse, (أُصُل)'ın çoğuludur. Tıpkı "(طُنُب وأطْنَاب): Çadır için yere çakılan kazık, kazıklar" kelimesi gibi cem'ü'l-cem' (çoğulun çoğulu)dır. Bunun tekili ise, (اصيل) şeklinde olup bu, (أُصُل) şeklinde çoğul yapılmıştır. Bu açıklamalar ez-Zeccâc'dan nakledilmiştir.

el-Ahfeş ise der ki: (الاصال): Akşam vakitleri kelimesi, (أُصيل) kelimesinin çoğuludur. Tıpkı "(يَمين وأيْمَان): Sağ, sağlar" kelimesi gibi.

el-Ferrâ da der ki: (أُصُل) kelimesi, "akşam vakti" anlamına gelen; (اصيل) kelimesinin çoğuludur. Bununla birlikte; (أُصُل) tekil de olabilir. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

ولا باحسن منها إذْ دَنَا الأُصُلُ

"Ve akşam vakti yaklaştığında ondan daha güzeli ile de değil..."

el-Cevherî der ki: (الأصيل); ikindiden sonra akşama kadar devam eden vakittir. Çoğulu ise, (أُصُل وآصال واصائل) şeklinde gelir. Bu da (اصيلة) dan çoğul yapılmış gibidir. Şair der ki:

لعمري لأنتَ البيْتُ أكرمُ أهلَه وأقعد في أفيائه بالأصائل

"Ömrüm hakkı için sen ahalisine ikramda bulunduğum evsin.
Ve akşam vakitlerinde avlularında oturduğum."

Bu kelime aynı şekilde; (اصْلان) şeklinde de çoğul yapılır. (بَعير وبُعْران): Deve, develer gibi. Daha sonra bunun çoğul şeklini de küçültme ismi yaparak; (اصَيْلَان) demişler, arkasından "nûn" harfini "lâm" ile ibdâl ederek; (أُصَيْلال) demişlerdir. Nâbiğa'nın şu beyiti de bu kabildendir:

وقفتُ فيها أصَيْلالاً أسائلها عَيَّتْ جواباً وما بالرَّبْع من أحدِ

"Kısacık bir akşam vakti durdum orada ve sordum ona;
Bana cevap vermekte güçlük çekti, o evde de kimse yoktu."

el-Lihyanî de; "(لقيته أصَيْلالا): Onunla akşam vakti karşılaştım," şeklinde ifade kullanıldığını nakletmektedir.

"Ve gafillerden olma." Yani, Allah'ı zikretmekten yana gaflete düşenlerden olma.

إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ ﴿٢٠٦﴾

206. Şüphe yok ki Rabbin nezdindekiler O'na ibadet etmekten asla büyüklenmezler. O'nu tesbih ederler ve yalnız O'na secde ederler.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1. Meleklerin Mevkii ve Görevleri:

Yüce Allah'ın: **"Şüphe yok ki, Rabbin nezdindekiler"** buyruğu ile melekleri kastettiği icmâ ile kabul edilmiştir. Şanı yüce Allah her türlü mekândan münezzeh olduğu halde **"Rabbin nezdindekiler"** diye buyurması, meleklerin Allah'ın rahmetine yakınlıklarından ötürüdür. Allah'ın rahmetine yakın olan herbir şey de O'nun nezdinde demektir. Bu açıklama ez-Zeccâc'dan nakledilmiştir.

Başkası ise şöyle demektedir: Böyle buyurması, onların Allah'tan başka hiçbir kimsenin hükmünün geçerli olmadığı bir yerde bulunmalarından dolayıdır. Onların, Allah'ın elçileri olduklarından dolayı bu tabir kullanıldığı da söylenmiştir. Nitekim: "Halife nezdinde büyük bir ordu vardır" denilmesi de bu türdendir.

Yine şöyle açıklanmıştır: Bu ifade ile meleklerin yüksek şereflerine dikkat çekilmekte, onların oldukça üstün bir yerde bulundukları anlatılmaktadır. O halde bu, onların mesafe yönüyle değil de üstünlük ve şeref itibariyle yakınlıklarını anlatan bir tabirdir.

"O'nu tesbih ederler," O'nu ta'zim ederler, hertürlü kötülük ve çirkinlikten tenzih ederler. **"Ve yalnız O'na secde ederler."** Namaz kılarlar diye açıklandığı gibi, masiyet ehlinin hilâfına, O'na zilletle boyun eğerler, diye de açıklanmıştır.

2. Kur'ân-ı Kerim'deki Secdeler (Tilavet Secdeleri):

İlim adamlarının cumhûruna göre, burası Kur'ân okuyan kimsenin secde

etmesi gereken bir yerdir. Yine ilim adamları Kur'ân-ı Kerim'deki secde âyetlerinin sayısında farklı görüşlere sahiptirler. Bu hususta belirtilen en yüksek secde sayısı onbeştir. Bunların birincisi, Â'raf Sûresi'nin son âyeti, sonuncusu da el-Alak Sûresi'nin sonuncu âyetidir. Aynı zamanda bu, İbn Habîb'in bir rivayette İbn Vehb'in ve İshak'ın da görüşüdür. İlim adamları arasında el-Hicr Sûresi'nde yer alan: *"Ve secde edenlerden ol"* (el-Hicr, 15/98) buyruğunda da secde olduğu görüşünde olanlar vardır. Nitekim ileride yüce Allah'ın izniyle buna dair açıklamalar da (işaret edilen âyet 2. başlıkta) gelecektir. Bu görüşe göre secde sayısı onaltı tane olur.

Secdelerin sayısının ondört olduğu da söylenmiştir. Bunu, kendisinden gelen bir başka rivayette İbn Vehb söylemiştir. O, el-Hac Sûresi'ndeki ikinci secdenin secde yeri olmadığı görüşündedir. Aynı zamanda bu rey sahiplerinin de görüşüdür, sahîh olan da buranın secde yeri olmadığıdır. Çünkü, burada secdenin sabit olduğuna dair hadis sahih değildir. Bunu, İbn Mace ve Ebu Davud, *Sünen*'lerinde, Abdi Külâloğullarından Abdullah b. Muneyn'den, o, Amr b. el-As'dan rivayet ettiğine göre Rasulullah (sav) kendisine Kur'ân-ı Kerim'de, üçü Mufassal sûrelerde, ikisi de el-Hac Sûresi'nde olmak üzere, onbeş tane secde olduğunu okutmuştur.[1] Abdullah b. Muneyn'in rivayeti ise delil gösterilmez. Bunu Ebu Muhammed Abdulhak ifade etmiştir.

Yine Ebû Dâvûd, Ukbe b. Âmir'den naklettiği bir hadiste şöyle dediğini zikretmektedir: Ey Allah'ın Rasulü dedim, Hac Sûresi'nde iki secde mi var? O: "Evet, o secdeleri yapmayacak olan o âyetleri de okumasın."[2]

Ancak bu hadisin senedinde de Abdullah b. Lehia vardır ki, o da oldukça zayıf bir ravidir.

Şafiî, el-Hac Sûresi'ndeki bu iki secdeyi kabul etmekle birlikte, Sâd Sûresi'nde secde bulunmadığı görüşündedir.

Bir başka görüşe göre de onbir secde âyeti olduğu ifade edilmiştir. Bu görüşte olanlar, el-Hac Sûresi'ndeki ikinci secde âyeti ile, Mufassal bölümündeki üç âyetin secde âyeti olmadığı görüşündedirler. Malikî mezhebinde meşhur olan görüş budur.

İbn Abbas ile İbn Ömer ve diğerlerinden de bu görüş rivayet edilmiştir.

İbn Mace'nin *Sünen*'indeki rivayete göre Ebu'd-Derdâ şöyle demiş: Ben, Peygamber (sav) ile birlikte onbir tane secde yaptım ve bu secdeler arasında Mufassal bölümünde bir tane dahi yoktu. (Yaptığım secdeler şunlardır): el-Â'raf, er-Rad, en-Nahl, Beni İsrail (İsra), Meryem, el-Hac'da bir secde, el-Furkan, en-Neml Sûresi'nde Hz. Süleyman'dan söz eden bölüm, es-Secde Sû-

(1) *Ebû Dâvûd*, Sücûdu'l-Kur'ân 1; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 71.

(2) *Ebû Dâvûd*, Sücûdu'l-Kur'ân 1, *Tirmizî*, Cumua 54.

resi, Sad ve Hâ Mim'lerdeki Secde (Fussilet Sûresi).[1]

Secde âyetlerinin on tane olduğu da söylenmiştir. Bu görüşte olanlar, Hac Sûresi'nin ikinci secdesi ile Sad Sûresi ve Mufassal bölümdeki üç secde âyetinde secde gerekmediğini belirtmişlerdir. Bu görüş, İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Bir diğer görüşe göre bunlar dört tane secdedirler. Elif, Lâm, Mim Tenzil secdesi (Secde Sûresi), Hâ Mim tenzil (yani Fussilet) ile Necm ve Alak sûreleridir. Bu hususlaki görüş ayrılığının sebebi ise, konu ile ilgili hadislerin ve uygulamaların naklindeki farklılıklardır. Ayrıca, Kur'ân-ı Kerim'de mücerred secde etme emri hususundaki görüş ayrılıklarıdır: Acaba buradaki emirden kasıt tilavet secdesini yapmak mıdır, yoksa namazda farz olan secde midir, şeklindeki ihtilaflardır.

3. Tilavet Secdesinin Vücubu:

Tilavet secdesinin vücubu hususunda da fukahânın farklı görüşleri vardır. Malik ve Şafiî vacip değildir derken, Ebu Hanife vaciptir demiştir. O, bu görüşü ileri sürerken, secde yapmaya dair verilen mutlak emrin vücup ifade ettiği ilkesini delil kabul etmekle birlikte Hz. Peygamberin şu buyruğunu da delil göstermektedir: "Adem oğlu bir secde (âyeti) okuyup da secde edecek olursa, şeytan ağlayarak ve: "Vay benim halime" diyerek oradan uzaklaşır." İbn Kureyb yoluyla gelen rivayette ise: "Vay benim halime" der:- Hz. Peygamber, İblis'in -Allah'ın laneti üzerine olsun- durumundan haber veren: "(İblis der ki:) Adem oğluna secde etmesi emrolundu, o da secde etti. Onun için cennet vardır. Ben de secde etmekle emrolundum, fakat emre uymadım. Benim için de ateş (cehennem) vardır"[2] buyruğunu delil göstermişlerdir. Bu hadisi de Müslim rivayet etmiştir. Diğer taraftan Peygamber (sav) da secde âyetlerini okuduğu vakit secdelere dikkat ve itina gösterirdi.

Bizim ilim adamlarımız ise, Buharî'nin de rivayet ettiği Hz. Ömer'in minber üzerinde secde âyetini okuyup da minberden inip secde etti, onunla birlikte cemaat de secde etti. Daha sonraki Cumada yine secde âyetini okudu, cemaat onunla birlikte secde etmek için hazırlanmışken, şöyle dedi: "Ey insanlar! Ağır olunuz. Allah bu secdeyi üzerimize farz olarak yazmadı. Bizim isteğimizle secde yapmamız hali müstesnâdır"[3] hadisini delil gösterirler.

Bu alay Ensar ve Muhacirlerden oluşan ashab-ı kiramın (Allah hepsinden razı olsun) huzurunda cereyan etmişti. Ancak, hiçbir kimse onun bu kanaatine karşı çıkmamıştı. O halde bu hususta icmâ olduğu sabittir.

---

(1) *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 71.

(2) *Müslim*, İman 133; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 70; *Müsned*, II, 443.

(3) *Buhârî*, Sücûdu'l-Kur'ân 11.

Hadis-i şerîfte geçen (ve İblis'in dediği bildirilen): "Adem oğlu secde etmekle emrolundu..." ifadesi ise, yapılması farz olan (vacip) sücudu dolaylı haber vermekten ibarettir. Peygamber (sav)'ın secdeye devam etmesi de tilavet secdesinin müstehab olduğuna delildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4. Tilavet Secdesinin Şartları:

Kur'an-ı Kerim'deki tilavet secdesini yapabilmek için, namaz için de gerekli görülen hadesten taharet, necasetten taharet, niyet, istikbal-i kıble ve vakit gibi şartların gerekli olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Ancak Buhârî, İbn Ömer'den taharetsiz (abdestsiz) olmadığı halde de secde ettiğini nakletmektedir.[1] İbnü'l-Münzir de bu hususu eş-Şa'bî'den zikretmektedir.

(Az önce belirtilen şartları öngören) cumhurun görüşüne göre ise, ayrıca iftitah tekbiri, iftitah tekbiri esnasında elleri kaldırmak, tekbir getirmek (ve böylece secdeye varmak) ve selam vermek gerekli olup olmadığı hususunda da farklı görüşler vardır. Şafiî, Ahmed ve İshâk, secde için iftitah tekbiri getirilip ve tekbir sırasında da ellerin kaldırılacağı görüşündedir. İbn Ömer'den de Peygamber (sav)'ın secde ettiği vakit tekbir getirdiği, aynı şekilde başını secdeden kaldırdığı vakit de yine tekbir getirdiği rivayet edilmiştir.

Malikî mezhebinden meşhur olan görüşe göre ise, namaz esnasında tilavet secdesi yapacak olursa, secdeye giderken ve secdeden kalkarken tekbir getirir. Ancak, namazın dışında tilavet secdesi yapılacak olursa, tekbir getirilip getirilmeyeceği hususunda ondan farklı rivayet gelmiştir. Tilavet secdesi için tekbir getirileceği görüşünü genel olarak bütün fukahâ kabul etmiştir.

Cumhûra göre tilâvet secdesinde selam yoktur. Ancak, seleften bir topluluk ile İshâk, tilâvet secdesinin sonunda selam verileceği görüşündedirler. Bu görüşe göre, secdenin başında getirilen tekbirin ihram (iftitah) tekbiri olduğu ortaya çıkmaktadır. Selam verilmeyeceği görüşüne göre ise, ilk tekbir yalnızca secdeye varmak için alınan tekbir olur. Ancak birinci görüş daha uygundur. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Namazın anahtarı abdest almak, onun tahrîmi (yani iftitahı) tekbir getirmek, tahlîli (sona erdirilmesi) ise selâm vermektir."[2]

Ayrıca secde de tekbiri bulunan bir ibadettir. O bakımdan bunun tahlilinin de olması gerekir. Tıpkı cenaze namazı gibi. Hatta onda selam olması daha da uygundur. Çünkü, tilavet secdesi bir fiildir. Cenaze namazı ise sözdür. İbnü'l-Arabî'nin tercih ettiği görüş de budur.

---

(1) *Buhârî,* Sücûdu'l-Kur'ân, 5.

(2) *Ebû Dâvûd,* Tahâre 31, Salât 73; *Tirmizî,* Tahâre 3; *İbn Mâce,* Tahâre 3, *Dârimî,* Vudû' 22; *Müsned,* I, 123, 129.

5. Tilavet Secdesinin Vakti:

Tilavet secdesinin şair vakitlerde mutlak olarak yapılacağı belirtilmiştir. Çünkü bu, sebebi bulunan bir namaz (gibi) dır. Şafiî'nin ve bir gurup fukahanın görüşü budur. Sabah aydınlanmadıkça yahut da ikindiden sonra güneş sararmadıkça secde yapılmayacağı da belirtilmiştir. Bir başka görüşe göre ise, sabahın farzından ve ikindinin farzından sonra secde yapılmaz denilmiştir. Sabah namazından sonra secde yapılır, ikindiden sonra yapılmaz da denilmiştir. Bu üç görüş de bizim mezhebimizdeki görüşlerdir.

Konu ile ilgili görüş ayrılığının sebebi, secde âyetini okumanın sebep teşkil ettiği secde ve ikindinin farzı ile sabahın farzından sonra genel olarak namazı yasaklayan buyruklar arasındaki çatışmadır. Diğer taraftan bu iki vakitte namazın yasaklanış sebebinin tesbiti hususundaki görüş ayrılıklarıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6. Tilavet Secdesi Yaparken Söylenecek Sözler:

Secdeye vardığı zaman, secde halinde "Allah'ım, bu secde dolayısıyla benim bir günahımı kaldır, ondan ötürü de bana bir ecir yaz ve bu secdemi benim için nezdinde bir mükâfat sebebi kıl" der. Bunu, İbn Abbas, Peygamber (sav)'dan rivayet etmiş olup, İbn Mace de ***Sünen***'inde zikretmiştir.[1]

7. Secde Âyetinin Namazda Okunması:

Namaz esnasında secde âyetini okuyacak olursa, eğer kıldığı bu namaz nafile bir namaz ise ve tek başına bu namazı kılıyor yahut da cemaatle kılmakla birlikte cemaatin karıştırmayacağından emin olursa secde yapar. Şayet cemaatle namaz kılmakla birlikte karıştırılmayacağından emin değilse, (Malikî mezhebinde) açık ifadelerle nakledildiğine göre, bunun (secde yapmasının) caiz olduğudur. Secde etmeyeceği de söylenmiştir.

Eğer kıldığı namaz farz namaz ise, Malik'ten meşhur olan görüşe göre bu namazda secdenin yapılmayacağı şeklindedir. Kıldığı bu namaz ister içten okunan bir namaz olsun, ister açıktan, ister cemaatle kılsın, ister tek kılsın farketmez. Bunun gerekçesi ise, farz namazdaki secde sayılarına bir fazlalık olacağıdır. Bu görüşün gerekçesi, cemaatin karıştırma ihtimalidir. Bundan ötürü secde etmez denilmiştir. Bu daha uygun görülmektedir.

Bu görüşe göre tek başına namaz kılan ile cemaatın karıştırmayacağından emin olunan cemaatle kılınan namazlarda tilavet secdesinin yapılmasının bir sakıncası yoktur.

---

(1) *İbn Mâce,* İkametu's-Salât 70; *Tirmizî,* Cumua 55, Deavât 33.

8. Secde Âyeti Okunduğunda Dinleyenin Hükmü:

Buharî'nin rivâyetine göre Ebu Rafi şöyle demektedir: Ebu Hureyre ile birlikte yatsı namazını kıldım. *"Gök yarıldığı zaman..."* (el-İnşikak, 84/1) sûresini okudu ve secde etti. Ben, bu ne diye sordum, O: Ben, burada Ebu'l-Kasım (sav)'ın arkasında (namaz kılarken) secde ettim. Ona kavuşuncaya kadar secde etmeye devam edeceğim. Bu hadisi tek başına Buhârî rivayet etmiştir.(1)

Yine Buharî'de şöyle denilmektedir: İmran b. el-Husayn'a şöyle soruldu: Bir kimse Kur'ân dinlemek kastı olmadan secde âyetini işitse (secde etmesi gerekir mi)? Şöyle dedi: Ya onun için oturacak olursa görüşün nedir?

O, bununla başkasının okuduğu secde âyetini dinleyen için secdeyi vacip görmüyor gibiydi. Selman da dedi ki: Bizim maksadımız bu değildi. Hz. Osman da şöyle demiştir: Secde, ancak onu dinleyen kimseye düşer.

ez-Zührî der ki: Kişi ancak abdestli iken secde eder. Sen, mukîm iken secde edecek olursan kıbleye yönel. Eğer binek üzerinde isen, yüzün hangi tarafa olursa önemli değil. es-Saib de (maksadı Kur'ân okumak değil de birtakım haberleri anlatmak ve öğütler vermek olan) kıssa anlatıcısının secde âyetini okuması dolayısıyla secde etmezdi.(2)

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-A'RÂF SÛRESİ'NİN SONU

(1) *Buhârî*, Sücûdu'l-Kur'ân 11; *Müslim*, Mesâcid 110, 111; *Ebû Dâvûd*, Sücûdu'l-Kur'ân 4; *Nesaî*, İftitâh 53; *Müsned*, II, 229, 459.

(2) *Buhârî*, Sücûdu'l-Kur'ân 10.

el-Enfâl Sûresi

1 - 19. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

(Medine'de İnmiştir, Yetmişbeş Âyettir).

el-Hasen, İkrime, Câbir ve Ata'nın görüşüne göre Medine'de, Bedir'de nâzil olmuştur. İbn Abbas da şöyle demiştir: Bu sûre, yüce Allah'ın: *"Hani bir zamanlar o kâfirler... senin için tuzak kuruyorlardı"* (el-Enfal, 8/30) buyruğundan itibaren yedi âyetin sonuna kadar devam eden yedi âyet müstesna Medine'de inmiştir.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْأَنفَالِ ۖ قُلِ الْأَنفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ ۖ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا
ذَاتَ بَيْنِكُمْ ۖ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١﴾

1. Sana "enfâl"i soruyorlar. De ki: "Enfâl Allah'ın ve Rasûlünündür. O halde Allah'tan korkun ve aranızı düzeltin. Eğer mü'minler iseniz Allah'a ve Rasûlüne itaat edin."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. Nüzûl Sebebi:

Ubâde b. es-Sâmit, rivayetle der ki: Rasulullah (sav) Bedir'e çıktı. Orada düşmanla karşılaştılar. Allah düşmanı hezimete uğratınca, müslümanlardan bir gurup peşlerine takılıp onları(n arasından yakaladıklarını) öldürdüler. Bir kesim de Rasulullah (sav)'ın etrafını çevirmişlerdi. Bir başka kesim ise karargâhın etrafını dolanmış ve talana koyulmuştu.

Allah, düşmanı uzaklaştırıp onları takip edenler döndüklerinde şöyle dediler: Nefel (ganimet) bizimdir. Çünkü düşmanı takip edenler bizler olduk. Allah bizim vasıtamızla onları uzaklaştırdı ve bozguna uğrattı.

Rasulullah (sav)'ın etrafını çevirenler de şöyle dedi: Bu ganimetteki hakkınız bizden fazla değildir. Bilakis bu ganimet bizimdir. Rasulullah (sav)'a düşman ansızın herhangi bir zarar veremesin diye onun etrafını kuşatanlar bizler olduk.

Bu sefer askerlerin karargâhını arkadan dolananlar ve talanda bulunanlar da şöyle dediler: Siz ona bizden daha bir hak sahibi değilsiniz. O bizimdir. Çünkü onun etrafını kuşatan ve onu ele geçirenler bizler olduk.

Bunun üzerine yüce Allah: **"Sana enfâli soruyorlar de ki: Enfâl Allah'ın ve Rasûlünündür. O halde Allah'tan korkun ve aranızı düzeltin. Eğer mü'minler iseniz Allah'a ve Rasûlüne itaat edin"** buyruğunu indirdi. Rasûlullah (sav) da aradan bir devenin iki sağımlığı arasındaki süre kadar bir zaman geçmeden ganimetleri aralarında paylaştırdı.(1)

Ebu Ömer der ki: "Bir devenin iki sağımlığı arası kadar bir süre geçmeden ganimetleri paylaştırdı" ifadesi çabucak bu ganimetleri paylaştırdığını anlatmaktadır. Dil bilginleri derler ki: "(Bu rivayette de geçen): el-Fuvâk" kelimesi, dişi devenin iki sağımlığı arasındaki süre demektir. Mesela, onu bir dişi devenin iki sağımlığı arası kadar bir süre (fuvâk) bekledi, denilir. Yani, onu bu kadar bir süre bekledi anlamındadır. Araplar bu kelimeyi "fuvak ve favak" şeklinde "fe" harfini ötreli ve üstün olarak kullanırlar.

Bu durum yüce Allah'ın: ***"Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Rasulüne..."*** (el-Enfal, 8/41) buyruğu inmeden önce idi.

İlim adamlarına göre buyruğun anlamı şöyle gibidir: Yani, bunlar hakkında hüküm vermek ve ganimet hususunda yüce Allah'a yakınlaştırıcı uygulamayı hükme bağlamak Allah'a ve Rasûlüne aittir.

Muhammed b. İshâk der ki: Bana Abdurrahman b. el-Hâris ile arkadaşlarımızdan ondan başkaları Süleyman b. Musa el-Eşdak'dan anlattılar. Süleyman Mekhul'den, o, Ebu Umame el-Bahilî'den dedi ki: Ben Ubade b. es-Samit'e el-Enfal'e dair soru sordum, bana şöyle dedi: Biz, Bedir ashabı hakkında enfal hakkında anlaşmazlığa düşüp de bu hususta kötü davranınca nazil oldu. Allah onu elimizden aldı ve Rasulünün eline teslim etti. Rasulullah (sav) da onu eşit bir şekilde paylaştırdı. İşte Allah'tan korkmak (takva) ve Onun Rasulüne itaat etmek ile "aramızı düzeltmek" bu idi.

Sahih'de Sa'd b. Ebi Vakkas'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasulullah (sav)'ın ashabı büyük bir ganimet ele geçirdi. Ganimetler arasında bir kılıç vardı. Onu alıp Peygamber (sav)'a götürerek şöyle dedim: Bu kılıcı bana nefel olarak (paylaştırılacak ganimetler arasına sokmadan) ver. Ben, du-

(1) ***Müsned***, V, 324; el-Hâkim. ***el-Müstedrek***, II, 326.

rumunu bildiğin kimseyim, dedim. Rasulullah (sav): "Onu aldığın yere geri götür" dedi. Onu aldığım yere alınan ganimetler arasına bırakmak üzere geri gittim, fakat bu sefer nefsim beni kınadı. Tekrar ona dönüp şöyle dedim. Onu bana ver. Bana karşı sesini yükselterek: "Onu aldığın yere geri götür" dedi. Ben de onu alınan ganimetler arasına geri bırakmak isteği ile döndüm. Tekrar nefsim beni kınadı, yine ona dönüp bunu bana ver, dedim: Yine buna yüksek bir sesle: "Onu aldığın yere geri götür" dedi. Bunun üzerine yüce Allah: **"Sana enfali soruyorlar."**[1] buyruğunu indirdi. Müslim'in lafzı ile hadis bu şekildedir.[2]

Bu hususta rivayetler pek çoktur. Ancak bu zikrettiklerimiz yeterlidir. Hidayete erme başarısı Allah'tandır.

2. "Enfâl"in Anlamı:

"Enfâl"in tekili "fe" harfi harekeli olarak "nefel"dir. Şair der ki:

إنّ تـقـوَى رَبِّـنـا خـيـرُ نـفـل وبـإذن الله رَيْـثـي والـعَـجَـلْ

"Şüphesiz Rabbimizden korkmamız (takvâ), en hayırlı bir bağıştır (nefel) Benim ağır hareket etmem de, acelem de Allah'ın izniyledir."

Burada şairin "nefel (bağış)"den kastı ganimettir. Nefl ise, yemin demektir. Nitekim; (فبرئكم يهود بنفل خمسين منهم): Yahudiler aralarından elli kişinin nefli (yemini) ile size karşı beri olsunlar (sorumluluktan kurtulsunlar)..."[3] hadisindeki "nefl" ifadesi de bu anlamdadır.

Nefl, nefyetmek, reddetmek manasına da gelir. "(فانتفل من ولدها): Onun çocuğunu reddetti" anlamındaki hadiste geçen ifade de buradan gelmektedir.[4]

Nefel (sarı yonca) ise bilinen bir bitkidir. Nefl ise farz olandan fazla yapılan nafile tatavvu demektir. Oğlun oğlu da "nâfile" diye adlandırılır. Çünkü o da oğuldan ayrı bir ziyadedir.

Ganimete de "nâfile" denilir. Çünkü ganimet, şanı yüce Allah'ın daha ön-

(1) Bu sebebe göre: Ganimetler arasında paylaştırılmaya sokulmadan senden nefel istiyorlar anlamına gelir."

(2) ***Müslim***, Fedâilu's-Sahâbe 43; aynı muhtevâda değişik lafızlarla: ***Müslim***, Cihâd 34; ***Ebû Dâvûd***, Cihad 145; ***Tirmizî***, Tefsir 8. sûre 1; ***Müsned***, I, 178, 181, 186.

(3) ***Buhârî***, Diyât 22.

(4) İbnu'l-Esîr, ***en-Nihâye***, V, 100.

eski ümmetlere haram kılındığı halde bu ümmete fazladan helal kıldığı şeyler arasındadır. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Benden önceki peygamberlere altı husus ile üstün kılındım..." (Bunlar arasından birisi de): "Ve ganimetler bana helal kılındı."[1]

el-Enfâl ise ganimetlerin kendileridir. Antere der ki:

إنّـا إذا أحمـر الـوَغَى نُـروِي القنـا ونَـعِـفّ عـنـد مـقـاسـم الأنـفـال

"Şüphesiz bizler savaş kızıştı mı taşırız mızrakları
Ama enfâl'in paylaştırılması sırasında da iffetli davranırız."

Burada "enfâl"den kastı ganimetlerdir.

3. Enfâl (Ganimetten Ayrı Olarak Yapılacak Bağışlar) Nereden Verilir?

İlim adamları enfâlin nereden verileceği hususunda dört ayrı görüş ortaya atmışlardır:

1- Birinci görüşe göre enfâl, kâfirlerden müslümanlara istisnaî olarak gelen yahut da savaşsız olarak ele geçirilen şeylerde sözkonusu olur.

2- Enfâl, ganimetin beşte birinden verilir.

3- Enfâl, beşte birin beşte birinden verilebilir.

4- Enfâl, imamın görüşüne uygun olarak ganimetin tümünden verilir.

Malik'in -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- görüşüne göre enfâl, imamın kendi ictihadına uygun olarak beşte birden yapacağı bağışlardır. Yoksa, ganimetin (gazilerin payı olan) beşte dördünden enfâl olarak kimseye birşey dağıtılamaz. Malik'in, ganimetin genelinden enfâlin verilmesini uygun görmeyişi, ganimete hak kazanan kimselerin muayyen kimseler oluşundan dolayıdır. Bunlar ise, at ve binek üzerinde savaşanlardır. Beşte bir ise, imamın içtihadına uygun olarak paylaştırılır. Ve bu beşte birin hak sahipleri muayyen kimseler değildir. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Allah'ın size feyy' olarak (ganimet olarak) verdiğinden benim hakkım ancak beşte birdir. Beşte bir ise size geri döndürülür."[2] Buna göre nafile olarak dağıtılacak şeylerin herhangi bir kimsenin hakkından olmasına imkân yoktur. Bu, ancak Rasulullah (sav)'ın hakkı olan beşte birden verilebilir. Malikî mezhebinin bili-

(1) ***Müslim,*** Mesâcid 5; ***Tirmizî,*** Siyer 5; ***Müsned,*** II, 412.

(2) ***Ebû Dâvûd,*** Cihâd 121, 149; ***Nesâî,*** Kasmu'l-Fey' 6-8; ***Muvatta,*** Cihâd 22; ***Müsned,*** IV, 128, V, 316, 319.

nen görüşü budur. Yine ondan, enfâl olarak dağıtılacak şeylerin beşte birin beşte birinden olacağı görüşü de rivayet edilmiştir. Bu aynı zamanda İbnü'l-Müseyyeb, Şafiî ve Ebu Hanife'nin de görüşüdür.

Bu hususlaki görüş ayrılığının sebebi, Malik tarafından rivayet edilen İbn Ömer hadisidir. İbn Ömer dedi ki: Rasulullah (sav) Necid taraflarına bir seriyye gönderdi. Onlar da çok sayıda deve ganimet aldılar. (Seriyye'ye katılanların) payları, ya onikişer deve, yahut onbirer deve idi. Ayrıca onlara nafile olarak birer deve de verildi. Bunu Malik bu şekilde Yahya'nın ondan yaptığı rivayette (onbir mi, oniki mi hususunda) şüphe ederek rivayet etmiştir.(1) Ayrıca bu hususta Muvatta'ın ravilerinden bir topluluk da Yahya'ya mütabaat etmişlerdir. Ancak el-Velid b. Müslim bu hadisi Malik'den, o, Nafi'den, o da İbn Ömer'den yoluyla rivayet etmiş ve bu rivayetinde şöyle demiştir: Onların herbirisine düşen pay oniki deve idi, ayrıca onlara nafile olarak birer deve de verildi. el-Velid b. Müslim rivayetinde, (dağıtılan develerin sayısında) şüphe etmemektedir.(2)

Yine el-Velid b. Müslim ile el-Hakem b. Nafi', Şuayb b. Ebi Hamza'dan, o, Nafi'den, o da İbn Ömer'den şöyle dediğini zikretmektedir: Rasulullah (sav) bizleri Necid taraflarına bir ordu ile birlikte gönderdi. -el-Velid'in rivayetinde dörtbin kişilik bir ordu denilmektedir- Bu ordudan bir seriyye (askeri birlik) ayrıca gönderildi. -el-Velid'in rivayetinde, ben de bu seriyye arasında çıkanlardan idim, denilmektedir- Ordunun (herbirisine) düşen pay onikişer deve idi. Ayrıca seriyyeye katılanlara da birer deve verildi. Böylelikle onların payı onüç deveye çıkmış oldu. Bunu da Ebû Dâvûd zikretmektedir.(3)

İşte, nafile olarak verilecekler beşte birin genelinden verilir, diyenler bunu delil göstermişlerdir. Bunun açıklaması da şöyledir: Bu seriyyeye ayrılanlar eğer mesela on kişi olmuş olsalardı ve yüzelli deve ganimet alınmış olsaydı, bu ganimetin beşte biri olan otuz deve bir kenara ayrılır, geriye onlara yüzyirmi deve kalırdı. Bu yüzyirmi deve on kişiye pay edilecek olursa, onların herbirisine oniki deve isabet ederdi. Sonra da bunlara beşte birden ayrıca birer deve verilmiş oldu. Çünkü beşte bir olan otuz devenin bir daha beşte birini alacak olursak, sonuçta elimizde on deve kalmaz. Şimdi on

(1) *Buhârî*, Fardu'l-Humus 15, Meğâzi 57; ***Müslim***, Cihâd 35, 36; ***Ebû Dâvûd***, Cihâd 145; *Dârimî*, Siyer 41; ***Muvatta***, Cihâd 15; ***Müsned***, II, 10, 55, 62, 80, 151, 156.

(2) ***Muvatta***, Cihâd 15.

(3) ***Ebû Dâvûd***, Cihâd 145. Yukarıda bu olayın yer aldığı kaynaklar arasında tereddütsüz olarak isabet eden payın onbir deve ile bir deve olduğunu, tereddüt ile onbir mi oniki mi olduğunu ve tereddütsüz olarak isabet eden payların oniki deve ve ek olarak birer deve verildiğini belirtenler vardır. Tereddüt edenler de genelde tabiin ve sonraki dönemlerdeki ravilerdir. Ancak bütün rivayetlerin ittifak ettikleri nokta: her birisine en az onbir deve ganimet payı, birer deve de nefl olarak verildiğidir.

kişiye isabet eden deve (ganimet + nafile olarak verilen deve) sayısını bilmiş olduğumuza göre, artık bunların yüz, bin veya daha fazla kişi olmaları halinde bunlara kaçar deve isabet etmesi gerektiğini de bilmiş oluruz.

Nafile olarak verilen develer, beşte birin beşte birindendir, diyenler de şunu delil gösterir: Alınan ganimetler arasında develerin dışında satılması mümkün elbiseler ve başka eşyalar da bulunabilir. Buna göre kendisine yetişmediği için deve verilemeyenlere devenin değeri bu diğer eşyalardan verilir.

Bu görüşü destekleyen hususlardan birisi de Müslim'in bu hadisin bazı rivayet yollarında kaydettiği şu ifadelerdir: Ganimet olarak develer ve koyunlar aldık...[1]

Muhammed b. İshâk da bu hadiste şunu zikretmektedir: Kumandan, ganimet paylaştırılmadan önce onlara nafileler verdi. Bu ise, nafile olarak verilen payların ganimetin tümünden verilmiş olmasını gerektirmektedir. Ancak bu Malik'in görüşüne muhaliftir. Bunun, (İbn İshâk rivayetinin) aksini rivayet edenlerin görüşü ise daha uygundur, çünkü onlar, hafız kimselerdir. Bu açıklamaları Ebu Ömer -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- yapmıştır.[2]

Mekhul ve Evzaî der ki: Üçte birden fazla nafile olarak dağıtılamaz. İlim adamlarının cumhurunun görüşü de budur. Evzaî der ki: Eğer onlara üçte birden fazla nafile vereceğini vadetmiş ise, onlara verdiği sözde dursun ve bunu beşte birden versin. Şafiî ise der ki: Nefel için imamın aşması sözkonusu olmayan bir sınır bulunmamaktadır.

4. Ordudan Ayrılıp Ganimet Ele Geçiren Askeri Birliğin Durumu:

el-Velid ile el-Hakem'in Şuayb'dan, onun Nafi'den, onun da İbn Ömer'den yoluyla rivayet ettiği hadis-i şerif şunu göstermektedir: Seriyye ordudan ayrılıp ganimet ele geçirecek olursa, diğer askerler de onların ganimetlerine ortaktır. Bu, hadis-i şerifte Şuayb'ın Nafi'den gelen rivayet yolundan başka bir yolda rivayet edilmemiş bir mesele ve bir hükümdür. Bununla birlikte bu hususta ilim adamlarının görüş ayrılığı da yoktur. Cenab-ı Allah'a hamd olsun.

5. Savaştan Önce İmamın Nefel Vaadi:

Savaştan önce: "Kim kalenin şu kadar bir bölümünü yıksa onun için şu vardır. Kim filan yere ulaşırsa ona şu vardır. Kim filanın kafasını getirirse ona şu vardır. Kim bir esir getirirse ona şu vardır" diyerek mücahidleri savaşa teş-

(1) *Müslim*, Cihâd 37.
(2) *İbn Abdi'l-Berr*, el-İstizkâr, XIV, 101 v.d.

şu vardır. Kim bir esir getirirse ona şu vardır" diyerek mücahidleri savaşa teşvik etmek kastıyla savaştan önce imamın bu tür vaadlerde bulunmasının hükmü hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Malik'den, bunu mekruh gördüğüne ve bu, dünya için savaşmaktır, dediğine ve bunu caiz görmediğine dair rivayet gelmiştir. es-Sevrî ise der ki: Böyle bir şey caizdir ve bunda bir mahzur yoktur. Derim ki: Bu anlamda merfu' olarak İbn Abbas yoluyla rivayet ulaşmış bulunmaktadır. İbn Abbas der ki: Bedir günü Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Kim birisini öldürürse ona şu vardır. Kim bir esir alırsa ona da şu vardır..." diyerek hadisi uzun uzadıya nakletmiştir.(1)

İkrime'nin İbn Abbas'tan rivayetine göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim şunu şunu yapar ve kim filan yere ulaşırsa ona şu vardır." Bunun üzerine gençler çabucak ileri atıldılar, yaşlılar ise sancaklarla beraber kaldılar. Onlara zafer müyesser olunca gençler gelip kendileri için verileceği vadolunan şeyleri istediler. Yaşlıların onlara: Onları siz kendi başınıza alıp gidemezsiniz. Çünkü biz arkadan sizi destekliyorduk demeleri üzerine yüce Allah: **"Ve aranızı düzeltin"** buyruğunu indirdi.(2) Bunu, İsmail b. İshâk da zikretmiştir. Ömer b. el-Hattab'dan da Şam'a gitmek istediği sırada kavmi arasından yanına gelen Cerir b. Abdullah el-Becelî'ye şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kûfe'ye gidip zaptedilecek her bir araziden ve alınacak her bir esir kafilesinden (kumandanın hakkı olan) beşte birden ayrı olarak üçte bir almaya ne dersin?(3)

el-Evzaî, Mekhul, İbn Hayve ve onlardan başka Şam'ın fukaha topluluğu da bu görüştedirler. Onların görüşüne göre beşte bir ganimetin genelinden verilir, nefel ise beşte birden sonra ayrılır, ondan sonra da savaşa katılanlar arasında ganimet paylaştırılır. İshâk, Ahmed ve Ebu Ubeyd de bu görüştedirler. Ebu Ubeyd der ki: İnsanlar bugün beşte biri ayrılmadıkça ganimetten nefel alınmayacağı görüşünü kabul etmişlerdir.

Malik ise şöyle der: İmam'ın herhangi bir seriyyeye: Ne alırsanız üçte biri sizindir demesi caiz olmaz. Suhnûn der ki: Bununla baştan beri böyle bir şey yapması caiz olmaz demek istemektedir. Ama böyle birşey olursa geçerli olur ve geri kalanda da onların payları verilir. Yine Suhnûn der ki: İmam (kumandan), bir seriyyeye: Sizin aldıklarınızdan beşte bir pay alınmayacaktır, diyecek olursa bu caiz olmaz. Böyle birşey olsa, onun bu dediği uygulamaya konulmaz. Çünkü bu şaz bir hükümdür ve buna geçerlilik kazandırılması caiz değildir.

(1) *Ebû Dâvûd*, Cihâd 144.
(2) *Ebû Dâvûd*, Cihâd 144.
(3) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, XIV, 107.

6. Gazilere Nefel Olarak Neler Verilebilir:

Malik (Allah'ın rahmeti üzerine olsun), imamın ancak, sarık, at, kılıç gibi görünür şeyleri nefel olarak vermesini müstehab görmüş, bununla birlikte birtakım ilim adamları da imamın altın, gümüş, inci ve benzeri şeyleri nefel olarak vermesini kabul etmemişlerdir. Kimisi de nefel her şeyde caizdir demiştir. Hz. Ömer'in sözü ve âyet-i kerimenin muktezası dolayısı ile sahih olan da budur.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

7. Mü'min Olanlar Takvâlı Hareket Eder, Aralarını Düzeltir, Allah'a ve Rasûlüne İtaat Ederler:

Yüce Allah: **"O halde Allah'tan korkun ve aranızı düzeltin"** buyruğu ile takvâyı ve ıslâhı (arayı düzeltmeyi) emretmektedir. Yani, Allah'ım aramızı düzelt! diye dua etmek hususunda Allah'ın emri üzere birlik olun. Bir arada bulunacağınız halde olun (ayrılmayın).

İşte bu buyruk, aralarında bir anlaşmazlığın yahut da nefislerde bir bencillik eğiliminin ortaya çıktığını açıkça göstermektedir. Nitekim hadis-i şerifte de bu husus ifade edilmiştir.

Takvânın anlamına dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/2. âyetin son bölümü, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yani, söz ve davranışlarınızda Allah'tan korkun ve aranızı düzeltin, ganimetler ve benzeri hususlarda **"eğer mü'minler iseniz Allah'a ve Rasûlüne itaat edin."** Yani, mü'minin izleyeceği yol, sözünü ettiğimiz hususlara gereği gibi riayet etmesidir.

Buradaki (إِنْ) in sebeplilik belirten; (إِذْ) anlamında olduğu da söylenmiştir. (O takdirde buyruğun anlamı şöyle olur: "Mü'minler olduğunuz için Allah'a ve Rasulüne itaat edin...").

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ
آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾ الَّذِينَ يُقِيمُونَ
الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٣﴾ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا
لَّهُمْ دَرَجَاتٌ عِندَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٤﴾

2. **Gerçek mü'minler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri korkar. Âyetleri karşılarında okunduğu zaman** (bu), **onların imanını artırır. Ve onlar ancak Rablerine dayanıp güvenirler.**
3. **Onlar namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infâk ederler.**
4. **İşte onlar gerçek mü'minlerin ta kendileridir. Onlar için Rableri katında dereceler, mağfiret ve bitmez tükenmez bir rızık vardır.**

Yüce Allah'ın: **"Gerçek mü'minler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri korkar. Âyetleri karşılarında okunduğu zaman** (bu), **onların imanını artırır ve onlar, ancak Rablerine dayanıp güvenirler"** buyruğuna dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Anlamı ve "Korkmak" Fiilinin Arapça'da Kullanılışı:

İlim adamları der ki: Bu âyet-i kerime Allah Rasulüne emretmiş olduğu şekilde o ganimetin paylaştırılması hususunda itaate bağlılığı teşvik etmektedir.

"(الوجل) Korkmak" demektir. Bu fiilin müstakbeli (geniş zamanı, muzari) dört şekilde kullanılır: "(وَجِل يَوْجَل ويَاجَل ويَيْجَل ويِيجل): Korktu, korkar." Bunu Sibeveyh nakletmiştir.

Mastarı (وَجَلاً ومَوْجلاً) şekillerinde gelir. İsm-i mekânı (مَوْجِله) şeklindedir.

Bu fiilin muzari şeklini (ياجَل) kullananlar "vav" harfini önceki harf üstün olduğundan dolayı "elif"e dönüştürmüşlerdir.

Kur'an-ı Kerim'de ise bu fiil "vav"lı olarak kullanılmıştır. "(قَالُوا لَا تَوْجَلْ): *Korkma dediler."* (el-Hicr, 15/53) "Ye" harfini esreli olarak; (يِيجل) diyenler ise Esedoğulları şivesine göre böyle kullanırlar. Çünkü Esedoğulları, (أنا إيجل، ونحن نِيجل، وأنت تِيجل): Korkarım, korkarız, korkarsın," diyerek hep ilk harfini esreli okurlar. (يَيْجل) diyen ise, bu şiveye göre bunu mebni olarak kullanmakla birlikte onların; (يَعلم): Bilir fiilinde "ye" harfini üstün okudukları gibi, burada da "ye" harfini üstün olarak okur. Çünkü bu fiilde "ye" harfi üzerinde esre ağır geldiğinden dolayı esreli okunmaz. Buna karşılık; (يِيجل) de esreli gelişi "ye"lerden birinin okunuşunun, diğerinin okunuşunu kolaylaştırmasından dolayıdır. Bundan emir ise, "(إيجَلْ): Kork" şeklinde gelir. Burada ise, "vav" harfi önceki harf esreli olduğundan dolayı "ye"ye dönüşmüştür. Buna karşılık mütekellim olarak; "(إني منه لأوْجَل): Şüphesiz ben ondan kor-

karım," denilir. Müennes ism-i fail olarak; (وَجْلاء) değil de "(وَجِلة): Korkan kadın" denilir.

Süfyan, es-Süddî'den, yüce Allah'ın: **"Allah anıldığı zaman kalpleri korkar"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Böyle bir kimse bir haksızlıkta bulunmak istediğinde ona, Allah'tan kork denilir, o da bu haksızlığından vazgeçer ve kalbi korkar.

2. Allah'tan Korkmak İmanın Kuvvetindendir:

Yüce Allah bu âyet-i kerimede mü'minleri, güzel adı anıldığı vakit korkmakla ve kalplerinin titremesiyle nitelendirmektedir. Buna sebep ise imanlarının kuvveti, Rablerinin emirlerine itaatleri ve âdeta kendilerini O'nun huzurundaymış gibi görmeleridir.

Bu âyetin bir benzeri de şu buyruklardır: ***"İtaatkâr ve alçak gönüllü olanları müjdele. Onlar ki, Allah anılsa kalpleri korku ile titrer..."*** (el-Hac, 22/34-35) Bir başka yerde de şöyle denilmektedir: ***"Bunlar gönülleri Allah'ın zikri ile huzura kavuşanlardır..."*** (er-Ra'd, 13/28). Bu ise, Allah'ı bilmenin kemaline ve kalbin sağlam bir şekilde güven duymasına bağlı bir şeydir.

Korkmak (vecel), Allah'ın azabından korkmak demektir. O bakımdan (korkmak ile kalbin huzur bulması arasında) bir çelişki sözkonusu değildir. Nitekim yüce Allah bu iki hususu da şu buyruğunda bir arada zikretmektedir: ***"Allah sözün en güzelini, müteşabih*** (birbirine benzer) ***ve tekrar tekrar okunan bir kitap halinde indirmiştir. Rablerinden korkanların derileri ondan dolayı ürperir. Sonra Allah'ın zikrine, derileri ve kalpleri yumuşar*** (huzur bulur)." (ez-Zümer, 39/23)

Yani, yüce Allah'a yakînleri bakımından -Allah'tan korkuyor olsalar dahi- ruhları huzur ve sükûn bulur. İşte bu, Allah'ı tanıyan, O'nun satvet ve cezasından korkanların halidir. Yoksa cahil avamın ve sıradan bid'atçilerin yaptıkları şekilde bağırıp çağırmak, eşeklerin anırmasını andıran sesler çıkarmakla olmaz.

Bu gibi davranışları sürdüren, bunun vecd ve huşû' olduğunu iddia eden kimseye şöyle denir: Sen Allah'ı tanımak, O'ndan korkmak, O'nun celâl ve azametini bilmek noktasında hiçbir zaman ne Rasulün durumuna, ne ashabının haline, eşit olamassın. Bununla birlikte onlar kendilerine öğüt verildiği hallerde Allah'tan gelen buyrukları iyice kavramaya çalışıyorlar ve Allah'tan korkmaları dolayısıyla ağladıkları görülüyordu.

Bundan dolayı yüce Allah, adının anılışını, kitabının okunuşunu işittikleri esnada marifet ehlinin hallerini nitelendirirken şöyle buyurmaktadır: *"On-*

lar, Peygambere indirileni dinledikleri vakit, hakkı bildiklerinden ötürü gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün. Derler ki: Rabbimiz, iman ettik. Artık bizi şahid olanlarla beraber yaz." (el-Mâide, 5/83) İşte onların hallerinin niteliği budur, söyledikleri aktarılan sözler de bunlardır. Bu şekilde hareket etmeyen, hiçbir zaman onların hidayet yollarını izlemiş, onların izinden gitmiş olamaz. Her kim sünnete bağlanacaksa, onların yolundan gitsin. Her kim de delillerin hallerine ve deliliğe kendisini kaptıracak olursa bilsin ki, o da onlardan daha bayağı, daha aşağılıktır. Esasen delilik de türlü türlüdür.

Müslim'in, Enes b. Malik'ten rivayetine göre, insanlar, Peygamber (sav)'e onu usandıracak kadar çokça soru sordular. Birgün (evinden) çıktı ve minbere çıkıp şöyle dedi: "Haydi bana sorunuz. Bugün bana neye dair soru sorarsanız, ben bu yerimde bulunduğum sürece mutlaka onu size açıklayacağım." Hazır bulunanlar sustular ve bu işin artık gerçekleşmesi yaklaşmış bir halin (musibetin) öncesi olacağından çekindiler. Enes dedi ki: Sağıma soluma bakındım. Herkes elbisesini başına dolamış ağlıyordu... diye hadisin geri kalan kısmını zikretmektedir.(1)

Tirmizî de sahih olduğunu belirterek el-İrbâd b. Sâriye'den şöyle dediğini rivayet eder: Rasulullah (sav) bize, oldukça beliğ (etkileyici) bir öğütte bulundu. Ondan dolayı gözler yaşardı ve kalpler korku ile titredi...(2)

Burada sahabi hiçbir şekilde "bağırıp çağırdık, kalkıp raksettik, raksederken ayaklarımızı vurduk, ayağa kalktık" demiyor.

3. İmanın Artışı:

Yüce Allah'ın: **"Âyetleri karşılarında okunduğu zaman** (bu), **onların imanını artırır"** buyruğu, tasdiklerini artırır, demektir. Şu andaki iman, dünün imanına bir ziyadedir. İkinci ve üçüncü defa tasdik eden bir kimsenin bu yaptığı, daha önce geçenlere nisbetle tasdikini bir artırmadır.

Şöyle de açıklanmıştır: İman artışından kasıt, âyetlerin ve delillerin çokluğu ile kalpteki genişliğin artması demektir. Bu anlamdaki açıklamalar, daha önceden Âl-i İmran Sûresi'nde (3/173. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Ve onlar ancak Rablerine dayanıp güvenirler" buyruğunda sözü edilen Allah'a güvenip dayanmak (tevekkül)'e dair açıklamalar da yine önceden Âl-i İmran Sûresi'nde (3/122. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Onlar namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiği-

(1) *Buhârî*, Fiten 15; *Müslim*, Fedâil 137; *Müsned*, III, 177.

(2) *Ebû Dâvûd*, Sünne 5; *Tirmizî*, İlm 16; *Müsned*, IV, 126, 127.

mizden de infâk ederler" buyruğu (ve açıklaması) da el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/3. âyet, 4. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

"İşte onlar, gerçek mü'minlerin ta kendileridir." Yani, gerek zahirleri, gerek batınları iman bakımından eşit olan kimselerdir. Bu açıklamaya delil şudur: Her bir hakkın hakikati vardır. Hz. Peygamber de Hârise'ye: "Şüphesiz ki her bir hakkın hakikati vardır" demiş ve: "Senin imanının hakikati nedir?" diye sormuştur.(1)

Bir adam da el-Hasen'e şöyle sormuş: Said'in babası sen mü'min misin? O da şu cevabı vermiş: İman iki türlüdür. Eğer sen bana Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, cennete, cehenneme, öldükten sonra dirilişe ve hesaba imanı soruyor isen, ben bunlara iman eden bir kimseyim. Yok eğer şanı yüce Allah'ın: **"Gerçek mü'minler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri korkar...İşte onlar gerçek mü'minlerin ta kendileridir"** buyruğu hakkında soruyorsan, Allah'a yemin ederim ki, bilemiyorum ben onlardan mıyım, değil miyim?

Ebu Bekr el-Vâsitî de der ki: Her kim ben gerçekten Allah'a iman eden bir kimseyim diyecek olursa, ona şöyle denir: Hakikat gözle görmeye, muttali olmaya ve kuşatıcılığa işaret eder. Her kim bundan mahrum ise, artık bu hususta ki iddiası da batıl olur. O bununla, ehl-i sünnetin şu görüşüne işaret etmek istiyor: Gerçek mü'min cennete gireceğine dair hüküm verilmiş olan mü'mindir. Bunu, şanı yüce Allah'ın hikmeti gereği gaybında gizlediği hikmeti arasından bir bilgi olarak öğrenmemiş kimsenin, ben gerçekten mü'minim, şeklindeki iddiası doğru bir iddia değildir.

كَمَآ أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنۢ بَيْتِكَ بِٱلْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ لَكَٰرِهُونَ ﴿٥﴾

5. Nitekim Rabbin seni hak uğrunda evinden çıkardığında gerçekten mü'minlerden bir kesim isteksizdiler.

Yüce Allah'ın: **"Nitekim Rabbin seni hak uğrunda evinden çıkardığın-**

(1) Ebu'd-Derdâ'dan rivâyete göre Peygamber (sav) şöye buyurmuştur: "Her şeyin bir hakikati vardır. Hiç bir kul, kendisine isabet eden bir şeyin gelip çatmamasının; isabet etmeyen şeyin de kendisini gelip bulmamasının imkânsız olduğunu bilmeden imanın hakikatine erişmez." (*Müsned*, VI, 441-442; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 197'de belirtildiğine göre bunu Taberanî'de *el-Evsat*'ta zikretmiş olup, senedindeki râvileri de sikadırlar.)

da..." buyruğu ile ilgili olarak ez-Zeccâc şöyle demektedir: "(كما): **Nitekim**" deki "kef" nasb mahallindedir.

Yani, Rabbin seni evinden hak ile çıkardığı gibi, enfâl de senin hakkında öylece sabittir. Bu da şu demektir: Rabbinin seni hak ile evinden çıkarması gibi enfal senin için bir hak olarak sabittir. Bu da şu anlama gelir: Sen, ganimetler hakkındaki emrini uygula ve onlar hoşlanmasalar dahi istediğin kimseye nefel ver. Çünkü esir getiren herkese birşeyler verileceğini tesbit edince Rasulullah'a ashabtan bazıları şöyle demişlerdi: O takdirde insanların çoğu hiçbir şey almamış olur.

Buna göre buradaki "kef" harfi dediğimiz gibi mahallen mansubtur. el-Ferra da böyle demiştir. Ebu Ubeyde der ki: Buradaki "kef" bir kasemdir. Yani seni... çıkartan hakkı için anlamındadır. Buna göre "kef" kasem "vav"ı anlamında; (با) da, (الذي) anlamındadır.

Said b. Mes'ade de şöyle demiştir: Buyruğun anlamı şudur: İşte bunlar, Rabbinin seni hak uğrunda evinden çıkarması gibi gerçek mü'minlerdir. Yine Said der ki: Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: "Rabbin seni hak uğrunda nasılki evinden çıkartmış ise" artık siz de Allah'tan korkun ve aranızı düzeltin, demektir.

İkrime der ki: Buyruğun anlamı şudur: Rabbin seni... evinden çıkardığı gibi; siz de Allah'a ve Rasulüne itaat edin.

"Nitekim... çıkardığında" buyruğu, yüce Allah'ın: **"Rableri katında dereceler... vardır"** buyruğuna taalluk etmektedir. Yani: Onlar için Rableri nezdinde dereceler, bir mağfiret ve bitmez tükenmez bir rızık vardır. Allah'ın mü'minlere bu vaadi, âhirette gerçekleşecek bir haktır. Tıpkı Rabbinin seni evinden onun için vacip olan hak ile çıkartması ve böylelikle sana vaadini gerçekleştirmesi, düşmanına karşı seni muzaffer kılması ve sana sözünü yerine getirmesi gibi. Çünkü yüce Allah daha sonra şöyle buyurmaktadır: ***"Hani Allah size o iki taifeden birinin sizin olacağını vadediyordu"*** (el-Enfal, 8/7). Allah, dünyada bu vadini nasıl gerçekleştirmiş, yerine getirmiş ise, ahirette de size vadettiklerini aynı şekilde yerine getirecek, gerçekleştirecektir. Bu, güzel bir açıklamadır, bunu en-Nehhâs zikretmiş ve tercih etmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: "(كما): **Nitekim**" deki "kef" benzetme edatıdır. Ve bu da karşılık ifade etmek üzere zikredilmiştir. Mesela, bir kimsenin kölesine şöyle demesine benzer: Ben seni nasıl düşmanlarımın üzerine gönderdim, onların seni zayıf bulmaları üzerine benden yardım isteyince, ben de sana istediğin yardımı gönderip seni nasıl güçlendirdim ve senin bu eksik tarafını tamamladımsa, haydi şimdi sen de onları yakala ve onları şöyle şöyle ce-

zalandır. Ve nasıl ki ben sana elbise giydirdim, ihtiyacın olan erzakını verdimse, haydi şunu şunu yap. Sana nasıl ihsanda bulundumsa, sen de bundan dolayı bana teşekkür et. İşte yüce Allah da burada şöyle buyurmaktadır: Rabbin seni evinden hak ile çıkartıp kendinden bir güvenlik olmak üzere sizi o uyuklama nasıl bürüdüyse -bu sözleriyle hem Hz. Peygamberi hem de onunla birlikte olanları kastetmektedir- ve nasıl sizi onunla tertemiz etmek için semadan su indirip yine semadan üzerinize peş peşe kafileler halinde melekler indirdiyse, haydi siz de onların boyunlarını vurun, onların her birinin parmaklarına darbeler indirin. Şöyle diyor gibidir: Ben sizin eksiklerinizi giderdim, meleklerle size yardım gönderdim. Haydi siz de onların bu belirttiğim yerlerine darbeler indirin. Bunlar ise öldürücü darbelerin ineceği yerlerdir. Tâ ki böylelikle Allah'ın muradı olan hakkı gerçekleştirmiş, batılı da ortadan kaldırmış olasınız. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Gerçekten, mü'minlerden bir kesim isteksizdiler." Yani, onlar Mekke'yi, mallarını ve yurtlarını terketmekte istekli değillerdi.

يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَمَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنظُرُونَ ﴿٦﴾

6. Hak apaçık meydana çıktıktan sonra, göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi, hakka dair seninle tartışıyorlardı.

"Hak apaçık meydana çıktıktan sonra... hakka dair seninle tartışıyorlardı." Tartışmalarına sebep şuydu: Hz. Peygamber onları kervanı karşılamaya teşvik ettiği sırada kervanı kaçırmalarından sonra, onlara savaşmayı emrettiğinde beraberlerinde çokça hazırlık bulunmadığı için, bu iş onlara ağır gelmişti. Onlar da şöyle demişlerdi: Bize savaş yapılacağını haber vermiş olsaydın, biz de bunun için gerekli hazırlığımızı yapardık.

Yüce Allah'ın: **"Hakka dair"** buyruğunun anlamı da savaşa dair seninle tartışıyorlardı demek olur. **"Hak apaçık meydana çıktıktan sonra."** Yani, onlar senin Allah izin vermedikçe herhangi bir emri vermeyeceğini anladıktan sonra diye açıklandığı gibi: Yüce Allah'ın, kendilerine, ya kervanı ele geçirmek yahut Mekkelilere karşı zafer kazanmayı vadetmiş olduğu açıkça ortaya çıktıktan sonra diye de açıklanmıştır. Şimdi kervan elden kaçmış olduğuna göre, o halde Mekke ehline karşı çıkmak ve onlara karşı muzaffer olmaktan başka bir yol kalmıyor.

Buna göre âyet-i kerimedeki bu üslûbun anlamı, onların bu tartışmalarını olumsuz karşılamaktır. Mekkelilerle karşılaşmaktan hoşlanmadıkları için de **"göre göre"** yani, bu işin kaçınılmaz olarak başlarına geleceğini bilerek **"seninle tartışıyorlardı."** Buradaki **"görme"**nin bilmek anlamına gelmesi, yüce Allah'ın şu buyruğunda da yine "görme"nin bilmek anlamında kullanılmış olması gibidir: *"O günde kişi iki elinin önden yolladığına bakacaktır..."* (en-Nebe', 78/40) Yani, neler işlemiş olduğunu bilecektir.

وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ
تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ
الْكَافِرِينَ ﴿٧﴾ لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨﴾

7. **Hani Allah size o iki taifeden birinin sizin olacağını va'dediyordu. Siz ise kuvvet ve silahı bulunmayanın kendinizin olmasını arzu ediyordunuz. Allah da sözleriyle hakkı üstün kılmayı ve kâfirlerin arkasını kesmeyi istiyordu.**
8. **Tâ ki, hakkı devamlı üstün kılsın, batılı yok etsin. Günahkârlar hoş görmese de.**

"Hani Allah size o iki taifeden birinin sizin olacağını va'dediyordu" buyruğunda, **"biri"** anlamındaki; (إحدى) kelimesi, ikinci mef'ul olarak nasb mahallindedir. "(أنّها لكم): **O sizin... dir"** buyruğu da yine; "(إحدى): **Biri"**nden bedel olmak üzere nasb mahallindedir.

"Siz ise kuvvet ve silahı bulunmayanın kendinizin olmasını arzu ediyordunuz" bunu seviyor ve istiyordunuz.

Ebu Ubeyde der ki: **"Kuvvet ve silahı bulunmayan"** tabiri, keskin âletleri bulunmayan demektir. "Şevket" ise, silah demektir. Şevk (diken) ise, keskin ve sivri tarafı olan bitkiye denilir. "(رجل شائك السلاح): Silahı keskin adam" tabiri de buradan gelmektedir. Diğer taraftan bu tabir, kalbedilerek; "(شاكي السلاح): Silahı dikenli (keskin)" tabiri kullanılır.

Buyruğun anlamı şudur: Yani siz, beraberinde silah bulunmayan ve kendisiyle savaş yapılmayacak olan gurubu (kervanı) ele geçirmeyi arzu ediyordunuz. Bu açıklama ez-Zeccâc'dan nakledilmiştir.

"Allah ise sözleriyle hakkı üstün kılmayı..." yani, İslâm'ı muzaffer kıl-

mayı "istiyordu." Hak, ebediyyen haktır. Hak üstün kılınmayacak ve galip gelmeyecek olursa, batıla benzeyeceğinden, onun üstün kılınması hakkı hakk olarak ortaya çıkarmak ve bunu açıkça göstermek demektir.

"Sözleriyle" bunu yapması ise, bu konudaki va'di gereği gerçekleştirmesi demektir. Çünkü o, ed-Duhan Sûresi'nde Peygamberine şu vaadde bulunmuştur: ***"Şiddetle yakalayacağımız gün, muhakkak ki Biz intikam alıcılarız."*** (ed-Duhan, 44/16) Ebu Cehil ve arkadaşlarından intikam alacağız, demektir. Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: ***"Çünkü onu bütün cinlere üstün kılacaktır."*** (es-Saf, 61/9)

Buradaki: **"Sözleriyle"** buyruğunun, size onlarla cihad etmenizi emretmek suretiyle... anlamına geldiği de söylenmiştir.

"Ve kâfirlerin arkasını kesmeyi" helâk ederek onları kökten yok etmeyi **"istiyordu."**

"Tâ ki hakkı devamlı üstün kılsın." Yani, İslâm dinini galip ve aziz kılsın, **"batılı yok etsin."** Küfrü ortadan kaldırsın. Batılın iptal edilmesi (yok edilmesi), onun ortadan kaldırılması demektir. Tıpkı, hakkın yerini bulmasının gerçekleştirilmesinin, onun üstün kılınması anlamına geldiği gibi. ***"Bilakis Biz, hakkı batılın üzerine bırakırız da, hak onun beynini darmadağın eder. Bakarsın ki o, can çekişmektedir."*** (el-Enbiya, 21/18)

"Günahkârlar hoş görmese de."

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ
الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ ﴿٩﴾ وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ
قُلُوبُكُمْ ۚ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

9. Hani siz, Rabbinizden imdat istiyordunuz da: "Muhakkak Ben size birbiri ardınca bin melek ile yardım ediyorum" diye duanıza karşılık vermişti.

10. Allah bunu, ancak bir müjde olsun ve o sayede kalpleriniz tümüyle rahatlasın diye yapmıştı. Yardım, yalnız Allah katındandır. Şüphe yok ki, Allah mutlak galiptir, Hakîmdir.

Yüce Allah'ın: **"Hani siz, Rabbinizden yardım istiyordunuz..."** buyruğundaki yardım isteme anlamını veren **"istiğâse"** yardım ve imdada yetişme is-

teğinde bulunmak demektir. "(غوّث الرجل): Adam imdat istedi" tabiri; "(واغوثاه): İmdat diye bağırdı" demektir. İsmi, (الغَوْث والغُوّاث والغَواث) şeklinde gelir. İmdat istemek, yardım talep etmek ise, "(استغاثني): Benden yardım diledi," şeklinde kullanılır. Bunun da ismi; (الغِياث) şeklinde gelir. Bu açıklamalar el-Cevherî'den nakledilmiştir.

Müslim, Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bedir günü Rasulullah (sav), müşriklere baktı. Bin kişi olduklarını gördü. Ashabı ise üçyüzonyedi kişi idiler. Bunun üzerine Allah'ın Peygamberi (Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun) kıbleye yöneldi, sonra ellerini uzattı. Rabbine şöylece niyaz etmeye koyuldu:

اللهم أنجز لي ما وعدتني . اللهم آتني ما وعدتني . اللهم إن تهلك هذه العصابة من أهل الإسلام لا تعبد في الأرض

"Allah'ım, bana va'dini gerçekleştir! Allah'ım bana va'dettiğini ver. Allah'ım, eğer sen İslâm ehlinden bu topluluğu helâk edecek olursan, yeryüzünde sana ibadet olunmayacaktır." O, kıbleye yönelmiş, ellerini uzatmış halde, Rabbine, -ridası omuzlarından düşünceye kadar- niyaza devam etti. Sonra Ebu Bekir yanına gitti, ridasını alıp omuzlarına bıraktı. Arkasına durup şöyle dedi: Ey Allah'ın Peygamberi, Rabbine bu kadar seslenişin yeter. Şüphesiz ki O, sana verdiği sözünü gerçekleştirecektir. Bunun üzerine yüce Allah: **"Hani siz, Rabbinizden imdat istiyordunuz da: Muhakkak Ben size birbiri ardınca bin melek ile yardım ediyorum diye duanıza karşılık vermişti"** buyruğunu indirdi ve Allah, melekleri yardımına gönderdi, diyerek hadisin geri kalan bölümlerini zikretti.(1)

"Birbiri ardınca" anlamındaki (مُرْدِفِينَ) kelimesini Nâfi' "dâl" harfini üstün olarak; (مُرْدَفِين) diye okumuştur. Diğerleri ise "dal" harfini esreli olarak ism-i fail şeklinde okumuşlardır. Yani, birbiri ardınca, arka arkaya gelen guruplar demektir. Böylesi ise gözlere daha bir heybet ve korku verir.

"Dâl" harfinin üstün okunuşu ise, fâili meçhul (ism-i mef'ul) sîgasıdır. Yani, ardınızdan gönderilen melekler anlamındadır. Çünkü Bedir günü savaşanların ardından bin tane melek gönderilmişti. Yani, bu bin melek, kâfirlere karşı onlara yardım etmek üzere indirilmişti. Bu kıraate göre bu kelime **"bin"**in sıfatı olur. Bunun, "(مُمِدُّكُم): **Size... yardım ediyorum"** buyruğundaki mansub zamirden hal olduğu da söylenmiştir. Yani siz, birbirinizin ardınca savaş halindeyken, size bin melek ile yardım edeceğim. Mücahid'in kabul ettiği görüş budur.

(1) *Müslim*, Cihâd 58; *Tirmizî*, Tefsir 8. sûre 3; *Müsned*, 1. 30, 32.

Ebu Ubeyde'nin naklettiğine göre (رَدِفني) ile (أردفني) aynı anlamdadır. (İkisi de; arkamdan geldi, peşimden geldi anlamında). Ancak Ebu Ubeyd bunların aynı anlama gelmesini kabul etmemektedir. (Yani, birincisi arkamdan geldi, ikincisi ve hemze ziyadesi ile olanı ise, arkamdan gönderdi manasınadır). Çünkü yüce Allah: "(تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ): ***Arkasından onu râdife*** (ikinci üfürüş) ***izleyecek***" (en-Nâziât, 79/7) diye buyurmakta, buna karşılık; (المُرْدِفَةُ) diye buyurmamaktadır.[1]

en-Nehhâs, Mekkî ve başkaları derler ki: Burada "dal" harfinin esreli okunuşu daha uygundur. Çünkü te'vil bilginleri bu kıraate göre tefsir yapmaktadırlar. Yani melekler birbiri ardınca gelmişlerdir. Diğer taraftan bunda -Ebu Ubeyde'nin naklettiğine göre- "dal" harfinin üstün okunuşu manası da vardır. Bir başka sebep ise, kurra'nın çoğunlukla "dal" harfini esreli olarak okumuş olmalarıdır.

Sibeveyh der ki: Kimi kıraat âlimi; (مُرَدِّفين) şeklinde "ra" harfi üstün, "dal" harfini de şeddeli olarak okumuşken, kimileri de; (مُرِدِّفين) şeklinde "ra" harfini esreli okumuşlardır. Başkaları da "ra" harfini ötreli olarak; (مُرُدِّفين) diye okumuşlardır. Her üç kıraatte de "dal" harfi hem esreli, hem de şeddelidir.

Sibeveyh'in bu açıklamasında belirttiği birinci kıraatin takdirine göre, kelimenin aslı; (مرتدفين) şeklinde olup, "te" harfi "dal" harfine idğam edilmiş, ondan sonra "dal" harfinin harekesi -iki sakin yanyana gelmesin diye- "ra" harfine verilmiştir. İkinci kıraatte ise "ra" harfi iki sakin yanyana geldiğinden dolayı esreli okunmuştur. Üçüncü kıraatte ise "ra" harfinin ötreli okunuşu, "mim" harfinin ötreli okunuşuna ittiba dolayısıyladır. "(ردّ وردّ وردِّ يا هذا): Ey filan geri çevir," demek gibi.

Cafer b. Muhammed ile Asım el-Cahderî de "bin" anlamındaki kelimeyi (بآلف) şeklinde; binlerce anlamında; "bin" anlamındaki; (ألف)'in çoğulu olarak okumuştur. Tıpkı; (فلس): Fels kelimesinin çoğulunun; (أفلس) diye kullanılması gibi. Yine Cafer ile Asım'dan bu kelimeyi; (بِألف) diye okudukları da rivayet edilmiştir.

Âl-i İmran Sûresi'nde meleklerin inişinden, onların alâmetlerinden ve savaşlarından söz edilmişti (bk. 3/123-125. âyetler, 3. başlık ve devamında). Yine Âl-i İmran Sûresi'nde yüce Allah'ın: **"Allah bunu ancak bir müjde olsun..."** buyruğunun anlamı da geçmiş bulunmaktadır. (Bk. 3/126. âyetin tefsiri). Maksat, gönderilen yardımdır. Bununla ard arda gönderilen meleklerin kastedilmesi de mümkündür.

---

(1) Buyurmadığını söylediği şekil ise hemze ziyadeli olan fiilden ism-i faildir. Bununla, hemzeli kullanılış ile hemzesiz kullanılış arasında anlam farklılığına işaret etmektedir.

"Yardım yalnız Allah katındandır." Şanı yüce Allah bununla zafer ve yardımın meleklerden değil, kendi katından geldiğine dikkat çekmektedir. Yani, eğer O'nun yardımı olmasaydı, meleklerin sayılarının çokluğunun faydası görülmezdi. Allah'tan gelen yardım ise, kılıçla değil hüccet ile olur.

إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً
لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ
وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ ﴿١١﴾

11. Hani O, kendi katından bir emniyet olmak üzere sizi hafif bir uykuya büründürüyordu. Sizi onunla tertemiz yapmak, sizden şeytanın pisliğini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve onunla ayaklara sebat vermek için de üstünüze gökten bir su indiriyordu.

Yüce Allah'ın: "(إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ): **Hani O... sizi hafif bir uykuya büründürüyordu"** buyruğunda iki mef'ul vardır. Bu da Medinelilerin kıraati olup fiilin yüce Allah'a izafe edilmesi dolayısıyla güzel bir kıraattir. Çünkü daha önce yüce Allah'ın isim-i şerifi: *"Yardım yalnız Allah katındandır"* buyruğunda geçmiş bulunmaktadır. Ayrıca bundan sonra da; "(وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ): **Üstünüze... indiriyordu"** buyruğu geçmektedir. Burada da fiil yüce Allah'a izafe edilmektedir. Aynı şekilde uykuya büründürmek de ifadeler arasında uygunluk (müşâkelet) ortaya çıkması için yüce Allah'a izafe edilir.

İbn Kesir ve Ebû Amr ise, fiili hafif uykuya izafe ederek; "(يَغْشَاكُمُ النعاسُ): O hafif uyku sizi bürüyordu," şeklinde okumuşlardır. Bu kıraatin delili ise, "(أَمَنَةً نُعَاساً يَغْشَى): *Bir emniyet ve bir uyuklama indirdi ki, içinizden bir kısmını örtüp bürüyordu"* (Âl-i İmran, 3/154) buyruğudur.

Bu buyrukta "bürümek" anlamını veren fiil, hem "ye" ile, hem de "te" ile okunmuştur. Bu okuyuşlara göre de fiil, ya uykuya veya güvenliğe izafe edilmiştir. Burada geçen güvenlik, bizzat hafif uykunun (ya da uyuklamanın) kendisidir. Yüce Allah, bu uyuklamanın müslümanları bürüyen şey olduğunu haber vermektedir. Diğerleri ise; "(يُغَشِّيكُم): **Sizi... büründürüyordu"** şeklinde "ğayn" harfini üstün, "şin" harfini de şeddeli okumuşlar, "(النعاسَ): Hafif bir uykuya" kelimesini de nasb ile okumuşlardır. Bu da Nâfi'in kıraatinin mana-

sına göre böyle okunur. Bu iki okuyuş; "(غَشِيَ وأَغْشَى): Bürüdü ve büründürdü" anlamında iki ayrı söyleyiştir. Nitekim yüce Allah (bu iki söyleyişin her birine örnek olmak üzere) şöyle buyurmaktadır: "(فَأَغْشَيْنَاهُمْ): ***Onları***(n gözlerini) ***örttük*** (bağladık)" (Yasin, 36/9); "(فَغَشَّاهَا مَا غَشَّى): ***Onu örttüğü şeyler ile örttü.***" (en-Necm, 53/54) Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: "(كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ): ***Sanki yüzleri... büründürülmüş gibidir.***" (Yunus, 10/27)

Mekkî de der ki: Burada tercih edilen görüş, "ya" harfinin ötreli ve şeddeli okunuşu, buna karşılık; "(النعاس): **Hafif bir uyku**" kelimesinin nasb ile okunmasıdır. Çünkü ondan sonra gelen ifade: "(أَمَنَةً مِنْهُ): **Kendi katından bir emniyet olmak üzere**" şeklinde olup, "(منه): **Kendi katından**" lafzındaki zamir, Allah'a racidir. Hafif uykuyu onlara büründüren O'dur. Diğer taraftan çoğunluk da bu şekilde okumuştur. Bunun: Düşmandan yana size güvenlik olmak üzere; anlamına geldiği de söylenmiştir.

"(أَمَنَةً): **Bir emniyet olmak üzere**" buyruğu mef'ulün leh yahut mastardır. (أَمْنَة وأَمْناً وأَماناً) şeklindeki mastarların hepsinin anlamı (güvenlik, emniyet demek olup) aynıdır.

"Hafif uyku (veya uyuklama)", korkmayan ve güvenlik içerisinde bulunanın halidir. İşte bu hafif uyku da ertesi gün savaşın yapılacağı gecede olmuştu. Önlerinde oldukça önemli bir husus bulunmakla birlikte uyumaları hayret verici birşeydi. Fakat Allah onların korkularını dindirmişti. Ali (r.a)'dan, dedi ki: Bedir günü aramızda süvari olarak yalnızca el-Mikdad vardı. Onun da siyah beyaz bir atı vardı. Ben o savaşta bulunan bizlerden, kimi gördümse hep uyuyorduk. Ancak Rasulullah (sav) bir ağacın altında sabaha kadar namaz kıldı ve ağladı. Bunu el-Beyhakî zikretmiştir.[1]

el-Maverdî der ki: Bu gecede yüce Allah'ın onlara gelen uykuyu hatırlatarak minnette bulunması iki bakımdandır: Birisi onların ertesi gün savaşın yapılacağı gecede dinlenmelerini sağlayarak onları güçlendirmesi, diğeri ise kalplerinden korkunun izale edilmesiyle onlara güvenlik sağlamasıdır. Nitekim şöyle denmektedir: Güvenlik, uyku getirir, korku ise uyutmaz.

Safların karşı karşıya geldiği sırada onları uykuya büründürdüğü de söylenmiştir. Buna benzer bir hususun, Uhud gününde sözkonusu olduğu Âl-i İmran Sûresi'nde (Bk. 3/154. âyetin tefsiri) açıklanmıştı.

* * *

(1) İbn Kesir, II, 562'de Hâfız Ebû Ya'lâ tarafından kaydedildiğini bildirmektedir. el-Heysemî, ***Mecmau'z-Zevâid***, VI, 69'da İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre su taşımak için kullanılan yüz deveden başka, iki atın bulunduğu ve bunlara sıra ile binildiği kaydedilmektedir.

Yüce Allah'ın: **"Sizi onunla tertemiz yapmak, sizden şeytanın pisliğini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve onunla ayaklarınıza sebat vermek için de üstünüze gökten bir su indiriyordu"** buyruğunun zahirinden anlaşıldığına göre; Kur'an-ı Kerim bununla uyumanın yağmurdan önce olduğuna delâlet etmektedir.

İbn Ebi Necih ise der ki: Yağmur, uykudan önce olmuştu. ez-Zeccâc'ın naklettiğine göre, kâfirler Bedir günü mü'minlerden önce Bedir suyunun başına varmışlar ve orada konaklamışlardı. Mü'minler susuz kalmışlardı. Bu sefer korkuya kapıldılar, susuzluk çekmeye başladılar, cünüp oldular ve hatta bu şekilde namaz kıldılar. Kimileri kendi içinden şeytanın vesvesesinin etkisiyle şöyle demişti: Biz Allah'ın dostları olduğumuzu iddia ediyoruz. Rasulullah da aramızda bulunmaktadır. Halbuki biz bu durumda, müşrikler ise suyun başında bulunuyorlar. Bunun üzerine yüce Allah, Bedir gecesi, Ramazanın onyedinci günü, vadiler sel olup taşıncaya kadar yağmur yağdırdı. Böylelikle hem su içtiler, hem temizlendiler, hem bineklerine de su verdiler. Kendileri ile müşrikler arasında bulunan kıraç ve kaypak arazi sertleşti ve bunun sonucunda müslümanların ayakları orada savaş sırasında sağlam bastı.

Şöyle de denilmiştir: Bu haller, müslümanların Bedir'e ulaşmalarından önce olmuştu. Bu görüş daha sahihtir. İbn İshâk'ın Siret'inde ve başkalarının zikrettiği de budur. Kısaca olay şöyle olmuştu: İbn Abbas der ki: Rasulullah (sav)'a Ebu Süfyan'ın Şam'dan dönmekte olduğu haberi ulaşınca, müslümanları onlara karşı çıkmaya teşvik edip şöyle dedi: "İşte beraberinde mallar bulunan Kureyş'in kervanı. Haydi onların önüne çıkınız. Olur ki Allah bu kervanın mallarını size nafile (ganimet) olarak ihsan eder." Bunun üzerine elini çabuk tutup hazırlanabilenler Hz. Peygamber ile yola koyuldu. Kimisi işi ağırdan tuttu ve onunla çıkmaktan hoşlanmadı. Rasulullah (sav) ise, kendisinin mazeretli olduğunu ortaya koyan hiçbir kimseye iltifat etmeksizin çabucak yola koyuldu. Bineği bulunmayanı da beklemedi. Böylelikle o, Muhacir ve Ensar'dan oluşan ashabından üçyüz onüç kişi ile yola koyuldu.

Buhârî'de ise el-Berâ b. Âzib'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Muhacirler Bedir günü seksen küsûr kişi, Ensar ise ikiyüzkırk küsûr kişi idiler.[1]

Yine Buhârî, el-Bera'dan şöyle dediğini kaydetmektedir: Biz, kendi aramızda Muhammed (sav)'ın ashabının Talut ile birlikte nehri aşan adamlarının sayısınca, üçyüz on küsûr kişi olduğunu söylerdik. Ki onunla birlikte mü'min olmayan kişi nehri geçmemişti.[2]

Beyhakî de Ebu Eyyub el-Ensarî'den şöyle dediğini kaydetmektedir: Biz,

(1) *Buhârî*, Meğâzî 6.
(2) *Buhârî*, Meğâzî 6.

"Bedir'e" çıktık. Bir ya da iki gün yol aldıktan sonra Rasulullah (sav) bize sayımızı tesbit etmemizi emretti. Biz de onun emrini yerine getirdik, üçyüz onüç kişi olduğumuzu gördük. Peygamber (sav)'a sayımızı haber verince, o bundan dolayı sevindi, yüce Allah'a hamd edip: "Talut'un adamları sayısıncasınız" diye buyurdu.(1)

İbn İshâk der ki: Herkes hep birlikte Rasulullah (sav)'ın herhangi bir savaş hali ile karşılaşmayacağını sanmıştı. O bakımdan bu işe hazırlananlar çok olmadı. Ebu Süfyan ise Hicaz bölgesine yaklaşınca, haberleri araştırmak üzere casuslar gönderir, karşılaştığı kafilelere insanların mallarına zarar gelir korkusuyla durumu soruştururdu. Nihayet kafilelerden birisinden: Muhammed (sav) insanları size karşı çıkmak üzere sefere davet etti, diye bir haber aldı.

Bunun üzerine tedbir aldı ve Gıfarlı Damdam b. Amr'ı ücretle tutarak Mekke'ye gönderdi. Ona, Kureyşlilere gidip mallarını korumak üzere sefere çıkmalarını ve Muhammed (sav)'ın ashabı ile birlikte kervanın karşısına çıkmak istediğini bildirmesini istedi. Damdam, Ebu Süfyan'ın dediklerini yaptı. Mekkeliler de bin kişi veya o civarda savaşçı ile yola çıktılar.

Peygamber (sav) da ashabı ile çıktı ve kendisine Kureyşlilerin kervanlarını korumak üzere Mekke'den çıktıklarına dair haber ulaştı. Peygamber (sav) beraberindekilerle istişarede bulundu. Ebu Bekir kalktı, konuştu ve güzel konuştu. Daha sonra Ömer kalktı, o da konuştu, güzel şeyler söyledi.

Daha sonra el-Mikdad b. Amr ayağa kalkıp şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasulü, Allah'ın sana emrettiği ne ise onun doğrultusunda yürü. Biz de seninle beraberiz. Allah'a yemin ederiz, İsrailoğullarının: ***"Sen ve Rabbin gidiniz de ikiniz onlarla savaşın. Biz de burada oturanlarız"*** (el-Maide, 5/24) dedikleri gibi demeyiz. Şunu söyleriz: Sen ve Rabbin gidiniz, savaşınız. Biz de sizinle birlikte savaşacağız. Seni hak ile gönderen hakkı için eğer sen Berk el-Ğimâd'a -Habeşistan'daki bir şehiri kastediyor- yürüyecek olsan, şüphesiz biz de orada seninle birlikte çarpışırız.

Rasulullah (sav) bundan dolayı sevindi ve ona hayırla duada bulundu, sonra da şöyle buyurdu: "Ey insanlar bana görüşlerinizi belirtiniz." Bununla Ensar'ı kastediyordu. Çünkü Ensar hazır bulunanların sayıca çoğunluğunu teşkil ediyordu ve Akabe'de Hz. Peygamberle bey'atleştikleri sırada, Ey Allah'ın Rasulü demişlerdi. Şüphesiz bizler sen yurdumuza ulaşıncaya kadar başına geleceklerden kendimizi sorumlu tutmayız. Ama bize ulaştın mı, artık sen bizim himayemizdesin. Kendimizi, çoluk çocuğumuzu ve hanımlarımızı nasıl ve neden koruyor isek, seni de öylece koruyacağız.

---

(1) Bu anlamdaki birkaç rivâyeti ***Buhârî***, Meğâzî 6'da zikretmektedir.

İşte Rasulullah (sav) Ensar'ın Medine dışında kendisine yardım etmekle yükümlü olmadıkları görüşüne sahip olmalarından ve kendisinin de onları şehirleri dışında bir düşmana karşı götürme hakkına sahip olmadığı kanaatini taşıyacaklarından korkuyordu.

Rasulullah (sav) bu sözlerini söyleyince, Sa'd b. Muaz -Sa'd b. Ubade de denilmektedir, o gün her ikisinin de konuşmuş olmaları da mümkündür- şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasulü, sanki sen bu sözlerinle biz Ensar topluluğunu kastediyor gibisin. Rasulullah (sav) "evet" diye buyurunca, Sa'd şunları söyledi:

Şüphesiz biz sana iman ettik. Sana uyduk. Allah sana neyi emrettiyse o yolda yürü. Seni hak ile gönderene yemin ederiz ki, eğer sen bizimle birlikte şu denize dalacak olursan ve sen de dalarsan şüphesiz seninle birlikte biz de ona dalarız.

Bunun üzerine Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "Allah'ın bereketi üzere yola koyulunuz. Ben sanki ölü yıkılacak olanların yıkılacakları yerleri görür gibiyim."

Rasulullah (sav) yola koyuldu ve Kureyşlilerden önce Bedir suyuna vardı. Allah'ın, Kureyşlilerin üzerine indirmiş olduğu büyük bir yağmur, onların daha önce Bedir suyuna varmalarını engelledi. Buna karşılık o yağmurdan müslümanlara ayakların gömüleceği kadar yumuşak olan vadinin kumlarını sadece sertleştiren ve böylelikle yürümelerini kolaylaştıran miktarı isabet etmişti.

Rasulullah (sav) Bedir suları arasında Medine'ye en yakın olan suyun yanı başında konakladı.

el-Hubab İbnü'l-Münzir b. Amr b. el-Cemuh, Hz. Peygamber'e bu hususta başka bir görüş sunarak ona şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasulü, acaba bu Allah'ın sana konaklamanı emrettiği ve bizim daha ilerisine de geçemeyeceğimiz, yahut gerisinde de kalamayacağımız bir yer midir, yoksa bu konudaki görüşünüz savaş ve savaş taktiği gereği midir? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Hayır, bu hususstaki görüşümüz, savaş ve taktik gereği burada konakladık" deyince, el-Hubab şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasulü, bu senin için uygun bir konaklama yeri değildir. Haydi bizi onlara en yakın suyun başına götür, oraya konaklayalım ve onun gerisinde kalan diğer kuyuları ise kapatalım. Sonra bizler bu suyun çevresinde bir havuz yapalım, o havuzu su ile dolduralım. Biz bu sudan içerken, onlar içecek su bulamasınlar.

Rasulullah (sav) onun bu görüşünü güzel buldu ve dediği şekilde hareket etti. Daha sonra müslümanlarla Kureyşliler karşı karşıya geldiler, Allah Peygamberine ve müslümanlara zafer verdi. Müşriklerden yetmiş kişi öldürüldü, yetmiş kişi de esir alındı. Mü'minlerin onlardan intikamını aldı. Allah,

hem Rasulünün göğsüne, hem de ashabının göğsüne onlara karşı duydukları öfkeden dolayı su serpmiş oldu. İşte bu hususu dile getirmek üzere Hassan b. Sabit şu şiiri söylemiştir:

"Kum tepesi üzerindeki Zeynep yurdunu bilip tanıdım
Yeni, taze yaprak üzerindeki yazı hattı gibi;
Rüzgârlar onu evirip çeviriyor ve baharın
Bol bol yağmur yağdıran her bir bulutu
Artık orası yıkılıp döküldü ve o sevgili orada sakinken,
Şimdi orası harabeye döndü
Artık bırak hergün hatırlamayı da
O kederli kalbe hararetini geri ver
O kusuru bulunmayanı haber ver bana
Doğrulukla; yalancının haberi gibi olmasın
Bedir sabahı yüce Allah'ın yaptıklarını
Bizim için o müşriklerdeki hezimet payını
O sabah vakti ki, adeta onların toplulukları
Batı tarafında temelleri ortaya çıkmış (binayı) andırıyordu
Biz de onları bizden bir toplulukla karşıladık
Orman arslanları gibi gencimizle, yaşlımızla
Muhammed'in önünde ona karşı destek verdiler
Düşmana karşı savaşın kızgınlığında
Ellerinde ince keskin kılıçlar olup
Güçlü, şerefli ve deneyimli herkesle beraber
O şerefli ve asil Evsoğulları ile onları destekleyen
O sapasağlam dinde Neccar oğulları da
Ebu Cehl'in yanından yere yıkılmışken geçtik
Utbe'nin yanından da; onları toprak üzerinde bırakarak
Şeybe'yi de nesebleri sorulacak olursa,
Hatırı sayılır neseblere yiğitler arasında terkettik
Rasulullah seslendi onlara, onları yığınlar halinde kuyuya attığımız vakit
Benim söylediğim sözün hak olduğunu görmediniz mi
Ve Allah'ın emri ta kalplere işler
Konuşamadılar, konuşsalardı diyeceklerdi ki:
İsabet ettin, sen gerçekten isabetli görüşün sahibiydin."

Burada açıklamamız gereken üç husus vardır:

1. Mahlukatın Şerefinin Kaynağı:

Malik der ki: Bana ulaştığına göre Cebrail (a.s), Peygamber (sav)'a sormuş: Aranızda Bedir'e katılanların durumu nedir? Hz. Peygamber: "Onlar bizim hayırlılarımızdır" diye cevap verince Cebrail: "Bizim aramızda da onlar böyledir" demiş.(1)

İşte bu, mahlukatın şerefinin bizzat kişilerin şahsı ile ilgili olmadığını, yapılan işlerle ilgili olduğunu göstermektedir. Meleklerin sürekli tesbihe devam etmek gibi şerefli davranışları vardır. Bizim de itaatte ihlaslı davranmak suretiyle yaptığımız işlerimiz vardır.

İtaatlerin fazileti şeriatın onları faziletli diye tesbit etmesiyle ortaya çıkar. Bu itaatlerin en faziletlisi ise cihaddır. Cihadın en faziletlisi ise Bedir günüdür. Çünkü İslâm'ın yapısı onun üzerinde yükselmiştir.

2. Ganimet Elde Etmek Üzere Savaş Çağrısı:

Peygamber (sav)'ın kervanı karşılamak üzere çağrıda bulunması, ganimet elde etmek kastıyla savaşa çağırmanın caiz oluşuna delildir. Çünkü ganimet helal bir kazançtır. Bu da Malik'in, böyle bir şeyi mekruh görmesi şeklindeki kanaatini reddetmektedir. Çünkü Malik şöyle der: Bu maksatla yapılacak savaş, dünyalık için bir savaştır. Ayrıca, -ganimet için savaşanınki değil de- Allah'ın adı en üstün olsun diye savaşanın savaşı, Allah'ın yolundadır, şeklindeki Peygamberi buyruk ile kastedilen şudur: Eğer böyle bir kimsenin maksadı yalnızca ganimet elde etmek olup dini hiçbir maksadı yoksa o ganimet için savaşmış olur.

İkrime, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet eder: Bedir savaşı sona erdikten sonra Peygamber (sav)'a, haydi artık kervana gidelim. Çünkü onu koruyacak birşey kalmadı, dediler. Bu sefer esirler arasında bulunan el-Abbas ona şöyle seslendi: Bu uygun birşey olmaz. Bunun üzerine Peygamber (sav) ona: "Neden"? diye sorunca, şöyle dedi: Çünkü Allah sana iki taifeden birisini vadetmişti. İşte Allah sana vadettiğini vermiş bulunuyor. Bunun üzerine Peygamber (sav): "Doğru söyledin" diye buyurdu. Hz. Abbas ise bu bilgiyi Peygamber (sav)'ın konuşmalarından ve Bedir ile ilgili açıklamalardan öğrenmiş, konuşma esnasında bu hususu da işitmişti.

3. Ölümün Mahiyeti:

Müslim'in, Enes b. Malik yoluyla gelen rivayetine göre, Rasulullah (sav) Bedir'de (müşriklerden) öldürülenleri üç gün terkettikten sonra onların bu-

(1) *Buhârî*, Meğâzî 12.

bulundukları yerde ayakta olduğu halde onlara seslenip şöyle dedi: "Ey Ebu Cehil b. Hişam, Ey Ümeyye b. Halef, Ey Utbe b. Rabia, Ey Şeybe b. Rabia, Rabbinizin size va'dettiğini gerçek olarak buldunuz değil mi? Şüphesiz ki ben, Rabbimin bana vadettiğinin gerçek olduğunu gördüm."

Hz. Ömer Peygamber (sav)'ın sözünü işitince, Ey Allah'ın Rasulü dedi. Onlar nasıl işitebilirler ve onlar kokmuş leşler haline geldikten sonra nasıl cevap verebilirler?

Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Nefsim elinde olana yemin ederim, sizler benim sözlerimi onlardan daha iyi işitiyor değilsiniz. Şu kadar var ki onlar cevap veremiyorlar."

Daha sonra Hz. Peygamberin emir vermesi üzerine sürüklendiler ve Bedir'deki kuyuya atıldılar.(1)

Hz. Ömer'in "nasıl işitirler?" sözü, adet gereği böyle bir şeyi uzak gördüğünü ifade eder. Peygamber (sav) de ona, onların da tıpkı canlılar gibi işittiklerini söyledi. İşte bu, ölümün katıksız bir yokluk ve bir fena oluştan ibaret olmadığını, aksine ölümün sadece ruhun beden ile ilişkisinin kesilip ondan ayrılması ve ikisi arasına bir engel girerek bir hal değişikliği ve bir dünyadan öbür yurda geçiş olduğunu göstermektedir. Nitekim Rasulullah (sav) şöyle buyurmaktadır: "Şüphesiz ki, ölü kabrine konulup, sahipleri onu bırakıp geriye döndüklerinde muhakkak o, onların ayak seslerini dahi işitir."(2) Bu hadisi de Sahih(i Buharî) rivayet etmiştir.

Yüce Allah'ın: **"Onunla ayaklara sebat vermek"** buyruğundaki **"o"** zamiri, önceden de geçtiği üzere, ayakların gömüldüğü yumuşak kumlu vadinin sertleşmesini sağlayan suya attir. Bu zamirin, kalplerin pekiştirilmesine ait olduğu da söylenmiştir. Buna göre, ayaklara sebat verilmesi, savaş mahallinde ilahi yardım ve zafer verilmesinden ibaret olur.

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَٰئِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا ۚ سَأُلْقِي
فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا
مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ﴿١٢﴾

(1) *Müslim*, Cennet 77; *Nesaî*, Cenâiz 117; *Müsned*, III, 104, 219-220, 263.

(2) *Buhârî*, Cenâiz 68, 87; *Müslim*, Cennet 70; *Ebû Dâvûd*, Cenâiz 74, *Sünne* 24; *Nesaî*, Cenâiz 108-110; *Müsned*, III, 126.

12. Hani Rabbin meleklere: "Şüphesiz Ben sizinle beraberim. İman edenlere sebat verin. Ben, kâfirlerin kalplerine korku salacağım. Artık onların boyunlarının üstüne ve onların her parmağına vurun" diye vahyediyordu.

Yüce Allah'ın: **"Hani Rabbin meleklere: Şüphesiz Ben sizinle beraberim... diye vahyediyordu"** buyruğunda yer alan ve **"hani"** anlamına gelen; (إذ) edatındaki âmil (bir önceki âyette geçen); "(يثبت): Sebat vermek" fiilidir. Yani Allah, o vakitte bunun ile ayaklara sebat veriyordu. Âmilinin; "(ليربط): **Pekiştirmek için"** fiili olduğu da söylenmiştir. Yani, "hani Rabbin... pekiştirmek için vahyediyordu" demek olur. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Sen, "Rabbinin meleklere, şüphesiz Ben sizinle beraberim, diye vahyedişini" hatırla anlamındaki ifade de nasb mahallinde olur. Buyruğun manası ise, ben sizinle zafer ve yardımım ile birlikte beraberim şeklinde olur.

"(معكم): Sizinle beraber," ifadesi, "ayn" harfi üstün olarak okunursa zarftır. "Ayn" harfini sakin olarak okuyanlara göre ise, bu bir harf (edat)tir.

"İman edenlere sebat verin" yani, onlara yardım ve zafer müjdesini verin, yahut onlarla birlikte savaşın veya savaşmaksızın onlarla beraber hazır bulunun. Melek, bir adam suretinde safın önünde yürür ve: Yürüyün, şüphesiz Allah size yardım ve zafer verecektir, diyordu. Müslümanlar da onun kendilerinden olduğunu sanıyorlardı.

Daha önce Âl-i İmran Sûresi'nde (3/123-125. âyetlerin tefsirinde) Meleklerin Bedir günü savaştıklarına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. O günde ashab-ı kiram, gözleriyle gördükleri bir vurucu olmaksızın, boyun bölgesinden kopan bir takım başlar görüyorlardı. Bazıları da sözü işitildiği halde şahıs olarak görülmeyen bir kişinin İlerle ey Hayzum! dediğini işitmişlerdi.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu şekilde sebat verme, Rasulullah (sav)'ın mü'minlere meleklerin yardım etmek üzere indiklerini zikretmesi suretinde olmuştu.

Yüce Allah'ın: **"Ben, kâfirlerin kalplerine korku salacağım"** buyruğuna dair açıklamalar da daha önce Âl-i İmran Sûresi'nde (3/151. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Artık onların boyunlarının üstüne... vurun." Bu, meleklere verilen bir emirdi. Mü'minlere verilen bir emir olduğu da söylenmiştir. Yani, siz boyunları vurunuz. Buradaki "(فوق): **Üstüne"** kelimesi zâiddir. Bunun zâid olduğunu el-Ahfeş, ed-Dahhâk ve Atiyye ifade etmişlerdir.

el-Mes'udî rivayetiyle dedi ki: Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "Şüphesiz ki ben, Allah'ın azabı ile azaplandırmak üzere gönderilmedim. Ben, boyun-

ları vurmak ve düğüm bağını sıkı tutmak (esir almak) ile emrolundum."

Muhammed b. Yezid der ki: Bu görüş yanlıştır. Çünkü, **"üstüne"** kelimesi, belli bir anlam ifade etmektedir. Dolayısıyla bunun zaid gelmesi sözkonusu olamaz. Ancak, bunun anlamı şöyledir: Onlara, yüzlere ve yüze yakın bölgelere vurmaları mübah kılınmıştır.

İbn Abbas da der ki: Bundan kasıt, her tepe ve her kafayı vurun, demektir. Yani, boyun bölgesinden yukarıda olanları vurun ki, bunlar da başlardır. Bu açıklamayı da İkrime yapmıştır. Başa darbe vurmak ise daha etkileyicidir. Çünkü, en basit bir darbe beyine etki eder. Bu kabilden bazı açıklamalar en-Nisa Sûresi'nde de geçmiş bulunmaktadır.

Ayrıca "(فوق): **Üstüne"** kelimesi de zaid değildir. Bu açıklamaları, yüce Allah'ın: ***"Eğer kadınlar ikiden fazla iseler..."*** (en-Nisa, 4/11; 9. başlık) buyruğunu açıklarken zikretmiş bulunuyoruz.

"Ve onların her parmağına vurun." ez-Zeccâc der ki: "(بَنَانٍ): **Parmaklar"** kelimesinin tekili; (بنانة) kelimesidir. Bu kelimenin buradaki anlamı parmak ve diğer azalardır. Bu kelime, Arapların bir yere ikâmet eden kişinin durumunu anlatmak üzere "(أَبَنَّ الرجل بالمكان): Adam orada ikâmet etti," sözlerinden alınmıştır. Buna göre bu kelime, ikâmet ve hayat ile ilgili anlamları ifade etmek için kullanılır.

Şöyle de açıklanmıştır: Burada bu kelimeden maksat, el ve ayakların parmak uçlarıdır. Bu ise, harpte sebatı ve darbe indirilecek yeri anlatmaktadır. Birisinin parmak uçlarına darbe indirilecek olursa, bu sefer diğer organlardan farklı olarak bu darbeleri alan kimse savaşamaz hale gelir. Şair Antere der ki:

وكان فتى الهيجاء يحمي ذِمَارها ويضرب عند الكَرْب كلّ بَنَانِ

"O, namus ve şerefimizi koruyan bir savaş adamıydı
Ve sıkıntılı, zorlu zamanlarda herbir parmak ucuna darbe indirendi."

Bu kelimenin "parmak" anlamını taşıdığını ortaya koyan beyitlerden birisi de yine Antere'nin şu beyetidir:

وأنّ الموت طوع يدي إذا ما وصلت بَنَانها بالهُنْدُوَانِي

"Ölüm benim elimin emri altındadır.
Hint çeliğinden yapılmış kılıcım parmaklarına vardı mı.?"

Arapların şiirinde bu kelimenin "parmaklar" anlamına geldiğini ortaya koyan tanıklar pek çoktur. İbn Fâris der ki: Bu kelime parmaklar anlamındadır. Sair azalar demek olduğu da söylenmiştir. Bazılarının da naklettiğine göre bunlara bu ismin veriliş sebebi, insanın kendileri vasıtasıyla karar kılabildiği ve durabildiği hallerinin salahının bu organlara bağlı oluşundan dolayıdır. ed-Dahhâk da der ki: Bu kelime her bir eklem yeri hakkında kullanılır.

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ ۚ وَمَن يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٣﴾ ذَٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ ﴿١٤﴾

13. Bunun sebebi onların Allah'a ve Rasûlüne karşı gelmeleridir. Kim Allah'a ve Rasûlüne karşı gelirse, muhakkak Allah cezası çok şiddetli olandır.

14. Bu, şimdiki azabınız. Onu tadın. Kâfirler için bir de ateş azabı vardır.

Yüce Allah'ın: **"Bunun sebebi, onların, Allah'a ve Rasulüne karşı gelmeleridir"** buyruğundaki; "(ذلك) **Bu"**, mübtedâ olarak ref' mahallindedir. İfadenin takdiri de şudur: Bu işin sebebi... yahut da bu iş, işte böyledir.

"Allah'a... karşı gelmeleri", Allah'ın dostlarına karşı çıkmaları demektir. Karşı gelmek (şikak) ise, herkesin vadinin bir tarafında yer alması demektir. Buna dair açıklamalar, daha önceden (el-Bakara, 2/137. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Bu, şimdiki azabınız. Onu tadın. Kâfirler için bir de ateş azabı vardır." ez-Zeccâc der ki: "(ذلكم): **Bu... nız**"; "(الأمر أو القضة): İş veya olay" kelimelerinin takdiri ile ref' mahallindedir. Yani, sizin durumunuz işte budur, o halde onu tadınız. Bunun, "(ذُوقُوا): **Tadın"** dolayısıyla nasb mahallinde olması da mümkündür. Mesela, "(زيداً فاضربه): Zeyd'e vur," sözü de böyledir.

Bu ifadenin anlamı, kâfirlere azarda bulunmaktır.

"(أنّ): **Ve muhakkak"** (ذلكم): **Bu...nız**'a atf ile ref mahallindedir.

el-Ferrâ der ki: Bunun, "(وبأن للكافرين): Ve çünkü kâfirler için..." anlamında nasb mahallinde olması da mümkündür. Yine el-Ferrâ der ki: Burada mahzuf olarak "(واعلموا أن): Ve bilin ki muhakkak..." kâfirler için ifadesinin takdiri de mümkündür.

ez-Zeccâc der ki: Eğer burada **"ve bilin ki"** ifadesinin takdiri caiz ise, elbette; "(زيد منطلق وعمراً جالساً): Zeyd gitmektedir, Amr da oturuyor;" demek caiz olurdu. Hatta mübteda olarak da; "(زيداً منطلقاً): Zeyd gidiyor" (demek kastıyla) de denilebilirdi. Çünkü haber veren, bir işi bildiren demektir. Ancak, böyle bir ifadenin kullanılabileceğini hiçbir nahivci söylememiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا
تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبَارَ ﴿١٥﴾ وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا
لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِئَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ
جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٦﴾

15. Ey iman edenler, toplu bir halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman, onlara arkanızı dönmeyiniz.

16. Savaşmak için yahut yer tutmak veya başka bir bölüğe katılmak gayesiyle olmaksızın, o gün kim onlara arkasını dönüp kaçarsa, muhakkak o, Allah'ın gazabına uğramış olur. Onun yeri de cehennemdir. O, ne kötü bir dönüş yeridir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. Savaştan Kaçmak:

-Meâlde; **"karşılaşma"** anlamı verilen-: (زَحْفاً) kelimesi, azar azar yaklaşmak demektir. Asıl anlamı, kalçalar üzerinde sürünmek demektir. Daha sonra savaş esnasında bir başkasına doğru yürüyen herkese bu ad verilmeye başlanmıştır.

"(التزاحف): Karşılıklı olarak birbirine yaklaşmak, yakınlaşmak" anlamına gelir. Mesela; "(زحف إلى العدوّ زحفاً . وازدحف القوم): Düşman yaklaştı ve topluluklar yaklaştı" denilirken, biri diğerinin üzerine yürüdü denmek istenir. Şiirde "zihâf" da buradan gelmektedir. Zihâf ise, iki harf arasında bir harfin düşürülüp, o iki harfin birinin diğerine ulanması (yürütülmesi) anlamınadır.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: Birbirinize yaklaşıp birbirinizi görecek olursanız, artık onlardan kaçarak onlara arkalarınızı dönemezsiniz. Yüce Allah mü'minlere cihadı ve kâfirlerle savaşı farz kıldığında bunu haram kıldı.

İbn Atiyye der ki: "(الأدبار): **Arkalar"** kelimesi, -arka anlamına gelen- "dubur" kelimesinin çoğuludur. Bu âyet-i kerimede "dubur" kelimesinin kullanılması ileri derecede bir fesahati ortaya koymaktadır. Çünkü, burada kaçan için çok çirkin ve onun için yerilmeyi gerektiren bir ifade vardır.

2. Kâfirlerin Önünden Mü'minlerin Kaçmamalarının Şartları:

Aziz ve Celil olan Allah, bu âyet-i kerimede mü'minlere kâfirlerin önünden arkalarını dönüp kaçmamalarını emretmektedir. Bu emir ise, mü'minlerin karşısındaki düşman sayısının iki kat olmaması şeklinde nass ile bağlanan şart ile kayıtlıdır. Dolayısıyla mü'minlerden bir kesim, mü'minlerin iki katı bulunan bir müşrik topluluğu ile karşılaşacak olursa, farz olan onların önünden kaçmamaktır. İkiye karşı bir halinde kaçan kişi savaş kaçkınıdır. Ancak, bire karşı üç halinde kaçan kişi savaş kaçkını değildir ve tehdit, ona yönelik olmaz.

Savaştan kaçmak, Kur'ân-ı Kerim'in zahiri gereğince ve imamların çoğunluğunun ittifakı ile helâk edici büyük bir günahtır. Onlardan bazıları da -birileri de *"el-Vâdiha"* da görüşünü ortaya koyan İbnü'l-Macişûn'dur- şöyle demektedir: Bu hususta düşman sayısının kaç kat fazla olduğu, güç ve hazırlık gözönünde bulundurulur. Onların görüşlerine göre eğer müşriklerin sahip oldukları savaş gücü ve kahramanlık, kendilerinin iki kat fazlası ise, yüz süvarinin yüz süvariden kaçması caiz olur. Cumhurun görüşüne göre ise, yüz kişinin ancak ikiyüz kişiden fazla düşman ile karşılaşması halinde kaçmaları helaldir. Müslüman ne zamanki bire karşı ikiden fazla düşmanla karşılaşacak olsa, geri dönüp kaçması caiz olur. Bununla birlikte sabretmek daha güzeldir. Nitekim Mûte ordusu üçbin kişi oldukları halde, ikiyüzbin kişiye karşı sebat göstermişlerdi. Ve bu ikiyüzbin kişinin de yüzbini Bizanslı, diğer yüzbini ise Lahm ve Cüzam kabilelerinden Müsta'reb araplardan oluşuyordu.

Derim ki: Endülüs fethi tarihinde de gerçekleştiği gibi Musa b. Nusayr'ın azadlısı Tarık, binyediyüz kişi ile Endülüs'e çıktı. Bu, hicretin 93. yılı Receb ayında gerçekleşmişti. Tarık, Endülüs kralı Rozrik (Rodrik) ile yetmiş bin süvariden oluşan ordusuna karşı çıktı. Tarık üzerine yürüdü, ona karşı sabretti. Allah da o azgın hükümdar Rodrik'i bozguna uğrattı ve fetih gerçekleşti.

İbn Vehb der ki: Ben, Malik'e şöyle bir soru sorulurken dinledim: Müslümanlar sayıca az oldukları halde düşman ile karşılaşır, yahut da gözetleyicilikte bulundukları ve koruyuculuk yaptıkları sırada düşman üzerlerine gelecek olursa, az sayıdaki bu müslüman asker çarpışırlar mı, yoksa geri dönüp arkadaşlarına mı haber verirler? Şu cevabı verdi: Eğer onlara karşı savaşabilecek kuvvetleri varsa onlarla savaşsınlar. Aksi takdirde arkadaşlarına gidip onları durumdan haberdar ederler.

3. Savaştan Kaçma İle İlgili Görüş Ayrılıkları:

Savaş günü kaçışın, Bedir gününe has mı, yoksa kıyamet gününe kadar yapılacak bütün savaşlarda mı sözkonusu olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Ebu Said el-Hudrî'den gelen rivayete göre bu hüküm Bedir gününe hastı. Nafi', el-Hasen, Katade, Yezid b. Ebi Habib ve ed-Dahhâk bu görüşte olduğu gibi Ebu Hanife de bu görüştedir. Bu görüşe göre hüküm Bedir'e katılanlara has idi. Onların geri çekilme hakları yoktu. Eğer geri çekilecek olsalardı, müşriklere katılmış olurlardı. Yeryüzünde o gün onlardan başka müslüman yoktu. Müslümanların da geri kaçıp katılacakları Peygamber (sav)'dan başka herhangi bir gurupları da bulunmamaktadır. Ondan sonra ise, müslümanların biri diğerinin gurubu oldu. el-Kiyâ der ki: Ancak bu görüş, tartışılır bir görüştür. Çünkü, o sırada Medine'de Ensar'dan pek çok kimse vardı. Peygamber (sav) onlara çıkmalarını emretmediği gibi, onlar da savaş olacağını zannetmemişlerdi. Sadece kervana karşı çıkılacağını sanmışlardı. Rasulullah (sav) da kendisiyle birlikte çabucak çıkabilenlerle çıktı.

İbn Abbas ile diğer ilim adamlarından ise, âyet-i kerimenin kıyamet gününe kadar baki olduğu şeklindeki görüşleri rivayet edilmektedir. Birinci kesim, az önce aktardıklarımızı delil göstermekle birlikte yüce Allah'ın: **"O gün"** kaydını da delil gösterir ve şöyle derler: İşte bu, Bedir gününe işaret etmektedir ve bu âyetin hükmü, zaaf ile ilgili âyetle (bk. 8/66. âyet) nesh olunmuştur. Geriye ise, savaştan kaçmanın hükmü, büyük bir günah olarak kalmamış olur. Nitekim, Uhud günü savaşçılar kaçmış, Allah da onları affetmiş, Huneyn günü de haklarında: ***"Nihayet arkanızı dönüp gitmiştiniz"*** (et-Tevbe, 9/25) diye buyurmakta ve bundan dolayı herhangi bir azarlama sözkonusu olmamıştı.

İlim adamlarının cumhuru ise şöyle demektedir: Bu buyruk ile, yüce Allah'ın: **"Kâfirlerle karşılaştığınız zaman"** buyruğunun ihtiva ettiği savaş gününe işaret edilmektedir. Âyetin hükmü ise kıyamet gününe kadar bakidir. Ancak, yüce Allah'ın başka bir âyet-i kerimede açıklamış olduğu zaaf şartı aranır. Âyet-i kerimede nesh sözkonsu değildir. Buna delil de şudur: Âyet-i kerime, savaştan sonra savaşın sona erip, o gün içindeki bütün olaylarla bitip geride kalmasından sonra inmiş olmasıdır. Malik, Şafiî ve ilim adamlarının çoğunluğu bu görüştedir.

Müslim'in *Sahih*'inde Ebu Hureyre'den gelen rivayete göre, Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Helâk edici yedi büyük günahtan uzak durunuz... -bu hadiste- ve savaş günü geri dönüp kaçmak" ifadesi de yer almaktadır.[1] Bu, bu hususta açık bir nasstır. Uhud günü ise, insanlar kendilerinin

(1) ***Buhârî,*** Vesâyâ 23. Hudûd 44; ***Müslim,*** İman 145; ***Ebû Dâvûd,*** Vesâyâ 10; ***Nesâi,*** Vesâyâ 12; ***Müsned,*** II, 362.

iki katından da fazla olan düşmandan kaçmış oldukları halde yine de **azar**lanmışlardı. Huneyn günü aynı şekilde kaçanlar da -ileride açıklanması gelecek üzere- kalabalık düşmandan ötürü geri çekilmek zorunda kalmışlardı.

4. Savaştan Kaçanın Şahidliği ve Şerîatı Uygulamayan Yöneticilere Karşı Çıkmak:

İbnü'l-Kasım der ki: Savaştan kaçanın şahidliği caiz olmadığı gibi, imamları kaçacak olsa dahi onların kaçmaları caiz değildir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"O gün kim onlara arkasını çevirip kaçarsa."** Yine der ki: Bununla birlikte iki katlarından daha fazla düşmanla karşılaşacak olurlarsa, kaçış caiz olur. Ancak bu, müslüman savaşçıların sayısı onikibini bulmuyorsa böyledir. Eğer sayıları onikibini buluyor ise kaçmaları helal olamaz. İsterse müşriklerin sayısı iki katlarından fazla olsun. Çünkü Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Onikibin (lik bir müslüman ordusu) asla azlıktan dolayı yenilmezler."(1) İlim ehlinin çoğunluğu bu sayıdaki orduyu âyeti kerimenin ifade ettiği umumi anlamın dışında kabul edip tahsis etmişlerdir.

Derim ki: Bunu, Ebu Bişr ile Ebu Seleme el-Âmilî rivayet etmiştir ki, Ebu Seleme, el-Hakem b. Abdullah b. Huttâf diye bilinir ve o metrûk bir ravidir. İkisi şöyle demişlerdir: Bize, ez-Zühri anlattı, O, Enes b. Malik'den, O, Rasulullah (sav)'dan dedi ki: "Ey Eksem b. el-Cevn, sen kavminden başkalarıyla gazaya çık ki, huyun güzelleşsin ve arkadaşlarına ikramda bulunasın. Ey Eksem b. el-Cevn, yol arkadaşlarının hayırlısı dörttür. Gözcü birliğin hayırlıları kırktır. Seriyelerin hayırlıları dörtyüzdür. Orduların hayırlıları dörtbindir ve hiçbir zaman onikibin kişilik bir ordu azlıktan dolayı mağlup edilemez."(2)

İmam Malik'den de onun bu görüşte olduğuna delâlet eden rivayetler nakledilmiştir. O da onun, el-Umari el-Âbid'e söylediği sözüdür. el-Umari, kendisine: Sen ahkâmı değiştiren ve onları tebdile uğratan kimselere karşı mücadele etmeyi terkedebilir misin? Malik, şu cevabı vermiştir: Eğer beraberimde onikibin kişi bulunuyor ise, bu hususta sana (yöneticilere karşı mücadeleyi terketmekte) genişlik yoktur.

5. Savaştan Kaçış Günahını İşleyenler:

Eğer savaştan kaçarsa, yüce Allah'tan mağfiret dilemelidir. Tirmizî, Bilal b. Yesar b. Zeyd'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bana babam anlat-

(1) Hadis, hemen sonra senediyle birlikte kaydedilecek ve kaynakları ilgili notta gösterilecektir.

(2) *İbn Mâce*, Cihâd 25. Ebû Seleme'nin metrûk bir ravî olup bu hadisinin bâtıl olduğu (İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XII, 130) bilhassa belirtilmiştir.

ti, o, dedem'den Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinlemiş: "Her kim; "(أستغفر الله الذي لا إله إلا هو الحيّ القيوم وأتوب إليه): Kendisinden başka ilah bulunmayan, hayy ve kayyum olan Allah'tan mağfiret diler ve O'na tevbe ederim derse, Allah, savaştan kaçmış olsa dahi ona mağfiret eder." Tirmizî der ki: Bu, garip bir hadis olup, biz bunu bu yoldan başka bir yoldan bilmiyoruz.(1)

6. Savaş Taktiği Gereği Düşmanın Önünden Çekilmek:

Yüce Allah'ın: **"Savaşmak için, yahut yer tutmak veya başka bir bölüğe katılmak gayesiyle olmaksızın..."** buyruğunda sözü geçen ve **"yer tutmak"** anlamı verilen; (التحرف) kelimesi, bulunulan cihetten ayrılmak demektir. Buna göre savaş taktiği gereği bir taraftan bir tarafa geçip yer değiştiren kişi bozguna uğrayıp kaçan bir kimse değildir. Aynı şekilde müslüman bir topluluğa katılarak onların yardımını alıp tekrar savaşa katılmak niyetiyle yerinden ayrılan kimse de savaş kaçkını değildir.

Ebû Dâvûd'un, Abdullah b. Ömer yoluyla kaydettiği rivayetine göre, Abdullah b. Ömer Rasulullah (sav)'ın gönderdiği seriyye (askeri birlik)lerden birisi arasında bulunuyordu. Birlikte bulunanlar adeta geri dönercesine bir tur attılar. Ben de bu şekilde tur atanlar arasında idim. Fakat, bir kenara ayrıldığımız vakit, bu sefer: Biz savaştan kaçtık ve gazaba uğradık. Artık ne yapacağız dedik. Dedik ki: Haydi Medine'ye girelim, orada kendimize sağlam bir yer tutalım ve gittiğimiz vakit de kimse bizi görmesin. Bunun üzerine Medine'ye girdik. Kendi aramızda: Keşke Rasulullah (sav)'ın huzuruna çıksak, dedik. Eğer kabul edilecek bir tevbemiz var ise, Medine'de kalmaya devam ederiz. Yok böyle birşey sözkonusu olmayacaksa geri gideriz. (İbn Ömer devamla) der ki: Sabah namazından önce Rasulullah (sav)'ı gözetlemek üzere oturduk. Çıkıp gelince, ona doğru kalktık ve: Biz kaçanlarız, dedik. O, bize yönelerek: "Hayır, aksine siz, dönüp yeniden baskın yapmak üzere geridеki güçlere katılanlarsınız" dedi. Bu sefer ona yaklaştık ve elini öptük. O: "Ben, müslümanların kendisine sığınıp katıldıkları bölüğüyüm."(2)

Sa'leb der ki: (Kendisine katıldıkları birlik anlamı verilen) "el-akkârûn" geri dönenler demektir. Başkası da şöyle açıklamıştır: Savaş esnasında geri kaçıp sonra tekrar dönen kimseye böyle denilir.

Cerir ise, Mansur'dan, o, İbrahim'den şöyle dediğini nakletmektedir: Kadisiye'de bir adam geri dönüp kaçtı ve Medine'ye Hz. Ömer'in yanına vardı ve şöyle dedi: Ey mü'minlerin emiri, helâk oldum. Savaştan kaçtım. Hz. Ömer: Ben, kendisine sığınıp yardımını aldığın birliğinim, dedi.

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Vitr 26; ***Tirmizî,*** Deavât 117.

(2) ***Ebû Dâvûd,*** Cihâd 96; ***Tirmizî,*** Cihâd 36; ***Müsned,*** II, 58, 70, 99, 100, 111.

Muhammed b. Sîrîn de der ki: Ebu Ubeyde öldürülüldüğünde,[1] öldürüldüğü haberi Hz. Ömer'e ulaşınca şöyle dedi: Eğer bana gelip sığınmış olsaydı, ben onun yardımcı ve destekçi birliği olurdum. Ben her müslümanın yardımcı ve destekçi birliğiyim.

Bu hadislere göre savaştan kaçmak büyük günah olmamaktadır. Çünkü, burada yardımcı destek ve birlik Medine'dir, İmamdır ve nerede olursa olsunlar müslüman cemattir.

Diğer görüşe göre ise, kaçış büyük bir günahtır. Çünkü, orada sözü geçen yardımcı kuvvetler, savaş için hazır bulunan insanlar topluluğudur. Bu da cumhurun: Savaştan kaçış büyük bir günahtır, şeklindeki görüşüne göre böyledir. Onlar derler ki: Peygamber (sav) ile Hz. Ömer'in bu sözleri, mü'minleri korumak, onlar için ihtiyatlı olmak kabilindendi. Zira, o dönemde mü'minler, kendilerinden kat kat üstün güçlere karşı sebat gösteriyorlardı. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in: "Ve savaş günü kaçmak" ifadesi yeterli olmalıdır.

7. Savaştan Kaçışın Uhrevî Cezası:

Yüce Allah'ın: **"O, Allah'ın gazabına uğramış olur."** Yani, Allah'ın gazabını haketmiş olur. **"Uğramak"** anlamı verilen, (باء)'nın asıl anlamı dönmektir. Buna dair açıklamalar daha önceden (2/61. âyetin tefsirinin sonlarına doğru) geçmiş bulunmaktadır.

"Onun yeri de cehennemdir." Yani, ikâmetgâhı. Bu da daha önceden birkaç yerde de geçtiği gibi ebedi kalışa delil teşkil etmemektedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kim kendisinden başka hiçbir ilah olmayan hayy ve kayyûm olan Allah'tan mağfiret dilerim, diyecek olursa, savaştan kaçmış olsa dahi onun günahı bağışlanır."[2]

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ ۚ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ
رَمَىٰ ۚ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا ۚ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٧﴾
ذَٰلِكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ ﴿١٨﴾

(1) Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, savaşta öldürülmedi. Amevâs Tâûn diye bilinen veba salgını sırasında (h. 18 yılında) veba'dan şehid düşmüştür. (İbnu'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe*, II, 24-26, V, 205-206) Buna göre Hz. Ömer bu sözlerini başka birisi hakkında söylemiş olmalıdır.

(2) Az önce geçti. Kaynakları da arada gösterilmiştir.

17. Onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın. Ama ancak Allah attı. Mü'minleri kendi nezdinden güzel bir imtihan ile denemek için (bunu yaptı). **Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, herşeyi çok iyi bilendir.**
18. Sizin haliniz işte budur. Şüphesiz Allah kâfirlerin düzenini zayıflatandır.

Yüce Allah'ın: **"Onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü"** buyruğu ile Bedir günü kastedilmektedir. Rivayete göre Rasulullah (sav)'ın ashabı, Bedir'den geri döndüklerinde herbiri kendisinin yaptıklarını sözkonusu etmeye başlayarak, ben şu kadar kişi öldürdüm, şunu yaptım, demeye koyuldu. İşte onların bu ifadelerinden karşılıklı övünme ve benzeri haller ortaya çıktı. Öldürenin de, herşeyi takdir edenin de yüce Allah olduğunu, kulun ise, bu işe yalnızca kesbi ve kastı ile katıldığını bildirmek üzere bu âyet-i kerime nâzil oldu. Bu âyet-i kerime aynı zamanda kulların fiilleri kullar tarafından yaratılmaktadır, diyenlerin görüşlerini de reddetmektedir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani, onları siz öldürmediniz. Fakat Allah, onları sizin önünüze sürüklemek ve sonunda onlara karşı size imkân vermek suretiyle onları öldürdü. Bir diğer açıklama şekli de şöyle yapılmıştır: Fakat Allah size yardım olmak üzere göndermiş olduğu melekler vasıtasıyla onları öldürdü.

"Attığın zaman da sen atmadın" buyruğu da onun gibidir. **"Ama ancak Allah attı."** İlim adamları bu **"atma"** hususunda dört ayrı görüş ifade etmişlerdir:

1- Burada atış Rasulullah (sav)'ın Huneyn günü düşmanın yüzüne karşı atmış olduğu çakıl taşlarıdır. Bunu, İbn Vehb, Malik'ten rivayet etmiştir. Malik der ki: O günde bu çakıl taşlarından kendisine isabet etmedik hiçbir kimse kalmadı. İbnü'l-Kasım da aynı şekilde Malik'ten böyle bir rivayet naklet-mektedir.

2- Bu atış, Uhud gününde Ubey b. Halef'in boynuna bir harbe atıldığı zamanı kastetmektedir. Bunun üzerine Ubey, geri dönerek kaçmaya koyulmuştu. Müşrikler ona: Allah'a yemin olsun ki sende korkulacak birşey yok, dedikleri halde, o şöyle demişti: Allah'a yemin ederim, üzerime tükürecek olsa dahi elbette beni öldürecek. Çünkü o: Hayır, onu ben öldüreceğim dememiş miydin?

Ubey, Mekke'de iken, Rasulullah (sav)'ı öldürmekle tehdit etmiş, bunun üzerine Rasulullah (sav) kendisine: "Hayır, seni ben öldüreceğim" demişti. Bunun üzerine o Allah düşmanı, Mekke'den dönüşü sırasında Rasulullah

(sav)'ın Serif denilen yerde kendisine vurduğu bir darbe ile ölüp gitmişti.

Musa b. Ukbe, İbn Şihab'dan naklen şöyle der: Uhud gününde Ubey, atı üzerinde demirlerle örtülmüş (zırh giyinmiş) halde: Eğer Muhammed kurtulursa ben kurtulmayayım diyerek geldi. Rasulullah (sav)'ı öldürmek kastıyla üzerine bir hamle yaptı. Musa b. Ukbe der ki: Said b. el-Müseyyeb dedi ki: Mü'minlerden bir gurup yiğit, onun karşısına çıkınca, Rasulullah'ın onlara verdiği emir üzere yolunu açtılar. Bu sefer, Mus'ab b. Umeyr, Rasulullah (sav)'ı koruyarak onun karşısına çıktı. Mus'ab b. Umeyr şehid edildi. Rasulullah (sav) da Ubey b. Halef'in miğfer ile zırhın arasında boğazını ortaya çıkartan bir boşluk gördü, elindeki harbesini ona sapladı. Ubey, atından düştü ve bu aldığı yaradan da kan çıkmadı. Said dedi ki: Kaburga kemiklerinden bir kemik de kırıldı. İşte yüce Allah'ın: **"Attığın zaman da sen atmadın. Ama, ancak Allah attı"** buyruğu bunun hakkında nazil olmuştur. Ancak, bu açıklama zayıftır. Çünkü âyet-i kerime Bedir savaşı akabinde nazil olmuştur.

3- Bundan kasıt, Rasulullah (sav)'ın Hayber kalesine atmış olduğu oktur. Bu ok, İbn Ebi'l-Hukayk'a yatağı üzerinde bulunduğu halde isabet edinceye kadar havada yol aldı. Bu da tutarsız bir görüştür. Çünkü, Hayber'in fethi Uhud'dan çok sonra gerçekleşmiştir. Diğer taraftan İbn Ebi'l-Hukayk'ın öldürülüş şekli hakkındaki sahih rivayet, onun başka bir şekilde öldürüldüğünü ortaya koymaktadır.

4- Âyet-i kerimenin sözkonusu ettiği olay, Bedir günü cereyan etmiştir. Bunu da İbn İshâk ifade etmiştir. Daha sahih olan budur. Çünkü bu sure Bedir'e dair bir suredir. Şöyle ki, Cebrail (a.s), Peygamber (sav)'e şöyle demişti: "Bir avuç toprak al." Hz. Peygamber de bir avuç toprak alıp bunu yüzlerine karşı fırlattı. Hz. Peygamberin attığı bu bir avuç topraktan gözlerine, burun deliklerine, ağzına toprak isabet etmedik hiçbir müşrik kalmadı. İbn Abbas da bunu ifade etmiştir, ileride gelecektir.

Sa'leb der ki: Sen, çakıl taşlarını **"attığın zaman da"** kalplerine o korku ve dehşeti **"sen atmadın"** ve böylelikle onlar bozguna uğradığında (onları sen bozguna uğratmadın). **"Ama ancak Allah attı"** yani, sana yardım eden, sana zafer veren O oldu. Araplar da; "(رمى الله لك): Allah senin için atsın, ifadesini kullanırlar ve bununla Allah sana yardımcı olsun, sana zafer versin, senin lehine olacak işleri yapsın anlamını kastederler. Bunu, Ebu Ubeyde, *"Kitabu'l-Mecâz"* (Mecâzu'l-Kur'ân) adlı eserinde zikretmiştir.

Muhammed b. Yezid de der ki: Attığında sen kendi öz gücünle atmadın. Ama sen, Allah'ın gücü sayesinde attın, demektir.

"Mü'minleri kendi nezdinden güzel bir imtihan ile denemek için (bunu yaptı)." Burada sözü geçen imtihan (belâ), nimet anlamındadır. **"Dene-**

mek için" anlamındaki fiilin başında **"için"** anlamına gelen "lâm" ise, hazfedilmiş bir ifadeye taalluk etmektedir. "(وليبلي المؤمنين فعل ذلك): Mü'minleri denemek için bunu yaptı," takdirindedir.

"Sizin haliniz işte budur. Şüphesiz Allah, kâfirlerin düzenini zayıflatandır" buyruğu, Mekkeliler ve Medineliler ile Ebû Amr (ذٰلِكُمْ وَأَنَّ اللّٰهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ) diye okurlar. Kûfeliler ise, "(مُوهِنٌ كَيْدِ الكَافِرِينَ): **Kâfirlerin düzenini zayıflatandır"** diye okumuşlardır. **"Zayıflatan"** anlamındaki kelimedeki "he" harfinin şeddeli okunuşu, mübalağa anlamını verir. el-Hasen'den (ve diğer yedi kıraat imamından) da Kûfeliler gibi okudukları rivayet edilmiştir. Yani, şüphesiz yüce Allah, darmadağın oluncaya, toplulukları dağılıncaya, buna bağlı olarak da zayıf düşünceye kadar onların kalplerine korku salacaktır. **"Düzen"** anlamı verilen "el-Keyd": Hile, desise, tuzak gibi anlamlara gelir. Buna dair açıklamalar daha önceden (en-Nisa, 4/76. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمُ الْفَتْحُ ۚ وَإِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ ۚ وَإِنْ
تَعُودُوا نَعُدْ ۚ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ ۙ وَأَنَّ اللّٰهَ مَعَ
الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٩﴾

19. Eğer siz fetih istemekteyseniz, işte size o fetih gelmiştir. Eğer vazgeçerseniz bu sizin için daha hayırlıdır. Yok tekrar dönerseniz, Biz de döneriz. Topluluğunuz çok da olsa size hiçbir faydası olmaz. Çünkü Allah mü'minlerle beraberdir.

Yüce Allah'ın: **"Eğer siz fetih istemekteyseniz, işte size o fetih gelmiştir"** anlamındaki buyruk, şart ve onun cevabını ihtivâ etmektedir. Bu hususta üç farklı görüş vardır:

1- Bu, kâfirlere bir hitaptı. Çünkü onlar, zafer ve fetih istemiş ve: Allah'ım, bizden akrabalık bağını daha çok kim kesiyor, kim ötekine daha çok zulmediyor ise, Sen onu yenik düşür, diye dua etmişlerdi. Bu açıklamayı el-Hasen, Mücahid ve başkaları yapmıştır. Onlar bu sözlerini kendi kervanlarına yardımcı olmak üzere Mekke'den çıkışları sırasında söylemişlerdi.

Bunu, savaş esnasında Ebu Cehil'in söylediği de söylenmiştir. en-Nadr b. el-Haris ise şöyle demişti: Allah'ım, eğer bu Senin katından gelmiş bir hak ise, üzerimize ya gökten taş yağdır, yahut da bize acıklı bir azab gönder. en-

Nadr da Bedir'de öldürülenler arasında idi. **"Fetih istemek** (istiftâh)", yardım dilemek demektir. Yani, size işte fetih (yardım) gelmiştir. Fakat, bu yardım müslümanlara ve size karşı gelmişti. Yani, işte size gerçeği açıkça ortaya çıkartan ve sizin için hakkın ne olduğunu gösteren şey gelmiş bulunmaktadır, demek olur. **"Eğer vazgeçerseniz"** yani, küfrü bırakacak olursanız, **"bu sizin için daha hayırlıdır. Yok tekrar dönerseniz"** yani, tekrar böyle bir söz söyler ve Muhammed'le savaşmaya devam ederseniz, **"Biz de döneriz."** Mü'minlere yardım ederiz. **"Topluluğunuz"** sayıca **"çok da olsa"** çokluğunuzun **"size hiçbir faydası olmaz."**

İkinci görüşe göre bu buyruk mü'minlere bir hitaptır. Yani, eğer siz Allah'tan yardım istediyseniz, işte yardım size gelmiş bulunmaktadır. **"Eğer"** size bu hususta izin verilmeden önce, ganimet ve esir almak gibi yaptığınız işlerin benzerine dönmeyip **"vazgeçerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Yok tekrar"** benzeri bir işi yapacak olursanız, **"Biz de sizi"** yine azarlamaya **"döneriz."** Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasaydı, aldığınıza karşılık herhalde size büyük bir azap dokunacaktı."* (el-Enfal, 8/68)

Üçüncü görüş ise: **"Eğer siz fetih istemekteyseniz işte size o fetih gelmiştir"** buyruğu, mü'minlere, ondan sonrası ise kâfirlere hitabtır. Yani, eğer siz bir daha savaşa dönecek olursanız, Biz de Bedir'de yaptıklarımızın benzerini yaparız. el-Kuşeyrî der ki: Fakat sahih olan bunun kâfirlere hitab olduğudur. Çünkü onlar, kervanlarının yardımına gitmek üzere yola çıktıklarında Kâbe'nin örtülerine yapışarak şöyle demişlerdi: Allah'ım, bu iki kesimden hangisi daha hidayet üzere ise, bu iki dinden hangisi daha üstün ise Sen ona yardım et.

el-Mehdevî der ki: Müşriklerin zafer ümidiyle, yani yardım talep kastıyla Kâbe örtülerini beraberlerine alarak Bedir'e çıktıkları rivayet edilmiştir.

Derim ki: Bu ifadeler arasında bir çelişki yoktur. Çünkü, Mekkeli müşriklerin her iki işi de yapmış olmaları muhtemeldir.

"Çünkü Allah mü'minlerle beraberdir" buyruğundaki; "(إِنَّ): Çünkü, muhakkak" edatı, istinaf olmak üzere hemze esreli olarak okunur. Üstün olarak okunur ise, yüce Allah'ın: "(وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ): **Şüphesiz ki Allah, kâfirlerin düzenini zayıflatandır"** buyruğuna, yahut da: "(أَنِّي مَعَكُمْ): *Şüphesiz ben sizinle beraberim"* (el-Enfal, 8/14) buyruğuna atfedilmiş olur. Manası da, çünkü muhakkak Allah mü'minlerle beraberdir, takdirinde olur. Yani, Allah kime yardım ederse sayıca çok olsa dahi, hiçbir kesim onu yenik düşüremez.

İÇİNDEKİLER

(el-En'âm Sûresi'nin Devamı)

39-41. Âyetler 7
42. Âyet 10
43-45. Âyetler 11
46-47. Âyetler 15
48. Âyet 48
49. Âyet 18
50. Âyet 18
51. Âyet 20
52. Âyet 21
53. Âyet 25
54. Âyet 26
55. Âyet 28
56. Âyet 29
57. Âyet 30
58. Âyet 33
59. Âyet 33
1. Gaybın Anahtarları ve Gayb Bilgisi: 33
2. Gaybı Bildiğini İddia Edenler ve Zannedenler: 35
3. Allah'ın Bilgisi Herşeyi Kuşatmıştır: 37
60. Âyet 39
61-62. Âyetler 40
63-64. Âyetler 43
65. Âyet 45
66-67. Âyetler 49

68. Âyet **50**
1. Allah'ın Âyetlerine Dil Uzatanlardan Yüzçevirmek: 50
2. Bid'at Sahiplerine Karşı Takınılması Gereken Tavırlar: 51

* * *

1. "...Unutturursa..." 52
2. Bu Buyruğun Muhatapları ve Hz. Peygamberin Unutması: 53
69. Âyet **54**
70. Âyet **55**
71-73. Âyetler **58**
74. Âyet **64**
75. Âyet **66**
76. Âyet **68**
77. Âyet **71**
78. Âyet **72**
79. Âyet **73**
80. Âyet **74**
81-82. Âyetler **75**
83. Âyet **77**
84-86. Âyet **78**
1. Hz. İbrahim'in Soyundan Gelen Peygamberler: 78
2. Çocuklar Tabirinin Kapsamına Kız Çocukları da Girer mi: 79
3. Arapça Grameri Açısından Bu İsimler ve Bu İsimlerin Kıraati: 80
87. Âyet **82**
88. Âyet **83**
89. Âyet **83**
90. Âyet **84**
1. Allah'ın Hidâyet Verdiği Kimselerin Hidâyetine Uymak: 84
2. Kıraat'e Dair Açıklamalar: 86
91. Âyet **86**
92. Âyet **89**
93. Âyet **90**
94. Âyet **94**

68. Âyet **50**
1. Allah'ın Âyetlerine Dil Uzatanlardan Yüzçevirmek: 50
2. Bid'at Sahiplerine Karşı Takınılması Gereken Tavırlar: 51

* * *

1. "...Unutturursa..." 52
2. Bu Buyruğun Muhatapları ve Hz. Peygamberin Unutması: 53
69. Âyet **54**
70. Âyet **55**
71-73. Âyetler **58**
74. Âyet **64**
75. Âyet **66**
76. Âyet **68**
77. Âyet **71**
78. Âyet **72**
79. Âyet **73**
80. Âyet **74**
81-82. Âyetler **75**
83. Âyet **77**
84-86. Âyet **78**
1. Hz. İbrahim'in Soyundan Gelen Peygamberler: 78
2. Çocuklar Tabirinin Kapsamına Kız Çocukları da Girer mi: 79
3. Arapça Grameri Açısından Bu İsimler ve Bu İsimlerin Kıraati: 80
87. Âyet **82**
88. Âyet **83**
89. Âyet **83**
90. Âyet **84**
1. Allah'ın Hidâyet Verdiği Kimselerin Hidâyetine Uymak: 84
2. Kıraat'e Dair Açıklamalar: 86
91. Âyet **86**
92. Âyet **89**
93. Âyet **90**
94. Âyet **94**

110. Âyet **128**
111. Âyet **129**
112. Âyet **130**
113. Âyet **133**
114. Âyet **135**
115. Âyet **136**
116-117. Âyetler **137**
118. Âyet **138**
119. Âyet **139**
120. Âyet **141**
121. Âyet **141**
1. Âyetin Nüzûl Sebebi: 142
2. Bir Seoebe Binaen Varid Olmuş Lafız: 142
3. Kesim ve Avlanma Sırasında Müslümanın Besmeleyi Kasten Terk Etmesinin Hükmü: 143
4. Şeytanlar ve Dostları: 146
5. Müşriklere İtaat: 146
122. Âyet **147**
123. Âyet **148**
124. Âyet **149**
125. Âyet **151**
126. Âyet **154**
127. Âyet **155**
128. Âyet **155**
129. Âyet **157**
130. Âyet **158**
131. Âyet **161**
132. Âyet **161**
133. Âyet **162**
134. Âyet **163**
135. Âyet **163**
136. Âyet **164**

110. Âyet **128**
111. Âyet **129**
112. Âyet **130**
113. Âyet **133**
114. Âyet **135**
115. Âyet **136**
116-117. Âyetler **137**
118. Âyet **138**
119. Âyet **139**
120. Âyet **141**
121. Âyet **141**
1. Âyetin Nüzûl Sebebi: 142
2. Bir Seoebe Binaen Varid Olmuş Lafız: 142
3. Kesim ve Avlanma Sırasında Müslümanın Besmeleyi Kasten Terk Etmesinin Hükmü: 143
4. Şeytanlar ve Dostları: 146
5. Müşriklere İtaat: 146
122. Âyet **147**
123. Âyet **148**
124. Âyet **149**
125. Âyet **151**
126. Âyet **154**
127. Âyet **155**
128. Âyet **155**
129. Âyet **157**
130. Âyet **158**
131. Âyet **161**
132. Âyet **161**
133. Âyet **162**
134. Âyet **163**
135. Âyet **163**
136. Âyet **164**

2. Koyun ve Keçi Türleri de Haram Edilmemiştir: 200
3. Tartışma ve Kıyas: 202
145. Âyet 203
1. Âyette ve Başka Buyruklarda Haram Oldukları Bildirilen Yiyecekler: 204
2. Haram Kılma Lafzının Hz. Peygamber Tarafından Kullanılması Halinde İfade Ettiği Hüküm: 209
3. Çeşitli Hayvanların Yenilmesi İle İlgili Hükümler ve Bu Hususlaki Görüş Ayrılıkları: 210
4. Bazı Kıraat Farkları ve Kanın Hükmü: 215
146. Âyet 216
1. İslâm'dan Önceki Ümmetlere de Bazı Yasaklar Konulmuştu: 217
2. İsrailoğullarına Haram Kılınan İç Yağları: 218
3. Haram Kılınan İçyağlardan İstisnâ Kılınanlar 218
4. Geçmiş Şeriatlerdeki Bu Hükümlerin Neshi: 219
5. Ehl-i Kitap Tarafından Kesilen Hayvanların, Kendileri İçin Haram Olan Bölümlerinin Bizim tarafımızdan Yenilmesinin Hükmü: 219
6. Haram Kılmak Bir Cezalandırmadır: 221
147. Âyet 221
148. Âyet 222
149. Âyet 223
150. Âyet 224
151-153. Âyetler 225
1. Bu Buyruktaki "(تَعَالَوْا): Gelin" Fiili İle İlgili Açıklamalar: 226
2. 151. Âyet-i Kerimeyle İlgili Bazı Nahiv Açıklamaları: 226
3. Allah'ın Hükümlerini Açıklama Görevi: 227
4. Anne Baba'ya İyilik: 228
5. Fakirlik Korkusuyla Çocukları Öldürmek: 228
6. Azl'in Hükmü: 229
7. Kötülüklerin Her Türlüsünden Uzak Durmak: 230
8. Haksız Yere Canı Öldürmek ve Öldürülmeyi Haklı Kılan Sebepler: 230
9. Allah'ın Emirleri: 232
10. Yetimin Malı: 233

2. Koyun ve Keçi Türleri de Haram Edilmemiştir: 200
3. Tartışma ve Kıyas: 202
145. Âyet 203
1. Âyette ve Başka Buyruklarda Haram Oldukları Bildirilen Yiyecekler: 204
2. Haram Kılma Lafzının Hz. Peygamber Tarafından Kullanılması Halinde İfade Ettiği Hüküm: 209
3. Çeşitli Hayvanların Yenilmesi İle İlgili Hükümler ve Bu Hususlaki Görüş Ayrılıkları: 210
4. Bazı Kıraat Farkları ve Kanın Hükmü: 215
146. Âyet 216
1. İslâm'dan Önceki Ümmetlere de Bazı Yasaklar Konulmuştu: 217
2. İsrailoğullarına Haram Kılınan İç Yağları: 218
3. Haram Kılınan İçyağlardan İstisnâ Kılınanlar 218
4. Geçmiş Şeriatlerdeki Bu Hükümlerin Neshi: 219
5. Ehl-i Kitap Tarafından Kesilen Hayvanların, Kendileri İçin Haram Olan Bölümlerinin Bizim tarafımızdan Yenilmesinin Hükmü: 219
6. Haram Kılmak Bir Cezalandırmadır: 221
147. Âyet 221
148. Âyet 222
149. Âyet 223
150. Âyet 224
151-153. Âyetler 225
1. Bu Buyruktaki "(تَعَالَوْا): Gelin" Fiili İle İlgili Açıklamalar: 226
2. 151. Âyet-i Kerimeyle İlgili Bazı Nahiv Açıklamaları: 226
3. Allah'ın Hükümlerini Açıklama Görevi: 227
4. Anne Baba'ya İyilik: 228
5. Fakirlik Korkusuyla Çocukları Öldürmek: 228
6. Azl'in Hükmü: 229
7. Kötülüklerin Her Türlüsünden Uzak Durmak: 230
8. Haksız Yere Canı Öldürmek ve Öldürülmeyi Haklı Kılan Sebepler: 230
9. Allah'ın Emirleri: 232
10. Yetimin Malı: 233

8-9. Âyetler **280**
Mizân'ın Ve Amellerin Tartılmasının Mahiyeti: 280
10. Âyet **284**
11. Âyet **285**
12. Âyet **287**
1. Emre Karşı Gelen İblis'in Azarlanışı: 288
2. Mutlak Emir Vücub İfade Eder: 289
3. İblis'in Yanlış Kıyası: 289
4. Kıyas İle İlgili Görüşler: 290
13. Âyet **292**
14-15. Âyetler **293**
16-17. Âyetler **293**
1. İblisin Azgınlığı ve Küfrünün Mahiyeti: 294
2. Allah, Hidayetinde Dalâletin de Yaratıcısıdır: 295
3. İblis'in Doğru Yoldan Gitmek İsteyenlere Engel Olması: 295
18. Âyet **297**
19. Âyet **298**
20. Âyet **298**
21. Âyet **300**
22-24. Âyetler **301**
1. Yasağı Çiğnemenin Cezası: 302
2. Açılan Avretlerin Örtülmesi: 303
3. Avreti Açmanın Çirkinliği ve Tesettürün Güzelliği: 303
25. Âyet **304**
26. Âyet **305**
1. Örtünmeye Dair Hükümler: 305
2. İndirilen Libâs'ın Mahiyeti: 307
3. Giyim ve Süs: 308
4. En Hayırlı Elbise: 308
27. Âyet **310**
1. Avreti Örtmenin Gereği: 311
2. Cinlerin ve İnsanların Biribirlerini Görmeleri: 311

8-9. Âyetler **280**
Mizân'ın Ve Amellerin Tartılmasının Mahiyeti: 280
10. Âyet **284**
11. Âyet **285**
12. Âyet **287**
1. Emre Karşı Gelen İblis'in Azarlanışı: 288
2. Mutlak Emir Vücub İfade Eder: 289
3. İblis'in Yanlış Kıyası: 289
4. Kıyas İle İlgili Görüşler: 290
13. Âyet **292**
14-15. Âyetler **293**
16-17. Âyetler **293**
1. İblisin Azgınlığı ve Küfrünün Mahiyeti: 294
2. Allah, Hidayetinde Dalâletin de Yaratıcısıdır: 295
3. İblis'in Doğru Yoldan Gitmek İsteyenlere Engel Olması: 295
18. Âyet **297**
19. Âyet **298**
20. Âyet **298**
21. Âyet **300**
22-24. Âyetler **301**
1. Yasağı Çiğnemenin Cezası: 302
2. Açılan Avretlerin Örtülmesi: 303
3. Avreti Açmanın Çirkinliği ve Tesettürün Güzelliği: 303
25. Âyet **304**
26. Âyet **305**
1. Örtünmeye Dair Hükümler: 305
2. İndirilen Libâs'ın Mahiyeti: 307
3. Giyim ve Süs: 308
4. En Hayırlı Elbise: 308
27. Âyet **310**
1. Avreti Örtmenin Gereği: 311
2. Cinlerin ve İnsanların Biribirlerini Görmeleri: 311

2. İhtiyaç Sahiplerine Su Vermenin Fazileti: 354
3. Mülkiyet Altına Alınmış Su: 355
51. Âyet **356**
52. Âyet **356**
53. Âyet **357**
54. Âyet **359**
1. Yaratmak ve Emretmek Yalnız Allah'ındır: 363
2. Emir İle İrade Arasındaki İlişki: 365
55. Âyet **366**
1. Dua ve Âdâbı: 366
2. Dua Esnasında Elleri Kaldırmak: 367
3. Duada Haddi Aşmamak: 369
56. Âyet **370**
1. Fesadın Her Türlüsü Yasaktır: 370
57. Âyet **373**
58. Âyet **377**
59. Âyet **378**
60-62. Âyetler **381**
63-64. Âyetler **383**
65-69. Âyetler **384**
70-72. Âyetler **387**
73. Âyet **388**
74. Âyet **389**
1. Hz. Salih'in Kavmi Semud'a Verilen İmkânlar: 389
2. Bina Yapmanın Hükmüne Dair: 390
3. Allah'ın Nimetlerine Şükretmenin Gereği: 390
75-76. Âyetler **391**
77-79. Âyetler **392**
80. Âyet **395**
1. "Lût" Kelimesinin Menşei: 395
2. Lût Kavminin Fiilini Yapanların Cezası: 396
3. Hayvan İle Cinsel İlişki Kurmanın Hükmü: 398

2. İhtiyaç Sahiplerine Su Vermenin Fazileti: 354
3. Mülkiyet Altına Alınmış Su: 355
51. Âyet **356**
52. Âyet **356**
53. Âyet **357**
54. Âyet **359**
1. Yaratmak ve Emretmek Yalnız Allah'ındır: 363
2. Emir İle İrade Arasındaki İlişki: 365
55. Âyet **366**
1. Dua ve Âdâbı: 366
2. Dua Esnasında Elleri Kaldırmak: 367
3. Duada Haddi Aşmamak: 369
56. Âyet **370**
1. Fesadın Her Türlüsü Yasaktır: 370
57. Âyet **373**
58. Âyet **377**
59. Âyet **378**
60-62. Âyetler **381**
63-64. Âyetler **383**
65-69. Âyetler **384**
70-72. Âyetler **387**
73. Âyet **388**
74. Âyet **389**
1. Hz. Salih'in Kavmi Semud'a Verilen İmkânlar: 389
2. Bina Yapmanın Hükmüne Dair: 390
3. Allah'ın Nimetlerine Şükretmenin Gereği: 390
75-76. Âyetler **391**
77-79. Âyetler **392**
80. Âyet **395**
1. "Lût" Kelimesinin Menşei: 395
2. Lût Kavminin Fiilini Yapanların Cezası: 396
3. Hayvan İle Cinsel İlişki Kurmanın Hükmü: 398

133. Âyet **434**
1. Hz. Musa'nın Bu Mucizeleri Gösterdiği Süre: 434
2. "Tufan"ın Mahiyeti: 434
3. Çekirge Öldürmenin Hükmü: 435
4. Çekirge Yemenin Hükmü: 435
5. Çekirgeler ve Diğer Canlıların Soylarının Tükenişi: 436
Tekrar Hz. Musa ile Kıptîlerin Kıssasına Dönelim: 437
Kurbağanın Öldürülmesinin Yasaklanışı: 438
134-136. Âyetler **439**
137. Âyet **440**
138. Âyet **442**
139-140. Âyetler **443**
141. Âyet **444**
142. Âyet **444**
1. Musa İle Sözleşilen Kırk Gece: 444
2. Vaadlerde Süre Tanımak ve Kişinin Allah'a Karşı Özür Beyan Edebilme Hali: 446
3. Tarih (gün olarak) Geceden mi Başlar, Gündüzden mi: 448
Hz. Harun'un Hz. Musa'ya Vekâleti ile Hz. Ali'ye Halifelik Vasiyeti: 448
143. Âyet **449**
144. Âyet **144**
145. Âyet **453**
146-147. Âyetler **456**
148. Âyet **458**
149. Âyet **149**
150-151. Âyetler **462**
1. Hz. Musa'nın Levhaları Bırakması: 464
2. Hz. Musa'nın Levhaları Bırakması, Semâ' ve Vecde Delel Gösterilmez: 465
152-153. Âyetler **469**
154. Âyet **471**
155. Âyet **473**

133. Âyet **434**
1. Hz. Musa'nın Bu Mucizeleri Gösterdiği Süre: 434
2. "Tufan"ın Mahiyeti: 434
3. Çekirge Öldürmenin Hükmü: 435
4. Çekirge Yemenin Hükmü: 435
5. Çekirgeler ve Diğer Canlıların Soylarının Tükenişi: 436
Tekrar Hz. Musa ile Kıptîlerin Kıssasına Dönelim: 437
Kurbağanın Öldürülmesinin Yasaklanışı: 438
134-136. Âyetler **439**
137. Âyet **440**
138. Âyet **442**
139-140. Âyetler **443**
141. Âyet **444**
142. Âyet **444**
1. Musa İle Sözleşilen Kırk Gece: 444
2. Vaadlerde Süre Tanımak ve Kişinin Allah'a Karşı Özür Beyan Edebilme Hali: 446
3. Tarih (gün olarak) Geceden mi Başlar, Gündüzden mi: 448
Hz. Harun'un Hz. Musa'ya Vekâleti ile Hz. Ali'ye Halifelik Vasiyeti: 448
143. Âyet **449**
144. Âyet **144**
145. Âyet **453**
146-147. Âyetler **456**
148. Âyet **458**
149. Âyet **149**
150-151. Âyetler **462**
1. Hz. Musa'nın Levhaları Bırakması: 464
2. Hz. Musa'nın Levhaları Bırakması, Semâ' ve Vecde Delel Gösterilmez: 465
152-153. Âyetler **469**
154. Âyet **471**
155. Âyet **473**

6. Allah'ın Rububiyetini İkrar:..... 509
175. Âyet 510
176-177. Âyetler 514
178. Âyet 518
179. Âyet 518
180. Âyet 519
1. Âyetin Nüzul Sebebi:..... 519
2. Yüce Allah'ın En Güzel İsimleri (el-Esmau'l-Hüsna): 519
3. İsim İle Müsemmâ Arasındaki İlişki: 520
4. Allah'ın İsimlerinin "En Güzel" Diye Nitelendirilmesinin Sebebi: 521
5. Allah'ın En Güzel İsimleriyle (el-Esmâü'l-Hüsna)
Allah'a Dua Etmek: 522
6. Yüce Allah'ın Diğer İsimleri: 522

* * *

1. İlhad (Eğriliğe Sapmak):..... 523
2. Allah'ın İsimlerine Birşeyler Katmanın ve Eksiltmenin Mahiyeti:.. 524
181. Âyet 525
182. Âyet 525
183. Âyet 526
184. Âyet 527
185. Âyet 527
1. Tefekkür Amacıyla Bakmak:..... 527
2. Allah'a Taklidî İman Etmenin Hükmü:..... 528
3. Kelâmî Metodlarla Allahı Tanımak Zorunlu Değildir: 530
4. İbretle Bakmanın Meşru Çerçevesi: 531
186. Âyet 533
187. Âyet 533
188. Âyet 535
189-189. Âyetler 537
1. İnsanın Yaratılması:..... 537
2. Hamileliğin Sebep Olduğu Bazı Endişeler: 538
3. Bu Âyet-i Kerimede Sözkonusu Edilen "Şirk"in Mahiyeti: 539

6. Allah'ın Rububiyetini İkrar:..... 509
175. Âyet 510
176-177. Âyetler 514
178. Âyet 518
179. Âyet 518
180. Âyet 519
1. Âyetin Nüzul Sebebi:..... 519
2. Yüce Allah'ın En Güzel İsimleri (el-Esmau'l-Hüsna): 519
3. İsim İle Müsemmâ Arasındaki İlişki: 520
4. Allah'ın İsimlerinin "En Güzel" Diye Nitelendirilmesinin Sebebi: 521
5. Allah'ın En Güzel İsimleriyle (el-Esmâü'l-Hüsna)
Allah'a Dua Etmek: 522
6. Yüce Allah'ın Diğer İsimleri: 522

* * *

1. İlhad (Eğriliğe Sapmak):..... 523
2. Allah'ın İsimlerine Birşeyler Katmanın ve Eksiltmenin Mahiyeti:.. 524
181. Âyet 525
182. Âyet 525
183. Âyet 526
184. Âyet 527
185. Âyet 527
1. Tefekkür Amacıyla Bakmak:..... 527
2. Allah'a Taklidî İman Etmenin Hükmü:..... 528
3. Kelâmî Metodlarla Allahı Tanımak Zorunlu Değildir: 530
4. İbretle Bakmanın Meşru Çerçevesi: 531
186. Âyet 533
187. Âyet 533
188. Âyet 535
189-189. Âyetler 537
1. İnsanın Yaratılması:..... 537
2. Hamileliğin Sebep Olduğu Bazı Endişeler: 538
3. Bu Âyet-i Kerimede Sözkonusu Edilen "Şirk"in Mahiyeti: 539

ENFÂL SÛRESİ

(8)

1. Âyet 575
1. Nüzûl Sebebi: 575
2. "Enfâl"in Anlamı: 577
3. Enfâl (Ganimetten Ayrı Olarak Yapılacak Bağışlar) Nereden Verilir? 578
4. Ordudan Ayrılıp Ganimet Ele Geçiren Askeri Birliğin Durumu: 580
5. Savaştan Önce İmamın Nefel Vaadi: 580
6. Gazilere Nefel Olarak Neler Verilebilir: 582
7. Mü'min Olanlar Takvâlı Haraket Eder, Aralarını Düzeltir, Allah'a ve Rasûlüne İtaat Ederler: 582
2-4. Âyetler 582
1. Âyetin anlamı ve "Korkmak" Fiilinin Arapça'da Kullanılışı: 583
2. Allah'tan Korkmak İmanın Kuvvetindendir: 584
3. İmanın Artışı: 585
5. Âyet 586
6. Âyet 588
7-8. Âyetler 589
9-10. Âyetler 590
11. Âyet 593
1. Mahlukatın Şerefinin Kaynağı: 599
2. Ganimet Elde Etmek Üzere Savaş Çağrısı: 599
3. Ölümün Mahiyeti: 599
12. Âyet 600
13-14. Âyetler 603
15-16. Âyetler 604
1. Savaştan Kaçmak: 604
2. Kâfirlerin Önünden Mü'minlerin Kaçmamalarının Şartları: 605
3. Savaştan Kaçma İle İligili Görüş Ayrılıkları: 606
4. Savaştan Kaçanın Şahidliği ve Şerîatı Uygulamayan Yöneticilere Karşı Çıkmak: 607
5. Savaştan Kaçış Günahını İşleyenler: 607

6. Savaş Taktiği Gereği Düşmanın Önünden Çekilmek: 608
7. Savaştan Kaçışın Uhrevi Cezası: 609
17-18. Âyetler 609
19. Âyet 612
İçindekiler 615

الجامع لأحكام القرآن

